

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL
- XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA YAZILMIŞ
KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
BANU BAŞER

DANIŞMANLAR
PROF. DR. ALİ AKAR
PROF. DR. A. MELEK ÖZYETGİN

OCAK, 2019
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL
- XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA YAZILMIŞ
KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-

BANU BAŞER

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
“Doktora”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 21.01.2019

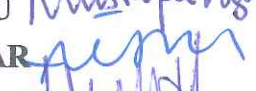
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 21.12.2018

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali AKAR

2. Tez Danışmanı : Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Vahit TÜRK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa UĞURLU

Jüri Üyesi : Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

OCAK, 2019
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 28/11/2018 tarih ve 865/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 38. maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Banu Başer'in "*Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil-XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Kırım Diplomatik Yarlıkları-*" adlı tezini incelemiş ve aday 21/12/2018 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ~~90~~ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine ~~04.12.2018~~ ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali AKAR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

Üye

Prof. Dr. Vahit TÜRK

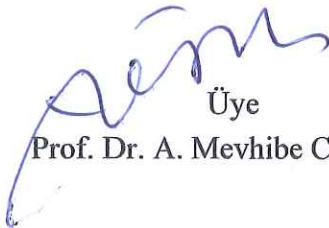

Üye

Prof. Dr. Mustafa UĞURLU

Üye

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum “*Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil - XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Yazılmış Kırım Diplomatik Yarlukları*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/01/2019
Başer BAŞER

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : BAŞER

Adı : Banu

Referans No: 10230502

TEZİN ADI

Türkçe : Tarihî Kırım Türkçesinde Fiil - XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Yazılmış
Kırım Diplomatik Yarlıqları-

Y. Dil : Verb in The Old Crimean Turkic – Crimean Diplomatical Yarlıqs Written in
XVI-XVIII. Centuries-

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora
X

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : AKAR, Ali – ÖZYETGİN, A. Melek

Unvanı :Prof. Dr. – Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: 642

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Türk Dili ve Edebiyatı
2. Eski Türk Dili
3. Orta Türkçe Dönemi
4. Kıpçak Türkçesi
5. Tarihî Kırım Türkçesi
6. Kırım Yarlıkları
7. Fiil Grameri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Fiil
2. Fiil Grameri
3. Kıpçak Türkçesi
4. Tarihî Kırım Türkçesi
5. Kırım Yarlıkları
6. Diplomatik Yarlıklar

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Verb
2. Grammar Rules for Verb
3. Kipchak Turkish
4. The Old Crimean Turkic
5. Crimean Yarliqs
6. Diplomatical Yarliqs

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	X
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	O
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	O

Yazarın İmzası :

Tarih : 21/01/2019

TARİHÎ KIRIM TÜRKÇESİNDE FİİL
- XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA YAZILMIŞ
KIRIM DİPLOMATİK YARLIKLARI-
ÖZET

Bu tez çalışması Tarihî Kırım Türkçesinin (TKT) fiil grameri denemesidir. Bu amaçla çalışmada Kırım hanları tarafından Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilmiş diplomatik yarlıklar, fiil morfolojisi açısından incelenmiştir. Söz konusu incelemeye konu olan yarlık metinleri, V.V. Vel'yaminov-Zernov'un 2009 yılında tıpkıbasımı yayımlanan *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, (Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adlı çalışmasından alınmıştır. Bu çalışmada, 1574-1742 tarihleri arasında yazılmış 50 diplomatik yarlık okunarak çevriyazıları yapılmış ve fiil söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen fiiller, yapım ve çekim morfolojisi açısından değerlendirilerek incelenmiştir. Bu incelemede artzamanlı ve eşzamanlı karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, Türk dilinin tarihî lehçeleri üzerine yapılmış temel gramer çalışmaları ve dönem eserleri taranarak TKT'nin fiilleri ile karşılaştırılmıştır.

Çalışmada incelenen yarlıklardan elde edilen fiil malzemesi, temelde iki ana bölümde incelenmiştir. Tezin birinci bölümünde, Yapı Açısından Fiiller başlığı altında, basit, türemiş ve birleşik fiiller incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü Çekim Açısından Fiiller başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde, bağımlı bir biçimbirim olan fiillerin kullanım sahasına hangi şekillerde çıktıkları incelenmiştir. Bu bölüm temel olarak iki alt başlığa bölünmüş ve fiil çekiminin temel iki kategorisini oluşturan Fiil Çekiminde Kişi ve Sayı ile Fiil Çekiminde Zaman ve Kip başlıkları burada verilmiştir. Çalışmanın birincil kaynağını oluşturan söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çevriyazıları yapılmış ve çalışmanın Üçüncü Bölümünü oluşturan “Metinler” ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuna araştırmacıların yararlanması amacıyla, taranan metinlerden elde edilen fiillerin bir Dizini eklenmiştir.

Esasen Kıpçak lehçesinin bir kolu olan Tarihî Kırım Türkçesi, mirasını devraldığı Altın Orda-Harezm Türkçesinin etkilerini taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesiyle artan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler nedeniyle Osmanlı coğrafyasının temel lehçesi olan Oğuz lehçesinin etkileri de açıkça görülmektedir. Bu coğrafi, etnik ve kültürel

etkilenmeler, TKT’de Kıpçak ve Oğuz temelli bir lehçe tabakalaşması oluşmasına neden olmuştur. Bu tabakalaşma, fiil yapılarında ve çekim şekillerinde açıkça görülmektedir. Bu süreç, bugünkü Kırım Türkçesinin taşıdığı karışık dilli yapıyı doğurmuştur.

TKT’nin dil özellikleriyle ilgili yapılmış çalışmalar çok sınırlı sayıdadır. Bu nedenle bahsi geçen saha ile ilgili yapılacak müstakil ve derinlemesine bir fiil çalışmasının TKT’nin tarihî Türk dili alanı içindeki yerini tespit etmekte yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Sözcükler: Fiil, Fiil Grameri, Kıpçak Türkçesi, Tarihî Kırım Türkçesi, Kırım Diplomatik Yarlıkları

**VERB in THE OLD CRIMEAN TURKIC
– CRIMEAN DIPLOMATICAL YARLIQS
WRITTEN in XVI-XVIII. CENTURIES-**

ABSTRACT

This dissertation is a study of the verbs of the Old Crimean Turkish. For this purpose, diplomatic documents sent to Russian and Polish rules by the Crimean Khans have been examined in terms of verb morphology. These diplomatic documents called “yarliqs” were first published by Vel’yaminov-Zernov, named “Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar” (St. Petersburg, 1864). For this thesis its reprinted edition (A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, 2009) is used. In this study, 50 yarliqs written between 1574-1742 have been read, transcribed and the verbs used in them are identified. These verbs then analyzed according to their inflectional affixes and derivational affixes.

In this research by using diachronic linguistic methods, the verbs of the Old Crimean Turkish has been compared to principal studies of the historical Turkic dialects and the contemporary writings of yarliqs. First, verbs identified from the analysis of 50 yarliqs dived into two main sections. In first section of this thesis study, verbs examined according to their structure as root, derived and compound verbs. In second section, conjugation of verbs in yarliqs is examined. This section divided into two sub sections as “actor in verb conjugation” and “tense and modality in verb conjugation”. Third section of this study comprises the transcription of the 50 yarliqs from its original Arabic script. Also the index of the verbs is added at the end of the study for researchers to utilize.

The Old Crimean Turkish, which is a branch of the Kipchak dialect, carries the influence of the Golden Horde-Khwarezm Turkic. In addition, the influence of Oghuz dialect, which is the main dialect of Ottoman geography, is clearly seen due to the increasing political, economic and cultural relations of the Crimean Khanate after being a protectorate of the Ottoman Empire in 1475. These geographical, ethnic and cultural influences have led to a dialect structure based on Kipchak and Oghuz in the Old Crimean Turkish. This form could be seen clearly in verb structures and conjugations. This process gave rise to the mixed language structure of today's Crimean Turkish.

The studies on the language characteristics of the Old Crimean Turkish are very limited. Therefore, we think that a comprehensive study of verbs related to this period will be useful to determine the place of the Old Crimean Turkish in the historical periods of Turkish.

Keywords: Verb, Grammar Rules for Verb, Kipchak Turkish, The Old Crimean Turkic, Crimean Diplomatical Yarliqs

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Kırım Hanlığı'nın yazı dili olan Tarihî Kırım Türkçesinin (TKT) fiil grameri denemesidir. TKT'den günümüze ulaşabilmiş edebî eserler sınırlıdır ve çoğunlukla da Osmanlı Türkçesiyle yazılmışlardır. Oysa Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma dili, esasen bir Kıpçak lehçesi olan TKT'nin dil özelliklerini fazlasıyla yansıtmaktadır ve bu resmî yazışma dilini temsil eden günümüze ulaşmış çok sayıda *yarlık* belgesi bulunmaktadır. Bu çalışmanın malzemesini de V.V. Vel'yaminov-Zernov'un 2009 yılında tıpkıbasımı yayımlanan *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıqlar ve Hatlar*, (Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adlı çalışmasından alınmış 50 diplomatik yarlık belgesi oluşturmaktadır.

Bu yarlıklar 1574-1742 tarihleri arasında yazılmıştır, yani bu çalışmada yer alan belgeler, yaklaşık 170 yıllık bir tarihi süreci yansıtmaktadırlar. Belgelerin oluşları gereği farklı yazıcıların ellerinden, farklı tarihlerde çıkmaları, belgelerde imla açısından farklar yarattığı gibi, Tarihî Kırım Türkçesinin bu süreçte ses, yapı ve çekim özelliklerinde yaşanan gelişimi ve değişimini izlemek açısından çok önemli bir kaynak sunmalarını da sağlamaktadır.

Çalışmada incelenen yarlıklardan elde edilen fiil malzemesi, temelde iki ana bölümde incelenmiştir. Tezin “Birinci Bölümü”nde, Yapı Açısından Fiiller başlığı altında, basit, türemiş ve birleşik fiiller incelenmiştir. Basit Yapıdaki Fiiller başlığı altında, basit fiiller hece ses düzenlerine göre sınıflandırılarak tarihî Türk dili alanında ilk tanıklanan şekliyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Türemiş Yapıdaki Fiiller bölümünde, fiil türetme morfolojisi incelenmiştir. Bu başlık altında İsimden Türemiş Fiiller, Fiilden Türemiş Fiiller ve Fiilden Türemiş İsimler olmak üzere üç alt başlık bulunmaktadır. Fiilden Türemiş İsimler başlığı fiilimsileri içermektedir. Birleşik Yapıdaki Fiiller başlığı altındaysa, Tarihî Kırım Türkçesinde çeşitli yardımcı fiillerle oluşturulmuş 860 civarında birleşik fiil sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın “İkinci Bölümü”nü Çekim Açısından Fiiller başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde, bağımlı bir biçimbirim olan fiillerin kullanım sahasına hangi şekillerde çıktıkları incelenmiştir. Bu bölüm temel olarak iki alt başlığa bölünmüş ve fiil çekiminin temel iki kategorisini oluşturan Fiil Çekiminde Kişi ve Sayı ile Fiil Çekiminde Zaman ve Kip başlıkları burada verilmiştir. Fiil Çekiminde Zaman ve Kip başlığı temelde Bildirme Kipleri, Tasarlama Kipleri ve Fiillerde Birleşik Çekim

başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıkların altında, TKT'nin zaman, kip ve birleşik çekim kategorileri art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelenmiştir. Bu inceleme için tarihî Türk dili alanının temel eserleri üzerine hazırlanmış gramer ve sözlüklere başvurulmuştur.

Çalışmanın birincil kaynağını oluşturan metinler Arap harfleriyle yazılmışlardır. Bu nedenle tüm bu incelemelerden önce, söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çevriyazıları yapılmış ve çalışmanın “Üçüncü Bölümü”nü oluşturan Metinler başlığı altında verilmiştir. Son olarak çalışmanın sonuna, araştırmacıların yararlanması amacıyla, çalışmadan elde edilen fiiller bir “Dizin” halinde düzenlenerek eklenmiştir. Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitiklerde, özellikle kuruluş yıllarında Altın Orda, dolayısıyla Kıpçak etkisi çok daha yoğun olarak görülürken 1475 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile artan siyasî ve sosyal ilişkiler sonucunda, Osmanlı, dolayısıyla da Oğuz etkisi belirginleşmiştir. Özellikle Osmanlı hükümdarlarına gönderilen belgelerde Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti görülürken Rus hükümdarlara gönderilen belgelerde Kıpçak Türkçesi unsurları hakimdir. Hem edebî hem de diplomatik metinlerde görülen Osmanlı etkisi, *yarlık* ve *bitik*lerin dilinde Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerinin bir arada bulunması sonucunu doğurmuştur. Eldeki çalışmada incelenen yarlıkların fiil yapıları ve çekim morfolojisi de sahada Kıpçak-Oğuz lehçe katmanlaşmasına işaret etmektedir. Her biri farklı tarihlerde yazılmış olan bu yarlıklarda, Oğuz özelliklerinin zaman içinde artışı izlenebilirken, diğer yandan Kıpçakça şekillerde de koyulaşma gösterenler olmuş, bu iki lehçe birlikte Çağdaş Kırım Türkçesinin gramer yapılarına kaynaklık etmişlerdir.

Bu vesileyle, bu çalışmaya 14/063 numaralı proje ile finansal destek sağlayan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine ve çalışanlarına katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Çalışma süresince anlayış ve destekleriyle her zaman yanımda olan ailem ve eşim Ali BAŞER'e; tez çalışması boyunca sürdürülen Tez İzleme Komitesi Toplantılarında görüş ve önerileriyle çalışmaya rehberlik eden değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa UĞURLU ve Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ'a; çalışma alanının belirlenmesi, konunun sınırlandırılması ve yöntemi hususunda her zaman bilgi ve deneyimiyle beni destekleyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN'e; elde bulunan çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkısı olan, çalışmanın sürdürülmesi ve

Çalışma sırasında karşılaşılan her türlü sorunun çözümü konusunda değerli bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan, anlayış ve hoşgörüsünü hiçbir zaman esirgemedен beni destekleyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali AKAR’a teşekkür ederim.

21.01.2019

Banu BAşER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	IV
TABLOLAR DİZİNİ	XIII
KULLANILAN KISALTMALAR	XIV
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZISI İŞARETLERİ	XVI
KULLANILAN İŞARETLER	XVI

GİRİŞ

1. Çalışmanın Alanı ve Kapsamı	1
2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	4
3. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi	5
3.1. Çalışmanın Örneklemine Oluşturan Yarlıklar	7
4. Çalışmanın Yöntemi	10
5. Kırım ve Kırım Hanlığı	11
6. Tarihî Kırım Türkçesi	13
6.1. Yarlıklar	16
6.2. Bitikler	19
7. İnsan Dili ve Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı	20
7.1. Tarihî Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı	21
7.2. Çağdaş Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı	25

BİRİNCİ BÖLÜM: YAPI AÇISINDAN FİİLLER

1. BASİT YAPIDAKİ FİİLLER	32
1.1. Tek Ünlüden İbaret Basit Fiiller	34
1.2. Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller	34
1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller	35
1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller	35
1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller	36
1.6. Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller	36
1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller	36
1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller	40
1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller	40
1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller	40
2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ FİİLLER	42
2.1. İsimden Türemiş Fiiller	42
2.1.1. {+A-} ile Türemiş Fiiller	42
2.1.2. {+DA-} ile Türemiş Fiiller	44
2.1.3. [+ğa-, ka-] ile Türemiş Fiiller	47
2.1.4. {+lA-} ile Türemiş Fiiller	48
2.1.5. [(u)k-, +uğ-] ile Türemiş Fiiller	53
2.1.6. {+(X)rKA-} ile Türemiş Fiiller	54
2.1.7. [+ı-, +ü-] ile Türemiş Fiiller	55
2.2. Fiilden Türemiş Fiiller	55

2.2.1.	{-A-} ile Türemiş Fiiller	56
2.2.2.	{-Dİr-, -DUr-} ile Türemiş Fiiller	58
2.2.3.	[-k-] ile Türemiş Fiiller	66
2.2.4.	{-K(X)r-} ile Türemiş Fiiller	67
2.2.5.	{-K(X)z-} ile Türemiş Fiiller	68
2.2.6.	{-(I, U)l-} ile Türemiş Fiiller	69
2.2.7.	{-(I, U)n-} ile Türemiş Fiiller	75
2.2.8.	{-p-} ile Türemiş Fiiller	81
2.2.9.	{-Xr-} ile Türemiş Fiiller	81
2.2.10.	{-(I, U)ş-} ile Türemiş Fiiller	86
2.2.11.	{-(I, U)t-} ile Türemiş Fiiller	91
2.2.12.	[-y-] (< -d-) ile Türemiş Fiiller	97
2.3.	Fiilden Türemiş İsimler	97
2.3.1.	Fiilimsiler	97
2.3.1.1.	İsim-Fiil	98
2.3.1.1.1.	{-mA}	98
2.3.1.1.2.	{-mAK}	102
2.3.1.2.	Sıfat-Fiil	110
2.3.1.2.1.	{-dUK}	111
2.3.1.2.2.	{-mİş}	116
2.3.1.2.3.	{-GAn}, [-kan], [-ñen]	119
2.3.1.2.4.	{-An} (< {-GAn})	136
2.3.1.2.5.	{-(X)r}	140
2.3.1.2.6.	{-z, -s}	146
2.3.1.2.7.	{-(y)ACAK}	149
2.3.1.2.8.	{-ğusı}	151
2.3.1.3.	Zarf-Fiil	152
2.3.1.3.1.	Asıl Zarf-Fiil Ekleri	152
2.3.1.3.1.1.	{-A, -I, -U}	152
2.3.1.3.1.2.	{-GAç}	159
2.3.1.3.1.3.	{-GAlI}	161
2.3.1.3.1.4.	[-İncA, -(y)İnçA, -unça] / [-gince, -gunça]	162
2.3.1.3.1.5.	{-ken}	165
2.3.1.3.1.6.	[-madın]	167
2.3.1.3.1.7.	{-sA}	169
2.3.1.3.1.8.	{-[(y)I,U]p}	178
2.3.1.3.1.9.	{-y} Zarf-Fiil Eki	186
2.3.1.3.2.	Birleşik Zarf-Fiil Ekleri	189
2.3.1.3.2.1.	{-(X)r} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları	190
2.3.1.3.2.1.1.	{-UrdA}	190
2.3.1.3.2.1.2.	{-(X)rGA}	192
2.3.1.3.2.2.	{-s, -z} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları	195
2.3.1.3.2.2.1.	{-zdAn}	195
2.3.1.3.2.2.2.	{-sGA, -sKA}; [-mAsGA, mAsKA]	196
2.3.1.3.2.3.	{-GAn} Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Yapıları	198
2.3.1.3.2.3.1.	{-GAn}+iyelik eki+{+çA}	198
2.3.1.3.2.3.2.	{-GAn}+iyelik eki+{+dA}	201
2.3.1.3.2.3.3.	{-GAn}+iyelik eki+{+dAn, +dIn}	203

2.3.1.3.2.4.	{-dIK, -dUK} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları	204
2.3.1.3.2.4.1.	[-dikçe]	205
2.3.1.3.2.4.2.	{-dIKdA}, {-dUKdA}	205
2.3.1.3.2.4.3.	{-dIKdAn}, [-duktan]	207
2.3.1.3.2.2.	[-day] Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları	209
2.3.1.3.2.2.1.	{-(X)rday}	210
2.3.1.3.2.2.2.	[-sDay]	212
2.3.1.3.2.2.3.	[-ğanday]	212
2.3.1.3.2.2.4.	{-GUday}	213
2.3.1.3.2.2.5.	{-IGday}	215
2.3.1.3.2.2.6.	[-dığaday]	216
3.	BİRLEŞİK YAPIDAKİ FİİLLER	217
3.1.	İsim+Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	220
3.1.1.	İsim + acın-	220
3.1.2.	İsim + al-	220
3.1.3.	İsim + aldır-	221
3.1.4.	İsim + alın-	221
3.1.5.	İsim + ayt-	221
3.1.6.	İsim + baş -	221
3.1.7.	İsim + ber-/bir-/vir-	221
3.1.8.	İsim + beril-	222
3.1.9.	İsim + bil-	222
3.1.10.	İsim + bildir-	222
3.1.11.	İsim + bol-	222
3.1.12.	İsim + bolın-	226
3.1.13.	İsim + boz-	226
3.1.14.	İsim + bozıl-/bozul-	227
3.1.15.	İsim + buyur-	227
3.1.16.	İsim + buyurıl-	227
3.1.17.	İsim + çek-	227
3.1.18.	İsim + çekil-	227
3.1.19.	İsim + çık-	227
3.1.20.	İsim + di-	227
3.1.21.	İsim + DUr (tur-ur)	228
3.1.22.	İsim + er-/ir-/i-	228
3.1.23.	İsim + et-/it-	229
3.1.24.	İsim + etdir-/itdir-	234
3.1.25.	İsim + etdiril-/itdiril-	234
3.1.26.	İsim + eyle-/iyle-	234
3.1.27.	İsim + iç-	235
3.1.28.	İsim + iriş-	235
3.1.29.	İsim + kal-	235
3.1.30.	İsim + keç-	235
3.1.31.	İsim + kel-/kil-	235
3.1.32.	İsim + kelin-	236
3.1.33.	İsim + keltir-/keltür-/kiltür-	236
3.1.34.	İsim + kes-	236
3.1.35.	İsim + kesil-	236

3.1.36. İsim + ketür-.....	236
3.1.37. İsim + kiçir-.....	236
3.1.38. İsim + kir-.....	236
3.1.39. İsim + kit-.....	236
3.1.40. İsim + kör-.....	236
3.1.41. İsim + köril-.....	237
3.1.42. İsim + köster-.....	237
3.1.43. İsim + kal-.....	237
3.1.44. İsim + kaldır-.....	237
3.1.45. İsim + kıl-.....	237
3.1.46. İsim + kıldır-.....	241
3.1.47. İsim + kılın-.....	241
3.1.48. İsim + koy-.....	242
3.1.49. İsim + kurtar-/kütakar-.....	242
3.1.50. İsim + ol-.....	242
3.1.51. İsim + olın-/olun-.....	244
3.1.52. İsim + öt-.....	246
3.1.53. İsim + sür-.....	246
3.1.54. İsim + tart -.....	246
3.1.55. İsim + tile-.....	246
3.1.56. İsim + tur-/ тұr-.....	246
3.1.57. İsim + tut-/тұт-.....	246
3.1.58. İsim + түş-.....	247
3.1.59. İsim + түşür-.....	247
3.1.60. İsim + ur-.....	247
3.1.61. İsim + urdur-.....	247
3.1.62. İsim + yan-.....	247
3.1.63. İsim + yaz-.....	247
3.1.64. İsim + yiber-.....	247
3.2. Zarf-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	247
3.2.1. {-A} + Fiil.....	247
3.2.1.1. {-A} tur-.....	247
3.2.1.2. {-A} kel-.....	249
3.2.1.3. {-A} bil-.....	250
3.2.1.4. {-A} al-.....	250
3.2.1.5. {-A} u-.....	250
3.2.1.6. {-A} köril-.....	251
3.2.2. {-I, -U} + Fiil	252
3.2.2.1. {-I} kel-.....	252
3.2.2.2. {-I} ko-/kon-.....	252
3.2.2.3. {-I, U} bir-/vir-.....	253
3.2.3. {-(X)p} + Fiil	254
3.2.3.1. {-(X)p} tur-.....	254
3.2.3.2. {-(X)p} kal-.....	255
3.2.3.3. {-(X)p} i-.....	255
3.2.4. {-y} + Fiil.....	256
3.2.4.1. {-y} tur-.....	256
3.2.4.2. {-y} bol-.....	257

3.2.4.3. {-y} ir-.....	257
3.2.5. {-sA} + Fiil	257
3.2.5.1. {-sA} ir-	257
3.2.6. {-(X)day} + Fiil	257
3.2.6.1. {-(X)rday} bol-	258
3.2.6.2. {-(X)rday} it-	258
3.2.6.3. {-sday} bol-.....	258
3.2.6.4. {-GUday} bol-.....	258
3.2.6.5. {-IGday} bol-	258
3.2.7. {-mekte} + Fiil	258
3.2.7.1. {-mekte} + dUr (turur).....	258
3.3. Sıfat-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller.....	258
3.3.1. {-mİş} + Fiil.....	258
3.3.1.1. {-mİş} bol-/ol-.....	258
3.3.1.2. {-mİş} ir-/i-	259
3.3.1.3. {-mİş} dUr (turur)	259
3.3.2. {-GAn} + Fiil	260
3.3.2.1. {-GAn} er-/ir-/i-	260
3.3.2.2. {-GAn} dUr-	261
3.3.2.3. {-GAn} bol-	261
3.3.3. {-(X)r} + Fiil.....	261
3.3.3.1. {-(X)r} er-/ir-/i-.....	261
3.3.3.2. {-(X)r} bol-	262
3.3.4. {-s, z} + Fiil	262
3.3.4.1. {-s, z} ir-/i-	263
3.3.4.2. {-s, z} dUr- (turur)	263
3.3.4.3. {-s, z} bol-.....	263
3.3.5. {-GAy} + Fiil	263
3.3.5.1. {-GAy} er-/ir-/i-	264
3.3.5.2. {-GAy} bol-	264

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEKİM AÇISINDAN FİİLER

1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ VE SAYI	266
1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri.....	266
1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri	267
1.3. Emir Kipi Kişi Ekleri	268
2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP	269
2.1. BİLDİRME KİPLERİ	270
2.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi.....	270
2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.....	278
2.1.2.1. {-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.....	279
2.1.2.2. {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	287
2.1.2.3. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	294
2.1.3. Geniş Zaman Çekimi.....	302
2.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman Çekimi.....	311
2.1.4. Şimdiki Zaman Çekimi	316
2.1.4.1. {-A, -y} + dIr Ekli Şimdiki Zaman Çekimi	317

2.1.4.2.	{-yor} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi	326
2.1.4.3.	{-mAdA}, [mekde] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi	330
2.1.5.	Gelecek Zaman Çekimi	334
2.2.	TASARLAMA KİPLERİ	344
2.2.1.	Emir Kipi	344
2.2.1.1.	Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Kipi	345
2.2.1.2.	{-GAy} Ekiyle Yapılan Emir Kipi	351
2.2.2.	İstek Kipi	353
2.2.2.1.	{-GAy} erdi/irdi	355
2.2.2.2.	{-GAy}	360
2.2.2.3.	{-(y)A}	365
2.2.3.	Şart Kipi	369
2.2.4.	Gereklilik Kipi	376
2.2.4.1.	{-mAK} kerek + kişi eki	379
2.2.4.2.	[-sa] kerekdir kim + [-gey]	379
2.2.4.3.	kerekdir ki + {-GAy}	379
2.3.	FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM	381
2.3.1.	Hikâye Çekimi	383
2.3.1.1.	Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	383
2.3.1.2.	Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	384
2.3.1.2.1.	{-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	384
2.3.1.2.2.	{-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	386
2.3.1.2.3.	{-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	386
2.3.1.3.	Geniş Zamanın Hikâyesi	388
2.3.1.4.	Şimdiki Zamanın Hikâyesi	390
2.3.1.5.	Şart Kipinin Hikâyesi	391
2.3.1.6.	Gereklilik Kipinin Hikâyesi	391
2.3.2.	Rivayet Çekimi	391
2.3.2.1.	Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti	392
2.3.2.2.	Geniş Zamanın Rivayeti	392
2.3.2.3.	Şimdiki Zamanın Rivayeti	394
2.3.3.	Şart Çekimi	394
2.3.3.1.	Bilinen Geçmiş Zamanın Şartı	394
2.3.3.2.	Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı	396
2.3.3.2.1.	{-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı	397
2.3.3.2.2.	{-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı	398
2.3.3.3.	Geniş Zamanın Şartı	399
2.3.3.4.	Gelecek Zamanın Şartı	402

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METİNLER

No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Koral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574)	403
No 3: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris'e (Boris) (Zilkade 998 / Eylül 1590)	405
No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat 1592)	406

No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592)	409
No 8: III. Mehmed Giray Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (28 Zilkade 1033 / Ağustos-Eylül 1624)	413
No 10: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628)	417
No 12: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Cemaziyelevvel'in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629)	420
No 13: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629)	426
No 14: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630)	432
No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630)	434
No 20: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632)	443
No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634)	446
No 30: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635)	450
No 33: İnayet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636)	455
No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zikade ayının sonu 1047 / Mart-Nisan 1638)	458
No 53: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Rebiyülahir 1050 / Temmuz-Ağustos 1640)	462
No 62: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Recep 1052 / Eylül-Ekim 1642)	466
No 66: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Şaban 1052 / Ekim-Kasım 1642)	468
No 71: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Muharrem ayının ilk günü 1053 / Mart-Nisan 1643)	469
No 90: I. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının ortası 1054 / Mayıs-Haziran 1644)	472
No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksay Mihayloviç'e (1056 / 1646-1647)	474
No 113: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647)	478
No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1059 / Temmuz-Ağustos 1649)	480
No 139: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1061 / Eylül-Ekim 1651)	482
No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Zilkade 1062 / Ekim-Kasım 1652)	484
No 152: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban ayının birinci günü 1063 / Haziran-Temmuz 1653)	485

No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654)	486
No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1065 / 1654-1655)	489
No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1067 / Nisan-Mayıs 1657)	490
No 187: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1068 / 1657-1658)	492
No 194: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülevvel 1073 / Ekim-Kasım 1662)	494
No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülahir ayının başı 1077 / Ekim 1666)	496
No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1077 / 1666-1667)	497
No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban 1078 / Ocak-Şubat 1668)	500
No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1079 / Mart-Nisan 1669)	502
No 229: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671)	504
No 234: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Safer 1083 / Mayıs-Haziran 1672)	506
No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel 1088 / Temmuz 1677)	509
No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679)	510
No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681)	511
No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682)	514
No 269: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Safer ayının sonu 1094 / Ocak-Şubat 1683)	516
No 274: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Yayın 22. günü (?) 1095 / 1683-1684) ..	518
No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban 1096 / Temmuz 1685)	522
No 290: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (17 Şeval 1097 / 6 Eylül 1686)	523
No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690/1691) ..	524
No 296: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban ayının sonu 1106 / Mart-Nisan 1695)	526
No 298: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanı'na (Safer 1116 / Haziran-Temmuz 1704)	527
No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başı 1116 / Temmuz-Ağustos 1704)	528

No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742).....	529
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	533
DİZİN.....	554
KAYNAKÇA.....	596
ÖZGEÇMİŞ	615

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi {-DI}	277
Tablo 2. TKT'de Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri Kullanım Sıklıkları	278
Tablo 3. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-mİş}	286
Tablo 4. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {- (I, U)p}	293
Tablo 5. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-GAn}	301
Tablo 6. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Geniş Zaman Çekimi {- (X)r}	315
Tablo 7. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {-A tur(ur)}	325
Tablo 8. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {- (A, I) yor(ır)} - {mAKDA} / {- mAdA}	333
Tablo 9. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Gelecek Zaman Çekimi {-GAY}	343
Tablo 10. Tarihî Kırım Türkçesinde Zaman ve Kip Çekimi	542
Tablo 11. TKT'de Fiil Tabanları, Ses ve Yazım Varyantları ve Kullanım Sıklıkları	546

KULLANILAN KISALTMALAR

Alm.	Almanca
AOY	Altın Orda Yarlıkları, bk. ÖZYETGİN, Ayşe Melek (1996)
Ar.	Arapça
BAHŞ	Bahşayış Lügati, bk. TURAN, Fikret (2017).
Başk.	Başkurt Türkçesi
bk.	Bakınız
CC	Codex Cumanicus, bk. GRONBECH, Kaare (1992).
DK	Dede Korkut Kitabı, bk. ERGİN, Muharrem (1997).
DS	Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, bk. Derleme Sözlüğü (2009)
DLT	Divanü Lûgat-it-Türk, bk. ATALAY, Besim (2006).
DM	Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye, bk. TOPARLI, Recep (2003).
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish, bk. CLAUSON, Sir Gerard (1972).
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
GT	Gülistan Tercümesi, bk. KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989).
GOT	A Grammar of Old Turkic, bk. ERDAL, Marcel (2004).
HŞ	Kutb’un Husrav u Şirîn’i, bk. DEMİRCİ, Ümit Özgür – KARSLI, Sibel (2014).
IB	İrk Bitig, bk. TEKİN, Talat (1993).
İM	İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn, bk. TOPARLI, Recep (1992).
İng.	İngilizce
KB	Kutadgu Bilig, bk. ARAT, R. Rahmeti (1979).
KE	Kışaşü’l-Enbiyâ, bk. ATA, Aysu (1997).
Kİ	Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk, bk. ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2001).
KK	El-Kavânînü’l-Küllîyye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye, bk. TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (1999).

KM	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, bk. TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (2000).
KTTS	Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük, bk. MUZAFAROV, Refik - MUZAFAROV Nüzhet (2018).
krş.	Karşılaştırınız
KÖK	Köktürkçe
KTLG	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri, bk. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim (2013).
KY	Kırım Yarıllıkları, bk. SITKI ÖZKUL, Banu (2011).
KzkTS	Kazak Türkçesi Sözlüğü, bk. YÜCE, Nuri (1984).
KznTS	Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, bk. ÖNER, Mustafa (2015).
ME	Muḳaddimetü'l-Edeb, bk. YÜCE, Nuri (1993).
ML	Muḳâkemetü'l-Luġateyn, bk. BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1996).
Moğ.	Moğolca
MOG.	Moğolca- Türkçe Sözlük, bk. LESSING, Ferdinand D. (2003).
NF	Nehcü'l-Ferâdis, bk. ATA, Aysu (1998).
OTWF	Old Turkic Word Formation, bk. ERDAL, Marcel (1991).
OTS	Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, bk. PARLATIR, İsmail (2006).
SENG	Senglah, bk. CLAUSON, Sir Gerard (1960).
ŞSÜL	Luġat-i Çaġatay ve Türkî-i 'Oṣmânî, bk. ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1298).
Tat.	Tatar Türkçesi
TEKİN1995	Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler. bk. TEKİN, Talat (1995).
TEKİN2000	Orhun Türkçesi Grameri, bk. TEKİN, Talat (2000).
TKT	Tarihî Kırım Türkçesi
TTS	Tarama Sözlüğü, bk. Tarama Sözlüğü (2009).
TurkO	Dictionnaire Turk-Oriental (El-Lügâtü'l-Nevâ'iyye Ve'l-İstiṣḥādâtü'l-Çaġatâ'iyye), bk. COURTEILLE, M. Pavet de (1870).
UYG	Uygur Türkçesi
TMEN	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, bk. DOERFER, Gerhard (1963-1975).

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZISI İŞARETLERİ

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ī)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḍ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

KULLANILAN İŞARETLER

- // : Sesbirim parantezi
 { } : Biçimbirim parantezi
 [] : Alt biçimcik parantezi (Dil bilgisi incelemesinde)
 [...] : Zernov 1864/2009’da eksik metin
 * : Tanıklanamayan şekil
 < : Bu şekilden gelir.
 > : Bu şekle gider.
 ~ : Değişken şekil

GİRİŞ

1. Çalışmanın Alanı ve Kapsamı

Bu tez çalışması, Tarihî Kırım Türkçesinin bir fiil grameri denemesidir. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde tespit edilen fiiller, yapım ve çekim morfolojisi açısından değerlendirilmiştir.

Tarihî Kırım Türkçesinin fiil malzemesini verebilecek elde bulunan yazılı edebî metin sayısı oldukça sınırlıdır. Kırım'ın esas etnik unsurunu oluşturan Kıpçaklar, pek çok sözlü edebiyat ürünü ortaya koymuşlardır. Ayrıca, 13. yüzyılda Mahmut Kasım'ın yazdığı *Yusuf ve Züleyha* mesnevisi ile 14. yüzyılda Ebubekir isimli bir düşünür ve âlimin yazdığı *Kalendernâme* isimli eser, yazılı edebiyat ürünlerindendir. 15. yüzyıldan itibaren Kırım'da Mengli Giray ve Hüseyin Kefevî (15. yy), Bora Gazi Giray (Gazaî) ve Rammayıl Hoca (16. yy), Aşık Ömer, Mustafa Cevheri, Leylâ Bikeç, Aşık Arif, Can Muhammed ve Edip Efendi (17. yy) gibi şairler yetişmiştir. Fakat Kırım Hanlığı döneminde burada yetişen şairlerin eserleri, Rusların Kırım'ı işgali sırasında yok olmuştur (Yüksel 1998b: 260-261).

Kırım hanlarının birçoğunun şair olduğu bilinmektedir. Ancak, bugün elimizde hanların şiirlerinden çok azı bulunmaktadır. Ancak pek çok Kırım hanının edebiyatla ilgili olduğu bilinse de kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1475 yılında Osmanlı Devleti'ne tâbi olan ve bu devletle yakın ilişkiler kuran Kırım Hanlığı'nın edebiyatı, bu güçlü devletin edebî geleneğinden ve bu geleneğin dilinden büyük oranda etkilenmiştir. Kırım Hanlığı'nın daha kuruluş yıllarında başlayan bu etki, özellikle İstanbul'da eğitim gören hanzâdeler aracılığıyla giderek artmıştır. Bu nedenle elde kalan az sayıdaki edebî eserde Kırım Hanlığı'nın Kıpçak Türkçesine dayalı dilini görmek ve tarihî ilerleyişini, Türk Dili tarihi içindeki yerini tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, Kırım Hanlığı'na ait az sayıdaki edebî eser, tez çalışmasının inceleme alanının dışında bırakılmıştır.

Bu sahada Tarihî Kırım Türkçesi hakkında bilgi edinilecek diğer kaynaklarsa hanlar tarafından verilen *yarlıklardır*. Birer nesir (düzyazı) örneği olan bu metinler, edebî bir dilden çok, devletin resmî yazışma dilini yansıtmaktadırlar. Kırım Hanlığı'nın dili üzerindeki Osmanlı etkisi, Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma dilinde de kısmen görülmektedir. Özellikle Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına yazılan mektuplarda (*bitik*), Osmanlı Türkçesi unsurları hem ses hem yapı hem de söz varlığı

alanında kendini göstermektedir. Ancak Kırım hanları tarafından verilen yarlıklarda, Kıpçak Türkçesi ve Doğu Türk Yazı Dilinin unsurları yoğundur. Bu nedenle çalışmada, incelenen fiil söz varlığını, Kırım yarlıklarından elde etme yoluna gidilmiştir.

Kırım ve Kazan Hanlığı yazışmalarını da içine alan Altın Orda yazışma geleneği ile ilgili olarak yerli ve yabancı Türkologlar tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. J. Von Hammer-Purgstall (1818), V. V. Grigor'yev (1842, 1844), W. Radloff (1889), I. N. Berezin (1850, 1851, 1852, 1872a, 1872b), P. Melioranski (1904), A. N. Samoyloviç (1917, 1918, 1926, 1927a, 1927b), Taymas (1928), Abdullahoğlu (1934, 1935), Kurtoğlu (1937), gibi araştırmacıların yarlık metinleri ve Uygur etkisinde şekillenen Moğol yazışmaları üzerine yaptıkları çalışmaların ardından, konu üzerinde Türkiye’de yapılan ilk toplu çalışma, Akdes Nimet Kurat’ın İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan Altın Orda ve Hanlıklar dönemine ait belgelerin toplu basımını içeren çalışmasıdır (Kurat 1940). Çalışmada, yarlık ve bitikler tarihî açıdan değerlendirilmiş; ancak metinler dil özellikleri, üslup ve biçim açısından incelenmemiştir. Halasi Kun’un Kazan dilinin tarihî seyrini tespit edebilmek için, Kazan hanı olduğu dönemde Sahib Giray Han tarafından Kazan halkına verilen tarhanlık yarlığı ile Altın Orda hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen bitikleri karşılaştırdığı çalışmasını (Kun 1949) da burada anmak gerekir. Altın Orda yazışma geleneğini hem biçim hem de içerik olarak bir bütün hâlinde inceleyen ve belgelerin ayrıntılı birer tasnifini yapan Mirkasım Usmanov (Usmanov 1979) ve Istvan Vásáry (Vásáry 1987)’nin çalışmaları da konu açısından önemlidir. Usmanov çalışmasında Altın Orda, Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait o güne kadar bilinen tüm yarlıkları tasnif etmiş; belgeleri içerik ve biçim açısından tanıtarak Türk-Moğol paleografyası ve diplomatik üslup özellikleri üzerinde durmuştur. Vásáry’nin çalışmasında ise özellikle Altın Orda resmî yazışma geleneğinin işleyişi ve bu gelenekteki teknik terimler incelenmiştir. Vásáry ayrıca, Usmanov’un çalışmasına da dayanarak Altın Orda ve halefi olan hanlıklarda 1552’ye kadar yazılmış mevcut belgelerin eleştirel bir listesini de yapmıştır.

Türkiye’de ise mevcut metinlerin dil ve üslup açısından toplu olarak değerlendirildiği tek çalışma A. Melek Özyetgin tarafından *Altın Orda, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* adıyla hazırlanan ve 1996 yılında basılan

çalışmadır. Özyetgin, çalışmasında 18 yarlık ve bitik metnini dil özellikleri ve yazışma geleneği açısından incelemiş, metinlerin Türk dili tarihi açısından önemlerini ortaya koymuştur. Yine Özyetgin, Altın Orda hanlığının resmî yazışma geleneğini bir bütün olarak incelediği bir başka çalışmasında (Özyetgin 2002), Kurat 1940, Usmanov 1979 ve Vásáry 1987’de incelenen 1552 tarihine kadar yazılmış yarlık ve bitiklerin bir listesine de yer vermiştir. Özyetgin’in 1996 tarihli çalışmasında incelenen metinler üzerinde, Tuğba Salkım tarafından bir sözdizimi incelemesi yapılmış ve yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur (Salkım 2012).

2011 yılında tamamlanan bir yüksek lisans tezinde de Kırım hanlarına ait 15 yarlık metni dil ve üslup açısından incelenmiş ve bir diplomatik tür olarak yarlıkların özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Banu Sıtkı Özkul tarafından hazırlanan tezde, orijinalleri Kırım Devlet Arşivi’nde kayıtlı bulunan, 1549 – 1597 yılları arasında yazılmış, Sahip Giray Han’a ait dört soyurgal yarlığı; Devlet Giray Han’a ait bir soyurgal yarlığı, bir tarhanlık yarlığı; II. Mehmet Giray Han’a ait üç soyurgal yarlığı, iki tarhanlık yarlığı; İslam Giray Han’a ait bir soyurgal yarlığı; II. Gazi Giray Han’a ait bir soyurgal yarlığı, iki adli-soyurgal yarlığı incelenmiştir (Sıtkı Özkul 2011). Son olarak, Kırım Hanlığı ile Polonya-Litvanya arasındaki diplomatik ilişkileri incelediği eserinde Dariusz Kolodziejczyk (2011), 71 diplomatik belgeyi yayımlamıştır. İki devlet arasında 15-17. yüzyıllar arasında yaşanan diplomatik ilişkileri bir tarihçi gözüyle değerlendiren Kolodziejczyk, birincil kaynak olarak eldeki çalışmada incelenen bazı belgeleri de kullanmıştır. Çalışmada, bu belgelerden 16’sı yarlık olarak kaydedilmiştir.

Kırım Hanlığı’na ait diplomatik yazışmalar üzerine toplu metin yayını ve inceleme içeren çalışmaların başında Vladimir Vladimiroviç Vel’yaminov-Zernov’un 1864 yılında St. Petersburg’da yayımlanan *Materialı Dlya İstorii Kırımskago Kanstva* (*Kırım Hanlığı İçin Materyaller*) adlı çalışması gelmektedir. Çalışma, 2009 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından özel bir kütüphanede bulunmuş ve *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar* (Vel’yaminov-Zernov 1864/2009) adı ile basılmıştır. Eldeki tez çalışmasının tamamlanmasından kısa süre önce, Vel’yaminov-Zernov 1864/2009’da yer alan diplomatik belgelerin toplu metin yayını ve dizinini içeren bir çalışma Faysal Okan Atasoy tarafından hazırlanmış ve Aralık 2017’de yayımlanmıştır.

Kırım Hanlığı'na ait, anılan çalışmalarda tespit edilmiş 16 tarhanlık yarlığı, 28 soyurgal yarlığı ve 400 civarında diplomatik yarlık ve mektup bulunmaktadır.

Bu tez çalışması, V.V. Vel'yaminov-Zernov'un 2009 yılında tıpkıbasımı yayımlanan *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, (Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adlı çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada yer alan yarlık belgelerinden yalnızca Girayların han oldukları dönemlerde gönderdikleri mektuplardan 50'si tez çalışmasına dâhil edilmiştir.

Eldeki çalışma, bu 50 belgenin okunarak çevriyazılarının yapılması, fiillerinin tespit edilmesi ve sınıflandırılması; nihayetinde elde edilen fiillerin, yapım ve çekim morfoloji açısından incelenmesinden ibarettir.

2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Tarihî Kırım Türkçesine ait elde bulunan metin sayısı oldukça sınırlıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, bu sahada günümüze ulaşan edebî eserlerin sayısı kısıtlı olup dilleri de büyük ölçüde Osmanlı Türkçesinin etkisindedir. Kırım hanları tarafından verilen yarlıklar, Tarihî Kırım Türkçesini tanımlayan nadir metinlerdir. Bu metinler, sanat/edebiyat dilini kullanan edebî metinler olmayıp dönemlerinin devlet dilini/yazışma dilini yansıtmaktadırlar. Bu nedenle, birer nesir örneği olarak Tarihî Kırım Türkçesinin fiil söz varlığını ses, yapı ve çekim morfolojisi açısından değerlendirmek için zengin bir malzeme sunmaktadırlar.

Yarlıklar, Tarihî Kırım Türkçesinin hem Kıpçak hem de Oğuz dil özellikleri taşıyan karışık dilli yapısını ortaya koymak açısından da önemli kaynaklardır. Bu karışık dillilik metinlerin ses, yapı ve söz varlığı özelliklerinde kendini göstermektedir. Osmanlı Türkçesinin Arapça ve Farsça söz varlığı ile ağırlaşan dili kimi zaman, özellikle Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplarda kendini bir üslup olarak gösterir. Ancak özellikle Hristiyan hükümdarlara gönderilen yarlıklarda dil daha sadedir. Bu metinlerde Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin dil özellikleri karışık olarak bulunur.

Yarlıklar, fiil üzerine kurulu metinlerdir. Yazılış amaçları gereği hanların yapılmasını emrettikleri pek çok fiili içeren yarlık metinlerinin fiil söz varlıkları açısından incelenmesi önemlidir. Tarihî Kırım Türkçesinin dil özellikleri üzerine, özellikle de fiil grameri ile ilgili alan yazınında müstakil bir çalışma mevcut değildir. Tarihî Türk lehçelerini ya da Kıpçak Türkçesini ele alan gramer çalışmalarında bu saha ile ilgili

genel dil özelliklerinden bahsedilmektedir (Karamanlıoğlu 1994, Toparlı-Vural 2000, Argunşah-Yüksekkaya Sağol 2013, Güner, 2013). Bu nedenle, bu konuda yapılacak bir fiil grameri çalışmasının Türk dilinin tarihî seyrinin takibi açısından bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

3. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Bu tez çalışması Tarihî Kırım Türkçesinin (TKT) fiil grameri denemesidir. Söz konusu gramer incelemesi için seçilen evren, Kırım hanları tarafından verilen yarlık metinleridir. Bu evreni temsil ettiği düşünülen örneklem ise Kırım hanları tarafından Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilmiş 50 yarlıktır.

Tarihî Kırım Türkçesinin fiil söz varlığı malzemesini elde ettiğimiz bu 50 yarlık metni, diplomatik yarlıkların çok sayıda örneğini barındıran Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'dan alınmıştır. Söz konusu çalışmada orijinalleri Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan, Kırım hanları ya da devlet adamları tarafından Rus ve Leh hükümdarlara ya da devlet adamlarına gönderilmiş 378 adet diplomatik belge yer almaktadır. Çalışmada yer alan belgeler arasında çok sayıda yarlık, şartname, vergi (*tıyış*) kayıtları, diplomatik mektuplar ve özel mektuplar bulunmaktadır. Bu tez çalışmasının Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'daki malzemeye dayandırılması tercihi ve sınırlılıkları şu şekilde gerekçelendirilebilir:

- I. Söz konusu çalışma, tespitlerimize göre, yazılma tarihleri belli olan toplam 104 diplomatik yarlığı içermektedir. Çalışmada yer alan belgeler yaklaşık 170 yıllık bir tarihi süreci yansıtmaktadırlar. Tez çalışmasında bu yarlıklardan 50'si incelenmiştir. Seçilen yarlıklar anılan süreçte dildeki değişimleri anlamak üzere, bu sürenin çeşitli dilimlerinden alınmıştır. Bu 50 belge, bahsi geçen sahada fiillerin yapıları ve çekim morfolojileri konularında anlamlı veriler sağlamak için yeterli görünmektedir.
- II. Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da yer alan belgeler üzerine henüz bir dil incelemesi yapılmamıştır. Hem belgelerin söz varlığının ortaya konması ve hem Doğu Türk Yazı Dili hem de Batı Türk Yazı Dili özelliklerini bir arada bulunduran bu metinlerin dilinin incelenmesi ve Türk Dilinin tarihî gelişim seyri içindeki yerlerinin tespiti tarafımızdan önemli görülmektedir.

III. Yukarıda anılan tarhanlık ve soyurgal yarlıkları Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Kırım'da çeşitli arşivlerde kayıtlıdır. Bu arşivlere ulaşmak ya da daha önce yayımlanmış yarlıklardan yararlanmak mümkün olsa bile söz konusu az sayıdaki yarlığın çalışmamıza sağlayacağı fiil malzemesi sınırlı kalacağından bu yarlıklar, tez çalışmasının inceleme alanının dışında bırakılmışlardır.

Sonuç olarak; bu tez çalışması, V.V. Vel'yaminov-Zernov'un 2009 yılında tıpkıbasımı yayımlanan *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, (Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara) adlı çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada yer alan belgelerden yalnızca Girayların han oldukları dönemlerde gönderdikleri mektuplardan 50'si tez çalışmasına dâhil edilmiştir. Kagılka/kalgay/kalga sultanlar, nureddinler ya da vezir ve ileri gelenlerin mektupları ile yabancı hükümdarlardan Kırım hanlarına ya da ileri gelenlerine gönderilen mektuplar, "yarlık" tanımına uymadıkları için tez çalışmasının dışında bırakılmıştır. Şartname, defter ya da tiyiş kayıtları, yine "yarlık" tanımının dışında kaldıklarından tez çalışmasına alınmamıştır. Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'da tarihsiz oldukları için ya da çalışmanın ilerleyen aşamalarında ele geçtiklerinden ana bölüme dâhil edilmeyen ve *Ekler* (Mülhakât) bölümüne konulan mektuplar, tez çalışmasına da dâhil edilmemiştir. Ayrıca Vel'yaminov-Zernov 1864/2009'un ana bölümünde bulunan ve hanlar tarafından yazılmış olmasına karşın tarihsiz olan 9 mektup da tez çalışmasının dışında bırakılmıştır. Bu durumda tez çalışmasında, 1574 ve 1742 tarihleri arasında Kırım hanları tarafından yabancı hükümdarlar ya da devlet adamlarına yazılmış, yarlık niteliği taşıyan toplam 50 mektup incelenmiştir. Bu mektuplar sırayla şu Kırım hanlarına aittir:

Kırım Hanı	Hükümdarlık Tarihleri	Çalışmaya dâhil edilen mektupların	
		En erken tarihli	En geç tarihli
I. Devlet Giray Han	1551-1577	17 Mart 1574	
II. Gazi Giray Han	1588-1596	Eylül 1590	Şubat/Mart 1592
III. Mehmed Giray Han	1623-1628	Ağustos/Eylül 1624	
Canibek Giray Han	1628-1635, II. Saltanat	Temmuz/Ağustos 1628	Ekim/Kasım 1634
İnayet Giray Han	1635-1637	Nisan/Mayıs 1635	Ağustos/Eylül 1636
I. Bahadır Giray Han	1637-1641	Mart/Nisan 1638	Temmuz/Ağustos 1640

IV. Mehmed Giray Han	1641-1644, I. Saltanat	Eylül/Ekim 1642	Mayıs/Haziran 1644
III. İslam Giray Han	1644-1654	1646/1647	Haziran/Temmuz 1653
IV. Mehmed Giray Han	1654-1666, II. Saltanat	28 Ekim 1654	Ekim/Kasım 1662
Adil Giray Han	1666-1671	Ekim 1666	10 Mart 1671
I. Selim Giray Han	1671-1678, I. Saltanat	Mayıs/Haziran 1672	Temmuz 1677
Murad Giray Han	1678-1683	29 Temmuz 1679	Ocak/Şubat 1683
I. Selim Giray Han	1684-1691, II. Saltanat	1683/1684	6 Eylül 1686
III. Saadet Giray Han	1691	10 Nisan 1690/1691	
I. Selim Giray Han (Elhac)	1692-1699, III. Saltanat	Mart/Nisan 1695	
I. Selim Giray Han (Elhac)	1702-1704, IV. Saltanat	Haziran/Temmuz 1704	Temmuz/Ağustos 1704
II. Selamet Giray Han	1740-1743	7 Aralık 1742	

3.1. Çalışmanın Örneklemini Oluşturan Yarlıklar

1. No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Koral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574), Zernov 1864/2009: 5
2. No 3: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris'e (Boris) (Zilkade 998 / Eylül 1590), Zernov 1864/2009: 8, Abduvaliyeva Er 2011: 272
3. No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel, 1000 / Şubat 1592), Zernov 1864/2009: 9, Kurat 2002: 385, Kolodziejczyk 2011: 769, Abduvaliyeva Er 2011: 272, Rustemov 2017: 351
4. No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592), Zernov 1864/2009: 13, Kolodziejczyk 2011: 777, Abduvaliyeva Er 2011: 275
5. No 8: III. Mehmed Giray Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (28 Zilkade 1033 / Ağustos-Eylül 1624), Zernov 1864/2009:20, Lashkov 1891: 47-50.
6. No 10: Canibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628), Zernov 1864/2009: 26
7. No 12: Canibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Cemaziyelevvel'in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629), Zernov 1864/2009: 34, Kurat 2002: 392
8. No 13: Canibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629), Zernov 1864/2009: 41
9. No 14: Canibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630), Zernov 1864/2009: 48

10. No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630), Zernov 1864/2009: 51
11. No 20: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632), Zernov 1864/2009: 85, Kolodziejczyk 2011: 885
12. No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634), Zernov 1864/2009: 113, Kolodziejczyk 2011: 895
13. No 30: İnalet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyühahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635), Zernov 1864/2009: 131
14. No 33: İnalet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636) Zernov 1864/2009: 150
15. No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonunda, 1047 / Mart-Nisan 1638), Zernov 1864/2009: 190
16. No 53: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Rebiyühahir, 1050 / Temmuz-Ağustos 1640) Zernov 1864/2009: 252, Kolodziejczyk 2011: 926
17. No 62: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Recep, 1052 / Eylül-Ekim 1642), Zernov 1864/2009: 273
18. No 66: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Şaban, 1052 / Ekim-Kasım 1642), Zernov 1864/2009: 285
19. No 71: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Muharrem ayının ilk gününde, 1053 / Mart-Nisan 1643), Zernov 1864/2009: 294
20. No 90: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyülevvel ayının ortasında, 1054 / Mayıs-Haziran 1644), Zernov 1864/2009: 332
21. No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e¹ (I. Aleksey) (1056 / 1646-1647), Zernov 1864/2009: 359
22. No 113: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647), Zernov 1864/2009: 393
23. No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Recep, 1059 / Temmuz-Ağustos 1649), Zernov 1864/2009: 416
24. No 139: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şevval, 1061 / Eylül-Ekim 1651) Zernov 1864/2009: 449
25. No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Zilkade, 1062 / Ekim-Kasım 1652) Zernov 1864/2009: 459
26. No 152: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şaban ayının birinci günü, 1063 / Haziran-Temmuz 1653), Zernov 1864/2009: 469

¹ Zernov 2009'da bu yarlığın Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e yazıldığı söylenmektedir. Ancak bu bilgi, yanlış okumaya/aktarmaya dayanmaktadır.

27. No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654), Zernov 1864/2009: 483
28. No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (1065 / 1654-1655), Zernov 1864/2009: 498
29. No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Recep, 1067 / Nisan-Mayıs 1657), Zernov 1864/2009: 513
30. No 187: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (1068 / 1657-1658), Zernov 1864/2009: 528
31. No 194: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Rebiyülevvel, 1073 / Ekim-Kasım 1662), Zernov 1864/2009: 539
32. No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I Aleksey) (Rebiyülahir ayının başında, 1077 / Ekim 1666), Zernov 1864/2009: 548
33. No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1077 / 1666-1667), Zernov 1864/2009: 553
34. No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şaban, 1078 / Ocak-Şubat 1668), Zernov 1864/2009: 567
35. No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Şevval, 1079 / Mart-Nisan 1669), Zernov 1864/2009: 579
36. No 229: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I Aleksey) (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671), Zernov 1864/2009: 608
37. No 234: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'e (I. Aleksey) (Safer, 1083 / Mayıs-Haziran 1672), Zernov 1864/2009: 619
38. No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel, 1088 / Temmuz 1677), Zernov 1864/2009: 626
39. No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679), Zernov 1864/2009: 638
40. No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681), Zernov 1864/2009: 653
41. No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682), Zernov 1864/2009: 689
42. No 269: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Safer ayının sonunda, 1094 / Ocak-Şubat 1683), Zernov 1864/2009: 707
43. No 274: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Yayın 22 günü (?), 1095 / 1683-1684), Zernov 1864/2009: 717

44. No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban, 1096 / Temmuz 1685), Zernov 1864/2009: 743
45. No 290: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (17 Şevval 1097 / 6 Eylül 1686), Zernov 1864/2009: 758
46. No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690-1691), Zernov 1864/2009: 763
47. No 296: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban ayının sonunda, 1106 / Mart-Nisan 1695), Zernov 1864/2009: 767
48. No 298: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanına (Safer, 1116 / Haziran-Temmuz 1704), Zernov 1864/2009: 770
49. No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başında, 1116 / Temmuz-Ağustos 1704), Zernov 1864/2009: 771
50. No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742), Zernov 1864/2009: 774, Kolodziejczyk 2011: 1001

4. Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında söz konusu örnekleme oluşturan yarlıklar, fiil morfolojisi açısından incelenmiştir. Yarlıklardan elde edilen fiil malzemesi, temelde iki ana bölümde ele alınmıştır. Tezin birinci bölümünde, Yapı Açısından Fiiller başlığı altında, basit, türemiş ve birleşik fiiller değerlendirilmiştir. Basit Yapıdaki Fiiller başlığı altında, basit fiiller hece ses düzenlerine göre sınıflanarak tarihî Türk dili alanında ilk tanıklanan şekliyle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Türemiş Yapıdaki Fiiller bölümünde, fiil türetme morfolojisi incelenmiştir. Bu başlık altında İsimden Türemiş Fiiller, Fiilden Türemiş Fiiller ve Fiilden Türemiş İsimler olmak üzere üç alt başlık bulunmaktadır. Fiilden Türemiş İsimler başlığı Fiilimsileri içermektedir. Birleşik Yapıdaki Fiiller başlığı altındaysa, Tarihî Kırım Türkçesinde çeşitli yardımcı fiillerle oluşturulmuş 860 civarında birleşik fiil sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünü Çekim Açısından Fiiller başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde, bağımlı bir biçimbirim olan fiillerin kullanım sahasına ne şekillerde çıktıkları incelenmiştir. Bu bölüm temel olarak iki alt başlığa bölünmüş ve fiil çekiminin temel iki kategorisini oluşturan Fiil Çekiminde Kişi ve Sayı ile Fiil Çekiminde Zaman ve Kip başlıkları burada verilmiştir. Fiil Çekiminde Zaman ve Kip başlığı, Bildirme Kipleri, Tasarlama Kipleri ve Fiillerde Birleşik Çekim başlıklarından

oluşmaktadır. Bu başlıkların altında, TKT'nin zaman, kip ve birleşik çekim kategorileri art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelenmiştir. Bu inceleme için tarihî Türk dili alanının temel gramer ve sözlüklerine başvurulmuştur. Çalışmada sıklıkla başvurulmuş ve atıfta bulunulan temel kaynaklar kısaltmalarla gösterilmiştir. Bu kısaltmalara çalışmanın giriş bölümündeki Kısaltmalar başlığından ulaşılabilir.

Çalışmanın birincil kaynağını oluşturan metinler Arap harfleriyle yazılmışlardır. Bu nedenle tüm bu incelemelerden önce, söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çevriyazıları yapılmış ve çalışmanın Üçüncü Bölümünü oluşturan “Metinler” ortaya konmuştur. Daha sonra okunan metinlerin fiil söz varlığı tespit edilerek sınıflandırılmıştır.

5. Kırım ve Kırım Hanlığı

Kırım Yarımadası, tarih boyunca çeşitli milletlerin, özellikle de Türk soylu toplulukların yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Asya'dan gelen ve Basıl (Barslı, Barsula, Barsıl, Baslık) Türkleriyle ilişkilendirilen İskit (Saka) göçebeleri M.Ö. VIII-V. yüzyıllarda Kırım'ın bozkır bölgesinde yaşamışlardır. Kırım bölgesi, II. yüzyıldan itibaren Got kabilelerinin kuzeyden gerçekleştirdikleri akınlara maruz kalmış, bu akınları IV. yüzyılda Hunlar durdurmuştur. Hun-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Kuban ve Don Nehirleri ile Azak Denizi kıyılarında çeşitli Türk kabilelerinin ve ayrıca Bulgarların yerleştikleri bilinmektedir (İnalçık 1977: 744). IV. yüzyıldan itibaren Asya'dan Avrupa'ya doğru gerçekleşen yayılmanın geçiş noktasını oluşturan Kuzey Karadeniz, bu yüzyıldan itibaren Türk nüfusu ile tanışmıştır (Öztürk-İkiel 2001: 2). VI. yüzyılın ortalarında Orta Asya'dan gelen ve içlerinde Avar Türklerinin de olduğu yeni Türk akınlarına maruz kalan Kırım'ın sahil boylarındaki koloniler, bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir. Osmanlı tarih kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Bizans yönetimi zamanında yarımada Rumlara yakın düzeyde Ermeni nüfusu yerleşmiştir. Osmanlı kayıtlarına Yahudi olarak yansıyan nüfusun bir kısmının Karay Türkleri olduğu da tespit edilmiştir (Öztürk-İkiel 2001: 2). Kırım'ın bozkır bölgesi ise, VII. yüzyılda Hazar devleti tarafından hâkimiyet altına alınmış; Hazarlar, Kırım'ı *tudun* veya *tuyun*² unvanını taşıyan valiler

² *tudun* ~ *tuyun* (~*toğun* “Türklerde bir tür idare amiri” < Çin. *t'ou t'ouen* ~ *tou-down*, EDPT457b). Sir Gerhard Clauson'a göre, bu unvan ilk olarak Çin kaynaklarında geçmektedir. Orta Çince *t'ou duan*

aracılığıyla yönetmişlerdir. VIII. yüzyılda, Kırım'ın tamamı Hazar devletinin bir vilayeti hâline gelmiş, bu devletin yıkılmasından sonra, Kırım'da, yöneticilerine Arhon (Orhan?) denilen ve 1083 yılına kadar varlığını sürdüren Hazaria (Gazaria) adlı bir Türk devleti kurulmuştur (İnalcık 1977: 744-745). Kıpçaklar, Hazar devletinin yıkılmasından sonra Peçenek Türklerini takiben, Kırım'a yerleşmişler ve Sudak başta olmak üzere Kırım'ın doğu sahillerini ve limanlarını kontrol altına almışlardır. 1223'te Cengiz Han'ın Deşt-i Kıpçak'ı fethetmekle görevlendirdiği komutanlar, Kalka Irmağı boyunda Kıpçaklar ve onlara tabi olan Rusları mağlup edip (Öztürk 2002: 144) Kırım'a girdiklerinde, sahil boyu hariç olmak üzere Kırım'ı baştan başa bir Türk bölgesi olarak bulmuşlardır (İnalcık 1977: 745). Moğolların 1223 yılında Sudak'ı işgal etmeleri ve pek çok tüccar ile yöre zenginlerinin mallarıyla beraber Anadolu sahillerine sığınmaları sonucunda, Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat ticaretin güvenliğini sağlamak amacıyla, Kastamonu uç beyi Husameddin Çoban'ı Sinop donanması ile Kırım'a göndermiştir. Husameddin Çoban, Kırım seferi sırasında, Sudak, Rus, Saksın ve Kıpçaklarla karşılaşmış, Sudak şehri 1227'de Anadolu Selçuklularının yönetimine girmiştir (İnalcık 1977: 745, Turan 2010: 378-379). Selçukluların Sudak hakimiyetinin 1239'da Moğolların bölgeyi tekrar ele geçirmelerine kadar sürdüğü düşünülmektedir (Turan 2010: 380). Kırım Yarımadası, Avrasya bölgesini Akdeniz'e bağlayan bir köprü görevi gördüğünden, tarihi, Karadeniz ve Marmara Boğazları ile yakından ilişkili olmuştur. Kırım limanları Anadolu Selçukluları tarafından da ticari olarak önemsenmiş, pek çok Anadolu tüccar Kırım'da ticari faaliyetler sürdürmüşlerdir. Kırım'da Altın Orda hâkimiyetinin kurulmasından sonra, bölgede siyasi istikrar artmış ve bu durum ticaretin de gelişmesine olanak tanımıştır. Kuzey ile güneydeki İslam ülkeleri arasında her türlü ticari malın yanında Kıpçak köleler de Kırım sahillerinde satın alınıp Sinop ve Samsun limanlarına çıkarılarak Sivas ve Halep'te satılmışlardır (Turan 2010: 519).

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Altın Orda devletinde süren taht kavgaları sırasında Kırım, Moğol aristokrasisinin hanlığın yönetimi için mücadele eden rakip beyleri ve rakip hanlar için bir sığınak durumuna gelmiştir (İnalcık 1977: 746). 1380 yılında

şeklinde geçen bu sözcük, Türk idare amirlerinin bir listesinin yer aldığı *Chiu Tang Shu, Chap. 194b*'de *t'u-t'un* şeklinde geçmekte ve *hsieh-li-fa* (êlteber)'dan sonra yedinci sırada gelmektedir. VII. yüzyılda Batı Türk Kağanı *T'uñ Yavğu*, yabancı ülkelere kurallarını götürmesi için *êlteber*'ini yollarken, vergileri toplaması için de *to:dumunu* yollamıştır (EDPT457b).

Mamay, Toktamış Han'a yenilince Kırım'a kaçmış; benzer şekilde Edige de, Toktamış'a karşı sürdürdüğü mücadelede Kırım'ı üs olarak kullanmıştır (İnalcık 1977: 746, Kurat 2002: 207). Cengiz Han soyundan gelen beyler, bu bölgeye dayanarak hanlıklarını ilan etmiş ve sonra İdil üzerinden merkezi ele geçirmeye çalışmışlardır (İnalcık 1977: 746). Altın Orda devletinde yaşanan taht kavgalarını ve Kırım'ın müstakil durumunu değerlendiren Hacı Giray Han, kendisini Kırım hanı ilan etmiş ve 1441/1442 (Hicri 845) yılında adını taşıyan bir para bastırarak Kırım Hanlığı'nı kurmuştur (İnalcık 1977: 746; Öztürk 2002: 146).

Hacı Giray Han, Altın Orda hanına karşı Ruslarla, Kırım sahillerinde ticaretin yanında siyasi etkinliklerini de giderek artıran Cenevizlilere karşı Osmanlı Devleti'yle ittifaklar yapmış (İnalcık 1977: 746; Öztürk 2002: 149-152), Hacı Giray Han'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgası, Moğol aristokrasisinin ileri gelenlerinden Eminek Mirza'nın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi sonucu, Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında Osmanlı himayesine girmesi ile sonuçlanmıştır (İnalcık 1977: 747). Bu tarihten sonra Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler artmış, 1783'teki Rus işgaline kadar bu coğrafyada Osmanlı etkisinde bir Kıpçak kültürü oluşmuştur. Bu etki, Hanlığın nüfuz alanına giren Aşağı Don, Özü ve Turla ırmaklarına kadar tüm Kıpçak bozkırına (Kurat 2002: 203) ulaşmıştır (Akar 2008: 614).

6. Tarihî Kırım Türkçesi

Tarihî Kırım Türkçesi, Kırım Hanlığı'nda, edebiyatta ve diplomatik yazışmalarda kullanılan, Harezmi-Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşması taşıyan tarihî Türk lehçesidir.

XIV. yüzyıldan sonra Harezmi'den Altın Orda'nın başkenti Saray ve Kırım bölgesine giden şair ve bilginler Harezmi yazı dilini Altın Orda'ya taşımışlardır (Ata 2014: 13). Altın Orda sahasında meydana getirilen eserler, genel olarak Harezmi Türkçesinin Harezmi-Kıpçak koluna bağlıdır (Özyetgin 1996: 12). Altın Orda devleti içerisinde hâli hazırda nüfusun büyük bölümünü oluşturan ve sosyal hayattan dile kadar devletin medeni gelişimine büyük katkı sağlayan (Özyetgin 1996: 12) Kıpçak Türklerinin dili ile karışan Harezmi Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak kanadında yeni bir yazı dili ortaya çıkarmıştır (Ata 2014: 13). Genel olarak, Altın Orda ve devamında kurulan Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait yarlık ve bitiklerin dili de, Kıpçak etkisinin ağır bastığı bu yazı dilinin ürünleri sayılmaktadırlar (Özyetgin 1996: 12). Tarihî Kırım Türkçesinin dili,

yarlık ve bitiklerden ibaret değildir. Ancak edebi eserlerin pek çoğu ya kaybolmuştur ya da yoğun olarak Osmanlı etkisi taşımaktadır.

Kırım'ın esas etnik unsurunu oluşturan Kıpçaklar, destanlar, halk hikâyeleri ve özellikle de İslamiyet'in kabulünden sonra dinî hikâye ve kıssalarla sözlü edebiyat ürünleri ortaya koymuşlardır. XIII. yüzyılda Mahmut Kasım'ın yazdığı *Yusuf ve Züleyha* mesnevisi ile XIV. yüzyılda Ebubekir isimli bir düşünür ve âlimin yazdığı *Kalendernâme* isimli eser, yazılı edebiyat ürünlerindendir. XV. yüzyıldan itibaren Kırım'da Mengli Giray ve Hüseyin Kefevî (XV. yy), Bora Gazi Giray (Gazaî) ve Rammaıl Hoca (XVI. yy), Aşık Ömer, Mustafa Cevheri, Leylâ Bikeç, Aşık Arif, Can Muhammed ve Edip Efendi (XVII. yy) gibi şairler yetişmiştir. Fakat Kırım Hanlığı döneminde burada yetişen şairlerin eserleri, Rusların Kırım'ı işgali sırasında yok olmuştur (Yüksel 1998b: 260).

Kırım hanlarının birçoğu şairdir. Kırım'ın II. hanı Mengli Giray'ın şiir yazdığı ve Osmanlı şairlerinden etkilendiği bilinmektedir. Kırım Hanlığı'nın daha kuruluş yıllarında başlayan bu etki, özellikle İstanbul'a gönderilip eğitim gören han ailesi mensupları aracılığıyla giderek artmıştır (Yüksel 1998b: 261). İstanbul Türkçesi ile Tatar Türkçesini birlikte kullanarak şiirler yazan Mengli Giray Han gibi (Akar 2008: 614), Sahib Giray Han, Devlet Giray Han ve Bora Gazi Giray Han da şiirler yazmış ve bir dönem Osmanlı topraklarında yaşamalarından dolayı, Osmanlı etkisinde kalmışlardır (Yüksel 1998b: 261). II. Gazi Giray Han'ın *Divan*'ı ve *Gül ü Bülbül* mesnevisi, Halimî mahlasıyla şiirler yazan Halim Giray Han'ın (1772 - 1824) *Divan*'ı, Kırım-Tatar sahasında Osmanlı divan edebiyatı etkisiyle kaleme alınmış önemli eserlerdir. Dil etkileşimi yalnızca saray çevresindeki aydınlar ile sınırlı kalmamış, XVII. yüzyıl saz şairleri Gözlevli Âşık Umer (1661 – 1717) ve Mustafa Cevherî (öl. 1710) de, şiirlerinde Osmanlı Türkçesini kullanmışlardır (Akar 2008: 615).

Bugün ikinci Kırım Hanı Mengli Giray'ın şiirlerinden sadece birkaç mısra bilinmektedir. Tarihçi Seyyid Mehmed Rıza, *Es'seb'u's-Seyyare* adlı eserinde Mengli Giray'a ait mısraları aktarmaktadır. Şiir yazan bir başka Kırım hanı da Bora Gazi Giray Han'dır. İyi bir medrese eğitimi almış olan Bora Gazi Giray Han'ın Farsça rubaileri ve gazelleri vardır. Genellikle Osmanlı Türkçesinin etkisinde kalan Bora Gazi Giray Han'ın Kıpçak Türkçesi ile yazdığı az sayıda şiiri de vardır. Bora Gazi Giray Han'ın

şiiirleri, bir divançe hâlinde Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan tarafından basılmıştır³. Osmanlı Türkçesi ile şiirler yazan Bahadır Giray Han'ın ise basılmamış bir divanı mevcuttur (Yüksel 1998b: 262).

Kırım Hanlığı'nda, İstanbul'dan Kefe'ye, sonra da Bahçesaray'a gelen Osmanlı memur ve tacirleriyle binlerce yeniçerinin bulunması, seferlerde Osmanlı ordusuyla Kırım ordusunun uzun zaman bir arada kalması Kırım dili, edebiyatı ve sanatı üzerinde Osmanlı etkisini artırmıştır (Yüksel 1998b: 263). Bu dönemde Osmanlı Türkçesinin etkileri, edebî dilde olduğu gibi resmî yazışmalarda da görülmektedir. Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitiklerde, özellikle kuruluş yıllarında Altın Orda, dolayısıyla Kıpçak etkisi çok daha yoğun olarak görülürken 1475 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile artan siyasî ve sosyal ilişkiler sonucunda, Osmanlı, dolayısıyla da Oğuzca etkisi belirginleşmiştir⁴. Özellikle Osmanlı hükümdarlarına gönderilen belgelerde Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti görülmektedir (Yüksel 1998b: 265). Hem edebî hem de diplomatik metinlerde görülen Osmanlı etkisi, *yarlık* ve *bitik*lerin dilinde Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerinin bir arada bulunması sonucunu doğurmuştur. Rus hükümdarlara gönderilen belgelerde ise Kıpçak Türkçesi unsurları hakimdir. Bu tercihte, tâbi olunan devletin dilinin üst bir dil olarak tanınması rol oynamış görülmektedir. Kırım Hanlığı'nın tâbi olduğu Osmanlı Devletinin dili, bu iki devlet arasında üst bir dil olarak yazışmalarda kullanılırken, Kırım Hanlığı ile kendisine tâbi saydığı Rus knezlikleri ve sonrasında da Rus Çarlığı arasındaki yazışmalarda ise Hanlığın dili bir üst dil olarak kullanılmıştır.

Henüz Kırım Hanlığı döneminde yoğun olarak görülen Oğuz-Kıpçak lehçe karışımı, elbette çağdaş Kırım sahasını da etkilemiştir. Pek çok ağızyla birlikte, günümüz Kırım Türkçesinin geniş bir değerlendirmesini yapan Doerfer, Kırım Türkçesinin tüm diyalektlerinin aslında karışık bir yapıya sahip olduğu tespitini yapmaktadır. Ona göre, Kırım'da konuşulan ve yazılan diyalektleri belirleyen en önemli husus da güney ve kuzey şekillerinin karışma derecesidir (Dorerfer 1995: 179). Ancak, yazı dilinin temelini oluşturan ve merkezi Bahçesaray olan Kuzey Merkez Kırım Türkçesi, Kırım

³ Ertaylan, İsmail Hikmet (1958), *Gazi Giray Han. Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed Said Basımevi.

⁴ Tarihi Kırım Türkçesi ve yarlıkların dili üzerinde Oğuz lehçesinin etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. AKAR, Ali– SITKI, Banu (2015), Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Öğeler, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kùltürleri - V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu* (21-23 Mayıs 2014) *Bildirileri*, Tufan GÜNDÜZ-Mikail CENGİZ (Edt.), s. 69-88, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Osmanlıcası ile Kırım Tatarcası arasında bir geçiş diyalekti olmakla birlikte Kırım Tatarcasının etkilerini daha yoğun olarak taşımaktadır (Doerfer 1995: 179).

6.1. Yarlıklar

İçerik bakımından “hanın emir ve isteklerini içeren bir mektup türü” olan *yarlık*⁵, diplomasi yazışmaları içinde özellikle Altın Orda sahasında sıkça kullanılan bir terim olmuştur. Türkçeden Moğolcaya geçip, daha sonra bugünkü bilinen teknik terim anlamıyla Moğolcadan Türkçeye geçtiği düşünülen yarlık, Moğol diplomatikasında da hanların kendi tabiiyetindeki devletlerin hükümdarlarına gönderdikleri mektuplara ad olarak kullanılmıştır. Yarlıklar ferman niteliğindedir ve emir mahiyeti taşır. Bu nedenle ancak üst rütbeden biri tarafından alt rütbedeki birine emir iletmek ya da herhangi bir imtiyaz vermek için yazılırlar. Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına gönderdikleri mektuplar, yarlık değil *bitiktir*. Yarlıklar, yazılış amaçları ve içeriklerine göre *tarhanlık yarlıkları*, *soyurgal yarlıkları* ve *diplomatik yarlıklar* olmak üzere üç başlık altında incelenirler.

Hanın istediği kişi veya kurumlara verdiği ve sahibine her türlü vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddi imkân ve imtiyazlar veren yarlıklar

⁵ Sir Gerard Clauson, [+lıg] sıfat yapım ekine rağmen *yarlıg* sözcüğünün etimolojisinin tam olarak yapılamadığını belirtmektedir (EDPT966b). Wilhelm Radloff, sözcüğü “rivayet, haber, malumat” anlamlarına gelen *yar* sözcüğüne [+lık] ekinin getirilmesiyle açıklamakta ve “ilan etme bildirme, kararname, emir” anlamlarını vermektedir (RSI III/1. 100). Gerhard Doerfer, bir *yar* “seslenme, nida, ilan etme” ad kökü, bir de **yar-* “hüküm vermek, kararlaştırmak” eylem kökünden bahsetmekte ve *yarlıg* sözcüğünü **yar-ıl-ig* biçiminde eylem gövdesinden yapılmış bir ad saymaktadır (TMEN IV.1849). Şinasi Tekin, *yar* “salya, sümük” > *yar-lıg* “sefil, fakir, acınacak durumda olan” türetmesini yapmakta ve *yarlıka-* eyleminin de bu yolla *yar+lıg+ka-* “birisinin acısının farkına varmak, merhamet etmek, ihsan etmek” biçiminde oluştuğunu belirtmektedir. Tekin, soyut olan bu *yarlıgka-* “merhamet etmek, acımak” kavramından somut olan “konuşmak, emir vermek” kavramına anlam geçişi olduğunu kabul etmektedir (Tekin Ş. 2001: 218-228). Mustafa Öner ise, sözcüğün kökünü *yarı* “yardım” (<ET *yar-*; *egir-* > *egri* gibi) olarak kabul etmekte ve *yarı-lıg* > *yarlıg* > *yarlı* “yardım edilen, yardıma muhtaç, fakir”; *yarı-lık* “yardımlık söz, ihsan; emir, buyruk”; *yarlıg-ka-* “yardımda bulunmak, ihsan etmek, lütfetmek; buyurmak, emretmek” etimolojilerini vermektedir (Öner 2004: 3-4). *Yarlıg* sözcüğünün “ferman, emir, buyruk” gibi anlamlarıyla Türkçenin tarihsel dönemlerindeki kullanımı oldukça yaygındır. Eski Türkçe döneminde “üst rütbeden biri tarafından alt rütbeden birine verilen emir” anlamında kullanılan *yarlıg* sözcüğü, Moğolcada da *carlıg/carlık* şeklinde “hükümet buyruğu” anlamıyla bir teknik terim olarak geçmektedir (EDPT966b). *Yarlıg* sözcüğüne [+ka] addan eylem yapma eki getirilerek oluşan *yarlıka-* “(Tanrı) buyurmak, lütfetmek, esirgemek” eylemi, Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında geçmektedir (Tekin 2008: 186). Uygur sahasında sivil belgelerde sıkça karşımıza çıkan *yarlıg* sözcüğü (Arat 1964: 26-31), Budist metinlerde de *sūtra* karşılığı olarak, “dini hüküm/emir” anlamıyla kullanılmıştır (ED967a). Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Osmanlı sahalarında da *yarlıg* sözcüğü teknik terim olarak “emir, ferman” anlamlarıyla geçmektedir⁵. Osmanlı’da *fermân* kelimesinin karşılığı olan *yarlık* kelimesi Osmanlıya İlhanlı ve Kırım Türkleri vasıtasıyla ulaşmıştır (Ögel, 1982: 231-232). Oğuzlar ise *yarlık* yerine *buyruk* kelimesini kullanmışlardır. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *carlık* kelimesi “imparatorun resmî devlet emri” anlamıyla kullanılmıştır (Gültekin H. 2009: 327).

tarhanlık yarlıkları adını alır (Özyetgin 1996: 75; Özyetgin 2002: 823). Altın Orda ve Kırım Hanlığı sahasına ait pek çok tarhanlık yarlığı bulunmaktadır. Bizzat han tarafından verilen tarhanlık yarlıkları, tarhanlık kurumunun resmî onay belgeleridir.

Tarhanlığın bir imtiyaz unvanı ve kurumu olarak gelişmesi ve şekillenmesi Moğollar döneminde gerçekleşmiştir (Özyetgin 2005: 129). Tarhanlık Moğollarda, devlete büyük hizmetleri dokunan yüksek memurlara, arazi sahiplerine, tüccarlara birçok imtiyazlar tanımak üzere verilen bir şeref rütbesi olarak yer almıştır (Togan 1981: 97). Tarhanlık kurumunun temel işlevi vergi muafiyeti sağlamasıdır. Altın Orda ve Kırım tarhanlık yarlıklarında pek çok vergi ve iş, hizmet yükümlülüğü sıralanmaktadır. Halkın nakdî ve aynî olarak ödediği toprak, tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgili vergiler yanında, bedenen çalışarak ya da ürünü, hayvanı ya da malını devlet yararına sunarak yerine getirmesi gereken iş ve hizmet yükümlülükleri vardı. Tarhanlık yarlıkları, verildikleri tarhanlara bu yükümlülüklerden muafiyet sağlamaktaydı.

Hanın istediği kişi veya kurumlara, hizmetleri karşılığında ihsan ettiği bir imtiyaz olarak tarhanlık, Moğol devletlerinde, ayrıca kişiye kanuni bir dokunulmazlık da getiriyordu. Tarhanlar, izin almadan saraya girebilmekte, savaşlarda elde edilen ganimetten pay almaktaydılar; dokuz ayrı suça kadar suçlarıyla ilgili sorgulanmayıp bu durum dokuz nesil boyunca sürmekteydi (Donuk 1988: 46).

Söz konusu yarlıklar sadece yerli halka değil, Cengiz Han döneminden itibaren hâkim olunan bölgelerdeki çeşitli dinlerin ruhban sınıflarına da verilmiştir. Moğol döneminde din adamları genellikle vergilerden muaf tutulmuştur. Cengiz Han ve halefleri tarafından Moğolca ve Çince olarak yazılan bu belgelerin düzenlenişi Türkçe tarhanlık yarlıklarıyla benzerlikler göstermekle birlikte, çok daha kapsamlı bir imtiyaz alanına sahiptirler. Cengiz döneminden itibaren din adamlarına sağlanan bu ayrıcalıklar sonraki Türk-Moğol devletlerinde de devam etmiştir. Altın Orda hanları tarafından Rus knezlerine, Rus Ortodoks Kilisesine, ayrıca İtalyan tüccarlara da tarhanlık yarlıkları verilmiştir (Özyetgin 2005: 133).

Soyurgal genel olarak, Cengiz Han sonrası kurulan Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen devletlerinde verilen ve veraseten geçebilen “ihsan, bağış”tır (Ölmez 2010: 167). Sözcüğün asıl anlamı “ihsan belgesi; hükümdarın bir kişiye verdiği ödül”dür. İdari anlamda ise “toprağa

dayalı, vergiden muaf tımar/iktâ” demektir (TMEN I, 351) ⁶ . Hükümdarın hizmetindekilere ihsanı olarak ifade edilen soyurgal tabiri ile daha çok bir arazi kastedilmiştir. Devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli askerlere, büyük başarılar karşılığı ödül olarak emlâk ve arazi bağışı yapılmıştır. Bu tür arazilere Türkçede *kopı* (< Moğ. *khobı*), Selçuklular’da ise *iktâ-i temlik* denilmiştir (Paydaş 2006: 195). Hükümdarların üstün hizmetler karşılığında kişilere ihsan ettiği bu tür araziler, Moğol devletlerinde soyurgal terimiyle ifade edilmiştir (Togan 1981: 287).

Soyurgal sahibi bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkını kazanmıştır. Bu müessese zamanla veraset yolu ile intikal eder hâle gelmiştir. Soyurgallar, din adamları ve ibadet yerleri için de verilmiştir. Bürokratik yapısı zayıf olan geleneksel devlet, taşrada kendi bölgelerinde idari, mali, adli işleri yürüten yerleşik zümreleri bertaraf edip bir otorite boşluğu yaratmaktansa onlarla ittifakı tercih etmiştir. Soyurgalın askerî önderlere, toprak sahiplerine ve ruhani liderlere bahşedilmesi, onların kendi bölgelerinde, orduya katkı sağlayarak, imar işlerini gözeterek, güvenlik konularını yürütüp vergi toplamak gibi mali sorumlulukları yerine getirerek devlete yardımcı olmalarını sağlamıştır (Ortaylı 1978: 73). Soyurgalın ayırıcı özelliği, veraset yoluyla intikal etmesidir. Yani hükümdar tarafından soyurgal olarak bir kimseye bağışlanan arazi, o kişinin özel mülkü hâline gelir. Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî devletlerinde görülen soyurgal (Paydaş 2006: 196), Moğol devlet geleneğini sürdüren Altın Orda ve Kırım Hanlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Altın Orda ve Kırım sahasında verilen pek çok yarlıkla, hanlar, çok sayıda soyurgal arazi bahşetmişlerdir.

Diplomatik ilişkilerle ilgili olarak yabancı hükümdarlara gönderilen yarlıklar ile emir iletmek amacıyla yazılmış, iç yazışma niteliğindeki yarlıklar *diplomatik yarlık* olarak değerlendirilir (Özyetgin 1996: 75, Özyetgin 2002: 823). Kırım Hanlığı sahasına ait bilinen en eski tarihli diplomatik yarlık Kırım Hanlığı’nın ikinci hanı Mengli Giray Han tarafından Kırkyer halkına verilen Nisan 1478- Mart 1479 (H. 883) tarihli yarlıktır (Usmanov 1979: 35, Vásáry 1987: 12). Kırım Hanlığı dönemine ait diplomatik

⁶ Soyurgal sözcüğü, Eski Türkçede ilk olarak Budist Uygur metinlerinde *tsoyurka*- “merhamet etmek, bağışlayıcı olmak” (< Çin. *tz’u* “merhamet, acıma” EDPT556) şeklinde görülen eyleme Moğolca eylemden ad yapan {-l} ekinin gelmesiyle türemiştir. Erken dönemde Moğolcaya geçmiş olan eylem, bu sahada *soyurka*- biçiminde görülmektedir (EDPT556). *Soyurka*- eylemi, Moğolcada “bağışlamak, ödüllendirmek, lütufta bulunmak”, *soyurgal* sözcüğü ise “lütuf, ödül, ihsan” anlamlarını kazanmıştır (Ölmez 2010: 169-170).

yarlıklara ilişkin örneklerin çoğunu Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilen mektuplar oluşturmaktadır. Eldeki çalışmanın birincil kaynağını oluşturan Zernov (1864-2009) bu diplomatik yarlıkları içermektedir. Çalışmada yer alan belgeler arasında çok sayıda yarlık, şartname, vergi (*tıyış*) kayıtları, diplomatik mektuplar ve özel mektuplar bulunmaktadır (Zernov 1864/2009).

6.2. Bitikler

Bitik, Altın Orda ve Kırım resmî yazışma geleneği içerisinde karşımıza çıkan karakteristik teknik terimlerden biridir. Bu sahadaki teknik anlamı ile “çeşitli konularda bilgi alıp vermek için hanların, padişahların birbirlerine ya da başkalarına gönderdikleri emir mahiyetinde olmayan diplomatik mektuplar” (Özyetgin 1996: 74-75) olarak tanımlanabilen bitik sözcüğü, ET *biti*- [$< *bit$ ($< \text{Çin. } pi^7$ “yazı fırçası”) + i-] 8 “yaz-” (EDPT.299b) fiilinin üzerine fiilden isim türeten [-g] ekinin gelmesiyle oluşmuştur (EDPT303a). Eski Türkçe döneminde “yazı, kitap, mektup, belge” anlamlarıyla kullanılan sözcük, Uygur yazışma geleneği içerisinde özel bir teknik terim olarak “sözleşme” anlamını da kazanmıştır. Sözcük, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Osmanlı sahalarında temel anlamına yakın olarak “kitap, mektup, yazma, yazı, belge” anlamlarıyla kullanılmıştır⁹. Selçuklu ve Beylikler döneminde *biti* ve *bitik*

⁷ Clauson tarafından sözcüğün Çincedeki kaynağı olarak gösterilen *pi* sözcüğü yerine Şinasi Tekin Çin. *bi(e)t* “fırça” sözcüğünü esas almaktadır (Tekin Ş. 1993: 22).

⁸ Annemarie von Gabain ve G. Clauson tarafından genel olarak kabul gören bu etimolojiye (Gabain 2003: 268-269; EDPT.299b), Abdülkadir Donuk karşı çıkmaktadır. Donuk, M.Ö. III. yüzyılda Orta Asya Türk kütlesinden ayrılmış bulunan Bulgar Türklerinin dilinde mevcut olan *ir*- “yaz-“ eyleminin varlığını kanıt göstererek, Türklerin yazıyı çok eski çağlardan beri bildiklerini belirtmekte ve uzun zamandır bildikleri yazma eylemine ad olması için yabancı bir dilden sözcük almış olamayacaklarını ifade etmektedir. Donuk’a göre, Eski Türk yazısı fırça ile değil “run” karakterinden dolayı sert kalemle yazılan bir kitabe yazısıdır (Donuk 1988: 67-68). Genel kabul gören bu etimolojiyi tartışmaya açan bir diğer araştırmacı da Hatice Şirin User’dir. “Türkçede *yaz*- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine” başlıklı çalışmasında, yazıyı kullanmış tüm eski toplumlarda, “yazı yazmak” anlamına gelen sözcüklerin “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerle köken birliği içinde olduklarını belirten User, bugünkü anlamıyla yazı yazma bilgisine ulaşıncaya kadar toplumların öncelikle sert yüzeyler üzerine ucu sivri nesnelerle çeşitli semboller ve işaretler çizdiklerini ve zamanla “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerin “yazı yazmak” anlamını kazandığını ifade etmektedir. User, çalışmasında genel olarak *yaz*- eyleminin kökeni üzerine tartışsa da, Türkçede “yazı yazmak” anlamında kullanılan *biti*- eyleminin de benzer bir tarihsel gelişmeyle Türkçe *biç*- eyleminden türemiş olabileceğini belirtmektedir. *biti*- eyleminin günümüz Moğolcasında *biçi*- şeklinde yaşadığına dikkat çeken User, Türkçe /t/ ~ Moğolca /ç/ denkliliğini hatırlatarak, Moğolca /ç/’nin ikincil olduğu hususunda Poppe tarafından ortaya atılan tartışmayı, bu düşüncesine kanıt olarak göstermektedir (User 2004: 570).

⁹ *bitig* “kitap, mektup, yazma, yazı, yazılı şey, kâğıt”, DLT.IV.96; *bitig* “mektup”, KB.III.94; *bitig* “mektup, ferman” NF.III.71; *bitig* “yazı, mektup, ferman” KE.II.116; *biti* ~ *bitig* “yazılmış şey, mektup, senet, belge, Defter-i âmâl” YTS.36; *bitik* “yazu, mektub, nâme” ŞSül.89.

sözcükleri “ferman, berat” karşılığı olarak geçmektedir (İpşirli 1992: 225). Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde de “berat, ferman, mülk name” gibi belgeler *biti* olarak adlandırılmıştır (Özyetgin 2002: 826). Osmanlı-Türk resmî yazışmalarında “yazı” için kullanılan teknik terimlerin başında da *biti* gelmektedir (Reychman – Zajaczkowski 1993: 155).

“mektup” anlamıyla Altın Orda ve Kırım yazışmalarında kullanılan *bitik* sözcüğünün yanında *biti*-, *bitil*- eylemleri de “yazmak, yazılmak” için kullanılmıştır. Yine bitikleri yazan devlet görevlileri de *bitikçi*, *bitkeçi* olarak adlandırılmış ve *divan bitik/bitkeçisi* Altın Orda ve Kırım devlet teşkilatında önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, bitik ve yarlıkların giriş kısmında belgenin hitap ettiği devlet memurlarının sıralandığı bölümde de açıkça görülmektedir. Özellikle tarhanlık yarlıklarında derecelerine göre sıralanan meslek grupları içinde divan bitikçileri en ön sıralarda gelmektedirler (Özyetgin 2002: 827).

Altın Orda ve Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar, yarlık değil bitiktir (Kurat 1940: 4). Yarlık, ferman mahiyetindedir ve emir niteliği taşır (Kurat 1940: 4; Özyetgin 1996: 75). Oysa Osmanlı’nın tabiiyetinde olan Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına emir niteliğinde mektuplar göndermiş oldukları düşünülemez. Yarlıkların sonunda, yazılan belgenin bir yarlık olduğu belirtilir, ancak bitiklerde, bitik ya da biti sözü her zaman geçmez (Kurat 1940: 4; Özyetgin 2002: 826).

7. İnsan Dili ve Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı

Dil, insanın düşünme yetisinin temelini oluşturması bakımından insanı hayvanlardan ayıran ve onu evrimin en üst basamağına taşıyan en önemli unsurdur. Bedeni üzerinde, doğayla baş etmesini sağlayacak biyolojik aygıtlara -güçlü pençeler, kanatlar, ona çok yukarıya zıplama şansı verecek bir iskelet yapısı, soğuktan koruyacak bir kürk gibi- sahip olmadığı için alet yapmak zorunda kalan insan, bu sayede başka hiçbir canlıda görülmeyen bir ele sahip olmuştur. Başparmağın özelleşmesi, eldeki ince motor kasların ve el-göz koordinasyonunun gelişmesiyle insan, artık çok daha fazla sinir hücresine, dolayısıyla da bu sinir hücrelerinden gelecek sinyalleri algılayan çok daha fazla beyin hücresine sahip olmuştur. Beyin hacminde yaşanan bu gelişme, insanın zihinsel etkinliklerinin de temelini oluşturur. Vahşi doğa karşısında pek çok canlıya göre güçsüz olan insan, özellikle yeni doğanların korunmaya duyduğu ihtiyaç

nedeniyle topluluklar hâlinde yaşamak, iş birliği yapmak, birlikte avlanıp birlikte hareket etmek durumunda kalmıştır. İnsanı “sosyal” bir canlı yapan bu temel zorunluluklar, aynı zamanda onun bu sosyal düzeni sürdürebilmek için bir iletişim aracına olan ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Başlarda beden hareketleri ile kurulan bu iletişim, beyin hacmindeki artışın da etkisiyle çok daha işlevsel olan sese dayalı dile dönüşmüştür. Zihinsel ses kodlamalarına dayanan ve bu sayede soyut düşünmenin yolunu açan dilsel süreçler, deneyimlerin nesilden nesle aktarılmasını, deneme yanılma süreçlerinin azaltılmasını, akıl yürütmeyi ve topluluğu bir arada tutan *manevi donatımın* ve farklı kültürlerin oluşmasını sağlamış (Childe 2007: 19-37)¹⁰; bu sayede insan, zayıf biyolojik özelliklerine karşın diğer canlılar ve doğa üzerinde hakimiyet kurarak bugünkü medeniyetini oluşturmuştur.

İnsanın hem biyolojik bir tür hem de toplumsal bir çevrede yaşayan bir canlı olarak dünya üzerindeki yerini belirleyen şey, dil olmuştur. Çevresindeki nesneler, olgular ve eylemler dünyasını dille zihnine kodlayan, anlamlandıran insan, zihnindeki bu kodlamayı bir başka insanın zihnine ses aracılığıyla aktararak konuşma eylemini gerçekleştirmiş ve bu eylem tarih boyunca insanı insan yapan en önemli özellik olarak görülmüştür. Bu nedenle insanlar, dilin ne olduğu, nereden geldiği, nasıl işlediği sorularıyla bin yıllardır meşgul olmuşlardır.

7.1. Tarihî Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı

Heredot, M.Ö. 7. yüzyılda Mısır’da firavun Psammetik’in en eski dilin hangisi olduğuna ilişkin olarak yaptırdığı deneyi aktarmaktadır; Norman Kralı II. Frederik ve İskoçya Kralı IV. James’in de dilin doğuşunun sırrını çözmek için benzer yollara başvurdukları bilinmektedir (Aksan 2007: 95). Dil konusunda dil bilgisel denebilecek ilk çalışmalarsa Eski Hint ve Yunan kültürlerinde ortaya çıkmıştır. Eski Hint’te M.Ö. 5. yüzyılda Yāska’nın kökenbilim ile ilgili çalışmaları ve M.Ö. 4. yüzyılda Pānini’nin dil bilgisi; Eski Yunan’da Platon’un *Kratylos* diyalogu, dilin kurallarını, doğru kullanımını ve ayrıca nesnelerle adlar arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yönelik çalışmalardır¹¹.

¹⁰ Dilin kökeni, oluşumu hakkında farklı görüşler ve ayrıntılı bilgi için bk. Özdem, Ragıp (1944); Bloomfield, Leonard (1983); Başkan, Özcan (1968); Dessalles, Jean Louis vd. (2014); Renan, Ernest (2015); Kerimoğlu, Caner (2016).

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Özdem, Ragıp (1944), Bloomfield, Leonard (1961).

Fiil de, *isim*le birlikte dilin temel söz varlığını oluşturması bakımından ilk dil bilgisi çalışmalarından itibaren insanların dikkatini çekmiş; dilin doğuşunda ilk önce ismin mi, fiilin mi ortaya çıktığına ilişkin tartişmalar eski Hint'te Pānini'den itibaren sūrmūř, bu konuda iki okul oluşmuştur (Özdem 1944: 11). Yine en eski dil bilgisi çalışmalarının yürütüldüğü eski Yunan'da Philokenos, M.Ö. 2. yüzyılda kökenbilim araştırmalarının temel prensipleri arasında, "bütün ismî kelimelerin verbal köklerden çıkmasını" saymaktadır (Özdem 1944: 24). Arap dilbiliminde de, biri ismi, diğeri fiili önceleyen iki farklı okul vardır. *Basra dil okulu* mensupları, sözün en büyük etkeni olarak fiili sayarlar (es-Semerrâi 2001: 354). Batı dünyasında da bazı dilbilimciler fiilleri, dilin doğuşunda ilk ortaya çıkan sözcükler olarak saymışlardır. 18. yüzyıl düşünürlerinden Adam Smith (Özdem 1944: 57), J. Gottfried Herder (Özdem 1944: 60), 19. yüzyıl dilbilimcilerinden Wilhelm von Humboldt (Özdem 1944: 73), Jacob Grimm (Özdem 1944: 74), K.WL. Heyse (Özdem 1944: 81) isimlerin fiillerden geldiğı görüşünü savunmuşlardır.

Fiil ile ilgili bugün bilinen pek çok özellik daha ilk çalışmalarda tespit edilmiştir. Fiil dilbilimcilerin sözcük türleriyle ilgili ayrımlarında her zaman temel öğelerden biri olarak görülmüştür.

Sözcük türleri ve dil bilgisi kategorilerini ilk kez ortaya koyan Eski Yunan filozofu Aristo olmuştur. Aristo, *Poetika* adlı eserinde *dilsel anlatım* bütünlüğünün bölümleri olarak şunları sıralar: *Harf, hece, bağlaç, tanım edatı, isim, fiil, hâl ve cümle*. Bu bölümler arasında harf, hece, bağlaç ve tanım edatını tek başlarına anlam taşımayan, sadece düşünmede bağlantıyı sağlayan öğeler olarak gören Aristo, isim, fiil ve cümleyi anlamlı bütünler olarak niteler. Aristo'ya göre fiil, bileşik, anlamlı ve ismin aksine zaman belirlemesine sahip olan bir ses bütünüdür. Aristo ayrıca, fiilin anlatılanın tarz (kip) ve biçimini (cümle biçimi; soru ya da emir gibi) gösterecek şekilde çekime girdiğini de tespit etmiştir (Aristoteles, 1998: 56-58). Böylece fiil, ilk kez bir sözcük türü olarak belirlenmiştir. Yunanların Mısır'da kurduğı İskenderiye Okulu'nda yetişen Dionysius Thrax de, M.Ö. 2.-1. yüzyılda yazdığı *Tekhne Grammatike* adlı dil bilgisi kitabında, cümlenin parçaları olarak nitelediğı sekiz sözcük türünü şöyle sıralamıştır: *İsim, fiil, fiilimsi, tanım edatı, zamir, edat, zarf, bağlaç* (Kemp 1987: 176). *Tekhne Grammatike*'de fiil ayrıntılı olarak ele alınmış ve "zaman, kişi ve sayıya göre değişkenlik gösteren, etken ve edilgenliğı de işaret eden bir sözcük türü" olarak

tanımlanmıştır. Dionysius Thrax'e göre bir fiilin sekiz özelliği vardır. Bunlar: *Kıp, çatı, tür (kök, türemiş), şekil (basit, birleşik), sayı, kişi, zaman* ve *çekimdir* (Kemp 1987: 180-181).

Doğu dünyasında özellikle dil bilgisi, sesbilim, sözlükbilgisi ve metin açıklamaları konularında derin araştırmalara girişilmiştir. Arap gramerinde *kelâmın isim, fiil, harf* şeklindeki üçlü tasnifinin ilk olarak Hz. Ali tarafından yapıldığına dair rivayetler bulunmaktadır (Benli 2007: 42). Ancak bu sınıflandırmanın yapıldığı elimizdeki ilk yazılı kaynak, 8. yüzyılda yazılmış olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ıdır ve bu sınıflandırma Sîbeveyhi'nin dil bilgisinin temelini oluşturur (Çakır 1994: 87'den aktaran Gündüzöz 2004: 235). Sîbeveyhi *el-Kitâb*'ın girişinde bu konuyu ele almış ve sözü "*isim, fiil* ve bir mana ifade eden ama isim veya fiil olmayan *harf*" şeklinde üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. İsmi tanımlamayı örnekler vermekle yetinmiş; fiili, mastarlardan alınmış ve zaman boyutu ilave edilerek elde edilmiş örnekler olarak tanımlamış; "isim ve fiil olmamasına rağmen bir anlam ifade eden söz" olarak adlandırdığı harfe dair de sadece örnekler vermiştir (Benli 2007: 42). Sîbeveyhi dilin bazı öğelerini diğer bazısından daha "askal" yani "ağır" olarak görmüştür. Ona göre "fiiller isimlerden ağırdır." (Gündüzöz 2004: 240). Bazı Arap dilcileri, fiili ibare ya da cümlede asli unsur olarak saymışlar ve bu konuya önem vererek geniş araştırmalar yapmışlardır. İbn Kûtiyye'nin *el-Ef'al* adlı kitabı, eski Arap dilcilerinin fiiller, anlamları ve türleri konusuna verdikleri önemi ortaya koymaktadır. 12. yüzyıl dil bilginlerinden İbnü'l Kattâ, bu kitabı yeniden düzenlemiş, bir takım ilavelerde bulunmuş, baplarını aslından farklı bir tarzda sıraya koymuştur. Bu iki kitap, Arapçanın bu konudaki zenginliğini ve dilcilerin konuya verdikleri önemi göstermektedir (es-Semerrâî 2001: 351).

Türk dilinin bilinen ilk dil ve sözlük bilimcisi Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügâti't-Türk (DLT)*'te yazdığından bahsettiği dil bilgisi kitabı *Kitābu Cevāhiri'n-Nahv fi Lügâti't-Türk*, bugün elimizde değildir ancak; DLT'nin giriş kısmında Türkçede fiiller ve fiil çekimleri ve türetmeleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, 8 bölüme ayırdığı kitabının her bir bölümünü önce isim sonra da fiiller gelmek üzere sıralamıştır (Atalay 2006: 3-27).

Memlûk-Kıpçak sahasında yazılan sözlük-gramer kitapları arasında, *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk (Kİ)* (1312)¹², *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Muğali (KM)* (1343)¹³, *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye (TZ)* (1425-yaklaşık)¹⁴ ve *El-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabtî'l-Türkiyye (KK)* (15. yüzyıl başları)¹⁵ Araplara Türkçe öğretmek amacıyla oluşturulmuş, temel fiil çekimlerini de içeren müstakil gramer bölümlerine sahiptir.

KM'de, fiilin emir çekimine özel bir bölüm ayrılarak çok sayıda fiilin teklik 2. kişi emir çekimleri verilmiş, fiilin bu şeklinden yararlanılarak mastarlara ulaşılacağı ve bu temel üzerinden sözlerin gelecek zaman çekimlerinin elde edileceği bilgisi verilmiştir (Toparlı vd. 2000: 48-63). Eserde, fiilin teklik 2. kişi emir çekimi temel sayılmıştır: “Türk dilinde kelime çekiminde üzerine kurulan şeyin kökü, ikinci şahsın teklik emir kipidir. Her emir kipi için –fiilin çekiminde hiçbir fonksiyonu bulunmayan ve yalnızca emrin teklik ikinci şahsında kullanılan- kendine özgü bir son ek vardır.” (Toparlı vd. 2000: 64).

KK'de fiil, diğer tüm kelimelerin temelinde bulunan bir temel kök sayılmıştır: “Kelime bir tür olup bu türün altında üç şey vardır: isim, fiil ve harf. (...) Bu dilde bu üçünden işlek olanı fiildir. Fiilin bölümlerinden olan emir ikinci teklik şahıs; diğer kısımların bunun etrafında döndükleri eksendir, merkezdir. Onların tümü bundan yapılır. O, bütün bunların çeşitli dallara ayrıldığı bir kök ve üzerine kuruldukları bir temel gibidir. Hiç kimse çok sayıda emir öğrenmeden bu dile hakimiyet kurup onu öğrenemez.” (Toparlı vd. 1999: 4-5).

Harezm sahasında yazılmış olan ve Türklere Arapça öğretme amacı taşıyan *Muḥaddimetü'l-Edeb (ME)* (1128-1144)'in geniş sözlük bölümünün 3/4'ünü fiiller oluşturmaktadır. İsim ve fiil sözlüğü dışında eserde; harfler, isim çekimi ve fiil çekimi bölümlerinden oluşan birkaç sayfadan ibaret bir gramer de bulunmaktadır, ancak

¹² Caferoğlu, Ahmet (1931), *Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*, İstanbul: Evkaf Matbaası; Özyetgin, A. Melek (2001), *Ebü Hayyan Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi:3.

¹³ Houtsma, Martin Theodor (1894), *Ein Türkischen-Arabisches Glossar*, Leiden; Toparlı, Recep-Çögenli, M. Sadi-Yanık, Nevzat H. (2000), *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Muğali*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 763.

¹⁴ Atalay, Besim (1945), *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lügâti't-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁵ Toparlı, Recep-Çögenli, M. Sadi-Yanık, Nevzat H. (1999), *El-Kavânînu'l-Küllîyye li-Zabtî'l-Lügâti't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 728.

mevcut nüshaların hiçbirinde bu bölümlerin Harezmi Türkçesi ile tercümesine rastlanmaz (Yüce 1993: 7).

Çağatay sahasında ise Ali Şir Nevâyî'nin *Muḥākemetü'l-Luġāteyn* (ML) (1499)'i, Türkçenin Farsça karşısındaki üstünlüğünü ispatlamak için Türkçenin fiil söz varlığını örnek olarak göstermektedir. Türk dilinde küçük anlam farklılıkları taşıyan eylemler için bile farklı fiiller bulunduğunu belirten Nevâyî eserinde, 100 maddelik bir fiil listesi vermektedir (Barutçu Özönder 1996: 204). Nevâyî, Türkçenin işteşlik eki, ettirgenlik ekleri ve bazı fiilden isim yapma yollarını da Türkçenin Farsçaya üstünlüğüne tanık olarak saymıştır (Barutçu Özönder 1996: 212-213).

Türkiye Türkçesinin elimizde bulunan ilk dil bilgisi kitabı, Bergamalı Kadri'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı *Müeyyessiretü'l-Ulûm* adlı eseridir. Bergamalı Kadri "anlam" ölçütüne dayanarak Türkçedeki kelimeleri 3'e ayırmış ve fiili, tek başına anlam taşıyan ama ancak üç zamandan biriyle söylendiğinde anlam kazanan bir sözcük türü olarak tanımlamıştır: "Bu fasl kelime taksimün beyânındadır. Kelime üçdür. Biri ismdür, biri fi'ldür, biri harfdür. (...) Zaman üçdür, biri geçmiş zamandır, biri şimdiki zamandır, biri gelecek zamandır. Fi'l odur ki yalnızca zikr olunmagla andan bir ma'na kâs olına; lâkin üç zamandan biri yanınca bile fehm olına." (Karabacak 2002: 7).

7.2. Çağdaş Dil Çalışmalarında Fiil Kavramı

Çağdaş çalışmalarda da cümleyi kuran öge olarak fiil, dilbilim çalışmalarında önemli yer tutar. 20. yüzyıl başındaki çalışmalarda *L. Tesniere*, yapısal sözdiziminde fiili cümlelerin merkezi olarak kabul etmektedir. Tesniere, dil bilimsel kategorileri işlevsel açıdan değerlendirerek dörde indirgemıştır: "İsim/Fiil ve bunların belirleyicileri Sıfat/Belirteç. Tümce düzeni, bir İsim/Fiil karşılığı ve etkileşimi üzerine kurulmuştur" (Kıran ve Kıran 2010: 141-146).

Fiil çeşitliliği ve fiil çekimlerinin zenginliği açısından önemli bir fiil söz varlığına sahip olan Türkçenin fiilleri de pek çok çalışmaya konu olmuştur. Pek çok dilbilimci, fiili, isimle birlikte Türkçenin temel sözcük türlerinden biri olarak görmektedir. K. Grönbech'e göre çok az istisnalarla bütün Türkçe kelime kök ve tabanları iki ana gruba ayrılır: Ad ve fiil. Bu kelime sınıflarından her biri, hepsi kendi kelime sınıflarıyla keskin sınırlanmış, gramer ve türetme eklerinden ibaret özel bir gruba dahildirler (Grönbech 2000: 18). Grönbech, bu noktadaki keskin ayrımı bozabileceği varsayılan

bazı örnekleri de sıralar. Bu noktada adlar ile fiiller arasında çeşitli türetim ekleriyle sözcük türünün değişmesini zaten dilin doğal yapısından gören Grönbech, ayrıca ortak bir kökten sesteş eklerle türetilmiş sesteş ad ve fiil örneklerini de verir (*savaş, savaş-, yalın* “alev”, *yalın-* “alev almak, alevlenmek < *yal-* “yanmak, tutuşmak”). Grönbech, bazı fiil köklerine zarf-fiil eklerinin gelmesiyle oluşan ve adlaşan örnekleri sıralar (*ulayu, oğşayu, kimse* < *kim-erse(r)*, *neyse* < *ne-erse(r)*). Ancak Grönbech, bunlar gibi istisnai kullanımların Türkçede ad ve fiil olmak üzere iki temel sözcük türü olduğu gerçeğini değiştiremeyeceğini ifade eder. (Grönbech 2000: 18-22)

Jean Deny, “öztürkçe kelime” bahsinde Türkçe kelimeleri şöyle tasnif etmektedir: “Değişimli kelimeler şunlardır: değişimli isimler (alem “substantif” ve zamir) ve fiil. Değişmez kelimeler şunlardır: sıfat (zarf) ve edatlar” (Deny 1941: 95), Deny, Türkçede isimlerin çoğunlukla yabancı dillerden geldikleri hâlde, fiillerin Türkçe asıllı olduklarını belirtmektedir (Deny 1941: 341).

Ahmet Cevat Emre, fiili, “Fiil denilen kelimeler, anlamca, isimlerden büsbütün ayırdır: gel, git, koş, dur, yat, kalk, at, bas, vur... gibi kelimelerle karşımızdakine, hemen yapılmasını istediğimiz birtakım eylemler (actions) emrediyoruz. Tekil ikinci kişiye verilen bu gibi emirler fiillerin en yalın şekilleridir. Bunların anlamında dört kavram kaynaşmaktadır: 1. eylem, 2. zaman, 3. kişi (tekil II.), 4. kip (emir). İşte bu dört kavramı birden anlatan kelimelere fiil derler.” (Emre 1945: 44-45) şeklinde tanımlamaktadır.

Muharrem Ergin, “mana” ve “vazife” ölçütleri ekseninde bir kelime tasnifi yaparak bunları: 1. İsimler 2. Fiiller 3. Edatlar olarak sıralar. İsimler ve fiillerin tek tek anlamları olup her biri bir nesneyi veya hareketi karşılarken edatların tek başlarına anlamları yoktur (Ergin 2013: 216-217). Ergin fiili; hareketleri karşılayan kelimeler olarak tanımlar. Bu tanımdaki “hareket” sözcüğünü geniş bir anlamda kullandığını belirten Ergin, “hareketi” nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü oluş ve yapıları veya olmayış ve yapmayışları karşılığı olarak almaktadır. Ergin’e göre; “Kâinatta bir nesne, bir de hareket vardır. İşte nesne dışında her türlü hareketi karşılayan kelimeler olarak fiiller nesneleri karşılayan isim cinsinden bütün kelimeler karşısında apayrı bir yer işgal ederler” (Ergin 2013: 217). Ergin, Türkçede isim gövdelerinin büyük bir kısmının fiil kökünden yapılmış olması, bazı isim köklerinin kendilerinden daha az veya kendileri kadar ses ihtiva eden fiil kökleri ile ilgili

görünmelerinin fiil köklerinin daha aslî oldukları ihtimalini düşündürdüğünü belirtmektedir. Bu görüşünün dilin doğuşuyla ilgili tartışmaya açık düşünceler içerdiğini ekleyen Ergin, yine de fiil köklerinin daha aslî oldukları düşüncesinin Türkçede bugün parçalanamaz görünen bazı isim köklerinin kökenlerini aydınlatmak bakımından gerekli olduğunu söylemektedir (Ergin 2013: 280-281).

Türkçede Fiiller adıyla, konuyla ilgili müstakil bir çalışma yayınlayan Hikmet Dizdaroğlu, fiillerin temelde *eylem* bildiren sözcükler olduğunu, ancak kullanımlarına göre *durum* ya da *oluş* anlamı da taşıyabileceklerini belirtmektedir. Çekimlenmiş bir fiil; işleri, oluşları, durumları zamana, şahsa ve bir kipe bağlı olarak anlatır (Dizdaroğlu 1963: 5-6).

Kaya Bilgegil, “gerçek veya itibari varlıklarla nitelikleri bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya -eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler fiil adını alır” demektedir (Bilgegil 1964: 260).

Muzaffer Kamadan’a göre de, Türkçedeki kelimeler isim ve fiil olmak üzere iki grupta incelenmelidir. Ona göre fiil dışında kalan diğer tüm sözcükler isimdir. Cümle içindeki yerlerine göre sonradan isim, sıfat, zarf, zamir, edat olurlar (Kamadan 1969: 748-749). Tahir Nejat Gencan, “tümcelerin kuruluşundaki görevleri bakımından sözcükler”i 3 türe ayırmaktadır: “1. Temel sözcükler: Adlar, eylemler 2. Uydu sözcükler: Sıfatlar, belirteçler 3. Söz ulakları: İlgeçler, bağlaçlar. Adıllar, adların yerlerini tuttukları için onlardan sayılmaları gerekir. Ünlemlerin tümce kuruluşunda belli başlı görevleri yoktur. Yalnız söze duygu değeri katarlar” (Gencan 1979: 145). Gencan’a göre “Eylem, varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları, zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir”. Çekimli fiillerin, iş, oluş, kılış, devim yani *edim* anlamı taşıdığını belirten Gencan, edimi içinde bulunduğu cümlenin temeli sayarak onsuz bir cümlenin kurulamayacağını söylemektedir. Gencan’a göre “Bir tam eylemde şu beş anlam kaynaşmıştır: Edim, zaman, kip, kişi, çatı” (Gencan 1979: 271-272).

Tahsin Banguoğlu da benzer bir görüşü dile getirmektedir: Banguoğlu’na göre; “tabii sınıflanma” bakımından Türkçede iki kelime sınıfı (*classe de mot*) vardır: İsim (*nom*) ve fiil (*verbe*) (Banguoğlu 1974: 151). Banguoğlu fiili; bir kılış, bir durum veya oluş, yani olup biteni anlatan kelime olarak tanımlamaktadır (Banguoğlu 1974: 408).

Necmettin Hacıeminoğlu da fiilleri yapılarına göre incelediği müstakil çalışmasında¹⁶, Türkçede esas olarak, 1. isim, 2. fiil olmak üzere iki kelime çeşidi olduğunu belirtmekte ve fiili, hareket, oluş ve tavır bildiren sözler olarak tanımlamaktadır (Hacıeminoğlu 1992: 14).

Haydar Ediskun’a göre “Fiil, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime (= tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir. Her fiil, bulunduğu cümlemin temelidir” (Ediskun 1999: 170).

Zeynep Korkmaz da fiillerin iş ve hareket bildiren sözcükler olduğunu, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirdiğini belirtir (Korkmaz 2014: 487). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde *eylem* (Alm. *Verb*, *Verbum*, *Zeitwort*, Fr. *verbe*, İng. *verb*) “1. Geleneksel dil bilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu (eylem dizimi) öge” olarak tanımlanmıştır. Vardar ayrıca, işlevselci A. Martinet’in eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak gördüğü bilgisini de vermektedir (Vardar 2002: 97).

Göksel ve Kerslake fiili; hareket, olay, süreç ya da durum bildiren bir sözcük olarak tanımlamışlardır. Türkçedeki fiiller çatı, olumsuzluk, zaman, kılınış, görünüş ve kişi açılarından çekime girerler (Göksel ve Kerslake 2005: 59).

Görüldüğü üzere tarihî ve çağdaş çalışmalarda, fiil her zaman dilin temel sözcüklerinden biri sayılmış, hatta bazı araştırmacılar dildeki sözcükleri temel olarak fiil ve isim olarak sınıflandırmışlardır. Ayrıca fiil, cümlemin kurucu ögesi olarak görülmüştür. Alan yazınındaki fiil tanımlarına bakıldığında, fiilin iş, hareket, oluş, kılış, durum, süreç vb. bildirdiği konusunda bir uzlaşma vardır. Ayrıca çekimli fiillerde görülen zaman, şahıs, sayı, kip gibi dil bilgisel kategorilerin de fiilin tanımlanmasında sıkça kullanıldığı görülmektedir. Tanımlamadaki ortaklığa karşın fiillerin yapısı, çekimlenmesi, kılınış ve görünüş özellikleri, cümlede özne ve nesne ile ilişkileri gibi

¹⁶ Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348.

konular hem konuya bakış açısı hem de kullanılan terimler bakımından araştırmacılarca farklı şekillerde ele alınmıştır.

Jean Deny (1941), “Kelime Kısımları” başlıklı dördüncü bölümün ikinci ayrımında fiil konusunu işlemiş (s. 548-836); I. bölümde “Özden Fiiller” başlığında ekeylemi, II. bölümde fiillerin şekil özelliklerini, III. bölümde “Bina Bildiren Fiil Türeme Ekleri (veya Özgelemeçler)” başlığı altında çatı konusunu, IV. bölümde “Fiilde Sonuçluk Lahikalar” başlığı altında fiil çekimi ve fiilimsileri, V. bölümde de “Karmaşık Fiiller ve Mürekkep Fiiller” başlığı altında birleşik fiil konusunu ele almıştır.

Ahmet Cevat Emre (1945) fiil konusu ile ilgili tüm dil bilgisel kategorileri tek bölüm hâlinde ele almamıştır. “Anlam Bakımından Kelimeler” bölümünde *fiil*, *fiil isimleri*, *fiilsilerin (ortaçlar)* tanımlarını yapmış (s. 44-46); birleşik fiiller (s. 114-118) ve fiil ile ilgili türeme eklerini de (isimden fiil, s. 119-135; fiilden isim, s. 163-202; fiilden fiil, s. 211-226) “Yapılış Bakımından Kelimeler” bölümünde incelemiştir. “Fiil Çatısını Kuran Morfemler” de (s. 214-222) bu bölümde ele alınmıştır. Fiilde kip olgusunu “Fiil Bükünü (s. 277-283)” olarak adlandıran Emre, bunun *kişi belgileri* (şahıs ekleri) ve *fiil temelleri* (zaman kategorisi; *er-/ir- temeli*, *yor- temeli*, *ecek- temeli* gibi) ile oluşturulduğunu söylemiştir. Emre ayrıca bildirme ve dilek kiplerini “Kipler ve Zamanlar (s. 451-452)”, “Olan ve Olabilen Eylemler (s. 453-456)”, “Buyruklar; İstemler (s. 457-466)” ve “Kiplerin Gelişmesi (s. 487-503)” başlıkları altında ele almıştır. Fiilde çatı konusunu “Öznel Nesnel Eylemler (s. 295-302)” başlığı altında; tasvirî fiilleri “Eylem Görünüşleri (s. 389-393)” başlığı altında *Aktionsart*, *aspect* karşılığı olarak; zarf-fiilleri “Fiil-Ulaçlar (s. 393-406)” başlığı altında inceleyen Emre, diğer alan yazını eserlerinden farklı bir yöntem izlemiştir.

Muharrem Ergin (2013, ilk baskı 1958), “Mana ve Vazife Bakımından Kelimeler” başlığı altında incelediği fiili (s. 280-348), *Fiil Çekimi* (Şahıs Ekleri, Şekil ve Zaman Ekleri, İsim Fiili, Fiillerin Birleşik Çekimi) *Partisipler* ve *Gerundiumlar* başlıkları altında ele almıştır. Fiile gelen ya da fiilden isim ya da fiil türeten yapım eklerini “Yapım Ekleri (s. 154-216)” başlığı altında sıralayan Ergin, çatı eklerini de Fiilden Fiil Yapma Ekleri altında incelemiş, çatı konusunu ayrıca ele almamıştır.

Türkçedeki fiiller konusunda müstakil bir çalışma yayınlamış olan Hikmet Dizdaroğlu (1963), girişte *Fiil Kavramı*ı açıkladıktan sonra, fiilleri zamanlarına göre (s. 7-28),

yapılarına göre (s. 29-40), çatılarına göre (s. 41-56) incelemiş ve son bölümde de *Ek-Fiil* (s. 57-62) ele almıştır.

Tahsin Banguoğlu (1974), fiil konusunu sekiz bölümde incelemiş (s. 408-494), ilk bölümde anlamlarına ve kullanışlarına göre fiilleri tasnif ettikten sonra *Fiilin Çatısı*, *Yatık Fiiller* (adfiil, sıfatfiil, zarffiil), *Fiillerin Çekimi* (zaman, tarz, kişi, sayı, birleşik fiillerin oluşması, çevrik kipler, olumsuz fiiller ve soru), *Kiplerin Anlatımı*, *Cevher Fiili*, *Karmaşık Fiiller* ve *Tasvir Fiillerini* ele almıştır. Banguoğlu fiilleri; ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre *kılış fiilleri*, *durum fiilleri* ve *oluş fiilleri*; anlamlarına göre *geçişli fiiller*, *geçişsiz fiiller*; kullanılışlarına göre *bitmiş fiil* (*verbum finitum*) – *çekimli fiil*; *bitmemiş fiil* (*verbum infinitum*) – *çekimsiz fiil* olarak sınıflandırmıştır (Banguoğlu 1974: 408-410).

Tahir Nejat Gencan (1979), fiil konusunu “Eylemler (s. 271-406)” başlığı altında, *edim*, *eylem adı*, *zaman*, *kişi*, *eylemde tekillik ve çoğulluk* konularından başlayarak sırasıyla *Eylem Kipleri*, *Eylemin Yapısı*, *Eylem Türeten Ekler*, *Bileşik Eylemler*, *Öbekleşmiş Eylemler*, *Yardımcı Eylemler*, *Eylemin Çatısı*, *Ekeylemler*, *Anlam Kayması*, *Eylemsiler*, *Adeylemler*, *Sıfateylemler* ve *Bağeylemler* başlıkları altında incelemektedir.

Necmettin Hacıeminoğlu (1992), tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde fiil türetimini ele aldığı çalışmasında, önce *En Eski Türkçede Kök Fiiller* (s. 21-31) başlığı altında, Türkçede fiil köklerinin tek ünlüye kadar indirgenebileceğine ilişkin iddiasını ortaya koymuş ve kanıtlamaya çalışmıştır. Çalışmanın geriye kalan bölümünü *Türemiş Fiiller* (s. 32-256) ve *Birleşik Fiiller* (s. 257-278) başlıklarına ayıran Hacıeminoğlu, sırayla *Fiillerden Türemiş Fiiller*, *İsimden Türemiş Fiiller* ve *Birleşik Fiiller* konularını *Eski Türkçe*, *Orta Türkçe* ve *Yeni Türkçe* dönemlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçeleriyle örnekleyerek ayrıntılı şekilde ele almıştır. Sınıflandırmasını türetme ekleri üzerinden yapan Hacıeminoğlu, *Fiillerden Türemiş Fiiller* bahsinde Eski Türkçe, Orta Türkçe (Karahanlı, Harezmi) ve Yeni Türkçe (Kıpçak, Çağatay, Eski Türkiye, Yeni Türkiye) lehçelerinin fiil çekimlerine de yer vermiştir. Ancak Hacıeminoğlu’nun aynı başlık altında türetme eklerini sıraladığı Azeri, Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Türkmen, Kazan-Başkurt, Kırım, Kırgız, Musul-Kerkük Türkmen lehçe ve ağızlarının fiil çekimlerine yer vermediği görülmektedir. Hacıeminoğlu ayrıca, çalışmasının giriş bölümünde fiillerin incelenmesinde takip edilecek bir sınıflandırma önerisi de sunmuştur (s. 15).

Haydar Ediskun (1999) da kendinden önceki araştırmacılar tarafından artık neredeyse ölçünlü hâle getirilmiş inceleme yöntemini tekrarlayarak fiilleri *zamana* (s. 170), *biçime* (s.171), *kişiye* (s. 171), *kipe* (s. 173-186), *çatıya* (s. 219-223), *yapıya* (s.224-228) göre incelemiş; basit zaman çekimlerini kiple bir tutarak *Fiil Kipleri* başlığı altında, *Birleşik Zamanlı Fiilleri* ise ayrı bir başlık altında (s. 195-217) ele almıştır. Ediskun, *ek-fiil* (s. 187-194), fiillerde *soru* (s. 218-219), ve *fiilimsiler* konularını da ayrı başlıklar altında incelemiştir.

Zeynep Korkmaz (2014), Türkiye Türkçesinin ayrıntılı şekilbilgisini verdiği çalışmasında, *Kelime Yapımı* bölümünde (s.117-190) fiil kök ve gövdeleri, türetme ekleri ile ilgili geniş bir inceleme yapmakta ve ardından birleşik fiilleri sınıflandırmaktadır (s. 199-204). Bu sınıflandırma ayrıca Birleşik Fiiller (s. 693-745) başlığı altında ayrıntılı olarak verilmiştir. *Anlamlı Kelimeler* başlığı altında bir kelime türü olarak ayrıntılarıyla işlenen fiil (s. 487-889), Korkmaz tarafından *yapı, içerik, anlam, kılınış, çatı, kip, zaman, şahıs, sayı, olumsuzluk, soru* bakımından ele alınmış, *Çekimli Fiiller* bahsinde *Bildirme Kipleri, Tasarlama Kipleri, Ek-fiilin Kipleri* ve *Birleşik Kipler* incelenmiştir. Diğer dil bilgisi çalışmalarında genellikle *fiilimsi* terimi ile karşılanmış olan yapılar, Korkmaz tarafından *Çekimsiz Fiiller* (s. 747-889) başlığı altında *Ad-Fiil, Sıfat-Fiil* ve *Zarf-Fiil* olarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: YAPI AÇISINDAN FİİLLER

1. BASİT YAPIDAKİ FİİLLER

Korkmaz, basit fiilleri “kendi içlerinde daha basit anlamlı ögelere ayıramayan kök fiiller” olarak tanımlamaktadır (Korkmaz 2014: 488).

J. Deny’e göre Türkçede basit fiiller ünlü, ünlü-ünsüz, ünlü-ünsüz-ünsüz, ünsüz-ünlü, ünsüz-ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü-ünsüz-ünlü şeklinde sınıflandırılabilir (Deny 1941: 78). Banguoğlu, Türkçede kelime köklerinin genelde tek heceden oluştuğunu, bu nedenle iki veya daha fazla heceden oluşan sözcüklerin eski ya da yaşayan bir takım eklerle yapıldığını belirtmektedir. Banguoğlu’na göre, bazı iki veya üç heceli kelimelerin daha fazla çözümlenmesi zor olmasına karşın (*otuz, kanat, bırak-* gibi), çoğu tek heceli sözcükler birer açık heceden ibaret köklere indirilebilmektedir (*sun-* < *su-*, *sat-* < *sa-*, *sın-* < *si-* gibi). Banguoğlu verdiği örneklerle dayanarak kelime köklerinin tespitinin her zaman mümkün olmadığını, bu yüzden de bazı çok heceli kelimeleri de kök saymak gerektiğini belirtir. Banguoğlu, Türkçe kelime köklerini *isim kökleri* ve *fiil kökleri* olarak ikiye ayırır (Banguoğlu 1974: 145-146).

Ergin, Türkçe kelime köklerinin genellikle tek heceli olduğunu, pek çok kelimenin kökünün tek heceye kadar indirilebildiğini söylemektedir. Türkçenin karanlık devirlerine inmenin mümkün olması durumunda, Eski Türkçe de dahil olmak üzere, bugün tek heceye indirilemeyen kelimelerin de tek heceye kadar indirilebileceğini belirtmektedir (Ergin 2013: 107). Kökleri isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayıran Ergin, isim köklerinin nesnelerin kendilerini, fiil köklerinin ise nesnelerin hareketlerini dilde ifade etmeye yaradıklarını söylemektedir. İsim ve fiil kökleri arasındaki anlam ve kullanış farklarının altını çizen Ergin’e göre, isimler tek başlarına nesneleri karşılama özelliği taşıırken, fiiller karşıladıkları hareketi ancak isimlere ya da çeşitli eklere bağlı şekilde anlatabilirler; bu nedenle fiil kökleri birer kelime köküdür ancak birer kelime değildir (Ergin 2013: 108-110).

Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Fiiller* adlı çalışmasında, Türk dilindeki tüm sözcüklerin tek heceden ibaret köklere dayandığını, bu nedenle fiil köklerinin de tek heceden oluştuğunu savunmaktadır. “Bu itibarla Türkçede mevcut birden fazla heceli bütün fiiller ya bir kök fiilin yapım eki ile genişlemiş şeklidir, ya da yapım eki ile isimden türemiştir (Hacıeminoğlu 1992: 15). Hacıeminoğlu da tıpkı Ergin gibi, Türkçenin ön ve ilk devirlerine ilişkin çalışmaların ilerlemesiyle, Türkçedeki tüm fiil köklerinin 1.

tek ünlüden ibaret, 2. bir ünsüz ve bir ünlüden ibaret köklere indirilebileceğini savunmaktadır. Bu görüşten hareketle, Türkçedeki normal ve uzun tüm ünlülerin aslında birer fiil kökü olduğunu söyleyen Hacıeminoğlu, zamanla dildeki kelime ihtiyacının artmasıyla, bu tek ünlüden ibaret köklere, yine tek ünsüz sestten ibaret eklerin geldiğini belirtmektedir (Hacıeminoğlu 1992:18-19). Hacıeminoğlu'na göre, bir ünsüz ve bir ünlüden ibaret kökler ise Türkçede kelime başında bulunabilen ünsüzlere yine hem normal hem de uzun ünlülerin gelmesiyle oluşmuştur. BU şekilde türetilmiş olması muhtemel fiillerin sayısını da hesaplayan Hacıeminoğlu, Eski Türkçede toplam 1584 tek heceli fiil kökü olduğunu savunmaktadır (Hacıeminoğlu 1992: 19).

Ercilasun, basit fiili “parçalanamayan, içinde başka manalı unsur bulunmayan kök hâlindeki fiil” olarak tanımlamaktadır. Ercilasun da Türkoloji araştırmalarının ilerlemesiyle daha çok kelimenin ilk şekline ve köküne gidildiğini, böylece Türkçede bütün köklerin (dolayısıyla fiil köklerinin) tek heceli olduğu kanaatinin daha çok yaygınlaştığını söylemektedir. Türkçe kelimelerde iki heceliliğin esas olduğunu savunan Ramstedt'in P.M. Melioranski, A.N. Kononov, V. V. Reşetov, E. V. Sevortyan, Besim Atalay gibi dilciler tarafından eleştirildiğini belirten Ercilasun, basit fiil olduğundan şüphe edilemeyecek fiillerin ancak tek ünlüden ve bir ünsüzle bir ünlüden oluşan fiiller olduğunu, ünsüzle biten pek çok fiilin de basit olmasının yanında türemiş fiil olma ihtimalinin de daima bulunduğunu belirtmiştir (Ercilasun 2014: 29-30).

Temelde Türkçedeki kelime kökleri, araştırmacılarca isim ve fiil kökleri olarak ikiye ayrılmakla birlikte, bazı araştırmacılar ortak köklere de dikkat çekmektedir. Tahir Nejat Gencan, hem ad soylu, hem de eylem soylu sözcüklere kök olan sözcükleri ortak kökler olarak nitelendirmektedir. *iç, savaş, dalaş, uğraş, vuruş, uçuş, ekşi, boya, toz, acı, ağrı, barış, güreş, tat, inan, güven, özen, şiş, don, sancı, kuru, eski, siva, gerek, dik, dil.* gibi örnekleri sıralayan Gencan, ad ve sıfat olan bu kök sözcüklerin -soy birliği içinde- eylem kökleri olarak da kullanıldığını belirtmektedir (Gencan 1979: 58). Banguoğlu ortak köklerde, fiil kökünün aynı zamanda yapılan işin adı ya da sıfatı olduğunu dile getirmektedir (Banguoğlu 1974: 146-147). Ancak Ergin, Türkçede bir kökün hem isim hem de fiil kökü olamayacağını söyleyerek ortak kök kavramına karşı çıkmaktadır. Ergin nesne ve hareketlerin birbirinden farklı doğası gereği, hiçbir zaman

aynı sözcüklerle karşılanamayacaklarını belirtmektedir. Ergin, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülen *boya, boya-; tat, tat-* gibi örneklerin temelde fiil olduğunu, bu fiillerden türemiş *boyağ, tatığ* sözcüklerinin değişime uğramasıyla bu ortak görünümün sonradan oluştuğunu söylemektedir (Ergin 2013: 111). Aynı görüş, konuyla ilgili müstakil çalışmasında Talat Tekin tarafından da dile getirilmiştir. Tekin (1997b), Türkiye Türkçesinde bazı fiiller ile eşesli hâle gelmiş isimlerin, aslında bu fiillerin üzerine {-G} fiilden isim yapım eki almış, ancak daha sonra bu morfemi düşürmüş şekiller olduğunu belirtmektedir: *açı-* “acı olmak, acılaşmak” ve *açığ* “acı”, *agrı-* “ağrımak” ve *agrig* “ağrı”, *kurı-* “kurumak” ve *kurıg* “kuru” gibi (Tekin T. 1997b: 60-61).

Tüm bu söylenenlerden, bazı sözcüklerin tek heceli köklerine kadar indirilebildiği; bazılarının henüz yeterli bilgi sahibi olunamadığından türemiş olduğu sezildiği hâlde basit sözcük sayılmak durumunda kaldığı anlaşıyor. Bu çalışmada da basit fiil olarak tespit edilen fiiller, Eski Türkçe döneminden başlayarak Türkçenin tarihi dönemlerinde tanıklanabilen ilk şekillerine kadar indirilmiştir.

1.1. Tek Ünlüden İbaretle Basit Fiiller

- i- “olmak”; < *ir-* < *er-* EDPT.193
yazdık idi “yazdık” 139/36, *yoğ ise* “yoksa” 152/17
- u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”; EDPT.2
uğan teñgri “kadir olan Tanrı” 004/05

1.2. Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

- al- “almak; ele geçirmek, fethetmek”; EDPT.24; *al-* “almak” KTTS.46
alıp “alarak” 015/103, *yurt alınmaz* “yurt fethedilmez” 152/18
- aş- “aşmak, geçmek”; EDPT.255; *aş-* “1. Aşmak, geçmek; ağır basmak; egemen olmak. 2. Dolup taşmak” KTTS.50
aşa “aşarak” 033/56
- ay- “konuşmak, söylemek; anlatmak”; EDPT.266
aymastur “anlamaz” 013/58
- er-, ir- “olmak”; EDPT.193
yazğan erdik “yazmıştık” 216/22, *bolur irdi* “olurdu” 293/19
- et-, it- “yapmak, etmek”; < *é:t-* EDPT.36; *et-* “etmek” KTTS.113

- selām etüp* “selamlayıp” 296/09, *katl itmek* “katletmek, öldürmek” 298/15
- iç-** “içmek”; EDPT.19; *iç-* “içmek” KTTS.137
ānt içmek “yemin etmek” 008/24
- il-** “bağlamak, eklemek; asmak”; < ? *i:l-* EDPT.125; *il-* “asmak, takmak” KTTS.140
bayşa ilüp “baysa bağlayıp” 062/28
- in-** “inmek, aşağıya doğru hareket etmek”; < *én-* EDPT.168; *en-* “inmek” KTTS.110
özü şuyından inüp “Özü nehrinden aşağı inip” 004/25
- ol-** “olmak”; < *bol-* EDPT.331; *ol-* “olmak” KTTS.242
tüşmān oldım “düşman oldum” 025/26
- oz-** “geride bırakmak, geçmek, kaçmak”; < *o:z-* EDPT.279; *oz-* “(ileri, önüne) geçmek, geride bırakmak” KTTS.247
ozğan yıl “geçen yıl” 274/26
- öl -** “ölmek”; EDPT.125; *öl-* “ölmek” KTTS.250
ölmemiş iken “ölmemişken” 178/47
- öt-** “geçmek”; EDPT.39
bozoğdan ötüp “Bozok’tan geçerek” 229/20, *sözimiz ötmestür* “sözümüz geçmez” 013/58
- ur-** “vurmak, saldırmak; basmak”; EDPT.194; *ur-* “vurmak” KTTS.361
köyleri urup “köyere saldırıp” 053/42; *mühr-i şerif urup* “şerefli mührümüzü vurup” 234/54

1.3. Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

- açı-** “acımak, merhamet etmek”; < ? *acı:-* EDPT.20;
açıduğımız “acıdığımız” 203/24
- ara-** “aramak”; KTS.10; *ara-* “aramak” KTTS.47
aramak için “aramak için” 178/49

1.4. Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

- eşid-, işit-** “duymak, işitmek, dinlemek”; < *ēşid-* EDPT.257; *eşit-* “işitmek” KTTS.113

eşidüp “duyup” 002/47, *işidüp* “duyup” 071/22; *elçileriniz kildiler dip*
işitdik “elçileriniz geldiler diye duyduk” 015/122

1.5. Ünlü + Ünsüz + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

oğşa- “benzemek, yakışmak”; EDPT.97; < *oğşa-* OTWF.780; *oşa-*
“benzemek” KTTS.245
oğşar irdi “yakıştırdı” 299/15

1.6. Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

ko- “koymak, bırakmak”¹⁷; < **ko-* EDPT.595
komay “koymayarak, bırakmayarak” 005/60
te -, ti-, -de-, di- “demek, söylemek”; < *té-* EDPT.433; *de-* “demek, söylemek”
KTTS.94
teyü “diye” 003/12, *tigen* “denilen” 015/199, *dedigimizde*
“dediğimizde” 036/32, *dipsiz* “demişiniz” 036/27

1.7. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

bağ- “bakmak; aramak; dikkate almak”; EDPT.311; *bağ-* “bakmak”
KTTS.56
bağdık “baktık, aradık” 269/15
bar-, var- “gitmek, varmak, ulaşmak”; EDPT.354; *bar-* “gitmek, yürümek”
KTTS.57
barmasmiz “gitmeyiz” 005/70
baş- “baskına uğratmak, galip gelmek”; EDPT.370; *bas-* “basmak”
KTTS.57
kağırğayı başup “kağırğayı basıp” 002/16
ber-, bir-, ver-, vir- “vermek”; < *bér-* EDPT.354; *ber-* “vermek” KTTS.60
bergeysiz “vereceksiniz” 285/25, *ruğşat birüp* “yetki verip” 296/14,
vermege “vermeye, vermek için” 036/74, *virüp* “verip” 105/61
bil- “bilmek, haberdar olmak”; EDPT.330; *bil-* “bilmek” KTTS.62
bilürsiz “bilirsiniz” 203/18

¹⁷ Fiilin gelişimi için bk. DOĞAN, Talip (2013), Ko(Y)- Fiilinin “İzin Verme” İşaretleyicisi Olarak Kullanımları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 151-170, Bolu.

- bit-** “bitmek, tükenmek; tamamlanmak”; EDPT298
iş bitmezdir “iş bitmez” 194/31
- bol-** “olmak”; EDPT.331
dāhil bolup “dahil olup” 209/10
- boz-** “bozmak, yıkmak, tahrip etmek”; < *buz-* EDPT.389; *boz-* “bozmak” KTTS.64
‘ahd bozğanlarını “yemin bozanların” 290/31
- bul-** “bulmak”; EDPT.332
cezāsın bulur “cezasını bulur” 178/34
- cay-** “sevk etmek, yönlendirmek”; < ? *yay-* “bozguna uğratmak” EDPT.980; “bir şeyi kışkırtmak” KTS.316; “kışkırtmak, teşvik etmek” ÖZYETGİN.733; *cay-* “1. Yaymak. 2. *argo*. Gaza basmak, gazlamak” KTTS.70
‘asker cayup “asker sevk edip” 002/26
- çek-** “çekmek; katlanmak”; EDPT.413; *çek-* “1. Çekmek. 2. Tartmak. 3. Sürmek, devam etmek” KTTS.81
zahmet çekgen “zahmet çeken” 013/108; *ra‘iyyetlikden baş çeküp* “tabi olmaktan vazgeçip” 178/31
- çık-** “çıkmaq”; EDPT.405; *çığ-* “çıkmaq” KTTS.84
çıkmağaysız “çıkmayacaksınız” 015/49
- dön-** “dönmek, geri gelmek”; EDPT.515; *dön-* “dönmek” KTTS.101
döndiklerinde “geri geldiklerinde” 203/32
- kaç-** “kaçmak”; EDPT.589; *qaç-* “kaçmak” KTTS.180
kaçdılar “kaçtılar” 013/21
- kal-** “kalmak”; EDPT.615; *qal-* “kalmak” KTTS.182
üstinde kaladur “üztünde kalıyor” 013/35
- keç-, kiç-** “geçmek”; EDPT.693; *keç-* “geçmek” KTTS.156
kılıçdan keçer “kılıçtan geçer, öldürülür” 187/37, *şudan kiçip keldiler* “sudan geçip geldiler” 013/22
- kel-, kil-** “gelmek”; EDPT.715; *kel-* “gelmek” KTTS.157
cevāb kelmedi “cevap gelmedi” 194/10, *kilgen haṭṭıñuzda* “gelen mektubunuzda” 013/118

- kes-** “kesmek, bitirmek”; EDPT.748; *kes-* “kesmek” KTTS.160
‘âdetni kesmek “adete son vermek” 113/21
- kez-** “gezmek”; EDPT.757; *kez-* “gezmek” KTTS.161
ara yerde kezgen kişileri “arada dolaşan kişileri” 299/20
- kıl-** “yapmak, etmek”; EDPT.616
şart kılmış irdi “şart kılmıştı” 002/11
- kır-** “yok etmek, katletmek”; EDPT.643; *qır-* “kırmak” KTTS.196
barçasın kırdılar “hepsini katlettiler” 013/22
- kir-** “girmek, dahil olmak”; EDPT.735; *kir-* “girmek” KTTS.163
bizim târihimiz yüz otuz toğuzğa kirgende “bizim tarihimiz 139’a ulaştığında” 015/215
- kit-** “gitmek”; EDPT.701; *ket-* “gitmek” KTTS.160
kitedürler “gidiyorlar” 071/26
- kiy-** “giymek”; < *ked-* EDPT.700; *kiy-* “giymek” KTTS.164
kiymek “giymek” 121/34
- koş-** “birleştirmek, yan yana getirmek; görevlendirmek”; EDPT.670-671;
qoş- “eklemek, ilave etmek” KTTS.203
elçinüzni koşup yibergeysiz “elçinizi görevlendirip gönderin” 293/34
- kör-** “bakmak, görmek”; EDPT.736; *kör-* “görmek” KTTS.171
hâtrımız körüp “hatrımızı görüp, hoş edip” 139/42
- şal-** “bırakmak, salıvermek, göndermek”; EDPT. 824; *sal-* “koymak, salmak” KTTS.291
kazaklarıñuznı şalmağaysız “Kazaklarınızı bırakmayın” 020/16
- şor-, sor-** “sormak”, < *so:r-* EDPT.843; krş. *sora-* “sormak” KTTS.309
şorar bolsañız “sorarsanız” 005/100, *sordıq* “sorduk” 013/131
- söy-** “sevmek, hoşuna gitmek”, < *sev-* EDPT.784, < *seb-* TEKİN2000.252;
sev- “sevmek” KTTS.301
söymez “sevmez” 194/21
- sür-** “kovmak, uzaklaştırmak”; EDPT.844; *sür-* “(çift) sürmek” KTTS.316
tatarları kırma sürse “Tatarları Kırım’a sürse” 025/69
- tap-, tap-** “bulmak; karşılaşmak, buluşmak”; EDPT. 435; *tap-* “bulmak” KTTS.330

- tapmazlar* “bulmazlar” 194/41, *yokdır tapmadık* “yoktur, bulmadık” 053/37
- tay-, tay-** “vazgeçmek, dönmek”; < *tay-* “kaymak, düşmek” EDPT.567; *tay-* “kaymak” KTTS.334
dostlıktan taymay “dostluktan dönmeyerek” 187/13, *kardeşlik üzere taymay turarğa* “kardeşlikten vazgeçmeden durmaya” 209/40
- tey-** “ulaşmak, dokunmak, saldırmak, ilgilenmek”; < *teg-(d-)* EDPT.476; *tiy-* “değmek, dokunmak” KTTS.347
haqqları tükel teyerge “haklarının tamamının ulaşmasına” 285/24
- tur-, tur-, dur-** “kalmak, durmak; kalkmak, beklemek”; EDPT.529, *tur-* “1. (Ayakta) durmak. 2. (Ayağa) kalkmak,; uyanmak” KTTS.354
tüşmân olup turdım “düşman olup durdum” 025/95, *buyuruğumuzda turgaysız* “emrimizde olacaksınız” 030/88, *ahdñuzda durmayup* “sözünüzde durmayarak” 121/45
- tut-, tut-** “tutmak, yakalamak, alıkoymak”; EDPT.451; *tut-* “tutmak” KTTS.355
tatarı tutıp “Tatarı yakalayıp” 178/50, *ilçinñizni tutdık irse* “elçinizi yakaladıksa” 053/80
- tüş-, düş-, düş-** “inmek, düşmek, dökülmek”; EDPT.560; *tüş-* “1. Düşmek. 2. İnmek” KTTS.356
öz memleketige түşdi “memleketine ulaştı” 194/20, *tüşgen tutsakları* “düşen tutsakları” 187/22, *düşen esiri* “düşen esiri” 203/44
- tüz-** “düzeltmek, düzene sokmak, düzenlemek” < *tüz- (d-)* EDPT.572
defter tüzüp “defter düzenleyip” 036/52
- yap-** “inşa etmek, yapmak; kapatmak, bir araya getirmek”; EDPT.870-871; *yap-* “yapmak” KTTS.376
yañı yapkan kirmanımız “yeni inşa edilen kirmanımız” 002/14
- yat-** “yatmak, uyumak; geceleme”; EDPT.884; *yat-* “yatmak” KTTS.379
rāhat oturup tınç yatıp “rahat oturup huzurlu uyuyup” 010/58
- yaz-** “yazmak”; EDPT.984; *yaz-* “yazmak” KTTS.380
haññızda yazıpsız “mektubunuzda yazmışsınız” 012/14

yet-, cet- “yetmek, yetişmek; ulaşmak”; < *yēt*- EDPT.884; *yet-* “yetmek, yeterli olmak” KTTS.382 ~ *cet-* “yetmek, erişmek” KTTS.71

yetmestür “ulaşmaz” 013/58, *cetigday* “yetiyecek şekilde” 285/21

yık- “yıkma”; EDPT.897; *yıq-* “yıkma” KTTS.382

vilāyetlerini yıkup “şehirlerini yıkıp” 002/18

yit- “yoldan sapmak, kaybolmak”; EDPT.885

özüden kazağını yitüp “Özü’den Kazak’ını yok ederek” 002/29

1.8. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü Şeklindeki Basit Fiiller

tala-, tala- “talan etmek, zarar vermek”; < *tala:-* EDPT.492; *tala-* “1. Talan etmek, yağmalamak. 2. Kapaşmak” KTTS.327

talasalar “zarar verseler” 014/43; *talap* “zarar verip” 053/46

yara- “işe yarar olmak, faydalı olmak”; < *yara:-* EDPT.956a; *yara-* “yaramak” KTTS.377

bir işge yaramadı “bir işe yaramadı” 105/24

1.9. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

tart-, tart- “çekmek, çıkarmak; tartmak”; EDPT.534; *tart-* “Çekmek (1. Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek. 2. Germek. 3. bir yerden başka bir yere taşımak” KTTS.331

esir tartup alğanlardır “esir çekip almışlardır” 274/42; *esirni bāzergāndın tartıp alup* “esirleri tacirden çekip alarak” 005/19

1.10. Ünsüz + Ünlü + Ünsüz + Ünlü + Ünsüz Şeklindeki Basit Fiiller

burak-, -ğup “bırakmak, terk etmek”; *burak-* ME.102, *burak-* KTS.30; *burag-* “bırakmak” KTTS.61

şaykaların alup kitmeye kâdir bolmayup müyüşde buragup özleri dağı belādan belāya uğradı 194/40

buyur- “emretmek, buyruk vermek”; EDPT.387; *buyur-* “buyurmak” KTTS.66
hündkār hazretleri buyurmuşlar irdiler “Hünkar hazretleri buyurmuşlardı” 005/40

çevir- “çevirmek, döndürmek”; *çevür-* EDPT.398, krş. *evir-* EDPT.14, *tevir-* EDPT.443. Clauson, bu üç fiili birbiriyle karşılaştırarak *tevir-* biçiminin en eski şekil olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ancak bu form, 14. yüzyıldan

sonra görünmez. *çevir*- fiili ise 11. yüzyıldan önce görülmemektedir.

çevir-“çevirmek” KTTS.83

ordin tışkarı çevire turgan ilimizge 053/38

2. TÜREMİŞ YAPIDAKİ FİLLER

Yapım eki alarak genişletilmiş fiil gövdelerine *türemiş fiil* denir. Türemiş fiiller, isim ya da fiil kök ya da gövdelerinden türetilebilir. Ergin, köklerin kendileri ile ilgili yakın nesne ve hareketler için genişletilip âdeta yeni kökler meydana getirdiğini söylemektedir: “*Köklerden türeyen bu geniş köklere kelime gövdesi adı verilir. Gövde de bir çeşit kök olduğu için mânâ ve kullanım bakımından tamamıyla kök gibidir. Yalnız şekil bakımından kökten farklı ve ondan büyük bir dil birliğidir*” (Ergin 2013: 110). Gövde, kökle anlam ve kullanım açısından bir fark taşımadığından, fiil gövdeleri de fiil kökleri gibi hareketleri karşılar ve tek başlarına kullanılamazlar (Ergin 2013: 110).

Hacıeminoğlu, Türkçenin gerek kullanılış şekilleri ve ifade imkânı gerekse çeşit ve sayı itibarıyla fiilce zengin bir dil olduğunu kabul eder. Ancak kelime hazinesi içinde kök fiillerin sayısı sınırlıdır. Bu nedenle, Türkçenin yeni kelime türetimine elverişli yapısı sayesinde başlangıçtaki sınırlılığın türetme yolu ile giderildiğini belirten Hacıeminoğlu, türemiş fiilleri, *isimden türemiş fiiller* ve *fiilden türemiş fiiller* olmak üzere ikiye ayırır (Hacıeminoğlu 1992: 20-21).

2.1. İsimden Türemiş Fiiller

İsimden fiil türeten ekler, sayıca diğer türetme eklerinden azdır ve çoğunlukla fiilden türemiş isim gövdelerine geldikleri görülmektedir (Korkmaz 2014: 172). İsim gövdelerinden türemiş fiillerin görece az olması, bu gövdelere gelen eklerin işlevliğinin az olmasından kaynaklanmaktadır. İsimden fiil türeten ekler, geldikleri ismi *olma*, *oluş bildirme* ve *yapma yapış bildirme* özelliği taşıyan fiillere dönüştürürler (Korkmaz 2014: 172).

2.1.1. {+A-} ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Marcel Erdal bu ekin isimden fiil yapan ekler içinde ikinci yaygın kullanıma sahip olduğunu ve özellikle Karahanlı dönemi eserlerinde rastlandığını belirtmiştir. Erdal bu ekin genellikle eklendiği iki heceli sözcüklerin ikinci hecesindeki düz-dar ünlünün düştüğünü, iki heceli /k, g, ñ/ sesleriyle biten köklerin {+A-} eki almadığını çoğunlukla {+IA-} eki aldığını ifade etmektedir (OTWF.416-428). Talat Tekin bu ekin daha çok geçişsiz fiiller türettiğini söylemektedir (Tekin 2000: 87). Bu ek Eski Türkçeden bu yana kullanılmakta,

isimlerden olma ve yapma anlamı taşıyan fiiller türetmektedir (bk. 144; Ergin 2013, 181; Tekin 2000: 87).

Bu ekin Tarihî Türk lehçelerinde; *yaş+a-* “yaşamak, ...yaşında olmak”; *sığ(ı)t+a-* “yas tutmak, ağlamak” (Tekin, 2000: 87); *at+a-* “çağırarak, seslenmek”; *küç+e-* “çalabilmek, zorlamak”; *mün+e-* “tekdir etmek, azarlamak, suçlamak” (Gabain 2003: 48); *kın+a-* “cezalandırmak, işkence etmek” (DLT.III.273), *aş+a-* “yemek yemek” (DLT.III.253); *aş+a-* “yemek yemek” (KE.228v21), *beñiz+e-* “benzemek” (NF.53-3); *es(i)n+e-* “esnemek” (CC.94); *kın+a-* “eziyet etmek” (GT.298); *at+a-* “adlandırmak” (HŞ.124), *til+e-* “dilemek” (Kİ.127); *oyun+a-* “oynamak” (Seng.91r3) gibi örneklerine rastlanmaktadır.

TKT’de {+A-} ekiyle yapılan fiiller şunlardır:

tile -, **dile -** “dilemek, istemek; dile getirmek”

< *til+e-* (*ti-* “demek, söylemek” < *tê:-* EDPT.433 -/“dil” < *tıl* EDPT.489 +*e-*); *tile:-* EDPT.492; *tilä-/*tili-/telä-* OTWF.247-248; *tile-* “dilemek” KTTS.345

- *destir tilep “izin isteyp”* 013/81

tirge - “bir araya toplamak, düzene sokmak”

< *tir(i)g+e-* (< *tê:rig* “birikmiş, toplanmış, düzenli” EDPT.543 +*e-*); *têrgeş:-* “sıra hâlinde yürümek, bir araya toplanmak < **têrge:-* EDPT.545; *tirke-* “bağlamak” KTTS.346; *tirke-* “(Birbirine) bağlamak” KTTS.346

- *kazaqlarıñızñı çıkarmay ve tirgemey zabıt kılmas bolursañız* 004/64
- *yağşı yasaq ve tirgev itgeysen* 005/60

tutka - “alıkoymak, el koymak; bekletmek”

< *tut(u)k+a-* (*tutuğ* “tutma, kavrama; esir, rehin” EDPT.452b -*a-*)

- *iki aydın artuq tutkar kılmay sin zigmut kıral qarındaşıımızge tiz oq ciberirmiz* 004/62
- *kün ilgeride bolsa tutkavsız kelmek içün hazîne defterlerine yazdırılmağa buyurğay irdiñüz* 105/58

uğra- “uğramak, rast gelmek, karşılaşmak”

< *uğ(u)r+a-* (*uğur* “doğru zaman, iyi talih; neden, amaç” EDPT.89, *uğur* “vakit, zaman” DLT.IV.687 ~ *oğur* “bir işte imkan ve fırsat; uğur, devlet; hayır ve

bereket; vakit, zaman” DLT.IV.426-427; *oğur* “uğur” KB.III.335; oğur “vakit, zaman” KE.II.476; *uğur* “uğur, yol” DK.II.301; *uğur* “1. ön, yön; 2. yol” TTS.VI.3928-3929 *+a-*); *uğra-* EDPT.91; *ug(u)r+a-* “bir şey yapmaya niyetlenmek, planlamak” OTWF.426; *oğra-* “uğramak” DLT.IV.423; *oğra-* “uğramak” KB.III.334; *oğra-* “uğramak, bir işi yapmaya niyetlenmek” KE.II.473; *uğra-* ~ *oğra-* “uğramak” KTS.203, 291. Fiilin kökünde yer alan *uğur* sözcüğü, Türkçenin tarihî lehçelerindeki kayıtlarda genellikle “talih, baht, niyet; zaman, fırsat” anlamlarıyla geçmektedir. Sözcüğün asıl anlamı olan “yol” anlamı, henüz Eski Türkçe döneminde metaforlaşmıştır (Şirin 2004: 2765)¹⁸. *oğra-* “(Belaya, felakete) uğramak” KTTS.240

- *belādan belāya uğradı* 194/40
- *kışka uğramaķ lāzım kelür* 145/17

örte- “yakmak, ateşe vermek”

< *ört+e-* (*ört* “alev, yalın” EDPT.201 *+e-*); *örte-* EDPT.208; *örtä-* OTWF.423

- *şehrimiz barçası otķa örtenġen sebebli* 015/27
- *ķaraşu bazārımıznı örtep kaçdılar* 013/21
- *köy kentlerini örtep talağanları içün tutup zindānga şalmaķ* 015/65

2.1.2. {+DA-} ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Eski Türkçeden itibaren görülen, isimden fiil türeten bu ek çok işlek olmamakla birlikte yansıma sözcüklerde işlek olarak kullanılmaktadır. İsimlere gelerek yapma anlamı taşıyan, yansıma sözcüklere gelerek de olma anlamı taşıyan fiiller türetmektedir (bk. Ergin 2009: 183). Yansıma sözcüklere gelerek oluşturduğu fiiller çoğunlukla sesle ilgilidir: tıkırdamak, şakırdamak, fısıldamak, gümbürdemek vb. (Banguoğlu 1974: 205). Bu ekin genelde tek heceli isimlere eklendiğini belirten Marcel Erdal, ekin ilk şeklini [+tA-] olarak kurmaktadır. Erdal, türemiş gövdelere gelmeyen bu ekin Eski Türkçede [+tA], Karahanlı Türkçesinde ünsüzlerden sonra [+tA] ünlülerden sonra [+dA] olduğunu ifade etmektedir. Erdal, bu ekin [+dA-] şeklinin Moğolcada pek çok fiil türettiğini

¹⁸ *uğur* sözcüğünün “yol” anlamı ve uğradığı anlam değişiklikleri için bk. ŞİRİN, Hatice (2004), Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözlere: Uğur, Çığır, Tıkır, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. 2, s. 2763-2776, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/II.

belirtmektedir (OTWF.457-458). {+DA-} eki, üzerine geldiği ismi vasıta hâline getirmektedir (Gabain 2003: 50). Gabain bu ek için Eski Türkçeden *ün+te-* ‘çağırarak, seslenmek’; *is+te-* ‘aramak, istemek’; *al+ta-* ‘aldatmak’ örneklerini vermektedir (Gabain 2003: 50).

Bu ek Karahanlı Türkçesi döneminde de isimlerden etken-geçişli, yansıma sözcüklerden de oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmıştır (Hacıeminoğlu 2008: 151): *al+da-* ‘aldatmak, kandırmak’ (DLT.IV18); *is+te-* ‘istemek, arkasına düşmek, aramak’ (DLT.IV238); *soṅ+da-* “çekiştirmek, arkasından kovalamak” (KB.III401; Ercilasun 2014: 38); *ün+de-* ‘ünlemek, çağırarak’ (DLT.IV713; KB.III.506); *yas+ta-* (KB.III.529; Ercilasun 2014: 38; OTWF.417).

Harezmi Türkçesinde ek, genellikle geçişli fiiller türetmektedir (Argunşah-Yüksekkaya Sağol 2013: 190). Bu dönemde ekin ötümlüleşme sonucu görülen /d/’li şekillerinin yanında /t/’li şekilleri de görülmektedir (Toprak 2005: 58). Bu dönem metinlerinde eki, *al+da-* ‘aldatmak, kandırmak’ (KE.II.20; NF.III.13; ME.86); *is+te-* ‘istemek, aramak’ (KE.II.272; NF.III.188; ME.130); *ün+de-* ‘çağırarak, seslenmek; davet etmek; dua etmek’ (KE.II.683; NF.III.455; ME.197) vb. örneklerinde görmek mümkündür.

Altın Orda, Kırım ve Kazan hanlıklarına ait yarlıklarda (Özyetgin 1996) bu ekin kullanıldığı tek örnek *iste-* “istemek” fiilidir (s. 218). 16. yüzyıl Kırım yarlıklarında ise (Sıtkı Özkul 2011) ekin örneğine rastlanmamaktadır.

{+DA-} eki, Kıpçak Türkçesinde, genellikle tek heceli isimlere gelerek “bir işi yapma, etme” anlamında fiiller türetmiştir. Ayrıca bu ek, yansıma sözcüklerden fiiller türetir ve isimlerden geçişli fiiller yapar (Güner 2013: 159). Karamanlıoğlu (1994: 46), bu ek için yalnızca *al+da-*, *iz+de-* “aramak”, *kımıl+da-*, *ün+de-* örneklerini verirken, Güner (2013: 159) bu ek için, bazıları yansıma sözcüklerden türetilmiş çok sayıda örnek getirmektedir: *hıçıl+da-t-* “gıcırdatmak”, *korul+da-* “horlamak”, *taķır+da-* “at yürürken tak tak diye ses çıkarmak”, *tıl+ta-* “bahane göstermek”, *soķul+da-* “tara yahut çıban şiddetle acımak” gibi.

Çağataycada *al+da-* ‘aldatmak, hile yapmak’ (SENG.48r15); *yol+da-* ‘yol göstermek, kılavuzluk etmek’ (SENG.345r23) gibi örnekleri vardır.

Ekin kullanımı Eski Anadolu Türkçesinde de seyrek; kullanımı diğer tarihî lehçelerdeki gibidir: Yansıma sözcüklerden geçişsiz, diğer isimlerden geçişli fiiller

yapar (*güvül+de-*, *al+da-*, *iz+de-*, *is+te-*) (Gülsevin 2011: 120). Akar ayrıca, birkaç kalıplaşmış örnek daha vermektedir: *toğdadı* “durdu”, *aldanup* (Akar 2018: 163).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, tarihî dönemlerdeki işlevini sürdüren {+DA-} ekinin, az sayıda örnek dışında yalnızca yansıma sözcükler üzerine geldiği görülmektedir. Ek, yansıma sözcüklere gelerek “olma” (*balğıl-da-* “parlamak”, *çatır-da-* “çatırdamak”, *çımıl-da-* “el ve ayağın uyuşması neticesinde karıncalanması”, *duğul-da-* “kalbin çarpması gibi) ve “yapma” (*badır-da-* “çene çalmak”, *mırıl-da-* “mırıldamak”, *tısır-da-* “tısr tısr ses çıkarmak”, *dırıl-da-* “dırdır etmek, çok konuşmak” gibi) ifade eden fiiller yapar (Yüksel 2012: 837).

Tarihî Kırım Türkçesinde, incelenen metinlerde, yansıma sözcüğe rastlanmamıştır; bu nedenle {+DA-} ekinin bu sözcükler üzerindeki kullanımına örnek yoktur. Ancak bu ek Tarihî Kırım Türkçesinde tek heceli isim köklerine gelerek geçişli fiiller türetmektedir.

Tarihî Kırım Türkçesinde {+DA-} eki ile türemiş fiiller:

alda- “aldatmak, kandırmak”

< *al+ta-* (*al* “kurnazlık, aldatma, kandırmaca” EDPT.120 *+ta-*); *alta-* EDPT.133a, *alta-* OTWF.455, **alta-* TEKİN1995.171; *alda-* “aldatmak” KTTS.45

- *yalan söz milen halkı aldamağ lāyıkımdır* 121/40

iste- “istemek, arzu etmek, talep etmek”

< *iz+te-* (*iz* “ayak izi, iz, işaret” EDPT.277 *+te-*); *izte-* EDPT.282; **iztā-* OTWF.456; *iste-* “istemek” KTTS.148

- *isterizki iki yurtñiñ re‘āyā ve fuğarāsı rāhat ve tinç olalar* 036/74
- *imdād ve yardım istedi* 194/18
- *özge kalğan hazīnelerimizni tağı biz istegenmiz* 216/30

toğta- “beklemek, gecikmek, durmak”

< *toğ+ta-* (*?toğ* “kalın” DS.V.3948, “sıkı, sağlam” DS.VI.4767 “koyu” TTS.V.3814 *+ta-*); *toğta-* “sabit kalmak” KE.II.639, *toğta-* “sabit olmak” (TZ) KTS.279, *toğta-* ~ *tofta-* ~ *toğta-* “dinlenmek, rahatlamak, serinlemek” DS.V.3945,3951 ~ *toğda-* “sıkıntıdan kurtulmak” DS.VI.4767 > Moğ. *toğta-* “durmak, dinlenmek, hareketsiz kalmak” MOG.II.1257. Ganiyev, tukta-

“durmak” fiilini {+DA} eki ile türetilmiş fiiller arasında saymakla birlikte, “yapım kökü”nün açık olmadığını vurgulamaktadır (Ganiyev 2013: 152). *toqta*- “durmak” KTTS.348

- *almaşiv bey kulumız tohtamay inşâ ’allâh sizlerge tez barur* 285/21

2.1.3. [+ğa-, қа-] ile Türemiş Fiiller

Türkçenin tarihî dönemlerinde yaygın bir kullanıma sahip olmayan ve az sayıda örneği bulunan {+GA-} eki, Tekin iki fiilde örneklemektedir: *isir+kä*- “bir kayıp için üzülme”, *yarlı(k)+ka* “(tanrı) lütfetmek, buyurmak, emretmek” (Tekin 2000: 88). Gabain ise {+GA-} ve {+KA-} şekillerinde gösterdiği ek için *irinç+kä*- “acımak, merhamet etmek”, *kiñ+gä-ş*- “danışmak”, *yarlığ+қа-/ yarlıқа*- “buyurmak, vaaz etmek” örneklerini vermektedir (Gabain 2000: 49).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde iki örnekte *yalğan+қа*- “yalanlamak, inkâr etmek”, *yarlıқа*- “bağışlamak, merhamet etmek” şeklinde görülen ek (Güner 2008: 120); Harezmi Türkçesi metinlerinde yine birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır: *çul+ğa*- “sarmak, örtmek, dolamak”, *ter+ge*- “terletmek, damıtmak”, *yarlıқа*- “buyurmak, emretmek, affetmek, bağışlamak”, *yövüt+ke*- “yardım etmek” şeklinde gösterir (Toprak 2005: 60). Ekin tarihî Kıpçak metinlerindeki kullanılışı da yine sınırlıdır. Kİ’de *esir+ke*- “esirgemek, merhamet etmek”, *yarlığa*- “esirgemek, af ve merhamet etmek” fiillerinde mevcuttur (Özyetgin 2001: 129).

TKT’de de çok kısıtlı bir kullanıma sahip olan {+GA-} eki şu örneklerde görülmektedir:

yarlıqğa - “merhamet etmek, bağışlamak, lütfetmek”

< *yarlıq+ğa*- (*yarlıq* “üstün alta verdiği emir” EDPT.966 +*ğa*-); *yarlıқа*:- < **yarlıqқа*:- EDPT.968

- *yarlıqğay irdiñiz* 015/179

> **yarlığa** - (< *yarlı(k)ğa* -); *yarlıқа*:- < **yarlıqқа*:- EDPT.968;

- öz lutfındın *yarlığap* 010/87

> **yarlıқа** - (< *yarlı(k)қа* -); *yarlıқа*:- < **yarlıqқа*:- EDPT.968;

- *tiyişler yarlıqap* 105/58

2.1.4. {+lA-} ile Türemiş Fiiller

Türkçenin en işlek isimden fiil yapma eki olan {+lA-} eki, Eski Türkçe döneminden beri yaygın olarak kullanılmıştır. Eklendiği ismi “yapmak, etmek” anlamlarıyla fiilleştirmektedir ve çok yönlü bir kullanıma sahiptir. Karahanlı Türkçesinde ekin türettiği fiilleri sınıflayan Hacıeminoğlu, şu tespitleri yapmaktadır: “a) İsimdeki vasfı başkasına atfeden fiiller: *az+la-* “azımsamak, az görmek”, *bedük+le-* “büyük saymak”; b) İsimdeki vasfı başka bir nesneye katan fiiller: *agu+la-* “zehirllemek, zehir vermek, zehir katmak”, *em+le-* “ilaçlamak, ilaç vermek, ilaç katmak”; c) İsimdeki vasfı nesneye kazandıran fiiller: *arığ+la-* “arılaştırmak, temiz olanı seçmek”, *kök+le-* “bir işin esasına, köküne vâkıf olmak”; d) İsmi ifade ettiği vasıftan arınmayı bildiren fiiller: *aruk+la-* “yorgunluktan kurtulmak, dinlenmek”, *yagır+la-* “yarayı iyi etmek, yaradan kurtulmak”; e) İsmi ifade ettiği nesneyi vasıta olarak kullanma bildiren fiiller: *azığ+la-* “azı dişi ile ısırarak”, *boyun+la-* “boyunla vurmak”; f) İsmi ifade ettiği nesneye yönelen fiiller: *adak+la-* “ayağa vurmak”, *töş+le-* “döşüne vurmak”; g) İsimdeki vasfın kazanıldığını gösteren fiiller: *arslan+la-* “arslanlaşmak, arslan gibi olmak”, *ig+le-* “hasta olmak, hastalanmak”; ğ) İsmi ifade ettiği nesneyi kendisi için kullanmayı bildiren fiiller: *çaruk+la-* “çarık giymek”, *kög+le-* “hayvanın yeşillik yemesi”; h) İsmi ifade ettiği nesneye bağlı olarak davranıldığını gösteren fiiller: *erte+le-* “erken başlamak”, *taş+la-* “dışarı gitmek”; ı) Taklidî fiiller: *ah+la-* “ah etmek, ah çekmek”, *boz+la-* “deve böğürmek” (Hacıeminoğlu 2008, 156-158).

Köktürk yazı dilinde *ab+la-* “avlamak”, *baş+la-* “başında olmak, lider olmak”, *il+lä-* “devlet kurmak”, *kagan+la-* “hakan yapmak”, *kılıç+la-* “kılıçla öldürmek”, *kış+la-* “kışı geçirmek”, *öt+lä-* “öğütlemek, nasihat etmek”, *sü+lä-* “sefere çıkmak, ordu sevk etmek”, *tap+la-* “uygun bulmak, beğenmek, tasvip etmek”, *tuñ+la-* “dinlemek”, *yog+la-* “ölü ardından yas tutmak” gibi pek çok örnekte karşımıza çıkan ek (Tekin 2000: 88-89); Uygur döneminde de çok sık kullanılmıştır. Gabain ekin neredeyse sınırsız bir kullanılma imkânına sahip olduğunu belirterek şu örnekleri verir: *at+la-n-* “ata binmek”, *buzagı+la-* “buzağılamak”, *muni+la-yu* “böyle, bunun gibi” (Gabain 2000: 49).

Toprak, bu ekin Harezmi Türkçesinde en sık kullanılan isimden fiil yapma eki olduğunu söyleyerek *ara+la-* “aralamak”, *arığ+la-* “temize çıkarmak, gerçeği söylemek”, *kuçak+la-* “kucaklamak”, *bek+le-* “korumak, öğrenmek, hıfzetmek”,

erte+le- “sabahlamak, geceyi geçirmek” gibi örnekler vermektedir. Ek bu sahada taklidî isimlere gelerek *çır+la-* “cırlamak, *yığ+la-* “ağlamak” gibi fiiller de türetmiştir (Toprak 2005: 68-73)

Ek, Kıpçak Türkçesi sahasında da Eski Türkçeden beri mevcut olan yaygın kullanılışına sahiptir. Bu metinlerde çok sayıda örneği bulunan ek şu gibi fiillerde görülür: *ağır+la-* ~ *avur+la-* “ağırlamak”, *aluğ+la-* “semeri düzeltmek”, *añ+la-* “anlamak”, *bes+le-* “beslemek”, *bir+le-* “birleşmek” (Güner 2013: 161-162).

TKT’de de{+lA-} eki, isimlerden fiil türetmek için en çok kullanılan ektir. Ek hem Türkçe hem de alıntı isimleri fiilleştirmiştir.

TKT’de {+lA-} ekiyle yapılan fiiller şunlardır:

añgla-*, *añla- “anlamak, idrak etmek”

< *añg+la-* (*añg* “anlayış, zeka, akıl” EDPT.165b *+la-*); *añgla-* EDPT.186; *añla-* “anlamak” KTTS.47

- *yağşı añağlap yağşı cevāb itgeysiz* 013/105, 015/106
- *murādıñuz dostlık olmaduğun añaladıq* 121/16

ayla- “söz etmek, söylemek, anlatmak”

< *ay(ıg)+la-* (*ay-* “konuşmak, söylemek” EDPT.266a *-ıg* “söz, konuşma, emir” EDPT.270b *+la-*)

- *haññızda köp muhabbetler aylap köp şaylap* 015/45

başla- “başlamak, bir işe girişmek, hareket etmek”

< *baş+la-* (*baş* “baş, kafa; bir şeyin başlangıcı” EDPT.375 *+la-*), *başla:-* EDPT.381; *başla-* “başlamak” KTTS.58

- *fitne başlağan soñra* 071/62
- *uluğ hazıneñüz virürge başlağaysız* 013/113

bekle- “bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak”

< *bek+le-* (*bek* “sert, katı, sabit” EDPT.323a *+le-*); *bekle-* “hızlandırmak, korumak, gözlemek; beklemek” EDPT.326; *bekle-* “beklemek” KTTS.59

- *‘asker ol yerde bekleyüp turmaq küç bolur* 113/16
- *elçinüz bekleyüp turıp zahmet çekmeyeler* 160/32

cayla- “yaylamak, yazlamak, yazı geçirmek”

< *cay+la-* (*yay* “ilkbahar, yaz” EDPT.980 *+la-*); *yayla-* “yazı geçirmek için bir yere yerleşmek” EDPT.982

- *caylay kezüp kışlay yürüp* 010/46
- *caylay yürüp kışlay kezüp* 010/92

çığla- “ölçmek; Türk arşını ile ölçmek”

< *çığ+la-* (*çığ* “yaklaşık 35 cm’lik Çin ayağı ölçüsü” EDPT.404, “bir Türk arşını” DLT.IV.10” *+la-*); *çığla-* “ölçmek” EDPT.407; *çığla-* “Türk arşını ile ölçmek”

- *tağ çığlay çerkesniñ* “dağ ölçerek (dağ ölçüsünde) Çerkes’in” 020/04

eyle-, iyle- “yapmak, etmek”

< *ey+le-* (*e:d-* “üretilmiş şey” EDPT.33a *+le-*); *e:dle-* “bir şeyi kullanışlı hâle getirmek; toprağı işlemek; yapmak, etmek” EDPT.57

- *dostlık eyledüğimiz* 025/82
- *haqq te‘ālā hazretleri eyilikler ve hayrlar naşib eyleye* 194/50
- *artuğ şabr iyledik* 053/47

hâzırla- “hazır hâle getirmek, hazırlamak”

< *hâzır+la-* (Ar. *hâzır* “söz konusu olan yerde bulunan; huzurda bulunan, göz önünde olan” OTS.609 *+la-*); *hâzırla-* OTS.610

- *uluğ elçimizni hâzırlap* 012/24

hırsızla- “hırsızlık yapmak, çalmak”

< *hırsız+la-* (*hırsız* “başkalarının malını çalan” OTS.629 *+la-*); *hırsızla-* OTS.629; *hırsızla-* “hırsızlık etmek, hırsızlık yapmak, çalmak” KTTS.133

- *kırım yılķılarımızni hırsızlap kiterlermi* 015/113

horla- “kötü davranmak”

< *hor+la-* (Far. *hor* “hakir, zelil, mübtezel” OTS.641 *+la-*); *horla-* OTS.642

- *incidür bolsalar ya horlasalar* 014/46

işle- “yapmak, çalışmak”

< *iş+le-* (*iş* “il, emek” EDPT.254 *+le-*); *işle-* EDPT.262; *işle-* “işlemek” KTTS.148

- *dağı ne işleyecekin anlarını kimse bilmez* 194/36

izle- “takip etmek, iz sürmek; takibini yapmak, talep etmek”

< *iz+le-* (*iz* “ayak izi, iz, işaret” EDPT.277 *+le-*); *izle-* KB.III.210; *izle-* “izlemek” KTTS.149

- *esir kişileri izlep sorap* 014/34
- *bizden anı izlemegey ve hem defterinizne yazmağay irdiniz* 015/37

kışla- “kışı geçirmek, kışlamak”

< *kış+la-* (*kış* “kış mevsimi” EDPT.670 *+la-*); *kışla-* EDPT.673; *kışla-* “kışlamak” KTTS.197

- *kış kışlap kiç kaladırlar* 090/18
- *tatarınğ burundın uruş ve kışlavı olan* 005/30
- *caylay kezüp kışlay yürüp* 010/46

konukla- “ağırlamak, misafir etmek”

< *konuk+la-* (*konuk/konak* “misafir, yatıya gelen kimse” EDPT.637 *+la-*); *konukla-* EDPT.638

- *bu zamānga deg cibermeý **konukladık*** 053/53

mühürle- “mühür basmak; kapatmak, belirlemek”

< *mühr+le-* (Far. *mühür* “imza, damga, kaşe” OTS.1168 *+le-*); *mühürle-* OTS.1169

- *öz mühürleriyle **mühürlep*** 033/75

şayla- “hatırını saymak; saygı göstermek, hürmet etmek; hesaba katmak”

< *şay(i)+la-* (*sa-* “saymak, hesaplamak, hesaba katmak” EDPT.781 *-yı/u* “sayma, hesaplama; bütün, her” EDPT. 858, “her, sayı, kadar” KE.II.541 *+la-*); *şayla-* “intihâb etmek, hesâb tutmak” ŞSÜL.184, *şaylan-* “hesâblanmak, muhterem-i mesmû‘ olmak” ŞSÜL.184; *şay-* “ta‘dâd ve hesâb ve sayı, ri‘âyet-i hâtır, i‘tibâr, farz eylemek, hürmet” ŞSÜL.185; *şayla-* “seçmek” KTTS.296

- *h atırasın ** aylap** 012/47*
- *bizim h atıramıznı ** ayla ay** irdi iniz 012/70*

söyle- “konuşmak, demek, söylemek”

< *s y(/z)+le-* (*söz* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860 *+le-*) *s :zle-* EDPT.863. Clauson, *sözle-* fiilinin 13. yüzyıldan sonra açıklanamayan bir nedenle *söyle-*  ekline geldiğini belirtmektedir. *söyle-* “söylemek” KTTS.310

- *siz  arda ımız her ni t rl   söz **söylegen** bolsa t   ladık 013/31*
- *yaman söz **söylemey** 015/38*

t  la-, t  la-, t   la - “   tmek, duymak, dinlemek”

< *t  +la-* [*t  * “   tme, duyma(?)” (>*t  + ı* “casus, muhbir” OTWF.111-448) *+la-*]; **t  +la-* EDPT 522; *t  +la-* OTWF 448; *di  le-* “dinlemek” KTTS.98

- * attımız okutup yahşı **t  la ay** erdiııız 209/33*
- * attı nıznı okutup mu abbetlik milen **t  layup** 229/13*
- *her ni söz söylegen bolsa ız el i   zdin **t   ladık** 012/13*

 uyla - “ enlendirmek”

< *tuy+la* (*to:y* “topluluk,  enlik, d   n” EDPT.566b *+la-*); * oyla-* “ziyafet vermek, ağırlamak, ziyafete  a ırmak, toy eylemek” DK.293

- *ta t-ı kalem-rev  nımnı ** uylap** 008/11*

ya  la - “düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak”

< *ya  +la-* (*ya  * “düşman” EDPT.898, DLT.IV.726 *+la-*); *ya  :la-* EDPT.903; *ya  +la-* OTWF.450, *ya  la-* “düşmanlık etmek; düşmanla savaşmak,  arpı mak” DLT.IV.727

- *ulusımıznı **ya  lasalar** bu barı lı da siz e ol ki ilerii iz kilseler **ya  lap** siz de   rında ımız ol kişilerini  ulay ok  ahr  ılgaysız 014/33*

> **cavla-,  avla-** “düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak”

< *cav(ı)+la-* (*ya  * “düşman” EDPT.898, DLT.IV.726 *+la-*)

- *p        al alarını **cavlap** ve köy kentlerini urtap talağanları i  n 015/64*
- *erdel memleketin **cavlamak** i  n k p ‘askerler ta’y n itmişlerdir 178/34*

- *destürsüz serhadleriniñizni çavlağan* sebebli 071/20

yokla- “araştırmak, aramak; göz kulak olmak”

< *yok+la-* (*yok* “yok, var karşıtı” EDPT. 895 *+la-*); *yokla-* EDPT.902; *yokla-* “bir şeyi tahkik ve teftiş etmek” ŞSÜL.306; *yoqla-* “yoklamak” KTTS.384

- *kadimden bolğan defterimizni yokladık* bakdık 269/15
- *munday işlerni yakşı yoklap* muqayyed bolup 269/28

yolla- “göndermek”

< *yol+la-* (*yol* “yol” EDPT.917 *+la-*); *yolla-* “yollamak” KTTS.384

- *sizge barup kelmek üzre yollağan* irdik 299/14
- *tezçe tezçe yollamak* maqbül irdi 299/21

2.1.5. [(u)k-, +uğ-] ile Türemiş Fiiller

İsimlerden geçişsiz fiiller türeten bu ek (Tekin 2000: 88), genellikle kök fiillerden oluş fiilleri yapmaktadır (Hacıeminoğlu 2008: 154).

Köktürkçe döneminde *bir+(i)k-* “birleşmek, bir araya gelmek”, *iç+(i)k-* “bağımlı olmak, tabi olmak”, *taş+(i)k-* “çıkmaq”, *yol+(u)k-* “yolda karşılaşmak” örneklerde görülen ek (Tekin 2000: 88), Uygur döneminde de, yine *iç+(i)k-* “içeri girmek, emri altına girmek”, *tag+(i)k-* “çıkmaq, dağa çıkmaq”, *yol+ğ-* “karşılaşmak” şeklindeki örneklerde görülmektedir (Gabain 2000, 49).

Karahanlı Türkçesinde isimlerden çoğunlukla oluş bildiren, geçişsiz fiiller türeten işlek bir ek durumunda olan {-(I, U)K} eki, genellikle kök isimlere gelmektedir. Ünsüzle biten isim tabanlarına /I/, /U/ seslerinden biri ile bağlanmaktadır: *agu+k-* “zehirlenmek”, *yag+(i)k-* “düşmanlaşmak”, *bir+(i)k-* “birikmek, toplanmak”, *tuş+(u)k-* “rastlamak, uğramak”, *tüp+(ü)k-* “köklü olmak, kökleşmek” (Hacıeminoğlu 2008: 154-155; Güner 2008: 125-129).

Ek, Harezmi Türkçesinde de *and+(i)q-* “ant içmek”, *çav+(i)q-* “ünlenmek, tanınmak, meşhur olmak”, *tar+(u)q-* “daralmak, sıkılmak, bunalmak”, *yol+(u)q-* “rastlamak, karşısına çıkmak” gibi örneklerde tespit edilmiştir (Toprak 2005, 65).

Tarihî Kıpçak Türkçesi sahasında de oluş bildirme özelliğiyle geçişsiz fiiller türetir: *bir+(i)k-* “birleşmek”, *keç+(i)k-* “gecikmek”, *tat+(i)k-* “köylü gibi konuşmak”, *yol+(u)k-* “rastlamak” (Güner 2013: 161).

TKT’de, yalnızca bir fiilin iki ses varyasyonunda tonlu ve tonsuz biçimiyle görülmektedir.

yoluğ-, coluğ- “rastlamak, karşılaşmak”

< *yol+uğ* ~ *col+uğ* (*yol* “yol” + *uğ*); *yol+(u)k*- “yolda karşılaşmak”

TEKİN2000.88, *yol+ğ*- “karşılaşmak (Gabain 2000, 49), *yol+uğ*- “yolda karşılaşmak” OTWF.497.

- *adamiñuza yoluğupdır* 105/105
- *varan iki kadirğasına coluğup köp cenkler olup* 105/34

2.1.6. {+(X)rKA-} ile Türemiş Fiiller

Duyguların oluşumu ya da gelişimiyle ilgili fiiller yapan bir ektir. Banguoğlu bu ekin bir tür benzerlik anlamı (gibi saymak, gibi davranmak) taşıyan fiiller yaptığını söylemektedir (Banguoğlu 1974: 213). Marcel Erdal da Eski Türkçe döneminden itibaren bu ekle yapılan bütün eylemlerin duygu belirttiğini ifade etmektedir. Erdal bu ekin Moğolcadan geçme bir ek olduğunu belirtmektedir: *omorğa*- < *omog* “kibir, gurur”, *bayarğa*- “zengin olmak” < *bayan* “zengin” (OTWF.458-464).

Eski Türkçeden itibaren çok yaygın olmayan bu ekin günümüzde de çok az örneği kalmıştır (Tekin 2000: 89; Banguoğlu 1974: 213; Korkmaz 2014: 179). Korkmaz, ekin birleşik bir ek görünümünde olduğunu belirtmektedir (Korkmaz 2014: 179). Ercilasun {+(X)rKA-} eki ile {+GA-, +KA-} ekinin işlev bakımından benzerliğine dikkat çekmektedir. Bu durum ekin bünyesinde {+GA-, +KA-} ekini barındırıyor olduğu fikrini güçlendirmektedir (Ercilasun 2014: 39).

Tarihî Kırım Türkçesinde bu ek, bir örnekte görülmektedir:

soyurğa- “merhamet etmek, ihsanda bulunmak”¹⁹

< *soy+urğa* (Çin. *tz’u* “merhamet, acıma”, ED556a; *ts’ü* “merhametli” (Gabain 2003: 50) + *urka*-); < *tsoyurka*:- EDPT.556

- *pādişāhāne soyurğap* 015/179
- *soyurğav kılup* 245/25

¹⁹ Sözcüğün kökeni ve kullanımı için bk. ÖLMEZ, Mehmet (2010), “Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni”, *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, s. 167-175, İstanbul.

2.1.7. [+ı-, +ü-] ile Türemiş Fiiller

Erdal, {+I-} ve {+U-} eklerinin şekil olarak benzediklerini ancak farklı ekler olduklarını belirtmektedir. {+I-} ekiyle türeyen fiillerin anlamca farklı olduğunu belirten Erdal bu ekin üzerine ettirgenlik ekleri alarak genişlediğini söylemektedir (OTWF.474-485). Tekin de Köktürkçede isimlerden fiil yapan {+I-} ve {+U-} eklerini ayrı ayrı ele almış ve düz-dar şeklin daha çok geçişsiz eylemler türettiğini söylemiştir: *bit+i-* “yazmak”, *tok+i-* “dövmek, savaşta mağlup etmek”, *yabrı-t-* “bozmak, bozguna uğratmak”, *yor+i-* “yürümek” (Tekin 2000, 88). Tekin, yuvarlak şekilli kullanılış için ise *yag+u-t-* “yaklaştırmak”, *yar+u-* “ışımak, aydınlanmak” örneklerini vermektedir (Tekin 2000: 89).

TKT’de, bu ek bir fiil tabanının iki ses varyasyonunda dar ve yuvarlak şekilleriyle görülmektedir:

yüri-, yürü - “yürümek, dolaşmak; yaşamak”

< *yor+i-* (**yor* “yol?” +*i-*); **yor+i-*, krş. DLT *yorçı* “kılavuz, rehber, yol gösteren TEKİN2000.88; *yori-* EDPT.957

- *burunğı yolça yürigeysiz* “eski usule göre davranın” 013/88, *leyh üzerine yürüyüp* “Lehistan üzerine gidip” 160/16

2.2. Fiilden Türemiş Fiiller

Fiilden fiil türeten ekler, fiil tabanlarına gelerek yeni fiiller türetirler. Bazısı her fiil tabanına gelecek kadar işlekken bazısı işlekliğini kaybetmiştir. Fiilden fiil türeten eklerin bazıları birleşik yapıdaki eklerdir: {-Dur-, -Dİr-} gibi (Korkmaz 2014: 181). Korkmaz, fiilden fiil yapan ekleri kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Korkmaz’a göre, fiilin çatısını etkilemeyen ve eklendiği fiilde köklü anlam değişikliği yaparak farklı anlamlarda yeni fiiller türeten ekler fiilden fiil yapım ekidir. Çatı ekleri ise, fiilin çatısında yani özne ve nesnesiyle olan ilişkisinde sadece durum ve biçim değişikliği yaptıkları için diğer fiilden fiil yapma eklerinden ayrılmaktadır (Korkmaz 2014: 181). Bu görüş Başdaş tarafından da dile getirilmiştir. Başdaş, çatı eklerini cümlelerin omurgası olarak tanımladıktan sonra, bu eklerin fiilin bildirdiği harekette bir anlam değişikliği yaratmadığını belirterek bu ekleri *ara ekler* sınıfına sokmuştur (Başdaş

2007: 291-292)²⁰. Başdaş’a göre, yapım ve çekim ekleri aynı ölçüde yapım ve çekim görevi görmezler; bazen edindikleri işlev ya da türettikleri yeni anlamlar bakımından birbirlerine yaklaşırlar. Bu açıdan, Başdaş çatı eklerini çekim ekleri kategorisine yakın görmektedir (Başdaş 2007: 292).

Korkmaz ve Başdaş tarafından ayrıntılı olarak dile getirilen bu görüş, çatı eklerinin geldikleri fiilin anlamını büyük ölçüde değiştirmediği fikrine dayanmaktadır. Ancak kanımızca bir fiilin biri tarafından bizzat yapılmasıyla, o işin o kişi tarafından bir başkasına yaptırılması arasında ilk özneye düşen hareket, yani fiiller açısından büyük farklar vardır: Evi *temizlemek* ve evi *temizletmek* arasında olduğu gibi. *temizlemek* fiilini kendisi gerçekleştiren bir A öznesinin bu fiili gerçekleştirirken yapması gereken hareketler (yerleri süpürmek, yerleri silmek, toz almak, cam silmek vs. gibi) ve üzerine düşen iş yükü; A öznesinin *temizlemek* fiilini B öznesine yaptırması, yani *temizletmek* fiilini gerçekleştirmesi durumunda oldukça azalacaktır. Bu durumda iş yükü fazla olan *temizlemek* fiilini B öznesi yapacak, A öznesi ise *temizletmek* fiilini gerçekleştirirken hiç de yorulmayacaktır. Bu noktada, dil dışı gerçeklikte ortaya çıkan sonuca bakıldığında, ev temizlenmiştir ve evin temizlenmesi için yapılması gereken fiiller bütünü, yani temizleme işini ortaya çıkaran fiillerin tamamı (*temizlemek*), fiili işleyen kim olursa olsun aynıdır. Ancak, *temizletmek* fiili, *temizlemek* fiilinden farklı bir fiildir; işi yaptıran tarafından işlenir ve yaptırılan fiilin (*temizlemek*) iş yükünü içermez. Zaten ettirgen yapıların varlığının nedeni de budur.

Diğer yandan, anlam ölçütü bir tarafa konularak bakıldığında, çatı ekleri yapı bakımından yapım ekleridirler. Bu nedenle eldeki çalışmada, fiilden fiil yapım ekleri başkaca bir sınıflandırmaya gidilmeden birlikte ele alınmışlardır.

2.2.1. {-A-} ile Türemiş Fiiller

Fiilleri pekiştirmek amacıyla onlardan yeni fiiller türeten, çok da işlek olmayan bir ektir. Tarihî Türk lehçelerinde, bu ekle türemiş fiillere pek rastlanmamaktadır. Fiil tabanlarına gelerek tabandaki anlamı kuvvetlendirip pekiştiren, hareketin sürekli ve mükerrer olduğunu gösteren {-A-} ekinin Karahanlı Türkçesindeki örneklerini

²⁰ Yapım ekleri ile çekim ekleri arasında yer alan bu geçiş kategorisini oluşturan “ara ekler”le ilgili ayrıntılı bilgi için bk. BAŞDAŞ, Cahit (2006), Türkçede Üçüncü Grup (Ara Ekler), *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf (E.T. 18.09.2017).

Hacıeminoğlu şu şekilde gösterir: *buyur-a-* “emretmek”, *kal-a-* “tutmak, saklamak, sandığa koymak”, *kam-a-* “kamaşmak”, *küde-* “korumak, muhafaza etmek”, *od-a-n-* “uyanmak”, *sap-a-* “sapmak”, *sür-e-* “sürmek”, *tar-a-* “taramak, dağıtmak” (Hacıeminoğlu 2008: 131).

Harezmi Türkçesinde *ag̃na-* “yatıp debelenmek”, *ar̃kur-a-* “önüne çıkmak”, *kayna-* “kaynamak”, *ölç-e-* “ölçmek”, *sep-e-* “atmak”, *sık- a-* “sıvazlamak, okşamak, masaj yapmak”, *sor-a-* “sormak”, *sür-e-* “sürmek, sürüklemek”, *tar-a-/ dar-a-* “taramak”, *tuş-a-* “bir yerde sabit kalmak, kösteklemek”, *yağla-* “yanılmak” fiillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toprak 2005, 78).

Ek Kıpçak Türkçesinde nadir olarak kullanılmaktadır. Karamanlıoğlu, bu ekle genişleyen fiilleri gösteren belirgin örnekler tespit edilemediğini belirtmektedir. Karamanlıoğlu, ekin tespiti için fiilden isim yapma eki {-AGAn} ekini dikkate alarak, bu ekin {-A-} eki ile genişletilmiş fiillerin {-GAn} sıfat-fiili almış hâlleri olabileceğini söylemektedir. Karamanlıoğlu’na göre, {-AGAn} ekinin sahip olduğu abartma işlevi, ekin yapısında bulunan bu {-A-} ekinden gelmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 48).

TKT’de, {-A-} fiilden fiil yapma eki, üç fiilde tespit edilmiştir.

ile- “göndermek, yollamak, iletmek”

< *il-e-* (*il-* “bağlamak, eklemek; asmak” EDPT.125 -e-); krş. *iler-* “göze ilişmek” DLT.IV.230; *ilet-* “iletmek, götürmek” DLT.IV.231

- *bol-ğan uluğ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz barur igendir*
013/82

ötile- “arz etmek, sunmak, vermek”

< *ötil-e-* (*öte-* “ödemek” -*l-* “ödenmek, verilmek, bağlantı kurulmak” -e-); *öte-* EDPT.43; *ötä-l-* OTWF.669, EDPT.57

- *bizge destūr ötile miz moskov memleketlerine cavlay barayık* “ bize izin bahşet, biz Moskova’ya yapmalayarak varalım” 062/26

sora-, şora- “sormak”

< *sor-a-* (*so:r-* “sormak” EDPT.843 -a-); *sora-* KE.II.566; *sora-* “sūāl ve tahkik ve tefahhuş itmek” ŞSÜL.188; *sora-* “sormak” KTTS.309

- *esir kişilerinizi izlep sorap* 014/30
- *esenligiñiz ve şavlıgıñız sorap* 030/09

2.2.2. {-Dİr-, -DÜr-} ile Türemiş Fiiller

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren takip edilebilen ve çok işlek olan bu fiilden fiil yapma eki ettirgen çatılı fiiller türetmektedir. Erdal bu ekin ünlü ile biten fiillere nadiren geldiğini (*ö-tür-*; *sı-tur-* vb), sonu /v/ ile biten fiiller dışında tüm fiillerden türetmeler yaptığını belirtmektedir. Erdal’a göre bu ek, {-X)t-} ve {-Ur-} eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (OTWF.831). Hacıeminoğlu da bu görüştedir. Ona göre bu ek muhtemelen ya geçişli ve ettirgen fiiller türeten {-t-} ekinin heceleme esnasındaki yanlış bölünmesi sebebiyle (*art-ur-* “artırmak” fiilinin *ar-tur-* şeklinde hecelenmesi gibi) ya da ettirgenlik görevi aşan ekin üzerine yeniden aynı anlamdaki {-Ur-} ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Hacıeminoğlu 2008: 145-146).

Gabain ekin ettirgenlik derecesi ile ilgili “-t-” ye göre daha belirli bir yaptırma manası taşır; yine de burada da, bazen, bir yaptırma manası tespit etmek imkânsızdır; çünkü mesela *ağ-tur-* “akıtmak”, belki de, *ağ-ıt+ur* olarak açıklanabilir ki burada hiçbir yaptırma eki yoktur: *yi-dür-* “yedirmek”, *amrıl-tur-* “teskin etmek, rahatlatmak.” açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003: 60).

{-Dİr-, -DÜr-} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde de fiilden fiil yapımında en çok kullanılan ektir. Ekin hem yuvarlak hem düz-dar biçimleriyle, tonlu ve tonsuz biçimleri görülebilmektedir.

Ek, bir örnekte [-der] biçiminde gelmiştir:

Ötder- “geçirmek”

< *öt-der-* (*öt-* “geçmek” EDPT.39 -der-), krş. *ötgür-* “geçirmek” EDPT.52b;
ötker- “nüfuz ettirmek, geçirmek” KTS.212

- *hazineni bu kadar halk içinde ketürüp aldımızdan ötdergende hayrân olup barça divânımızda bolğan halk hayretde kalmışdır* 121/12

TKT’de {-Dİr-, -DÜr-} ekliyle türetilen fiiller şunlardır:

adaşdır- “şaşırtmak, kaybolmak”

< *adaş-dır-* (*adaş-* “yolu kaybetmek, şaşırtmak” ŞSÜL.7 -dır-); krş. *adaş-* “şaşırtmak” KTTS.40

- *moskov memleketinin içinde yolların adaşdırıp* 105/103

aldır- “aldırmak”

< *al-dır-* (*al-* “almak” EDPT.124 *-dır-*); *aldır-* EDPT.133

- *köp tonlar **aldırğan** igendir* 015/30
- *hazīnemizni **aldırmaḳ** muḳarrerdir* 012/54

araştır- “incelemek, tetkik etmek, araştırmak”

< *araş-dır-* (*ara-* “aramak” KTS.10 *-ş-dır-*); *araştır-* “araştırmak” KTTS.47

- *bulınmayanları **araşdırmada*** 298/10

aılandır- “atlandırmak, ata bindirmek; sefere yollamak”

< *aılan-dır-* (*aılan-* “yola çıkmak, karşı yürümek; revan gitmek” EDPT.58 *-dır-*); *aılandur-* EDPT.59

- *sultān ḳardaşımız *‘askerimiz ile **aılandırup**** 203/29

baıtur- “baktırmak; fırsatını aramak”

< *baı-tur-* (*baı-* “bakmak” EDPT.311 *-tur-*); *baııt-* EDPT.313. Clauson, *baıtur-* şeklinin 14. yüzyıldan önce kaydedilmediğini söylemekte, ayrıca fiilin *baıur-* şeklini de vermektedir.

- *elçi başıñuznı yiberir içün **baıturğan** irdik* 025/54

berdir- “verdirmek”

< *ber-dır-* (*bé:r-* “vermek” EDPT.354 *-dır-*); *bértur-* EDPT.359

- *ḳalan maşlaḳatlarını eksiksiz **berdirgey** erdiñüz* 234/45
- *esirlerniñ aḳçeleri berilmey ḳalupdır anlarını **berdirirge** buyurḡay erdiñüz* 274/43

bildür-, bildir- “bildirmek, haber vermek”

< *bil-dür-* (*bil-* “bilmek, haberi olmak” EDPT.330 *-dür-*); *biltür-* EDPT.334; *bildir-* “bildirmek” KTTS.62

- *toḡrı ḳırımḡa bizge kelsün ol ḳazaḳlarıñın sözlerin bizñe **bildürsin*** 013/138
- *çın köñgil bile i‘tiḳād ḳılḡaysız dip **bildirdik*** 030/35
- *ḡaberni irte **bildirgey** irdiñiz* 071/50

buldur-, buldır- “buldurmak”

< *bul-dur-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332 -*dur-*); *bultur-* EDPT.335

- *aldıkları esir ve atları buldurıp şahiblerine köndermede* 298/10
- *aldıkları esir ve atları buldurup köndürsünler* 298/07

bulışdır- “bir araya getirmek, yüz yüze getirmek, buluşturmak”

< *bul-ış-dır-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332 -*ış-* “buluşmak” EDPT.345 -*dır-*)

- *kulümüzni muştafâ ağaya bulışdırmağa izniñiz bolup* 299/19

cibertdir- “gönderttirmek”

< *cibert-dir-* (*ıd-ı ber-* “göndermek”²¹ -*t-* “göndertmek” -*dir-*); krş. *ciber-* “koyuvermek, salmak, serbest bırakmak” KTTS.73

- *ol ilçini cibertdirüp yahşılık bolurın tilep* 090/31

çentdir- “doğranmak, katledilmek”

< *çent-dir-* (*çent-* “Kertmek, doğramak” TTS.II.856 -*dir-*); *çenttir-* “Ağrıyıp sızlayan yerine, bıçağın ağzıyla yavaş yavaş dokundurtmak: Senin gözün avsın olmuş, çenttiriver DS.II.1140

- *şol mertebe çentdirmiş tükenmeye az kalmış қазақдан feryâd dâyim kelürdi* 203/23

çıkışdır- “bir şeyi gereken miktara ulaştırmak”

< *çıkış-dır-* (*çık-* “çıkma” EDPT.405 -*ış-* “yetmek; anlaşılmaya varmak” EDPT.412 -*dır-*)

- *közleşdürüp ve çıkışdırup cihân şah mırzâdın alup berüp bu tarafğa yibergeysiz* 003/10

döndür- “döndürmek, yönünü tersine çevirmek”

< *dön-dür-* (*tö:n-* “dönmek” EDPT.515 -*dür-*); *töñder-* EDPT.518; *döndür-* “Döndürmek (1. Çevirmek, tornistan etmek. 2. biçimini değiştirmek” KTTS.101

²¹ Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. YAYLAGÜL, Özen (2003), Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- “göndermek” fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.2, s. 166-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

- *yoldan döndürdük* 002/27

eglendir-, iglendir- “oyalamak, meşgul etmek”

< *eglen-dir-* (*egle-* “meşgul etmek” NF.III.115, ME.118, Kİ.456 -*n-* “KE.II.179, NF.III.115 -*dir-*); *eglendür-* “oyalamak” ME.118

- *ve yarar adamını berüp eglendirmeyüp cibergeysiz* 002/50
- *muhabbetlik kâğıdıñuz ve uluğ ilçinüz ve şay kişilerinüzni koşup eglendirmey kayta tiz cibergeysiz* 053/73
- *elçi başı kulumızni hîç iglendirme bir kün murun (...) yibergey irdinüz* 245/31

endir- “indirmek”

< *en-dir-* (*ên-* “inmek” EDPT.168 -*dir-*); *ëndür-* EDPT.180; *endir-* “indirmek” KTTS.110

- *deñizge kayık endirmegey erdinüz* 216/32

etdir-, itdir- “yaptırmak, ettirmek”

< *et-dir-* (*ê:t-* “düzenlemek” EDPT.36 -*dir-*); *ettür-* EDPT.67

- *siz kardaşımızniñ memleketleriñizğa zarar etdirmek ihtimalimiz yoqdır* 216/33
- *azaq begin beglikinden ‘azl itdirüp* 274/71

inandır- “inanmasını sağlamak, inandırmak”

< *inan-dır-* (*inan-* “inanmak, güvenmek” EDPT.188 -*dır-*); *inandır-* “inandırmak” KTTS.142

- *şalmağaysız işbu ‘ahd üzre muhkem turup bizni inandırğaysız* 020/16
- *kurān üstinde ānt içerge ‘alī beyni inandırırımız* 012/120

incitdir- “zarar verdirmek, incittirmek”

< *incit-dir-* (*inci-* “incinmek” TTS.III.2080 -*t-* “incitmek” KTS.111 -*dir-*)

- *halkımızniñ mālına ve başlarına berabaş kazağına bolsa incitdirmegey erdinüz* 253/38

kaldır - “1. Bulunduğu yerden almak, kaldırmak; toplamak; yok etmek; 2. Geciktirmek, kalmasına neden olmak”

< *kal-dır-* (*kal-* “kalmak” EDPT.615 *-dır-*); *kal-tur-* “geride bırakmak” EDPT.619; *qaldır-* “bırakmak” KTTS.182

- *keleşek hazîneñüzni bu yılğı hazîne kibi kışka **qaldırmağay** irdiñüz* 178/14
- *ötgen târihlerde kelgen elçileriñüzni cibermey **qaldırıpdırlar*** 198/20
- *burundın bola kelgen ‘âdetlerni siz qardaşımız tağı **qaldırmay** köndergey erdiñiz* 229/43
- *қан timurnı sa‘âdetli pâdişâh hazretleri aqkemandın **qaldırıp** ğayrı yere köndermişdir* 025/63

qarışdur- “karşı çıkmak, itiraz etmek”

< *qarış-dur-* (**qar-* EDPT.643 *-ış-* “aynı fikirde olmamak, karşı olmak” EDPT.664 *-dur-*); *qarış-* “karşı koymak, savunmak” KTS.128; *qarıştır-* “karıştırmak” KTTS.188

- *biş baş barımasdır her kim dostlıqın bozup **qarışdurur** bolsa hiç raħim itmey öltürüp* 071/16

keçikdir- “geciktirmek”

< *keçik-dir-* (*kêç* “geç” EDPT.692 *+ik-* “gecikmek” OTWF.495 *-dir-*); *keçiktir-* KTS.136; *keçiktir-* “geciktirmek” KTTS.156

- *zamânındın bir kün **keçikdirmey*** 053/60

keltür-, keltir-, kiltür- “getirmek”

< *kel-tür-* (*kel-* “gelmek” EDPT.715 *-tür-*); *ketür-* ~ *keltür-* “getirmek” EDPT.706-716

- *her cevâbımıznı yerine **keltürgey** erdiñüz* 229/29
- *hâtrıñuzge **keltirmegey** erdiñüz* 234/49
- *barup il astındın sılañız çapup esir **kiltürür** bolsalar* 004/46

> **ketir-, ketür-** “getirmek”

< *ke(l)-tür-* (*kel-* “gelmek” EDPT.715 *-tür-*); *ketür-* ~ *keltür-* “getirmek” EDPT.706-716; *ketir-* “getirmek” KTTS.160

- ***ketirüp** şulış oğlları qollarına berüp* 264/34

- *istanbūlda pādīṣāh ḥazretleriġa **ketürdiler*** 015/124

kesdir- “kestirmek, son verdirmek”

< *kes-dir-* (*kes-* “kesmek” 748 *-dir-*); *kestür-* EDPT.749

- *‘ādet bolġan nimeni **kesdirmegey** irdiñüz* 113/23

keydir- “giydirmek”

< *key-dir-* (*ke:d-* “giyinmek” EDPT.700 *-dir-*); < *kedür-* “giydirmek” EDPT.705; krş. *kiy-* “giymek” KTTS.164; *kiyindir-* “giydirmek” KTTS.164

- *ḥıl‘atlar **keydirüp*** 139/24

kıldır- “yaptırmak”

< *kıl-dır-* (*kıl-* “yapmak, etmek” EDPT.616 *-dır-*); *kıltur-* EDPT.619

- *ḥabs **kıldırdım*** 005/87
- *żarar ve ziyān **kıldırmay*** 005/66

koşdır- “birleştirmek, yan yana getirmek”

< *koş-dır-* (*koş-* “birleştirmek, yan yana getirmek” EDPT.670 *-dır-*)

- *oġlumız sulṭānnıñ tiyişin daḥı ötgen sene keldüġi defterge **koşdırıp** bī-kuşūr kelürge buyurġay irdiñüz* 145/24

kıoydır- “bıraktırmak”

< *koy-dır-* (*koy-* “koymak, bırakmak” EDPT.596 *-dır-*)

- *mundaġ işlerni **koydırıp** iki tarafda bolġan tusaqlar ḥalāş bolurına* 229/40

körüştür- “görüştürmek”

< *körüş-tür-* (*kör-* “görmek” EDPT.736 *-üş-* “birbirini görmek” EDPT.748 *-tür-*); *körüştir-* “tanıştırmak, görüştürmek” KTTS.172

- *elçimizni muḥabbetlik milen körinişinüzġa ve elçilerimizġa **körüştürüp** ta‘ cıl kaytarġay erdiñüz* 216/51

közleşdür- “yüz yüze getirmek, görüştürmek”

< *közleş-tür-* (*köz* “göz” *+le-* “gözetlemek” EDPT.760 *-ş-tür-*)

- *isā beyni cihānşāh mirzā ile **közleştürüp*** 003/10

oltur - “oturmak, yerleşmek”

< *ol-tur*- (**ol*- Tekin2000.96 -*tur*-); *oltur* ~ *olur* “oturmak” Tekin2000.96 < *olğurt*- < **olğur*- EDPT.150

- *şag ve sâlim mübârek bağçe-sarây tahtımızña kelip olturdık* 013/26
- *râhat olturup tınç yatıp* 010/58

> **otur** - “oturmak, yerleşmek”; *otur*- “oturmak” KTTS.246

- *süt şuyınıñ argı yaqasında çuşala nâm maħalde konup oturganda kazak ‘âk eşkıyâsı kelüp* 245/21

ozdur-, **ozdır**- “geçirmek, kaçırmak”

< *oz-dur*- (*o:z*- “geçmek, geride bırakmak; kaçmak” EDPT.279b -*dur*-); krş. *ozğar*- “uğurlamak, götürmek” KTTS.247; *ozduruv* “(ileri, önüne) geçme, geride bırakma” KTTS.247

- *bolcalından ozdurmay* 036/81
- *tutkavsız alarnı ozdırur içün* 008/60

ö.- üp 005/89

öltür-, **öldür**-, **öldir**- “öldürmek”

< *öl-tür*- (*öl*- “ölmek” EDPT.125 -*tür*-); *öltür/öldür*- EDPT.133; *öldür*-öldürmek” KTTS.250

- *ħarāmizāde bolğan t̡ayfanı öltürüp* 053/30
- *cavlap köp adamlarımıznı öldürüp ve ba‘zıların esir etüpdür* 274/66
- *beş adamımızı öldürüp* 298/12

şaldur-, **şaldır**- “salıverdirmek, bıraktırmak”

< *şal-dur*- (*şal*- “hareket ettirmek” EDPT. 824 -*dır*-); krş. *salın*- “gönderilmek, salınmak” KTS.225; *şalındur*- “salmak, bırakmak” KTS.225

- *ba‘zısın şaldurup tiller ketürüp söyletdüğimizde* 053/41
- *ħardaşımız ħatırasıçün zindānga şaldırmadık* 015/66

söyleşdir- “iki kişiyi konuşturmak”

< *söyleş-dir*- (*söz* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860 +*le*- “söylemek” EDPT.863 -*ş*- “konuşmak” KTS.241 -*dir*-) Clauson, *sözle*- fiilinin

13. yüzyıldan sonra açıklanamayan bir nedenle *söyle-* şekline geldiğini belirtmektedir. krş. *söyleş-* “söyleşmek, karşılıklı konuşmak” KTTS.310

- *kelen adamlarıñuz bile bizim adamımızni söyleşdirdiler* 025/75

tağdır-, tağdır-, tağtur- “taktırmak, ilişirtmek”

< *tağ-dır-* (*tağ-* “takmak” EDPT.464 -*dır-*)

- *‘ahd-nāme yazup altun bayşa tağdırup yiberdik* 105/10
- *şart-nāme-i hağtımızni yazdırup ve altun bayşa tağdır-up* 113/08
- *hağtımızğa öz altun bayşamızni tağturduk* 033/89

taptur-, tapdır- “buldurmak”

< *tap-tur-* (*tap-* “bulmak” EDPT.435 -*tur-*)

- *kişileriñüzni izletip tapturup siz kardaşımızğa yuluğsız virür için* 008/49
- *her kanda olursa da tapdırup hağğından kelinür* 178/53

tutdır- “yakalatmak, alıkoydurmak”

< *tut-dır-* (*tut-* “yakalamak, tutmak” EDPT.451 -*dır-*)

- *maşkov ilçisin tutdırup zindānga şaldırup habs kıldırdım* 005/87

urdur- “vurdurmak, öldürtmek”

< *ur-dur-* (*ur-* “vurmak, saldırmak; basmak” EDPT.194 -*dur-*); *urdur-* “vurdurmak, talan, yağma ettirmek” TTS.VI. 3965

- *kullarımız küç milen kalpakların alup baş urdurdılar* 121/10

uyaldır- “utandırmak”

< *uyal-dır-* (**uya-* “utanmak” OTWF.643 -*I-* “utanmak” EDPT.272 -*dır-*)

- *bizni uyaldırmağay erdiñüz* 253/45

üşendir- “taciz etmek, tedirgin etmek, rahatsız etmek”

< *üşen-dir-* (*üşen-* “üşenmek, bezmek” KTS.299; “Üzülmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek. 2. Usanmak, bıkmak” TTS.4113 -*dır-*); *üşendir-* TTS.VI.4111.

- *ķoycı ve şavarcı yarlı faķırlerin incidüp üşendirgenlerin pâdişāh ħündkār ħazretleri bilüp ķahrğa kilip* 005/34

yazdur-, yazdır- “(yazı) yazdırmak”

< *yaz-dur-* (*yaz-* “yazı yazmak” EDPT.984 *-dur-*)

- *oğlumız sulţāna çıkan tiyişi yazdurup* 145/30
- *ħazāne defterine yazdırmağa buyurıp* 105/99

yetiştür-, yetiştir-, yitiştir- “yetiştirmek, ulaştırmak”

< *yetiş-tür-* (*yét-* “yetmek, yakalamak” EDPT.884 *-iş-* “yetişmek, yakalamak” *-tür-*); *yetişdür-* KTS.320; *yetiştir-* “yetiştirmek” KTTS.382

- *ramażānı şerifniñ yigirminçi kününde yetiştürmege buyurğay irdiñüz* 113/14
- *sözleriñüzni tamāmın ħuşûrsız yetişdirdiler* 030/18
- *elçileriñizni bir kün muķaddem yitişdirgeysiz* 293/26

2.2.3. [-k-] ile Türemiş Fiiller

Fiil ya da isim tabanlarına gelerek pekiştirilmiş, anlamı güçlendirilmiş fiiller türeten bir ektir (Çağatay 1967: 39). Genellikle Eski Türkçe döneminde canlı olarak kullanıldığı, daha sonra kullanımdan düştüğü görülmektedir. Çağatay’ın konuyla ilgili müstakil çalışmasında tespit ettiği bazı fiilden türetilmiş şekiller şu şekildedir: aç-ık- “acıkmak”, aş-ık- “acele etmek”, bas-ık- “düşman tarafından basılmak”, gör-ük- “görünmek”, kan-uk- “üzerine düşmek”, ö-k- “düşünmek”, sa-k- “zannetmek”, yul-k- “yolmak, tüylerini koparmak” (Çağatay 1967: 39-41).

TKT’de de iki kalıplaşmış örnekte görülmektedir; işlekliliğini kaybetmiştir.

ķork- “korkmak, çekinmek”; EDPT.738

< *ķorı-k-* *(*ķorı-* “korumak” OTWF.646; EDPT.645 *-k-*); **ķorı-k-* Tekin2000.95. Ayrıca, bk. Kİ. *ķor-* “korumak, himaye etmek” Kİ.546. Çağatay, bu fiili *ķor* DLT. “ziyan” ismine dayandırmakta ve isimden {-+t-} ekiyle pekiştirilmiş bir fiil olduğunu belirtmektedir (Çağatay 1967: 43-44). *qorq-* “korkmak” KTTS.202

- *pâdişāhımız ħazretlerindin ķorkarmiz* 012/45

yak- “yakmak”

< *ya-k-* (**ya-*- EDPT.942 -k-); *yak-* EDPT.897; krş. *yan-*, *yal-* “alev almak, yanmak”

- *yaḳup yıḳarğa* “yakıp yıkmak için” 004/43

2.2.4. {-K(X)r-} ile Türemiş Fiiller

Bu ek ettirgen çatılar türetmektedir. Gabain bu ekin yaptırma eki olduğunu belirtmektedir (Gabain 2003: 59). Erdal bu ekin başındaki /g/ sesinin çoğunlukla ön damak /g/ sesi olduğu tespitini yapmaktadır (OTWF.756). {-K(X)r-} eki Eski Türkçeden itibaren kullanılan işlek eklerden biridir (Ergin 2013: 214; Tekin 2000: 95): *tirgür* “diriltmek, canlandırmak”, *odgur* “uyandırmak” (Tekin 2000: 95).

TKT’de bu ek, bir kaç fiil üzerinde ve farklı ünlülerle görülmektedir.

çetkür- “ulaştırmak, yetiştirmek”

< *çet-kür-* (*çét-* “erişmek” DLT.IV.143 -*kür-*); krş. *cet-* “yetmek, erişmek” KTTS.71

- *ḳardaşlarımız uluḡ ḥanlar ve uluḡ beylerniñ buyurıqları üzre ḥazînelerni ‘ale’l-‘acele aḡustos ayına baḳmay perebolşnağa çetküргеy irdiñüz* 285/18

ḳutḳar- “kurtarmak, korumak”

< *ḳu(r)t-ḳar-* (**kurt-ḡar-* “kurtarmak” EDPT.649b); krş. *ḳurtar-*

- *baş ḳutḳarıp ḳaçıp* 015/157

ötgür- “geçirmek”

< *öt-gür-* (*öt-* “geçmek, başışlamak; vazgeçmek; aklamak” EDPT.39 -*gür-*); *ötgür-* “geçirmek” EDPT.52b

- *taraç digen şunu ötgürüp turğa yetkürüp ḳaytḳay irdiler her zamân küral eṣḳıyâları bozoḳda ve taraçda ve turda bekleyüp ol yerlerde zarar ve ziyân boladır ol maḥûf-ı muḥâṭara bolğan yerlerni ötgürmeğe buyurgay irdiñüz* 113/28

ötker- “geçirmek”

< *öt-ker-* (*öt-* “geçmek, başışlamak; vazgeçmek; aklamak” EDPT.39 -*ker-*); *ötker-* “nüfuz ettirmek, geçirmek” KTS.212

- *uluğ hazîne ve bölekleriñüz kelüp dīvān-ı humāyūn-ı ma‘delet-i ‘unvānımızda aldımızdan ötkerip teslim kılup* 178/10
- *şamur tonlarıñüz ve top şamur ve zerdevā ve ğayrı tonlarıñüz aldımızdan ötkergende dīvānımızda olturğan ve turgan halkımızdan utandık* 105/21

yetkür-, yetkir- “yetiştirmek, ulaştırmak”

< *yet-kir-* (*yét-* “yakalamak, yetişmek” EDPT.884 *-kir-*); > *yétür-* EDPT.893

- *aylarında moskovdan çıkarıp santabır ayınıñ yigirminçi küninde almasıv yerine yetkürürge buyurdık* 139/13
- *ve ziyān itmey ve hazīnemizni ilk küz ayınıñ başında almasıv yeri bolğan perebolsnağa yetkirgey erdiñüz* 274/21

> **yetir-** “ulaştırmak”

< *yet-(k)ir-* (*yét-* “yakalamak, yetişmek” EDPT.884 *-(k)ir-*); *yétür-* EDPT.893

- *siz karındaşımızğa yetirseler* 033/56

2.2.5. {-K(X)z-} ile Türemiş Fiiller

Bu ek ettirgen çatılar türetmektedir. Eski Türkçe döneminde görülmeyen bu ek Harezmi Türkçesi döneminden itibaren kullanılmıştır: *ar-ğuz-* “yordurmak” ME.92, *oltur-ğuz-* “oturtmak” KE.II.494, *tir-ğüz-* “diriltmek, canlandırmak” NF.III.427.

Karamanlıoğlu, {-K(X)z-} eki ile, {-K(X)r-} ekinin kökenlerinin aynı olduğu görüşündedir. {-K(X)z-} eki Orta Türkçe döneminde görülmeye başlamış ve her iki ek de aynı fiil tabanları üzerine gelebilmiştir. Bu nedenle Karamanlıoğlu, iki ek arasında yakınlık, benzerlik olduğunu düşünmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 49-50). Kıpçak döneminde bu ekle türetilen fiillere körgüz- “göstermek” CC.123-13, TZ.6b; turguz- “durdurmak” KK.69, TZ.55a; kirgiz- “giydirmek” TZ.55a örnekleri verilebilir (Karamanlıoğlu 1994: 50).

TKT’de de, bu eke bir örnek üzerinde iki farklı ses düzeninde rastlanmıştır.

körkiz- “göstermek”

< *kör-kiz-* (*kör-* “bakmak, görmek” EDPT.736 *-kiz-*); *körkü-* ME.150, *körgüz-* NF.III.262, KE.II.389

- *hem virgeysiz taķı üç kübeni hem ‘ořmānga **körkizip** yaķşısın yibergeysiz* 012/124

körgez- “göstermek”

< *kör-gez-* (*kör-* “bakmak, görmek” EDPT.736 *-gez-*); *körkez-* KTS.159

- *ķoycı ve şavarıcı ve bāzergān faķīrleriñge şazar ve ziyān **körgezgenleri** için* 004/27

2.2.6. {-(I, U)l-} ile Türemiş Fiiller

Bu ek edilgen ve dönüşlü çatılı fiiller türetmektedir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan işlek eklerdendir. Bu ek geçişsiz, yani olma ifade eden fiillerden meçhul fiiller yapmaktadır. Meçhul fiiller öznesi olmayan fiillerdir (OTWF.651; Ergin 2013: 204; Tekin 2000: 95).

Tekin {-(I, U)l-} ekini “edilgen çatı eki” olarak adlandırmakta ve Köktürk metinlerinde geçem *adırl-* “ayrılmak”, *ter-(i)l-/tir-(i)l-* “toplanmak”, *tir-(i)l-* “dirilmek, canlanmak”, *yub-(u)l-* “yuvarlanmak” örneklerini vermektedir (Tekin 2000: 95). Ekin dönüşlülük veya edilgenlik/meçhullük bildirdiğini belirten Gabain ve şu örnekleri vermektedir: *ķat-ıl-* “katılmak”; *ört-ül-* “örtölmek, örtönmek”; *saç-al-* “saçılmak”; *tir-il-* “yaşamak” (Gabain 2003: 59).

Ek, orta dönem tarihî Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesi metinleri de {-(X)l-} ekiyle türetilmiş pek çok edilgen fiil bulundurmaktadır. Ekin çoğu zaman dudak uyumuna uymadığı, kökünde yuvarlak ünlü olan fiillere dahi düz-dar şekilde geldiğı görölmektedir. Ancak aksi örnekler de mevcuttur.

TKT’de {-(I, U)l-} ekiyle edilgen hâle getirilmiş fiiller şunlardır:

aytıl- “söylenmek”

< *ayt-ıl-* (*ay-* “konuşmak, söylemek” EDPT.266 *-(i)t-* “söylemek” EDPT.268 *-ıl-*); *aytıl-* EDPT.269; *aytıl-* KTS.19; krş. *aytılış* “söyleniş, söyleyiş” KTTS.53

- *çinlik **aytulıp** ķurān-ı ‘aźīm ü furķān üstünde řarķ ķıldık* 033/85

bakıl- “bakılmak, dikkate alınmak”

< *baķ-ıl-* (*baķ-* “bakmak; aramak; dikkate almak”; EDPT.311 *-ıl-*); *baķıl-* EDPT.314; *baķıl-* KTS.22

- *baḡşıṣnıñ yüzine baqılmaz* 053/51

başıl- “baskına uğramak, yakalanmak”

< *baş-ıl-* (*baş-* “baskına uğratmak, galip gelmek” EDPT.370 *-ıl-*); *basıl-* EDPT.370; *basıl-* NF.III.49

- *ḡālā yolda başılğan elçi* 274/44

beril-, biril-, viril- “verilmek”

< *ber-ıl-* (*bér-* “vermek” EDPT.354 *-ıl-*); *béril-* EDPT.365

- *tusnaqlarınıñ culıv bahāsı içün berilgen köp aqça* 229/32
- *ḡan oḡlına birilgen tiyişdir* 269/21
- *cümle defter mücibinçe virile kelgen tiyişlerni* 285/10

berkil- “güçlendirilmek”

< *berki-l-* (*berk* “sağlam, sabit, katı” EDPT.361 *-i-* “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek” KTS.28 *-l-*); *berkil-* “tespit edilmek, pekitilmek, pekişmek” TTS.I.517

- *mosḡov ‘askeri özi ḡazaḡı ile berkilüp leyh üzerine yürüyüp* 160/16

bitil- “(yazı) yazılmak”

< *biti-l-* (*biti-* “yazmak”²² EDPT.299 *-l-*), *bitil-* EDPT.305

²² Bu kök hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. ET *biti-* [**bit* (<Çin. *pi* “yazı fırçası”) + *i-*] “yaz-” EDPT.299. Annemarie von Gabain ve G. Clauson tarafından genel olarak kabul gören bu etimolojiye, Abdülkadir Donuk karşı çıkmaktadır. Donuk, M.Ö. III. yüzyılda Orta Asya Türk kütlesinden ayrılmış bulunan Bulgar Türklerinin dilinde mevcut olan *ir-* “yaz-” eyleminin varlığını kanıt göstererek, Türklerin yazıyı çok eski çağlardan beri bildiklerini belirtmekte ve uzun zamandır bildikleri yazma eylemine ad olması için yabancı bir dilden sözcük almış olamayacaklarını ifade etmektedir. Donuk’a göre, Eski Türk yazısı fırça ile değil “run” karakterinden dolayı sert kalemle yazılan bir kitabe yazısıdır (DONUK, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 67-68). Genel kabul gören bu etimolojiyi tartışmaya açan bir diğer araştırmacı da Hatice Şirin User’dir. “Türkçede *yaz-* ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine” başlıklı çalışmasında, yazıyı kullanmış tüm eski toplumlar, “yazı yazmak” anlamına gelen sözcüklerin “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerle köken birliği içinde olduklarını belirten User, bugünkü anlamıyla yazı yazma bilgisine ulaşmaya kadar toplumların öncelikle sert yüzeyler üzerine ucu sivri nesnelerle çeşitli semboller ve işaretler çizdiklerini ve zamanla “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerin “yazı yazmak” anlamını kazandığını ifade etmektedir. User, çalışmasında genel olarak *yaz-* eyleminin kökeni üzerine tartışsa da, Türkçede “yazı yazmak” anlamında kullanılan *biti-* eyleminin de benzer bir tarihsel gelişmeyle Türkçe *bıç-* eyleminden türemiş olabileceğini belirtmektedir. *biti-* eyleminin günümüz Moğolcasında *bıç-* şeklinde yaşadığına dikkat çeken User, Türkçe /t/ ~ Moğolca /ç/ denkliğini hatırlatarak, Moğolca /ç/’nin ikincil olduğu hususunda Poppe tarafından ortaya atılan tartışmayı, bu

- *uşlay ma‘lūmınız bolğay dip haṭṭ **bitildi*** 015/129
- *bik muḥabbetlik bile **bitilgen** haṭṭlarıñıznı* 030/16

bozul-, bozıl- “bozulmak, tahrip olmak, dağılmak”

< *boz-ıl-* (*buz-* “bozmak, yıkmak, tahrip etmek” EDPT.389 *-ıl-*); *buzul-* EDPT.391; *bozul-* “bozulmak” KTTS.64

- *yeminimiz **bozulmaḵ** ihtimāli yoḵdır* 160/25
- *‘aẓīm-i cenk olup ‘askerīñüz **bozılmış*** 203/39

buyurul- “buyurulmak, kendisine buyruk verilmek”

< *buyur-ıl-* (*buyur-* “emretmek, buyruk vermek” EDPT.387 *-ıl-*); *buyurul-/buyrul-* KTS.39

- *şabır ve te ‘hīr itdirirge **buyurıldı*** 290/18

çapul-, cavıl- “vurulmak, yağmalanmak, çalınmak”

< *çap-ul-* (*çap-* “vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak” EDPT.394, KTS.46 *-ul-*); *çapul-* “atılmak, vurulmak” KTS.46

- *hūnkār ḥazretleriniñ vilāyetleri **çapulsa*** 030/95
- *bir kaç atları oğurlanup at şāhibleri tatar ile bir tilmaç **cavılğan** atları aramaḵ içün* 178/49

çekil- “çekilmek, katlanılmak”

< *çek-il-* (*çek-* “çekmek; katlanmak” EDPT.413 *-il-*); *çekil-* KTS.47; krş. *çekilüv* “1. Çekilme. 2. Çekim” KTTS.81

- *ol ḳadar şayḳadan lütf-ı ḥaḳḳ ile elem **çekilmezdir*** 121/46

dinil- “söylenmek, denilmek”

< *di-n-il-* (*tē-* “demek, söylemek” EDPT.433 *-n-il-*)

- *yoḵ meniñ bu ḳadar tiyiş vermege iḳtidārım yoḵdır **dinilse*** 036/74

etdiril-, itdiril- “yaptırılmak, ettirilmek”

< *etdir-il-* (*é:t-* “yapmak, etmek” EDPT.36 *-tür-* “yaptırmak” EDPT.67 *-il-*)

düşüncesine kanıt olarak göstermektedir (USER ŞİRİN, Hatice, “Türkçede Yaz- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVIII, S: 634, s. 563-571, TDK, Ankara, 2004, s. 570).

- *tercüme etdirildikde* 301/17
- *ölüm mertebesine varınca haķâretler itdirilmişdir* 187/21

itil- “edilmek”

< *et-il-* (é:t- “yapmak, etmek” EDPT.36 -il-); *étil-* EDPT.56

- *ķaysı küçlik ve ħürmetsizlik itilse* 008/69

kesil- “kesilmek, sonlandırılmak”

< *kes-il-* (kes- “kesmek, bitirmek” EDPT.748 -il-); *kesil-* EDPT.750; *kesil-* “kesilmek” KTTS.159

- *şoñra kendileri istanbula kitdikde bir ķaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi* 139/41

ķırıl- “yok olmak, katledilmek”

< *ķır-il-* (ķır- “yok etmek, katletmek” EDPT.643 -il-); *ķırıl-* EDPT.658; *qırıl-* “1. Ufalanmak. 2. fiz. Kırılmak. 3. Ezilmek, toz hâline gelmek” KTTS.196

- *nice kerre yalılara çıkup ķırılup rüsvâyılık ile kitmişlerdir* 178/20

ķonıl-, ķonul- “konulmak, yerleştirilmek”

< *ķon-il-* (**ko:-n-* “konmak, yerleşmek, durmak” EDPT.632 -il-); *konıl-* “konulmak, bırakılmak” KTS.153

- *bar ve barakları yirlü ve yirine ķonulmamış irdi* 002/15
- *memlektiñizde alı ķonulmasına rızā-dāde olınmaduğı* 301/57

könderil-, köndüril- “gönderilmek, sevk edilmek”

< *könder-il-/köndür-il-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726 -it- “düzelmek, doğru yola girmek” EDPT.730a -(g)er- “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek” EDPT.730 -il-). Bu edilgen fiilin tabanı olan könder-/köndür- için, *köntür-* “doğrultmak, düzeltmek” OTWF.807, *köndger-* “doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar etmek” DLT.IV.423, *köndür-* “yöneltmek, doğru yola sevk etmek; ikrar etmek; uğurlamak, yola çıkarmak, kılavuzluk etmek” KE.II.380, *köndür-* “doğru yola sevk etmek, yönlendirmek” NF.III.259, *könder-* “göndermek” KI.555.

- *bir kaç kün zarfında maḥşūş adamımız **könderilmek** üzre qarār-dāde olındığı* 301/64
- *bundan soñra **köndürilecek** çapķunımız* 121/20

köril- “görölmek, dikkate alınmak”

< *kör-il-* (*kör-* “görmek” EDPT.736 *-il-*); *körül-* EDPT.745

- *lākin žāyi‘ olmış dostlık olursa bir hāli **körilür*** 203/45

kötüril- “götürölmek”

< **kötür-il-* (**köt-* OTWF.322; *köti-* “binmek, çıkmak” Gabain 2013: 283 *-ür-* “yükseltmek, kaldırmak” EDPT.706 *-il-*); *kötüröl-/kötröl-/köteril-/köteröl-* KTS.160. Bu edilgen fiilin tabanı için; Erdal, tanıklanmış bir kök olmasa da *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek” fiili ile *kötüt* – fiili ve *kötgi* “tümsek” ismi arasında ortak köken olması gerektiğini söylemektedir. Erdal, bugünkü Yak. *köt-* “uçmak, zıplamak, sıçramak”, Azeri *göt-* “kaldırmak” fiilleri ile *kötür-* fiili arasında da bağlantı kurmaktadır OTWF.322; *köteril-* “kaldırmak, çıkarılmak; çekilmek” KTTS.172

- *culıv için **kötürilüp** žāyi‘ olan қазақlarıñ* 121/41

ķurtıl- “kurtarılmak, kurtulmak”

< *ķurt-ıl-* (**kurt-ıl-*); *ķurtul-* EDPT.650; kök için bk. *ķurtgar-* EDPT.649; *ķurtul-* “kurtulmak” KTTS.206.

- *‘askeriñniñ yarusı ķırılup yarusı taķı küç milen **ķurtıldı*** 194/39

tapıl-, tapıl-, tapul- “1. Bulunmak, temin edilmek 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak”

< *tap-ıl-* (*tap-* “bulmak; karşılaşmak, buluşmak” EDPT. 435 *-ıl-*); *tapıl-* EDPT.439; krş. *tapıluv* “bulunma” KTTS.330

- *özimizge lāyık bir nesne **tapılmadı*** 105/24
- *pādişāh ḥazretleriġa itgen ‘ahdıñuzça **tapılġaysız*** 010/92
- *bu minvāl üzre sözde tırı **tapılup** dost ve ķardaş bolur için* 053/63
- *sözimizde **tapılsañuzda tapulmasañuzda*** 036/80

tökil- “dökülmek”

< *tök-il-* (*tök-* “sıvı bir şeyi dökmek” EDPT.477 *-il-*); *tökül-* EDPT.481; *tökül-* “dökülmek” KTTS.351

- *köp kan tökilüp iki curtnıñ faķır ve fuķarāsı tınçsız bolmaķı oğşavsız ķılıķ iñendir* 198/16

tırıl - “durulmak, sabit olunmak”

< *tur-ıl-* (*tur-* “kalmak, durmak; kalkmak, beklemek” EDPT.529 *-ıl-*); *turul-* EDPT.548

- *bu ‘ahd ve şart ve ant üzerine tırılmaķ kerekdir* 004/68

uyal- “utanmak”

< *uya-l-* (**uya-* “utanmak” OTWF.643 *-l-*); *uyal-* “utanmak” EDPT.272

- *siz ķardaşımızdın köp hacālet tartıp köp uyat bile uyalıp mübārek haırañızğa nimerse kiltürmey* 015/181

yapıl- “yapılmak, edilmek”

< *yap-ıl-* (*yap-* “inşa etmek, yapmak; kapatmak, bir araya getirmek” EDPT.870-871 *-ıl-*); *yapıl-* EDPT.877

- *hattı yañı yapķan kirmanımız yapılup tamām bolup* 002/14

yazıl- “(yazı) yazılmak”

< *yaz-ıl-* (*yaz-* “yazmak” EDPT.984 *-ıl-*); *yazıl-* KTS.317; *yazıl-* “yazılmak” KTTS.379

- *yarlıg yazıldı* 002/43
- *ötül ķılup yazılğan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen yazılğay irdi* 062/20-21

yazdırıl- “(yazı) yazdırılmak”

< *yazdır-ıl-* (*yaz-* “yazı yazmak” EDPT.984 *-dır-ıl-*)

- *hazīne defterlerine yazdırılmağa buyurgay irdiñüz* 105/59

yetiştirül- “yetiştirilmek”

< *yetiştir-ül-* (*yét-* “yetmek, yakalamak” EDPT.884 *-i-* “yetişmek, yakalamak” *-tür-* KTS.320 *-ül-*)

- *tutkusuz revān ta' cīl yetiştirilmek için buyurgay irdiñüz* 113/17

yıkıl- “yıkılmak, çökmek, düşmek”

< *yık-ıl-* (*yık-* “yıkmak”; EDPT.897 -*ıl-*); *yıkıl-* EDPT.902; *yıqıl-* “yıkılmak” KTTS.382

- *leyh kıralın kapatdıkdā ayakına yıkılup rehin virdikde hāllerine merhamet idüp* 160/14

yiberil-, ciberil- “gönderilmek”

< *ciber-il-* (*ıd-ı ber-* “göndermek”²³ -*ıl-*); krş. *ciber-* “koyuvermek, salmak, serbest bırakmak” KTTS.73

- *kırımğa yiberilgen uluğ hazîne ve bölekleriñüz* 178/09
- *cānıbek giray han hazretleriğa dost bolup ciberilgen iki yıllık uluğ hazîne* 030/11

2.2.7. {-(I, U)n-} ile Türemiş Fiiller

{-(I, U)n-} eki dönüşlü-edilgen fiiller türeten bir fiilden fiil türetme ekidir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan bu ek, kendi kendine olma ya da yapma belirten fiiller türetmektedir. Bu ekle yapılan fiillerin öznesi, kendi kendine yaptığı veya kendisini etkileyen, kendisi için yaptığı hareketi bildirmektedir (Ergin 2013: 202; Tekin 2000: 95). Bu ek, çoğunlukla işteşlik ifade eden {-(I, U)ş-} ekinden sonra kullanılmaz ancak isimden fiil yapan {+lA-} ekinden sonraki kullanımı oldukça yaygındır (OTWF.632). Gabain {-(I, U)n-} ekinin meçhullük bildirdiğini ve anlam olarak geldiği fiil tabanıyla aynı anlamı yarattığını ifade etmektedir. Gabain ayrıca, sonu /l/ sesi ile biten fiil tabanlarının dönüşlülüğünün de {-(I, U)n-} eki ile yapıldığını belirtmektedir (Gabain 2003: 59).

Eski Türkçede *al-ın-* “alınmak”; *alq-ın-* “bitmek, tükenmek, mahvolmak” *bil-in-* “bilmek, pişman olmak, kendini bilmek”; *öt-ün-* “rica etmek, hürmet etmek, dua etmek, takdim etmek”; *kıl-ın-* “hazırlanmak, gayret etmek, kılınmak” gibi örneklerde karcımıza çıkmaktadır (Tekin 2000: 95; Gabain 2003: 59).

²³ Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. YAYLAGÜL, Özen (2003), Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- “göndermek” fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.2, s. 166-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

{-(I, U)n-} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde de hem tek başına hem de bazı örneklerde {+lA-} eki üzerinde sıklıkla kullanılmıştır.

acm- “bağışlanmak, (kendisine) acınmak”

< *acı-n-* (< *açı:-* “acı çekmek” EDPT.20b -*n-*); *açın-* “acı, keder, merhamet hissetmek” EDPT.29

- *bize re‘āyā olup qalaçaq degildir cānı **acındıkdan** soñra bir ğayrı yere kider deyü havf*203/25

açulan- “acı çekmek, üzülmek, kederlenmek”

< *açı-(ġ)+la-n-* (*açı:-* “acı çekmek” EDPT.20b (+*ġ-*) “acı, keder” EDPT.21b +*la-n-*); *açuvlan-* “öfkelenmek, kızmak” KTTS.40

- *özü qazağı kelüp oğlum ‘ādil giray sulṭānnıñ yarar begleriniñ avratlarını ve kızlarını alup esīr eylegen içün **açulanup** ‘asker cayup atlanup orta yoldan ozup idi* 002/26

alın - “(bir şey) alınmak”

< *al-in-* (*al-* “almak” EDPT.124 -*n-*); *alın-* EDPT.148; alın- “alınmak” KTTS.45

- *inṣā ‘allāh te‘ālā onlardan dağı intiqām **alınur*** 121/48
- *ol hırsızlık milen yurt **alınmaz*** 152/18

atlan-, atlan- “ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak”

< *aṭla-n-* (*aṭ* “at, binek” +*la-n-*); *atlan-* “yola çıkmak, karşı yürümek; revan gitmek” EDPT.58; “atlanmak, ata binmek” KB.III.37, DLT.IV.4

- *düşmānımız moskov üzerine **atlanalıq** deyü* 002/18
- *maskov düşmanıñızğa **aṭlanganıñızda*** 004/58

başlan- “başlanmak”

< *başla-* (*baş* “baş, kafa; bir şeyin başlangıcı” EDPT.375 +*la:-* “başlamak” EDPT.381 -*n-*); *başlan-* EDPT.382

- *tenġri te‘ālā ḥazretleriniñ vaḥdāniyeti ve ‘azameti birle **başlansun*** 004/06

bolın- “olunmak”

< *bol-ın-* (*bol-* “olmak” EDPT.331 *-ın-*); *bolun-* KTS.34

- *bu sözler gerçek bolsa dostlık ve kardeşlik **bolınmaz** imiş* 036/43

> **olın-, olun-** “olunmak”

< (*b)ol-ın-* (*bol-* “olmak, var olmak” EDPT. 331 *-ın-*); < *bol-* EDPT; *olun-* “olunmak” KTS.205

- *şāhı ile kefe limānına dahl **olındıkda*** 010/15
- *her nikim murād **olunursa** müsā‘adet **olunmağ** üzre* 033/79

bulun-, bulın- “bulunmak, bir durumda olmak”

< *bul-un-* (*bul-* “bulmak” EDPT.332 *-un-*); *bulun-* EDPT.344; *bulun-* “bulunmak” KTTS.65

- *ḥāliyā özüimiz at üzerinde sefere çıkup yolda **bulunduk*** 121/17
- *söyledigi sözi inkār idüp ve şāhid **bulınmadı** bizim dīnimizde ve kitābımızda ikrār ve yāḥūd iki şāhid **bulınmazsa** adam katl itmek olmazdır* 187/19

eglen- “oyalanmak”

< *egle-n-* (*egle-* “meşgul etmek” NF.III.115, ME.118, Kİ.456 *-n-*); *eglen-* “oyalanmak” KE.II.179, NF.III.115

- *ilçimiz ve sipāhımız kuvvāt bey ḥaylī zamān **eglenüp** bizim zamān-ı devletimizde mu‘tād-ı kadīm üzre virgü ve hedāyāñuz birle ilçi ve sipāhīñüz kelüp* 066/10

imen- “utanmak, çekinmek”

< *im(g)e-n-* (*emge-* “acı çekmek” EDPT.159 *-n-*); *emgen-* “acı çekmek” EDPT.160; *emgen-/imen-/emen-* “utanmak, çekinmek, eymenmek” CC.62; *emen-* “zahmet çekmek, emek çekmek” TTS.III.1463.

- *hırsız adamlardın **imenüp** bu yılğa almaşiv bozoğda bolmas dimek oğşavlı söz tügildir* 229/18

inan - “güvenmek, inanmak”

< *ina-n-* (**ina-* “güvenmek, inanmak(?)” EDPT.188 krş. *inag* “emin, güvenilir dost” KE.II.255 -*n-*); **ina:-n-* “inanmak, güvenmek” EDPT.188; inan- “inanmak” KTTS.142

- *dostlığımızğa inanğay irdiñiz* 015/212

incin - “incinmek, zarar görmek”

< *inci-t-* (*inci-* “incinmek” TTS.III.2080 -*n-*); *inçin-* “incitmek” KTS.111; *incin-* “incinmek” KTTS.142

- *iki tarafdın bir kimse incinmey haqqları tükel teyerge* 285/24

kelin - “gelinmek”

< *kel-in-* (*kel-* “gelmek” EDPT.715 -*in-*)

- *her kanda olursa da tapdırıp haqqından kelinür* 178/53

kılın - “yapılmak, edilmek”

< *kıl-in-* (*kıl-* “yapmak, etmek” EDPT.616 -*in-*); *kılın-* EDPT.623

- *ķabūl ķılındı* 004/34
- *ta‘yīn ķılınğan irdi* 071/48

ķon - “inmek, konmak; yerleşmek”

< *ķo-n-* (**ko:-n-* “konmak, yerleşmek, durmak” EDPT.632); *qon-* “konmak” KTTS.201

- *ķonup oturganda* 245/21

könen - “memnun olmak, tatmin olmak”

< *köne-n-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726a -*e-* (?) -*n-*); *könen-* tatmin olmak, memnun olmak” KTS.158; *gönen-* “nimete, refaha kavuşmak, faydalanmak, mesut olmak, sevinmek, sevgi bağlamak” TTS.III.1755 (14. yüzyıl sonrası).

- *şavlık ve esenliķiñizni min ķarındaşıñız ġāzī giray ģańa bildirgeysen ki söyünüp ve könenip dostıñızge dost ve düşmāniñızge düşmān bolup* 005/103

körün- “görünmek, görünür olmak”

< *kör-ün-* (*kör-* “bakmak, görmek” EDPT.736 *-n-*); *körün-* “görünür olmak” EDPT.746; *körün-* “görünmek” KTTS.171

- *karındaşlık delâleti hem **körünmeydir** söziñüz dost sözi işiñüz tüşmân işi boladur* 013/72
- *niçe harâmizâdesi vilâyetimizdin kaçup **körünmey** kitgendir* 071/22

oğurlan- “çalınmak”

< *oğurla-n-* (*oğrı* “hırsız” EDPT.90 *+la-* “çalmak” EDPT.94 *-n-*); < *oğurla-* “çalmak” EDPT.94

- *almaşıvda hazine ‘askerimiz vardıkda bir kaç atları **oğurlanup** at şâhibleri tatar ile bir tilmaç atları aramak içün varup tilmaç gâyib olur* 178/48

sevin-, söyün- “sevinmek, neşelenmek”

< *sev-in-* (*sev-* “sevmek” EDPT.784 *-in-*); *sevin-* “neşelenmek, mutlu olmak, sevinmek” EDPT.790 ~ *söyün-*; *söyün-* “sevinmek” (~ *sevin-*, *sevün-*, *sön-*, *sövin-*, *sövün-*, *söy-*) KTS.241; *sevin-* “sevinmek” KTTS.301

- *iyeñüz küral şıhhat ve selâmet birle kelüp tahta cülûs kıldılar deyü haber kelüp **sevinüp** şâd bolduk* 002/05
- *şavlık ve esenlikiñizni min karındaşıñız gâzi giray hanga bildirgeysen ki **söyünüp** ve könenip dostıñızge dost ve düşmâniñızge düşmân bolup* 005/102

şığın- “sığınmak, güvenmek”

< *şığ-in-* (*şığ-* “sıgmak” EDPT.804 *-in-*); *şığın-* EDPT.813; *şığın-* “sığınmak” KTTS.302

- *hakķ sübhâne ve te‘âlâ hazretleriniñ luṭf u iḥsânına **şığınup*** 194/27
- *hakķa **şığınup** sözümiñizni çın aytup yazarmiz* 194/49

tañlan- “şaşırmak, merak etmek”

< *tañla-n-* (*tañ* “merak, sürpriz” EDPT.510 *+la-* “şaşırmak, merak etmek” EDPT.521 *-n-*); *dañlan-* (~ *tañlan-*) “şaşılmak” TTS.II.1003

siz  ardaşımızda bolsañız ol işge tañlanıp biz  ardařıñızǵa bargan irdiñiz
015/33

terin- “derlenmek, toparlanmak”

< *ter-in* (*t  r-* “dermek, toplamak” EDPT.529 *-in*); *terin-* “toparlamak, toplamak” EDPT.552

- *ol yerinden terinmedi* 002/20

t  ken- “bitmek, yok olmak”

< *tüke-n-* (*tüke-* “sonlanmak, bitmek” EDPT.479 *-n*); *t  ken-* EDPT.484;
t  ken- “tükenmek” KTTS.356

- *şol meretebe  entdirmiş tükenmeye az çalmış  aza dan fery d d  yim kelürdi* 203/23

uşan- “bıkmak”

< *usa-n-* (**osa-n-* “ihmkar olmak, kayıtsız olmak” EDPT.248); *usan-* “usanmak” KTTS.361

- *yaza yaza uşandık* 121/15

utan- “utanmak”

< *uta-n-* (**uvut+a-* “utanmak” EDPT.7 *-n*); < *uvtan-* EDPT.7, *uftan-* KTS.291, *uvtan-* KTS.295; *utan-* “utanmak” KTTS.361

- *d  v nımızda oltuŗan ve tuŗan  alkımızdan utand  k ve  ic b  ekdik*
105/22

  şen- “  şenmek, bezmek”

< *  şe-n-* (**uvuşa-n-* < *uv-* “kırmak, parçalamak” EDPT.4b *-(u)ř-* “ufalama” EDPT. 15b *-a-* “kırılmak, parçalanmak” EDPT.16 *-n*), *  şen-* “  şenmek, bezmek” KTS.299; *  şen-* “    lmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek. 2. Usanmak, bıkmak” TTS.4113

- *b  zerg nlar  or may ve   şenmey em n varup am n kilgeyler* 004/53

yan - “yanmak”

< *ya-n-* (**ya-* EDPT.942 *-n*); *yan-* “yanmak, ateş almak”; EDPT.942; krş *yak-*, *yal-* “alev almak, yanmak”; *yan-* “yanmak” KTTS.375

- *vilāyetimiz otka **yanıp** barça şehrimiz virān bolğandır* 012/42
- *şehriñiz otka **yansa** “şehriniz ateş alsa”* 012/89

yaştan- “birşeyi destek olarak kullanmak, yaslanmak, dayanmak”

< *yašta-n-* (*yašta-* “yaslamak, desteklemek” EDPT.974; OTWF.255 -*n-*);
yaştan- OTWF.628, krş. *yasta/-* EDPT.974

- *mübârek eşikimizni **yaştanğan** kapu kullarımızdın* 245/15

yollan- “gönderilmek”

< *yolla-n-* (*yol* “yol” EDPT.917 +*la-* “uğurlamak, teşyi etmek” TTS.VI.4657 -
n-)

- *ilçiñüz ve sipāhiñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp ri‘āyet
birle vilāyetiñüze **yollanmışdır*** 066/13

2.2.8. {-p-} ile Türemiş Fiiller

çap -, çav - “vurmak, kılıç vurmak; yağmalamak”

< *ça-p-* (**ça-* “ses çıkaracak şekilde darbe vurmak” -*p-*); *çap-* EDPT.394,
KTS.46, krş. *çal-* “birini alaşağı etmek, yere atmak, yere vurmak” EDPT.417;
çaķ- “çakmaktaşı ve çelik ile ateş yakmak” EDPT.405; *çap-* “koşmak”
KTTS.79

- *leyh vilāyetin virān itüp **çapğan** irdik* 013/65
- *azaķ halkını **çavup*** 274/67

2.2.9. {-Xr-} ile Türemiş Fiiller

Ünsüzle biten fiillere eklenerek onlardan geçişli ve ettirgen çatılı fiiller oluşturan bir ektir. [-Ar-] şekli fazla işlek olmamakla birlikte [-Ur-] şekli çok yaygın olarak kullanılmıştır. Ergin, bu [-Ar-] şeklinin eski {-GAr-} ekinden geldiğini söylemekle birlikte, “Hiç değilse onunla ilgili görünmektedir. Fakat daha, Eski Türkçe devresinde eki [-Ar] şeklinde gördüğümüz de unutulmamalıdır.” diyerek kesin bir şey söylemekten kaçınmaktadır (Ergin 2013: 213)

Erdal, [-Ar] ekinin eklendiği fiillerin çok heceli olduğunu ve ünsüz sesle biten eylemlere geldiğinde bir değişime uğramadığını belirtmektedir. Erdal [-Ar-] ve [-Ur-] eklerini ayrı ayrı ele almakla birlikte bu eklerin aynı anlam ve görevde olduğunu eklemiştir (OTWF.741). Gabain [-Ar-] ve [-Ur-] eklerini birlikte değerlendirerek bu

eklerin yaptırma eki olduğunu belirtmektedir. Ek, çoğunlukla eklendiği basit fiilin anlamını vermekte, çoğunlukla /u/, nadiren /a/, çok az da /ı/ ünlüsü almaktadır (Gabain, 2003: 60).

TKT’de de [-Ar-] eki üç örnekte görülmekle birlikte, [-Ir-] ve [-Ur-] şekilleri çok daha sık kullanılmıştır. {-Xr-} eki TKT’de ettirgenlik işlevinde görülmektedir.

[-Ar-]

çıkār - “bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek”
< *çık-ar-* (*çık-* “çıkarmak”; EDPT.405 *-ar-*); *çıkār*- EDPT.410; *çiqar*- “çıkarmak” KTTS.83; *çiqar*- “çıkarmak” KTTS.83

- *özü şuyında kıomay çıkārgaysen* 005/60
- *şayka milen kazaq çıkarmay* 053/23
- *hazīnemiz tedārik idüp çıkārıp* 105/48

kāytar - “döndürmek, geri çevirmek”

< *kāyt-ar-* (*kay-* kaymak, caymak” DLT.IV.284 *-t-* “dönmek, geri dönmek” EDPT.597 *-ar-*); *kāytar*- “yöneltisinde döndürmek, çevirmek” DLT.IV.286; *qaytar*- “geri vermek, iade etmek; döndürmek” KTTS.194S

- *çapķunımız şahbāz birlen kāytarup moskovğa yiberdik* 178/12
- *ta‘cīl kāytagay erdiñüz* 216/51

kiter - “gidermek, uzaklaştırmak”

< *kit-er* (*ké:t-* “gitmek, ayrılmak” EDPT.701 *-er-*); *ké:ter*- EDPT.705

- *ol gümānlarnı hatıramızdan kitergeysiz* 015/109

könder - “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek”

< *kön(id)-er-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726 *-it-* “düzelmek, doğru yola girmek” EDPT.730a *-er-*); *köndger-* “düzeltmek” EDPT.730, *köntür-* “doğrultmak, düzeltmek” OTWF.807, *köndger-* “doğrultmak, düzeltmek, dikmek; yola kılavuzlamak; ikrar etmek” DLT.IV.423, *köndür-* “yöneltmek, doğru yola sevk etmek; ikrar etmek; uğurlamak, yola çıkarmak, kılavuzluk etmek” KE.II.380, *köndür-* “doğru yola sevk etmek, yönlendirmek” NF.III.259, *könder-* “göndermek” Kİ.555

- *her ni türlü söziñüz bar bolsa yazıp könderipsiz* 013/85

- *her yıl sayın virüp könderesiz* 025/27

~ **köndür-** (< *kön(id)-er-* (*kön-* “düz hâle gelmek, düzelmek” EDPT.726 -*it-* “düzelmek, doğru yola girmek” EDPT.730a -*ür-*)

- *adam köndürüp aldırğaysiz* 036/27
- *cevāblar yazup köndürmişsiz* 194/11

köster- “göstermek”

< ? *kö(rüg)s(e)-t-er-* (*kör-* “görmek” EDPT.736 -(*üg-* “görme” +*se-* “görmek istemek, göresi gelmek” EDPT.744-746 -*t-*); *körse-* EDPT.746. Fiil tarihî Türk dili alanında, *köster-* BM (Özyetgin 2001: 561), *göstert-* TTS.III.1785 olmak üzere çok sınırlı örneğe sahiptir. *körset-* fiilinde zaten var olan ettirgenlik eki üzerine bir de [-er] ettirgenlik eki almış olmalıdır. *köster-* “göstermek” KTTS.172

- *buniñ kibi dostlığa māni‘ işlerge rızā köstermeyüp* 274/79

kurtar- “kurtarmak, korumak”

< *kurt-ar-* (**kurt-(ğ)ar-*); *kurtğar-* EDPT.649; *qurtar-* “kurtarmak” KKTS.206

- *keçüp radomanskiniñ özi küç milen başın kurtarup* 194/20

[-Ur-]

artur - “arttırmak, çoğaltmak”

< *art-ur-* (*art-* “artmak” EDPT.201 -*ur-*); *artur-* OTWF.710; krş. *arttır-* “arttırmak” KTTS.49

- *pādişāhğa alqış artura turgaylar* 005/105

bitür - “bitirmek, tamamlamak”

< *bit-ür-* (*büt-* “tamamlanmak, bitmek” EDPT.298 -*ür-*); *bütür-* EDPT.308; *bitir-* “bitirmek” KTTS.62

- *teñri buyuruğın bitürüp* 015/182

devşür- “toplamak, bir araya getirmek”

< *der-(i)ş-ür-* (*tè:r-* “bir araya getirmek, toplamak” EDPT.529 -*(i)ş-* “toplamak, gütmek” EDPT.554 -*ür-*)

- *hile birle barabaş kazağına aqçeler ködürüp ‘asker devşürüp* 194/15

keyür-, kiyür- “giydirmek”

< *key-ür-* (*ke:d-* “giyinmek” EDPT.700 -ür-); < *kedür-* “giydirmek” EDPT.705

- *hıl'at-ı hilāfeti döş-i humāyūnıma keyürüp ve tāt-ı kiyāseti ferağ-ı mübārekime urup* 198/10
- *salṭanat hıl'atımnı kāmēt-i pūr istikāmetimğa kiyürüp* 008/05

kötür- “götürmek”

< **köt-ür-* (**köt-* OTWF.322; *köti-* “binmek, çıkmak” Gabain 2013: 283 -ür-); *kötür-* “yükseltmek, kaldırmak” EDPT.706. Erdal, tanıklanmış bir kök olmasa da *kötür-* “kaldırmak, yükseltmek” fiili ile *kötüt* – fiili ve *kötgi* “tümsek” ismi arasında ortak köken olması gerektiğini söylemektedir. Erdal, bugünkü Yak. *köt-* “uçmak, zıplamak, sıçramak”, Azeri *göt-* “kaldırmak” fiilleri ile *kötür-* fiili arasında da bağlantı kurmaktadır OTWF.322. Clauson, *kötür-* fiili ile bağlantılı bir *köti-* fiili vermektedir EDPT.702.

Tarihî Türk dili alanında yalnızca NF’de *kötür-* “kaldırmak, taşımak, götürmek; ortadan kaldırmak, yol etmek” NF.III.263 fiilinin yanında bir de *költür-* “götürmek” NF.III.258 fiili geçmektedir. Bu örnek, eldeki metinlerde geçen *ketir-* ~ *ketür-* “getirmek” ve *keltür-* ~ *keltir-* ~ *kiltür-* “getirmek” fiilleri arasında bulunan köken ilişkisini akla getirmekte; *kötür-* (< **köl-tür*) fiilinin *költür-* fiilinden gelmiş olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Ancak, tarihî Türk lehçelerinde *kötür-* fiili ile anlamca bağlantılı bir *köl-* fiiline rastlanmamıştır; bk. *köl-* “(bir hayvanı pulluğa) koşmak, koşum takmak” EDPT.715, DLT-, KB-, *köl-* “koşmak, iş için mecbur tutmak” KE.II.379, DK-, *köl-* “kuzuyu keserken ayaklarını bağlamak” Kİ.554; krş. *kölük* “koşulmuş (hayvan), yük hayvanı” EDPT.717. *köter-* “(Yerden) kaldırmak; çıkarmak; (bayrak) çekmek” KTTS.172

- *bir miqdār at ton ṭarafına kötürmişler* 298/13
- *culıv içün kazağların kötürip elli altmış kazağın zāyi' eyledi* 121/37

tapşur- “buluşturmak, bir araya getirmek”

< *tap(ı)ş-ur-* (*tap-* “bulmak” EDPT.435 -ış- “buluşmak” EDPT.446 -ur-); *tapşur-* “ulaştırmak, teslim etmek DLT.IV.575, *tapşur-* “ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek” NF.III.404

- ‘*ahd-nāme-i temessüklerni elçiñiz qolına **tapşurduq** ve hem yibergenmiz* 253/18

tigür- “ulaştırmak; dokundurmak”

< *tig-ür-* (*teg-* “ulaşmak, değmek, dokunmak” EDPT.476 *-ür-*); *tegür-* EDPT.485

- *yubar tigen qalāsına **tigürip*** 015/199
- *kırım uluslarına hem ziyān zarar **tigürmegeyler*** 015/53

tüşür- “düşürmek”

< *tüş-ür-* (*tüş-* “düşmek, inmek” EDPT. 560 *-ür-*), *tüşür-* EDPT.566

- *qolıñuza **tüşürgeysiz*** 010/60

[-Ir-]

ayır- “ayırmak”

< *ay-ır-* (**ad-* EDPT.36 *-ır-*); < *adır-* “ayırmak” EDPT.66b; *ayır-* “ayırmak” KTTS.53

- *kerek bolmağan sözlerni **ayırup*** 234/18

çağır- “çağırmaq”

< *çaq-ır-* (*çak-* “çakmak, (yılan) ısırmaq, ihanet etmek” EDPT. 405 *ır-*); *çaqır-* EDPT.410. Erdal, *çaqır-* fiilini *çaqrış-* “birbirine bağırmaq, seslenmek” fiilinin tabanı olarak değerlendirmekte ve bu fiili fiilden fiil yapan {-kIr-} ekinin örneği saymaktadır (OTWF.466-468). Erdal ayrıca, Clauson’un verdiği *çaq-* fiilini *çaqşas-* “gürültülü sesler çıkarmak” fiili ile ilişkilendirmektedir (OTWF.555). *çağır-* “çağırmaq” KTTS.77

- *tin boyuna **çağırup** söyleşedirler* 071/55

kaçır- “kaçırmak”

< *kaç-ır-* (*kaç-* “kaçmak” EDPT.589 *-ır-*); *kaçur-* EDPT 592; *qaçır-* “(Fırsatı) kaçırmaq” KTTS.180

- *ol şāhīn giray sultānı qolıñuza түşүргеysiz zinhār **kaçırmağaysiz*** 010/60
- *her biri bir yerge **kaçırup** qolğa түшмөүп* 071/25

kiçir- “geçirmek”

< *kiç-ir* (*keç-* “geçmek” EDPT.693 *-ir-*); *keçür-* EDPT.698; *keçir-* “geçirmek” KTTS.156

- *özi kazağların kılıçdan kiçirüp* 013/24

köçir - “göç ettirmek”

< *köç-ir-* (*köç-* “göçmek, göçmen olmak” EDPT.694 *-ir-*); *köçür-* “göç ettirmek” EDPT.699; *köçür-* “göçürmek” KTTS.170

- *akkermenda bolğan tatarnı barçasın köçirip kırım yurtına ketürirmiz* 025/62

2.2.10. {-(I, U)ş-} ile Türemiş Fiiller

Bu ekle türeyen fiiller bir ortaklaşma ya da bir oluş belirtmektedir. Ortaklaşma belirten fiiller birlikte yapılan birden fazla özne tarafından gerçekleştirilen fiillerdir. Fiilin bildirdiği hareketin birlikte veya karşılıklı yapıldığını gösteren ve temel işlevi doğrultusunda, işteşlik eki olarak adlandırılan tarihî {-ş-} eki, Türk dilinde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bilinen en eski yazılı belgelerden itibaren tarihî metinlerde ve Türkiye Türkçesi ile diğer Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan bu ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan [-ş-] biçimiyle; ünsüzle bitenlere ise, ünlü uyumu doğrultusunda, [-Iş-, -Uş-] olarak eklenir (Başdaş 2007: 291). Gabain bu ekin karşılıklılık ve tekrar bildirdiğini belirterek, bu ekin bildirdiği karşılıklılık ilişkisinde her iki tarafın aktif olabileceğini ancak bir taraf pasifken bir tarafın aktif olduğu bir karşılıklılığın da bulunabileceğini söylemektedir (Gabain 2003: 60).

{-(I, U)ş-} eki TKT’de de karşılıklılık bildiren işteş fiiller türetmek üzere sıklıkla kullanılmıştır.

‘ahdleş- “sözleşmek, karşılıklı söz vermek”

< *‘ahdle-ş-* (Ar. *‘ahd* “söz, yemin” + *le-ş-*)

- *siz kardaşımız bile ‘ibtidā’ en ‘ahdleşüp altun bayşalı ‘ahd-nāme-i humāyūnımız yazıldıkda* 187/32

alış- “karşılıklı alıp vermek, birbirinden almak; değiştirmek, takas etmek”

< *al-ış-* (*al-* “almak; ele geçirmek, fethetmek” EDPT.24 *-ış-*); *alış-* “değişmek, değiştirmek, takas etmek (CC, İM) KTS.7

- *ve ‘âdet üzre almaşiv bolup iki tarafdın tutsaqlar **alışır** bolğanlarında iki tarafdın bir kimse incinmey* 285/23
- *voyvadalarıñızğa barıp tusnaq birip tusnaq **alışadılar*** 015/145
- *yurt beylerinden barçaları bile söyleşdim uluğ sem bile qavl **alışdım*** 020/20

alış- “değiş tokuş etmek, değiştirmek, alıp vermek”

< *al-(1)m+a-ş-* (*al-* “almak; ele geçirmek, fethetmek” EDPT.24 *-(1)m+* “alma işi” *+a-ş-*) (Korkmaz 2014: 185); *alış-* “münavebeli olmak, alternatifli olmak” (Korkmaz 2014: 185). krş. *alıştır-* “değiştirmek” KTTS.46; *alıştır-* “değiş tokuş etmek, değiştirmek” KznTS.31

- *hem hazîne **alışurğa** ‘alī beyni yiberdim* 013/44
- *hazînemizni ilk küz ayınıñ başında **alışiv** yeri bolğan perebolsnağa yetkirgey erdiñüz* 274/21
- *uluğ hazînemizni taķı koltğa nevkırātımızni bölek-i selāmlarımızni **alışurğa** buyurdıķ* 013/29

barış - “barışmak, barış içinde olmak”

< *bar-ış-* (*bar-* “gitmek, varmak, ulaşmak”; EDPT.354 *-ış-*); *barış-* “birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek” DLT.IV70; *barış-* “1. Anlaşmak, sözleşmek, uzlaşmak. 2. Barışmak” KTTS.57

- *min uluğ pādīşāh cānıbek giray ħan ħazretlerimiz vilāyet āmān bolsun dip **barışkan** irdik* 013/36
- *daķı şartıñuz yurt içündir māl içün **barışmadıķ*** 013/128

bekleş-, bikleş- “güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek”

< *bekle-ş-* (*bek* “sert, katı, sabit” EDPT.323a *+le-* “hızlandırmak, korumak, gözlemek” EDPT.326 *-ş-*); *bekleş-* “birlikte nöbet tutmak, birbirini beklemek” EDPT.327.

- *barışmaķ bolsa üç yurtınıñ dostlığına lāyık mādeler üzerine söyleşüp **bekleşigday** taraf-ı sa‘âdetimizge elçi yibergeysiz* 296/17

- *taķı bu bizniñ ķardaşlık ve muħabbetlik iķün uluĝ **bikleşgen** şart-nāme-i ĥaķtımızĝa biz meħmed giray ĥan ĥazretlerimiz biz özimizniñ altun bayşalu mührimizni şalduķ* 008/79

culıvlaş- “karşılıklı fidyе alıp vermek”

< *culuvla-ş-* (*yul-* “rehindeki bir şeyi kurtarmak” EDPT.918, KB.III.556; KE.II.747; NF.III.490, ME.212 -*uĝ* “fidye” EDPT.925: KB.III.557; KE.II.748; NF.III.491; ME.212 +*la-* “teklif vermek, ödemek” EDPT.927 -*ş-*); *yulun-* “fidye ile kurtarılmak” ME.212; *yuluş-* ““fidye ile karşılıklı kurtarılmak” ME.212; *yuluv* “fiye, kurtuluş parası (CC, Kİ) KTS.329

- *ħırsızlık milen tusnaķlar alup yine yıraķdın ĥurup **culıvlaşdılar** ve köp zarar itdiler* 053/44

çalış- “çalışmak, gayret göstermek, uğraşmak”

< *çal-ış-* (*çal-* “vurup yere düşürmek; yere atmak, vurmak, enstrüman çalmak” EDPT.417 -*ış-*); *çalış-* “kavga etmek; gelişmek, çaba harcamak, çalışkan olmak” EDPT.421; *çalış-* “çalışmak” KTTS.78

- ‘*asker ĥalkınıñ tınç ve rāħat olmaşıķün cānı köñĝül milen **çalışķay** irdiñüz* 113/25
- *siz ķardaşımızniñ intikāmını almak iķün **çalışurmiz*** 178/30

deyiş- “karşılıklı konuşmak”

< *de-yiş-* (*tê-* “demek, söylemek” EDPT.433 -*yiş-*); *teyiş-* “saygı sunmak, arz etmek (CC) KTS.273

- *babañuz taħtına yañĝı kelip ‘ażamet birle ĥan bolĝaysız dip barça yaħşılarımız bulay **deyişdiler** bizimde bolsa ĥātr-ı şāħānemizĝa ĥoş kelmedi* 036/37

dostlaş- “karşılıklı dost olmak”

< *dostla-ş-* (Far. *dūst* “sevilen kiři, yakın arkadaş, muhib, yar” OTS.360 +*la-ş-*); *dostlaş-* “dost olmak” KTS.64; *dostlaş-* “arkadaş olmak, öĝürleşmek, kaynaşmak” KTTS.100

- *besletmege virñen oĝlını terek ķazaķlarına rehin virip soyunçalı birle **dostlaşıp** yürürler dip işitdik* 015/161

haklaş- “ödeşmek, hesaplaşmak”

< *hakla-ş-* (Ar. *hak* “bir adama ait olan pay, hisse, alacak” OTS.557 *+la-* “gerçek, doğru olduğunu kabul etmek” NF.III.157; “paylaştırmak” ME.124 *-ş-*); *haklaş-* “hesaplaşmak, birbirinde alacak verecek kalmamak” TTS.III.1895

- *tusnağ ve köp mālını ve hazīnemizniñ noqşanın taqı bi-‘nāyetü’l-llāhi’l-melikü’mu‘in tamām haklaşdıq* 053/54

iriş- “ulaşmak, erişmek”

< *ir-iş-* (*ér-* “ulaşmak, varmak, buluşmak” EDPT.194 *-iş-*); *éřiş-* “birlikte ulaşmak, varmak” EDPT.239; *iriş-* “erişmek, kavuşmak” KTTS.147

- *rabbānī ecel irişüp mürd olmağın* 194/52

kiliş- “bir araya gelmek, birbirine doğru gelmek; ortak bir noktada buluşmak”

< *kil-iş-* (*kel-* “gelmek” EDPT.715 *-iş-*); *keliş-* EDPT.720; *keliş-* “anlaşmak, kavilleşmek, sözleşmek, uyuşmak, uzlaşmak” KTTS.157

- *mirzā bile sözke kilişgen itgendir* 015/183

söyleş- “karşılıklı konuşmak, anlaşmak, sözleşmek”

< *söy(/z)le-ş-* (*söz* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860 *+le-* “söylemek, konuşmak” EDPT.863 *-ş-*). Clauson, *sözle-* fiilinin 13. yüzyıldan sonra açıklanamayan bir nedenle *söyle-* şekline geldiğini belirtmektedir. *söyleş-* “söyleşmek, karşılıklı konuşmak” KTTS.310

- *barışık ve dostlık için söyleşüp ve söyleşgen sözler ve barışık için şartları barça maqbūl ve mu‘teber bolup* 253/15

turuş- “mücadele etmek, karşı koymak; karşılıklı olarak durmak”

< *tur-uş-* (*tur-* “ayakta durmak, kalkmak” EDPT.529 *-uş-*); *turuş-* EDPT.554 *inşā’llāh* bundan sonra dağı barça tüşmānımız bile turuşmak muqarrerdir 013/118

- *polskey küralge tüşmān bolup turuşkan zamānda siz qardaşımızğa yardım kılip* 013/65

urış- , **uruş-** “birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak”

< *ur-ış-* (*ur-* “vurmak, saldırmak; basmak”; EDPT.194 -*ş-*); *uruş-* “birbirine vurmak, saldırmak, kavga etmek” EDPT.239; *uruş-* “vuruşmak” KTTS.361

- *şāhīn giray sultān bile taķı ōzi ķazaķı bile urışıp haķķ te‘ālā hażretleriniñ ‘ināyeti bile niķe ķazaķlarını ķırıp* 012/30
- *āllāhu te‘ālā ‘ināyeti bile tüşmānlarımız meħmed giray ħan bile uruřķanda meħmed giray ħan şehīd bolıp* 015/155

uyğaş- “birbirine uygun olmak, uyuşmak, uzlaşmak”

< *uy(ı)ğā-ş-* (*ud-* “takip etmek, uymak” EDPT.38 -(*ı*)ğ+*a-ş-*)

- *bizim elçimiz milen sizin kiřiñüz dost sözün söyleşüp söz uyğaşğuday bolsa biz ķardařıñuzğa muħabbetlik bölekleriñüz milen sipāhileriñüz kelüp şarķ-nāme-i humāyūn alurğa ma‘ķul ķörüp tilek etesiz* 216/16

yaraş- “uygun düşmek, uymak, uyuşmak”

< *yara-ş-* (*yara-* “başarılı olmak, işe yarar olmak, kullanışlı olmak, faydalı olmak, uygun olmak” EDPT.956a -*ş-*); *yaraş-* EDPT.972, *yara-ş-* OTWF.573; krş. *yaraştır-* “süslemek, bezemek, donatmak” KTTS.377

- *urusnıñ pādīşāhınıñ şulay oķ voyvodaları hem ‘asker kişileri siz ķardařımız bilgüsiz bizim illerimizni ve yerlerimizni çapsalar bu yaraşķan zamānıda taķı sizge evvelā sizniñ kiřileriñüz cavlap çapıp kelseler sizde bolsañuz ķardařımız ol kişilerni öltürür iķün taķı alıñan mālların hem tüşgen esīrlerini cümlesin izletip yuluğsız virür iķün* 008/52

yarış- “karşılıklı paylaşmak”

< *yar-ış-* (*yar-* “bölmek, yarmak” EDPT.954 -*ış-*); *yarış-* “yarışmak, rekabet etmek; birlikte ağaç kesmek; (miras) pay etmek, bölüşmek, birlikte iş yapmak (?)” EDPT.972; *yarış-* “yarı yarıya üleşmek” DLT.IV.750; *yarış-* “yarışmak” KTTS.378

- *murādıñuz barışup yarışmak ise țarafınızdın daķı muħabbet-nāme-i haķķlarıñız yazılup elçileriñizni bir kūn muķaddem yitişdirgeysiz* 293/25

yitiş - “ulaşmak, varmak, yetmek”

< *yit-iş*- (*yét*- “yetmek, yakalamak” EDPT.884 -*iş*-); *yetiş*- “ulaşmak, yetişmek, yakalamak” EDPT.894; *yetiş*- “1. Yetişmek, vaktine varmak. 2. Yetmek, ulaşmak” KTTS.382

- *siz kardaşımsızdın barça muhabbetlik sözleriñizni yitişdiler tağı haññızda yazıpsız* 012/14

2.2.11. {-(I, U)t-} ile Türemiş Fiiller

{-(I, U)t-} eki, ettirgen çatı ekidir. Erdal bu ekin, genellikle ünlü ile ya da /r/ sesi ile biten fiillere geldiğini belirtmektedir. Ekin bağlantı ünlüsünde zaman içinde /I/’dan /U/’yada doğru yaşanan değişimi, yuvarlaklaşmayı Erdal buna bağlamaktadır (OTWF.799). Gabain, ekin ünsüzle biten fiil tabanlarında bağlama ünlüsü aldığını, yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini söylemektedir. Gabain’e göre, bu ekin türettiği yeni fiil türediği tabanla aynı anlamı taşımaktadır (Gabain 2003: 60). {-(I, U)t-} eki Eski Türkçeden itibaren görülen işlek bir ektir. Fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türetmektedir. Bu ek katmerli ettirgenlik yapmak için diğer ettirgenlik eklerinden sonra da getirilmektedir (Ergin, 1997: 211; Tekin 2000: 96).

Köktürk döneminde ek *aķ-ıt-* ‘akın ettirmek, akın etmek’; *bit-ıt-* ‘yazdırmak’; *ay-ıt-* ‘sormak’ gibi fiillerde karşımıza çıkmaktadır (Tekin 2000: 96). Gabain, ekin Eski Türkçedeki kullanımı için *oķı-t-* ‘okutmak’; *olur-t-* ‘tayin etmek’; *sev-ıt-* ‘sevilmek’ örneklerini vermektedir (Gabain 2003: 60).

Bu ek TKT’de de genellikle ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmiştir. Ünsüzle biten fiil tabanlarına geldiğinde /I/ ünlüsü ile fiile bağlandığı görülmektedir.

TKT’de {-(I, U)t-} ekiyle türetilen fiiller şöyledir:

arat- “aratmak”

< *ara-t-* (*ara*- “aramak” KTS.10 -*t*-)

- *cānı qorqısından qaçupdır aratmaya kullarımız [...]* 178/52

aralat- “bir araya getirmek, birleştirmek”

< *arala-t-* (*ara* “ara, açıklık” -*la*- “arasını bulmak” KTS 10b -*t*-)

- *burunğı ‘ādetçe tileñen qoltқа bile aralatıp iki uluğ hazinemizni qoltқа bile aralaş teslīm kıldılar* 015/14

ayt- “söylemek, konuşmak”

< *ay-(i)t-* (*ay-* “konuşmak, söylemek” EDPT.266 *-(i)t-*); *ayıt-* “söylemek” EDPT.268; *ayt-* “söylemek, demek” KTTS.53

- *avızdan ayturğa ısmâr kıldıķ* 013/54
- *cevap aytar bolsañuz* 013/58

berkit- “sağlamlaştırmak, güçlendirmek”

< *berki-t-* (*berk* “sağlam, sabit, katı” EDPT.361 *-i-* “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek” KTS.28 *-t-*); *berkit-* EDPT.363

- *azuķ cebeñane ciberip berkitmek* üzerindedir 036/42

beslet- “besletmek, evlatlık vermek”

< *bes(i)le-t-* (*besi+le-* “beslemek, terbiye vermek” KTS.28 *-t-*). *besle-* fiili Eski ve Orta Türkçe döneminin başındaki eserlerde görülmemektedir. Fakat ME’de “aile fertleri” anlamında geçen *béslegü* (ME.101), *besle-* fiilinden türemiş olmalıdır. ME’de ad olarak *bési* “aile (fertleri)” sözcüğü de bulunmaktadır (ME.101). Hem ME’de görülen *béslegü sözcüğünün tabanı hem de* Kİ’de bulunan *bisle- fiili*, ME’deki *bési* sözcüğünden *+le-* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş görünmektedir (Özyetgin 2001: 397). krş. *besle-* “beslemek” KTTS.60

- *besletmege virñen oğlını* 015/161

cibert- “göndertmek”

< *ciber-t-* (*ıd-ı ber-* “göndermek”²⁴ *-t-*); krş. *ciber-* “koyuvermek, salmak, serbest bırakmak” KTTS.73

- *arşlân ağanı taķı tıtmay cibertgey irdiñüz* 090/27

cubat- “geciktirmek, tereddüt etmek”

< *yuba-t-* (*yuba-* “ihmal etmek, yüzüstü bırakmak, üstüne düşmemek” DLT.IV.806 *-t-*); *yubat-* “savsaklamak, savsaklamayı emretmek; hile etmek” DLT.IV.807

²⁴ Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. YAYLAGÜL, Özen (2003), Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- “göndermek” fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.2, s. 166-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

- *iki yıldan artuḫ şabr iyledik siz taḫı bu kūn yarın dip cubatip* 053/48

çıkart- “çıkartmak, göndertmek”

< *çıkar-t-* (*çık-* “çıkma”; EDPT.405 -*ar-* “çıkarmak” EDPT.410 -*t-*); krş. *çıqar-* “çıkarmak” KTTS.83

- *ḫara deñize şayḫa çıkartmam* 025/71
- *ol ‘ahdnñ üzerinde ḫazîneñüz taḫı çıkartduḫ* 036/27

eksit- “eksik etmek, eksiltmek, azaltmak”

< *eksi-t-* (*egsü:-* “kusurlu olmak, eksik olmak” EDPT.117 -*t-*); *egsüt-* EDPT.117b); krş. *eksilt-* “eksiltmek” KTTS.106

- *ḫazînemizni ve böleklerimizni ve ḫoltḫalarımızni eksitmey tamām yibergeysiz* 010/27

incit- “incitmek, kötü davranmak, zarar vermek”

< *inci-t-* (*inci-* “incinmek” TTS.III.2080 -*t-*); *inçit-* “incitmek” KTS.111

- *leb-i deryāda olan vilāyetlerin incitmeden ḫālī degiller imiş* 160/34

izlet- “takip ettirmek, izletmek, iz sürdürmek”

< *izle-t-* (*iz-* “ayak izi, iz, işaret” EDPT.277 +*le-*” izlemek” KB.III.210 -*t-*); krş. *izle-* “izlemek” KTTS.149

- *esir itgen keltürgen kişileriñüzni izletip tapturup siz ḫardaşımızğa yuluḡsız virür* 008/49

ḫapat- “hapsetmek”

< *ḫapa-t-* (**ḫap-* EDPT.580, fakat **kapa-* OTWF.190 -*t-*); *qapat-* “kapatmak, kapamak” KTTS.185

- *aḡaçañuz leyh ḫıralı üzerine ‘asker ile varup leyh ḫıralın ḫapatdıḫda ayakına yıkılup rehin virdikde* 160/14

katnat- “alıp vermek, deḡiş tokuş etmek, karıştırmak”

< *ḫat(ı)na-t-* (< *kat-* “karıştırmak” EDPT.594 -*ın-* “karıştırılmak” EDPT.603 -*a-t-*). Clauson, 2*ḫat-* “sertleşmek, katılaşımak” kökünden *ḫatına-* “sözünü inkâr etmek, ters düşmek, karşı gelmek” EDPT.603a ve *katnat-* “sözünü inkâr etmek, ters düşmek, itaat etmemek” EDPT.603b fiillerini getirmektedir, ancak bu

fiillerin bizim metinlerimizde geçen *katnat-* fiili ile ilgisi kurulamıştır. TKT metinlerinde bir yerde geçen bu *katnat-* fiili, aralarında iş birliği kurulacak iki tarafın birbirine güvence olarak en yakın kişilerini, çoğunlukla da oğullarını rehin vermeleri temayülüyle ilgili olmalıdır. Bu fiil, adam değiş tokuş etmeyi karşılamaktadır. krş. *qatna-* “sürekli gidip gelmek” KTTS.191; *qatnaş-* “görüşmek, temasta bulunmak” KTTS.191.

- *barça halkı bile bizden qorqıp hâcî tarhan sarı kitip kişi katnatıp hâcî tarhan voyvadasığa öz oğlın rehin virip alardın rehin alup dost bolupturlar* 015/159

kayt - “dönmek, döndürmek”

< *kay-(ı)t-* (**ka-* *d-* “bükülmek, dönmek” EDPT.674b -*(ı)t-*); *kayıt-* “dönmek, geri dönmek” EDPT.597. Ayrıca bk. *kay-* “kaymak, caymak” DLT.IV.284; *kayıt-* “dönmek, geri dönmek” KTS.133b; *qayt-* “dönmek” KTTS.194

- *ol dostlıqdan kaytmaq ihtimâli bolmastur* 015/80
- *tarac digen şunu ötgürüp turğa yetkürüp kaytkay irdiler* 113/29

kemit - “bıraktırmak, attırmak(?)”

< *kem-it-* (**kem-it-*); krş. **kemi-ş-* “atmak, dökmek, terk etmek” EDPT.724; *kemiş-* “saldırmak, çıkarmak, atmak” DLT.IV.299, KB.III.238; *kemiş-* “atmak, dökmek, koymak, bırakmak” NF.III.219; *kemiş-* “bırakmak, mahvetmek, yok etmek” KTS.138; *kemiş-* “fırlatmak, atmak” CC.96

- *iki hazineniñ bergisin kemitmey bergeysiz* 036/94
- *kolqalarımıznı artıǵı bile ve bölek-i selâmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz* 036/49

qorqıt - “korkutmak”

< *qor(ı)k-ıt-* *(*qorı-* “korumak” OTWF.646, EDPT.645 -*k-* “korkmak” Tekin2000.95 -*ıt-*); *qorqut-* “korkutmak” KTTS.202

- *ölüm bile qorqıtıp bir daǵı şayqalarıñız bile deñizge çıqmaǵaysız* 015/48

körset- “göstermek”

< *kör(üg)se-t* (*kör-* “görmek” EDPT.736 -*üg-* “görme” +*se-* “görmek istemek, göresi gelmek” EDPT.744-746 -*t*); *körse-* EDPT.746; *körset-* “göstermek” KTTS.171

- *çapķunıñuz yatur elçiñüzğa ve tutsaķlarıñuzğa körsetüpmiz* 216/50

kötürt- “götürülmesini sağlamak, götürmek”

< *kötür-t* (**köt-* OTWF.322; *köti-* “binmek, çıkmak” Gabain 2013: 283 -*ür-* “götürmek” -*t*)

- *tekrār daķı i‘tikād virüp bir alay ķazaķ kötürdüp kırķ elli ķazaķ zāyi‘ oldı* 121/38

oķıt-, oķut- “okutmak”

< *oķı-t* (*oķı-* “okumak” EDPT.79 -*t*); *oķıt-* “okutmak” EDPT.81; *oķut-* “okutmak, öğretmek” KTTS.241

- *muķabbet-nāme-i ģaķtıñuz ģuzūr-ı şerīfimizde oķıtup barķa yazdıķlarıñuz ma‘lūm-ı humāyūnımız olmışdır* 145/11
- *muķabbet-nāme-i ģaķtımız oķıdup yaķşı tıñġlap* 167/13
- *muķabbet-nāme-i ģaķtımız oķutup yaķşı tıñlaġay erdiñüz* 209/33

şat- “satmak”

< *sa-t* (*sa:-* “hesaplamak, hesaba katmak, saymak, sanmak, zannetmek” EDPT.781b -*t*); *sat-* EDPT.798b; *sat-* “satmak” KTTS.295

- *tüşgen tutsaķları siziñ adamlarıñızda bolsalar almaşıva ketürip şatarlar irdi* 187/23
- *aldıķları tutsaķı mosķov bāzārgānlarına şatup ve mosķova könderüp sizde olduġı ma‘lūmımız olmışdır* 187/25

şorat- “soruşturmak, sordurmak”

< *sor-a-* (*so:r-* “sormak” EDPT.843 -*a-* “sormak” KE.II.566 -*t*); *sortur-* EDPT.847; krş. *sora-* “sormak” KTTS.309

- *yiberñen ģaķtıñızķa ol esbābları ve hem ol tonları şoratdıķ* 015/39
- *alġan māllarını ve esirlerini izletip ve şoratıp yuluġsız virür içün* 008/64

söylet- “söyletmek, konuşturmak”

< *söyle-t* (*sö:z* “söylenen şey, kelime, konuşma” EDPT.860 *+le-* “söylemek” EDPT.863 *-t-*); *sözlet-* EDPT.863. Clauson, *sözle-* fiilinin 13. yüzyıldan sonra açıklanamayan bir nedenle *söyle-* şekline geldiğini belirtmektedir.

- *elçileriñüze nehr-i ton eşkıyâları huşûşında söyletmiş irdik* 152/17

toktat-, toktat-, tohtat-, tohtat- “bekletmek, geciktirmek”

< *toқта-t* (*?toқ* “kalın” DS.V.3948, “sıkı, sağlam” DS.VI.4767 “koyu” TTS.V.3814 *+ta-* “sabit kalmak” KE.II.639, “sabit olmak” (TZ) KTS.279, *toқта- ~ tofta- ~ tohta-* “dinlenmek, rahatlamak, serinlemek” DS.V.3945,3951 *~ tohta-* “sıkıntıdan kurtulmak” DS.VI.4767 > Moğ. *toғta-* “durmak, dinlenmek, hareketsiz kalmak” MOG.II.1257 *-t-*); *toqtat-* “durdurmak” KTTS.348

- *kardeşimiz hatırasıçün toktatmay uluğ elçimizni koşıp yiberirge buyurğan irdik* 012/37
- *mezbûrñı toktatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun kaytarmaқ kerek idiñiz* 299/16
- *uluğ altun bayşa berüp ve çapқun koşup tohtatmay yiberirmiz* 209/21
- *biz taқı şeremetni tohtatmay toңğa yetkürirmiz* 209/35

uşat- “kırmak”

< *u(vu)şa-t* (*uv-* “kırmak, parçalamak” EDPT.4b *-uş-* “ufalamak” EDPT.16 *-a-* “kırılmak, parçalanmak” EDPT.16 *-t-*); < *uvşat-* “kırmak, parçalamak, ufalamak” EDPT.16.

- *bizim bile kırımğa kilürge buyurdılar anı dağı uşatmay öz hâlige kilürge ve sağ sâlim kiterñe biz sebeб boldıқ* 015/67

uzat- “uzatmak

< *uza-t* (*uza:-* “uzamak, uzun olmak” EDPT.281 *-t-*); *uza:t* EDPT.282; *uzat-* “uzatmak, uzanmasını sağlamak” KTTS.363

- *kim bolmas iş içün söz uzatmay dostlıқ ve cavlıқ belli bolur* 234/50

yaşat - “düzeltmek”

< *yaşa-t-* (*yasa-* “yapılandırmak, düzenlemek, kurmak” EDPT.974 -*t-*); krş. *yasa-* “yapmak” KTTS.378, *yasal-* “yapılmak” KTTS.378

- *or hişārımız virān bolıp hem özi hişārın dahı yaşatmak tileymiz* 012/66

yürüt- “yürütmek, hareket ettirmek”

< *yürü-t-* (*yorı:-* “yürümek” EDPT.957 -*t-*); *yorıt-* EDPT.957

- *eger biş baş tatar қазақları yürүтүп барıp* 005/16

2.2.12. [-y-] (< -d-) ile Türemiş Fiiller

Fiil tabanlarından pekiştirilmiş, anlamı güçlendirilmiş yeni fiiller yapan bu pekiştirme eki, Eski Türkçe döneminde {-d-} biçimindeyken sonraki dönemlerde ses değişimine uğrayarak {-y-} şeklini almıştır (Tekin 2000: 95; OTWF.643; Gabain 2003: 58).

TKT’de, bir kalıplaşmış örnekte varlığını sürdürmektedir.

koy - “koymak, yerleştirmek”²⁵

< *ko-y-* (**ko:-d-* “bırakmak, koymak, vazgeçmek” EDPT.595); *qoy-* “koymak” KTTS.203

- *içine kişiler koyup* 005/40
- *yolda koyğan çerüyin* 005/88

2.3. Fiilden Türemiş İsimler

2.3.1. Fiilimsiler

Fiilimsiler, fiil tabanlarından belirli eklerle türetilen ve ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş sözcüklerdir. Ad durum eklerini ya da iyelik eklerini alabilirler; cümlede özne, nesne ya da tamlayıcı görevinde bulunabilirler. Bu açıdan isim yönleri ağır basmaktadır. Diğer yandan, bu sözcüklerin türetildikleri fiil tabanının anlamını hâlâ taşıdıkları, hareket ve zaman kavramlarını karşıladıkları görülmektedir. Ayrıca fiilimsilerin, olumsuz fiil tabanlarından da türetilebilmeleri, fiilin taşıdığı hareket anlamının hâlâ korunduğunu göstermektedir. Ancak fiilimsiler, çekimli fiiller gibi, üzerlerine kişi, zaman, kip, sayı ekleri alarak yargı bildirmezler, bu nedenle *çekimsiz*

²⁵ Fiilin kökeni ve gelişimi için bk. DOĞAN, Talip (2013), Ko(Y)- Fiilinin “İzin Verme” İşaretleyicisi Olarak Kullanımları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 151-170, Bolu.

fiil olarak da adlandırılmaktadırlar (Korkmaz 2014: 747). Ancak bu noktada, fiilimsilerin, bir fiilden türemiş olmakla birlikte, isim ve isim soylu sözcükler tarafından üstlenilen görevleri üstlendikleri, onların aldıkları ekleri aldıkları ve isim yönlerinin ağır bastığı (Korkmaz 2014: 747) unutulmamalıdır. Ayrıca, işlev/görev ölçütü bir yana bırakılırsa, bu sözcükler yapı açısından, fiilden türemiş isimlerdir. Bu nedenle de çalışmamızda fiilimsi türeten ekler, Fiilden İsim Türeten Ekler başlığı altında ele alınmıştır.

2.3.1.1. İsim-Fiil

(İng. *infinitive*, Alm. *Infinitivum*, *Infinitiv*, Fr. *infinitif*, Osm. *ism-i masdar*, *masdar*) İsim-fiiller, fiil tabanlarının karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır (Korkmaz 2014: 747). Fiillerin bildirdiği hareketi, hiçbir şeye bağlanmadan ifade etmek için sonlarına {-mAK} eki getirilerek fiil isimleri yapılır ve bu fiil ismine *masdar* denir (Ergin 2013: 185). Ancak Ergin, bu *masdar* adlandırmasına karşı çıkarak fiillerden {-mAK} ekiyle türetilmiş şekilleri fiilden yapılmış isimler saymaktadır (Ergin 2013: 185).

Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde fiilin bildirdiği hareketi ve işi göstermekle görevli isim-fiil ekleri {-mA} ve {-mAK} ekleridir.

2.3.1.1.1. {-mA}

{-mA} eki, fiilden isim yapma ekleri arasında yer alır. Her fiile gelebilen {-mA} isim-fiil eki, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yalın birer iş olarak anlatır. {-mAK} eki, fiilin gösterdiği hareketin adını yaparken, {-mA} eki fiilin gösterdiği işin adını yapar (Korkmaz 2014: 762). Her ikisi de mastar eki olarak bilinse de {-mAK} ve {-mA} ekleri arasındaki bu anlam farkı pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, söz konusu ek konusunda “*Sonunda mim ve elif ile biten ve meful manasını anlatan kelimeler mastarlıktan çıkarak doğrudan doğruya isim olur.*” demektedir (DLT.I.431). İki ekin işlev ve kullanışlarını karşılaştıran Ergin, {-mAK} ekinin hareket, {-mA} ekininse iş isimleri yapmalarından yola çıkarak {-mA} ekinin {-mAK} ekinden “daha belirli, daha kuvvetli bir fiilden isim yapma eki” olduğunu belirtmektedir (Ergin 2013: 186). Kemal Eraslan’a göre şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen bu ek daima isim-fiil eki olarak kalmıştır (Eraslan 1980: 27, 39).

Ek, iş isimleri yapmasının yanında, sıfat da türetmektedir. Banguoğlu {-mA} ekini, türettiği isim ve sıfatlara göre ayrı ayrı incelemiştir (Banguoğlu 1974: 264-267). Gabain, ekin Eski Türkçede seyrek olarak isim yaptığını (*yālmā* ‘binici süvari’ < *yāl-* ‘binmek’), sık olmamakla beraber daha çok sıfat türettiğini (*oyma ār* ‘oyuncu’ < *oy-* ‘oynamak’; *kāsmā aš* ‘kıyma yemek’ < *kās-* ‘kesmek, kıymak’; *barma yıl* ‘geçen yıl’, *bar-* ‘gitmek, varmak’) belirtmekte ve bu eki fiilden isim yapan ekler arasında ele almaktadır (Gabain 2003: 53-57). Eski Anadolu Türkçesinde, çok sınırlı olan {-mA} isim-fiil ekinin örneklerini Çağatay, mastardan çok sıfat-fiil eki saymıştır: *ne layık ola degme kişiye mal* Ferh.374 (Çağatay 1947: 368).

Köktürkçe dönemin de seyrek olarak fiilden isim yapan bir ek olarak karşımıza çıkan {-mA} eki, Uygur döneminde fiilden sıfat yapma göreviyle de kullanılmıştır (Tekin 2000: 93; Gabain 2003: 53), Karahanlı Türkçesi döneminde iş isimleri ve kalıcı isimler yapmıştır: *bıçma* “kesme” DLT.I.431-7, *karma* “yağma” DLT.I.410-11, *udhıtma* “yaş peynir” DLT.I.143-16 (Hacıeminoğlu 2008: 163).

{-mA} eki, Harezmi Türkçesi metinlerinde de Karahanlı Türkçesi metinlerinde olduğu gibi, fiillerden kalıcı isimler ve sıfatlar türetme göreviyle kullanılmaktadır: *on qarındaşın bişinçisi ısıtma erdi, kendüsi üçün söğülme kıldı er, sürmesin köziñe tartdı, ay teg açuķ köñli tügme teg tügülmüş* (Bayraktar 2004: 25).

Kıpçak sahasında, bu ek, daha çok kalıcı ad ve sıfat yapma göreviyle kullanılmıştır: *burma* “mancınık” TZ.34a, *çalma* “sarık” MG.67b, CC.51b, *süzme* “süzülmüş yoğurt; mahmur bakışlı göz” Kİ.95, *tikme* “direk, kazık” CC.38a (Güner 2008: 148). Ancak ekin iş adları yaptığı örnekler de vardır: *körme* “görme” AB.102, *sorma* “sorma” DM.4a, *tikme* “(dikiş) dikme” CC.38a (Güner 2008: 353). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin asıl mastar eki {-mA} ekidir: *körme* “görme, görmek”, *çılhma* “çıkarmak” (Pritsak 1998: 126).

Çağatay sahasında, fiilden isim yapım eki olarak değerlendirilmiş {-mA} eki, soyut fiil isimleri ve kalıcı isimler yapmaktadır: *asma* “asma, takma”, *çekme* “çekme”, *basma* “nakışlı”, *kavurma* “kavrulmuş et” (Eckmann 1988: 40).

Eski Anadolu sahasında çok az kullanılan {-mA} isim-fiil eki yerine bu sahada {-mAK} ve {-mAKLIK} isim-fiil ekleri tercih edilmiştir (Gülsevin 2011: 122): *yedi gün yedi gece yeme içme oldu* DK.65-6, *melikün kal’a üstine gelmesi haberin alurlar* Dan.65.a-14 (Akar 2018: 190). {-mA} ekinin birkaç örnekte sıfat-fiil göreviyle

kullanıldığı görülmektedir: *çatma kaşlum* DK.79-10, *getürse degme* ‘*aql anı yitürmez* Dan.17b-12 (Akar 2018: 191).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-mA} eki, isim-fiil eki olarak, zarf yapılarında isim unsuru olarak ve zaman eki olarak görev yapmıştır.

I. İsim-fiil eki olarak kullanımı:

{-mA} isim-fiil eki, fiilin bildirdiği işin adını yapmakla görevlidir. Ek, üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri almış hâlde görülmektedir:

İyelik ekleriyle:

- *inşâ ’allâh te’âlâ evvelkiden ziyâde dostlık ve qardaşlık muhkem **ol-ması** muqarrerdir* 203/49
- *tilek **keç-mesi** dostlık ve qardaşlık ziyâdelikinde sebebdır* 121/30
- *dağı sudiyeñüzin bir kaç kün **eglen-mesi** iktizâ hasebiyledir* 298/22
- *‘asker könderüp üzerlerine **ceneb etdir-meñüz** lâyıq degildir* 203/46
- *hazîneni perebolşnağa **keltür-meñüz** içün sizlerge haber cibermekimizni yazğanları sebebli* 285/14
- *beş yıllık hazînemizni bir def’a **yiber-meñüz** içün tañrır kılğan irdik* 209/23
- *bizim vilâyetimiz anday hırsız ve harâmezâdeden **al-maları** yoqdır* 178/19
- *inşâ ’allâh te’âlâ murâdıñuzdan artuq dostlık ve qardaşlık **it-memiz** muqarrerdir* 167/21

Ad durum ekleriyle:

- *anday hırsızlar bizim memleketimizden şudan ğayrı bir nesne **al-maya** qadır degillerdir* 178/19
- *miğavski ‘askerimizi **baş-maya** kelürken haber alup qarşu çıqdıklarında ‘azım-i cenk olup ‘askeriñüz bozılmış* 203/39
- *harâmezâdeñüzi zabt **it-meye** qadır degilim dimek pâdişâhlara lâyıq söz degildir* 187/40
- *şayqaların alup **kit-meye** qadır bolmayup müyüşde buragup özleri dağı belâdan belâya uğradı* 194/39
- *hidmetine istiğdâm **olin-maya** yarar yigitdir* 203/54
- *ilçi yalan **söyle-meye** qadır degil idi zâhiren bu da özünñüzün işiñizdir* 121/40

- *şol mertebe **tüken-meye** az kalmış қазақдан feryād dāyim kelürdi* 203/23
- *ol қабласı bolған adamlarıñ aқçelerin bі-қушūr **viril-meye** buyurgay irdiñüz* 105/63
- *iki çift samūr bir tilki börk yoқ dimeyüp ҳазіне defterine **yazıl-maya** buyurup kün ilgeri kelürge buyurgay irdiñüz* 187/31
- *murādıñuz dostlıқ olursa tona adam yiberip ҳarāmizādeñüzi žabт idüp bir dağı deñize **çık-madan** men' idesiz* 178/25
- *deñize çıkup sa'ādetlü pādışāh ҳünkār ҳazretleriniñ deñiz kenārında olan vilāyetlerni **incit-meden** hālī degillerdur* 178/17

İyelik eki + ad durum ekleriyle:

- *be-her taқdır memlektiñizde alı **қonıl-masına** rızā-dāde olinmaduğı* 301/57
- *dostlıқımıza bir ҳalel **vir-mesine** bā' iş olurı dostlıқ ve қardaşıқа lāyıқ olan iş tügildir* 152/20
- *bir kişimiz toңға barup elçiñüz milen **söyleş-mesini** murād etüpsiz* 209/11
- *düşen esiri kirüye **vir-memizi** ricā eylemişsiz* 203/44
- *'oşmānluға yiberген elçileriñizni tutқavsız taraфиñızға **könder-memizni** murād itipsiz* 290/15

Bildirme ekiyle:

- *dostlıқа lāyıқ iki tarafdan eşқıyānıñ zararın def' idüp haққlarından **kelin-medir*** 298/19

{-mA} isim-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına aynı ses düzeninde ve aynı görevlerle gelmektedir:

- *özi қазағın rencide **itdirme-meñüz** me 'mül olinur 'asker könderüp üzerlerine ceneb etdirmeñüz lāyıқ degildir* 203/46
- *bir dürlü ta'adī **olinma-ması** serd ve beyān olinmağıle* 301/34
- *her ne vaқitki mosқova elçi könderüp barışmaq iqtizā iderse қırıma bildirmeyinçe **könderme-meye** 'ahd olinmış* 203/17

Ekin birkaç kalıplaşmış örnekte kalıcı isim yaptığı da görülmektedir.

- *hırsızlar қара deңгізге çıkup anaтolı rüm ili yaқalarında 'oşmānlı vilāyetlerin çapup **yağ-ma** ve gāret itip* 030/91

- *azav kermanına sa‘ādetlū pādīshāh tarafından tonan-mayı humāyūn ta‘yīn olunup rūz-ı hāzdan şöıra kelmek üzredirler* 036/61

II. Zarf yapılarında kullanımı:

{-mA} isim-fiil eki, için/-çün edatıyla birleşerek esas fiilin amacını bildiren zarflar yapmaktadır. Bu yapı iyelik ekleriyle genişlemiş şekilde görülmektedir:

- *halkınıñ tinç ve rāhat ol-masıçün* 113/25
- *elçinüz taraf-ı pür-şerefimizge kel-mesiçün tenbīh etgey erdinüz* 209/18
- *kırımında olan ilçileriñüz kelüp siz qardaşımız milen ke’l-evvel dost ve qardaş ol-mamız içün ricā ve tilek idüp* 167/09
- *bir miqdār cebe hāneyi kendü vilāyetlerine naql it-meleriçün taraf-ı dostānelerinden bir kaç def’a adam könderildikde* 301/55

III. Zaman eki olarak kullanımı:

{-mA} eki, TKT’de şimdiki zamanı karşılayan eklerden biri olarak kullanılmıştır. Ek üzerine {-dA} bulunma durumu ekini alarak {-mAdA} şimdiki zaman ekini oluşturmuştur. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. {-mAdA}, [mekde] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi.

2.3.1.1.2. {-mAK}

Her türlü fiilin üzerine gelerek fiilin barındırdığı oluş, kılış ya da hareketin adını yapan {-mAK} isim-fiil eki, {-mA} isim-fiilinden farklı olarak fiilin bildirdiği hareket kavramını hâlâ taşımaktadır (Korkmaz 2014: 748). Çağatay, konuyla ilgili müstakil çalışmasında {-mAK} isim-fiil eki ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: “Mastar (infinitif) her fiilin kök ve tabanından, her fiil binasına ve her mürekkep fiilin tabanına -mak eki eklemekle yapılır. Mastarlar isimdirler; her isim gibi tasrif edilirler, mülkiyet zamiri eki alırlar, partisiplere benzer edatlarla kullanılırlar, fakat ekseriyetle, isimler gibi, cemi eki alamazlar ve bütün isimler gibi zamana bağlı değildirler. Fiiller gibi menfi ve meçhul olabilirler, (...) Zamana bağlı olmadıkları için, fiilin umumî mânasını tasdik etmiş gibi onu ifade ederler.”. Çağatay ekin görevi ile ilgili olarak da şunları söylemektedir: “1 - *mak* bir oluşu, herhangi bir faaliyeti, kılışı ifade ederek, bir mastar cümlesi olan tali cümlelerin predikatı, esas cümlelerin subjektı olur. 2- Nominatif hâlinde olan mastar iyelik 3. ş. alarak (muzafunileyh almadan) cümlelerin ismi olur.” (Çağatay 1947: 361-362).

Eski Türkçe döneminde {-mAK} eki, kalıcı isimler ve soyut hareket isimleri yapmaktadır: *uķmak* “akıl, görüş, fikir”, *tüzülmek* “sükûnet”, *tutmak* “sap”, *ölmek* “ölme” (Gabain 2003: 53).

Karahanlı sahasında fiilin adını bildiren isim-fiiller yapan {-mAK} eki üzerine isim yapım ve çekim eklerini alarak kullanılabilmektedir: *ayıtmaklık* KB.979, *körüşmek* “KB.3698, *kutulmakı* KB.4270, *bamakiñ* AH.220, *körmekke* AH.217, *sözlemektin* KB.1914 (Hacıeminoğlu 2008: 162-163).

Harezmi sahasında da fiillerden hareket ismi türeten {-mAK} eki, üzerine isim çekim ve yapım eklerini almaktadır: *oruçnı buzar yemek içmek* MM.23-12, *sağmaķķa* NF.22-6, *öltürmekdin* KE.21v12, *kelmeklikde* HŞ.8r2 (Eckmann 1998a: 193).

Kıpçak sahasında, fiillerin hareket adlarını yapmakta kullanılan bu ekin kalıcı isimler yaptığı örnekler de bulunmaktadır: *açmak* “açmak” İN.40r, *bildirmek* “bildirmek” DM.22b; *tın-mak* “rahat” TA.29a, *közlemek* “nişan alma” İN.15r (Güner 2013: 149, 351). Ermeni Kıpçak sahasında {-mAK} isim-fiil ekinin {-mAḡ} şeklinde görülür, ek bu sahada hem mastar eki hem de kalıcı isimler türeten ek olarak kullanılmıştır: *buyurmaḡ* “emir” (Pritsak 1998: 126). Ek, bu sahada üzerine isim çekim ekleri de almaktadır: *aldamaḡnı, etmeḡten, almaḡa, almaḡı, körmege* (Güvenç 2005: 514-515). Çağatay sahasında da hareket ismi-mastar olarak tüm fiillere gelen {-mAK} isim-fiil eki (*söz ay-mak, kuduķ kazmak, demek*) çokluk, iyelik ve ad durum ekleri alabilir: *körmekleri, bolmaḡım, her yıḡlamaķnıñ külmeki bar* “her ağlamanın gülmesi vardır”, *çıkmaķķa, uçmaķnı* (Eckmann 1988: 103-104).

Eski Anadolu Türkçesinde en işlek kullanılan mastar eki {-mAK} ekidir. Ad durum ekleriyle birlikte kullanılabilmektedir: *kıḡırmak, dürişmek, kaçmaḡa, kılmaḡdan, toḡmaḡa, kırmaḡa* (Akar 2018: 190; Gülsevin 2011: 122).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-mAK} eki, isim-fiil eki olarak, zarf yapılarında ve kip-zaman eki olarak kullanılmıştır:

I. İsim-fiil eki olarak kullanımı

Fiildeki hareketin adını bildiren {-mAK} isim-fiil ekinin yalın hâlde kullanıldığı pek çok örnek bulunmakla birlikte, ekin üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri aldığı örnekler de yaygın olarak kullanılmıştır.

Yalın hâlde:

- böyle yalan söz milen halkı **alda-mağ** lâyıkmı 121/40; moskova elçi könderüp **barış-mağ** iktizâ iderse 203/17, munday nokşân **beril-mek** lâyıķ tügildir 269/22, azav kermanına imdâd ciberedir ve azuķ cebeḡâne cibерip **berkit-mek** üzerindedir 036/42, ol on tiyişni **bir-mek** buyurḡay erdiñüz 229/31, memleketleriñüzḡa ve köy kentleriñüzḡa zarar ve ziyân **bol-mağ** ihtimâli imestür 036/86, sebebsiz bizim tarafımızdan ‘ahdımız **boz-mağ** pâdişâhlara düşecek iş tügildir 160/21, bundan ötüri dostlık **bozil-mağ** lâzım kelmez 203/41, lehlü dahı siziñ dostlıḡıñızḡa arķa берüp aķkerman **cavla-mağ** kaçdıyla çıķmışdır 290/26, tokuzlama hedâyâ ve ve virgüleriñüzni bi’t-tamâm **ciber-mek** şartıyla 053/62, ol sebebi siz ķardaşımnıñ vilâyetin **çap-mağ** emr iterler bolsa küç bolur 030/95, bu yılḡa almaşıv bozoķda bolmas **di-mek** oḡsavlı söz tügildir 229/18, memleketleriñizḡa zarar **etdir-mek** ihtimâlimiz yoķdır 216/33, kırımдан inşa ‘allâh şu **iç-mek** tapmazlar 194/41, vilâyetinden çıkan ḡırsızı zabt itmeyüp ‘özür **it-mek** pâdişâhlıḡa lâyıķ iş degildir 178/26, bizim ḡutsaķımız sizde **kal-mağ** lâyıkmıdır 187/26, dostlıķdan **kayt-mağ** ihtimâli bolmastur 015/80, özlerine ölüm siyâseti kılup ḡaķķından **kel-mek** muķarrerdir 105/85, vilâyetiñüzke çerü **kıl-mağ** niyeti bile 025/40, bir bölük fuķarânıñ ḡaķları şöyle ḡalup **kit-mek** revâ ve lâyıkmıdır 105/64, içinde **kiy-mek** tügil kırık elli aķçe idecek şamur yoķdır 121/34, ölmemiş igen elçi alı **ko-mağ** lâyıķ degildi 178/47, az şey içün bola kelgen ‘âdetni etmey kıştavlık **kör-mek** revâ tügüldir 274/34, inşa ‘allâh te‘âlâ **ķurtıl-mağ** ihtimâli yoķdır 178/52, böyle zâlim **ol-mağ** pâdişâhlıķa tüş iş tügildir 105/62, ‘ahd ve peymânımız taḡyir **olin-mağ** ihtimâli yoķdır 145/34, barçasın **öltür-mek** ve **tala-mağ** bolmadı 071/24, esen ve âmân **var-mağ** müyesser olduķda 113/13, ḡırsız zabt olinmayup ruḡsat **viril-mek** eyü ḡâl degildir 178/24, murâdıñuz barışup **yarış-mağ** ise 293/25, özi ḡışârın dahı **yaşat-mağ** tileymiz 012/66, ilçiñüzniñ aytķan sözi sebebi bizim öz müselmân dînimizçe **yaz-mağ** oḡsamadır 062/30, yaman şey **yiber-mek** pâdişâhlarḡa lâyıķ tügildir 274/29, yaḡsılıķ işler milen yürüḡen kişini eglendirmeyüp **yolla-mağ** oḡşar irdi 299/15.

İyelik ekleriyle:

- *iki curtniñ faķır ve fuķarāsı tıncsız **bol-maķı** oķsavsız kılık iñendir* 198/16

Ad durum ekleriyle:

- *ķazaķlar aŗađı tuz **al-mađa** barganda* 274/74, *yaŗsılık **bol-mađa** kōñli bolsa* 002/29, *mezbur ‘abdu’l-raħman ķulımızni muŗtafā ağaya **bulıŗdır-mađa** izniñiz* bolup *tezķe řarafımızđa taķı ruŗsat berüp yollağay irdiñiz* 299/18, *vilāyetimiz* *ķırım yalılarında **iķ-mege** řu taķı birmedik* 194/37, *ħazīne ve bōlekleriñüz* *aldımızdan **keķ-mege** buyurdık* 105/20, *perebolŗnađa ħazīnelerni **keltūr-mege*** *ķalıŗķaysız* 285/27, *ķulımız barganda almaŗıv yerinde **tapıl-mađa** sa‘y* *ķılğaysız* 285/22, *ol tilmaķ katl etgen ħarāmizādeyi **tutdır-mađa** buyurğan* *ķullarımızdan* 187/17, *meniñ bu ķadar tiyiŗ **ver-mege** iķtidārım yoķdır* 036/74, *ħazīne defterlerine **yazdırıl-mađa** buyurğay irdiñüz* 105/59, *alķaķ ve nāķıŗ* *itdirmey **yiber-mege** buyurğay irdiñüz* 105/71, *munday dostlık **ol-maķdan*** *olmamaķ yeg-dir* 121/33, *‘ōmr-i āħiriğaçā dost **ol-maķnı** ma‘ķul kōrüp* 020/26, *barıŗıķ **bol-maķnı** murād* *ķılar bolsañuz biz taķı murād* *ķıalarmiz teñri te‘ālā* *ħayırlı etüp* 238/22.

Bildirme ekiyle:

- *lāyık olan budır ki eger bu şaraf eŗķıyāsıdır ve eger ol cānib ħırsız ve* *ħarāmizādesidir* *żabť **olin-maķdır*** 152/22, *ŗimdi elķisi milen mektūbı keldi* *murād ve maķŗūdı **barıŗ-maķdır*** 194/17, *lāzım ve lāyık olan dostlık ve ķardaŗlık* *bolğan řoñ ‘ōmr āħiriğaçā dostlık **it-mekdır*** 105/74.

İyelik eki +ad durum ekleriyle:

- *nāmeñüzde elķimiz ciberig idiñüz dip ricā itmiŗsiz biz taķı ciberirge buyurğan* *iken ħikmet_i rabbānī ecel iriŗüp mürd **ol-mağın** ħālā ile tevābi‘in* *ķapķun* *elķimiz sefer ‘alī atalıkğa* *ķoŗup kōnderdik* 194/52, *bu dōrt yaķın* *adamlarımızđa **ber-mekiñüzni** tilek* *ķılamiz efendige* 253/50, *ķutlu sā‘at-i* *cūlūs-ı ma‘delet-i me‘nūsım vāķi‘ **bol-mağın** bu ħaber-i* *ħayrımızni bildire* *taťıvlık imilen muħabbet-nāme-i ħaťtımız yazılup* 198/11, *tilmaķnı toťtatmay* ***yiber-mekimizni** ve ħazīneni* *perebolŗnađa keltürmeñiz iķün sizlerge* *ħaber* ***ciber-mekimizni** yazğanları* *sebebli* 285/14, *mekke ve medīne řāħibi uluğ*

pādişāh milen tüşmān ol-mağîñüzğa sebeb nedir 194/34, ilçimiz kutlu şāh beyni kadimî virgü ve hedâyāmız milen tiz ciber-megîñüzni tiley iki yıldan artuğ şabr iyledik 053/47

{-mAK} isim-fiili eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir:

- *ol harāmizādeler zabt olun-mamağ revā ve lāyıkımıdır 160/35, etgen şartğa ri'āyet kıl-mamağ pādişāhlığa lāyık tügildir 274/63, artuğ siz qardaşımızda ve gayrılarda i'timād it-memek lāzım kelür 160/23, tiyiş virile kelmiş ve bu tarafda ala kelmişler bizim zamān-ı 'adāletimizde kel-memek olur 036/70, pādişāhlığa lāyık olan budır ki iki tarafdan dahı qardaşlıq ve dostlıqda muhkem olup 'ömri āhirğaça dostlıqdan taymay 'ahd ve peymānların tağyir it-memekdir 145/14.*

II. Kip eki olarak kullanımı:

{-mAK} isim-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, *kerek* sözcüğü veya *kerek+[-dlr]* yapısıyla birlikte gereklilik çekiminde kullanılmıştır: *āşikāre söyle-mek kerekdir 194/32, bütün bol-mağ kerek-siz 013/61, burun kaytar-mağ kerek i-diñiz 299/16*. {-mAK} isim-fiil ekinin kip eki olarak kullanımı için bk. Gereklilik Kipi.

Ayrıca {-mAK} eki, TKT'de şimdiki zamanı karşılayan eklerden biri olarak kullanılmıştır. Ek üzerine {-dA} bulunma durumu ekini alarak {-mAKDA} şimdiki zaman ekini oluşturmuştur. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. {-mAdA}, [mekde] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi.

III. Zarf yapımında kullanımı:

{-mAK} isim-fiil eki TKT'de, üzerine çeşitli edatlar alarak, esas fiilin amacını ya da sebebini gösteren zarflar yapmaktadır:

- i. {-mAK} için: {-mAK} isim-fiil eli ile için/üçün edatının bir araya gelmesiyle oluşan bu zarf yapısı, esas fiilin nedenini gösteren zarflar oluşturmaktadır:
 - *qardaşımıznıñ intikāmını al-mağ için çalışurmiz 178/30*
 - *at şāhibleri tatar ile bir tilmaç atları ara-mağ için varup tilmaç gāyib olur 178/49*

- *bu huşuşlarnı siz kardaşımızğa bildir-mek için muhabbet-nāme-i haṭṭımız yazılup* 209/31
- *dost ve muhabbet bol-maḵ için inamlı kulumız şakīrni ciberdük* 002/37
- *erdel memlekerin cavla-maḵ için köp askerler ta'yin itmişlerdir* 178/34
- *gayrı müselmānlarğa müselmān dīninden çıkar-maḵ için siyāset kılmamaska* 274/60
- *furkān-ı azīmden ānt iç-mek için ötil kıldılar irse* 008/24
- *bu otuz kulumıza defterlerimizde yazıldığı üzre tiyişler yarlıkap kün ilgeride bolsa tutkavsız kel-mek için hazine defterlerine yazdırılmağa buyurgay irdiñüz* 105/58
- *biz uluḡ pādīshāh han-ı ā'zim hażretlerimizge ma'lūm kıl-maḵ için sipāhīlerimiz milen uluḡ hazine ve böleklerimizni yay aylarında moskovdan çıkarıp* 139/12
- *işbu muhabbet-nāme milen çapḵun könderil-mek için ötil kılmağile ötileri maḵbū-ı humāyūnım bolup* 105/42
- *leyh memleketine kıral ol-maḵ için çalışup* 178/28
- *çapḵınımızni ciberüp iyeñüz küral bile söyleş-mek için kaldık* 002/52
- *dostlık ve kardaşlık idüp ömr āhırığaça taymay tur-maḵ için ahd-nāme yazup* 105/09
- *muhabbet-nāme-i haṭṭımız vargaç tutkusız revān ta'cil yetiştürül-mek için buyurgay irdiñüz* 113/17

{-mAK} isim-fiil eki ve için edatından oluşan bu yapının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *siz kardaşımızniñ yurtlarına ve kal'alarına hiç bir türlüḡ zarar ve yamanlık itme-mek için yaşaḵ kılğanmız* 253/36
- *zarar ve ziyān kelme-mek için ahd-nāmeñüz ciberüp* 002/31
- *sizden bizge ve bizden sizge zarar ve ziyān olma-maḵ için ahd idüp söz anıñ üzerinde qarār bolmışdı* 187/34

ii. {-mAK} ile/ilen/{-le}: {-mAK} isim-fiil eki ve *ile/ilen/{-le}* edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısı, eklendiği fiile doğrudan “-mAK ile” anlamı verdiği gibi, “-DIĞI için, -DIĞIndA, -mAsıyla birlikte, -ArAK” anlamları da verebilmektedir. Bu yapıyla kurulan zarflar, esas fiilden önce gerçekleşmiş bir fiili ve esas fiilin neden ya da hangi şartta yapıldığını göstermektedir. Bu yapıda, *ile* edatının ekleşme sürecine girdiği görülmektedir. Ön dil ünlüsü barındıran isim-fiillere {-le} şeklinde ekleşmiş olarak bağlanırken arka dil ünlülü isim-fiillere, son sesteki ünsüzü tonlulaştırarak ve bitişik şekilde yazılmıştır:

- *eşkıyâ deryâya çıkup yalılardan bir kaç tutşak al-mak ile yurt alınmazdır* 160/36
- *barabaşka aqçeler könderüp kimisin radomanskiye qoşup ve kimisin özi şuvına tüşür-mekilen iş bitmezdir* 194/31
- *çapğun nâmesinde yazılup könderilsün çapğunı ile kelmezse sonra bizden aldırırsız di-mekle yazılmışdır* 121/26
- *hâlâ purskay küral üzerine sefer itmemiz iktizâ it-mekle mütevekkilen ‘al’âllâh bi’z-zât kendimiz teveccüh ve ‘azîmet itdüğümüzde* 152/07
- *bu sözlerdin sonra şulh tarafın ri’âyet ola köril-mekle ve qalmuq türegey bolğan eyüge milen dostlığımız ve ittifâk-ı ittihâdımız bolup anı taqı qolğa alurını ve bir yerden söyleşürini münâsib körüp* 293/21
- *zâhiren bir kaç zamân kelmeyüp kal-mağile defterde yazdıqda kâtibler haqâ itmek vardır bu qardaşları hâtırıçün evvelki defter üzre tamâm idüp kün ilgeri bi-kuşûr kelmege buyurgay irdiñüz* 139/45
- *aqları zebûn olup ‘arabaları kal-mağile ol harâmizâdeyi kefile virüp kırırma keldikde cânı qorqısından kaçupdır* 178/51
- *işbu muhabbet-nâme milen çapğun könderilmek için ötil qıl-mağile ötileri maqbûl-ı humâyûnım bolup* 105/42

{-mAK} isim-fiil eki ve *ile/ilen* edatından oluşan bu yapının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *tarîkı milen fahrü’l-emâcid ve’l-ekârim muştafâ ağa bizge kelüp ba’de sizge barup kelmek üzre yollağan irdik bu vaqte degin mezbûr*

muştafâ ağadan bir haber kelme-mekle bulay yahşılık işler milen yürüyen kişini eglendirmeyüp yollamak oğşar irdi 299/14

iii. {-mAK} **sebebli**: {-mAK} isim-fiil eki ve sebebli sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısı, geldiği fiile “-mAK için, -DIĞI için” anlamları vermektedir; esas fiilin gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi istenen nedenini gösterir:

- *tuz al-mağ sebebli şecâ‘atlü murâd girayhan hâzretleri yibergen şart-nâmede yâd kılingan tügüldir 274/75*
- *hem büyük elçinîz ta‘cîl yer yüziniñ pâdişâhı hunkâr hâzretleringa yiberüp dostlık muhkem bol-mağ sebebli hemân bu yigirmi biñ şomlık şamur bölekinîz yiberüp tatıv bolğay erdinüz 253/43*
- *hâlâ ol tarafda bolğan libka ve ve sâir cümle müselmânlarğa dininden çıkar-mağ sebebli şaysızlık ve kıştavlık bolur imiş 274/62*
- *ol samur tiyişni uluğ pâdişâhımızğa yazup taleb kılınuz di-mek sebebli biz anı yazıp köndergen irdik 269/14*
- *lehlünin düşmânı bizüm düşmânımızdır deyü buyurganıñuzdan düşmânlığınıznı ma‘lûm kıl-mağ sebebli özge tarafğa kitmey hâlâ sizler milen dostlık ve düşmânlık işini körir içün ‘askerimiz milen ordan tışkarı çıkdık 290/28*
- *şimdi ol dünyâdan kit-mek sebebli 264/18*
- *elçileriñüz ve hâliyâ kelgen tilmaçınîz ‘asker kişilerimiz ile köndüril-mek sebebli işbu muhabbet-nâme-i haţt-ı şerîfimiz taḥrîr olınup çapḳunımız abu’l-gâzî könderilmiştir 229/23*

{-mAK} isim-fiil eki ve sebebli sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *bu zamānga dek bir haberi taḳı kelme-mek sebebli işbu muhabbet-nâme-i şerîfimiz taḥrîr ‘abdu’l-raḥman ḳulımıznı ol tarafğa yibergenmiz 299/17*

iv. {-mAK} üzre: {-mAK} isim-fiil eki ve üzre edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısı, esas fiilin amacını göstermektedir. Eklendiği fiile “-mAK için, -mAsI amacıyla” anlamlarını vermektedir:

- *ṭaraflarımızdın dostlığa müte‘allik her nikim murād olunursa müsā‘adet **olun-mak üzre** ve şimdiki bitilgen şart-nāme-i ḥaṭṭımızça* 033/79
- *ḥırsızınuznı yaḥşı ḡabṭ idüp öltürüp alğan mālın kayta **ciber-mek üzre** ve ḡānūn-ı ḡadīm üzre her yıl dostlığıün vaḡit ve zamānındın bir kūn keçikdirmey on beş miñ (...) cibermek şartıyla* 053/59
- *bir kaç kūn zarfında maḥşūş adamımız **könderil-mek üzre** ḡarār-dāde olındığı* 301/64
- *muṣṭafā aḡa bizge kelüp ba‘de sizge barup **kel-mek üzre** yollaḡan irdik* 299/13

Bir örnekte, bu zarf yapısının cümlelerin yüklemi olarak görev yaptığı görülmektedir:

- *azav kermanına sa‘ādetlū pādīṣāḡ ṭarafından tonanmay-ı humāyūn ta‘yīn olup rūz-ı ḡazdan ṣoñra **kel-mek üzredirler*** 036/61

{-mAK} isim-fiil eki ve üzre edatının bir araya gelmesiyle oluşmuş bu zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de bulunmaktadır:

- *eger ḡaradan ve eger deñizden ḡazaḡınuznı yaḥşı ḡabṭ idüp āḡal-i islāmdan bir ferde ḡazar **olma-mak üzre*** 053/59
- *bir daḡı kerḡi özi ḡazaḡı re‘āyāñızdır bize dostlık eyledüḡi sebeb ile rencide **olınma-mak üzre** yemīn olınmışiken* 203/23

2.3.1.2.Sıfat-Fiil

Sıfat-fiiller, fiillerden türemiş ve sıfat görevi üstlenmiş kelimelerdir. Bir fiilin bildirdiği işi yapan ya da ondan etkilenen nesnelerin vasfını gösteren gramer kategorisidir. Bu kategori nesneleri hareketleri ile belirtir ve adlandırır; hareketleri değil nesneleri karşılar (Ergin 2013: 136). Sıfat fiiller türedikleri fiilin bildirdiği hareket ve zaman kavramını üzerlerinde taşıdıkları için bir yanlarıyla fiildirler. Ancak varlık ve nesneleri hareket ve zaman yönünden vasıflandırılan sıfatlar olarak görev

yaptıkları için isimler gibi davranırlar ve üzerlerine isim çekim ekleri alabilirler; aynı zamanda edatlarla birleşerek zarf yapıları oluşturabilirler (Korkmaz 2014: 784).

2.3.1.2.1. {-dUK}

Geçmiş zaman ifade eden {-DUK} sıfat-fiil eki, Köktürk yazı dili metinlerinden itibaren kullanılmıştır. Eski Türkçe döneminden itibaren ad durum ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf-fiiller yapma görevini de üstlenmiştir. Ad durum eklerini ve iyelik eklerini alarak da sıklıkla kullanılmıştır. Olumsuz fiil tabanlarına da gelmektedir (Bayraktar 2004: 47). Ek yalın hâlden çok iyelik ekleriyle kullanılmaktadır. Diğer sıfat-fiil ekleri gibi şekil ve zaman eki olarak kullanılmamıştır (Ergin 2013: 336).

Ekin kökeni hakkında pek çok görüş ortaya konulmuştur. Ramstedt ekin aslında, ikincil bir fiil kökü olan *-d-*, *-t-*'den *-k* fiilden-isim yapma eki ile türetilmiş bir isim olduğunu düşünmektedir. Bang ekin, *t* ve *-k* / *-k* isim-fiil eklerinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. Brockelmann'a göre bu ek, geçmiş zaman ekinin yapısında görülen *-t* fiilden isim yapan ek ile *-uḡ* ekinin kombinasyonu sonucunda oluşmuştur. Benzing'e göre ise geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan *-duḡ* eki, büyük ihtimalle **-d* sıfat-fiil eki ile ya *+UK* eki ya da sonradan *+UK* şeklinde ekleşen *oḡ* edatının birleşmesiyle oluşmuştur. Şinasi Tekin ise eki, ekin olumsuzluk eki ile oluşturduğu birleşik ek {-mAdUK}'tan yola çıkarak açıklama yoluna gitmiştir. Tekin, [-p oḡ] biçiminin olumsuz hâli olarak kabul ettiği {-mAdUK} ekini **-mati + oḡ* şeklinden getirmektedir (Tekin 1997: 8-9). Talat Tekin bu görüşler içinde, Benzing'in teorisini kabul edilebilir bulmakla birlikte, kendi görüşünü ileri sürmektedir. T. Tekin, eki {-dOK} biçimde kurar ve bu ekin arkaik bir *{*-d}* isim-fiil eki ile *oḡ* / *ök* kelimesinden oluştuğunu ileri sürmektedir (Tekin 1997: 11).

Eraslan, ekin tarihî dönemlerden itibaren gelişim ve kullanımını şöyle özetlemektedir: *“Geçmiş zaman ifadesi taşıyan ve Türkçenin umumi isim-fiil eklerinden biridir. Ek, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi, Çağatayca, Özbekçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile bazı şivelerde daima yuvarlak ünlülü olmuş, daha sonra düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanarak düz ünlülü şekilleri de ortaya çıkmıştır. Ekin düz ünlülü şekillerine Azeri Türkçesi, Kıpçakça, Kırım Tatarcası, Karaim Türkçesi ile Karaçay ve Balkar şivelerinde rastlanmaktadır. -DUK eki, daima isim-fiil eki olarak kalmış, şekil ve zaman eki durumuna geçmemiştir, ancak görülen geçmiş zaman fiil*

çekiminin çokluk I. şahsına tesir ederek, bu çekimi kendisine benzetmiştir.” (Eraslan 1980: 26).

Köktürk ve Uygur döneminde ünlülerden sonra ve *r, l, n* ünsüzlerinin dışındaki ünsüzlerden sonra ekin [-dUK]; *r, l, n* ünsüzlerinden sonra [-tUK] biçimi gelir. *üçün* edatıyla birlikte kullanılarak sebep cümleleri yapar. Sıfat yaptığı durumlarda ekin üzerine iyelik eki almadığı görülür. Olumsuzluk eki, iyelik eki ve isim hâl eklerini almış örnekleri de bulunmaktadır: *bilme-dükin* için, *yanıl-tuķiñ* için, *ille-dük* ilin, *ķazģan-tuķın* için, *ötün-tük* ötünçümün (Bayraktar 2004, 48-49). Gabain Eski Türkçede ekin üç işlevi olduğunu, sıfat, isim ve nadiren yüklem ismi yaptığını belirtmektedir (Gabain 2003: 82).

Karahanlı Türkçesinde {-DUK} ve [-tık] biçimlerinde görülmektedir. Yalın olarak gelerek isimleri nitelediği gibi, ad durum ekleri ve iyelik ekleri aldığı da görülür: *elig tegme-dük* (KB.4477), *yüzin körme-dük* (KB.4477), *bilme-dük kişi* (DLT.II-231); *yıraq bol-duķum* (KB.3350), *iç-tükiñ* (KB.6045), *bilme-dükin* (KB.1909). Ayrıca *teg* edatıyla birlikte zarf olarak da kullanılmıştır: *görme-dük teg* (KB.718) (Güner 2008: 556-557).

Harezmi Türkçesinde seyrek olarak rastlanan ek, çoğunlukla iyelik ekleri almış örneklerle görülmektedir: *bil-dügümnı* (KE.236r15), *er-düki* (KE. 217v1), *ķıl-duķını* (ME.173-3,4) (Toprak 2005: 310-311).

Kıpçak döneminde sıfat-fiil olarak kullanımına az rastlanmaktadır (Karamanlıoğlu 1994: 142). Ek, bu dönemde de, çoğunlukla iyelik ve durum ekleri olarak kullanılmıştır: *al-dıģım* (TZ.44a), *ayıt-tuķı* (İM. 60a), *bil-dügi* (İM.472b) (Güner 2013: 324). Ek, CC ve Ermeni Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmez. {-DUK} eki Çağatay Türkçesinde de kullanılmamıştır.

Oğuz grubu lehçelerinin karakteristik sıfat-fiil eki olan {-dUK+} (Gülsevin 2010: 62), EAT döneminde hem yalın hâlde hem de üzerine çekim ekleri olarak kullanılmıştır: *ģit-dügi* yolca (YZ.874), *bul-duķları* kâfiri kırdılar (DK.240-8), *yi-dügümüzi* (Süh.340), esir *olma-duķ* kimse kalmadı (Dan. 208b/14 (Akar 2018: 191-192).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, ünlü ve ünsüz uyumlarına girerek {-DIK, -DUK} biçimlerinde geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Bu sahada da tarihî dönemlerde olduğu gibi üzerine çekim ekleri aldığı görülür: *çek-tigim* cefa, *ķullan-dıģım* vakıf yeri (Yüksel 2012: 860); *ol-dıģı* alda “olduğu hâlde” (Savran 2003: 94).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-dUK, -dIK} eki, geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Yaptığı sıfat-fiiller nadiren sıfat görevindedir, genellikle nitelediği ismi düşürerek isimleşmiştir. Tüm örneklerde üzerine iyelik ekleri ve ad durum ekleri almış olarak geçmektedir. {-dUK, -dIK} ekinin yaptığı sıfat-fiiller, sıfat olarak, isim olarak ve zarf yapılarında kullanılmıştır:

I. Sıfat olarak kullanımı:

- *dil **aldır-dığı** tatarlar* 203/37
- *vaz‘ **eyle-dığı** bir kaç toplar ile bir miqdār cebe hāneyi* 301/54
- *söyle-dığı sözi inkār idüp* 187/19
- *aķkerman iskelesine lenger-endāz **ol-duğı** āvānda* “Akkerman iskelesine demir attığı zamanda” 301/38
- *çapķunımız **var-duğı** sā‘at* 121/21
- *her yıl **kel-düğı** vaķtin ozdırıp* 145/16
- *her yıl kadīmdin virili **kelin-düğı** virgümizi* 025/91
- *siziñ bile **it-düğim** ve ağaçalarıñuz ile itgen yemīnniñ* 036/51
- *ķırım hanına vire **kel-düğim** virgüy* 025/70
- *leyhden **al-dıđıñ** ismelinski ve sāīr ķal‘aların vir* 203/20
- *irsāl **ķıl-dığımız** elķimiz* 216/07
- ***it-düğimiz** ‘ahd ve yeminimiz* 160/25
- ***könder-dığımız** haķķ-ı şerīfimizde* 194/11
- ***yiber-düğimiz** adamlar* 139/27
- ***it-düđiñiz** şulķ ve şalāķa* 010/50
- *te‘mīn **eyle-dıđiñiz** ‘asker* 203/35
- *vire **kel-dıđiñiz** pīşkeşiñiz* 203/48
- *ķaraf-ı sa‘ādetime **könder-dıđiñiz** mektüb* 203/14
- ***könder-düđiñiz** kāğıdıñız* 298/04
- ***al-dıķları** esīr ve atları* 298/06
- *żāyi‘ **eyle-dıķleri** māl* 298/18
- *re‘āyā tā ‘ifesine **it-dıķleri** iķāle-i dest-i ta‘ddīleri* 301/44

II. İsim olarak kullanımı:

- *öyle söz anıñ ağzından **çık-dığı** muķarrer olursa* 178/46

- *karār-dāde **olın-duğı** siz haşmetlü mezīd-i menziletlü dostımızıñ ma‘lūmları olmağ için 301/64*
- *sizde **ol-duğı** ma‘lūmımız olmışdır 187/25*
- *ne kadar oğşavsız söz **i-duğı** ma‘lūmıñızdır 178/27*
- *şāhīn giray sultānıñ ni çaqlı kişi **ir-duğı** öziñizkede bolsa ma‘lūmıñızdır 015/162*
- *muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭıñuz **kel-duğı** ‘arz olındıkdā 145/10*
- *bize pādīşāhımızıñ ḥazīnedārı **vir-duğı** budır 139/43*
- *kuşūr **it-digimiz** yoğdır 152/15*
- *biz kazağı **açı-duğımız** yine siz dostımız içündir 203/24*
- *kim olduğı haberin **al-duğımız** yoğdır 298/14*
- *barça **yaz-dığıñuz** ma‘lūmımız oldıkdān soñra 160/11*
- *pādīşāhları diline **al-dığna** ḥāşā ki bizim rızāmız ola 178/45*
- *munday oğşavsız iş **ol-duğna** rızāmız yoğdır 105/107*
- *kaşabamızda alı **ko-dığımıza** mübārek ḥāṭırıñuza nimerse kiltürmegeysiz 025/80*
- *dostlık murād **kıl-dığıñuza** binā ‘en 209/29*
- *bu iş öziñüzden **ol-dığın** bildik 121/15*
- *her niçaqlı yağşı **ir-dügin** bilseñüz 012/116*
- *eksik **kel-dügin** öt-gen yıl sizge yazdıkdı 139/36*
- *ṭutdıkdı irse ne sebebdin **ṭut-duğımıznı** yuğarıda ‘ayān ve beyān kılğānımız 053/80*
- *ilçimizni **ṭut-duğıñıznı** taḥkīk bildik 053/48*
- *her kimiñ elçisi **ol-duğların** siz kardaşımızge bildirmekiçün 139/27*
- *bu **di-düğimizçe** bolsañız 002/37*

{-dUK, -dIK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki, olumsuz fiil tabanları üzerine de, aynı şekilde gelmektedir:

- *alı konılmasına rızā-dāde **olınma-duğı** 301/57*
- *almaşuvğa imkān **bolma-duğın** 012/51*
- *murādıñuz dostlık **olma-duğın** añladıkdı 121/16*

III. Zarf yapılarında kullanımı:

Sıfat-fiiller genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından, sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz 2014: 784). {-dUK, -dIK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki TKT’de, iki yolla zarf yapmaktadır:

A. {-dUK, -dIK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki üzerine çeşitli edatlar alarak zarf yapıları oluşturmaktadır. TKT’de {-dUK, -dIK} sıfat-fiil ekinin üzerine *köre, kibi, üzre, için, kadar, day* “gibi” edatları ile *sebeb/sebebli ve gayrı* sözcükleri getirilerek zarf yapılmıştır:

- *tapıl-dığına kör-e* 139/14
- *ilçilerinüz kapudan kir-dikleri kibi kalpakların çıkarup baş ururlar irdi* 121/08
- *ötgen yıl kel-dügi üzre* 105/12
- *ötgen yıl könder-digiñüz üzre* 152/12
- *defterlerimizde yazıl-duğı üzre* 105/58
- *kulumızıñ tiyişini yaz-duğımız üzre* 139/1
- *murādımız dostlık ol-duğıçün* 025/86
- *yaz-dığıñız için* 290/17
- *ķādir ol-duğımız ķadar çalışırımız* 194/27
- *ķazīne almaşuv yerinde tapılma-dıgaday bolsa* “hazine teslim yerinde bulunmadık gibi olursa” 113/16
- *dostlık eyle-düğimiz sebebli* 025/82
- *bizim çerüdin ķal-dığımızķa sebeb* 002/47
- *bize dostlık eyle-dügi sebeb ile* 203/22
- *ķazarar ve ziyān ķıl-dıķdan ğayrı* 002/12
- *aķķe al-dıķlarından ğayrı* 105/93
- *mosķova mektüb yaz-dıķlarından ğayrı* 160/12

B. {-dUK, -dIK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: [-dikçe], {-dIKdA, -dUKdA}, {-dIKdAn} / [-duķdan]. Ayrıntılı bilgi için bk. {-dIK, -dUK} Sıfat-Fiil Eki ile Kurulmuş Zarf-Fiil Yapıları.

2.3.1.2.2. {-mİş}

{-mİş} eki, fiil tabanlarına getirilerek geçmiş zaman anlamıyla birlikte geçici nitelik bildiren sıfat-fiiller türetir. {-mİş} ekiyle kurulan sıfat-fiiller, sıfat, geçici ad, kalıcı ad ve zarf görevlerinde kullanılırlar (Korkmaz 2014: 795). {-mİş} eki, daha çok geçişsiz ve edilgen fiil tabanlarına gelerek sıfat-fiiller kurar (Banguoğlu 1974: 423).

{-mİş} ekinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nemeth, Bang ve Brockelmann bu ekin *-m* ve *-ş*'li fiil isimlerinden oluştuğunu iddia etmişlerdir (Kuznetsov 1997: 194). Ramstedt ekin yapısını *-m fiilden isim yapma eki + -iş (iş, şey)* şeklinde kurmaktadır ((Kuznetsov 1997: 210; KTLG.109). Kononov ise {-mİş} ekini, Mançu-Tunguzcanın geçmiş zaman morfemi *-ba*, *-bi* eki ile topluluk-çokluk morfemi *-ş (s)* ekinin birleşmesiyle açıklamıştır (Kuznetsov 1997: 210). Kuznetsov, Kononov ve Ramstedt'in açıklamalarına katılmamakta ve ekin kökenini *-miş < -biş < -bīş < bi iş < bir iş* biçiminde vermektedir (Kuznetsov 1997: 210-211).

Bu ek, Köktürk metinlerinde sıfat-fiilden çok çekimli fiil olarak kullanılmış ve öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmiştir. Bu dönemde {-mİş} ekinin sadece düz-dar ünlülü biçimi görülmektedir: *elsire-miş kağansıra-miş* bodun “devletsiz ve hakansız kalmış halk” KTD.13; *igid-miş* kağan “seni doyurmuş olan hakan” KTG.9 (Tekin 2000: 172).

Uygur Türkçesi döneminde ise, ekin ses açısından çeşitlendiği, genel olarak {-mİş} şeklinde görülmekle birlikte; *n* ağzında yer yer [-mAş], yuvarlak ünlülerden sonra çok nadir olarak da [-mUş] şeklinde geldiği görülmektedir (Gabain 2003: 81): *sıkta-mış* tamu “feryat cehennemi”, *qopda kötrül-miş* nom “herşeyin üstünde olan öğreti”, *yazın-mış* yazuk “işlenmiş günah” (Gabain 2003: 81).

Karahanlı Türkçesinde de sadece düz-dar biçimiyle görülen {-mİş} sıfat -fiil ekinin bu dönemde KB'de, ad durum ekleri, çokluk ekleri, iyelik ekleri ve isimden isim yapım ekleri ile birlikte kullanıldığı örnekler de görülmektedir: *ata-mış-lar-a* “adlandırmışlara” (KB-B.26); *ay-mış-ım* “söylediğim” (KB.4866); *bar-mış-ın* “vardığını” (KB-C.66) (Hacıeminoğlu 2008: 164).

Harezmi Türkçesinde yalın hâlde kullanılan örneklerin yanında, üzerine iyelik ve ad durum ekleri alarak zarf görevinde kullanılan örnekler de bulunmaktadır: *öli-miş* etekleri (KE.207r3), süt *em-miş* karındaşı turur (KE.227v4), *örül-miş* saç (NF.332-4),

oĸun-mış ři' r (ME.II-7); aymışları (KE.160r12), barmışnı (KE.65r2) (Toprak 2005: 313-314).

Ek, Kıpçak sahasında CC'de çoĸunlukla sıfat-fiil göreviyle kullanılmıştır; çok az sayıdaki örnekte öĸrenilen geçmiş zamanı karşılamaktadır (Karamanlıoĸlu 1994: 123). CC'de *biş-miş* kerpiç (CC.101/21), *yaşun-mış* (CC.130/19) (Karamanlıoĸlu 1994: 144) örneklelerinde görölen {-mış} sıfat-fiil eki, Memlûk Kıpçak sahasında da yalnızca düz-dar ünlölü hâliyle görölmektedir: *asıl-mış* mushaf (İM.187a), *baĸlan-mış* kemi (İM.219b), *ĸal-mış* kişiler (MG.3b), *köĸer-miş* ĸuru etmek (GT.89b), *ĸızar-mış* yüzlü (TZ.76a) (Güner 2013: 330-331). Bu dönemde ekin üzerine ad durum ekleri, iyelik ekleri gelmiş örnekle de bulunmaktadır: *kör-mişi*, *susamışlarını* (Güner 2013: 331). {-mış} sıfat-fiil eki, Ermeni Kıpçak Türkçesinde çok az örnekte sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkmaktadır: *çılĸ-mış* bolĸay, *keç-mişlerini* canların, *susa-mış* bolur, *toĸ-mış* er (Güvenç 2014: 540).

{-mış} eki, Çaĸatay Türkçesinde, çok seyrek olarak sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır, bu sahada daha çok zaman eki olarak görev yapmıştır. Bu sahada {-mış} sıfat-fiil ekinin işlevini {-GAn} sıfat-fiil eki üstlenmiştir (Eckmann 1988: 107). {-mış} sıfat-fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde yaygınlaşmıştır. Ek bu dönemde yalnızca düz-dar ünlölü biçimde gelmektedir: *yapıl-mış* kâfir şehri(DK.237-2), *toĸ-mış* genç oĸlan (YZ.554), *çıĸmıř* top gibi (Dan.102a/8) (Akar 2008: 191).

Çaĸdař Kırım Türkçesinde de {-mış} eki geçmiş zaman sıfat-fiil eki göreviyle seyrek kullanılmaktadır: *doĸ-mış* kız kardeşini (Savran 2003: 95). Ek daha çok kalıplaşmış örneklelerde, kalıcı isim yapmış hâlde görölür: *keçmiş* “mazi”, *yemiş* “meyve”, *turmuş* “hayat”, *etmiş* “suç” (Yüksel 2012: 861).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-mış} eki az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki olarak, birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak, kalıcı isim yapan ek olarak ve daha çok zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek her durumda düz-dar ünlölüdür.

I. Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

- *köp ĸıristiyanınıñ aĸa ve babadın ola kel-miş pâdişâhı* 229/08
- *zâi' ol-miş dostlıĸ* 203/45
- *çentdir-miş tükenmeye az ĸal-mış ĸazaĸdan* 203/23

Bazı örneklelerde, cümleinin yüklemini konumunda isimleşmiş şekilde görölmektedir:

- *kırım siziñ az dostlığıñızda **bulın-mış degildir*** 203/42
- *hiç bir zamānda böyle zabı **ol-mış degildir*** 066/18
- *ola **kel-mış degildir*** 203/45

II. Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:

- *bil-miş bol-* 004/64, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81, *al-mış bol-* 003/09, *kal-mış ol-* 121/32, 121/47, *ol-mış ol-* 187/42, 160/42, *it-miş ol-* 121/35, 160/19, 187/44.
- Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-mİş} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de, fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *yirlü ve yirine **konulmamış ir-di*** 002/15, *yibermiş **i-dik*** 025/85, *hazinede **kal-mış bol-sa*** 003/08, *āllāhu te‘ālā taqdir **kal-mış i-se** siz hanlarnıñ ve biz han-ı ā‘zamnıñ ve dostımız eyüge hannıñ aramızda dostlık* 296/18.
- Birkaç örnekte, *i-* cevher fiili üzerine gelen [-ken] zarf ekiyle birlikte zarf yapıları oluşturmak üzere birleşik fiil oluşturmuştur: *yemīn **olin-mış i-ken*** 203/23, *elçileriñüz vire **kel-mişler i-ken*** 178/42, *hiç bir zamān **öl-memiş i-ken*** *elçi alı komaq lāyık degildi* 178/47.

III. Kalıcı isim yapan ek olarak kullanımı:

Yalnızca bir özel ad yapmıştır: *tohta-mış atalık* 036/46, *uluğ çapkun başımız **tohta-mış atalık*** 036/77, *tohta-mış atalık kulumız* 036/82.

IV. Zaman eki olarak kullanımı:

{-mİş} eki, Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde, sıfat-fiil görevinin yanında öğrenilen geçmiş zaman eki olarak da kullanılmıştır. {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, konuşanın şahit olmadığı, sonradan öğrendiği ya da fark ettiği fiillerin zamanını karşılamak üzere kullanılır. Doğu Türk lehçelerinde yerini zamanla {-GAn} ya da {-p} ekli çekimlere bırakan {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, Batı grubunda, özellikle Anadolu sahasında aslî öğrenilen geçmiş zaman eki durumundadır. Tarihî Kırım Türkçesinde, az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki göreviyle görülen ek, çok daha yaygın bir biçimde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görev

almıştır. {-mİş} ekinin öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanımı için bk. {-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.

2.3.1.2.3. {-GAn}, [-kan], [-ñen]

{-GAn} eki, hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde başta sıfat-fiil eki göreviyle olmak üzere, fiilden isim yapım eki ve zaman eki olarak da sıklıkla kullanılmıştır, kullanılmaktadır. Ek ayrıca, birleşik zarf-fiil eki yapımında, birleşik fiil yapımında ve çekim edatlarıyla birlikte de kullanılan çok işlek bir ektir (Akar 2003).

{-GAn} ekinin en önemli ve birinci işlevi, fiillerden aşırılık, fazlalık ifade eden, geniş zaman sıfat-fiilleri yapmaktır (Akar 2003: 107). Ancak ek, geçmiş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır (Negiş 2017: 24). Bu ek, faili, sürekli olarak yaptığı bir fiille nitelemektedir (Topçu 2011: 189).

Ekin pek çok çağdaş Türk lehçesinde sıfat-fiil eki ve fiil ismi olarak yaygın bir kullanım alanı olduğunu vurgulayan Erdal, ekin henüz Proto-Türkçe döneminde bile çekim sisteminin²⁶ bir parçası olduğunu ifade etmektedir (GOT.155). Eski Türkçe döneminde arkaikleşmiş olan ek, bu nedenle sadece az sayıdaki kalıplaşmış isim örneğinde (*tiken, yargan, bazgan*) görülmektedir. Erdal'a göre, ekin sonraki dönemlerde çok yaygın bir kullanıma kavuşması, ekin başka diyalektler tarafından canlandırılmasıyla mümkün olmuş olabilir (GOT.155). Ekin geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek fiilin öznesini gösterdiğini belirten Erdal (OTWF.382), ekin devamlı yapılan, alışkanlık hâline gelen fiilleri gösterecek şekilde sıfat-fiiller türettiğini söylemektedir (GOT. 290). Erdal, Karahanlı Türkçesini de dahil ettiği Eski Türkçe döneminde, bu ekin olumsuz fiil tabanları üzerine geldiği örneklerin görülmediğini de belirtmektedir (GOT.291)

Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde, sıfat-fiil olarak kullanımına rastlanmayan {-GAn} eki az sayıdaki kalıplaşmış isim örneğinde karşımıza çıkmaktadır: *esne-gen bars* IB.10, *kap-ğan kağan* T51, O ön.4 (Tekin 2000: 172); *baz-ğan* “çekiç” M.I. 8, 10 (Gabain 2033:52). Ancak Karahanlı dönemi metinleriyle birlikte tarihî Türk dili sahasında sıklıkla sıfat-fiil eki göreviyle görülmektedir. DLT’de ek hakkında bilgi veren Kaşgarlı Mahmud, ekin bir fiilin çok yapıldığını gösteren sıfatlar türettiğini

²⁶ Sıfat-fiillerin (participles) kullanıma sokulması sürecinin türetim morfolojisinin mi, çekim morfolojisinin mi konusu olduğu tartışmalı olmakla birlikte, Erdal {-GAn} ekinin partisip eki olarak kullanıldığı durumları çekim sisteminin (*inflexional system*) bir parçası olarak görmektedir.

belirtmekte ve bu ekin türettiği sıfatları Arapçadaki *mif'āl* veznine benzetmektedir (DLT I: 153-154). {-GAn} eki, KB'de, fail ismi yapmakta ve geniş zaman sıfat-fiili türetmede kullanılmıştır. Ayrıca ek *u-ğan* “kadir”, *törüt-gen* “hâlik”, *az-ğan* “yabani” gibi kalıcı isimler de üretmektedir (Ercilasun 2014: 224- 225).

Harezmi Türkçesinden itibaren ekin geniş zaman yanında geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu kullanımlarda ek {-mİş} ve {-DIK, -DUK} sıfat-fiil eklerinin verdiği anlamı karşılamaktadır: *keç-gen şahābalarğa du'ā kıldı* NF.85-11; *anlar taķı sizdin al-ğan mālarnı sizke kaytarsunlar* NF.256-6 (Negiş 2017: 26). Bu dönemde ek ünsüz uyumuna uygun olarak bazı örneklerde {-KAN} şeklinde gelmeye başlamıştır: *çık-kan* KE.2v16; *yoluğ-kan* HŞ.970 (Ata 2014: 103). Ayrıca KE'de bir örnekte ek başı /ğ/ sesi düşerek ek, [-an] şeklinde gelmiştir: *ağırla-y-an-da* (Ata 2014: 103-104).

{-GAn}, Kıpçak Türkçesinde geçmiş ve geniş zaman sıfat-fiil eki göreviyle çok yaygın olarak kullanılmıştır (Karamanlioğlu 1994: 142; Güner 2013: 324). Harezmi döneminde başlayan {-KAN} kullanımı: TZ *çık-kan, işit-ken* (Karamanlioğlu 1994: 143); KM *yarat-kan* (Toparlı vd.: 2000:154); KK *ket-gen* (Toparlı vd.: 1999:114), GT *at-kan ir, ayt-ğan ir, çık-kanımda, yit-keninçe* (Karamanlioğlu 1989: LXXV), CC *unut-kan, yarat-kan* (Gabain 1998: 85) ve ek başı /G/ ve /K/ seslerinin düştüğü örnekler, bu dönemde artarak devam etmiştir. {-An} kullanımının Memlûk sahasında sıkça görülmesi, Memlûk Kıpçakçası üzerindeki Oğuz etkisini göstermektedir.

Çağatay döneminde de ek {-GAn}, tonsuz ünsüzlerden sonra çoğunlukla {-KAN} şeklindedir (Eckmann 1988: 101). Ek nadiren Oğuzcalaşmış {-An} biçiminde de kullanılır (Akar 2003: 105). {-GAn} eki Çağatay Türkçesinde hareket ismi (*tur-ğan* “durmak”; *yürü-gen* “yürümek”), fail ismi ve şimdiki zaman ya da geçmiş zaman sıfat-fiilleri yapmaktadır (Eckmann 1988: 101).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sınırlı örnekte görülen ek, çağdaş Oğuz sahasında da baştaki /G/ sesini kaybederek {-An} hâlini almıştır. {-GAn} sıfat-fiil ekinin işlevini, {-An} yapısı üstlenmiş, {-GAn} eki ise kalıplaşma yoluyla isim yapma görevinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bu ekin sıfat-fiil eki

olarak kullanıldığı örnek yoktur (Akar 2003: 104-106). Günümüz Türkiye Türkçesinde de ek, fiilden isim yapım eki olarak kullanılmaktadır (Akar 2003: 111).²⁷ **Çağdaş Kırım Türkçesinde**, en çok kullanılan sıfat-fiil eki olan ek, geniş zaman ifadesi yanında Türkiye Türkçesindeki {-mIş} ve {-DIK, -DUK} sıfat-fiil eklerinin verdiği anlamı karşılamakta ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki işlevi de görmektedir. Ek, {-GAn} ve tonsuz ünsüzlerden sonra {-KAn} şeklindedir: *yazıl-ğan kitap* “yazılan kitap”, *bat-kan küneş* “batan güneş”, *işle-gen kişi* “çalışan insan”, *keç-ken vakıt* “geçen zaman”. Ekin {-DIK, -DUK} işleviyle kullanıldığı durumlarda, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, iyelik eki sıfat-fiil ekinin üzerinde değil, sıfat tamlamasının sonundadır: *Babasına ber-gen paramı kaytar, soñ alıp keteber* “Babasına verdiğim parayı geri ver, sonra alıp git” (Yüksel 1998a: 25-26).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-GAn} çok işlek bir sıfat-fiil ekidir. Ek bu dönemde büyük çoğunlukla {-GAn} biçiminde geçmektedir. Tıpkı, Harezmi, Memlûk ve Çağatay sahalarda olduğu gibi, ekin tonsuz ünsüzlerden sonra az sayıda bazı arka dil ünlüsü taşıyan örnekte {-KAn-} şeklinde kullanıldığı da görülmektedir: *hattı yap-kan kirmanımız* 002/14, *tüşmân bolup turuş-kan zamānda* 013/65, *uzat-kan mülattıfçılarıñuza* 113/28, *bu yaraş-kan zamānda* 008/52, *ilçinüzniñ ayt-kan sözi* 062/29.

Bu tez çerçevesinde değerlendirilen 13 (Zernov 1864/2009: 41) ve 15 (Zernov 1864/2009: 51) no.lu yarlıklarda {-GAn} eki, öndil ünlüsü taşıyan bazı fiil tabanlarına gelirken *kef* yerine, *sağır kef* ile yazılmıştır. Bu yazımlar, okumamızda [-ñen] olarak gösterilmiştir: *kel-ñen* 013/19, 013/37, 015/107, *kil-ñen* 015/25, 015/82, 015/87, *tile-ñen* 015/14, *vir-ñen* 015/161, *yiber-ñen* 015/38, 015/63. Ancak belgelerdeki bu yazımın sesbilimsel bir tercihi göstermekten çok imlaya ilişkin bir tercihi göstermesi ihtimali yüksektir. Çünkü her iki metin de, Canıbek Giray Han’dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e, ilki 1629, ikincisi 1630 olmak üzere peş peşe yıllarda ve büyük ihtimalle aynı yazıcı tarafından yazılmıştır. Canıbek Giray Han döneminde gönderilen aynı

²⁷ Ekin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki görünüşleri ve işlevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. AKAR Ali (2003), -GAn Sıfat-Fiil Eki, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 14, s. 103-115, Niğde.; NEĞİŞ, Zeynep (2017), Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAN (-AN) Ekinin İşlevleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 56, s. 24-40.

yıllara ait diğer yarlıklarda da, farklı eklerde benzer bir imla dikkati çekmektedir²⁸. Tüm bu örnekler, tahminen aynı yazıcı tarafından, bir imla tercihi olarak, hatta belki de yanlış okuma sonucu Feyizhanov tarafından yanlışlıkla yazılmış olabilir. Bu yazımı /g/ - /ñ/ ses nöbetleşmesi olarak görmememizin nedeni, aynı belgelerde, aynı satır içerisinde dahi /g/ ve /ñ/’li örneklerin kullanılıyor olması ve bu kullanımın bahsi geçen dönemden sonra (bir istisna hariç: *oḥşavsız kılık i-ñendir* 198/16) görülmemesidir.

{-GAn} sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde Oğuz lehçesinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ekin eskicil {-GAn} şekli nicelik olarak ağır bassa da, {-An} şeklindeki Oğuzca biçimi de oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekin {-An} biçimindeki kullanımı ve ayrıntıları için bk. {-An} Sıfat-Fiil Eki.

Sesbilgisi açısından görünüşleri bu şekilde olan {-GAn} ekinin Tarihî Kırım Türkçesindeki işlev ve kullanımları şu şekilde sıralanabilir:

I. Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

Ekin TKT’de örnekleri en çok görülen işlevi, sıfat-fiiller yapmaktır. Örneklerde görüldüğü kadarıyla ek, hem geçmiş zaman hem de geniş/şimdiki zaman sıfat-fiilleri türetmektedir. Ekin geçmiş zamanı ifade ettiği toplam örnek sayısı 365, geniş/şimdiki zamanı ifade ettiği örneklerin sayısı ise 232’dir.

{-GAn} ekinin hangi durumlarda, hangi zamanı ifade ettiğini belirlemede; a) varsa fiilin tamlayıcısı olan zaman zarfları b) fiilin içinde bulunduğu sıfat-fiil yapısının bağlandığı, asıl cümleyi kuran bitimli fiilin zamanı c) fiil tabanının kılınış özelliği (son

²⁸ Cānıbek Giray Han döneminde gönderilen gönderilen 10, 13, 14, 15 ve 20 nolu yarlıklarda (Zernov 1864/2009: 26, 34, 41, 48, 51, 85), [-gen] eki ile kurulmuş zaman çekimi yapıları ve zarf-fiil yapıları da dahil olmak üzere, gelecek zaman eki [-gey], yönelme durumu eki [-ge] ve bu ekle birlikte kurulmuş bazı ekler ([-gerü], [-(X)rge]) ve bazı sözcük gövdelerinde /g/ sesi sağır kef ile yazılmıştır: *sözñe* 010/41, *‘ahdiñüzñe* 010/80, *keçñe* 012/34, *ḥazretleriñe* 012/80, *beyñe* 013/45, 013/46, *işñe* 013/87, *bizñe* 013/138, 014/29, 015/39, 015/113, *inilerimizñe* 014/22, *kişilerimizñe* 014/23, 014/38, *sizñe* 014/33, *vilāyetimizñe* 015/11, *işigimizñe* 015/11, *elçinñe* 015/15, 015/89, 015/103, *beyimlerimizñe* 015/22, *bigeçlerimizñe* 015/22, *şehrimizñe* 015/27, *elçimizñe* 015/30, 015/32, *bigeçleriñizñe* 015/34, *defteriñizñe* 015/37, *deñizñe* 015/51, *könilerimizñe* 015/99, *defterñe* 015/103, *birbirleriñe* 015/116, *sözlerimizñe* 015/148, *efendimizñe* 020/16, *kişiñe* 020/37, *yiberürñe* 012/112, 014/40 *ant içerñe* 013/46, *kilürñe* 015/11, *körerñe* 015/12, *kiterñe* 015/67, *kün ilñerü* 012/69, 014/53, *özñe* (<özge “başka, diğer”) 012/71, 020/37; *imñek* (<imgek “emek, zahmet”) 015/24, 015/175; *önñe* (<önge “başka, diğer”) 015/158, *bilñeysiz* 013/52, 013/141, 014/27, 015/128, *bildirñeysiz* 015/149, *birñeymiz* 014/30, *körñey* irdik 015/114, *kiltürmeñeysiz* 015/34, *nākış kilñendir* 015/83, *bildirñen* irdik 015/205, *diñen* irdik 013/67, *yiberilñen tügil erdi* 015/18, *bizñe virñen* bolsa 015/39, *kilñenimizde* 015/66, *qarār virilñen* sebebli 015/70, *körinişimizge kilñende* 015/12, *kişilerimizñede* 015/22, *oḥşavsız kılık iñendir* 198/16. Türk dilinde imlada /ñ/ sesi ile /g/ sesinin yazımları ve bunun seslere etkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Çağatay, Saadet (1954), Türkçede ñ~ğ Sesine Dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 2, s. 15-30, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

sınırı vurgulayanlar, ön sınırı vurgulayanlar, sınır vurgulamayanlar) etkili olmaktadır (Karadoğan 2008: 522-524). Ahmet Karadoğan, konuyla ilgili çalışmasında, fiil tabanının kılınış özelliğinin {-DİK} ve {-An} sıfat-fiil eklerinin hangi zamanı ifade ettiğini belirlemede birinci derecede etkili olduğunu belirtmektedir (Karadoğan 2008: 527). Karadoğan, *bul-*, *öldür-*, *kal-*, *bozul-* gibi “son sınırı vurgulayan” yani bildirilen “hareket”in gerçekleşmiş sayılabilmesi için son sınıra ulaşılmış olması gereken fiillerde, {-DİK} ve {-An} sıfat-fiil eklerinin geçmiş zaman sıfat-fiili türettiklerini; *otur-*, *dokun-*, *uyu-*, *yürü-* gibi “ön sınırı vurgulayan” yani hareketin “başlangıç” ve “sürek” olmak üzere iki aşamalı olduğu ve hareketin gerçekleşmiş sayılması için başlangıç noktasının aşılmış olmasının gerektiği fiillerde, {-DİK} ve {-An} sıfat-fiil eklerinin şimdiki zaman sıfat-fiilleri türettiklerini tespit etmiştir. *yaz-*, *oku-* *oyna-*, *hazırlan-* gibi “sınır vurgulamayan” yani hareketin gerçekleşmiş sayılması için önde veya sonda herhangi bir sınırın aşılmış olması ya da bir sınıra ulaşılması gerekmeyen fiillerde ise, {-DİK} ve {-An} sıfat-fiil eklerinin hangi zamanı ifade ettikleri, cümledeki tamlayıcılara ve cümleyi kuran bitimli fiilin hangi zamanda çekimlendiğine bağlı olarak belirlenir²⁹.

Eldeki çalışmada değerlendirilen örneklerde, zaman zarfları ve cümledeki bitimli fiilin zaman algısını belirlediği durumlar sabit olmakla birlikte; bu belirleyicilerin olmadığı ya da yeterli olmadığı örneklerde, sıfat-fiil eklerinin temsil ettikleri zamanın belirlenmesinde fiil tabanının kılınış özelliği dikkate alınmıştır. Karadoğan’ın Johanson (1971)’nın kılınış modelini temel alan ve yer yer ona katkılar sunan yöntemine göre incelediğimiz {-GAn} ekinin:

A. Geçmiş zaman sıfat-fiili eki olarak kullanımı: *al-*, *aldır-*, *alın-*, *alış-* “karşılıklı alıp vermek”, *ayt-*, *başıl-*, *bar-/var-*, *bekleş-* “sağlamlaşmak, daha güçlü hâle gelmek”, *ber-/ver-/vir-*, *beril-/viril-*, *bildir-* *ciber-* /*yiber-*, *ciberil-/yiberil-*, *de-*

²⁹ Sıfat-fiil parçalarında kılınışın rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. KARADOĞAN, Ahmet (2008), Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XCV, S. 678, s. 519-527; Türkçede kılınış konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. KARADOĞAN, Ahmet (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Ankara: Divan Kitap. Ayrıca, Türkçede görünüş ve bu kapsam dahilinde de de kılınış konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. JOHANSON, Lars (1971), *Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Studia Turcica Upsaliensia 1, Uppsala: Uppsala Universitet [(2016), *Türkçede Görünüş*, Nurettin Demir (Çev.), Ankara: Grafiker Yayınları.]; Bu çeviriden önce, konuyu Johanson’dan özetleyen ve alana yeni terim önerileri de sunan çalışması için bk. UĞURLU, Mustafa (2003), Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”), *Türkbilg*, C. 5, S.4, s. 124-133, Ankara.

/di-/ti-, et- /it-, kaç-, kal-, keç-/kiç-, kel-/ kil-, keltür- /kiltür-, kesil-, kit-, koy- “yerleştirmek”, söyleş- “anlaşmak, mutabık kalmak”, könderil-, öl-, öt-, tile-, tüş-, oz- gibi kılınış özelliği olarak *son sınırı vurgulayan* fiillere; cümle içindeki zaman zarflarına ya da yüklem zamanına bağlı olarak *bitil-* “yazılmak”, *kıl-*, *kılın-*, *söyle-*, *tur-*, *yaz-*, *yazıl-* gibi kılınış özelliği olarak *sınır vurgulamayan* fiillere ve *bol-/ol- gibi ön sınırı vurgulayan fiillere* gelen {-GAn} sıfat-fiil ekinin geçmiş zaman ifade ettiği tespit edilmiştir. {-GAn} sıfat-fiil eki, geçmiş zaman ifade ettiğinde, geçmişteki bir eylemin ya öznesini ya da nesnesini gösterir. Bu durum fiilin geçişli olmasıyla ilişkilidir. Eckmann, Çağatay Türkçesinde {-GAn} sıfat-fiil ekinin işlevlerinden bahsederken bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Fail ismi veya (a) devam eden ve (b) tamamlanmış fiilin hareketini ifade eden partisip; ayrıca, geçişli fiillerde hem aktif hem de pasif manâya gelir: alğan (a) “alan, alıcı”, (b) “almış”, (c) “alınmış”*” (Eckmann 1988:101). Ekin geçmiş zaman ifade ettiği örnekler şöyledir:

- i. {-GAn} sıfat-fiil eki TKT’de, geçmişte başlayıp tamamlanmış fiillerin faili olan özneleri göstermekte ve {-mİş} sıfat-fiil ekinin anlamına yakın bir anlamı karşılamaktadır. {-GAn} ekinin, Köktürk ve Uygur dönemlerinde {-mİş} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnek yoktur (Negiş 2017: 27). Bu işlevde kullanılmaya Karahanlı Türkçesiyle başlamış ve Harezmi Türkçesi döneminde de devam etmiştir. Kuzey Türkçesinde ekin geçmiş zaman sıfat-fiili işleviyle kullanılmasının ilk örnekleri Codex Cumanicus ve Memlûk Kıpçakçasında görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde de ek {-An} şeklini almış ve {-mİş} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanılmıştır (Negiş 2017: 28). TKT’de ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 242’dir:

a. Son Sınırı Vurgulayanlar:

- *alın-ğan esirleri de cılıvsız kaytarup berüp* “alınmış esirleri de fidyemiz geri verip” 105/85,
- *ton kazağına bar-ğan kişinüzni min uluğ han hazretlerimizge yibergeysiz* “Don Kazaklarına gitmiş olan kişinizi ben ulu han hazretlerimize gönderesiniz” 013/141,
- *yolda başıl-ğan elçi* “yolda basılmış elçi” 274/44,

- *yanğidan söyleşip bekleş-gen* defter mûcibince “yeniden mutabık kalınarak sağlamlaşmış defter kayıtlarına uygun olarak” 033/73,
- *tusnağlarının culıv bahâsı için beril-gen* köp akça bakır çıkğan sebebli “tutsaklarının fidyeye bedeli için verilmiş bütün para bakır çıktığı için” 229/32,
- *dip bildir-gen* uluğ çapğunımıznı “diye bildirmiş olan ulu habercimiz” 013/12,
- *ciberil-gen* kûrân-ı ‘azîm üzre ant içdik “gönderilmiş olan yüce Kuran üzerine ant içtik” 030/19,
- *ol işlerni et-gen* haramizâdelerge “o işleri etmiş olan haramizadelere” 274/45,
- *bizdin kaç-ğan* kim irseler “bizden kaçmış olan kimseler” 015/144,
- *kal-ğan* hâzinemizni “kalmış olan hazinemiz” 002/31,
- *keç-gen* künlerde orğa kelgen “geçmiş günlerde Or’a gelen” 293/29,
- *burun kel-gen* nâmeñüzde “önceden gelmiş olan mektubunuzda” 194/50,
- *kil-gen* cevâbıñuznı ve şartıñuznı i’lâm kıldılar “gelmiş olan cevabınızı ve şartınızı bildirdiler” 025/77,
- *hazine keltür-gen* elçileriñüz kuşçı başılarımızğa ve kapuçılarımızğa kadimden berile kelgen şeylerni tamâm birmeyüptürler “hazine getirmiş olan elçileriniz kuşçu başımıza ve kapıcılarımıza eskiden beri verilegelen şeyleri tam olarak vermemişlerdir” 274/31,
- *kaçup kit-gen* noğaylılardan “kaçıp gitmiş olan Nogaylılardan” 071/15,
- *mundan kit-gen* ilçiñüz “buradan gitmiş olan elçiniz” 121/24,
- *könderil-gen* defterimizçe “gönderilmiş olan defterimizce” 030/37,
- *öl-gen* ahust kralnıñ “ölmüş olan Agust Kral’ın” 005/48,
- *öt-gen* uçmaqlık uluğ uruğlarımız “geçmiş (ölmüş) cennetlik ulu atalarımız” 008/22,
- *bizge tüş-gen* barça dostlqnı ve barışlqnı murâd üzre yerine ketürüp hiç bir sözimizde hañâ ve hilâf bolmağan irdi “bize düşmüş

olan tüm dostluk ve barış bildiren davranışları istenilen şekilde yerine getirip hiçbir sözümüzde hata ve yalan olmamıştı” 053/30,

- *oz-ğan yıl* “geçmiş olan yıl” 274/26,
- *şāhīn giray sultān zamānında viril-ğan uluğ hazīnedin* “Şahin Giray Sultan zamanında verilmiş olan büyük hazineden” 012/83.

b. Sınır Vurgulamayanlar/Ön Sınırı Vurgulayanlar:

- *bitil-ğan haṭṭlarıñgızni hem raḥīmlik bile aldıḵ* 030/16,
- *ta‘yīn kılın-ğan ‘askerleriñiz* “temin kılınmış olan askerleriniz” 290/25,
- *meḥmed giray ḥan zamānında tiyiş ala tur-ğan kişilerimiz* 015/85,
- *yazıl-ğan cümle şart sözleri maḵbūlimiz bolup* 274/13,
- *uluğ atamız uçmaḵlıḵ ḥācī giray ḥannıñ ḥanlıḵları çağındin raḥmetlik babamız devlet giray ḥan ḥanlıḵları zamānıḡa kilgince ileḥ kralları bol-ğan zigmut kral ve ahust kral qarındaşlarımız* 005/11,
- *burunḡı bol-ğan ‘ahd* 015/62.

- ii. {-GAn} sıfat-fiil eki TKT’de, geçmişte başlayıp tamamlanmış fiillere konu olan nesneleri de göstermekte ve {-DIK} sıfat-fiil ekinin anlamına yakın bir anlamı karşılamaktadır. {-GAn} ekinin, Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde {-DIK} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnek yoktur (Negiş 2017: 27). Bu işlevde kullanılmaya Harezmi Türkçesi döneminde başlamıştır. Çağatay Türkçesi ve çağdaş takipçileri Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde de ek, bu işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak sahasında hem CC’de hem de güneyde Memlûk Kıpçak Türkçesinde ekin {-DIK} geçmiş zaman sıfat-fiili işlevinde kullanıldığı örnekler oldukça çoktur. EAT’de de ek bu işleviyle görülür (Negiş 2017: 27-28). TKT’de ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 123’tür:

a. Son Sınırı Vurgulayanlar:

- *al-ğan mālarnı* “aldığı malları” 008/64,
- *meḥmed giray ḥan aldır-ğan tonlarnı* “Mehmed Giray Han’ın aldırıldığı giysileri” 015/36,

- *cul-iv alış-ğan tusn-naqlarınıñ* 229/31,
 - *ayt-ğan sözlerine* “söylediği sözlerine” 105/46,
 - *defter birle ber-gen tiyiş* “defterle birlikte verdiği hediye” 269/13,
 - *hunkār hazretleri ciber-gen kadırgayı* “hünkâr hazretlerinin gönderdiği kadırgayı” 002/16,
 - *laçin de-gen ermeni tilmaçğa* “Laçin dedikleri Ermeni tercümana” 229/34,
 - *siziñ adamlarınıñ et-gen harāblıq bir türlüg vaşfa kelmezdir* “sizin adamlarınızın ettiği haraplık (verdiği zarar) hiçbir türlü vasma gelmez (tarif edilemez)” 274/70,
 - *maskov tahtına varup yolda koy-ğan çerüyin ve karağulın kırup öldirüp* “Moskova tahtına gidip yolda yerleştirdiği çerisini ve gözcüsünü yok edip, öldürüp” 005/88,
 - *söyleş-gen barışık şart mûcibinçe* “mutabık kalınan barış anlaşmasına uygun olarak” 253/23,
 - *tile-gen koltqamızı* “dilediğimiz vergimizi” 012/90,
 - *yiber-gen bölekleriñiz* “gönderdiğiniz hediyeleriniz” 012/10.
- b. Sınır Vurgulamayanlar/Ön Sınırı Vurgulayanlar:
- *kurān üstinde kıl-ğan şartıñızğa* “Kuran üstünde kıldığınız şartınıza” 015/58,
 - *siz kardaşımızğa bargan uluğ elçimiz ve hem uluğ bahşımıznıñ barça ağızdan söyle-gen sözlerimizge i‘timād idüp uluğ elçimizğa muhkem i‘tikād idesiz* “siz kardeşimize gelen ulu elçimiz ve hem ulu bahşımızın tamamı sözlü olarak söylediği sözlerimize güvenip ulu elçimize inanasınız” 010/34,
 - *yaz-ğan hatıñızda* “yazdığınız mektubunuzda” 015/16,
 - *burunğı han bol-ğan zamānımızda* “daha önce han olduğumuz zamanda” 015/84.

Bu örneklerde, {-GAn} sıfat-fiil eki “-dığı, -dikleri” anlamını karşılamakta ve {-DIK, -DUK} sıfat-fiil eki işleviyle kullanılmaktadır. Anlamın içerdiği iyelik, cümlelerin çoğu zaman başlarında bahsi

geçmiş olan bir özneye ait görünmektedir: *eger siz qarındaşımız uluğ ve köp memleketlerniñde bolsa pādīshāhı ve hūkümdārınıñ voyavodaları ve ‘asker kişileri bu barışık zamānında bizim ilimizni cavlasalar ve cavlap alıp siz qarındaşımızğa kiltürseler siz qarındaşımızda bolsañız uluğ pādīshāh ol kişileriñgizni tutup haqlarındın kilürge ve al-ğan mallarını ve esirlerini bilüsiz kaytarıp birürge* “...voyvodaları ve asker kişileri(nin) ... aldıkları mallarını ve esirlerini...” 033/39-43.

Ekin {-DIK, -DUK} işleviyle kullanıldığı bu durumlarda, Yüksel (1998a)’ın Çağdaş Kırım Türkçesi için örneklendirdiği, ekin bu işleviyle oluşturulan sıfat tamlamasında iyelik ekinin sıfat-fiil üzerine değil de, tamlanan isme gelmesi durumu Tarihî Kırım Türkçesi için de geçerlidir: *burunğı han bol-ğan zamānımızda* “daha önce han olduğumuz zamanda” 015/84, *maskovğa bar-ğan çağında* “Moskova’ya gittiği zamanda” 003/04

- B. **Geniş zaman sıfat-fiili eki olarak kullanımı:** {-GAn} ekinin Türkçenin hemen her döneminde geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Köktürk ve Uygur Türkçelerinde oldukça sınırlı bir kullanım alanına sahip olan ek, Karahanlı ve Harezmi döneminden itibaren en yaygın kullanılan geniş zaman sıfat-fiil eki hâline gelmiştir. Doğu Türkçesinde {-GAn} ekinin geniş zaman sıfat-fiil eki işlevinde kullanılması Çağatay Türkçesi ile başlamıştır ve bugün Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde hâlen bu işlevini devam ettirmektedir (Negiş 2017: 24). Ek, geniş zaman sıfat-fiili eki işleviyle Çağdaş Kırım Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır (Yüksel 1998a: 25).

TKT’de *bol-/ol-, oltur-, yaştan-* “yaslanmak, dayanmak; sırtını dayamak”, *yürü-* “yürümek; yaşamak, bulunmak, var olmak” gibi kılınış özelliği olarak *ön sınırı vurgulayan* fiillere ve cümle içindeki zaman zarflarına ya da yüklem zamanına bağlı olarak *inan-, kez-, söy-* “sevmek”, *tur-* “yaşamak; bulunmak”, *u-* “muktedir olmak” gibi kılınış özelliği olarak *sınır vurgulamayan* fiillere gelen {-GAn} sıfat-fiil ekinin geniş/şimdiki zaman ifade ettiği tespit edilmiştir. Ekin bu işlevle kullanıldığı örnek sayısı 232’dir:

- *zabtımızda bol-ğan barça tatar ve noğay ‘askerindin* 071/14,

- özü şuyında **ol-ğan** barça kıristiyan kazakların 005/51,
- dīvānımızda **oltur-ğan** ve **tur-ğan** halkımızdan 105/21,
- mübārek eşikimizni **yaştan-ğan** kapu kıllarımızdın 245/15,
- şahrada **yürügen** noğay ve tatarımız az tügildir 187/42,
- iki yurtñın ortasında **yürü-gen** ādemlerge munday ħorlık bolmaq lāyıkımızdır 105/106;
- **inan-ğan** kıllarımızdan 036/81,
- ara yerde **kez-gen** kişilerni 299/20,
- **söy-gen** yerinüzni alguday zamāndır 274/57,
- **u-ğan** tenğri 004/05.

{-GAn} eki TKT’de ayrıca, sürekli bildiren birleşik fiil yapılarına gelerek geçmişte sürekli yapılan fiilleri ve faillerini gösteren sıfat-fiiller türetmektedir. Bu tür sürekli bildiren sıfat-fiiller {-A tur-ğan+}³⁰ yapısıyla kurulmaktadır. Bu yapı, ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvirî fiiller kuran {-A} zarf-fiil ekinin üzerine, {-GAn} sıfat-fiil eki almış tur- yardımcı fiilinin gelmesiyle oluşmuştur. Tarihî Kırım Türkçesinde görülen örneklerde bu yapı, asıl fiilin geçmişte sürekli gerçekleştiğini gösteren bir sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *meħmed giray ħan zamānında tiyiş al-a tur-ğan kişilerimiz* 015/85, *bol-a tur-ğan* ‘ādetçe 216/24, *bizke ħizmet kıl-a tur-ğan uluğ işik ağamızğa* 015/100, *serħad cerlerimizde ordın tışķarı çevir-e tur-ğan ilimizge* 053/38, *bizke kel-e tur-ğan uluğ elçi başñuzdın* 013/136, *tiyişleri kil-e tur-ğan kişilerden* 030/57, *viril-e tur-ğan virgülerini* 010/32, *yiber-e tur-ğan bölek ħazīnesin* 004/36, *ta‘āmların ve yiyeceklerin virüp yiberil-e tur-ğan idügi ihtiyārlarıñuzda bolsa ma‘lūmdur* 113/20.

{-GAn} sıfat-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da olumlu fiil tabalarına olduğu gibi gelmektedir: *manşılda bolma-ğan barça yaħşı saylı ağalarımızğa* 020/60, *iki yurtñın barışıklık ve yaħşılığı işinde kerek bolma-ğan sözlerni ayırıp* 234/18, *iki aralıkda*

³⁰ Bu yapı, zamanla kaynaşarak günümüz Kazak Türkçesinin görülen geçmiş zaman kiplerinden biri olarak kullanılan {-AtIn}, {-ytIn} şekline dönüşmüştür: {-a tur-ğan} > {-a tu(r)ğan} > {-a-tu-ğın} > {-atın}; *bar-a tur-ğan* > *bar-atın*; *as-a tur-ğan* > *as-atın* gibi. {-AtIn}, {-ytIn} biçimi, Kazak Türkçesinde, görülen geçmiş zaman kipi görevi dışında bazı durumlarda, geniş zamanın veya şimdiki zamanın hikâyesi hatta geniş zaman ve gelecek zaman anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu birleşik ek, {-GAn} eki nedeniyle geçmiş zaman ifadesi taşıırken, {-A} zarf-fiil eki ve hareketin devamlılığını gösteren tur-fiili nedeniyle de geniş zaman anlamı barındırmaktadır (Efendioğlu, 2010: 8).

yollarını kesüp ve mällarnı alup dünyāda **bolma-ğan** işler etgenlerdir 274/77, hiç mundın burun **yazılma-ğan** söz sebebli 062/23

II. **İsim olarak kullanımı** {-GAn} eki, TKT’de sıklıkla üzerine iyelik ekleri, ad durum ekleri ve tamlama eki alarak yapılan eylemin adını belirten isim olarak kullanılmıştır.

A. **İyelik Ekleriyle:** *yibergen şart-nāmemizde yazıl-ğanı* üzerine bolup 264/26, *ciberilgen esirlerdir kün ilgerü dağı qolğa kir-geni* ciberilür 062/51, *anıñ barış-ğanı bizniñ içün ve bizim barış-ğanımız anıñ içün bolup* 071/58, *ol zamāndın bu zamānga kelgençe bizim yaz-ğanımız üzre noqşānsız tamām berilgendir* 269/21, *qırım qırım bolğalı ve moskov moskov bolğalı bulay elçi işbulay nesne kör-genimiz ve işit-genimiz* yokdır 036/35, *baş kişileriñüz azavğa kâğıd yazup düşmān bol-ğanıñuz bildirdiler* 290/24, *yiber-geniñiz bölek hazīnesin* “gönderdiğiniz bölek hazinesini” 005/72, ‘askerleriñiz hālā ne yerde **tur-ğanları** ve ne işde **bol-ğanları** cümle ma‘lūm bolğandır 290/25, 290/26, özü şuyındın **kitme-genleri** sebeb olınmışdır 005/31

B. **Ad Durum Ekleriyle:** *elingiz altında bol-ğandan vilāyetimize ve ‘osmānlı memleketine zarar ve ziyān itdirmezge ‘ahdıñız var* 121/44

C. **İyelik Ekleri + Ad Durum Ekleriyle:** *zabtıñızda bol-ğanın bilürmiz* “zaptınızda olduklarını biliyoruz” 071/60, *hālā çapqunıñuz milen uluğ hazīneñüzniñ moskovdan çıqup almaşıv yerine könderil-genin hatıñızda yazup bildiripsiz* 145/16, *anuñ gayretsiz bol-ğanını bilüp* “onun gayretsiz olduğunu bilip” 002/20, *ötül kıl-ğanımıznı dağı qabul buyurgay irdiñiz* “talep etmemizi de kabul buyurunuz” 071/52, *yurt içün barış-ğanımıznı bilgeysiz* 013/127, *lehlüniñ düşmānına sizler dağı düşmānlıq eterge ‘ahd kıl-ğanıñıznı bildirüp* 290/14, *çapqun qara meħmed ağanı yiber-geniñizni i‘lām kılup* 296/11, *kaçup bar-ğanlarını tağı talap cezāsın birdik* 053/45, *fakirlerin incidüp üşendir-genlerin pādīşāh hūndkār hazretleri bilüp* “fakirlerini incitip bezdirdiklerini padişah hünkar hazretleri bilip” 005/34, *şoñra bér-genine ta‘accüb kılamız* 071/36, *dost qarındaş bol-ğanımızğa inanğaysız* 013/126, *mundaq hırsızlık kıl-ğanlarğa siyāset kılup kümiş aqçelerin alup berürge buyurgay erdiñüz* 229/36, *qıristiyan kişilerin köplik*

esir idüp kiltür-genleringe (...kitmegenleri sebep olınmışdır) 005/29, sizlerniñ işiñizden ve nāmeleriñüzde lehlüniñ düşmāni bizüm düşmānımızdır deyü buyur-ğanıñuzdan düşmānlığıñızni ma‘lüm kılmak sebebli 290/28, bölek hazānesin virürmiz tip ħācem berdi tilmaçı yiber-geniñizden maskov ilçi ve sözün kabül itmeyüp 005/86, hālā azavda bol-ğanlardın haber kelüp 071/53

- D. İyelik Ekleri + Tamlama Ekiyle: *tiz kilüp haber billü bol-ğanıñı iki yurtқа bolsa fā’idesi köpdür 071/46, seniñ deryāya şayқа çıkar-ğanıñ bizge zararlı dügeldir 194/40, haqq te‘ālādan ümīdimiz budır ki ‘ahd boz-ğanlarnıñ yanlarına qaldırmağay 290/31, ilçini o razdor digen kermanıñuzda tutup şimdige degin cibermey tut-ğanlarnıñ sebebin şoray köp söz yazğan irdik 090/22.*

III. Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:

Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-GAn} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *yazıl-ğan ir-di 105/98, çap-ğan ir-dik 013/65, yaz-ğan ir-diñiz 071/20, keç-gen er-diler 015/156, hilāf bolma-ğan ir-di 053/31, köp tonlar aldir-ğan i-gendir 015/30, yiberil-gen i-gendir 160/08, kil-e tur-ğan bol-sa 030/43, peymān it-gen bol-sağ 012/76, söyle-gen bol-sañuz 010/40, al-ğan bol-salar 014/29.*

IV. Zarf yapılarında kullanımı

Sıfat-fiiller genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından, sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz 2014: 784). {-GAn} sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş sıfat-fiiller de, TKT’de, çok yaygın ve çok çeşitli biçimlerde zarf yapılarında görülmektedir. {-GAn} sıfat-fiil eki, üç yolla zarf yapmaktadır:

- A. {-GAn} sıfat-fiil eki, kendisinden sonra gelen *çağ, zamān* ve *vakiñ* gibi zaman bildiren sözcüklerle birlikte kullanıldığında, Çağataycada olduğu gibi (Eckmann 1988: 102) zaman zarfları oluşturmaktadır:

- *kar ālā cıvla bol-ğan zamānda* “kar iyice yığın olduğu zamanda” 012/52

- *sem kıl-ğan zamānda* “konuşulduğu zaman” 025/15
- *han bol-ğan zamānımızda* “han olduğumuz zamanda” 015/84
- *özimiz karşı bara tur-ğan çakda uluğ çapğunımız ‘osmān karşıumuzğa kelip*
“kendimiz karşı yöne varadurduğumuz zaman ulu habercimiz Osman karşıımıza çıkmış” 012/28
- *murād kıl-ğan vakit* “istediği zaman” 238/21

B. {-GAN} sıfat-fiil eki, bazı çekim edatlarıyla birlikte kullanıldığında zaman ve gibilik, görelilik, benzerlik ifadesi taşıyan zarflar yapmaktadır (Akar 2003: 113). Köktürk ve Uygur dönemlerinde {-GAN} eki almış kelimelerin edatlarla kullanıldığı örnekler yoktur. Karahanlı Türkçesinde *birle*, *üze*, *teg* edatlarıyla kullanıldığı örnekler dikkat çeker. Harezmi Türkçesinde de pek çok farklı edatla birlikte kullanımı vardır (Negiş 2017: 32): *Ol tañrı sergenler birle turur* (KT, 29-6a-1), *Ey Mūsā yā kemşür mü sen azu kim bolsa-miz evvelki kemişgen teg* (KT, 31-54a-3), *Ol vefatı bolğandın berü körer-men* (NF, 13-11). Doğu Türkçesinde de bu kullanım Çağatay Türkçesi ile başlamıştır ve bugün de kullanılmaya devam etmektedir (Negiş 2017: 32): *Muni aldurğan bilä uruşa hem almadılar* (B, 30b), *Fi'l-haқиқа özleri aytkan dik hūbdur* (MN, 191). Kuzey Türkçesinde {-GAN} eki almış kelimelerin edatlarla birlikte kullanıldığı ilk örnekler CC'de rastlanmaktadır (Negiş 2017: 32). Günümüzde Kazak, Karakalpak, Kırım, Azeri ve Türkmen lehçelerinde de ekin edatlarla birlikte kullanılarak zarf yaptığı örnekler kullanılmaktadır: *Sen aytkanıñ kibi boldı* (KGT 27b, 8), *Jerden altın tapqanday kedeylep jür, Terek töpesine çıkkan soñ belki başqa yol tapılır, Kitāb ehli istegen gibi degildür* (SAKT, 97a-3), *Çoñ ahtarib gezenden sonra bir gün arı insanı çalır, Baaribir meni öldüreniñ bilen seniñ ağızıñ yaağcarmaz* (Negiş 2017: 33). TKT'de {-GAN} sıfat-fiil ekinin edatlarla birlikte oluşturduğu zarf yapıları şöyledir:

- {-GAN}+iyelik eki için/üçün: {-GAN} sıfat-fiil eki yalın olarak ya da üzerine iyelik eklerini alarak için/üçün edatıyla birlikte “-Diğl için” anlamında, fiilin neden yapıldığını anlatan zarflar yapmaktadır. Çağdaş Kırım sahasında da hem tonlu hem tonsuz hâliyle, aynı işlevde kullanılmaktadır (Savran 2003: 136):
 - *elçimizniñ kiçe kal-ğanı için* 012/49.

- *aķçe kerek **bol-ġan için** 012/60*
- *memleket tirgevsiz ve zabıtsız **olin-ġan için** 005/43*
- *esir **eyle-gen için** 002/25*
- *yaķın ħulumız **bol-ġanıġın** ħavāt beyni cibergenmiz 053/82*
- *imānımızġa bütün **bol-ġanımız için** 015/63*
- *köy kentlerini örtep **tala-ġanları için** 015/65*
- *zarar ve ziyān **körgez-genleri için** 004/27*
- *eski düşmānları **ol-ġanlar için** 005/46*

ii. {-GAn}+iyelik eki sebebli: {-GAn} sıfat-fiil eki yalın olarak ya da üzerine iyelik eklerini alarak *sebebli* sözcüğüyle birlikte “-DIġI için, -DIġI sebebiyle, - DIġInDAn dolayı” anlamında, fiilin neden yapıldığını anlatan zarflar yapmaktadır:

- *tüşmānımız şāhın giray özü ħazaġıñıza **bar-ġan sebebli** 020/38*
- *özi ħazaġı bile uruş **bol-ġan sebebli** 012/52*
- *destürsüz serħadleriniñizni **ħavla-ġan sebebli** 071/20*
- *ķırım köp turġan ve köp zaħmet **ħek-gen sebebli** 013/108*
- *culıv bahāsı için berilgen köp aķça baķır **ħıķ-ġan sebebli** 229/32*
- *ilçimiz kiç **ķal-ġan sebebli** 090/23*
- *yañġı ħan bolup atamız yurtıġa **ķil-gen sebebli** sizden tilek ħıla ħať yazdık 030/79*
- *tiyişlerimiz eksik **viril-gen sebebli** 015/86*
- *bek muħabbet **it-gen sebebli** 012/77*
- *bek muħabbet **bol-ġanımız sebebli** 012/38*
- *peymānımızġa bütün bolıp **tur-ġanımız sebebli** 013/07*
- ***yaz-ġanıñız sebebli** 015/127*
- *yazılġan yigirmi tiyiş için atlı atımilen yazılġay irdi **di-geninüz sebebli** yigirmi ħişinin atları yazılup öz mührimiz birle defteri ciberilgendir 062/21*
- *sizlerġe ħaber cibermekimizni **yaz-ġanları sebebli** işbu emr-i şerifimiz ile ħurum baťır ħulumızni yoldaş milen könderilmişdir 285/15*

Ek, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde *sebebli* sözcüğüyle birlikte gelerek söz konusu zarf yapısının olumsuz biçimini de kurmaktadır:

- *hālā kelgen tilmaçıñız ile muhabbetlik bölekleriñüz bolma-ğan sebebli yazılğandır* 229/42
- *sipāhiñüz aleksay çobarav ve yazıçı ivan baykav hiç mundın burun yazılmağan söz sebebli köp i‘nād itüp ‘ahd-nāme-i humāyūnımıznı alma-ğan sebebli* 062/24

iii. {-GAn} **şoñra/ şoñg**: {-GAn} sıfat-fiil ek, şoñra/ şoñg sözcükleriyle birlikte kullanıldığında “-DIKtan sonra” anlamında zaman zarfı oluşturmaktadır:

- *siz kardaşımız dostlığıñızda tapulmay ton kazağıñuzğa kermanın aldır-ğan şoñ biz taķı kördik siz kardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaşılgığa köñülleri bolsa bulay işler bolmazdı* 036/19
- *bu elçiñiz bar-ğan şoñ* 253/40
- *iki pādīshāh ve iki yurtnıñ aralıqlarında lāzım ve lāyık olan dostlık ve kardaşlık bol-ğan şoñ ‘ömr āhiriğaça dostlık itmekdir* 105/73
- *uluğ bey miḥayla fidaraviç ḥazretlerindin elçi kel-gen şoñ* 036/28
- *ton kazaqlarına bar-ğan şoñra dost toğrı kırımğa bizke kilsün* “Don Kazaklarına gittikten sonra dosdoğru bize gelsin” 013/137
- *fitne başla-ğan şoñra* 071/62
- *şav esen vilāyetiñüzge dāhil bol-ğan şoñra* 053/33
- *kardaşımızğa yiber-gen şoñra* 012/23

B. {-GAn} sıfat-fiil eki, başka eklerle birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmakta ve bu yolla zarf yapıları kurmaktadır. Aşağıda örnekleri verilen bu yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. {-GAn} Ekiyle Kurulmuş Birleşik Zarf-Fiil Eki Yapıları:

- i. {-GAn}+iyelik eki+çA “-A kadar, -IncAyA kadar”: *siz taķı bizim tışkarıda özüğa bar-ğança ‘ahd-nāmede bol-ğan sınırımızğa ḥalkımıznıñ mālına ve başlarına berabaş kazağına bol-sa incitdirmegey erdiñüz* “siz de bizim dışarıda Özü’ye varıncaya kadar

anlaşmada olan sınırimıza, halkımızın malına ve hayvanlarına Berabaş Kazak'ına da olsa incittirmeyeceksiniz" 253/37.

- ii. {-GAn}+iyelik eki+dA “-DIGIndA, -ken”: *ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı ayt-ğanda inam kılğaysız* “ısmar kılınan tüm sözlü cevaplarımıznı söylediğinde günvenin” 030/111.
- iii. {-GAn}+iyelik eki+dan/+dIn “-DIKtan”: *ahust kral qarındaşıımız öl-gendin song* “Agust Kral kardeşimiz öldükten sonra” 005/20.
- iv. [-ğanday] “-dıgı gibi”: *bizim ‘askerimizden tatar noğaylarımızdan kırım kişilerimizden siz qardaşıımız moskov vilāyetine zarar ve ziyān bolma-ğanday siz qardaşıımız kişilerin ton qazaqlarıñuzdan bolsun ve (...) hācī tarhan tatar ve noğay hırisiyānlarından uşlay zarar ve ziyān bolmas dip siz qardaşıımızğa bek inanğan irdik* “Bizim askerimizden, Tatar ve Nogaylarımızdan, Kırım kişilerimizden siz kardeşimizin Moskova vilayetine zarar ve ziyan olmadığı gibi, siz kardeşimizin kişilerinden, Don Kazaklarınızdan olsun (...) Hacı Tarhan'ın Tatar ve Nogay Hristiyanlarından olsun şöylece zarar ve ziyan olmaz, diyerek siz kardeşimize çok inanmıştık.” 013/15

II. Zaman eki olarak kullanımı

Sıfat-fiil ekleri, hareket bildiriminin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013: 315). Bu durum sıfat-fiilleri, çekimli fiillere; sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz 2014: 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir. {-GAn} sıfat-fiil eki de Orta Türkçe döneminden itibaren Türkçenin hem tarihî hem de çağdaş dönemlerinde zaman eki göreviyle kullanılmıştır.

Eski Türkçe döneminde zaman eki göreviyle karşımıza çıkmayan {-GAn} eki, DLT'deki bazı örneklerde bilinen geçmiş zaman bildirmektedir³¹. Harezmi-Altın Orda, Kuman (CC), Memlûk Kıpçak ve Eski Anadolu sahalarında zaman eki olarak

³¹ {-GAn} eki ile ilgili müstakil çalışmada Akar (2003) *Divanü Lügati't-Türk*'te Kaşgarlı'nın {-GAn} sıfat-fiili için verdiği pek çok örneği, geçmiş zaman bildiren çekimli fiil olarak saymakta ve bu şekilde anlamlandırmaktadır: *bu er ol kuşuğ uçurğan* “Bu kişi o kuşu sürekli uçurdu” (DLTI, 156); *ol küp ol süçikni açığan* “O küp, o tatlıyı sürekli açtı” (DLTI, 154); *bu er ol ışığ anutğan* “Bu kişi o işi sürekli hazırladı” (DLTI, 156); *bu it ol kişige çapıtğan* “Bu köpek o kişiye sürekli saldırdı” (DLTI, 513) (Akar 2003: 109).

kullanımına rastlanmayan {-GAn} eki, öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır: *buyurğandır* “buyrulmuştur” (TB 112); *ündelgendir* “çağrılmıştır” (TB 106); *yazılğandır* “yazılmıştır” (KV 155); *tohtalğandır* “kurulmuştur” (KZ 88) (Güner 2013:213). Ek özellikle Çağatay Türkçesinde, çok yaygın olarak öğrenilen geçmiş zaman ve onun birleşik kipli çekimlerinde kullanılmıştır (Eckmann 1988: 132-134).

{-GAn} eki günümüzde, kuzey-batı ve güney-doğu çağdaş Türk lehçelerinde de bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanılmaktadır. Kıpçak grubu lehçelerinden Kazakça ve Kırgızcada, ayrıca Uygur grubu lehçeleri Özbekçe ve Yeni Uygurcada görülen geçmiş zaman göreviyle kullanılan {-GAn} eki; Kıpçak grubu lehçelerinden Başkurtça ve Tatarcada öğrenilen geçmiş zaman bildirmektedir.

{-GAn} eki, çağdaş Kırım Türkçesinin de asli öğrenilen geçmiş zaman ekidir: *bastırılğan* “bastırılmış”, *buyuqkan* “soğuktan uyuşmuş”, *degen* “demiş”, *köterilgen* “çıkılmış, yükselmiş” (Savran 2003: 54); *bar-ğan-ım*, *bil-gen-im*, *at-qan-ım*, *tüş-ken-im*; *körme-gen-im* “görmemişim”, *yat-ma-ğan* “yatmamış” (Yüksel 2012:852). Ek, +Dİr bildirme eki ile birlikte kullanıldığında anlama kesinlik ya da ihtimal katar (Savran 2003: 55-56): *acığandırım* “acıkmışımıdır”, *toymağandırısın* “doymamışsındır”, *yetiştiramağandır* “yetiştirememiştir”.

{-GAn} eki Tarihî Kırım Türkçesinde, özellikle 17. yüzyıl ortasından itibaren sıklıkla kullanılan öğrenilen geçmiş zaman ekidir ve bu yapı fiil tabanı+{-GAn}+({+Dİr})+şahıs eki şeklinde kurulur: *ciber-genmen* “göndermişim” 036/52, *di-gen* “demiş” 020/17, *al-ğandır* “almıştır” 015/76, *kit-gendir* “gitmiştir” 015/164, *yaz-ğanmız* “yazmışız” 071/28, *ber-genmiz* “vermişiz” 274/72, *vir-genlerdir* “vermişlerdir” 005/95. {-GAn} ekinin TKT’de zaman eki göreviyle kullanımı için bk. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.

2.3.1.2.4. {-An} (< {-GAn})

{-An} eki, Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde çok az rastlanan bir ek olmasına karşın Karahanlı dönemi metinleriyle birlikte tarihî Türk dili sahasında sıklıkla sıfat-fiil eki göreviyle karşımıza çıkan {-GAn} ekinin baştaki /G/ sesini kaybederek -An hâlini almış hâlidir (Akar 2003: 104-106). Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde, güney-batı Oğuz grubu hariç lehçelerinde {-GAn} biçiminde olan sıfat-fiil eki, Oğuz grubunda ek başı /G/ sesini kaybetmiştir.

Ekin, {-An} biçiminde görüldüğü örnekler, Eski Türkçe döneminden itibaren kendini göstermektedir: UYG. *aķ-an* (aķ-ğan) suvlar (MaitrH XI 11 b21) (OTWF.384).

Bu ses düşmesi ve kullanım farkı, henüz Karahanlı döneminde, Kâşgarlı Mahmud tarafından tespit edilmiştir: “*Rum ülkesinden Çine dek olan Oğuzlarla göçebeler için devamına belge olan k ile g’yi yeğnilik için atarlar*” DLT I.526. Kâşgarlı bu tespiti ile ekin başındaki /G/ sesinin 11. yüzyıl ortalarındaki Oğuzcada dahi kullanılmadığı haberini vermektedir (Akar 2003: 106-107). *Divanü Lügati’t-Türk*’te bu ekle ilgili örnekleri sıralayan Kâşgarlı, {-GAn} ekini daha çok Kıpçakların kullandığını belirterek Oğuzların bunun yerine [-ak] ekini tercih ettiklerini söylemekte ve Kıpçakça *buşgan* “içi sıkıntılı kimse” ve onun yerine Oğuzca *buşak* örneklerini vermektedir.

Harezm Türkçesi metinlerinde {-An} şekli çok nadirdir; KE’de bir örnekte tespit edilmiştir: *ağırla-y-anda* (Ata 2014: 104). Çağatay yazı dilinde de {-GAn, -KAn} ekinin {-An} şeklindeki Oğuzca hâli, nadiren görülmektedir (Akar 2003: 105).

Memluk Kıpçak sahasında {-An} ekinin örnekleri daha sık karşımıza çıkmaktadır. Ek başı /G/ ve /K/ seslerinin düştüğü örnekler, bu dönemde artarak devam etmiştir: BM’de *çık-an* ay, *kel-en* yıl, *kır-en* ay; İM’de *kal-an* kurbanlıklar, *toğ-an* oğlan (Güner 2013: 327); Kİ’de *ketür-en*, *kör-en*, *uy-an* (Özyetgin 2001: 197-198). CC’de *bilinme-y-en* (Karamanlıoğlu 1994: 143). KM’de {-An} biçimindeki örnekler Türkmence kaydıyla geçmektedir (Özyetgin 2001: 198). {-An} kullanımının Memlûk sahasında sıkça görülmesi, Memlûk Kıpçakçası üzerindeki Oğuz etkisini göstermektedir.

Oğuz grubu yazı dillerinde, {-GAn} sıfat-fiil ekinin işlevini tamamen {-An} eki üstlenmiş ve EAT’nin en yaygın kullanılan sıfat-fiil eki olmuştur: karşı *yat-an* kara taşı (DK.138-12), dost *dut-an* gışiler (MenK.96), *gel-en* çerisin (Dan.16b/8) (Akar 2008: 192). Bu sahada {-GAn} eki de kalıplaşma yoluyla isim yapma görevini edinmiştir. Çağdaş Oğuz grubu yazı dillerinden Azerbaycan Türkçesinde {-An, -yAn}; Türkmencede {-An, -Ān}; Gagauzcada {-An} şeklinde ve sıfat-fiil göreviyle kullanılmaktadır (Akar 2003: 105-106).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {-GAn} ile {-An} arasında Oğuz grubunda yaşanan işlev değişimi tam tersi yöndedir; {-GAn} sıfat-fiiller yapmakta, {-An} kalıcı isim oluşturan bir sıfat-fiil olarak görev yapmaktadır: *buzkesen* “mahmuz”, *galğakıran* “dalgakıran”, *dönen* “tay”, *düzen* “düzen”, *tiken* “diken” (Yüksel 2012: 861).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-An} eki, sıfat-fiil eki olarak ve üzerine isim çekim ekleri olarak isim göreviyle kullanılmıştır. Ek, bu sahadaki yaygın ve eskicil şekli olan {-GAn} eki gibi, zarf -fiil eki teşkilinde, birleşik fiilde isim unsuru olarak ya da zaman eki göreviyle kullanılmaz.

I. Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:

{-An}sıfat-fiil eki, Oğuz lehçesinin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Ekin eskicil {-GAn} şekli nicelik olarak ağır bassa da, {-An} şeklindeki Oğuzca biçimi de oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Ekin, Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşmasını gösterecek biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ek özellikle, Oğuz Türkçesinin ses özelliklerini gösteren fiiller üzerine gelmektedir. {-GAn} şekli *bol-* fiiline gelirken, {-An} şekli *ol-* fiiline gelmektedir. *bol-* fiiline {-An} şeklinin geldiği örnek yoktur. *ol-* fiiline {-GAn} ekinin geldiği örnek sayısı ise yalnızca ikidir: *özü şuyında ol-ğan barça kıristiyan қазақların* 005/51, *fermān ol-ğan kişiñizni* 015/213. Bu ikisi dışında tüm *ol-* fiilleri {-An} eki ile sıfat-fiil yapılmıştır ve bu durum ilk metinlerden, geç tarihli metinlere kadar geçerlidir:

- *memleket içinde ol-an hırsuz* 004/20, ‘*ādet ol-an bölek hazīnesin* 005/54, *vāqi’ ol-an dostlık* 025/51 *lāzım ve lāyık ol-an dostlık ve қардашлық* 105/73, *culiv içün kötürilüp žāī’ ol-an қазақların* 121/41, *diyār-ı ma’rūfū’l-i’ tibārımızda ol-an ata oğullarından* 139/25, *pādişāhlıқа lāyık ol-an budır* 145/13, *mābeynimizde ol-an dostlığımıza* 152/20, *leyh kıralı ile ol-an ‘ahdımızda* 160/22, *қırımда ol-an ilçileriñüz* 167/08, *deñiz kenārında ol-an vilāyetlerni* 178/17, *тарaf-ı ҳақанımıza ol-an meyl ve muḥabbetlerinden* 245/11, *қарақларımız begler ve mīrzālar ol-an defterde yazılған barça aғalarımız* 253/27, *aramızda ol-an dostlık ve barışlıқ* 298/03, *in’ ikād ol-an şulḥ* 301/12

bar- fiili de, Oğuz grubunda kelime başı /b/ > /v/ ses değişimine uğrayarak *var-* hâlini almıştır. Metinlerde iki şekil de bulunmaktadır. Ancak *bar-* fiili {-GAn} ekiyle, *var-* fiili {-An} ekiyle kullanılmıştır. *bar-* fiilinin {-An} ile kullanıldığı hiç örnek yokken *var-* fiilinin {-GAn} eki ile kullanıldığı bir örnek vardır : *özüye var-ğan қазақlardan* 010/52.

- *vilāyetiñüze var-an noğay* 066/17, *azaқ қал’asına var-an iki қадırға* 105/34, *bundan var-an ‘asker* 145/18, *bu тарafдан var-an ‘asker* 145/26, *bu тарafдан*

almaş-ıva var-an meḥmed şāh bek 160/31, *var-an* adamlarımızı 298/11, *var-an* uluḡ ilçimüzi 004/60, *var-an* ‘asker 113/16, *var-an* çapḡunlarımız 113/18.

Oğuz grubunun ayırıcı ses özelliklerinden olan kelime başı /t/ > /d/ ses değişiminin görüldüğü *düş-* (< *tüş-*) fiili son dönem metinlerinde ve az sayıda geçmektedir, ancak üzerine yalnızca [-en] sıfat-fiil ekini almıştır: *düş-en esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz* 203/44. Oysaki Metinlerde daha sıklıkla kullanılan eskicil biçim *tüş-* her zaman [-gen] ile kullanılmaktadır: *tüş-gen esīrlerini* 008/54, *tutsaḡ түш-ген қардағımız* 020/36, *bizge түш-ген барға достлықını* 053/30 gibi.

TKT’de {-An} sıfat-fiilinin kullanımına ilişkin, Kıpçak-Oğuz ayrımının kolaylıkla yapılabildiği bu fiil örnekleri dışında, şu örnekler verilebilir:

- *oḡlumız sultāna çık-an tiyişi yazdurup* 145/29
- *kaç-an қазақlarıñ bahāsı* 121/39
- *muḡaddemde kal-an maşlaḡatlarnı* 234/45
- *qız qardaşımızdan toḡ-an qaraçımızdır* 015/218
- *iḡtizā id-en maḡallere* 301/32,
- *kel-en ādemleriñüz* 025/75
- *kiç-en sene* 025/39
- *könderil-en muḡabbet-nāme-i ḡaṡṡıñız* 229/11
- *viril-en ecvibe* 301/61

II. İsim olarak kullanımı:

{-An} sıfat-fiil ekinin TKT’de, üzerine çoḡul eki ve ad durum ekleri alarak isimleştiği örnekler de görülmektedir:

- *anda kel-enler ve eger bundan varan ‘asker* 145/18
- *kelüp kid-enler* 301/29
- *tüccār tāifesinden bucaḡ taraflarına ve beri semtlere kel-enlerden mu‘tād olan virgülerinden ziyāde şey taleb olınmamaḡ* 301/28
- *keç-enlerde or taşrasında beş adamımızı öldirüp* 298/12

- *esir ve atları buldurıp şahiblerine köndermede ve bulunma-yanları araştırmada ve eşkıyanın hakklarından kelmedeyüz* 298/10

2.3.1.2.5. {-(X)r}

{-(X)r} sıfat-fiil eki, daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Zaman kapsamı, şimdiki zamandan geleceğe uzanan bir genişliktedir (Korkmaz 2014: 815). Daha az sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve daha görelî bir özne anlamı taşır (Banguoğlu 1974: 425). Ekin [-r] biçimi ünlü ile biten fiil tabanlarına gelirken [-Ur], [-Ir] ve [-Ar] şekillerinin fiil tabanlarına geliş düzeni kurallı değildir (Korkmaz 2014: 815).

{-(X)r} eki Türkçenin çok yaygın sıfat-fiil eklerindendir. Eski Türkçede çoğunlukla {-r, -Ur} şekilleri kullanılmış olmasına karşın; Eski Türkçeden sonra {-Ur} biçimi kullanılıştan düşünce [-r] yanında [-Ar] eki yaygınlaşmıştır (Eraslan 1980: 29). Çağatay'a göre, Eski Türkçede şekil ve zaman eki durumuna geçen bu ek, işlev bakımından *-GAn / -KAn* sıfat-fiil ekine yakın olmakla birlikte daha çok bir işin devamlılığını, onun vasfını gösteren bir anlam taşımaktadır (Çağatay 1948: 540).

Ekin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Bang, ekin [-r] yön gösterme eki ve {-A, -U} zarf-fiil ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşündedir. J. Deny, eki *er* “insan, kişi” sözcüğüne dayandırmaktadır. Kotwicz, eki [-A] devamlılık eki ve Çuvaşça geçmiş zaman eki [-r] ile açıklamaktadır. Räsänen, bu görüşe karşı çıkarak Çuvaşçada /r/ ~ /t/ ses değişiminin mümkün olmadığını söylemekte ve ekin yapısında bulunan /r/ sesinin kaynağını *er-, bar-, tur-, yor-* gibi yardımcı fiillerde aramaktadır. Bu açıklamalar, ekin kökenini aydınlatmada yetersizdir (Eraslan 1980: 41-42).

Ek, Köktürk ve Uygur dönemlerinde {-(X)r} biçimindedir ancak [-Ur] biçimi daha yaygındır. Ek bu dönemde sıfat-fiil eki göreviyle seyrek olarak görülmüş, daha çok zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek genel olarak şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman anlamı verir (Gabain 2003: 80). Bu dönemde ekin sıfat-fiil yaptığı bazı örnekler: *kör-ür közüm körmez teg bir-ir biligim bilmez teg boltı* KT K10 (Tekin 2000: 169); *er-ür bar-ur erikli* (Gabain 2003: 80). Ekin bu dönemde üzerine {+çA} eşitlik ekini alarak zarf oluşturduğu örnekler de vardır: *üze teñri köbürg(e)si et-er+çe* (Tekin 2000: 169); *anasın babasın oğlanı sef-er+çe* (Gabain 2003: 80). Ek, eşitlik eki dışında iyelik ekleri olarak da isim olarak kullanılmıştır: *bir yme er-ürî yok erip* (Gabain 2003: 80).

Ek Karahanlı Türkçesi döneminde {-(X)r} biçimindedir ve geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. Ekin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örnekler bu dönemde artmıştır: *keçer kün, külçir-er teg, kül-er teg, bil-iriñ, bil-irke, kalı-ırқа, yorı-rқа, bar-urı, kı-l-urқа, öl-ürde*. Ek üzerine çekim ekleri alarak kullanıldığında cümlede zarf görevi yapabilmektedir (Hacıeminoğlu 2008, 165-166).

Harezmi Türkçesinde de {-(X)r} şeklinde görülen ek bu sahada iyelik ekleri de almaktadır: *kel-ür yıl* (KE.222v21), *öl-er hāl* (KE.181v16), *kör-er köz* (NF.280-17), *boz-ar söz* (ME.50-2), *yun-ur yer* (MM.5b/7); *ölüm kel-ürini* (NF.160-6) (Toprak 2005: 317-318).

CC’de {-(X)r} biçimde ve geniş zaman sıfat-fiili olarak görülür: *sana-r tahta* “sayı (hesap tahtası”, *söw-er kişi* “dost adam”, *tan-ur kişi* “bilir (tecrübeli) kişi”, *kel-ir aynada* “gelecek cuma” (Gabain 1998: 85). Memlûk Kıpçak sahasında daha çok zaman çekiminde kullanılan ekin sıfat-fiil olarak kullanımına fazlaca rastlanmamaktadır: *aķ-ar su* “akarsu”, *çır-lap aķ-ar* “su sesi”, *yel es-er* “rüzgar” (Karamanlıoğlu 1994: 141).

Çağatay Türkçesinde [-(A, U)r] biçiminde olan geniş zaman sıfat-fiil eki, ünlülerden sonra [-r]: *baş-la-r, oķu-r*, tek heceli fiil tabanlarından sonra [-Ar], nadiren [-Ur]: *aç-ar, aķ-ar, at-ar, bat-ar, çek-er, iç-er, al-ur, bol-ur*, çok heceli fiil tabanlarından sonra [-Ur]: *atlan-ur, öltür-ür* şeklinde gelir. 15. yüzyıl yazarlarından Şeybanî Han’da bazen ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra ek arkaik [-yUr] şekliyle gelir. Ek Çağatay Türkçesinde, hareket ismi ve fail ismi yapar (Eckmann 1988: 104-106).

Eski Anadolu Türkçesi sahasında da {-(X)r} şeklinde görülen ek, nitelediği ismin harekete bağlı özelliğinin geniş bir zamanda gerçekleştiğini belirtir. EAT’de çok kullanılan bir ektir. Sonraki dönemlerde, bazı kalıplaşmış isimler (*akar su, bilir kişi, görür göz*) dışındaki kullanımını [-An] ekine bırakmıştır: *yaş-ar oğlan, yaraş-ur, gör-ür gözüm, bil-ür kişi* (Akar 2018: 192-193).

Çağdaş Kırım Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan [-(I, U)r] ve [-Ar] eki, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra genellikle [-(I)r] şeklindedir: *ayt-ır söz, bar-ır yerim, de-r kibi, ber-ir tarzında, kül-er yüz, kör-ür köz* (Yüksel 2012: 861; Savran 2003: 96).

Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki {-(X)r} şeklindedir. Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-r] şeklinde gelmektedir, ekin [-yUr] şekli yoktur: *cavla-r için*

290/25, *dile-rin* cibergey irdiñiz 030/38, *oñsa-r* kılık 229/38, *tile-r* karaçılarımızni 036/29, *yara-r* yigittir 203/54.

[-Ur] şekli çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarının üzerine gelmektedir. [-Ur] şekli dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *kolğa al-urını* 293/22, *bar-ur* için 008/66, *kıral bol-ur* oğul kalmay 004/19, *her yıl ber-ür* uluğ *hazinemizni* 264/29, *kel-ürine* bağıp *turgan irdik* 012/25, *delâlet kıl-ur* nimerseler 030/87, *şadır ol-ur* iblâğıle 298/03, *tur-urımızni* 030/30, *vir-ür* için 008/49, 008/54, 008/65, *yat-ur* ilçi 062/15, *ilçinüzden alın-ur* çapkun nâmesinde 121/25, *beril-ür* için 234/30, *bildir-ür* için *yiberdik* 004/57, *ozdır-ur* için 008/60, *öltür-ür* için 008/48, 008/53, 008/64, *söyleş-ürini* 293/23

[-Ar] ve [-Ir] şekilleri azdır ve [-Ar] tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmektedir: *kit-er* çağda 015/188, ‘arz *it-er* bolğay 071/52, *almaşiv et-er* murâdıñuz 238/21, *pâdişahlığıñuzğa tüş-er* iş tügildir 053/36; *iki tarafdın tutsaqlar alış-ır* bolğanlarında 285/23, özüye *var-ır* iken 187/17, *ber-irimiz* için 234/15, *kör-ir* için 290/29, *yiber-ir* için 025/54.

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil ekinin TKT’deki işlev ve kullanımları şöyledir:

I. Sıfat-fiil eki olarak kullanımı: *oñsa-r* kılık 229/38, *tile-r* karaçılarımızni 036/29, *yara-r* adamını 002/49, *hattımız kit-er* çağda 015/188, *almaşiv et-er* murâdıñuz 238/21, *pâdişahlığıñuzğa tüş-er* iş tügildir 053/36, *delâlet kıl-ur* nimerselerke 025/56, *ileh memleketiğa kıral bol-ur* oğul kalmay 004/19, *dostlık ve barışlık bol-ur* ümîdindeyüz 209/15, *dostlık ve barışlık cihetinden şadır ol-ur* iblâğ ile *i‘lâm-ı yarlığ-ı şerîf-i hanî* budır ki 298/03, ‘ömr âhiriğaça taymay *tururğa delâlet kıl-ur* nimerseler 030/87, *ilçinüzden alın-ur* çapkun nâmesinde yazılıp *könderilsün* 121/25, *iki tarafda bolğan yat-ur* elçileri 216/18, *her yıl ber-ür* uluğ *hazinemizni* ve *yağşı böleklerimizni* 264/29.

II. İsim olarak kullanımı:

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki üzerine isim çekim ekleri alarak isim gibi kullanılmaktadır.

A. İyelik ekleriyle: *uluğ şaķınçda bol-urı* lâzımdır 229/19, *bozoğda bol-urı* bizge de ve sizge de *yağşıdır* 234/43, *dostlığımız bir halel virmesine bâ‘iş*

ol-urı dostlık ve kardeşliğe lâyık olan iş tügildir 152/20, kardeşlikde muhkem *bol-uriñuz* yazılmış 139/19

- B. İyelik eki + Ad durum ekleriyle: *iki yurtnıñ arasında tüzünlik bol-urın* tilep 053/18, *şulh ve şalāh ve rāhatlık bol-urın* tileymiz 090/31, *özümüz keyiki dile-rin* cibergey irdiñiz 030/38, *uluğ işler bol-urını* fikr kılğay irdiñiz 071/63, *iki yurt rāhat bol-urını* tileymiz 071/65, *anı tağı qolğa al-urını* ve bir yerden *söyleş-ürini* münāsib körüp 293/22, ‘ömr āhirigāça muhkem *tur-urımıznı* siz kardeşimizğa ma‘lūm kılur 030/30, dost qarındaş *bol-uriñuznı* ricā kıldı irse 025/42, *qalğan hazineleiriñüzni* ne minvāl üzre *yiber-iriñüzni* ba‘de siz kardeşimizğa i‘lām etermiz 209/26, tusnaqlar *halāş bol-urına* sa‘y kılğay erdiniz 229/41, *almaşıv anda bol-urına* her kez imkān yoqdır 229/17, *çapqunımıznıñ kel-ürine* bağıp turğan irdik 012/25.

III. Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:

- A. *tutqa-r kılma-y* 004/60, 004/62, 005/61; *iki tarafdın tutsaqlar alış-ır bol-ğanlarında iki tarafdın bir kimse incinmey* 285/23; *ilçileriñiz ve sipāhileriñiz siz uluğ pādīşāhğa ‘ārız it-er bol-ğay* 071/52
- B. Bir örnekte, *i-* cevher fiili üzerine gelen [-ken] zarf ekiyle birlikte zarf yapıları oluşturmak üzere birleşik fiil oluşturmuştur: *qullarımızdan kaçup özüye var-ır i-ken qazaq rāst kelüp öldürip cezāsın bulmışdır* 187/17.
- C. Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-(X)r} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *atlan-ur ir-di* 002/23, *art-ıq bol-ur er-di* 253/34, *buyur-ır er-dik* 238/22, delālet *kıl-ur i-düñüz* 002/35, *kil-ür ir-diler* 004/18, *bar-ur i-gendir* 013/82, *bol-ur i-miş* 274/62, *zuhūr id-er i-se* 298/21, *söyle-r bol-sa* 013/47, *bar-ur bol-sa* 264/43, *al-ur bol-sağ* 209/35, *tile-r bol-sañuz* 010/88, *çıkar-ır bol-sañuz* 004/51, *yürü-r bol-salar* 004/17, *çıkar-ur bol-salar* 004/41

IV. Zarf yapılarında kullanımı:

Sıfat-fiiller genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından, sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz 2014: 784). {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki TKT’de, iki yolla zarf yapmaktadır:

A. {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki çeşitli edatlarla bir araya gelerek zarf yapıları oluşturmaktadır. TKT’de ekin edatlarla yaptığı zarflar şöyledir:

i. {-(X)r} **içün/üçün**: Bu zarf, fiilin neden yapıldığını, amacını nitelemektedir. Bu yapı fiile “-mAK için, -mAsI için” anlamları verir. {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiili ile **içün** edat arasına iyelik eklerinin girerek ekin genişlediği örnekler de vardır:

- *biñ seksen târîhinde **beril-ür içün** çıkğan üç yıllık hazîneni* 234/30
- *karındaşımız zigmut **bildir-ür üçün** yiberdik* 004/57
- *uzun uzak dost **bol-ur içün** barça dostlık sözini söylep yiber gen irdik* 036/17
- *azav ve kıırım **cavla-r içün** te‘mîn kılınğan ‘askerleriñiz hâlâ ne yerde turğanları ve ne işde bolğanları cümle ma‘lûm bolğandır* 290/25
- *müselmân tusnaqların hıristiyân **et-er içün** siyâset kılalar imiş* 229/37
- *siz karadaşımızğa ma‘lûm **kıl-ur üçün** çapķunımız kudvetü’l-emâsil ve’l-âķrân ‘oşmân bu muħabbetlik haķķımız bile ciberdik* 030/30
- *hâlâ sizler milen dostlık ve düşmānlık işini **kör-ir içün** ‘askerimiz milen ordan tışķarı çıķdıķ* 290/29
- *allarnı tutmas içün ve hem talamas içün ve hem tutķavsız alarnı **ozdır-ur içün*** 008/60
- *siz karadaşımızdın kilgen uluğ elçi başıñuznı **yiber-ir içün** baķturğan irdik* 025/54
- *dostlık ve karadaşlık muħkem **bol-urı** içün hāķrımznı hoş kılğay erdiñüz* 253/53
- *elçileriñüzde bolsa siz karadaşımıznıñ murād kılğaniñuzça şart-nāme-i haķķ-ı şerif **ber-irimiz içün*** 234/15

- *siz ardařlarımıznıń ol sa‘adet giray an kününde yiberilgen apun kişilerin zni araflarınızga yiber-irimiz i  n yazmışsız* 296/12

ii. **{-(X)r} sebebli:** Bu zarf, fiilin yapılış nedenini ifade etmektedir. Bu yapı fiile “-dl l i in” anlamı verir. Metinlerde tek örneğine rastlanmıştır:

- *muabbet-n me-i attn uzda yazdınız kim iki yurtnıń arasında dostlık ve ardaşlık s zin söyleşip bıkleş- r sebebli bir yakın ulumızni ve culıv i  n boyarın z vaşıl barisaviçni ve  zge tutsaqların zni valun ga yibergey erdik* 216/11

iii. **-r aklı/-raklı:** Yalnızca *de-* “demek, söylemek” fiilinin geniş zaman sıfat-fiili üzerinde görülmektedir. *aklı*³² sözcüğü, Tarih  Kırım Türkçesinde “gibi, kadar” anlamlarında bir edat olarak kullanılmıştır: *bara ile memleketi on eki yıl aklı ralsız ve p diş hsız alıp* 005/21. Genellikle *ni/ne* soru edatı ile birlikte “nasıl” anlamı vermektedir: *taı ‘oşm n beg defterin e ne aklı ton yiberdi niz* 015/94, *taı beyimlerimizge taı bigeçlerimizge ne aklı nimersele yiberdi niz* 015/96, *ne aklı ton bolsa şolaklı tondır dip yazar a buyurgaysız* 015/104, *ş h n giray sultannıń ni aklı kiři ird ği  zi nizgede bolsa ma‘l min zdır* 015/162. Bu edat geniş zaman sıfat-fiil eki almış *de-* fiili ile birlikte “der gibi, diyecek gibi” anlamında kullanılmıştır: *yok di-r/de-r aklı bolsa ız* “hayır der gibi olursanız” 002/40, 010/92, 013/35.

³² *aklı* edatına, Kıpak grubu lehçelerinden Kazan Tatar Türkçesinde rastlanmıştır: *aklı*: 1. ... e doğru. 2. ... e yakın. 3. Kadar. 4. Dolasıya kadar, tamamen, hepsi. 5. ... derecede, ... miktarda, ... şeklinde, gibi. KznTS.89a. Sözcüğün ses değişimine uğramış biçimi Kazak Türkçesinde görülmektedir: *çaklı*: Sayılı, hesaplı, belli, pek, fazla değil. KzkTS.305a. sözcüğü sıfat olarak kullanılmaktadır. Tarih  sahada, *aklığ* (< ak: “tam, kesin olarak” EDPT.404a); “belirlenmiş bir miktar, sayı ya da boyuta sahip olan”, Xak. *bir kişi otur aklı* “tam bir kişinin oturabile ği yer”, *yey r aklı* “(bir ailenin) yemesi için yeterli” EDPT.407a şeklinde Eski Türkçe döneminde görülmektedir. Daha sonra ise Kuman sahasında CC’de, *aklı*: O yaratılışta, o özellikte (gibi, kadar), ... bir cinsten; *ana aklı* “o ölçüde, (onun gibi) onun kadar CC.138,6; *ana keçer aklı yazık* “affedilebilir gibi günah” CC.131,12. Harezmi sahasında ME’de, *aklı*: Ölçülü (<aklı kıl-) ME.75-7. Karahanlı sahasında (*ak*: bir şeyin özünü, aynıni bildiren kelime; “tam, işte, aynı” sözleri gibi. DLT.I.333-5) ve EAT’de [*ak*: “ta, tam, tamam” (ağ, a, cak, ık) TTS.795], edatın Clauson’un özümlediği şekilde muhtemel kökünü oluşturan *ak* sıfatı kullanılmıştır. ağdaş sahada, bu sıfat yine Kazan Tatar sahasında (*ak*: tam, cuk KznTS.88b) ve Kazak Türkçesinde (*şak*: Tam, uygun KzkTS.305a) görülmektedir.

- B. $\{-(X)r\}$ geniş zaman sıfat-fiil eki ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: $\{-UrdA\}$, $\{-(X)rGA\}$ ve $\{-(X)rday\}$. Ayrıntılı bilgi için bk. *Zarf-Fiiller*.

V. Zaman eki olarak kullanımı:

Sıfat-fiil ekleri, hareket bildiriminin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013: 315). Bu durum sıfat-fiilleri, çekimli fiillere; sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz 2014: 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir.

$\{-(X)r\}$ sıfat-fiil eki, Eski Türkçe döneminden itibaren hem sıfat-fiil eki hem de zaman eki olarak kullanılmıştır. Ek, daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman gösterir. Zaman kapsamı, şimdiki zamandan geleceğe uzanan bir genişliktedir (Korkmaz 2014: 815). Daha az sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve daha görece bir özne anlamı taşır (Banguoğlu 1974: 425). Çağatay'a göre bu ek, işlev bakımından *-GAn / -KAn* sıfat-fiil ekine yakın olmakla birlikte daha çok bir işin devamlılığını, onun vasfını gösteren bir anlam taşımaktadır (Çağatay 1948: 540).

Türk dilinin tüm dönemlerinde zaman eki olarak kullanılan bu ekin başlangıçta iki ana işlevi vardı: Genel hükümleri ifade etmek ve şimdiki zamanı bildirmek. Gelecek zamanı bildirme işlevi ise başlangıçta seyrek olarak görülmüş, zamanla artmıştır (KTLG.384). Ekin Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde genellikle temel iki işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Kipin şimdiki zaman işlevi tarihî lehçelerde uzun süre devam etse de giderek azalmış, belirsiz gelecek zaman işlevi ise giderek artmıştır. Geniş zaman (genel hükümleri, her zaman yapısını anlatma) işlevi ise hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde aynı sıklıkla devam etmiştir (KTLG.384-385). Ekin geniş zaman eki olarak kullanımı için bk. Geniş Zaman Çekimi.

2.3.1.2.6. $\{-z, -s\}$

Olumsuz fiil tabanlarına gelerek geniş zaman sıfat-fiilleri yapan ekin Eski Türkçedeki biçimi $[-z]$ şeklindedir. $\{-(X)r\}$ geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzu olarak kullanılan ek, Köktürkçede niteleyici ve yüklem olarak kullanılmıştır (Tekin 2000: 170). *erme-z*

iş, bilig bilme-z kişi örneklerini veren Gabain, bu ekin sık sık sıfatın bazen de yüklem isminin olumsuzunu yapmakta kullanıldığını söylemektedir (Gabain 2003: 57).

Ek Karahanlı Türkçesi döneminde, {-z, -s} biçimindedir. Olumsuz fiil tabanlarından geniş zaman sıfat-fiili yapan ek olarak kullanılmıştır. {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzudur. Ekin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örneklerle de rastlanmaktadır: *körünme-z bol-, yañğılma-z kişi, yayılma-z yoriğa, kerekme-zin, aytma-zda, berme-ske, katılma-zda, köçme-zde* (Hacıeminoğlu 2008, 165-166).

Harezmi Türkçesi metinlerinde az sayıda örneği görülen ek {-z, -s} şeklindedir: *şı'r aytma-z er* (ME.32-2), *kün tüşme-z kölige* (ME.94-1), *tükenme-s ğına* (MM.4b/1) (Toprak 2005: 318-319). Ekin görüldüğü örneklerden bazıları edat ve çıkma durumu eki alarak zarf-fiil yapmaktadırlar: *ölme-sdin burun* (KE.137r4), *kelme-sdin oza* (NF.390-1), *kelme-zdin burunrağ* (NF.69-5,6), *kıılma-zdın aşnu* (NF.60-1,2) (Toprak 2005: 362-363)

Kıpçak sahasında CC'de *tügenme-z tirilik* (CC.125-30), İM'de *uyma-s kişi* (İM.450b/3), *körme-s közi* (İM.368b/4), GT'de *toyma-s közüm* (GT.276-7), *yarama-s ünüm* (GT.221-11) az sayıda örnekte kaşımıza çıkmaktadır (Toprak 2005: 363).

Çağatay sahasında hem [-z] hem de [-s] biçiminde görülmektedir. Olumsuzunu yaptığı [-(A, U)r] sıfat-fiili ile aynı şekilde kullanılır; hareket ismi (*müstecâb olması, ağzıma alma-s hayâlüm, tolma-sdın burunrağ*) ve fail ismi (*bilme-s kişi, tegme-s kişi, kıılma-s işler*) yapar (Eckmann 1988: 106-107). Ekin üzerine {-lik} ekinin getirilmesiyle olumsuzluk ifade eden soyut isimler yapılmaktadır: *bilme-slik, körme-slik* (Eckmann 1988: 107).

Eski Anadolu Türkçesi sahasında da {-(X)r} sıfat-fiil ekinin olumsuzunu yapan sıfat-fiil ekidir ve [-z] şeklindedir. Bu dönem metinlerinde yaygın olarak kullanılır: *değme-z söz, bilme-z kişi, ağrıma-z başı, dönme-z kılıcum, gelme-z yoldaşı, düşme-z iş* (Akar 2018: 193).

Çağdaş Kırım Türkçesinde olumsuz fiil tabanlarında geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan [-z] eki, [-(I, U)r] ve [-Ar] ekinin olumsuzunu yapmaktadır: *açılma-z dolaplarga, gizlenme-z gururnen, tükenme-z bir çoğraq, sönme-z yıldız* (Savran 2003: 96-97; Yüksel 2012: 862).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-z, -s} şeklinde karşımıza çıkan ekin işlevleri şöyledir:

- I. **Sıfat-fiil eki olarak kullanımı:** Olumsuz fiil tabanlarına gelerek geniş zaman sıfat-fiili yapar: *anıñ sebebli kim bolma-s iş için söz uzatmay dostlık ve cavlık belli bolur* 234/50; *bizge bir olma-z ve oğşavsız sözler yazup köndermişsiz* 194/13, *öyle söz anıñ ağzından çıkdığı muqarrer olursa haqqından kelme-z tügildik* 178/46.
- II. **İsim olarak kullanımı:** Ek, üzerine iyelik ve ad durum ekleri olarak isim gibi kullanılmaktadır: *şart-nāme mūcibinçe dostlık ve qardaşlıqda bolup hiç bir türlüq cavlık kılma-sımızğa inam kılğay erdiñüz* 274/26, *her kez siz qardaşımız haqretleriniñ vilāyetleriğa ve qālāleriğa ve köy kentleriğada bolsa ve cavlay barma-slarığa ve zarar ve ziyān kılma-slarığa ‘ahd ve āmān ve şart ve peymān kılğanımızça* 030/29
- III. **Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı:** *zabt kılma-s bol-ursañız* 004/64. Sıfat-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-z, -s} sıfat-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *barma-s i-gendir* 013/83, 015/119, *bolınma-z i-miş* 036/43, *çıqarma-s bol-sañız* 004/48, *kılma-s bol-sañız* 005/75, *etme-z ol-sañız* 194/25.
- IV. **Zarf yapılarında kullanımı:**
- {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, TKT’de, üzerine edat ya da çeşitli ekler olarak kalıplaşma yoluyla zarf ya da zarf-fiiller yapmaktadır:
- C. **[-s] için:** [-s] geniş zaman sıfat-fiil eki *içün* edatıyla birlikte fiilin yapılma nedenini ifade eden zarf yapmaktadır. Bu zarf olumsuzluk eki {-mA} ile birlikte fiile, “-mAmAk için, -mAmAsI için” anlamları katmaktadır. {- (X)r} için/üçün zarf yapısının olumsuz fiil tabanlarında kullanılan hâlidir: *çapma-s için* “yağmamalaması için” 008/46, *tutma-s için ve hem talama-s için* “rehin almaz ve yağmalamaz diye” 008/60, *özgece bolma-s için* “başka türlü olmaz diye” 008/71.
- D. {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, üzerine çeşitli isim çekim ekleri olarak zarf-fiil ekleri oluşturmuştur: {-zdAn}, {-sGA, -sKA, -zge}, {-sday, -stay}. Ayrıntılı bilgi için bk. *Zarf-Fiiller*.

V. Zaman eki olarak kullanımı:

{-z, -s} eki, olumsuz fiil tabanlarına, sürekliliği olan bir geniş zaman anlamı katan sıfat-fiildir. Diğer pek çok sıfat-fiil eki gibi, taşıdığı zaman ve hareket kavramları nedeniyle Eski Türkçe döneminden itibaren tüm tarihî lehçelerde geniş zaman eki olarak da kullanılmıştır. Çağdaş lehçelerde de, {-(X)r} ekinin bildirdiği geniş zaman (Türkiye Türkçesi) ya da gelecek zaman (diğer Türk lehçeleri) kavramlarının olumsuz fiil tabanlarındaki karşılığını vermek için kullanılmaktadır. {-z, -s} ekinin zaman eki olarak kullanımı için bk. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman Çekimi.

2.3.1.2.7. {-(y)ACAK}

Her türlü fiil tabanına gelebilen {-(y)ACAK} eki, gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kurar. Ek, yalın ya da iyelik ekleriyle birlikte görülebilir (Korkmaz 2014: 828).

{-(y)ACAK} eki, Menges (1968: 131)'e göre [-a] ya da [-ğa] fiil ismine *çağ* 'zaman, çağ' kelimesinin gelmesiyle veya eşitlik eki {+çA} + kuvvetlendirme edatı *ök* > -*çağ* gelmesiyle oluşmuştur (Gültekin M. 2006: 39). Korkmaz (1995b: 4-5) ise {-(y)ACAK} ekinin -a + *çağ* < -a + *ça* + *ok* 'gelecek zaman', eşitlik hâli' ekleri ve 'pekiştirme edatı' birleşmesinden meydana geldiğini düşünmektedir³³.

Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay yazı dillerinde görülmeyen, Eski Anadolu Türkçesinde 16. yüzyıla kadar gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılan {-(y)ACAK} eki, Osmanlı Türkçesinin gelişmesiyle birlikte gelecek zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır (Gülsevin 2011: 103). Çağdaş sahada Horasan Türkçesi dışında, Oğuz grubu Türk lehçelerinde, gelecek zaman ifadesi için kullanılan başlıca ektir. Ayrıca bu ek, günümüzde Özbek, Karakalpak, Başkurt, Tatar, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde de gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır (Gültekin M. 2006: 54).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, ek, {-AcAk, (y)cAk} şeklindedir. Ek bu sahada hem gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak hem de aslî gelecek zaman eki olarak görev yapmaktadır (Savran 2003: 60-61, 95-96). {-AcAk, (y)cAk} sıfat-fiili yalın ya da isim çekim ekleriyle kullanılabilir: *açıl-acağ* yeni mektebe, *doğ-acağını*, *tına-cağğa*

³³ Ekin kökeni hakkındaki farklı görüşler için bk. KORKMAZ, Zeynep (1995b), Türkçede -acağ / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, s. 3-11, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

“dineceğe” (Savran 2003: 60-61). Ekin ilk ünlüsü ünlü ile biten kelimelerden sonra araya giren /y/ sesi nedeniyle düşebilmektedir: *unutilma-ycağ*, *işle-yceğini*, *hırsızla-ycağ*, *külümsire-ycek* (Savran 2003: 61).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-(y)ACAK} eki, gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak az sayıda örnekte kullanılmıştır. Ekin zaman eki işlevine ise rastlanmamıştır. Ek, hem [-AcAK] hem de [-AçAK] biçimde görünmektedir. Ekle yapılan sıfat-fiiller TKT’de, sıfat olarak ve üzerlerine çekim ekleri almak yoluyla isim olarak kullanılmışlardır. Birkaç örnekte, gelecek zaman sıfat-fiilinin yüklem olarak kullanıldığı da görülür.

I. Sıfat olarak kullanımı:

- *var-acak* kıırım ‘askerimizni 020/28
- *kel-ecek* yılını 012/60,
- *kardeşimzdın kel-ecek şāhın ağaya* 025/67
- *andan kel-ecek söziñüzke* 025/68
- *hazîne kel-ecek zamānlar keçüp hazinemizni yibermediñiz* 290/21
- *ol-acak iş tügil-dir* 145/28
- *nağz-ı ‘ahde sebeb ol-açak iş olmuş değildir* 160/26
- *yiber-ecek uluğ hazineni* 012/77
- ‘ahdımızı bozmağ pādīşāhlara *düş-ecek iş tügildir* 160/21
- *kırk elli aqçe id-ecek şamur yoğdır* 121/34
- *kel-ecek hazineñüzni* 178/14
- *kiy-ecek bir şamur yoğdır* 121/14
- *bundan soñra köndüril-ecek çapğunımız* 121/20

II. İsim olarak kullanımı:

- *taraf-ı dostānemizden elçi könderil-eceginde cā-yı iştibāh olınmaya* 301/49
- *(yıllık hazîne) berilüp yiberil-ecekin bildirüp* 285/14
- *ne işle-ycekin anlarını kimse bilmez* 194/36
- *dikkat olın-acagı* 301/62,
- *irsāl olın-acagı* 301/67
- *şakīleriñ def ine dikkat olın-acagina iştibāh olınmaya* 301/46
- *şıyānet olın-acagında iştibāh olınmaya* 301/27
- *tahrir olın-acagında iştibāh olınmaya* 301/41
- *harāmizāde ve hırsız yurt al-açak degildir* 178/23

- *bize re‘āyā olup **kal-açaq** degildir* 203/25

Ek, olumsuz fiil tabanlarına, araya /y/ bağlantı ünsüzü olarak gelmektedir:

- *tutsaklarıñuzğa anıñ içün siyâset **kılnma-yacağımıza** dep şart-nâme içinde yazğanlar erdi* 274/61
- *bir taraftan rencide ve ta‘addī **olınma-yacağı** ma‘lūm-ı dostāneleri ola* 301/36,
- *virme teklifi olur ise de kabūl **olınma-yacağı** yegān yegān ma‘lūmımız olmağile* 301/58
- *bundan soñra tā‘ife-i mezkūre bu taraflarda āzārda **olınma-yacağına** şübhe olınmaya* 301/33

2.3.1.2.8. {-ğusı}

{-GU} gelecek zaman sıfat-fiil ekinin teklik 3. kişi iyelik ekiyle genişletilmiş şekli olan {-GUsI} eki, Eski Türkçe döneminden sonra görülmeye başlamıştır. Ekin yapısında bulunan {-GU} eki, Köktürk döneminden itibaren gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır, mecburiyet ve gaye ifade eder ve sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır (Gabain 2003: 83). Mansuroğlu, ekin işlevlerini fiilin bildirdiği mana ile ilgili soyut kelimeler türetmek, soyut kavramları somutlaştırmak, gereklilik ve gelecek zamanı karşılamak olarak tespit etmiştir (Mansuroğlu 1953: 341-348).

{-GUsI} eki Karahanlı döneminden itibaren sıkça karşımıza çıkmaktadır: *yi-güsi* “yiyeceği”, *ögüsün* “öleceğini”, *kelme-güsün* “kelmeyişini” (Hacıeminoğlu 2008: 169-170). Harezmi Türkçesi döneminde ek, [-GUsI turur] şeklinde gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır, sıfat-fiil olarak kullanıldığı örnekler sınırlıdır (Toprak 2005: 326). Kıpçak sahasında ekin, {-GUsI} biçimi görülmez, {-GU} biçimi ise az sayıda örnekte sıfat-fiil eki olarak görülür. Çağatay döneminde az görülen ve gelecek-gereklilik bildiren {-GU} sıfat-fiilinin {-GUsI} biçimi gelecek zaman teklik 3. kişi çekiminde kullanılır [-GUsI turur]: *al-ğusıdur*, *kel-güsidür* (Eckmann 1988: 135). Ek, sıfat-fiil eki olarak ya da zaman eki olarak EAT’de görülmez.

Çağdaş Kırım Türkçesinde, rastlanmayan bu ek, **Tarihî Kırım Türkçesinde** de çok az sayıdaki örnekte yüklem ismi olarak kullanılmıştır:

- *cānıbek giray han hāzretlerimizniñ sözi her kez yalğan irmestür kim özñe **bol-ğusı** yoqdır*“ Canıbek Giray Han hazretlerinin sözü hiçbir zaman yalan olmaz ki başkaca olacağı da yoktur.” 012/72

- *inşā'llāh ol iş ol velīshāh mīrzāga şulay **kal-gusı** yoqdır haqqından kilip özine köre cezāsı virilmek muqarrerdir* “İnşallah o iş, o Velışah Mirza’nın yanına öylece kalacak değildir, haklarından gelip cezasını vermek kararlaştırılmıştır.” 015/185
- *āşlā sözüimiz **hilāf bol-gusı** yoqdır* “Asla sözümüzün yalan olacağı yoktur.” 012/77

2.3.1.3.Zarf-Fiil

(İng. *derund*, Alm. *Konverbum*, *Konverb*, *Gerundium*, Fr. *converbe*, *gerondif*)

Zarf-fiiller, fiillerden türemiş ve zarf görevi üstlenmiş sözcüklerdir. Her türlü fiil tabanına belli eklerin getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiillerde fiil tabanının asıl anlamı değişmez. Bu nedenle fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramı taşırlarken, zarf yönleriyle de bir eylemin oluş tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bir hareketin nasıl yapıldığı, bir nesnenin bir hareketi yaparken nasıl hareket ettiğini göstermeleri bakımından hâl kipleri olarak da adlandırılmışlardır (Ergin 2013: 137-138). Şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen zarf-fiiller cümlede genellikle bağlayıcı görevi üstlenip yan cümleler kurarlar, çekimli fiile dönüşemezler (Korkmaz 2014: 841). Zarf-fiiller, ad durum ekleri, çokluk eki ya da iyelik ekleriyle genişletilemezler. Bu nedenle, İsim-fiiller ya da sıfat-fiiller gibi isimleşme eğilimleri yoktur. Ancak kalıplaşma yoluyla, kalıcı zarf ya da edat hâline gelmiş örnekleri de bulunmaktadır: *erte*, *öte*, *göre* (Korkmaz 2014: 841).

Zarf-fiillerin üç temel işlevi vardır: 1. Esas fiilin zarflık tamlayıcısı olarak zarf-fiilli parça kurmak; 2. Yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiiller yapmak ve 3. görünüş-zaman eki olarak bitimli cümleler kurmak (Uğurlu 1999b: 20-21).

Türkiye Türkçesi gramerlerinde genelde ortak olarak zarf-fiil ekleri arasında sıralanan *-(y)A*, *-(y)AlI*, *(y)ArAk*, *-(y)Inca*, *-(y)Ip*, *-ken*, *-mAdAn* gibi *aslı zarf-fiil ekleri* olduğu gibi, başka eklerin bir araya gelmesiyle zarf-fiil işlevini yerine getiren *birleşik zarf-fiil ekleri* de bulunmaktadır. (Gülsevin 2001: 126; Gülsevin 2010: 125).

2.3.1.3.1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri

2.3.1.3.1.1. {-A, -I, -U}

{-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri, Türkçenin tarihî ve çağdaş bütün lehçelerinde yaygın olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu zarf-fiil eklerinin

genellikle eklendikleri fiili cümlelerin yüklemine bağlayarak eş zamanlı eylem veya amaç bildirdikleri kabul edilmektedir; bu ekler, esas fiille aynı anda gerçekleşen ikinci bir eylemi anlatırlar (Bayraktar 2004, 158)³⁴. Yüklemin tarzını bildiren zarf-fiiller yapan bu “ünlü zarf-fiil ekleri” fiile “-ArAK, -mAK için, -mAyA” anlamları katmaktadır (Argunşah 1999: 119). Ayrıca birleşik fiillerde bağlayıcı görevinde kullanılan (Bayraktar 2004: 158) bu zarf-fiil ekleri, pek çok yerde birbirinin yerini tutarlar ve özellikle [-I] başta olmak üzere kalıplaşmış bir şekilde çeşitli edatların yapısında bulunurlar (Çağatay 1948b: 33).

Köktürk metinlerinde {-A, -I, -U}³⁵ şekilleri görülen bu zarf-fiil ekleri esas fiil ile aynı zamanda gerçekleşen zarf-fiiller türetir: *altın yışığ aş-a ertiş ügüzüg keç-e yorıdım* “Altay dağlarını aşarak, İrtiş Irmağı’nı geçerek yürüdüm” BK.D.27, *kızıl kanım tökü-t-i kara terim yügürt-i işig küçüg bertim ök* “Kızık kanımı döktürerek, kara terimi akıtarak hizmet ettim” T.52, *inim kül tigin birle eki şad birle öl-ü yit-ü kazgantım* “Kardeşim Kül Tigin ile iki Şad ile birlikte öle yite başardım” KT.D.27 (Tekin 2000: 174). Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-yU] biçiminde gelmektedir: *keyik yi-yü tabışgan ye-yü olurur ertimiz* T.8, *kül tigin yadagin opla-yu tegdi* KT.D.32, *sı-yu urtı* BK.D.36 (Tekin 2000: 175). {-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri Köktürkçede “zarf-fiil eki+ tasvir fiili” yapısında birleşik fiiller de kurmaktadır. *bar-* “gitmek”, *ber-* ~ *bir-* “vermek”, *ıd-* “göndermek”, *elt-* ~ *ilt-* “iletmek, göndermek”, *kal-* “kalmak”, *kel-* “gelmek”, *kör-* “görmek”, *u-* “yapabilmek, muktedir olmak”, *yorı-* “yürümek” yardımcı fiillerinden önce gelen {-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri eylemin tamamlandığını, sürdüğünü, çabucak yapılmasının istendiğini belirttiği gibi eylemi pekiştiren birleşik fiiller de oluşturmaktadırlar (Tekin 2000: 99-101).

³⁴ Alanyazınında genel olarak {-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri ile birlikte {-ArAK} ve {-X)p} zarf-fiil eklerinin bazen cümlelerin asıl fiiliyle eşzamanlı, bazen de ondan hemen önce gerçekleşmiş bir eylemi karşıladıkları yorumlanmaktadır. Uğurlu (1999a), bu eklerle kurulmuş zarf-fiilli parçaların cümlelerin asıl fiili ile girdikleri zaman ilişkisinin, ana fiilin (çalışmada “tam fiil”) sınır vurgulayış rolüne bağlı olarak değiştiği tespitini yapmaktadır. Uğurlu’nun tespitine göre, asıl fiil “sınır vurgulamayan” bir fiil ise cümlede asıl fiil ile zarf-fiilli parçanın fiili eşzamanlıdır. Asıl fiil “ön sınırı vurgulayan” bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlar ve o devam ederken asıl fiil de başlar ve birlikte sürerler. Asıl fiil “son sınırı vurgulayan” bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlayıp biter, onun bitmesiyle asıl fiil başlar (Uğurlu 1999a). Söz konusu zarf-fiillerin asıl fiille olan zaman ilişkisi hakkındaki görüşler ve eleştirisi için bk. UĞURLU, Mustafa (1999a), -ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü, 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı* 1996, s. 1181-1187, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 678.

³⁵ Tekin, bu zarf-fiil eklerini Ünlülü Eylem Zarfları olarak alandırmaktadır (Tekin 2000: 173).

Uygur Türkçesinde, ekin daha çok [-U] olarak kullanıldığı görülmektedir, [-A] nadiren, [-I] ise istisna olarak kullanılır. Bu dönemde de hem zarf-fiil eki olarak hem de birleşik fiil teşkilinde esas fiille yardımcı fiili bağlayan unsur olarak görülmektedir (Gabain 2003: 85): *küy-ü tut-* “devamlı korumak”, *qıl-u alk-* “yapıp bitirmek”, *ay-u bir-* “bildirmek” (Gabain 2003: 90). Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-yU] şeklinde gelmektedir: *ikile-yü* “tekrar ederek, ikileyerek”, *alta-yu tur* “aldatıp durmak” görülmektedir. [-p] zarf-fiili ile en büyük farkı, [-p] ekinin zaman bakımından bir öncelik, {-A, -I, -U} eklerinin ise eş zamanlılık bildirmesidir (Gabain 2003: 85- 86). Karahanlı Türkçesi döneminde de bu ekler temel olarak iki görevde kullanılmıştır: a. Zarf-fiil eki olarak; *açabir-* “açıvermek”, *azayor-* “şaşıarak yürümek”, *kızabak-* “kızararak bakmak”, *külebak-* “gülerek bakmak”, *sevebak-* “severek bakmak”, *tutabir-* “tutuvermek”. b. İsim, edat ve zarf olarak; *adra seçe* “ayırarak seçerek”, *ara* “ara, arasında”, *erte* “erken, sabah”, *kata* “defa, kere”, *koşa* “çift”, *kölike* “gölge”, *oza* “önce evvel”, *sevnü küle* “sevinerek, gülerek”, *yana* “tekrar, yine” (Hacıeminoğlu 2008, 173-174). Ercilasun, hangi fiillerden sonra [-U] veya [-A] zarf-fiilinin kullanılacağını Karahanlı Türkçesi için belli bir kurala bağlı olmadığını belirtir. [-A] zarf-fiil ekinin tek heceli ve ünsüzle biten fiillere, [-U] ekinin ise birden fazla heceli fiiller ve ünlüler ile *q, l, r* gibi ünsüzlerle biten fiillere daha sık geldiğini belirten Ercilasun, bu iki zarf-fiil ekinin [-Ur]/[-Ar] geniş zaman ekleri ile bağlantılı olduğu izlenimini aktarmaktadır (Ercilasun 2014: 235).

Harezmi Türkçesinde zarf-fiil eki olarak, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve kalıplaşmış biçimde edat ve zarf yapılarında görülmektedir. Ekin [-I] biçimi bu sahada yoktur. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-yU], ünsüzle bitenlere doğrudan [-U] ve [-A] şeklinde gelmektedir: *arıqla-yu* KE.235r15, *yıqla-yu* KE.69v12, *ulaş-u* MM.1b8, *bil-ü* MM.10a3, *kan ağıt-a* KE.248v1, *kat-a yarlıkadı* KE.212r8. [-A] zarf-fiili daha çok “-ArAk” anlamı vermektedir (Toprak 2005: 240-248). Altın Orda sahasında HŞ’de bu ekler, aynı işlevlerle {-A, -I, -U} biçimlerinde görünmektedir (Hacıeminoğlu 2000: 158-160). Altın Orda yarlık ve bitiklerinde de [-U] ve [-A] zarf-fiilleri görülmektedir: *anlat-u* A.I.4, *yöri-yü* A.III.11, *yit-e* A.I.11, *anlat-a* A.II.18 (Özyetgin 1996: 44).

Kıpçak sahasında CC’de {-A, -I, -U} biçimlerinde ve herhangi bir kurala bağlı olmaksızın gelmektedirler: *aç-a*, *ert-e*, *bas-a*, *degr-i*, *qıl-l*, *yaqş-l*, *utr-u* (Gabain 1998:

96). Memlûk Kıpçak sahasında, [-A] zarf-fiil eki, birleşik fiillerde bağlayıcı ek ve kalıplaşmış edatlar yapma işlevleri için yaygın olarak kullanılmıştır: *aşır-a* “fazlasıyla” KV.154, *bog-a* “sıkıştırarak” İN.54r, *gül-e* “gülerek” TZ.69a, Kİ.156, *ağ-a tur-* “akıp durmak” MG.94b, *keç-e kör-* “geçivermek” MG.40a, *bas-a* “bundan dolayı, ancak”, *kör-e* “göre” (Güner 2013:333-335). [-U, -I] zarf-fiil ekleri de Kıpçak Türkçesinde yaygın olarak görülür, iki fiili birbirine bağlayarak zarf görevi gördüğü gibi birleşik fiillerde bağlayıcı olarak da kullanılmıştır: *süre-yü* “sürüyerek” MG.33b, *yarlıka-yu* “merhamet ederek” İM.197b, *bin-ü* “binerek” Kİ.169, *yaşır-ı* “gizleyerek” CC.31b, *kaytar-ı* “dönerek” İM.149b; *anla-yı bil-* “anlayabilmek” MG.17b, *sal-ı ber-* “salıvermek” TA.36b, *oku-yu bil-* “okuyabilmek” İM.487b (Güner 2013: 343-344).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde ünsüzle biten fiil tabanlarına [-A] şeklinde gelen zarf-fiil ekini, ünlüyle biten fiiller üzerinde görülen [-y] zarf-fiil eki ile aynı saymaktadır. Hatta bu ekin şiirde vezin gereği bazen [-yU] şeklinde geldiğini söyler ve şu örnekleri verir: *al-a* “alarak”, *kör-e* “görerek”, *de-y* “diyerek”, *oku-y* “okuyarak”; *yıgla-yu* “ağlayarak”, *iste-yü* “isteyerek”. Eckmann ünsüzlerden sonra gelen [-U] zarf-fiil ekinin ise Çağatay Türkçesinde görülmektedir (Eckmann 1988: 107-108). Bu zarf-fiiller Çağatay Türkçesinde, bir hareketin şeklini gösterir, şimdiki ve geçmiş zaman ifade eder, amaç ve hedef belirtir, asıl hareketin sınırını bildirir, birleşik fiiller oluşturur (Eckmann 1988: 108).

Eski Anadolu Türkçesinde {-(y)A, I, -U} şeklinde görülen bu zarf-fiil ekleri tek heceli fiil tabanlarında daha çok [-(y)A], çok heceli fiil tabanlarında [-(y)U] şeklinde görünmektedir (Gülsevin 2011: 130). [-A] zarf-fiili daha çok “-mAk suretiyle, -mAk için, -mAKtan dolayı” anlamları verirken, günümüz Türkiye Türkçesinde sadece fiil birleşmelerinde kullanılan [-U] zarf-fiil eki ise tarz bildiren zarf-fiiller yapmaktadır: *gel-i gid-e* (Mar. 7a.9), *kimi göğüs döğ-e kim saçı yol-a* (Hur.2045), *uç-a* (YZ.630), *süri-yü* (Hur. 2901), *iste-yü* (Hüs.354), *çağır-u* (YZ.65) (Akar 2018: 198). Ergin, ünlü zarf-fiillerinin gelişme seyri bakımından Batı Türkçesinin [-A] ekine yöneldiğini, önceleri [-I, -U] ekli olan zarf-fiillerin sonradan [-A]’ya dönüştüğünü; diğer Türk lehçelerinde ise [-I, -U] eklerinin tercih edildiğini belirtmektedir (Ergin 2013: 321). Eski Osmanlıcada [-A] şekli çoğunlukla iki zarf-fiil yan yana gelip ikileme yaptığında veya edat olduğu zaman kullanılmaktadır (Çağatay 1948b: 34).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra sadece [-A] şeklinde görülmektedir ve ikilemelerde kullanılır: *kızar-a bozar-a, oynas-a oynas-a, tüşün-e taşın-a*. Bu sahada da Çağatay sahasında olduğu gibi ünlüyle biten fiillerden sonra [-y] şeklinde kullanıldığı kabul edilmektedir: *ecala-y ecala-y* “heceleye heceleye”, *isteme-y isteme-y* “istemeye istemeye”, *bekle-y bekle-y* “bekleye bekleye” (Savran 2003: 97; Yüksel 2012: 862).

Tarihi Kırım Türkçesinde, ünlü zarf-fiillerinden [-A] zarf-fiili çok yaygındır. [-I] ve [-U] çok sınırlı olarak kullanılmıştır; ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-yU] şeklinde görülmektedir. {-A, -I, -U} zarf-fiil eklerinin bu sahadaki kullanımı ve işlevleri diğer tarihî sahalarla paralellik göstermektedir.

{-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri, TKT’de, zarf-fiil eki olarak; zarf ve edat yapılarında kalıplaşmış olarak, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve zaman eki olarak ([-A] zarf-fiili) görev yapmaktadır. [-I, -U] ekleri bu işlevlerin hepsini göstermez.

I. **Zarf-fiil eki olarak kullanımı:** Ünlü zarf-fiil eklerinden yalnızca [-A] eki, TKT’de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. Esas fiilin tarzını ve amacını bildirir; “-ArAK” ve “-mAK için” anlamlarını verir:

- *bāzīrgānlar vilāyetimizdin aş-a siz qarındaşıımızğa barur bol-salar* “tüccarlar ülkemizden geçerek siz kardeşimie gelirlerse” 033/49
- *uluğ hazīneñüz milen kelüp ‘âdet ve kânūndan aş-a ri‘âyet ve hürmetler milen dīvān-ı humāyūnımızda keltürüp* “büyük hazineniz ile gelip âdet ve kanunu aşacak kadar saygı ve hürmetle divanımıza getirip” 105/19
- *siz dostımızğa ma‘lūm kıl-a işbu muhabbetlik haţtımıznı yazduğ* “Siz dostumuza bildirmek için işbu muhabbetli mektubumuzu yazdık.” 010/23
- *sizden tilek kıl-a haţ yazdığ* “sizden dilemek için yazdık” 030/80
- *ilçinñiz tağı ayt-a barır* “elçiniz de söylemek için gelir” 053/81
- *bu haber-i hayrımıznı bildir-e taţıvlık imilen muhabbet-nāme-i haţtımız yazılup* “bu hayırlı haberimizi bildirmek için tatlılık ile mektubumuz yazılıp” 198/11

Bir örnekte [-A] eki, tıpkı bugünkü Kırım sahasında olduğu gibi, ikileme yapacak şekilde kullanılmıştır: *biz bunı yaz-a yaz-a uşandık* 121/15.

II. Zarf ve edat yapısında kullanımı: {-A, -I, -U} ekleri, Türkçede kalıplaşmaya en müsait zarf-fiil ekleri olarak değerlendirilmiştir. Tür dilinin her döneminde bu eklerdeki kalıplaşmanın örnekleri görülmüştür. Bu eklerden kalıplaşma ile oluşan yeni sözcükler genelde, edat, zarf bağlaç ya da isim göreviyle kullanılan sözcükler olmaktadır (Korkmaz 2011: 57). Bu ekler ile yapıp kalıplaşmış bazı zarf ve edatlar TKT’de de kullanılmıştır:

- **bas-a** “sonra”: *barça tüzünçe bilgenleriñge bas-a min ki şansız ve köplik deşt-i kıpçaqnıñ uluğ pādişāhı* 004/09
- **karş-u** “karşı”: *cümle tüşmānlarımızğa karş-u ikimiz bir bolup birge turarmız* 008/33
- **kayt-a** “geri, tekrar”: *kişilerimizni tip tiri gāyb itüp bizge kayt-a cibermey yok itdiñüz* 053/34
- **kör-e** “göre”: *sizniñ yazularıñuzğa kör-e dostlık işin ferāgat kılup* 216/41
- **öt-e** “öte, diğer taraf”: *deryāya çıkan şaykalarıñ öt-e yakaya varup* 194/36, *öt-eden berü miyānede mu‘teber olan* 301/20
- **tağ-ı ~ dağ-ı ~ dah-ı** “DA bağlacı, dahi, bile”: *mektübıñuzda bizim tarafımızdın tağ-ı bir kişimiz toñga barup elçiñüz milen söyleşmesini murād etüpsiz* 209/12; *koşup könderdik siz dağ-ı sefer ‘alī atalığın toktatmay könderesiz* 194/53, *āl-ı ‘oşmān pādişāhı hāzretleri ziyādeler ile şay ve hürmet kılup ve kendü taraflarından dah-ı nāmeler ile elçi te‘mīn buyurmışlar idi* 290/16
- **te-yü ~ de-yü ~ di-yü** “diye, diyerek”: *bahāsın alup bergeysiz te-yü yarlıg-ı şerif bitildi* 003/12, *adamımız murād nām kimse tenhāda siz kardaşımıza lāyıkız söz aytdı de-yü alı komışlar* 178/45, *‘ömr āhiriğaça oğul oğulğaça dost ve kardaş bolğaysiz di-yü hañt bitildi* 105/110
- **tig-i** “kadar, gibi”: *han bolğan zamānımızda kile turğan tig-i yibergeysiz* 015/84
- **tigr-ü** “kadar”: *mart ayına tigr-ü turğaysiz “kadar”* 012/47
- **yağs-ı** “iyi, güzel”: *muḥabbet-nāme-i hañtımız okutup yağs-ı tūlağay erdiñüz* 209/33

- **yan-a ~ yin-e** “yine, yeniden, tekrar”: *moskovdan kilnen tonlarımızı yan-a moskovğa kaytarıp alıp kitdiler* 015/87, *tuşnaqlar alıp yin-e yırıldın turup culıvlaşdılar* 053/44

III. **Birleşik fiillerde bağlayıcı olarak kullanımı:** TKT’de, yeterlik, süreklilik ve tezlik bildiren birleşik fiillerin yapısı {-A, -I, -U} zarf fiil eki ile yardımcı fiillerden oluşmaktadır. Bu yapılarda, büyük çoğunlukla [-A] zarf-fiili görülmektedir. [-I] zarf-fiil eki nadiren, [-U] zarf-fiil eki ise birkaç örnekte görülür.

- **al-a bil-ürmiz** “alabiliriz” 002/42
- **yiber-e alma-dık** “gönderemedik” 015/33
- **bar-a alma-y** “varamıyor” 090/18
- **qādir ol-amayup** (< ol-a u-ma-y-up) “gücü yetemeyip” 010/18
- *meḥmed giray ḥan zamānında tiyiş al-a tur-ğan kişilerimiz* 015/85
- **bol-a tur-ğan** ‘ādetçe 216/24
- *bizke hizmet kıl-a tur-ğan uluḡ işik aḡamızğa* 015/100
- *ḥan bolḡan zamānımızda kil-e turḡan tigi yibergeysiz* 015/84
- **yiber-e tur-ğan** bölek ḥazīnesin 004/36
- *burundın bar-a kel-gen beylerni* 053/81
- *her sene çık-a kel-en ḥazīneñüzi* 167/17
- *selefimiz dostlıklarında ol-a kel-mişlerdir* 203/30
- ‘ādet üzre **beril-e kel-gen** pādīşāhlıḡ yarlıḡaşıñızni 269/30
- **ciber-e kel-gen** virgü 053/26
- *qadimden id-e kel-digiñüz dostlıḡ* 167/14
- *qānūn-ı qadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderil-e kel-en her ne ise anı daḡı ma‘an köndergeysiz* 160/29
- *bu sözlerdin soñra şulḡ ṭarafın ri‘āyet ol-a köril-mekle* 293/21
- *düşmānlarıñuza düşmān ol-ı kel-mişlerdir* 066/10
- *her yıl qadimdin viril-i kel-indügi virgümizi* 025/91
- *ölmemiş iken elçi al-ı komaḡ lāyıḡ degildi* 178/47
- *ṭav tur-u kıl-ğan çerkesniñ* 245/08
- ‘ahd-nāme **al-ı vir-üp** 002/38
- *hiç bir türliḡ cefāsız ve tutḡavsız koy-u bir-ürge* 033/60

IV. Zaman eki olarak kullanımı: TKT’de, [-A] zarf-fiil ekinin üzerine [-dUr, -dIr] (< turur)) bildirme eki ve şahıs zamirleri getirilerek şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır. Kıpçak (Karamanlioğlu 1994: 128; Güner 2013: 221), Harezmi (Toprak 2005: 235) ve Çağatay (Eckmann 1988: 136) sahaslarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlioğlu 1989: LXX). [-A] zarf-fiil ekinin zaman eki olarak kullanımı için bk. Şimdiki Zaman Çekimi.

2.3.1.3.1.2. {-GAç}

{-GAç} zarf-fiil eki, bir hareketin diğer bir hareket tarafından takip edildiğini göstermektedir (Eckmann 1998a: 198). Eklendiği fiile “-IncA, -DIğIndA” anlamı katıp yükleme bağlayarak yüklem zamanını gösterme işlevi üstlenir. Ek-fiil aracılığıyla adlara bağlandığı örnekler de mevcut olup bu durumda daha çok “-iken” anlamı katar (Bayraktar 2004: 172).

Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde örneğine rastlanmayan ek, Karahanlı dönemi eserlerinde de tespit edilememiştir. Ek, tarihî Türk dili alanında özellikle Harezmi-Kıpçak devrine has karakteristik bir zarf-fiil eki olma özelliğine sahiptir. Harezmi sahasında KE’de mevcut olan ek, Muhabbet-nâme ve NF’de görülmez: *sürt-geç* KE.105v21 (Eckmann 1998a: 198).

Altın Orda sahasında HŞ’de onbir kez geçen bu ek, iki örnekte “-dıKçA” anlamındadır (Hacıeminoğlu 2000: 161). Altın Orda ve Kazan hanlığı yarlıklarında az sayıda örneği görülen ek (*ayıt-ğaç* A.IV.18; *yet-keç* Ka.II.6, *tur-ğaç* Ka.II.20) (Özyetgin 1996: 110, 131, 132), erken dönem Kırım yarlıklarında da iki örnekte tespit edilmiştir: *var i-geç* K.VI.16 (Özyetgin 1996:121). II. Mehmet Giray Han’ın Ak Derviş’e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli tarhanlık yarlığında ise ek, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *bu yarlığımız sözün köñile turğaç bu tarhanımız* “bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız” KY.11/15 (Sıtkı Özkul 2011: 154). Tarihî Kıpçak sahasında Codex Cumanicus’ta {-GAç} eki seyrek, çoğunlukla *e-* “imek” fiili üzerinde görülür ve olumsuzu yoktur. Ek, “-ınca, iken, hâlde, rağmen, her ne kadar” gibi anlamlarda kullanılır: *kügürçinley munduz e-geç sen uçmışley yürüp* “güversin gibi temiz olunca uçar gibi gittin”, *könü e-geç oğlñ öldi* “doğru olduğun hâlde oğlun öldü” (Gabain 1998: 97). Memlûk Kıpçak sahasında [-GAç, -KAç]

şekillerinin yanında TZ ve KK'de /ş/'li şekiller de görülmektedir. Karamanlıoğlu bu durumun söz konusu eserlerin imlasından kaynaklandığını belirtmektedir: *güneş bat-kaş mindüm* KK.21, *kel-geş* TZ.65b9, *tur-ğaş* KK.21, TZ.75a12, *yetiş-keş* KK.21 (Karamanlıoğlu 1994: 1145-146).

Çağatay sahasında da kullanılan [-GAç, -KAç] eki, anlamı güçlendirmek için bazen “zamān” sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır: *uşbu munācātı kıl-ğaç zamān Rūulemīn yitti* “bu münacatı kılınca, Cebrail yetişti (Eckmann 1998b: 236). Çağatay Türkçesinde ekin işlevi, esas fiilin hareketinden hemen önce olan harekete işaret etmesidir: *ol bu sözni eşit-keç oldu hamûş* “o bu sözü işitince sustu” (Eckmann, 1988: 111).

Eski Anadolu Türkçesinde fazla örneği bulunmayan ek, {-IcAK} eki ile aynı göreve sahip olduğu için fazla kullanılmamıştır. Ek bu sahada {-GAç} biçiminde tonlu olarak görünür ve fiilin hareketinin hemen gerçekleştiğini belirtir: *böyle di-geç kırk ince bellü kız yayıldılar* (DK.90-13), *seni gör-geç utanmaz mı* (Fuzulî) (Akar 2018: 197).

Çağdaş Kırım Türkçesinde bu ek [-keç] biçiminde *e-* cevher fiili üzerine gelerek *eken* “iken” edatı gibi kullanılmaktadır: *Şay der e-keç* “böyle der iken”, *Toplayım der e-keç* “Topluyorum der iken” (Savran 2003: 99).

Tarihî Kırım Türkçesinde seyrek olarak kullanılan ek, tonlu ünsüzle {-GAç} biçiminde görülmektedir. Ek, geldiği fiile “-ArAK, -IncA, -DIğIndA” anlamları katmakta ve zarf-fiille esas fiillin eş zamanlı olarak gerçekleştiğini bildirmektedir. {-GAç} ekinin TKT'deki örnekleri şöyledir:

- *kırım yurtında han bolğaniñizni işitip ma' lûmımız bol-ğaç* “Kırım yurduna han olduğunuzu işitip öğrendiğimizde” 015/48
- *köpdin köp selām-ı merfû' di-geç yaşıımı siz ve hoşmı siz dip hālîñiz ve hâtrîñiz şorğanımızdın şonğ* “Çokça değerli selamlar söyleyerek ‘İyi misiniz, hoş musunuz?’ deyip hâlinizi ve hatırlarınızı sorduktan sonra” 005/05
- *fedor aleksayaviç huzurlarığa köpdin köp selām kıl-ğaç muhabbet ve tatıv milen nidir hâl ve hâtrîñuz yaşımsız ve hoşmısız dip şorğanımızdın şoñra* “Fedor Aleksiyeviç huzurlarına çokça selam kılarak muhabbet ve tatlılık ile ‘Nedir hâl ve hatırlarınız? İyi misiniz ve hoş musunuz?’ diye sorduktan sonra” 253/09
- *yazuçıñız aleksandıra durav şağ ve sâlim vilâyetimizñe kil-geç devlet işigimizñe kilürñe ve mübarek dîdârimız körerñe buyurıp* “Yazıcımız

Aleksander Durev sağ ve salim ülkemize geldiğinde devlet eşliğimize gelmesini ve mübarek yüzümüzü görmesini buyurup” 015/11

- *muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭımız var-ğaç tutkusız revān ta‘cīl yetiştirölmek için buyurgay irdiñüz* “mektubumuz vardıında (hazinemizi) bekletmeden acil yetiştirmek için emir veriniz” 113/17

Bir örnekte, {-GAÇ} zarf-fiil ekinin üzerine [-dın] çıkma durumu eki ve sonra edatı gelmiştir: *siz bey fider alaksayaviç öz körinişñüzge alup uluğ ri‘āyetler kıl-ğaçdın soñıra nāme-i humāyūn-ı şevket-maḥrūnımıznı ta‘zīm milen okutup* “Siz bey Fedor Aleksiyeviç (elçimizi) kendi huzurunuzda kabul edip ağırladıktan sonra şevketli padişah mektubumuzu saygı göstererek okutup” 245/28.

2.3.1.3.1.3. {-GAI}

{-GAI} eki, geçmişte başlamış bir eylemin ne zamandan beri yapıldığını, yani başlangıç noktasını bildiren zarf-fiiller oluşturmaktadır (Çağatay 1948b: 43). Zaman zarfları oluşturan bu eki almış zarf-fiiller süreklilik kavramı da barındırmaktadır.

Köktürk döneminden itibaren örnekleri görölen {-GAI} zarf-fiil eki, iki işlevi yerine getirmektedir; asıl fiilin amacını bildiren zarf-fiiller yapmak [*yadag yabız boltı tip al-galı kelti*]“(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler” BK.D.32] ve asıl fiilin başlangıç noktasını bildiren zarf-fiiller yapmak [*türk bodun kılın-galı türk kağan olor-galı şantuñ balıkka taloy ügüzke tegmiş yok ermiş*] “Türk halkı yaratılalı, Türk hakanı tahta oturalı Şantung (ovası) şehirlerine ve büyük denize kadar gittiği (hiç) olmamış”] (Tekin 2000: 177-178).

Uygur Türkçesinde genellikle yeterlik fiillerinde bağlayıcı olarak kullanılmıştır: *umuğ bol-ğalı u-ğaylar* “umut olabilecekler”, *öl-geli tur-* “ölmek üzere olmak”. Ek, *bol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanırsa iktidar ifade eder: *uç-ğalı bat-ğalı bolurlar* “uçabilir ve dalabilirler”. Bu dönemde, sonradan yaygınlaşan “beri” anlamı seyrek olarak görölmektedir: *yıllar aylar ert-geli ür kiç boltı* “yıllar aylar geçeli çok oldu” (Gabain 2003: 86).

Karahanlı Türkçesi döneminde fazla örneğine rastlanmayan ek, bu sahada eklendiği fiile çoklukla “-mAK için” anlamı katarak sebep bildirmektedir: *özün suḳlanur sen ajun tırgeli / ölüm suḳlanur kör sini tutğalı* “Sen, dünya malını toplamak için can atarsın; ölüm ise seni yakalamak için can atar.” KB.3619, *ğalı bardın erse tapuğ kılğalı*

“Eğer ibadet etmek için oraya gittinse...” KB.3214, *saña tuşğalı men taķı keçmez ay* “Seninle buluşalı henüz bir ay bile geçmedi.” KB.5685 (Güner 2013: 599-600).

Harezmi sahasında yalnız KE’de görülen bu zarf-fiil eki, esas fiilin amacını bildirmesi dışında, “-DAn beri” anlamı vererek esas fiilin başlangıcına atıfta bulunur: *sen bizni tenğrilerimizdin adırğalı mu keldin* KE.29r14. Ekin bu sahada yuvarlak ünlülü şekli de vardır: *satğalu, munğlağalu* (Toprak 2005: 357-358). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ’de ek, [-alı] şeklindedir: *şah aytu başladı kim tur yat-alı* HŞ.3004 (Hacıeminoğlu 2000: 161).

Kıpçak Türkçesinde [-GAlI] ve [-KAlI] şeklinde görülen ek, KK’de *beri* edatı ile birlikte geçmektedir: *kelgeli beri körmedüm* KK.42, *yatğalı beri turmadı* KK.42, *yazğalı beri* KK.42. Eklendiği fiile “-mAK için” ve “-DIğIndAn beri” anlamları vermektedir (Güner 2013: 339)

Çağatay Türkçesinde [-GAlI], tonsuz ünsüzlerden sonra [-KAlI] şeklinde karşımıza çıkan ek, asıl hareketin başlama noktasını belirtir, amaç ifade eder ve esas fiilin nesnesini işaret eder: *könğlüm hazindür dilnevâzım bar-ğalı* “gönül okşayanım gideli beri gönlüm üzüntülüdür” Ub.T.41a2; *hûrlar kelür erdiler anğa bol-ğalı çaker* “huriler, ona kul olmaya gelirdiler” L.Div.82-4; *bâde-i nâb iç-keli ‘azm eylese* “katıksız şarap içmeye kalkışsa” Küll.R.183b5 (Eckmann 1988: 11-112).

Günümüzde, Çuvaşça ve Yakutça dışındaki tüm lehçelerde görülen ek, Güney-batı lehçelerinde {-AlI} şeklindedir; diğer lehçelerde ek başı /G, K/ sesini genel olarak korumuştur (Şçerbak 2016: 142).

Tarihî Kırım Türkçesinde yalnızca üç örnekte, ek başı /G/ sesini korumuş hâlde görülmektedir. Ek, tespit edilen örneklerde “-DIğIndAn beri” anlamı taşıyan zarf-fiiller yapmıştır:

- *moskovke kil-geli az zamân bolmadı hiç haber almadılar* 015/203
- *kırım kırım bol-ğalı ve moskov moskov bol-ğalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yokdır* 036/34

2.3.1.3.1.4. [-IncA, -(y)InçA, -unça] / [-gince, -gunça]

Hem hareket hem de zaman bildiren bu zarf-fiil eki esas fiilin bildirdiği işin ortaya çıktığı anı gösterir (Ergin 2013: 341-342), geldiği fiile “-DIğI zaman, -DIğIndA” anlamlarını katar. Çağatay, ekin işlevinin “belli bir zamana kadar, bir şeyin veya oluşun belli bir zamanda, bir zaman bittikten sonra bazen şu dakikada tespitini”

sağlamak olduğunu belirtmektedir (Çağatay 1948b: 9). Argunşah, bu ekin {-GIn} fiilden isim yapım eki üzerine {-çA} eşitlik eki gelmesiyle kalıplaşarak oluştuğunu belirtmektedir (Argunşah-Yüksekkaya Sağol 2013: 346). Gabain, bu ekin -g isim-fiil eki ile iyelik eki ve eşitlik ekinin birleşiminden oluştuğunu söylemektedir. Ona göre bu ekin nasıl oluştuğu bilinmediğinden sıklıkla {-GAn} sıfat-fiilinin eşitlik eki almış hâli olan {-GAnçA} ile karıştırılmaktadır (Gabain 1998: 97). Gabain Kumancada çok sık kullanılan bu iki ekin verdiği anlamları şöyle ayırt etmektedir: -ğınça “yerine, gibi, göre, müddetçe, -e kadar”; ğança “-dığı gibi” (Gabain 1998: 97-98).

Köktürk döneminde {-GInçA} şeklinde görülen ek, asıl fiilin işlenmesi için geçecek zaman sınırını belirtir: *topul-ğınça* IB.50 (Tekin 2000: 179). Geldiği fiile “-IncA, -DİĞİ müddetçe, -IncAyA kadar” anlamları veren ek, Eski Türkçe döneminde isme gelen diğer şekil ekleriyle genişletilebilir: tüke-ğınçe+ketegi “tükeninceye kadar” (Gabain 2013: 87).

Harezmi-Altın Orda sahasında yuvarlak ve düz ünlülü şekiller de {-GInçA+}/{-GUNçA+}/{-KUNçA+} (Ata 2014: 106) şekillerinde karşımıza çıkan ek, yaygın olarak kullanılmıştır (Toprak 2005: 355). Hacıeminoğlu, HŞ’de ekin kullanımıyla ilgili iki işlev tespit etmiştir: 1. “-IncA” anlamında; *bolur bil iş başlağınça düşvâr* HŞ.2398, 2. “-cAyA kadar” anlamında; *yügürdüm can birle tapğınça sini* HŞ.1688 (Hacıeminoğlu 2000: 161).

Kıpçak sahasında da ““-IncA, -IncAyA kadar” anlamlarını taşıyan zarf-fiiller yapan ek, tonsuz ünsüz ve yuvarlak ünlü ile de görülmektedir. Ayrıca ekin baştaki /G, K/ sesini kaybettiği örnekler de vardır: *barğınça* KK.42, *yatğınça* KK.42, *tökülgünçe* “dökülünce” GT.33b, *buyurgünça* “buyurunca” TB.84, *arınınca* “temizlenince” MS.28a, *kelmeyinçe* “gelmeyince” MG.58b (Karamanlıoğlu 1994: 146; Güner 2013: 342).

Çağatay Türkçesinde {-GUNçA} ve {-KUNçA} şeklinde görülen ekin işlevleri konusunda Eckmann’ın tespiti şöyledir: “a. Asıl hareketle aynı zamanda veya asıl hareketin sonunda olan bir olayı belirtmek için kullanılır, ‘*âlem boğunça bu söz bolğusu turur*’ “dünya oldukça bu söz olacaktır” Z.38b18; b. Bazen asıl fiilin ifade ettiği hareketin kendisine tercih edildiği bir hareketi ifade için kullanılır, *bu sözler degünçe akız kanımız*“(o), bu sözleri deyinceye kadar kanımızı akıtsın” İsk.209a11 (Eckmann 1988: 112-113).

Oğuzca dışındaki diğer tarihî ve modern lehçelerde genellikle ek başındaki /G/-/K/ seslerini korumuş olan ek, Eski Anadolu Türkçesinde (Akar 2018: 195; Gülsevin 2011: 126) ve çağdaş Oğuz sahasında (İlker 1997: 152) {-(y)IncA+} biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Ek fiillerin zamanını “-e kadar” anlamıyla tamamlamaktadır: *tañ atınca işbu gice yatmazuz* Süh.2609, *tā ki bunlar toyınca ta‘ām yiye* YZ.1077, *bırağınca nazār talbındı cānı* Hüs.1332 (Akar 2018: 195).

Çağdaş Kırım Türkçesinde bu ek, kullanılmamaktadır (Savran 2003; Yüksel 2012).

Tarihî Kırım Türkçesinde az sayıdaki örnekte karşımıza çıkan ek, genel olarak Oğuz grubu özelliği göstermekte ve {-InCA} şeklinde, ek başı /G/ sesi kaybolmuş olarak geçmektedir:

- *bu zamāna **kel-ince** şabr idüp tırdıq* 025/88
- *āl-ı ‘osman ile leyh kıralı arasında bu zamānga **kel-ince** vāki‘ olan dostlık* 025/51
- *bıranovski uluğ ilçinüz **kör-ince** ‘ahd kıldıq* 005/73
- *şābit olan nıẓām-ı intizām-ı vilāyet ve ri‘ayet içün tedbır **olın-inca** bizde olan adamıñuzı közlü nām qaşabamızda alı qodıgımıza* 025/80
- *inşā ‘allāh te‘ālā bu tarafdın ‘ömrimiz āhır **ol-inça** dostlık ve qardaşlıqdan taymay dostıñuza dost ve tüşmānıñuza tüşmān bolup* 178/36
- *qolıñuz altında ‘askeriñüz ve ton qazaqı harāmizādelerin zabt idüp ‘ömrinüz āhır **ol-inça** dostlık ve qardaşlıqda muhkem turgay irdinüz* 178/39
- *iki şāhid bulınmazsa adam qatl itmek olmazdır kitābımızdan tışarı itmek olmayup öyle olursada ölüm mertebesine **var-inça** haqāretler itdirilmiştir* 187/21

Ekin eskicil /G/’li biçimini koruduğu örnekler de vardır:

- *kiş şavşār şart **kel-ginçe** ton **bol-gınça** kiç bolur hāzırda hıç nimerse bolmastur* 012/44
- *uluğ atamız uçmaqlıq hācī giray hannıñ hanlıqları çağındın rahmetlik babamız devlet giray han hanlıqları zamānıga **kil-gince** ileh qralları bolğan zigmut qral ve ahust qral qarındaşlarımız* 005/10

Ek, iki örnekte yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir:

- *inşā' ʿallāh teʿālā cümlemiz şart-nāme yaz-unça dostlıkda ve muhabbetlikde bolup her ne türlüg dostlık murād kılsañuz dostlık ve muhabbetlikde bolurmiz* 274/54
- *tarafımızdın çapkun ve elçiñüz siz dostımızğa varup vāşıl bol-ğunça beş yıllık hazīnemizni muʿtād-ı kadīm üzre hazır kılup çapkun ve elçiñüz bargan soñra tuṭkavsız toḡtatmay yibergey erdiñüz* 209/25

{-InçA} eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir, olumsuzluk eki {-mA} ile ekin önsesdeki ünlüsünün arasına /y/ bağlantı ünsüzü gelmektedir:

- *her ne vaḡitki moskova elçi könderüp barışmaḡ iḡtizā iderse kırırma bildirme-yinçe köndermemeye ʿahd olınmış* 203/17
- *biz daḡı ḡan olup baba yurdına kelüp taḡta cülūs eyledigimizde kendimiz elçi könderme-yinçe tarafıñızdan elçi kelmedi böyle dostlık olur mı* 203/28

2.3.1.3.1.5. {-ken}

{-ken} zarf-fiil eki, zaman ve tarz bildiren zarf-fiiller yapmaktadır (Korkmaz 2014: 864-865). Ekin günümüzde kullanılan şekli, Eski Türkçe *er-ür-ken* > *i-ken* > *-ken* şeklinde geliştiği düşünülen biçimdir ve bu zarf-fiil eki, bünyesinde bulunan *i-* (< er-) fiili sayesinde hem fiillere hem de isimlere gelebilmektedir (Korkmaz 2014: 864-865). Köktürkçede {-KAn} şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiil eki esas fiilin işlenme zamanını belirtir: *yigīt er-ken* “genç iken” Abakan.8 (Tekin 2000: 179). Gabain ekin sadece er- yardımcı fiiline geldiğini onun dışında her zaman isim tabanlarına geldiğini belirterek (Gabain 2003: 87) şu örnekleri verir: *aşnu+kan* “önce, eskiden”, *amti+kan* “şimdilik, hemen şimdi”, *irte+ken* “önce”.

Karahanlı Türkçesinde *er-* fiilinin {-ken} zarf-fiil ekini alarak çekimli fiillerden ve isimlerden sonra zaman ifadesi taşıyan bir zarf-fiil oluşturduğu görülmektedir: *yigen yıl bücke teg yir erken açar* “O, her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi yedikçe acıkır.” KB 1202, *sen oḡlan kiçig erken öldi atañ* “Sen henüz küçük bir çocukken baban öldü.” KB 5779, *ol kelür erken kördüm* “Onu gelirken gördüm.” DLT I-137 (Güner 2008: 616-617).

Harezmi Türkçesinde de {-ken} zarf-fiil eki *er-* fiili üzerine gelerek hem isim hem de fiillerle zarf yapıları oluşturmuştur: *ol tirig erken men vezirlikni almasmen* KE.92r19, *kırk yaşda erken* KE.193v13, *ol gār içinde oturur erken bir kimerse peydā boldı* NF.7-

14 (Ata 2014: 107). HŞ’de de örnekleri görülen ek, genellikle *ir-* cevher fiili üzerine gelmiştir: *çiçek ir-ken* HŞ.696, *sözle ir-ken* HŞ.4016, *kırmış ir-ken* HŞ.1884 (Hacıeminoğlu 2000: 162).

Ek, Kıpçak Türkçesinde de aynı kullanım ve işleve sahiptir, *er-* fiili ile birlikte çekimli fiillere ya da isimlere gelerek zarf yapar: *keçer erken* “geçerken” GT.68a, *kılur erken* “yaparken” MG.29b, *oynar erken* “oynarken” MG.76a. Kıpçak sahasında *er-* fiilinin eridiği ve {-ken} zarf-fiilinin doğrudan çekimli fiile bağlandığı örnekler de vardır: *çaparken* “vururken” MG.94b, *başlayorken* TZ.75a, *keteyorken* TZ.75a (Güner 2013: 344-345).

Tarihî Kırım Türkçesinde de {-ken} zarf-fiil eki, *i-* “imek” fiili üzerine gelerek zarf-fiil yapmakta ve bu yapı hem isim hem de sıfat-fiillere gelerek zarf yapıları oluşturmaktadır. Bu zarflar genellikle esas fiilin zamanını göstermektedir.

***i-ken* zarf-fiilinin isim üzerine geldiği örnekler:**

- *siz qardaşımızniñ qullığında i-ken merhûm bolubdır* 015/183
- *iki yurtniñ re‘âyâ ve fuqarâsı râhat ve tinç bolsun dip capkun cibermek üstinde i-ken halk arasında bir söz şâyî‘ oldıki* 036/40
- *erdel kıralı âl-ı ‘osmân padişâhınıñ re‘âyâsı i-ken ra‘iyyetlikden baş çeküp özi* 178/31
- *öz hâlimizde turıp haber ve âgâhımız yok i-ken özi qazağından adam kelüp vilâyetimiz qolumuzdan çıqdı deyüp imdâd ve yardım istedi* 194/17
- *bizim dostımızğa dost ve düşmânımızğa düşmân bol-urğa ‘ahdınız var i-ken lehlü ile barış-ğanıñızda lehlüniñ düşmânı bizüm düşmânımızdır deyü ‘ahd idüp ve nâmeñüzde bizge i‘lâm qıl-dıñuz* 290/22

***i-ken* zarf-fiilinin sıfat-fiil üzerine geldiği örnekler:**

- *bir dahı kerçi özi qazağı re‘âyâñızdır bize dostlıq eyledügi sebeb ile rencide olunmamaq üzre yemîn olun-mış iken şol mertebe tükenmeye az qalmış qazağdan feryâd dâyim kelürdi* 203/23

- *her zamān kelen elçileriñüz vire **kel-mişler i-ken** şimdi kelen elçiñüz eksik berdiler* 178/42
- *hiç bir zamān **ölme-miş i-ken** elçi alı komağ lāyık degildi* 178/47
- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz ciberig idiñüz dip ricā itmişsiz biz tağı ciberirge **buyur-ğan i-ken** hikmet-i rabbānī ecel irişüp mürd olmağın* 194/51
- *miz burun elçiler biri tarafğa çıkup kelür **i-ken** süt şuyıñıñ argı yağasında çuşala nām mağalde konup oturğanda* 245/20
- *ol tilmaç katl etgen harāmizādeyi tutdurmağa buyurğan kullarımızdan kaçup özüye **var-ır i-ken** kazağ rāst kelüp öldürip cezāsın bulmışdır* 187/17

Bazı örneklerde, *i-* fiilinin kaybolduğu, {-ken} zarf-fiil ekinin doğrudan sıfat-fiilin üzerine geldiği görülmektedir:

- *aldırdığı tatarlar yine ‘askerimize düşmüşdir nūre’d-dīn sultān kardaşımız kazağ içinde **dur-urken** heğmana elçileriñüz kelüp sultāna bir mektüb köndermemişsiz* 203/38
- *üçinci cevābımız bu ki meğmed girayhan ağaçamız han olup **kel-ürken** iki elçiñüz ačkermana karşı kelmiş* 203/26
- *miğavski ‘askerimizi başmaya **kel-ürken** haber alup karşı çıktıklarında ‘azīm-i cenk olup ‘askeriñüz bozılmış* 203/39

2.3.1.3.1.6. [-madın]

Fiildeki oluşun zamanını ve tarzını bildiren zarf-fiiller oluşturan bu ek, “-mAdAn önce, -mAKsIzIn” anlamlarını taşır. Ek, diğer zarf-fiillerden farklı olarak esas fiile zaman açısından öncelik kazandırır. Esas fiil gerçekleştiğinde, {-mAdIn} ekini almış zarf-fiilin bildirdiği işin gerçekleşmemiş olması gerekmektedir (Gülsevin 2011: 127). Yapısının nasıl oluştuğuyla ilgili pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Thomsen, Radloff, Bang ve Samoyloviç’e göre, olumsuz bir fiil tabanına fiilden hareket ismi yapan [-t] eki gelmiş ve bu yapı üzerine {+n} araç durumu ekini alarak genişlemiştir; *ma-t + in*. Melioranskiy, Radloff’un görüşlerine {-mA} olumsuzluk ekinen sonra bir fiilden isim yapma eki olan [-t]’nin getirilemeyeceğinden hareketle karşı çıkmıştır. Deny, eki “-matın < -ma-tı-n” şeklinde ayırarak, {-mA} mastar ekinen sonra mastara olumsuzluk anlamı veren bir [-tı] eki ile {+n} araç durumu ekinen oluştuğunu düşünmüştür (Korkmaz 1995c: 152-153). Korkmaz eki, “-madı / -medi < -ma / -me

(olumsuzluk eki) + -d- (koruyucu ünsüz) + -ı / -i (zarf-fiil eki); -*madın* / -*medin* < -*ma* / -*me* (olumsuzluk eki) + -d- (koruyucu ünsüz) + *n* (zarf-fiil eki)” şeklinde kurmaktadır (Korkmaz 1995c: 158). Ergin, ekin yapısında mutlaka bir ayrılma durumu eki olduğunu söyleyerek eki, “-*madan* < -*ma* (olumsuzluk eki) + -*ma* (fiilden isim yapma eki) + *dan* (ayrılma durumu eki)” biçiminde çözümlemiştir (Ergin 2013: 342)³⁶. Öner, olumsuzluk bildiren bu zarf-fiil ekini, bir iç içe birleşik cümle yapısına dayandırmaktadır. Ona göre bu zarf-fiil eki, faili teklik 3. kişi olan bir yardımcı cümleden gelişmiştir. Öner’e göre, ek daha sonra {-n} araç durumu eki ile genişleyerek {-mAtIn} seklini almıştır. Bu ekin yapısı hakkında T. Tekin de bir görüş belirtmiştir. Tekin -*mAtI(n)* ekinin, fiilden -*m* ile türetilmiş isimlerden sonra olumsuzluk anlamı taşıyan Altayca **e*- fiiline, örneklerine Halaççada rastladığımız -*tl(n)* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle türetildiğini düşünmektedir (örn. **al-ı-m e-ti-(n)* > KÖK. *almatın* “almadan”, **udı-m eti* > KÖK. *udımatı* “uyumadan” gibi) (Tekin 2004: 620).

Köktürk ve Uygur sahasında {-mAtI(n)} şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiil eki, {- (y)U}, {- (X)p} ve {- (X)pAn} zarf-fiillerinin olumsuz çekiminde kullanılmıştır (Tekin 200: 177; Gabain 2003: 87) : *almatın* “almadan” KT.D.8-9, *yıramatın* “geçmeden” MÇ.D.10, *kaymatın* “dönmeden” Altınkökl.I.2, *öd yazmatın* “zaman geçmeden” TTV.A.109.

Ek, Karahanlı Türkçesinde {mAdIn} şeklinde görülür; ancak {-mAyIn, -mAdI} şekilleri de vardır. Ekin bu sahadaki örnekleri çok fazla değildir: *kesmedin* “kesmeden” KB.1349, *tapnumadın* “hizmette bulunmadan” KB.1353, *kodmadın* “bırakmadan” KB.6443, *tınmadın* “nefes almadan” KB. 754; *uğmadın* “düşünmeden”, *eksümedin* “azalmadan” KB.1808 (Hacıeminoğlu 2008: 174; Güner 2008: 607-609). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ’de az görülen ek, *bolmadın* HŞ.1957, *tapmadın* HŞ.4347, *kizlemedin* HŞ.676 gibi örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Ek bazı örneklerde [-meyin] şeklindedir: *körmeyin* HŞ.3852, *emgetmeyin* HŞ.3023 (Hacıeminoğlu 2000:161)

{-mAdIn} eki, Kıpçak sahasında {-mAyIn} şekliyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Eke {-mIyIn} olarak da rastlanmaktadır. Ek bu sahada da [-A] ve {- (X)p} eklerinin

³⁶ Kononov, Baskakov, Rassadin gibi araştırmacıların görüşleri için bk. ÖNER, Mustafa (1999), -matı Gerundiumu Hakkında, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*-1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

olumsuz çekimlerinde kullanılmıştır: *eyerlemedin* “eyerlemeden” Kİ.169, *külmedin* “gülmeden” Kİ.169, *tuydurmadın* “duyurmadan” MG.74b, *tuymadın* “duymadan” MG.74b (Güner 2013: 346).

Ek, Eski Anadolu Türkçesinde {-mAdIn} şeklinde görülmekte ve fiilin zaman ve tarzını gösteren zarf-fiiller yapmaktadır: *bakmadın* Dan.67b8, *şokmadın* DK.87-8, *açılmadın* Hüs.932 (Akar 2018: 196).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi {-mAdAn} şeklindedir: *ağlamadan* “ağlamadan”, *toktamadan* “durmadan”, *tüşünmeden* “düşünmeden (Savran 2003: 99).

Tarihî Kırım Türkçesinde, ek yalnızca bir örnekte [-madın] şeklinde görülmekte ve fiilin tarzını ve zamanını bildiren zarf-fiil yapmaktadır: *sa‘âdetlü ağaçamız hażretleriniñ ‘ahd ve yemin bizim dahı ‘ahdımızdır leyh tarafından naķz-ı ‘ahd ol-madın sebebsiz bizim tarafımızdan ‘ahdımızı bozmaķ pādişāhlara düşecek iş tügildir* 160/21.

2.3.1.3.1.7. {-sA}

{-sA} zarf-fiil ekinin eskicil hâli olarak kabul edilen {-sAr} eki, Köktürk metinlerinde zarf-fiil eki olarak içinde “şart” kavramı da bulunduran “-IncA, -dİğIndA, -dİğI zaman” anlamlarında kullanılmıştır (Tekin 2000: 178-179). Ayrıca Tekin, {-sAr} ekini yan cümle kuran bir şart eki olarak tanımlamış ve bu ekin *kül tigin yok er-ser kop öl-teçi ertigiz* “Prens Kül olmasaydı hepiniz ölecek idiniz” (KT K10) cümlesinde olduğu gibi gerçekleşmeyecek, gerçeğe aykırı şart cümlelerinin yan cümlesini oluşturduğunu belirtmiştir (Tekin 2000: 193-194). Uygurcada da ek {-sAr} şeklindedir fakat artık kişi eklerine bağlanmaya başlamış ve şart çekimini oluşturmuştur. {-sAr} ekindeki /-r/ sesinin düşmesi, Eski Türkçe döneminde başlamış ve Orta Türkçe döneminde tamamlanmıştır. Kutadgu Bilig’de şart kipi artık kurallı olarak {-sA} ekiyle yapılmaktadır. Kişi zamirleri veya ekleşmiş kişi zamirleri olarak yardımcı şart cümleleri kurmuştur (Korkmaz 1995a: 160). Ek, Orta Türkçe devresinden itibaren dilek kipi anlamını da ifade etmeye başlayarak bağımsız cümleler kurabilmiştir. 13. yüzyılın sonlarından itibaren kipi, zamir kökenli kişi ekleri yerine iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenir olmuştur (Korkmaz 1995a: 164-165).

Eski Türkçe döneminde ilk görüldüğü örneklerde zarf-fiil göreviyle kullanılan, sonrasında da cümlelerde şart bildiren yancümleler kurarak asıl fiilin zarfı görevini

üstlenen {-sA} eki, Karahanlı döneminden itibaren kişi eklerini de üzerine alarak belirginleşmeye başlayan bu, yan cümle kurma görevi nedeniyle şart kipi eki olarak anılmaya başlamıştır. {-sA} ekinin Köktürkçe döneminde açıkça zarf-fiil olarak kullanılırken kip kategorisine geçmesi ve kişi ekleri alarak çekime girmesi, Türkçede zarf-fiillerin zamanla kipleşmesi olayına bir örnektir (Efendioğlu 2010: 14-15). Benzer örnekler, özellikle Harezmi döneminden itibaren başka zarf-fiil ekleri için de geçerlidir. Eski Türkçe döneminden itibaren zarf-fiil eki olarak kullanılan ünlü zarf-fiil eklerinden {-A} eki, Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994: 128; Güner 2013: 221), Harezmi (Toprak 2005: 235), Çağatay (Eckmann 1988: 136) ve az da olsa Eski Anadolu sahalarında şimdiki zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu bildirme kipi şekli, [-A] zarf-fiil ekinin üzerine [-dUr, -dIr] (< turur)) bildirme eki ve şahıs zamirleri getirilerek yapılmaktadır. Bu çekim, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlıoğlu 1989: LXX). Bu çekimin örnekleri TKT’de de görülmektedir, bk. {-A, -y} + dIr Ekli Şimdiki Zaman Çekimi. Benzer şekilde, Eski Türkçe döneminde sadece zarf-fiil eki göreviyle kullanılmış olan {-I, U)p} eki (Gabain 2003: 84), 13. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle beraber zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki ve bildirme kipi göreviyle de kullanılmaya başlamıştır. *Fiil tabanı+{-I, U)p}+tur-ur+kişi eki* şeklinde kurulmuş olan bu kip öğrenilen geçmiş zaman bildirir ve temel olarak söyleyenin, fiilin yapılp bittiğini kesin olarak bilmediğini, başkasından öğrendiğini belirtmektedir (KTLG.85). Zarf-fiil kökenli bu bildirme kipi de TKT’de kullanılmıştır, bk. {-I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi. Görüldüğü üzere, zarf- fiil ekleri içlerinde, üzerine geldikleri fiilin hareket ve zaman anlamını barındırdıklarından zaman eklerine, esas fiilin yapılaş tarzını gösteren birer zarf olduklarından dolayı da kip eklerine yaklaşmaktadırlar. Ergin fiilin yapılaş tarzını göstermeleri bakımından zarf-fiil ekleri ile fiilin yapılaş biçimini gösteren kip ekleri arasında bağlantı kurarak, zarf-fiil eklerini *hâl kipleri* olarak adlandırmıştır. Ergin’e göre “hareket kipleri hükümlü hareketleri, hâl kipleri ise hükümsüz hareketleri karşılayan fiil şekilleridir” (Ergin 2013: 137-138). Bu ayrım, hareket kiplerinin bitimli fiil, hâl kiplerinin yani zarf-fiil eklerinin de bitimsiz fiil oluşturduğu noktasının altını çizmektedir. {-sA} eki de bitimsiz fiiller oluşturan bir zarf-fiil ekidir.

Bu zarf-fiil eki, tarihî süreçte, tıpkı {-A} ve {-(I, U)p} zarf-fiil ekleri gibi, üzerine kişi ekleri de alarak kip eki gibi kullanılmıştır. Hatta onlardan farklı olarak bitimli fiiller oluşturmamış, yan cümle oluşturan bir zarf-fiil olarak kalmıştır. Bu anlamda, {-sA} zarf-fiil eki şart kipi görevinde kullanıldığında, “bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek, istek* ve *niyete* bağlayan bir tasarlama kipi oluşturur. Öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşınamaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır” (Korkmaz 2014: 600). Bu nedenle de Gülsevin ve Karahan gibi araştırmacılar tarafından kip eki olarak değil, zarf-fiil eki olarak kabul edilmektedir.

Gülsevin, ekin bitimli bir fiil oluşturmaması, dolayısıyla dilek anlamı taşıdığı birkaç özel kullanılış dışında yüklem görevinde kullanılamaması, yüklem zarfı görevinde olması gerekçeleriyle {-sA} ekinin zarf-fiil eki olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Gülsevin 1990). Leyla Karahan, Gülsevin’in dile getirdiği görüşleri, Türkçenin tarihî dönemleri ve günümüz lehçelerinden konu ile ilgili örnekler vererek desteklemiştir: “Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiiller, -sA ekli fiiller hariç, yargı taşır. -sA eki, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle bu bakımdan bir uyum içindedir. “şart, zaman, sebep” fonksiyonlu -sA eki ise yargı taşımadığı için grubun uyumlu yapısını bozar. (...) -IncA ve -sa eki, aynı ek grubu içinde bulunmalıdır. Bu da “zarf-fiil ekleri” grubudur. Nasıl -ArAk ekleri tarz, -IncA zaman bildiren birer zarf-fiil eki iseler, -sA eki şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil ekidir. (...) Sonuç olarak, -sA şart eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır.” (Karahan 1994: 472-474).

{-sA} eki, şart işleviyle cümle içerisinde tam bir yargı bildirmeyen yan cümle görünümüyle tasarlama ekleri içerisinde zarf-fiil eki gibi birleşik cümle kurabilen tek ektir. Demir ve Yılmaz da ekin diğer zaman ve kip eklerinden farklı şekilde bir zarf-fiil olarak kullanıldığını, ana cümle yüklemi kuramayacağını belirtmişlerdir (Demir-Yılmaz 2003: 191).

Ergin de ekin bağımsız bir cümle kuramaması durumuna vurgu yapmaktadır: “Şart kipi en tipik bir tasarlama kipidir. Bu kipte fiil şarta bağlandığı için hiçbir hüküm ifade etmez, hiçbir dilek, istek, temenni, zorlama anlatmaz. Yalnız isteksiz, dileksiz mücerret bir tasarlama ifade eder. Şart şeklinin hiçbir hüküm taşımayan bu

karakteriyle bütün fiil kipleri içinde farklı bir durumu vardır. Bütün fiil çekimleri müstakil cümle yapabildikleri hâlde şart şekli şart fonksiyonu ile hükümlü müstakil bir cümle değil, ancak hüküm taşımayan bağlı bir cümle kurabilmektedir” (Ergin 2013: 309).

Tek şekilli olan bu ekin, dilek ve şart işlevlerinin birbirinden ayrıldığını, dilek işlevindeyken bitimli fiil yani yüklem olabildiğini, şart işlevinde ise yüklem olamadığını hatırlatan Benzer, bu işlevlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer, ekin işlevlerini ayırarak tablolaştırmıştır. Bu tabloya göre, dilek işlevindeki {-sA} eki sadece fiillere gelebilir, basit fiil çekiminde kullanılır ve basit cümleler kurar; şart işlevindeki {-sA} eki ise, isimlere de gelebilir, birleşik fiil çekimlerinde kullanılır ve birleşik cümleler kurar. Benzer, bu işlevlerin cümledeki “keşke, bari” gibi zarfların etkisiyle değişebileceğini de eklemektedir (Benzer 2010). Ekin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Korkmaz, Bang’in görüşünden hareketle, {-sA} şart ekinin Eski Türkçedeki {-sAr} şart ekinin devamı olduğu ve {-sAr} ekinin de fiilden ya da isimden istek fiilleri türeten bir {-sA} yapım eki (*tapıg+sa-* “hizmet arzusunda olmak”; *ülig-se-* “ölmek istemek”) ile {-r} geniş zaman ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir (Korkmaz 1995a: 164-165). KTLG’de ekin kökeni ile ilgili farklı bir yaklaşım dile getirilmektedir: “*saa-* (saymak) fiilinin geniş zamanının sıfat fiiline bağlamak (*saa-r > -sAr*) fonetik olarak çok kolaydır. Fakat anlam bakımından hiç de kolay değildir. *-sAr* Göktürk yazıtlarında tam bir zarf fiil ekidir; şahıs ekleri alarak henüz bir şart çekimi oluşturmamıştır. Zarf-fiil eki olarak ‘şart’ kavramı da bulunduran ‘*-DlkA, -DİĞI sürece – DİĞI zaman*’ anlamlarını taşımaktadır. O hâlde *-sAr* ekinin kökeni için ‘zaman’ kavramından hareket etmek mümkün dür. Bugünkü Türkiye Türkçesinde ‘zaman’ kavramıyla ilgili olan *sıra* edatının böyle bir kullanımı vardır. (...) *-tık sıra, -tıkça* ekiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. *Divanü Lügati’t-Türk*’te ‘*sıra*’ anlamında *sap-* kelimesi vardır. (...) Eski Uygurcada ‘devam etmek’ anlamında *sap-* fiili de vardır. *sap* (sıra) ve *sap-* (devam etmek) fiilleri bir *sa-* kökü tasavvur etmeyi mümkün kılar. Elbette bu kökten bir *sa-r* kelimesinin türemiş olması da mümkündür. ‘*Sıra*’ anlamındaki *sar* kelimesiyle tıpkı *aldık sıra, açtık sıra* gibi, *alu sar aç sar* birleşikleri düşünülebilir. Ünlü zarf-fiil ekli kelimeler Gabain’e göre ‘çok nadir olarak, vasıflık, yani isim olarak da görülür.’ Bu durumda *al-u sar* gibi bir birleşigi ‘alan sıra, aldık sıra’ şeklinde manalandırmak

mümkündür. *Alu sar*’ın *alsar* şekline dönmesi ise basit bir orta hece ünlüsünün düşmesi olayıdır” (KTLG.693-694).

Çağdaş Kırım Türkçesinde {-sA} eki, zarf-fiil eki ve kip eki olarak kullanılmaktadır. Savran, ekin, kurduğu kiplerle hüküm bildirmediğini, dolayısıyla yüklem yapamadığını ve zarf-fiil olarak görev yaptığını belirtmektedir: *bersem* “verirsem, verdiğimde”, *isteseñ* “istersen, istediğinde”, *canı sıkılsa* “canı sıkılsa, canı sıkıldığında”, *aytsağ* “söylesek, söylediğimizde”, *isteseñiz* “isterseniz, istediğinizde”, alıp ketseler “alıp giderlerse, alıp gittiklerinde” (Savran 2003: 69). Savran ayrıca ekin özel kullanışlarını da vererek, burada {dA} bağlacı ile birlikte cümle başı edatı göreviyle kullanılışlarını örneklendirmiştir: *koqlatsalar da kâr etmedi, yuğuda olsam da*. Savran ayrıca {-sA} ekinin *ol*- fiili ile birlikte {-GAn} ve {-AcAK} sıfat-fiil ekleri üzerine geldiği durumlarda da edat göreviyle kullanıldığını belirtmektedir: *bilgen olsam da, avuştıracak olsa* (Savran 2003: 70-71).

Eldeki çalışmada da {-sA} eki, Eski Türkçe döneminden beri sürdürdüğü aslî görevi olan zarf-fiil eki olarak ele alınmış, çalışmada değerlendirilen diğer zarf-fiil ekleri gibi üstlendiği işlevler açısından sunduğu örnekler sınıflandırılmıştır.

Tarihî Kırım Türkçesinde {-sA} eki, temelde zarf-fiil eki olarak kullanılmakla birlikte oluşturduğu zarf-fiiller, çeşitli işlevler edinmişlerdir:

I. Bağlaç ve edat olarak kullanımı³⁷:

A. Tarihî Kırım Türkçesinde, doğrudan *bol*- fiil tabanına gelen {-sA} eki az sayıdaki örnekte {dA} bağlacı göreviyle “bile, dahi” anlamlarında kullanılmıştır.

- *karındaşım qalğa devlet giray sulţān ve nūre’ d-dīn ‘aẓamet giray sulţān ḥazretlerin ve oğlım mübārek siray sulţān ve meḥmed giray sulţān ḥazretlerin ve önge sulţānlarnı **bol-sa** barçaların boynumuzğa alıp dostıñızğa dost tüşmānıñızğa tüşmān boldıq* 015/194
- *siz taqı bizim tışqarıda özüğa bargança ‘ahd-nāmede bolğan sınırımızğa ḥalkımıznıñ mālına ve başlarına berabaş qazağına **bol-sa** incitdirmegey erdiñüz* 253/38

³⁷ Verilen örneklerdeki {dA} bağlacı çoğu örnekte geldiği kelimeye bitişik yazılmış durumdadır, bunun nedeni metinlerin imlasına sadık kalınmış olmasıdır.

- *öz tutsaklarıñuz dañı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe şāhibleri milen almaşiv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşiv kırlarlar ve moskovda bolğan tatar tutsakları **bol-sa** erkleri milen söyleşgenlerinçe çıkarlar* 234/36

B. Tarihi Kırım Türkçesinde, doğrudan *bol-* fiil tabanına gelen {-sA} eki çok sayıdaki bazı örnekte, {-dA} bağlacından sonra gelerek onun anlamını kuvvetlendirmiş, altını çizmiştir. Bu kullanımlarda, bir şart anlamı söz konusu değildir. Aksine, “*dA bol-sa+kişi eki*” şeklinde karşımıza çıkan bu yapıda “*bol-sa+kişi eki*” bölümü cümleden çıkarıldığında anlamda, bir miktar güçsüzleşme dışında bir kayıp olmamaktadır.

- *ķardaşım pādişāh ħan ve hem uluğ bey miĥayla fideraviç barça urusniñ pādişāhı ve köp memleketlerniñde **bol-sa** ĥükümdārıĥa köpdin köp selām kılp* 030/08, 033/20, 033/25, 033/34, 033/40, 033/45, 033/70, 033/87, 036/09, 062/08, 105/04, 105/08, 105/36, 121/04, 187/07, 194/07, 209/07, 216/05
- *öz sözleriñüzde muĥkem turğay irdiñüz ve ol mañsıbsız ağalarımızĥada **bol-sa** mundın burun ciberilgen defterçe tiyişler cibergey irdiñüz* 030/108
- *barça yaĥşılarımız bulay deyişdiler bizimde **bol-sa** ĥātr-ı şāhānemizĥa ĥoş kelmedi* 036/37
- *inşā ‘allāh te‘ālā kūn ilgeri ‘ömr āĥiriĥaça dostlık ķardaşlıkda min uluğ murād giray ĥan ĥazretleride **bol-saķ** taymay turarmiz* 269/26
- *min uluğ meĥmed girayĥan dāme devletihi ilā yevmü’l-mizān ĥazretleride **bol-saķ** barça söziñüz tıñlap dostlıkıñuzdan taymay muĥkem turğanmiz* 187/11
- *bu ‘ahd ve şartımızda men uluğ islām giray ĥan dāme devletihi ĥazretleride **bol-saķ** muĥkem bolup turğan irdik* 105/17
- *pādişāhnıñ vilāyetinden aşı her ķayda ciberil-ür bolsalar ve siz ķarındaşımızĥa yetirseler siz ķarındaşımızda **bol-sañĥız** elçilerimizni ve ķapķunlarımızni ve bāzırgānlarımızni tamĥasız ve ĥiç bir türlü cefāsız ve tutķavsız andaĥuķ yiberürge* 033/57

- *biz dostlıķıñızda tapılırmız siz ķardaşımızda **bol-sañuz** ‘ömr āhirigāça dostlıķdan taymay iki yurtñıñ rāhatlıķı içün çalışķay irdiñüz* 187/12
- *işbu uluğ çapķunımızñı siz ķardaşımızğa elli kün bolcal berüp cibergenimiz sizde **bol-sañuz** sözimizde tapulsañızda tapulmasañızda bolcalından ozdurmay yine işbu uluğ çapķunımızñı bizge cibergeysiz* 036/80
- *ķırımdan ve noğaydan daķı mosķova tüşgen tutsaķları siziñ adamlarıñızda **bol-salar** almaşıva ketürip şatarlar irdi* 187/23

Bazı örneklerde, {dA} bağlacının {-sA} ekli zarf-fiilden sonra geldiğİ görölmektedir.

- *ol biz uluğ pādīşāh ‘ināyet giray ĥan ĥazretlerimizge **bol-sada** dostdur* 033/23
- *bizler uluğ pādīşāhñıñ vilāyetlerimizdin aşı kayt-ar bol-salar ve eger ġayr pādīşāhlardın **bol-sada** siz ķarındaşımızğa elçiler ve çapķunlar ve bāzārgānlar ciberilgen bolsalar* 033/47

C. {-sA} ekinin {dA} bağlacıyla kullanımının bazı örnekleri, Türkyılmaz’ın şartsızlık işlevi olarak adlandırdığı kullanımı ortaya çıkarmaktadır: “Sen **istesen de istemesen de** seni seviyorum diyorlar”, “Tam tamına anlaşılır **olsa da**”, “Müslüman **da olsun**, Türk **de olsun** kâr etmez” (Türkyılmaz 1999: 88). Benzer kullanımlar, TKT’de de görölmektedir. Bu örneklerde {-sA} ekini almış olan fiilin önünde ya da arkasında {dA} bağlacı bulunmaktadır ve fiilin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi durumunda esas fiil açısından bir şart ortaya çıkmamaktadır. Bu örnekler, Savran’ın Çağdaş Kırım Türkçesinde {-sA} ekinin {dA} bağlacıyla kullanımında edat görevi üstlendiğİ durumlar için verdiğİ örneklerle paralellik göstermektedir.

- *işbu uluğ çapķunımızñı siz ķardaşımızğa elli kün bolcal berüp cibergenimiz sizde **bolsañuz** sözimizde **tapul-sañızda tapul-masañızda** bolcalından ozdurmay yine işbu uluğ çapķunımızñı bizge cibergeysiz* 036/80

- *ķırım yalılarına taķı niķe kerre kelüp deñizge yaķın kōylerimizge ķıkup ġafil iken ķırsızlık milen ıusnaķlar alup yine yıraķdın ıur-up culıvlaşdılar ve kōp żarar itdiler **alayda bol-sa** biz ‘ahdımızda ıurup sizge sefer itmedik ve 053/44*
- *ħazîne ve hedâyâñızın aldugımızda ötgen ‘âdetķe tamâm kelmedi biz burunġı aġaķalarımız ķadar dostlık itmedükmi dip şorġanımızda **azda bol-sa** budır baķşışnıñ yüzine baķılmaz dip ilċiñiz cevâb virdükde 053/51*
- *mundın evvel varġan ķapķunlarımızġa iki kerret aķķe yarlıkaşları ola kelmişdir **yine de bol-sa** iki yarlıkaş virilmeye buyurġay irdiñüz 113/26*
- *alġan yurtunı yine leyhge vir seniñ milen burınġuday dost ve ķardaş bolayık dip kōndermiş idik **sözde ol-sa** bir netice cevâb ve söz yok 194/13*
- *ķırım tatarın ve ulu noġay ve kōçik noġay ve azaķ ġalkını żabı u rabıda ķuşūr itdigimiz yokdır ve kün **ilgeride bol-sa** inşâ ‘allâh te‘âlâ żabı u rabıda ķuşūr olınmak iħtimâli yokdır 152/15*

D. {-sA} zarf-fiil eki, öyle ve *alay* sözcüklerinden sonra gelen *i-* ve *bol-* fiillerine eklenerek “öyleyse” bağlacı olarak kullanılmıştır.

- *virġü ve hedâyâñuz birle ilċi ve sipâhiñüz kelüp selâmiñuz yetişdirdikde hedâyâñuzıñ ķânün-ı ķadimden ķuşūrı var idi **öyle i-sede** maķbûl-ı şâhânemiz olup ilċiñüz ve sipâhiñüz yedine memhūr defteri temessük virilüp ri‘âyet birle vilâyetiñüze yollanmışdır 066/12*
- *siziñ adamlarınız etgen ġarâblık bir türlüġ vaşfa kelmezdir bu işler siziñ ma‘lûmiñızdır bilmiyoruz **öyle bol-sa** siziñ ġâtrıñuz içün azaķ begin beglikinden ‘azl itdirüp bir yaķşı kişimizge azaķ beglikin alup bergenmiz 274/71*
- *hem çın kōñġil bile i‘tikâd ķılġaysız dip bildirdik **alay bol-sa** min uluġ pâdişâh ķırım ġanı sa‘âdetlü ‘inâyet giray ġan ġazretlerimiz buyurdumki tatıvlık bile yazġan ġaııtımızġa alay inam ķılġay irdiñiz taķı bu söyleş-gen sözümüzķe 030/35*

- *anda kelenler ve eger bundan varan ‘asker kıış ziyāde zahmet ve meşakkat çekerler **alay bol-sada** kudvetü’l-umerāyü’l-kirām zübdetü’l-küberāyü’l-fiḥām meḥmed şāh bekni ḳardaşları mīrzālar vesāyir ata oğullarından ve yumuş ḳullarımızdan ḳoşup ḥazīneñüzi aldırmaḳ içün almaşiv yerine könderilüp* 145/19

E. {-sA} eki soru edatlarıyla birlikte kullanıldığında da bağlaç görevini üstlenmektedir. Bu kullanımlarda da bir şart anlamı söz konusu değildir.

- *iki yurt rāḥat bolurını tileymiz ve **her nede bol-sa** inşā’llāh te‘ālā ḥāzırmiz ḡāfil tūḡilmiz* 071/65
- *ḥazret-i ḥaḳḳ sübhāne ve te‘ālānıñ emr-i şerīfi **ne bol-sa** zuhūr eter* 290/30
- *uluḡ ḥazīnemizi ötgen yıl merḥūm ağaçamız ḥan-ı ā‘zam ḥazretlerine könderilgen defteriñüz üzerine yiberilüp ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen **her ne i-se** anı daḡı ma‘an köndergeysiz* 160/29
- *āḡirḡaça her yerde dostına dost ve düşmānına düşmān bolurmiz ve **her yerde** düşmānımız **bol-sa** ikevimiz bir bolup turırḡa* 033/15
- *iki uluḡ ḥazīneni bir yolda yibermek **her kez ‘ādet bol-masa** daḡı siz uluḡ ḳardaşımız ḡatırasıçün yiberdik* 015/17
- *her ḳay yerde **bol-saḳ** dostımızḡa dost ve tüşmānımızḡa tüşmān bolurmiz* 008/32
- *ḳırım ve noḡay ‘askerinden daḡı cavlay **kim ir-se** barmastur* 036/86

F. {-sA} zarf-fiil eki, *bar* ve *yoḳ* sözcüklerinden sonra gelen *i-* ve *bol-* fiillerine eklenerek bağlaçlar yapmıştır.

- *imdi her ne söziñüz **bar bol-sa** nāmeñüzde yazup mübārekşāh mīrzā ḳulımıznı yibergeysiz* 290/35
- *ḡatıñızda her ni türlü söziñüz **bar bol-sa** yazıp könderipsiz* 013/85,
- *munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşḳıyāları ḡuşūşında söyletmiş irdik ol sözni siz ḳardaşımıza yetkürmezlermi **yoḳ i-se** ḡarafıñızdan taḳayyüd olınmazmıdır* 152/17

II. Kip eki olarak kullanımı:

{-sA} zarf-fiil eki, TKT’de, tıpkı {-A} ve {-(I, U)p} zarf-fiil ekleri gibi, üzerine kişi ekleri alarak kip eki işleviyle kullanılmıştır. {-sA} zarf-fiil eki şart kipi görevinde kullanıldığında, “bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek*, *istek* ve *niyete* bağlayan bir tasarlama kipi oluşturur. Öteki tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşınamaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlenin zarfı durumundadır” (Korkmaz 2014: 600).

Bu ek, hem doğrudan fiil tabanlarına gelerek şart kipi göreviyle kullanılmış (bk. Şart Kipi) hem de sıfat-fiil eki ve zaman eki almış fiillere gelerek fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır (bk. *Fiillerde Birleşik Çekim*).

2.3.1.3.1.8. {-(y)I,U)p}

Tarihî dönemlerden beri Türkçenin yaygın olarak kullanılan eklerinden olan {-(y)I,U)p} eki, bağlı bulunduğu esas fiilin bildirdiği hareketten biraz önce ya da onunla aynı anda gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılayan zarf-fiiller türetir (Korkmaz 2014: 853-854). Çağatay, [-p] zarf-fiilinin işlevlerini şöyle tespit eder: “*Esas fiille aynı anda olan işi, esas fiilden bir an evvel tamamlanmış işi, ol- yardımcı fiilinin gerundifi bir işin sebebini ifade eder.*” (Çağatay 1948: 27). Çağatay, ekin, yan cümle ile ana cümleyi birbirine bağlayan bir bağ görevinde olduğunu da eklemektedir. {-(y)I,U)p} zarf-fiil eki, bir fiili diğerine bağlar ve bu sırada bağlaç yerine geçerek “ve” bağlacı gibi kullanılabileceği gibi, fiilin tarzını bildirmek üzere “-ArAK” anlamı katabilir (Bayraktar 2004: 139). {-(y)I,U)p} zarf-fiil eki ile oluşturulan zarf-fiilli parçanın asıl fiil ile olan zaman ilişkisi, söz edilen kaynaklarda da görüleceği üzere, değişkendir. Uğurlu (1999a), bu eklerle kurulmuş zarf-fiilli parçaların cümlenin asıl fiili ile girdikleri zaman ilişkisinin, ana fiilin (çalışmada “tam fiil”) sınır vurgulayış rolüne bağlı olarak değiştiği tespitini yapmaktadır. Uğurlu’nun tespitine göre, asıl fiil “sınır vurgulamayan” bir fiil ise cümlede asıl fiil ile zarf-fiilli parçanın fiili eşzamanlıdır. Asıl fiil “ön sınırı vurgulayan” bir fiilse zarf-fiilli parçanın fiili önce başlar ve o devam ederken asıl fiil de başlar ve birlikte sürerler. Asıl fiil “son sınırı vurgulayan” bir fiilse

zarf-fiilli parçanın fiili önce başlayıp biter, onun bitmesiyle asıl fiil başlar (Uğurlu 1999a)³⁸.

Ek, çoğu kez, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir “ikame” özelliği göstererek arka arkaya aynı şekle sahip kiplerin tekrarlanmasını önlemek üzere kullanılmaktadır (Korkmaz 2014: 853). Bu nedenle, şahıs ve sayı açısından bağlı olduğu asıl fiilin fonksiyonlarına sahiptir (Gabain 2003: 84). Coşkun da, {- (I, U)p} zarf-fiil eki üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini tarayarak ekin Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkın olduğu sonucuna varmıştır (Coşkun 1999: 187). Bu nedenle {- (y)I,U)p} eki, zarf-fiil yapma görevi dışında, fiil kip ve zaman eklerinin yerini tutma özelliği de gösterir.

Ek, Köktürk ve Uygur Türkçesinde zarf-fiil eki görevinde kullanılmıştır ve asıl fiilden önce işlenmiş bir fiili ifade eder (Tekin 2000: 174). Ünlü ile biten fiil tabanlarına [-p] şeklinde, ünsüzle biten fiil tabanlarına çoğunlukla [-Ip], son hecesi yuvarlak ünlülü olanlardan sonra [-Up] şeklinde gelir. Uygurcanın n ağzında [-Ap] olarak geldiği örnekler de vardır (Gabain 2003: 84): *başla-p*, *bir-ip*, *kod-up*, *katl-ap*.

Karahanlı Türkçesinde, hem hâl zarfı yapma hem de bağlama işlevlerinde sıklıkla kullanılan ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına [-p], ünsüzle biten fiil tabanlarına dudak uyumuna uygun olarak gelmektedir; {- (I,U)p} (Hacıeminoğlu 2008:171-172; Güner 2008: 596): *belgüle-p* (KB.792), *sına-p* (KB.4207), *yort-p* (KB.837), *kal-ıp* (DLT.I 205), *ur-up* (DLT.I 202).

Harezmi Türkçesi döneminde de en çok rastlanan zarf-fiil eklerinden olan {- (y)I,U)p} eki, hem zarf-fiil eki olarak hem de birleşik fiil yapılarında bağlayıcı olarak görev almıştır (Toprak 2005: 337). Bu dönemde ünlü ile biten fiil tabanlarına bağlantı ünlüsü olmadan gelen ek, genellikle dudak uyumuna girer: *bağla-p*, *ti-p*, *okı-p*; *kaç-ıp*, *ög-üp*. Ayrıca son sesi dudak ünsüzü olan fiil tabanlarına da yuvarlak bağlantı ünlüsü ile bağlanır: *çap-up*, *ew-üp* (Eckmann 1998a: 196). Ek ayrıca bu dönemde -(I, U)p+tur(ur)+kişi eki yapısı içinde, öğrenilen geçmiş zaman eki işlevinde de kullanılmaya başlamıştır (Eckmann 1998a: 206).

Ek, Kıpçak sahasında da en çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir; ayrıca birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve zaman eki işlevleriyle tüm Kıpçak sahalarında

³⁸ Söz konusu zarf-fiilin asıl fiille olan zaman ilişkisi hakkındaki görüşler ve eleştirisi için bk. UĞURLU, Mustafa (1999a), -ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, s. 1181-1187, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 678.

kullanılmıştır. CC'de de sıkça görülen ek, zarf göreviyle ve çoğu kez [-A] zarf-fiil ekinin işleviyle kullanılmıştır. Ekin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna uyduğu ve uymadığı örnekler vardır: *açıl-up, çırmal-up, çürüş-ip, bol-up, yügr-üp, al-ip, arzula-p*. Ekin Kumancada olumsuz fiil tabanlarına gelmez; olumsuz, [-mA] olumsuzluk yapım eki almış fiil tabanına [-y, -yın] ekleri getirilerek yapılır (Gabain 1998: 98). Ek CC'de de çekimli fiillerde kip eki olarak da kullanılmıştır (Gabain 1998: 99). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde çok geniş bir kullanış alanı olan ek, ünlü ile biten fiillere doğrudan [-p] biçimiyle; ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir: *alda-p, bas-ıp, kör-üp* (Güvenç 2014: 559-563). Memlûk Kıpçak sahasında da yaygın olarak kullanılan ek, zarf-fiil görevinde, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak ve öğrenilen geçmiş zaman eki görevinde kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 1994: 147). Ek bu dönem metinlerinde de genellikle, ünlü ile biten fiillere doğrudan [-p] biçimiyle; ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir (Güner 2013: 347).

Çağatay Türkçesi döneminde aynı ses düzenini sürdüren ek, ünlü ile biten fiillere doğrudan [-p] biçimiyle; ünsüzle biten fiillere ise dudak uyumuna uygun olarak bağlantı ünlüsü ile gelir: *asra-p* “saklayıp”, *de-p* “deyip”, *oğu-p* “okuyup”; *al-ıp* “alıp”, *kop-up* “çıkıp, yükselip”. Ekin olumsuz, [-mA] olumsuzluk yapım eki almış fiil tabanına [-y] eki getirilerek yapılır (Eckmann 1988: 113-114).

Tüm tarihî Türk lehçelerinde ünlü ile biten fiillere [-p] şeklinde gelen bu ek, Batı Türkçesine geçerken yardımcı ünlüsü ile bir bütün olarak algılanmış ve iki sesli hâle gelmiştir (Ergin 2013: 340). Bu nedenle ek, Eski Anadolu Türkçesinde, ünlü ile biten sözcüklere -y bağlantı ünsüzü ile bağlanmıştır: *yu-yup*. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinde ek yalnızca yuvarlak ünlülü olarak görülür. [-p] dudak ünsüzünün etkisiyle bağlantı ünlüsü her zaman yuvarlaktır: *kes-üp, yapış-up, ilt-üp* (Akar 2018: 200). EAT'nin son dönemlerinde ekin dar ünlülü biçimleri de görülmeye başlamıştır (Ergin 2013: 341).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de sıkça görülen [-(I)-p] eki, cümleleri birbirine bağlama ve birleşik fiillerde bağlayıcı olma görevlerinde, tarihî dönemlerdekine benzer işlevlerde kullanılır (Savran: 2003: 99). Ekin Çağdaş Kırım sahasında ünlü ile biten fiillere bağlantı ünlüsü olmadan, doğrudan [-p] olarak, ünsüzle bitenlere ise yalnızca düz-dar bağlantı ünlüsü ile bağlandığı görülmektedir: *de-p, ağla-p, kavra-p; tüşün-ip,*

söğün-ip, yuvun-ip (Savran 2003: 99). Bu anlamda ek, tarihî Kıpçak sahasındakiyle benzer bir görünüm sergilemektedir.

Tarihî Kırım Türkçesinde ekin, genel olarak önceki tarihî dönemlerdeki seyrini takip ettiği söylenebilir. Metinlerde en sık rastlanan zarf-fiil ekidir. Doğu lehçelerindeki ses düzenini korumakta ve ünlü ile biten fiillere bağlantı ünlüsü olmadan doğrudan [-p] olarak gelmektedir: *añgla-p* 013/105, *başla-p* 008/71, *cavla-p* 015/64, *di-p* 005/05, *hāzırla-p* 012/24, *hırsızla-p* 015/113, *izle-p* 014/30, *şayla-p* 008/10, *söyle-p* 013/09, *tala-p* 030/92, *tıñgla-p* 105/109, *tile-p* 015/24, *tirge-p* 004/36, *örte-p* 015/65.

Son dönem metinlerinde, ekin ünlü ile biten fiil tabanlarına bağlantı ünlüsü nedeniyle -y bağlantı ünsüzü alarak geldiği de görülmektedir. Ancak bu örnekler oldukça azdır: *bekle-yüp* 113/16, *de-yüp* 121/11, *di-yüp* 274/66, *tıñla-yup* 229/13, *yüri-yüp* 203/35. Bu kullanım, açık bir şekilde Oğuz sahasının etkisini göstermektedir.

Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarına ise bağlantı ünlüsü ile gelmektedir. Bağlantı ünlüsü, dudak uyumu konusunda istikrarsızdır. Dudak uyumuna uygun örnekler yanında; düz-dar ya da düz-geniş ünlülü fiillere yuvarlak ünlü ile geldiği örnekler de oldukça fazladır: *açulan-up* 002/26, *al-up* 015/160, *atlan-up* 010/65, *ayır-up* 234/18, *ayt-up* 002/53, *baş-up* 004/55, *bar-up* 005/16, *barış-up* 020/30, *berkil-üp* 160/16, *bildir-üp* 053/69, *ciberil-üp* 198/20, *çağır-up* 071/55, *çalış-up* 002/35, *çap-up* 005/28, *çık-up* 071/22, *çıkışdır-up* 003/08, *iç-üp* 036/84, *id-üp* 053/08, *kal-up* 105/64, *keç-üp* 194/20, *kıl-up* 030/08, *kıldır-up* 229/38, *kırıl-up* 274/56, *oğurlan-up* 178/48, *olın-up* 105/57, *oқıd-up* 105/109, *şığın-up* 194/27, *taқdır-up* 105/10, *tapıl-up* 053/63, *tart-up* 274/42, *viril-üp* 066/13, *yazıl-up* 062/21, *yiber-üp* 209/18. Ekin fiil tabanının ünlüsü bunu gerektirmediği hâlde, dudak uyumuna aykırı olarak yuvarlak olarak geldiği örnekler, diğer tüm örneklerden fazladır. Bu durum, ekin Oğuz sahasında her zaman yuvarlak bağlantı ünlüsü ile kullanılmasının Kırım sahasını da etkilediği izlenimini vermektedir. Ancak bu durum Çağdaş Kırım sahasında değişmiş ve ek, yalnızca düz-dar bağlantı ünlüsü ile fiil tabanına gelmeye başlamıştır.

Benzer şekilde düz-yuvarlak ya da geniş-yuvarlak ünlülü fiillere düz-dar bağlantı ünlüsü ile gelebilmektedir: *bol-ip* 012/60, *buldur-ip* 298/11, *buyur-ip* 105/99, *devşür-ip* 194/15, *öldür-ip* 187/18, *ketür-ip* 187/18, *kiltür-ip* 030/107, *kör-ip* 025/78, *kötür-ip* 121/36, *taptur-ip* 033/38, *tigür-ip* 015/199, *tut-ip* 178/12, *tır-ip* 160/32, *tüş-ip* 015/27.

Ekin bağlantı ünlüsünün dudak uyumuna uyduğu örnekler de sıkça karşımıza çıkmaktadır: *al-ip* 012/91, *aralat-ip* 015/14, *ayt-ip* 005/98, *aytıl-ip* 033/85, *bar-ip* 030/81, *bil-ip* 071/17, *bol-up* 071/24, *boz-up* 071/16, *buyur-up* 012/110, *ciber-ip* 071/31, *çek-ip* 020/54, *çıkar-ip* 020/15, *inan-ip* 010/84, *işit-ip* 015/19, *kaç-ip* 012/32, 015/157, *kaytar-ip* 033/38, *kel-ip* 005/14, *keltür-üp* 274/19, *kıl-ip* 020/32, *kır-ip* 012/31, *kön-up* 160/08, *koş-up* 002/38, *koy-up* 036/65, *könder-ip* 010/60, *oğut-up* 198/14, *ol-up* 004/56, *oltur-up* 010/58, *öldür-üp* 274/66, *öt-üp* 105/37, *tapdır-ip* 105/107, *tart-ip* 015/180, *tur-up* 152/12, *tüşür-üp* 053/40, *ur-up* 198/10, *vir-ip* 015/159, *yaz-ip* 013/85, *yiber-ip* 012/15.

I. Zarf-fiil eki olarak kullanımı:

{-(y)I,U}p} eki TKT’de, zarf-fiiller yapmakta ve esas fiilin yapılış tarzını nitelemektedir. Ayrıca, bağlı olduğu esas fiilden önce gerçekleşmiş bir hareketi göstermek için kullanılmıştır. Bu tür cümlelerde genellikle, esas fiildeki kipin tekrarını önlemek üzere kullanılmış ve yan cümlelerle esas cümleler arasında bağlayıcı olmuştur:

- *deñizke çık-ip kemilerni tala-p ... ziyān zarar kılurlarmı* 015/110
- *şuşbu hattımızny yahşı tıngla-p yahşı ańgla-p cevāb yazğaysız* 015/106
- *kişileriñüz cavla-p çap-ip kelseler* 008/52
- *qardaşımız uluğ pādīşāh han hem bey miḥayla fidaraviç ḥazretleri bizge elçi ciber-ip elçisi bile hatt yaz-ip hattında bulay dipdir* 036/31
- *taķı bizüm milen uzun uzaķ ‘ōmr āḥiriğaçā dost ve qardaş bolmaķ murādñuz bol-a iki yıllıķ ḥazīnemiz tedārik id-üp çıkar-ip va‘de ber-üp ḥurremşāh mīrzā kulumızny revān-ı ta‘cīl kaytar-ip yibergey irdiñüz* 105/48
- *elçiñüzni dīvān-ı humāyūnımızğa al-up dostlıķ sebebli pādīşāhāne i‘timād ve altun bayşalı şart-nāme ber-ip yiberirmiz* 216/37
- *ķırımğa yiberilgen uluğ ḥazīne ve bölekleriñüz kel-üp dīvān-ı humāyūn-ı ma‘delet-i ‘unvānımızda aldımızdan ötker-ip teslim kıl-up min uluğ meḥmed girayhan dam-ı nuşrete ilā yevmü’l mīzān ḥazretleride bolsaq uluğ ḥazīneñüz maķbūl tut-ip dostlıķ ve qardaşlıķñuzda muḥkem tur-ip kuşçı ve ‘arabaçlarıñuzu çapķunımız şahbāz birlen kaytar-up moskovğa yiberdik* 178/10

- *siz qardaşımızdan ricā **id-üp** yaz-dıkdı hātrımız **kör-üp** könderdiñüz* 139/42
- *varan iki qadırgasına **coluq-up** köp cenkler **ol-up** iki şayqaları **alın-up** bu qadar qazaqları **kırıl-up bozıl-up** kiderler* 105/35
- ***barış-up** rehinlerin **al-up** mābeynlerde bu qadar ‘ahd ve yemin **ol-up** ‘avdet **id-üp** kırırma kel-dikden soñra moskov ‘askeri özi qazaqı ile **berkil-üp** leyh üzerine **yüri-yüp** bu taraftan dañı ‘asker ve yardım taleb **id-üp** elçi könderdiler* 160/16
- ***al-ıp** biz pādīshāgha kiltürseler bizde bolsaq uluğ pādīshāh ol kişilerimizniñ haqlarındın kilürge ve kiltürgen esirlerini ve alğan mallarını **taptur-ıp** siz qarındaşımızğa bilüsiz **qaytar-ıp** birürge* 033/38

{-(y)I,U)p} zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da gelebilmektedir. Ancak bu durumda olumsuzluk yapım eki {-mA} ekinin ünlüsü ile ekin bağlantı ünlüsü arasına -y bağlantı ünsüzü girmektedir. Ek olumsuz fiil tabanlarına bir örnek (*berme-yip* 105/94) hariç {-yUp} şeklinde yuvarlak ünlülü olarak gelmiştir:

- *‘ahdıñızda **durma-yup** ton qazaqlarından bir miqdār şayqaya icāzet virüp deryāya çıkardıñız* 121/45
- *bu ilçiñüz kelgende qalpağın **çıqarma-yup** baş **urma-yup** buyuruğımızda bolğan kullarımız küç milen qalpakların alup baş urdurdılar* 121/09
- *kün ilgeride bulay zamānın **ozdurma-yup** çapkunı vaqti ve zamānı ile kelürge buyurgaysız* 145/25
- *mezbūrni **toqtatma-yup** bar söziñizni aytup bir kün burun qaytarmaq kerek idiñiz* 299/16
- *vilāyetinden çıkan hırsızı zabt **itme-yüp** ‘özür itmek pādīshāhlığa lāyık iş degildir* 178/26
- *ton qazağı ve qalmuğı kelüp quban tatarından aldıkları adam ve atların āslā **virme-yüp** varan adamlarımızı söz ile könderiyorlar* 298/11
- *hemān elçimizni **eglendirme-yüp** ve nāmeñüz milen siz uluğ qırallar qardaşlarımızdın elçiñüzni qoşup yibergeysiz* 293/33
- *buniñ kibi dostlığa māni‘ işlerge rızā **kösterme-yüp** harāmizāde ve eşkıyāniñ haqqından kelmek kerekdir* 274/79

II. Birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanımı

{-(y)I,U)p} eki TKT’de, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çağatay, [-p] zarf-fiil ekinin yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturmasıyla ilgili olarak “*Mazi gerundifi diğer bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte bir mâna gibi ifade eden mürekkep fiil olur, yani fiilin biri gerundif şeklindedir ve ikinci fiile zarf gibi gelir. sel olup girüp geldim. ol- yardımcı fiilinin -p gerundifi, bir işin sebebini, bir şeyle mukayeseyi, bir işin tarzını ifade eder: galip ol-up helak kıldılar.*” demektedir (Çağatay 1948: 28).

Eckmann, ekin Harezmi Türkçesinde fiil terkiplerinin ilk parçası olarak görev yaptığını söylemekte ve *alıp kel-* “alıp gelmek”, *alıp bar-* “alıp varmak, götürmek”, *alıp kal-* “alıp kalmak, tutmak, muhafaza etmek”, *oğup tüket-* “okuyup bitirmek”, *yığıp tur-* “devamlı geri durmak”, *tirip koç-* “derleyip koymak” örneklerini vermektedir (Eckmann 1998a: 196).

{-(y)I,U)p} eki, TKT’de süreklilik bildiren tasvirî fiiller yapmakta kullanılmaktadır. Bu yapılar, üzerine {-(y)I,U)p} ekini alan asıl fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır. Yalnızca bir örnekte, yardımcı fiil olarak *kal-* fiilinin kullanıldığı görülmektedir:

- *al-ıp kal-ğan irdik* 025/81
- *çapğunımıznı kelürine bağ-ıp tur-ğan irdik* 012/26
- *kelecek söziñüzke bağ-ıp tur-ur irdik* 025/68
- *siz kardaşımız bile bol-ğan ‘ahd ve peymānımızğa bütün bol-ıp tur-ğanımız sebebli* 013/07
- *mādām ki kırım yurtında han bol-ıp tur-ğaymız* 015/195
- *‘ahd-ı şartımda dāim bol-ıp tur-dım* 025/32
- *öz sözimizde ve ‘ahd ve emān ve şart-ı peymānımızda bütün bol-ıp tur-armız* 036/59
- *barça ileh memleketi on eki yıl çaqlı kırsız ve pādīşāhsız kal-ıp tur-ğanda* 005/21
- *sa‘ādetlū pādīşāh hāzretleriniñ dostına dost tüşmānına [...] bol-up tur-ğay ve hiç muhālefet itmegeysiz* 010/43
- *burunğı ānt itgen āntımızça ‘ahd ve emān ve şart-ı peymānımızğa bütün bol-up tur-ğanımız için* 012/23
- *‘ömr āhırığaça dostıñuza dost tüşmānıñuza tüşmān ol-up tur-dım* 025/95

- *her yerde düşmānımız bolsa ikevimiz bir **bol-up tur-ırğa** 033/15*

Zarf-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları (Korkmaz 2014: 841), bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-(I, U)p} zarf-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır. Metinlerde bu yönde tek örneğe rastlanmıştır: *orta yoldın oz-up i-di* 002/26.

III. Zaman eki olarak kullanımı:

{-(I, U)p} eki zarf-fiil yapma işlevi dışında, [-dIr], [dUr] (< tur-ur) bildirme eki ile birlikte öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmaktadır. {-(I, U)p} zarf-fiil eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi; temel olarak söyleyenin, fiilin yapıp bittiğini kesin olarak bilmediğini, başkasından öğrendiğini belirtmektedir. Ayrıca bu çekim hareketin yapıldığını sonradan fark etme, sonradan anlama veya sonradan görme anlamlarını da içermektedir (KTLG.85).

Fiil tabanı+{-(I, U)p}+tur-ur+kişi eki şeklinde kurulmuş olan bu kipte yer alan zarf-fiil ekinin çekimli fiil yerini tutması, kendisinden sonra gelen yardımcı fiilin eklenmesi ya da tamamen düşmesi sebebiyledir (Ergin 2013: 301): *ayt-up tur-ur+miz > ayt-up+miz* 002/43 gibi.

{-(I, U)p} eki, zarf-fiil yaptığı durumlarda, çoğu kez, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir “ikame” özelliği göstererek arka arkaya aynı şekle sahip kiplerin tekrarlanmasını önlemek üzere kullanılmaktadır (Korkmaz 2014: 853). Bu nedenle, fiil kip ve zaman eklerinin yerini tutma özelliği göstermesi doğaldır.

Coşkun, {-(I, U)p} zarf-fiil eki üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini tarayarak ekin Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkın olduğu sonucuna varmıştır (Coşkun 1999: 187). Ayrıca {-(I, U)p} zarf-fiil eki, geldiği fiile esas eylemden önce yapılmış bir eylem anlamı kattığı için daha çok bitmişliği ifade etmektedir (Turgunbayev 1999: 502).

Eski Türkçe döneminde sadece zarf-fiil eki göreviyle kullanılmış olan {-(I, U)p} eki (Gabain 2003: 84), 13. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle beraber zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır. Ekin zaman eki olarak kullanımı için bk. {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi.

2.3.1.3.1.9. {-y} Zarf-Fiil Eki

Geldiği fiile “-ArAk, -DIğİnda” anlamları katarak zarf-fiiller yapan {-y} eki, genellikle {-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri ile birlikte anılmıştır (Karamanlıoğlu 1994:145; Eckmann 1988b:107; Tanç 2005: 104). Bu ekler, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde yönelme, girişme, başlama bildiren fiillerden önce kullanıldığında “-mAyA” anlamı verir (Tanç 2005: 104-104). {-A, -I, -U} ünlü zarf-fiil ekleri, ünsüzle biten fiil tabanları üzerine gelirken {-y} zarf-fiil eki ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmektedir; bu ekler hemen hemen aynı anlam ve görevde kullanılmışlardır.

{-y} zarf-fiili 13. yüzyıldan sonra ilk olarak Harezmi sahasında ortaya çıkmış, Kıpçak ve Çağatay sahalarında da varlığını sürdürmüştür (Ata 2014: 106; Karamanlıoğlu 1994:145; Eckmann 1988b:107). Tanç, {-y} zarf-fiil ekinin {-A, -I, -U} zarf-fiil eklerinin kullanımdan düşüp görevini yardımcı ses olan /y/ sesine devretmesi ile oluştuğunu düşünmektedir (Tanç 2005: 104). Karamanlıoğlu da Kıpçak Türkçesi için verdiği tek örnekte (*yıla-y yıla-y ketti* “ağlayarak gitti” TZ.75b) *yıla-y yıla-y* ikilmesini [-I] ünlü zarf-fiilinin örneği saymış ve örneği < *yılayı* şeklinden getirmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 145).

Harezmi Türkçesi eserlerinden KE’de {-y} zarf-fiil ekinin esas fiilin tarzını bildiren zarf-fiiller yaptığı, ayrıca birleşik fiil yapılarında bağlayıcı olarak kullanıldığı görülmektedir: *sewünçile-y bar-* KE.105r5, *yöri-y başla-* KE.196r15, *oğu-y al-* KE.102v21 (Ata 2014: 106).

Kıpçak sahasında, CC, GT ve TZ’de örnekleri görülen {-y} eki, “-ArAK” anlamı veren zarf-fiiller yapmıştır: *açma-y* “açmayarak” CC.76a, *oyna-y* “oynayarak” GT.149, *sözle-y* “söyleyerek” GT.157a, *tile-y* “isteyerek” CC.69a, *yıla-y yıla-y* “ağlaya ağlaya” TZ.75b (Güner 2013: 349).

Çağatay Türkçesinde de, {-A, -I, -U} zarf- fiil ekleri ile benzer görevde, ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra kullanılmıştır. Olumlu fiil tabanlarında “-ArAK”, olumsuz fiil tabanlarında “-mAdAn” anlamları verir: *oğu-y* “okuyarak”, *alma-y* “almadan”. Ek bu sahada, bir hareketin şeklini göstermek, zaman ifade etmek, amaç ve hedef belirtmek, asıl hareketin sınırını bildirmek ve birleşik fiil yapmak için kullanılmaktadır (Eckmann 1988: 107-109).

Çağdaş Kırım Türkçesinde [-y] zarf-fiil eki, Kıpçak ve Çağatay sahasında olduğu gibi ünlüyle biten fiillerden sonra gelmektedir ve [-A] ünlü zarf-fiilinin anlam ve görevinde

kullanılmaktadır: *ecala-y ecala-y* “heceleye heceleye”, *isteme-y isteme-y* “istemeye istemeye”, *bekle-y bekle-y* “bekleye bekleye” (Savran 2003: 97; Yüksel 2012: 862).

Tarihî Kırım Türkçesinde de tarihî sahayla paralel bir şekilde kullanıldığı görülen {-y} zarf-fiil eki ünlü ile biten fiil tabanlarına gelerek olumlu fiil tabanlarından sonra “-ArAk, -DIğInda, -mAK için, -mAyA”, olumsuz fiil tabanlarından sonra “-mAdAn” anlamlarını vermektedir. Olumsuz fiil tabanlarındaki kullanımı, {-A, -I, -U} ekleriyle yapılan zarf- fiillerin de olumsuzunu karşılamaktadır.

TKT’de, {-y} eki; zarf-fiil eki olarak, birleşik fiillerde isim unsuru olarak ve şimdiki zaman eki olarak görev yapmaktadır.

I. **Zarf-fiil eki olarak kullanımı: {-y} eki**, TKT’de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. Esas fiilin tarzını ve amacını bildirir; “-ArAk, -DIğInda, -mAK için, -mAyA” anlamlarını verir:

- *ilçimiz kutlu şâh beyni qadimî virgü ve hedâyamız milen tiz cibermegiñüzni tile-y iki yıldan artuq şabr iyledik* “Elçimiz Kutlu Şah Bey’i eski vergi ve hediyelerimiz ile acele göndermenizi dileyerek iki yıldan fazla sabrettik.” 053/47
- *anlardan siziñ memleketleriñüzge ve köy kentleriñüzge zarar ve ziyân bolmaq ihtimâli imestür ve kıırım ve noğay ‘askerinden dahı cavla-y kim irse barmastur* “Onlardan sizin memleketinize ve köy ve kentlerinize zarar ve ziyan gelmesi ihtimali yoktur ve Kırım ve Nogay askerinden de yağmalamak için kimse gitmez.” 036/86
- *âl-ı ‘oşmân pâdişâhı cibergen ilçini o razdor digen kermanıñuzda tutup şimdige degin cibermey tutğanlarınıñ sebebin şora-y köp söz yazğan irdik* “Osmanlı padişahının gönderdiği elçiyi, o Razdor denilen kermanınızda tutup şimdiye kadar göndermeyerek tutmalarının sebebini sormak için çok söz yazmıştık.” 090/22
- *tağı barça noğay ‘askeri birle il-i vilâyetiñüzge cavla-y bar-ıp cayla-y kezüp kışla-y yürüp hem ümmet-i muhammede hem pâdişâhım hazretleriğe hıdmet kılup* “Ayrıca, bütün Nogay askeri ile memleketinize yağmalayarak varıp yaylayarak gezip kışlayarak yürüyüp (yaz kış demeden yürüyerek) hem Muhammet ümmetine hem padişahım hazretlerine hizmet edip” 010/46

{-y} zarf-fiil eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir. {-y} zarf-fiil ekinin olumsuzluk eki {-mA} ile birlikte kullanıldığı bu şekil bazı kaynaklarda ayrı bir ek olarak ele alınmış ve olumsuz zarf-fiil eki olarak adlandırılmıştır³⁹. {-y} zarf-fiil eki olumsuz fiil tabanları üzerine geldiğinde “-ArAk” ve “-mAdAn” anlamlarını vermektedir:

- *kaplān ağadan ve yoldaşlarından vilāyetiñizge alup kitgen esīrlerniñ aqçeleri berilme-y kalupdır* 274/43
- *öz memleketiñiz içinde kişilerimizni tip tiri gāyb itüp bizge qayta ciberme-y yok itdiñüz* 053/34
- *eger kıristiyan qazaqlarıñızniñ barçasın özü şuyındın çıkma-y ve çıkarma-y zabt ve tirgev kılmas bolsañız* 005/75
- *hiç raḥīm itme-y öltürüp* 071/16
- *ahust kıral fevt oluḡda ileḡ memleketiḡa kıral bolur oḡul kalma-y ileḡ memleketi on iki yıl kıralsız bolup* 004/19
- *her yıl dostlıḡıñın vaḡit ve zamānındın bir kün keçikdirme-y on beş miñ altun naḡid ve on beş miñ altunlık ve kürk vesāyir toḡuzlama hedāyā ve ve virgüleriñüzni bi’t-tamām cibermek şartıyla* 053/60
- *kıristiyan voyvodaları ve panları ve kerman beylikleri ḡırsuz ve ḡarāmī bolḡan kıristiyan qazaqların tirgeme-y ve zabt kılma-y azıḡ ve kemiler virüp özü suyıḡa yiberüp tatarıñḡ tavarısın ve tavarın alḡanlarındın şoñḡ* 005/23
- *bir qazaḡ özü şuyında koma-y çıkarḡaysen yaḡşı yasaq ve tirgev itgeysen* 005/60
- *bāzergānlar korkma-y ve üşenme-y emīn varup amān kilgeyler* 004/53
- *qazaqlarıñızdan tavarıcılarımızke zarar ve ziyān olma-y özü şuyındın çıkarır bolsañız* 005/78
- *bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalıḡnı toktatma-y könderesiz* 194/48

II. Birleşik fiillerde isim unsuru olarak kullanımı:

{-(y)I,U)p} ve {-A, -I, -U} zarf-fiil ekleri gibi {-y} eki de iki fiili birbirine bağlama, aralarında türlü ilişkiler kurma amacıyla birleşik fiil yapılarında isim unsuru olarak kullanılmıştır. Bu zarf fiil ekini alan fiil, esas fiili tarz yönünden niteleyerek iki fiil

³⁹ bk. Eckmann 1988: 116; “-may/mey ve -mayın/-meyin gerundiumu (olumsuz gerundium)”.

arasında ilişki kurmaktadır: *kardeşlik yoldaşlık ve hem dostluk id-üp yiberme-y bol-mağaysız*012/65, *iki hazineni tilekimizçe yiberme-y bol-mağaysız*012/123, *körkizme-y bol-mağaysız*012/117.

Zarf-fiil eklerinin isim unsuru olarak yer aldıkları birleşik fiil yapıları, fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekinin taşıdığı hareket ve zaman anlamları, bu tür çekimlerde kip kategorisini karşılar ve esas fiilin bildirdiği hareketin oluş tarzını verir. {-y} zarf-fiil ekinin isim unsuru olduğu birleşik fiiller de fiillerin birleşik çekiminde görev almıştır: *her yıl sayın tiyişlerin hem yarlıkğa-y ır-diñiz*015/179.

{-y} zarf-fiil ekinin olumsuz fiil tabanları üzerine gelerek, süreklilik anlamı veren fiiller oluşturduğu da görülmektedir: *akın kılma-y tur-ur irdiler*005/16, *haber kelme-y tur-mağay irdi*071/45, ‘ahdımızdan *tayma-y tur-ğan irdik*015/78, *kıyâmetğäça tayma-y tur-ğaysız*010/42, ‘ömr-i âhirğäça *tayma-y tur-ğaysız*015/77.

III. Zaman eki olarak kullanımı:

TKT’de, ünlü ile biten fiil tabanlarında, [-y] zarf-fiil ekinin üzerine [-dUr, -dIr] (< turur]) bildirme eki ve şahıs zamirleri getirilerek şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır. Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994: 128; Güner 2013: 221), Harezmi (Toprak 2005: 235) ve Çağatay (Eckmann 1988: 136) sahalarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle oluşmuştur (Karamanlıoğlu 1989: LXX). [-y] zarf-fiil ekinin zaman eki olarak kullanımı için bk. *Şimdiki Zaman Çekimi*.

2.3.1.3.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

Birleşik zarf-fiil eki kavramı, Güner Gülsevin tarafından “*aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılar*” şeklinde tanımlanmıştır (Gülsevin 2001: 127)⁴⁰. Gülsevin, “*Arkadaşın da gel-diğinde sinemaya gidebiliriz.*”

⁴⁰ Tanımda geçen *quasi* sözcüğü, Gülsevin’in bu tanıımı yaparken yararlandığı Osman Nedim Tuna’nın ders notlarında geçen bir sözcüktür: “Bu sözcük, ‘hemen hemen, aşağı yukarı’ anlamlarını taşır. Yani, *quasi gerundium* demek, ‘tam zarf-fiil değil de, hemen hemen zarf-fiil olabilecek bir yapı; ya da aşağı yukarı zarf-fiil sayılabilecek bir yapı’ demektir.” (Gülsevin, 2000: 128). Ayrıntılı bilgi için bk. GÜLSEVİN, Güner (2001), Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, s. 122-143, Afyon. Birleşik zarf-fiil eklerinin çağdaş Türk Lehçelerindeki örnek ve kullanımları için bk. ÇAKMAK, Cihan (2015), Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 13-30, Ordu.

cümlesinde geçen -dlğIndA yapısındaki üç ayrı ekin bir araya geldiklerinde kendi işlevlerini terk ederek yepyeni bir görev kazandıklarını, burada artık sıfat-fiil, iyelik ya da bulunma hâlinin söz konusu olmadığını belirtmektedir. Bu birleşmede eklendikleri fiili geçici zarf yapmış birleşik bir dil bilgisi yapısı söz konusudur. (Gülsevin, 2001: 127). Türkiye Türkçesinin *-(y)A*, *-(y)AlI*, *(y)ArAk*, *-(y)Inca*, *-(y)Ip*, *-ken*, *-mAdAn* eklerini aslî zarf-fiil ekleri sayan Gülsevin; *-DIK+çA*, *-mIş+çA*, *-(y)AsI+yA*, *-DIK+iyelik+cA*, *-DIK+iyelik+A*, *-DIK+iyelik+dA*, *-(y)AcAK+çAsInA*, *-(mIş+çAsInA)*, *-(I)yor+cAsInA*, *-(y)cAk+iyelik+dan başka*, *-DIK+iyelik+dan başka*, *-(y)AcAK gibi*, *-mIş gibi*, *-(V)r gibi*, *-(I)yor gibi*, *-(y)AcAK+iyelik gibi*, *-DIK+tAn sonra*, *-mA+iyelik+In üzerine* gibi, çeşitli ekler ve edat yapılarının birleşmesiyle oluşan ve geçici zarf yapan yapıları birleşik zarf-fiil ekleri olarak değerlendirmektedir (Gülsevin, 2001). Gülsevin'e göre, bu yapılar da tıpkı aslî zarf-fiil ekleri gibi tam bir zarf-fiil eki işlevi görmektedir; aslî zarf-fiil eklerinden tek farkları zarf-fiil eki olarak doğmamış olmalarıdır (Gülsevin 2001: 128).

Gülsevin, Birleşik zarf-fiil eklerini “*ek+ek yapısında olanlar*” ya da “*ek+edat yapısında olanlar*” şeklinde sınıflandırmıştır (Gülsevin 2001: 129).

Tarihî Kırım Türkçesinde tespit edilen birleşik zarf-fiil ekleri de bu sınıflandırmaya uymaktadır. Tüm birleşik zarf-fiil eklerinin yapısında mutlaka ortak bazı sıfat-fiil ya da isim-fiil ekinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmadaki sınıflama birleşik zarf-fiil ekinin yapısında yer alan bu ortak eklere göre yapılmıştır:

2.3.1.3.2.1. {-(X)r} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki ad durum ekleriyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmaktadır: {-UrdA}, {-(X)rGA} ve {-(X)rday}.

2.3.1.3.2.1.1. {-UrdA}

Sıfat-fiil ekleri ile ad durum eklerinin birleşerek kalıplaşması ile oluşmuş zarf-fiil eklerinden biridir. [-Ur] geniş zaman sıfat-fiil ekiyle [-dA] bulunma durumu ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Zaman bildiren bir zarf-fiil eki olup eklendiği fiile “-DIğI zaman” ve “-ken” anlamlarını verir.

Ekin [-rdA, -ArdA, -UrdA] biçimlerindeki ilk örnekleri Karahanlı Türkçesi döneminde görülür. Hacıeminoğlu eki {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiili ekinin ad durum

eki aldığı örnekler arasında göstermiş olsa da (*bil-irde* “bilende”, *öl-ürde* “ölende, ölünce”), {- (X)r} geniş zaman sıfat-fiili ekinin üzerine bulunma durumu eki alarak kullanıldığında cümlede zarf görevi yaptığını belirtmektedir (Hacıeminoğlu 2008, 165-166). Güner, ekin Karahanlı dönemi eserlerinde pek çok örneğini tespit etmiştir: *oķı-rda* “okurken” KB.B-75, *yorı-rda* “yürürken” KB.670, *çık-arda* “çıkarken” KB.394, *tuğ-arda* “doğduğunda” DLT.II-250, *kör-ürde* “görerek” KB. 3624, *yi-yürde* “yerken” AH.420 (Güner 2008: 615-616).

Harezmi döneminde de karşımıza çıkan ekin işleviyle ilgili, “Eş zamanlı iki eylem söz konusu olduğunda eylemlerden birinin olduğu sırada gerçekleşen ikinci eylemi anlatmak için kullanılan zaman zarf-fiil eklerinden biridir” diyen Toprak, ekin “-DİĞİ zaman” anlamı verdiğini belirtmektedir: *ol aķ-arda bir kişi tam tüpidin ötüp barur erdi* (KE.100r19), *‘azrā’il cānın al-urda yığladı tã‘āt için* (KE.158v17) (Toprak 2005: 359).

Memlûk Kıpçak ve Ermeni Kıpçak eserlerinde de örnekleri görülen bu zarf-fiil eki bu sahada da [-rdA, -ArdA, -UrdA] biçimlerinde görülmektedir: *bar-ırda* TB.84, *bat-arda* İM.149a, *öp-erde* GT.78b12, *oķu-rda* MG.4a (Güner 2013: 336).

Ek, Çağatay sahasında da uzun zaman ancak seyrek olarak kullanılmıştır (Üstüner 2001: 164). Kullanımındaki bu seyreklik, ekin dönemin gramer çalışmalarında gözden kaçmasına ve zarf-fiil eki olarak değerlendirilmemesine neden olmuştur (Üstüner 2001: 164). Üstüner, ekin bu sahada ve kullanıldığı sonraki dönemlerde, zaman zarf-fiili teşkil ettiğini ve Türkiye Türkçesindeki “-IncA, -ken, -dİktA, -dİğİndA, -dİğİ zaman” zarf-fiil ekleri ile karşılanabileceğini belirtmektedir. Ek, bu sahada da, şekil bakımından geniş zaman sıfat-fiilinin kullanımına uygun olarak [-rdA, -ArdA, -UrdA] biçimlerinde kullanılmıştır: *oķu-rda* (Babür Divanı 101-5), *eyle-rde* (Hüseyn-i Baykara 56-7), *koy-arda* (Babür Divanı 124-14), *köy-erde* (Leyli vü Mecnun 365-3), *can al-urda* (Hüseyn-i Baykara 74-5), *körset-ürde* (‘Ubeydi 421-16) (Üstüner 2001: 165-166).

Ek, Eski Anadolu Türkçesinde görülmemektedir (Gülsevin 2011; Akar 2018).

Günümüz Kıpçak lehçelerinde ek genelde [-rdA] ve [-ArdA] biçimindedir. Kırgız Türkçesi, [-ArdA], [-OrdO], [-rdA]: *iç-erde* “içerken”, *bar-arda* “giderken”, *kül-ördö* “gülerken” (Kasapoğlu Çengel, 2017: 303); Karakalpak Türkçesi, [-ArdA]: “-DİğİndA” anlamında kullanılır. *aş-arda* “açtığında”, *kel-erde* “geldiğinde” (Uygur,

2012: 598); Nogay Türkçesi, [-ArdA]: Ek “-DIĞI zaman” anlamı vermektedir: *tañ at-arda* “tan atarken” (Ergönenç Akbaba, 2007: 662).

Ek, **Çağdaş Kırım Türkçesinde** kullanılmamaktadır (Yüksel 2012; Savran 2003).

Tarihî Kırım Türkçesinde ek, yalnızca yuvarlak ünlülü hâliyle [-UrdA] biçiminde görülmektedir. Bu kullanım, {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil ekinin yuvarlak ünlülü [-Ur] biçiminin dudak uyumu olmaksızın tek heceli ve çok heceli pek çok fiile gelerek kullanılması ve diğer ses versiyonlarına göre çok daha yoğun olarak karşımıza çıkmasıyla açıklanabilir. Ek, geldiği fiile “-DIĞIndA, -DIĞI zaman, -(X)rken” anlamları vermektedir. Ek, TKT’de üç örnekte görülmüştür:

- *inşā’llāh **kil-ürde** şavlık ve esenliğinizi min qarındaşıñız ġāzī giray ħaṅga bildirgeysen* 005/102
- *taķı iki sözimüzniñ birinde tapıluḡ dost qardaş bolğuday bolsañuz iki ħazīnemiz almağa **bar-urda** ħimāyetiñüz bolğan cān timūr bey ta‘yīn bolıñan kullarımız bile ħazīnege **bar-ırda** iki ħazīneniñ bergisin kemitmey bergeysiz* 036/93

2.3.1.3.2.1.2. {-(X)rGA}

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki ile {+GA} yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiil eki {-(X)rGA}, geldiği fiile “-mAK için, -mAyA” anlamları vermektedir.

Karahanlı Türkçesi döneminde, {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örnekler artmıştır; {-(X)rGA} yapısı da bu örneklerdendir: *bil-irke* KB.5995, *kalı-ırqa* KB.1235, *yorı-rqa* KB.1473, *kıl-urqa* KB.1690. {-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki, bu dönemde üzerine çekim ekleri alarak kullanıldığında cümlede zarf görevi yapabilmektedir (Hacıeminoğlu 2008, 165-166). Ekin yapısındaki yönelme durumu ekinin tonsuz biçimlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Kıpçak sahasında GT’de örnekleri bulunan ekin çoğunlukla yüklemi, sebep bakımından tamamlayan bir işlevi vardır; eklendiği fiile “-mAK için” anlamı katar. *al-urğa* “almak için” (GT.31a), *besle-yürge* “beslemek için” (GT.133b), *kaç-arga* “kaçmak için” (GT.8b) (Güner 2013: 336).

Ek, Harezmi Türkçesi eserlerinden KE’de karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı, cümle içinde mastar gibi görev yapmaktadır: *sen çerig yıgıp atlan-urğa oğradın* (KE.230r14), *ağların bağla-rğa yiri yok erdi* (KE.87v19), *kaçan yanıp uçmağdın çık-argğa boldum* (KE.215r7-8) (Toprak 2005: 318).

Çağatay Türkçesinde *mânidür bar-urğa* “gitmeye manidri” (Küll.S 473b:5), *ud çal-argğa hem kâbiliyeti bar* “ud çalmaya da kabiliyeti var” (Mec.93b:3) (Eckmann 1988: 105) gibi örneklerde görülen ek, fiili sebep bakımından niteleyen zarf-fiiller yapmıştır.

Bugün Kuzey Batı Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde ([rgA]: *Min kib-erge ker elsem ul çıgarıp köl tüge*. “Ben kuruması için çamaşır assam o çıkarıp kül döker.”) (Öner, 2012: 727) ve Karakalpak Türkçesinde ([rgA; -ArgA]) kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde ek, “-mAK için, -mAYa” anlamlarında kullanılmaktadır: *İş-erge suv, jergek, kiy-erge kiyim, şab-argğa at joğ*. “İçmeye su, yemeye yemek, giymeye elbise, binmeye at yok” (Uygur, 2012: 597).

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan ek, Tarihî Kırım Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılmıştır. Ek, esas fiilin yapılma nedenini niteleyecek biçimde, geldiği fiillere “-mAK için, -mAYa, -mAsInA, -mAsInI” anlamları vermektedir. Ekin “-mAYa, -mAsInA” anlamlarını verdiği örneklerde, {-(X)r} ekinin fiil ismi gibi kullanıldığı görülmektedir: *biri birige düşmân ol-urğa özü suyu içinde olan harâmî hırsuz kıristiyan kazakları sebep olınmışlardır* “Birbirine düşman olmasına Özü Suyu içindeki harami ve hırsız Hristiyan Kazaklar sebep olmuştur.” 004/29, *öz hâliñe kıl-ürge ve sağ sâlim kit-erñe biz sebep boldık* “Kendi hâline gelmesine ve sağ salim gitmesine biz sebep olduk.” 015/67.

Ek, {-(X)r} geniş zaman ekinin fiillere geliş düzenine göre kullanılmaktadır: Ünlü ile biten fiil tabanlarına [-rGA] şeklinde gelmektedir, ekin [-yUrGA] şekli yoktur: *vilâyetin cavla-rğa tip* 012/67, *elçimizke ma‘lûm kılip siz kardaşımızğa söyle-rge işmâr kıldık* 013/105, *anıñiçünkim söyle-rge sözi bolmastur* 015/207.

Ekin [-ArGA] şekli, tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmektedir: *şolçaqlı tondır dip yaz-argğa buyurgaysız* 015/105, *tatar çerümüz birlen çap-argğa ve yakup yıq-argğa ve zarar ve ziyân kıl-argğa bir kimesne barماسın* 004/43, *ānt iç-erge buyurımız* 012/118, *dostlık ve kardaşlık üzre taymay tur-argğa fikriñüz bar bolsa* 198/18 *adamlarımıznı yiberüp muhkem azledüp sür-erga ve öl-üm siyâsetin kıl-urğa ve alın-ğan mällarnı cümlesin ve tutsaklarını kaytarup ber-ürge* 264/43, *altmış miñ kara gurus bahâ kesilüp âzād et-erge*

*karar berilgendir 209/31, haqqıları tüköl **tey-erge** ve eskiden almaşiv kıluş bizim kişilerimizniñ siziñ kişilerinizde haqları bolğanın alup bergeysiz 285/24.*

Ekin [-IrGA] şekli genellikle çok heceli fiil tabanlarına gelmekle birlikte, tek heceli fiiller üzerine geldiği az sayıda örnek de bulunmaktadır: *qazaqlarnıñ aqçesin tamām noqşānsız alup **ber-irge** hükm kılgay irdiñüz 105/95, siziñ vilāyetiñüze **bar-ırğa** birkaç biñ kişiğe icāzet bergen irdik 036/20, öz şartımızda muhkem **tur-ırğa** müselmān dinimizçe qurān-ı ‘azīm üzerine yemīn kıluş 264/51, bozoqdan ötüp valuñğa **var-ırğa** emrimiz yoqdır 229/20, böle-k-i selāmlarımızni **almaş-ırğa** buyurdıq 013/29, esīrlerniñ aqçeleri berilmey qalupdır anlarını **berdir-irge** buyurgay erdiñüz 274/43, nāmeñüzde elçimiz ciberig idiñüz dip ricā itmişsiz biz taqı **ciber-irge** buyurgan iken 194/51, te ‘hīr **itdir-irge** buyurıldı 290/18, ta‘cīl **kaytar-ırğa** buyurdıq 216/26, eski ‘ādet üzre elçilik şartın yerine **keltür-irge** buyurgay irdiñüz 274/33, şayaq degen qalāğa **ketür-irge** buyurgay erdiñüz 229/22, qalğan hazinelelerimizni taqı biz istegenimiz üzre **könder-irge** buyurgay erdiñüz 216/30, hāliyā könderilgen elçimiz **söyleş-irge** emir kılingandır 234/38, uluğ hazineimizni hem **yiber-irge** tilek itgen irdik 012/38, hazinezin ... **yitişdir-irge** buyurgaysız 012/89.*

[-UrGA] şekli çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarında kullanılmıştır. [-UrGA] şekli fiil tabanları üzerine dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *hazineimizni **al-ırğa** buyurdıq 013/45, hem avızdan **ayt-ırğa** ısmār kıldıq 013/54, cezāsın **ber-ürge** kõñgöl birle ‘ahd ve karar kılganımız 071/18, barış yarış **bol-ırğa** bildirgen igendir 020/11, çapqun birlen on beş adam **kel-ürge** qabul itduk dip bildiripsiz 139/17, kırımğa **kil-ürge** buyurdılar 015/67, hazineedār başıñızğa defter **kıl-ırğa** buyurgay irdiñüz 015/102, didār-ı şerifimiz **kör-ürge** buyurdıq 139/11, ‘ömr āhiriğaça taymay **tur-ırğa** delālet kıluş 030/87, kün ilgeride bolsa eksiksiz **var-ırğa** buyurdıq 139/16, hazineñüzni kuşursız **vir-ürge** buyurdıq 012/14, hem hazine **almaş-ırğa** ‘alī beyni yiberdim 013/44, üç yıllık hazine milen birge **beril-ürge** emir kılgay erdiñüz 234/57, eksiksiz tamām defter mūcibi üzre **ciber-ürge** buyurup 062/19, dostlık ve qardaşlıqni **söyleş-ürge** yiberdik 209/13, santabır ayınıñ yigirmiñçi küninde almaşiv yerine **yetkür-ürge** buyurdıq 139/13, defterde yazılğança tamām ve kuşursız **yiber-ürge** buyurgay erdiñüz 253/30.*

Az sayıdaki bazı örnekte, metinlerde bir imla özelliği olarak karşımıza çıkan ñ~g (sağır kef~kef) nöbetleşmesi, bu ekte de görülmektedir: *ānt **iç-erñe** ısmār kıldıq 013/46, sağ*

sālim kit-erñe biz sebeb boldıx 015/67, *mübarek dīdārımız kör-erñe buyurıp* 015/12, *devlet işigimizñe kil-ürñe* 015/11, *aqçeni yiber-ürñe buyurgay* 012/112, 014/40, *alarını tutkavsız yiber-ürñe ... buyurgaysız* 014/40.

Ek tek örnekte, iyelik ekiyle genişletilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır: *serhadlarıñuzdın hırsız ve harāmī çapķun zarar ve ziyān itmek üzre yaķşı muķkem tenbīh it-erüñüzge ve taķı özüdın şayķa milen kazaķ çıkarmay yaķşı zābt idüp karadeñiz yalılarında bolģan halk rāhat bolurģa ve taķı* 053/22.

2.3.1.3.2.2. {-s, -z} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

2.3.1.3.2.2.1. {-zdAn}

[-z] olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki ile [-dAn] çıkma ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği fiile, “-mAdAn” anlamı katmaktadır.

Tarihî lehçelerde Kıpçak dönemine kadar görülmemektedir. Ancak {-zdAn} ekiyle aynı işleve ve benzer bir yapıya sahip olan {-zdA, -sdA} yapısı Karahanlı döneminde kullanılmıştır. {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekinin {-dA} bulunma durumu ekiyle birleşmesinden oluşmuştur. Eklendiği fiile, “-mAdAn önce” anlamı katan zarf-fiiller türetir. Biri diğerinden önce gerçekleşen bir eylemi birbirine bağlamaktadır. *aşnu, burun* ve *öñdün* edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır: *ayıtma-zda aşnu* “sorulmadan önce” (KB 2520), *törütme-zde aşnu* “yaratmadan önce” (KB 2227), *berme-sde burun* “vermeden önce” (R 28/9b2), *kelme-zde burun* “gelmeden önce” (R 36/31b1) (Güner 2008: 613).

Kıpçak sahasında {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekleri ve {-dIn, -dAn} çıkma durumu ekleriyle kurulan {-zdAn, -zdIn}/{-sdAn, -sdIn} yapısı genellikle *burun* edatı ile birlikte “-mAdAn” anlamıyla kullanılmıştır. İM ve MG’de örneklerine daha çok rastlanmaktadır: *ayıtma-sdan burun* İM.14a, *barma-sdın burun* MG.44b, *tüşme-sdın burun* MG.53a; *başlama-zdan burun* İM.203b, *kün tuvma-zdan burun* CC.69 (Güner 2013: 345).

Harezmi Türkçesi metinlerinde az sayıda örneği görülen {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki, görüldüğü bazı örneklerde, çıkma durumu eki alarak zarf-fiil yapmaktadırlar. Bu zarf-fiil yapısı *burun, oza* ve *aşnu* edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır: *ölme-sdın burun* (KE.137r4), *kelme-sdın oza* (NF.390-1), *kelme-zdın burunraķ* (NF.69-5,6), *ķılma-zdın aşnu* (NF.60-1,2) (Toprak 2005: 362-363).

Çağatay sahasında yapılan çalışmalarda {-zdAn, -sdAn} şeklinde bir zarf-fiil eki bulunmamakla birlikte, {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiilinin hareket ismi yaptığı örneklerde geçen *mey iç peymâne tolma-sdın burunrak* “şarap iç peymâne dolmadan önce” (Eckmann 1988: 106) örneği zarf-fiil görevindedir.

Çağdaş Kırım Türkçesinde zaman (Savran 2003: 100) ve tarz (Yüksel 2012: 864) bildiren zarflar yapan ek, tarihî sahadaki eskicil biçimi gibi [-zdAn] şeklindedir: *bekleme-zden* “beklemeden”, *katma-zdan* “katılasmadan”; *ketme-zden* (evvel) “gitmeden (evvel)”, *indeme-zden* “ses çıkarmadan” (Yüksel 2012: 864; Savran 2003: 100). Ek, esas fiilin tarzını ve zamanını göstermesinin yanında esas fiilde bildirilen hareketin zarf-fiilden önce gerçekleştiğini “-mAzdAn evvel” kalıbıyla gösterir (Çağal 2007: 70).

Tarihî Kırım Türkçesinde iki örnekte karşımıza çıkan ek {-zdAn} şeklindedir. Eklendiği fiile “-mAdAn” anlamı katmaktadır.

- *burunğı ‘ahdıñuzda karar idüp uluğ hazînemizi kış olma-zdan muqaddem ihrâc idüp almaşv yerine yetkürgeysiz* 160/30
- *imdi ma‘lûmîñiz olsunki kâğıdıñız kelme-zden ol oğlımız qalğa sultân [...] kullarımız ta‘yîn olunup quban tatarı aldıkları esîr ve atları buldurıp şâhiblerine köndermede ve bulunmayanları araşdırmada ve eşkıyânıñ haqqlarından kelmedeyüz* 298/08

2.3.1.3.2.2.2. {-sGA, -sKA}; [-mAsGA, mAsKA]

[-s] olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki ile {+GA} yönelme durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiil eki {-sGA, -sKA}, geldiği fiile “-mAmAK için, -mAmAyA” anlamları vermektedir. {-(X)rGA} zarf-fiil ekinin olumlu fiil tabanlarında karşıladığı anlamı, olumsuz fiil tabanlarında karşılamaktadır.

Ekin, fiil tabanına gelen olumsuzluk eki {-mA}’nın üzerine tekrar olumsuzluk eki olarak [-mAsGA, mAsKA] şeklinde geldiği örnekler de çoktur: *yiberme-mesge* ve *eger bâzergân adamlarıñuz esbâb birlen kırmğa kel-ürday bol-sa anlarğa küç kılma-maskâ ve nerse alma-maskâ ve kışta-vlık ve şa-ysızlık kılma-maskâ ve anlardın aqçesiz nerse alma-maskâ* 264/48. Bu durum yapıda bulunan {-z, -s} ekinin, olumsuzluk ekini bünyesine kattığını ve fiil tabanını olumsuz yapmak için ikinci bir olumsuzluk ekine ihtiyaç oluştuğunu göstermektedir.

Karahanlı döneminden itibaren örnekleri görülmeye başlayan olumlu şekil {- (X)rGA}’nın aksine, {-sGA, -sKA} yapısı, tarihî lehçelerde görülmemiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde, {-z, -s} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine çekim ekleri alarak isim gibi kullanıldığı örnekler arasında karşımıza çıkan *berme-ske* “vermeyene, vermez olana” DLT.III.129-7 gibi kullanışlar, bu dönemde, henüz zarf anlamı kazanmamıştır (Hacıeminoğlu 2008, 165-166). Kıpçak, Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında ekin örneğine rastlanmamıştır.

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan ek, **Tarihî Kırım Türkçesinde** yaygın olarak kullanılmıştır. Ek, esas fiilin yapılma nedenini niteleyecek biçimde, geldiği fiillere “-mAmAk için, -mAmAyA, -mAmAsInA, -mAmAsInI” anlamları vermektedir.

{-sGA, -sKA}:

- *hazretleriğa ve vilâyetlerine yahşılığ kılurğa ve hiç bir türlü yamanlık **kılma-sğa** ve yamanlıkdın fikir **itme-sge** ve siz karındaşımnıznıñ vilâyetlerige özümüz cavlay **barma-sğa** ve ‘asker kişilerimizni **yiberme-ske** niteg anıñ sebebi bu yukarıda bitilgendir* 033/67
- *bizim sözümüz her ne kim bu şart-nâme hattımızda bitildi irse özgeçe **bolma-sğa*** 033/63
- *rusnıñ ... pâdişâhı ve hükümdârınıñ vilâyetine cavla-y **barma-sğa** ve kirmalarını ve yerlerini **cavlama-sğa*** 033/35
- *bizniñ tüşmânımızğa ikimiz bir bolurğa litva kıralğa hiç nerse ile yardım **itme-sge*** 014/09
- *sultân hazretleri ol defterdin ziyâde siz karındaşımnıznıñ sipâhilerindin hiç nerse **sorma-sğa** ve taraflarımızdın dostlığa müte‘allık her nikim murâd olunursa müsâ‘adet olunmaq üzre* 033/79
- *hiç yamanlık **bolma-sğa** ‘azîm-i i‘tikâd itgeysiz* 010/76
- *sizniñ memleketleringizni **cavlama-sğa** “sizin memleketlerinizi yağmalamamaya”* 014/27
- *siz karındaşımnızğa barsalar **tutma-sğa** hem **talama-sğa** alarnı tutkavsız **yiberürne** “siz kardeşimize gelseler yakalamamaya ve yağmalamamaya onları esir etmeden göndermeye”* 014/40

Bir örnekte, ekin yapısında bulunan olumsuz geniş zaman ekinin [-z] şeklinde geldiği görülmektedir:

- *taķı elinġiz altında bolġandan vilāyetimize ve ‘ořmānlı memleketine zarar ve ziyān itdirme-zge* ‘ahdñız var idi bizimde ‘ahd-nāme-i ġaķtımızda yazılġan idi 121/44

[-mAsGA, mAsKA]

- *řalalarıñuzġa cavlay barma-maşka* ve *kün ilgerü biz murād giray ġan ġazretlerimizdin řoñra bolġan ġanlar hem dost ġardařlar ġiġ bir türlü yamanlıķ kılma-maşka* 264/42
- *alıġan mālarnı cümlesin ve ġutsaķlarını ġaytarup berürge sizün ġarafıñızdın ve ġit ġal‘alarıñuzdın ġaġırup alma-maşka* ve *hem tutma-maşka* ve *şart kılġanımızġa sözimizde bütün bolup ġurırġa* 264/45
- *andın artuķ yiberme-meske* ve *eger bāzergān adamlarıñuz esbāb birlen ġırımġa kelürday bolsa anlarġa küġ kılma-maşka* ve *nerse alma-maşka* ve *ķiřtavlıķ ve řaysızlıķ kılma-maşka* ve *anlardın aķsesiz nerse alma-maşka* ve *ķırım yurtı ve ķırımñıñ beş uruġ şaylı ġaraġılarımız cümle tatar ve aķkerman ve ġerkesler ve noġay* 264/49
- *sa‘ādetlü murād girayġan ġazretleri vilāyetleriñüzde bolġan müselmān esiri ve ġayrı müselmānlarġa müselmān dininden ġıķarmaķ için siyāset kılma-maşka* ve *bizde bolsa sizniñ ġutsaķlarıñuzġa anıñ için siyāset kılmayaġaġımıza dep şart-nāme içinde yazġanlar erdi* 274/60
- *şart-nāme sözleri üzerine muġkem turup ol ġarafda bolġan cümle müselmānlarġa řaysızlıķ etme-mesge* buyurġay erdiñüz 274/64

2.3.1.3.2.3. {-GAn} Ekiyle Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

{-GAn} sıfat-fiil eki, başka eklerle birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmakta ve bu yolla zarf yapıları kurmaktadır. Ekin Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren bu şekilde ek teşkilinde kullanıldığı görülmektedir (Negiş 2017: 31). Ek, Tarihî Kırım Türkçesinde {-ġA} eşitlik ekiyle, {-DA} bulunma durumu ekiyle, {-DAn} çıkma durumu ekiyle ve [-day] eşitlik durumu ekiyle birleşerek zarf-fiil ekleri oluşturmuştur.

2.3.1.3.2.3.1. {-GAn}+iyelik eki+{+ġA}

{-GAn} sıfat-fiil eki Tarihî Kırım Türkçesinde, eşitlik durumu eki {-çA} ile birleşerek eklendiği fiile “-A kadar, -IncAyA kadar, -DIğI gibi, -DIğInca” anlamlarını veren sınırlama zarfları yapmaktadır.

Bu yapı, Eski Türkçe döneminde görülmemektedir. Karahanlı sahasında ise eklendiği fiile “-DIğI zaman, -DIğI müddetçe” anlamı katarak az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır: *edgölüküg ü-ğança elgin bile telim kıl* “İyiliği gücün yettiği müddetçe çok yap.” (DLT.I.93) (Güner 2008: 611).

Harezm sahasında görülmeyen bu yapı, Kıpçak sahasında CC’de görülmektedir. Ek, {-çA} ekinin anlamına uygun olan *gibilik, benzerlik* ilişkisi kurmasının yanı sıra, zamanda sınırlama bildiren zarflar yapmaktadır (Akar: 2003: 112): *ayt-ğança* “söylediği gibi”; *sövgençe, tile-geñçe, büsre-geñçe* (Gabain 1998: 97-98).

Çağatay Türkçesinde örneğine az rastlanmaktadır: *köñlüm tile-geñçe* “gönlümün dilemesine göre” (BŞ.I.473:17), *eligimdin kel-geñçe* “elimden geldiğince” (B.200b:5) (Eckmann 1988: 101).

Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Nogayca, Kazan Tatarcası, Başkurtça, Kumukçada daha çok benzerlik bildiren, adetâ edat fonksiyonu ile kullanılmaktadır: bu atnı bingence “bu ata bininceye kadar” (Nog) (Akar 2003: 112). Başkurtçada [-gansa, gansi], Kazan Tatarcasında [-GAnçI], Kırgızcada [-GOnçO] (Başdaş - Kutlu 2004: 124) şekli görülmektedir. Günümüz Uygur lehçelerinden Özbekçe ve Yeni Uygurcada da [-GAnÇe, KAnÇe] şekilleriyle zarf-fiil işleviyle kullanılmaktadır. Kıpçak lehçeleri ve Uygur lehçeleri yanında, Kuzey-Doğu lehçelerinden Altay, Abakan, Çulım ve Şor lehçelerinde de aynı ekin, zarf-fiil yapmada işlek bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Akar 2003: 112). Ayrıca, -GAnçA eki; Kazak [-GAnşA/-KAnşA], Tatar, Karakalpak [-GAnşA, -KAnşA], Nogay [-GAnşA], Başkurt [-GAnsA, -KAnsA] ve Kumuk Türkçelerinde kullanılır (Negiş 2017: 31).

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, sınırlama zarfı görevinde kullanılan zarf-fiiller türetmektedir ve {-GAnce, KAnce} biçimindedir: *toy-ğance* “doyana kadar”, *kel-geñce* “gelene kadar”, *at-ğançe* “atana kadar”, *ket-kence* “gidene kadar” (Yüksel 2012: 863).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAn} sıfat-fiil eki, eşitlik durumu eki {-çA} ile birleşerek eklendiği fiile “-A kadar, -IncAyA kadar, -DIğI gibi, -DIğInca” anlamlarını veren sınırlama zarfları yapmaktadır.

- *siz taķı bizim tıřķarıda özüĝa **bar-ĝanĉa** ‘ahd-nāmede bolĝan sınırımızĝa ĥalkımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ģazaĝına bolsa incitdirmeĝey* “siz de bizim dışarıda Özü’ye varıncaya kadar anlaşmada olan sınırımıza, halkımızın malına ve hayvanlarına Berabaş Kazak’ına da olsa incittirmeyeceksiniz” 253/372.
- *biñ toķsan üçinĉi yılında aĝustos ayınıñ onıncı küninden yigirmi yılĝa **bar-ĝanĉa** iki memleket arasında muĥabbetlik birlen dostlık ve barışık bolup* “yirmi yıl (sonrasına) kadar” 264/25
- *baĝdād ģal‘ası feth **olin-ĝanĉa** cibermey ilĉimizni tutduĝınıznı taĥķıķ bildik* 053/48
- *mosķov taĥtına **var-ĝanĉa** ulaķ milen varup* 113/19
- *řaĝ esen bar-ĝanlarında yatur elĉimiz derviş āmeldeřniñ ‘ādet-i ģadīm ģurumların tamām tükelidüp anda **tur-ĝanĉa** şay ve ĥürmet milen yaĥřı tutup* “orada kaldıĝı sürece” 269/45
- *babalarımızdın işbu künge **kel-ĝenĉe** ĥan oĝlına kele turĝan tiyiş işbu yazĝanımız üzredir* 269/18
- *biñ seksen tārīhindin beri üç yıl keĉdi řařt-nāmede yād **ķılın-ĝanĉa** biñ seksen tārīhindin řoñra keĉgen yıllarĝa taķı ĥazīne berürge tedārik ķılĝay erdiñüz* “şartnamede belirtildiĝi gibi” 234/40
- *defterde **yazıl-ĝanĉa** tamām ve ģuřursız yiberürge buyurĝay erdiñüz* “defterde yazıldıĝı gibi” 253/29

{-GAnĉA} ekinin iyelik ekleriyle genişletilmiş biĉimi de metinlerde karşımıza ĉıkmaktadır:

- *tilek **ķıl-ĝanımızĉa*** 012/108
- *aĝalarımızĝa **yaz-ĝanımızĉa** tiyişlerin ciber-ip* 030/86
- *könderilgen elĉimiz söyleşirge emir ķılınĝandır **buyur-ĝanımızĉa** söyleşir* 234/38
- *muĥabbet **it-genimizĉe*** 013/107
- *siz ģardařımıznıñ murād **ķıl-ĝanıñuzĉa** řařt-nāme-i ĥařt-ı řerīf beririmiz iĉün* 234/15

- *öz tutsaklarıñuz dahı öz erkleri milen söyleşüp kes-genlerinçe şāhibleri milen almaşıv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşıv kırlarlar* 234/35
- *cevābları kırallar hāzretleriniñ ve bi'l-cümle moskovniñ uluğ ve küçük kişileriniñ ma'kul ve münāsib kör-genlerinçe yiberen irdük* 293/11
- *moskovda bolğan tatar tutsakları bolsa erkleri milen söyleş-genlerinçe çıkarlar* 234/36

2.3.1.3.2.3.2. {-Gan}+iyelik eki+{+dA}

{-GAn} sıfat-fiil eki ile {+dA} bulunma hâli ekinin birleşmesiyle oluşan {-GAndA} zarf-fiil eki, geldiği fiile “-DIĞI zaman, -DIĞIndA, -ken” anlamlarını katmaktadır. Ek hem zaman zarfı hem de izleme zarfı yapmaktadır. İzleme zarf-fiili yaptığında, esas cümlelerin fiilinin zamanca izlenmesi, takibi söz konusudur (Toprak 2005: 358). Ayrıca ekin {-GAn} sıfat-fiil eki ile {+dA} bulunma hâli ekinin arasına iyelik eklerinin gelmesiyle oluşmuş şekli de bulunmaktadır.

Bu yapı Eski Türkçe döneminde görülmez, Karahanlı Türkçesinde ise az sayıdaki örnekte Atabetü'l-Hakayık'ta karşımıza çıkmaktadır: *öküş sözle-gende ökünge telim tilin bekle-gende ökünmiş kanı* (AH, A30, 143-144) (Negiş 2017: 31).

Harezmi sahasında “-DIĞIndA” anlamında zaman zarfları yapmak için kullanılmıştır: *törtünçi sor-ğanda dāvūd katıgrağ cevāb berdi işitti* (KE.133r 17), *kaçan kim peygamber 'as. yigirmi yaşka teg-gende ebū tālib ḥadīca ḥātunni peygāmbar 'aşka cüftlendürdi* (NF.4-17) (Toprak 2005: 358-359). Harezmi Türkçesinde tespit edilen örneklerden {-GandA, -KAndA} biçimlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır: *er-kende, tik-gende, ur-ğanda, yat-qanda, yıl-gende* (Bayraktar 2004, 222-223). Bu dönem eserlerinde {-Gan}+iyelik eki+{-dA} biçimleri de kullanılmıştır: *çiq-ganımızda, öltür-genlerinde* (Bayraktar 2004, 225). Altın Orda yarlıklarında iki örnekte kel-gente A.I.11, tur-ğanta A.I.12 şeklinde kullanılmıştır (Özyetgin 1996: 40).

Bu yapı tüm Kıpçak sahasında görülmektedir. CC'de; *öl-gende* 70a; *uyu-ğanda* 58a (Güner 2013: 340-341) gibi örneklerde karşımıza çıkan yapı, Memlûk Kıpçak sahasında, {-GandA, -KAndA} biçimlerinin yanı sıra GT'de {-AndA} şeklinde de görülmektedir. Ayrıca ekin iyelik ekleriyle genişlemiş hâli de bu dönem eserlerinde karşımıza çıkmaktadır (Güner 2013: 340-341). Ermeni Kıpçak sahasında da ek, “-DIĞI zaman, -DIĞIndA” anlamlarında {-GandA, -KAndA} ve iyelik ekleriyle genişlemiş biçimiyle karşımıza çıkmaktadır (Güvenç 2014: 550).

Çağatay Türkçesinde “-DIĞI zaman, -DIĞIndA” anlamında, hareketin zaman sınırını zarf işleviyle belirtmektedir: *Yağını basıp mahallening yaçası Hoca-Kettega yet-kende namâz-ı şâm bolup idi*. “Düşmanı mağlup edip, mahallenin kenarı olan Hoca-Kette’ye varıldığı zaman akşam olmuştu.” (Babürnâme.106a) (Akar 2003: 112).

Yapı Eski Anadolu Türkçesinde {-AndA} biçimindedir. Ek, bu sahada {-IcAK} zarf-fiiliyle aynı görevde kullanılmıştır. Dönem eserlerinde genellikle seyrek görülen yapı, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*’nde yaygın olarak kullanılmıştır: *çalış-anda, götür-ende, bit-ende* (Akar 2018: 196-197).

{-GAndA} yapısı; bugün Azeri Türkçesi ({-AndA}), Türkmen Türkçesi ({-mAAAndA}), {-AndA}), Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve çağdaş Kuzey grubu Türk şivelerinin tamamında kullanılmaktadır (Negiş 2017: 31).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de zaman zarfı türetmek üzere {-GAndA, -KAndA} biçiminde ötümsüz ünsüzlerle uyuma girerek kullanılmaktadır: *aç-ğanda, bak-ğanda, tur-ğanda, yet-kende, de-gende* (Savran: 2003: 100; Yüksel 2012: 863).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAndA} zarf-fiil eki, geldiği fiile “-DIĞI zaman, -DIĞIndA, -ken” anlamlarını katmaktadır.

- *ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı ayt-ğanda inam kıl-ğaysız* 030/111
- *şavlık ve esenlik birlen bar-ğanda taķı öz sözlerimizi taķı şorar bolsañız* 005/100
- *bundan evvel kelen ilçileriñüz ħapudan kirdikleri kibi ħalpaķların çıkarup baş urırlar irdi bu ilçiiñüz kel-gende ħalpaģın çıkarmayup baş urmayup buyuruģımızda bolģan ħullarımız küç milen ħalpakların alup baş urdurdılar* 121/09
- *devletlü ħapumızģa ‘arz kıl-ğanda biz uluģ ħan-ı ‘azimü’l-şān ħazretlerimiz elçiniñ öz cevābın tıñlap alurģa buyurģanımızda* 293/13
- *bizim tārīhimiz yüz otuz toķuzģa kir-gende* 015/215
- *çuşala nām maģalde ħonup otur-ğanda ħazaķ (...) eşķiyāsı kelüp başup on dört elçi tatar kişiler ħullarımıznı ve siziñ bey fedor aleksayaviçniñ ilçileriñüzni taķı öltürüp* 245/21
- *ħazīneni bu ħadar ħalk içinde ketürüp aldımızdan ötder-gende ħayrān olup barça divānımızda bolģan ħalk ħayretde ħalmışdır* 121/12
- *aħmed pāşā bey bile söyleş-gende* 013/37

- *hāliyā cibergen uluğ ilçimiz ... herne ki şımār kılğan sözlerimizni yaḥşı yetiştir-gende* ‘amel ve inām kılup 053/72
- *burunğı zamānday beş adam elçi anlar birlen yigirmi adam ve çapķunlar yiber-gende* üç adam anlar birlen on iki adam yiberürge andın artuķ yibermemeske 264/47

{-GAndA} zarf-fiil eki iyelik ekleriyle genişletilmiş biçimi ile de TKT’de kullanılmıştır:

- *biz burunğı ağaçlarımız kadar dostlık itmedükmi dip sor-ğanımızda* 053/51
- *elçiniñ öz cevābın tıñlap alurğa buyur-ğanımızda* 293/14
- *ilçimiz ve niçe kişlerimizni muḥabbet-nāme-i yarlıǵ-ı şerifimiz birle siz kardaşımızǵa ve hetmanlarıñuzǵa dostlık ve kardaşlık içün ciber-genimizde* 053/33
- *düşmanıñızǵa atlan-ğanıñızda* 004/58
- *bizim dostımızǵa dost ve düşmānımızǵa düşmān bolurğa ‘ahdıñız var iken lehlü ile barış-ğanıñızda* lehlüniñ düşmāni bizüm düşmānımızdır deyü ‘ahd idüp ve nāmeñüzde bizge i‘lām kıldıñuz 290/23
- *şağ esen bar-ğanlarında* yatur elçimiz dervīş āmeldeşniñ ‘ādet-i kādīm kurumların tamām tükelidüp anda turğança şay ve hürmet milen yaḥşı tutup 269/44
- *niçe kerre kel-genlerinde* serḥadlerimizde bolğan kullarımız bozup niçesin tüşürüp 053/39
- *hünkār ḥazretleri taķı siziñmilen barışlık bolurğa ol zamānda ‘ahd-nāme-i humāyūn ciber-genlerinde* 053/20

Ek, bir örnekte ünsüz uyumuna girerek [-kanda] şeklinde kullanılmıştır: *tüşmālarımız meḥmed giray ḥan bile uruş-kanda* meḥmed giray ḥan şehīd bolıp 015/155

2.3.1.3.2.3.3. {-GAn}+iyelik eki+{+dAn, +dIn}

{-GAn} sıfat-fiili eki ile {-DAn, -DIn} çıkma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuş bu zarf-fiil eki, eklendiği fiile “-DIKtan” anlamı katmaktadır. Bu yapı, görülmeye başladığı Harezmi döneminden itibaren genellikle *soñra/şonğ* ve *berü* edatlarıyla birlikte kullanılmıştır: *ağrıl-ğandın berü* “ayrıldığından beri” NF.182-10,11 (Toprak 2005: 362). Kıpçak sahasında CC’de (*kel-genden beri*), Memlûk Kıpçak sahasında (*at-ğandan soñra* İM 462b, *çek-genden soñra* MG 103a, *ket-kenden soñra* GT 106a) ve Ermeni Kıpçak sahasında (*tog-ğandan soñra* TB 142) seyrek de olsa kullanılmıştır (Güner 2013: 341-342). Çağatay ve Eski Anadolu sahalarında eke rastlanmamıştır.

{-GAn} sıfat-fiili eki Tarihî Kırım Türkçesinde, {-dAn, -dIn} çıkma durumu eki ile birlikte eklendi fiile “-DIKtan” anlamı katan zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Bu ekle oluşturulan zarf-fiiller tüm örneklerde *soñra/şonğ* sözcüğüyle görülmektedir. Örneklerde {-GAn} sıfat-fiili eki üzerine çıkma durumunun [-dIn] şeklinde geldiği örnekler çoğunluktadır:

- *yüz aklığı bol-ğandın soñra* 010/20
- *ahust kıral karındaşımız öl-gendin şonğ* 005/20
- *zigmut karındaşımız kilip kıral tahtığa kiç-gendin şonğ* 005/50
- *ri‘āyet it-gendin soñra* 264/35
- *‘askerimiz kelüp vilāyetimize dāhil bol-ğandan soñra* 105/39

{-GAndAn, -GAndIn} ekinin iyelik ekleriyle genişletilmiş biçimi de metinlerde karşımıza çıkmaktadır:

- *hāliñiz ve hātırıñız şor-ğanımızdın şonğ* 005/05
- *yağşı mısız hoşmısız di-p şor-ğanımızdın soñra* 015/09, 025/12, 071/07
- *selām kıl-ğanımızdın soñra* 290/09
- *kemāl ağa milen i‘lām kıla yiber-genimizdın soñra* 253/11
- *tavarın al-ğanlarındın şonğ* 005/24
- *hāliñiz ve hātırıñız şor-ğanımızdan soñra* 008/18, 020/09
- *eksik ve nokşānnı yazup i‘lām kıl-ğanımızdan soñra* 269/27
- *kiñgeş kıl-ğanıñızdan soñra* 020/13

2.3.1.3.2.4. {-dIK, -dUK} Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

Sıfat-fiiller genel olarak türedikleri fiilin ifade ettiği hareketi hâlâ üzerlerinde taşıdıklarından, sıklıkla zarf yapılarında kullanılmaktadırlar (Korkmaz 2014: 784). {-DUK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki de özellikle Orta Türkçe döneminden itibaren Oğuz sahasında, ad durum ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf-fiiller yapma görevini üstlenmiştir. TKT’de {-dUK, -dIK} geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş zarf-fiil ekleri şunlardır:

2.3.1.3.2.4.1. [-dikçe]

{-DUK} görülen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {-çA} eşitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu zarf-fiil eki geldiği fiile “-DIĞI sürece” anlamı vererek süreklilik ifadesi yaratır (Çakmak 2015: 17). {-DUK} sıfat fiil eki, Eski Türkçe döneminden itibaren tüm tarihî yazı dillerinde kullanılmış olsa da {-DUKçA} birleşik zarf-fiil eki, Kıpçak ve Eski Anadolu dönemine kadar görülmez. Oğuzcaya özgü kabul edilen bu ek, çok az örnekte Memlûk Kıpçak sahasında da görülmektedir. Bu durum Memlûk Kıpçak sahasında Oğuz etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. {-DUKçA} zarf-fiil eki, esas fiilin yapılma tarzını bildiren durum zarfları yapar. Ekin Memlûk Kıpçak sahasındaki örnekleri; *keldükçe* Kİ.185, *tegdükçe* MG.5a, *yetdükçe* İN.37v şeklindedir. Ek, bu sahada iyelik ekleriyle genişlemiş olarak da görülür: *keldüklerinçe* Kİ.185, *keldükümçe* Kİ.185, *keldükümüzçe* Kİ.185, *yetdükinçe* İN.4r (Güner 2013: 338). Ek, Eski Anadolu sahasında, yalın ya da iyelik eki ile genişletilmiş şekillerde sıkça kullanılmıştır: *ayağ başduğça el virsin dilegün* Dan.239a5, *dağı varduğça ol gavgâ kabardı* Hüs.2348, *gün geldükçe eti teni şararur* YZ.447 (Akar 2018: 200), *diri olduğumça* SN.268-5, *döndüğünçe* AA.18, *bildüklerinçe* QV.100 (Mansuroğlu 1998: 266).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bu ek tek örnekte tespit edilebilmiştir. Bu ekin, Kırım sahasındaki varlığı Oğuz Türkçesinin etkisi olarak kabul edilmelidir: *teñri tebârek ve te‘âlâ hâzretleriniñ barışıklık içün irâdet-i ‘aliyyesi ta‘alluğ etme-dikçe bir iş bolmazdır* 238/20

2.3.1.3.2.4.2. {-dIKdA}, {-dUKdA}

{-DUK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {+DA} bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan {-DUKdA} birleşik zarf-fiil eki, eş zamanlı fiilleri bildiren zaman zarfları yapmaktadır. Ek, olumlu fiil tabalarına geldiğinde, geldiği fiil ile esas fiilin eş zamanlı

yapıldığını anlatırken olumsuz fiil tabanlarına geldiğinde, geldiği fiili esas fiilin şartı hâline getirir (Gülsevin 2011: 127-128).

Eski Türkçe döneminde kullanılmayan bu birleşik zarf-fiil eki Karahanlı Türkçesinde, ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten fiillere {-dUKtA}, tonsuz ünsüzle biten fiillere ise {-tUKtA} biçiminde eklenmektedir. Zaman anlamı taşıyan zarf-fiiller türetir ve fiile “-DIĞI zaman, -ken” anlamı katar: *ayıttuğa sözle okıduğa kir* “Sorulduğunda söyle ve çağırdığında ise yanına gir.” KB.4101, *tiledükte tutçı kapuğda turur* “Her istenildiğinde kapıda hazır bulunur.” KB.2727 (Hacıeminoğlu 2008: 175; Güner 2008: 610-611).

Harezm sahası eserlerinde çok az örneği görülen ek, bu sahada da zaman bildiren zarf-fiiller yapmaktadır: *‘oşmānnı öldürgeli kirdükte men* KE.240v15, *dizgin kemişti at boynığa çaptuğda rağbatlıg kıldı* ME.79-8 (Toprak 2005: 360).

Kıpçak sahasında çok az sayıda örneği görülmektedir, eklendiği fiile “-DIĞIndA, -DIĞI zaman” anlamı katar: *çıkduğda* MS.14b, *kirdükde* MS.31a (Güner 2013: 338). Erken dönem Kırım tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında da ekin kullanımına rastlanmaktadır: *olındığda mevlānā kâzī-‘asker efendi varup* (KY17/5), *ol yosunça oturup zirā‘at ve harāset eylediklerinde* (KY15/10).

Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılmış olan ek, bu sahada sadece yuvarlak ünlülü ve ünsüzü tonlu olarak {-dUKdA} biçiminde görülür. Ek, “-DIĞI zaman” anlamı verir: *banla-duğda* (DK.85-5), *ol-duğda* (YZ.923), *ısıt-duğda* (Hüs.2167) (Akar 2018: 197). 18. yüzyıldan sonra yazı dilinde kaybolan ekin teklik 3. kişi iyelik ekiyle genişletilmiş kullanımları da görülmektedir: *es-düğinde* (DK.85-5, *di-düğinde* (Süh.5013). İyelik ekli şekil, dönemin sonuna doğru, yalın şeklin yerini almıştır (Akar 2018: 197).

Tarihî Kırım Türkçesinde, pek çok örneği bulunan bu birleşik zarf-fiil eki hem düz hem de yuvarlak ünlülü olarak görülmektedir; {-dIKdA} ve {-dUKdA}. Bu ek, geldiği fiile “-DIĞIndA, -DIĞI zaman” anlamları vermektedir.

Ekin ünlüsünün dudak uyumuna uymadığı örnekler çoktur: *kayt-duğda* 113/20, *söylet-düğimizde* 053/41, *it-düğimizde* 152/07, *müyesser ol-dığda* 152/10, *sūāl it-düğimizde* 121/10, *hedāyāñızın al-duğımızda* 053/50, *dön-diklerinde* 203/32.

Ekin ilk ünsüzü her zaman tonludur: *kapat-dıkda* 160/14, *karşu çık-dıklarında* 203/39, *kit-dikde* 010/19, *zarar it-dikde* 187/39, *cülüs et-digimizde* 105/07, *kayt-duğda* 113/20, *söylet-düğimizde* 053/41.

[-dIKdA], [-dUKdA] eki TKT’de hem yalın hâlde hem de iyelik ekleriyle görülmektedir.

Yalın hâlde:

vuşul bol-dıkda 160/48, *bozıl-dıkda* 203/36, *tercüme etdiril-dikde* 301/17, *ricā eyle-dikde* 203/19, *zarar it-dikde* 187/39, *ricā it-dükde* 139/38, *kırırma kel-dikde* 178/51, *istanbula kit-dikde* 139/41, *könderil-dikde* 301/55, *cenk ol-dıkda* 203/40, *fevt ol-duğda* 004/19, *taleb olun-dıkda* 139/43, ‘*askerimiz var-dıkda* 178/48, *rehin vir-dikde* 160/14, *cevāb vir-dükde* 053/52, *defterde yaz-dıkda* 139/45, *yazıl-dıkda* 187/33, *selāmınız yetişdir-dikde* 066/11, *işved üzeriñüze yüri-dikde* 203/42.

İyelik ekleriyle:

hazinemizi boyunlarığa al-dıklarında 167/10, *iste-diklerinde* 015/65, *dön-diklerinde* 203/32, *tahta cülüs eyle-digimizde* 203/27, *taleb it-digimizde* 105/30, *de-digimizde* 036/32, *kırım yurtına han ol-duğumuzda* 160/25, *hedāyāñızın al-duğumuzda* 053/50, *sūāl it-düğimizde* 121/10, *ilçiñiz kel-düğinde* 053/49.

2.3.1.3.2.4.3. {-dIKdAn}, [-duğdan]

{-DUK} geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile {+dAn} ayrılma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan {-DUKdAn} birleşik zarf-fiil ekinin işlevi, zaman ve sebep göstermektir. Bu zarf-fiil eki, zaman gösterdiği durumlarda, hemen her zaman *sonra* edatını alır. Zaman bakımından esas fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildiren zarf-fiiller yapar (Korkmaz, 2014: 877).

Bu birleşik zarf-fiil yapısına, tarihî saha gramerlerinde rastlanmamıştır. Harezmi-Altın Orda sahasında, HŞ’de *birdükindin* HŞ.44, *tirdükindin* HŞ.44, şeklindeki iki örnekte zarf-fiil işlevi yoktur, ad durum eki almış isimleşmiş sıfat-fiil olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 2000: 165). Eski Anadolu Türkçesindeki *alduğundan soñra* AP.53 (Mansuroğlu 1998: 266) gibi örnekler, bu birleşik zarf-fiil ekinin az sayıdaki örneklerindendir.

Tarihî Kırım Türkçesinde, bu birleşik zarf-fiil eki, düz ya da yuvarlak ünlülü olarak gelebilmektedir. Ayrıca, ek başı ünsüzü her zaman tonlu olarak görülmektedir; {-dIKdAn}, {-dUKdAn}:

- ‘arz **it-dügiñizden** hâtr-ı şerîfimiz hoş olup muhabbet ve meveddetimiz eż‘âf ve muzâ‘af olmışdır 139/21
- hadd-ı zâtında bu kadar seferler ve yüz aklıkları oldıkda hareket itmeyüp merhûm ağaçamız **barış-dıkdan** soñra özi kazaķı ile ittifāk idüp yürimişsiz 160/18

Ekin ünlüsünün dudak uyumuna uymadığı örnekler vardır: söziñüz karar **bol-dıkdan** soñra 020/14, ma‘lûmımız **ol-dıkdan** soñra 160/11.

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-dIKdAn}, {-dUKdAn} eki, esas fiilin sebebinin gösteren zarf-fiiller yapmakta kullanıldığı gibi, kendinden sonra gelen sonra edatı ile birlikte esas fiilin zamanını gösteren zarf-fiiller de yapmıştır:

- böyle barışıkmy olur ki moskovdan çıkup kelen harâmizâdelerin zabt itmeyüp her yıl şaykaları deñize çıķa deyüp **yaz-dıklarından** hicâb çekiyoruz 178/22
- dostlık ve kardeşlikda ber-karâr olup muhabbet ve meveddetiñüzi ‘arz **it-dügiñizden** hâtr-ı şerîfimiz hoş olup muhabbet ve meveddetimiz eż‘âf ve muzâ‘af olmışdır 139/21
- cānı **acın-dıkdan** soñra bir ğayrı yere kider 203/25
- merhûm ağaçamız **barış-dıkdan** soñra özi kazaķı ile ittifāk idüp yürimişsiz 160/18
- söziñüz karar **bol-dıkdan** soñra cın söz bile yahşı kişiñüz yiber-geysiz 020/14
- kırma kelüp kendi hidmetimizde **ol-dıkdan** soñra siz kardeşimizdan ricâ idüp yazdıķdı 139/42
- zâyı‘ eyle-dikleri māl tahşil **olın-dıkdan** soñra anlarıñ dahı cezâları virilür 298/18
- her yıl keldügi vaktin ozdırıp zamān mürür **it-dikden** soñra keldiler 145/17
- kırma **kel-dikden** soñra moskov ‘askeri özi kazaķı ile berkilüp 160/16
- çapķunımız **yiberil-dikden** soñra yeñiden altun bayşalu ‘ahd-nāmemiz yazdırılup elçiñüze virilüp 167/11
- dostlık **ol-dukdan** soñra bizim tutsaķımız sizde qalmak lāyıkmydır 187/25

Ek genel olarak yalın hâlde kullanılmakla birlikte, iyelik ekleriyle genişletildiği örnekler de vardır:

- *böyle barışıkmi olur ki moskovdan çıkup kelen harāmizādelerin zabt itmeyüp her yıl şaykaları deñize çıka deyüp yaz-dıqlarından hicāb çekiyorız* 178/22
- *dostlık ve kardaşlıkda ber-ķarār olup muħabbet ve meveddetiñüzi ‘arz it-dügiñizden ħātr-ı şerifimiz hoş olup muħabbet ve meveddetimiz ez‘āf ve muzā‘af olmışdır* 139/21
- *zāhiren leyh kıralı ile olan ‘ahdımızda ķarār itmeyüp naķz-ı ‘ahd it-digimizden soñra artuķ siz kardaşımızda ve ğayrılarda i‘timād itmemek lāzım kelür* 160/23

2.3.1.3.2.2. [-day] Eki ile Kurulan Zarf-Fiil Yapıları

Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-day], Tarihî Kırım Türkçesinde pek çok sıfat-fiil eki ile birleşerek birleşik zarf-fiil ekleri oluşturmuştur.

[-day] eki, Eski Türkçenin *teg* edatına dayanmaktadır (Korkmaz 1959: 282-283; Başdaş - Kutlu 2004: 115; KTLG.446). Köktürk ve Uygur dönemlerinden itibaren eşitlik eki {+çA}’nın yerine eşitlik ve benzerlik gösterme göreviyle tüm tarihî lehçelerde kullanılan *teg* çekim edatı⁴¹, CC’de bazı örneklerde ekleşmiş olarak ve {-dAy} şeklinde görünmektedir: *kündey* CC.18 (Korkmaz 1959: 282-283). Çağatay Türkçesinde dek biçimi görülen *teg* edatının ekleşmiş {-dAy} biçimine de rastlanmaktadır (Eckmann 1988: 90-91; KTLG.446). Ek bu hâli ve bu hâliinden gelişmiş varyantlarıyla, günümüz Kıpçak grubu lehçeleri ile Türkmen, Özbek ve Tarançi Lehçelerinde kullanılmaktadır (Korkmaz 1959: 283; Tokatlı 1996: 289): Başk. {-dAy, -tAy, -zAy, -lAy}; Tat. {-dAy, -tAy, -lAy}; Krgz. {-dAy, -tAy, -dOy, -tOy} (Başdaş - Kutlu 2004: 115); Kzk. {-dAy, -tAy, -lAy} şekillerinde kullanılmaktadır. Ekin araç durum ekiyle genişletilmiş biçimi ({-dAyIn}) Özbek ve Türkmen Türkçelerinde kullanılmaktadır (Korkmaz 1959: 283).

[-day] eki, **Çağdaş Kırım Türkçesinde** tek varyantlı olarak görülmektedir, ünlü uyumuna girmez: *birday* “aynı” (Sevortyan 2008: 221), *keregiday* “gereği gibi” (Savran 2003: 86), *gülday* “gül gibi”, *senday* “senin gibi” (Yüksel 2012: 846).

Sevortyan, [-day] ekinin ses bilgisel varyantı olmadığını belirttikten sonra, bu eki hem çekim hem de yapım eki özelliği gösteren bir ek olarak tanımlamıştır. Bu tür ekler, yapım eklerinden farklı olarak zamirlere, herhangi bir isme ve onların iyelik şekillerine eklenebilir. [-day] eki, benzeyişe göre ortaya çıkan alâmeti ifade eder: *baba(-m, -ñ, -*

⁴¹ *teg* edatının tarihî ve çağdaş lehçelerde, eşitlik ve benzerlik bildiren edat ve sonra da ek olarak kullanımı hakkında, bk. Korkmaz, Zeynep (1959).

sı) day “baba(-m, -ñ, -sı) gibi”, *birday* “aynı” (Sevortyan 2008: 221). Bu ek ayrıca, bazı zamirlerin yapısında da görülmektedir; *neday* “nasıl”, *nedaydır* “nasıldır” (Sevortyan 2008: 224).

Savran (2003) [-day] ekini isimden isim yapma ekleri arasında incelemiştir. Savran, aslında bir eşitlik eki olduğunu söylediği [-day] ekinin zamanla yapım eki konumuna girdiğini belirterek şu örnekleri vermektedir: *keregiday* “gereği gibi” *kurşunday* “kurşun gibi” *ondayların* “onun gibilerin” (Savran 2003: 86).

Yüksel (2012), eki, eşitlik ekleri arasında incelemektedir: *yapraklarday* “yapraklar gibi”, *gülday* “gül gibi”, *kelgenday* “gelmiş gibi” (Yüksel 2012: 846). Yüksel ayrıca, ekin {-I)n} araç durum ekiyle genişlemiş hâlini de eşitlik ekleri arasında vermektedir: *ondayın* “onun gibi”, *bizdayın* “bizim gibi”, *aytgandayın* “söylemiş gibi” (Yüksel 2012: 846). [-day] eki, günümüz Kırım Türkçesinde fiilin yapılma tarzını bildiren {-GAndAy} birleşik zarf-fiil ekinin yapısında da görülmekte (Yüksel 2012: 863) ve bu birleşik zarf-fiil, geleceğe ilişkin bir ihtimal ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır: *Avurğanday olsañız maña atıñız* “Hastalanacak gibi olursanız bana söyleyin.”, *Meni mısqıllağanday küle bereler* “Benimle alay eder gibi devamlı gülüyorlar.” (Yüksel 2012: 863).

Tarihî Kırım Türkçesinde [-day] ekinin, çağdaş sahada olduğu gibi, tek varyantlı olduğu düşünülmektedir. Ekin, her durumda imlası “*dal, elif, ye*” şeklindedir. Bu nedenle eldeki çalışmada da ek tek varyantlı olarak okunmuştur.

İncelenen yarlık metinlerinde, bu ek yalnız başına karşımıza çıkmamakta, pek çok sıfat fiil eki ile birlikte birleşik zarf-fiil eki oluşturmaktadır.

2.3.1.3.2.2.1. {-X)rday}

Bu yapı, geniş zaman sıfat-fiil eki {-X)r} ile Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-day]’ın birleşmesiyle oluşmuştur.

{-X)rday} yapısı, geleceğe ilişkin bir ihtimali bir şarta bağlama ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır. Bu yapıda, {-X)r} geniş zaman ekinin barındırdığı gelecek zaman anlamı ve {-dAy} ekinin barındırdığı “gibilik, benzerlik” anlamları ortaya çıkmaktadır.

Tarihî Kırım Türkçesinde bu yapının geçtiği neredeyse tüm örneklerde {-X)rday} ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra iki örnek hariç *bolsa+kişi eki* gelmekte ve bu yapı “-(X)r/-AcAK gibi olsa-” anlamı vermektedir. Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen

koşullar izlemektedir. Yapının bol-urday bol- şeklinde kurulduğu örneklerde, geleceğe ilişkin bir niyeti bildirme anlamı da vardır. Eğer esas fiilin öznesi, “(...) bol-urday bol-”mayı istiyorsa, sonrasında gelen koşulu yerine getirmelidir.

- *dost karındaş **bol-urday** bolsañuz ... hâzinemizni yibergeysiz* 010/26
- *dost karındaş **bol-urday** bol-sañuz ... kâra deñizke kazaqlarıñuznı çıqarmağaysiz* 010/36
- *dost **bol-urday** bolsañuz pâdişâh tüşmânı şâhîn giray sulţânı elbette tutup yibergeysiz* 010/89
- *dost **bol-urday** bolsañuz işbu hâttımızça bolğaysiz* 013/100
- *barış yariş **bol-urday** bolsañız ... cevâb yazıp sözlerimizne söz yibergeysiz* 015/147
- *azav kermanıñ anahtarın berüp **ciber-irday** bolsañuz ve kolkalarımıznı artıǵı bile ve böle-k-i selâmlarımıznı kemitmey ciberirseñüz ke’l-evvel dost ve kardaş bolur irdik* 036/48
- *bey miḥayla fîdaraviç ḥâzretleriǵa iki taraftan yol koyup nâme-i humâyûnımız yazup köndermişüzdir her kañını kabûl **id-erday** bolsañuz barǵan uluǵ çapkun elçimizni bir kün burun cibergeysiz* 036/66
- *eger bâzergân adamlarıñuz esbâb birlen kırımǵa **kel-ürday** bolsa anlarǵa küç kılmasaḵa ve nerse almamaḵa ve kıştavlık ve şaysızlık kılmasaḵa ve anlardın aqçesiz nerse almamaḵa* 264/48
- *‘isyân **kıl-urday** bolsañuz* 010/44
- *siz kardaşım kıral ḥâzretleri barışlık içün ni söz **sor-arday** bolsañuz* 020/47
- *sözimizde **tapul-urday** bolsañuz inşâ’âllâh te‘âlâ uluǵ ‘ahd-nâmemiz bile altun bayşalı ‘ahd-nâmemizni elçi başıñuz bile özümüz kurân üzre ânt içüp kardaşımız qalǵa sulţân ḥâzretleride bolsa ve nûre’d-dîn sulţân ḥâzretleride bolsa özleri kurân üzre ânt içüp bizden ve anlardan siziñ memleketleriñuzǵa ve köy kentleriñuzǵa zarar ve ziyân bolmaḵ ihtimâli imestür* 036/82
- *hâtt yazıp kişiñiz **yiber-ürday** bolsañız min uluǵ cānıbek giray ḥan ḥâzretlerimizǵa hem ma‘lûm kılǵay irdiñiz* 015/172
- *şâhîn giray sulţânı dost **bol-urday** bolıp ya tirig tutǵay irdiler veya ḥod helâk itgey irdiler* 015/166

- *kentlerimizni ve şehirlerimizni ve kâlâlarımızni çapup mâlların talap özlerin esîr itip şulh ve şalâhnı ve dostlîknı **boz-arday** iterler alarnıda bolsa bek muhkem zabt itip kara denġizge çıkarmaġay irdiñüz dip buyurırmız* 030/93

2.3.1.3.2.2.2. [-sDay]

Bu yapı, olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki [-s] ile Kırım Türkçesinde bugün de kullanılan eşitlik eki [-day]’ın birleşmesiyle oluşmuştur.

[-sDay] yapısı, geleceğe ilişkin bir ihtimali bir şarta bağlama ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır. Bu yapıda, [-s] olumsuz geniş zaman ekinin barındırdığı gelecek zaman anlamı ve {-dAy} ekinin barındırdığı “gibilik, benzerlik” anlamları fiile yüklenmektedir. {-(X)rday} yapısının olumsuz fiil tabanlarındaki karşılığıdır.

Tarihî Kırım Türkçesinde bu yapı üç örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerden ikisinde [-sdAy] ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra *bolsa+kişi eki* gelmekte ve bu yapı “-mas/-mayacak gibi olsa-” anlamı vermektedir. Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen koşullar izlemektedir.

- *işbu fermânımızça **bolma-sday** bolsañız ... dostlîk bolmastur* “işbu fermanımızca davranmayacak olursanız ... dostluk olmaz” 013/113
- *ton қазақlarıñızны зabt **қılma-sday** bolsañız ... барча сөзіñіз ыалған болur* “Don Kazaklarınızı zapt etmeyecek olursanız ... bütün sözleriniz yalan olur” 013/57

Yapının görüldüğü üçüncü örnekte, ek sıfat-fiil eki gibi kullanılmıştır: *iki yurtñıñ barışıklıķ ve yaḡsılıġı işinde kerek bolmaġan sözlerni ayırup iki vilâyetñiñ mâbeyninde cavlık ve fitnelik **bolma-sṡay** işlerni ve faķır ve fuķarâsı tınç bolġuday sözlerni şart-nâme-i ḡaṡṡ-ı şerîfimizde yazup* “iki yurdun barışması ve iyiliği için gerekli olmayan sözleri (bir kenara) ayırıp iki ülke arasında düşmanlık ve fitnelik olmayacak gibi olan işleri ve fakir ve fukarasının rahat olacağı gibi sözleri soylu şartname mektubumuzda yazıp” 234/18

2.3.1.3.2.2.3. [-ġanday]

{-GAN} sıfat-fiil eki, metinlerdeki bir örnekte [-day] eşitlik eki ile birlikte [-ġanday] zarf-fiilini kurmuştur. Ek, olumsuz fiil tabanına gelmiş ve “-dığı gibi” anlamı vermiştir: *bizim ‘askerimizden tatar noġaylarımızdan kırim kişilerimizden siz kardaşımız moskov vilâyetine zarar ve ziyân **bolma-ġanday** siz kardaşımız kişilerindin ton қазақlarıñızdan bolsun ve (...) ḡacı tarḡan tatar ve noġay ḡırsıyiyânlarından uşlay*

zarar ve ziyān bolmas dip siz qardaşımızğa bek inanğan irdik “Bizim askerimizden, Tatar ve Nogaylarımızdan, Kırım kişilerimizden siz kardeşimizin Moskova vilayetine zarar ve ziyan olmadığı gibi, siz kardeşimizin kişilerinden, Don Kazaklarınızdan olsun (...) Hacı Tarhan’ın Tatar ve Nogay Hristiyanlarından olsun şöylece zarar ve ziyan olmaz, diyerek siz kardeşimize çok inanmıştık.” 013/15

{-GAnday} yapısı, günümüz Kırım Türkçesinde de görülmekte ve fiilin yapılma tarzını bildiren zarf-fiiller yapmaktadır. Bu birleşik zarf-fiil, geleceğe ilişkin bir ihtimal ya da benzetme ilişkisi kurmaktadır: *Avurğanday olsañız maña atıñız* “Hastalanacak gibi olursanız bana söyleyin.”, *Meni musqillağanday küle bereler* “Benimle alay eder gibi devamlı gülüyorlar.” (Yüksel 2012: 863).

Akar, Kırım Tatarcasında “gibi” anlamı veren *-day/-dey* eşitlik hâl eki ve “gibi” edatı ile birlikte kullanılan {-GAn} sıfat-fiil ekinin “-mİş” anlamı verdiğini söylemektedir: *namus yerine qayıp kel-genday oldı belleysiñiz, şulay mı?* “Namus yerine dönüp gelmiş gibi oldu sanıyorsunuz, öyle mi?” (Akar 2003: 113). Ayrıca bu ek, Özbek Türkçesinde Kırgız Türkçesinde [-gAndAy, -gOndOy], [-kAndAy, -kOndOy]; Nogay Türkçesinde [-GandAy]; Kumuk Türkçesinde [-gAndAy] şeklinde görülmektedir (Negiş 2017: 32).

2.3.1.3.2.2.4. {-GUday}

Bu yapı, {-GU} gelecek zaman sıfat-fiil eki ile [-day] eşitlik ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Gelecekte gerçekleşecek, gerçekleşmesi beklenen bir fiile eklenerek esas fiille eklendiği fiil arasında benzerlik ilişkisi kurmaktadır. {-GUday} ekiyle yapılmış zarf-fiilden sonra *bolsa+kişi eki* yapısı gelmekte ve bu yapı “-AcAK gibi olsa-” anlamını vermektedir. Bu yapıyı, yerine getirilmesi istenen koşullar izlemektedir. Bu yapı geleceğe ilişkin bir niyeti bildirme anlamı da taşımaktadır.

- *hazīnemiz virüp dostımıza dost düşmānımıza düşmān bol-ğuday bolsañuz inşā ’allāh te’ālā vilāyetiñüze ve serhad qal’alarıñuza bi’z-zāt kendimiz cavlay barmasmiz* 105/78
- *tohtamış atalık zide qadruhunı yiberdim buyurdım ki eger bizim ile evvelki kibi taymay uzun uzak dost qardaş bol-ğuday bolsañuz bizde bolsaq ağaçlarımız zamānıda kele turğan hazīnelerni alup qabūl iteyiñ* 036/47

- *imdi murādınıuz dostlık ve arkadaşlık bolup şart-nāme-i humāyūnımızni qabūl **kıl-ğuday** bolsañuz biñ seksen târihinde berilür içün çıķğan üç yıllık hazīneni ve kırimda tutsaķ bolğan boyarıñuz vaşili barisaviç şermatavniñ bahāsı altmış biñ kara ğuruş ve yāhūd iki kara ğuruş yerine bir kızıl altun ve tatar tutsaķların almaşiv yeri bozoķğa yibergey erdiñüz 234/29*
- *bizim elçimiz milen sizin kişiniñuz dost sözün söyleşüp söz **uyğaş-ğuday** bolsa biz arkadaşınıuzğa muhabbetlik bölekleriñüz milen sipāhileriñüz kelüp şart-nāme-i humāyūn alurğa ma‘kūl körüp tilek etesiz 216/16*
- *bu def‘a üç yıllık hazīneni almaşiv yeri bozoķğa **yiber-ğuday** bolsañuz almaşiv beylerine eski ‘ādetçe üç yıllık bergilerin eksiksiz berdirgey erdiñüz 234/51*

{-GUday} birleşik zarf-fiil ekinin olumsuz fiil tabanlarına geldiği örnekler de vardır:

- *eger şart-nāmede yād kılingan sözler cümle bi’t-tamām qabūliñiz **bolma-ğuday** bolsa özge türlüğ bolur deyüp hātriniñuzge keltirmegey erdiñüz 234/48*
- *eger siz arkadaşımız barışlık murād **kılma-ğuday** bolsañuz tutsaķlarıñuzniñ kesilgen bahāların sa‘dī çelebi valuñada körüp kelsin deyü yazğan erdik 216/21*

Bazı örneklerde {-GUday} yapısı, zarf-fiil değil, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır:

- *lehlü siziñde bizimde düşmānımızdır bir yıl içinde lehlü ‘askeri üç yerde ehl-i islām kılıcından kırılıp üstüne sefer kılmak murādınıuz bolsa hālā fırsat vaķtidir söygen yeriñüzni **al-ğuday** zamāndır 274/57*
- *āllāh te‘ālā bizim ve siziñ elçimiz tonda bir cerge kelüp iki yurtniñ arası tüzinlik bolup faķir ve fuķarāsı rāhat ve tinç **bol-ğuday** sözlerni söyleşüp ‘ömr āhiriğaçā dostlık ve barışlık bolur ümīdindeyüz 209/15*
- *iki vilāyetniñ mābeyninde cavlık ve fitnelik bolmaşay işlerni ve faķir ve fuķarāsı tinç **bol-ğuday** sözlerni şart-nāme-i hattı-ı şerīfimizde yazup 234/19*
- *bu künge kelgençe kırim tarafından dostlığa ve arkadaşlığa karşı noķşānlık bir iş bolğan yokdır kün ilgerü taķı dostlık ve arkadaşlık **bozul-ğuday** bu tarafından bir iş bolmasdır 274/73*
- *bizim tarafımızdan dostlık **bozul-ğuday** iş şādır bolmazdır şöyle bilesiz 274/81*

Olumsuz fiil tabanı üzerinde görülen iki örnekte ek [-giday] şeklinde geçmektedir:

- *özimizge hizmet itgen uğrumızda zahmet tartıp kullık kılğan emekdār ağalarımızni ve kalkalarımızni cümlesin defter kılup cibergenmiz bu defterde bolğanın ciberip azavğa imdād **ciberme-giday** bolsañuz ke’l-evvel dost ve kardaş bolup ‘ömr āhiriğaça taymay uzun uzak tırırğa 036/56*
- *bir taķı boyarlarıñuzda bolğan müselmān tusnaķların ħristiyān eter içün siyāset kılalar imiş bu taķı oĥsar kılık tügildir mundaķ işlerni terk kıldırup boyarlar ķolında ve özge yerlerde bolğan tusnaķlar almaşıv yerine **kelme-giday** bolsa kırırda bolğan tusnaķlar daķı almaşıvğa kōnderilmey kırırda ķalğan cerleridir mundaģ işlerni koydırup iki tarafda bolğan tusnaķlar ħalāş bolurına sa’y kılğay erdiniz 229/39*

2.3.1.3.2.2.5. {-IGday}

Bu yapı, {-IG} fiilden isim ve sıfat türeten yapım eki ile [-day] eşitlik ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. {-IG} eki, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmış olan bir ektir. Fiilin bildirdiği işin sonucunda ortaya çıkan şey ya da durumların adını yapan bir fiilden isim ya da sıfat türeten ektir (Gabain 2003: 51). {-IGday} eki de eklendiği fiilin bildirdiği işin sonunda ortaya çıkan durum ile benzerlik ilişkisi kurmaktadır. Eklendiği fiile “-mİş gibi, -DİĞI gibi” anlamlarını vermektedir.

- *kōnderilgen elçimiz söyleşirge emir kılingandır buyurğanımızça söyleşir ve culıv bahāları **kesil-igday** bolsa ikinci almaşıvda almaşıv bolur 234/38*
- *biz źabť ideyöriz siz bu yıl źabť itmeyüp deryāya **çık-ıĖday** bolsa bizde bolsaķ ol ħalkımızı źabť itmezizdir 187/44*
- *her kim kaçup serĥad ķal‘alarıñuza ve köy ve kentleriñüze bir źarar ve ziyān **it-igday** bolsa inřā‘allāh te‘ālā alınğan esileride cülüssız kaytarup berüp özlerine ölüm siyāseti kılup ħaķķından kelmek muķarrerdir 105/83*
- *ĥazīnelerimizni eski defter mūcibinçe kuşūrsız ‘arabaları ve kōlūkleri milen kırırğa **cet-igday** berir bolsañuz almaģa buyurğanmiz 285/21*

Bazı örneklerde {-IGday} yapısı, zarf-fiil değil, sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır:

- *murādıñuz biz ĥan-ı ā‘zam ĥazretlerimiz ve dostımız ķalmuķ ĥanı eyüģe ĥan milen barışmaķ bolsa üç yurtñıñ dostlıģına lāyık mādđeler üzerine söyleşüp **bekleş-igday** taraf-ı sa‘ādetimizge elçi yibergeysiz 296/17*

- *siziñ atalarıñuz ve öziñüz ne üslûb üzerine barışup dostlık kıldıñız irse hâlâ taķı derûn-ı şâf milen ‘ömr âhırığaça dostlık ve ķardaşlık üzre taymay tırarğa güşiş kılup iki yurtñıñ fuķarāsı tinç ve âmāñçada bolup biz ve siz alķışların **al-ıgday** kılıķnı etgey erdiñüz* 209/41

2.3.1.3.2.2.6. [-dıgaday]

Metinlerde bir örnekte rastladığımız bu yapı, olumsuz fiil tabanı üzerine sıfat-fiil eki [-dık] ve eşitlik eki [-day] gelmesiyle oluşmuş gibi görünmektedir:

- *ol va‘de etgen künde mundın yiberilgen meħmed şāh bey ‘asker milen almaşıv yerine varup ĥazîne almaşıv yerinde **tapılma-dıgaday** bolsa varan ‘asker ol yerde bekleyüp tırmaķ kūç bolur muħabbet-nāme-i ĥatıñız varğaç tıtkusız revān ta‘cıl yetiştürölmek içün buyurgay irdiñüz* 113/16

[-dık] ve [-day] ekleri arasında yer alan /a/ sesi, EH ve TZ’de *mübalāğā ism-i fāili* olarak geķen ve bir işi sürekli, tekrarlayarak yapan özneleri gösteren [-AGAn] ekindeki /a/ sesi ile aynı olabilir. Karamanlıoğlu bu ekin yapısından emin olamayarak “TZ’de içevçi (< içegüçi?) şeklinde bir sözün de bulunması (63 a 6) burada abartmanın -ağan/-egen ekinde mi, yoksa fiilin -a/-e- ile genişlemiş şeklinde mi olduğu tereddütünü uyandırmaktadır. Bu takdirde ek, normal sıfat-fiil eki gibi -ğan/-gen, abartmayı veren ise fiili genişleten -a/-e- eki olur” demektedir (Karamanlıoğlu 1994: 34-35). Karamanlıoğlu’nun haklı olduğu varsayılırsa, buradaki ekin fiilden fiil yapan ve fiilin anlamını genişletip ona tekrarlanma ve abartı anlamı ekleyen bir {-A} eki olduğu düşünölebilir. Bu durumda, [dıgaday] eki de fiile “hep olduğu gibi, sürekli yapıldığı gibi” anlamı veren bir ek olarak kabul edilebilir.

3. BİRLEŞİK YAPIDAKİ FİİLLER

Birleşik fiil kavramı Türkologlarca farklı şekillerde ele alınmış ve incelenmiştir. Bu görüş farklılıkları genellikle birleşik fiil çeşitleri ve birleşik fiilin sınırları ile ilgilidir⁴². J. Deny (1941), *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-*, *ol-*, *olun-* gibi yardımcı fiiller ile oluşan fiillere *mürekkebe fiil* adını verir. Zarf-fiil ve sıfat-fiil ile yapılan fiil+fiil şeklindeki birleşik fiillere ise karmaşık fiil adını verir (ss. 476-479).

Ergin (2013), birleşik fiili bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu olarak tanımlar. Birleşik fiilleri “isim unsurundan sonra gelen *et-*, *ol-*, *eyle-*, *bulun-*, *yap-* yardımcı fiilleri ile yapılan birleşik fiiller” ve “*fiil+vokal gerundiumdan (nadiren-ıp, -ip)* sonra gelen *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *koy-* gibi fiiller ile yapılan birleşik fiiller” olmak üzere ikiye ayırır (ss. 364-365).

Banguoğlu (1974), birleşik fiil tabanlarını üçe ayırmaktadır: a) Zarf-fiil öbeği kalıbında olanlar (ileri sürmek, geri kalmak) b) Çekim öbeği kalıbında olanlar (kar yağmak, baş kaldırmak) c) Bağlam öbeği kalıbında olanlar (sayıp dökmek, batıp çıkmak). Ayrıca Banguoğlu, *bil-*, *ver-*, *dur-*, *kal-*, *gör-*, *gel-*, *yaz-* yardımcı fiilleri ile {-A, -I, -U} zarf-fiil eklerinin oluşturduğu fiilleri de birleşik fiil saymakla beraber bunları “tasvir fiilleri” adı altında incelemektedir (ss. 310-318).

Gabain (2003), *kıl-u u-*, *kör-ü bil-*, *bol-u sakın-*, *tıd-a katıgılan-*, *saklan-u kör-* gibi birleşik kabul ettiği fiilleri *modal yardımcı fiiller* başlığı altında; *alta-yu tur-*, *kud-u tart-*, *küy-ü tut-*, *kıl-u alk-* gibi örnekleri *tasvirî fiiller* başlığı altında; *kıl-gu ér-*, *kıl-guluk ér-*, *kıl-gu bol-*, *kıl-u bol-* gibi örnekleri ise kelime grupları içerisinde *birleşik fiiller* başlığı altında incelemiştir (ss. 89-109).

Talât Tekin (2000), birleşik fiilleri bir ad ya da sıfat ile *bol-*, *kıl-*, *kış-* yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiiller ve bir eylem zarfı ile onu izleyen tasvirî fiillerden oluşan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırır (s. 99).

Ercilasun (2014), Kutadgu Bilig’de fiil konusunu incelediği çalışmasında, birleşik fiilleri kelime grubu olarak görmüş, kelime gruplarında esas olanın anlamca bir bütünlük oluşturmak olduğunu, birleşik fiilin de esas amacının tıpkı kelime grubu gibi

⁴² Konunun farklı kaynaklarda, özellikle ortaöğretim ders kitaplarında ve alanyazında sıkça başvurulmuş gramer kitaplarında nasıl ele alındığı, birleşik fiil tanımlarında kullanılan ölçütler ve bunlar hakkındaki tartışma için bk. UĞURLU, Mustafa (2009), ‘Birleşik Fiil’ Üzerine, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27-28 Ağustos 2007 Bildiriler Kitabı*, C. 1, s. 399-412, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

anlamca bütünlük oluşturmak olduğunu belirtmiştir. KB’de birleşik fiil konusunda karşılaşılan bir güçlüğü de birleşik fiil yapan yardımcı fiil ile bildirme vazifesindeki fiillerin birbirlerinden ayrılması olduğuna dikkat çeken Ercilasun, Karahanlı Türkçesinde *er-, tur-, bol-* fiillerinin *til arslan turur kör ışıkde yatur* “Dil arslandır, bak eşikte yatıyor” örneğinde olduğu gibi aynı zamanda bildirme görevinde de kullanıldığını ifade etmiştir. Bu şekilde oluşan yapıların cümlelerin kuruluşunda görev aldığını ve bunların birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirten Ercilasun, aynı noktada KB’deki *er-* fiiline de dikkat çekerek, *er-* fiilinin çekimli fiiller ile kullanılışının birleşik fiil kabul edilemeyeceğini; çünkü *er-* fiilinden önce gelen kelimenin isim veya gerundium şekli olmadığını, çekimli fiil olduğu için bu şeklin birleşik fiil kabul edilemeyeceğini belirterek, birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan birleşik fiiller (isim+yardımcı fiil) iki tarafı da fiil olan birleşik fiiller (fiil+fiil) olarak ikiye ayırır (ss. 72-76).

Yukarıda ve genel olarak alan yazınında birleşik fiili, *isim+fiil yapısında olanlar* ve *fiil+fiil yapısında olanlar* şeklinde bir sınıflandırma eğilimi olmasına karşın Uğurlu, konuyla ilgili müstakil çalışmasında, birleşik fiili “*bir isim ile bir fiilin oluşturduğu bütünlük*” olarak tanımlamaktadır. Birleşik fiilin temel yapısını {(isim) [fiil]} şeklinde kuran Uğurlu, çeşitli kaynaklarda, *birleşik fiil*, *ek fiil*, *birleşik çekim* gibi ayrı terimlerle karşılanan yapıların tümünü, yapı ölçütüne dayanarak birleşik fiil olarak değerlendirmektedir (Uğurlu, 2009: 411).

Geleneksel olarak; *ezan oku-*, *telefon et-*, *gönül ver-*, *düşse yaz-*, *koşa bil-*, *baltayı taş vurun-* yapıları birleşik fiil; *öğretmendi* (< *öğretmen i-di*), *hastadır* (< *hasta dur-ur*), *öğrenciyim* (< *öğrenci i-r-im*), yapıları ek-fiil (isim cümlesinin yüklemi); *koşmuştu* (< *koşmuş i-di*), *görüyor* (< *görüyor i-miş*) yapıları da birleşik fiil çekimi olarak değerlendirilmektedir. Oysa *baltayı taş vurun-* dışındaki tüm yapılar, {(isim) [fiil]} şeklinde kurulmuştur ve Uğurlu’ya göre bunların birleşik fiil olarak kabul edilmeleri gerekmektedir. *baltayı taş vurun-* yapısı ise bir fiil ve ona bağlı tamlayıcılardan oluşmaktadır ve tek bir anlamı karşılıyor olsa da yapısı gereği, {(isim) [fiil]} şeklinde oluşmuş yapılardan ayrılmaktadır. Bu nedenle birleşik fiil sayılmamalıdır (Uğurlu 2009).

Birleşik fiiller, dil dışı gerçek dünyada, tek bir kavramı karşılamaktadırlar ancak tek bir kavramı karşılamak, birleşik fiil oluşturmak için tek ve yeterli koşul değildir. Hem

yapıca hem de anlamca birleşik fiil olma koşulunu yerine getirmiş olan yapılar, aralarına herhangi bir başka unsur almamalarıyla da ayırt edilebilirler: *Ali hasta ağır oldu* denemezken *Ali ağır hasta oldu* denebilmektedir. Benzer şekilde *Hoca ezan güzel okudu* denemezken *Hoca güzel ezan okudu* ya da *Hoca ezanı güzel okudu* cümleleri Türkçe için kabul edilirdir (Uğurlu 2009)⁴³.

Savran (2001) da fiillerin birleşik çekimi ile ilgili olarak benzer görüştedir. Fiillerin birleşik çekimi olarak adlandırılan yapıların, sıfat-fiil eki almış bir fiille ET *er- > ir- > i-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu hatırlatan Savran, kaynaklarda karmaşık fiil⁴⁴ olarak adlandırılan bu yapının da aslında bir birleşik fiil yapısı olduğunu ifade etmektedir. Tezini desteklemek üzere aynı yapının *ol-* yardımcı fiiliyle kurulan hâlini örnek gösteren Savran, *gel-miş ol-*yapısının birleşik fiil sayılması durumunda *gel-miş i-* yapısının da aynı şekilde birleşik fiil sayılması gerektiği görüşündedir (Savran 2001: 141). Konuya kip ve zaman biçimlerinin sınıflandırılması açısından yaklaşan Gülsevin, *gel-ecek ol-du* yapısının da *gel-ecek i-di* yapısı gibi kip ve zaman tasniflerine girmesi gerektiğini söylemekle *ol-* ve *i-* fiilleri ile kurulan birleşik yapılarla ilgili denklığı kurmuş olmaktadır (Gülsevin 1997: 220).

Eldeki çalışmada, ek-fiil ile kurulan tüm yapılar (isim cümlesinin yüklemi ve fiillerin birleşik çekimi), bildirme eki (< tur-ur) ile kurulan tüm yapılar ile kaynaklarda anlamca kaynaşmış/deyimleşmiş birleşik fiiller olarak geçen ve aslında birer cümle olan yapılar dışındaki birleşik fiiller, yapıca birleşik fiil olarak kabul edilmektedir. Bu yapıların tamamı Uğurlu'nun tespitinde olduğu gibi {(isim) [fiil]} şeklinde kurulmuştur ve kurucu ögeleri de fiildir. Çalışmada incelenen metinlerde kullanılan, birleşik oluşturan fiiller sınırlı olmakla birlikte, kuramsal olarak her fiil, birleşik fiil kurma yeterlik ve olasılığına sahip olduğundan tek tek fiilleri temel alan bir sınıflama yapılmamıştır⁴⁵. Bu birleşikler, eldeki çalışmada isim unsurlarının yapısına göre

⁴³ Türkçede *isim cümlesi*, *fiillerde birleşik çekim*, *karmaşık fiil* gibi kavramlar ve bunlarla ilgili Uğurlu'nun tespitlerini destekleyen tartışmalar için bk. GÜLSEVİN, Güler (1997), Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 215-224, Ankara: Türk Dil Kurumu; SAVRAN, Hülya (2001), Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler, *Türk Dili*, S. 596, s. 140-142, Ankara: Türk Dil Kurumu.

⁴⁴ Fiil kök ve gövdelerinden kurulan farklı zaman kalıbı içindeki sıfat-fiillerin, *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan fiiller, Deny, Banguoğlu, Korkmaz gibi araştırmacılarca *karmaşık fiil* olarak tanımlanmıştır (Korkmaz 2014: 700).

⁴⁵ Birleşik fiil yapılarında “yardımcı” fiil olarak tanımlanan kurucu fiil ögesinin sınırları ile ilgili tartışma için bk. Uğurlu (2009).

sınıflamaya tabi tutulmuştur.

Kimisi yalın ya da ek almış isim veya isim soylu (*dost bol-, köñli bol-, defter it-, yok-dır, ağamız ir-, yalğan ir-* gibi), kimisi fiil soylu ama yapım eklerini alarak isimleşmiş (*bar-ışlık bol-, tirge-v it-, kel-e tur-, al-ıp kal-, yiberme-y bol-, sor-arday bol-, kaldırmış i-, könder-mişdir, söyle-gen bol-, bolma-s ir-*) olmakla birlikte birleşik fiillerdeki ilk öge daima isimdir. Bu isimler arasındaki ayrım, ismin neyi adlandırdığı ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir nesneye, duruma, kavrama ad olan isimler ile bir harekete, oluşa, kılışa ad olan ya da onun niteliğini, tarzını ya da gerçekleşme zamanını adlandıran isimler; yapı olarak sıfat-fiil ya da zarf-fiil eki almış ve almamış isimlere karşılık gelmektedir. Bu çalışmada da tamamı {(isim) [fiil]} yapısında olan birleşik fiiller, isim unsurlarına göre şu temel üç başlığa ayrılmıştır: *İsim+fiil yapısında olanlar; sıfat-fiil+fiil yapısında olanlar; zarf-fiil+fiil yapısında olanlar.*

Bu yapılar, yapıcı birleşik fiil olarak adlandırılmalarına karşılık, cümlede farklı işlevler edinebilmektedirler: *İsimlerin yüklemeleştirilmesini sağlamak, yeterlik, süreklilik, tezlik* ya da *yaklaşma bildirmek* ve *kip kavramını karşılamak* gibi.

3.1. İsim+Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.1.1. İsim + acın-

cānı acın- “canı bağışlanmak” 203/25

3.1.2. İsim + al-

<i>‘asker al-</i>	“askerî destek bulmak” 178/32
<i>alkış al-</i>	“hayır dua almak” 209/41
<i>boynuna al-</i>	“sorumluluğunu almak” 030/102, 030/25, 030/28, 010/72, 012/100, 012/96, 012/99, 015/136, 167/10, 020/51, 020/54, 015/194, 121/25, 234/21
<i>diline al-</i>	“lafını etmek” 178/45
<i>hayır du‘ā al-</i>	“hayır dua almak” 264/12
<i>icāzet al-</i>	“izin almak” 020/13, 013/81
<i>intikām al-</i>	“intikam almak” 178/30
<i>kolğa al-</i>	“ele geçirmek” 293/22
<i>rehin al-</i>	“rehin almak” 015/160, 160/15
<i>şatun al-</i>	“satın almak” 004/52, 005/18
<i>til al-</i>	“bilgi toplamak, istihbarat toplamak” 071/57
<i>tutsak al-</i>	“tutsak almak” 160/36, 274/51
<i>tusnağ al-</i>	“tutsak almak” 053/39, 053/44
<i>yurt al-</i>	“kendi yurdu yapmak” 178/23

3.1.3. İsim + aldır-

dil aldır- “casusluk yaptırmak” 203/37, 203/36, 203/36

3.1.4. İsim + alın-

intikām alın - “intikam alınmak” 121/48

3.1.5. İsim + ayt-

cevāb ayt- “cevap vermek, karşılık vermek” 013/58, 013/140

selām ayt- “selamlamak, selam vermek” 187/08, 194/08, 274/10, 293/07, 299/09, 053/16, 062/08, 105/04, 139/08, 145/08, 152/05, 160/05, 167/07, 178/07, 209/07, 238/07, 264/10

söz ayt- “konuşmak, söylemek” 178/45, 299/16

3.1.6. İsim + baş -

mühr baş- “mühürlemek” 004/55

3.1.7. İsim + ber-/bir-/vir-

arka ber- “desteklemek, arka çıkmak” 290/26

barışıklık ber- “barış getirmek, barıştırmak” 238/24

bolcal ber- “vade tanımak” 036/80

istinād ber- “desteklemek” 209/20

rıza ber- “izin vermek, razı olmak” 105/109

ruḥṣat ber- “izin vermek, yetkilendirmek” 299/19

va‘de ber- “süre tanımak” 105/48

şoyurgal bir- “bahşetmek, ödüllendirmek” 053/52

cezā bir- “cezalandırmak” 053/46, 053/30

destūr bir- “izin vermek” 062/28

ķola bir- “elden teslim etmek, emanet, etmek” 264/53

cevāb vir- “cevaplamak” 105/31, 121/11, 015/41, 160/17, 053/52, 203/33, 194/45

icāzet vir- “izin vermek” 121/46

i‘tikād vir- “yemin ederek güven vermek” 121/37

kefile vir- “güvence olarak vermek” 178/51

ķalel vir- “bozmak, hasarlanmak” 152/20

rehin vir- “bir şey karşılığında başka bir şeyi ödünç bırakmak” 160/14

tusnaķ vir- “rehin vermek” 015/168

ķarār vir- “kararlaştırmak, karara bağlamak” 012/54, 015/216

ķollarına vir- “teslim etmek” 105/44

ķutsaķ vir- “rehin olmak üzere esir değişimi yapmak” 187/27

3.1.8. İsim + beril-

<i>icāzet beril-</i>	“izin verilmek” 198/13
<i>karar beril-</i>	“karlaştırılmak” 209/31

3.1.9. İsim + bil-

<i>haber bil-</i>	“bilgi edinmek, bilgilenmek, haber almak” 053/41
<i>tahkik bil-</i>	“doğruluğunu araştırmak, doğrusuna ulaşmak” 053/49

3.1.10. İsim + bildir-

<i>haber bildir-</i>	“haber vermek, haber ulaştırmak” 090/41
----------------------	---

3.1.11. İsim + bol-

<i>‘aceb bol-</i>	“tuhaf olmak” 015/41
<i>‘ādet bol-</i>	“yapılır olmak, usul hâline gelmek” 015/17
<i>ābādān bol-</i>	“bayındır olmak, mamur olmak” 015/26
<i>almaşiv bol-</i>	“değiş tokuş yapmak” 238/14, 216/15, 234/43
<i>āmān bol-</i>	“korkusuz olmak, emniyette olmak” 013/36, 013/42
<i>āmānçada bol-</i>	“güvende olmak” 209/41
<i>artık bol-</i>	“fazla olmak, çoğalmak” 013/98, 030/79
<i>āzād bol-</i>	“serbet bırakılmak, salıverilmek” 209/37
<i>bar bol-</i>	“var olmak” 245/19, 013/85, 013/89
<i>barış bol-</i>	“barışmak” 013/43
<i>barış ve yarış bol-</i>	“barışmak, anlaşmak” 004/16, 004/32, 005/55
<i>barış yaraş bol-</i>	“barışmak, anlaşmak” 269/20
<i>barış yarış bol-</i>	“barışmak, anlaşmak” 005/83, 012/85, 020/20, 025/19
<i>barışık bol-</i>	“barışmak, barış içinde olmak” 253/35, 238/22, 253/12, 264/20
<i>barışlık bol-</i>	“barışmak, barış içinde olmak” 002/35, 002/09, 002/29
<i>barışlık yarışlık bol-</i>	“barışmak, barış içinde olmak” 015/195
<i>bāķī bol-</i>	“kalıcı olmak” 030/87
<i>belli bol-</i>	“belli olmak” 234/50
<i>billü bol-</i>	“belli olmak” 071/46
<i>bir bol-</i>	“bir olmak, birleşmek, birlikte hareket etmek” 033/15, 014/09
<i>birge bol-</i>	“birlikte olmak, birlikte hareket etmek” 014/06
<i>buyruқта bol-</i>	“emir altında olmak, tabi olmak” 030/101, 030/27, 253/36, 253/40, 012/99, 121/09, 178/43, 178/13
<i>bütün bol-</i>	“sağlam durmak, sözünde durmak” 015/63, 015/77, 015/58, 020/49, 036/59, 013/07, 012/102, 013/61
<i>cavlık bol-</i>	“düşman olmak, düşmanca davranmak” 274/12
<i>cıvla bol-</i>	“derin olmak, yığınla olmak, çok olmak” 012/52

<i>çın bol-</i>	“doğru olmak, doğru davranmak” 015/114
<i>dâim bol-</i>	“kalıcı olmak, sürekli olmak” 025/32
<i>dâhil bol-</i>	“ulaşmak, bir yere varmak” 053/33, 105/39
<i>defterde bol-</i>	“yazılmak, kaydedilmek” 253/29
<i>delâlet bol-</i>	“işaret etmek, yol gösterici olmak” 030/81
<i>dost bol-</i>	“dost olmak” 015/80, 015/129, 012/66, 015/128, 253/42, 020/68, 013/75, 025/22, 015/166, 015/167
<i>dost kardeş bol-</i>	“dost kardeş olmak” 269/20, 269/22, 036/47, 036/92, 002/51
<i>dost karındaş bol-</i>	“dost kardeş olmak” 013/116, 015/192, 013/93, 025/25, 013/126, 013/79, 013/79, 025/45
<i>dost ve kardeş bol-</i>	“dost ve kardeş olmak” 194/12, 105/110, 105/47, 121/31
<i>dost ve muhabbet bol-</i>	“dost ve samimi olmak” 004/41
<i>dostlık bol-</i>	“dostça olmak” 290/19
<i>düşmân bol-</i>	“düşman olmak” 010/77, 290/24, 105/78
<i>düşmânlık bol-</i>	“düşmanlık içinde olmak” 198/15
<i>eksik bol-</i>	“eksik olmak” 053/39, 053/41, 269/24
<i>emîn amân bol-</i>	“güven içinde olmak” 004/50, 005/07, 005/104, 005/56
<i>emîn bol-</i>	“emin olmak, güven içinde olmak” 090/17
<i>eygilik bol-</i>	“iyilik olmak” 002/53
<i>fitne bol-</i>	“kargaşa olmak” 071/60, 290/32, 090/28
<i>fitnelik bol-</i>	“karışıklık olmak” 234/18
<i>ğaddar bol-</i>	“acımasız olmak” 105/62
<i>ğâfil bol-</i>	“habersiz olmak, boş bulunmak” 013/70
<i>ğâlib bol-</i>	“kazanmak, yenmek” 012/32
<i>ğâyib bol-</i>	“kaybolmak” 013/25, 010/18
<i>ğayretsiz bol-</i>	“dayanıksız olmak” 002/20
<i>gerçek bol-</i>	“gerçek olmak” 036/43
<i>halâş bol-</i>	“kurtulmak” 012/33, 238/09
<i>hâlî bol-</i>	“uzak olmak, geri durmak” 020/40
<i>hâzır bol-</i>	“hazır olmak” 274/22
<i>harâb bol-</i>	“yıkılmak” 264/28
<i>haṭâ bol-</i>	“yanlışlık yapmak, yanlışta bulunmak” 015/41, 020/71
<i>hakîr bol-</i>	“küçük düşürülmek, küçük görülmek” 020/39, 013/28
<i>helâk bol-</i>	“yok olmak, ölmek” 013/28
<i>hıdmette bol-</i>	“birinin hizmetinde çalışmak, hizmet etmek” 139/25, 105/66
<i>hilâf bol-</i>	“karşısında olmak, aykırı olmak” 012/77, 053/31, 020/70
<i>hîle bol-</i>	“tuzak kurulmak, kurnazlık edilmek” 229/34
<i>horlık bol-</i>	“aşağılayıcı olmak” 105/106
<i>hoş bol-</i>	“iyi olmak” 030/75, 013/90
<i>hurbâr bol-</i>	“ışık saçmak” 002/06

<i>islāh bol-</i>	“düzelmek iyileşmek” 105/13
<i>imkān bol-</i>	“mümkün olmak, uygun şartlar bulunmak” 012/34, 012/51
<i>istirāhat bol-</i>	“huzurlu olmak” 010/57
<i>işāret bol-</i>	“gösterilmek, bahis olunmak” 002/23
<i>işençli bol-</i>	“güvenmek, inanmak” 015/57, 015/76
<i>kaşd bol-</i>	“niyet edilmek” 012/67
<i>kaḅūl bol-</i>	“kabul edilmek” 234/48
<i>kaḁir bol-</i>	“gücü yetmek, muktedir olmak” 194/39
<i>karār bol-</i>	“sözleşilmek, anlaşılmak, kararlaştırılmak” 020/14, 187/35
<i>kardeş bol-</i>	“kardeş gibi olmak” 194/24
<i>kardeşlik bol-</i>	“kardeşlik içinde olmak” 105/73, 274/79
<i>kardeşlikda bol-</i>	“dostça davranmak” 274/26
<i>karındaş bol-</i>	“kardeş gibi olmak” 005/104, 012/57, 013/56
<i>katnaşiv bol-</i>	“karşılıklı gelip gitmek” 238/19
<i>kefil bol-</i>	“biri için güvence vermek” 105/94
<i>kerek bol-</i>	“gerekmek” 012/60, 234/18
<i>kıştavlık bol-</i>	“saygısız dayanılmak, eziyet edilmek, baskı uygulanmak” 274/62
<i>kiç bol-</i>	“geç olmak” 090/13, 012/44
<i>köñli bol-</i>	“arzu etmek, istemek “ 002/29, 036/20
<i>köplik bol-</i>	“çoğalmak” 005/47, 004/24
<i>köriniş bol-</i>	“huzura alınmak, huzura çıkmak” 245/16
<i>kuşūr bol-</i>	“hatalı olmak, eksik yapılmak” 062/35
<i>küç bol-</i>	“zorluk olmak” 030/96, 113/17
<i>lāyık bol-</i>	“hak etmek, uygun ve münasip olmak” 013/104
<i>lāzım ve lāyık bol-</i>	“gerekli ve uygun olmak” 194/50, 013/80, 020/42, 020/43
<i>mağlūb bol-</i>	“yenilmek, kaybetmek” 012/32
<i>ma‘lūm bol-</i>	“bilinmek” 234/14, 269/27, 015/48, 015/95, 234/26, 290/26, 290/12, 066/22, 160/11, 301/58, 187/25, 298/08, 301/65
<i>manşūr bol-</i>	“Allah’ın yadımına ermiş olmak” 013/25
<i>maḁzūz bol-</i>	“hoşlanmak, hazzetmek” 105/102
<i>maḁbūl ve mu‘teber bol-</i>	“beğenilen ve saygın olmak” 264/17
<i>maḁhūr bol-</i>	“yenilmek, birinin zoru altında kalmak” 020/40
<i>me‘mūr bol-</i>	“görevlendirilmek, emredilmek” 285/03
<i>merḁūm bol-</i>	“ölmek” 015/184
<i>mu‘āvin bol-</i>	“yardımcı olmak” 004/11
<i>muḁabbet bol-</i>	“samimi olmak” 012/35, 012/38, 012/104, 002/37
<i>muḁabbetde bol-</i>	“samimiyet içinde olmak” 253/21
<i>muḁabbetlik bol-</i>	“samimiyet içinde olmak” 253/45

<i>muhabbetlikde bol-</i>	“samimiyet içinde olmak” 033/13, 033/81, 033/88
<i>muhkem bol-</i>	“sağlam olmak, kuvvetli olmak” 216/20
<i>muqayyed bol-</i>	“dikkat ve alaka ile gözetmek” 013/131, 234/46
<i>müşerref bol-</i>	“yücelmek, onurlanmak” 036/14
<i>mütebâdir bol-</i>	“ortaya çıkmak, görünür olmak” 245/12
<i>müyesser bol-</i>	“nasip olmak” 293/24
<i>müzeyyen bol-</i>	“süslenmek, süslü hâle getirilmek” 105/07
<i>naşîb bol-</i>	“payı eline geçmek” 004/12, 274/11
<i>ortada bol-</i>	“var olmak, söz konusu olmak” 299/10
<i>pâdişâh bol-</i>	“padişah olmak” 010/22
<i>perîşân bol-</i>	“darmadağın olmak, karışmak “ 012/60
<i>râhât bol-</i>	“huzurlu olmak” 198/17, 013/14
<i>rızâsız bol-</i>	“izin verilmemek, izinsiz olmak” 071/24
<i>şâbit-ka-dem bol-</i>	“güvenilir olmak” 020/44, 020/44, 167/16
<i>şâdir bol-</i>	“ortaya çıkmak, meydana gelmek” 274/81
<i>şâdık bol-</i>	“sözünde durmak, bağlı olmak” 025/35
<i>şalâh bol-</i>	“huzurlu olmak, barış içinde olmak “ 025/82
<i>şakınçda bol-</i>	“düşünmek” 229/19
<i>sebeb bol-</i>	“neden olmak” 015/68
<i>sipâriş bol-</i>	“ısmarlanmak” 245/24
<i>söz bol-</i>	“hakkında konuşulmak, bahsedilmek” 030/58, 020/17, 264/39, 030/50, 030/57, 145/25, 269/29
<i>söz şav bol-</i>	“laf söz olmak, dedikodu olmak” 105/52, 053/75
<i>şâd bol-</i>	“sevinmek, mutlu olmak” 002/06, 015/19
<i>şart bol-</i>	“şart olmak, üzerine yemin etmek” 013/128
<i>şehîd bol-</i>	“şehid olmak, din uğrunda savaşıırken ölmek” 015/155
<i>tağyîr bol-</i>	“değişmek” 105/18
<i>tâb‘ide bol-</i>	“hükmü altında olmak” 274/25, 293/09, 274/20, 274/65
<i>ta‘mîr bol-</i>	“onarılmak” 264/28
<i>tamâm bol-</i>	“tamamlanmak, bitmek, sona ermek” 025/89, 002/15, 025/78
<i>teslim bol-</i>	“teslim olmak, emanet yerine verilmek” 062/52
<i>tinç bol-</i>	“rahat olmak” 036/74, 209/15
<i>tinç ve râhât bol-</i>	“rahat olmak” 264/12
<i>tilek bol-</i>	“istenmek, dilenmek” 145/27
<i>tok ve doyum bol-</i>	“gözü ve karnı doymak” 002/19
<i>tutkav bol-</i>	“rehin alınak” 012/52, 013/11
<i>tüşmân bol-</i>	“düşman olmak” 152/11, 012/94, 015/195, 194/32, 020/68, 020/21, 020/54
<i>tüzinlik bol-</i>	“huzur, sükûnet, emniyet ortamı” 053/76, 209/37, 209/14
<i>tatıv bol-</i>	“dost olmak” 030/33, 012/58, 012/84, 253/44
<i>tatıvlı bol-</i>	“dostluk içinde olmak” 030/32, 030/32

<i>tinç bol-</i>	“rahat olmak” 234/19
<i>tinçsiz bol-</i>	“rahatsız olmak, huzursuz olmak” 198/16
<i>tustak bol-</i>	“tustak olmak, esir düşmek” 234/31, 238/08, 209/27
<i>urış bol-</i>	“savaşmak” 012/52, 015/86
<i>uruş talaş bol-</i>	“savaşmak, çarpışmak” 030/44
<i>uçmaklık bol-</i>	“cennetlik, ölmüş” 013/07
<i>uyat bol-</i>	“utanmak” 004/68
<i>üstüvâr bol-</i>	“kuvvetlenmek” 152/22, 299/11
<i>vâşıl bol-</i>	“ulaşmak” 012/10, 025/23, 229/12, 299/18, 234/23, 209/25
<i>vâki‘ bol-</i>	“olmak, meydana gelmek” 198/11
<i>virân bol-</i>	“yıkılmak, harap olmak” 012/42, 012/65
<i>vuşul bol-</i>	“ulaşmak” 160/48, 245/17, 245/27, 285/16
<i>yalğan bol-</i>	“yalan olmak” 013/86
<i>yamanlık bol-</i>	“kötülük olmak” 010/78, 010/76
<i>yaşlılık bol-</i>	“dostluk ve iyi ilişki içinde olmak” 071/32, 209/16, 253/46, 299/20, 002/29
<i>yariş ve barış bol-</i>	“barışmak, anlaşmak” 004/67
<i>yârî bol-</i>	“yardımcı olmak” 036/11, 010/18
<i>yakın bol-</i>	“yakın olmak, hizmetinde olmak” 030/46, 030/53, 105/26, 030/39, 253/25, 053/82, 008/74, 014/52, 253/28, 033/72, 015/22
<i>yunçığ bol-</i>	“eziyet olmak” 012/88
<i>zâhir bol-</i>	“görünmek” 290/18
<i>zahmetler ve ziyânlar bol-</i>	“sıkıntı ve zarar verilmek” 071/49
<i>zarar ve ziyân bol-</i>	“zarar vermek” 113/30, 013/15, 105/16
<i>zarar ziyân bol-</i>	“zarar gelmek” 015/138, 264/26
<i>zâyi‘ bol-</i>	“kaybolmak, yok olmak” 238/19, 090/17
<i>zebûn bol-</i>	“güçsüzleşmek, güçten düşmek” 090/16
<i>ziyâde bol-</i>	“çoğalmak, artmak” 010/55, 013/100, 013/90
<i>ziyân bol-</i>	“zarar verilmek” 013/121, 090/15, 030/101
<i>ziyân zarar bol-</i>	“zarar verilmek” 012/101
<i>zulm bol-</i>	“eziyet edilmek” 105/95, 033/61

3.1.12. İsim + bolın-

<i>ma‘an bolın-</i>	“birlikte olınmak” 203/47
<i>ta‘yîn bolın-</i>	“atanmak, görevlendirilmek” 036/93
<i>kardeşlik bolın-</i>	“kardeşlik içinde olınmak” 036/43

3.1.13. İsim + boz-

<i>‘ahd boz-</i>	“verilen sözden dönmek, yemin bozmak” 290/31, 160/21
------------------	--

dostlık boz- “dostluk şartlarına uymamak, düşmanca davranmak” 030/93

3.1.14. İsim + bozıl-/bozul-

‘asker bozıl- “yenilmek, ordu dağılmak” 203/39

dostlık bozıl- “dostluk şartları yerine getirilmemek, düşmanca davranılmak” 203/41

kardeşlik bozıl- “kardeşlik koşulları yerine getirilmemek” 030/96

dostlık bozul- “dostluk şartları yerine getirilmemek, düşmanca davranılmak” 274/81

kardeşlik bozul- “kardeşlik koşulları yerine getirilmemek” 274/73

yemin bozul- “verilen sözden dönmek, yemin bozulmak” 160/25

3.1.15. İsim + buyur-

tahrîr buyur- “yazılmasını emretmek” 293/16

ta‘yîn buyur- “görevlendirmek” 245/16, 245/26

te‘mîn buyur- “gerçekleştirilmesini emretmek, sağlanmasını emretmek” 290/16

tenbîh buyur- “uyarmak” 274/78

qabûl buyur- “almak, huzura almak” 090/33

3.1.16. İsim + buyurıl-

erzânî buyurıl- “layık görülmek” 010/14

3.1.17. İsim + çek-

baş çek- “önde gitmek” 178/31

elem çek- “acı çekmek, dertlenmek” 178/33

hicâb çek- “utanmak” 105/22, 178/22

meşakkât çek- “güçlük çekmek” 145/19

zahmet çek- “sıkıntı göemek, sıkıntı çekmek” 178/15, 145/27, 160/32, 178/16

3.1.18. İsim + çekil-

elem çekil- “acı çekilmek” 121/46

3.1.19. İsim + çık-

karşu çık- “karşılama, karşısına geçmek” 203/39

qoldan çık- “elinden çıkmak, kaybetmek” 194/18

3.1.20. İsim + di-

selâm di- “selamlamak, selam vermek” 285/03

kardeş di- “kardeş bilmek” 053/31

3.1.21. İsim + DUr (tur-ur)

Eski Türkçe döneminden itibaren isimlerle birlikte birleşikler oluşturarak onları yüklemleştiren fiillerden biri de *tur-* fiilidir; cümlede isimlerin yargı bildirmelerini sağlamak üzere kullanılır. Gabain, “yardımcı fiiller” başlığı altında Eski Türkçede *er-*, *bol-* ve yer yer *tur-* fiillerinin yardımcı fiil olarak iş gördüklerini ve “hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da bütün isim çeşitlerine” bağlandıklarını belirtmektedir (Gabain 2003: 87-88). Karahanlı (Ercilasun 2014: 74), Harezmi (Ata 2014: 85-86), Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994: 151), Çağatay (Ekermann 1988: 142-143) Türkçelerinde de isimlere gelerek birleşik fiiller kuran ve onları yüklemleştiren bir yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

TKT’de {-dır, dUr} şeklinde ekleşmiştir. Bu yapının tonsuz biçimi nadiren görülür, genelde tonludur.

- *ol-dır* 012/08, 013/06, 015/10, 020/10, 071/08, *şartım-dır* 020/46, *tonlar-dır* 015/93, 015/95, *tüşmân-dır* 008/40 *yok-dır* 010/81, 012/72, 012/77, 013/74, 013/122, 015/185, 020/57, 020/71, 020/72, 274/73, *şadır ol-a değil-dır* 203/15, *köp-dır* 071/66, *muğarrer-dır* 015/185, *nimerse-dır* 015/186, *bol-ğan tügil-dır* 015/95, 015/186, 229/34, *yâd kılin-ğan tügül-dır* 274/76.
- *halk-dur* 002/27, *ol-dur* 003/03, 005/06, 008/18, 025/12, 113/06, *tüşmân-dur* 008/36, *yok-dur* 002/42, 025/84, *yok-tur* 013/103, 025/48, *köp-dür* 071/46, *ni-dür* 008/17, 071/07, *sözüm-dür* 002/43, *üzerine-dür* 002/28.

3.1.22. İsim + er-/ir-/i-

Eski Türkçenin *er-* > *ir-* > *i-* “olmak” fiili yaygın olarak birleşik fiiller oluşturmaya karşın, anlamca içi boşalmış bir fiildir ve Eski Türkçe döneminden itibaren cümlede isimlerin yargı bildirmelerini sağlamak üzere kullanılır. Gabain, “yardımcı fiiller” başlığı altında Eski Türkçede *er-*, *bol-* ve yer yer *tur-* fiillerinin yardımcı fiil olarak iş gördüklerini ve “hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da bütün isim çeşitlerine” bağlandıklarını belirtmektedir (Gabain 2003: 87-88). Karahanlı (Ercilasun 2014: 74), Harezmi (Ata 2014: 84-85), Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994: 151), Çağatay (Ekermann 1988: 142-143) TKT’de, bu fiilin hem eskicil şekilleri hem de çağdaş şekilleri görülmektedir: *er-*, *ir-*, *i-*.

- ‘*âdet er-di* 229/42, *çit kal‘eñiz er-di* 234/42, *yazğanlar er-di* 274/61
- *ağamız ir-di* 015/175, ‘*âdet dahı bar ir-di* 015/207, *muğarrer ir-di* 002/22, *nâzır ir-dik* 025/68, *hâzır ir-dik* 025/67, *ğaraçılarımız ir-diler* 015/163, *sözleri ir-dügin bil-gey* 013/48, *yahşı ir-dügin bilseñüz* 012/116, *yalğan ir-mestür* 012/71, *ni çaqlı kişi ir-dügi öziñizkede bolsa ma‘lumiñızdır* 015/162, *yok ir-se* 015/110, 015/145, 015/43, *ne ir-sedin* 008/66, *kim ir-se* 036/86, *kim ir-seler* 015/144, *yiber-mek hadd-i imkânda tügil ir-di* 015/26.
- *tağdır-i ħudâ alay i-gendir* 015/184, *könğüllerinde fitne ve bulğaklık bar i-miş* 071/56, *eger yok i-se* 002/42 *cânıbek giray ħan bir başlı bir adam i-di* 036/67, *yağın kişimiz i-di* 062/39, *hedâyâñuzıñ kânün-ı qadimden kuşurı var i-di* 066/12, *öyle i-sede mağbül-ı şâhânemiz ol-up* 066/12, *ilçi yalan söylemeye kâdir degil i-di* 121/40, *kelse kerek i-di* 216/48, *siz ħardaşımızñıñ kullığında i-ken merħüm bolubdır* 015/183, *capğun cibermek üstinde i-ken* 036/40, *erdel kıralı âl-ı ‘oşmân padişâhınıñ re‘âyası i-ken ra‘iyyetlikden baş çeküp* 178/31, *ħaber ve âğâhımız yok i-ken* 194/17, *lâyık nimerse ime-stür* 015/154, *mâl içün ‘ahd ve şart padişâhlarda ime-stür* 013/103, *yalğan söz hem lâkin ime-stür* 015/69.

3.1.23. İsim + et-/it-

‘ <i>arz et-</i>	“sunmak, bildirmek” 238/10
‘ <i>azlet-</i>	“görevine son vermek” 264/43
<i>almaşiv et-</i>	“değiş tokuş yapmak” 238/21
<i>alkış et-</i>	“övüp yüceltmek” 253/13
<i>âzâd et-</i>	“serbet bırakmak, salıvermek” 209/31
<i>cem‘ et-</i>	“toplamak, yığmak” 274/65
<i>cülüs et-</i>	“hükümdar olmak, tahta çıkmak” 105/07
<i>defter et-</i>	“kaydetmek, liste oluşturmak, defter tutmak” 234/53
<i>düşmânlık et-</i>	“düşmanca davranmak” 290/14
<i>esir et-</i>	“tutsak etmek” 274/68, 274/66
<i>ħarâb ve bitâb et-</i>	“yıkıp perişan etmek” 274/58
<i>ħayırlı et-</i>	“iyilikle dolu etmek” 238/23
<i>i‘lâm et-</i>	“bildirmek” 209/27
<i>ğabül et-</i>	“almak, huzura almak, razı olmak” 194/25, 216/34, 234/27
<i>ğardaşlık et-</i>	“dostça davranmak, kardeş gibi olmak” 152/13
<i>ğatıl et-</i>	“öldürmek” 187/17
<i>murâd et-</i>	“istemek” 209/12
<i>nağz-ı ‘ahd et-</i>	“antlaşmayı bozmak” 203/15

<i>şaysızlık et-</i>	“saygısızlık etmek” 274/64
<i>sefer ve aqın et-</i>	“savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak” 274/58
<i>selām et-</i>	“selamlamak, selam vermek” 198/08, 216/06, 229/09, 234/10, 296/09
<i>ta‘ālluḫ et-</i>	“ilgisi, ilişiği olmak” 238/20
<i>tenbīh et-</i>	“uyarmak” 015/49, 209/18
<i>tilek et-</i>	“istenmek, dilenmek” 105/99, 216/17
<i>va‘de et-</i>	“süre tanımak” 113/15
<i>yaşak et-</i>	“yasaklamak” 274/20
<i>zabt et-</i>	“sıkı tutmak, ele geçirmek” 216/31, 253/39
<i>zuhūr et-</i>	“ortaya çıkmak” 290/30
<i>‘ahd it-</i>	“söz vermek, yemin etmek” 002/12, 004/55, 105/42, 187/34, 290/23
<i>‘ahd ve emān it-</i>	“teminat vermek, güven vermek” 013/40
<i>‘amel it-</i>	“çalışmak, uymak” 010/74
<i>‘aẓīm-i i‘tikād it-</i>	“çok inanmak” 010/76
<i>‘arż it-</i>	“sunmak, bildirmek” 071/57, 139/21, , 071/52, 025/78, 025/74
<i>‘arż-ı ahvāl it-</i>	“durumları bildirmek” 025/72
<i>‘avdet it-</i>	“dönmek, geri gelmek” 160/15
<i>‘azīmet it-</i>	“yola çıkmak” 152/07
<i>‘ināyet it-</i>	“yatdım etmek” 015/178
<i>‘isyān it-</i>	“başlaktırmak, emre karşı gelmek” 010/15
<i>‘ivāzlar it-</i>	“karşılık vermek, bedel ödemek” 015/57
<i>‘özüṛ it-</i>	“özür dilemek” 178/26, 160/40
<i>ānt it-</i>	“yemin etmek, söz vermek” 012/104, 012/74, 012/22
<i>āzād it-</i>	“serbest bırakmak, salıvermek” 194/54
<i>āşikār it-</i>	“belli etmek, açıkca belirtmek” 013/112
<i>bahāne it-</i>	“sebep uydurmak” 298/16
<i>barışık it-</i>	“barışmak” 187/39
<i>berter it-</i>	“daha üstün etmek” 198/09
<i>beyān it-</i>	“bildirmek, anlatmak” 008/76, 301/23
<i>boş it-</i>	“eli boş göndermek” 071/27
<i>cefā it-</i>	“eziyet etmek” 053/52
<i>cevāb it-</i>	“cevap vermek, karşılık vermek” 013/105
<i>cülūs it-</i>	“hükümdar olmak, tahta çıkmak” 167/08, 178/41
<i>çınlık it-</i>	“doğru davranmak, yemin etmek” 053/70
<i>dād it-</i>	“adaletli olmak, adil davranmak” 010/23
<i>da‘vā it-</i>	“hakkını istemek” 203/21
<i>def‘ it-</i>	“savmak, kovmak” 298/19
<i>defter it-</i>	“kaydetmek, liste oluşturmak, defter tutmak” 005/61, 071/51, 036/70, 139/28
<i>dostlık it-</i>	“dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak” 053/51, 105/74, 053/25

<i>dostluk it-</i>	“dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak” 121/35, 005/85, 012/65, 139/19, 121/18
<i>düşmānlık it-</i>	“düşmanca davranmak”“ 139/19
<i>emr it-</i>	“buyurmak, emretmek” 030/95
<i>esir it-</i>	“tutsak etmek” 030/92, 008/49, 002/13, 005/29
<i>fesād it-</i>	“kargaşalık çıkarmak” 005/64
<i>fikir it-</i>	“düşünmek, akl etmek” 013/111, 033/67
<i>ğāret it-</i>	“yağmalamak” 010/48, 002/12
<i>ğāyb it-</i>	“kaybetmek” 053/34
<i>giriḫtār it-</i>	“yakalamak, tutmak” 013/24
<i>haber it-</i>	“haber vermek” 015/173, 113/12
<i>ḫalīfe-i devrān it-</i>	“zamanın halifesi etmek” 053/08
<i>ḫaḫ it-</i>	“hoşlanmak” 298/21
<i>ḫarāb it-</i>	“yıkılmak” 010/65, 005/29
<i>ḫarāmizādelik it-</i>	“hırsızlık etmek” 071/21
<i>ḫareket it-</i>	“hareket etmek” 160/13, 160/18
<i>ḫaṭā it-</i>	“yanlışlık yapmak, yanlışta bulunmak “ 139/46
<i>helāk it-</i>	“yok etmek, öldürmek” 015/166, 015/168
<i>ḫidmet it-</i>	“hizmet etmek” 015/42, 030/83
<i>ḫilāf it-</i>	“tersini, karşıtını yapmak” 053/70, 025/84, 053/53
<i>ḫilāf-ı ‘ahd it-</i>	“verdiği sözü bozmak” 010/80
<i>ḫile ve çinsizlik it-</i>	“tuzak kurulmak ve yalan söylenmek” 194/31
<i>ḫizmet it-</i>	“hizmet etmek, ihtiyaçlarını gidermek” 036/55
<i>ḫorlıklar it-</i>	“küçük düşürmek” 105/105
<i>ḫürmetsizlik it-</i>	“saygısızlık etmek” 008/70
<i>ışmār it-</i>	“bir işi emin birine yüklemek” 030/111, 036/78
<i>i‘lām it-</i>	“bildirmek” 030/97, 010/86, 020/69, 013/85
<i>i‘nād it-</i>	“gerçeği bildiği hâlde reddetmek” 062/24, 062/31
<i>i‘timād it-</i>	“güvenmek, dayanmak” 025/26, 160/23, 010/34, 025/43, 025/95
<i>i‘tikād it-</i>	“inanmak, güvenmek” 010/34, 020/27, 030/107, 010/74, 012/103, 013/101, 030/105, 105/46, 020/48
<i>ihmāl it-</i>	“üstüne düşeni yapmamak” 010/63
<i>īmān it-</i>	“dine inanmak, “ 010/41
<i>imnēk it-</i>	“emek vermek” 015/24, 015/175
<i>inkār it-</i>	“kabul etmemek” 187/19
<i>intiḫām it-</i>	“öç almak” 010/93
<i>izāḫ it-</i>	“açıklamak” 301/26
<i>iḫrāc it-</i>	“dışarı çekmek, göndermek” 160/31
<i>işençli it-</i>	“birbirine bağlanmak, inandırmak” 015/142
<i>ittifāḫ it-</i>	“birlikte olmak için sözleşmek” 160/19
<i>itā‘at it-</i>	“boyun eğmek, uymak” 013/28, 010/37, 010/37
<i>iḫtiḫā it-</i>	“gerekmek” 301/45, 203/17, 152/07

<i>ķabŭl it-</i>	“almak, huzura almak, razı olmak” 139/18, 036/66, 036/48, 194/47, 005/86, 071/41, 194/45, 071/41, 194/45
<i>ķanā‘at it-</i>	“elindekiyle yetinmek” 178/28
<i>ķarār it-</i>	“durmak, sabit durmak” 160/22, 152/14, 160/27, 160/30, 160/27, 160/30
<i>ķardařlık it-</i>	“dostça davranmak, kardeş gibi olmak” 178/21, 160/51, 090/32, 105/74, 160/27, 167/21, 062/16, 105/09, 145/33, 160/48, 187/29, 167/14
<i>ķatl it-</i>	“öldürmek” 187/20, 298/15, 002/16, 298/14
<i>ķavl it-</i>	“söz vermek, sözleşilmek” 105/94
<i>ķuřūr it-</i>	“hata yapmak” 152/15
<i>kullık it-</i>	“boyun eğmek, hizmetine girmek” 015/179
<i>luţf it-</i>	“ihsanda bulunmak, iyilik yapmak” 015/187
<i>ma‘lŭm it-</i>	“bildirmek” 036/79, 013/60, 030/112
<i>mekş it-</i>	“beklemek, konaklamak” 301/34
<i>men‘ it-</i>	“yasaklamak” 033/86, 178/25
<i>merķamet it-</i>	“acımak, affetmek” 002/27, 160/15
<i>muķāřara it-</i>	“kuşatmak, etrafını çevirmek” 010/16
<i>muķabbet it-</i>	“samimi olmak” 013/106, 013/13, 012/77, 013/107, 013/102, 015/69
<i>muķālefet it-</i>	“karşı gelmek” 010/43
<i>murād it-</i>	“istemek” 194/24, 290/15, 160/41, 209/09
<i>mŭbārekbād it-</i>	“kutlamak amacıyla hediye gödnermek ya da ziyaret etmek” 160/29
<i>mŭrŭr it-</i>	“geçmek” 145/17, 105/91
<i>mŭtāba‘at it-</i>	“uymak, tabi olmak” 010/51
<i>nāķıř it-</i>	“eksik etmek” 105/66
<i>naķż-ı ‘ahd it-</i>	“antlaşmayı bozmak” 160/23, 160/24
<i>nizā‘ it-</i>	“kavga etmek” 071/35
<i>ōtil it-</i>	“rica etmek, istemek” 012/46
<i>peydā it-</i>	“elde etmek” 301/43
<i>raķīm it-</i>	“acımak, merhamet etmek” 071/16
<i>ricā it-</i>	“dilemek, istemek” 187/28, 139/38, 178/41, 194/51, 139/42, 160/46, 160/47
<i>ri‘āyet it-</i>	“saygı göstermek” 025/70, 004/24, 264/35, 053/81, 030/68, 020/67, 139/29, 145/23, 152/08, 030/63, 030/77, 139/24
<i>şabr it-</i>	“sabretmek” 025/88
<i>şaysızlık it-</i>	“saygısızlık etmek” 015/32
<i>sebķ it-</i>	“öne çıkmak, ileri geçmek” 139/45
<i>sefer it-</i>	“savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak” 053/45, 152/07, 194/29
<i>selām it-</i>	“selamlamak, selam vermek” 008/17, 121/05, 203/12
<i>sipāriř it-</i>	“ısmarlanmak” 160/13
<i>siyāset it-</i>	“ölŭm sezasıyla cezalandırmak” 066/17

<i>sū‘āl it-</i>	“sormak” 121/10, 187/19
<i>şarṭ it-</i>	“yemin etmek, söz vermek” 013/39, 013/41, 005/72
<i>şarṭ-ı peymān it-</i>	“söz verip yemin etmek” 012/76
<i>tağyīr it-</i>	“değişmek” 145/14
<i>ta‘accüb it-</i>	“şaşırmak” 105/23
<i>ta‘bīr it-</i>	“yorumlamak, anlatmak” 301/23
<i>ta‘yīn it-</i>	“atamak, görevlendirmek” 178/34
<i>tafşīl it-</i>	“bir şeyi bütün ayrıntısıyla açıklamak” 020/23
<i>tamām it-</i>	“tamamlamak” 139/47
<i>taḥkīk it-</i>	“doğruyu araştırmak” 012/105
<i>taḳayyūd it-</i>	“dikkatli davranmak” 160/39, 178/26
<i>tedārīk it-</i>	“hazırlamak” 012/106, 105/48, 121/22
<i>tefahḥuṣ it-</i>	“etrafıca araştırmak” 105/62
<i>tefvīz it-</i>	“görevlendirmek” 053/10
<i>tenbīh it-</i>	“uyarmak” 053/22, 105/67, 002/30, 071/15, 113/28, 178/43, 269/32, 062/31
<i>teslīm it-</i>	“teslim olmak, emanet yerine verilmek” 113/28
<i>tevekkül it-</i>	“Allah'a güvenmek” 194/28
<i>tınç ve rāḥat it-</i>	“rahat olmak” 274/69
<i>tilek it-</i>	“istenmek, dilenmek” 139/30, 145/23, 121/28, 012/38, 012/109, 012/68, 167/10
<i>tirgev it-</i>	“azarlamak, paylamak” 005/60
<i>tüşmānlık it-</i>	“düşmanca olmak” 178/36, 178/35, 010/64, 013/75
<i>ṭaleb it-</i>	“istemek” 105/30, 160/17
<i>ṭama‘ it-</i>	“çok istemek, açgözlülük etmek” 198/17
<i>tükel it-</i>	“tamamlamak, tam yapmak” 269/45
<i>ümīd it-</i>	“ummak, sanmak” 071/33
<i>vīrān it-</i>	“yakmak, tahrip etmek” 013/65
<i>yaşak it-</i>	“yasaklamak” 015/51, 187/27, 013/51
<i>yaşak ve tenbīh it-</i>	“yasaklamak ve uyarmak” 066/16
<i>yağma ve ġāret it-</i>	“yağma ve gasp etmek” 030/91
<i>yamanlık it-</i>	“kötülük etmek” 253/36
<i>yardım it-</i>	“yardım etmek, desteklemek” 178/32, 010/90, 014/09, 010/51, 160/19
<i>yok it-</i>	“yok etmek” 053/34, 053/37
<i>zabt it-</i>	“sıkı tutmak, ele geçirmek” 053/23, 013/124, 013/49, 187/43, 194/46, 010/54, 013/35, 004/36, 005/40, 015/141, 030/93, 066/19, 187/40, 178/22, 178/26, 187/43, 187/44, 187/41, 053/28, 053/45, 053/58, 053/59, 053/66, 066/16, 066/19, 105/87, 167/19
<i>zarar it-</i>	“zarar vermek” 187/39, 053/44, 187/39
<i>zarar ve ziyān it-</i>	“zarar vermek” 005/44, 194/34, 105/83, 053/22, 033/50
<i>ziyān it-</i>	“zarar vermek” 274/21

zuhūr it- “ortaya çıkmak” 298/21

3.1.24. İsim + etdir-/itdir-

<i>ceneb etdir-</i>	“kovmak, uzaklaştırmak, reddetmek” 203/46
<i>‘inād etdir-</i>	“gerçeği bildiği hâlde reddetmek” 062/33
<i>żarar etdir-</i>	“zarar verdirmek” 216/33, 025/91
<i>żarar ve ziyān etdir-</i>	“zarar verdirmek” 025/58, 105/88
<i>aķın itdir-</i>	“akın etmek, sefere çıkmak” 053/27
<i>‘azl itdir-</i>	“görevinden aldirmek, uzaklaştırmak” 274/71
<i>ķırāt itdir-</i>	“okutmak” 285/08
<i>nāķış itdir-</i>	“eksik ettirmek” 105/71
<i>żarar ve ziyān itdir-</i>	“zarar verdirmek” 121/44
<i>rencīde itdir-</i>	“incinmesine izin vermek” 203/46
<i>saysızlık itdir-</i>	“saygısızlık ettirmek” 105/32
<i>tamām itdir-</i>	“tamamlatmak” 139/37
<i>tecessūs itdir-</i>	“gözetletmek, araştırtmak” 301/46
<i>te ‘hīr itdir-</i>	“geciktirmek” 025/83, 290/18

3.1.25. İsim + etdiril-/itdiril-

tercūme etdiril- “çevirtilmek, tercūme etdirilmek” 301/17

3.1.26. İsim + eyle-/iyle-

<i>‘alāķa eyle-</i>	“ilgilenmek” 203/20
<i>cārī eyle-</i>	“geçerli kılmak” 008/12
<i>cenk eyle-</i>	“savaşmak” 010/17
<i>cülūs eyle-</i>	“hükümdar olmak, tahta çıkmak” 203/27
<i>dostlık eyle-</i>	“dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak” 066/22, 203/22
<i>esīr eyle-</i>	“tutsak etmek” 002/25
<i>ħabs eyle-</i>	“tutuklamak” 203/21
<i>ħaṭṭ eyle-</i>	“resmi mektup yazıp göndermek” 015/220
<i>īrsāl eyle-</i>	“göndermek” 203/47
<i>īķāmet eyle-</i>	“yerleşmek, oturmak” 301/35
<i>men‘ ve żabṭ eyle-</i>	“yasaklayıp, kontrol altında tutmak” 053/67
<i>mübārek eyle-</i>	“kutlu kılmak” 198/09
<i>naşīb eyle-</i>	“Allah birine bir şeyi takdir etmek” 194/50
<i>peymān eyle-</i>	“yemin etmek, ant içmek” 053/77
<i>ricā eyle-</i>	“dilemek, istemek” 203/19, 203/44
<i>sipāriş eyle-</i>	“ısmarlanmak” 010/88
<i>sultān eyle-</i>	“sultan olmak” 198/11
<i>şādkām eyle-</i>	“isteğine kavuşturup mutlu etmek” 053/11

<i>te‘mīn eyle-</i>	“gerçekleştirmek, sağlamak” 203/35
<i>tenbīh eyle-</i>	“uyarmak” 298/05
<i>vaz‘ eyle-</i>	“tayin etmek, koymak” 301/54
<i>zarar eyle-</i>	“zarar vermek” 002/14
<i>zāyi‘ eyle-</i>	“kaybetmek, yok etmek” 121/37
<i>zuhūr eyle-</i>	“ortaya çıkmak” 298/17
<i>şabr iyle-</i>	“sabretmek” 053/47

3.1.27. İsim + iç-

<i>ant iç-</i>	“yemin etmek, söz vermek” 030/20, 012/118, 012/120, 012/122, 013/57, 013/46, 013/40, 013/42, 013/66, 012/18, 015/56, 008/27, 015/73, 008/24, 012/73, 013/125, 013/52, 036/84, 036/85, 062/29
----------------	--

3.1.28. İsim + iriş-

<i>ecel iriş-</i>	“ölmek” 194/52
-------------------	----------------

3.1.29. İsim + kal-

<i>üzerinde kal-</i>	“sorumluluğunu almak” 121/47, 121/32
----------------------	--------------------------------------

3.1.30. İsim + keç-

<i>kılıçdan keç-</i>	“ölmek” 187/37, 015/156, 194/20
<i>tahta keç-</i>	“tahta geçmek, hükümdar olmak” 002/47, 105/41, 005/50
<i>tilek keç-</i>	“isteği kabul görmek, nazı geçmek” 121/29, 121/30

3.1.31. İsim + kel-/kil-

<i>ayağa kel-</i>	“boyun eğip yanına gelmek” 015/85
<i>dostlığa kel-</i>	“dostluk niyetinde olmak” 203/36
<i>haqqından kel-</i>	“alt etmek, yenmek” 015/185, 298/10, 105/85, 274/80, 178/46, 298/07, 053/28, 066/17, 298/21
<i>hoş kel-</i>	“iyi gelmek” 036/37
<i>karşu kel-</i>	“rastlamak, karşısına çıkmak” 203/27
<i>lāzım kel-</i>	“gerekli olmak” 036/72, 203/41, 145/17, 160/23
<i>rāst kel-</i>	“karşılaşmak, denk gelmek” 012/26, 187/17, 145/27
<i>vaşfa kel-</i>	“anlatılabilmek” 274/70
<i>vücūda kel-</i>	“hasıl olmak, ortaya çıkmak” 025/18
<i>zarar kel-</i>	“zarar görmek” 010/78
<i>zarar ve ziyān kel-</i>	“zarar gelmek” 002/31, 002/10, 002/08
<i>ziyān kel-</i>	“zarar gelmek” 002/34
<i>zuhūra kel-</i>	“ortaya çıkmak” 293/30

ḥaḳlarından kil- “alt etmek, yenmek” 033/54, 033/38, 033/43, 004/47, 005/80

ḳahrğa kil- “öfkelenmek” 005/34

ḳolay kil- “zahmetsiz ve kolay yapar olmak” 020/69

3.1.32. İsim + kelin-

ḥaḳḳından kelin- “alt edilmek, yenilmek” 298/19, 178/53

3.1.33. İsim + keltir-/keltür-/kiltür-

ḥāṭra keltir- “düşünmek, zannetmek” 234/49

yerine keltür- “yerine getirmek, yapmak” 229/29, 229/46, 274/49, 274/53, 274/49, 010/59, 274/19

yerine kiltür- “yerine getirmek, yapmak” 030/103, 030/107

3.1.34. İsim + kes-

yollarını kes- “durdurmak, eşkiyalık etmek” 274/77

3.1.35. İsim + kesil-

bahā kesil- “değer biçmek, borcunu hesaplamak” 209/30

3.1.36. İsim + ketür-

ele ketür- “ele geçirmek, yakalamak” 187/18

ḥuşûle ketür- “sözün gereğini yapmak” 209/42

ḳolay ketür- “kolaylaştırmak” 194/21

tiller ketür- “casuslar getirmek” 053/41

yerine ketür- “yerine getirmek, yapmak” 053/31

3.1.37. İsim + kiçir-

ḳılıçdan kiçir- “öldürülmek” 013/24

3.1.38. İsim + kir-

ḳolğa kir- “ele geçmek” 062/51

3.1.39. İsim + kit-

dünyādan kit- “ölmek” 264/18

3.1.40. İsim + kör-

ḥāṭrımız kör- “isteği yerine getirilmek” 139/42

ḥāṭrınkör- “isteği yerine getirilmek” 105/32

ḥoş kör- “anlayış göstermek” 005/86, 004/33, 005/73, 203/54

işini kör- “biri adına iş yapmak” 290/29

ḳışṭavlıḳ kör- “saygısızlık, baskı ve eziyet görmek” 274/34

<i>lāyık kör-</i>	“birini bir işe ya da şeye yakıştırmak, uygun görmek” 160/22
<i>ma‘kūl kör-</i>	“aklına yatmak, akla uygun gelmek” 216/17
<i>ma‘kūl ve</i>	“aklına yatmak, uygun gelmek” 293/11
<i>münāsib kör-</i>	“uygun görmek” 293/23
<i>yaḥşî kör-</i>	“uygun, güzel görmek” 005/58
<i>zaḥmet kör-</i>	“sıkıntı çekmek” 004/67
<i>zarar ve ziyān kör-</i>	“zarar görmek” 004/18, 005/13, 005/56

3.1.41. İsim + köril-

<i>ḥālî köril-</i>	“derdine çare bulunmak” 203/45
--------------------	--------------------------------

3.1.42. İsim + köster-

<i>rızā köster-</i>	“onay vermek, razı olmak” 274/79
---------------------	----------------------------------

3.1.43. İsim + kal-

<i>çerüden kal-</i>	“askerle birlikte sefere gitmemek” 002/47, 002/51
<i>gümānda kal-</i>	“şüphelenmek” 015/108
<i>ḥayretde kal-</i>	“şaşırmak” 121/13
<i>kiç kal-</i>	“geç olmak” 090/18, 090/23

3.1.44. İsim + kaldır-

<i>keç kaldır-</i>	“geciktirmek” 274/23
<i>yanlarına kaldır-</i>	“yaptığı kötülüğün cezasız kalmasını sağlamak” 290/32

3.1.45. İsim + kıl-

<i>‘ahd kıl-</i>	“söz vermek, yemin etmek” 005/73, 025/16, 012/76, 290/33, 290/14
<i>‘amel kıl-</i>	“çalışmak, yapmaya çalışmak” 025/17, 285/26
<i>‘arż kıl-</i>	“sunmak, bildirmek” 293/13, 020/17, 025/53
<i>‘arż-ı ḥāl kıl-</i>	“durumu bildirmek, derdini anlatmak” 025/13
<i>‘ayān kıl-</i>	“açık, aşina etmek” 062/29, 090/34
<i>‘ināyet kıl-</i>	“yardım etmek” 013/22, 020/39
<i>‘isyān kıl-</i>	“başlaktırmak, emre karşı gelmek” 010/44
<i>almaşiv kıl-</i>	“değiş tokuş yapmak” 234/36, 285/20, 285/24
<i>alkış kıl-</i>	“dua etmek, övüp yüceltmek” 005/56
<i>alkışlar kıl-</i>	“dua etmek, övüp yüceltmek” 005/14
<i>ānt kıl-</i>	“yemin etmek, söz vermek” 020/45
<i>aşikāre kıl-</i>	“açığa çıkarmak, açıklamak” 004/13
<i>akın kıl-</i>	“akın etmek, sefere çıkmak” 005/15
<i>avızdan kıl-</i>	“söylemek” 036/26
<i>barışık kıl-</i>	“barışmak” 253/17

<i>berk kıl-</i>	“sağlamlaştırmak” 014/56, 014/57
<i>beyân kıl-</i>	“bildirmek, anlatmak” 090/12, 053/80
<i>bir kıl-</i>	“birleştirmek” 264/17
<i>bolcal kıl-</i>	“vade vermek” 012/48
<i>buynağulık kıl-</i>	“dik başlılık etmek” 015/209
<i>câri kıl-</i>	“geçerli kılmak” 053/10
<i>cavlık kıl-</i>	“düşmanlık etmek” 274/26
<i>cehd kıl-</i>	“çalışıp çabalamak” “ 002/36
<i>cevâb kıl-</i>	“cevap vermek, karşılık vermek” 005/41
<i>cülûs kıl-</i>	“hükümdar olmak, tahta çıkmak” 002/05
<i>çerü kıl-</i>	“sefer etmek, saldırmak” 025/40
<i>da‘vet kıl-</i>	“çağırarak, çağrıda bulunmak” 036/30
<i>dâhil kıl-</i>	“içine katmak” 025/23
<i>defter kıl-</i>	“yazmak, kaydetmek” 036/56, 015/102
<i>delâlet kıl-</i>	“işaret etmek, yol gösterici olmak” 025/31, 013/99, 002/35, 030/87, 025/56
<i>dilek kıl-</i>	“istemek, talep etmek” 005/91
<i>dostluk kıl-</i>	“dostluk ve arkadaşlık içinde bulunmak” 209/39, 013/129
<i>du‘â kıl-</i>	“yakarmak” 010/58
<i>emir kıl-</i>	“buyurmak, emretmek” 234/57, 013/53
<i>esir kıl-</i>	“tutsak etmek” 005/71
<i>ferâğat kıl-</i>	“hakkından vazgeçmek” 015/176, 216/41
<i>feth kıl-</i>	“fethetmek” 013/117
<i>fikir kıl-</i>	“düşünmek, akl etmek” 013/74, 010/59, 071/63, 025/81
<i>gâret kıl-</i>	“yağmalamak” 013/71
<i>güşiş kıl-</i>	“çalışmak, gayret etmek” 209/40
<i>halâş kıl-</i>	“kurtulmak” 015/126
<i>han kıl-</i>	“han yapmak” 010/14
<i>hazır kıl-</i>	“hazır etmek” 209/25, 062/18
<i>hatt kıl-</i>	“yazmak” 012/113
<i>hayâl kıl-</i>	“düşünmek, tahmin etmek” 013/18
<i>helâk kıl-</i>	“yok etmek, öldürmek” 013/87, 013/117
<i>hıdmet kıl-</i>	“hizmet etmek” 015/100, 010/47, 010/82
<i>hırsızlık kıl-</i>	“yol kesmek, çalmak” 229/36
<i>hicâb kıl-</i>	“utanmak” 015/187
<i>horluk kıl-</i>	“küçük düşürmek” 071/24
<i>hoş kıl-</i>	“iyileştirmek” 253/50, 253/53
<i>hükûm kıl-</i>	“karar vermek” 105/95
<i>hürmet kıl-</i>	“saygı gösterilmek” 274/50, 071/39, 290/16
<i>ışmâr kıl-</i>	“bir işi emin birine yüklemek” 216/09, 015/13, 015/174, 062/33, 121/11, 209/17, 013/105, 013/46, 013/54, 209/18, 187/09, 105/46

<i>i‘lām kı1-</i>	“bildirmek” 253/11, 269/27, 216/40, 025/77, 290/23, 025/53, 296/11, 274/75
<i>i‘timād kı1-</i>	“güvenmek, dayanmak” 030/103, 293/20
<i>i‘tikād kı1-</i>	“inanmak, güvenmek” 030/34, 013/70, 020/43
<i>ihmāl kı1-</i>	“gereken ehemmiyeti vermemek” 209/36
<i>ikrām kı1-</i>	“ağırlamak, hürmet etmek” 030/65
<i>inam kı1-</i>	“iyilik etme, ihsanda bulunma” 015/130, 274/26, 030/36, 015/139, 030/111, 030/34, 036/78, 015/70, 015/90, 053/72, 253/21
<i>ihrāk-ı nār kı1-</i>	“ateşe vermek” 010/93
<i>ihsān kı1-</i>	“lutf etmek” 269/43
<i>irsāl kı1-</i>	“göndermek” 209/10, 216/07, 209/22
<i>itmām kı1-</i>	“tamamlamak” 209/19
<i>ķabūl kı1-</i>	“almak, huzura almak, razı olmak” 015/181, 234/29, 036/50, 025/78, 005/73, 020/27, 071/32, 071/44, 090/34, 253/52, 293/32
<i>ķahr kı1-</i>	“ezmek, bastırmak” 014/29, 014/43, 014/34
<i>ķarar kı1-</i>	“kararlaştırmak” 071/18
<i>ķiṅgeş kı1-</i>	“danışmak, fikir alışverişi yapmak” 020/13
<i>ķōṅgil kı1-</i>	“istemek, arzu etmek” 015/143
<i>ķullıķ kı1-</i>	“boyun eğdirmek” 036/76, 030/109, 030/84, 036/55
<i>ķüç kı1-</i>	“zorluk olmak” 264/49
<i>lūcce kı1-</i>	“toplanmak, bir araya gelmek” 234/17
<i>ma‘lūm kı1-</i>	“bildirmek” 010/23, 015/113, 015/173, 012/113, 015/106, 015/46, 290/19, 274/32, 274/80, 015/85, 015/128, 013/104, 015/108, 015/96, 139/12, 290/28, 013/123, 013/135, 030/30, 015/120, 012/22, 012/58, 012/88, 013/77, 015/43, 015/62, 015/91, 025/39, 030/61
<i>merķamet kı1-</i>	“acımak, affetmek” 012/36, 013/109, 209/30, 238/11, 238/17, 015/211, 015/69, 010/23, 013/50
<i>muhķem kı1-</i>	“sağlamlaştırmak” 198/18
<i>murād kı1-</i>	“istemek” 238/21, 234/15, 216/20, 238/23, 238/23, 216/15, 209/29, 216/21, 274/55, 216/18
<i>murād-ı şerīf kı1-</i>	“yüze gönülle istemek” 293/15
<i>müşāvere kı1-</i>	“birbirine danışmak” 293/21
<i>müşerref kı1-</i>	“şereflelendirmek” 139/24
<i>naşīb kı1-</i>	“Allah birine bir şeyi takdir etmek” 071/66
<i>nażar kı1-</i>	“göz atmak, gözden geçirmek” 071/29
<i>ölüm siyāseti kı1-</i>	“ölüm cezası vermek” 105/85, 264/44, 264/51
<i>ötīl kı1-</i>	“rica etmek, istemek” 105/59, 178/42, 025/14, 008/24, 008/21, 105/42
<i>ötül kı1-</i>	“rica etmek, istemek” 090/33, 062/40, 071/52, 234/53, 062/20, 062/41, 071/32

<i>peymān kıl-</i>	“yemin etmek, ant içmek” 030/30, 053/78, 013/56
<i>ricā kıl-</i>	“dilemek, istemek” 025/42
<i>ri‘āyet kıl-</i>	“saygı göstermek” 020/67, 274/63, 010/38, 010/50
<i>rūzī kıl-</i>	“nasip etmek” 010/87
<i>sa‘y kıl-</i>	“çalışmak, çalışıp çabalamak” 229/41, 285/22
<i>şaysızlık kıl-</i>	“saygısızlık edilmesine izin vermek” 264/49
<i>sefer kıl-</i>	“savaşmak üzere yola çıkmak, saldırmak” 010/65, 274/56
<i>selām kıl-</i>	“selamlamak, selam vermek” 253/09, 290/09, 012/07, 013/05, 015/08, 020/08, 025/11, 010/11, 030/08, 036/09
<i>sem kıl-</i>	“meclisi toplamak” 025/15, 020/12
<i>şımār kıl-</i>	“bir işi güvenilir birine yüklemek” 053/72
<i>sifāriş kıl-</i>	“ısmarlamak” 020/22
<i>siyāset kıl-</i>	“ölüm cezasıyla cezalandırmak” 229/38, 274/60, 274/61, 229/36
<i>soyurgav kıl-</i>	“bağışlamak” 245/25
<i>söz kıl-</i>	“konuşmak, söz vermek” 005/84
<i>su‘āl kıl-</i>	“sormak” 010/12
<i>şart kıl-</i>	“şart koşmak” 264/45, 234/47, 033/86, 071/12, 005/74, 015/196, 002/11, 113/10, 234/20
<i>şart-ı peymān kıl-</i>	“söz verip yemin etmek” 013/34, 013/125
<i>şükrlr kıl-</i>	“şükretmek” 036/14
<i>ta‘accüb kıl-</i>	“şaşırmak” 071/36
<i>ta‘zīm ve tekrīm kıl-</i>	“ululamak, yüceltmek” 030/78
<i>ta‘yīn kıl-</i>	“atamak, görevlendirmek” 015/219, 062/15, 071/50, 090/40
<i>tamām kıl-</i>	“tamamlamak” 071/52
<i>taḥiyyāt kıl-</i>	“hayır dualar etmek” 053/04
<i>taḥrīr kıl-</i>	“yazmak” 209/23
<i>taḫāşa kıl-</i>	“sıkıştırmak, zorlamak” 062/26
<i>taḫşīrāt kıl-</i>	“kusurlu davranmak” 234/59
<i>taḫdīr kıl-</i>	“belirlmek” 296/18
<i>tedārik kıl-</i>	“hazırlamak” 234/41, 010/86
<i>tenbīh kıl-</i>	“uyarmak” 269/23, 090/27, 178/13
<i>teslīm kıl-</i>	“teslim olmak, emanet yerine verilmek” 020/37, 015/15, 015/40, 015/75, 234/22, 178/10, 187/09, 229/50
<i>teşrīf kıl-</i>	“şereflendirmek” 209/20
<i>tevekkül kıl-</i>	“Allah'a güvenmek” 010/45
<i>tilek kıl-</i>	“istemek, talep etmek” 030/80, 229/30, 012/115, 105/91, 234/55, 012/108, 012/81, 015/169, 105/100, 253/50, 253/52, 003/07, 229/30, 139/15, 012/86, 013/131, 012/58, 012/116, 012/131, 012/64, 012/69, 015/171, 015/174, 234/53
<i>tirgev kıl-</i>	“azarlamak, paylamak” 005/75

<i>tüşmānlık kıl-</i>	“düşmanca olmak” 010/64
<i>ṭaleb kıl-</i>	“istemek” 269/12
<i>ṭutqar kıl-</i>	“alıkoymak, el koymak, bekletmek” 004/61, 004/62, 005/61
<i>yaşak kıl-</i>	“yasaklamak” 253/40, 253/37, 274/81, 010/39, 013/137
<i>yād kıl-</i>	“hatırlamak” 264/22, 015/74, 015/19, 293/30
<i>yamanlık kıl-</i>	“kötülük etmek” 264/42, 033/66, 020/55
<i>yaḥışılık kıl-</i>	“iyi davranmak” 025/30, 033/66
<i>yardım kıl-</i>	“yardım etmek, desteklemek” 020/43, 013/23, 013/65, 020/42, 013/64
<i>yemīn kıl-</i>	“söz vermek, and içmek” 264/52
<i>ḡabṭ kıl-</i>	“sıkı tutmak, ele geçirmek” 015/140, 004/64, 013/57, 004/21, 005/23, 010/91, 216/33, 013/55, 015/143
<i>ḡarar kıl-</i>	“zarar vermek” 004/65, 264/51, 013/71
<i>ḡarar ve ziyān kıl-</i>	“zarar vermek” 004/49, 004/66, 004/43, 002/12, 030/29
<i>ziyān ḡarar kıl-</i>	“zarar verilmek” 015/111
<i>ḡulm kıl-</i>	“eziyet etmek” 274/75

3.1.46. İsim + kıldır-

<i>ḡabs kıldır-</i>	“hapsettirmek” 005/87
<i>terk kıldır-</i>	“bırakmak, bırakıp gitmek” 229/38
<i>ḡarar ve ziyān kıldır-</i>	“zarar verdirmek” 005/66

3.1.47. İsim + kılm-

<i>beyān kılm-</i>	“bildirilmek, anlatılmak” 053/27, 053/62
<i>emir kılm-</i>	“buyrulmak, emredilmek” 234/38
<i>ışmār kılm-</i>	“bir işin emin birine yüklenmesi” 198/21
<i>irsāl kılm-</i>	“gönderilmek” 209/32, 198/14, 216/24
<i>ḡabūl kılm-</i>	“alınmak, huzura alınmak” 004/34
<i>ḡāīm kılm-</i>	“sağlamlaştırmak” 229/27
<i>ḡarār kılm-</i>	“kararlaştırılmak” 234/41
<i>ma‘lūm kılm-</i>	“bildirilmek” 245/13, 015/102
<i>ölüm siyāseti kılm-</i>	“ölüm cezası verilmek” 274/52
<i>ri‘āyet kılm-</i>	“saygı gösterilmek, uyulmak” 025/52
<i>şart kılm-</i>	“şart koşmak” 234/21, 234/26, 229/44, 229/26
<i>ta‘yīn kılm-</i>	“görevlendirilmek” 209/13, 290/25
<i>teslīm kılm-</i>	“teslim olunmak” 274/15
<i>vekīl kılm-</i>	“vekalet verilmek” 229/49
<i>yād kılm-</i>	“hatırlanmak” 234/13, 274/19, 234/28, 229/28, 234/48, 274/76, 234/40, 234/46

3.1.48. İsim + koy-

yol koy- “seçenek sunmak” 036/65

3.1.49. İsim + kurtar-/kurtkar-

başın kurtar- “canını kurtarmak, kurtulmak” 194/20

baş kurtkar- “kurtulmak” 015/157

3.1.50. İsim + ol-

‘āṣī ol- “isyan etmek, karşı gelmek” 010/17

‘ādet ol- “usul hâline gelmek” 005/54

‘ahd ol- “söz vermek, yemin etmek” 020/55

‘āmil ol- “çalışır olmak, yapar olmak” 025/49

‘azīm-i cenk ol- “büyük bir çatışma olmak” 203/39

alçak ol- “alçak olmak, kendini küçük düşürmek” 105/27

āmān ol- “korkusuz olmak, emniyette olmak” 013/27

āḥīr ol- “son bulmak, sona ermek” 178/36, 178/39

bā‘iş ol- “sebeup olmak” 152/20

barış ve yarış ol- “barışmak, anlaşmak” 004/50

barışık ol- “barışılmak” 187/40

berkarār ol- “yerleştirilmiş olmak, kararlaştırılmış olmak” 139/21

buyrukda ol- “emir altında olmak, tabi olmak” 167/18

cāygīr ol- “yerleşmek” 139/22

cemī‘yyet ol- “toplanmak, bir araya gelmek” 036/71

cenk ol- “savaş olmak” 203/40

cülūs-ı humāyūnımız ol- “hükümdar tahta çıkmak” 160/10

ol-

çāre ol- “çözüm bulmak” 121/15

dost kardeş ol- “dost kardeş olmak” 025/21

dost karındaş ol- “dost kardeş olmak” 025/38

dost ol- “dost olmak” 121/35, 020/26

dost ve kardeş ol- “dost ve kardeş olmak” 194/25, 167/09

dostlık ol- “dostça olmak” 187/25, 178/24, 121/33, 121/33, 121/16

düşmān ol- “düşman olmak” 167/20, 167/17, 004/29

efzūn ol- “aşkın olmak” 301/21

fermān ol- “emrolmak, buyurmak” “ 015/213

fevt ol- “ölmek” 004/19

gālib ol- “kazanmak, yenmek” 203/40

gāyib ol- “kaybolmak” 178/49

hāşıl ol- “elde etmek” 152/19, 160/38

hālī ol- “uzak olmak, geri durmak” 301/69, 160/25, 160/09, 203/27, 203/26

ḥayrān ol- “şaşırmak, akli başında olmamak” 121/12

<i>hayz-ı imkânda ol-</i>	“olabilir olmak” 301/59
<i>helâk ve mürd ol-</i>	“yok olmak, ölmek” 194/16
<i>hîlâf ol-</i>	“tersini, karşıtını yapmak” 020/57, 020/56, 066/19, 025/34
<i>hoş ol-</i>	“güzel, iyi, ferah olmak” 139/21
<i>in‘iķād-pezîr ol-</i>	“bağlanılan” “ 301/58
<i>ķadır ol-</i>	“gücü yetmek, muktedir olmak” 010/18, 194/27
<i>kāni‘ ol-</i>	“gözü doymak, kanmak” 194/46
<i>ķardaş ol-</i>	“kardeş gibi yakın ve dost olmak” 194/47
<i>ķardaşlık ol-</i>	“dostça davranmak, kardeş gibi olmak” 121/33, 145/12, 160/35, 160/37
<i>ķardaşlıkda ol-</i>	“dostça davranmak” 145/31
<i>ķâyil ol-</i>	“razı olmak, boyun eğmek” 194/46
<i>lâyık ol-</i>	“bir işe ya da şeye yakışmak, uygun olmak” 145/13, 152/21, 105/73, 152/21, 178/35, 145/28
<i>lenger-endāz ol-</i>	“demir atmak” 301/38
<i>levāzım-ı müsāleme ol-</i>	“barışmanın gerekleri” 301/59
<i>manşūr ol-</i>	“Allah’ın yardımına ermiş olmak” 020/29, 160/10
<i>muşālaķa ol-</i>	“barışmak, anlaşmak” 025/49
<i>mu‘în-i zahîr ol-</i>	“tamamen yardımcı olmak” 036/64
<i>mu‘tād ol-</i>	“adet olmak” 025/93, 301/28
<i>mu‘tād-ı ķadîm ol-</i>	“köklü adet olmak, alışılmış olmak” 139/35
<i>mu‘teber ol-</i>	“saygı gören olmak” 301/20
<i>muẓā‘af ol-</i>	“kat kat çoğaltılmış olmak” 139/22
<i>muḥkem ol-</i>	“sağlam olmak, kuvvetli olmak” 025/53, 203/49, 145/14
<i>muķarrer ol-</i>	“tekrarlanmak” 178/46
<i>muṭi‘ ol-</i>	“boyun eğmek” 025/93
<i>mün‘aķıd ol-</i>	“ taraflarca sözleşilmiş olmak” 025/59
<i>mürd ol-</i>	“ölmek” 194/52
<i>müyesser ol-</i>	“nasip olmak” 152/10, 167/13, 113/13, 167/08
<i>müzdād ol-</i>	“artmak, çoğalmak” 301/20
<i>naķzı ‘ahd ol-</i>	“antlaşmayı bozmak” 160/21
<i>rāḥat ol-</i>	“huzurlu olmak” 113/25
<i>re‘āyā ol-</i>	“tabi olmak” 203/25
<i>ri‘āyet ol-</i>	“saygı göstermek” 293/21
<i>ruhbān ol-</i>	“rahipler sınıfından olmak” 301/35
<i>şābit ol-</i>	“kesinleşmek “ 025/79
<i>şābit-ķadem ol-</i>	“güvenilir olmak” 025/46
<i>şādır ol-</i>	“ortaya çıkmak, meydana gelmek” 298/03
<i>sebeb ol-</i>	“neden olmak” 160/26, 194/16, 152/19, 160/39, 178/23
<i>şefāda ol-</i>	“keyfî yerinde olmak” 066/07
<i>su ‘āl ol-</i>	“sormak” 298/15
<i>şulḥ ol-</i>	“barışılmak” 203/18

<i>sultān ol-</i>	“sultan olmak” 004/38
<i>şāyi‘ ol-</i>	“yayılmak, duyulmak, dile düşmek” 036/40
<i>tağyir ol-</i>	“değişmek” 145/15
<i>terin ol-</i>	“toplanmak, derin olmak” 178/50
<i>tüşmān ol-</i>	“düşman olmak” 025/26, 178/29, 178/29, 194/34, 025/95
<i>vāşıl ol-</i>	“ulaşmak” 121/07, 298/04, 139/10, 301/17
<i>vārid ol-</i>	“ulaşmak, gelmek” 203/14
<i>vāki‘ ol-</i>	“olmak, meydana gelmek” 025/51, 301/52
<i>yamanlık ol-</i>	“kötülük etmek” 152/14, 145/32
<i>yemin ol-</i>	“söz vermek, and içmek” 160/15
<i>zālīm ol-</i>	“zulmeden olmak” 105/62
<i>zārar ol-</i>	“zarar gelmek” 053/59, 160/40
<i>zārar ve ziyān ol-</i>	“zarar gelmek” 187/34, 004/33, 160/44, 005/78, 025/33, 025/94, 025/65, 298/07
<i>zāyi‘ ol-</i>	“kaybolmak, yok olmak” 121/41, 121/38, 203/45
<i>zebūn ol-</i>	“gücsüzleşmek, güçten düşmek” 178/51
<i>zımnında ol-</i>	“içinde olmak, istemek” 301/19
<i>ziyāde ol-</i>	“çoğalmak, artmak” 160/51
<i>ziyān ol-</i>	“zarar görmek” 178/38

3.1.51. İsim + olın-/olun-

<i>‘ahd olın-</i>	“üzerine sözleşilmiş olmak” 203/17
<i>‘arz olın-</i>	“sunulmak, bildirilmek” 145/10
<i>āhḡz olın-</i>	“ele geçirilmiş” 301/39
<i>āzārda olın-</i>	“zarar verilmek” 301/33
<i>ba‘ş olın-</i>	“gönderilmek” 301/53
<i>barış ve yarış olın-</i>	“kendisiyle barış yapılmak” 005/76
<i>beyān olın-</i>	“bildirilmek, anlatılmak” 301/34bu
<i>cā-yı iştibāh olın-</i>	“süpheye düşülmek” 301/49
<i>cā-yı kelām olın-</i>	“söylemek, dile gelmek” 301/21
<i>daḡl olın-</i>	“içeri girilmek” 010/15
<i>defter olın-</i>	“yazılmak, kaydedilmek” 105/57, 160/48, 229/48
<i>dirīḡ olın-</i>	“esirgenmek, uzak tutulmak” 203/55
<i>dikḡat olın-</i>	“titizlenmek, gayret etmek” 301/62, 301/46
<i>fermān olın-</i>	“emrolunmak, buyrulmak” 025/49, 025/64
<i>feth olın-</i>	“feth olunmak” 053/48
<i>gāret olın-</i>	“yağmalanmak” 203/40
<i>ḡālī olın-</i>	“uzak olunmak” 301/46
<i>ḡavāle olın-</i>	“iş başkasına devredilmek” 301/22
<i>ḡavf olın-</i>	“korkulmak” 203/26
<i>iḡmāz olın-</i>	“göz yumulmak” 203/24
<i>icrā ve edā olın-</i>	“yerine getirmek” 301/10

<i>i‘lām olun-</i>	“bildirilmek” 203/15
<i>ihdā olun-</i>	“hediye edilmek, gönderilmek” 301/56
<i>inķīṭā olun-</i>	“kesilmek” 301/13
<i>izā olun-</i>	“acı ve sıkıntı vermek” 301/31
<i>irsāl olun-</i>	“gönderilmek” 301/67, 301/15, 203/52
<i>isrā olun-</i>	“gönderilmek” 301/32
<i>istinṭāḳ olun-</i>	“sorguya çekilmek” 301/23
<i>istiḥdām olun-</i>	“bir işe alınmak” 203/54
<i>istiḥfāz olun-</i>	“korunmak” 301/26
<i>iṣṭibāh olun-</i>	“şüphe duyulmak” 301/27ve
<i>ḳabūl olun-</i>	“alınmak, huzura alınmak, razı olunmak” 301/58, 203/48
<i>ḳarār-dāde olun-</i>	“fikir birliği edilmiş olmak” 301/64
<i>ḳatl olun-</i>	“öldürülmek” 298/15
<i>ḳuṣūr olun-</i>	“hata yapılmak” 152/16
<i>me‘mūl olun-</i>	“umulmak, beklenilmek” 203/46
<i>mevḫūr olun-</i>	“çoğaltılmak” 203/56
<i>mūrā‘at olun-</i>	“sayığı ile korunup gözetilmek” 301/25
<i>müşāhede olun-</i>	“gözlem altında olmak” 203/44
<i>zīkr olun-</i>	“anılmak, söz edilmek” 301/22
<i>rencīde olun-</i>	“incitilmek” 203/23
<i>rızā-dāde olun-</i>	“izin verilmek, göz yumulmak” 301/57
<i>ricā olun-</i>	“dilenmek, istenmek” 105/57
<i>sebeb olun-</i>	“neden olunmak” 005/31, 004/30
<i>şıyānet olun-</i>	“korunmak” 301/27
<i>şekāvetleri olun-</i>	“eşkiyalık etmek, yol kesmek” 301/44
<i>şübhe olun-</i>	“şüphelenilmek” 301/33
<i>tagyīr olun-</i>	“değiştirilmek” 145/34
<i>ta‘addī olun-</i>	“zulm edilmek, saldırılmak” 301/34, 301/36
<i>ta‘yīn olun-</i>	“atanmak, görevlendirilmek” 139/23, 301/31, 167/12, 298/09
<i>taḥṣīl olun-</i>	“toplanmak” 298/18
<i>taḥrīr olun-</i>	“yazılmak” 301/41, 301/71, 229/24, 293/23
<i>taḳayyūd olun-</i>	“dikkatli davranılmak” 152/17
<i>tecdīd-i ‘ahd olun-</i>	“yemin yenilemek” 203/50
<i>tedbīr olun-</i>	“hazırlanılmak, önceden hazırlık yapmak” 025/80
<i>te‘bīd olun-</i>	“uzaklaştırılmak, sürgün edilmek” 301/26
<i>tefaḥḫuṣ olun-</i>	“etrafıca araştırılmak” 160/11
<i>tenbīh olun-</i>	“uyarılmak” 203/31
<i>tertīb olun-</i>	“düzenlenmek” 301/45
<i>teslim olun-</i>	“teslim olunmak” 062/52
<i>tesyīr olun-</i>	“gönderilmek, yollanmak” 301/66
<i>ṭaleb olun-</i>	“istenilmek” 139/43
<i>yemīn olun-</i>	“söz verilmek” 203/23

<i>zabtsız olun-</i>	“zabt edilmemiş olmak” 005/43
<i>murād olun-</i>	“istenmek” 033/79
<i>mūsā‘adet olun-</i>	“izin verilmek” 033/79
<i>zıkr olun-</i>	“anılmak, söz edilmek” 053/07
<i>ta‘yîn olun-</i>	“atanmak, görevlendirilmek” 036/61

3.1.52. İsim + öt-

<i>dār-ı beḳāya öt-</i>	“ölmek” 105/37
-------------------------	----------------

3.1.53. İsim + sür-

<i>māl sür-</i>	“mal kaçırmak, hırsızlık etmek” 066/18
<i>ṭavar ve yılḳı sür-</i>	“büyükbaş hayvanları, malları kaçırmak” 004/22

3.1.54. İsim + tart -

<i>ḥacālet tart-</i>	“utanç çekmek, utanç içine düşmek” 015/180
<i>zaḥmet tart-</i>	“sıkıntı çekmek, sıkıntıya düşmek” 030/83, 036/55

3.1.55. İsim + tile-

<i>cevāb tile-</i>	“cevap istemek, karşılık istemek” 090/25
<i>destīr tile-</i>	“izin istemek” 013/81

3.1.56. İsim + tur-/ ṭur-

<i>‘ahd-ı</i>	“yeminini tutmak” 152/12
<i>peymānınız</i>	
<i>dā tur-</i>	
<i>muḥkem</i>	“sağlam durmak” 015/130, 030/108, 013/102, 020/70, 264/29,
<i>tur-</i>	013/52, 012/72, 012/76, 010/61, 020/16, 025/56, 025/60, 274/64,
	030/30
<i>rāst tur-</i>	“doğru olmak, sözünde durmak” 071/18
<i>muḥkem</i>	“sağlam durmak” 187/11, 178/39, 178/12, 187/15, 264/51066/20
<i>ṭur-</i>	
<i>rāḥat ṭur-</i>	“huzur içinde durmak” 090/11
<i>uzaḳ ṭur-</i>	“uzak durmak, soğuk davranmak” 036/57
<i>yıraḳdın ṭur-</i>	“uzak durmak, soğuk davranmak” 053/44

3.1.57. İsim + tut-/tut-

<i>tirig tut-</i>	“canını bağışlamak” 015/166, 012/31, 015/168
<i>hoş tut-</i>	“hoşnut etmek” 253/21, 030/102
<i>maḳbūl tut-</i>	“kabul etmek, beğenmek” 178/11
<i>ma‘zūr tut-</i>	“engellemek” 203/53
<i>yaḥşı tut-</i>	“hoşnut etmek” 269/46

3.1.58. İsim + tüş-

ot tüş- “yanmak, tutuşmak” 015/27

3.1.59. İsim + tüşür-

ķola tüşür- “ele geçirmek” 010/60

3.1.60. İsim + ur-

ot ur- “ateşe vermek, yakmak” 010/93

baş ur- “baş vurmak, müracaat etmek” 121/08, 121/09, 013/28, 020/24, 062/25, 105/41, 013/84

3.1.61. İsim + urdur-

baş urdur- “boyun eğdirmek” 121/10

3.1.62. İsim + yan-

otķa yan- “yanmak” 012/42, 012/89

3.1.63. İsim + yaz-

āhvāl yaz- “derdini anlatmak” 090/20

defter yaz- “listelemek, kayıt tutmak” 274/47, 178/41

kāğıd yaz- “mektup yazmak” 238/11, 238/15, 290/24

tiyış yaz- “hediye istemek” 253/52

3.1.64. İsim + yiber-

kāğıd yiber- “mektup yollamak” 293/30

3.2. Zarf-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.2.1. {-A} + Fiil

TKT’de, {-A} zarf-fiil eki, çeşitli fiillerle birlikte süreklilik, tezlik ve yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturmaktadır. {-A} zarf-fiil eki bu birleşiklerde iki fiil arasındaki ilişkiyi kuran ve bu fiilleri birbirine bağlayan unsur görevindedir. {-A} zarf-fiil ekinin geldiği fiil isimleşerek birleşik fiilin isim unsuru görevini üstlenmektedir.

3.2.1.1. {-A} tur-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir birleşik fiilleri kuran {-A} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *tur-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. Bu birleşik fiil, bir oluş veya kılışın bir an için oluşunu ve sürüşünü gösterir (Gabain 1953: 19). Karahanlı döneminden itibaren sıkça süreklilik bildiren birleşik fiillerin kuruluşunda yer alan *tur-* fiili (Güner 2008: 407),

Harezmi (Toprak 2005: 190); Kıpçak (Güner 2013: 316), Çağatay (Eckmann 1988: 110) sahalalarında ve Eski Anadolu’da da *dur-* hâliyle (Akar 2018: 186) aynı işlevle kullanılmıştır.

- *meḥmed giray ḥan zamānında tiyiṣ al-a tur-ḡan kiṣilerimiz* 015/85
- *pādiṣāḥga alkıṣ artur-a tur-ḡaylar* 005/105
- *özimiz karşı bar-a tur-ḡan çaḡda* 012/28
- *anıñiḡünkim iki arada tiyiṣ sebebli köp söz bol-a tur-ḡandır* 030/58
- *bizke kel-e tur-ḡan uluḡ elçi baṣıñuzdın* 013/136
- *pādiṣāḥlarḡa alkıṣlar kıl-a tur-ur irdiler* 005/14
- *barça tiyiṣ kil-e tur-ḡan kiṣilerden* 030/42
- *viril-e tur-ḡan virḡüleri* 010/32
- *yiber-e tur-ḡan bölek ḡazīnesin* 004/36
- *ta‘āmların ve yiyeceklerin virüp yiberil-e tur-ḡan idüḡi* 113/20
- *ordın tıṣḡarı çevir-e tur-ḡan ilimizge* 053/38

{-A} zarf-fiil eki ve *tur-* fiili ile oluşturulan birleşik fiillerin TKT’de sıklıkla {-GAn} eki olarak sıfat-fiil göreviyle kullanıldıkları görülmektedir. Bu yapı, zamanla kaynaşarak günümüz Kazak Türkçesinin *bilinen geçmiş zaman* kiplerinden biri olarak kullanılan [-AtIn], [-ytIn] şekline dönüşmüştür: [-a tur-gan] > [-a tu(r)-gan] > [-a-tu-gın] > [-atın]: *bar-a tur-gan* > *bar-atın*; *as-a tur-gan* > *as-atın*. [-AtIn], [-ytIn] biçimi, Kazak Türkçesinde, görülen geçmiş zaman kipi görevi dışında bazı durumlarda, geniş zamanın veya şimdiki zamanın hikâyesi hatta geniş zaman ve gelecek zaman anlamlarında da kullanılmaktadır (Efendioğlu 2010: 8). Ünlüyle biten fiillerden sonra yardımcı ünsüz ilavesiyle /-y-atın/ şekli beklenirken bunda da bir kısalma olmuş ve ünlüyle biten kök ve gövdelerde [-ytın], [-ytin] şekli ekleşmiştir (Öner 1998: 151-152). Tarihî Kırım Türkçesinde görülen örneklerde /fiil+{-A}+turgan/ yapısı, asıl fiilin geçmişte sürekli gerçekleştiğini gösteren bir sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır: *bol-a tur-ḡan* ‘âdetçe 216/24, *viril-e tur-ḡan virḡüleri* 010/32.

{-A} zarf-fiil eki ve *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi de TKT’de ekleşerek kip eki hâline gelmiş ve üzerine kişi ekleri olarak şimdiki zaman çekimlerinde kullanılmıştır. Tamamen ekleşmiş olan bu yapıda, tur(ur) fiilinin 3. kişiler dışında tamamen düştüğü

görülmektedir: *fiil + {-A} + turur + kişi eki > fiil + {-A} + tur + kişi eki > fiil + {-A} + (tur) + kişi eki*. Ekin TKT’de tonlulaşmış biçimi ({-A}+dIr) görülmektedir:

- *bir kaç yıldır hazine keç çıkup kışdan ‘askerimiz zahmet çek-edir* 178/15
- *söziñüz dost sözi işiñüz tüşmân işi bol-adur* 013/73
- *botkalı kazakları tuz için bar-amiz dip iki aralıkda yolları kesüp ve mallarını alup dünyâda bolmağan işler etgenlerdir* 274/76
- *iki tarafda bolğan yatur elçileri tağı almaşıvğa yibermemizni murâd kıl-asiz* 216/18
- *voyvadalarıñızğa barıp tusnaq birip tusnaq alış-adırlar* 015/145

3.2.1.2. {-A} kel-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {-A} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *kel-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. *kel-* fiili kurduğu birleşik fiillerle, Karahanlı (Güner 2008: 409), Harezmi (Toprak 2005: 192) ve Çağatay (Eckmann 1988: 109) sahalarında da geçmişten beri devam eden bir hareketi ifade etmiştir. Bu birleşik sürekli ve alışılmış bir hareketi gösterir (Gabain 1953: 20).

- *kırimda tiyiş al-a kel-gen kullarımıznı* 036/54
- *burundın bar-a kel-gen beylerni* 053/81
- *siz kardaşımız milen barış-a kel-genmiz* 053/57
- *‘âdet üzre beril-e kel-gen pâdişâhlık yarlıkaşınznı* 269/30
- *burundın bol-a kel-gen ‘âdetlerni* 229/43
- *ciber-e kel-gen virgü* 053/26
- *her sene çık-a kel-en hazineñüzi* 167/17
- *qadimden id-e kel-digiñüz dostlık ve kardaşlıkı idüp* 167/14
- *selefimiz dostlıklarında ol-a kel-mişlerdir* 203/30
- *pâdişâhlar arasında munday ve bundan artuq tilek keç-e kel-gendir* 121/29
- *atalarımızğa kullık kıl-a kil-gen kart ihtiyâr kulumızınğ oğlı* 030/109
- *qanun-ı qadim üzre mübârek-bâd itmek nâmında könderil-e kel-en her ne ise anı dahı ma‘an köndergeysiz* 160/29
- *hazinemizi vir-e kel-diler irse* 025/37

- *han oğullarına ve kızlarına tiyiş viril-e kel-miş ve bu tarafda al-a kel-mişler* 036/69
- *her yılda yiberil-e kel-gen nevķırať* 139/14

3.2.1.3. {-A} bil-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {-A} eki almış bir zarf-fiil ile *bil-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle yeterlik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır: *eger yokdur di-rseñiz biz sizden al-a bil-ürmiz* 002/42.

Yeterlik bildiren birleşik fiiller, Köktürk ve Uygur metinlerinde *u-* “muktedir olmak” fiiliyle yapılmaktadır. *u-* fiili Eski Türkçe döneminde esas fiil olmasının dışında {-GAlI} veya {-U, -I} ile yapılan zarf-fiillerden sonra, olumlu ve olumsuz ifadeler de dahil olmak üzere, esas fiile iktidar anlamı veren bir yardımcı fiil gibi kullanılmıştır. Bu *u-* fiili, Karahanlı Türkçesinden itibaren ekleşme ve esas fiil ile kaynaşma sonucunda yeterlik bildiren olumlu ifadelerden çekilmeye yüz tutmuş ve yerini *bil-* fiiline terk etmeye başlamıştır (Korkmaz 1995: 608; Ercilasun 2014: 113-114; Güner 2008: 415). Harezm sahasında (Toprak 2005: 199) ve Kıpçak sahasında temel yeterlik yardımcı fiili olan *bil-* fiili (Güner 2013: 317-318), Çağatay Türkçesinde de olumlu şekliyle “muktedir olmak”, olumsuz şekliyle imkansızlığa işaret etmek için kullanılmıştır (Eckmann 1988: 109).

3.2.1.4. {-A} al-

TKT’de, yeterlik bildiren birleşik fiillerde *al-* fiili de kullanılmıştır. Karahanlı sahasında yeterlik bildirmek üzere nadiren görülen *al-* fiili (Güner 2008: 417), Harezm (Toprak 2005: 201), Kıpçak (Güner 2013: 317-318) ve özellikle yoğun olarak Çağatay (Eckmann 1988: 109) sahalarında kullanılmıştır. TKT’de az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır:

- *bu söz birle bar-a al-masmiz* “bu söz ile birlikte gidemeyiz” 012/45.
- *yiber-e al-madık* “gönderemedik” 015/33
- *vilāyetiñüzge bar-a al-may kış kışlap kiç qaladırlar* “ülkenize varamayıp kışlayarak geç kalmaktadırlar” 090/18

3.2.1.5. {-A} u-

u- fiili Eski Türkçede hem “muktedir olmak” anlamında bir fiil olarak hem de “yeterlik” işlevinde yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Ayrıca Clauson, fiilin temel

anlamının “muktedir olmak” olmasıyla birlikte; genellikle {-GAn} sıfat-fiil ekiyle kalıplaşarak *uğan* “Tanrı” anlamında kullanıldığını eklemektedir (EDPT.2a). Eski Türkçede *u-* fiili yeterlik işlevinde hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanılır. Ayrıca Eski Türkçede *bil-* yardımcı fiili de yeterliğin olumlusu olarak karşımıza çıkar. Karahanlı sahasında ise yeterliğin olumlusu olarak *u-* fiili ile *bil-* tasviri fiili yan yana kullanılır. Hatta *bil-* yardımcı fiili bu dönemde olumlu anlamda *u-* fiilinden çok daha fazla kullanılmaktadır (Ercilasun 2014: 113). Yeterliğin olumsuzluğu olarak da bu dönemde *u-* fiili kendinden önce gelen ünlü zarf-fiil eki ile kaynaşarak [-ImA, -UmA] şeklindedir: *kelümedi* < *kel-ü + u-ma-dı*. Daha sonraki dönemde ise bu ünlü zarf-fiilin düzleşmesi sonunda [-AmA] şekli karşımıza çıkar ve yeterlik yardımcı fiili olan *bil-* yardımcı fiilinin olumsuzluğu şeklinde kullanılır. Bugün de *geleme-*, *yapama-* gibi örneklerde kullanılan yeterliğin olumsuzluğu aslında *kele uma-*, *yapa uma-* şeklindeyken daha sonra *u-* fiilinin kendinden önce gelen ünlü zarf-fiil ile kaynaşması sonucunda *geleme-*, *yapama-* şekline dönüşmüştür. *u-* “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (KB 104) fiili Karahanlı Türkçesinde kaynaşmış şekilde de kullanılır. *u-* fiili Karahanlı Türkçesinden sonra genellikle yerini *bil-* yardımcı fiiline bırakmıştır (Ercilasun 2014: 113-114).

Harezmi döneminde, zarf-fiil eki almamış olumlu fiil tabanlarına doğrudan gelerek yeterlik anlamı veren birleşik fiiller oluşturur: *al-u-* “alabilmek” MM.16b-11, *bul-u-* “bulabilmek” MM.24a-2, *kıl-u-* “edebilmek, yapabilmek” KE.195.r14 (Toprak 2005: 202).

Çağatay Türkçesinde ise *u-* fiili yerini *al-* yardımcı fiiline bırakmıştır: *kele al-* < *kel-e + al-* “gelebilmek” (Eckmann 1988: 109).

TKT’de, {-A} zarf-fiil eki ve *u-* fiili ile kurulan yeterliğin olumsuz hâli bir örnekte ve eklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır: *muḳāvemete kādīr olama-yup* (< ol-a (u-)ma-yup) 010/18.

3.2.1.6. {-A} köril-

TKT’de, *köril-* fiili tezlik {-A} zarf-fiil eki almış fiillerle birleşerek tezlik fiili oluşturmaktadır. *köril-* fiilinin etken kökü olan *kör-* fiili “denemek, ... için çalışmak” anlamlarında kullanılır (Gabain 1953: 25). Eski Türkçe döneminden itibaren tezlik anlamı veren birleşik fiil kuruluşlarında yer almıştır. Köktürk ve Uygur dönemlerinde *bar-*, *ber/bir-* ve *ıd-* fiillerinin yanı sıra *kör-* fiili de tezlik bildiren yardımcı fiillerden

biri olmuştur (Gabain 2003: 99-101). Karahanlı (Güner 2008: 411), Kıpçak (Güner 2013: 316), Harezmi (Toprak 2005: 195) dönemlerinde de tezlik birleşik fiillerinde kullanılan *kör-* fiili, *gör-* hâliyle EAT’de süreklilik bildirmek için kullanılmıştır (Akar 2018: 186-187). Bu birleşik fiile TKT’de sık rastlanmamaktadır: *bu sözlerdin şöñra şulh tarafın ri‘āyet ol-a köril-mekle* 293/21.

3.2.2. {-I, -U} + Fiil

TKT’de, süreklilik ve tezlik bildiren birleşik fiillerin yapısında {-I, -U} zarf fiil ekleri de görülmektedir. Bu dönem metinlerinde, [-I] zarf-fiil eki seyrek olarak, [-U] zarf-fiil eki ise birkaç örnekte karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2.1. {-I} kel-

Ana fiille yardımcı fiili birbirine bağlayıp tasvir fiilleri kuran {-I} eki almış bir zarf-fiil ile süreklilik ifade eden *kel-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle süreklilik bildiren birleşik fiiller kurulmaktadır. *kel-* fiili kurduğu birleşik fiillerle, Karahanlı (Güner 2008: 409), Harezmi (Toprak 2005: 192) ve Çağatay (Eckmann 1988: 109) sahalarında da geçmişten beri devam eden bir hareketi ifade etmiştir. TKT’de {-I} eki almış zarf-fiiller ile *kel-* fiilinin bir araya gelerek kurduğu birleşik fiiller çok az sayıdadır:

- *düşmānlarıñuza düşmān ol-ı kel-mişlerdir* 066/10
- *ol-ı kel-gen ‘ādetni* 113/21
- *mübārek-bād nāmında ol-ı kel-en hedāyāñuz* 167/18
- *her yıl qadīmdin viril-i kelin-dügi virgümizi* 025/91

3.2.2.2. {-I} қо-/қон-

қо- fiilinin zarf-fiillerle oluşturduğu birleşik fiiller, kılışın uzun süre devam ettiğini gösterir (Gabain 1953: 21). *қо-* fiilinden türemiş olan *қой-* fiili ise Kıpçak Türkçesinde tezlik anlamı veren birleşik fiiller oluşturmak için kullanılmıştır: *aş-a қой-* “asıvermek” R.186B2, *tik-e қой-* “ekivermek” TA.38a (Güner 2013: 316). *қо-* fiili, EAT’de birleştiği fiile, yakın geçmişte başlayan ve şimdiki zaman sınırında yapıлып bitirilen bir eylem anlamı katar (Akar 2018: 186): *boğazında aş-a қо-dılar* (Dan.61a/8). TKT’de {-I} eki almış bir zarf-fiil ile *қо-* ve *қон-* fiilinin bir araya gelerek birleşik fiil oluşturduğu iki örnek bulunmaktadır: *al-ı қо-*, *al-ı қон-*. Bu birleşik fiiller, *al-* fiilinin

sürekli gerçekleştiğini göstermekle temelde süreklilik ifade eden bir birleşik fiil oluşturmaya karşın, *al-ı қо-*, *al-ı қон-* fiilleri “bir süre için bir yerde tutmak” ve “bir süre için bir yerde tutulmak” anlamlarında birleşik fiiller hâline gelmiştir.

- *bizde olan âdemiñüzi közlü nâm қаşабamızда al-ı қо-дığımızда* 025/80
- *siz қардаşıмызға лайықсыз söz aytdı deyü al-ı қо-мışлар* 178/45
- *ölmemiş iken elçi al-ı қо-мақ лайық degildi* 178/47
- *ol vaқitden beri қырымда al-ı қон-up* 160/08

3.2.2.3. {-I, U} bir-/vir-

Zarf-fiillerle bir araya gelerek birleşik fiiller oluşturan *bir-/vir-* fiili, “başka biri için yapmak” ya da “çabuk yapmak” anlamlarında birleşikler oluşturur (Gabain 1953: 22). Eski Türkçede “başka biri için yapmak” anlamında birleşikler kuran *bir-/vir-* fiili (Gabain 2003: 90), Karahanlı Türkçesinde {-A, -U} zarf-fiil eklerinden birini almış fiillere gelen *bir-/vir-* fiilinin bu birleşiklerdeki görevi, esas fiildeki oluşun veya kılışın tez bir şekilde, gecikmeden, çabucak ya da kolay bir şekilde gerçekleştiğini gösteren tasvir fiilleri yapmaktır. (Güner 2008: 411). Bu birleşik fiil şekli, Harezmi Türkçesinde de kesinlik ve tezlik bildirir (Toprak 2005: 194). Kıpçak Türkçesinde de işin gecikmeden, çabuk ve kolayca yapıldığını gösteren tasvir fiilleri yapan *bir-/vir-* fiili (Güner 2013: 316) ile yapılan birleşikler Eski Anadolu Türkçesinde çok yaygın değildir (Akar 2018: 185).

TKT’de de az sayıda örnekte karşımıza çıkan bu tezlik şekli, bir örnekte *-I vir-*, bir örnekte *-U bir-* şeklinde görülmektedir: ‘*ahd-nāme al-ı vir-üp* 002/38, *hiç bir türlü cefāsız ve tutқа-vsız koy-u bir-ürge* 033/60. Bu tezlik şeklinin kalıplaşmasıyla oluşan *yiber- > ciber* (< *ıd-ı ber-* “göndermek”⁴⁶) yapısı ise yarlıklarda sıklıkla kullanılmıştır: *beş yıllık hazinemizni bir def’a yiber-meñüz içün taħrır kılgan irdik* 209/23, *çapқunımız ‘oşmān ciber-dim ve buyurdumki* 030/110. Bu birleşik fiildeki kalıplaşma öyle ileri düzeydedir ki, bu fiilden yeni fiiller türetilmiştir: *arşlān ağanı taқı tutmay cibertgey irdiñüz* 090/28, *ol ilçini cibertdirüp* 090/31.

⁴⁶ Bu birleşik fiilin ana fiili ve söz konusu kalıplaşma için bk. YAYLAGÜL, Özen (2003), Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- “göndermek” fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.2, s. 166-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

3.2.3. {-(X)p} + Fiil

{-(y)I,U)p} eki TKT’de, birleşik fiillerde bağlayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağatay, [-p] zarf-fiil ekinin yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturmasıyla ilgili olarak “*Mazi gerundifi diğer bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte bir mâna gibi ifade eden mürekkep fiil olur, yani fiilin biri gerundif şeklindedir ve ikinci fiile zarf gibi gelir: sel olup girüp geldim. ol- yardımcı fiilinin -p gerundifi, bir işin sebebini, bir şeyle mukayeseyi, bir işin tarzını ifade eder: galip ol-up helak kıldılar.*” demektedir (Çağatay 1948: 28).

Eckmann, ekin Harezmi Türkçesinde fiil terkiplerinin ilk parçası olarak görev yaptığını söylemekte ve *alıp kel-* “alıp gelmek”, *alıp bar-* “alıp varmak, götürmek”, *alıp kal-* “alıp kalmak, tutmak, muhafaza etmek”, *oğup tüket-* “okuyup bitirmek”, *yığıp tur-* “devamlı geri durmak”, *tirip koğ-* “derleyip koymak” örneklerini vermektedir (Eckmann 1998a: 196).

3.2.3.1. {-(X)p} tur-

TKT’de {-(y)I,U)p} eki almış zarf-fiiller ile *tur-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik fiiller iki görevde kullanılmaktadır.

İlk olarak, {-(X)p} tur- yapısı, süreklilik bildiren tasvir fiilleri yapmakta kullanılmaktadır. Bu yapılar, üzerine {-(y)I,U)p} ekini alan fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır.

- *pādişāhsız kal-ıp tur-ğanda* 005/21
- *kelecek söziñüzke bağ-ıp tur-ur irdik* 025/68
- *öz sözimizde ve ‘ahd ve emān ve şart-ı peymānımızda bütün bol-ıp tur-armiz* 036/59
- *‘ömr āhirigāça dostıñuza dost tüşmānıñuza tüşmān ol-up tur-dım* 025/95

{-(X)p} ekli zarf-fiiller ile *tur-* fiilinden oluşan birleşik fiillerin geniş zaman çekimi, TKT’de eklenerek kip eki hâline gelmiş ve üzerine kişi ekleri alarak öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılmıştır. Tamamen ekleşmiş olan bu yapıda, *tur(ur)* fiilinin 3. kişiler dışında tamamen düştüğü görülmektedir:

- *hündkār hazretleriñge bildir-üpmin devletluğ pādīshāh hündkār hazretleri min gāzī giraynıñg bu sözini yaḥşı kördiler* 005/57
- *bizüm taḳı bāzergānımız baş-up ve özüden ḳazaḡıñız kel-üp memleketimizden ‘avrat ve oḡlan alup esīr id-üp ve niçe kerre tavar ve yılḳı alup köpdin köp zarar eyle-yüp* 002/13-14
- *miḡayla fidaraviç hazretleri bizge elçi ciber-ip elçisi bile ḡaṭṭ yaz-ıp ḡaṭṭında bulay dī-pdir ve öz bulay ḳıl-updır de-digimizde* 036/32
- *yiber-gen kāḡıdınuzda azaḳ begi tatarlar cem‘ etüp çit ḳal‘alarımıznı ve tāb‘imizde bolḡan ḳal‘alarımıznı cavlap köp adamlarımıznı öldürüp ve ba‘zıların esīr et-üpdır diyüp yaz-upsız* 274/66
- *burunḡı ‘ahdımızḡa bütün bolıp tur-ıpmiz mübārek ḡaṭırañuzḡa bulay alay nimerse keltürmegeysiz* 012/102
- *meḡmed giray ḡan zamānında uluḡ elçinüzni yiber-ipsız ḡünkār hazretleriḡa baş ur-upsız taḳı dostlık sözün i‘lām it-ipsız* 013/84
- *kermanlarıñuzdan çekü digen ḳal‘añuza kelüp ol ḳal‘ada bolḡan voyvadañuz boḡdan vişkev digen adamıñuza yoluḡupdır köp ḡorlıḳlar tip yol aḡaları ṣa‘bān aḡanı alup kal-updırlar iki yurtnıñ ortasında yürügen ādemlerge munday ḡorlıḳ bolmak lāyıḳmıdır* 105/105

3.2.3.2. {- (X)p} ḳal-

Zarf-fiiller ve *ḳal-* fiili ile kurulan birleşik fiiller, bir oluş ya da kılışın sürekliliğini gösteren tasvir fiilleri yaparlar (Gabain 1953: 21). Harezmi (Toprak 2005: 191), Kıpçak (Güner 2013: 316), Çaḡatay (Eckmann 1988:110) ve Eski Anadolu (Akar 2018: 186) sahalarında da süreklilik gösteren birleşik fiillerin oluşturulmasında kullanılan *ḳal-* fiili, TKT’de yalnızca bir örnekte {- (X)p} ekli zarf-fiil ile birleşerek süreklilik bildiren birleşik fiil oluşturmuştur: *al-ıp ḳal-ḡan irdik* 025/81.

3.2.3.3. {- (X)p} i-

TKT’de, {- (X)p} ekli zarf-fiil ile *i-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik fiillere tek örnekte rastlanmıştır: *orta yoldın oz-up i-di* 002/26. Bu birleşik fiilde zarf-fiil parçası kip görevini üstlenmiş ve *i-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte birleşik fiil çekimi oluşturmuşlardır.

3.2.4. {-y} + Fiil

Tarihî Kırım Türkçesinde çeşitli fiillerde birlikte birleşik fiil yapıları oluşturan bir zarf-fiil de {-y} eki almış zarf-fiillerdir. Bu zarf-fiiller ile yapılan birleşikler tasvir fiillerinde ve kip çekiminde işlev görmüştür.

3.2.4.1. {-y} tur-

TKT’de {-y} eki ünlü ile biten fiil tabanlarına gelmektedir. Bu eki almış zarf-fiiller ile *tur-* fiilinin birlikte oluşturduğu birleşik fiiller iki işlevde kullanılmıştır.

İlk olarak, bu birleşik fiiller süreklilik bildiren tasvir fiilleri oluşturmaktadır. Bu birleşik fiiller, üzerine {-y} ekini alan fiilin gösterdiği işin sürekli yapıldığını göstermektedir. Bu yapılarda süreklilik algısını *tur-* yardımcı fiili sağlamaktadır. Süreklilik bildiren bu birleşik fiil yapısı, TKT’de fiillerin olumsuz şekilleriyle oluşturulmuştur:

- *aķın kılma-y tur-ur irdiler* 005/16
- *haber kelme-y tur-mağay irdi* 071/45
- *‘ahdımızdan tayma-y tur-ğan irdik* 015/78
- *kıyāmetğaça tayma-y tur-ğaysız* 010/42
- *‘ömr-i āhirğaça tayma-y tur-ğaysız* 015/77

İkinci olarak, {-y} ekli zarf-fiiller ve *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi TKT’de ekleşerek kip eki hâline gelmiş ve üzerine kişi ekleri alarak, ünlü ile biten fiil tabanlarının şimdiki zaman çekimlerinde kullanılmıştır. Tamamen ekleşmiş olan bu yapıda, *tur(ur)* fiilinin 3. kişiler dışında tamamen düştüğü görülmektedir: *fiil + {-y} + turur + kişi eki > fiil + {-y} + tur + kişi eki > fiil + {-y} + (tur) + kişi eki*. Ekin TKT’de tonlulaşmış biçimi ({-y}+dIr) görülmektedir:

- *siz uluğ pādişāh karındaşımız milen dostlık ve muḥabbetlik üstindemiz şulḥ ve şalāḥ ve rāḥatlık bolurın tile-ymiz* 090/31
- *siz uluğ pādişāḡa daḡı tin qazaqları kişi ciberüp ḡazine tile-ydirler* 071/55
- *çapķun ilçimiz daḡı kuşçılar ve ‘arabaçılar kayta vilāyetiñüzge bara alma-y kış kışlap kiç qaladırlar* 090/18
- *siziñ memleketleriñüzke bizden zarar ziyān bolma-ydır* 013/21
- *karındaşlık delāleti hem körünme-ydır* 013/72

- *ol haberke köplik inâm dahı **kılma-ymız*** 071/64

3.2.4.2. {-y} bol-

{-y} ekli zarf-fiiller ile bol- fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillere TKT’de bir belgede rastlanmıştır. Bu birleşikte, isim unsuru olan fiil olumsuzluk yapım eki almıştır.

- *ğardaşlık yoldaşlık ve hem dostlık id-üp **yiberme-y bol-mağaysız*** 012/65, *iki hazine ni tilekimizçe **yiberme-y bol-mağaysız*** 012/123, *körkizme-y bol-mağaysız* 012/117.

3.2.4.3. {-y} ir-

{-y} ekli zarf-fiiller ile *ir-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiillere TKT’de bir örnekte rastlanmıştır. Bu birleşik fiil, istek kipi anlamında kullanılmıştır. Bu yapının {-GAY} *ir-di* şeklinde kurulan istek kiğine analogi yoluyla bu işlevde kullanıldığı anlaşılmaktadır: *her yıl sayın tiyışlerin hem **yarlıkğa-y ir-diñiz*** 015/179. Ekin {-y} şeklinde geldiği *yarlıkğa-* fiili zaten */-ğa/* hecesi ile bittiğinden, ek *[-ğay]* değil {-y} şeklinde getirilmiştir. Bu durum, pekâlâ yazıcı hatası da olabilir.

3.2.5. {-sA} + Fiil

3.2.5.1. {-sA} ir-

{-sA} zarf-fiil eki, *ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte şart birleşik çekimini oluşturmaktadır. {-sA} zarf-fiil ekini almış ve isimleşmiş fiil, *ir-* fiili ile birleşik fiil oluşturmaktadır:

- *‘ar ve gayret **bolsa ir-di*** 002/21
- *işâret **bolsa ir-di*** 002/23

3.2.6. {-(X)day} + Fiil

{-(X)day} eşitlik eki, çeşitli sıfat-fiil ve fiilden isim yapım ekleriyle bir araya gelerek birleşik zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Bu ek, geldiği fiili benzerlik, gibilik yönünden niteler ve o fiille birleşik fiil oluşturur. Bu zarf-fiiller, genellikle bol- fiiliyle birleşik oluştururlar.

3.2.6.1. {-(X)rday} bol-

- *bol-urday bol- 010/26, 010/36, 010/89, 013/100, 015/147, 015/166, ciber-irday bol-036/48, id-erday bol- 036/66, kel-ürday bol- 264/48, kıl-urday bol- 010/44, sor-arday bol- 020/47, tapul-urday bol- 036/82, yiber-ürday bol- 015/172*

3.2.6.2. {-(X)rday} it-

- *boz-arday it- 030/93*

3.2.6.3. {-sday} bol-

- *bolma-sday bol- 013/113, kılma-sday bol- 013/57*

3.2.6.4. {-GUday} bol-

- *bol-ğuday bol- 105/78, 036/47, kıl-ğuday bol- 234/29, uyğuş-ğuday bol- 216/16, yiber-güday bol- 234/51, bolma-ğuday bol- 216/21, kılma-ğuday bol- 216/21*

3.2.6.5. {-IGday} bol-

- *kesil-igday bol- 234/38, çık-ığday bol- 187/44, it-igday bol- 105/83*

3.2.7. {-mekte} + Fiil

3.2.7.1. {-mekte} + dUr (turur)

{-mekte} zarf-fiili *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi ile birleşerek eklenmiş ve şimdiki zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu çekimin örneklerinde *tur-ur* çekimi daralmış ve {-dUr} bildirme ekine dönüşmüştür. Yapıdaki, bildirme eki, anlama kesinlik katmaktadır.

- *et-mekdedir* 274/58

3.3. Sıfat-fiil + Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.3.1. {-mİş} + Fiil

{-mİş} sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

3.3.1.1. {-mİş} bol-/ol-

{-mİş} geçmiş zaman sıfat-fiil eki, *bol-* fiili birleşerek çok sayıda birleşik fiil oluşturmuştur. *bol-* fiilinin {-sA} şarf zarf-fiilini alması durumunda bu birleşik fiil, kip ilişkisine girerek öğrenilen geçmiş zamanın şartı birleşik çekimini oluşturmaktadır.

- *hazinede kal-mış bol-sa* 003/08

{-mİş} + bol-/ol- birleşik fiilleri, birleşik çekim dışındada birleşik fiiller oluşturmuşlardır.

- *bil-miş bol-* 004/49, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81, *kal-miş ol-* 121/32, 121/47, *ol-miş ol-* 187/42, 160/42, *al-miş bol-* 003/09, *it-miş ol-* 121/35, 160/19, 187/44

3.3.1.2. {-mİş} ir-/i-

{-mİş} geçmiş zaman sıfat-fiil eki, geldiği fiille birleştiği *ir-/i-* fiili arasında bir kip ilişkisi kurarak fiillerde birleşik çekim oluşturmaktadır. Bu çekimler, öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi ve öğrenilen geçmiş zamanın şartıdır. Bu çekimlerde, bazı örneklerde bu birleşik fiil, ekleşmiş *ir-/i-* fiili erimiştir.

- *kıl-miş ir-di* 002/11, 005/84, *söylet-miş ir-dik* 152/17, *buyurmuşlar ir-diler* 005/40,
- *tenbîh olun-miş i-di* 203/31, *köndermiş i-dik* 025/86, *te'hîr itdirmiş i-dik* 025/83, *kaldırmış i-dik* 025/85, *yibermiş i-dik* 025/85, *könder-miş i-dik* 194/12, 194/09, *ricâ it-miş i- dik* 178/41, *sipâriş it-mişler i-di* 160/13, *buyurmuşlar i-di* 290/16, *sipâriş it-mişler i-di* 160/13, *bol-miş-di* 187/35
- *kıl-miş i-se* 296/18

Fiil+{-mİş} + ir-/i- birleştiği birleşik fiil çekimi dışında da birleşik fiiller oluşturmaktadır:

- *olun-miş i-ken* 203/23, *kel-mişler i-ken* 178/42, *ölme-miş i-ken* 178/47

3.3.1.3. {-mİş} dUr (turur)

{-mİş} sıfat-fiili tur- fiilinin geniş zaman çekimi ile birleşerek ekleşmiş ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu çekimin örneklerinde tur-ur çekimi daralmış ve {-dUr} bildirme ekine dönüşmüştür.

- *olun-mışdır* 005/31, 025/64, *al-mışdır* 003/08, *kel-mışdır* 113/26, 145/13, *könderil-mışdır* 113/13, *könder-mışdır* 025/63, *kal-mışdır* 003/07, *bol-mışuzdur* 012/93, *olun-mışlardır* 004/30, *düş-mışdır* 203/37, *eyle-mışdır* 298/05, *itdiril-mışdır* 187/21, *it-mışdır* 139/45

3.3.2. {-GAn} + Fiil

{-GAn} sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek, sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

3.3.2.1. {-GAn} er-/ir-/i-

{-GAn} sıfat-fiilinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-GAn} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: Öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi ve öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti.

- *yazıl-ğan er-di* 229/15, 238/18, *yiber-gen er-di* 238/16, 264/18, *yaz-ğanlar er-di* 274/61, *kiç-gen ér- diler* 015/156, *bar-ğan ir-di* 015/157, *kılın-ğan ir-di* 071/48, *iç-gen ir-dik* 013/40, 013/42, 013/66, *ayt-ğan ir-dik* 012/40, *barış-ğan ir-dik* 013/37, *bahtur-ğan ir-dik* 025/54, *bildir-gen ir-dik* 015/205, *tur-ğan ir-dik* 015/78, *kel-gen ir-dik* 012/28, *di-ñen ir-dik* 013/67, *bol-ğan ir-dik* 015/129, 015/115, *tur-ğan ir-dik* 012/26, *kıl-ğan ir-dik* 025/53, 013/18, 015/130, *inan-ğan ir-dik* 013/17, *it-gen ir-dik* 013/13, 013/39, 012/38, 071/33, 015/51, *söylet-gen ir-dik* 012/39, *kal-ğan ir-dik* 025/82, *yiber-ğan ir-dik* 012/25, *yaz-ğan ir-dik* 013/09, *yiber-gen ir-dik* 013/10, 013/12, 015/127, 015/205, 015/51, 025/20, *buyur-ğan ir-dik* 012/37, *bar-ğan ir-diñiz* 015/33, *ciber-gen ir-diñiz* 071/10, 071/30, *yiber-gen ir-diñiz* 015/25, *yazğan ir-diñiz* 015/55, *yazğan ir-diñiz* 071/20, *itgen ir-diler* 015/32, *yazıl-ğan i-di* 121/45, *bar-ğan i-diler* 025/41
- *aldır-ğan i-gendir* 015/31, *kiliş-gen i-gendir* 015/183, *yiberil-gen i-gendir* 160/08, *yiber-gen i-gendirler* 105/90, *bildir-gen i-gendir* 020/12, *bar-ğan kil-gen i-gendir* 020/12-18, *çık-ğan i-gendir* 025/87

Fiil+{-GAn} + er-/ir-/i- birleşigi birleşik fiil çekimi dışında da birleşik fiiller oluşturmaktadır:

- *yiberil-e tur-ğan i-dügi* 113/20, *buyur-ğan i-ken* 194/51

3.3.2.2. {-GAn} dUr-

{-GAn} sıfat-fiili *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi ile birleşerek ekleşmiş ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu çekimin örneklerinde *tur-ur* çekimi daralmış ve {-dUr} bildirme ekine dönüşmüştür. Bu birleşik çekimde {-dUr} bildirme eki, anlama kesinlik katmaktadır:

- *bol-ğandır* 071/28, 012/42, 002/19, 105/62, 187/43, 229/13, 290/12, 290/26, *tur-ğandır* 015/217, 030/58, 253/27, 264/30, 264/33, 015/217, *al-ğandır* 015/76, 002/20, 274/70, *yazıl-ğandır* 014/48, 008/70, 090/37, 229/43, 274/38, 090/33, *kit-gendir* 015/164, *kıl-ğandır* 209/10, 229/36, *kılın-ğandır* 053/62, 198/21, 229/49, 234/38, 234/41, 274/15, *kit-gendir* 071/23, 013/25, *yiberil-gendir* 015/93, 216/46, *it-gendir* 015/178, 015/179, *beril-gendir* 229/34, 209/31, 229/34, 269/22, *ciberil-gendir* 062/22, *bitil-gendir* 033/68, *kel-gendir* 121/30, 121/39, *könderil-gendir* 105/57, 121/19, *öl-gendir* 229/35, *kıl-ñendir* 015/83, *vir-genlerdir* 005/95, *kıl-ğanımıztur* 253/40, *i-gendir* 015/184, 015/31, 013/82, 015/121, 015/120, 013/83, 015/119, 015/118, 013/80, 013/80, 105/90, 160/08

3.3.2.3. {-GAn} bol-

{-GAn} sıfat-fiilinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-GAn} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, {-sa} şart-zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, öğrenilen geçmiş zamanın şartı çekimini oluşturmuştur.

- *söyle-gen bol-sa* 013/31, *vir-ñen bol-sa* 015/39, *tur-ğan bol-sa* 030/43, *it-gen bol-sa* 012/76, *söyle-gen bol-sañuz* 010/40, 012/12, *it-gen bol-sañuz* 010/41, *bol-ğan bol-sañuz* 030/32, *al-ğan bol-salar* 014/29, 014/34

3.3.3. {- (X)r} + Fiil

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek, sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

3.3.3.1. {- (X)r} er-/ir-/i-

{-(X)r} geniş zaman sıfat-fiilinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-(X)r} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: Geniş zamanın hikayesi, geniş zamanın rivayeti ve geniş zamanın şartı.

- *buyur-ır er-dik* 238/22, *atlan-ur ir-di* 002/23, *bol-ur ir-di* 015/86, 012/19, 012/91, 030/81, *it-erler ir-di* 005/44, *tur-ur ir-dik* 025/68, *tur-ur ir-diler* 005/14, 005/16, *kil-ür ir-diler* 004/18, *yiber-ir ir-diler* 005/20, *yiber-irler ir-diler* 005/17, *oğşa-r ir-di* 299/15, *kıl-ur i-dünüz* 002/35, *bol-ur i-di* 062/32
- *bar-ur i-gendir* 013/82, *bar-urlar i-gendir* 015/121, *kıl-urlar i-gendir* 015/120
- *bol-ur ir-se* 293/31, *id-er i-se* 298/21, *ol-ur i-se* 301/58

3.3.3.2. {-(X)r} bol-

{-(X)r} sıfat-fiilinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-(X)r} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, {-sA} şart-zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, geniş zamanın şartı anlamını veren birleşik çekim oluşturmıştır.

- *söyle-r bol-sa* 013/47, 036/78, *karışdur-ur bol-sa* 071/16, *bol-ur bol-sa* 010/91, *bér-ür bol-sa* 005/77, *bar-ur bol-sa* 264/43, *kel-ür bol-sa* 209/19, *ciber-ür bol-sa* 002/32, *al-ur bol-sa* 209/35, *tile-r bol-sañuz* 010/88, 013/124, 004/58, *çıkar-ır bol-sañız* 004/51, 005/78, *yiber-ir bol-sañuz* 010/66, *bér-ir bol-sañız* 005/66, *ayt-ar bol-sañuz* 013/58, *şor-ar bol-sañız* 005/06, 005/100, *it-er bol-sañuz* 010/80, *kıl-ur bol-sañuz* 013/55, 013/99, 238/23, *bér-ür bol-sañız* 005/67, *de-r bol-sañuz* 036/52, *yürü-r bol-salar* 004/17, 005/13, *bar-ır bol-salar* 008/59, *tut-ar bol-salar* 014/42, *kıl-ar bol-salar* 004/49, 004/66, *tur-ar bol-salar* 004/44, *çıkar-ur bol-salar* 004/41, *bar-ur bol-salar* 008/56, 014/45, *incit-ür bol-salar* 014/46, *kiltür-ür bol-salar* 004/46, 005/79, *kil-ür bol-salar* 004/18, *yiber-ür bol-salar* 004/40

3.3.4. {-s, z} + Fiil

{-s, z} sıfat-fiil eki, Tarihî Kırım Türkçesinde çok kullanılan bir ektir. Ek, sıfat görevli kelimeler türettiği gibi, fiillerin çekiminde de kullanılmış, bu süreçte de birleşik fiiller oluşturmuştur.

3.3.4.1. {-s, z} ir-/i-

{-s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiilinin *er-/ir-/i-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-(X)r} sıfat-fiili ile *er-/ir-/i-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, *er-/ir-/i-* fiilinin üzerine aldığı zaman ya da kip ekine göre farklı birleşik çekimler oluşturmaktadır: Geniş zamanın hikayesi ve geniş zamanın rivayeti.

- *kilme-s ir-di* 015/206, *bolma-s ir-di* 105/18, *itme-z ir-di* 121/16
- *bolınma-z i-miş* 036/43, *barma-s i-gendir* 013/83, 015/119, *kitme-s i-gendir* 013/80, *bolma-s i-gendir* 015/118, *bilme-sler i-gendir* 013/80

3.3.4.2. {-s, z} dUr- (turur)

{-s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiili *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi ile birleşerek ekleşmiş ve olumsuz fiil tabanları üzerinde, geniş zaman çekiminde kullanılmıştır. Bu çekimin örneklerinde *tur-ur* çekimi daralmış ve {-DUr, -Dİr} bildirme ekine dönüşmüştür. Bu birleşik çekimde {-dUr} bildirme eki, anlama kesinlik katmaktadır:

- *ayma-stur* 013/58, *barma-sdır* 071/16, *barma-stur* 015/222, *bolma-stur* 010/77, 010/79, 012/44, 012/45, 012/101, 012/122, 013/104, 013/114, 013/128, 014/49, 015/68, 015/80, 015/138, 015/196, 015/207, 020/71, 071/12, 071/13, 071/19, 015/153, *kalma-stur* 013/110, 013/60, 015/187, *ime-stür* 013/103, 015/69, 015/154, *irme-stür* 012/71, *ötme-stür* 013/58, *yetme-stür* 013/58, *olma-zdır* 025/34, 025/65, *barma-slardır* 015/137, *kılma-slardır* 020/55

3.3.4.3. {-s, z} bol-

{-s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiilinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu yapılar, fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır. {-s, z} sıfat-fiili ile *bol-* fiilinin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller, {-sA} şart-zarf-fiili almış *bol-* fiili ile birlikte, olumsuz fiil tabanlarında geniş zamanın şartı anlamını veren birleşik çekim oluşturmuştur.

- *çıkar-mas bol-saңыз* 004/48, *kıl-mas bol-saңыз* 005/75, *kıl-mas bol-ursaңыз* 004/65, *et-mez ol-saңыз* 194/25

3.3.5. {-GAy} + Fiil

Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren gelecek zaman eki olarak kullanılan, aynı zamanda istek anlamını da karşılayan {-GAy} eki, genel kabule göre eski bir sıfat-fiil eki olan {-GA} ekine dayanmaktadır⁴⁷. Bu nedenle sıfat-fiil olarak fiillere gelebilmekte ve *er-/ir-/i-* ya da *bol-* gibi fiillerle birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır. Bu birleşik fiiller, yapının kuruucusu olan *er-/ir-/i-* ya da *bol-* fiilinin aldığı kip ve zaman eklerine göre, fiillerde birleşik çekim oluşturabilmekte ya da tek bir kip kavramını karşılayabilmektedir.

3.3.5.1. {-GAy} *er-/ir-/i-*

{-GAy} gelecek zaman sıfat-fiil eki, *er-/ir-/i-* fiiliyle birleşik fiil oluşturmaktadır. Bu birleşik fiil, bilinen geçmiş zaman eki aldığında, Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak kullanılan istek çekimini oluşturur.

- *bol-ğay er-di* 238/14, 238/15, *buyur-ğay er-diñüz* 253/34, *kıl-ğay er-diniz* 229/42, *kıl-ğay er-diñüz* 234/42, *bolğay ir-di* 071/32, *kel-gey ir-di* 012/91, *bolma-ğay ir-di* 071/60, *turma-ğay ir-di* 071/45, *bil-gey ir-dik* 015/114, *bol-ğay ir-dik* 015/57, *kör-ñey ir-dik* 015/114, *it-gey ir-dik* 015/57, *şayla-ğay ir-diñiz* 012/70, *iç-gey ir-diñiz* 012/18, 015/56, *bildir-gey ir-diñiz* 071/61, *buyur-ğay ir-diñiz* 071/33, 015/103, *ciber-gey ir-diñiz* 071/45, *inan-ğay ir-diñiz* 015/212, *tur-ğay ir-diñiz* 015/59, *it-gey ir-diñiz* 015/178, *yiberme-gey ir-diñiz* 015/92, *ber-geyler i-di* 269/33

3.3.5.2. {-GAy} *bol-*

{-GAy} gelecek zaman sıfat-fiili bir örnekte *bol-* fiiliyle birleşik fiil oluşturmuş ve *bol-* fiili {-sA} şart-zarf-fiili ekini alarak, gelecek zamanın şartını yapmışlardır.

- *it-megey bol-sañuz* 194/47

⁴⁷ Ekin kökeni, fiilden isim (sıfat) yapma eki olan, *bilge, kışga (kısa), tamga, öge, bilge, kükrege (gürleme, gürleyen)* gibi kelimelerde kendisini gösteren {-GA} ekine dayandırılmıştır (KTLG.587-588). Aynı köken açıklaması için DLT'den *ö-gä* "akıllı", *qaldur-gä* "fısıltı yapan", *yori-gä* "yorga yürüyen (at için)" örneklerini getiren Gabain, ekin yapısını "alışılmış bir isim fiil eki olan -ğa ekinin bir *i* ünlemi ile genişletilerek -ğa+y haline getirilmiş hâli" olarak açıklamaktadır. Gabain, ortaya çıkan bu yeni {-GAy} eki için "*artık hiçbir zaman isim olamayan, sadece çekimli bir fiil olabilen bir şekil*" açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003: 129, not.36).

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEKİM AÇISINDAN FİİLER

Fiiller, hareket bildiren ve temelde bu hareketi yapana (özne; tekil ya da çoğul) ya da hareketten etkilenene, hareketin gerçekleşme zamanı ya da anlatılma zamanına bağlanan *bağımlı biçimbirim*lerdir. Türkçede, eylemler kök veya köklerden başkalaşmış sözcüklerdir ama hiçbir zaman eksiz görünemezler, yani her zaman bağımlıdırlar (Uzun 2006: 25). Fiillerin bu özelliği Ergin tarafından da ortaya konmuştur: “Bunların kullanım sahasına çıkabilmeleri için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri lâzımdır. Demek ki fiiller, kelimeleri yapı bakımından incelerken de gördüğümüz gibi, dilde daima çekimli şekiller hâlinde bulunurlar. O hâlde fiilleri incelemek demek onların çekimli şekillerini ele almak, onları çekimli şekilleri içinde incelemek demektir” (Ergin 2013: 280-281). Fiil, cümleyi kuran temel ögedir. Bir cümlenin kurulmuş olduğundan bahsedebilmek için, o dil biriminin dilin birincil konuşurlarına “bitmişlik” duygusu vermesi gerekir. Bu bitmişlik algısı, fiiller çekimli yani bitmiş fiil (Alm. *Verbum finitum*, İng. *Finite verb*) hâline geldiğinde ortaya çıkabilir. Yani bir cümlenin kurulabilmesi için bitmiş fiile ihtiyaç vardır. Fiilin bitmiş yani çekimli hâle gelebilmesi için de şahıs, sayı, kip ve zaman kategorilerini karşılayan ekleri alması gerekir (Korkmaz 2014: 515).

Fiilleri çekimli hâle getiren; yani onları sözlükten çıkarıp kullanıma sokan eklerin, fiil kök ve gövdesine gelme sırası hakkında Türkçede yazarlar tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür. Üçok (1953: 127)’a göre Türkçede fiillerin cümle içindeki çekiminde dil bilgisi sınıflandırmalarında genellikle *kip*, *zaman*, *sayı* ve *şahıs (kişi)* aranır. Yazara göre bazı Sâmi dillerinde ise Türkçedeki bu sınıflandırmaya ilave olarak *cins* de aranmaktadır. Fiil kök ve (ya) gövdesine eklenen eklerin geliş sırası eklerin kapsamına göre değişmektedir. Ergin (2013: 243)’e göre kapsamı en geniş ek, en sonda yer alır. Ergin, çekimli ya da işletilmiş bir fiilin üzerinde taşıdığı dil bilgisel kategorileri şöyle sıralamaktadır: *Kip* yahut *şekil*, *zaman*, *şahıs*, *sayı*, *soru*, *vasıf*, *hâl* (Ergin 2013: 133). Bu kategorilerden *vasıf* (partisip) ve *hâl* (gerundium) ekleri fiil işletme ekleri, diğerleri fiil çekim ekleri sayılmıştır. Bu çekim eklerini almış bir eylem: a. hareketi, b. *hareketin gerçekleşme zamanını*, c. *hareketin şeklini*, ç. *hareketi yapan kişiyi* anlatır.

1. FİİL ÇEKİMİNDE KİŞİ VE SAYI

Fiil çekiminde kişi, eylemin bildirdiği hareketi, kılışı ya da oluşu yapan ya da yapmayan kişi/kişileri gösterir. Çekimli bir fiil üzerine gelen kişi ekleri, eylemin kimler tarafından yapıldığını bildiren gramer kategorisidir (Ergin 2013: 134; Korkmaz 2014: 518). Bu ekler, fiilin bildirdiği hareketi kişilere bağlar. Türkçede eylemi gerçekleştiren kişi/kişilerin tekil ya da çoğul olmasına bağlı olarak kişi ekleri sayı kategorisini de üzerlerinde taşırlar.

Türkçede, Eski Türkçe döneminden bugüne Türk dilinin pek çok alanında zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipin de kullanılan ekler görülmektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde bu üç tip kişi eki de karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri

Kişi zamirlerinin zamanla ekleşmesiyle oluşmuş kişi ekleridir. Türkçenin tarihî dönemlerinde, kişi zamirleriyle çekimlenen zaman ve kipler, zamanla kişi zamirlerinin ekleşmesiyle ek görünümü almışlardır (Ergin 2013: 283; Korkmaz 2014: 518).

Tarihî Kırım Türkçesinde bu ekleşme aşamasının henüz tamamlanmadığı görülmektedir. Bazı örneklerde ayrı yazılan yapılar, bazı örnekler bitiş yazılmıştır. Metinlerde, bu imlaya bağlı kalınmıştır. Dolayısıyla ayrı yazılan yapılar kişi zamiri olarak, bitişik yazılan yapılar ek olarak değerlendirilmiştir.

Tarihî Kırım Türkçesinde, şu zaman ve kip çekimleri zamir kökenli kişi ekleriyle çekime girmektedir: Öğrenilen geçmiş zamanın tüm biçimleri, geniş zaman, şimdiki zamanın tüm biçimleri, gelecek zaman ve istek kipinin {-GAY} ve {-(y)A} biçimleri. TKT’de, zaman ve kip çekimlerinde görülen zamir kökenli kişi ekleri şöyledir:

Zamir Kökenli Kişi Ekleri

Zaman-Kip	Ek	Teklik			Çokluk		
		1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Öğrenilen geçmiş zaman	{-mİş}	-	-	-Ø	-Uz, -iz	-siz	-lAr
	{-(I, U)p}	-min	-	-Ø	-miz, -miz	-siz	-lAr
	{-GAn}	-men	-	-Ø	-miz, -müz	-	-lAr
Geniş zaman	{-(X)r}	-Im, -min	-sin	-Ø	-miz, -Iz	-siz	-lAr
Şimdiki zaman	{-A, y (Dİr)}	-	-	-Ø	-miz	-siz	-lAr
	[-yor]	-	-	-	-iz	-	-lAr
	{-mAdA} {-mAKtA}	-	-	-Ø	-yüz	-	-lAr
Gelecek zaman	{-GAy}	-	-sen	-Ø	-miz, -müz	-siz	-lAr
İstek	{-(y)A}	-	-	-Ø	-miz, -yüz	-siz	-lAr

1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

İyelik eki kökenli olup zamanla fiil çekimlerinde şahıs bildirmeye başlayan eklerdir. Bu ekler, genel olarak eski şekillerini korumakla birlikte, çokluk 3. kişi ekinde iyelik ekinin kaybolduğu, ekin çokluk ekinden ibaret kaldığı görülmektedir (Ergin 2013: 286-287). Ayrıca, Eski Türkçe döneminde {-mİz} şeklinde olan çokluk 1. kişi eki, Oğuz grubu Türk lehçelerinde {-K} ekine dönüşmüştür. Bu değişimin bilinen geçmiş zaman çekiminde, {-DUK} sıfat-fiiline benzetme yoluyla bulaştığı düşünülmektedir (Ergin 2013: 287).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri iyelik kökenli eklerle yapılmaktadır. Ayrıca, {-GAy} *erdi/irdi* birleşik çekimiyle karşılanan istek kipinde de *er-/ir-* yardımcı fiilinin üzerinde {-dİ} bilinen geçmiş zaman ekinin bulunması nedeniyle kipi bu şekli de iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılmış olmaktadır. TKT’de, zaman ve kip çekimlerinde görülen iyelik kökenli kişi ekleri şöyledir:

İyelik Kökenli Kişi Ekleri

Zaman-Kip	Ek	Teklik			Çokluk		
		1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Bilinen geçmiş zaman	{-dI, dU}	-m	-ñ	-Ø	-K	-ñIz, -ñUz	-lAr
İstek Kipi	{-GAy} erdi/irdi			-Ø	-K	-ñIz, -ñUz	-lAr
Şart Kipi	{-sA}		-ñg	-Ø		-ñIz, -ñUz	-lAr

1.3. Emir Kipi Kişi Ekleri

Emir kipinde, kip ekleri ile kişi ekleri iç içe geçmiştir. Fiil tabanına getirilen kip eki aynı zamanda kişiyi de karşılar. Bu nedenle kip ekinden sonra ayrıca kişi ekleri gelmez. Bu kipte her kişi için ayrı bir emir eki vardır (Korkmaz 2014: 519).

Tarihî Kırım Türkçesinde de emir kipi her kişi için ayrı eklerle sağlanmıştır:

Emir Kipinin Kişi Ekleri

Zaman-Kip	Teklik			Çokluk		
	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Emir Kipi	-ay, -eyin, -eyiñ	-Ø	-sIn, -sUn	-alık, -aluk, -Allm, -ayık, -eliñ	-Iñ, -iñgız, -iñüz	-sUnlAr

2. FİİL ÇEKİMİNDE ZAMAN VE KİP

İnsanların algıladıkları, içinde yaşantılarını sürdürdükleri, eylemlerini gerçekleştirdikleri *gerçek zaman (time)* ile bu zamanın dildeki ifadesi olan *dilsel/dil bilgisel zaman* ya da *fiil zamanı (tense)* birbirinden farklıdır.

Fiil zamanı, bir olayın zaman eksenı üzerinde, konuşma anına göre konumlanmış biçimdir (Reichenbach 1947: 71). Başka bir deyişle, zamanın dildeki kodlanmış hâlidir. Bu kodlanmış zaman biçimi hemen her dilde var olan ve zamanı geçmişten geleceğe doğru akan bir çizgi olarak varsaydığımızda karşımıza çıkan şekliyle, üç aşamalıdır: Geçmiş, şimdi, gelecek (Comrie 1985: 2-7).

Bu genel üçlü sınıflama kültürden kültüre değişebilmektedir. Kimi diller *geçmiş* ve *geçmiş-dışı* arasında ayrım yaparken (Yidiny), kimi dillerde de (Yeni Gine yerlileri ve Dani dili) *gelecek* ve *gelecek-dışı* ya da *şimdi* ve *şimdi-dışı* ayrımı vardır Bazı diller ise zamanı kodlamazlar, bunun yerine zamana ilişkin bilgiyi sıklıkla *belirteçler* ile karşılarlar (Demirgüneş 2008: 53). Mandarin Çincesi, Malay, Tayca, İbranice gibi diller gerçek zamanı dil bilgisi yapılarıyla sınıflandırmazlar. Ancak bir dilin gerçek zamanı, dil gerçekliği içerisinde fiil zamanı ile karşılamıyor oluşu, bu dillerde gerçek zaman algısının olmadığı anlamına gelmez. Tüm diller, kesintisiz bir biçimde akıp giden zamanı ifade etmenin bir yolunu bulmuştur (Benzer 2012: 11).

Türkçedeki fiil zamanı, beraberindeki tartışmalarla birlikte üçlü sınıflama (geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman) temelleri üzerine kurulmuştur (Demirgüneş 2008: 53-54)⁴⁸.

Türkiye Türkçesinin elimizde bulunan ilk dil bilgisi kitabı *Müeyyessiretü'l-Ulûm*'un yazarı *Bergamalı Kadri* de henüz 16. yüzyılda Türkçedeki fiillerin bu üç temel zamana göre çekimlendiklerini tespit etmiştir: “Zaman üçdür, biri geçmiş zamandır, biri şimdiki zamandır, biri gelecek zamandır. Fi’l odur ki yalnızca zikr olunmagla andan bir ma’na kasd olına; lâkin üç zamandan biri yanınca bile fehm olına.” (Karabacak 2002: 7). Kadri bu tespitinde ayrıca, fiillerin ancak zaman çekimine girdiklerinde bir “anlam” ifade ettiklerini de vurgulamaktadır.

⁴⁸ Evrensel sayılan bu üçlü sınıflamanın Türkçe için geçerli olup olmadığı, Türkçede zaman kategorisinin sınıflandırılması ve adlandırılması ile ilgili tartışmalar için bk. UZUN, Nadir Engin (1998), Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü, *Dil Dergisi*, S. 68, s. 5-22, Ankara; UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Ankara: Kebikeç Yayınları, s. 143-167.

Geçmiş, şimdi ve gelecek zamandan oluşan *mutlak zaman* (*absolute tense*) sınıflandırması, dil bilgisel bir sınıflamadır ve *konuşma anı* (*speech time*) merkeze alır, konuşma anı da *şimdiki* (Comrie 1985: 37)⁴⁹. *Geçmiş zaman*, konuşma anından öncedir; *şimdiki zaman* konuşma anıyla aynı anda gerçekleşir ve *gelecek zaman* konuşma anından sonra gerçekleşir.

Konuşma anına değil, bağlamın sunduğu zamana göre olay anına gönderimde bulunarak ifade edilen fiil zamanı ise *görelî zaman* (*relative tense*)’dır (Comrie 1985: 56). Görelî fiil zamanları, Türkçede birleşik ve katmerli yapılarda görülmektedir (Benzer 2012: 21).

2.1. BİLDİRME KİPLERİ

Bildirme kipleri, olumlu ya da olumsuz olarak, yapılan veya yapılacak olan hareketleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli, geçişsiz, olumlu, olumsuz tüm fiil tabanlarını kapsarlar (Korkmaz 2014: 527). Bildirme kipleri hareketleri haber vermeleri nedeniyle hareketin zamanını da göstermektedirler. Fiillerin zaman bildiren bütün çekimleri, şekil bakımından bildirme kipleri içinde yer alırlar. Bildirme kipi ekleri aynı zamanda, zaman ekleridir. Bildirme kipi ve zaman eklerinin şekil fonksiyonları aynı olduğu, ancak zaman bakımından birbirlerinden ayrıldıkları için bu ekler zaman fonksiyonları ile anılırlar (Ergin 2013: 289). Türkçede fiil çekiminde genel olarak kabul gören beş zaman vardır: Bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman⁵⁰.

2.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi

(İng. *past definite, simple past perfect*; Alm. *bestimmte Vergangenheit, Perfektum, Perfekt*; Fr. *passe définie, passe simple, passe determine, perfectum*; Osm. *şuhudi mazi*)

⁴⁹ Comrie, temelde *mutlak zaman* (*absolute tense*) adlandırmasını yanlış bulmaktadır. Ona göre konuşma anını gösterici (*deictic*) olarak almak, şimdiki anı belirleyen “nokta”ların anlık olmasından ve zamanın akışı içinde bu sonsuz noktalardan birini seçip ona gönderimde bulunarak konuşmanın aslında gerçek zamanı “gerçekten” yansıtmamasından dolayı mümkün değildir (Comrie 1985: 36).

⁵⁰ Bu zaman sınıflandırması, bazı araştırmacılarca tartışılmış; bazılarınca yalnızca *geçmiş zaman* ve *geçmiş-dışı zamanla* sınırlanırken (Uzun 1998, Uzun 2004), bazılarınca *geniş zaman* ve *geçmiş zaman* olmak üzere iki zamana indirgenmiştir (Turan 2013). Türkçede zaman kategorisinin sınıflandırılması ve adlandırılması ile ilgili tartışmalar için bk. UZUN, Nadir Engin (1998), *Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü*, *Dil Dergisi*, S. 68, s. 5-22, Ankara; UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Ankara: Kebikeç Yayınları, s. 143-167; TURAN, Zikri (2013), *Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar*, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 133-144.

Bilinen geçmiş zaman, fiilin gösterdiği hareketin, oluşun konuşma anından önceki bir zamanda yapılıp tamamlandığını ifade eder. Bilinen geçmiş zaman ifadesinde, fiilin bildirdiği durumun bittiğine konuşan kişi ya tanık olmuştur veya bu bitme eylemi konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayanmaktadır (Korkmaz 2014: 527).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen geçmiş zaman çekimi [-dI, -dU] ekleriyle yapılmaktadır. Ekin yapısı ve kökeni ile ilgili olarak Böhtlingk, {-dIk} sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu; Deny, {-dUK} sıfat-fiilinden geldiğini savunmuştur. Banguoğlu ise bu eki, eski bir [-it] sıfat-fiil ekine bağlamaktadır (Korkmaz 2014: 528).

Ekin bilinen geçmiş zaman çekiminin iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılıyor olmasından yola çıkan Ergin bu eki fiilden isim yapan {-t} ekine dayandırmaktadır (2013: 299). Aynı görüşe Bang, Gabain, Brockelmann, Dimitriyev gibi pek çok araştırmacı da katılmaktadır (Korkmaz 2014: 528; Ercilasun 2001: 192). Ercilasun, {-DI} bilinen geçmiş zaman eki başta olmak üzere, gelecek zaman eki {-DAÇI}, sıfat-fiil eki {-DUK} ve bulunma-çıkma durumu eki {-DA}'nın {-(U)t} fiilden isim yapma ekine dayandığını, bu ekin /l/, /r/, /n/ seslerinden sonra tonsuz, ünlüler ve diğer ünsüz seslerden sonra tonlu biçimde fiile bağlanması tespitinden yola çıkarak açıklamaktadır (Ercilasun 2001).

Kuznetsov, {-DI} ekinin {-DUK} ekinden geliştiği fikrine katılmakla birlikte, her iki eki de *tüke-* fiiline dayandırmakta (*tı < tük < tüke-*) ve bu fiili Oğuzcaya özgü saymaktadır. Dolayısıyla Kuznetsov'a göre, bu fiili barındırmayan diğer Türk lehçeleri [-*tük*, -*dük*]ekini Ana Oğuzcadan almışlar ve son ünsüzünü düşürüp yuvarlak olan ünlüsünü de düzleştirmişlerdir: *tük > tı* (Kuznetsov 1997: 199-200).

KTLG'de, ekin kökeni fiilden isim yapma eki *-ut + iyelik* ekleri ile açıklanmakta ve fiil çekimi şu şekilde yeniden kurulmaktadır: **keç-üt-üm er-ür*, **keç-üt-ün er-ür*, **keç-üt-i er-ür*. Yeniden kurulan bu şekil, tarihî sahada, Harezmi Türkçesindeki *kel-gü-m* (*turur*), *kel-gü-ñ*, *kel-gü-si* şeklinde kipleşmeyi sağlayan *tur-ur* yapısının düşmüş olması, aynı sürecin *-Ut turur* yapısı için de geçerli olabileceği varsayımına dayandırılmaktadır. Ayrıca Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde *fiil-fiilden isim*

yapım eki (sıfat-fiil eki)+kişi eki tur-/er- yapısının sık görülmesi de bu görüşe kanıt olarak sunulmuştur (KTLG.29)⁵¹.

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan karakteristik bilinen geçmiş zaman eki {-DI}, neredeyse değişmeden günümüze kadar gelmiştir. EAT hariç, tüm tarihî Türk lehçelerinde genellikle tonlu-tonsuz uyumuna girmiş olan ek, EAT’de yalnızca /d/’li şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Ek, dudak uyumu konusunda Köktürk döneminden beri istikrarsız bir görünüm sergilemektedir; fiil tabanı ünlüsünün düz olduğu durumlarda, ekin ünlüsü yuvarlak olurken fiil tabanı ünlüsünün yuvarlak olduğu durumlarda ekin ünlüsü düz olabilmektedir. Ayrıca ekin çokluk 2. kişi ekini aldığı çekimlerde, bilinen geçmiş zaman eki ile kişi eki arasında da dudak uyumunun olmadığı örnekler bulunmaktadır: Karahanlı, Harezm, Memlûk Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde görülen [-DUŋIz] örneğinde olduğu gibi. Bu istikrarsızlığa karşın, ekin fiil tabanının ünlüsü ile dudak uyumu sağladığı örnekler de çoktur. Ancak tarihî lehçelerde, 3. kişi çekimlerinde dudak uyumu yoktur; ek her zaman [-DI] biçimindedir. 3. kişi çekimlerinde dudak uyumu yalnızca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde görülmektedir. Ayrıca, Eski Anadolu Türkçesinde ek, 3. kişi çekimlerinde her zaman [-di] iken 1. ve 2. kişi çekimlerinde daima [-dU] biçimindedir.

Ekin çokluk 1. kişi eki ile çekiminde, Karahanlı döneminden itibaren görülmeye başlayan [-DUK] yapısı, Harezm Türkçesinden itibaren yaygınlaşmış ve şahıs zamirli {-DImlz, -DUmUz} şeklinin yerini almıştır. Bu nedenle, Memlûk Kıpçak sahasındaki birkaç istisna dışında bu ek, çokluk 1. kişi çekimlerinde de iyelik kökenli eklerle kullanılmaya başlamıştır.

Tarihî Türk Lehçelerinde {-DI/-DU} bilinen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümüleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 1*’de görülebilir.

Günümüzde, {-DI/-DU} ekli bilinen geçmiş zaman çekimi bütün Türk yazı dillerinde kullanılmaktadır (KTLG.35).

⁵¹ Ayrıntılı tartışma ve ekin çağdaş lehçelerdeki görünümüleri için bk. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim (2013), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 879, ss. 1-34.; ekin kökenine ilişkin ayrıntılı görüşler için bk. NALBANT, Mehmet Vefa (2002), “-DUK Eki ve Divânü Lûgati’t-Türk’te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi”, *Türkoloji Dergisi*, XV. Cilt. Sayı: 1, ss. 193-203, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Çağdaş Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi [-dI] şeklindedir. Ek, fiil tabanı ile tonlu-tonsuz uyumuna girmez, her zaman /d/’li şekildedir. Ayrıca, tarihî Kırım sahasının aksine, dudak uyumuna da girmez, ünlüsü daima düzdür. Bilinen geçmiş zaman çekimi çağdaş Kırım Türkçesinde de tarihî Kırım sahasında olduğu gibi, iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılır. Çokluk 3. kişi çekimi, -lAr çokluk eki almadan da yapılabilir (Yüksel 2012: 852; KTLG.6-7): *açtım, açtın, açtı, açtık, açtınız, açtı(lar); küldim, küldün, küldi, küldük, küldünüz, küldi(ler)*.

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen geçmiş zaman çekimi, [-dI, -dU] eki ile ve iyelik kökenli kişi ekleriyle yapılır. Bilinen geçmiş zamanın kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-dIm, -dUm	-dIK, -dUK
2. Kişi	-duñ	-dİñIz / -dİñUz
3. Kişi	-dI	-dIlAr

Tarihî Kırım Türkçesinde, [-dI/-dU] bilinen geçmiş zaman çekimi eki, fiil tabanına göre tonlu-tonsuz uyumuna girmez, her zaman /d/’li şekildedir: *söyleş-dim* 020/19, *keç-di* 002/47, *söz ayt-dı* 178/45, *tüş-di* 194/20, *çık-dı* 194/43, *iç-dik* 015/131, 015/191, *alış-dık* 025/50, *hicāb çek-dik* 105/22, *kaç-dılar* 013/21, *‘arz it-diler* 071/57, *culıvlaş-dılar* 053/44, *deyiş-diler* 036/37, *yitiş-diler* 012/13. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi için karakteristiktir ve Tarihî Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi, sadece /d/’li biçimlerde görünmesi nedeniyle Oğuz grubu özelliği göstermektedir.

Bu ek, fiil tabanına göre dil uyumuna girer. Ancak az sayıdaki teklik ve çokluk 1. kişi çekimi dışında dudak uyumuna girmez, ünlüsü düz-dardır: *tur-dım* 025/95, *buyur-dım* 253/20, *vāşıl bol-dı* 012/10, *ol-dı* 121/07, *tüşmān bol-dık* 012/94, *oltur-dık* 013/26, *sor-dık* 013/131, *kör-dik* 036/19, *han bol-dıñız* 015/88, *tat-ıv bol-dıñuz* 030/33, *haķır bol-dılar* 020/39, *şor-dılar* 015/124, *alıko-dılar* 105/28, *urdur-dılar* 121/10, *kör-diler* 015/197, *yetkür-diler* 187/10.

Teklik ve çokluk 1. kişilerin çekiminde, az sayıda bazı örnekte dudak uyumu görülmektedir: *buyur-dum* 025/34, 030/111, 030/36, 229/24; *şād bol-duķ* 002/06,

bulun-duḡ 121/17, *buyur-duḡ* 013/53, *ṭur-duḡ* 002/28, *döndür-dük* 002/27, *tahtur-duḡ* 033/89, *ṭapşur-duḡ* 253/18, *öldür-dük* 298/17.

Aynı kişilerin çekiminde bazı örneklerdeyse ek, dudak uyumuna aykırı biçimde yuvarlak şeklini korumaktadır: *vir-düm* 008/28, 020/56; *ciber-dük* 002/06, 002/37, *şal-duḡ* 008/80, *sevin-dük* 002/48, *yaz-duḡ* 010/24, 013/54, *yiber-dük* 013/43, *çıkar-duḡ* 216/26, *çalış-duḡ* 290/32, *çıkart-duḡ* 036/27, *tıngla-duḡ* 139/11, *ḡabül it-dük* 139/18, *könder-dük* 194/19.

Bilinen geçmiş zamanın teklik 2. kişi çekimi yalnızca bir örnekte ve dudak uyumuna girmiş biçimde görünmektedir: *ol-duñ* 194/16.

Tarihî Kırım Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi: -dIm / -dUm

- *ḡıral ḡazretleri yanına bar-dım* 020/19
- *barça sözlerimizni söylege işmār itip buyur-dım* 036/78
- *men bu vilāyetge yañı kel-dım aḡvāl bilmem* 036/30
- *çapḡunımız ‘oşmān ciber-dım ve buyurdumki* 030/110
- *min uluḡ pādīşāḡ kırım ḡan-ı sa‘ādetlü ‘ināyet giray ḡan ḡazretlerimiz buyur-dum ki* 030/36
- *işbu altun payşalu ‘ahd-nāme-i humāyūnımnı şol şart bile vir-düm* 008/28

Teklik 2. Kişi: -duñ

- *özi ḡazaḡınıñ üstine könderüp bu kadar ḡıristiyānıñ helāk ve mürd olmasına sebeb ol-duñ* 194/16

Teklik 3. Kişi: -dI

- *elçilerimizden adamımız murād nāmkimse tenhāda siz ḡardaşımıza lāyıḡsız söz ayt-dı deyü alı ḡomışlar* 178/45
- *artuḡ dostlık ve ḡardaşlık itmemiz muḡarrerdir yazıl-dı taḡtgāhımız baḡçe sarāyında miñ altmışbeş tārīḡinde* 167/22
- *işbu kelgen elçiñüz zerdevā tiyişge bir şamur ṭon ḡoşup ber-di* 269/15
- *ḡaṭtımız birle siz ḡardaşımızḡa yaḡın adamlarımızdan sefer ‘alī atalık elçimiz könderil-di* 194/23

Çokluk 1. Kişi: -dIK / -dUK

- oğlımız şāhīn giray sulṭān ḥāzretlerin ve qardaşımız qalga sulṭān oğlu ‘ādil giray sulṭān ḥāzretlerin boynımızğa **al-dık** 030/25
- biz taqı ilçinüzge hiç cefā itmey yahşı say ve ri‘āyetimiz milen şoyurğalımıznı birüp bu zamānğa deg cibermey **konukla-dık** 053/53
- biz dostıñuz taqı tarafımızdan kudvetü’l-emācid ve’l-ā‘yān qulımız ta‘yīn qılınup tonğa kelgen elçinüz milen dostlık ve qardaşlıqnı söyleşürge **yiber-dık** 209/13
- biz özimizniñ altun bayşalu mührimizni **şal-duq** 008/80
- ‘ahd-nāmemizni ve devletli āl-ı ‘oşmān eşikinden taqı ‘ahd-nāme-i temessüklerni elçinüz kolına **tapşur-duq** 253/18
- bizim zabṭımızda olan qazaqdan bir eşkıyalıq zuhūr eyledi ise kimisin **öldür-dük** ve kimisin görge virdik 298/17

Çokluk 2. Kişi: -dİñIz / -dİñUz

- ‘ahdñuzda durmayup ton qazaqlarından bir miqdār şayqaya icāzet virüp deryāya **çıkar-dıñız** 121/46
- taqı bigeçlerimizge ne çaqlı nimerseler **yiber-dıñız** 015/96
- muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭñuzda **yaz-dıñız** kim laçin degen ermenī tilmaçğa kümiş aqçe berilgendir 229/33
- sa‘dī çelebīni körinişñüzğa aldırmay valuñadan **kaytar-dıñız** bu iş dostlıqğa lāyıq tügildir 216/49
- öz memleketiñiz içinde kişilerimizni tip tiri gāyb itüp bizge qayta cibermey yok **it-dıñız** 053/34
- siz qardaşımızdan ricā idüp yazdıqdı ḥāṭrımız körüp **könder-dıñız** 139/43

Çokluk 3. Kişi: -dİlAr

- ton qazaqlarıñuz şayqa bile kelüp qaraşu bazārımıznı örtep **kaç-dılar** 013/21
- kerre kelüp deñizge yakın köylerimizge çıkup gāfil iken hırsızlık milen tıusnaqlar alup yine yıraqdın turup **culıvlaş-dılar** 053/44
- tiyiş ricā itmişidik her zamān kelen elçileriñüz vire kelmişler igen şimdi kelen elçinüz eksik **ber-diler** 178/42

- *siz kardaşımızdın vezîri â'zam murtażā pāşā hâzretlerine kelen adamlarınıñuz bile bizim adamımıznı söyleşdir-diler* 025/75

Bilinen geçmiş zamanın olumsuz çekimi fiil tabanına olumsuzluk yapım eki {-mA} getirilerek yapılır. Bilinen geçmiş zamanın olumsuz fiil tabanlarında kullanımı, olumlu fiil tabanları ile aynıdır. Ek, olumsuz fiil tabanlarına genellikle düz-dar ünlülü biçimde gelirken, çokluk 1. kişi çekiminde bir örnekte [-dük] biçimindedir: *biz burunğı ağaçlarımız kadar dostlık itme-dük mi* 053/51. Ekin üzerine gelen kişi ekleri genelde düz-dar olmakla birlikte çokluk 2. kişi çekiminde bazı örneklerde [-diñüz] biçimindedir: *lakin özi kazağı vilâyetimizdin çok māl sürmişlerdir hiç zabt itme-diñüz* 066/19, *hālā moskova üç komşār könderüp şulh olmışsız bu cānibe āşlā bildirme-diñüz* 203/18.

- *bir sultāniniñ ve bir haniniñ tiyişin mundan kitgen ilçiñüz timafî hatunski boynuna alup kitgen irdi bu hazine milen kelüp çıkma-di* 121/25
- *deryāya çıkan şaykaların öte yakaya varup bihamdu'l-llāh iş taķı körme-di* 194/37
- *muḥabbet-nāmemiz ile tiley cibergenimizde yoķdır tapma-dıķ dip ilçimizni yoķ itdiñüz* 053/37
- *dostlık üstinde muḥabbetlik cevāblarınıñuznı işitme-dik* 090/24
- *hazīnemizni yiberme-diñiz ve nāmeleriñizde hazīne içün söz yazma-diñiz* 290/22

Bir örnekte, bilinen geçmiş zamanın olumsuz çekimi fiil tabanına olumsuzluk yapım eki {-mA} getirilerek değil de, {-DUK} sıfat-fiil eki üzerine iyelik eki, *yoķ* sözcüğü ve [-dır] bildirme eki getirilerek yapılmıştır: *ançaķ kim olduğı haberin al-duğımız yoķdır* 298/14

Tablo 1. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi {-DI}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 182-185)	UYGUR (Gabbai 2003: 80- 81)	KARAHANLI (Haceminoğlu 2008: 184-186; Güner 2008: 421-440)	HAREZM-ALTIN ORDA (Eckmann 1998a: 199; Ata 2014: 88; Toprak 2005: 216- 226)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyetgin 1996: 60; Sıtkı- Bayer 2011: 99- 100)	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 120; Eckmann 1998b: 238)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 168-169; Gülsevin 2011: 89)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 852)
Teknik 1. Kipi	-Dİm	-Dİm	-Dİm	-Dİm [-di men (HŞ'de tek örnek)]	-dim	-dlm	-Dİm	-Dİm	-Dİm	-Dİm	-dİm	-dlm	-Dİm
	-Dİm	-Dİm	-Dum	-Dİm		-dİm	-Dİm	-Dİm	-Dİm	-Dİm	-dİm	-dİm	
Teknik 2. Kipi	-Dİng	-yUK (men, sen, ol, biz, siz, olar)											
	-DİG	-Dİng	-Dİng	-Dİng			-Dİng	-Dİng	-Dİng	-Dİng		-duñ	-Dİn
Teknik 3. Kipi	-tUG						-tİng	-Dİng	-Dİng	-Dİng			
	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-dl	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-dl	-dl	-Dİ
Çokluk 1. Kipi	-Dİmlz	-Dİmlz	-Dİmlz	-Dİmlz	-dimiz	-dimiz	-DİK (Töre Bitiği'nde)	-DİK	-DİK	-DİK		-dlK	-DİK
	-DİmUz	-DİmUz	-dİmüz (DLT nadir)	-dlmUz / -dİmUz	-DİK	-dİK	-DİK (Töre Bitiği'nde)	-DİK	-DİK	-DİK	-dİK	-dİK	-DİK
Çokluk 2. Kipi	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz	-DİK, -tuk	-dik	-Dİh (çoğunlukla)	-Dİh	-Dİh	-Dİh		-dlİnz / - dlİnUz	-Dİnz
	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz		-tük	-Dİh (çoğunlukla)	-Dİh	-Dİh	-Dİh		-dlİnz / - dlİnUz	-Dİnz
Çokluk 3. Kipi	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-dlar	-diler	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz			-DİAr
	-Dİ	-Dİ	-Dİ	-Dİ			-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz	-DİngUz			-DİAr

2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

(İng. *past indefinite*, Alm. *Unbestimmte Vergangenheit*, Fr. *passé indéterminé*, Osm. *naklî mazî, mazi-i naklî, mazi-i gayr-i muayyen*)

Öğrenilen geçmiş zaman, fiilin karşıladığı oluş veya kılışın geçmişte gerçekleştiğini; ancak konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır (Korkmaz 2014: 540).

Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi üç farklı şekilde yapılmaktadır: {-GAn}, {-(I,U)p tur-} ve {-mİş}. Bu çekimler arasında, anlamca bir fark tespit edilememiştir; genel kullanım sıklıkları da neredeyse aynıdır. Ancak, bu çekimlerin kişilere göre kullanım sıklıklarının değiştiği görülmüştür. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılan eklerin, kişilere göre kullanım sıklıkları *Tablo 2*'de görülebilir.

Tablo 2. TKT'de Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri Kullanım Sıklıkları

	{-mİş}		{-(I, U)p}		{-GAn}		Toplam
Teklik 1. Kişi	-		-üpmin	1	-genmen	1	2
Teklik 2. Kişi	-		-		-		0
Teklik 3. Kişi	-mİş	15	-Ip, -Up	17	-GAn	3	35
	-mİşdIr	41	-IpdIr, -UpdIr	11	GAndIr	49	101
Çokluk 1. Kişi	-mİşUzdIr / -mİşizdir	4	-ıpmiz/-üpmiz	3	-GAnmiz / -genmüz	32	39
Çokluk 2. Kişi	-mİşsiz	12	-psiz, Ipsiz, -Upsiz	45	-		57
Çokluk 3. Kişi	-mİşlAr, -mİşlArdIr	17	-IpdlrlAr, UpdlrlAr /-upturlar	3	-GAnlArdIr	3	23
	Toplam	89		80		88	257

Buna göre;

1. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi teklik 2. kişide tanımlanamamıştır. Teklik 1. kişi çekimi de toplam 2 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, genel olarak yarlık metinlerinde, Kırım hanı ve yarlığı gönderdiği hükümdarın kibarlık kalıplarıyla ifade ediliyor olmasından

kaynaklanmaktadır. Teklik 1. ve 2. kişiler yerine çokluk 1. ve 2. kişiler tercih edilmektedir. Han, kendisinden de “biz” diye bahsetmektedir.

2. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi, en çok teklik 3. kişinin eylemlerini anlatmak için kullanılmıştır. Bu durum, öğrenilen geçmiş zamanın şahit olunmamış eylemleri aktarma/rivayet etme özelliğinden kaynaklanmaktadır. Teklik 3. kişinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde en çok {-mİşdİr} ve {-GAndİr} ekleri kullanılmıştır.
3. 3. kişiyi, doğal olarak 2. kişi (çokluk) izlemektedir. Çünkü, sonradan haberdar olunan eylemlerin bir diğer doğal faili de 2. kişidir. Çokluk 2. kişinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde en çok kullanılan ek {-İpsiz} eki olmuştur. Yarlıklarda, önce karşı tarafın yaptığı eylemler öğrenilen geçmiş zamanla ifade edilerek sıralanmakta, daha sonra bunun karşısında Kırım hanının yaptıkları yine öğrenilen geçmiş zamanda belirtilmektedir. Bu nedenle, öğrenilen geçmiş zamanın çokluk 1. kişi çekiminin de yaygın olduğu görülmektedir. Bu bir üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Çokluk 1. kişi çekiminde en çok {-GAnmiz} yapısının kullanıldığı görülmektedir.

2.1.2.1. {-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{-mİş} eki, Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin tarihî dönemlerinde öğrenilen geçmiş zaman çekim eki olarak kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesinde, az sayıdaki örnekte sıfat-fiil eki göreviyle görülen ek, çok daha yaygın bir biçimde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görev almıştır. {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, konuşanın şahit olmadığı, sonradan öğrendiği ya da fark ettiği fiillerin zamanını karşılamak üzere kullanılır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki {-mİş}’ın kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nemeth, Bang ve Brockelmann bu ekin -m ve -ş’li fiil isimlerinden oluştuğunu iddia etmişlerdir (Kuznetsov 1997: 194). Ramstedt ekin yapısını -m fiilden isim yapma eki + -iş (iş, şey) şeklinde kurmaktadır ((Kuznetsov 1997: 210; KTLG.109). Kononov ise {-mİş} ekini, Mançu-Tunguzcanın geçmiş zaman morfemi -ba, -bi eki ile topluluk-çokluk morfemi -ş (s) ekinin birleşmesiyle açıklamıştır (Kuznetsov 1997: 210). Kuznetsov, Kononov ve Ramstedt’in açıklamalarına katılmamakta ve ekin kökenini -miş < -biş < -biş < bi iş < bir iş biçiminde vermektedir (Kuznetsov 1997: 210-211).

Bu ek, Köktürk metinlerinde sıfat-fiilden çok çekimli fiil olarak kullanılmış ve öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmiştir. Ek, bu dönemde bir örnek hariç (*ölür-miş men*) yalnızca 3. kişi için kullanılmıştır: *kılın-mış, taşık-mış, bol-mış, törü-miş, sıgta-mış, teril-miş* (Tekin 2000: 189-190). Bu dönemde {-mİş} ekinin sadece düz-dar ünlülü biçimi görülmektedir.

Uygur Türkçesi döneminde ise, ekin ses açısından çeşitlendiği, genel olarak {-mİş} şeklinde görülmekle birlikte; *n* ağzında yer yer [-mAş], yuvarlak ünlülerden sonra çok nadir olarak da [-mUş] şeklinde geldiği görülmektedir (Gabain 2003: 81): *er-miş, yarlıka-mış, yarat-mış, ün-miş*. Gabain, ekin bilinen geçmiş zaman çekimli bir yardımcı fiille kullanılması durumunda, bilinen geçmiş zamanın ifade ettiği bir zamandan daha önceki bir zamanı ifade ettiğini belirtmektedir: (*oğuz süsi üç biñ er-miş biz iki biñ er-timiz* “Oğuz askeri üç bin er imiş, biz iki bin er idik.” (To.16) (Gabain 2003: 81).

Karahanlı Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan {-mİş} eki, Köktürkçe döneminde olduğu gibi yuvarlak ünlülü fiillere de düz-dar biçimiyle gelir. Ayrıca, az sayıda da olsa ekin 1. ve 2. kişi çekimleri de görülmeye başlar: *kör-mişim, men mit-miş men, unit-miş men, kıl-mışın, bekle-miş sen, yitür-miş sen, bar-mış, bermiş, tayan-mışlar, kirtgün-miş tururlar* (Hacıeminoğlu 2008, 186; Güner 2008: 440-444). Güner, Karahanlı Türkçesi metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi örneklerine çok fazla rastlanmadığını, kullanılan şekillerin büyük kısmının teklik 3. kişiye ait örnekler olduğunu belirttikten sonra, teklik 1. ve 2. kişilere ait az sayıda, çokluk 1. ve 2. kişilere ait ise hiç örnek olmamasının nedenini, dönem eserlerinin konuları ve üslup özelliklerine bağlamaktadır (Güner 2008, 440). Karahanlı Türkçesinde ek *ol* ve *turur* sözcükleriyle birlikte kullanıldığında, kuvvetlendirme ve kesinlik anlamları da vermektedir (Güner 2008, 440-441).

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde yaygın olarak kullanılan {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zamanın, Harezm, Kıpçak ve Çağatay sahalarında kullanımı giderek azalmaya başlamıştır (KTLG.107).

{-mİş} eki Harezm Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılmıştır. Ekin ünlüsü bu dönem metinlerinde de her zaman düz-dardır. Ayrıca çokluk 1. kişi dışındaki tüm kişilerde çekimine rastlanmaktadır: *unit-miş men, er-miş men; keltür-miş sen, az-miş sen, sindurma-miş sen; in-miş, tut-miş, keltür-miş, min-miş; sal-miş*

siz, sat-mış siz, bol-mış siz, otur-mış siz; er-mişler, iç-mişler, bar-mışlar, köç-mişler, öltür-mişler (Toprak 2005: 230-231).

Ek, Kıpçak sahasında CC'de çoğunlukla sıfat-fiil göreviyle kullanılmıştır; çok az sayıdaki örnekte öğrenilen geçmiş zamanı karşılamaktadır (Karamanlıoğlu 1994: 123). Aynı durum Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi için de geçerlidir, ek bu metinlerde yalnızca iki örnekte zaman eki göreviyle kullanılmıştır: *susa-mıştır, susa-mıştırlar* (Güvenç 2014: 297). Memlûk Kıpçak sahasında da 1. ve 2. kişi çekimlerinde çok sık kullanılmayan ek, daha çok 3. kişilerde görülür (Karamanlıoğlu 1994: 123; Güner 2013: 208-209).

Altın Orda ve Kırım yarlık ve bitiklerinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi çok az örnekte görülmektedir. Ancak görülen az sayıdaki örnekte yalnızca {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman kullanılmıştır (Özyetgin 1996: 41, 61; Sıtkı Özkul 2011: 100). Çağatay Türkçesinde de öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılan {-mİş} eki, şiirde nesirden daha çok görülmektedir. Bu ekle yapılan zaman çekimi bazen bilinen geçmiş zamanı karşılamak için de kullanılır (Eckmann 1988: 130).

Eski Anadolu Türkçesinde {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, bu kipin aslî biçimi hâline gelmiştir. Ek bu dönemde yalnızca düz-dar ünlülü biçimde gelmektedir. Ancak Osmanlı Türkçesinin geç dönemlerinde yuvarlak şekliyle karşımıza çıkar. Ayrıca, 2. kişilerde zamir, diğer kişilerde iyelik kökenli eklerle çekimlenir: *iç-mişem, kapıl-mışsın, esirge-miş, bin-mişüz, dut-mışlar* (Akar 2008: 169-170).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-mİş} öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünümüleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 3*'te görülebilir.

Günümüzde, {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi, kuzey ve doğu lehçelerinde zaman içinde kullanımdan düşerken, Türkmence hariç güney-batı, Oğuz grubu lehçelerinde aslî öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir. Çağatay Türkçesi döneminden itibaren kullanımı azalan ekin bu lehçenin devamı olan Özbek ve Yeni Uygur sahalarında da seyrek kullanıldığı görülmektedir. Ek bu lehçeler dışında Tuva ve Yakut Türkçelerinde görülmektedir (KTLG.107).

Çağdaş Kırım Türkçesinde {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi görülmez. {-mİş} eki tarihî sahadaki kullanımını {-GAn} ekine bırakmıştır (Savran 2003: 54). Ek çok seyrek olarak sıfat-fiil göreviyle kullanılmaktadır (Savran 2003: 95).

Tarihi Kırım Türkçesinde ise, {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi {-GAn} ve {-Ip} ekleriyle kurulan yapılar kadar yaygındır. Teklik 1. ve 2. kişi dışında diğer tüm şahıslarda çekimi görülmektedir. TKT’de {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	-mİşUzdIr / -mişizdir
2. Kişi	-	-mİşsiz
3. Kişi	-mİş / -mİşdIr, mışdur	-mİşlAr, -mİşlArdIr

TKT’de öğrenilen geçmiş zaman çekimi eki {-mİş}, her zaman düz-dar ünlülüdür, yuvarlak ünlülü fiil tabanlarına da düz-dar olarak gelir: *buyur-mış* 238/12, *ma‘lûmımız ol-mışdır* 187/25, *bul-mışdır* 187/18, *düş-mışdır* 203/37.

Çokluk 1. kişi çekiminde ve 3. kişilerde ekin üzerine [dIr] bildirme eki gelmektedir. Bildirme eki bir örnek hariç düz-dar ünlülüdür: *kal-mışdur* 003/07.

Teklik 3. Kişi: -mİş / -mİşdIr, mışdur

- *siz kardaşımıza ve heṭmana ve miḥavskiye mektûblar yazup kapuçı başısın köndermiş andan soñra kazaḫ üzerinde üç dört ay **dur-mış** ne kapuçı başısın köndermişsiz ve ne cevâb kelmiş* 203/34
- *miḥavski ‘askerimizi başmaya kelürken haber alup qarşu çıqdıklarında ‘azîm-i cenk olup ‘askeriñüz **bozıl-mış*** 203/39
- *meḥmed girayḥan ağaçamız ḥan olup kelürken iki elçiñüz aḳkermana qarşu **kel-miş** bâ-fermân-ı ḥudâ biz dahı ḥan olup baba yurdına kelüp tahta cülûs eyledigimizde kendimiz elçi köndermeyinçe tarafıñızdan elçi kelmedi* 203/27
- *siz kardaşımıza ve heṭmana ve miḥavskiye mektûblar yazup kapuçı başısın **könder-miş*** 203/34
- *ol tilmaç katl etgen ḥarâmizâdeyi tutdurmağa buyurğan kullarımızdan kaçup özüye varır iken kazaḫ râst kelüp öldürip cezâsın **bul-mışdır*** 187/18
- *ḥalk içinde ketürüp aldımızdan ötdergende ḥayrân olup barça dîvânımızda bolğan ḥalk ḥayretde **kal-mışdır** munday top şamur mı olur* 121/13
- *taḳı şived kıralı kendi yurtına ḳanâ‘at itmeyüp leyh memleketine kıral olmaḳ içün çalışup siz kardaşımıza dahı tüşmân olduḡı haberi **olin-mışdır*** 178/29

- *ilçinüz ve sipāhīnüz yedine memhūr defteri temessük virilüp ri‘āyet birle vilāyetiñüz **yollan-mışdır*** 066/13
- *üç def‘a dil aldırılmışlar zāhir dostlığa kelen dostdan dil aldırılmaz miḥavski bozıldıkda dil aldırıldığı tatarlar yine ‘askerimize **düş-mışdır*** 203/37
- *yazdıklarıñuz ma‘lūm-ı humāyūnımız olmışdır pādīşāhlar arasında dostlık ve kardaşlık oldıktan soñra aralarında ricā ve tilek ola **kel-mışdır** pādīşāhlığa lāyık olan budır* 145/13
- *könderdügiñiz kāğıdıñız kelüp vāşıl oldı içinde yazmışsınız ki kıralımızdan bize kāğıd kelüp tenbīh **eyle-mışdır** ki kıban tatarı her zamān kelüp ton boyun çapup zarardan ḥālī degillerdir bu ḥuşūşı kıırım ḥanına bildirgeysiz* 298/05
- *iki şāhid bulunmazsa adam katl itmek olmazdır kitābımızdan tışarı itmek olmayup öyle olursada ölüm mertebesine varınça ḥakāretler **itdiril-mışdır*** 187/21

Çokluk 1. Kişi: -mİşUzdır / -mişizdir

- *bu kadar karaçılarımızı defter **it-mişizdir** evvelden bu kadar begler karaçılar ala kelmişler bunlar daḥı isterler* 036/70
- *siz kardaşımız bile ‘ömr āhiriğaçā uzun uzak barış yarış **bol-mışuzdır*** 012/93
- *yine ilçimiz ve yakın kulumız faḥrū’l-ākṛān ibrahīm mīrzāyı muḥabbet-nāmemiz birle **könder-mişüzdir** barça dostıñuza dost ve barça düşmānlarıñuza biz daḥı düşmānmiz* 066/14

Çokluk 2. Kişi : -mİşsiz

- *ḥālā moskova üç komşār könderüp şulḥ **ol-mışsiz** bu cānibe āşlā bildirmediñüz* 203/18
- *ol sa‘ādetgirayḥan kününde yiberilgen çapkun kişileriñüzni taraflarıñızğa yiberirimiz için **yaz-mışsiz** biz ḥan-ı ā‘zam ḥazretlerimizde bolsa siz kardaşlarımızniñ murādınça ol çapkunlarıñızğa izin ve ruḥşat birüp taraflarıñızğa yiberdik* 296/13
- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz ciberig idiñüz dip ricā **it-mışsiz** biz taḳı ciberirge buyurğan* 194/51
- *ḥazīne defterlerine yazdırup kün ilgeride bolsa eksiksiz varurğa buyurdık **di-mışsiz*** 139/16

- *düşen esîri kirüye virmemizi ricā **eyle-mişsiz** 203/44*
- *merhûm ağaçamız barışdıktan soñra özi kazağı ile ittifāk idüp **yüri-mişsiz** 160/19*

Çokluk 3. Kişi : -mİşlAr, -mİşlArdır

- *yedi kazağ ilçinüzin kefilligi zamânında **kaç-mişlar** böyle kaçan kazağların bahası virile keldendir şahiblerine virip yibergeysiz 121/38*
- *tağı elçilerimizden adamımız murād nām kimse tenhāda siz kardaşımıza lāyıksız söz aytdı deyü **alı ko-mişlar** pādīşāhları diline aldığına hāşā ki bizim rızamız ola 178/45*
- *kazağ üzerine te‘mîn eylediğiniz ‘asker üç yerden yürüyüp bizim ‘askerimizden üç def‘a dil **aldır-mişlar** zāhir dostlığa kelen dostdan dil aldırılmaz 203/36*
- *han oğullarına ve kızlarına tiyiş virile kel-miş ve bu tarafda ala **kel-mişler** bizim zamân-ı ‘adāletimizde kelmemek olur mı 036/69*
- *şimdi or kapusından sekiz yüz yılkı alup ve bir kaç adamımızı katl idüp **kit-mişler** ançak kim olduğu haberin alduğumuz yoktur 298/14*
- *keçenlerde or taşrasında beş adamımızı öldürüp bir miqdār at ton tarafına **kötür-mişler** 298/13*
- *ba‘zı kimseler murtażā pāşā hāzretlerine tarafıñuzdın varğan adamlarıñuza yalğan **söyle-mişler** 025/84*
- *iki curt biri birige düşmān olurğa özü şuyı içinde olan hārāmī hırsuz kıristiyan kazağları sebab **olın-mişlardır** 004/30*
- *sa‘ādetlü ve devletlü pādīşāh ‘ālī-vaqār hāzretleri elem çeküp erdel memlekerin cavlamak için köp ‘askerler ta‘yīn **it-mişlerdir** 178/34*
- *lakin özi kazağı vilāyetimizdin çok māl **sür-mişlerdir** hiç zabt itmediñüz 066/18*
- *leyhden aldığıñ ismelinski ve sāir kal‘aların vir ve barabaşa ‘alāka eyleme deyü da‘vā idüp elçilerin habs **eyle-mişlerdir** böyle iken şimdi siz kırırma bildirmeyüp moskov ile barışmak inşāf mıdır 203/21*

{-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, daha çok *degildir/tügildir* sözcüğü ile yapılmaktadır:

- *bundan ötüri dostlık bozulmak lâzım kelmez kırim siziñ az dostlığınıñızda **bulın-mış degildir*** 203/42
- *hırsızlık birle vilāyetiñüze varan noğayla ve tatarıñ muhkem haqqından kelüp siyāset ideyöriz hiç bir zamānda böyle zabt **ol-mış degildir*** 066/18
- *muḳaddemā kırim yurtına ḥan olduğıımızda itdüğimiz ‘ahd ve yeminimiz bozulmak ihtimālī yoḳdır naḳz-ı ‘ahde sebep olaçaḳ iş **ol-mış degildir*** 160/26
- *düşen esīri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz ola **kel-mış degildir** lākin žāī‘ olmuş dostlık olursa bir ḥālī körilür* 203/45
- *ağaçlarımız ‘aşırılarında aramızda bolğan ‘ahd ve yemīnge bozgaklık ḥuşūsi bu tarafdın **ol-mış tügil-dir*** 293/28

Ancak, fiil tabanlarına olumsuzluk yapım eki {-mA} getirilerek de {-mİş} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu yapılabilmektedir:

- *elḥamdü’lillāh te‘ālā ecdādımızdan beri bu cemi‘yyet **olma-mış** āllāhu te‘ālā virdi* 036/71
- *nemse başına adam köndermişler dostlığa lāyık bir cevāb **virme-miş*** 203/33
- *heṭmana elçileriñüz kelüp sulṭāna bir mektūb **könderme-mişsiz*** 203/38

Tablo 3. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-mlş}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 189-190)	UYGUR (Gabaın 2003: 81)	KARAHANLI (Haceminoğlu 2008: 186; Güner 2008: 440-444)	HAREZM- ALTIN-ORDA (Eckmann 1998a: 204-205; Ata 2014: 89; Toprak 2005: 227-231)	ALTIN ORDA YARLUKLARI (Özyeğin 1996: 41)	KIRIM YARLUKLARI (Özyeğin 1996: 61; Sıkr- Başer 2011: 100)	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 130; Eckmann 1998b: 242)	ESKİ ANADOLU (Akca 2018: 169-170)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ
							CC (Gabaın 1998: 99; Güner 2013: 198-207)	Emeni Kıpçakçası (Güvenç 2014: 297)	Memlük Kıpçakçası (Karamanlioğlu 1994: 120-122; Güner 2013: 198-207)				
Teklük 1. Kişi			-mlş men	-mlş men					-mlş men (TZ, KK)	-mlş min	-mlş/Am	-	-
			-mlş-im						-mlş-em (TZ, KE)				
Teklük 2. Kişi			-mlş sen	-mlş sen			-mlş sen (tek örnek)		-mlş-sen (TZ)	-mlş sin	-mlş/ln	-	-
			-mlş-ing										
Teklük 3. Kişi	-mlş	-mlş	-mlş	-mlş		-mlş	-mlş		-mlş	-mlş	-mlş	-mlş	-
		-mAş (n ağzında)	mlş ol					-mıştur (tek örnek)		-mlşdur/tur		-mlşdlr, mlşdur	
		-mUş (yuvalak ünlüden sonra nadiren)											
Çokluk 1. Kişi				-mlş miz					-mlş biz	-mlş biz			-
											-mlş/Uz	-mlşUzdlr, mlşizdlr	-
Çokluk 2. Kişi				-mlş siz		-mlşsiz			-mlş siz	-mlş siz	-mlşslz	-mlşsiz	-
			-mlş/Ar	-mlş/Ar	-mlş/Ar	-mlş/Ar			-mlş/Ar	-mlş/Ar	-mlş/Ar	-mlş/Ar	-
Çokluk 3. Kişi			-mlş tururlar					-mışturlar (tek örnek)		-mlşqdUr/Ar, -mlştUr/Ar		-mlş/Ardlr	

2.1.2.2. {-(I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{-(I, U)p} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, çok sık görülen bir zarf-fiil ekidir. Ek aynı zamanda, [-dIr], [dUr] (< tur-ur) bildirme eki ile birlikte öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kullanılmaktadır. {-(I, U)p} zarf-fiil eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi; temel olarak söyleyenin, fiilin yapılabittiğini kesin olarak bilmediğini, başkasından öğrendiğini belirtmektedir. Ayrıca bu çekim hareketin yapıldığını sonradan fark etme, sonradan anlama veya sonradan görme anlamlarını da içermektedir (KTLG.85).

Fiil tabanı+{-(I, U)p}+tur-ur+kişi eki şeklinde kurulmuş olan bu kipte yer alan zarf-fiil ekinin çekimli fiil yerini tutması, kendisinden sonra gelen yardımcı fiilin eklenmesi ya da tamamen düşmesi sebebiyledir (Ergin 2013: 301): *ayt-up tur-ur+miz > ayt-up+miz* 002/43 gibi.

{-(I, U)p} eki, zarf-fiil yaptığı durumlarda, çoğu kez, esas fiildeki kipin yerini dolduran bir “ikame” özelliği göstererek arka arkaya aynı şekle sahip kiplerin tekrarlanmasını önlemek üzere kullanılmaktadır (Korkmaz 2014: 853). Bu nedenle, fiil kip ve zaman eklerinin yerini tutma özelliği göstermesi doğaldır.

Coşkun, {-(I, U)p} zarf-fiil eki üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini tarayarak ekin Türkçede zaman kavramı olarak kullanılmaya yatkın olduğu sonucuna varmıştır: “‘Ahmet kitabı alıp gitti’ (alıp gitmiş, alıp gidecek, alıp gider vb.) cümlesi ‘Ahmet kitabı aldı (ve) gitti’ (almış ve gitmiş, alacak ve gidecek, alır ve gider) şeklinde de ifade edilebilir. Görüldüğü gibi -(I)p zarf-fiil eki, birlikte kullanıldığı esas fiile zaman kavramı yükleyen bir çekim eki fonksiyonuna sahip olabilmektedir” (Coşkun 1999: 187). Ayrıca {-(I, U)p} zarf-fiil eki, geldiği fiile esas eylemden önce yapılmış bir eylem anlamı kattığı için daha çok bitmişliği ifade etmektedir (Turgunbayev 1999: 502).

{-(I, U)p} eki, Eski Türkçe döneminde zarf-fiil eki göreviyle kullanılmıştır (Gabain 2003: 84), Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde zaman eki görevi yoktur. Ancak 13. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle beraber zarf-fiil eki işlevinin yanında zaman eki göreviyle de kullanılmaya başlamıştır⁵²: *eşit-ip turur-men* (NF. 119-17),

⁵² Eckmann (1998a), Harezmi Türkçesinde -DI/-DU eki ile çekimlenen zamana "görülen geçmiş zaman", -p tur- yapısıyla çekimlenene "belirli geçmiş zaman" demektir (s. 206). Ata (2014) ise, bu

öltür-üp turur-sen (KE.36r11), *kel-ip turur* (NF.253-13), *oltur-up turur-miz* (KE.118r15), *kötr-üp turur-siz* (NF.169-6), *al-ip tururlar* (KE.226r19) (Toprak 2005: 232-235). Bu dönemde, dönemin ilk eserlerinden KE’de ve MN ile Mi’râc-nâme’de (MR), yapının [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçiminde ya da tur- yardımcı fiilinin tamamen düşmesiyle sadece [- (I, U)p] biçiminde geldiği bazı örnekler görülmeye başlamıştır: *ant içip-men* (KE.48r10), *fıkr kılip-sen* (KE.186v11), *uyuklap-dur* (KE.170r18), *körüp-miz* (KE.88r12), *kelip-siz* (KE.93v13), *bolup-dur* (MN. 142), *körüp-men* (MR.21-1) (Ata 2014: 89). Ancak Harezmi sahasında yapının +{-(I, U)p}+tur-ur+kişi eki şekli daha yaygındır.

Ek öğrenilen geçmiş zaman eki işleviyle, Kıpçak Türkçesinde de görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçimi daha yaygındır (Güner 2013: 209). CC’de anlamı, yeterli örneği olmadığı için, {-DI} ekli bilinen geçmiş zamandan ayırt edilemeyen bir geçmiş zaman bildirmekte ve *turur* ya da *tur* yapısı olmadan kullanılmaktadır: *ayta bil-ip sen* (CC.143,14), *alma-yıp sen* (CC.139,3). Bu çekim, Memlûk Kıpçak sahasında daha çok [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçimiyle (Karamanlıoğlu 1994: 124; Güner 2013: 209-213), Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise 1. ve 2. kişilerde [- (I, U)p]; 3. kişilerde [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçimindedir (Güvenç 2014: 297-298).

Çağatay döneminde, çoğunlukla [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçimiyle görülmekle birlikte *turur/durur* yapısıyla kullanıldığı da görülmektedir (Eckmann 1988: 138). 1. ve 2. kişilerde, sık sık sadece [- (I, U)p] yapısıyla kurulan bu şekil, geçmişte olan ancak etkileri şimdi de devam eden bir fiil zamanını kurmaktadır (Eckmann 1988: 138-139). Eski Anadolu sahasında bu yapı sadece teklik 3. kişilerin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görülmektedir: *tol-updur* (KTMS/32b), *yat-updur* (Süh.1570), *dile-yüpdür* (DK.127-9), *dut-updur* (Kenz 44a/7) (Akar 2018: 170).

Bu yapının örneklerinde *turur*’lu şekiller yanında, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde *turur*’dan hece düşmesiyle oluşmuş [- (I, U)pDİr], [- (I, U)pDÜr] biçimlerinin ya da sadece [- (I, U)p] ekiyle yapılan çekimin de görülmesi, ekin yazılı

yapının KE, MN ve Mirac-name’de sadece birkaç kez geçtiğini belirtmiş ve bu çekimi "belirsiz geçmiş zaman" çekimi olarak nitelendirmiştir, Ata, bu çekimi -p DÜr-kişi zamiri şeklinde kurmaktadır (s. 89). Harezmi Türkçesinde fiil ile ilgili müstakil bir çalışması olan Toprak ise, bu yapıyı “öğrenilen geçmiş zaman” başlığı altında vermektedir (Toprak 2005: 232).

metinlerde ilk kez görülmeye başladığı 13. yüzyıldan önce de konuşma dilinde var olduğunu göstermektedir (KTLG.89).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-(I, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünüşleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 4* te görülebilir.

Günümüzde, yaşayan Türk lehçelerinin bazılarında bu kip hâlen [-(I, U)pDİr], [-(I, U)pDÜr] ya da *-Dİr*, *-Dür*’dan kısalma [-DI] ekleriyle kullanılmaya devam etmektedir. Buna karşın bazı lehçelerde *turur* ya da *tur* yapısı tamamen erimiş; *-p* zarf-fiil eki müstakil olarak zaman kavramını belirtir hâle gelmiştir (Efendioğlu 2010: 9-10).

Günümüzde, bu geçmiş zaman kipi Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas ve Tuva yazı dillerinde kullanılmaktadır (KTLG.69).

Çağdaş Kırım Türkçesinde kullanılmayan bu ek (Yüksel 2012: 852-855; Savran 2003: 54) **Tarihî Kırım Türkçesinde**, öğrenilen geçmiş zaman işleviyle sıklıkla kullanılmıştır. Tespit edilen örneklerde, yapının aslında bulunan *tur-* eyleminin teklik ve çokluk 3. kişi çekimleri dışında kaybolduğu görülmektedir. Yapının çekiminde zamir kökenli kişi ekleri kullanılmıştır.

TKT’de {-(I, U)p} zarf-fiil ekiyle kurulmuş öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-üpmın	-ıpmız/-üpmız
2. Kişi	-	-psız, Ipsız, -Upsız
3. Kişi	-Ip, -Up / -İpdİr, -Updİr	-İpdİrlAr, UpdİrlAr /-upturlar

TKT’de {-(I, U)p zarf-fiiline gelen yardımcı ünlünün dudak uyumuna aykırı biçimde genellikle yuvarlak olduğu görülmektedir: *yık-up* 002/18, *alın-up* 274/28, *esir id-üp* 002/13, *yiberil-üpdır* 274/28, *ayt-upmız* 002/43, *kıl-upsız* 036/26, *yaz-upsız* 036/26.

Yapının kuruluşunda bulunan *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi (*turur*), TKT’de tamamen ekleşmiş ve ötümlüleşerek [-dİr] biçimini almıştır. {-(I, U)p zarf-fiili ile kurulan öğrenilen geçmiş zaman çekiminde [-dİr] yapısı yalnızca 3. kişi çekimlerinde görülmektedir. Yapının [-dÜr] biçiminde yuvarlak ünlü ile geldiği örnek yoktur. Az

sayıdaki birkaç örnekte yapının [-tUr] biçimine rastlanmaktadır: *dost bol-upturlar* “dost olmuşlardır” 015/160; *elçilerinüz kuşçı başılarımızğa ve kapuçılarımızğa kadimden beril-e kel-gen şeyleri tamām bir-meyüptürler* “Elçileriniz kuşçu başılarımıza ve kapıcılarımıza eskiden beri verilegelen şeyleri tam olarak vermemişlerdir.” 274/31. Teklik 3. kişi çekiminde [-dIr] yapısının da düşmesiyle çekimin yalnızca {-(I, U)p} ekiyle yapıldığı örnekler de vardır ancak bu örnekler genel olarak 16. yüzyıl sonlarına rastlayan ilk metinlerde ve az sayıdadır.

Tarihî Kırım Türkçesinde {-(I, U)p(dUr)} yapısıyla kurulan öğrenilen geçmiş zamanın şahıslara göre çekilmiş örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi: -üpmin

- *hündkâr hazretleriñge bildir-üpmin devletluğ pâdişâh hündkâr hazretleri min gâzî giraynıñ bu sözini yaḥşî kördiler* 005/57

Teklik 3. Kişi: -Ip, -Up / -Ipdlr, -Updlr

- *faḳîrlerin incidüp üşendirgenlerin pâdişâh hündkâr hazretleri bilüp ḳahrğa kil-ip men gâzî giray ḥaṅğa ḥükm-i şeriflerin çavışları birlen yiber-ip* 005/34-35
- *adamlar ne dersiz men bu vilâyetge yañı keldim aḥvâl bilmem ḳardaşımız uluğ pâdişâh ḥan hem bey miḥayla fidaraviç hazretleri bizge elçi ciber-ip elçisi bile ḥaṭṭ yaz-ip ḥaṭṭında bulay dipdir ve öz bulay ḳılupdır dedigimizde* 036/31
- *hiç bir türlüḡ cavlık ḳılmasımızğa inam ḳılḡay erdiñüz ozḡan yıl için yiberilgen ḥazîne elçiñiz ivan palitiç ḳolından alın-up ançaḳ ṭonları keçi ve ṭar ziyâde yaman ve alçaḳ yiberil-üpdır* 274/27
- *miḥayla fidaraviç hazretleri bizge elçi ciber-ip elçisi bile ḥaṭṭ yaz-ip ḥaṭṭında bulay di-pdır ve öz bulay ḳıl-updır de-digimizde* 036/32
- *elçi ḳaplân ağadan ve yoldaşlarından vilâyetiñizge alup kitgen esîrlerniñ aḳçeleri berilmey ḳal-updır anlarını berdirirge buyurḡay erdiñüz* 274/43
- *çapḳunımız ‘oşmân ulan öziñüzden ḳaytup kelgende öziñiñ mosḳov memleketinin içinde yolların adaşdırıp kermanlarıñuzdan çekü digen ḳal‘añuza kelüp ol ḳal‘ada bolḡan voyvadañuz boḡdan vişkev digen adamıñuza yolug-updır* 105/105

- *hazîne elçiniñ ivan palitiç qolından alınup ançaq tonları keçi ve tar ziyâde yaman ve alçaq **yiberil-üpdır** pâdişâhlar bir birlerine yiberen şeyler pâdişâhlar lâyıqınca kerekdir yaman şey yibermek pâdişâhlargâ lâyıq tügildir 274/28*

Çokluk 1. Kişi: -ipmiz/-üpmiz

- *burunğı ‘ahdımızgâ bütün bolıp **tur-ipmiz** mübârek hatırañuzgâ bulay alay nimerse keltürmegeysiz 012/102*
- *mezbûra ba‘zı ağız cevâbı **ayt-upmiz** yaǵşı şorup bilgeysiz 002/43*
- *sa‘dî çelebini körinişiniñuzgâ aldırmañ valuñadan kıyartardıñuz bu iş dostlıqgâ lâyıq tügildir anıñ sebebli kim sizniñ çapķunıñuz yatur elçiniñuzgâ ve tutsaķlarıñuzgâ **körset-üpmiz** siz dağı işbu elçimizni muhabbetlik milen körinişiniñuzgâ ve elçilerimizgâ körüştürüp ta‘cıl kıyartargay erdiñüz 216/50*

Çokluk 2. Kişi: -psiz/-Ipsiz/-upsiz

- *maǵmûd çapķunımızni **şayla-psiz** añada bu hatıramızgâ hoş aldık 015/221*
- *pâdişâh bahâdır giray han hâzretlerimizge ciberip ki meniñ bu işlerden haberim ve âgâhım yoķdır **di-psiz** 036/25*
- *sizde bolsañuz sa‘âdetlü ve devletlü hünkâr hâzretlerine ilçi ciberüp yine burunğıday barışlıq **tile-psiz** 053/56*
- *siz taķı biz uluğ han hâzretlerimizge dutsaķlar bahâsı toñğa bardı dip kâğıd **yaz-ipsiz** 238/16*
- *taķı ulu elçi birlen yigirmi beş adam ve çapķun birlen on beş adam kelürge kabûl itdük dip **bildir-ipsiz** taķı ‘ömr âhırıgâça dostlık ve kıardaşlıqda taymay dostımızgâ dostlık idüp düşmânımızge düşmânlık idüp kıardaşlıqda muhkem bolurıñuz yazılmış 139/18*
- *meǵmed giray han zamânında uluğ elçiniñuzni **yiber-ipsiz** hünkâr hâzretleriğâ baş **ur-upsiz** taķı dostlık sözini i‘lâm **it-ipsiz** 013/84*

Çokluk 3. Kişi: -ıpdırlar, -updırlar

- *fikriñüz bar bolsa yakın sipâhileriñüzden elçiniñuzi yibergey irdiñüz ötgen târihlerde kelgen elçileriñuzni cibermey **kaldır-ıpdırlar** bizim zamânımızda kelgen elçileriñüz kıalmay tutķavsız ciberilüp ve ağız cevâbımız elçimizge ısmâr kılungandır 198/20*

- *dost bol-upturlar* “dost olmuşlardır” 015/160
- *kermanlarıñuzdan çekü digen kal‘añuza kelüp ol kal‘ada bolğan voyvadañuz boğdan vişkev digen adamıñuza yoluğupdır köp ħorlıklar tıp yol ağaları şa‘bān ağanı alup kal-updırlar iki yurtñıñ ortasında yürügen âdemlerge munday ħorlık bolmak lâyıkmıdır* 105/105

{-(I, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimin olumsuzu az sayıda örnekte tespit edilmiştir. Tespit edilen bir örnekte olumsuz fiil tabanının çekimlenmesiyle yapılmıştır: *ħazîne keltürgen elçileriñüz kuşçı başılarımızğa ve ħapuçılarımızğa ħadimden berile kelgen şeylerni tamām birme-yüptürler* 274/31. Birkaç örnekte de {-(I, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimin olumsuzu Çağatay Türkçesinde olduğu gibi (Eckmann 1988: 139) {-y(dIr)} yapısı ile kurulmuştur: *bizim şāhāne ħan atımızñı tamām yazma-ysız burunğı şart-nāme ħaṭṭınça yazılma-ydır* “Bizim şahane han unvanımızı tam olarak yazmamışsınız, önceki şartnameye göre yazılmamıştır” 015/54; *taķı bigeçlerimizge ne çaklı nimerseler yiberdiñiz elçiñizden ma‘lūm ħılmadıķ taķı (...) ve ħapuçı başımızğa kele turğan tiyişleri barçaları ma‘lūm ħılınmaydır* “dahi kızlarımıza ne gibi şeyler yolladınız, elçinizden öğrenmedik ayrıca (...) ve kapıcı başımıza geleduran tiyişleri, hiçbirisi malum kılınmamıştır” 015/102; *ħazîne keltürgen aķlançay degen boyarıñuz velişāh ħulumızğa ve ħardaşlarına ‘ādet üzre berile kelgen pādişāhlıķ yarlıķaşıñızñı öt-gen yıl tamām berme-ydirler* “Hazine getiren Aklançay denen boyarınız, Velişah kulumuza ve kardeşlerine adet üzre verilegelen padişahlık bahşişinizi geçen yıl tam olarak vermemişlerdir.” 269/31.

Tablo 4. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-l, U)p}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM- ALTIN ORDA	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIRÇAK				ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 138; Eckmann 1998b: 243)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 169; Göleev 2011: 80)	TARİHî KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ
							CC (Gabaş 1998: 99; Güner 2013: 209-213)	Ermeni Kıpçakçası (Güner 2013: 209-213; Güvenç 2014: 297-307)	Memlik Kıpçakçası (Karahanioğlu 1994: 124; Güner 2013: 209- 213)					
Teklik 1. Kişi				-l, U)p turur men					-l, U)p turur men					-
							-l, U)pılır men		-l, U)pılır men, - (l, U)pılır men		-l, U)pılır min			
				-l, U)p men (KE)				-l, U)p men	-l, U)p men		-l, U)p min		-üpmın	
Teklik 2. Kişi				-l, U)p turur sen					-l, U)p turur sen		-l, U)pılır sin	-y)Up durursın		-
							-l, U)pılır sen, - UptUr sen		-l, U)pılır sen, - (l, U)pılır sen					
				-l, U)p sen (KE)			-l, U)p sen	-l, U)p sen	-l, U)p sen		-l, U)p sin			
Teklik 3. Kişi				-l, U)p turur			-l, U)p turur		-l, U)p turur			-y)Up durur		-
				-l, U)p dur (KE, MN)			-l, U)pılır, - UptUr	-l, U)pılır, - (l, U)pılır	-l, U)pılır, -l, U)pılır	-l, U)pılır/dur -l, U)p turur/durur		-l, U)pılır	-l, U)pılır	
													-l, U)p	
Çokluk 1. Kişi				-l, U)p turur miz/biz					-l, U)p turur biz					-
									-l, U)pılır biz	-l, U)pılır biz				
				-l, U)p miz (KE)				-l, U)p biz	-p biz	-l, U)p biz			-l, U)pılır/- üpmiz	
Çokluk 2. Kişi				-l, U)p turur siz/sizler										-
									-l, U)pılır siz	-l, U)pılır siz				
				-l, U)p siz (KE)				-l, U)p siz	-l, U)p siz	-l, U)p siz			-psiz, lpsiz, - Upsiz	
Çokluk 3. Kişi				-l, U)p tururlar								-y)Up dururlar		-
								-l, U)pılırAr, - (l, U)pılırAr	-l, U)pılırAr, - (l, U)pılırAr	-l, U)pılırAr, - (l, U)pılırAr			-l, U)pılırAr, - UpdırAr /- dururlar	
				-l, U)p										

* Eldeki çalışmadan önce, Kırım sahası yarlıklarını inceleyen Özyetgin (1996) ve Sıtkı-Baser (2011)'de, {-l, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimine rattanmamıştır. Ancak Özyetgin (1996)'da "Belirsiz geçmiş zamanın hikayesi" başlığı altında şu iki örneğe yer vermiştir: *yörü-pılır* (erdük) K.III.10, *kır-ıptılır* (erdü) K.III.14.

2.1.2.3. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

{-GAn} eki, Tarihî Kırım Türkçesinin çok kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Bu ek, TKT’de öğrenilen geçmiş zamanın çekiminde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sıfat-fiil ekleri, hareket bildiriminin yanında zaman ifadesi de taşırlar ve hareketin hangi zamana ait olduğunu gösterirler (Ergin 2013: 315). Bu durum sıfat-fiilleri, çekimli fiillere; sıfat-fiil eklerini de zaman eklerine yaklaştırır (Korkmaz 2014: 784). Türkçede pek çok zaman eki sıfat-fiil kökenlidir. {-GAn} sıfat-fiil eki de, Orta Türkçe döneminden itibaren tarihî ve çağdaş lehçelerde bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle kullanılmıştır.

{-GAn} sıfat-fiil eki Çağatay Türkçesine kadar zaman eki işleviyle çok sık olarak karşımıza çıkmaz. Ancak, Akar (2003) *Divanü Lügati’t-Türk*’te Kaşgarlı Mahmud’un {-GAn} sıfat-fiili için verdiği pek çok örneği, geçmiş zaman bildiren çekimli fiil saymakta ve {-GAn} sıfat-fiil ekinin bu dönemden itibaren zaman eki olarak kullanıldığını belirtmektedir (Akar 2003: 109): *bu er ol kuşuğ uçurğan* “Bu kişi o kuşu sürekli uçurdu” (DLT I, 156); *ol küp ol süçikni açığan* “O küp, o tatlıyı sürekli açtı” (DLT I, 154); *bu er ol ışığ anutğan* “Bu kişi o işi sürekli hazırladı” (DLT I, 156); *bu it ol kişige çapıtğan* “Bu köpek o kişiye sürekli saldırdı” (DLT I, 513).

Harezm-Altın Orda, Kuman (CC) ve Memlûk Kıpçak sahasında zaman eki olarak kullanımına rastlanmayan {-GAn} eki, Eski Anadolu Türkçesi döneminde de zaman çekiminde kullanılmamıştır. Kıpçak sahasında, bu ekin öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle, yalnızca Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığı görülmektedir: *buyurğandır* “buyrulmuştur” (TB 112); *ündelgendir* “çağırılmıştır” (TB 106); *yazılğandır* “yazılmıştır” (KV 155); *tohtalğandır* “kurulmuştur” (KZ 88) (Güner 2013: 213; Güvenç 2014: 307- 310).

Çağatay Türkçesi döneminden itibaren ekin çok yaygın bir şekilde kullanıldığı ve öğrenilen geçmiş zaman ile onun birleşik kipli çekimlerinde görev aldığı görülmektedir: Etkileri hâlâ devam eden geçmiş zaman (fiil tabanı+{-GAn}+şahıs zamirleri; *bolğandır* “olmuştur”); öğrenilen geçmiş zaman (fiil tabanı+{-GAn}+e(r)mış+şahıs zamiri; *körmegen ermiş* “görmemiş imiş”); geçmiş zamanın hikayesi (fiil tabanı+{-GAn}+e(r)di+şahıs eki; *yıgilğan erdi* “toplanmış idi”) geçmiş zamanın şartı (fiil tabanı+{-GAn}+bolsa/olsa+şahıs eki; *unutulğan bolsam* “unutulmuş isem”); geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi (fiil tabanı+{-

GAn}+bolğay+şahıs zamiri; *alğan bolğay men* “almış olacaktım” (Eckmann 1988: 132-134).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ekinin görünüşleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 5*’te görülebilir.

Bu yapı günümüzde, Türkmen Türkçesi hariç güney-batı grubunda ve Saha Türkçesinde görülmez; bunlar dışındaki Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. {-GAn} eki, kuzey-batı ve güney-doğu çağdaş Türk lehçelerinde de bilinen ya da öğrenilen geçmiş zaman eki göreviyle karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak grubu lehçelerinden Kazakçada *buringı ötken şak* [(görülen geçmiş zaman); {-GAn}+şahıs eki, *kelgenbiz* “geldik”] ve Kırgızcada ise *çalpı ötken şak* [(görülen geçmiş zaman); {-GOn}+şahıs eki, *körgünmün* “gördüm”] adıyla görülen geçmiş zaman görevini üstlenmiştir. Başkurtçada *bildäle ütkän zaman* [(öğrenilen geçmiş zaman); {-GAn}+şahıs eki, *alğanmın* “almışım”] şeklinde yapılmaktadır. Ek, Tatarcada *bilgele ütkän zaman* [(öğrenilen geçmiş zaman); {-GAn}+şahıs eki, *kürgänmin* “görmüşüm”] göreviyle kullanılmaktadır (Akar 2003: 109-110). Bu ek, Uygur grubu lehçelerinden Özbekçede *anıq otgan zamon* (görülen geçmiş zaman) adıyla, {-GAn}+iyelik eki+bar (olumsuzu yok) *yıglāganim bār* “ağladım” şeklinde; Yeni Uygurcada ise *eniq ötken zaman* (görülen geçmiş zaman) adıyla, {-Gin}+iyelik eki+bar (olumsuzu yok), *yazgınim yok* “yazmadım” şeklinde kullanılmaktadır (Akar 2003: 110).

Çağdaş Kırım Türkçesinin öğrenilen geçmiş zaman eki {-GAn, -KAn}’dır. Çağdaş Kırım Türkçesinin dil özellikleriyle ilgili müstakil bir çalışması olan Savran (2003), “Öğrenilen Geçmiş Zaman” başlığı altında incelediği bu kipte konuşan birinin, hareketin çok önce yapıldığını ve bittiğini dolaylı olarak öğrendiğini belirtmektedir (Savran 2003: 54): *bastırılğan* “bastırılmış”, *buyuqqan* “soğuktan uyuşmuş”, *degen* “demiş”, *köterilgen* “çıkılmış, yükselmiş”. Ek, +Dİr bildirme eki ile birlikte kullanıldığında anlama kesinlik ya da ihtimal katar (Savran 2003: 55-56): *acığandırım* “acıkmışındır”, *toymağandırısñ* “doymamışsındır”, *yetiştiramağandır* “yetiştirememiştir”. Yüksel (2012) ise, bu kipi “II. Tip geçmiş zaman: -ğan/-gen: -qan/-ken” başlığı altında vermiştir: *bar-ğan-im*, *bil-gen-im*, *at-qan-im*, *tüş-ken-im*; *körme-gen-im* “görmemişim”, *yat-ma-ğan* “yatmamış” (Yüksel 2012:852).

Tarihî Kırım Türkçesinde de {-GAn} eki, çağdaş sahadaki bu yaygın kullanıma paralel olarak öğrenilen geçmiş zamanı ifade etmekte kullanılmıştır. {-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi TKT’de zamir kökenli kişi ekleri ile yapılmaktadır. {-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zamanın kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-genmen	-GAnmız / -genmüz
2. Kişi	-	-
3. Kişi	-GAn / -GAndır / -ğandur	-GAnlArdır

Bu çekim, çokluk 1. kişi ile teklik ve çokluk 3 kişilerde görülmektedir. {-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi teklik 1. kişi çekiminde tek örnek karşımıza çıkmaktadır: *ciber-genmen* “göndermişim” 036/52. Teklik ve çokluk 2. kişide ise bu çekim görülmemektedir. Teklik ve çokluk 3. kişi çekimlerinde {-GAn} eki üzerine gelen {-Dır} bildirme eki, anlama kesinlik katmaktadır.

Ek, fiil tabanıyla ünsüz uyumuna girmez: *ķulluğımız it-gendir* 015/178, *kit-gendir* 071/23.

Ekin üzerine gelen kişi eki ya da bildirme ekinin ünlüsü birkaç istisna dışında düzdardır. Yalnızca iki örnekte ek üzerine gelen kişi eki ve bildirme ekinin ünlüsünün yuvarlak olduğu görülmektedir: *ķaṭṭımıza yazıl-ğandur* 008/70, *biz ağız sözimiz aytup ķulumız şakirni ciber-genmüz* 002/53

{-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman teklik 3. kişi çekiminde bir örnekte, [-gen] eki, *kefyerine, sağır kef* ile yazılmış, bu yazım, okumamızda [-ñen] olarak gösterilmiştir: *barça nimerseleñiñiz hem yaman ve hem nāķış kil-ñendir* 015/83.

Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Teklik 1. Kişi : -genmen

- *siziñ bile itdügim ve ağaçalarıñuz ile itgen yeminniñ üzerindemen der bolsañuz nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp ciber-genmen hazinelerimizni (...) ve ķalkalarımıznı cümlesin defter ķılup ciber-genmiz bu defterde bolğanın ciberip azavğa imdād cibermegiday bolsañuz ke’l-evvel dost ve ķardaş bolup (...) altun bayşalı uluğ ‘ahd-nāmemizni hem elçi başıñuzğa berüp ciberürmiz* 036/52

Teklik 3. Kişi: --GAn / -GAndır / -ğandur

- *biz daḥı ḥan ḥazretleri efendimizne ‘arz kılıp yaḥşılıḡa çalışurimiz **di-gen** birbirleri bile aralarında söz **bol-ğan** mektūbları bargan kilgen igendir* “Biz de han hazretleri efendimize arz edip güzellik için çalışıyoruz” demiş, birbirleriyle aralarında söz olmuş, mektupları gidip gelmişmiş.” 020/12
- *pādiřāḥlar arasında qardařlıḡ için munday işler bola **kel-gen*** “Padişahlar arasında kardeşlik için böyle işler ola gelmiştir.” 187/29
- *ol taraḡa bargan elçilerimizḡa bargança öltürüp mālların **al-ğandır*** “O tarafa giden elçilerimize varana kadar öldürüp mallarını almıştır.” 274/70
- *bizim zamānımızda kelgen elçileriñüz qalmay tıtkavsız ciberilüp ve ağız cevābımız elçimizge ıřmār **kılın-ğandır** eyñü sorup yaḡşı tıḡlaḡay irdiñüz* “Bizim zamanımızda gelen elçileriniz kalmayarak fidesiz gönderilmiş ve sözlü cevabımız elçimize emanet edilmiştir; iyi sorup güzelce dinleyesiniz.” 198/21
- *her ne kim burunḡı çapḡun ilçimiz ‘ořmān çelebī milen muḥabbet-nāmemizde **yazıl-ğandır** ta‘cıl üzre cevābın yazup bildirgey irdiñüz* “Her ne ki, önceki haberci elçimiz Osman Çelebi ile muhabbetnamemizde yazılmıştır; acele cevabını yazıp bildirirsiniz.” 090/33
- *pādiřāḥlar arasında munday ve bundan artuḡ tilek keçe **kel-gendir** yoḡ dimeyüp ḡazīnemiz milen cibergeysiz* “Padişahlar arasında bunun gibi ve bundan daha fazla dilek geçegelmiştir, yok demeyip hazinemiz ile gönderirsiniz.” 121/30
- *ol laçin degen tilmaç terekde **öl-gendir** aḡçe qaşası bolatnıñ qolında köp turup ḡīleni ol kılgandır* “O Laçin denen tercüman, Terek’de ölmüştür, para kasası Bolat’ın elindedir, hileyi o yapmıştır.” 229/35
- *ol zamāndın bu zamānḡa kelgençe bizim yazḡanımız üzre noḡşānsız tamām **beril-gendir** siz qardaşlarımız birle dost qardaş bolḡanda munday noḡşān berilmek lāyıḡ tūgildir* “O zamandan bu zamana gelinceye kadar bizim yazdığımız şekilde eksiksiz, tamam verilmiştir. Siz kardeşlerimiz ile dost ve kardeş olunca böyle eksik verilmesi layık değildir.” 269/22
- *yigirmi kişinin atları yazılup öz mührimiz birle defteri **ciberil-gendir** şol defter üzerine ötülimizni tamām birürge buyurḡay irdiñüz* “Yirmi kişinin adları

yazılıp kendi mührümüz ile defteri gönderilmiştir, o deftere uygun olarak dileğimizin tamamının verilmesini buyurasınız.” 062/22

Çokluk 1. Kişi: -GAnmIz

- *kün ilgeri anday fesād işde bolğanları özimizke düşmān bilip siyāsetin ve cezāsın bérürge qōngül birle ‘ahd ve karar **kul-ğanmiz** dip inşā’llāh te‘ālā ‘ahdımızda rāst turup hiç uyatlu ve hilāf iş bolmastur*“Bundan sonra öyle fesat işte olanları kendimize düşman bilip siyasetini ve cezasını vermeye gönül ile ahd ve karar kılmışız deyip Allah’ın izniyle ahdımızda doğru durup hiç utandırıcı ve aksi iş olmayacaktır.” 071/18
- *siz uluğ qarındaşımız dağı nekim mundın burun **yaz-ğanmiz** hālīde bolsa yazğan sözlerimizni kabūl kılup çapğun ilçimizni dağı muhabbet-nāme cevāblarıñız bile toqtatmay qaytarup cibergey irdiñiz*“Siz ulu kardeşimiz de, her ne ki bundan önce yazmışız, boş da olsa yazılmış sözlerimizi kabul edip haberci elçimizi de muhabbetname cevaplarınız ile bekletmeden döndürüp gönderesiniz.” 071/43
- *bizim kişilerimizde siziñ kişileriñiziñ hāqqları bolsa almaşıv beyi kulımız alup berürge **buyur-ğanmiz***“Bizim kişilerimizde sizin kişilerinizin hakları (kalmış) olsa, mübadele beyi olan kulumuzun alıp vermesini buyurmuşuz.” 285/26
- *siziñ hātrıñız için azak begin beglikinden ‘azl itdirüp bir yahşı kişimizge azak beglikin alup **ber-genmiz** bu küñge kelgençe kırım tarafından dostlıқа ve qardaşlıқа qarşı noqsānlıq bir iş bolğan yoqdır*“Sizin hatrınız için Azak beyini, beyliğinden azlettirip bir yakışan kişimize Azak beyliğini alıp vermişiz. Bu güne gelinceye kadar Kırım tarafından dostluğa ve kardeşliğe karşı, eksik bir iş olmamıştır.” 274/72
- *yakın kulımız bolganiçün kavāt beyni **ciber-genmiz** yahşı turı kulumuzdır*“Yakın kulumuz olduğu için Kavāt Bey’i göndermişiz, güzel, doğru kulumuzdur.” 053/83
- *kulumuz elhācī ağanı elçi başı ta‘yın buyurup özü milen on beş yahşı kullarımız **yiber-genmiz** inşā’āllāh te‘ālā barup vuşul bolganda*“Kulumuz Elhacı Ağa’yı elçi başı olarak temin edip kendisi ile on beş uygun kulumuzu göndermişiz, Allah’ın izniyle gelip vardıklarında...” 245/27

Çokluk 3. Kişi: -GAnlArdIr

- *zîrâ şâhibleriniñ kollarından köp esîr tartup **al-ğanlardır*** “Zira sahiplerinin ellerinden hep esirleri çekip almışlardır.” 274/42
- *biş biñ filori sefer harcı üçün kral karındaşlarımız **vir-genlerdir*** “Beş bin filori, sefer harcı için, kral kardeşlerimiz vermişlerdir.” 005/95
- *botkalı kazaqları tuz için baramiz dip iki aralıqda yollarını kesüp ve mällarnı alup dünyâda bolmağan işler **et-genlerdir** dostlığa ve qardaşlığa lâyıq işler tügildir* “Botkalı Kazakları ‘Tuz için gidiyoruz.’ deyip iki arada yollarını kesip ve mallarını alıp dünyada olmayan işler etmişlerdir; dostluğa ve kardeşliğe layık işler değildir.” 274/77

{-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi, {-GAn} ekinin üzerine *tügil/tügül* ve *yok* sözcükleri ile [-dIr] bildirme ekinin gelmesiyle yapılmaktadır:

- *laçin degen ermeni tilmaçğa kümiş aqçe berilgendir bizim kişilerden hîle **bol-ğan tügildir*** 229/34
- *bu tiyiş soñradan **beril-gen tügül-dir** tilek ve ricâ birle **çık-ğan tügül-dir** uluğ babalarımız sizlerniñ uluğ babalarınız birle barış yaraş bolup dost qardaş bolğanda ol zamân han oğlına birilgen tiyişdir* 269/19
- *murâd girayhan hâzretleri yibergeñ şart-nâmede yâd **kılın-ğan tügül-dir*** 274/76
- *sizüñ ton kazaqlarıñuz qalmuq milen bir bolup azaq halkını çavup şudan kemilerin alup ve kırim ağzından köp kişilerimizniñ ba‘zılarını öltürüp ve niçesin esîr etüp ve mälların yağma ile bir kün tınç ve râhat **it-gen yok-dır** ol tarafğa barğan elçilerimizge barğança öltürüp mälların algandır siziñ adamlarıñız etgen harâblıq bir türlüğ vaşfa kelmezdir* 274/69
- *bir yaqış kişimizge azaq beglikin alup bergenimiz bu küñge kelgençe kırim tarafından dostlığa ve qardaşlığa qarşu noqşanlıq bir iş **bol-ğan yok-dır** kün ilgerü taqı dostlık ve qardaşlık bozulğuday bu taraftan bir iş bolmasdır* 274/73
- *kırım kırim bolğalı ve moşkov moşkov bolğalı bulay elçi işbulay nesne **kör-genimiz** ve **işit-genimiz yok-dır*** 036/35

{-GAn} ekli öğrenilen geçmiş zaman çekiminde soru yapısının [mU] soru eki ile kurulduğu görülmektedir. Soru ekinden sonra, {-GAn} eki *i-* cevher fiili üzerine

gelerek ismi yüklemleştirmiştir⁵³: *barça bizdin kaçğan kim irseler siz kardaşımıznıñ buyuruğında bolğan voyvadalarıñızğa barıp tusnaq birip tusnaq alışadırlar lakin siz kardaşımızdan bilgili mü i-gen [yok irse öz araları mu i-gin bilmeymiz]*”Bütün bizden kaçan kimseler siz kardeşimizin emrinde olan voyvodalarınıza varıp tutsak alıp vermektedirler, lakin siz kardeşimizin bilgisinde miymişler [yoksa kendi aralarında mıymış, bilmiyoruz]” 015/145-146.

⁵³ Bu örnekle aynı metinde (No 15) geçen farklı üç örnekte, yapı, soru ekinden sonra *i-gin* biçimindedir. *haṭā haṭtınızda bolmay ol tonlarğa hıdmet itgen kişilerinizde mü i-gin yok irse ilçi başınızda mu i-gin dip siz kardaşımızğa ma‘lüm kılurmız* “hata hattınızda değil de o kıyafetler için hizmet eden kişilerinizde miymiş, yoksa elçi başınızda mıymış, diye siz kardeşimize bilgi veriyoruz.” 015/42-43; *yok irse öz araları mu i-gin* “yoksa kendi aralarında mıymış?” 015/146. Bu örneklerdeki *i-gin* yapısı, günümüzde Kuzey-batı grubu lehçelerinden Kırgız, Kazak ve Kırım Türkçesinde görülen *eken* pekiştirme edatının eskicil biçimi olabilir. Nitekim, Korkmaz (1968), Eski Türkçenin *erki* edatının Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde şüphe ve sorgu bildiren bir edat olduğunu, sonraki dönemlerde kullanımının azaldığını ve aynı kökenden gelen *erken* sözcüğü ile şekilce karışarak Çağatay döneminde *irken*, *iken*, *irkin*, *ikin* gibi şekillerin ortaya çıktığını dile getirmektedir (Korkmaz 1968: 392-393). Bu edatın çağdaş Kırgız sahasındaki *eken* biçimi de “ki, acaba” anlamlarında, soru cümlelerinde şüphe ve tereddüt bildirmektedir (Kasapoğlu Çengel 2017: 338). *eken* edatı aynı anlamlarda ve işlevde çağdaş Kırım Türkçesinde de kullanılmaktadır. Ancak bu cümlelerde asıl soru anlamı soru sözcükleri ile sağlanmaktadır: *Böyle vaqıtta balalarğa mezarlıqta ne bar eken?* “Böyle vakitte çocuklar için mezarlıkta ne var acaba?” *Qayda qalğan eken, İsmail?* “Nerede kalmış ki, İsmail?” *Kim eken?* “Kim acaba?” *Olarğa ocalıgım nasıl olur eken?* “Onlara hocalığım nasıl olur acaba?” (Ertane Baydar 2007: 50). Yine Kırım Türkçesinde, isimlerin yüklemleştirildiği cümlelerde, soru yapıları oluşturma bir yolu da soru eki [ml] üzerine *eken* edatı getirilmesidir: *Bu qız balerına degil ekenmi?* “Bu kız balerin değil mi ki?” (Ertane Baydar 2007: 35). *eken* edatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. KASAPOĞLU Çengel, Hülya (1999), Kırgız Türkçesindeki ‘Eken’ Üzerine, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* 1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 641-651; KORKMAZ, Zeynep (1968), Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı, *Necati Lugal Armağanı*, s.389-395, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Sa50, ÇAĞATAY, Saadet (1964), Türkçede *ki* < *erki*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 245-250, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tablo 5. Tarihi Lehçeler, Tarihi Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi {-GAn}

	KÖK	UYG	KRHN	HRZM	AO YARLIK	KY YARLIK	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 132)	EAT	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Savran 2003: 54-56; Yüksel 2012: 852)
							CC	Ermeni Kipçakçası (Güvenç 2014: 307- 310)	Memlik Kipçakçası				
Teklük 1. Kişi								-GAnmen		-GAnmen		-genmen	-GAnlm, - KAnlm
Teklük 2. Kişi								-GAnsen		-GAnsen		-	-GAnslñ, - KAnslñ
Teklük 3. Kişi								-GAndlr, - KAndlr, -GAn		-GAndur/ turur		-GAn / - GAndlr / - ğandur	-GAn, -KAn
Çokluk 1. Kişi								-GAnbiz, KAnbiz		-GAnbiz		-GAnmiz / - genmüz	-GAnmlz, - KAnmlz
Çokluk 2. Kişi								-GAnsiz		-GAnsiz		-	-GAnsl(ñl)z, - KAnsl(ñl)z
Çokluk 3. Kişi								GAndlrAr, - GAnAr		-GAndurlar -GAnAr dur(ur)		-GAnArdlr	-GAnAr, - KAnAr

2.1.3. Geniş Zaman Çekimi

(İng. *aorist, timeless*; Alm. *Aorist, Zeitlos*; Fr. *aoriste atemporal*; Osm. *muzârî sigası, siga-i muzârî*)

Geniş zaman kipi geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman dilimindeki oluş, kılış ve hareketleri kapsamaktadır. Kipte esas itibarıyla her zamanı içine alan bir süreklilik işlevi bulunmaktadır. Bu işlevi dolayısıyla sık sık yapılan, alışkanlık veya âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik ifadesi taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır (Korkmaz 2014: 569). Tarihi Kırım Türkçesinde geniş zaman çekimi, {-(X)r} ekiyle yapılmaktadır.

{-(X)r} ekinin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Kononov, ekin gelecek zaman sıfat-fiil eki *-yu/-ya* (< *-ġu/-ġa*) ve Altay dillerinin geniş zaman eki *-r* ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir (Kuznetsov 1997: 206). Bu görüşe karşı çıkan Kuznetsov, ekin öncelikli işlevinin şimdiki zaman bildirmek olduğunu vurguladıktan sonra, ekin *-yUr* biçimini ele almakta ve bu biçimi ET *yori->yüri-* fiiline dayandırmaktadır. Kuznetsov, *yürü-* fiilinin şimdiki zamanla olan bağlantısını da şöyle açıklamaktadır: “Anlaşıyor ki, *yor* (*yürü*) fiili ‘yarı yardımcı’ bir fiil olarak ilkin -ve uzun zaman- sadece devinim (hareket) ifade eden fiillere takıldı, örneğin *kel yoryahut* ta *kel yürü* (...). Ancak *kel, ket (kit), bar (var), in, çık* gibi devinim fiillerine, şimdiki zaman anlamı vermek üzere iyice bağlandıktan sonra *yor* (*yürü*) fiili ‘yarı yardımcı’lıktan çıkmış, tam ‘yardımcı fiil’ olarak başka fiillere de katılmaya başlamıştı. (...) Geniş zamanla gelecek zaman, *-yür* (*-yor*) ekinin çok sonra edindiği anlamlarıdır.” (Kuznetsov 1997: 207).

Türk dilinin tüm dönemlerinde kullanılan bu ekin başlangıçta iki ana işlevi vardı: Genel hükümleri ifade etmek ve şimdiki zamanı bildirmek. Gelecek zamanı bildirme işlevi ise başlangıçta seyrek olarak görülmüş, zamanla artmıştır (KTLG.384). Ekin Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde genellikle temel iki işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak Kâşgarlı Mahmud, bu kipten hem “muzârî” hem de “istikbâl” olarak bahsetmektedir (DLT.II.34). Kipin şimdiki zaman işlevi tarihî lehçelerde uzun süre devam etse de giderek azalmış, belirsiz gelecek zaman işlevi ise giderek artmıştır. Geniş zaman (genel hükümleri, her zaman yapılanı anlatma) işlevi ise hem tarihî hem de çağdaş lehçelerde aynı sıklıkla devam etmiştir (KTLG.384-385).

Köktürk ve Uygur döneminde ek, {-(X)r} ve [-yUr] şeklindedir. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra genellikle /y/ bağlantı ünsüzünü alır, doğrudan [-r] biçiminde gelmez: *başla-yur*, *boşa-yur* (Gabain 2003: 80). Köktürkçede geniş zaman ve şimdiki zaman, Uygurcada bazen de gelecek zaman bildirmektedir (Tekin 2000: 186; Gabain 2003: 80). Kişi zamirleri ile çekimlenir: *te-r men*, *kazğan-ur men*, *tez-er biz*, *qork-ur biz*, *bil-ir siz*, *olor-ur* (Tekin 2000: 187). Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi, Köktürk ve Uygur dönemlerinde [-z] biçiminde görülmektedir (Tekin 2000: 188; Gabain 2003: 78).

Karahanlı Türkçesinde {-(X)r} şeklindedir, zamir kökenli kişi ekleriyle çekime girer. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra [-r] biçiminde gelmektedir. [-r] biçimi bu dönemde yaygın olsa da ekin {-yUr} biçiminde geldiği örnekler de mevcuttur: *kınayur men* (TİEM 43v/6), *başlayur men* (TİEM 38r/2), *beğüyür* (KB.731), *yiyür* (KB.164), *tiyür* (KB.5184), *kizleyür siz* (TİEM 43r/3), *isteyür siz* (TİEM 47v/5), *yeyürler* (TİEM 59r/1), *kizleyürler* (R 25/18b1) (Güner 2008: 447-465). Hangi fiilden sonra ekin hani ünlüyü almış biçiminin kullanılacağı kurala bağlı değildir: *açar men*, *öpse-r men*, *kal-ır sen*, *te-r sen*, *kir-ür*, *kama-r*, *kıl-ur miz*, *ber-ür-ler*, *okı-r-lar* (Hacıeminoğlu 2008: 182-184). Karahanlı Türkçesi metinlerinde ekin, geniş zaman anlamı dışında, az da olsa gelecek zaman ve şimdiki zaman ifade ettiği durumlar da görülmektedir (Güner 2008, 444). Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi hem [-z] hem de [s] ekiyle görülmektedir; DLT’de [-s] şekli çoğunlukta, KB’de ek [-z] şeklindedir (KTLG.390-391).

Harezmi Türkçesinde geniş zaman çekim ekleri {-(X)r} ve [-yUr] şeklindedir. Ünlü ile biten fiil tabanlarına ek, hem [-r] hem de [-yUr] şeklinde gelmektedir, bu durum aynı fiil tabanlarında ve aynı şahıs çekimlerinde dahi görülmektedir: *tile-r men* (NF.83-16), *tile-yür men* (NF.236-1); *tile-r sen* (NF.243-13), *tile-yür sen* (NF. KE.108v19) (Toprak 2005: 242). Bu sahada aynı fiil tabanına hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekiller gelebilmektedir: *bol-ar* (KE.18r6), *bol-ur* (KE.11r21), *bil-ürler* (KE.101r11), *bil-irler* (KE.206v6) (Toprak 2005: 243-244). Eckmann ekin Harezmi Türkçesinde karşıladığı zaman kavramlarını şöyle sınıflandırmaktadır: 1. Şimdiki zaman, anlık eylem; *bu kün seni inen kağguluğ körer men* “bugün seni çok kaygılı görüyorum” (NF.16-7); 2. Yaygın, zaman ifade etmeyen eylem; *tiken urğın eksen çiçek ünmes ol* “diken tohumu eksen çiçek yetişmez” (MM.37-4); 3. Gelecek zaman; *koyğa barur men tiyür sen yipni*

taķı bıçaķnı ne kıılır sen “koyuna gidiyorum diyorsun, ipi ve bıçağı ne yapacaksın” (KE.50v12-13) (Eckmann 1998a: 203). Ek, olumsuz fiil tabanlarına [-z] eki ile gelmekte ve şahıs zamirleriyle çekimlenmektedir ama bu dönemde [-s] şekli de yaygınlaşmaya başlamıştır. Yer yer Oğuzcadan alınmış eksiz çekim de olumsuz fiil tabanları üzerinde görülür: *kılma-n* “kılmam”, *bilme-n* “bilmem” (Eckmann 1998a: 203).

Kıpçak sahasında CC’de ek, {-(X)r} şeklindedir ve şahıs zamirleriyle çekime girer. Ek, CC’de şimdiki zaman-devamlılık ve gelecek zaman işlevleriyle kullanılmıştır. Ekin ünlüsü sıklık olarak -Ur, -Ar ve -Ir sırasıyla kullanılmıştır (Gabain 1998: 100). Memlûk Kıpçak sahasında ekin hem {-(X)r} hem de [-yUr] şeklindeki kullanımları bulunmaktadır. Ekin ünlüsünün kullanımı bu sahada da tutarlı değildir. Aynı eserde dahi aynı fiilin farklı ekle kullanıldığı görülmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 125). Ayrıca bu dönemde eke gelen 1. kişi eklerinde Oğuz etkisi görülmekte, men/biz şahıs zamirleri yanında iyelik kökenli eklerin de ek üzerine geldiği örnekler karşımıza çıkmaktadır: *alur men* (BM.21a), *alırım* (TZ.44a), *aluram* (BM.21a); *alur biz* (BM.21a), *alırız* (TZ.44a); Dönemin gramer ve sözlüklerinde ekin şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman-ihtimal anlamlarından bahsedilmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 125). Geniş zaman eki, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde {-(X)r} biçiminde ve zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılmıştır (Güvenç 2014: 317). Geniş zamanın olumsuz fiil tabanlarındaki tonsuzlaşma asıl bu dönemde belirgin hâldedir (KTLG.391). Özellikle Memlûk Kıpçak sahasında olumsuz çekim genel olarak [-s] ekiyle yapılmaktadır. Ancak TZ’de ekin [-z] olduğu görülür. CC’de de ikili kullanım söz konusudur. Ayrıca yine aynı iki eserde, olumsuzluk çekimi Oğuzca şekille de yapılmaktadır: *kelme-zem* (TZ.51b), *alma-n* (TZ.83a), *berme-n* (CC.21/13-14), *bilme-n* (CC.121/2) (Karamanlıoğlu 1994: 138). Benzer bir kullanım Ermeni Kıpçak Türkçesinde teklik 1. kişi de de görülmektedir: *aytma-n* “söylemem”, *bolma-m* “olmam”, *bolma-ndır* “olmam”; diğer şahıslarda [-s]/+kişi zamiri şeklinde kullanılır (Güvenç 2014: 318-331).

Çağatay sahasında ek [-(U, A)r] şeklindedir; üzerine şahıs zamirlerini alır. Çokluk 2. kişide siz yerine bazen sizler de kullanılmıştır. Teklik 1. kişide, şahıs ekinin [-Am] şeklinde geldiği örnekler şiir dilinde boca kullanılmıştır: *bar-uram*, *bil-ürem*. Olumsuz fiil tabanlarına [-s] ekiyle gelir: *barma-s min*, *barma-s sin*, *barma-s/barma-sdur*. Ancak

çekimin olumsuz fiil tabanlarına Oğuz lehçesinde olduğu gibi eksiz bağlandığı da görülür: *tapma-n* “bulmam”, *kılma-n* “yapmam”, *bilme-n* “bilmem”, *bilme-ñg* mü “bilmez misin?”. Ekin Çağatay Türkçesindeki kullanılışları şöyledir: a. Özel bir zamana işaret etmeyen belirsiz olma veya yapma bildirir; b. şimdiki zamanı, henüz tamamlanmamış hareketi bildirir; c. gerçeklik taşıyan hikayelerdeki bu ek, sık sık bilinen geçmiş zaman yerine kullanılır; d. gelecek (Eckmann 1988: 126-128).

Eski Anadolu Türkçesinde, [-(U, A)r] ve [-yUr] şeklinde görülen ek, genellikle tek heceli fiillerden sonra [-Ar], çok heceli fiillerden sonra [-yUr] biçiminde gelmektedir. Ek, diğer tarihî sahalardan farklı olarak 1. kişi çekimlerinde iyelik kökenli kişi ekleriyle, 2. kişi çekimlerinde zamir kökenli kişi ekleriyle kullanılmaktadır (Akar 2018: 165, 167): *dile-rem, bin-erem, kork-aram; gör-ürsin, düked-ürsin; sev-er, yaraş-ur, gel-ür, eyle-rüz, kor-uz; gez-ersiz, bil-ürsüz; düz-erler, tonad-urlar* (Akar 2018: 170-171). Ek, olumsuz fiil tabanlarına [-z] ekiyle gelmektedir: *dime-zem, oğşama-zsın, ireme-z, bilme-züz* (Akar 2018: 171-172).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-(X)r}/[-yUr] geniş çekimi ekinin görünümüleri, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 6*’da görülebilir.

Günümüzde bu çekim, Türkiye Türkçesi dışındaki tüm çağdaş lehçelerde gelecek zaman olarak kabul görmekte ve gramerlerde de gelecek zaman adlandırmasıyla kullanılmaktadır. Çekimin üstlendiği işlevler, tarihî sahaya örtüşmekle birlikte, şimdiki zaman işlevinin azaldığı, genel hükümler bildirme-hep yapısını gösterme işlevinin aynı sıklıkla devam ettiği, gelecek zamanı karşılama işlevinin ise arttığı görülmektedir (KTLG.345-396).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, ek [-Ar], [-(I, U)r] şeklindedir ve zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Ek çok büyük çoğunlukla düz-dardır, yuvarlak ünlülü şekiller sadece tek heceli ve yuvarlak ünlülü fiillerden sonra görülür: *bil-irim, başla-rım; bil-irsiñ, başla-rsiñ; bil-ir, başla-r; bil-irmiz, başla-rmız; bil-irsis/bil-irsiñiz, başla-rsis/başla-rsiñiz; bil-ir(ler), başla-r(lar); ol-ur, kör-ür* (KTLG.350; Yüksel 2012: 853; Savran 2003: 62-63). Ek, bu sahada geniş zamandan çok gelecek zaman bildirmekte ve *Daimiy Kelecek Zaman* olarak adlandırılmaktadır (KTLG.350; Savran 2003: 62). Ancak Savran, ekin gelecek zaman bildirdiği görüşüne katılmamakta ve ekin geldiği

fiillere süreklilik ve bütün zamana yayılma anlamı kattığını belirtmektedir (Savran 2003: 62).

Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zaman çekimi eki, {-(X)r} şeklindedir. Kişi ekleri, teklik ve çokluk 1. kişide hem zamir hem de iyelik kökenli olarak görülmektedir. TKT’de kişilere göre geniş zaman çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-urım, -erim, -irmin	-rmiz/-riz, Urmiz/-ürmüz / -Urİz, -Armiz/-eriz, -Irmiz
2. Kişi	-ürsin	-rsiz, -Ursiz, -ersiz, -ırsiz
3. Kişi	-Ur, -Ar, -Ir	-rlAr, -urlar, -ArlAr, -irler

TKT’de, geniş zaman eki ünlü ile biten fiil tabanlarına [-r] şeklinde gelmektedir, ekin [-yUr] şekli yoktur: *cavla-rmiz* 005/91, *iste-riz* 036/73, *de-rsiz* 036/30, *tıngla-rlar* 008/75, *yürü-rlar* 015/161.

[-Ur] şekli tüm şahıslarda çoğunluktadır ve hem tek heceli hem de birden çok heceli fiil tabanlarının üzerine gelmektedir. [-Ur] şekli dudak uyumu gözetmeksizin gelmektedir: *bol-urım* 025/72, *bil-ürsin* 005/36, *al-ur* 005/77, *bar-ur* 285/22, *bul-ur* 178/34, *kal-ur* 013/59, *ol-ur* 301/68, *ir-ür* 036/81, *kel-ür* 012/43, *al-urmiz* 013/139, *bol-urmiz* 002/41, *tur-urmiz* 012/75, *kıl-urmiz* 010/82, *bil-ürmiz* 002/42, *kıl-ürmiz* 004/47, *vir-ürmiz* 005/85, *bil-ürsiz* 203/18, *kıl-urlar* 010/58, *bar-urlar* 234/35; *olın-ur* 005/39, *aflan-ur* 071/63, *alın-ur* 121/48, *bolın-ur* 203/47, *bozıl-ur* 030/96, *ciberil-ür* 062/52, *kelin-ür* 178/53, *köndüril-ür* 121/20, *köril-ür* 203/45, *söyleş-ür* 194/42, *viril-ür* 298/18, *yiberil-ür* 290/20, *çalış-urmiz* 020/17, *tapıl-urmiz* 187/12, *ciber-ürmiz* 002/40, *yiber-ürsiz* 264/46.

[-Ar] şekli, tek heceli fiil tabanları üzerinde görülmektedir: *id-erim* 025/70, *et-er* 290/30, *keç-er* 187/37, *kid-er* 203/25, *kıl-armiz* 003/07, *tur-armiz* 008/33, *korğ-armiz* 012/45, *iç-ermiz* 012/122, 013/57, *it-ermiz* 012/74, 012/104, *yaz-armiz* 194/49, *et-ermiz* 209/27, *söy-ermiz* 293/28, *id-eriz* 298/21, *id-ersiz* 178/21, *kıl-arlar* 005/53, *çık-arlar* 234/36, *çek-erler* 145/19, *it-erler* 030/93, *kid-erler* 105/35.

Ekin nicel olarak en az kullanılan şekli [-Ir] şeklidir ve genelde çok heceli fiil tabanlarına gelmiştir: *yiber-irmîn* 005/39, *söyleş-ir* 234/38, *aldır-ırmız* 105/77, *buyur-ırmız* 012/118, *çalış-ırmız* 194/27, *inandır-ırmız* 012/120, *ciber-ırmız* 004/63, *ketür-ırmız* 025/62, *yiber-ırmız* 004/47, 012/117, 015/200, *yetkür-ırmız* 209/35, *yiber-irler* 005/17, *bildir-irler* 005/101. Ekin az da olsa tek heceli fiil tabanlarına geldiği örnekler de vardır: *bar-ır* 053/81, *tur-ırmız* 010/82, *var-ırmız* 194/29.

{-(X)r} eki, TKT’de dört işlevde kullanılmıştır:

1. Geniş zamanı bildirir. Genel hükümler ya da sürekli yapılan fiilleri anlatır:

- *tañgrı kimke berür bolsa ol **al-ur*** 005/77
- *kimki de berse tañrı **ber-ür*** 002/41
- *işbu uluğ çapğunımızni bizge cibergeysiz anıñıñün kim inangın kullarımızdan **ir-ür*** 036/81
- *hazret-i haqq celle ve ‘alānıñ kime luṭfı ve ‘ināyeti olursa olur biz dāyim-i hazret-i haqqā sığınup sözümüzni çın aytup **yaz-armız*** 194/49
- *hile ve çınsızlık bilen yürügen kulun haqq te‘ālā hazretleri **söyme-z** ve işin kolay **ketürme-z*** 194/21
- *pādişāhlarda māl içün şart **bolma-stur*** 013/128
- *pādişāhlarda söz bir bol-ur iki **bolma-stur*** 015/68
- *māl içün ‘ahd ve şart pādişāhlarda **ime-stür*** 013/103

2. Şimdiki zamanı bildirir:

- *āl-ı ‘oşmān pādişāhı taraflarına tüşgen sözleriñizni ve murādıñuzni tağı özlerimizge **al-urmız*** 293/33
- *siz kardaşımıza tüşmān oldıktan soñra bizim dağı tüşmānımızdır inşā ‘allah te‘ālā siz kardaşımızniñ intikāmını almak içün **çalış-urmız*** 178/30
- *siz uluğ pādişāhdın bil-güsiz hiç nimege kadir tügildir zabtıñızda bolğanın **bil-ürmiz*** 071/60
- *nihāyet āl-ı ‘oşmān pādişāhı uluğ pādişāhdır moskov ile barışksız ve kardaşlık **id-ersiz** böyle barışkmı olur ki moskovdan çıkup kelen harāmizādelerin zabıtıtmeyüp her yıl şaykaları deñize çıka deyüp yazdıklarından hicāb çekiyoriz* 178/21

3. Belirsiz gelecek zamanı bildirir:

- ‘ahd ve âmân siz kardaşımızda **kal-ur** 013/59
- inşâ ‘allâh te‘âlâ onlardan dağı intikâm **alın-ur** 121/48
- kaçupdır aratmaya kullarımız inşâ ‘allâh te‘âlâ kurtılmağ ihtimâli yokdır her kanda olursa da tapdırıp haqqından **kelin-ür** 178/53
- kimi hâlâ zincîrdedir zâyî‘ eyledikleri mâl tahşîl olındıktan soñra anlarıñ dağı cezâları **viril-ür** 298/18
- kelgen haberni alur bolsağ biz tağı şeremetni tohtatmay tonğa **yetkür-irmiz** 209/35
- almaşiv yeri perepolşnadır kün ilgerü hazînemizni anda **yiber-ürsiz** 264/46

4. Geçmiş zamanda olup tamamlanmış fiillerin hikayeleştirilerek anlatılmasında kullanılır:

- varan iki kadirğasına colukup köp cenkler olup iki şaykaları alınıp bu kadar kazağları kırılıp bozılıp **kid-erler** ol vaqitlerde babañuz uluğ pādîşâh han hem uluğ bey mihayla fideraviç cümle urusnıñ penâhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādîşâhı ve hükümdarı dâr-ı fenâdan dâr-ı beğâyâ ötüp bu maqûle işler sebebli bir miqdâr ‘asker milen kardaşımız nûre’d-dîn sultânı vilâyetiñüze cavlay yiberen irdik 105/35

TKT’de {-(X)r} geniş zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şöyledir:

Teklik 1. Kişi: -erim, -urım, -irmin

- pādîşâh hazretlerine itâ‘at ve kadîmî şulha ri‘âyet **id-erim** 025/70
- erdel kıralı âl-ı ‘osmân padişâhınıñ re‘âyâsı iken ra‘iyyetlikden baş çeküp özi kazağından envâ‘ hîle ile bir miqdâr ‘asker alup şived ‘askerine yardım **id-erim** deyü çıkup 178/32
- kırım hanı bile dost **bol-urım** 025/72
- çerüni sanğa koşup **yiber-irmin** 005/39

Teklik 2. Kişi: -ürsin

- sin [...] yahşı **bil-ürsin** 005/36

Teklik 3. Kişi: -Ar, -Ir, -Ur

- *hazret-i hakık sübhâne ve te‘âlânın emr-i şerîfi ne bolsa zühür **et-er** 290/30*
- *bizim vilâyetimize deryâ kenârlarına çıksalar hırsızlık ile bir kaç tavar olur ama niçe kılıçdan **keç-er** anıñla yurt alınmazdır 187/37*
- *biz siziñ ilçiniñni tutdıq irse ne sebebdin tutduğımızni yukarıda ‘ayân ve beyân kılğanmız ve ilçiniz taķı ayta **bar-ır** ri‘âyet itgenmiz 053/81*
- *üsküratın oğlunıñ culıv bahâları içün hâliyâ könderilgen elçimiz söyleşirge emir kılınğandır buyurganımızça **söyleş-ır** 234/38*
- *tañrı kimke berür bolsa ol **al-ur** 005/77*
- *biz uluğ pâdişâh hazretlerimizge ol sebebli siz kardaşumızniñ vilâyetin çapmak emr iterler bolsa küç bolur dostlık kardaşlık **bozıl-ur** 030/96*
- *kaçupdır aratmaya kullarımız inşâ ‘allâh te‘âlâ kurtılmaq ihtimâli yoķdır her kanda olursa da tapdırıp haķķından **kelin-ür** 178/53*

Çokluk 1. Kişi: -rmiz/-riz, -Armiz/-eriz, -Irmiz, -Urmiz/-ürmüz/-Urlz

- *çerümüz ile varup **cavla-rmiz** 005/91*
- *hazret-i hakık celle ve ‘alânın kime luṭfi ve ‘inâyeti olursa olur biz dâyim-i hazret-i hakıķa şıgıñup sözümüzni çın aytup **yaz-armiz** 194/49*
- *ağaçlarımız ‘aşırılarında aramızda bolğan ‘ahd ve yeminge bozgaķlık huşûsı bu taraḑdın olmış tügildir ve ba‘de taķı dostlık ve taṭıvlıķnı **söy-ermiz** 293/28*
- *leyhlü milen biz hazret-i hakık te‘âlâya tevekkül idüp üstüğe sefer idüp **var-irmiz** 194/29*
- *hakık sübhâne ve te‘âlâ hazretleriniñ luṭf u iḥsânına şıgıñup kâdir olduğımız kadar **çalış-irmiz** 194/27*
- *akkermanda bolğan tatarnı barçasın köçir-ip kırım yurtına **ketür-irmiz** 025/62*
- *âl-ı ‘oşmân pâdişâhı taraḑlarına tüşgen sözleriñizni ve murâdıñuznı taķı özlerimizge **al-urmiz** 293/33*
- *siz uluğ pâdişâhdın bil-güsiz hiç nimege kâdir tügildir zaḑbıñızda bolğanın **bil-ürmiz** 071/60*
- *altun bayşalı uluğ ‘ahd-nâmemizni hem elçi başıñuzğa berüp **ciber-ürmiz** 036/58*

- *esīrleri tutup ciberürmiz ve qazaq ve biş başlarnıḡ haqlarındın **kil-ürmüz*** 005/80
- ***iste-riz** ki iki yurtnıñ re‘āyā ve fuqarāsı rāhat ve tinç olalar* 036/73
- *eger halkımızdan eşkıyā zuhūr ider ise muhkem haqqlarından **kel-üriz** ve dostlıḡıñızdan hażz **id-eriz*** 298/21

Çokluk 2. Kişi: -rsiz, -ersiz, -ırsiz, -Ursiz

- *adamlar ne **de-rsiz** men bu vilāyetge yañı keldim aḥvāl bilmem* 036/30
- *nihāyet āl-ı ‘oṣmān pādişāhı uluḡ pādişāhdır moskov ile barışiksiz ve qardaşlıq **id-ersiz** böyle barışıkını olur ki moskovdan çıkup kelen ḥarāmizādelerin zabt itmeyüp her yıl şaykaları deñize çıka deyüp yazdıqlarından ḥicāb çekiyoruz* 178/21
- *çapqunı ile kelmezse soñra bizden **aldır-ırsiz** demekle yazılmışdır* 121/26
- *dostluq iderseñiz pādişāhāne dost olalım olmazsa naqz-ı ‘ahdı özüñüz itmiş **ol-ursiz*** 121/36
- ***bil-ürsiz** ki moskov kırma kaç def‘a elçi könderüp ḥazīneñizi virelim bizimle barışın deyü ricā eyledikde* 203/18
- *almaş-ıv yeri perepolşnadır kün ilgerü ḥazīnemizni anda **yiber-ürsiz*** 264/46

Çokluk 3. Kişi: -rlAr, -ArlAr, -irler, -urlar

- *cümle kırım yurtınıñ cümle türlüḡ kişileri içün qaysılar ḥālā ve kün ilgeri bizni **tıñḡla-rlar** anlarnıñ cümlesi içün özümüz içün ‘ahd ve şart ve beyān itdik* 008/75
- *evvelden bu kadar begler qaraçılar ala kelmişler bunlar daḡı **iste-rlar*** 036/71
- *moskovda bol-ḡan tatar tutsaqları bolsa erkleri milen söyleşgenlerinçe **çık-arlar*** 234/36
- *niçik söyleşseler alay almaşıv **kıl-arlar*** 234/36
- *anda kelenler ve eger bundan varan ‘asker kış ziyāde zaḥmet ve meşakkat **çek-erler*** 145/19
- *kentlerimizni ve şehirlerimizni ve kālālarımızni çapup mälların talap özlerin esir itip şulḡ ve şalāḡnı ve dostlıḡnı bozarday **it-erler*** 030/93
- *yaḡşı kişimiz kāsım begni uluḡ ilçı beyimüz kılıp sin zigmüt kral qarındaşımıznıḡ ḥuzūrlarınḡa ciberdim titi ve baḡşısı birlen teḡri berse şavlıq*

ve esenlik birlen barganda taķı öz sözlerimizi taķı  orar bolsa ız barçasın aytıp
sin zigmut kral  arında ımızge aytıp **bildir-irler** 005/101

-  z  utsa ları ız da ı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe   hibleri milen
almaşıv yerine **bar-ur lar** ni ik söyleşseler alay almaşıv  ırlarlar 234/35
- in a ’all h te’  l  k z ayının başında  i ilerimiz almaşıv yeri perebolsnada özür
bol-ur lar 274/22

Tarih  Kırım Türkçesinde geniş zaman çekiminde soru biçiminin [-mI] soru eki ile
yapıldığı, soru ekinin  i i eklerinden sonra geldiği görülmektedir:

- memleketde munday i  **bol-ur m ** b        arda lı a bar- an ilçini  ulay it-
erler m  053/35
-  an oğullarına ve  ızlarına tiyi  virile kelmiş ve bu  arafda ala kelmişler bizim
zam n-ı ’ad letimizde kelmemek **ol-ur m ** 036/70
- ol  aza ları ız ol ya a  bile zabt **bol-ur lar m ** yok irse burunğılay de izge  ı ıp
kemilerini talap p di  h   retleri  al larına bolsun bizim  ırım ulusımız a
bolsun ziy n zarar ** ıl-ur lar m ** 015/110-111

 ki örnekte, soru şeklinin ne ve ni  n soru edatlarıyla yapıldığı görülmektedir:

- adamlar ne **de-rsiz** men bu vil yetge ya ı keldim a v l bilmem 036/30
- ama orta ızda dery  ve de iz bolğan  l-ı ’osm n p di  h ge mekke ve med ne
  hibi uluğ p di  h milen t    n olma ı ız a sebeb **ne-d r** dery ya  ay a
 ı arup vil yetine ni  n zarar ve ziy n ** d-ersiz** 194/34

2.1.3.1. Olumsuz Fiil Tabanlarının Geniş Zaman  ekimi

Olumsuz fiil tabanlarının 2. ve 3.  i i geniş zaman  ekimi Köktürk ve Uygur
dönemlerinde, [-z] biçiminde görülmektedir (Tekin 2000: 188; Gabain 2003: 78). Bu
 ekim Karahanlı döneminde de aynı biçimde sürmüş (Hacıeminoğlu 2008: 182; Tekin,
 . 2002: 97); ancak bu dönemde az sayıda da olsa [-s] şekli görülmeye başlamıştır
(Tabaklar, 2010, 39). [-s] şekli, sonraki dönem Doğu metinlerinde yaygın olarak
kullanılmaya başlamıştır. Kıpçak ve Harezm-Altın Orda sahalarında geniş zamanın
olumsuzu genel olarak [z] ile kurulmakla birlikte [-s] eki de oldukça yaygındır
(Karamanlioğlu 1994: 138; Ata 2014: 90). Eckmann, Harezm Türkçesinde geniş
zamanın olumsuz çekim şeklini “-maz /-mas + şahıs eki” şeklinde kurmakla birlikte,
bazı örneklerde Oğuzcadan alınmış, iyelik kökenli  i i eki ile yapılmış çekimlerin de

görüldüğünü belirtmektedir: *kılma-n* “kılmam”, *bilme-n* “bilmem”, *buzma-n* “değiştirmem” (Eckmann 1998a: 203). Çağatay Türkçesinde tamamen [-s] eki ile yapılan olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi (Eckmann 1988: 126), EAT’de [-z] şeklindedir (Akar 2018: 171-172).

Çağdaş dönemde de Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde {-s} şekli kullanılmaktadır (Karaağaç 2009: 90; KTLG.390). Ancak hem Osmanlı Oğuzcasında hem de günümüz Oğuz grubu lehçelerinde 2. ve 3. kişi çekimlerinde [-z] biçimi görülmektedir (Alyılmaz 2010: 103-105)⁵⁴.

Çağdaş Kırım Türkçesinde ek, olumsuz fiil tabanlarına [-z] ile gelmektedir (Savran 2003: 63-64; KTLG.390). Teklik 1. kişide Oğuz grubu özelliği göstererek eksiz görünmektedir: *bilme-m* “bilmem”, *koyma-m* “koymam” (Savran 2003: 63).

Tarihî Kırım Türkçesinde olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi karışık bir görünüm sergilemektedir. Metinlerde [-s] ile çekimlenmiş örnekler yanında [-z] biçimi de yaygın olarak görülmektedir.

Teklik 1. Kişi:

Teklik 1. kişide yer yer Harezmi ve Kıpçak sahalarda da görülen Oğuz özelliği görülmekte; çekim olumsuzluk eki üzerine şahıs eki gelmesiyle yapılmaktadır:

- *ķara deñize ŗayķa  ıķartma-m* 025/71
- *benim azavķa imdādım yokdır azıķ berme-m cebeķāne berme-m ve kiŗi ciberme-m siziņ bile itdūķim ve aķaķalarıņuz ile itgen yemīnniņ üzerindemen der bolsaņuz* 036/51
- *adamlar ne dersiz men bu vilāyetge yaņı keldim aķvāl bilme-m* 036/30

Teklik 3. Kişi: -s, -sdır/-stUr, -z, -zdir

Teklik 3. kişi çekiminde [-s, -sdır] şekilleri azdır. Bu şahsın olumsuz fiil tabanlarındaki geniş zaman çekimi çoğunlukla [-z] ve bildirme ekiyle genişletilmiş [-stUr] ve [-zdir] ekleriyle yapılmıştır:

- *kim elķiķe zevāl ve żarar yokdır eger dostlık bolķay ve eger d ŗmānlıķ elbette elķileriņiz  alma-s yiberilür* 290/20

⁵⁴ Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimi konusunda ayrıntılı inceleme ve tarihî ve çağdaş sahanın karşılaştırması için bk. ALYILMAZ, Semra (2010), Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi, *Turkish Studies*, S. 5/4, s. 87-118; KTLG. 363-372.

- cümle ‘asker kişilerimizni muhkem zabt ve ziyāde tenbīh idüp kimse biş baş **barma-sdır** 071/16
- sözümüz birdir hiç hilāf **bolma-sdır** 053/68
- ilçinüzniñ aytқан sözi sebebli bizim öz müselmān dīnimizçe yazmaq **ohşama-sdır** 062/30
- cānıbek giray han hāzretlerimizniñ sözi her kez yalğan **irme-stür** 012/71
- ol kazaqlarğa sözimiz **ötme-stür** ve qolımız **yetme-stür** 013/58
- inşā ‘allāh te‘ālā vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze her kez yamanlık **olma-stur** 152/14
- üç yerden yürüyüp bizim ‘askerimizden üç def‘a dil aldırmişlar zāhir dostlığa kelen dostdan dil **aldırma-z** 203/36
- azda bolsa budır baqışniñ yüzine **bakılma-z** 053/51
- bir miqdār memleketiñiz gāret olınmış ‘asker hālidir bu maqūle iş ola kelmişdir bundan ötüri dostlık bozılmaq lāzım **kelme-z** 203/41
- hile ve çinsizlik bilen yürügen kulun haqq te‘ālā hāzretleri **söyme-z** ve işin kolay **ketürme-z** 194/21
- cümle sözlerimiz sa‘dige y ağa milen bargan nāme-i humāyūnda bolğan sözlerdir artık sözümüz **bolma-zdır** 245/30
- bizim dīnimizde ve kitābımızda ikrār veyāhūd iki şahid bulunmazsa adam qatl itmek **olma-zdır** 187/20
- eşkıyā deryāya çıkup yalılardan bir kaç tutşak almak ile yurt **alınma-zdır** 160/36
- haqq te‘ālā hāzretleri dahı lāyık **körme-zdır** 160/22
- yalan ve çinsiz söz bizge ve sizge **tüşme-zdır** 194/49
- ‘ahdñuzda durmayup ton kazaqlarından bir miqdār şaykaya icāzet virüp deryāya çıkardıñız ol kadar şaykadan lütf-ı haqq ile elem **çekilme-zdır** 121/46
- bu yol virilmezse culıv içün bir dahı kazaq **köndürilme-zdır** 121/43

Çokluk 1. Kişi: -smiz, -zizdir

- inşā ‘allāh te‘ālā vilāyetiñüze ve serhad qal‘alarıñuza bi‘z-zāt kendimiz cavlay **barma-smiz** 105/79
- bu muhabbetlik işiñiz sebebli her kez dostlıkta taqşırāt **kıılma-smiz** 234/59

- *bir birimizke zarar **tileme-smiz** 071/59*
- *tağı kalğa sulţān ve nūre'd-dīn sulţānnı **yiberme-smiz** 025/61*
- *siz bu yıl zabt itmeyüp deryāya çıkıǵday bolsa bizde bolsağ ol halkımızı zabt **itme-zizdir** 187/44*
- *siz ol tutsaqları almaşıva köndermezseñüz bizde yasağ idüp kırımdan tutsağ **virme-zizdir** 187/27*

Çokluk 2. Kişi: -zsiz

- *munday barışık ol-urmı didiklerinde anlardan utanamiz siz kardaşımız harāmizādeñüzi zabt itmeye kadir degilim demek pādişāhlara lāyık söz degildir çünkü siz harāmizādeñüzi zabt **itme-zsiz** nağz-ı ‘ahd siziñ tarafıñızda olmış olur 187/41*

Çokluk 3. Kişi: -slar, -slardır, -sturlar, -zlar

- *memleketine tüşmān bolıp ‘asker çekip **barma-slar** 020/55*
- *iki curt emīn amān **bolma-slar** 004/50*
- *tatar ‘askerimizden her kez cavlay **barma-slardır** 015/137*
- *her kez yamanlık **kılma-slardır** 020/55*
- *kırımdan inşā ‘allāh şu içmek **tapma-zlar** 194/41*

Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekiminde soru biçimi, olumlu fiil tabanlarında olduğu gibi kişi ekinden sonra [-mI] soru eki getirilerek yapılır. Ekin bildirme eki ile genişletilmiş hâli de mevcuttur: *munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşkıyāları huşūşında söyletmiş irdik ol sözni siz kardaşımıza **yetkürme-zler mi** yok ise tarafıñızdan taqayyüd **olinma-z mıdır** 152/17*

Tablo 6. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Geniş Zaman Çekimi {-(X)r}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 187)	UYGUR (Gökalp 2003: 80; Erdal 2012: 334- 338)	KARAHANLI (Gökalp 2008: 447-465)	HAREZM-ALTIN ORDA Erdal 1998a: 202- 203; Toprak 2005: 239- 247)	ALTIN ORDA YARILIKLARI (Özgenç 1996: 41)	KIRIM YARILIKLARI (Özgenç 1996: 61)	KIPÇAK				ÇAĞATAIY Erdal 1988: 126	ESKİ ANADOLU (Alar 2018: 170- 172; Gübenir 2011:92-93)	TARİHî KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (KTLG.350-351)*
	-r men / ben	-r men	-r men	-r men	-r men	-r men	CC (Gökalp 1998: 85-94 100)	Ermeni Kıptıçcası (Gökalp 2014: 318-333)	Menhik (Gökalp 2013: 213-220; Karamanlidin 1994: 125- 127)		-r min	-(A, U)r men		-rIn
1. Tekil Şahıs	-Ur men	-Ur men	-Ur men	-Ur men	-ürmen	-ürmen	-Ur men	-Ur men	-Ur men		-Ur min	-(A, U)rAm	-urIn (1 örnek)	-UrIn
	-Ar ben	-Ar men	-Ar men	-Ar men			-Ar men	-Ar men	-Ar men		-Ar min	-(A, U)rIn	-erIn (1 örnek)	-ArIn
	-Ir men	-Ir men	-Ir men				-Ir men	-Ir men	-Ir men			-(A, U)rAm	-irmin (1 örnek)	-IrIn
		-yUr men	-yUr men	-yUr men								-(A, U)rAn		
2. Tekil Şahıs											-(X)r/Am (şürde)	-(A, U)rAnIn		
	-r sen	-r sen	-r sen				-r sen	-r sen	-r sen		-r siz	-rIn	-ürsin (1 örnek)	-rIn
	-Ur sen	-Ur sen	-Ur sen	-Ur sen			-Ur sen	-Ur sen	-Ur sen		-Ur sin	-UrIn	-ürsin (1 örnek)	-UrIn
	-Ar sen	-Ar sen	-Ar sen	-Ar sen			-Ar sen	-Ar sen	-Ar sen		-Ar sin	-ArIn	-ürsin (1 örnek)	-ArIn
3. Tekil Şahıs	-Ir sen	-Ir sen	-Ir sen				-Ir sen	-Ir sen	-Ir sen					-IrIn
		-yUr sen	-yUr sen	-yUr sen										
	-Ur, -Ur ol	-r (nadir)	-r	-r			-r	-r	-r		-r	-r	-Ur (çoğunlukta)	-Ur
1. Çoğul Şahıs	-Ir	-Ar	-Ar	-Ar	-Ar	-er	-Ar	-Ar	-Ar		-Ar	-Ar	-Ar (3 örnek)	-Ar
		-yUr	-yUr	-yUr			-Ir	-Ir	-Ir				-Ir (2 örnek)	-Ir
	-r biz	-r biz	-r-miz	-r biz			-r biz	-r biz	-r biz / -r-miz		-r biz	-rUz	-rmiz (1 örnek), - riz (1 örnek)	-rIn
2. Çoğul Şahıs	-Ur biz	-Ur biz	-Ur-miz / -ur biz	-Urmiz / biz		-Urmiz	-Ur biz	-Ur biz	-Ur biz		-Ur biz	-UrUz	-Urmiz, -ürmiz, - Urz (seyrek)	-Urmiz
	-Ar biz	-Ar biz	-Ar-miz	-Armiz / -Arbiz	-Armiz	-Armiz	-Ar biz	-Ar biz	-Ar biz		-Ar biz	-ArUz	-Armiz, -eriz	-Armiz
	-Ir biz	-Ir biz			-irmiz		-Ir biz	-Ir biz	-Ir biz				-Irmiz	-Irmiz
	-yUr biz	-yUr biz		-yUrmiz / -yUrbiz					-(X)r/iz					
3. Çoğul Şahıs	-Ir siz	-r siz/sizler	-r siler	-r siz			-r siz	-r siz	-r siz		-r siz/sizler	-rIz	-rsiz (1 örnek)	-rsiz/-rsIn
		-Ur siz/sizler	-Ur siz/-Ur siler/- Ur siler	-Ur siz	-ürsiz		-Ur siz	-Ur siz	-Ur siz		-Ur siz / sizler	-UrIz	-ürsiz	-UrIz/-ürsIn
		-Ar siz/sizler	-Ar siz / -Ar siler	-Ar siz, -Ar siler	-arsiz		-Ar siz	-Ar siz	-Ar siz		-Ar siz / sizler	-ArIz	-ersiz (2 örnek)	-ArIz/-ArIn
		-Ir siz/sizler	-Ir siler	-yUr siz			-Ir siz	-Ir siz	-Ir siz				-rsiz (1 örnek)	-Irsiz/-IrsIn
3. Çoğul Şahıs	-Ur, -Ur ol	-r, -rAr	-rAr	-rAr			-rAr	-rAr	-rAr		-rAr	-rAr	-rAr	-rAr
		-Ur, -UrAr	-UrAr	-UrAr	-UrAr		-UrAr	-UrAr	-UrAr		-UrAr	-UrAr	-UrAr	-UrAr
		-Ar, -ArAr	-ArAr	-ArAr	-ArAr		-ArAr	-ArAr	-ArAr		-ArAr	-ArAr	-ArAr	-ArAr
	-Ir	-Ir, -IrAr	-IrAr	-yUrAr			-IrAr	-IrAr	-IrAr				-IrAr (1 örnek)	-IrAr

2.1.4. Şimdiki Zaman Çekimi

(İng. *present tense*; Alm. *Präsens, Gegenwart*; Fr. *présent*; Osm. *hâl sigası, sigâ-i hâl*) Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz 2014: 548). Şimdiki zaman çekiminde kullanılan ekler hem şekil hem de zaman eki olarak hareketin şimdi başladığını bildirir (Ergin 2013: 295). Türkçede çoğu kez şimdiki zaman için geniş zaman eklerinin kullanıldığı görülür, zaten bir şekil veya zamanın kendisine yakın başka bir şekil veya zaman eki ile ifade edilmesi olagelen bir durumdur (Ergin 2013: 296).

Şimdiki zaman çekimi, Eski Türkçe döneminde geniş zaman eki ile yapılmıştır. {- (X)r} geniş zaman eki, geniş zamanı ve bazen geleceği bildirme işlevinin yanı sıra şimdiki zamanı da bildirmiştir. Köktürk metinlerinde şimdiki zaman çekimi *bân anca ter mân* “ben şöyle diyorum”; *kâmkâ ilig kazganur mân* “Kimin için ülkeler kazanıyorum?”; *nâ kaganka işig küçüg birür mân* “Hangi kağana hizmet ediyorum” gibi örneklerde görülebilir (Tekin 2000: 187). Gabain, Eski Türkçede geniş zaman ekinin “Ekseriya şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman manası verdiğini” belirtmektedir (Gabain 2003: 80).

Karahanlı Türkçesinde de şimdiki zamanı anlatmak için ayrıca bir ek yoktur; geniş zaman ekleriyle ifade edilmektedir. Karahanlı Türkçesinde geniş zaman ekinin şimdiki zamanı bildirmek için kullanıldığı örnekler çoğunlukla tasvirler, karşılıklı konuşmalar veya anlık hareketi ifade eden durumları anlatmaktadır: *bağırsak üçün sen būter men saña* “Sen bana yakın olduğun için sana inanıyorum.” (KB 1944), *sewer men tiyü barça da’vi kıılır* “Hep ben seviyorum, diye iddia eder.” (KB 1895), *nelük sük turur sen ne boldı özün* “Niçin susuyorsun, sana ne oldu?” (KB 957), *azu kutsuz ajun qarıpmu munar* “Yoksa bu kutsuz dünya yaslanıp bunuyor mu?” (AH 448), *ol tağrının nişānları okıyur-miz sizni üze rāstlık üze* “İşte bunlar Tanrı’nın ayetleri. Onları sana doğrulukla okuyoruz.” (R 36/91a1) (Güner 2008: 470-475).

Eski ve Orta Türkçe döneminde genelde geniş zaman ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman, kavram olarak elbette Türkçenin başlangıcından beri var olmuştur. Ancak Harezmi Türkçesinden itibaren şimdiki zaman kavramını geniş zamandan ayırma ihtiyacı ortaya çıkmış olmalıdır ki, geniş zaman ekinin kullanımında geniş zaman-

şimdiki zaman ayrımını gösterecek şekilde bazı kullanım ayrılıkları belirlemiştir⁵⁵. Ayrıca bu dönemde az da olsa geniş zaman ekleri dışında şimdiki zamanı ifade etmek için farklı ekler görülmeye başlamıştır (Türk 1999: 291-295). Bunun için “*tur-/dur-*” ve “*yor-*” yardımcı fiillerinden faydalanılmıştır.

Tarihi Kırım Türkçesinde de şimdiki zaman, geniş zaman ekinin şimdiki zamanı da bildirdiği kullanımları dışında, büyük çoğunlukla $\{-A, -y\} + dIr + ki\}$ şeklindeki yapı ile karşılanmaktadır. Bunun dışında az sayıdaki örnekte $\{-yor\}$ eki ve istisna seviyesinde $[-mAdA]$ ve $[-mekte]$ ekleri kullanılmıştır.

2.1.4.1. $\{-A, -y\} + dIr$ Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde $[-A]$ ve $[-y]$ zarf-fiil eklerinin üzerine $[-dUr, -dIr]$ ($< turur < tur-$ fiili + $[-ur]$ geniş zaman eki) bildirme eki ve şahıs zamirleri getirilerek şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır. Kıpçak (Karamanlıoğlu 1994: 128; Güner 2013: 221), Harezmi (Toprak 2005: 235) ve Çağatay (Eckmann 1988: 136) sahalarında da aynı şekilde kullanılan bu şimdiki zaman çekimi, süreklilik bildiren birleşik fiilin zamanla şimdiki zamanı karşılar hâle gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Karamanlıoğlu 1989: LXX). $\{-A, -y\} + dIr$ yapısı, $/-A \text{ zarf-fiil eki} + turur + şahıs zamiri/$ kalıbının eklenmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla yapısında hem esas fiille eş zamanlı bir hareketi gösteren ve süreklilik taşıyan zarf-fiil ekini ($[-A]$ ve $[-y]$) hem de *tur-* fiili üzerinde hareketin zaman içinde yayılmış yani sürekli olduğunu gösteren geniş zaman ekini ($[-ur]$) barındırmaktadır. Bu nedenle $\{-A, -y\} + dUr/dIr$ yapısı Orta Türkçe döneminden itibaren şimdiki zamanı karşılamakta kullanılmıştır ve bugün Oğuz grubu lehçeleri dışındaki diğer tüm lehçelerde de zaman eki görevini sürdürmektedir (KTLG.129; Öner 1998: 172-181).

Şimdiki zamanı karşılamak üzere ilk olarak Karahanlı sahasında *Dîvan-ı Hikmet*’te görülen $[-A]+tur-$ yapısı (Türk 1999: 294) *resulğa barçası hizmet kıladır / edeb birlen*

⁵⁵ Konuyla ilgili müstakil çalışmada Türk şu tespiti yapmaktadır: “Metinlerde dikkatimizi çeken bir husus da *-yur/-yür* şeklinde kullanılan geniş zaman ekidir. Aynı fiiller *-r* ile de geniş zaman yapılabilsen bu şekil tercih edilmiştir. Bu ekin bugün kullandığımız *-yor* ile aynı olması mümkün değildir. Çünkü *-yor*’un kaynağı bilindiği gibi *yor-* fiilidir. *Yor-* fiili şimdiki zaman için başlangıçta *kel-e yor-r* şekliyle kullanılmıştır. Ancak Harezmi sahası metinlerinde şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eki dışında daha çok *tur-* fiili, seyrek olarak da *yat-* fiili kullanılmıştır. Ayrıca geniş zaman ekinin *-yur/-yür* şekli Orhun ve Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. (...) Harezmi sahası eserlerinde *-yur/-yür* ekinin daha yaygın kullanıldığını görüyoruz”: *menim köğlüm andağ tileyür kim sizni taqrılıq qarındaş tutsam, bir kün ‘ömer razhu medine oramında yöriyür erdi*. Türk, bu örneklerde de görüldüğü üzere, Harezmi sahasında geniş zaman ekinin çoğunlukta *-yUr* şekliyle tercih edilmesinin şimdiki zamana ilişkin özel bir kullanım olup olmadığını sorgulamaktadır (Türk 1999: 296-297).

yörüp ‘izzet kıladur “Resule hepsi hizmet kılmakta / Edeple yürütüp izzet kılmakta” (DH.288-27) (Türk 1999: 293) gibi örneklerde şimdiki zamanı karşılamaktadır. Bu örnekler, ekin bu anlamda kullanımına ilk örnek teşkil etse de Türk, hikmetlerin söylendikten çok sonra yazıya geçirildiklerini, bu nedenle bu ek tercihinin sonraki dönemlerin kullanımını yansıttığını vurgulamaktadır (Türk 1999: 294).

{-A} + *dUr/dIr* yapısının şimdiki zamanı sistemli olarak karşıladığı ilk saha Harezmi sahasıdır. Yapının üzerine şahıs zamirlerinin eklenmesiyle oluşturulan bu şimdiki zaman çekiminin fazla örneği yoktur, çünkü bu sahada şimdiki zaman çekiminde geniş zaman eklerinin hakimiyeti devam etmektedir. Harezmi sahasında, bu çekimde [-A] yanında [-U] zarf-fiil eki de kullanılmıştır. Bu ekler ünsüzle biten fiil tabanlarına gelirken, ünlüyle biten fiil tabanlarına [-yU] biçimi gelmiştir: *çık-a turur-men, bar-u turur-men, bol-u turur-sen, sök-e turur, büt-e turur, tile-yü turur, sakla-yu turur, kol-a turur-biz, kıl-u turur-miz, buz-a turursız, bar-a turursız, ayt-a tururlar, te-yü tururlar* (Toprak 2005: 235-238).

Kıpçak sahasında CC, TZ ve GT’de geçen bu çekim, ünsüzle biten fiil tabanlarına [-AdIr, -AdUr], ünsüzle bitenlere [-ydIr] şeklinde gelmektedir. CC ve GT’de [-A Durur] şeklinde örnekleri de vardır: *al-adır-men* TZ.44a, *kel-edir-men* TZ.53b, *sağışa-ydır-men* CC.162,16; *kel-edir-señ* TZ.71b, *söyle-ydır-señ* TZ.53b; *kül-edür* TZ.70a, *oқы-yadır* KK.47a, *tipilde-ydır* CC.82a; *al-adır-biz* TZ.44a, *bovuzla-ydır-biz* TZ.53b; *al-adır-siz* TZ.44a, *söyle-ydır-siz* TZ.53b; *al-adır-lar* TZ.44b, *başka-ydır-lar* TZ.53b; *kel-e durur* GT.139b, *ber-e turur* GT.3a, *ağ-a turur* CC.255, *buz-a turur* CC.255, *ön-e durur* CC.255 (Karamanlıoğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 221-222; Güvenç 2014: 346). Ekin bu özelliği ile ilgili olarak TZ’de “Sonu illetli olan fiillere olumlu ve olumsuz hâllerinde /y/ harfi gelmektedir: *sözle-ydır, söyle-ydır, yıla-ydır* gibi ki “sözlüyor, söylüyor, ağlıyor” demektir” denmektedir (Toprak 2005: 236). TZ’de hem hâl hem de gelecek zaman belirttiği vurgulanan [-AdIr] yapısı için “Tatar lügatinde denir” ifadesi geçmektedir (Karamanlıoğlu 1989: LXX).

Ermeni Kıpçak sahasında şimdiki zaman için kullanılan *[-(I)y]+kişi eki* şeklindeki çekim de {-A, -y} zarf-fiil eki+*dUr/dIr+kişi eki* çekimi ile ilgili görünmektedir⁵⁶. Bu

⁵⁶ Aynı sahada *[-(I)yIr+kişi ekleri* şeklindeki geniş zaman çekiminden değişmiş şimdiki zaman çekimi daha yaygındır. Bu nedenle, *[-(I)y]+kişi eki* çekimini de söz konusu geniş zaman çekimi ile ilişkilendirilmiştir. Bu eki {-yUr} geniş zaman çekiminden getirerek /y/ sesinin koruyucu ünsüz

çekimin 3. kişi ve çokluk 2. kişi çekiminin örneği yoktur (Güvenç 2014: 338-351): *inam bilä iç-iymen zadasız, artıñ bügünki duşmannı bunda körmä-ymen, bilirmisen ki kim bilä sözli-yseñ, kendimizgä haytar-ıybız, ne ki yamanlıñ bar biz övrät-ıybız adamlarğa*. Şahıs zamirleriyle yapılan bu çekim dışında aynı ekin teklik 1. kişi çekiminde iyelik kökenli eklerin kullanıldığı biçimlerine de Ermeni Kıpçak sahasında rastlanmaktadır: *al-ıyım* “alıyorum” KZ.100, *ber-ıyım* “veriyorum” KZ.2, *körgüz-ıyım* “anlatıyorum” AB.42; *ayt-ıyılğ* “diyoruz” AB.32, *bar-ıyılğ* “gidiyoruz” KZ.121, *hol-ıyılğ* “diliyoruz, yalvarıyoruz” AB.159, *tiril-ıyılğ* “diriliyoruz” KZ.79 (Güner 2013: 223-224).

Çağatay Türkçesi döneminde ekin kullanımı Kıpçak sahası ile aynıdır; ünsüzle biten fiil tabanlarına [-AdUr], ünsüzle bitenlere [-ydUr] şeklinde gelmektedir: *deydür men, deydür sen, deydür, deydür biz, deydür siz, deydürler*. Teklik ve çokluk 1. ve 2. kişiler genellikle [-dUr] ekini almadan çekimlenirler: *tapa man, tapa sen, tapa biz, tapa siz*. Ek, Çağatay Türkçesinde şu anda devam eden bir hareketi; şu andaki alışılmış veya tekrarlanmış bir hareketi ya da gelecekteki bir hareketi bildirir (Eckmann 1988: 136-137).

Eski Anadolu Türkçesinde bu yapının az da olsa örneklerine rastlanmaktadır: *an-a tururam* SN.5197, *gömürden-i durur* MNT.33a11, *avlay-ı durur* BH.35a4, *id-e dururdu* MNT.60a7, *oyna-yu dururlardı* MNT.60a5, *ye-yü tururken* MŞ.5a11 (Türk 1999: 305); *günde birin gid-e durur koñşuñ sefer id-e durur / ecel bir bir yud-a durur bu dünyaya mağrur nedür* (Yun.Em.33,6), *gör-ü turur her ne kılsavuz günâh / ger kılavuz ol günaha bir kez âh* (ŞH.Yus.1,5), *bir dağı yarındur kim henüz gel-i turur kimse bilmez kim yarın ne olacağdur* (MC.65b.7) (Gülsevin 2011: 98).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-A, -y}+tur(ur)+kişi eki ile kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 7* de görülebilir.

Günümüzde, {-A, -y} zarf-fiil eki Kuzey-Batı grubu Türk lehçelerinin tümünde zarf-fiil görevinin yanında fiil çekim eki olarak da görev yapmaktadır (Efendioğlu 2010: 11). Ekleşme derecesi yazı dillerine göre değişmektedir. Bazı yazı dillerinde *tur-* fiili tamamen kaybolmuş ve [-A] zarf-fiil eki kip eki görevini üstlenerek üzerine kişi ekini

olduğunu, bazı örneklerde geniş zaman ekleri kullanımdan düşünce /y/ sesinin ekin yerini aldığını belirten çalışmalar vardır. bk. BULAK, Şahap (2017), Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, s. 223-258, Siirt.

almıştır (Efendioğlu 2010: 12). Bu kip, Tuva Türkçesinde şahıs zamirleriyle, Altay Türkçesinde iyelik, diğer yazı dillerinde de zamir kökenli şahıs ekleriyle çekilir; Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva, Saha, Çuvaş ve Kırım yazı dillerinde kullanılır (KTLG.129).

Çağdaş Kırım Türkçesinde {-A, -y}+kişi eki yapısı asli şimdiki zaman ekidir (Savran 2003: 56). Fiil ünsüz ile bitiyorsa [-A], ünlü ile bitiyorsa [-y] şeklinde kullanılır; yapıda bulunan [-dIr, -dUr] bildirme eki bu sahada görünmemektedir: *bağla-yım* “bağlıyorum”, *de-yim* “diyorum”, *sev-em* “seviyorum”; *iç-esiñ* “içiyorsun”, *oşa-ysıñ* “benziyorsun”; *büyü-y* “büyüyor”, *karıştırı* “karıştırıyor”, *başla-ymız* “başlıyoruz”, *otur-amız* “oturuyoruz”, *bil-esiñiz* “biliyorsunuz”, *belle-ysiz* “düşünüyorsunuz”, *at-alar* “atıyorlar”, *dinle-yler* “dinliyorlar” (Savran 2003: 56-57).

Tarihî Kırım Türkçesinde tespit edilen örneklerde, yapının aslında bulunan *tur-* eyleminin 3. tekil ve çoğul kişi çekimleri dışında kaybolduğu, ekin {-A, -y}+kişi eki şeklinde geldiği görülmektedir: {-A, -y}+(dIr)+kişi eki. {-A, -y}+(dIr) yapısıyla gerçekleştirilen şimdiki zaman çekimleri kişi zamirleriyle yapılmaktadır. TKT’de bu şimdiki zaman çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	-Amız, -ymız
2. Kişi	-	-Asız
3. Kişi	-A, -AdIr, -atur	-AdırlAr, -edürler, -ydirler

Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra [-A]+(dIr)+kişi eki şeklinde gelmektedir: *kıç kal-adır* “geç kalıyor” 071/48, *ciber-edir* “gönderiyor” 036/41, *yaz-amız* “yazıyoruz” 090/19, *utan-amız* “utanıyoruz” 187/40, *murād kııl-asız* “istiyorsunuz” 216/15, *yiber-esiz* “gönderiyorsunuz” 013/69, *alış-adırlar* “alıp veriyorlar” 015/145, *çıķ-adırlar* “çıkıyorlar” 187/36.

Ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına, olumsuzluk eki almış fiil tabanları da dahil, [-y]+(dIr)+kişi eki şeklinde gelmektedir: *tile-ymız* “diliyoruz” 013/116, *tile-ydirler* “istiyorlar” 071/56, *tüşmānlıķ bolma-ydır* “düşmanlık olmuyor” 013/69, *körünme-ydir* “görünmüyor” 013/72, *inām daķı kıılma-ymız* “güvenmiyoruz” 071/64.

*Ekin yapısında ([-A, -y] zarf-fiil eki + tur- fiili + [-ur] geniş zaman eki) bulunan geniş zaman çekimli tur- fiili TKT’de 3. kişilerin çekimi dışında kaybolmuştur. turur yapısı da [-dlr] şeklinde eklenmiştir. Bu ekin yuvarlak ünlü ile geldiği sadece iki örnek tespit edilmiştir: *zûlm kı-l-atur* “zulmediyor” 274/75, *kit-edürler* “gidiyorlar” 071/26.*

TKT’de {-A, -y}+(dlr)+kişi eki şeklindeki şimdiki zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şöyledir:

Teklik 3. Kişi: -A, -Adlr, -atur

- *nihāyet āl-ı ‘oṣmān pādīshāhı uluḡ pādīshāhdır moṣkov ile barışiksiz ve qardaşlık idersiz böyle barışıkmi olur ki moṣkovdan çıkup kelen ḥarāmizādelerin zabt itmeyüp her yıl şaykaları deñize çık-a deyüp yazdıklarından hicāb çekiyoruz* 178/22
- *munday dostlık olmaḡdan olmamaḡ yegdir dostlık ve qardaşlık ol-ada böyle rūsvāy şamurlar ve ṭonlar yiberesiz içinde kıymek tūgil kırk elli aḡçe idecek şamur yoḡdır* 121/33
- *mādāmkı siz qardaşımız dostlık ve qardaşlıkda olup uluḡ ḥazīnemiz eksiksiz kel-e bu cānıbden her kez yamanlık olmazdır* 145/32
- *uluḡ elçimiz bar-adır dip bildirgen irdik* 015/205
- *ḡatı kışlar yaman şovuklar bolup atları zebūn bolup küçmilen kel-edir ve köp atlar yolda zāyi‘ bolup ḡal-adır ve düşmāndın hem emīn bolmaylar ve çapḡun ilçimiz daḡı kuşçılar ve ‘arabaçılar* 090/16, 090/17
- *bir kaç yıldır ḥazīne keç çıkup kışdan ‘askerimiz zaḡmet çek-edir* 178/15
- *miḡayla fīdaraviç ḥazretleri sizge şulay bulay dip elçi ve adam ciber-edir ve ḥazīne ber-edir lakin azav kermanına imdād ciber-edir ve azuḡ cebeḡāne ciberip berkitmek üzerindedir didiler* 036/41-42
- *botḡulıda bolḡan qazaḡlar aṣaḡı ṭuz almaḡa barganda ḡāzīkerman begi zûlm kı-l-atur dip i‘lām kılursiz* 274/75

Çokluk 1. Kişi: -Amiz, -ymiz

- *botḡalı qazaḡları ṭuz için bar-amiz dip iki aralıkda yolları kesüp ve mālarnı alup dünyāda bolmaḡan işler etgenlerdir* 274/76

- vilâyetlerine hırsızlık imilen varup zarar itdikde moskov ile barışık idüp bizim vilâyetimize bu kadar zarar ideyorlar munday barışık olurmı didiklerinde anlardan **utan-amiz** 187/40
- mundın burun dağı siz uluğ karındaşımızğa yazğanmiz hep ma' lûmıñız bolğandır ve hâlâ dağı **yaz-amiz** 071/28
- siz uluğ karındaşımızdan tilek **et-emiz** kim 105/99
- şimdi ol haberke köplik inam dağı kılmaymiz alayda bola dostlık ve karındaşlık sebebli **bildir-emiz** 071/64
- siz uluğ pâdişâh karındaşımız milen dostlık ve muhabbetlik üstindemiz şulh ve şalâh ve râhatlık bolurın **tile-ymiz** 090/31
- ol zamânda barışık ve dostlık için bolğan sözler ve şart-nâme üzerine şart-nâme yazup **yiber-emiz** ve ol şartlarını yâd **kıl-amiz** 264/22

Çokluk 2. Kişi: Asiz

- iki tarafda bolğan yatur elçileriñ tağı almaşuvğa yibermemizni murâd **kıl-asiz** 216/18
- muhabbetlik bölekleriñüz milen sipâhileriñüz kelüp şart-nâme-i humâyûn alurğa ma' kûl körüp tilek **et-esiz** 216/17
- tüşmânlik bolmaydır yılda bir uluğ hazinemizni **yiber-esiz** uluğ elçiñüz keledir muhabbetlik haqqıñuz hem **yiber-esiz** bizde bolsağ ol haqqıñuzça i' tikkâd kılıp gâfil bolamiz 013/69-70

Çokluk 3. Kişi: -Adırlar/-edürler, -ydirlir

- siz karadaşımız ol 'ahdde durmayup nehr-i ton kazağı moskov içinden çıkup kelüp her yıl ol harâmizâde' ulûfe virüp zahîre ve cebeğâne yiberip **çık-adırlar** 187/36
- voyvadalarıñızğa barıp tusnağ birip tusnağ **alış-adırlar** 015/45
- esirlerin dağı her biri bir yerke kaçırup kolğa tüşmeyüp özge vilâyetlerke **kit-edürler** 071/26
- tin kazağları şimdiki dik tutup özleri qalmayığ digen tâife birlen ilçî ciberüp tin boyuna çağırup **söyleş-edirler** siz uluğ pâdişâhğa dağı tin kazağları kişî ciberüp hazîne tileydirler 071/55
- siz uluğ pâdişâhğa dağı tin kazağları kişî ciberüp hazîne **tile-ydirlir** 071/55

Olumsuz fiil tabanlarının {-A, -y}+(dIr)+kişi eki biçimindeki şimdiki zaman çekimi, ünlü ile biten diğer fiil tabanlarında olduğu gibi [-y]+(dIr)+kişi eki şeklindedir.

- *çapķun ilçimiz dahı kuşçılar ve ‘arabaçılar kayta vilāyetiñüzge bara alma-y kış kışlap kiç kaladırlar* 090/18
- *siziñ memleketleriñüzke bizden zarar ziyān bolma-ydır* 013/121
- *ķarındaşlık delāleti hem kōrünme-ydır* 013/72
- *ol haberke köplik inām dahı kılma-ymiz* 071/64
- *lakin siz ķardaşımızdan bilgili mü igen yok irse öz araları mu igin bilme-ymiz her niki bolsa siz ķardaşımıznıñ buyurıǵındadır* 015/146
- *elçiñüz cānib-i sa‘ ādetmedārımızǵa kelüp bayşa almaķ içün ısmār kıldıñuzmı bilme-ymiz eger ısmār kılmadıñuz erse ‘acele üzre toñǵa kişi yiberüp* 209/17
- *ķatı kışlar yaman şovuķlar bolup atları zebün bolup küçmilen keledir ve köp atlar yolda zāyi‘ bolup kaladır ve düşmāndın hem emīn bolma-yılar ve çapķun ilçimiz dahı kuşçılar ve ‘arabaçılar kayta vilāyetiñüzge bara almay kış kışlap kiç kaladırlar* 090/17

Bir örnekte, bu çekimin olumsuzu değil sözcüğü ile yapılmıştır: *ķaşā taraf-ı şerīfimizden şulķa muğayyir bir vaz‘-ı şādır ol-a degildir her ne oldıysa sizüñ tarafıñızdan olmışdır* 203/15

Bazı örneklerde [-AdIr] ve [-y, -ydIr] ekleri, *bol-* fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerine gelerek ek-fiil gibi kullanılmıştır:

- *bizim tüşmānımız siz ķardaşımız kişilerindin bol-adur* “kişilerindendir” 013/68
- *söziñüz dost sözi işiñüz tüşmān işi bol-adur* “işidir” 013/73
- *‘ahd ve āmān siziñ üzeriñüzde bol-adır* “üzerinizdedir” 013/74
- *dostlıķdan ve yahşılıķdan ğayrı murādımız bolma-y* “başka muradımız yoktur” 020/72
- *dostlıķ ‘alāmeti bolma-ydır* “dostluk alameti değildir” 013/72
- *ol nimerseler bizim ma‘lūmımız bolma-ydır* “o şeyler bizim malumumuz değildir” 015/46
- *hiç bu işke rızāmız bolma-ydır* “bu işe hiç rızamız yoktur” 013/74
- *bu işne dahı bizim rızāmız bolma-ydır* “bu işe de bizim rızamız yoktur” 013/87,

Bir örnekte [-adur] şimdiki zaman ekinin gelecek zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir:

- *ton azaqlarıñuznı abı itgey ırğaysız yo dıraqlı bolsañuz bara ānt ve art siz ardaşımız üstinde al-adur*013/35

Tablo 7. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {-A tur(ur)}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZMLİTİN ORDA	ALTIN ORDA	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞDATAY	ESKİ ANADOLU	TARİHî KIRIM	ÇAĞDAŞ KIRIM
				(Bachman 1998a: 205; Toprak 2005: 236)			CC	İrmeni Kıpçakçası	Memlük	(Bachman 1988: 136-137)	(Akar 2018: 172-173; Gülsev 2011: 96-98; Türk 1999: 305)	TÜRKÇESİ	(Yüksel 2012: 852)
Tedlik 1. Kişi				-A/-U/-yU turur men			-Adır men		-Adır men	-AdUr men	-(y)A, U, I Durur/Am		-Am
							-ydlr men	-(l)ymen, -(l)yln	-ydlr men	-ydUr men			-yln
Tedlik 2. Kişi				-A/-U/-yU turur sen					-Adır sen	-AdUr sen	-(y)Asln		-Asln
								-(l)yse	-ydlr sen	-ydUr sen			-yslñ
Tedlik 3. Kişi				-A/-U/-yU turur			-Adır		-Adır, -AdUr	-AdUr	-(y)A, U, I Durur	-A, -Adır, -atur	-A
							-ydlr		-ydlr	-ydUr			-y
Çokluk 1. Kişi				-A/-U/-yU turur biz/miz					-Adır biz	-AdUr biz		-Amiz, -ymiz	-Amiz
								-(l)ybiz, -(l)ylyğ	-ydlr biz	-ydUr biz			-ymiz
Çokluk 2. Kişi				-A/-U/-yU turur siz					-Adır siz	-AdUr siz		-Asiz	-Asl(ñl)z
									-ydlr siz	-ydUr siz			-ysl(ñl)z
Çokluk 3. Kişi				-A/-U/-yU tururlar					-AdırAr	-AdUrAr	-(y)A, U, I DururAr	-AdırAr, -edürler, -ydlrler	-AlAr
									-ydlrAr	-ydUrAr			-yAr

2.1.4.2. {-yor} Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

Tarihî Kırım Türkçesinde az sayıda örneği tespit edilen {-yor} şimdiki zaman eki, ilk örnekleri Kıpçak ve Eski Anadolu sahalarında görülmekle birlikte 16. yüzyıl sonrasında Osmanlı sahasında yaygınlaşarak Oğuz grubu lehçelerinin asli şimdiki zaman eki hâline gelmiştir.

[-A] zarf-fiil eki+yorır şeklinin kalıplaşması ile ortaya çıkan {-yor} eki, Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde karşımıza çıkmaz. Eski Türkçe döneminden beri şimdiki zamanı ifade etmekte kullanılan geniş zaman çekiminin Harezm dönemi metinlerindeki bazı dikkat çekici kullanımları, bu sahada {-yor} ekinin varlığı konusunu gündeme getirmiştir.

Harezm Türkçesi eserlerinden HŞ’de, ünlü ile biten fiil tabanlarına gelen geniş zaman ekinin [-r] yerine [-yUr] şeklinde geldiği 28 örnek tespit eden Hacıeminoğlu, bu yapının {-yor} ekinin mevcudiyeti ihtimalini akla getirdiğini belirtmektedir. Tespit ettiği örneklerin anlamca da şimdiki zamanı ifade ettiğini söyleyen Hacıeminoğlu, Karamanlıoğlu tarafından Kıpçak sahası için kabul edilen {-yor} ekinin HŞ’de de var olduğunu iddia etmekte ve elindeki örnekler dahilinde ekin çekimini şöyle kurmaktadır: *-yur-men, -yur-sen, -yur, -yur-lar* (Hacıeminoğlu 2000: 135).

Hacıeminoğlu’nun dikkatini çeken bu kullanım farkı, Harezm sahasının diğer eserlerinde de mevcuttur. Türk, aynı fiil tabanına dahi iki farklı şekilde gelen geniş zaman ekinin [-yUr] biçimi hakkında şöyle demektedir “Metinlerde dikkatimizi çeken bir husus da *-yur/-yür* şeklinde kullanılan geniş zaman ekidir. Aynı fiiller *-r* ile de geniş zaman yapılabilirken bu şekil tercih edilmiştir. Bu ekin bugün kullandığımız *-yor* ile aynı olması mümkün değildir. Çünkü *-yor*’un kaynağı bilindiği gibi *yorır*- fiilidir. *Yorır*- fiili şimdiki zaman için başlangıçta *kel-e yorır-r* şekliyle kullanılmıştır. Ancak Harezm sahası metinlerinde şimdiki zaman ifadesi için geniş zaman eki dışında daha çok *tur*- fiili, seyrek olarak da *yat*- fiili kullanılmıştır. Ayrıca geniş zaman ekinin *-yur/-yür* şekli Orhun ve Uygur metinlerinde de kullanılmıştır. (...) Harezm sahası eserlerinde *-yur/-yür* ekinin daha yaygın kullanıldığını görüyoruz”. Türk, *menim könlüm andağ tileyür kim sizni tañrılıq qarındaş tutsam, bir kün ‘ömer razhu medine oramında yöriyür erdi* gibi örneklerde de görüldüğü üzere, Harezm sahasında geniş zaman ekinin çoğunlukta *-yUr* şekliyle tercih edilmesinin şimdiki zamana ilişkin özel bir kullanım olup olmadığını sorgulamaktadır (Türk 1999: 296-297).

HŞ'de [-yUr] şeklinde karşımıza çıkan ve Hacıeminoğlu tarafından şimdiki zaman sayılan ek, giderek daralmış ve Ermeni Kıpçak Türkçesinde asli şimdiki zaman eki olarak kullanılan [-(I)yIr] ekine dönüşmüştür (Pritsak 1998: 127; Güvenç 2014: 338-354). Pritsak, [-yır, -iir, -ıyır] şeklinde okuduğu şimdiki zaman eklerinin CC'deki örneklerle karşılaştırılmasını salık vermiştir: *kelijir, keluyor* (Pritsak 1998: 127). Ermeni Kıpçak metinlerindeki bu yapının Eski Türkçe *yorı-* fiilinin eşleniği sayılan *yüri-* fiilinden daralıp düzleşerek geliştiği düşünülmektedir (KTLG.240).

Harezm sahası ve Ermeni Kıpçak sahasında geniş zaman ekinin şimdiki zaman işleviyle kullanıldığı bu dikkat çekici örnekler, {-yor} ekinin varlığını düşündürse de bu ekin açık bir şekilde görüldüğü ilk saha Memlûk Kıpçak sahasıdır.

Kıpçak Türkçesi metinlerinden TZ'de "hâl belgelerinden birisi de "y" ve "sakin r" dir. Bunlar sonu sahih olan fiile sonu harekelendikten sonra gelir; *keleyor, keteyor, yatayor* gibi ki "geliyor, gidiyor, yatıyor" demektir. Bu harfler sonu illetli olan fiillere de gelir: *başlayor, yumruklıyor, mañlayor* gibi ki "başlıyor, yumrukluyor, bağırıyor" demektir. Burada aşırılık arzu edilirse *keleyorur, keteyorur, başlayyorur, yumruklayyorur* denir." şeklinde, açıkça {-yor} ekinden bahsedilmektedir (KTLG.238). Arap harfli metinlerde /-yor/ ~ /-yUr/ ayrımı yapılamadığından, ekin [-Ur] geniş zaman eki ve [-y] bağlantı ünsüzü mü, yoksa {-yor} (< yorır) eki mi olduğu tartışılan bir konu olmuştur. Karamanlıoğlu, bu noktada, TZ'de "'aşırılık istenildiği zaman' (belki bu ifadesi ile müellif devamlılığı (duratif) kast ediyor) *-yorur (-yürür?)* şeklinde kullanıldığının belirtilmesi ve *-yor* şeklinde kullanıldığı zaman da fiilin zarf-fiil şeklinde bulunması"nın ekin geniş zaman eki olma ihtimalini ortadan kaldırdığını belirtmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 129). Karamanlıoğlu ayrıca CC'de ekin bir yerde *-yor*, bir yerde *-yür* şeklinde geçmesini de Eski Türkçede de bulunan aynı anlam ve kullanışta iki fiilin varlığına işaret saymaktadır: *barı (bara) yürler* CC.128, 33, 163, 21; *keli-yorlar* CC.160,18 (Karamanlıoğlu 1994: 129). Öyle anlaşıyor ki Eski Türkçedeki *yorı-/yoru-* şekli devam ederken bir yandan da tarihî Kıpçak Türkçesinde aynı fiilin incelmış ve daralmış *yür(i)-* biçimi ortaya çıkmıştır. Nitekim {-yor} biçimi bugünkü Türkiye Türkçesinde, *yür-/cür-/jür-* biçimi de bugünkü Kıpçak lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG.239). Güner de TZ'deki *keteyorur, keleyorur, başlayyorur* yapılarını ve CC'de geçen /o/ ile yazılmış *kel-iyorlar* (CC.80b) örneğini dikkate alarak,

KK'de şimdiki zaman olarak gösterilen şekillerin /-yUr/ şeklinde değil /-yor/ şeklinde okunması gerektiğini belirtmektedir (Güner 2013: 222-223).

Bu şekilde, Kıpçak sahasında {-A yorı-, -I yorı-} ekli şimdiki zaman çekiminin varlığı araştırmacılarca benimsenmiş görünmektedir. Alan gramerlerinde bu ek için verilen örnekler şöyledir: *başlıyor, başlayyor* TZ.75a, *yumruklıyor, yumruklayyor* TZ.75a, *başlıyorur, yumruklıyorur* TZ.75a; *keliyorlar* CC.160,18, *keleyor* TZ.75a, KK.26, *keleyorlar* KK.26, *keteyor, yatıyor* TZ.75a, *keleyorur, keteyorur* TZ.75a; *keleyorur men* TZ.75b, *mañlayor men* “bağırıyorum” TZ.75a; *başlamayyor* TZ.75a, *kelmeyyorur* TZ.75a, *ketmeyor* TZ.75a, *yatmayor* TZ.75a (Karamanlıoğlu 1994: 129; Güner 2013: 223). Ayrıca Türk, bu sahadaki kullanımlara GT'den de örnekler getirmektedir: *tüni kün saşlan ol irden kim ol korça yürür sende* GT.36-2; *pâre pâre ton kiyip luşma tilenip yürür idi* GT.286-3 (Türk 1999: 300-301).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, henüz bağımsız bir şimdiki zaman eki yoktur; daha çok geniş zaman ekleriyle ifade edilmektedir (Türk 1999: 304; Akar 2018: 172). *yorı-* fiilinden gelişen çekim, Klasik Osmanlı döneminden itibaren yaygınlaşmaya ve ekleşmeye başlamıştır (Türk 1999: 306-307; Akar 2018: 172). Ancak EAT'de çok az sayıda da olsa ilk örnekleri görülmeye başlamış, özel bir şimdiki zaman eki olma yoluna girmiştir. Bu sahada ekin ilk örneği Ahmet Fakih'in *Çarhnâme* adlı eserinde görülür: *yol erenleri göçüp yola girdi, döğ-e yorır âhir dünbeki servân* Ç.12 (Türk 1999: 305); *seyrân ed-i yorurken, sürülüp gid-e yorur, öl-e yoruruz, gör-e yoruruz* (Akar 2018: 172; Gülsevin 2011:96-98). 14. yüzyıldan itibaren Batı Türkçesi metinlerinde görülen [-A yorır] ekli şimdiki zaman sahanın edebî metinlerinde seyrek olarak görülür; bu durum edebî üslupla açıklanmıştır. Edebî üslupta fazla kullanılmayan bu ek, daha çok konuşma dilinde ve halk şiirinde kullanılmış olmalıdır (KTLG.242). Osmanlı Türkçesinde fiil *yürü-* şeklinde olduğu hâlde, şimdiki zaman ekinin *-yorur/-yor* şeklinde olması, fiilin kipleşme sürecine ilk örneklerin görüldüğü 14. yüzyıldan itibaren girdiğini göstermektedir. (KTLG.242).

Tarihî Türk Lehçelerinde [-A yorır] yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 8*'de görülebilir.

Günümüzde, [-A yorır] yapısından gelişen şimdiki zaman kipi sadece Güneybatı (Oğuz) Türk lehçelerinde kullanılmaktadır (KTLG.242).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, [-A yorır] yapısından gelişmiş bir şimdiki zaman kipi yoktur. Çok az sayıda örnekte bulaşma şeklinde görülmektedir: temsil ediyor mı “temsil ediyor mu” (Savran 2003: 59). Ancak Kırım Türkçesinde, Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinde görülen *[-(I)p] zarf-fiil eki + yorır* yapısından gelişerek ekleşmiş *[-(I)p yüre]* yapısı kullanılmaktadır. Yüksel bu yapıyı kip değil, süreklilik anlatan birleşik fiil saymakta ancak anlamını şimdiki zaman şeklinde vermektedir: *azırlık kör-ıp yüresin* “hazırlık yapıyorsun” (Yüksel 2012: 860). KTLG’de bu yapı şimdiki zaman kipi sayılmış ve çekimi de şu şekilde tespit edilmiştir: *al-ıp yüre-m, al-ıp yüre-sin, al-ıp yüre, al-ıp yüre-miz, al-ıp yüre-siz/yüre-siñiz, al-ıp yüre-ler* (KTLG.245).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-yor} eki, en erken 1642 yılında yazılan 66 numaralı metinde karşımıza çıkmaktadır. Az sayıdaki örnekte tespit edilen {-yor} ekli şimdiki zaman çekimi TKT’de şu şekilde görülmektedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		-eyorız, -iyorız
2. Kişi		
3. Kişi		-eyorlar, -iyorlar

Ekin yapısında bulunan [-A] zarf-fiil ekinin bazı örneklerde daraldığı ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimine dönüştüğü görülmektedir: *hicāb çek-iyorız* “üzülüyoruz” 178/22, *könder-iyorlar* 298/12.

Ekin olumsuz bir fiil tabanına geldiği tek örnekte, olumsuzluk ekinin ünlüsü /y/’nin inceltici etkisi ile daralmıştır: *bu işler siziñ ma‘lûmıñız mıdır bilmi-yoruz* 274/71.

TKT’de {-yor} ekli şimdiki zaman çekiminin örnekleri şu şekildedir:

Çokluk 1. Kişi: -eyorız, -iyorız

- *hırsızlık birle vilāyetiñüze varan noğayla ve tatarıñ muhkem haqqından kelüp siyāset id-eyorız hiç bir zamānda böyle zabt olmış degildir* 066/17
- *qalmıq dahı lutf-ı haqq ile bizim bolğandır alayda bolsa biz zabt id-eyorız siz bu yıl zabt itmeyüp deryāya çıkığday bolsa bizde bolsaq ol halkımızı zabt itmezizdir* 187/43

- *moskov ile barışksız ve kardaşlık idersiz böyle barışkımlı olur ki moskovdan çıkup kelen harāmizādelerin zabt itmeyüp her yıl şaykaları deñize çıka deyüp yazdıklarından hicāb çek-iyorız* 178/22

Çokluk 3. Kişi: -eyorlar, -iyorlar

- *nihāyet sa‘ādetlü hünkār hazretleriniñ deryā kenārında bolğan vilāyetlerine hırsızlık imilen varup zarar itdikde moskov ile barışık idüp bizim vilāyetimize bu kadar zarar id-eyorlar munday barışık olur mı didiklerinde anlardan utanamız* 187/39
- *katl olınan adamlarımız su ‘āl oldıkdā qalmuq almak ve katl itmek kerek deyü ‘özür ve bahāne id-eyorlar qalmuq kıralıñızıñ zabtında degilmidir* 298/16
- *ançak ton kazağı ve qalmuğı kelüp quban tatarından aldıkları adam ve atların āşlā virmeyüp varan adamlarımızı söz ile könder-iyorlar* 298/12

2.1.4.3. {-mAdA}, [mekde] Ekli Şimdiki Zaman Çekimi

{-mAK} ve {-mA} isim fiil ekleri ve {-DA} bulunma durumu ekinden oluşan {mAKtA} ve {-mAdA} birleşik ekleri de kişi unsuru olarak şimdiki zaman ifadesinde kullanılmaktadır⁵⁷. Fiildeki kılış, oluş veya durumun içinde bulunulan zaman diliminde gerçekleştiğini gösteren {-yor} eki ile {mAKtA} ve {-mAdA} ekleri arasında işlev bakımından bir fark olmasa da anlam bakımından fark vardır. “mAKtA/-mAdA” birleşik ekleri, eklendikleri fiilin mutlaka başlamış olduğunu gösterir. Bu anlam, söz konusu birleşik yapıda yer alan bulunma durumu ekinin “içinde bulunma” işlevinden kaynaklanmaktadır. “-yor” eki ise, bazen başlamamış fakat başlamak üzere olan fiiller için de kullanılabilir. Bu fark, şekli bir farktır. Zaman bildirme işlevi bakımından aralarında bir farklılık yoktur (Ergin 1993:281).

{mAKtA} ve {-mAdA} eklerinin şimdiki zaman kipi olarak kullanımı, 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azerbaycan sahasında görülür: *kāfir dahı düşüben bir yirde akça üleş-mekdeyidi* (DK.D.72-4), *tırralar boynın burup hüsnin temāşālan-mada/ zülfi tāvūsı irem bāğında cevālān it-mede* (BD.356) (KTLG.328).

⁵⁷ {mAKtA} ekinin sürekli şimdiki zaman kipi olduğuna ilişkin ilk görüşleri ortaya atan Kononov’un ekle ilgili görüşleri genel olarak kabul görse de, bu görüşlere itirazlar da gelmiştir. bk. Koç, Nurettin (1998), -makta/-mekte Üzerine, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 558, s. 490-496, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağatay sahasında, bitmemiş, devam etmekte olan hareketi göstermek için kullanılan eklerden biri de {-mAKtA} ekidir. Sadece geniş ve geçmiş zamanla ilgilidir (Eckmann 1988: 134), gelecek zamana uzanan fiilleri göstermez: *men aṅga cānnı fedâ **kıl-maḳta*** Bayk. Div. 253:7, *yig̃itlik dembedem **öt-mektedir** eyyâm ara* FK.7b3. Bu ekin Çağatay sahasındaki kullanımı Osmanlı sahasına göre daha seyrek (Eckmann 1988: 134).

Tarihî Türk Lehçelerinde {-mAKtA} ve {-mAdA} yapısıyla kurulan şimdiki zaman çekimi, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 8* de görülebilir.

Daha sonra yaygınlaşacak olan ek, Eski Anadolu sahasında az sayıda örnekte görülmeye başlamıştır: *getür-mekde* BH.9a-12; *ağ-maḳda* MNT.24b-10, *in-mekde* MNT.24b-10 (Türk 1999: 305). 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azeri; 15. yüzyıldan sonra da Çağatay yazı dillerinde, çoğunlukla edebi eserlerde görülen {-mAKtA} ve {-mAdA} ekleri, günümüzde bu tarihî lehçelerin devamı olan Türkiye, Azerbaycan, Gagavuz, Özbek ve Uygur Türkçelerinde kullanılmaktadır. Ekin {-mAdA} biçimi sadece Türkiye Türkçesinde vardır. {-mAKtA} ekinin bugün, Kırım, Kumuk ve Karakalpak Türkçelerinde de görülmesi, yine aynı tarihî lehçelerin etkisiyle açıklanabilir. Nogay, Kırgızı Karakalpak ve Kazak Türkçelerinde {-mAKtA} ekinden gelişmiş *-ıwda*, *uwda*, *uuda* şeklinde şimdiki zaman çekimleri ortaya çıkmıştır (KTLG.328).

Çağdaş Kırım Türkçesinin, [-A] zarf-fiil ekiyle kurulmuş aslî şimdiki zaman kipinden sonra en yaygın kullanılan şimdiki zaman kipi {-mAKtA} ekiyle kurulmaktadır. Bu kipi çekiminde teklik 1. kişi dışında zamir kökenli kişi ekleri kullanılmaktadır: *ḳayt-maḳta-m*, *kör-mekte-siñ*, *toḳta-maḳta*, *işle-mekte-miz*, *ḳayt-maḳta-sız*, *kör-mekte-leṛ* (Yüksel 2012: 853).

Tarihî Kırım Türkçesinde birkaç örnekte karşımıza çıkan {-mAKtA} ve {-mAdA} ekleri, sürmekte olan bir fiili işaret etmektedir.

{-mAdA} eki, geçtiği örnekte, bağlı bir cümlemin yüklemli üzerinde görülmektedir; ana cümlemin yüklemi çokluk 1. kişi çekimindedir, diğer yüklemli de bu yükleme kişi açısından bağlanmaktadır:

- *ḳullarımız ta' yin olınup ḳuban tatarı aldıkları esir ve atları buldurıp şāhiblerine könder-mede ve bulunmayanları araşdır-mada ve eşḳıyānıñ ḥaḳḳlarından kel-medeyüz* 298/10.

{-mekde} eki, tek örnekte üzerinde [-dir] bildirme eki ile kullanılmıştır:

- *ḥālā fırsat vaktidir söygen yerinüzni alguday zamandır cümlemizde bolsa bu tarafından lehlü üzerine sefer ve akın eterge ḥāzırmız [...] ḥarāb ve bitāb et-mekdedir* 274/58.

Tablo 8. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Şimdiki Zaman Çekimi {- (A, I) yor(ır)} / {mAKDA} - {-mAdA}

	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA (Haceminoğlu 2000: 135)*	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞATAY	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 172-173; Gülsevin 2011:96-98)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (KTİLG.245)
							CC (Gabin 1998: 103; Karasmanlioğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 221-222)	Ermeni Kıpçakçası (Güvenc 2014: 338-352; KTLG.240)**	Memlük (Karasmanlioğlu 1994: 128-129; Güner 2013: 222-223; Türk 1999: 300)	ÇAĞATAY	ESKİ ANADOLU (Türk 1999: 305-307)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 853)
Teklük 1. Kişi				-yürmen				-(l)yürmen	-Ayor(ur) men				-(l)p yüre-m
Teklük 2. Kişi				-yürsen				-(l)yürsen					-(l)p yüre-siñ
Teklük 3. Kişi				-yür				-(l)yür	-(A)yor(ur), -(y)yor(ur)		-(y)A yor(ur)		-(l)p yüre
Çokluk 1. Kişi								-(l)yürbiz			-(y)A yoruruz	-eyoruz, -iyoruz	-(l)p yüre-miz,
Çokluk 2. Kişi								(l)yürsüz	-Ayor siz				-(l)p yüre-siz/yüre-siñiz,
Çokluk 3. Kişi				-yürür			-iyorlar	(l)yürür	-Ayorür			-eyorlar, -iyorlar	-(l)p yüre-ler
* Bu çekim, geniş zaman çekiminden gelişmiş olmakla birlikte, araştırmacı tarafından {-yor} (-yonur) ekinin örnekleri olarak kabul edildiğinden (Haceminoğlu 2000: 135) karşılaştırma yapılablirnesi amacıyla bu tabloya konulmuştur.													
** Bazı kaynaklarda, bu çekimin Eski Türkçe yor- fiilinin eşleniği sayılan yür- fiilinden duralıp düzleşerek geliştiği savunulmuştur (KTİLG.240). Karşılaştırma yapılablirnesi amacıyla bu tabloya konulmuştur.													
*** Bu örnekler, [-p yorur] şeklinden gelişmiş olmakla birlikte (KTİLG.222-223, 245), Tarihî Kırım Türkçesinde kullanılan [-A yorur] şeklinden gelişmiş şekilde karşılaştırma yapılablirnesi amacıyla bu tabloya konulmuştur.													
	KÖKTÜRK	UYGUR	KARAHANLI	HAREZM-ALTIN ORDA	ALTIN ORDA YARLIKLARI	KIRIM YARLIKLARI	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 134)	ESKİ ANADOLU (Türk 1999: 305-307)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 853)
							CC	Ermeni Kıpçakçası	Memlük	ÇAĞATAY (Eckmann 1988: 134)	ESKİ ANADOLU (Türk 1999: 305-307)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 853)
Teklük 1. Kişi													-mAKürA-m
Teklük 2. Kişi													-mAKürA-siñ
Teklük 3. Kişi									-mAKdA	-mAKürA(dür)	-mekdedir	-mAKürA	-mAKürA
Çokluk 1. Kişi											-mAdA(yüz)	-mAdA(yüz)	-mAKürA-mız
Çokluk 2. Kişi													-mAKürA-sı(ñ)ız
Çokluk 3. Kişi													-mAKürA-lar

2.1.5. Gelecek Zaman Çekimi

(İng. *future*, Alm. *Futur*, *Futurum*, Fr. *futur*, Osm. *istikbâl*)

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş olan ancak fiilin gösterdiği oluş ve kılışın konuşulan zamandan sonraki bir zamanda gerçekleşeceğini bildiren kiptir (Korkmaz 2014: 558; Ergin 2013: 302). Gelecek zaman, oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana, yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğundan, bildirdiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Alan yazınında, gelecek zaman kipinin gelecekte mutlaka gerçekleşecek fiilleri bildirdiği dile getirilse de (Korkmaz 2014: 558; Ergin 2013: 302)⁵⁸; gelecek zaman, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniye de barındırmaktadır. Bu nedenle, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılan gelecek zaman ekleri, gelecekte gerçekleşecek fiilleri bildirmelerinin yanı sıra, emir, istek, gereklilik gibi kipleri de karşılamışlardır.

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi, {-GAy} eki ile yapılmaktadır. {-GAy} ekinden gelişmiş olan {-A} istek ekinin, {-A, -y}+(dİr) şimdiki zaman ekinin ve {-(X)r} geniş zaman ekinin bazı örneklerde gelecek zaman ifade etmesi⁵⁹ dışında, TKT'de gelecek zaman eki {-GAy} ekidir. Ek, bu dönemde gelecek zamanı karşılamak için kullanılmasının yanında, daha yoğun olarak istek ve emir işleviyle kullanılmıştır.

{-GAy} eki, Eski Türkçenin Uygur döneminden başlamak üzere Orta Asya Doğu Türkçesinde, Kıpçak Türkçesi ile onun devamı sayılabilecek çağdaş lehçelerde ve dar olarak Eski Anadolu Türkçesinin eski Türk yazı dili tesiri gösteren metinlerinde görülmektedir. Ek, görüldüğü sahalarda, gelecek zaman, gereklilik ve dilek bildirmektedir (Mansuroğlu 1958: 171-183).

⁵⁸ Ergin geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin de bazen gelecek zaman ifade ettiklerini söylemekte, ancak bu eklerin karşıladığı gelecek zaman kavramının tam bir kesinlikle gelecek zamanı göstermediklerini eklemektedir. Ergin'e göre geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman, ihtimal içeren bir gelecek zamandır. Şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zamansa çok yakın, şimdiki zamanla birleşmiş bir gelecek zamandır. İhtimal değil, kesinlik taşıyan ve şimdiki zamandan sonraki bütün zamanı içine alan geniş, tam bir gelecek zaman bildiren, yalnızca gelecek zaman ekleridir (Ergin 2013: 302). Korkmaz, yapılacak işin niyet halinde olması durumunda dahi, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için gelecek zaman ekiyle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik olduğunu söylemektedir. Korkmaz'a göre bu kesin gelecek zaman bildirimi ekin aslı görevidir. Gelecek zaman kavramının çok geniş bir kapsamı olduğunu belirten Korkmaz, cümle içinde geçen zaman zarflarıyla bu zamanın sınırının belirlenebileceğini ifade etmektedir (Korkmaz 2014: 559).

⁵⁹ Örnekler için bk. İstek Çekimi, Şimdiki Zaman Çekimi ve Geniş Zaman Çekimi.

Ekin kökeni, fiilden isim (sıfat) yapma eki olan, *bilge, kısga (kısa), tamga, öge, bilge, kükrege (gürleme, gürleyen)* gibi kelimelerde kendisini gösteren {-GA} ekine dayandırılmıştır (KTLG.587-588). Aynı köken açıklaması için DLT'den *ö-gä* "akıllı", *ğaldur-ğa* "fısıltı yapan", *yori-ğa* "yorga yürüyen (at için)" örneklerini getiren Gabain, ekin yapısını "alışılmış bir isim fiil eki olan -ğa ekinin bir *i* ünlemi ile genişletilerek -ğa+y hâline getirilmiş hâli" olarak açıklamaktadır. Gabain, ortaya çıkan bu yeni {-Gay} eki için "*artık hiçbir zaman isim olamayan, sadece çekimli bir fiil olabilen bir şekil*" açıklamasını yapmaktadır (Gabain 2003: 129, not.36).

Köktürkçe döneminde, yalnızca IB'de görülen, yazıtlarda görülmeyen {-Gay} eki (Tekin 2000: 190; Gabain 2003: 82)⁶⁰, Uygur Türkçesi döneminde aslî gelecek zaman eki olarak görev yapmaya başlamıştır⁶¹: *tāgin-gāy mǎn* "erişeceğim", *yara-ğay* "yarayacak". Ek, bu dönemde de gelecek zamanı bildirme işlevinin yanı sıra, "*bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi (irrealis) nezaketle talep etmeyi (temenni) ifade eder.*" (Gabain 2000: 81).

{-Gay} eki, Karahanlı döneminde temel gelecek zaman eklerinden biridir (Hacıeminoğlu 2008: 187-188; Güner 2008: 484-485)⁶²: *kaçan tıñlağay men olarnıñ sözün / apañ sözleseler öküş ya azın* "ister çok ister az söylesinler / ben onların sözüne kulak asmayacağım" (KB 5883); *men bargay men yamu* "ben gideceğim sen de göreceksin" (DLT II-272); *sewinçin keçürgey sen ödle künü* "ömrünü huzur içinde geçireceksin" (KB 4481); *kıdın me kim ayğay munı teg uza* "sonra kim bunu böyle ustaca söyleyecek" (KB B-24). Kâşgarlı Mahmud, "gelecekte bir işin yapılacağını göstermek için emri hazır sıygasına /k/ 'lı ve tok sesli kelimelerde /ğ/, /y/, /A/ (gayın, ye, elif) harfleri, başkalarına /g, k/ (kef) getirilir" demektedir (DLT.II.66). Şahıs zamirleriyle çekimlenen bu ek, Karahanlı döneminde de gelecek zaman yanında gereklilik ve dilek kipi işleviyle de kullanılmıştır (Güner 2008: 485).

⁶⁰ Köktürkçenin gelecek zaman ekleri, {-sIK}, {-DAÇI} ve {-çI} ekleridir (Tekin 2000: 186, 188, 190).

⁶¹ Uygur Türkçesinde kullanılan diğer gelecek zaman ekleri, {-DAÇI} ve {-çI} ekleridir (Gabain 2003: 82).

⁶² Karahanlı Türkçesi gelecek zaman çekiminde kullanılan ekler bakımından zengin bir görünüm sergilemektedir. {-Gay} eki ile birlikte en yoğun kullanılan {-GA} ekinin dışında, {-DAÇI}, {-GAIr}/[-kalır], {-GU}/[-GUsI]/[kısı], {-GUÇI} ekleri de Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman çekiminde kullanılmıştır (Güner 2008: 475-493; Hacıeminoğlu 2008: 187-188).

Harezmi Türkçesinde de üç farklı gelecek zaman çekimi eki kullanılsa da en çok kullanılan ve asıl gelecek zaman işlevini yerine getiren ek {-GAy} ekidir (Toprak 2005: 252)⁶³. Şahıs zamirleriyle çekimlenen bu ek, tonlu ve tonsuz şekilleriyle görülmektedir: *ay-ğay men* KE.99v4, *ber-gey sen* KE.152v8, *sök-key* NF.284-16. Harezmi sahasında da ek, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005: 252-257). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ'de, {-GAy} ekinin gelecek zamanı bildirdiği örnek yoktur; ek bu eserde geniş zaman, şimdiki zaman, istek ve emir anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000: 140).

Kıpçak Türkçesinin de asıl gelecek zaman eki {-GAy}'dır; KM'de 1. ve 2. kişilerde {-GA}, 3. kişide {-GAy} kullanılır, diğer eserlerde tüm şahıslarda {-GAy} kullanılmaktadır (Karamanlıoğlu 1994: 131; Güner 2013: 226)⁶⁴. Bu ek, CC'de ve Ermeni Kıpçak metinlerinde de aslî gelecek zaman ekidir (Gabain 1998: 100; Güvenç 2014: 355-356).

Çağatay sahasında hem gelecek hem de istek eki olarak kullanılan {-GAy} eki, şahıs zamirleriyle çekimlenir ve tonsuz şekli de bulunur: *kıl-ğay men*, *tap-ğay men* (Eckmann 1988: 124)⁶⁵. Eckmann, {-GAy} ekiyle kurulan kipi, doğrudan “gelecek-istek” kipi olarak adlandırmış ve bu kipin kullanışlarıyla ilgili şunları kaydetmiştir: “a. gelecek; b. istek, rica ve emir; c. bazen gelecek-istek alelâde bir gerçeğe işaret etmek için kullanılır ve umumiyetle İngilizce geniş zamanla tercüme edilir; d. tahmin” (Eckmann 1988: 124-125).

Eski Anadolu Türkçesinde {-GAy} eki, bu hâliyle nadiren de olsa *Kadı Burhaneddin Dîvânî*'nda ve *Hurşîd-nâme*'de gelecek zamanı bildirmek için kullanılmıştır: *Cennette yüzün gibi hür olma-ğay / Mest gözüñ gibi mestûr olma-ğay / Yoluña cân oynamagı dilerem / Korhum oldur k'ana destûr olma-ğay* Kadı Burhaneddin Divanı, 125:18; *kayurmaz hâliyâ han yahşî bol-ğay / Mizümkiler kimi cân yahşî bol-ğay* Hurşîd-nâme, 5193 (Öztürk 2017: 280). Ek, bu sahada, {-A} şeklini alarak istek kipi ekine

⁶³ Harezmi Türkçesinin {-Gay} eki dışında kullanılan diğer gelecek zaman çekimi ekleri {-GA}, {-GU} (turur) ve {-(y)IsAr} ekleridir (Toprak 2005: 257-26).

⁶⁴ Kıpçak Türkçesi sahasında kullanılan gelecek zaman ekleri, {-Gay} yanında; {-GA}, {-AsI}, {-I, U)sAr} ve {-AcAK} ekleridir (Karamanlıoğlu 1994: 131; Güner 2013: 226-233).

⁶⁵ Çağatay Türkçesinde {-Gay} eki dışında, özellikle de şiirde {-GA} eki kullanılmıştır (Eckmann 1988: 124).

dönüşmüştür. Ancak {-A} şeklinde de gelecek zamanı bildirdiği örneklere *Mantıku't-tayr*, *Sultan Veled'in manzumeleri*, *Dede Korkut*, *Marzubân-nâme*, *Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf'u Zelihâ'sı*, *Çarh-nâme*, *Ferheng-nâme*, *Garib-nâme*, *Uruç* ve *Neşrî* tarihlerinde rastlanmaktadır (Korkmaz 1995b: 7)⁶⁶.

Tarihî Türk Lehçelerinde {-GAY} ekinin kullanımı, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak *Tablo 9* da görülebilir.

Günümüz lehçelerinde Eski Türkçe döneminin {-GAY} eki, {-(G)A(y)(I)} şekillerinde Türkiye, Gagavuz, Azerbaycan, Özbek, Uygur, Tatar, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva ve Çuvaş lehçelerinde kullanılır. Ekin birleşik çekimli hâli de istek kipi göreviyle Başkurt, Kumuk, Karaçay-Malkar, Nogay ve Kırım lehçelerinde görülmektedir (KTLG.567).

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {-GAY} eki, gelecek zaman çekiminde kullanılmamaktadır. Uygur Türkçesi döneminden beri gelecek zaman bildirme görevinin yanında istek kipi görevini de yapan {-GAY} eki bu sahada, tamamen istek kipi eki işlevini yüklenmiştir. Çağdaş Kırım Türkçesinde {-GAY} ekli istek çekimi, {-GaydI, -KAYdI} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ğaydım* “atmayaydım”, *bil-geydim* “bileydim”, *tut-ğaydım* “tutaydım”, *tüş-keydim* “ineydim” (Yüksel 2012: .857; KTLG.571). Bu çekim Tarihî Kırım Türkçesinde de istek kipi olarak kullanılmıştır, bk. {-GAY er-/ir-/i-di} İstek Kipi.

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi {-GAY} eki ile yapılmaktadır. Bu ek, zamir kökenli kişi ekleriyle çekime girmektedir. TKT’de, gelecek zaman çekiminin kişilere göre çekimi ve sıklıkları aşağıdaki tabloda görülebilir:

	Teklik		Çokluk	
1. Kişi	-	0	-Gaymiz, -ğaymüz, -ñeymiz	6
2. Kişi	-	0	-GAYSız	2
3. Kişi	-GAY	11	-	0
	Toplam		19	

⁶⁶ Eski Anadolu Türkçesinin gelecek zaman eki {-(y)IsAr} ekidir. Seyrek olarak sıfat-fiil ekleri {-(y)AcAK} ve {-AsI}; bu sahada istek eki haline gelmiş olan {-(y)A} eki; gereklilik bildiren {-sA gerek} yapısı ve nadiren {-DAçI} eki de gelecek zamanı ifade etmek için kullanılmıştır (Gülsevin 2011: 100-104; Akar 2018: 174-176).

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi {-GAy} eki ile yapılmaktadır ancak ekin gelecek zamanı bildirme işlevinde kullanıldığı örnekler çok az sayıdadır. Gelecek zaman teklik 1. ve 2. kişi çekimlerinde örneğe rastlanmamıştır.

Çokluk 1. kişi çekimi ise ekin sadece gelecek zaman işlevinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum gelecek zaman kavramının doğasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bir kişi, kendisinin gelecekte yapacağı, kesin ya da ihtimal dahilindeki bir fiilden bahsedeceği zaman, kendisini gelecek zaman çekimi ile ifade eder, bu oldukça doğaldır. Bu nedenle, ekin yalnızca gelecek zaman işleviyle kullanımında 1. kişi çekimi görülmektedir; istek ya da emir işlevlerinde görülmez⁶⁷. Eldeki çalışmada incelenen metinlerin yarlık metinleri olması dolayısıyla, metinlerin yazarı konumundaki kişi Kırım hanı olduğundan, kendisinden teklik değil çokluk 1. kişi olarak bahsetmektedir. Özellikle çokluk 1. kişi çekiminde, genelde bir şarta bağlı gelecek zaman anlamı görülmektedir. Bir şartın yerine getirilmesi ya da getirilmemesi durumunda, ne yapılacağı ya da yapılmayacağıyla ilgili bir bildirme söz konusudur.

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekiminin kişilere göre örnekleri şu şekildedir:

Teklik 3. Kişi: {-GAy}

- *ilçileriñiz ve sipāhileriñiz siz uluğ pādīshāgha ‘ārż iter **bol-ğay** alarnı tamām kılurğa buyurup yañğıdın ötül kılğanımıznı dağı qabul buyurğay irdiñiz* “Elçileriniz ve sipahileriniz siz ulu padişaha arz edecekler; onların tamamlamasını buyurup yeniden rica ettiklerimizi de kabul edesiniz.” 071/52
- *kırım kırım bolğalı ve moskov moskov bolğalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yokdır qardaşñuzdan sizge elçi **kel-geyde** bölek-i selāmı bolmağay* “Kırım Kırım olalı ve Moskova Moskova olalı böyle elçi, böyle şey görmüşlüğümüz ve duymuşluğumuz yoktur; kardeşinizden size elçi gelecek de, selamlık hediyesi olmayacak!” 036/35
- *bizimde bolsa hātr-ı şāhānemizğa hoş kelmedi ābā-yı ecdādımız ve ağaçlarımız hanlar zamānıda bölek-i selām **kel-geyde** bizim zamānımızda kelmegey dip* “Bizim de şahane hatrımıza hoş gelmedi, ‘Atalarımız ve

⁶⁷ İstek ve emir işlevinde, büyük çoğunlukla 2. kişi çekimleri görülmektedir, ki bu tercih de bir şeyi talep etme ya da bir şeyi emretmenin doğasına uygundur. 3. kişilerden de bir şey talep edilebilir ya da onlara dolaylı emir verilebilir, ancak yarlık metinleri talebin ya da emrin doğrudan muhatabına gönderildiği için genellikle 2. kişi çekimi görülmektedir.

babalarımız hanlar zamanında selamlık hediye gelecek de, bizim zamanımızda gelmeyecek.’ diye...” 036/38

Çokluk 1. Kişi: {-GAymiz}, [-ğaymüz], [ñeymiz]

- *mādām ki kırım yurtında han bolıp **tur-ğaymiz** siz kardeşimiz bile barışlık yarışlık bolıp her kez yamanlık bolmastur dip ‘ahd ve şart kılıp siz kardeşimiz köñlinçe altun bayşalı ‘ahd-nāmemizni birdik* “Madem ki Kırım yurduna han olup duracağız, siz kardeşimiz ile barış ve yardımlaşma içinde olup hiç kötülük olmaz deyip ahd ve şart kılıp siz kardeşimizin gönlüne göre altın baysalı ahdnamemizi verdik.” 015/195
- *kardeşimizinñ kişileriñizni cavlasalar her kıysıda bolsa **kal’alarıñızni ve sizniñ** memleketleriñizni bizñe yağlap kilseler biz alarnı **kahr kıl-ğaymiz** hem ne alğan bolsalar esir kişileriñizni izlep sorap biz siz karındaşımızğa culıvsız **bir-ñeymiz*** “Kardeşimizin kişilerini yağmalasalar, her nerede olursa olsun kalelerinizi ve sizin memleketlerinizi bize düşman edip gelseler biz onları kahredeceğiz. Hem de aldıkları ne varsa, esir kişilerinizi de peşine düşüp, sorup siz kardeşimize fidyemiz vereceğiz.” 014/29
- *alarnı tutar bolsalar hem talasalar bizge kiltürseler biz ol kişilerge **kahr kıl-ğaymiz** alğan esir kişileriñi culıvsız **bir-geymiz*** “Onları tutsalar ve tartaklasalar, bize getirirler; biz o kişileri kahredeceğiz, aldıkları esirleri fidyemiz vereceğiz.” 014/43-44
- *taķı siz zigmut karındaşımız maskov düşmanıñızğa aţlanganıñızda min ğazı giray han karındaşınıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsañız **harçlık filori yibergeysiz** ki çerümüzge virüp düşmanıñız üstine **ciber-geymiz*** “Ayrıca, siz Zigmut kardeşimiz Moskova düşmanınıza (karşı) sefere çıktığınızda ben Gazi Giray Han kardeşinizden yardım için Tatar askerini derseniz, harçlık için para yollayacaksınız ki askerimize verip (onları) düşmanın üstüne göndereceğiz.” 004/59

Çokluk 2. Kişi: {-GAysiz}

- *taķı siz zigmut karındaşımız maskov düşmanıñızğa aţlanganıñızda min ğazı giray han karındaşınıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler bolsañız **harçlık filori yiber-geysiz** ki çerümüzge virüp düşmanıñız üstine **cibergeymiz*** “Ayrıca, siz

Zigmut kardeşimiz Moskova düşmanınıza (karşı) sefere çıktığınızda ben Gazi Giray Han kardeşinizden yardım için Tatar askerini dilerseniz, harçlık için para yollayacaksınız ki askerimize verip (onları) düşmanın üstüne göndereceğiz.” 004/59

- *ķırım ķırım bolğalı ve moskov moskov bolğalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yokdır ķardaşıñuzdan sizge elçi kel-geyde bölek-i selâmı bolmağay bâhuşuş babañuz tahtına yañğı kelüp ‘azamet birle ħan **bol-ğaysız** dip barça yağşılarımız bulay deyişdiler*““Kırım Kırım olalı ve Moskova Moskova olalı böyle elçi, böyle şey görmüşlüğümüz ve duymuşluğumuz yoktur; kardeşinizden size elçi gelecek de, selamlık hediyesi olmayacak! Özellikle de babanızın tahtına yeni gelip güç ile han olacaksınız!’ diye bütün iyi adamlarımız böylece konuştular.” 036/36

Tarihî Kırım Türkçesinde gelecek zaman çekimi olumsuz fiil tabanlarında da {-GAY} ekiyle ve aynı şekilde yapılmaktadır. Olumsuz fiil tabanlarının geniş zaman çekimine yalnızca teklik 3. kişi çekiminde rastlanmıştır:

- *mādām ki siz ķardaşımızdan yamanlık **bolma-ğay** ve ķazaķlarıñuzdın zarar kelme-gey min uluğ cānıbek giray ħan ve barça sulţānlardan siz ķardaşımızğa ve vilāyetiñüzğa zarar ve ziyān bolmastur* 010/78
- *ābāmızña ħaţ yazıp ma‘lūm kılınıñız şāyed ki ya anda veya bizde ħaţā bolmaķ ‘aceb **bolma-ğay** dip cevāb virdiler* 015/41
- *ħaķķ te‘ālā ‘ināyet kılıp feth ve nuşret bizim bolup tüşmānımız ħor ve ħaķīr boldılar dāima dostlarımız mesrūr tüşmānlarımız maķhūr bolmaķdan ħālī **bol-mağay*** 020/40
- *āllāhü’l-‘azīm ve āllāhü’l-kerīm mādāmki siz ķardaşım kıral ħazretlerindin ħilāf **bolma-ğay** ħetmāñıñuz sözünçe dostlığıñuzda muĥkem turğaysız* 020/70
- *ķırım ķırım bolğalı ve moskov moskov bolğalı bulay elçi işbulay nesne körgenimiz ve işitgenimiz yokdır ķardaşıñuzdan sizge elçi kel-geyde bölek-i selāmı **bolma-ğay*** 036/36
- *bizimde bolsa ħāţr-ı şāhānemizğa ħoş kelmedi ābā-yı ecdādımız ve ağaķalarımız ħanlar zamānıda bölek-i selām kel-geyde bizim zamānımızda kelmegey dip* 036/38

Yukarıda da bahsedildiği üzere, {-GAy} ekinden gelişmiş olan {-A} istek ekinin, {-A, -y}+(dlr) şimdiki zaman ekinin ve {-(X)r} geniş zaman ekinin bazı örneklerde gelecek zaman ifade ettiği görülmektedir:

- *mādāmki siz qardaşımızdan hilāf **ol-maya** ve hetmanıñuz sözinden başqa söz **ol-maya** bu taraftan hilāf olmaq ihtimālî yoqdır* 020/56-57
- *mādām ki siziñ taraflıñuzdın tüşmānlıq **ol-maya** bizim tarafımızdın tüşmānlıq olmaq ihtimālî yoqtur* 025/48
- *ton qazaqlarıñuznı zabı itgey kırğaysız yoq dırçaqlı bolsañuz barça ānt ve şart siz qardaşımız üstinde **kal-adur*** 013/35

Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAy} gelecek zaman eki, gelecek zaman bildirme işlevinin yanı sıra, bu işlevinden daha yaygın olarak istek ve emir bildirme işlevinde de kullanılmıştır.

I. İstek kipi eki olarak kullanımı:

{-GAy} gelecek zaman eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır. Gelecek zaman, oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana, yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğundan, bildirdiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Alan yazınında, gelecek zaman kipinin gelecekte mutlaka gerçekleşecek fiilleri bildirdiği dile getirilse de (Korkmaz 2014: 558; Ergin 2013: 302); gelecek zaman, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniye de barındırmaktadır. Bu nedenle, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-GAy} gelecek zaman eki, istek kipini de bildirmiştir. Tarihî Kırım Türkçesinde, {-GAy} gelecek zaman ekinin istek işleviyle kullanımı için bk. *İstek Kipi*.

II. Emir kipi eki olarak kullanımı:

Gelecek zaman kavramı, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniye de barındırdığından Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-GAy} gelecek zaman eki, istek kipi işleviyle de kullanılmıştır. İstek kavramı, tasarlama kiplerinin hepsinde değişen oranlarda da olsa bulunmaktadır (Ercilasun 1994: 6). Bu nedenle istek kipi ile içinde çok yoğun istek barındıran emir kipi arasında sıkı bir bağ vardır. Birinden bir şeyi “istemek”le, birine bir şeyi “emretmek” arasındaki ince çizgi,

bağlama ve konuşurların birbirine göre olan konumuna vs. bağlı olarak her iki yönde de kolayca aşılabilmektedir. Bu nedenle, istek bildiren bir yapı, emir; emir bildiren bir yapı da istek bildirebilmektedir. {-GAy} gelecek zaman eki de istek kipi işleviyle kullanıldığı gibi, emir kipi işleviyle de kullanılmıştır. Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAy} gelecek zaman ekinin emir işleviyle kullanımı için bk. *Emir Kipi*.

Tablo 9. Tarihî Lehçeler, Tarihî Kırım Türkçesi ve Çağdaş Kırım Türkçesi Karşılaştırmalı Gelecek Zaman Çekimi {-Gay}

	KÖKTÜRK (Tekin 2000: 190; Sadce İB'de ve Tun- huang yazmalarında)	UYGUR (Gahain 2003: 81; Eraslan 2012:343)	KARAHANLI (Haceminoğlu 2008: 187-188; Güner 2008: 484-)	HAREZM- ALTIN ORDA (Toprak 2005: 252-257)	ALTIN ORDA YARLIKLARI (Özyeğin 1996: 41)	KIRIM YARLIKLARI (Özyeğin 1996: 61-62; Sıtkı-Başer 2011: 100) (gelecek-emir)	KIPÇAK			ÇAĞATAY (Bekman 1988: 124-125) (Gelecek-istek)	ESKİ ANADOLU (Akar 2018: 174- 176; Gülsevin 2011: 100-104; Öztürk 2017: 280) (istek; nadiren gelecek zaman)	TARİHİ KIRIM TÜRKÇESİ (gelecek-istek- emir)	ÇAĞDAŞ KIRIM TÜRKÇESİ (Yüksel 2012: 857) (istek)
							CC (Gahain 1998: 100; Güner 2013: 223-224; Güner 2013: 223-224) 2014:354)	Ermeni Kıptıçakçısı (Güvenç 2014:354; Güner 2013: 223-224)	Memlük (Karamanlioğlu 1994: 131-132; Güner 2013: 226- 231)				
Teklilik 1. Kişi		-Gay men	-Gay men	-Gay-men -Kay-men			-Gay men -Kay men	-Gay men -Kay men	-Gay men -Kay men	-Gay min -Kay min	-Gay min -Kay min		-Gaydlm -Kaydlm
Teklilik 2. Kişi		-Gay sen	-Gay sen -kay sen	-Gay-sen			-Gay sen -Kay sen	-Gay sen -Kay sen	-Gay sen -Kay sen	-Gay sin -Kay sin	-Gay sin -Kay sin	-Gay sen	-Gaydlñ -Kaydlñ
Teklilik 3. Kişi	-Gay (İB, Toyok) -Gay ol (İB)	-Gay	-Gay	-Gay		-Gay	-Gay -Kay	-Gay -Kay	-Gay -Kay	-Gay -Kay	-Gay -Gay	-Gay	-Gaydl -Kaydl
Çokluk 1. Kişi		-Gay biz	-Gay miz	-Gay-biz/- miz/-muz		-gaymız	-Gay biz -Kay biz	-Gay biz -Kay biz	-Gay biz -Kay biz	-Gay biz -Kay biz	-Gay biz -Kay biz	-Gaymız -gaymız -ñeymız	-GaydlK -KaydlK
Çokluk 2. Kişi		-Gay siz/sizler	-Gay siz / sizler /siler -kay siler	-Gay-siz/- sizler	-Gay	-Gayslz	-Gay siz -Kay siz	-Gay siz -Kay siz	-Gay siz -Kay siz	-Gay siz -Kay siz	-Gay siz -Kay siz	-Gayslz -kaysiz -neysiz	-Gaydlñlñz -Kaydlñlñz
Çokluk 3. Kişi		-Gaylar	-Gaylar -kaylar	-Gaylar -Kaylar		-Gaylar	-Gaylar -Kaylar	-Gaylar -Kaylar	-Gaylar -Kaylar	-Gaylar -Kaylar	-Gaylar -Kaylar	-Gaylar	-GaydlAr -KaydlAr

2.2. TASARLAMA KİPLERİ

Tasarlama kipleri, fiilin olumlu ya da olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek, emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir. Tasarlama kiplerinde, bildirme kiplerinde olduğu gibi bildirme veya haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler henüz gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmeleri emir, istek, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir. Tasarlama kipleri, şekil gösteren belirli eklerle kurulurlar. Bu ekler, bildirme kiplerinde olduğu gibi açık ve belirgin bir zaman niteliği taşımazlar. Fakat zaman ögesinden de tamamen yoksun değildirler. Çünkü bu kipler konuşan kişiye ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri veya bir gerekliliği dile getirdikleri için gerçekleşme şartları bakımından, dolaylı yollardan da olsa yine belirsiz bir gelecek zaman veya şimdiki zaman ifadesi taşımaktadırlar. Tasarlama kiplerini birleştiren ortak özellik, aralarındaki fonksiyon farklılıklarına rağmen hepsinin de sonuç olarak tasarlanmış bir dileğe yönelmiş olmalarıdır (Korkmaz 2014: 576-577).

İstek kavramı, tasarlama kiplerinin hepsinde değişen oranlarda da olsa bulunmaktadır (Ercilasun 1994: 6). Tüm tasarlama kiplerinin şimdiki zamanın sınırından geleceğe doğru belirsiz bir zamana yönelen dilek-istek ifadesi taşıyor olmaları, aralarındaki sınırın bazen belirsizleşmesine neden olmaktadır. Özellikle, tasarlama kiplerini karşılamak üzere özelleşmiş eklerin tam olarak ortaya çıkmadığı ya da eklerin çok işlevli kullanıldığı tarihî dönemlerde, tasarlama kipleri arasındaki sınır daha da belirsizleşmektedir. Bu konuya dikkat çeken Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan ekleri incelediği çalışmasında, tasarlama kiplerini, “Dilek-İstek Kipleri” başlığı altında bir arada vermiştir (Gülsevin 2011: 105-107).

Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde de emir ve isteğin, şart ve gerekliliğin, gelecek zaman ve emir-isteğin iç içe geçtiği, bağlama, isteğin ölçüsüne ve talep edenin ısrarına göre işlevlerin çeşitlendiği söylenebilir. Yine de TKT’de, emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dört tasarlama kipinden söz etmek mümkündür.

2.2.1. Emir Kipi

(İng. *imperative*; Alm. *Imperativ*; Fr. *imperatif*; Osm. *şiga-i emriyye*)

Emir kipi yapılması istenen işi, kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır (Korkmaz 2014: 591). Emir kipi, tasarlama hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder. Emir kipinin çekiminde diğer fiil

çekimlerinden farklı olarak kişilerin ayrı ayrı ekleri bulunmaktadır. Emir kip eki aynı zamanda kişiyi de göstermektedir, bu nedenle ayrıca kişi ekleri almaz (Ergin 2013: 304). Emir ekleri Türkçenin eski dönemlerinden beri hep fiil çekiminde kullanılmış, hiçbir zaman sıfat-fiil eki şeklinde kullanılmamışlardır (Ergin 2013: 304).

Tarihî Kırım Türkçesinde emir çekimi, Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde olduğu gibi, kişilere özel eklerle; [-ay], [-eyin], [-eyiñ]; {-Ø}; {-sIn}, {-sUn}; [-alıķ], [-aluk], {-Allm}, [-ayıķ], [-eliñ]; {-Iñ}, [-iñgız], [-iñüz], {-sUnlAr} yapılmıştır. Bu sahada {-GAY} gelecek zaman ekinin de, emir çekiminde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

2.2.1.1. Kişi Ekleriyle Yapılan Emir Kipi

Köktürkçe döneminde, emir çekimi Türk dilin tüm tarihî sahalarında olduğu gibi kişi ekleriyle iç içedir. Teklik 2. kişide eksiz ya da {-GIl} ekiyle pekiştirmeli olarak yapılan emir çekimi, çokluk 2. kişide {- (X)ñ} şeklinde, 3. kişilerde {-zUn}, bir örnekte {-çUn} şeklindedir. Tekin, emir kipinin 1. kişi çekimlerini gönüllülük kipi olarak değerlendirmiştir. Tekin bu kiple ilgili “Gönüllülük kipi I. kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir. Tekil I. kişi eki *-(A)yIn*, çoğul I. kişi eki de *-(A)llm* dır” demektedir (Tekin 2000: 180-182).

Uygur döneminde emir eklerinin Köktürk dönemi ile aynı olduğu, çokluk 2. ve 3. kişilerde çokluk ekinin emir ekine eklendiği görülmektedir. Gabain, Tekin’in Köktürk döneminde istek bildirdiğini ifade ettiği 1. kişi emir eklerini de emir çekimine dahil etmektedir: {- (A)yın}, {- (A)llm}. Teklik 2 kişi eksiz ya da {-GIl} ekiyle, çokluk 2. kişi {- (X)ñ} ya da {- (X)ñlAr} şeklinde emir yapılmaktadır. 3. kişilerde emir çekimi {-zUn}, {-zUnlAr} ekleriyle yapılmaktadır. Gabain, bu emir şekillerinin yerine bazen daha “hafif” bir anlam ifade eden {-GAY} ekinin geldiğini de belirtmektedir: *barma-ğay sin* “gitmeyeceksin” (Gabain 2003: 79).

Emir kipinin Karahanlı Türkçesindeki çekiminde teklik 1. kişi için {- (A)yIn, - (A)yI, - (A)y} ekleri; çokluk 1. kişi için {- (A)llm} eki kullanılmaktadır. Özellikle Kuran Tercümelerinde ekin {- (A)lñ} şekli de görülmektedir. Teklik 2. kişide emir kalıbı ekli ve eksiz olmak üzere iki kategoride yapılmakta; eksiz emirde fiilin sonuna zaman zaman A ünleme edatının da eklendiği görülmektedir. Ekli teklik 2. kişi emir kipinde {-GIl, -kıl} ekleri kullanılmaktadır. Emir ekleri bakımından çokluk 2. kişide çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Karahanlı Türkçesi metinlerinde çokluk 2. kişi emir eki olarak {- (I, U)ñ}, {- (I)ñlZ}, {- (I)ñlZlAr}, {- (U)ñUzlAr}, {- (I, U)ñlAr}, {- (I,

U)ñlA} görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde teklik 3. kişi emir eki {-sU}, {-sUn}, {-sUnI} şeklinde; çokluk 3. kişide ise {-sUnlAr} ve {-sUlAr} şeklindedir (Güner 2008: 506-507)

Harezmi Türkçesinde emir kipi; teklik 1. kişide {-AyIm}, {-AyIn}, {-yIn}, {-GAyIm}, {-GAyIn}, {-Ay}; teklik 2. kişide ya eksiz ya da {-GIl}, {-GUl}, {-qıl} ekleriyle; teklik 3. kişide {-sUn}, {-sU}; çokluk 1. kişide {-Allñ}, {-Allm}, {-GAllñ}, {-Allk}, {-All}; çokluk 2. kişide {-ñ}, {-Iñ}, {-Uñ}, {-IñIz}, {-UñUz}, {-IñlAr}; çokluk 3. kişide de {-sUnlAr} ekleriyle oluşturulmaktadır (Toprak 2005: 263-275).

Memlûk Kıpçak sahası gramer-sözlüklerinden KI'de, "*Emir ya gayip ya muhatap ya da mütekellim için olur*" ifadesiyle Türkçede emir kipinin üç kişi için de olduğu belirtilmektedir. Arapçanın aksine Türkçede teklik 1. kişi için emir çekiminin olduğu ve çokça kullanıldığı vurgulanarak *bargayım, kelgeyim* örnekleri verilmiştir. Ayrıca eserin yazarı tarafından fiiller *emir, mazi* ve *muzari* olarak üçe ayrılırken *emir* asıl fiil şekli olarak tanımlanmıştır (Özyetgin 2001: 183-184). Genel olarak Kıpçak Türkçesi eserlerin emir çekimi, teklik 1. kişide {-AyIm}, {-AyIn}, {-GAyIm}; çokluk 1. kişide ise {-Allm}, {-AlUm}, {-GAllm}, {-Allk}, {-Allh}, {-Ilh}, {-All} ekleriyle yapılmaktadır. Bu eklerden {-Allm}, {-AlUm}, {-GAllm} ekleri en yaygın kullanılanlardır. KK'de asıl emir çekimi ekinin {-Allk} olduğu ancak Türkmenlerin {-Allm} biçimini kullandıkları bilgisi geçmektedir. {-All} eki örneklere ise CC'de rastlanmaktadır. Ermeni Kıpçak metinlerinde ise tipik k > ħ değişimi ile {-Allh} şekli ortaya çıkmıştır. Ermeni Kıpçak metinlerinde ayrıca {-AyIh} şekli de görülmektedir. Emir çekimi teklik 2. kişide ya eksiz olarak ya da {-GIl}, {-KI}, {-GUl}, {-GI}, {-GU}, {-KI} ekleriyle yapılır. Sonu /n/ ile biten şekiller Emeni Kıpçak metinlerinde ve az sayıda TZ'de görülür. Çokluk 2 kişide ise {-(I, U)ñ}, {-(I)ñIz}, {-(U)ñUz}, {- (I)ñlAr} ekleri görülmektedir. Teklik 3. kişide {-sIn}, {-sUn} şeklinde olan emir çekimi, çokluk 3. kişide {-sInlAr}, {-sUnlAr} biçimindedir (Güner 2013: 234-242).

Eckmann Çağatay sahasında emir eklerini 2. ve 3. kişilerle sınırlı tutmuş, 1. kişi çekimini istek olarak nitelendirmiştir. Çağatay sahasında emir ekleri şu şekildedir: teklik 1. kişide {-(A)y(In)}, çokluk 1. kişide {-(A)Il(ñ)}; teklik 2. kişide {-GIl} ya da {-GI}, çokluk 2. kişide {-(I)ñ(lAr)}, {- (I)ñız(lAr)}; teklik 3. kişide {-sUn} ve {-dek}; çokluk 3. kişide ise {-sUnlAr} ve {-dekler} şeklindedir (Eckmann 1988: 117-118).

Eski Anadolu Türkçesinde emir çekiminde kullanılan 1. ve 2. kişi ekleri de dilek-istek ifadesi taşımaktadırlar (Akar 2018: 181). Emir çekimi ekleri bu dönemde şu şekilde görülmektedir: Teklik 1. kişide {-AyIm}, {-AyIn}, teklik 2. kişide eksiz ya da {-GIl} eki ile}, teklik 3. kişide {-sUn}, çokluk 1. kişide {-AlUm}, çokluk 2. kişide {-Uñ}, {-UñUz} ve çokluk 3. kişide {-sUnlAr} (Akara 2018: 181)

Çağdaş Kırım Türkçesinde emir çekimi tarihî sahadakine çok yakın bir biçimde yapılmaktadır. Tüm kişiler için ayrı eklerle yapılan emir çekimi ekleri şöyledir: Teklik 1. kişide {-(A)yIm}, teklik 2. kişide eksizdir, teklik 3. kişide {-sUn}, {-sIn}; çokluk 1. kişide {-(A)yIK}, çokluk 2. kişide {-(I)ñ}, {-(I)ñIz} ve çokluk 3. kişide {-sUnlAr}, {-sInlAr} (Yüksel 2012: 855; Savran 2003: 65-66).

Tarihî Kırım Türkçesinde emir çekimi, tüm Türklük sahasında olduğu gibi her kişi için ayrı eklerle yapılmaktadır. Emir kipi, bağlama göre istek anlamı da taşıyabilmektedir. TKT’de emir kipi çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-ay, -eyin, -eyiñ	-alıq, -aluk, -AlIm, -ayık, -eliñ
2. Kişi	-Ø	-Iñ, -ıñgız, -iñüz
3. Kişi	-sIn, -sUn	-sUnlAr

Teklik 1. Kişi: [-ay], [-eyin], [-eyiñ]

- *eger min özüm ğazî giray han **bol-ay** ve uluğ kiçik qağılka sultān başlık barça sultānlar bolğaylar*004/42
- *hāliyā uluğ ilçileriñiz ve sipāhlariñiz bu hazine de köp nimeni eksik tutup kiçgen senede hîç nizā‘ sız berilgen billü tiyişlerdin köp nimeni eksik **ber-eyin** dip nizā‘ itüp ol sebebli cefālar birlen soñra bergenine ta‘accüb kılamız*071/35
- *eger bizim ile evvelki kibi taymay uzun uzak dost qardaş bolğuday bolsañuz bizde bolsaq ağaçlarımız zamānda kele turğan hazine lerni alup qabul **it-eyiñ***036/48

Teklik 2. Kişi: {-Ø}

- *barça ‘asker kişilerimiz baş urup hālā üstimizde ānt ve şart yok ikende bizge destūr **ötile** miz moskov memleketlerine cavlay barayıq dip köp taķāşa kıldılar* 062/25
- *sen daķı dostlarına dostlık ve düşmanlarına düşmanlık **eyle** deyü tenbīh olınmışıdı* 203/31
- *leyh kıralı bizim dost ve ķardaşımızdır leyhden aldığıñ ismelinski ve sāir ķal‘aların **vir** ve barabaşa ‘alāķa **eyleme** deyü da‘vā idüp elçilerin ħabs eylemişlerdir* 203/20

Teklik 3. Kişi: {-sIn}, {-sUn}

- *Allāh ve ħudā-yı ĭzīm ve ĭzed ve uğan teḡri te‘ālā ħazretlerininḡ vaĥdānīyeti ve ‘azameti birle **başlan-sun*** 004/06
- *sa‘ādetli pādişāh ħazretleriġa da bolsa ‘arz kılıp şulĥ ve şalāĥ **bol-sun** dip i‘lām kılgan irdik* 025/53
- *şoñra bizim ħutsaķımız sizde ķalmak lāyıkımızdır siz ol ħutsaķları almaşıva kōndermezseñüz bizde yasaķ idüp kırimdan ħutsaķ virmezizdir ħutsaķ **çık-sun** dirseñüz bizim ħutsaķlarımızı almaşıva kōnderesiz* 187/27
- *ton ķazaķlarına barġan şoñra dost toġrı kırimġa bizge **kel-sün** ol ķazaķlarıñın sözlerin bizñe **bildür-sin** tā kim bizim daķı ma‘lūmımız **bol-sun*** 013/138-139
- *eger siz ķardaşımız barışlık murād kıлмаġuday bolsañuz tutsaķlarıñuznıñ kesilgen bahāların sa‘dī ħelebī valuñada kōrüp **kel-sin** deyü yazġan erdik* 216/22
- *özü şuyı boyında bol-ġan ķara ra‘iyyet il kişilerinñiz kelüp curķa ħuzımızdan aķķaları birlen emīnimüzdin ħuz şatun alup **kit-sün*** 004/53
- *ķarındaşımız ķalġa sultān ħazretiñġ vālidesi ana beyiminñ tiyişinġ şamur ŧonın ve bir sultāniniñ ve bir ħaniniñ tiyişin mundan kitgen ilçinñüz timafī ħatunski boynuna alup kitgen irdi bu ħazīne milen kelüp çıķmadı ilçinñüzden alınur idi çapķun nāmesinde yazılup **kōnderil-sün*** 121/26

Çokluk 1. Kişi: [-alık], [-alık], {-Alım}, [-ayık], [-eliñ]

- *siz ol tarafından ve biz dağı bu tarafından düşmānımız moskov üzerine **atlan-alık** deyü iyeñüze haber ciberip* 002/18
- *eger moskov begine siz ol cağıdan ve biz bu yağıdan kural üzerine **atlan-alık** deyü bizden adına işāret bolsa irdi* 002/23
- *bu künden şong ikev dost ve barış yarış **bol-alık** ve her yıl otuz kerre yüz biñ nevgırať aķsesin ve naķid bölek hazīnesi birlen berüp yiberirmin tıp söz kılmış irdi* 005/83
- *dostluk iderseñiz pādişāhāne dost **ol-alım** olmazsa naķz-ı ‘ahdı özüñüz itmiş olursiz* 121/35
- *bilürsiz ki moskov kırma kaç def’a elçi könderüp hazīneñizi **vir-elim** bizimle barışñ deyü ricā eyledikde* 203/19
- *bizge destūr ötile miz moskov memleketlerine cavlay **bar-ayık*** 062/26
- *ol könderdigimiz haťt-ı şerīfimizde özi қазаğından қол çek ve leyhlüden alğan yurtını yine leyhge vir seniñ milen burınguday dost ve қardaş **bol-ayık** dip köndermiş idik* 194/12
- *bizim birlen dost ve қardaş болмақ murād iderseñ özi қазаğından қол çek ve leyhlüden alğan yurtını yine leyh қалına vir seniñle burınguday ‘ömr āhirigaça dost ve қardaş **ol-ayık*** 194/25
- *azav kermanıñ anahtarın berüp ciberirday bolsañuz ve қолқalarımızni artıǵı bile ve bölek-i selāmlarımızni kemitmey ciberirseñüz ke’l-evvel dost ve қardaş bolur irdik ol yosunça ötgen ve çıkған iki hazīnemizni **al-ayık** kabūl **qıl-ayık*** 036/50
- *her yılda hazīneñüzni **bir-eliñ** deyü bizüm birle ‘ahd ve şart kılmış irdi* 002/11

Çokluk 2. Kişi: {-İñ}, [-ıñız], [-iñüz]

- *üç қомşār könderüp şulh olmışsiz bu cānibe āslā bildirmediñüz bilürsiz ki moskov kırma kaç def’a elçi könderüp hazīneñizi virelim bizimle **barış-ıñ** deyü ricā eyledikde* 203/19
- *seniñle burınguday ‘ömr āhirigaça dost ve қardaş olayıқ bu sözlerimizni kabūl etmez olsañuz bizge bir şāfi ve çın cevāb **köndür-iñ*** 194/26

- *ābāmızña ھاٲٲ yazıp ma‘lūm **kıl-ıngız** şāyed ki ya anda veya bizde ھاٲā bolmak ‘aceb bolmağay dip cevāb virdiler*015/41
- *burun kelgen nāmeñüzde elçimiz ciberig **id-iñüz** dip ricā itmişsiz* 194/51

Çokluk 3. Kişi: {-sUnlAr}

- *siziñ vilāyetiñüzden bāzergānıñuz bizim vilāyetimiz kırımğa **kel-sünler** zararlı ve ziyānsız **yürü-sünler** bizim bāzergānlarımız dağı siziñ vilāyetiñüze **var-sunlar** zararlı ve ziyānsız **yürü-sünler***025/28-29
- *āver ھاٲdaşımız hūr-bār **bol-sunlar***002/06
- *bu ھاٲşūsı kırım ھاٲanına bildirgeysiz ھاٲban tatarı aldıkları esir ve atları buldırup **köndür-sünler** ve eşkıyānıñ ھاٲaqqılarından **kel-sünler** ve bizim ھاٲarafımızdan anlara zarar ve ziyān olmazdır biz dostlıkda şābit deyü*298/07
- *humāyūn-ı ھاٲatt-ı şerīflerin yazup ve bizge tağı yarlıg-ı şerīf-i vācibü’l-teşrīflerin taħrīr buyurup elçi ھاٲulların **yiber-sünler***293/17

Olumsuz fiil tabanları üzerindeki emir çekimi de, aynı eklerle yapılmaktadır:

- *min uluğ mehmed giray ھاٲan ھاٲazretlerimiz iki yurtıñ arasında fitne **bolma-sın** dip dostlık ve ھاٲardaşlık tartıp tüzinlik tilep destūr birmedik*062/27
- *sözümüz ‘ahd-nāme-i humāyūnımızdadır anın üstinde biz ھاٲurarmiz siz tağı turgay irdiñüz hiç bir sözde ھاٲuşūr **bolma-sun***062/35
- *ilçiniñ ve sipāhiñüz bir dağı ‘inād **itme-sün** dip yaħşı tenbīh itüp cibergey irdiñüz*062/31
- *tatar çerümüz birlen ھاٲapargā ve yaħup yıkağā ve zarar ve ziyān ھاٲılarga bir kimesne **barma-sın***004/44
- *iki curtımız barış ve yariş bolup bāzergān emīn varup ve amān kilüp kim kimesnedin zarar ve ziyān **olma-sın** didiler irse*004/33
- *eger yurt için dost ھاٲardaş bolurday bolsañuz tağı ton ھاٲazağın zaḃt iterday bolsañuz uzun uzağ dost ھاٲarındaş ve ھاٲatıv muḃabbet ھاٲılurday bolsañuz vilāyetimizge ھاٲazağlarıñuz **kelme-sün** köy kentlerimizni **urma-sun***013/50
- *kelgen elçiniñüz biz ton ھاٲazağı için kelmedik dip cevāb **aytma-sun***013/140
- *ol ‘ādetçe işsiz kelgenleri için aħalın ھاٲayımızda bolsa fedor laħontyaviç yaḃurlayn alarnı toḃtatdılar kim işsiz **barma-ñuz** dip söylediler*015/209

2.2.1.2. {-GAY} Ekiyle Yapılan Emir Kipi

Gelecek zaman kavramı, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniye de barındırdığından Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-GAY} gelecek zaman eki, istek kipi işleviyle de kullanılmıştır. İstek kavramı, tasarlama kiplerinin hepsinde değişen oranlarda da olsa bulunmaktadır (Ercilasun 1994: 6). Bu nedenle istek kipi ile içinde çok yoğun istek barındıran emir kipi arasında sıkı bir bağ vardır. Birinden bir şeyi “istemek”le, birine bir şeyi “emretmek” arasındaki ince çizgi, bağlama ve konuşurların birbirine göre olan konumuna vs. bağlı olarak her iki yönde de kolayca aşılabilmektedir⁶⁸. Bu nedenle, istek bildiren bir yapı, emir; emir bildiren bir yapı da istek bildirebilmektedir. {-GAY} gelecek zaman eki de istek kipi işleviyle kullanıldığı gibi, emir kipi işleviyle de kullanılmıştır.

Eski Türkçe döneminde daha çok gelecek ve istek için kullanılan ek, yer yer emir için de kullanılmıştır. Gabain, emir şekillerinin yerine bazen daha “hafif” bir anlam ifade eden {-GAY} ekinin geldiğini belirtmektedir: *barma-ğay sin* “gitmeyeceksin” (Gabain 2003: 79). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ’de, {-GAY} eki geniş zaman, şimdiki zaman ve istek yanında emir de anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000: 140). Eckmann, Çağatay sahasında {-GAY} ekiyle kurulan kipin işlevleri arasında emir işlevini de saymaktadır (Eckmann 1988: 124-125).

{-GAY} gelecek zaman eki, emir işlevi ile Kırım yarlıklarında da sıkça kullanılmıştır. İlk dönem yarlıklarda neredeyse tamamıyla emir işlevi bu ekle sağlanırken, {-sUn} emir eki daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlamıştır (Sıtkı Özkul 2011: 100-101).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-GAY} ekinin gelecek zaman ve istek işlevlerinden daha çok, emir işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım sıklığı elbette, yarlık metinlerinin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Zaten istek işlevi yüklenmiş olan ek, bağlam gereği çok daha sık bir biçimde emir vermekte kullanılmıştır.

Büyük çoğunlukla emir işlevi, çokluk 2. kişilerde görülmektedir; ki bu tercih bir şeyi emretmenin doğasına uygundur. 3. kişilere de dolaylı emir verilebilir, ancak yarlık

⁶⁸ Emir cümlelerinin işlevleri, emir ve istek arasındaki ontolojik bağlantı için bk. DOĞAN, Gürkan (1997), *Buyurmayan Buyrum Tümceleri, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 7-9 Ağustos 1996, s. 249-256, Ankara. Türkçede emir ve istek eklerinin 1. kişi biçimleri hakkında tartışma için bk. ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 505, s. 3-9, Ankara. Türk Dil Kurumu; GÜLSEVİN, Gürer (2002), *Eski Türkiye Türkçesinde “İstek Kipi” Üzerine, İlmî Araştırmalar*, S. 13, s. 35-50, İstanbul.

metinleri emrin doğrudan muhatabına gönderildiği için genellikle 2. kişi çekimi görülmektedir. Yarlık metinlerinin alıcısı konumundaki yabancı hükümdarların konumu gereği, onlara belli bir nezaket çerçevesinde hitap etme gerekliliği çokluk 2. kişi emir çekiminin nicelik olarak neden fazla olduğunu açıklamaktadır. {-GAy} gelecek zaman ekinin emir işlevinde kişilere göre kullanımı ve sıklıkları şu şekildedir:

	Teklik		Çokluk	
1. Kişi		0		0
2. Kişi		0	-GAysiz, -kaysiz, -ñeysiz	134
3. Kişi	-GAy	7	-GAylar	9
	Toplam		150	

Ek, genel olarak tonlu şekilde görüldüğü hâlde, sadece bir örnekte tonsuz olarak [-kaysiz] şeklinde kullanılmıştır: *iki aramızda yaşıllıka **çalış-kaysiz** 002/24, eygilik bolur için **çalış-kaysiz** 002/53, iki yurtnın rāhat ve istirāhatına **çalış-kaysiz** 010/62.*

Birkaç örnekte; /g/ sesi kef yerine sağır kef ile yazılmış ve tarafımızdan ñ olarak okunmuştur: *dost bolsañız dostlğıñıznı **bildir-ñeysiz** 015/149.*

Teklik 3. Kişi

- *uşulay ma' lūmıñız **bol-ğay** 010/94, 012/111, 015/128, 015/216*
- *uşlay **bil-gey** dip bitildi 012/125*
- *siz qardaşımız dahı uşlay **bildir-gey** 013/115*
- *ma' lūm kılğaysiz kim elçiğe zevāl ve zarar yokdır eger dostlık **bol-ğay** ve eger düşmānlık elbette elçileriñiz kalmas yiberilür 290/19*

Çokluk 2. Kişi

- *iki tarafdın bir kimse incinmey haqqları tükel teyerge ve eskiden almaşiv kılup bizim kişilerimizniñ siziñ kişilerinizde haqqları bolğanın alup **ber-geysiz** 285/25*
- *kıralımızdan bize kâğıd kelüp tenbîh eylemişdir ki kıban tatarı her zamān kelüp ton boyun çapup zarardan hālî degillerdir bu huşūsı kırim hanına **bildir-geysiz** 298/06*
- *dost bolurday bolsañız dost **bol-ğaysiz** tüşmān bolurday bolsañız tüşmān **bol-ğaysiz** 020/68*

- *murādınız dostluk ve kardaşlık bolsa қазақ сәhiblerine ақçelerin berip **ciber-geysiz** bu yol virilmezse culiv içün bir dağı қазақ көndürilmezdir 121/43*
- *özüdін қазақ eşkıyāñuzı **çıkar-ğaysiz** 025/57*
- *ol қазақlarıñuznı muhkem zabt **it-gey** қара деңізке yibermey **tay-ğaysiz** 010/54*
- *her түrlüg қılıғıñızdan düşmānlıқ işleri zāhir bolmaq sebebli elçiler yiberilmeyüp şabır ve te 'hır itdirirge buyurıldı ma' lüm **qıl-ğaysiz** 290/19*
- *ton қазақlarıñuznı zabt itgey **qır-ğaysiz** 013/35*
- *hetmānıñuz sözінçe dostlıғıñuzda muhkem **tur-ğaysiz** 020/70*
- *ol şāhın giray sultānı қолıñуа **tüşür-geysiz** 010/60*
- *şuşbu haттımıznı yağışı tıñlap yağışı aңlap cevābın **yaz-ğaysiz** 015/107*
- *yedi қазақ ilçinüzin kefilligi zamānında қаçmışlar böyle қақан қазақlarıñ bahāsı virile kelgendir şāhiblerine virip **yiber-geysiz** 121/39*
- *burunğı 'ādet üzre yürüp burunğı yolça **yüri-geysiz** 013/88*
- *ton қазаğı sebebli şartıñuznı **bozma-ğaysiz** 013/101*
- *öziға қазақlarıñuznı **şalma-ğaysiz** 020/16*
- *ol şāhın giray sultānı қолıñуа түşürgeysiz zinhār **қаçırma-ğaysiz** 010/60*
- *yal-ğan sözlerni her kez **yazma-ğaysiz** 015/153*
- *қırım yurdına zarar ve ziyān **étdirme-geysiz** 025/58*
- *dost bolıp yaşıрын түşmānlıқ **itme-geysiz** 013/75*

Çokluk 3. Kişi

- *zabt **it-geyler** 004/36*
- *yibere turğan bölek hazīnesin her yıl **yiber-geyler** 004/37*
- *kişilerimizniñ tiyişlerin bölek hazīnesiyle bilge **yiber-geyler** 004/37*
- *bölek hazīnesiyle bilge **yiber-geyler** 004/39*
- *ton қазақlarına yaşaq itgen irdik şayқaları bile деңізне **barma-ğaylar** ve hūnkār қалāların hem **urma-ğaylar** ve köy kentlerin hem **talama-ğaylar** ve деңizde kemilerini **incitma-ğaylar** ve қırım uluslarına hem ziyān zarar **tigürme-geyler** dip buyurdıқ dipsiz 015/51-52-53*

2.2.2. İstek Kipi

(İng. *optative*; Alm. *Optativ*; Fr. *optatif*; Osm. *iltizam*)

İstek kipi, fiile istek, niyet arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz 2014: 577). İstek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir (Ergin 2003: 310).

Tarihî Kırım Türkçesinde istek kipi, üç farklı şekilde yapılmaktadır: {-GAy} eki ile, {-GAy erdi/irdi} yapısı ile ve {-A, -y} eki ile. Bu üç şeklin de kaynağı {-GAy} gelecek zaman ekidir.

{-GAy} eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır. Gelecek zaman, oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana, yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğu hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Gelecek zaman, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniyi de barındırmaktadır. Bu nedenle, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-GAy} gelecek zaman eki, istek kipini de bildirmiştir.

Uygur Türkçesinden itibaren Türk dili alanında görülmeye başlayan {-GAy} eki, gelecek zaman ve istek kipi işlevlerini eş zamanlı sürdürmüş görünmektedir. Gabain, ekin “*bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi (irrealis) nezaketle talep etmeyi (temenni)*” ifade ettiğini belirtmektedir (Gabain, 2000:81). {-GAy} eki, Karahanlı döneminde gelecek zaman yanında gereklilik ve dilek kipi işleviyle de kullanılmıştır (Güner 2008: 485).

Harezm sahasında da ek, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005: 252-257). Harezm-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ’de, {-GAy} ekinin gelecek zamanı bildirdiği örnek yoktur; ek bu eserde geniş zaman, şimdiki zaman, istek ve emir anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000: 140).

Karamanlıoğlu Kıpçakçada doğrudan doğruya istek ifade eden bir kip bulunmadığını, yalnız bazı kip ve şekillerde bu ifadeye rastlandığını belirtmektedir (Karamanlıoğlu 1994: 133). KK’de, *keşke* sözcüğü ile {-GAy} ekinin birlikte kullanımı dilek-istek kipi olarak verilmiştir: “Temenni için Arapça *leyte* ve Türkçe *keşke* vardır. *keşke anıñ kibi bolğay men* (keşke onun gibi olsam), *keşke men seniñ kibik bolğay men* (keşke senin gibi olsam) denilir.” KK.24a-b (KTLG.590).

Eski Anadolu Türkçesinde {-GAy} eki, {-A} şeklini alarak istek kipi ekine dönüşmüştür. Klasik Osmanlı, Azerbaycan ve Çağatay yazı dillerinde {-A}, {-GA(y)} ekli kip, istek kipi olarak kullanılmaya devam etmiştir (KTLG.591).

Eckmann, Çağatay sahasında {-GAy} ekiyle kurulan kipi, doğrudan “gelecek-istek” kipi olarak adlandırmış ve bu kipi kullanışlarıyla ilgili gelecek zaman bildiriminin yanında istek, rica ve emir anlamlarını da sıralamıştır (Eckmann 1988: 124-125).

Türkmen ve Yakut lehçeleri hariç, günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde istek kipi eki, Eski Türkçe'nin gelecek zaman eki {-GAy} ekine dayanmaktadır. Günümüzün Karluk, Kıpçak ve Güney Sibirya lehçelerinde {-GAy} şeklini korumuş olan ek, istek kipi eki olarak görevini sürdürmektedir. Ek Oğuz lehçelerinde {-A}, Çuvaşçada {-I} şeklini almıştır ve istek eki olarak kullanılmaktadır (KTLG.587)⁶⁹.

Çağdaş Kırım Türkçesinde, Uygur Türkçesi döneminden beri gelecek zaman bildirme görevinin yanında istek kipi görevini de yapan {-GAy} eki, tamamen istek kipi eki işlevini yüklenmiştir. Çağdaş Kırım Türkçesinde {-GAy} ekli istek çekimi, {-GaydI, -KAydI} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ğaydım* “atmayaydım”, *bil-geydım* “bileydım”, *tut-ğaydım* “tutaydım”, *tüş-keydım* “ineydım” (Yüksel 2012: .857; KTLG.571).

Tarihî Kırım Türkçesinde istek kipi için, {-GAy} gelecek zaman ekinden gelişen şekillerden en çok {-GAy} erdi/irdi birleşik çekimi kullanılmıştır. Sonrasında ise, yalın hâldeki {-GAy} gelecek zaman ekinin istek işlevini üstlendiği görülmektedir. Oğuzca etkisinin bir örneği olan {-A, -y} istek kipi ise, görece daha az karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1. {-GAy} erdi/irdi

{-GAy} gelecek zaman eki ile *er-* ~ *ir-* fiilinin bilinen geçmiş zaman çekiminin birleşmesiyle oluşan bu birleşik çekim, Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak istek işlevinde kullanılmıştır. Bu sahanın aslî istek ekidir. Özellikle “bir isteği nezaketle dile getirme” anlamı taşımaktadır. Yarlıkların üslubu ve hitap ettikleri kişilerin konumu gereği, nezaket kalıpları içerisinde yazıldıkları göz önüne alınırsa,

⁶⁹ Günümüz lehçelerinde {-GAy} ve {-GAy}'dan gelişmiş istek kipi biçimleri görülmekle birlikte, {-mAKÇI}, {-GİSI kel-}, {-AsI gel-} gibi yeni istek kipi şekillerinin varlığı, şart ve 1. kişi emir çekimlerinin istek işleviyle kullanılması gibi nedenlerle bu kip zayıflamış ve kullanım alanı daralmıştır (KTLG.587).

yabancı bir devletin hükümdarından talep edilecek herhangi bir şeyin nezaketle istenmesi doğal görünmektedir. {-GAY} ekinin üzerine bilinen geçmiş zaman eki almış bir yardımcı fiille birlikte kullanıldığında “nezaketle talep etmeyi (temenni)” gösterdiği örnekler, Uygur Türkçesi döneminden itibaren görülmektedir (Gabain 2000: 81).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de istek çekimi, {-GaydI, -KAYdI} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ğaydım* “atmayaydım”, *bil-geydım* “bileydım”, *tut-ğaydım* “tutaydım”, *tüş-keydim* “ineydim” (Yüksel 2012: .857; KTLG.571).

Tarihî Kırım Türkçesinde {-GAY} erdi/irdi yapısı ile kurulan istek kipinin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		-GAY erdik/irdik
2. Kişi		-GAY erdiñiz/irdiñüz -GAY irdiniz/irdiñüz -ğay irdiñüz
3. Kişi	-GAY erdi/irdi	-GAY irdiler -ğay irdiler

{-GAY} erdi/irdi + kişi eki şeklinde kurulan istek kipinin teklik 1. ve 2. kişi çekimlerine rastlanmamıştır. Bu kip, büyük çoğunlukla çokluk 2. kişi çekiminde görülmektedir.

Teklik 3. Kişi: {-GAY} erdi/irdi

- *vezîrimiz bahâdır ağa tutsaqlar kişileri milen aleksanderege adam hoşup culıv bahâların tonda bolğan çerkes kermanığa ketürüp ve culıvları keldügi haberin ta'cıl bu tarafğa bildirüp ve tutsaqlar azaga barup almaşıv **bol-ğay er-di** dip yakın kişiñüz bolğan dominayğa kâğıd yazup yiberen erdi* 238/14
- *tiyişler bile ri'âyet ve ikrâm bile saylap cibergeysiz ta kim bizüm dahı mübârek hâtrımız hoş **bol-ğay ir-di*** 030/75
- *tiyişleri barçasığa tamâmi kuşursız hem eksiksiz cibergey irdiñüz tiyişleri tamâm **kıl-gey ir-di** ta kim tiyişler sebebli bulay alay söz **bolma-ğay ir-di** dip buyurdık* 030/50

- *yahşı bölek-i selâmların hem cibergey irdiñüz kuşûrsız burunğı ‘âdetçe **kil-gey ir-di** 030/53*
- *yatur elçimiz dervîş âmeldeşniñ ‘âdet-i qadîm kurumların tamâm tûkelidüp anda turgança şay ve hürmet milen yahşı tutup dostlık ve qardaşlıkda ‘ömr âhiriğaça taymay **tur-ğay ir-di** dip haqq bitildi 269/47*
- *ötül kılup yazılğan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen **yazıl-ğay ir-di** digeniñüz sebebli yigirmi kişinin atları yazılup öz mührimiz birle defteri ciberilgendir 062/21*

Çokluk 1. Kişi: {-GAy} erdik/irdik

- *hâlâ bargan uluğ elçimiz lavrantay aleksandıra qalañirivav ve yazuçımız aleksandıra durav allınında qurân üstinde ânt içgey irdiñiz ta kim biz dağı işençli **bol-ğay ir-dik** andan soñra biz dağı şâhâne ‘ivâzlar **it-gey ir-dik** dipsiz 015/57*
- *qaradan kelip kırım yılklarımıznı hırsızlap kiterlermü i-gen anlarını hem bizñe ma‘lûm kılğay irdiñiz ta kim biz dağı çın söziñizni **bil-gey ir-dik** aña qarşu işimizni **kör-ñey ir-dik** söziñiz çın bolsa işençli hem **bol-ğay ir-dik** 015/114-115*
- *dostlık ve qardaşlık sözün söyleşip bikleşür sebebli bir yakın qulumıznı ve culiv içün boyarıñuz vaşıl barisaviçni ve özge tutsaqlarıñuznı valuñağa **yiber-gey er-dik** 216/12*
- *ça-qunıñuznı tağı ta‘cîl taraflıñızğa **yiber-gey ir-dik** 216/13*

Çokluk 2. Kişi: {-GAy} erdiñiz/irdiñüz, {-GAy} irdiniz/irdiñüz, [-qay] irdiñüz

- *ve işbu muhabbet-nâme-i şerîfimizni ri‘âyet ve hürmet birle öz aldıñızda okutup ve muhabbet sözlerimizni yakşı tıñlap **al-ğay ir-diñiz** 269/37*
- *çapqun ilçimiz ‘osmân çelebî milen muhabbet nâmemizde yazılğandır ta‘cîl üzre cevâbın yazup **bildir-gey ir-diñüz** ve ötül kılğanımıznı qabûl **buyur-ğay ir-diñüz** 090/33*
- *qardaşlarımız uluğ hanlar ve uluğ beylerniñ buyurıqları üzre hazînelerni ‘ale’l-‘acele agustos ayına bakmay perebolşnağa **çetkür-gey ir-diñüz** 285/18*
- *iki yurtnıñ fuqarâsı tinç ve âmânçada bolup biz ve siz alkışların algıday kılıqnı **et-gey er-diñüz** 209/41*

- dört qarın ton eksik keldüğün ötgen yıl sizge yazdık idi cevābı kelmedi çoklık nesne de tūgildir anı tamām **itdir-gey ir-diñüz** 139/37
- siz dağı işbu elçimizni muḥabbetlik milen körinişinüzgā ve elçilerimizgā körüştürüp ta‘cıl **kaytar-ğay er-diñüz** 216/51
- şart-nāme ḥattında cümle yazılmışdır bu cümle maşlaḥatlarını dostlık şartı üzerine lāyıkınca yerine **keltür-gey er-diñüz** 274/53
- bu dört yakın adamlarımızgā bermekiniñüzni tilek kılamız yiberüp ḥatırımızı hoş **kıl-ğay er-diñüz** 253/50
- burundın bola kelgen ‘ādetlerni siz qardaşımız taqı qaldırmay **könder-gey er-diñüz** 229/44
- deñizden kayıknı ve qaradan taqı eşkıyānı muḥkem zabt etüp uzun uzaq dostlık ve qardaşlık işlerinde **tapıl-ğay er-diñüz** 253/39
- muḥabbet-nāme-i ḥattımızni ve altun bayşalı şart-nāme-i ḥatt-ı şerifimizni şay ve ḥürmet milen oqutup ve yaḥşı **tıñla-ğay er-diñüz** 234/25
- ḥazinemizni ilk küz ayınıñ başında almaşiv yeri bolğan perebolsnāgā **yetkir-gey er-diñüz** 274/21
- kulımızni ol tarafğā yibergenimiz inşā ‘allāh te‘ālā sizge vāşıl bolğanda mezbūr ‘abdu’l-raḥman kulımızni muştafā ağaya bulışdırmağā izniñiz bolup tezçe tarafımızgā taqı ruḥşat berüp **yolla-ğay ir-diñüz** 299/19
- inşā ‘allāh te‘ālā kün ilgeride bolsa biz dostlıqıñızda tapıurmuz siz qardaşımızda bolsañuz ‘ömr āhiriğāça dostlıqdan taymay iki yurtınıñ rāḥatlığı için **çalış-kay ir-diñüz** 187/13

Çokluk 3. Kişi: {-GAy} irdiler, [-kay] irdiler

- şāḥin giray sulṭānnı dost bolurday bolıp ya tirig **tut-ğay ir-diler** ve yaḥūd helāk **it-gey ir-diler** 015/167
- ol kişileriñiz bizge qırımğā kelip ḥaber **it-gey ir-diler** 015/173
- taqı siz qardaşımızda bolsañuz iki uluğ ḥazinemizni bir yerden **yiber-gey ir-diler** 012/40
- taraç di-gen şunı ötgürüp turğā yetkürüp **kayt-kay ir-diler** 113/29
- ḥaznāçılarıñızgā muḥkem tenbih kılğay irdiñiz bir taqı noqşānsız **könder-gey ir-diler** 269/23

- *aqlançay boyarıñuzğa muhkem tenbîh idüp ‘âdet üzre tamâm berirge buyurgay irdiñüz uluğ babalarıñızdan ola kelgen yarlıkaşıñızni defteriñiz mücibinçe tamâm **ber-geyler i-di** 269/33*

{-GAY} erdi/irdi kuruluşundaki istek kipi, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelmektedir:

- *ağaçamız cānıbek giray han hāzretleri zamānında qalay tiyişleri kile turğan bolsa bizim zamānımızda hem alay cibergey irdiñüz ta kim uluğ hāzīnemiz kilgende uruş talaş **bolma-ğay ir-di** dip buyurdıq 030/44*
- *kün ilgeride bolsa ‘âdet bolğan nimeni **kesdirme-gey ir-diñüz** 113/23*
- *ton qazağı digen hırsızlar qara deñizge çıqup anaıolı rüm ilı yaqalarında ‘oşmānlı vilāyetlerin çapup yağma ve gāret itip ve kıırım vilāyetiniñ taqı deñiz yaqalarında bol-ğan kentlerimizni ve şehirlerimizni ve qālālarımızni çapup mālların talap özlerin esir itip şulh ve şalāhni ve dostlıqnı bozarday iterler alarnıda bolsa bek muhkem zabı itip qara deñizge **çıkarma-ğay ir-diñüz** 030/93*
- *bizim dostımızğa dost bolup düşmānımızğa düşmān bolup ve çit hālkıñızni zabı etüp deñizge qayıq **endirme-gey er-diñüz** 216/32*
- *inşā’āllāh te‘ālā çapqunımız varğaç buyurıqıñızda bolğan qullarıñızna muhkem tenbîh kılup keleşek hāzīneñızni bu yılğı hāzīne kibi kışqa **kaldırma-ğay ir-diñüz** 178/14*
- *yād kılingān sözler cümle bi’t-tamām qabūliñiz bolmağuday bolsa özge türlüğ bolur deyüp hātrıñızge **keltirme-gey er-diñüz** 234/49*
- *hāttımızda yazğan sözlerimiz ma‘lūmıñız bolğanda siz qardaşıımızda bolsañız cümle şart kılingān sözlerni qabūl etüp her işni şart-nāme hāttınça kılup her kez özge türlüğ **kılma-ğay er-diñüz** 234/27*
- *ançaq bu yılğa yigirmi biñ şomlıq şamur yibermeñüz içün biz boynımızğa alğanmız köp şey tūgildir muhabbetlik bolmağa sebebtür bizni **uyaldırma-ğay er-diñüz** 253/45*
- *bizim tışqarıda özüğa bargança ‘ahd-nāmede bolğan sınırımızğa hālkıımızniñ mālına ve başlarına berabaş qazağına bolsa **incitdirme-gey er-diñüz** 253/38*

- *hācī tarḥan voyvadañızda ‘alī mirza ḳardaşı ‘azamet mirza bile dost **bolma-ğay ir-diler** tusnaḳ virip tutnaḳ hem alışma-ğay ir-diler* 015/168
- *aña köre bu ṭarafdan varan ‘asker ve ol cānibden kelen adamlarınuz ḳışḳa rāst kelüp zaḥmet **çekme-gey ir-diler*** 145/27
- *uluḡ elçileriñüzde bolsa tiyişleri kile turḡan kişilerden söz **söyleşme-gey ir-diler** anıñıñıñkim iki arada tiyiş sebebli köp söz bola turḡandır* 030/58
- *ḥazneçi ḳullarınuzı muḥkem tenbīh itgey irdiñüz bir daḡı alçaḳ ve yaman ṭonlarını **ciberme-gey ir-diler*** 105/68

2.2.2.2. {-GAy}

{-GAy} gelecek zaman eki, Tarihî Kırım Türkçesinde, gelecek zaman ifade etmekten çok istek çekiminde kullanılmıştır. Gelecek zaman, oluşu gereği, içinde bulunulan zamandan sonraki bir zamana, yani henüz tanık olunmayan bir zamana göndermede bulunduğundan, bildirdiği hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, kesinliği tartışmalıdır. Alan yazınında, gelecek zaman kipinin gelecekte mutlaka gerçekleşecek fiilleri bildirdiği dile getirilse de (Korkmaz 2014: 558; Ergin 2013: 302); gelecek zaman, içinde geleceğe ilişkin bir olasılığı, tahmini ya da bir beklenti ve temenniyi de barındırmaktadır. Bu nedenle, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren {-GAy} gelecek zaman eki, istek kipini de bildirmiştir.

Uygur Türkçesinden itibaren Türk dili alanında görülmeye başlayan {-GAy} eki, gelecek zaman ve istek kipi işlevlerini eş zamanlı sürdürmüş görünmektedir. Gabain, ekin “*bazen muktedir olma; ara sıra, özellikle görülen geçmiş zaman durumundaki bir yardımcı fiil almışsa gerçekleşmemişi (irrealis) nezaketle talep etmeyi (temenni)*” ifade ettiğini belirtmektedir (Gabain, 2000:81). {-GAy} eki, Karahanlı dönemin de gelecek zaman yanında gereklilik ve dilek kipi işleviyle de kullanılmıştır (Güner 2008: 485).

Harezmi sahasında da ek, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005: 252-257). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ’de, {-GAy} ekinin gelecek zamanı bildirdiği örnek yoktur; ek bu eserde geniş zaman, şimdiki zaman, istek ve emir anlatmıştır (Hacıeminoğlu 2000: 140).

Karamanlıoğlu Kıpçakçada doğrudan doğruya istek ifade eden bir kip bulunmadığını, yalnız bazı kip ve şekillerde bu ifadeye rastlandığını belirtmektedir (Karamanlıoğlu

1994: 133). KK’de, *keşke* sözcüğü ile {-GAy} ekinin birlikte kullanımı dilek-istek kipi olarak verilmiştir: “Temenni için Arapça *leyte* ve Türkçe *keşke* vardır. *keşke anıñ kibi bolğay men* (keşke onun gibi olsam), *keşke men seniñ kibik bolğay men* (keşke senin gibi olsam) denilir.” KK.24a-b (KTLG.590).

Eski Anadolu Türkçesinde {-GAy} eki, {-A} şeklini alarak istek kipi ekine dönüşmüştür. Klasik Osmanlı, Azerbaycan ve Çağatay yazı dillerinde {-A}, {-GA(y)} ekli kip, istek kipi olarak kullanılmaya devam etmiştir (KTLG.591).

Eckmann, Çağatay sahasında {-GAy} ekiyle kurulan kipi, doğrudan “gelecek-istek” kipi olarak adlandırmış ve bu kipin kullanışlarıyla ilgili gelecek zaman bildiriminin yanında istek, rica ve emir anlamlarını da sıralamıştır (Eckmann 1988: 124-125).

{-GAy} ekinin istek için kullanıldığı örneklerin çoğunda şart ifade eden ekler bağlaçlar veya cümle yapıları vardır: *eger barsar yañılmağay män, yazuğum bar ise ayğıl bileymen* örneklerinde şarttan sonra gelen {-GAy} ve {-Ay} ekleri istek ifade etmektedir (KLLG.590). Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde *kerek ~ kirek kim + fiil + {-GAy}* kalıbı içinde de {-GAy} eki istek ifade etmektedir: *kerek kim söz yirinde sözletilgey* HŞ.2329, *elbette kirek kim öğretkey-sen* GT.189 (KTLG.590-591). Aynı yapı Eski Anadolu Türkçesinde de görülür: *ammâ ben bu ılanı gerek bâğubân eliyile öldürem* Marzubannâme.22a. 14 ve 15. yüzyıl Harezmi, Kıpçak ve Oğuz Türkçesi metinlerindeki *kerek ~ kirek ~ gerek (kim) + fiil + {-GAy} ~ {-A}* kalıbı bugün Azerbaycan Türkçesinde devam etmektedir.

Türkmen ve Yakut lehçeleri hariç, günümüz Türk lehçelerinin hemen hepsinde istek kipi eki, Eski Türkçe’nin gelecek zaman eki {-GAy} ekine dayanmaktadır. Günümüzün Karluk, Kıpçak ve Güney Sibiry lehçelerinde {-GAy} şeklini korumuş olan ek, istek kipi eki olarak görevini sürdürmektedir. Ek Oğuz lehçelerinde {-A}, Çuvaşçada {-I} şeklini almıştır ve istek eki olarak kullanılmaktadır (KTLG.587)⁷⁰.

Çağdaş Kırım Türkçesinde, Uygur Türkçesi döneminden beri gelecek zaman bildirme görevinin yanında istek kipi görevini de yapan {-GAy} eki, tamamen istek kipi eki işlevini yüklenmiştir. Çağdaş Kırım Türkçesinde {-GAy} ekli istek çekimi, {-GaydI,

⁷⁰ Günümüz lehçelerinde {-GAy} ve {-GAy}’dan gelişmiş istek kipi biçimleri görülmekle birlikte, {-mAKÇI}, {-GIsl kel-}, {-AsI gel-} gibi yeni istek kipi şekillerinin varlığı, şart ve 1. kişi emir çekimlerinin istek işleviyle kullanılması gibi nedenlerle bu kip zayıflamış ve kullanım alanı daralmıştır (KTLG.587).

-KAydI} şeklinde, ek fiilin birleşik çekimi ile yapılmaktadır: *atma-ğaydım* “atmayaydım”, *bil-geydım* “bileydım”, *tut-ğaydım* “tutaydım”, *tüş-keydım* “ineydım” (Yüksel 2012: .857; KTLG.571)⁷¹.

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-GAy} ekli istek çekiminin çoğunlukla çokluk 2. kişi çekiminde görülmesi hem istek kavramının hem de yarlık metinlerinin doğasından kaynaklanmaktadır. {-GAy} ekinin 1. kişi çekimi, gelecek zamanı anlatmak için kullanılmışken, birinden bir şeyi talep etmenin doğası gereği istek kipi, 1. kişinin dışındaki kişilere yönelmiştir. 3. kişilerden de bir şey talep edilebilir, ancak yarlık metinleri talebin doğrudan muhatabına gönderildiği için genellikle istek işlevinde 2. kişi çekimi görülmektedir. Bu 2. kişinin teklik değil de çokluk olması, yarlığın yazıldığı ve talepte bulunulan kişinin de ya Rusya’nın ya da Lehistan’ın kralı/çarı olmasından ve yarlıklarda belli bir nezaket üslubunun takip ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır. {-GAy} ekinin istek işleviyle teklik 2. şahısta da kullanıldığı görülmektedir. Yarlıklarda, yarlığın muhatabı olan yabancı hükümdara teklik 2. kişi ile hitap edilmesi, çok rastlanan bir kullanım değildir. Bu durum, istenen şeyin yapılmasını bekleyen, ayrıca samimiyeti ve dostluğu vurgulayan bir tavrın göstergesidir. Ekin istek işlevinde kişilere göre kullanımı ve sıklıkları şu şekildedir:

	Teklik		Çokluk	
1. Kişi	-	0	-	0
2. Kişi	-GAysen	11	-GAysiz, -kaysiz, -ñeysiz	89
3. Kişi	-GAy	9	-GAylar	3
	Toplam		112	

Ek, genel olarak tonlu şekilde görüldüğü hâlde, sadece bir örnekte tonsuz olarak [-kaysiz] şeklinde kullanılmıştır: *perebolşnağa hazînelerni keltürmege çalış-ğaysiz* 285/27.

⁷¹ Bu çekim Tarihî Kırım Türkçesinde de istek kipi olarak kullanılmıştır, bk. {-GAy er-/ir-/i-di} İstek Kipi.

Birkaç örnekte; /g/ sesi kef yerine sağır kef ile yazılmış ve tarafımızdan ñ olarak okunmuştur⁷²: *bil-ñeysiz* 013/52, 013/141, 014/27, 015/128.

Teklik 2. Kişi

- *harāmī ve hırsuz kıristiyan kazağların kazağ özü şuyında komay çıkar-ğaysen yahşı yasağ ve tirgev it-geysen ve tağı min gāzī han karındaşıñızge bölek hazīnesin her yıl tūtkağ kılmağ birip yiber-geysen* 005/60-61
- *sin zigmut karındaşıımızdan köplik dilek kılarmiz sefer ve çerü harcı üçün biz gāzī giray han karındaşıñızge yoğ dimeğ beş biñ filori harclıq çıkarup burun kilgen bizim ve sizning çapğunlarımızdın kaldırmağ ciber-geysen burun bolğan hanlarğa ve uçmağlık ağaçamız meğmed giray hanğa beş biñ filori sefer harcı üçün kral karındaşılarımız virgenlerdir sin zigmut kral dağı yoğ dimeğ beş biñ filorini virüp tizok çapğunlar ile burun ciber-geysen* 005/93-96
- *inşā'llāh kilürde şavlık ve esenliğıñızni min karındaşıñız gāzī giray hanğa bildir-geysen ki söyünüp ve könenip* 005/102
- *e'lhamdüli'llāh barça çerümüz sağ esen keldik şöyle bil-geysen* 005/90
- *uluğ şehirlerin ve kermanların alup içine kişiler koyup zabt it-geysen dip hündkār hazretleri buyurmışlar irdiler* 005/40

Teklik 3. Kişi

- *teñri te'ālā hayırlı et-üp barışıklıq ber-gey* 238/24
- *bizim dostlığıımız siz kardeşimizniñ kabūli bol-ğay* 015/212
- *allahu te'ālā hazretleri öz luğfindın yarlığa-p hayrlusın ruzi kıl-ğay* 010/87
- *hağğ te'ālā hazreti-din ümidimiz köpdür hayrlı işlerni naşib kıl-ğay* 071/66

⁷² Eldeki çalışmada incelenen, Canıbek Giray Han döneminde gönderilen gönderilmiş 10, 13, 14, 15 ve 20 nolu yarlıklarda (Zernov 1864/2009: 26, 34, 41, 48, 51, 85), sıfat-fiil eki [-gen], gelecek zaman eki [-gey], yönelme durumu eki [-ge] ve bu ekle birlikte kurulmuş bazı ekler ([-gerü], [-(X)rge]) ve bazı sözcük gövdelerinde /g/ sesi sağır kef ile yazılmıştır: 'ahdiñüzñe 010/80, kün ilñerü 012/69, 014/53, özñe (<özge "başka, diğeri") 012/71, 020/37; imñek (<imgek "emek, zahmet") 015/24, 015/175; önñe (<önge "başka, diğeri") 015/158, bildirñeysiz 015/149, birñeymiz 014/30, körñey irdik 015/114, nākış kilñendir 015/83, bildirñen irdik 015/205, diñen irdik 013/67. Türk dilinde imlada /ñ/ sesi ile /g/ sesinin yazımları ve bunun seslere etkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Çağatay, Saadet (1954), Türkçede ñ~ğ Sesine Dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 2, s. 15-30, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Tüm bu örnekler, tahminen aynı yazıcı tarafından, bir imla tercihi olarak, hatta belki de yanlış okuma sonucu Feyizhanov tarafından yanlışlıkla yazılmış olabilir. Bu yazımı /g/ ~ /ñ/ ses nöbetleşmesi olarak görmememizin nedeni, aynı belgelerde, aynı satır içerisinde dahi /g/ ve /ñ/'li örneklerin kullanılıyor olması ve bu kullanımın bahsi geçen dönemden sonra (bir istisna hariç: oğşavsız kılık i-ñendir 198/16) görülmemesidir.

- şulay ma‘lūm **kılın-ğay** kim mundın burun mu‘tād-ı kadīme üzerine öz tilekiñüzçe tahtgāh-ı kırım-ı haķaniyyedin barışuğa yaķşı ve oşavlu tilekiñüzni kabūl-ı humāyūn buyurup 245/13
- siz qarındaşımızniñ mübārek haķırasıña nīme **kelme-gey** di-p 012/49
- haķķ te‘ālādan ümīdimiz budır ki ‘ahd bozğanlarınñ yanlarına **kaldır-mağay** 290/32

Çokluk 2. Kişi

- kelgen kullarıñuzgāda avızdan kılupsız ol ‘ahdniñ üzerinde haķāneñüz taķı çıkartduķ adam köndürüp **aldır-ğaysız** dipsiz 036/27
- kün ilgeride bulay zamānın ozdırmayup çapķunı vaķtı ve zamānı ile kelürge **buyur-ğaysız** 145/26
- barça hanīler kardeşlarımıznı ve beyimlernide bolsa alay oķ berāber tiyişler bile ri‘āyet ve ikrām bile saylap **ciber-geysiz** ta kim bizüm daķı mübārek haķrımız hoş bolğay irdi 030/75
- siz kardeşimizniñ köñlinçe ānt itermiz ki **inan-ğaysız** 012/74
- yaķşı fikir **it-geysiz** çın söziñüzni **yaz-ğaysız** dostlık nişānesin āşikār **it-geysiz** 013/111-112
- çapķunımız ‘oşmān ciberdim ve buyurdumki ışmār itgen barça avız cevāblarımıznı aytğāda inam **kıl-ğaysız** 030/111
- kāmūn-ı kadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen her ne ise anı daķı ma‘an **könder-geysiz** 160/30
- muħabbetlik ve dostlık sözlerimizni aytup ‘ahd ve peymān kılup ciberdimki siz taķı şulay barça sözümüzde tırı ve muħkem **tapıl-ğaysız** 053/79
- öz sözüñüzce tıymay ‘ömr-i āķirğaça **tur-ğaysız** 013/33
- burunğı ‘ahdıñuzda karār idüp uluğ haķānemizi kış olmazdan muķaddem iħrāc idüp almaşıv yerine **yetkür-geysiz** 160/31
- şağ ve sālīm **yitişdir-geysiz** 013/130
- kün ilgeride bolsa munday oşavsız işge rıza **berme-geysiz** 105/109
- mübārek haķırañuzğa hiç nimerse **keltürme-geysiz** 012/55, 012/102

Çokluk 3. Kişi

- *barça sulṭānlar bol-ğaylar* 004/42
- *pādiṣāhğa alkış artura tur-ğaylar* 005/105
- *emīn varup amān kil-geyler* 004/54

2.2.2.3. {-y)A}

{-A} eki, Eski Türkçenin gelecek zaman eki {-GA} (<{-GAy}) ekinden gelmektedir. Gelecek zaman kavramında zaten var olan istek anlamı nedeniyle ekin hem şekil hem de işlev olarak değişikliğe uğraması güç olmamıştır (Ergin 2013: 310). Korkmaz {-A} istek ekini, Uygur döneminden itibaren {-GAy} ile birlikte yan yana kullanılan ve Korkmaz'ın tespitlerine göre “*fiilden isim yapma, geniş zaman, gereklilik-dilek kipleri ifâde etme gibi hususiyetleri de bulunmakla beraber, umumiyetle ‘gelecek zaman kipi’ teşkil eden bir yapı unsuru*” olan {-GA} ekine dayandırmaktadır (Korkmaz 1995b: 6). Köktürkçe döneminde istek kipinin emir 1. kişi ekleriyle karşılandığı görülmektedir; {-A)yın}, {-A)llm}: *bān ābgārū tūṣ-āyin, mān taṣık-ayın, altun yış üzā kabış-alım, usar idi yok kışa-alım* (Tekin 2000: 182). Tekin “gönüllülük kipi” adını verdiği bu kip ile ilgili “Gönüllülük kipi I. kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir. Tekil I. kişi eki *-(A)yIn*, çoğul I. kişi eki de *-(A)llm* dır” demektedir (Tekin 2000: 182).

Uygur döneminde istek (temenni) bildirmek için çok çeşitli yapılar kullanılmıştır. Gabain'in “Temenninin Özel Kuruluşları” başlığıyla verdiği bu yapılar, genellikle gelecek zaman bildiren bir sıfat-fiil eki ya da bu ekin üzerine *er-* ya da *bol-* yardımcı fiillerinin getirilmesi ile yapılmıştır: {-GAY}, {-GAy} ärdi, {-DAçI} ärdi, {-DAçI} bolğay, {-X)r} ärti (Gabain 2003: 92).

Karahanlı Türkçesinde, istek bildirmek için özel bir ek yoktur. Emir ekleri eklendiği fiile emir bildirme dışında öğüt verme, istek ve yalvarma gibi anlamlar da katmaktadır (Güner 2008: 508).

Harezmi sahasında özel bir istek eki yoktur, gelecek zaman eki {-GAy}, gelecek zaman bildirmesinin yanı sıra, niyet, şarta bağlı gerçekleşmemiş niyet, gerçekleşmesi beklenen tahmin de bildirmektedir (Toprak 2005: 252-257). Ayrıca emir ekleri bu sahada da emir-istek işlevinde kullanılmıştır (Toprak 2005: 263). Harezmi-Altın Orda sahası eserlerinden HŞ'de istek ek olarak {-A} ekinin kullanıldığı görülür. Hacıeminoğlu, bu kipi dilek-istek kipi olarak adlandırmış ve bu kip hakkında şunları

söylemiştir: “Dilek-istek kipi fiilin ifade ettiği oluş, hareket veya durumun vukuunu failde isteyen şekildir. İstek eki *-a*, *-e*’dir. Bu metinde ancak on beş örnekte görülmektedir. Ancak istek mefhumunu *-a*, *-e* ekinden başka *-ğay*, *-gey*, *-ğa*, *-ge* ve *-ay*, *-ey* ekleri de ifade etmektedir. Bu sebeple asıl istek eki az kullanılmış olmalıdır” (Hacıeminoğlu 2000: 146-147).

Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde doğrudan istek kipini karşılayan bir ek yoktur; emir ekleri istek ifadesi de taşımaktadır. Ancak bazı eserlerde az sayıda da olsa istek kipini karşılamak üzere {-A} ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu örnekler çoğunlukla teklik 3. kişi çekimindedir: *tut-am* “tutayım” İM.283a, *yaz-a men* “yazayım” İN.3r; *añ-a* “hatırlaya” GT.178b, *eyle-ye* “yapa, ede” MS.17b, *kel-e* “gele” TZ.69.a, *teyir-e* “ulaştır” CC.166, *yan-a* “yana, tutuşa” GT.116a, *kir-e siz* “giresiniz” MS.3b, *at-alar* “atalar” İN.10r (Güner 2013: 242-243). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde *bol-* fiiline gelen {-A} eki gelecek zaman eki {-GAY} ile birlikte kullanılarak istek anlamını vermektedir: ***bola ki bizim içimizdä bolgay bununki sövük*** (Güvenç 2014: 425).

Eckmann, Çağatay sahasında istek çekimini 1. kişilerle sınırlı tutmaktadır. Bir hareketi yapma isteğini veya teklifini ifade etmek için kullanılan istek kipi çekiminde (Eckmann 1988: 119), emir 1. kişi ekleri kullanılmaktadır. Bu ekler, teklik 1. kişide {- (A)y(In)}, nadiren {- (A)y} men; çokluk 1. kişide {- (A)ll(ñ)}, nadiren {- (A)llm} şeklindedir (Eckmann 1988: 119-120). Ayrıca, “dilek ve temenni” ifadesi için {-sA} zarf-fiilinin de kullanıldığı görülmektedir (Eckmann 1988: 122).

{-A} eki, Oğuz grubu Türk lehçelerinin tipik istek ekidir. Bu ek, ek başı /g/ sesini düşüren Oğuz grubu lehçelerinde {-A} ekine dönüşmüştür. İki ek arasındaki bu bağlantıdan dolayı, {-A} şeklinin ilk görüldüğü devrelerde gelecek zaman bildirdiği örnekler çoktur (Korkmaz 1995b: 7). Ancak ek, özellikle gelecek zaman eki olarak {-AcAk} ekini kullanan Anadolu sahasında, gelecek zaman işlevini yitirerek istek bildirme işlevini koyulaştırmıştır (Korkmaz 1995b: 8-9). {-A} eki, EAT döneminde, emir de bildirmiştir; ekin istek anlamı daha çok 1. kişilerde görülmektedir (Akar 2018: 177). Buna karşılık EAT’de emir çekiminde kullanılan 1. ve 2. kişi ekleri de dilek-istek ifadesini karşılamaktadırlar (Akar 2018: 181)

Çağdaş Kırım Türkçesinde, {-GAY} eki kökenli {-A} biçimi görülmez, istek kipi doğrudan {-GAYdI} şeklinde yapılır (Yüksel 2012: 857; Savran 2003: 68). Ayrıca {-

sA} şarf zarf-fiilinin doğrudan fiil tabanları üzerine geldiği kullanımlar da istek anlamı vermektedir: *dese, etsem* (Savran 2003: 68).

Tarihi Kırım Türkçesinde, {-(y)A} istek eki, az sayıda örnekte de olsa, kullanılmıştır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		-Amiz, -eyüz
2. Kişi		-(y)Asiz
3. Kişi	-(y)A	-AlAr

TKT’de {-(y)A} ekli istek çekiminin teklik 1. ve 2. kişilerdeki örneklerine rastlanmamıştır. Ek, ünsüzle biten fiil tabanlarına {-A}, ünlü ile biten fiil tabanlarına {-yA} şeklinde gelmektedir: *eyle-ye* 194/50, *yüri-yesiz* 160/12.

Çokluk 1. kişi çekiminde bir örnekte, istek eki üzerine gelen kişi eki [-yüz] şeklindedir: *bize ve size lâyıķ olan siziñ tüşmânıñıza biz tüşmânlık id-eyüz ve bizim tüşmânımıza siz tüşmânlık id-esiz* 178/35.

Çokluk 3. kişi çekiminde bir örnekte kişi eki, çokluk eki almadan gelmiştir: *ni ol pâdişâhlarnıñ şehrindin bâzergânlar barsalar bizim şehrimizdin öt-e* 008/58.

Teklik 3. Kişi: {-(y)A}

- *ħaķķ te‘âlâ ħazretleri eyilikler ve ħayrlar naşib eyle-ye* 194/50
- *âllâh tebârek ve te‘âlâ kutlu ve mübârek eyle-ye* 198/09
- *ħaķ te‘âlâ ħazretleri mu‘în-i zahîr ol-a* 036/64
- *pâdişâhları diline aldıķına ħâşâ ki bizim rızâmız ol-a* 178/46
- *bir taraftan rencide ve ta‘addî olunmayacağı ma‘lûm-ı dostâneleri ol-a* 301/36
- *öziniñ argı kenârında ve berki kenârında yeñiden ħal‘a ve palanķa yapılmaya ve ħarâb bolģan ħal‘a ve şala ta‘mîr bolmayup şula tur-a* 264/28
- *lâzım keldiki anlar daķı tiyiş alalar ve viril-e* 036/72

Çokluk 1. Kişi: {-Amiz}, [-eyüz]

- *biz taķı alarnıñ ħarâميزâdelik itüp kimisi kaçup ve kimisi leh vilâyetine bar-amiz dip gizlü ħarâميزâdelık birlen serĥadleriñizke barganın işidüp* 071/21
- *uzun uzak dost ħarındaş bol-amiz* 013/116

- *barış ve yarışımızın dağı şol şart üzerine **kıl-amiz** ki 004/35*
- *öziniñ argı kenârında ve berki kenârında yeñiden kal'a ve palanğa yapılmaya ve ħarâb bolğan kal'a ve şala ta'mir bolmayup şula tura ve burunğı şart-nâmemizde bolğanı üzerine muhkem **tur-amiz** 264/29*
- *bize ve size lâyıķ olan siziñ tüşmânıñuza biz tüşmânlık **id-eyüz** ve bizim tüşmânımıza siz tüşmânlık idesiz 178/35*

Çokluk 2. Kişi: {- (y)Asiz}

- *i'timād idüp beni dost **bil-esiz** 025/96*
- *‘ömr āħiriğaçā dostımıza dost ve tüşmânımıza tüşmân **bol-asiz** 152/11*
- *ťarafımıza virgü ve hedāyāñuzu her yıl vaķt ü zamānıyla könderüp dostlık **eyle-yesiz** 066/22*
- *murādıñuz dostlık olursa tona adam yiberip ħarāmizādeñüzü zābķ idüp bir dağı deñize çıķmadan men' **id-esiz** 178/25*
- *yurtıñuzuñ rāħatını isterseñüz nehr-i tondan ol eşkıyāları **ķaldır-asiz** 160/41*
- *bizde yasaķ idüp kırımдан ťutsaķ virmezizdir ťutsaķ çıķsun dirseñüz bizim ťutsaķlarımızı almaşıva **könder-esiz** 187/28*
- *nedir ħālīñüz yaħşımısız ħoşmısız dāīm şefāda **ol-asiz** dip köpdin köp selāmdın soñra 066/07*
- *şartıñuzda **ťur-asiz** 025/93*
- *cemī' kırım bekleri ve iħtiyārlarından tefāħħuş olındıķda muķaddemā leyh kıralı üzerine **yūri-yesiz** diyü niķe def'a mosķova mektüb yazdıķlarından ġayrı 160/12*

Çokluk 3. Kişi: {-AlAr}

- *isterizki iki yurtıñ re'āyā ve fuķarāsı rāħat ve tinķ **ol-alar** 036/74*
- *lāzım keldiki anlar dağı tiyiş **al-alar** ve virile 036/72*
- *ni ol pādīşāhlarnıñ şehrindin bāzergānlar barsalar bizim şehrimizdin **öt-e** 008/58*

{-(y)A} eki ile yapılan istek çekimi, olumsuz fiil tabanlarına {-yA}+kişi eki şeklinde gelmektedir:

- *iki memleket arasında muhabbetlik birlen dostlık ve barışık bolup hiç bir türlü yamanlık ve zarar ziyân **bolma-ya** 264/26*
- *olmaküle eşkıyâ deryâya çıkup yalılardan bir kaç tutşak almak ile yurt alınmazdır sizin tarafıñızda olan eşkıyâ zabt **olınma-ya** ve bu tarafda olan zabt **olınma-ya** böyle dostlık ve kardeşlik olurmu 160/36*
- *sennor vaşil mihaylaviç tabkin ile yibergen şart-nâmemizde yazılğanı üzerine bolup öziniñ argı kenârında ve berki kenârında yeñiden kal'a ve palanğa **yapılma-ya** ve harâb bolğan kal'a ve şala ta'mır bolmayup şula tura 264/27*
- *pâdişâh vilâyetine zarar **êtdirme-yesiz** 025/91*
- *şevketlü pâdişâh hûnkâr hazretleriniñ 'ahd-nâme-i humâyûnları üzre muhkem turup şulha muğayyir bir nesne **itme-yesiz** ve tarafımıza virgü ve hedâyâñuzu her yıl vaqt ü zamâniyla könderüp dostlık eyleyesiz ilçiyi **eglendirme-yesiz** 066/21*
- *bu taraftan almaşıva varan mehmed şâh bek ve sizin elçiñüz bekleyüp turup zahmet **çekme-yeler** 160/32*

{-(y)A} istek ekinin bazı örneklerde Anadolu sahasında olduğu gibi, gelecek zaman anlamında kullanıldığı görülmektedir:

- *mâdâmkî siz kardeşimizdan hilâf **ol-maya** 020/56*
- *(mâdâmkî) hetmanıñuz sözinden başka söz **ol-maya** bu taraftan hilâf olmak ihtimâli yoğdır 020/57*
- *mâdâm ki siziñ tarafıñuzdın tüşmânlık **ol-maya** bizim tarafımızdın tüşmânlık olmak ihtimâli yoğtur 025/48*

2.2.3. Şart Kipi

(İng. *desiderative*; Alm. *Desiderativum*, *Wunschform*; Fr. *desideratif*; Osm. *şiga-i temennî*)

Tarihî Kırım Türkçesinde şart kipi, {-sA} zarf-fiil eki ile yapılmaktadır⁷³. Şart kipi, bir oluş ve kılışı *şarta* veya *dilek*, *istek* ve *niyete* bağlayan bir tasarlama kipidir. Öteki

⁷³ {-sA} eki, Gülsevin ve Karahan gibi araştırmacılar tarafından kip eki olarak değil, zarf-fiil eki olarak kabul edilmektedir. Gülsevin, ekin bitimli bir fiil oluşturmaması, dolayısıyla dilek anlamı taşıdığı birkaç özel kullanılış dışında yüklem görevinde kullanılamaması, yüklem zarfı olması gerekçeleriyle {-sA} ekinin zarf-fiil eki olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Gülsevin 1990). Leyla Karahan, Gülsevin'in makalesinde dile getirdiği görüşleri, Türkçenin tarihî dönemleri ve günümüz lehçelerinden

tasarlama kiplerinden ayrılan yanı, yalnız başına bir yargı taşınamaması ve ancak temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan bir yardımcı, bir tamlayıcı öge niteliği taşımasıdır. Bu tamlayıcı öge veya cümle parçası, yargı bildirmediği için de temel cümlelerin zarfı durumundadır (Korkmaz 2014: 600). {-sA} eki, işin henüz yapılmadığını; fakat yapılmak istenildiğini ve işleyenin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirir. Bu dilek kavramı gerçekleşmesine imkân olmayan gerçek dışı durumlar ile henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşebilir durumlar olmak üzere iki farklı duruma atıfta bulunur. Gerçek dışı olan dilekleri veya gerçekleşebilir dilekleri karşılar (Benzer 2010: 132).

Ergin {-sA} ekini şart eki olarak tanımlamış, ekin şart işlevinin yanında bazen istek için de kullanıldığını belirtmiştir. Yazara göre bu kullanışta şart değil, temenni ifadesi bulunur. Şart işlevi, bu temenni işlevi ile hükümlü bir fiil çekimi durumuna girerek müstakil cümle fiili olarak kullanılabilir: *Yarın bari hava güzel olsa!* gibi (Ergin 2013: 310).

Deny gerçek şart cümlelerini şöyle açıklar: “Mütekellim (birinci şahıs) bir şart koştuğu anda, kendi fikrinde bu şartın yerine getirilmesi ihtimal dâhilinde, kararlaşmamış, şüpheli veya temenni hâlinde olduğunu bildirmek isterse şart kipini kullanır. O zaman şu örnek elde edilmiş olur: “A hadisesi *olursa* (veya olduysa, olmuşsa) b hadisesi *olur* (veya olacak)” ve bu sebeple birinci şahsın meydana çıkması imkânsız olduğu veya hakikatte hiç meydana gelmemiş bulunduğu bilinen bir şart varsa yine iş aynı olur” (Deny 1941: 798-799).

konu ile ilgili örnekler vererek desteklemiştir: “Kip ekleriyle çekimlenmiş bütün fiiller, -sA ekli fiiller hariç, yargı taşır. -sA eki, istek bildirdiği durumlarda grubun diğer üyeleriyle bu bakımdan bir uyum içindedir. “şart, zaman, sebep” fonksiyonlu -sA eki ise yargı taşımadığı için grubun uyumlu yapısını bozar. (...) -IncA ve -sa eki, aynı ek grubu içinde bulunmalıdır. Bu da “zarf-fiil ekleri” grubudur. Nasıl -ArAk ekleri tarz, -IncA zaman bildiren birer zarf-fiil eki iseler, -sA eki şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil ekidir. (...) Sonuç olarak, -sA şart eki, yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı zarf-fiil ekleri grubunda yer almalıdır.” (Karahana 1994: 472-474). {-sA} eki, şart işleviyle cümle içerisinde tam bir yargı bildirmeyen yan cümle görünümüyle tasarlama ekleri içerisinde zarf-fiil eki gibi birleşik cümle kurabilen tek ektir. Demir ve Yılmaz da, ekin diğer zaman ve kip eklerinden farklı şekilde bir zarf-fiil olarak kullanıldığını, ana cümle yüklemi kuramayacağını belirtmişlerdir (Demir-Yılmaz 2003: 191). Ergin de fiilin yapılma tarzını göstermeleri bakımından zarf-fiil ekleri ile fiilin yapılma biçimini gösteren kip ekleri arasında bağlantı kurarak, zarf-fiil eklerini *hâl kipleri* olarak adlandırmıştır. Ancak, Ergin’e göre “hareket kipleri hükümlü hareketleri, hâl kipleri ise hükümsüz hareketleri karşılayan fiil şekilleridir” (Ergin 2013: 137-138). Bu ayrım, kiplerin bitimli fiil, hâl kiplerinin yani zarf-fiil eklerinin de bitimsiz fiil oluşturduğu noktasının altını çizmektedir. {-sA} ekinin, zarf-fiil eki mi, kip eki mi olduğu konusundaki tartışmaların ayrıntıları ve eldeki çalışmanın yazarının görüşleri için bk. Zarf-Fiiller, {-sA}.

Görüldüğü üzere, {-sA} eki kip eki göreviyle hem şart hem de dilek bildiren bir ektir. Bazı araştırmacılar bu iki kip işlevinin birbirinden ayrı tutulması gerektiği görüşündedirler. Korkmaz, ekin ortaya çıkışından itibaren farklı yönlerde ilerlediğini savunmakta, şart bildiren {-sA} ekini, Eski Türkçe {-sAr} ekine, dilek bildiren {-sA} ekini ise bir sıfat-fiil yapısına dayandırmaktadır: “Şart kipinin meydana gelişinde hareket noktası elbette *+sA*- istek fiillerine dayanmaktadır. Fakat Eski Türkçede *-sAr* eki tam bir şart kipi görevinde olduğundan, bu kuruluşun içine dilek kipi görevini de yerleştirmek mümkün değildir. (...) Bu sebeple *-sA* dilek kipi ekinin yapısını *-sA* şart ekinin farklı bir partisip kuruluşunda aramak gerekmektedir. Bizce, *-sA* dilek kipi yine *+sA*- istek fiillerinden çekimli fiile uzanan başka bir partisip yapısındadır. Bu da *-°k/-°k* partisip ekiyle genişletilmiş *+sa-k / +se-k > -saḡ / -sek* ekidir. Kaldı ki, Türk dili kaynaklarında dilek kipinin *-saḡ / -sek* eki ile karşılandığını gösteren örnekler de vardır” (Korkmaz 1995a: 163-165).

Tek şekilli olan bu ekin, dilek ve şart işlevlerinin birbirinden ayrıldığını, dilek işlevindeyken bitimli fiil yani yüklem olabildiğini, şart işlevinde ise yüklem olamadığını hatırlatan Benzer, bu işlevlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Benzer, ekin işlevlerini ayırarak tablolastırmıştır. Bu tabloya göre, dilek işlevindeki {-sA} eki sadece fiillere gelebilir, basit fiil çekiminde kullanılır ve basit cümleler kurar; şart işlevindeki {-sA} eki ise, isimlere de gelebilir, birleşik fiil çekimlerinde kullanılır ve birleşik cümleler kurar. Benzer, bu işlevlerin cümledeki “keşke, bari” gibi zarfların etkisiyle değişebileceğini de eklemektedir (Benzer 2010). Türkyılmaz, tasarlama kipleri üzerine yaptığı müstakil çalışmasında, {-sA} ekini, şart kipi eki olarak almış ve işlevlerini “şart (basit zamanlı fiillerde, birleşik zamanlı fiillerde), istek-dilek, kuvvetli istek-arzu, tahmin-faraziye-kuvvetli tahmin, endişe-tereddüt-kararsızlık-korku, şartsızlık, emir-ısrarlı bir dilek-rica, şaşkınlık-beklenmezlik, tehdit, önemsememe-umursamama, dikkati çekme, yemin etme-ahdetme, kabullenme, sebep-sonuç, kararlılık, sabırsızlık, şart kipinin zaman ifadesi (-IncA anlamında)” olarak tespit etmiştir (Türkyılmaz 1999: 79-93).

Ekin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Korkmaz, Bang’ın görüşünden hareketle, {-sA} şart ekinin Eski Türkçedeki {-sAr} şart ekinin devamı olduğu ve {-sAr} ekinin de fiilden ya da isimden istek fiilleri türeten bir {-sA} yapım eki (*tapıḡ+sa-* “hizmet arzusunda olmak”; *ülig-se-* “ölmek istemek”) ile {-r} geniş zaman ekinin

kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir (Korkmaz 1995a: 164-165). KTLG’de ekin kökeni ile ilgili farklı bir yaklaşım dile getirilmektedir: “*saa-* (saymak) fiilinin geniş zamanının sıfat fiiline bağlamak (*saa-r* > *-sAr*) fonetik olarak çok kolaydır. Fakat anlam bakımından hiç de kolay değildir. *-sAr* Göktürk yazıtlarında tam bir zarf fiil ekidir; şahıs ekleri alarak henüz bir şart çekimi oluşturmamıştır. Zarf-fiil eki olarak ‘şart’ kavramı da bulunduran ‘*-DlkA*, *-DIġI sürece – DIġI zaman*’ anlamlarını taşımaktadır. O hâlde *-sAr* ekinin kökeni için ‘zaman’ kavramından hareket etmek mümkün dür. Bugünkü Türkiye Türkçesinde ‘zaman’ kavramıyla ilgili olan *sıra* edatının böyle bir kullanımı vardır. (...) *-tık sıra*, *-tıkça* ekiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. *Divanü Lügati’t-Türk*’te ‘*sıra*’ anlamında *sap-* kelimesi vardır. (...) Eski Uygurcada ‘devam etmek’ anlamında *sap-* fiili de vardır. *sap* (sıra) ve *sap-* (devam etmek) fiilleri bir *sa-* kökü tasavvur etmeyi mümkün kılar. Elbette bu kökten bir *sa-r* kelimesinin türemiş olması da mümkündür. ‘*Sıra*’ anlamındaki *sar* kelimesiyle tıpkı *aldık sıra*, *açtık sıra* gibi, *alu sar aç sar* birleşikleri düşünülebilir. Ünlü zarf-fiil ekli kelimeler Gabain’e göre ‘çok nadir olarak, vasıflık, yani isim olarak da görülür.’ Bu durumda *al-u sar* gibi bir birleşigi ‘alan sıra, aldık sıra’ şeklinde manalandırmak mümkündür. *Alu sar*’ın *alsar* şekline dönmesi ise basit bir orta hece ünlüsünün düşmesi olayıdır” (KTLG.693-694).

{*-sAr*} eki, Köktürk metinlerinde zarf-fiil eki olarak içinde “şart” kavramı da bulunduran “*-IncA*, *-dlġIndA*, *-dlġI zaman*” anlamlarında kullanılmıştır (Tekin 2000: 178-179). Ayrıca Tekin, {*-sAr*} ekini yan cümle kuran bir şart eki olarak tanımlamış ve bu ekin *kül tigin yok er-ser kop öl-teçi ertigiz* “Prens Kül olmasaydı hepiniz ölecek idiniz” (KT K10) cümlesinde olduğu gibi gerçekleşmeyecek gerçeğe aykırı şart cümlelerinin yan cümlesini oluşturduğunu belirtmiştir (Tekin 2000: 193-194). Uygurcada da ek {*-sAr*} şeklindedir fakat artık kişi eklerine bağlanmaya başlamış ve şart çekimini oluşturmuştur. {*-sAr*} ekindeki /-r/ sesinin düşmesi, Eski Türkçe döneminde başlamış ve Orta Türkçe döneminde tamamlanmıştır. Kutadgu Bilig’de şart kipi artık kurallı olarak {*-sA*} ekiyle yapılmaktadır. Kişi zamirleri veya ekleşmiş kişi zamirleri alarak yardımcı şart cümleleri kurmuştur (Korkmaz 1995a: 160). Ek, Orta Türkçe devresinden itibaren dilek kipi anlamını da ifade etmeye başlayarak bağımsız cümleler kurabilmiştir. 13. yüzyılın sonlarından itibaren ise kip, zamir kökenli

kişi ekleri yerine iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenir olmuştur (Korkmaz 1995a: 164-165).

Bu kip günümüzde tüm çağdaş Türk lehçelerinde dilek-şart kipi olarak kullanılmaktadır. Saha Türkçesi dışındaki bütün Türk yazı dillerinde ekin son sesi /r/ düşmüştür. İlk ses Başkurtça ve Sahaca dışında hepsinde /s/ olarak korunmuştur. Tuvaca, Hakasça, Altayca gibi Güney Sibiry lehçelerinde /s/'li biçim yanında /z/'li biçimler de kullanılır. Başkurtçada ilk ses /s/ sesi, /h/'ye dönmüş ve şart kipi eki [-hA] olmuştur. Sahacada ise ilk ses /s/, benzeşmeler sonucu /d/, /t/, /l/ ve /n/'ye dönmüştür. Ek; Kırgız, Altay ve Saha Türkçeleri dışındaki lehçelerde sadece düz-geniş ünlülü şekillere sahiptir. Adı geçen lehçelerde yuvarlak-geniş şekiller de vardır (Bulak 2011: 86).

Çağdaş Kırım Türkçesinde de, {-sA} zarf-fiil eki, şart kipi eki olarak kullanılmaktadır: *tay-sa-m, kiy-se-ñ, kuçaqla-sa, kül-se-k, tay-sa-ñız, kiy-se-ler* (Yüksel 2012: 854). Savran, ekin, kurduğu kiplerle hüküm bildirmediğini, dolayısıyla yüklem yapamadığını ve zarf-fiil olarak görev yaptığını belirtmektedir: *bersem* “verirsem, verdiğimde”, *isteseñ* “istersen, istediğinde”, *canı sıkılısa* “canı sıkılırsa, canı sıkıldığında”, *aytsağ* “söylesek, söylediğimizde”, *isteseñiz* “isterseniz, istediğinizde”, alıp ketseler “alıp giderlerse, alıp gittiklerinde” (Savran 2003: 69). Savran ayrıca ekin özel kullanışlarını vererek, burada {dA} bağlacı ile birlikte cümle başı edatı göreviyle kullanılışlarını örneklendirmiştir: *koqlatsalar da kâr etmedi, yuğuda olsam da*. Savran ayrıca {-sA} ekinin *ol-* fiili ile birlikte {-GAn} ve {-AcAK} sıfat-fiil ekleri üzerine geldiği durumlarda da edat göreviyle kullanıldığını belirtmektedir: *bilgen olsam da, avuştıracak olsa* (Savran 2003: 70-71).

Tarihî Kırım Türkçesinde, {-sA} zarf-fiil eki, doğrudan fiil tabanlarına gelerek ve üzerine kişi ekleri alarak şart kipi eki işleviyle kullanılmıştır. Metinlerde, ekin dilek işlevine rastlanmamıştır; tüm örnekler şart bildirmektedir. Ekin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		
2. Kişi	-sañg	-sAñIz, -sAñUz,
3. Kişi	-sA	-sAlAr

Teklik 2. Kişi: {-sañg}

- *eger bu nāme ve haṭṭımızda yazılğan sözlerimizni kabûl idüp ve çın toğrı cevāb virüp baba ve dedeleriñüz zabt itgen vilāyetge kâyıl olup kâni‘ **ol-sañg** seniñ imilen burıñguday dost ve qardaş olurmiz* 194/46

Teklik 3. Kişi: {-sA}

- *ḳulumızni yibermişizdir inşā ‘allāh te‘ālā vuşulı müyesser bolğanda murādıñuz barışup yarışmak **i-se** tarafınızdan dağı muḥabbet-nāme haṭṭlarıñız yazılup elçileriñizni bir kün muḳaddem yitişdirgeysiz* 293/25
- *siz qardaşımızniñ bizge ve iki yurtniñ yaḥşılığığa köñülleri **bol-sa** bulay işler bolmazdı* 036/20
- *bundan soñra deryāya bir şayka **çıkar-sa** naḳz-ı ‘ahd tarafıñızdan olmış olur* 160/42
- *anıñiçün kim uluğ pādışāh ḥünkār ḥazretleriniñ vilāyetleri **çapul-sa** biz uluğ pādışāh ḥazretlerimizge ol sebebli siz qardaşımızniñ vilāyetin çapmak emr iterler bolsa küç bolur dostlık qardaşlık bozulur* 030/95
- *yok meniñ bu qadar tiyiş vermege iḳtidārım yokdır **dinil-se** azav kermanınıñ anahtarı ve ḳānūn-ı ḳadīm üzre virile kelen ḥazīnelerimiz ve köp ḳolḳalarımız bile şulḥ ve şalāḥ bolurmiz* 036/74
- *bir kaç yıldır ḥazīne keç çıkup kışdan ‘askerimiz zaḥmet çekedir ibtidā’ en küz ayında moskovdan çıkup almaşıvğa **kel-se** iki tarafda ‘askeri zaḥmet çekmezlerdi* 178/15
- *barışlık içün ni söz sorarday bolsañuz ibrahīm bey benim tarafdan cevāb **vir-se** i‘tiḳad itgeysiz ol sözler barçası benim sözimdir* 020/48
- *ḳan timurnı aḳkermandin **ḳaldır-sa** ve tatarları qırma **sür-se** aḳkermanda tatar **ḳalma-sa** ben dağı özüdin ḳazağı ḳaldırıp qırım ḥanına vire keldüğim virgüy virüp sa‘ādetli pādışāh ḥazretlerine iṭā‘at ve ḳadīmī şulḥa ri‘āyet iderim* 025/69

Çokluk 2. Kişi: {-sAñIz}, {-sAñUz}

- *eger yok dir çaklı **bol-sañız** biz dağı moskov begi birle dost bolup sizün birle düşmān bolurmiz* 002/40

- eger ton qazaqlarınıznı zabt kılmasday **bol-sañız** bizim qazaqlarımız aymastur ve hem ol qazaqlarğa sözimiz ötmestür ve qolımız yetmestür dip cevap aytar **bol-sañız** barça söziñüz yalğan bolur 013/57
- işbu fermānımızça bolmasday **bol-sañız** her kez dostlık bolmastur 013/114
- her işni eterge muqayyed **bol-sañız** biz han-ı ā‘zam hazretlerimizde bolsaq şart kılğanımızda dostlıkda ve muhabbetlikde bolurmiz 234/46
- eşkıyāñız zabt idüp dostımıza dost ve düşmānımıza düşmān **ol-sañız** bu tarafdān dağı inşā ‘allāh te‘ālā murādıñızdan artuq dostlık ve qardaşlık itmimiz muqarrerdir 167/20
- her ne kim qabul kılup birürge **buyur-sañız** muhabbet-nāme-i haqqıñızda ‘ayān kılup bildirgey irdiñüz 090/34
- hazinemizi könderüp tondan ol harāmizādeleri **kaldır-sañız** inşā ‘allāh te‘ālā bu tarafdān vilāyetinüze ve serhadleriñüze āslā zarar ve ziyān olmağ ihtimālī yoğdır 160/43
- her ne türlüğ dostlık murād **kıl-sañız** dostlık ve muhabbetlikde bolurmiz 274/55
- tutsaq çıksun **di-rseñüz** bizim tutsaqlarımızı almaşıva könderesiz 187/27
- zabtına kādır değılim **di-rseñüz** ol dağı büyük ‘ayıbdır 160/37
- merhūm ağaçamız barışdıkdān soñra özi qazağı ile ittifağ idüp yürimişsiz bu taraf ile barışımızdan muqaddem **yüri-señüz** bu tarafa yardım itmiş olurduñız 160/19

Çokluk 3. Kişi: {-sAlAr}

- bizim vilāyetimize deryā kenārlarına **çık-salar** hırsızlık ile bir kaç tavar olur ama niçe kılıçdan keçer anıñla yurt alınmazdır 187/37
- eger her qaysı bizim ‘asker kişilerimiz siz qarındaşımnıñ vilāyetindağı her qaysı kirmalarını ve kişilerini **cavla-salar** ve cavlap alıp biz pādīşāhğa **kiltür-seler** bizde bolsaq uluğ pādīşāh ol kişilerimizniñ haqlarındān kilürge 033/36
- her qaysı pādīşāhlardān siz qarındaşımnıñ bara turganlarını biz uluğ pādīşāhniñ kişilerimiz **tut-salar** ve **tala-salar** ve bizge **kiltür-seler** bizde bolsaq ol kişilerimizniñ haqlarındān kilürge ve alğan mallarını kaytarıp birürge 033/53

- *öz tutsaklarıñuz dağı öz erkleri milen söyleşüp kesgenlerinçe şahibleri milen almaşiv yerine barurlar niçik **söyleş-seler** alay almaşiv kırlarlar* 234/35
- *bizniñ yerlerimizni hem ulusımızni **yağıla-salar** bu barışlıqda sizñe ol kişileriñiz **kıl-seler** yağılap siz de qarındaşımız ol kişileriñi şulay oq qahr kılğaysız* 014/33
- *bāzīrgānlarımız biz uluğ pādīshāhdın siz qarındaşımız uluğ pādīshāhnıñ vilāyetinden aşı her qayda ciberilür bolsalar ve siz qarındaşımızğa **yetir-seler** siz qarındaşımızda bolsañız elçilerimizni ve çapqunlarımızni ve bāzīrgānlarımızni tamğasız ve hıç bir türlü cefāsız ve tutqavsız koyu birürge* 033/56

{-sA} eki, olumsuz fiil tabanlarına da aynı şekilde gelerek şart bildiren kip eki olarak kullanılmıştır:

- *қан timurnı aqqkemandın qaldırsa ve tatarları qırma sürse aqqkemandı tatar **kalma-sa** ben dağı özüdin qazağı kaldırıp qırım hanına vire keldüğim virgüy virüp sa‘adetli pādīshāh hāzretlerine itā‘at ve qadīmī şulha rī‘āyet iderim* 025/69
- *eger siz qardaşımızniñ murādıñuz dostlıq **bolma-sa** elçimizni tutqavsız kaytarup belli söz yazup i‘lām kılğay erdiñüz* 216/39
- *hālā bu ilçinüzge küç birle birüp ciberdik **al-masa** elbette bir fītne bolur idi* 062/32

2.2.4. Gereklilik Kipi

(İng. *necessitative*; Alm. *Notwendigkeitsform*; Fr. *necessitatif*; Osm. *vücubî sigası, siga-î vücubî*)

Gereklilik kipi, tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder (Ergin 2013: 312). Bu kip, bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir (Korkmaz 2013: 613)⁷⁴. Gereklilik kipi, gelecek zamanda gerçekleşmesi gerekli olan durumları

⁷⁴ Türkçede gereklilik kipi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Koraş, Hikmet (2005), Türkiye Türkçesinde Gereklilik, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 17, s. 135-154, Niğde.; Koraş, Hikmet (2006), Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, s. 131-141, Kayseri, Özmen, Mehmet (2003), Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, s. 177-193, Ankara.

karşıladığından, tarihî sahada genellikle gelecek zaman anlamı taşıyan ekler yardımıyla oluşturulmuştur.

Köktürkçede, gereklilik ifadesi, gelecek zaman-gereklilik anlamı taşıyan {-sIK} ekiyle sağlanmaktadır (Tekin 2000: 167). Gabain, {-GU} ekiyle ifade edilen gereklilik için “Kitabelerde nadir görülen bu şekil, mecburiyet ve gaye ifade eder.” demektedir ve ekle ilgili olarak *saqlangu ol* “korunmak mecburiyetindedir, korunmalıdır”, *tağı tigü tigü kargäk* “durmadan söylenmelidir” örneklerini vermektedir (Gabain 2000: 83).

Karahanlı Türkçesinde gereklilik bildiren asıl ek {-GU} ekidir. Bunun dışında {-GU} *kerek*, *kerek* ve *kerek+fiil+{-sA}* ile yapılan gereklilik biçimleri de kullanılmaktadır: *ötegi kerek men; içürgü kerek, kiñeşgi kerek, katıglangu, yetürgü; akıtgı, bütürgü, ögretgi ol* (Hacıeminoğlu 2008: 193-194; Ercilasun 2014: 194; Güner 2008: 526). Ercilasun, {-GU} ekinin gereklilik eki hâlini almasını bu ekin önceleri *kerek* ile birlikte kullanılmasına daha sonra da *kerek* sözünün düşmesine bağlamaktadır. Kelime bir taraftan düşerken diğer taraftan da *kerek*’li şekiller devam etmiştir (Ercilasun 2014: 195). Mansuroğlu da {-GU} ekinin “*kerek*” kelimesiyle birlikte gereklilik bildirdiğini ifade etmektedir (Mansuroğlu 1951-1953: 341-348). Ayrıca {-GAY} eki de Karahanlı döneminde gelecek zaman yanında, gereklilik ve dilek kipi işleviyle kullanılmıştır (Güner 2008: 485).

Harezmi Türkçesinde gereklilik kipi çekimi; *saqlanmak kerek, sızurmak kerek; yutgu kerek, körüşkü kerek; çıkıglı kerek, okuğlı kerek* örneklerinde görüldüğü gibi *kerek* kelimesiyle yapılmaktadır (Toprak 2005: 286).

Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi ya zaman eklerinin, özellikle de gelecek zamanın gereklilik görevinde kullanılmasıyla ya da {-Ar}, {-sA}, {-mAK} ve {-mAğ} *kerek* yapılarıyla ifade edilir (Güner 2013: 249). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi çekimi Harezmi Türkçesi ve CC’de görülen şekillerle paralel olarak {-mAğ} *keräk*, {-mAK} *keräk* yapılarıyla; bazen bunların genişlemiş şekli olan {-mAGA} *keräk* ile yapılmaktadır. Bu yapılar dışında sıklıkla, gelecek zaman eki {-GAY, -KAY} ekinin *kerek* kelimesiyle birlikte kullanılmasıyla gereklilik ifadesinin oluşturulduğu görülmektedir (Güvenç 2014: 426).

Çağatay Türkçesinde {-GU} sıfat-fiil eki hem gelecek zaman hem de gereklilik ifade etmek için kullanılmıştır ancak çok sık değildir (Eckmann 1988: 102). {-sA} şart zarf-fiili ile *kerek* kelimesinin birlikte kullanılmasıyla da Çağatay Türkçesinde gereklilik

ifadesi oluşturulmaktadır: *körsem gerek ay u kün bulutsuz* “güneşi ve ayı bulutsuz görmeliyim” (K. Div.148) (Eckmann 1988: 123).

Eski Anadolu sahasında gereklilik kipi için özel bir ek yoktur. Bu kip, {-A} istek ekine, {-sA} şart zarf-fiiline ya da {-mAK} isim-fiiline gerek kelimesinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Bu dönemde, günümüz Türkiye Türkçesinin {-mAlI} eki henüz yaygınlaşmamıştır ve ancak az sayıdaki örnekte görülür (Akar 2008: 178).

Çağdaş Kırım Türkçesinde gereklilik çekimi hem tarihî sahaya paralel olarak *kerek* kelimesiyle hem de Oğuz lehçesinin etkisiyle {-mAlI} ekiyle yapılmaktadır: *al-malım, al-malıñ, al-malı, al-malımız, al-malıñ(ñi)z, al-malılar*. *kerek* kelimesiyle yapılan gereklilik ifadesi ise {-mAK} isim-fiil ekine *kerek* kelimesi getirilerek kurulmaktadır: *kör-mek keregim, kör-mek kereksiñ, kör-mek kerek, kör-mek kerekmiñ, kör-mek kereksi(ñi)z, kör-mek kerekler* (Yüksel 2012: 854); *lakırdı etmek keregim* “konuşmalıyım”, *barmak niyetim bar* “gitmeliyim, gitmek niyetim var”. *kerek* ve *niyet* kelimeleriyle yapılan gereklilik çekimi, {-mAlI} ekiyle yapılan çekimden daha yaygındır: (Savran 2003:67-68).

Tarihi Kırım Türkçesinde, gereklilik çekimi {-mAK} isim-fiili ve {-sA} zarf-fiili üzerine *kerek* kelimesinin getirilmesi ya da *kerektir ki* yapısında sonra gelen {-GAy} gelecek zaman ekiyle çekimlenmiş bir fiille sağlanmaktadır. Gereklilik çekiminin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	{-mAK} gerek	{-sA} kerekdir kim + {-GAy}	kerekdir ki + {-GAy}
Teklilik 1. Kişi			
Teklilik 2. Kişi			
Teklilik 3. Kişi	{mAK} kerek(dir)		
Çokluk 1. Kişi			
Çokluk 2. Kişi	[-mağ] kereksiz	-sa kerekdir kim + geysiz	kerekdir ki - GAysiz
Çokluk 3. Kişi			

2.2.4.1. {-mAK} kerek + kişi eki

Çağdaş Kırım Türkçesinin de yaygın olarak kullanılan gereklilik şeklidir (Savran 2003: 67; Yüksel 2012: 854). {-mAK} isim-fiili ile üzerine kişi ekleri almış kerek kelimesiyle kurulur. Teklik 3. kişi ve çokluk 2. kişide örneklerine rastlanmıştır:

Teklik 3. kişi: {mAK} kerek(dir)

- *bu ‘ahd ve şart ve ant üzerine **turul-maḵ kerekdir** 004/69*
- *sözni çın aytup hîle ve çinsızlık itmey aşikâre **söyle-mek kerekdir** 194/32*
- *iki yurtnıñ muhabbetligi ve yol açıklığı için bu iş **bol-maḵ kerekdir** 274/47*
- *bunıñ kibi dostlığa māni‘ işlerge rızā köstermeyüp ḥarāmizāde ve eşkıyānıñ haqqından **kel-mek kerekdir** 274/80*
- *bu āşl alınan at ve qatl olınan adamlarımız su ‘āl oldıḵda qalmuḵ **al-maḵ ve qatl it-mek kerek** deyü ‘özür ve bahāne ideyorlar 298/15*

Çokluk 2. Kişi: [-maḵ] kereksiz

- *dost bolurday bolsañuz bütün **bol-maḵ kereksiz** 013/61*
- *tüşmān bolurday bolsañız bütün **bol-maḵ kereksiz** 013/61*

2.2.4.2. [-sa] kerekdir kim + [-gey]

Çağdaş Kırım Türkçesinde gelecek zaman ifadesi için kullanılan bu yapı; zaman olarak geleceği ifade etse de ihtimal ve temenni vasfının ağır bastığı bir gereklilik anlamı taşır (Savran 2003: 61). {-sA} zarf-fiili üzerine *kerekdir kim* yapısının gelmesiyle oluşur; bu yapıyı {-GAy} gelecek zaman ekiyle çekimlenmiş bir esas fiil izlemektedir. Bu gereklilik çekimine, Tarihî Kırım Türkçesinde çokluk 2. kişide, iki örnekte rastlanmıştır:

- *alay bol-sa **kerekdir kim** ... yiber-geysiz 012/105*
- *alay bol-sa **kerekdir kim** ... bildir-geysiz 012/123*

2.2.4.3. kerekdir ki + {-GAy}

Gereklilik kipi, gelecek zamanda gerçekleşmesi gerekli olan durumları karşıladığından, tarihî sahada gelecek zaman anlamı taşıyan ekler yardımıyla oluşturulduğuna çokça rastlanmaktadır. {-GAy} eki de, yalın hâliyle gelecek zaman yanında gereklilik bildirdiği durumların dışında, *kerek* kelimesiyle bir arada kullanılarak da gereklilik anlamı vermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, yarlık

metinlerinin bir üslup özelliği olarak, talep, emir, istek ya da yapılması gerekenlerin *ki* bağlaçlı cümlelerden sonra sıralanması sık rastlanan bir durumdur. Gereklilik kipi de (*imdi*) *kerekdir ki* yapısını takip eden, yüklemi {-GAy} ekiyle çekimlenmiş bir yan cümle ile kurulmaktadır. Bu yan cümle, yapılması gerekenlerin sıralandığı kısımdır. Bu gereklilik çekimine yalnızca çokluk 2. kişi çekiminde rastlanmıştır:

- *imdi kerekdir ki ... yiber-geysiz* 010/48
- *imdi kerekdir ki ... tur-ğaysiz* 013/32
- *imdi kerekdir ki ... yiber-geysiz* 015/80
- *imdi kerekdir ki ... çıkar-ğaysiz* 025/56
- *kerekdir ki ... çetkür-gey irdiñüz* 285/16

2.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM

(İng. *compound tense*; Alm. *zusammengesetztes Tempora*; Fr. *temps composé*, Osm. *mürekkep siga*)

Fiillerin birleşik çekimi gramerlerimizde genellikle “iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından oluşan çekim olarak tanımlanmaktadır (Ergin 2013: 319-320). Bu tanıma göre bir araya gelen fiillerin her ikisi de şekil ve zaman eki taşımaktadır; ilk fiilin taşıdığı bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin bilinen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart hâlinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur (Ergin 2013: 319-320).

Birleşik çekim kavramı, “an-geçmiş-gelecek” çizgisindeki kesin ve kesinleşmemiş veyahut da kesinleşmeyecek, muhtemel ve tasarı hâlindeki olaylar ve olgular çerçevesinde anlatan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bu da doğrudan zaman kavramının, bölümlendirilmesi ve geçmişle gelecek arasındaki binlerce ara çizgiyi gösterme ihtiyacıyla oluşmuştur (İlker 2017: 184).

Bugünün fiil birleşik çekiminde durum bu olsa da bu birleşik çekimin ortaya çıkış şekli, üzerine kip eklerinin kaynağı olan sıfat-fiil eklerini almış, dolayısıyla isimleşmiş bir fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerdir. Fiillerin birleşik çekiminde ilk unsurun aslında isim yapısında olduğu, yardımcı fiille birlikte birleşik fiil oluşturduğu, her iki fiil üzerindeki fiil şekil ve zaman eklerinin, yardımcı fiilin erimesi ile isimleşmiş olan ilk fiil üzerinde toplandığı, böylece fiil birleşik çekiminin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ergin birleşik fiil çekiminin, fiil birleşik çekimine dönüşmesi sürecini şu şekilde aktarmaktadır: “*Türkçede birleşik çekimde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra gelir. (...) Birleşik çekimde yardımcı fiilin önündeki asıl fiil kipi şüphesiz bir çeşit isim durumuna düşmektedir. Böylece isim olarak hiçbir zaman kullanılmayan, daima fiil hüviyetini muhafaza eden kipler bile i- fiilinin önünde isim muamelesi görmektedirler. Fakat i- fiilinin kök mânâsının belirsizliği, müstakil olmaması, bana yardımcı hüviyeti bu kipleri isim durumundan çıkararak fiil mânâ ve hüviyetine kavuşturmaktadır. Yani aslında birleşik çekim faile bir fiil isminin i- fiili vasıtasıyla isnadından ibarettir. Fakat bu mânâ kaybolmuş ve birinci unsur fiil hüviyetine bürünerek fiillerin birleşik çekimi ortaya çıkmıştır. (...) Bu ekleşme olmadığı zaman*

ortada bir birleşik fiil çekimi vardır. Ekleşme olunca ortaya bir fiil birleşik çekimi çıkar. Mesela bilmiş idim bir birleşik fiil çekimi, bilmiştim ise bir fiil birleşik çekimidir Türkçede başlangıçta tabii birleşik fiil çekimi vardı. er- devrinde bu birleşik fiil hüviyeti daha açıktı” (Ergin 2013: 320-321).

Öyleyse fiillerin birleşik çekimi üzerine sıfat fiil eki alarak isimleşmiş bir fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu birleşik fiillere dayanmaktadır. O hâlde, ilk fiil üzerinde görünen ve kip eki olarak görev yapan ekler aslında birer sıfat fiil ekidir⁷⁵. Bu çekimde zaman kavramını veren, yardımcı fiil üzerindeki zaman ekidir⁷⁶.

Tarihî Türk lehçelerinde, fiillerin birleşik çekimi, Ergin’in söz ettiği şekilde, *er-* (>*ir-*, *i-*) fiili ile oluşturulmuş birleşik fiillerin çekime girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bazen fiil birleşik çekiminde *bol-* fiili de yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Bu durum Tarihî Kırım Türkçesi için de geçerlidir.

Talat Tekin, “Birleşik Eylem Biçimleri” başlığı altında, Köktürkçede bu biçimlerin yüklem görevinde bir eylem sıfatı ile onu izleyen çekimli *er-* fiili ile oluşturulduğunu belirtmektedir (Tekin 2000: 191).

Karahanlı Türkçesinde geçmiş zamanlar ya da şart çekimine girmiş olan *er-* fiili ile yapılan birleşik çekimde *er-* fiili ekleşmemiştir ve emir kipli şekillerden sonra da gelebilir: *ölsün erdi* (KB 171-1539) (Ercilasun 2014: 198).

Harezmi Türkçesinde de fiillerin birleşik çekimi *er-* ve *i-* fiilleri ile yapılmaktadır. *er-* fiilinin ekleşmeyerek ayrı bir fiil şeklini kurduğu şekiller çoğunluktadır (Ata 2014: 98; Toprak 2005: 289).

Kıpçak Türkçesinde de birleşik fiil çekimi *e-* ~ *i-* (< *er-*) fiili ile yapılmaktadır. Bazen bu yardımcı fiil düşer ve kip eki ile zaman eki arasına bir /y/ sesi girer: *buldum idi* (CC.24-14), *turmuş idi* (TZ.67b), *aldımsa* (KK.19), *turgaysa* (TZ.63b) (Karamanlıoğlu 1994: 135-136). Gabain CC’de birleşik çekimin *er-* ve nadiren de *tur-* fiili ile kurulduğunu belirtmektedir (Gabain 1998: 101).

Çağatay Türkçesinde fiillerin birleşik çekiminde *er-* ve *bol-/ol-* fiilleri kullanılır (Eckmann 1988: 118-141).

⁷⁵ Eldeki çalışmada fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılan yapılar, yapıcı birleşik fiil olarak değerlendirilmiştir, bk. *Birleşik Yapıdaki Fiiller*.

⁷⁶ Tartışma için bk. GÜLSEVİN, Güner (1997), Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 215-224, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Günümüz Türkiye Türkçesi gramerlerinde, fiillerin birleşik çekiminde, kip olarak kesinleşmiş yapılar *hikâye*, *rivayet* ve *şart* adlarıyla verilmektedir⁷⁷. Eldeki çalışmada da, bu sınıflandırma takip edilmiştir.

2.3.1. Hikâye Çekimi

(İng. *imperfect*, *pluperfect*; Alm. *Imperfektum*, *Imperfekt*, *Plusquamperfektum*; Fr. *imparfait*, *plus-que-parfait*; Osm. *hikâye-i mazi*, *hikâye-i hâl*, *hikâye-i istikbal*)

Şekil olarak, kip eki almış bir esas fiile, bilinen geçmiş zaman çekimindeki *er-/ir-/i-* yardımcı fiili getirilerek yapılır. Bu yardımcı fiil bazen düşerek, çekim şekli ekleşebilir. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin bilinen geçmiş zamanda yapılmış olduğunu gösterir. Bu çekim konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri hikâye etmek için, anlatmak için kullandığı şekildir (Ergin 2013: 322).

2.3.1.1. Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bilinen geçmiş zaman eki alarak geçmiş zamanda gerçekleşmiş olan ve tarz bildiren bir oluş ya da kılışın yine geçmiş zamana aktarılarak anlatılmasıdır. Bu birleşik çekim kalıbında tarz bildirme görevindeki bilinen geçmiş zaman eki, *er-* ana yardımcı fiiline gelen ve hikâye etme görevindeki ikinci ve asıl geçmiş zaman eki ile birlikte kullanılır (Korkmaz 2014: 645).

Tarihî dönemlerde, bilinen geçmiş zamanın hikâyesinde sıklıkla kişi eklerini asıl fiilin aldığı, arkasından gelen yardımcı fiilin kişi eki almadan, yalnızca bilinen geçmiş zaman eki aldığı görülmektedir. Ergin bu duruma, bilinen geçmiş zaman kipinin daima çekimli bir fiil şeklinde bulunması, bilinen geçmiş zaman ekinin sıfat fiil eki olarak kullanılmaya elverişli olmamasının yol açtığını düşünmektedir (Ergin 2013: 322).

⁷⁷ “Birleşik zaman” ve “birleşik çekim” kavramları ve bu konudaki farklı yaklaşım, öneri ve sınıflandırmalar için bk. SEBZECİOĞLU, Turgay (1966), Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri, *Dil Dergisi*, S. 124, s. 18-33, Ankara: Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER; GÜLSEVİN, Gürer (1997), Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekiminde Birleşik Yapılar Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 215-224, Ankara: Türk Dil Kurumu; KERİMOĞLU, Caner (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor; TURAN, Zikri (2006), Türkçede Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 30/3, (Orhan OKAY Armağanı) s. 279-292; DELİCE, İbrahim (2012), Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dili Kurumu, https://www.academia.edu/1991672/Türkçede_Fiil_Çekimlerine_Yeni_Bir_Bakış (E.T. 06.09.2018); TURAN, Zikri (2013), Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 133-144; İLKER, Ayşe (2017), Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 17/2, s. 183-192.

TKT’de, bilinen geçmiş zamanın hikâyesi hem esas fiil hem de yardımcı fiil üzerine {-dl} eki gelmesiyle oluşturulmaktadır. Bazı örneklerde *ir-/i-* fiili korunmuşken, bazılarında erimiştir. Bu çekim az sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır ve bu örneklerde, kişi eki esas fiilden sonra gelmiştir. Çekimin yalnızca teklik ve çokluk 1. kişi çekimlerine rastlanmaktadır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	[-dim irdi]	{-dık idi}, -dlKdl
2. Kişi	-	-
3. Kişi	-	-

Teklik 1. Kişi: [-dim irdi]

- *uluğ ‘ahd-nāmemizni yiber-dim ir-di* 025/46

Çokluk 1. Kişi: {-dık idi}, -dlKdl

- *eksik keldüğün ötgen yıl sizge yaz-dık i-di cevābı kelmedi* 139/36
- *bir kaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi ba‘dehu kırma kelüp kendi hıdmetimizde oldıktan soñra siz kardaşımızdan ricā idüp yaz-dıkdı hātrımız körüp könderdiñüz* 139/42
- *dostlığa binā ‘en emekdārımız beyrām ağa içün başlıķı şamur bir tiyiş ricā it-dikdi cevābı kelmedi* 187/28

2.3.1.2.Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Bu çekim, geçmişte gerçekleşen bir hareketin konuşur tarafından görülmediğini, sonrada öğrenildiğini ve anlatıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi üç farklı ekle sağlanmaktadır: {-GAn}, {-(X)p} ve {-mIş}. Bu eklerin hepsi hikâye çekimine girmiştir. Bu çekim, söz konusu eklerin üzerine {-dl} eki almış *er-/ir-i-* fiili getirilerek yapılır. Bazı örneklerde *er-/ir-i-* fiili korunmuşken, bazılarında erimiştir.

2.3.1.2.1. {-mIş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Kip eki işlevindeki {-mIş} sıfat-fiili üzerine *ir-/i-* filinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: {-mIş} + *irdi/idi* + *kişi eki*. Çokluk 3. kişi çekiminde kişi eki ilk fiilden sonra gelmektedir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	{-mİş} irdik/idik
2. Kişi	-	-
3. Kişi	{-mİş} irdi/idi	{-mİşlAr} idi, [-mİşlar] irdiler

Teklik 3. Kişi: {-mİş} irdi/idi

- ‘ahd ve şart **kıl-mış ir-di** 002/11
- söz **kıl-mış ir-di** 005/84
- yirlü ve yirine **konulma-mış ir-di** 002/15
- sen dağı dostlarına dostlık ve düşmanlarına düşmanlık eyle deyü tenbih **olm-mış i-di** 203/31
- sizden bizge ve bizden sizge zarar ve ziyân olmamak için ‘ahd idüp söz anıñ üzerinde karar **bol-mışdı** 187/35

Çokluk 1. Kişi: {-mİş} irdik/idik

- şulh ve şalâh bolmak için çalışıp dostlık eyledüğimiz sebebi te’hîr **itdir-miş i-dik** 025/83
- evvel-i ecelden iş âhîrine degin **kaldır-mış i-dik** 025/85
- seniñ milen burınguday dost ve kardaş bolayık dip **könder-miş i-dik** 194/12
- elçileriñüze nehr-i ton eşkıyaları huşuşında **söylet-miş ir-dik** 152/17
- bar hetmanı sözünce külik oğlını **yiber-miş i-dik** 025/85
- defter yazup başlıkı zerdevâ tiyiş ricâ **it-mişidik** 178/41
- siz kardaşımızğa nâmemiz birlen haţtımız yazılup yakın kişilerimizden elçi **könder-mişidik** 194/09

Çokluk 3. Kişi: {-mİşlAr} idi, [-mİşlar] irdiler

- yazdıklarından gayrı elçilerine dağı sipâriş **it-mişler i-di** 160/13
- elçi te‘mîn **buyur-mışlar i-di** 290/16
- kendü taraflarından dağı nâmeler ile elçi te‘mîn **buyur-mışlar i-di** 290/16
- niçe def‘a moskova mektûb yazdıklarından gayrı elçilerine dağı sipâriş **it-mişler i-di** 160/13
- **buyur-mışlar ir-diler** 005/40

2.3.1.2.2. {-I, U)p} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Kip eki işlevindeki {-I, U)p} zarf-fiili üzerine *i-* filinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: {-I, U)p} + *irdi/idi+ kişi eki*. Biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki örnekte rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [-up] idi

- *orta yoldın oz-up i-di* 002/26

Bir örnekte {-I, U)p} ekli öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin olumsuzu Çağatay Türkçesinde olduğu gibi (Eckmann 1988: 139) {-y(dIr)} yapısı ile kurulmuştur:

- *boyarlarıñuzdın şeremetdin uluğ ağaçamız meḥmed giray ḥan ḥazretleri yüz miñdin ziyāde ğuruş bahā istep cibreme-ydir er-di* 209/29

2.3.1.2.3. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Kip eki işlevindeki {-GAn} sıfat-fiili üzerine *er-/ir-/i-* filinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılır: {-GAn} + *erdi/irdi/idi+ kişi eki*. Çokluk 1. kişi çekiminde çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bir örnekte çokluk 3. kişi çekiminde kişi eki ilk fiilden sonra gelmektedir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi	-	{-GAn} erdik/irdik, -ğan irdik, ñen irdik
2. Kişi	-	{-GAn} irdiñiz
3. Kişi	{-GAn} erdi/irdi/idi	{-GAn} erdiler/irdiler/idiler, [ğanlar] erdi

Teklik 3. Kişi: {-GAn} erdi/irdi/idi

- *buringı elçiler almaşıv bol-maḡ sebebli mundan burun söz yazıl-ğan er-di* 238/18
- *şartları maḡbūl ve mu‘teber bolup cümle söyleşgen barışık sözlerni kılup anıñ üzerine altun bayşalı ḥatt-ı şerīfimiz birlen şart-nāme yazılup yiberil-gen er-di* 264/18
- *çerkes sarı kabartay kâzīgā bar-ğan ir-di* 015/157
- *aḡtabır ayınıñ evvel küni va‘de ta‘yın kılın-ğan ir-di* 071/48
- *tüşmānımız meḥmed giray ḥan ve şāḥin giray sulṭān özi ḡazağı bile or ağızı digen ḡışārımız tışına cavlay kel-gen ir-di* 012/28

- *bir sulṭānīniñ ve bir ḥanīniñ tiyişin mundan kitgen ilçinüz timafī ḥatunski boynuna alup **kit-gen ir-di** bu ḥazīne milen kelüp çıkmadı 121/25*
- *vilāyetimize ve ‘oşmānlı memleketine zarar ve ziyān itdirmezge ‘ahdñız var idi bizimde ‘ahd-nāme-i ḥattımızda **yazıl-ğan i-di** 121/45*

Çokluk 1. Kişi: {-GAn} erdik/irdik, -қан irdik, ñen irdik

- *tusnaqlarınıñ culıv bahāsı içün berilgen köp aqça bakır çıqğan sebebli bundan muḳaddem siz ḳardaşımızğa **yaz-ğan er-dik** 229/33*
- *leyh vilāyetin vīrān itüp **çap-ğan ir-dik** 013/65*
- *ḳardaşımızğa bek **inan-ğan ir-dik** 013/17*
- *mundın burun taḳı **yaz-ğan ir-dik** ḥālā daḥı yazamiz 090/19*
- *muştafā aḡa bizge kelüp ba‘de sizge barup kelmek üzre **yolla-ğan ir-dik** 299/14*
- *uluḡ elçimiz baradır dip **bildir-ñen ir-dik** 015/205*
- *bundan aḳdem siz ḳardaşımız milen dost ve ḳardaş bolurğa yaḥşı söyleşüp iki yurtñıñ arasında tüzünlik bolurın tilep uluḡ ilçilerimiz **ciber-gen ir-dik** 053/19*
- *kurān üstinde ānt **iç-gen ir-dik** 013/40*
- *hem yazuçıñızğa **söylet-gen ir-dik** 012/39*
- *ton ḳazaqlarına yaşaḳ **it-gen ir-dik** 015/51*
- *vilāyeti āmān bolsun dip **barış-қан ir-dik** 013/36,*
- *sizge tüşmān bizge tüşmān [...] **di-ñen ir-dik** 013/67*
- *siz ḳardaşımızñıñ bizge ve iki yurtñıñ yaḥşılıḡığa köñülleri bol-sa bulay işler bolmazdı dip siziñ vilāyetiñüze barırğa birḳaç biñ kişige icāzet **ber-gen ir-dik** 036/21*

Çokluk 2. Kişi: {-GAn} irdiñiz

- *ḳardaşıñızğa **bar-ğan ir-diñiz** 015/33*
- *ḥattıñızda **yaz-ğan ir-diñiz** 071/20*
- *tiyişlerni ... **ciber-gen ir-diñiz** 071/10*
- *aḡız sözleriñüzni öz elçileriñüzge ve ṭaraf-ı şāḥānemizniñ elçi başısı sa‘dīgey aḡa ḳulumızğa aytup **yiber-gen ir-diñüz** 245/20*

Çokluk 3. Kişi: {-GAn} erdiler/irdiler/idiler, [ğanlar] erdi

- *özi ḳazaqları ḳılıçdan **keç-gen er-diler** 015/156*

- *bizde bolsa sizniñ tutsaqlarıñuzğa anıñ içün siyāset kılmayaçağımıza dep şart-nāme içinde yaz-ğanlar er-di* 274/61
- *çerü kılmak niyeti bile bar-ğan i-diler* 025/41
- *şaysızlık it-gen ir-diler* 015/32

Öğrenilen geçmiş zamanın hikāye çekiminin olumsuz, olumsuz fiil tabanları üzerine {-GAN} irdi yapısı getirilerek ya da *yok* ve *tügil* sözcükleriyle yapılmaktadır:

- *barça doslıknı ve barışlıknı murād üzre yerine ketürüp hiç bir sözimizde haṭā ve hilāf bolma-ğan ir-di* 053/31
- *hazīne yiberil-ñen tügil er-di* 015/18
- *māl içün hazīne içün barış-kan tügil ir-dik* 013/63
- *şart it-gen tügil ir-dik* 013/41
- *bol-ğanı yok ir-di* 013/83
- *çapkun kil-genı yok ir-di* 015/206
- *her kez munday esbāb kel-gen yok ir-di* 105/27

2.3.1.3. Geniş Zamanın Hikāyesi

Geniş zamanın hikāyesi, geçmişte gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi beklenmiş ama gerçekleşmemiş, devamlılık gösteren, sürekli bir hareketin aktarıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, geniş zamanın hikāyesi, kip görevi üstlenmiş {- (X)r} sıfat fiil eki üzerine, *er-/ir-/i-* filinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılmaktadır: {- (X)r} + *erdi/irdi/idi* + *kişi eki*. Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken, bazılarında erimiştir. Çokluk 3. kişi çekiminde, kişi ekinin ilk fiilden sonra geldiği örnekler çoğunluktadır. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		{-(X)r} erdik/irdik
2. Kişi		[-ur] idüñüz, [-urdiñuz]
3. Kişi	{-(X)r} erdi/irdi/idi	{-(X)r} irdiler, {-(X)rlAr} irdi, [-irler] irdiler

Teklik 3. Kişi: {- (X)r} erdi/irdi/idi

- *bizde bolsa kün ilgerü muḥabbetimiz siz qardaşımızğa artıq bol-ur er-di* 253/34

- *cānına minnet bolup bizden burun **atlan-ur ir-di** 002/23*
- *āllāhu te‘ālā aramızda dostlık ke’l-evvel bolup iki yurtnın halkı āsūde hāl üzre **bol-ur ir-di** dipdir 293/19*
- *bulay yaḥşılık işler milen yürügen kişini eglendirmeyüp yollamak **ohşa-r ir-di** 299/15*
- *ḥālā bu ilçinüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne **bol-ur i-di** 062/32*
- *şol mertebe tükenmeye az qalmış qazaqdan feryād dāyim **kel-ürdi** leyh dostımızdır deyü iḡmāž **olm-urdi** 203/24*

Çokluk 1. Kişi: {-(X)r} erdik/irdik

- *āllāhu te‘ālā murād kılğan vaqit barışıklık ve yaḥşılık bolur ve burunğı elçileri almaşiv eter murādinüz bolsa toṅga yiberüp ve biz taqı munda bolğan elçilerinüzni yiberirge **buyur-ır er-dik** ve barışık bolmaḡnı murād kılar bolsañuz biz taqı murād kılarmiz teñri te‘ālā ḥayırlı etüp 238/22*
- *alup qabul iteyin ve azav kermanin anahtarın berüp ciberirday bolsañuz ve qolqalarımızni artıḡı bile ve bölek-i selāmlarımızni kemitmey ciberirseñüz ke’l-evvel dost ve qardaş **bol-ur ir-dik** ol yosunça ötgen ve çıḡğan iki ḥazinemizni alayık qabul kılayık yok yok meniñ azavdan ḥaberim yokdır 036/49*
- *kelecek söziñüzke bakıp **tur-ur ir-dik** 025/68*

Çokluk 2. Kişi: [-ur] idüñüz, [-urdiñuz]

- *barışlık bolmaḡa delālet **kıl-ur i-düñüz** 002/35*
- *bu taraf ile barışımızdan muḡaddem yüriseñüz bu tarafa yardım itmiş **ol-urdiñuz** 160/20*

Çokluk 3. Kişi: {-(X)r} irdiler, {-(X)rlAr} irdi, [-irler] irdiler

- *alkışlar kıla **tur-ur ir-diler** 005/14*
- *emin barup amān **kil-ür ir-diler** 004/18*
- *esirni bāzergāndın tartıp alup kayta **yiber-ir ir-diler** 005/19*
- *zarar ve ziyān **id-erler ir-di** 005/44*

- *ķırımđan ve noĝayđan daĝı mosķova tüşgen tutsaķları siziň adamlarıňızda bolsalar almaşıva ketürip **şat-arlar ir-di** 187/23*
- *bundan evvel kelen ilçileriňüz ħapudan kirdikleri kibi ħalpaķların çıkarup baş **ur-ırlar ir-di** bu ilçiiňüz kelgende ħalpaĝın çıkarmayup baş urmayup 121/08*
- *mosķovđan bizim vilâyetimize tüşgen tutsaķları her yıl almaşıva yiberip aķçesiyle **vir-ürler ir-di** 187/22*
- *ķarındaşlarımıznıĝ memleketlerindin esir çıkarup ķırım memleketiĝa kiltürseler ķırım ħanları ve sultânlar ħayta **yiber-irler ir-diler** 005/17*

Geniş zamanın hikâye çekimi olumsuz fiil tabanları üzerinde {s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekiyle yapılmaktadır.

- *‘ahd ve şartımız taĝyir **bolma-s ir-di** 105/18*
- *ħapķun **kilme-s ir-di** 015/206*
- *‘ömr âhiriĝaĝa dostlık ve ħardaşlık murâdı bolĝan munday ħılıķnı **itme-z ir-di** 121/16*
- *ķardaşımıznıñ bizge ve iki yurtnıñ yaķşılıĝıĝa köñülleri bolsa bulay işler **bolma-zdı** 036/20*
- *ibtidâ’en küz ayında mosķovđan çıkup almaşıvĝa kelse iki tarafta ‘askeri zaĝmet **çekme-zlerdi** 178/16*

Geniş zamanın hikâyesinin olumsuz çekimi bir örnekte *tügil* sözcüğü ile yapılmıştır:

- *öyle söz anıñ aĝzından çık-dıĝı muķarrer ol-ursa ħaķķından kel-mez **tügil-dik** ħiĝ bir zamân öl-memiş i-gen elçi al-ı ħo-maķ lâyıķ degil-di ol adamı bu tarafta könder-gey ir-diñüz 178/46*

2.3.1.4.Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Şimdiki zamanın hikâyesi, geçmişte gerçekleşen ve süreklilik taşıyan bir hareketin aktarıldığını göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde, şimdiki zamanın hikâyesi, kip görevi üstlenmiş {-A} zarf-fiil eki üzerine *i-* filinin bilinen geçmiş zaman çekiminin getirilmesiyle yapılmıştır. Bu birleşik çekim, teklik 3. kişide ve yalnızca bir örnekte görülmüştür.

Teklik 3. Kişi: [-adır] idi

- *hālā bu ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne bolur idi az söz içün köp iş **bol-adır i-di** anı yahşı bilüp kün ilgerü ‘inād etdirmey ışmar kılğay irdiñüz* 062/33

2.3.1.5.Şart Kipinin Hikâyesi

Şart kipinin hikâyesi, Tarihî Kırım Türkçesinde kip görevi üstlenmiş {-sA} zarf-fiil ekinin *ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birlikte kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu birleşik çekim, teklik 3. kişide ve yalnızca iki örnekte görülmüştür.

Teklik 3. Kişi: [-sa] irdi

- *iyeñizde ‘ar ve gayret **bol-sa ir-di*** 002/21
- *bizdin adına işāret **bol-sa ir-di*** 002/23

2.3.1.6.Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Tarihî Kırım Türkçesinde, gereklilik çekimi {-mAK} isim-fiili ve {-sA} zarf-fiili üzerine *kerek* kelimesinin getirilmesiyle sağlanmaktadır. Bu kipin hikâyesi ise, iki örnekte ve {-mAK} *kerek* ve {-sA} *kerek* yapıları üzerinde görülmektedir:

Teklik 3. Kişi: [-se] *kerek* idi

- *sa‘dī çelebī ile yibergen yazıçı içün iki tatar **kel-se kerek i-di*** 216/48

Çokluk 2. Kişi: [-mağ] *kerek* idiñiz

- *mezbūrñı toqtatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun **qaytar-mağ kerek i-diñiz*** 299/16

2.3.2. Rivayet Çekimi

Fiillerin rivayet birleşik çekimi şekil olarak kip eki almış bir esas fiile, öğrenilen geçmiş zamanda çekimlenmiş *er-/ir-i-* fiilinin getirilmesi ile yapılır. Bu yardımcı fiil üzerindeki öğrenilen geçmiş zaman çekimi zaman ifade etmez; görevi bildirmek değil bir nakil, anlatma ve sonradan farkına varış ifade etmektir. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketi rivayet eder (Ergin 2013: 323-324).

Tarihî Kırım Türkçesinde rivayet çekimi, çok az sayıda örnekte ve üç birleşik çekimde görülmektedir: Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, geniş zamanın rivayeti ve şimdiki

zamanın rivayeti. Bu birleşik çekimlerden ilk ikisi {-GAn} ekiyle, şimdiki zamanın rivayeti ise {-mİş} ekiyle yapılmıştır.

2.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, geçmişte tamamlanıp bitmiş ve sonradan öğrenilmiş bir oluş ya da kılışın rivayet edilerek aktarılmasını ifade eder. Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman bildiren üç şekilden yalnızca {-GAn} şekliyle yapılanın rivayetine rastlanmıştır. Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {-GAn} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin yine {-GAn} eki alarak rivayet kipi üstlenmiş *i-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmaktadır. Yalnızca teklik 3. kişi çekiminde örnekleri görülmektedir.

Teklik 3. Kişi: {-GAn} igendir

- *köp tonlar aldir-ğan i-gendir* 015/31
- *қазақ даһы қара деңизе чық-ған i-gendir* 025/87
- *sözke kiliş-gen i-gendir* 015/183
- *mağfūr ağaçamız islām girayhan ‘aleyhū’r-raḥmet ve’r-rıdvān ḥazretleri taraflarına sipāhileriñüzden timafi ġavrilaviç ḥatunsḳay ve yazıçı ivan fumin nām adamlarıñuz muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭıñızla yiberil-gen i-gendir ol vaqitden beri kırimda alı konup* 160/08
- *қардағımız нүре’d-dīn sulṭān öziniñ muḥabbet-nāme ḥaṭṭları milen ḥanḳulunu yiber-gen i-gendirler köp zamān mūrūr itip ḥaberide kelmedi* 105/90
- *bundan burun vezirimiz meḥmed ağaya bar heṭmanıñuzdan bir nice kerre mektüb bile siz қардағımız tarafındın uzun uzaq ‘ömr āḥiriğaça barış yarış bolurğa bildir-gen i-gendir* 020/12
- *biz daḥı ḥan ḥazretleri efendimizñe ‘arz kılıp yaḥşılıqğa çalısurmiz digen birbirleri bile aralarında söz bolğan mektūbları bar-ğan kil-gen i-gendir* 020/12-18

2.3.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zamanın rivayeti, geçmişte gerçekleşmiş devamlılık gösteren, sürekli bir hareketin aktarılaraq rivayet edildiğini göstermektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde geniş zamanın rivayeti şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {-(X)r} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin yine {-GAn} eki alarak rivayet kipi üstlenmiş *i-* yardımcı fiili ile

birleşmesiyle oluşmaktadır. Çok az sayıdaki örnekte karşımıza çıkan bu yapı, ilk dönem metinlerinde geçen örneklerde {-GAn} ile, sonraki tarihlere ait metinlerde geçen daha az sayıda örnekte ise {-mİş} eki ile görülmektedir. Yalnızca teklik ve çokluk 3. kişi çekiminde örneklerine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [-ur] igendir, [-ur] imiş

- *ķırım hanı bolġan uluġ ecdādımızdan ķiŗi ilep yumuŗ ķiŗiñüz **bar-ur i-gendir** 013/82*
- *ĥālā ol ʔarafda bolġan libķa ve ve sālī cümle müselmānlarġa dīninden ʔıķarmak sebebli şaysızlık ve ķışʔavlık **bol-ur i-miş** 274/62*

Çokluk 3. Kişi: [-urlar] igendir

- *eger bir ĥıdmet bolsa ķırım ĥanlarġa siziñ atalarıñız ma‘lūm **ķıl-urlar i-gendir** iki üç yumuŗ ķiŗileriñiz ĥanlardın uşlay oķ yumuŗ ķiŗilerin alıp **bar-urlar i-gendir** 015/120-121*

Olumsuz fiil tabanlarının geniş zamanın rivayeti çekimi kip görevindeki {-s, z} olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekiyle yapılmaktadır:

- *urus pādīşāhı ķırım ĥanı bile dost ķarındaŗ bolıp ĥūndkār ĥazretlerin **bilme-sler i-gendir** ĥūndkār TBA ĥiĥ uluġ elĥi **ķitme-s i-gendir** taķı lāzım bolsa mosķov pādīşāhınıñ ĥıdmeti tūŗse ķırım ĥanı bolġan pādīşāh ĥazretlerindin icāzet alıp destīr tilep ķırım hanı bolġan uluġ ecdādımızdan ķiŗi ilep yumuŗ ķiŗiñüz barur igendir uluġ elĥiñüz yaĥşı sipāhīñüz **barma-s i-gendir** 013/80-013/83*
- *birbirlerige ʔın söz yazıp sözlerinde ve hem ĥaʔĥlarında ve hem özlerinde yalġan söz **bolma-s i-gendir** taķı ķırım ĥanlarġa uluġ elĥileri kilip kitip uluġ pādīşāh ĥūnkār ĥazretlerige her kez elĥileri **barma-s i-gendir** 015/118-119*
- *bu sözler gerĥek bolsa dostlık ve ķardaşlık **bolınma-z i-miş** alayda bolsa bu sözniñ aşlı yoķdır 036/43*

Bir örnekte, geniş zamanın rivayeti çekimi soru şeklindedir:

- *ķaradan kilip ķırım yılķılarımıznı ĥırsızlap **ķit-erler mü i-gen** anlarını hem bizñe ma‘lūm ķılġay irdiñiz 015/113*

2.3.2.3.Şimdiki Zamanın Rivayeti

Şimdiki zamanın rivayeti, geçmişte gerçekleşen ve süreklilik taşıyan bir hareketin aktarılaraq rivayet edildiğini ifade etmektedir. Tarihî Kırım Türkçesinde rastladığımız yalnızca iki örnekte, {-mİş} ekiyle çekimlenmiş i- fiili ile yapılmıştır. Teklik ve çokluk 3. kişi çekimine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [-adır] imiş

- *elçileriñüz kablalar virüp aqçe aldıklarından ğayrı kefil bolup tutsaq qazaqlar çıkarıp moskovğa bar-ğan soñ özlerinin qavl itgen aqçelerin bermeyip zılm bol-adır i-miş anday çıqğan qazaqlarññ aqçesin tamām noqşânsız alup berirge hüküm qılğay irdiñüz 105/95*

Çokluk 3. Kişi: [-alar] imiş

- *bir taqı boyarlarıñuzda bolğan müselmân tusnaqların ħristiyân eter içün siyâset kıl-alar i-miş bu taqı oğşar kılık tügildir 229/38*

2.3.3. Şart Çekimi

Birleşik çekimin şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder (Ergin 2013: 325). Bu birleşik kip kendi yapısındaki şarta bağlı oluş ve kılışı cümledeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamlayıcıları görevini yüklenir (Korkmaz 2014: 671).

Tarihî Kırım Türkçesinde, bilinen ve öğrenilen geçmiş zamanlar ile geniş ve gelecek zamanların şart birleşik çekimine rastlanmıştır. Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş sıfat-fiiller almış esas fiillere, {-sA} zarf-fiili eki almış bir yardımcı fiil getirilmesiyle yapılır. Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken, bazılarında erimiştir. Şart birleşik çekiminde *er-/ir-/i-* yardımcı fiilinin yanı sıra *bol-* fiili de sıklıkla kullanılmıştır.

2.3.3.1.Bilinen Geçmiş Zamanın Şartı

Bilinen geçmiş zamanın şartı, gerçekleştiği kesin olarak görülen veya bilinen bir oluş ve kılışı şarta bağlayan bir birleşik kip türüdür (Korkmaz 2014: 671). TKT’de, bilinen geçmiş zamanın şartı, bilinen geçmiş zaman eki almış bir esas fiil ile {-sA} zarf-fiili eki almış bir yardımcı fiil getirilmesiyle yapılır: {-dİ} + *kişi eki* + *erse/irse/ise*. Bazı örneklerde *er-/ir-/i-* fiili korunmuşken, bazılarında erimiştir. Bu dönemde çok sayıda

örneğine rastlanmaktadır. Bu çekimde kişi eki esas fiilden sonra gelmiştir. Kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		{-dIK} erse/irse
2. Kişi		[-dınız] ir-se, [-duñuz] i-se
3. Kişi	{-dI} erse/irse, [-dıysa]	{-dIIAr} irse

Teklik 3. Kişi: {-dI} erse/irse, [-dıysa]

- *bizim zabtımızda olan kazağdan bir eşkıyâlık zuhûr **eyle-di i-se** kimisin öldürdük ve kimisin görge virdik* 298/17
- *ol bizim sözüimiz her ne kim bu şart-nâme **hattımızda bitil-di ir-se** özgeçe bolmasğa* 033/63
- *e'l-hamdü 'l-illâh te'âlâ iki yurt ortasında bulay dostlık ve muhkem barışık **boldı er-se** biz taķı buyuruğımızda bolğan halkımızğa siz kardaşımıznıñ yurtlarına ve kal'alarına hiç bir türlüğ zarar ve yamanlık itmemek* 253/35
- *şart-nâme-i hatt-ı şerifimizde ne yazılup kuran üstinde şart kılınup dostlık ve muhabbetlik kâim **kılın-di er-se** ol şart mücibinçe dostlık ve muhabbetlikde 'ömr âhırığaça taymay turarmiz* 229/27
- *ciberilgen şart-nâme-i hatt-ı şerifimizde ne yazılup şart **kılın-di er-se** teñgri tebârek ve te'âlânıñ rahmi ve 'inâyetimilen 'ömr âhırığaça taymay turarmiz* 229/44
- *haşâ taraf-ı şerifimizden şulha muğayyir bir vaz'-ı şadır ola degildir her ne **oldıysa** sizün tarafıñızdan olmışdır* 203/16

Çokluk 1. Kişi: {-dIK} erse/irse

- *biz niçik muhabbet **it-dik ir-se** siz daķı uşlay bolğaysiz* 013/106
- *ilçimizni köp tutmağaysiz kerçi biz siziñ ilçiniñizni **tut-dık ir-se** ne sebebdin tutduğımızı yukarıda 'ayân ve beyân kılğanmiz* 053/80
- *'âdet-i kânûn üzre han oğlına kele turğan samur tiyişni elçiñiz niżar petro şamur tiyiş yerine zerdevâ tiyiş berdi niżar petrodan defterimiz mücibinçe şamur tiyiş taleb **kıl-dık er-se** niżar petro mañğa uluğ pâdişâhımız defter birle bergen tiyiş budır* 269/12

- ‘ināyet-i bārīğa köp şükrler kılıp köpdin köp hamd ü şenālar edāsıdan soñra yakın ırağ dostlarımızğa bile hañt **yiber-dik ir-se** 036/15

Çokluk 2. Kişi: [-dıñuz] ir-se, [-duñuz] i-se

- siziñ atalarıñuz ve öziñüz ne üslub üzerine barışup dostlık **kıl-dıñuz ir-se** hālā taķı derün-ı şāf milen‘ömr āhiriğaça dostlık ve kardaşlık üzre taymay turarğa 209/39
- bizim imilen tüşmān **bol-duñuz i-se** ne küzel ama ortañuzda deryā ve deñiz bol-ğan āl-ı ‘osmān pādīşāhıge mekke ve medīne şāhibi uluğ pādīşāh milen tüşmān olmağıñızğa sebeb nedir 194/32

Çokluk 3. Kişi: {-dlAr} irse

- kim kimesnedin zarar ve ziyān olmasın **di-diler ir-se** yibergen bölek hāzīnesin hoş körüp alup qabul kıldı 004/33
- pādīşāhımız hāzretlerindin qorqarmız iki uluğ hāzīneni ayturğa bizim hālimiz bolmastur bu söz birle bara almasmız dip ötil **it-diler ir-se** min uluğ pādīşāh cānıbek giray han hāzretlerimiz elçiñiz başıñızñıñ hatırasın sayla-p 012/46
- uluğ ecdādıñuz kıral ve atalarıñuz leh pādīşāhı qalay uluğ hāzīnemizi vire **kel-diler ir-se** siz kardaşımız dañı alay uluğ hāzīnemizi kuşursuz yibergeysiz 025/37
- bizim ve hem siziñ uluğ ecdād-ı izāmımız qalay **bol-dılar ir-se** ve qalay **yüri-diler ir-se** ve qalay dost qarındaş **bol-dılar ir-se** biz iki uluğ pādīşāh han hāzretlerimiz uşlay bolıp uşlay yürüp uşlay bolğaysız 013/92-93

Bilinen geçmiş zamanın şart çekimi olumsuz fiil tabanları üzerinde bir örnekte görülmektedir:

- elçiñüz cānib-i sa‘ādetmedārımızğa kelüp bayşa almaķ içün ısmār kıldıñuzmı bilmeymiz eger ısmār **kıl-madıñuz er-se** ‘acele üzre tonğa kişi yiberüp elçiñüz taraf-ı pür-şerefimizge kelmesiçün tenbīh etgey erdiñüz 209/18

2.3.3.2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı, geçmişte tamamlanıp bitmiş ve sonradan öğrenilmiş bir oluş ya da kılışın şarta bağlanmış biçimidir Tarihî Kırım Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman bildiren üç şekilden {-GAn} ve {-mİş} şekilleriyle yapılanların şart

birleşik çekiminin örneklerine rastlanmıştır. Bu birleşik çekimde *bol-* yardımcı fiili kullanılmaktadır.

2.3.3.2.1. {-GAn} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {-GAn} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin kip eki görevi üstlenmiş {-sA} zarf-fiil ekli *bol-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmuştur: {-GAn} *bolsa + kişi eki*. Bu yapı Çağdaş Kırım Türkçesinde de şart kipi olarak kullanılmaktadır: {-GAn} *olsa+kişi eki*. TKT’de bu birleşik çekimin kişilere göre çekimi şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		[-gen] bolsaq
2. Kişi		{-GAn} bolsañuz
3. Kişi	{-GAn} bolsa, -ñen bolsa	{-GAn} bolsalar, [-ğanlar] bolsa

Teklik 3. Kişi: {-GAn} bolsa

- *ağaçamız cānıbek giray han hāzretleri zamānında qalay tiyişleri kile **tur-ğan bol-sa** bizim zamānımızda hem alay cibergey irdiñüz* 030/43
- *her ni türlüg söz **söyle-gen bol-sa** tıñgladıq* 013/31
- *her ni kim pādışāhımız bizñe **vir-ñen bol-sa** biz ol esbāblarnı ve hem tonlarnı teslīm kıldıq* 015/39

Bazı örneklerde, esas fiille yardımcı fiilin arasında [da] bağlacı girmiştir:

- *yumuşlıq esbābımız qalmay **yan-ğanda bol-sa** siz qardaşımız hātırasiçün saylap hāzırımızda bolğan yumuşlıq esbāblardın köp tonlar yiberdik* 015/28
- *zamān kiçip kış bolup keçñe **kal-ğanda bol-sa** (...) toqtatmay uluğ elçimizni qoşıp yiberirge buyurğan irdik* 012/34

Çokluk 1. Kişi: [-gen] bolsaq

- *peymān **it-gen bol-saq** ol ‘ahd üzre muhkem turırmız* 012/76

Çokluk 2. Kişi: {-GAN} bolsañuz

- öziñiz sa‘âdetlü pâdişâh hazretlerine qalay söz **söyle-gen bol-sañuz** ve qalay ‘ahd ve peymân ve şart ve imân **it-gen bol-sañuz** alay ol sözñe ve ol‘ahd ve peymāñğa bütün bolup 010/40-41
- taqı şiz qardaşımız her ni söz **söyle-gen bol-sañuz** elçiñizdin tıñladıq 012/12
- uluğ ağaçamız cānıbek giray han hazretleri bile qalay tatıvlı **bol-ğan bol-sañuz** min uluğ pâdişâh ‘ināyet giray han hazretlerimiz bile alay tatıv boldıñuz 030/32

Çokluk 3. Kişi: {-GAN} bolsalar, [-ğanlar] bolsa

- hem ne **al-ğan bol-salar** esir kişileriñizni izlep sorap biz siz qarındaşımızğa culıvsız birñeymiz 014/29
- cümle rusnıñ pâdişâhı ve köp memleketlerniñde bolsa pâdişâhı hükümdârınıñ elçileri ve çapğunları ve bāzırgānları ve sipāhileri her qayda **ciberil-gen bol-salar** ve bizler uluğ pâdişāhnıñ vilāyetlerimizdin aşa qaytar bolsalar 033/46

Bir örnekte, kişi eki ilk fiilden önce gelmiştir:

- ağaçamız uluğ pâdişāhlar qalay yaqşılıq **qıl-ğanlar bol-salar** min uluğ pâdişāh ‘azametli cānıbek giray han hazretlerimiz dañı alay yaqşılıqğa delālet qılıp 025/30

2.3.3.2.2. {-mİş} Ekli Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Şekil olarak, kip görevi üstlenmiş {-mİş} sıfat-fiil eki almış bir esas fiilin kip eki görevi üstlenmiş {-sA} zarf-fiil ekli *bol-* ya da *i-* yardımcı fiili ile birleşmesiyle oluşmuştur: {-mİş} *bolsa/ise* + *kişi eki*. Yalnızca teklik 3. kişide iki örneğine rastlanmıştır.

Teklik 3. Kişi: [-mış] bolsa, [-mış] ise

- hazīnede **kal-mış bol-sa** hazīnedin culıv bahāsın çıkarup qulımız isāy bege virüp yibergeysiz 003/08
- üç yurtnıñ dostlığına lāyık māddeleler üzerine söyleşüp bekleşigday taraf-ı sa‘âdetimizge elçi yibergeysiz allāhu te‘ālā taqdır **qıl-mış i-se** siz hanlarnıñ ve biz han-ı ā‘zamnıñ ve dostımız eyüge hanıñ aramızda dostlık bolur 296/18

2.3.3.3. Geniş Zamanın Şartı

Geniş zamanın şartı, geçmişten geleceğe uzanan geniş zaman dilimi içerisinde gerçekleşmekte olan, gerçekleşmesi umulan, gerçekleşme olasılığı bulunan bir eylemin şarta bağlanarak ifade edilmesini sağlar. Tarihî Kırım Türkçesinde şekil olarak, kip görevi üstlenmiş $\{-(X)r\}$ sıfat-fiil eki almış bir fiil ile yine kip görevi üstlenmiş $\{-sA\}$ zarf-fiilini almış bir yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu birleşik çekimde hem *ir-/i-* fiili hem de yaygın olarak *bol/-* fiili kullanılmıştır. *ir-/i-* fiili çoğu örnekte düşerek eklenmiştir. Geniş zamanın şart çekimi kişilere göre şu şekildedir:

	Teklik	Çokluk
1. Kişi		[-ur] bolsaq, [-ursaq]
2. Kişi	[-(e)rseñ]	$\{-(X)rsAñIz\}$, $\{-(X)rsAñUz\}$; $\{-(X)r\}$ bolsañuz/bolsañız
3. Kişi	$\{-(X)r\}$ irse/ise, [-erse], $\{-UrsA\}$; $\{-(U)r\}$ bolsa	$\{-(X)r\}$ bolsalar

Teklik 2. Kişi: [-(e)rseñ]

- *menim iznim yok deryāya çıkdı **di-rseñ** 194/43*
- *bizim birlen dost ve qardaş bolmaq murād **id-erseñ** özi qazağından qol çek ve leyhlüden alğan yurtını yine leyh kralına vir 194/24*

Teklik 3. Kişi: $\{-(X)r\}$ irse/ise, [-erse], $\{-UrsA\}$; $\{-(U)r\}$ bol-sa

- *siz kırallar qardaşlarımız tarafiñuzdın murādñuz dostlık **bol-ur ir-se** min han-ı ‘azimü’l-şān hāzretlerimiz taqı kabūl 293/31*
- *eger halkımızdan eşkıyā zuhūr **id-er i-se** muhkem haqqlarından kelüriz 298/21*
- *zāyi‘āt muqābili virmek teklifi **ol-ur i-se** de kabūl olunmayacağı 301/58*
- *her ne vaqitki moskova elçi könderüp barışmaq iktizā **id-erse** kırıma bildirmeyinçe köndermemeye ‘ahd olunmış 203/17*
- *eger cihān şāh mirzāğa virilüp almış **bol-ursa** kulum isāy beyni cihān şāh mirzā ile közleşdürüp 003/09*
- *eger dostlık murādñız **olın-ursa** inşā’ āllāh te‘ālā niçe dostlıklar dağı müşāhede olunur 203/43*

- dostlık murādınuz olup adamınuz **kel-ürse** tecdīd-i ‘ahd olunup ‘ömr āhırığaça kardaşlık muhakkaqdır 203/50
- tarafımızdan her ne **söyle-r bol-sa** inam kılğaysız 036/78
- kayşularıda bolsa kal‘alarıñuzğa ve yerleriñüzğa cavlay **bar-ur bol-sa** adamlarımıznı yiberüp muhkem azledüp sürergä 264/43
- her kim dostlığın bozup **karışdur-ur bol-sa** hiç rahīm itmey öltürüp 071/16
- inşā ‘allāh te‘ālā tonda sözlerin itmām kılup elçinüz taraf-ı şerifimizge **kel-ür bol-sa** dīvān-ı ‘ālīşānımızğa alup didār-ı şerifimiz milen teşrif kılup 209/19
- bolğan ziyānlarnı ve qalğan hāzinemizni **ciber-ür bol-sa** biz taķı dostıñızğa dost ve düşmānıñızğa düşmān bolup 002/32

Çokluk 1. Kişi: [-ur] bol-saķ, [-ursaķ]

- toñğa kelgen haberni **al-ur bol-saķ** biz taķı şeremetni tohtatmay toñğa yetkürirmiz 209/35
- özümüz de **ol-ursaķ** yibermedik 025/88

Çokluk 2. Kişi: {-(X)rsAñIz}, {-(X)rsAñUz}; {-(X)r} bolsañuz/bolsañız

- eger yokdır **di-rseñiz** biz sizden ala bilürmiz 002/42
- dostlık murād idüp yurtıñuzıñ rāhatını **iste-rseñüz** nehr-i tondan ol eşkıyāları kaldırasız 160/41
- dostluk **id-erseñiz** pādīşāhāne dost olalım olmazsa naķz-ı ‘ahdı özünüz itmiş olursız 121/35
- kolķalarımıznı artıģı bile ve bölek-i selāmlarımıznı kemitmey **ciber-irseñüz** ke’l-evvel dost ve kardaş bolur irdik 036/49
- cümle kırım ‘asker ve ulu noğay ve küçik noğay ve menşūr oğulları ile dostlığınızda **tapıl-ursañuz** mu‘cizāt-ı muḥammedü’l-muṣṭafānıñdır deyü azav üzerine varmaķ tedārikindeyüz 036/63
- siziñ bile it-düğim ve ağaçalarıñuz ile it-gen yemīnniñ üzerindemen **de-r bol-sañuz** nāme-i humāyūnım birle defter tüzüp cibergenmen 036/52
- siz kardaşımız kalay **tile-r bol-sañuz** alay itgeysiz 010/88
- barışık bolmaķnı murād **kıl-ar bol-sañuz** biz taķı murād kılarmız 238/23

- ‘ahdiñüzñe turmay hılāf-ı ‘ahd **it-er bol-sañuz** ol işge dağı rızamız yoqdır 010/80
- hazinelerimizni eski defter mücibinçe kuşursız ‘arabaları ve kölükleri milen kırımğa cetigday **ber-ir bol-sañuz** almağa buyurğanmız 285/21
- özü şuyı içinde kırıstıyan qazaqlarıñıznı **çıkar-ır bol-sañız** özü şuyı boyında bol-ğan kara ra‘iyyet il kişileriñiz kelüp curqa tuzımızdan aqçaları birlen eminimüzdin tuz şatun alup kitsün 004/51
- ton qazağıñuznı zabı **kıl-ur bol-sañuz** siz qardaşımız birle dost bolurmız 013/55
- on eki kişisiğa tiyiş **ber-ür bol-sañız** va’llāh ve bi’llāh ve ta’llāh min ki özüm gāzī giray han (...) sen qarındaşımız zigmutnıñ ileh vesāyir memleketleringe barmasmız 05/67

Çokluk 3. Kişi: {-(X)r} bolsalar

- siz qarındaşımıznıñ elçileri ve çapqunları ve bāzīrgānları biz uluğ pādīşāhğa veyā bir vilāyetimizdin aşa **yürü-r bol-salar** anlarıda bolsa tamgasız ve hiç bir türlü cefāsız ve tutkavsız qoyu birürge 033/59
- ve bāzīrgānları ve sipāhileri her kayda ciberilgen bolsalar ve bizler uluğ pādīşāhnıñ vilāyetlerimizdin aşa **kayt-ar bol-salar** 033/47
- kırım yurtı ve kırımınñ beş uruğ saylı qaraçılarımız cümle tatar ve aqkerman ve çerkesler ve noğay zarar **kıl-ur bol-salar** muhkem ölüm siyāsetin kılurğa ve öz şartımızda muhkem turırğa müselmān dīnimizçe qurān-ı ‘azīm üzerine yemīn kılup 264/51
- elçilerimiz ve çapqunlarımız ve bāzīrgānlarımız biz uluğ pādīşāhdın siz qarındaşımız uluğ pādīşāhnıñ vilāyetinden aşa her kayda **ciberil-ür bol-salar** 033/56
- çapqunların ve bāzergānların qaysılar sizdin ve hem siz qarındaşımızğa **bar-ır bol-salar** allarnı tutmas içün 008/59

Bir örnekte, kişi eki ilk fiilden sonra gelmiştir:

- ol sebebli siz qarındaşımıznıñ vilāyetin çapmak emr **it-erler bol-sa** küç bolur dostlık qardaşlık bozılur 030/95

Olumsuz fiil tabanları üzerinde geniş zamanın şartı, kip görevi üstlenmiş {-s, -z} ekleriyle yapılmıştır. *i-* yardımcı fiili tüm örneklerde eriyerek ekleşmiştir. Bazı örneklerde de *bol-* yardımcı fiili görülmektedir:

Teklik 3. Kişi: {-zsA}

- *bizim dīnimizde ve kitābımızda ikrār veyāhūd iki šāhid **bulınma-zsa** adam qatl itmek olmazdır* 187/20
- *dostluq iderseñiz pādišāhāne dost olalım **olma-zsa** naqz-ı ‘ahdı özüñüz itmiş olursiz* 121/35
- *çapqunı ile **kelme-zse** soñra bizden aldırirsiz dimekle yazılmışdır* 121/26
- *qazaq šāhiblerine aqçelerin berip cibergeysiz bu yol **virilme-zse** culıv içün bir dağı qazaq köndürilmezdir* 121/43

Çokluk 2. Kişi: [-zseñüz], {-s, -z} bol-sañız

- *siz ol tutsaqları almaşıva **könderme-zseñüz** bizde yasaq idüp kırimdan tutsaq virmezizdir* 187/26
- *özü şuyı içinde turğan kırıstıyan qazaqlarıñıznı **çıkarma-s bol-sañız*** 004/48
- *tirge-v **kılma-s bol-sañız*** 005/75
- *bu sözlerimizni qabül **etme-z ol-sañız** bizge bir şāfi ve çın cevāb köndürin* 194/25

2.3.3.4. Gelecek Zamanın Şartı

Gelecek zamanın şart çekimi, gelecek gerçekleşmesi beklenen, planlanan bir oluş ya da kılışı şarta bağlayarak ifade eden bir çekimdir. Tarihî Kırım Türkçesinde bir örnekte tespit edilmiştir. Olumsuz fiil tabanı üzerine, [-gey] gelecek zaman eki getirilerek {-sA} zarf-fiil eki almış *bol-* yardımcı fiili ile birleşik çekim yapılmıştır:

Çokluk 2. Kişi: [-gey] bolsañız

- *sözimizni qabül **itme-gey bol-sañız** bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalıqnı toqtatmay könderesiz* 194/47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METİNLER

No 2: I. Devlet Giray Han'dan (bin Mengli Giray Han) Üsküp Haznedarı ve Koral Beylerine (24 Zilkade 981 / 17 Mart 1574)

- Zernov 1864/2009: 5

002/01 hüve

002/02 devlet giray han sözüm

002/03 mefâhîrü'l-umerâyü'l-kirâmü'l-milletü'l-mesîhiyye milleti voyvodası birle beyi üsküb hazînedâr-ı âştâb

002/04 WZWMANYR ARAZARASY ve cemî' kûral beglerine ba' de'l-selâm i' lâm-ı yarlıg-ı muhabbet-fercâm budır ki hâliyâ

002/05 iyeñüz kûral şıhhat ve selâmet birle kelüp tahta cülûs kıldılar deyü haber kelüp sevinüp şâd

002/06 bolduğ anuñ içün kulumız şakîr ciberdük âver kardaşımız hûr-bâr bolsunlar buruñgı kûral birle

002/07 dost bolup bizim memleketimizge ve hûnkâr hazretleriniñ şehirlerine kırğavgen atalarınıñ kişilerinden ve şu

002/08 kazağından ve tüz kazağından min ba' d zarar ve ziyân kelmeyüp iki aramızda buruñlığıdan ziyâde

002/09 oğul oğuldan ve kız kızdıan iki aramızda barışlık bolup bir hatun kişi başına birisini

002/10 altun könderüp bizden sizge ve sizden bizge barup kilgende hiç zarar ve ziyân kelmesün ve her

002/11 yılda hazîneñüzni bireliñ deyü bizüm birle 'ahd ve şart kılmış irdi ve mezbur iyeñüz kûral niköz

002/12 'ahd idüp hûnkâr hazretleriniñ bâzergânlarını gâret idüp zarar ve ziyân kıldıkdan gayrı bizüm

002/13 taķı bâzergânımız başup ve özüden kazağınız kelüp memleketimizden 'avrat ve oğlan alup esir idüp

002/14 ve niçe kerre tavar ve yılķı alup köpdin köp zarar eyleyüp hattı yañı yapķan kirmanımız yapılup tamâm

002/15 bolup bar ve barakları yirlü ve yirine konulmamış irdi kazağınız özüden bir kiçe tañ SARWYNDH

002/16 kelüp hûnkâr hazretleri cibergen kadirğayı başup ayrıķça kişileriñi katl idüp ve mezkûr kadirğayı bir

002/17 kaç bayraklar ile alup kitdiler ve niçe kerre siz ol taraıdan ve biz daķı bu taraıdan düşmânımız moskov

002/18 üzerine atlanalık deyü iyeñüze haber ciberip bir daķı atlanup barup moskovniñ vilâyetlerini yıķup

002/19 ve taķtı bolğan moskovniñ daķı yaķup ve niçe kerre 'askerimiz tok ve doyum bolğandır ol yerinden

002/20 terinmedi anuñ gayretsiz bolğanını bilüp moskov beyi üzerine barup niçe kirmanlarını alğandır

002/21 pâdişâhlarda söz bir kerekdir eger iyeñüzde 'ar ve gayret bolsa irdi bizüm birle atlanıp moskovniñ

002/22 niçe hisârlarını almak muķarrer irdi eger moskov begine siz ol caķdan ve biz bu yaķdan kûral üzerine

002/23 atlanaluk deyü bizden adına işâret bolsa irdi cânına minnet bolup bizden burun atlanur irdi
002/24 imdi siz dağı burunğılay iyeñüz birle iki aramızda yahşılığa çalışkaysız ve tağı özü
002/25 kazağı kelüp oğlum ‘ādil giray sultānnıñ yarar begleriniñ avratlarını ve kızlarını alup esir eylegen
002/26 içün açulanup ‘ asker cayup atlanup orta yoldan ozup idi küral kelgen aramızda muhabbet
002/27 bolur ve hem iyesiz halkdur deyü merhamet idüp oğlu meşmed giray sultānı ciberüp yoldan döndürdük
002/28 her zamān biz burunğı ‘ ahd üzerine tırduk ‘ ahd anuñ üzerinedür eger iyeñüz küral bizüm
002/29 birle barışlık bolup iki aramızda yahşılık bolmağa köñli bolsa özüden kazağını yitüp ve kırğavgen
002/30 atalarınuñ beglerine tenbîh idüp bizüm memleketimize ve hünkâr hazretleriniñ şerhlerine min ba‘ d zarar ve ziyān
002/31 kelmemek içün ‘ ahd-nāmeñüz ciberüp munçadan beri bolğan ziyānlarnı ve kalğan hazinemizni
002/32 ciberür bolsa biz tağı dostıñızğa dost ve düşmānıñızğa düşmān bolup oğul oğuldan ve kız
002/33 kızdı iki aramızda yahşılık bolup min ba‘ d bizden ve oğullarımızdan sizge ve memleketiñizge zarar
002/34 ve ziyān kelmeyüp aramızda uzun ve uzaqğa yahşılık bolur alay bilgeysiz ve burunğı küral birle
002/35 iki aramızda yahşılık içün çalışup barışlık bolmağa delâlet kılur idüñüz imdi bu def‘ a dağı
002/36 burunğılay qarındaşım küral birle iki aramızda yahşılık içün cedd-i cehd kılğaysız ve küral
002/37 dost ve muhabbet bolmağ içün inamlı kulumız şakirni ciberdük eger bu didüğimizçe bolsañız ta‘ cıl
002/38 çapqınımız şakirni iyeñüzden ‘ ahd-nāme alı virüp bir yahşı kişiñiz koşup ta‘ cıl cibergeysiz biz
002/39 dağı sizüñ ‘ ahd-nāmeñüz mûcibince ‘ ahd-nāmemiz yazup kudvetü’l-umerâyü’l-kirām adamımız kāsım begni
002/40 ciberürmiz eger yok dir çaklı bolsañız biz dağı moskov begi birle dost bolup sizüñ birle düşmān
002/41 bolurmiz kimki de berse teñri berür alay bilgeysiz ve ol kadırgayı dağı berüp cibergeysiz eger
002/42 yok ise bahāsın bergeysiz eger yokdır dirseñiz biz sizden ala bilürmiz şöyle bilesiz ve mezbûra
002/43 ba‘ zı ağız cevābı aytupmiz yahşı şorup bilgeysiz anuñ sözi benim sözümdir deyü yarlıg yazıldı
002/44 tahıren fi 24 şehr-i zi’l-ka‘ de sene 981
002/45 bi-mağām-ı alma-sarāy
002/46 han devlet giray bin han menğli giray
002/47 ve ba‘ de bizim çerüden kaldıgımızğa sebep iyeñüzni sıhhat selāmet üzre tahta keçdi deyü eşidüp

002/48 sevindük ve sizün düşmānınız bizim düşmānımız moskovnuñ üzerine
oğullarınmı ciberüp ve sizge çapkıımız
002/49 şakirni ciberüp ve siz dağı bargān ādemimizge iyeñüz küralınñ ‘ahd-nāmesini
ve yarar adamını berüp
002/50 eglendirmeyüp cibergeysiz ve biz dağı yarar adamımız kāsım beyni iyeñüz
küralınñ ‘ahd-nāmesi mücibince
002/51 ‘ahd-nāme berüp ciberürmiz ve iyeñüz küral bile dost kardaş bolmağ için
çerüden kalup
002/52 çapkıımıznı ciberüp iyeñüz küral bile söyleşmek için kaldık ve siz dağı
iyeñüz küral bile yaşıılık
002/53 eygilik bolur için çalışkaysiz biz ağız sözimiz aytup kulumız şakirni
cibergenmüz anuñ söz bizim
002/54 sözimizdir şöyle bilesiz şahh
002/55 han devlet giray bin han menğli giray

**No 3: II. Gazi Giray Han’dan (bin Devlet Giray Han) Rus Çarlığından Baris’e (Boris)
(Zilkade 998 / Eylül 1590)**

- Zernov 1864/2009: 8, Abduvaliyeva Er 2011: 272

003/01 hüve
003/02 gāzi giray han sözüm
003/03 yaşı dostımız barisga e’s-selāmu aleyhi min etba‘ü’l-hüdā i‘lām-ı yarlıg-ı
şerif-i muhabbet oldır kim
003/04 bundın burun cihān şah mīrzā anda maskovga bargān çağında cihān şah
mīrzānıñ pīr ‘alī
003/05 inamlı kişisi bunda haşşa kulımız aḥmed ağadın bir culıv albavet kişisin alup
maskovga alup
003/06 kitmiş ol culıv albavetniñ culıv bahası haşşa kulımız aḥmed ağağa virilmey
kalmış imdi sen
003/07 barisdin köp tilek kıarmız kim albavetniñ culıv bahası uluğ bey hazinesinde
mi kalmışdur
003/08 yoksa cihān şah mīrzā mı almışdır çıkışdırup hazinede kalmış bolsa hazinedin
culıv bahasın
003/09 çıkarup kulımız isāy bege virüp yibergeysiz eger cihān şah mīrzāğa virilüp
almış bolursa
003/10 kulum isāy beyni cihān şah mīrzā ile közleşdürüp ve çıkışdırup cihān şah
mīrzādın alup
003/11 berüp bu tarafğa yibergeysiz kulımız isāy beyge cihān şah mīrzānı közleşdürüp
albavet bahasın
003/12 alup bergeysiz teyü yarlıg-ı şerif bitildi
003/13 fī şehir-i zi’l-ka‘ de sene 998
003/14 der-i bağçe-sarāy
003/15 han gāzi giray bin devlet giray han

No 4: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat 1592)

- Zernov 1864/2009: 9, Kurat 2002: 385, Kolodziejczyk 2011: 769, Abduvaliyeva Er 2011: 272, Rustemov 2017: 351

004/01 hüve

004/02 bi'l-kuvvetü'l-aḥadiyye

004/03 ve'l-mu' cizātu'l-muḥammediyye

004/04 uluğ ordu uluğ hanı ğāzī giray sözüm

004/05 Allāh ve ḥudā-yı izīm ve ized ve uğan teṅri te'ālā ḥazretlerinin

004/06 vaḥdāniyeti ve 'aḫameti birle başlansun oṅ kolnıṅ ve şol kolnıṅ

004/07 uluğ ulusnıṅ tümen bilgen mıṅ yüz on bilgen oğlanlarıṅa ve bigleriṅe ve mırzalarıṅa

004/08 ve rus ve purus knezleriṅe ve aqbaşı ve qara tınlarıṅa meşanlarıṅa ve barça uluğ kiṅeş

004/09 panlarıṅa ve içki ve tışkılariṅa ve köplik qara ilge barça tüzünce bilgenleriṅe basa min ki

004/10 şansız ve köplik deşt-i kıpçaqnıṅ uluğ pādīşāhı ğāzī giray ḥanmin ḥaqq subḥānehu

004/11 ve te'ālānıṅ 'ulüvv-i 'ināyetleri şān-ı şerīfimizge muḫārin ve mu'āvin bolup uluğ atalarımıznıṅ

004/12 orunlarıṅa taht-ı ḥaḫānıḡa cülūs müyesser ve naşib boldı irse işbu yarlığ-ı şerīf-i ḥaḫānımız

004/13 birlen beyān ve aşıqāre kılarımız kim evā'ildin uluğ atamız ucmaklıq ḥācī giray ḥan ve öñki

004/14 ḥavāqīnū'l-'izām ve selāṭīnū'l-kirām raḫmetu'llāhi 'aleyhim ecma' in zamānlarında vilāyet-i ileḡ memleketi

004/15 kıraları olan qazimir kıral ve zigmut kıral ve ahust kıral ve sāir kırallar çağlarında biri

004/16 birisi birlen dost muḥabbet ve barış ve yarış bolup iki curt arasında öksüz oğul ve tul

004/17 ḥatun ve yarlı yirince başlarıṅa altun tāt urup yürür bolsalar ve aşlamçı tācir ve bāzergān

004/18 varup kilür bolsalar zarar ve ziyān körmey emīn barup amān kilür irdiler ammā ahust kıral

004/19 fevt olduqda ileḡ memleketiḡa kıral bolur oğul qalmay ileḡ memleketi on iki yıl kıralsız bolup

004/20 memleket içinde olan ḥırsuz ve ḥarāmīleri ileḡ memleketiniṅ voyvodaları ve panları ve kerman

004/21 begleri tirgemey ve zabt kılmay zaḫīre azuq virüp kemi virüp özü şuyına kilüp

004/22 tataruñ tavarısın alup ve tavar ve yılkısn sürüp şoṅ macar kıraları uruğındın iştefan

004/23 kıral ileḡ memleketiḡa kıral bolup özü şuyında olan kıristiyanıṅ ḥırsuz ḥarāmī qazaqlarıṅa

004/24 ri'āyet itgen üçün özü şuyında ḥarāmī ve ḥırsuz qazaqlar köplik bolup özü şuyındın

004/25 inüp devletluğ ve sa'ādetluğ pādīşāh ḥündkār ḥazretleriniṅ özü şuyı boyında olan cān

004/26 kerman ve a kerman ve benderkermannı g arasında olan  oycu ve  avarcı ve b azerg n fa irleri ge zarar
004/27 ve ziy n k rgezgenleri    n ra metlik babamız devlet giray  an ve a a alarımız  anlar ve    miz
004/28 ve sult nlar ve bi ba  tatar  aza ları ile  memleketini her yıl ve her kış çapup iki curt
004/29 biri birige d  m n olur a     şuyı içinde olan  ar m  hırsuz  ristiyan  aza ları sebeb
004/30 olınmı lardır   l  ile  memleketi  ıralı bolğan isveske  ıral oğlu  arında ımız zigmüt  ıral
004/31 devlet i igimizge uluğ il isi branovskini bölek  az nesi birlen yiberüp burunğı barış ve yarış
004/32 ve dost ve muğabbet yosunça iki curtımız barış ve yarış bolup b azerg n em n varup ve am n kil p
004/33 kim kimesnedin zarar ve ziy n olmasın didiler irse yibergen bölek  az nesin  o  k r p alup
004/34  ab l  ılındı ve  arında ımız zigmüt birle dost ve muğabbet ve barış ve yarı ımıznı da ı  ol
004/35 şart üzerine  ılamız ki     şuyı içinde olan  ar m  ve hırsuz  ristiyan  aza ların barçasın
004/36 sürüp      uyı dın çıkarup tirgep zab  itgeyer ve ta ı yibere turğan bölek  az nesin
004/37 her yıl yibergeyer ve defterimiz üzre ki ilerimizni g tiyişlerin bölek  az nesiyle bilge yibergeyer
004/38 ve ta ı  a ıl a sult n olan  arında ımız feth giray sult n a da ı altmış bustaf çekman bölek
004/39  az nesiyle bilge yibergeyer ve on iki ki i a da ı tiyi  yibergeyer bu  sl b üzre bölek
004/40  az nesin virüp ve tiyişlerin bilge yiber r bolsalar ve     şuyı i indin  ristiyan  aza ların
004/41 bir  oymay barçasın  ıkarur bolsalar barış ve yarış ve dost ve muğabbet bolup eger min    m
004/42 Şazi giray  an bolay ve ulu  kiçik  a ıl a sult n başlık barça sult nlar bol aylar
004/43 ve begler ve m rz lar bolsun tatar  er miz birlen  apar a ve yakıp yı ar a ve zarar ve ziy n  ılar a
004/44 bir kimesne barmasın eger sin  arında ımız zigmüt bu  ahd ve şart üzerine  urar bolsalar va ll h
004/45 ve bi ll h ve ta ll h dostı ız a dost ve d  m nı ız a d  m n bolurmiz ve ta ı bi ba   aza lar
004/46 barup il astındın sıla ız çapup es r kiltürür bolsalar min  arında ı ız Şazi giray
004/47  an kilt r en es rlerni  ayta alup yiberirmiz ve bi ba   aza larıni g ta ı  a ları dın kil rmiz
004/48     şuyı içinde turğan  ristiyan  aza ları ıznı  ıkarmas bolsa ız tatar  avarcısı a
004/49 ve  avar  ara a zarar ve ziy n  ılar bolsalar siz  arında ımız zigmüt bilmiş bolsun kim dostluk

004/50 ve muhabbet ve barış ve yarış olmay iki curt emîn amân bolmaslar ve taķı siz zıgmüt
004/51 ķarındaşıımız özü şuyı içinde kırıstıyan ķazaķlarıñıznı çıkarır bolsañız özü şuyı boyında bolģan
004/52 ķara ra‘ıyyet il ķışileriñiz kelüp curķa tuzımızdan aķķaları birlen emînımızdın tuz şatun alup
004/53 kitsün sin zıgmüt ķarındaşıımıznıñ memleketige ve bizim memleketimizge bāzergānlar ķorķmay ve üşenmey
004/54 emîn varup amân kilgeyle hālā uluğ ilçiñiz branovskiniñ közinçe bu ant ve şart ve ‘ahd
004/55 idüp bu ‘ahd-nāme-i yarlıģ-ı şerif-i ģaķanımızge altun nişānlıģ mūhūrni başup özimizniñ uluğ ilçimüz
004/56 olan içki begimiz olup vezirimüz olan ķasımın bu ant ve şart ve ‘ahdımıznı siz ķarındaşıımız
004/57 zıgmüt bildirür üçün yiberdik ve taķı siz zıgmüt ķarındaşıımız masķov düşmanıñızģa
004/58 atlanganıñızda min ģazī giray ģan ķarındaşıñızdan yardım üçün tatar çerüyin tiler
004/59 bolsañız ģarçlık filori yibergeysiz ki çerümüzge virüp düşmanıñız üstine cibergeymiz ve taķı
004/60 biz ģazī giray ģan ķarındaşıñızdın varan uluğ ilçimüzi iki aydın artuķ tutķar
004/61 kılmay bölek ģazinesi ve tiyişler birlen ķayta tiz oķ biz ķarındaşıñızģa yibergeysen ve siz zıgmüt
004/62 kıral ķarındaşıımızdın bizge kilgen uluğ ilçiñizni taķı iki aydın artuķ tutķar kılmay sin
004/63 zıgmüt kıral ķarındaşıımızge tiz oķ ciberirmiz imdi sin zıgmüt kıral ķarındaşıımız
004/64 bilmiş bolsunlar kim özü şuyı içindin ķazaķlarıñıznı çıkarmay ve tirgemey zabt kılmas
004/65 bolursañız biz ķarındaşıñıznıñ tavarıcılarına ve tavar ķaraģa zarar kılup ve devletluğ sa’ādetluğ
004/66 pādīşāh ģündkār ģazretleriniñ kermanlarına ve re‘āyāsıģa zarar ve ziyān kılar bolsalar dostlık
004/67 ve muhabbetlik ve yarış ve barış bolmay iki curtnıñ re‘āyāsı ve berāyāsı zahmet körüp devletluğ
004/68 pādīşāh ģündkār ģazretlerindin daģı uyat bolursiz bu ‘ahd ve şart ve ant üzerine tırılmaķ
004/69 kerekdir deyü ‘ahd-nāme-i yarlıģ-ı şerif-i ģaķanī bitildi fī şehr-i cemāzīye’l-evvel min şuhūr-ı sene elf
004/70 bi-maķām-ı alma-sarāy-ı dārū’l-ģaķanī
004/71 ģan ģazī giray bin ģan devlet giray

No 5: II. Gazi Giray Han'dan (bin Devlet Giray Han) Leh Kralı III. Zygmunt'a (Cemaziyelevvel 1000 / Şubat-Mart 1592)

- Zernov 1864/2009: 13, Kolodziejczyk 2011: 777, Abduvaliyeva Er 2011: 275

005/01 hüve

005/02 ebu'l-feth e'l-gâzî gâzî giray han sözüimiz

005/03 uluğ ulusnıñ ve köp rusnıñ ve purusnıñ ve ilehniñ ve mazavşnıñ ve - milyanıñ

005/04 ve křakovnıñ ve barça křristiyanlarınıñ uluğ kşristiyan pâdişâhı qarındaşıımız zigmüt kıral

005/05 köpdin köp selâm-ı merfû' digeç yaşıımı siz ve hoşmı siz dip hâliniz ve hâtrıñız şorganımızdın

005/06 şonğ i' lâm-ı yarlıg-ı şerif-i muhabbet-i haķanî oldır kim eger biz qarındaşıñız seri sorar bolsañız

005/07 e'lhamdüli'llâh memleketimiz emîn âmân bolup barça çerümüz tüz ve yaşanlı hoş hâl bilgeysiz

005/08 hâlâ siz zigmüt qarındaşıımız bilmiş bolsun kim mundın burun min gâzî giray han köplik

005/09 ve şansız deşt-i kıpçaķnıñ uluğ pâdişâhınıñ uluğ atamız uçmaķlık hâcî giray hannıñ

005/10 hanlıķları çağındın rahmetlık babamuz devlet giray han hanlıķları zamânıģa kilgince ileh

005/11 kıralları bolģan zigmüt kıral ve ahust kıral qarındaşılarımız dost ve muhabbet ve barış yariş

005/12 bolup eki curtnıñ arasında öksüz oğul ve tul hatun ve yirince yarlılar başlarıģa

005/13 altun tâc urup yürür bolsalar kim kimesnedin zarar ve ziyân körmey ve aslamçı bāzergānlar

005/14 eki curtnıñ arasında emîn varup ve âmân kelip pâdişâhlarģa alkışlar kıla turur irdiler

005/15 ve taķı hanlar ve sultānlar çerü birlen kıral qarındaşılarımız memleketlerin çapmay ve aķın kılmay turur

005/16 irdiler eger biş baş tatar ķazaķları yürütüp barup [...] qarındaşılarımıznıñ memleketlerindin

005/17 esir çıkarup kırım memleketiģa kiltürseler kırım hanları ve sultānlar ķayta yiberirler irdiler

005/18 ve eger şatup bāzergānlar esirni şatun alup istanbula alup barsalar devletluğ uluğ pâdişâh

005/19 hündkār hāzretleriniñ hūkm-i şerifleri birle esirni bāzergāndın tartıp alup ķayta yiberir

005/20 irdiler ahust kıral qarındaşıımız ölgendin şonğ ileh memleketiģa [...] bolur oğlı ķalmay

005/21 barça ileh memleketi on eki yıl çaklı kıralsız ve pâdişāhsız ķalıp turģanda kırģavda bolģan

005/22 kşristiyan voyvodaları ve panları ve kerman beylikleri ķırsuz ve ķarāmî bolģan kşristiyan ķazaķların

005/23 tirgemey ve zabt kılmay azıķ ve kemiler virüp özü şuyıģa yiberüp tatarnıñ tavarıcısın

005/24 ve tavarın alğanlarındın şoᅅ devletluᅅ uluᅅ pādişāh erkli kişi hūndkār
ḥāzretleriniᅅ
005/25 kırᅅav kermanları bolᅅan cān kerman ve aᅅkerman ve bender kermanı
aralarında yūrüᅅen ᅅoyların
005/26 ve tavarların ve yılᅅıların alup müselmānlarᅅa ᅅazar ve ziyānları üᅅün eki curt
biri biriᅅᅅe
005/27 düşmān bolup uçmaᅅlıᅅ babamız devlet giray ḥan ve aᅅaᅅalarımız ḥanlar ve
min ᅅāzī giray ḥan
005/28 ve uluᅅ kiᅅik sulᅅānlar ve tatar ᅅazaᅅları ve biş başları barup ileᅅ curtın ᅅapup
yakup
005/29 yıᅅup ve ḥarāb idüp ve ᅅristiyan kişilerin köplik esīr idüp kiltürᅅenleriᅅᅅe
ḥarāmī
005/30 ve ḥırsuz ᅅristiyan ᅅazaᅅları tatarnıᅅ burundın uruş ve ᅅışlavı olan özü
şuyındın
005/31 kitmᅅenleri sebeb olınmıᅅdır ve taᅅı [...] ᅅarındaşıımız bilmiş bolsunkim
ᅅristiyan ḥarāmī ḥırsuz
005/32 ᅅazaᅅlarıᅅız özü şuyındın ᅅıᅅmay özü şuyındın barup devletluᅅ uluᅅ pādişāh
iyemüz erkli kişi
005/33 hūndkār ḥāzretleriniᅅ kermanları arasında yūrüᅅen ᅅoycı ve tavarıcı yarlı
faᅅirlerin
005/34 incidüp üşendirᅅenlerin pādişāh hūndkār ḥāzretleri bilüp ᅅahrᅅa kilip men ᅅāzī
005/35 giray ḥaᅅᅅa ḥūkm-i şerīflerin ᅅavışları birlen yiberip maᅅᅅa düşmān bolup
memleketimᅅe ᅅazar
005/36 ve ziyān tigürᅅen ileᅅ memleketi ᅅristiyanlarıᅅıᅅ ḥālın ve aᅅlın sin [...] yaᅅşı
bilürsin senki
005/37 deᅅt-i ᅅıᅅᅅaᅅ ḥanı ᅅāzī giray ḥansen ᅅapum ᅅullarındın köplik ᅅullarım ve
ᅅoplar
005/38 ve ᅅarbzenler ve yeᅅᅅiᅅeriler ve urum ili pāşāsın ve anaᅅolı pāşāsın barᅅa
köplik ᅅerūni saᅅᅅa
005/39 ᅅoşup yiberirmin ileᅅ memleketin yakup ve yıᅅup ve ᅅabt olınur uluᅅ şehrlerin
ve kermanların
005/40 alup iᅅine kişiler ᅅoyup ᅅabt itᅅeysen dip hūndkār ḥāzretleri buyurmıᅅlar irdiler
005/41 men ᅅāzī giray ḥan ᅅarındaşıᅅız taᅅı bulay sözüm söz ve cevāb ᅅılıp devletluᅅ
pādişāh
005/42 hūndkār ḥāzretleriᅅᅅe kāᅅıdım yiberüp bildirdim ki ahust ᅅıral ölgendın şoᅅ
ileᅅ memleketi
005/43 on eki yıl ᅅıralsız ᅅurup memleket tirᅅevsiz ve ᅅabᅅsız olıᅅan üᅅün özü şuyına
kelüp
005/44 ᅅazar ve ziyān iderler irdi ve on eki yıldın şoᅅ macar ᅅıralarındın iᅅtefan ᅅıral
ileᅅ
005/45 memleketiᅅa ᅅıral olup macar ᅅıraları burun ve burundın devletluᅅ pādişāh
hūndkār ḥāzretleriniᅅ
005/46 eski düşmānları olᅅanlar üᅅün özü şuyında bolᅅan ᅅristiyan ᅅazaᅅların
tirᅅemey artuᅅıyla
005/47 ḥarāmī ve ḥırsuz ᅅazaᅅlar köplik boldılar ḥālā burundın burun ileᅅ memleketi
ᅅıralı bolup
005/48 ölᅅen ahust ᅅıralnıᅅ ciyanları ki isveᅅke ᅅıral ᅅarındaşıımıznıᅅ oᅅlı zigmut

005/49 qarındaşımız ileh memleketige kıral boldılar taķı kilmey ve kıral taķtığa keçmey bu kūn yarın kelüp
005/50 taķta keçüp devletleriyle kıral olurlar zigmut qarındaşımız kilip kıral taķtığa kiçgendin şoŋg
005/51 ħarāmī ve ħırsuz özü şuyında olğan barça kıristiyan qazaqların özü şuyından çıkarup burunğı
005/52 zigmut ve ahust kırallardın köplik devletluğ pādīshāh ħündkār ve min ġāzī giray ħan
005/53 qarındaşlarıŋga dostlık ve muħabbet ve barış ve yarış ve qarındaşlıķnı yaķşı kıırlarlar ve devletluğ uluğ
005/54 pādīshāh ħündkār ħazretleriŋge ve min ġāzī giray qarındaşlarıŋga ‘ādet olan bölek ħazīnesin
005/55 her yıl artuğıyla yiberüp dost ve muħabbet ve qarındaş ve barış ve yarış bolup curtlar pādīshāhlar
005/56 devletlerinde emīn āmān bolup yarlı faķīrlar zarar ve ziyān körmey du‘ā ve alkış kıırlarlar tip
005/57 devletluğ pādīshāh erkli kişi ħündkār ħazretleriŋge bildirüpmiŋ devletluğ pādīshāh ħündkār
005/58 ħazretleri min ġāzī giraynıŋ bu sözini yaķşı kördiler imdi sen qarındaşımız
005/59 zigmut bilmiş bolsunkim özü şuyı içinde bolğan ħarāmī ve ħırsuz kıristiyan qazaqların bir qazaq
005/60 özü şuyında qomay çıkarğaysen yaķşı yasaq ve tirgev itgeysen ve taķı min ġāzī
005/61 ħan qarındaşınızge bölek ħazīnesin her yıl tutqar kılmay birip yibergeysen ve defter itgen
005/62 kişilerimüzniŋ tiyiş birnesin eksiksiz yibergeysen ve taķı qağılķa sultānımız bolğan qarındaşımız
005/63 qağılķa feth giray sultān her yıl altmış bustaf çekman bölek ħazīnesiyle yibergeysen
005/64 imdi sin ki zigmut kıral qarındaşımızsen özü şuyında fesād itgen ħırsuz ve ħarāmī kıristiyan
005/65 qazaqlarınıznı barçasın özü şuyından çıkarup tirgep qoyçı ve tavarcımız zarar ve ziyān
005/66 kıldırmay ve şartımız üzerine bölek ħazīnesin ve tiyişlerin berir bolsañız ve qağılķa sultān fethi
005/67 giray sultān qarındaşımızge her yıl altmış bustaf çekman ve on eki kişisiğa tiyiş berür
005/68 bolsañız va’llāh ve bi’llāh ve ta’llāh min ki özüm ġāzī giray ħan uluğ şansız deşt-i kıpçaķnıŋ uluğ
005/69 ħanımin ve qağılķay sultān fethi giray sultān başlıķ ve nūre’d-dīn sultān uluğ kiçik sultānlar
005/70 çerümüz birlen sen qarındaşımız zigmutnıŋ ileh vesāyir memleketleriŋge barmasmiz ve çapmasmiz
005/71 ve yaķup yıķmasmiz ve esir kılmasmiz dip içki ve tışķı ve uluğ qaraycı ulan keyān ve beg
005/72 ve mīrzā cınlıķ üzerinde anı ve şart idüp ve bīranovski uluğ elçiñiz birlen taķı yibergeniniŋ bölek
005/73 ħazīnesin ħoş körüp alup qabūl kıldım ve bīranovski uluğ ilçiñiz körince ‘ahd kıldıķ ve ‘ahd

005/74 nāmemizni taķı yazup ve ant ve şart kılıp sin ķarındaşıımız zigmut ķıral
hūzūrlarınġa yiberdim
005/75 eger ķristiyan ķazaķlarıñıznıñ barçasın özü şuyındın çıķmay ve çıķarmay
zabı ve tirgev ķılmas
005/76 bolsañız hazine-i bölek yibermek ile dost ve muhabbet ve ķarındaş ve barış ve
yarış olınmas teñri
005/77 kimge berür bolsa ol alur ve taķı şart üzerine turup ķazaķlarıñızdan
tavarcılarımızge zarar
005/78 ve ziyān olmay özü şuyındın çıkarır bolsañız ķırım vilāyeti ķazaķları barup ileķ
memleketindin
005/79 esir kiltürür bolsalar esirleri tutup ciberürmiz ve ķazaķ ve biş başlarınġ
haķlarından
005/80 kilürmüz ve dostıñızġa dost ve düşmānıñızge düşmān bolurmiz ve taķı sen
zigmut ķarındaşıımız
005/81 bilmiş bolsunkim maşkov memleketi begi olan yivan oġlu kinaz feodor min
ġāzī giray han deşt-i
005/82 ķıpçaķ hanıġa kāġıdın ve ilçisin yiberüp ve bölek hazīnesin ıondan ve aķçedin
köp nime
005/83 könderüp bu kündin şonġ ikev dost ve barış yarış bolalık ve her yıl otuz kerre
yüz biñ
005/84 nevgıraı aķçesin ve naķid bölek hazīnesi birlen berüp yiberirmin tip söz ķılmış
irdi siz
005/85 zigmut ķıral ķarındaşıımızdan dostlık idüp bölek hazīnesin virürmiz tip hūācem
berdi
005/86 tilmaçı yibergenıñızden maşkov ilçı ve sözın ķabūl itmeyüp ve bölekin hoş
körmey hūācem berdi
005/87 tilmaç közince maşkov ilçisin tutdırup zindānġa şaldırup habs ķıldırdım ve
ķırım çerüyi ve noġay
005/88 çerüyi ve çerkes ķullarım çerüyi barça ücyüz biñ çerü birlen maşkov tahtına
varup yolda ķoyġan
005/89 çerüyin ve ķaraġulın ķırup öldirüp tahtın bilge yakup ve yıkup ve esirin ve
mālın kiltürüp e’lhamdüli’llāh
005/90 barça çerümüz şaġ esen keldik şöyle bilgeysen inşā’llāh te’ālā ol bahārda yaz
oldıķda taķı
005/91 çerümüz ile varup ķapup cavlarmiz sin zigmut ķarındaşıımızdan köplik dilek
ķıalarmiz
005/92 sefer ve çerü harcı üçün biz ġāzī giray han ķarındaşıñızge yok dimey beş biñ
filori harclık
005/93 çıkarup burun kilgen bizim ve sizniñ ķapķunlarımızdın ķaldırmay cibergeysen
burun
005/94 bolġan hanlarġa ve uçmaķlık aġaçamuz meħmed giray hanġa beş biñ filori
sefer harcı üçün
005/95 ķıral ķarındaşılarımız virgenlerdir sin zigmut ķıral daķı yok dimey beş biñ
filorini
005/96 virüp tizok ķapķunlar ile burun cibergeysen hālā sin zigmut ķıral ķarındaşıımız
birlen
005/97 bolġan dostlık ve muhabbet ve barış ve yarış ve ķarındaşılıkımıznı siz zigmut
ķıral ķarındaşıımızġa bir bir

005/98 aytıp bildirmek üçün uluğ içki begimiz bolup vezirimiz bolğan yaḥşı kişimiz
 kāsım begni
 005/99 uluğ ilçi beyimüz kılıp sin zıgmüt kıral qarındaşımnıñg ḥuzūrlarıñga
 ciberdim
 005/100 titi ve baḥşısı birlen teñgri berse şavlık ve esenlik birlen barganda taḳı öz
 sözlerimizi taḳı şorar
 005/101 bolsañız barçasın aytıp sin zıgmüt kıral qarındaşımnıge aytıp bildirirler
 inşā'llāh
 005/102 kilürde şavlık ve esenlikñiznı min qarındaşıñız ġāzī giray ḥaṅga bildirgeysen
 ki söyünüp
 005/103 ve könenip dostıñızge dost ve düşmāñıñızge düşmān bolup köp yıllar barış ve
 yarış ve muḥabbet ve tatıv
 005/104 qarındaş bolğanımız birlen eki curtımız emīn āmān bolup yarlı faḳirler ikev
 qarındaş pādīshāḡa
 005/105 alqış artura turğaylar teyü ağır selām ve yiñil bölek birlen yarlıġ-ı şerīf-i
 muḥabbet-i ḥaḡani bitildi
 005/106 ve's-selāmu 'aleyhi min etba'ü'l-ḥādī fī šehr-i cemāziye'l-evvel min şühūr-ı
 sene biñ yılında tāriḡniñg
 005/107 alma-sarāyında bitildi
 005/108 ḥan ġāzī giray bin ḥan devlet giray

**No 8: III. Mehmed Giray Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (28 Zilkade 1033 /
 Ağustos-Eylül 1624)**

- Zernov 1864/2009: 20, Lashkov 1891: 47–50.

008/01 ḥamd-ı sipās ve şükr bī-kıyās ol ḡalīk-i bī-çün ve rāzık-ı ḡalīfe-i rub' -ı meskūn
 celle celāluhu ve te'ālā
 008/02 'amme nevāluhu ve tevālī ḥazretleriġa bolsun taḳı taḥiyyāt-ı bī-ḥad ve şalavāt-ı
 bī-'ad ol ḡabīb-i ḡudā muḥammed
 008/03 muştafā 'aleyḡi't-taḥiyyet ve's-šenā ve cār-ı yār-ı bā-şefā ve āl-ı āşḡāb-ı bā-
 vefā rıdvānu'l-lāhu 'aleyhim ecma'im ḥazretleriġa
 008/04 bolsun kim min uluğ meḡmed giray ḥan sa'ādet-nişānların yarlıġap ḡilāfet
 tācını feraḡ-ı mübārekimge
 008/05 urup taḳı saltanat ḡıl'atımnı kāmēt-i pūr istikāmetimġa kiyürüp taḳı meniñ
 taḡt-ı sa'ādet-baḡtımnı
 008/06 meniñ cülūs-ı 'izzet-me'nūsım birle müzeyyen taḳı meniñ dīvān-ı 'adālet-
 bünyānımnı meniñ cemāl-i bā-kemālim
 008/07 birle münevver ve rüşen taḳı meniñ aġayān-ı zī-şān ve erbāb-ı dīvān ve eşḡāb-ı
 umerā ve ḡidemāt-ı mülāzemet
 008/08 nişānımnı meniñ kelām-ı der-efşān ve şaḡt-ı şirin zebānım birle köñüllerim şen
 taḳı meniñ bāb-ı 'adālet
 008/09 mā bi-münā malcā-ı 'amme-i mü'min ve mesken-i kefe-i müslimīn kılıp taḳı
 meniñ taḳı zāt-ı sa'ādet-ālūdımnı
 008/10 innā ce'alnāke ḡalīfe-i fī'l-arz bile şaylap ḡalīfe-i enām ve şehriyār-ı islām alap
 meniñ tevḡi'-i refi'-i
 008/11 ḡaḡt-ı dil-güşā ve tuġrā-yı ġurrā-yı cihān-ārām bile taḡt-ı qalem-revānımnı
 tuylap taḳı meniñ yarlıġ-ı sa'ādet

008/12 tebliğimni yakın ve ırak nâfiz ve cārī eyledi e'l-ḥamdü'l-illāhi 'alā kemīyü'n-ni' am uluğ orda uluğ
008/13 yurtnıñ ve deşt-i kıpçaknıñ ve taht-ı kırımınñ ve şansız köp tatarnıñ ve sağışsız noğaynıñ
008/14 ve tat bile tavğaçnıñ ve tağ ara çerkeçnıñ uluğ pādīşāhı bolğan uluğ meḥmed giray ḥan dāme fi
008/15 hıfz-ı rabbennāyü'l-musta' ān ḥazretlerimizdin uluğ urusnıñ ve purusnıñ ve köp ḥıristiyanıñ pādīşāhı
008/16 qarındaşımız uluğ pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle urusnıñ pādīşāhı ve köp
008/17 yerlerniñde bolsa pādīşāhı ve ḥükümdārıǵa köpdin köp selām itip nidür ḥālīñiz yaḥşısız
008/18 hoşmsız dip ḥālīñiz ve ḥatırñız şorganımızdan şoñra i' lām-ı şerif oldur ki min uluğ
008/19 meḥmed giray ḥan ḥazretlerimizǵa siz uluğ pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle
008/20 urusnıñ pādīşāhı ve köp yerlerniñ de bolsa pādīşāhı ve ḥükümdārıdın kelgen sipāhīñüz yaqov
008/21 daşqav ve dıyaqıñuz vaşiley volkav mübarek qapımızda ötil kılıp siz qaradaşımıznıñ sözi bile
008/22 ırteki ilgeri ötgen uçmaqlıq uluğ uruǵlarımız ve uluğ atalarımız taqı uluğ ağaçlarımız
008/23 bu yosunca taymay 'ömr āḥiriǵa uzun uzak barış yarış bolur içün taqı kelām-ı kadīm ve furkân-ı
008/24 'aızından ānt içmek içün ötil kıldılar irse min uluğ pādīşāh hem uluğ meḥmed giray ḥan
008/25 ḥazretlerimiz siz uluğ pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle urusnıñ pādīşāhı ve köp
008/26 yerlerniñ de bolsa pādīşāhı ve ḥükümdārınıñ ḥatırası içün sipāhīñüz yaqov daşqav dıyaqıñuz
008/27 vaşiley volkaf aldında uzun uzak dost bolur içün qurān üstindin ānt içip işbu
008/28 altun payşalı 'ahd-nāme-i humāyūnımnı şol şart bile virdüm ki min uluğ ordanıñ ḥanı uluğ
008/29 meḥmed giray ḥan ḥazretlerimizǵa siz qarındaşımız uluğ pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç
008/30 cümle urusnıñ pādīşāhı ve köp yerlerniñ de bolsa pādīşāhı ve ḥükümdārı bile bu künden kün
008/31 ilgeri ve 'ömrimiz āḥiriǵa tıñgrü taymay bizler yaḥşı muḥabbet oǵlanlarımıznıñ oǵllarıǵa tıñrū bek
008/32 qaradaş ve dost bolurmiz her qay yerde bolsaq dostımızǵa dost ve tüşmānımızǵa tüşmān bolurmiz
008/33 taqı cümle tüşmānlarımızǵa qarşu ikimiz bir bolup birge turarmiz kim biz meḥmed giray ḥan ḥazretlerimizǵa
008/34 dost bolsa evvelā bizim qaradaşımız uluğ pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle urusnıñ
008/35 pādīşāhına dostdır taqı kim biz meḥmed giray ḥan ḥazretlerimizǵa tüşmān bolsa evvelā bizim qaradaşımız

008/36 uluğ pādīšāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidoraviç cümle urusnıñ pādīšāhına tüşmāndur taķı
008/37 kim bizim қарындашımız uluğ pādīšāh ḥan hem uluğ beg fidorayviç cümle urusnıñ pādīšāhına
008/38 dost bolsa evvelā biz meḥmed giray ḥan ḥazretlerimizğa dostdır taķı kim bizim қарындашımız uluğ pādīšāh
008/39 ḥan hem uluğ beg miḥayla fidoraviç cümle urusnıñ pādīšāhına tüşmān bolsa ol biz meḥmed
008/40 giray ḥan ḥazretlerimizğa da tüşmāndır taķı biz meḥmed giray ḥan қардашımız қалға šāhın giray
008/41 sultān taķı қардашımız nūre'd-dīn devlet giray sultān ve hem özge sultānlarda bolsa bizim
008/42 қарындашlarımız hem oğlanlarımız hem қарақılarımız beyler ve mīrzālar hem bizim yaķın ve alıš bolğan
008/43 kişilerimiz ve cümle қırım yurtında bolğan cümle ' asker kişilerimiz taķı noğay kişilerimiz taķı noğay
008/44 kişileri davay bey oğlanlarıdın ve hem ilidin hem sultān oğlanıñ ilindin cümle noğay
008/45 kişileri siz қардашımıznıñ uluğ pādīšāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle urusnıñ
008/46 pādīšāhınıñ yerlerin ve қал' aların hem cümle sizniñ šehrleriñizni çapmas içün taķı қaysılar
008/47 bizim ' asker kişilerimiz bizdin bilgüsiz siz қарындашımıznıñ kişilerin sizniñ šehriñüzniñ
008/48 her қaysı қал' alarıñuznı bolsa çapıp kelse bizde alarnı öltürür içün taķı alğan mälların
008/49 taķı esir itgen keltürgen kişileriñüzni izletip tapturup siz қардашımızğa yuluğsız virür
008/50 içün taķı қaysılar siz қардашımız uluğ pādīšāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle
008/51 urusnıñ pādīšāhınıñ şulay oқ voyvodaları hem ' asker kişileri siz қардашımız bilgüsiz bizim
008/52 illerimizni ve yerlerimizni çapsalar bu yaraşқан zamānıda taķı sizge evvelā sizniñ kişileriñüz cavlap
008/53 çapıp kelseler sizde bolsañuz қардашımız ol kişilerni öltürür içün taķı alınğan mälların
008/54 hem tüşgen esirlerini cümlesin izletip yuluğsız virür içün taķı şulay oқ siz қардашımız
008/55 uluğ pādīšāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidorayviç cümle urusnıñ pādīšāhınıñ elçileri
008/56 sipāhileri ve çapқunları ve bāzergānları қay yerge sizden barur bolsalar ve ni özge pādīšāhlardıñ da
008/57 bolsa siz қардашımızğa elçiler sipāhiler ve çapқunları ve ni ol pādīšāhlarnıñ šehrindin bāzergānlar
008/58 barsalar bizim šehrimizdin öte bizim her kişilerimiz siz қардашımıznıñ elçilerin ve sipāhilerin
008/59 ve çapқunların ve bāzergānların қaysılar sizdin ve hem siz қардашımızğa barır bolsalar allarnı

008/60 tutmas için ve hem talamas için ve hem tutkavsız alarnı ozdırur için taķı
ķaysılar bizim
008/61 ķiřlerimiz sizniñ elķileriñüz ve sipāhileriñüz ve ķapķunlarıñuz ve
bāzergānlarıñuznı ķaysıları siz
008/62 ķardařımız yiberseñüz ve ni biz alarnı ķaysılar siz ķardařımızğa özge
pādiřāhlardın barsalar bizim
008/63 ķiřilerimiz ol ķiřilerni tutsalar ve talasalar ve bizge keltürseler ve bizde anıñ
iķün ol öz
008/64 ķiřilerimizni öltürür iķün taķı alğan mālarnı ve esirlerini izletip ve şoratıp
yuluğsız
008/65 virür iķün taķı kaçankim bizim elķimiz ve sipāhimiz ve ķapķunımız bizdin siz
ķardařımızğa barsalar
008/66 alarda toğrı sizlerge hiķ ne irsedin ħavfsız barur iķün taķı kaçan kim siz
ķardařımıznıñ
008/67 elķisi ve sipāhisi ve ķapķunı sizdin biz meĥmed giray ħańga kelseler alarda
bizge şulayok hiķ
008/68 nirsedin ħavfsız kelür iķün taķı bizde siz ķardařımıznıñ elķileri ve sipāhileri ve
ķapķunlarına
008/69 ķaysı küçlik ve ĥürmetsizlik itilse sizde ķardařımız eger ķarşı bizniñ
elķilerimiz ve ķapķunlarımızğa
008/70 şulayok ĥürmetsizlik iter iķün taķı ni kim bu bizim ni şart-nāme-i ĥattımızğa
yazılğandır ol
008/71 bizim sözlerimiz özgeķe bolmas iķün anıñ iķün evvel başlap biz uluğ meĥmed
giray ħan
008/72 ĥazretlerimiz taķı ķardařımız ħalğa řāĥin giray sultān taķı ķardařımız nūre'd-
dīn devlet giray sultān
008/73 ve hem cümle özge sultānlar hem bizim oğlanlarımız ve inilerimiz ve hem
ķaraķılarımız ve oğlan kōnilerimiz
008/74 ve beylerimiz ve mīrżālarımız ve cümle bizim yakın bolğan ķiřilerimiz ve
cümle kırım yurtınıñ cümle tūrlūğ
008/75 ķiřileri iķün ķaysılar ĥālā ve kūn ilgeri bizni tıńğlarlar anlarınıñ cümlesi iķün
özümüz
008/76 iķün 'ahd ve şart ve beyān itdik taķı bu şartnı biz meĥmed giray ħan siz
ķardařımız uluğ pādiřāh ħan
008/77 hem uluğ beg miĥayla fidorayviķ cümle urusnıñ pādiřāhı bile bu şart-nāme-i
ĥattınca iki yakdın
008/78 hiķ şekksiz ve şūbhesiz oğlanlarımıznıñ hem oğlanlarına ve 'ōmrimiz āĥirine
tińgrū ve taymay bek
008/79 tutarmız taķı bu bizniñ ķardařlık ve muĥabbetlik iķün uluğ bikleşgen şart-
nāme-i ĥattımızğa biz meĥmed giray
008/80 ħan ĥazretlerimiz biz özimizniñ altun bayşalu mührimizni şalduķ bākī ve'd-
du' ā 'alā men ittaba' ü
008/81 'l-ĥudā yazıldı bu ĥatt-ı mübārek zi'l-ķa' deniñ yigirmi sekizinde biń otuz üç
yılında bağķe-sarāy-ı
008/82 sa' ādet-ārā-yı taĥtımızda

No 10: Camibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilkade ayının sonları 1037 / Temmuz-Ağustos 1628)

- Zernov 1864/2009: 26

010/01 hüve'l-ğaniyü'l-muğniyü'l-fethü'l-mu'în
010/02 cânıbek giray han sözim
010/03 uluğ orda ve uluğ yurtıñ ve deşt-i kıpçaqñ ve taht-ı kırımñ
010/04 ve şansıız köp çerüñ ve şağışsız tatarnıñ ve tağ āra çerkesñ
010/05 ve tat bile tavgeçñ uluğ pādışāhı ve hem uluğ hanı bolğan imāret-
010/06 māb eyālet-niṣāb sa' ādet-i iktisāb ' azāmetlü ve ref' etlü ve seḥāvetlü cânıbek
010/07 giray han dāme fī-hıfz-ı rabbennāyü'l-musta'ān fī's-sefer ve'l-ḥazar 'ālī
yevmü'l-mizān
010/08 ḥazretlerinden uluğ urusñ ve purusñ ve lıtvanıñ ve kanaviniñ
010/09 ve barça ḥıristiyanñ uluğ pādışāhı kudvetü'l-iqbāl zibdetü'l-iclāl
010/10 qarındaşım kıral zādu'llāh te'ālā mu' diletü'l-ilā yevmü'l-sevāl ḥazretlerine
köpdin
010/11 köp selām kılup nıdır mübārek ḥālñiz ve ḥatırñız yahşımısız ve hoşmısız dip
muḥabbetlik birle su'āl
010/12 kıldıgımızdın şongra i' lām-ı yarlıg-ı şerif-i hanı ve ifhām-ı tebliğ-i belig-i
ḥakani oldırki allāhu tebāreke
010/13 ve te'ālā ' amme nevāluhu ve tevālī ḥazreti i' nāyeti ile sa' ādetlü ve mürüvvetlü
pādışāh 'ālicāh ḥazretleri
010/14 kırım yurdına han kılup ḥaqqımızda envā'-i in'ām ve iḥsānları erzānı
buyırılıp ṭonanma-yı humāyūn
010/15 şāhı ile kefe limānına daḥl olındıkda meḥmed giray han ve şāhın giray sultān
' isyān idüp
010/16 kefe memleketin muḥāşara idüp siz qaradaşımız kıral ḥazretlerine tābi' özü
qazaqların yardıma ketürüp
010/17 sa' ādetlü pādışāh ḥazretlerine 'āşī olup biz qaradaşñız birle cenk eyledikde
' ināyeti bāri yārī
010/18 bolup bizim birle muḥāvemete kādir olamayup meḥmed giray han kaçup ḡāyib
bolup şāhın giray
010/19 sultān siziñ buyuruğñızda bolğan özü qazaqlarñız birle kaçup kitdikde
qaradaşımız devlet giray
010/20 sultān ḥazretleri kovgın barıp ' azım yüz aqlığı bolğandın şonra devlet ve ' izzet
ve feth ve nuşret
010/21 birle atamız yurtıda han bolup mübārek sā' atde ve yahşı evḳātde saltanat
tahtgāhıga kiçip
010/22 pādışāh bolup ve fe-izā ḥakemtum beyne'n-nāsi fā' dilu āyet-i kerim feḥvāsınca
ḥalk-ı 'ālemğa
010/23 ' adl ve dād idüp dostlarımızğa muḥabbet kılup siz dostımızğa ma' lūm kıla işbu
muḥabbetlik ḥatṭımıznı
010/24 yazduk taqı yahşı kişilerimizden işbu kudvetü'l-aqrān zibdetü'l-erkān kulım
meḥmed beyni
010/25 yiberdim ve buyurdım ki min uluğ cânıbek giray han ā' zim ḥazretlerimiz bile
uzun uzak
010/26 dost qarındaş bolurday bolsañız uluğ ecdād-ı ' izāmımız hanlar ve aḡaçalarımız
pādışāhlar

010/27 Һазретleriġa vire kelgen uluġ Һazinemizni ve bۆleklerimizni ve ҡoltҡalarımızni eksitmey
010/28 tamām yibergeysiz taķı aġalarımız vezirlerimizgede bolsa ve ҡırım beglerimizge ve mırzalarımızgede
010/29 bolsa ve beyim ve bigeçlerimizkede bolsa ve ҡalġa sultān ve nūre'd-dīn sultān ve ҡardaşım meħmed giray
010/30 sultān ve oġlum mübārek giray sultān ve nūre'd-dīn sultān ҡardaşları üç sultānlarġada bolsa
010/31 pādīšāhāna virgülerin virüp yibergeysiz taķı şırın ' azamet beg ve ҡardaşları şırın
010/32 mırzalarına ve manķıt ' azāmet beg ve ҡardaşları barça mırzalarġa virile turġan virgülerni
010/33 virüp yibergeysiz ħālā siz ҡardaşımızġa barġan uluġ elçimiz ve hem uluġ baķşımıznıñ
010/34 barça aġızdan söylegen sözlerimizge i' timād idüp uluġ elçimizġa muħkem i' tiķād idesiz
010/35 taķı min uluġ pādīšāh cānıbek giray ħān Һazretlerimiz birle siz uluġ pādīšāh ҡardaşımız ҡıral
010/36 Һazretleri ' ömr āħiriġaça dost ҡarındaş bolurday bolsañuz uluġ pādīšāh-ı ā' zam iki uluġ deryā
010/37 ve iki uluġ yer shehensāhı Һazretleriġa itā' at idüp ol pādīšāh Һazretleri bile itgen şulħ
010/38 ve şalāħıñıza ri' āyet ҡılıp dostına dost tüşmānına tüşmān bolup ҡara deñizge ҡazaķlarıñuznı
010/39 ıķarmaġaysiz ҡazaķlarıñuzġa muħkem yaşaq ҡılıp kerek özüden kerek tondan bir şayķañuzı
010/40 deryāya yibermegeysiz öziñiz sa' ādetlü pādīšāh Һazretlerine ҡalay söz söylegen bolsañuz
010/41 ve ҡalay ' ahd ve peymān ve şart ve imān itgen bolsañuz alay ol sözñe ve ol' ahd
010/42 ve peymānġa bütün bolup ıyāmetġaça taymay turġaysiz taķı sa' ādetlü pādīšāh Һazretleriniñ
010/43 dostına dost tüşmānına [...] bolup turġay ve ħiç muħālefet itmegeysiz ve eger sa' ādetlü
010/44 pādīšāh Һazretleriġa ' isyān ılurday bolsañuz bizim daġı tüşmānımız bolursiz şulħ ve şalāħa
010/45 muħālif iş bolur ħaķķ ta' āla Һazretleriġa tevekkül ҡılıp barça ' asākir-i tatarla taķı barça
010/46 noġay ' askeri birle il-i vilāyetiñüzge cavlay barıp caylay kezüp ışlay yürüp
010/47 hem ümmet-i muħammede hem pādīšāhım Һazretleriġa ħıdmet ҡılıp memleketiñüzı tālān ve ħisāret ve ricālleriñüzı
010/48 ılıçdan kiçirüp ehil ve evlādıñuzı esir ve ġāret itmek muķarrerdir imdi kerekdir ki
010/49 sa' ādetlü ve mürüvvetlü pādīšāh-ı rüy-ı zemīn ħaldet-i ħilāfetine ilā yevmü'd-dīn Һazretleriġa itā' at
010/50 ve itdüġiñiz şulħ ve şalāħa ri' āyet ҡılıp ve hem min uluġ cānıbek giray ħān Һazretlerimizġa
010/51 mütāba' at itüp ħālā ҡırım yurdına yardım itmeye kelüp šāħın giray birle açup özüye

010/52 varğan қазақlardan ол шәһін giray alup ya min uluğ cānıbek giray Һan ve yaҺud
010/53 pādīshāhı gītīsītān hūnkār-ı devrān Һazretleriġa yibergeysiz ve hem ol
қазақlarıñuznı muҺkem žabı
010/54 itgey қара деңізге yibermey Һayġaysiz ta kim pādīshāh-ı ‘ālem Һazretleri birle
ikiñüz
010/55 dost muҺabbet bolup ve hem biz iki қардаш arasında dostlıқ қардашlıқ ziyāde
bolmaq sebebli
010/56 siziñ ve hem bizim memleketimizniñ faқır ve fuқarāsı ve cümle aġnıyāsı ve
kefe berāyāsı rāҺat
010/57 ve istirāҺat bolup biz pādīshāhlarıñ devletleri içün kiçe ve күндүз Һayr du‘āda
bolurlar rāҺat
010/58 oturup Һıñ yatıp inç köñül birle alkış du‘ā қılurlar bu bābda siz қардашımız
yaҺşı fikir
010/59 қılıp dostlıқ ve muҺabbetlik şartlarını yerine keltürüp özü қазақlarına inamlu
kişileriñiz
010/60 көnderip ol шәһін giray sultānı қолıñуа түşürgeysiz zinhār қақырмаġaysiz
sa‘ādetlü
010/61 pādīshāh Һazretleri bile itgen ‘ahd ve peymānıñuz ve şart-ı imānıñuzġa muҺkem
turup devlet
010/62 işikleriġa yibergeysiz iki yurtnıñ rāҺat ve istirāҺatına Һalışqaysiz şöyleki шәһін
giray
010/63 sultānı ihmāl itüp tutmaġaysiz қазақ Һayfañuzı Һaymaġaysiz pādīshāh
Һazretleriġa түşmānlıқ
010/64 қılıp hem bizim birle түşmānlıқ itgen bolursiz biz daҺı sa‘ādetlü pādīshāh emr-
i şerifleri birle
010/65 atlanup yaz bir sefer қış bir sefer қılıp memleketiñüzі Һarāb itmek muқarrerdır
ve eger шәһін
010/66 girayı tutup yiberir bolsañuz ‘ālem rāҺat bolup biz iki қардаш iki pādīshāh
Һazretlerimiz
010/67 uzun uzaқ dost bolup birbirimizge elçilerimiz barıp kelüp ‘ömr āҺiriġaça barış
yarış
010/68 bolup turarmız taқı min uluğ pādīshāh uluğ cānıbek giray Һan Һazretlerimiz
қардашımız
010/69 қалġa sultān Һazretlerini barça sultānlar қардашlarımız bile taқı şırın begi şırın
010/70 mırzaları barça şırın ‘askeri bile taқı manқıt begi manқıt mırzalarımız bile taқı
010/71 қantimur mırzā barça mırzalarımız bile taқı barça қırım ‘askerimiz ve barça
noġay
010/72 ‘askerimizni boynımızġa aldıқ siz қардашımızġa bildirip uluğ elçimizni ve hem
uluğ baҺşı
010/73 ve titni muҺabbetlik Һaтт bile yiberdim ve buyurdımkı min uluğ pādīshāh
cānıbek giray Һan-ı ā‘zam
010/74 Һazretlerimizge i‘tikād itgeysiz ve işbu yarlıġ-ı şerifimize ‘amel itüp mezkūrın
yazılġan barça
010/75 şultānlardan barça begler mırzalar ve ‘askerimizden vilāyetiñüzġa ve
memleketiñüzġa ve köy kentleriñüzge
010/76 ve re‘āyāñuzge ve bir nimeñüzġa Һiç yamanlıқ bolmaşқа ‘azim-i i‘tikād
itgeysiz sözimüzde

010/77 yalğan bolmastur dostıñuzğa dost düşmānıñuzğa düşmān boldıq mādām ki siz
kardaşımızdan
010/78 yamanlık bolmağay ve qazaqlarıñuzdın zarar kelmegey min uluğ cānıbek giray
han ve barça
010/79 sulṭānlardan siz kardaşımızğa ve vilāyetiñuzğa zarar ve ziyān bolmastur taqı
sa‘ ādetlü pādīşāh
010/80 ḥazretleri birle itgen ‘ahdiñüzñe turmay ḥilāf-ı ‘ahd iter bolsañuz ol işge daḥı
010/81 rızāmız yoqdır sa‘ ādetlü pādīşāhıñ çerāğ-ı ḥāş-ı bāhirü’l-iḥtişaşlarından bolup
dostlarına
010/82 dost tüşmānlarığa tüşmān bolup turırmız aña daḥı cān ve başla qullıq ḥıdmet
kılurmız
010/83 uşlay ma‘ lūmıñız bolsun dip tatıvlıq birle yarlığ-ı şerifim yiberdim buyurdımki
çın köñil
010/84 birle inanıp bargan elçimizni revān-ı ta‘cıl yibergeysiz dost bolsañuz
dostlığıñuznı
010/85 bildirip mā-teḳaddūmden vire kelgen uluğ ḥazinemizni yibergeysiz tüşmān
bolsañuz
010/86 tüşmānlığıñuznı yazup i‘ lām itgeysiz biz daḥı aña köre tedārik kılurmız allāhu
te‘ ālā
010/87 ḥazretleri öz luṭfindın yarlıgap ḥayrlusın rūzı kılğay her ḥalde kendümüzni rabb
010/88 ü’l-‘ izzet ḥazretleriğa sipāriş eyledik siz kardaşımız qalay tiler bolsañuz alay
itgeysiz
010/89 velikin dost bolurday bolsañuz pādīşāh tüşmānı şāhın giray sulṭānı elbette tutup
010/90 yibergeysiz ve hem alarğa yardım itgen özü qazaqlarıñızni ṭayğaysiz kerek
özüden kerek
010/91 tondan her qaydan bolur bolsa qazaqlarıñuznı zabṭ kılup pādīşāh ḥazretleriğa
itgen ‘ahdiñuzça
010/92 tapılğaysiz yoq derçaqlı bolsañuz emr-i pādīşāhı birle atlanup cavlay barıp
caylay yürüp
010/93 qışlay kezüp il-i vilāyetiñuzge ot urıp iḥrāk-ı nār kılup intıqam itmek
muḳarrerdur uşlay
010/94 ma‘ lūmıñız bolğay dip ḥaṭṭ bitildi fī evāḥir-i māh-ı zi’l-qa‘ de sene 1037
010/95 bi-maḳām-ı baḳçe-sarāy
010/96 han cānıbek giray bin sulṭān mübārek giray

**No 12: Cānıbek Giray Han’dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail
Fedoroviç’e (Cemaziyelevvel’in başı 1038 / Aralık-Ocak 1628-1629)**

- Zernov 1864/2009: 34, Kurat 2002: 392

012/01 cānıbek giray han sözimiz
012/02 uluğ orda uluğ yurtnıñ ve taḥt-ı kırımñıñ ve deşt-i kıpçaqñıñ ve şansız köp
tatarnıñ
012/03 ve sağışsız noğaynıñ ve ṭat bile ṭavgeçniñ ve ṭağ ara çerkeçniñ uluğ pādīşāhı
ve hem uluğ
012/04 hanı sa‘ ādetlü ve ref‘ etlü ve şevketlü ve ḥaşmetlü ve ‘azametlü cānıbek giray
han adāma’llāhu te‘ ālā devām-ı devletihi
012/05 ve naşr-ı ā‘vān-ı ḥazretihi fī’s-sefer ve’l-ḥazar ilā yevmü’l-mizān
ḥazretlerindin uluğ urusnıñ

012/06 ve purusniñ ve köp ıristiyanıñ pādışāhı ħan hem uluğ beg miĥayla fidoraviç cümle
012/07 urusniñ ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı ve ĥükümdārındın köp selām kılıp nedir ĥālñiz
012/08 ve ĥatırñız yaĥşımızız ĥoşımızız dip şorğanımızdan şoñra i‘lām-ı yarlığ-ı şerif oldır ki siz uluğ
012/09 ĥardaşımızğa yibergen uluğ çapķunımız ‘oşmān big bile yibergen yumuş kişiniz cān keldi oğlı
012/10 vasiley bile yibergen bölekleriñiz ve hem muĥabbetlik ĥatıñız kelüp vāşıl boldı taķı biz uluğ pādışāh
012/11 cānıbek giray ĥan ĥazretlerimiz ol ĥatıñızni muĥabbetlik bile aldık taķı uluğ elçiñiz sitpan ĥarbiyavnı
012/12 ve hem yazuçıñız ivan pişavnı mübārek ĥapımızğa aldık taķı siz ĥardaşımız her ni söz söylegen
012/13 bolsañız elçiñizdin tıñladıķ alarda bolsa siz ĥardaşımızdın barça muĥabbetlik sözleriñizni yitişdiler
012/14 taķı ĥatıñızda yazıpsız kim burunğı ‘ādet üzre uluğ ĥazīneñüzni ĥuşursız virürge buyurdık
012/15 noyabır ayında valivķa ĥişārımızğa uluğ elçiñiz bile ‘alī beyni yiberip ve hem sitban ĥarbiyavnı ve hem
012/16 yazuçı pişavnı yibergeysiz taķı ĥālā uluğ ĥazīne bile yiberilgen fedar lavantıyaviç poķurlın
012/17 ve yazuķımız vovın tereskinni aldırğaysız dip taķı ol elçimiz allında yeñi başdın uzun
012/18 uzak ĥarındaşlıķğa ve dostlıķğa kelām-ı ĥadimden ānt içgey irdiñiz dip taķı bizim ĥatıramızğa
012/19 ĥoş bolur irdi dip alay bolsa min uluğ pādışāh cānıbek giray ĥān
012/20 ĥazretlerimiz siz ĥardaşımız uluğ pādışāh ĥan hem uluğ beg miĥayla
012/21 fidoraviç cümle urusniñ ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı
012/22 ve ĥükümdārığa ma‘lūm kılurmız kim burunğı ānt itgen āntımızça ‘ahd ve emān ve şart-ı
012/23 peymānımızğa bütün bolup turğanımız içün uluğ çapķunımız ‘oşmānnı siz ĥardaşımızğa yibergen şoñra
012/24 bizim uluğ elçimizni ĥazırlap siz ĥardaşımız elçisi sitpan ĥarbiyavnı ve yazuçıñız yivan pişavnı
012/25 ‘alī bey bile uluğ ĥazīnemizni almaşıvğa buyurğan irdik ‘oşmān çapķunımızniñ kelürine baķıp
012/26 turğan irdik teñri tebāreke ve te‘ālā ĥazretleriniñ emri bile ol fikrimizçe rāst kelmey
012/27 tüşmānımız meĥmed giray ĥan ve şāĥın giray sultān özi ĥazağı bile or ağız digen ĥişārımız
012/28 tışına cavlay kelgen irdi min uluğ cānıbek giray ĥan ĥazretlerimiz özimiz ĥarşu bara turğan
012/29 çaķda uluğ çapķunımız ‘oşmān ĥarşımızğa kelip siz ĥardaşımızdın keldiler meĥmed giray ĥan
012/30 şāĥın giray sultān bile taķı özi ĥazağı bile urışıp ĥaķķ te‘ālā ĥazretleriniñ ‘ināyeti bile

012/31 niçe qazaqlarnı kırıp niçe qazaqlarnı tirig tutıp min uluğ pādīshāh cānıbek giray
han
012/32 hāzretlerimiz gālīb bolıp meḥmed giray han shāhın giray sultān mağlūb bolup
qaçıp küç bile
012/33 öz başları ḥalāsh boldılar bu sebebdin revān-ı ta‘cıl uluğ elçimiz bile siz
qardaşımıznıñ
012/34 elçisin taqı ‘alī beyni yibermek imkān bolmadı zamān kiçip qış bolup keçne
qalganda
012/35 bolsa siz qardaşımız bile bek muḥabbet bolğan sebebli uluğ elçiñiz sitpan
tarbiyavnı ve yazuçıñız
012/36 yıvan pişavnı merḥamet qılup kırırda köp turğanı içün ve hem siz qardaşımız
ḥatırasıçün
012/37 toqtatmay uluğ elçimizni qoşıp yiberirge buyurğan irdik taqı siz qardaşımızğa
bek muḥabbet
012/38 bolğanımız sebebli kün ilgeri kelecek uluğ ḥazīnemizni hem yiberirge tilek
itgen irdik ‘alī bey
012/39 bile elçi başıñızğa hem yazuçıñızğa söyletgen irdik taqı siz qardaşımızda
bolsañuz iki uluğ
012/40 ḥazīnemizni bir yerden yibergey irdiler dip aytğan irdik alay bolsa siz
qardaşımıznıñ uluğ
012/41 elçi başıñız ve hem yazuçıñız ‘alī bey bile min uluğ pādīshāh cānıbek giray han
hāzretlerimizğa
012/42 şulay cevāb virdiler kim bizim moskov vilāyetimiz otqa yanıp barça şehrimiz
virān bolğandır ve hem
012/43 sammūr bolsun şavşār bolsun ve şart bolsun barçası tura digen yerdin kelür ol
yerdin
012/44 kiş şavşār şart kelginçe ton bolğınça kiç bolur ḥazırda hıç nimerse bolmastur
ve hem pādīshāhımız
012/45 hāzretlerindin qorqarmız iki uluğ ḥazīneni ayturğa bizim ḥālımız bolmastur bu
söz birle bara alasmız
012/46 dip ötil itdiler irse min uluğ pādīshāh cānıbek giray han hāzretlerimiz elçiñiz
başıñıznıñ
012/47 ḥatırasın şaylap mart ayına tigrü turğaysız inşā’llāh te‘ālā mart ayında uluğ
elçimiz bile
012/48 yiberip ḥālā valivkada kelgen ḥazīnemizni almaşırğa bolcal qılup ‘alī bey bile
yiberürge buyurdıq
012/49 taqı uluğ elçimizniñ kiçge qalganı içün siz qarındaşımıznıñ mübārek ḥatırasıña
nıme kelmegey dip
012/50 uluğ çapqunımız ‘oşmān begni yiberdim ve buyurdım ki uluğ elçimiz bile sizin
uluğ elçiñizniñ taqı
012/51 almaşırğa imkān bolmaduğın taqı meḥmed giray han shāhın giray sultān taqı
özi qazağı bile
012/52 urış bolğan sebebli tutqav bolğanın bilgeysiz dip bildirdim inşā’llāh qar ālā
cıvla bolğan
012/53 zamānda mart ayında taḥkīk bizim ve hem siz qardaşımıznıñ uluğ elçisi barıp
uluğ ḥazīnemizni
012/54 aldırmaq muḥarrerdır uşul bolcalğa barurğa qarār virdik mübārek ḥatırañuzğa
hıç nimerse

012/55 keltürmegeysiz taķı min uluğ pādīşāh cānıbek giray ḥan siz ķardaşımız uluğ
012/56 pādīşāh ḥan hem uluğ beg miḥayla fidoraviç köp memleketlerniñde bolsa
012/57 pādīşāhı ve ḥükümdārıǵa bek muḥabbet ve bek ķarındaş bolup ‘ömr āḥiriǵaça
uzun uzak
012/58 dost tatıv bolǵan sebebli tilek kılup ma‘lüm kılurmiz kim beş altı yıl bat
vilāyetide turup
012/59 ḥālā yeñi başdın ḥān bolup tüşmānlarımız bile urışıp e’l-ḥamdü’l-illāhi alarnı
ķaçırıp memleketlerimiz
012/60 perişān bolıp muzāyākamız bolǵan içün kolımızda aķçe kerek bolǵan içün
kelecek yılñın kün
012/61 ilgerüde bolsa uluğ ḥazīnemizni ķaysı ḥālā valivķada bolǵan uluğ ḥazīnemizge
yitişdirgeysiz
012/62 uluğ elçiñiz fidar lavantyaviç poturlin ve yazuçıñız vovin tereskin bile
yibergeysiz kim iki
012/63 uluğ ḥazīnemizni bizim ḥatıramız içün saylap yibergey irdiñiz taķı siz
ķardaşımızdan ķoltķa
012/64 tilek kılurmiz kim dostlık ķardaşlık sebebli on biñ şom nevķırať aķçe ḥarclık
tileymiz elbette ve elbette
012/65 ķardaşlık yoldaşlık ve hem dostlık idüp yibermey bolmaǵaysiz kim or
ḥişārımız virān bolıp hem
012/66 özi ḥişārın daḥı yaşıatmak tileymiz taķı siz ķardaşımız bile muḥkem dost bolǵan
sebebli özi
012/67 ķazaķların özüden çıkarurǵa ve hem bolsķay küral vilāyetin cavlara tip ve
ķaşdımız bolǵan içün
012/68 iki uluğ ḥazīneni ve hem ķoltķa nevķıraťnı bir yerden tilek idüp uluğ
çapķunımız ‘oşmān begni
012/69 kün ilñerü yiberdim taķı üç yaḥşı kübe daḥı tilek kılurmiz kim siz ķardaşımız
bizim özimiz
012/70 içün üç yaḥşı kübeni yok dimegey irdiñiz bizim ḥatıramızñı saylaǵay irdiñiz
taķı min
012/71 uluğ pādīşāh cānıbek giray ḥan ḥazretlerimizniñ sözi her kez yalǵan irmestür
kim özne bolǵusı
012/72 yokdır burunǵı ‘ahd üzre muḥkem turırmiz ve ḥālā yibergen uluğ elçiñiz
kelgende yeñi başdan
012/73 ķurān üstinde ānt içüp ‘ömr āḥiriǵaça uzun uzak dost ķarındaş barış yarış
bolurmiz
012/74 inşā’llāh ol elçiñiz kelgende siz ķardaşımızñıñ köñlinçe ānt itemiz ki
inanǵaysiz dostıñızǵa
012/75 dost tüşmānıñızǵa tüşmān bolup tururmiz barça söziñizçe burun ķalay ‘ahd ve
emān ve şart-ı
012/76 peymān itgen bolsaķ ol ‘ahd üzre muḥkem turırmiz yinede bolsa ‘ahd kılurmiz
āşlā sözüimiz
012/77 ḥilāf bolǵusı yokdır siz ķardaşımızǵa bek muḥabbet itgen sebebli kün ilgeri
yiberecek uluğ
012/78 ḥazīneni yok dimey ta‘cıl revān ḥālā valivķada bolǵan uluğ ḥazīnemizge
yitişdirgeysiz kim bizim
012/79 özimizge hem oǵlımız mübārek giray sulţān ḥazretlerimizge taķı dört
beyimlerimizge taķı dört bigeçlerimizge

012/80 tağı altı iç oğlanlarımızge tağı hâlâ bizim bile kelgen hocamız hâzretleriñe tağı
altı hâdim ağalarımızke
012/81 yañı başdın tiyiş tilek kılamız alarnı hem yok dimey yibergeysiz tağı qalğa
sulţan tağı nûre'd-dîn
012/82 sulţan tağı anadaş qardaşımız meĥmed giray sulţan hâzretleriġa tiyişlerin artıġı
bile yibergeysiz
012/83 tağı qaysı meĥmed giray ĥan ve şâĥin giray sulţan zamânında virilgen uluġ
ĥazînedin artıq
012/84 ĥazîne yibergeysiz anın içün kim biz ikimiz bek dost bek muĥabbet bek tatıv
bolġanımız sebebli
012/85 'ömr âĥiriġaça barış yarış bolġan sebebli hem köp hem quşûrsız uluġ iki
ĥazînemizni tilek
012/86 kılıp uluġ çapqunımız 'oşmânı yiberdim tağı min uluġ pâdiřâĥ cânıbek giray
ĥan hâzretlerimiz
012/87 siz uluġ pâdiřâĥ ĥan hem uluġ beg miĥayla fidoraviç cümle urusnıñ pâdiřâĥıġa
ma' lûm
012/88 kılurmiz kim elbette bizim ĥatıramıznı şaylap her neqadar zaĥmet yunçıġ bolsa
daĥı ve şehriñiz otqa
012/89 yansa daĥı kelecek yılınñ ĥazînesin işbu ĥazînedin qaldırmaı yitişdirirge
buyurġaysiz tağı
012/90 tilegen qoltqamıznı hem yok dimegeysiz mart ayında uluġ elçimiz almaşıvġa
barġanda iki uluġ
012/91 ĥazînemizni 'alî bey alıp kelgeı irdi ġâyet bile dostlıq hem qardaşlıq bolur irdi
dip
012/92 çapqunımız 'oşmânı yiberdik buyurdımki 'oşmân qulımıznı revân-ı ta' cîl
qaytarıp bizge bildirgeysiz tağı
012/93 siz qardaşımız bile 'ömr âĥiriġaça uzun uzaq barış bolmışuzdır barça
dostunızġa dost
012/94 tüşmânıñızġa tüşmân boldıq tağı qarındaşım qalġa devlet giray sulţan
hâzretlerin tağı nûre'd-dîn
012/95 'azamet giray sulţan hâzretlerin tağı anın barça qardaşları sulţanlarını tağı öz
qardaşımız
012/96 meĥmed giray sulţan hâzretlerin tağı öz oġlım mübârek giray sulţan hâzretlerin
boynumuzġa aldık
012/97 tağı barça kıırım 'askerini barça kıırım noġay ĥalqın tağı kıırım beglerin ve
mirzaların tağı
012/98 şırın begi qantimur begni qardaşları mırzâları bile tağı mankıt begi 'azamet
begni barça
012/99 qardaşları mırzalar bile boynumuzġa aldık tağı buyuruġımızda bolġan qaşay
begni barça qardaşları
012/100 mırzâlar bile tağı sulţan oġlı noġay ĥalqımıznı boynumuzġa aldık inşâ'llâĥ
bizim zamânımızda
012/101 siz qardaşımız vilayetġa ve köy kentiñüzġa ve qal'alarıñuzġa âřlâ ziyân zarar
bolmastur anıñıçün kim
012/102 burunġı 'ahdımızġa bütün bolıp turıpmiz mübârek ĥatırañuzġa bulay alay
nimerse keltürmegeysiz
012/103 işbu ĥatıñızġa tağı çapqunımız 'ořmânġa i' tiqâd itgeysiz tağı siziñ ĥatırañuz
içün hâlâ uluġ

- 012/104 hâzînemiz bile keleşek uluğ elçîñiz allında ħurân üstinde ânt iterimiz uzun
uzak muhabbet bolmaq
012/105 muħarrerdir uşlay taĥķîķ itgeysiz alay bolsa kerekdir kim bizim ħatıramız
içün kün ilgeri
012/106 keleşek yılññ ħazînesin altı ay burun tedârik idüp ħâlâ valivħada bolġan
ħazînemizge
012/107 yitişdirip meĥmed giray ħan zamânında bargan uluğ elçimiz süleymân aġa
bile siziñ uluğ elçîñiz
012/108 fedar lavantyaviç poturlin vovin tereskin yazuçıñız bile iki uluğ ħazîneni tilek
kılġanımızça
012/109 yibergeysiz taķı tilek itgenimiz ħoltķanı birge yibergeysiz taķı uluğ
ħapķunımız ‘oşmânñı toħtatmay
012/110 revân-ı ta‘cîl bizge yibergeysiz tilekimizçe buyurup ħın söz bile bildirgeysiz
taķı siz ħardaşımızdan
012/111 üç yahşî kübeni hem yibergeysiz uşlay ma‘lûmıñız bolġay iki uluğ
ħazînemizni bir elçi
012/112 başınız bile hem ħazîneden başķa ħoltķanı on biñ şom nevķırať aķçeni
yiberürñe buyurġay taķı
012/113 ‘oşmân ħapķunımızñı revân-ı ta‘cîl yiberip ma‘lûm kılġaysiz dip ħať kıldı
yazıldı ġarre-i
012/114 cemâziy’el-evvelde biñ otuz sekizde taķı min uluğ pâdişâĥ cânıbek giray
ħan ħazretleri
012/115 siz uluğ ħardaşımızdın tilek kılġan kübeni ħapķunımız ‘oşmân begge
körķizgeysiz öziñüz
012/116 her niħaķlı yahşî irdüğün bilseñüz daġı sizdin tilek kılurmiz kim elbette
‘oşmânġa körķizmey
012/117 bolmaġaysiz taķı sülüş oġlı ‘alî beyni bundan siziñ uluğ elçîñiz bile yiberirmiz
taķı almaşıvġa
012/118 kelgende fedar lavantyaviç poturlingâ yazuçıñız vovin tereskinge ânt içerge
buyurırmiz ħaysı
012/119 uluğ elçîñüz lavrantay ħalagiriyav yazuçıñız aleksandır durav allında özimiz
ħurân üstinde
012/120 ânt içerge ‘alî beyni inandırırız uşlay bilgeysiz her ħalay murâdıñız bolsa
ħatırañız
012/121 içün yañı başdan bunda keleşek uluğ elçîñiz lavrantay giriyav yazuçıñız
aleksandır durav
012/122 allında ânt içermiz uzun uzak barış yarış bolurmiz ħiç yamanlık bolmastur
muĥkem inanġaysiz
012/123 alay bolsa kerekdir kim iki ħazîneni tilekimizçe yibermey bolmaġaysiz
ħazînedin başķa ħoltķanı
012/124 hem virgeysiz taķı üç kübeni hem ‘oşmânġa körķizip yahşısın yibergeysiz
uluğ ħapķunımız
012/125 ‘oşmânñı revân-ı ta‘cîl yiberip bildirgeysiz uşlay bilgey dip bitildi bâķî ve’d-
du‘â fi
012/126 evvel-i mâĥ-ı cemâziye’l-evvel sene 1038
012/127 bi-maħâm-ı baķçe-sarây
012/128 ħan cânıbek giray bin mübârek giray sultân

012/129 karamımız hem atalıımız karam beyin kızı urak mirzanın hatunı bizim ameldamızdır urak
012/130 mirza gıyamızdır alay bolsa bizim hatıramız için urak mirzanı hatunı bile yibergeysiz bizim
012/131 toğan öz ameldamız hem gıyamız bolğan sebebli tilek kılurmız bizge yibergeysiz

No 13: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Zilhicce ayının ortaları 1038 / Temmuz-Ağustos 1629)

• Zernov 1864/2009: 41

013/01 uluğ orda uluğ yurtnın ve taht-ı kırımın ve dest-i kıpçaknın ve şansız köp tatarın
013/02 ve sağışsız noğayın ve tat bile tavgeçnin tağ ara çerkesnin uluğ padişahı bolğan
013/03 sa'adetli ve ref'etli ve nuşretli canıbek giray han hazretlerimizden uluğ urusnin ve purusnin
013/04 uluğ padişah han hem uluğ bey mihayla fidoraviç cümle urusnin padişahı ve köp yerlerninde
013/05 bolsa hükümdarığa köpdin köp selâm kılıp nedir hâliniz yahşımız hoşımız dip mübarek
013/06 hatırañuznı şorganımızdan sonra ilâm-ı yarlıg-ı şerif-i nuşret-encâm-ı hanı oldır ki bundan burun
013/07 siz kardaşımız bile bolğan 'ahd ve peymânımızğa bütün bolıp turğanımız sebebli merhûm uçmaqlık bolğan
013/08 mehmed giray han zamanında kelgen uluğ elçi başıñuznı saylap mübarek didarımızge keltürüp
013/09 uzun uzak barış yarış bolur için söylep muhabbetlik bile hatt yazğan irdik uluğ
013/10 çapğunımız 'osmânı yiberen irdik tağı mehmed giray han şahin giray sultan özi kazağı bile
013/11 orğa kelgen sebebli hazineni almasığa tutkav bolğanın siz kardaşımızğa hatırañuzğa nime kiltürmesün
013/12 dip bildirgen uluğ çapğunımıznı bir dağı yiberen irdik anıñın kim siz kardaşımızğa
013/13 'azım inanğan ve hem bek muhabbet itgen irdik alay bolsa biz iki uluğ padişah han-ı â'zam
013/14 hazretlerimiz zamanlarımızda fakir ve fuqarâ rahat bolıp bizim 'askerimizden tatar noğaylarımızdan kırım
013/15 kişilerimizden siz kardaşımız moskov vilâyetine zarar ve ziyân bolmağanday siz kardaşımız kişilerindin
013/16 ton kazaqlarıñuzdan bolsun ve kırdan hâcî tarhan tatar ve noğay hristiyanlarından uşlay zarar
013/17 ve ziyân bolmas dip siz kardaşımızğa bek inanğan irdik ton kazaqlarıñız bizim vilâyetimizge kilmes
013/18 hayâl kılğan irdik alay bolsa min uluğ canıbek giray han hazretlerimiz mehmed giray han
013/19 şahin giray sultan bile kelnen köp kazaqlarğa karşı barıp kırım içinde 'avrat kişilerdin

013/20 özge kişilerimiz barçası min uluğ pādişāh hıdmetinde turğanda ton
qazaqlarıñuz şayqa bile
013/21 kelüp qaraşu bazārımıznı örtep qaçdılar taqı āhırıyan noğay kişileriñüz hem
qaradan cikinçeke
013/22 nām şudan kiçip keldiler āllāhu te‘ālā ‘ināyet kılıp barçasın kırdılar haqq
tebāreke ve te‘ālā hażreti
013/23 min uluğ pādişāh cānıbek giray han hażretlerimize yardım kılıp meħmed giray
hanrı şev-nikār
013/24 kılıp özi qazaqların kılıçdan kiçirüp niçesin esir ve giriftār idüp muzaffer ve
manşūr
013/25 bolıp şāhın giray yalñuz bir başın alup ğāyib bolğan kitgendir barça ‘asker-i
tatar birle
013/26 sağ ve sālīm mübārek bağçe-sarāy tahtımızña kelip olturdıq e’l-hamdü’l-illāhi
te‘ālā min uluğ pādişāh
013/27 cānıbek giray han hażretlerimiz devletinde qırım yurtımız āmān olup dostımız
dost ve şād taqı
013/28 tüşmānımız ħor ve haķır bolup mübārek ayağımıza baş urup itā‘at itdiler
tüşmānımız helāk bolğan
013/29 sebebli uluğ hażinemizni taqı qoltğa nevķırātımıznı bölek-i selāmlarımıznı
almaşırğa buyurdıq taqı
013/30 siz qardaşımızdan kelgen haţtıñuznı muħabbet bile aldık taqı uluğ elçiñüz bile
söyleşdik siz qardaşımız
013/31 her ni türlüğ söz söylegen bolsa tıñgladıq bildik taqı siz qardaşımız köñlinçe
‘ömr āħiriğaça
013/32 burunğı ‘ahd üzre turdıq imdi kerekdir ki siz qardaşımızda bolsañuz öz
sözünizce
013/33 taymay ‘ömr āħiriğaça turğaysız dip şuşbu uluğ haţtıñuznı yiberdim buyurdım
ki eger min uluğ
013/34 pādişāh hażretlerimiz bile ‘ahd ve emān ve şart-ı peymān kılurday bolsañuz
ton qazaqlarıñuznı zabt
013/35 itgey kırğaysız yok derçaķlı bolsañuz barça ānt ve şart siz qardaşımız üstinde
kaladur
013/36 min uluğ pādişāh cānıbek giray han hażretlerimiz vilāyet āmān bolsun dip
barışķan
013/37 irdik kinaz kirñiray kelñen zamānda merħūm aħmed pāşā bey bile söyleşgende
qırım yurtı urus
013/38 qazaqlarından hem ton qazaqlarıñuzdan ve hem hācī tarħan qazaqlarıñızdın
bizim vilāyetimizge zarar
013/39 ve ziyān bolmasun dip şart itgen irdik ve siziñ vilāyetiñüzge hem bizim
‘askerimizden zarar ve ziyān
013/40 bolmasun dip ‘ahd ve emān itgen ve qurān üstinde ānt içgen irdik taqı min uluğ
han
013/41 hażretlerimiz māl içün hażīne içün şart itgen tügil irdik vilāyetimiz qırım yurtı
urus
013/42 āmān bolsun dip ānt içgen irdik hālā daħı bolsa māl içün barış yarış bolmay
013/43 yurt içün barış bolup yiberdük uluğ elçi başımız bolğan qudvetü’l-emāşil ve’l-
āķrān elçi

013/44 başımız cāntimur mirzanı zide qadruhunu yiberdim ve hem hazine almaşurğa
‘alī beyni yiberdim taqı
013/45 siziñ uluğ elçinüzni yiberdim kelecik iki uluğ hazinemizni alurğa buyurdıq
taqı ‘alī beyne
013/46 ānt içerne ısmār kıldıq min uluğ cānıbek giray hazretlerimiz barça sözümüzni
‘alī beyne
013/47 buyurdıq avızdan her ni türlüq söz söyler bolsa min uluğ cānıbek giray han
hazretlerimiziñ
013/48 sözleri irdügin bilgey ve hem inanğaysız eger yurt içün dost qardaş bolurday
013/49 bolsañuz taqı ton qazağın zabı iterday bolsañuz uzun uzaq dost qarındaş ve
tatıv
013/50 muhabbet kılurday bolsañuz vilāyetimizge qazaqlarñuz kelmesün köy
kentlerimizni urmasun muhkem
013/51 yaşaq itgeysiz biz dağı uzun uzaq dost bolup hālā andın kelecik uluğ elçinüz
013/52 allında qurān üstinde ānt içüp muhkem turarmız uşlay bilñeysiz taqı qırında
bolğan
013/53 uluğ elçinüzge emir kıldıq ton qazaqları içün söylerge buyurduq taqı öz uluğ
elçimiz
013/54 cān mirzağa hem avızdan ayturğa ısmār kıldıq şuşbu dostlıq haqqımızda hem
yazduq imdi
013/55 buyurdım ki ton qazağınuznı zabı kılur bolsañuz siz qardaşımız birle dost
bolurmız uzun
013/56 uzaq qarındaş bolup ‘ömr āhırığaça turarğa ‘ahd ve emān ve şart ve peymān
kılurmız hem qurān
013/57 üstinde ānt içermiz ve eger ton qazaqlarınuznı zabı kılmasday bolsañız bizim
qazaqlarımız
013/58 aymastur ve hem ol qazaqlarğa sözimiz ötmestür ve qolımız yetmestür dip
cevap aytar bolsañuz
013/59 barça söziñüz yalğan bolur ‘ahd ve emān siz qardaşımızda qalur min uluğ
pādişāh cānıbek
013/60 giray han hazretlerimizde qalmastur uşlay ma‘lūm itgeysiz dost bolurday
bolsañuz bütün
013/61 bolmaq kereksiz tüşmān bolurday bolsañız bütün bolmaq kereksiz dostlıq [...]
min uluğ
013/62 pādişāh hazretlerimiz siz qardaşımız bile yurt içün barışıp yurt içün söyleşip
yurt
013/63 içün bekleşgen [...] māl içün hazine içün barışkan tügil irdik siziñ tüşmānñuz
013/64 bolsa biz yardım kılmaq irdik bizim tüşmānımız bolsa siz yardım [...] polskoy
kuralge tüşmān
013/65 bolup turuşkan zamānda siz qardaşımızğa yardım kılıp leyh vilāyetin vīrān itüp
çapğan irdik
013/66 [...] zamanda iki yurtñıñ rāhatlıgı ve hem tıncılığı içün dip muhkem ānt içgen
irdik
013/67 sizge tüşmān bizge tüşmān [...] diñen irdik hālā ol sözler özge
013/68 bolup bizim tüşmānımız siz qardaşımız kişilerindin boladur hīç polskay
küraldin [...]
013/69 tüşmānlık bolmaydır yılda bir uluğ hazinemizni yiberesiz uluğ elçinüz keledir
muhabbetlik haqqıñuz

013/70 hem yiberesiz bizde bolsak ol haṭṭıñuzça i' tıḳād kılıp ğāfil bolamız ton
қазақlarıñuz şayqalar
013/71 bile kelip kırim vilāyetin çapıp köy kentlerimizni ğāret kıladılar köp zararlar
kılıp
013/72 dostlık ' alāmeti bolmaydır qarındaşlıq delāleti hem körünmeydir söziñüz dost
sözi işiñüz
013/73 tüşmān işi boladur min uluğ pādīshāh cānıbek giray ḥan ḥāzretlerimiz hıç bu
işge
013/74 rızāmız bolmaydır ḳāyillığımız hem yokdır ' ahd ve emān siziñ üzeriñüzde
boladur yaḥşı fikir kılıp
013/75 pādīshāhāne söziñüzde turğaysız āshikāre dost bolıp yaşırın tüşmānlık itmegeysiz
taḳı
013/76 min uluğ pādīshāh cānıbek giray ḥan ḥāzretlerimiz siz ḳardaşımız uluğ pādīshāh
ḥan hem uluğ
013/77 bey miḥāyla fīdaraviç barça urusnıñ pādīshāhı ve ḥükümdārıġa ma' lūm kılurmız
kim siziñ uluğ
013/78 uruġlarıñuz taḳı uluğ atalarıñuz bizim uluğ uruġlarımız bile barış yarış dost
ḳardaş
013/79 bolġanlarında urus pādīshāhı kırim ḥanı bile dost ḳardaş bolıp ḥündkār
ḥāzretlerin
013/80 bilmesler igendir ḥündkār tapa hıç uluğ elçi kitmes igendir taḳı lāzım bolsa
moskov pādīshāhının
013/81 ḥıdmeti tüsse kırim ḥanı bolġan pādīshāh ḥāzretlerindin icāzet alup destir tilep
kırim ḥanı
013/82 bolġan uluğ ecdādımızdan kişi ilep yumuş kişiñüz barur igendir uluğ elçiñüz
yaḥşı
013/83 sipāhiñüz barmas igendir taḳı uluğ ağaçlarımız zamānlarından bu zamānğaça
bolġanı yok irdi
013/84 meḥmed giray ḥan zamānında uluğ elçiñüzni yiberipsiz ḥünkār ḥāzretleriġa baş
urupsiz taḳı
013/85 dostlık sözün i' lām itipsiz haṭṭıñuzda her ni türlü söziñüz bar bolsa yazıp
könderipsiz
013/86 lakin barça söziñüz ḥilāf ve hem yalġan boldı anuñ içün kim ton қазақlarıñız
kelüp hem
013/87 alarnıñ ḳal' aların köy kentlerin helāk kıldılar bu işne daḳı bizim rızāmız
bolmaydır
013/88 burunġı ' ādet üzre yürüp burunġı yolça yürigeysiz ve hem çın söz söylep çınlık
bile
013/89 turğaysiz taḳı ḥündkār ḥāzretleriġa dostlık söziñüz bar bolsa ḥıdmetiñüz tüsse
bizim sözimiz
013/90 bile bizim kişimiz bile barsalar bizim daḳı ḥatıramıza ḥoş bolıp dostlık
muḥabbetlik ziyāde bolur
013/91 ve hem siziñ ve hem bizim pādīshāhāne ḳardaşlıklarımız muḥkem bolur ve hem
iki yurtnıñ fuḳarāsı raḥāt
013/92 ve tiñç bolur imdi buyurdım ki bizim ve hem siziñ uluğ ecdād-ı iḳāmımız ḳalay
boldılar irse ve ḳalay
013/93 yüridiler irse ve ḳalay dost ḳardaş boldılar irse biz iki uluğ pādīshāh ḥan
ḥāzretlerimiz

013/94 uşlay bolıp uşlay yürüp uşlay bolğaysız bizim sözimiz bile hündkâr hâzretleriğa yumuş
013/95 kişileriñiz yibergeysiz uluğ elçiñüz yibermegeysiz taķı her ni türlü yaķşı söziñüz bolsa min
013/96 uluğ cānıbek giray hān hāzretlerine bildirseñiz bizim daķı rızāmızça bolsañuz burunğı
013/97 ‘ādetçe bolsañuz barça tüşmānlarımız işitseler alarnıñ hātıralarığa ķorkı tüşip biz
013/98 iki pādīşāhñıñ ‘āzāmeti ve hūrmeti ve şevketi ve kuvveti artıķ bolıp uzun uzak dost ķarındaş
013/99 bolurğa ve hem iki yurtñıñ fuķarāsı rahāt ve tinç bolurğa delālet kılur ve hem pādīşāhlıǵımız
013/100 ziyāde bolur ve çın köñül birle dost bolurday bolsañuz işbu hāttımızça bolğaysız barğan
013/101 uluğ elçi başımızğa i‘tibār ve i‘tikād itgeysiz ve hem ton ķazaǵı sebebli şartıñuznı bozmağaysız
013/102 öz şartıñuzça muhkem turğaysız yurt dostı bolıp yurt içün muhabbet itgeysiz māl
013/103 içün aķçe içün bizim dostlıǵımız yoķtur ve hem māl içün ‘ahd ve şart pādīşāhlarda imestür
013/104 ve hem lāyık bolmastur işbu hāttımızda bolğan sözlerimizni öz elçimizge ma‘lūm kılıp siz ķardaşımızğa
013/105 söylerge işmār kıldıķ yaķşı tıñlap yaķşı ańlap yaķşı cevāb itgeysiz āşikāre ķalay
013/106 bolsañuz yaşurun hem şulay bolğaysız biz niçik muhabbet itdik irse siz daķı uşlay
013/107 bolğaysız min uluğ cānıbek giray hān hāzretlerimiz siz ķardaşımızğa muhkem muhabbet itgenimizçe
013/108 kırırda bolğan uluğ elçiñüzni kırım köp turğan ve köp zaķmet çekgen sebebli
013/109 şāhāne merhāmet kılup mübārek ķapımızğa kiltürüp ağızdan köp sözimizni söyledik barça
013/110 çınlıǵımıznı bildirdik ton ķazaǵı sebebli şart ve emān ve ‘ahd ve peymān bizim üstümüzde ķalmastur
013/111 ve siz ķardaşımızda ķalur dip buyurdıķ öziñüzde bolsañuz yaķşı fikir itgeysiz çın söziñüzni
013/112 yazğaysız dostlık nişānesin āşikār itgeysiz andan şoñra uluğ hāzīneñüz virürge
013/113 başlağaysız eger işbu muhabbetlik hāttımızça bolsañuz dostımız bolursiz işbu fermānımızça bolmasday
013/114 bolsañız her kez dostlık bolmastur min uluğ pādīşāh cānıbek giray hān hāzretlerimiz bildirdik
013/115 ve siz ķardaşımız daķı uşlay bildirgey iki yurt rāhatlıǵın ve faķir fuķarāñıñ āmānçalıǵın min
013/116 uluğ pādīşāh hāzretlerimiz tileymiz uzun uzak dost ķarındaş bolamiz e’l-hamdü’l-illāhi polskay
013/117 küralnıñ taķı özi ķazaǵını murād üzre feth kılup tüşmānımıznı helāk kıldıķ inşā’llāh bundan

013/118 soñra dañı barça tüşmānımız bile turuşmaq muqarrerdir taķı hālā kilgen
haţtıñuzda yazupsız kim iki
013/119 uluğ ħazīneni yiberdik iki uluğ ħazīneni bir yolda yiberirge buyurdıķ dip biz
dañı siz
013/120 ħardaşımız ħatırasıçün ħazīne almaşıvğa buyurdıķ ‘alī beyni yiberdik barça
sözimizni bildirdik
013/121 siziñ memleketleriñüzge bizden zarar ziyān bolmaydır bizim
memleketlerimizge sizden ziyān boladır
013/122 bu ziyānlarğa bizim her kez rızamız yoķdır siz ħardaşımız dañı rızāñuz
bolmasun dip tileymiz
013/123 çın söziñüz yazup bildirgeysiz işbu yolda ma‘lūm kılup revān-ı ta‘cıl ħaber
virgeysiz ton
013/124 ħazağın zabt iterday bolsañuz ħazīne bile kelgen elçiñüz allında her ħalay tiler
bolsañuz
013/125 uşlay ħurān üstinde ānt içüp barça söziñüzçe ‘ahd ve emān ve şart-ı peymān
kılurmiz
013/126 uzun uzak dost ħarındaş bolğanımızğa inanğaysız burunğı ‘ādet üzre turdıķ
013/127 siz ħardaşımız dañı turğaysız yurt içün barışkanımızni bilgeysiz şartımız yurt
içündür siziñ
013/128 dañı şartıñuz yurt içündür māl içün barışmadıķ her kez pādişāhlarda māl içün
şart bolmastur
013/129 taķı işvetse kıralına dostlık kılıp elçimiz birle haţt yiberdik siz ħardaşımız
yağşı kişileriñüzni
013/130 қоşıp sağ ve sālīm yitişdirgeysiz siz ħardaşımız öziñüz
013/131 muqayyed bolğaysız dip tilek kılıp sordıķ bāķī ve’d-du‘ā ‘alā
013/132 men ittaba‘ü’l-hüdā fi evāsı-ı zī’l-ħace sene 1038
013/133 ħan cānıbek giray ħan bin mübārek giray sultān
013/134 min uluğ pādişāh cānıbek giray ħan ħazretlerimiz siz uluğ ħardaşımız uluğ
pādişāh ħan
013/135 hem uluğ bey miħayla fidaraviç cümle urusnıñ ħükümdarığa şulay ma‘lūm
kılup buyurdım ki bizim
013/136 birle dost bolurday bolsañız hālā bizge kele turğan uluğ elçi başıñuzdın başķa
bir yağşı
013/137 kişiñüzni ton ħazaķlarıñuzğa yaşak kılıp yibergeysiz ton ħazaķlarına barğan
soñra dost
013/138 toğrı kırimğa bizge kelsün ol ħazaķlarıñın sözlerin bizne bildürsin tā kim
bizim dañı
013/139 ma‘lūmımız bolsun ol kişiñüzden taħķiķ ħaber alurmiz kelgen elçiñüz biz ton
ħazağı içün
013/140 kelmedik dip cevāb aytmason ton ħazağına barğan kişiñüzni min uluğ ħan
ħazretlerimizge
013/141 yibergeysiz uşlay bilñeysiz dip haţt bitildi
013/142 ħan cānıbek giray bin mübārek giray sultān

No 14: Camibek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Şaban ayının sonu 1039 / Mart-Nisan 1630)

- Zernov 1864/2009: 48

014/01 huve'l-ğaniyü'l-fethü'l-mübîn
014/02 cānıbek giray han sözimiz
014/03 uluğ ordanıñ uluğ hannıñ cānıbek giray han sözimiz
014/04 qarındaşımız uluğ pādışāh han hem ulu beg miḡayla fidaraviç cümle
014/05 urusnıñ pādışāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı ve ḡükümdarı
014/06 ile bu künden soñra hem kün ilgerü 'ömr āḡiriğaça birge bolurğa
014/07 yaḡşı muḡabbetlikde oğul oğulğa qarındaşlıqda 'ömr āḡiriğa teg her qayda
014/08 bolsa dostına dost bolurğa ve tüşmānına tüşmān bolurğa her bizniñ
tüşmānımızğa ikimiz bir
014/09 bolurğa litva kıralğa hiç nerse ile yardım itmesge kimde men ulu pādışāh
cānıbek giray
014/10 han bile dost ol bizniñ qarındaşımız uluğ pādışāh han hem ulu beg
014/11 miḡayla fidaraviç cümle urusnıñ pādışāhı bile dost kimde men
014/12 ulu pādışāh cānıbek giray han bile tüşmān ol bizniñ qarındaşımız uluğ
014/13 pādışāh han hem uluğ beg miḡayla fidaraviç cümle urusnıñ
014/14 pādışāhı bile tüşmān kimde bizniñ qarındaşımız uluğ pādışāh han hem ulu
014/15 beg miḡayla fidaraviç cümle urusnıñ pādışāhı bile dost ol men
014/16 uluğ pādışāh cānıbek giray hanğada dost kimde bizniñ qarındaşımız
014/17 uluğ pādışāh han hem ulu beg miḡayla fidaraviç cümle urusnıñ
014/18 pādışāhı bile tüşmān ol men uluğ pādışāh cānıbek giray hanğa
014/19 tüşmān hem bizniñ qarındaşımız qalğa devlet giray sultānğa ve nüre'd-dīn
014/20 'azamet giray sultānğa ve meḡmed giray sultānğa ve oğlum mübārek giray
014/21 sultānğa tüşmān hem kün ilgerü men han-ı ā'zamğa ve hem qalğağa ve nüre'd-
dīn sultān hem
014/22 öñki sultānlarğa bizniñ qarındaşlarımızña oğlanlarımızña hem inilerimizñe
bizniñ qaraçılarımızña
014/23 ve begler ve ağalarğa ve mırzalarğa ve cümle bizniñ kişilerimizñe kırim
yurttıñ hem noğay
014/24 kişilerine deveyniñ urıvlarına hem ulusnıñ ve hem qāzī ulusnıñ her bizniñ
cümle noğay
014/25 kişilerimizge siz qarındaşımıznıñ uluğ pādışāh han hem ulu beg miḡayla
014/26 fidaraviç cümle urusnıñ pādışāhınıñ yerlerin cümle qal'alarıñuznı cümle
014/27 sizniñ memleketleriñizni cavlamasqa her qaysıda bizniñ cav kişilerimiz
bizden bilñeysiz siz
014/28 qaradaşımıznıñ kişileriñizni cavlasalar her qaysıda bolsa qal'alarıñızni ve sizniñ
014/29 memleketleriñizni bizñe yağılap kilseler biz alarnı qahr qılğaymız hem ne
alğan bolsalar
014/30 esir kişileriñizni izlep sorap biz siz qarındaşımızğa culıvsız birñeymiz niçük
kim siz
014/31 qaradaşımıznıñ uluğ pādışāh han hem uluğ beg miḡayla fidaraviç cümle urusnıñ
pādışāhınıñ
014/32 voyvadaları hem 'asker kişileriñiz siz qaradaşımızdan bilgeysiz bizniñ
yerlerimizni hem ulusımızni

014/33 yağılāsalar bu barışlıkda sizne ol kişileriniz kilseler yağılap siz de kârındaşımız ol kişileri
014/34 şulay ok kahr kılğaysız hem ne alğan bolsalar esir kişileri izlep sorap culıvsız
014/35 birgeysiz niçuk kim siz kârındaşımıznıñ uluğ pâdişâh han hem uluğ beg mihayla
014/36 fidaraviç cümle urusnıñ pâdişâhı elçileriniz ve hem çapkunlarıñız kayda
014/37 barsalar sizden tağı her kaysıda pâdişâhlardan siz kârındaşımızğa elçiler ve hem çapkunlar ve ol
014/38 pâdişâhlar memleketlerden sevdâgerler barsalar bizniñ memleketler üstinden bizniñ her kişilerimizne
014/39 siz kârındaşımıznıñ elçileriniz ve çapkunlarıñızni hem sevdâgerlerni niçuk kim siz kârındaşımızğa
014/40 barsalar tutmaska hem talamaska alarnı tutkavsız yiberürne her kaysıda bolsa bizniñ kişilerimiz
014/41 ve sizniñ elçilerinizni hem çapkunlarıñızni ve hem sevdâgerlerni niçuk kim siz kârındaşımız yiberseñiz
014/42 ve hem ol kişileri önge pâdişâhlardan siz kârındaşımızğa barsalar alarnı tutar bolsalar hem
014/43 talasalar bizge kiltürseler biz ol kişilerge kahr kılğaymız alğan esir kişileri culıvsız
014/44 birgeymiz her kaçanda bolsa bizniñ elçimiz hem çapkunımız bizden barsalar siz kârındaşımızğa
014/45 toğru barur her tamğasız niçuk kim siz kârındaşımıznıñ elçiniz ve çapkunıñız sizden biz hanğa
014/46 her tamğasız şulay ok barur niçuk kim bizde incidür bolsalar ya horlasalar siz kârındaşımıznıñ
014/47 elçilerinizni hem çapkunlarıñızni bizniñ elçilerimizge hem çapkunlarımızğa hem sizde
014/48 kârındaşımız şulayok buyurgaysız niçuk kim bizniñ şart-nâme-i hatında yazılğandır hem ol bizniñ
014/49 sözümüz özge bolmastur anıñ üstinde men uluğ pâdişâh cānıbek giray han
014/50 evvelinde bizniñ kârındaşımız kalğa sultān ve kârındaşımız nūre'd-dīn sultān ve meḥmed giray
014/51 sultān ve oğlım mūbārek giray sultān ve önge sultānlar kardaşlarımız ve inilerimiz ve bizniñ
014/52 karaçılarımız hem ulan begler ve ağalarımız ve mīrzālarımız cümle bizniñ yakın bolğan
014/53 kişilerimiz ve cümle kırım yurtı içün her kişi içün bu künlerde hem kün ilnerü zabında
014/54 bolur 'ahd-nâme-i şart birdik biz siz kârındaşımız uluğ pâdişâh han hem uluğ beg
014/55 mihayla fidaraviç cümle urusnıñ pâdişâhı ve köp memleketlerniñde
014/56 bolsa hükümdarı bile dostlıkda ve muḥabbetlikde hem berk kıldık bu şart-ı 'ahd-nâme-i hatın iki
014/57 tarafa berk kıldık her ḥilesiz 'ömrge tig oğul oğulğa ol beklik üstinden biz kârındaşlık
014/58 ve muḥabbetlik içün men han bu şart-ı 'ahd-nâme-i hatına altun mührimizni koydık yazıldı şa' bān

014/59 ayınıñ âhirinde târih binġ otuz toközda
014/60 ħan cānıbek giray bin mübârek giray sulţān

No 15: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Ramazan ayının başları 1039 / Nisan-Mayıs 1630)

• Zernov 1864/2009: 51

015/01 cānıbek giray ħan sözimiz

015/02 uluġ orda uluġ yurtınıñ ve taĥt-ı kırımıñ ve deşt-i kıpçakınıñ

015/03 ve şansıız köp tatarnıñ ve şaġışsız noġaynıñ ve onġ kolınıñ ve taġ

015/04 ara çerkesniñ ve tat bile tavgeçniñ uluġ pâdişāhı ve hem uluġ ħanı

015/05 bolġan 'azametli ve nuşretli cānıbek giray ħan [...] eyyāme devletihi mü'ebbedü'l-ilā

015/06 yevmü'l-mizān ĥazretlerimizden uluġ urusınıñ ve purusınıñ ve köp

015/07 ĥıristiyanınıñda bolsa ĥardaşım uluġ pâdişāh ħan hem uluġ beg miĥayla

015/08 fidaraviç cümle urusınıñda bolsa ĥükümdarıġa köpdin köp selām kılıp

015/09 nedir ĥalıñız ve ĥatırınıñız yaĥşımısız ĥoşmısız dip şorġanıımızdın soñra i' lām-ı

015/10 yarlıġ-ı şerif oldır ki ĥālā yibergen uluġ elçiniñız lavrantay aleksandıraviç ĥalañırivav

015/11 ve yazuçınıñız aleksandıra durav şaġ ve sālīm vilāyetimizne kilgeç devlet işigimizne kilürne ve mübârek didārimız

015/12 körerne buyurıp körinişimizge kilñende yibergen iki uluġ ĥazinemiz bile iki uluġ muĥabbetlik ĥatınıñız

015/13 muĥabbetlik bile aldık ve ağızdan ısmār kılġan selāmiñızın tıñlap bildik taķı siz ĥardaşımızdan

015/14 burunġı 'âdetçe tileñen ĥoltķa bile aralatıp iki uluġ ĥazinemizni ĥoltķa bile aralaş teslim

015/15 kıldılar bizde bolsaķ uluġ elçiniñızne bulay alay nime dimey iki ĥazineni başķa başķa eksikde

015/16 bolsa aldırđık lakin muĥabbetlik bile yazġan ĥatınıñızda yazıpsız kim iki uluġ ĥazineni bir yolda

015/17 yibermek her kez 'âdet bolmasa daķı siz uluġ ĥardaşımız ĥatırasıçün yiberdik her kez uşlay ĥazine

015/18 yiberilñen tügil erdi āllāhu te'ālā ĥazretleriniñ 'ināyeti bile burunġılay kırım yurtında ĥan

015/19 bolġanıñızın ışıtip şād bolıp burunġı 'ahd ve emān ve şart-ı peymānnı yād kılıp burunġı

015/20 ĥazineden köp artıķ nimerseler yiberdik biz anı öz muĥabbetligimiz içün kıldık dipsiz taķı

015/21 iftiĥārü'l-selātinü'l-kirām ĥalġa sulţān ve nūr'ed-din sulţān ve ĥardaşım meĥmed giray sulţān ve oġlımız

015/22 mübârek giray sulţān ĥazretleriġada bolsa taķı beyimlerimizne ve biġeçlerimizne ve yaķın bolġan kişilerimizñede

015/23 bolsa barĥalarına tiyişlerin eksiksiz yiberdik dipsiz taķı ĥapķunınıñız 'oşmān beg bile

015/24 on biñ şom ĥoltķa tilep taķı siz ĥardaşımızġa imñek itgen kişileriñizġa tiyiş tiley defter

015/25 yibergen irdiñiz ‘ oṣmān beg bile ol kilñen defterçe hem yiberdik āmmā ol on biñ ṣomnı
015/26 moskov vilāyetimiz ābādān bolsa daḥı yibermek ḥadd-i imkānda tügil irdi āllāhu te‘ālā kazaası bile tüş
015/27 çağında barça şehrimizñe ot tüşip moskov şehrimiz barçası otka örtenḡen sebebli barça
015/28 yumuṣlık esbābımız qalmay yanganda bolsa siz qardaşımız ḥatırasıçün şaylap ḥāzırımızda bolḡan
015/29 yumuṣlık esbāblardın köp tonlar yiberdik dipsiz taḫı meḥmed giray ḥan ḥazinedār başı muṣaffer
015/30 aḡanı yazuçı tatar ‘alīni elçimizñe yiberip köp tonlar aldırḡan igendir šāḥın giray sulṭān
015/31 hem öz kişisin yiberip köp tonlar aldırḡan igendir alarnıñ ol işleri pādīšāḥāne tügil
015/32 irdi ve hem elçimizñe köp şaysızlık itgen irdiler siz qardaşımızda bolsañız ol işge
015/33 taḡlanıp biz qardaşınızḡa barḡan irdiñiz dipsiz on biñ ṣomnı yibere almadıḡ mübārek
015/34 ḥatırañızge bulay alay nimerse kiltürmeñeysiz dip içki oḡlanlarıñızḡa ve içki bigeçleriñizñe
015/35 ol tonlarını hem yiberdik dipsiz taḫı iki ḥazineden üstün ve meḥmed giray ḥan aldırḡan
015/36 köp ṭondan başqa köp esbāblar köp nimerseler yiberdik lakin meḥmed giray ḥan aldırḡan
015/37 tonlarını şuṣbu elçi bile yiberdik bir daḥı bizden anı izlemegey ve hem defteriñizñe yazmaḡay irdiñiz
015/38 dipsiz alay bolsa uluḡ elçiñizge bulay alay yaman söz söylemey yiberñen ḥatıñızca ol
015/39 esbāblarını ve hem ol tonlarını şoratdıḡ siz qardaşımız içün her ni kim pādīšāḥımız bizñe virñen
015/40 bolsa biz ol esbāblarını ve hem tonlarını teslīm kıldıḡ taḫı pādīšāḥımıznıñ ḥatṭın kördik ābāmızña
015/41 ḥatṭ yazıp ma‘lūm kılıñız şāyed ki ya anda veya bizde ḥatā bolmaḡ ‘aceb bolmaḡay dip cevāb virdiler
015/42 imdi buyurdım ki ḥatā ḥatṭıñızda bolmay ol tonlarḡa ḥıdmet itgen kişileriñizde mü iḡin yok
015/43 irse ilçi başıñızda mu iḡin dip siz qardaşımızḡa ma‘lūm kılırmız kim barḡan uluḡ
015/44 çapḡunımız bolḡan ḡudvetü’lemāşıl ve’laḡrān çapḡunımız ‘alī zide ḡadruhu ḡulım birle revān-ı ta‘cıl yazıp
015/45 bildirgeysiz anıñiçünkim ḥatṭıñızda köp muḥabbetler aylap köp şaylap ḥatırımız içün köp nimerseler
015/46 yiberdik dipsiz ol nimerseler bizim ma‘lūmımız bolmaydır anı hem ma‘lūm kılgaysız taḫı muḥabbetlik ḥatṭıñızda
015/47 yazıpsız kim siz qardaşımıznıñ burunḡıları kıırım yurtıda ḥan bolḡanıñıznı işitip ma‘lūmımız
015/48 bolḡaç ton qazaḡlarına ve odamanlarıḡa sipāḥımız afanatıy belāḡinnı yiberip ölüm bile ḡorḡıtıp

015/49 bir dağı şaykalarıñız bile deñizge çıķmağaysız kıırım ülkesine barmağaysız dip muhkem tenbîh etdik
015/50 dipsiz taķı otuz altı yılında sultân murâd uluğ pâdişâh hâzretlerine uluğ elçimiz yiberen
015/51 irdik ol zamânda hem ton qazaķlarına yaşıķ itgen irdik şaykaları bile deñizne barmağaylar
015/52 ve hûnkâr qalâların hem urmağaylar ve köy kentlerin hem talamağaylar ve deñizde kemilerini incitmağaylar
015/53 ve kıırım uluslarına hem ziyân zarar tigürmegeyler dip buyurdıķ dipsiz taķı haţtıñızda yazıpsız
015/54 kim bizim şâhâne han atımızñı tamâm yazmaysız burunğı şart-nâme-i haţtınça yazılmaydır anı hem yazğay
015/55 irdiñiz dipsiz taķı burunğılay hâlâ barğan uluğ elçimiz lavrantay aleksandıra qalañirivav
015/56 ve yazuķımız aleksandıra durav allında qurân üstinde ânt içgey irdiñiz ta kim biz dağı işençli
015/57 bolğay irdik andan soñra biz dağı şâhâne ‘ivâzlar itgey irdik dipsiz taķı kinaz ñirgiray
015/58 allında itgen ‘ahdiñızğa ve qurân üstinde qılğan şartıñızğa bütün bolıp uzun uzak ‘ömr
015/59 âhiriğaça taymay dostlıķda qardaşıķda turgay irdiñiz niteğ bizim tigi dipsiz alay bolsa min
015/60 uluğ pâdişâh kıırım hanı cânıbek giray han dâme fi-hıfz-ı rabbennâyü’l-meliki’l-musta‘ân fi’s-sefer ve’l-hazar
015/61 hâzretlerimiz siz qarındaşım uluğ pâdişâh han hem uluğ beg miğayla fidaraviç cümle ħristiyanıñ
015/62 hükümdârığa ma‘lûm kılurmiz kim burunğı bolğan ‘ahd ve imân ve qurân üstinde qılğan şart ve imânımızğa
015/63 bütün bolğanımız içün otuz altı yılında sultân murâd uluğ pâdişâh hâzretlerine yiberñen uluğ
015/64 elçiñizni ton qazaķlarıñız deñizde bolğan kemilerini deñiz kenârında bolğan pâdişâh qalâlarını cavlap
015/65 ve köy kentlerini örtep talağanları içün tutıp zindânğa şalmaķ istediklerinde siz qardaşımız
015/66 haţırasıçün zindânğa şaldırmadıķ taķı hâlâ kıırım yurtığa han bolıp kilñenimizde bizim bile
015/67 kıırımğa kilürge buyurdılar anı dağı uşatmay öz hâlige kilürge ve sağ sâlim kiterñe biz sebeğ
015/68 boldıķ añınçünkim pâdişâhlarda söz bir bolur iki bolmastur taķı añınçünkim pâdişâhlarda yalğan
015/69 söz hem lâyıķ imestür taķı añınçünkim siz qardaşımızğa bek muğabbet kılıp ve hem bek muğabbet itip çın
015/70 köñgil birle hem inam kılıp ve hem ‘ömr âhiriğaça dostlıķğa qarâr virilñen sebebli taķı bundan burun
015/71 siz qardaşımızğa hâlâ barğan uluğ elçimiz cân mirza bilen barğan uluğ haţtımızda han atıñuzñı
015/72 tamâm yazıp yiberdik hâlâ barğan uluğ çapķun haţtımızda murâdıñuzça yazdıķ dağı uluğ elçiñiz

015/73 lavrantay aleksandıra qalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra durav allında qurān üstinde ānt içip
015/74 ħan atıñuznı tamām yād kıldıq taqı altun bayşalı uluğ şart-nāme-i ħaṭṭımızda hem ħan atıñıznı
015/75 tamām altun qalem bile yazdıq elçiñiz qolıǵa hem altun bayşalı şart-nāme-i ħaṭṭımıznı teslim kıldıq
015/76 burunǵılay kinaz ñirgiray bile bolǵan şart-nāme-i ħaṭṭıça elçiñiz alǵandır işençli bolıp öz
015/77 ‘ahdıñızǵa bütün bolǵaysız bizim tigi siz qardaşımız daǵı ‘ömr āñiriǵaça taymay turǵaysız burunǵı
015/78 kinaz ñirgiray allında itgen ‘ahdımızdan taymay turǵan irdik ħālā daǵı elçiñiz allında yeñǵı
015/79 başdan qurān üstinde şart-ı peymān eyledik ‘ömr āñiriǵaça siziñ bile uzun uzaq dost
015/80 boldıq bir daǵı ol dostlıqdan qaytmaq iħtimālǵı bolmastur imdi kerekdir ki siz qardaşımız daǵı
015/81 öz şartıñızca kinaz ñirgiray bile yiberilgen tonlar tigi uzun ve hem keynig tonlar yibergeysiz
015/82 ve her nimelerinǵ saylap yaǵşların yibergeysiz ħālā kilñen kerek kiş tonlar ve kerek şavşar
015/83 tonlar ve kerek şart tonlar barça nimmerseleriñiz hem yaman ve hem nāqış kilñendir bir daǵı şulay
015/84 yibermegeysiz burunǵı ħan bolǵan zamānımızda kele turǵan tigi yibergeysiz taqı meħmed giray
015/85 ħan zamānında tiyiş ala turǵan kişilerimiz barçaları ayaǵımızǵa kelip ma‘lūm kıldılar kim ol
015/86 zamānda tiyişlerimiz eksik virilgen sebebli elçi başı bile urış bolur irdi moskovdan
015/87 kilñen tonlarımıznı yana moskovǵa qaytarıp alıp kitdiler ħālā siz uluğ iyemiz uluğ pādişāh
015/88 cānıbek giray ħan ħazretleri kildiñiz burunǵılay ħan boldıñız tiyişlerimizniñ eksik
015/89 virdiler dip bildirdiler alay bolsa min uluğ pādişāh cānıbek giray ħan ħazretlerimiz elçiñizñe
015/90 bulay alay söz söylemey ve siz qardaşımızǵa muħkem bek inam kılıp ħaṭṭımızǵa ħiç nimerse
015/91 kiltürmey işbu muħabbetlik ħaṭṭımızda siz qardaşımızǵa ma‘lūm kılurmız kim bir daǵı eksik yibermegey
015/92 irdiñiz taqı min uluğ cānıbek giray ħan ħazretlerimiz ħālā iki uluğ ħazıne ne qaqlı
015/93 tonlardır taqı iki ħazinedin üstün ne qaqlı ton yiberilgendir taqı ‘oşmān beg defterinçe
015/94 ne qaqlı ton yiberdiñiz taqı meħmed giray ħan muzaffer aǵa ve tatar ‘alī yazuçı bile aldırǵan tonlar
015/95 ne qaqlı tonlardır barçası niçe ton bolur bizim her kez ma‘lūmımız bolǵan tügildir taqı beyimlerimizge
015/96 taqı bigeçlerimizge ne qaqlı nimmerseler yiberdiñiz elçiñizden ma‘lūm kılmadıq taqı qalǵa sulṭān

015/97 Һазретлеріға тақı нүре'd-din султән Һазретлеріға тақı қардашым меһмед giray султән Һазретлеріға
015/98 тақı оғлым мүбәрек giray султән Һазретлеріға тақı шрын begi ve мірзәлеріға тақı манкыт begi
015/99 ve мірзәлеріға тақı улан көнлеримизне тақı бурундын тийиш кеle турғанларға тақı devlet
015/100 işigimizde keçe күндүз bizge Һıdmet қıla турған uluғ işik ағамызға ve Һазinedär başımızға
015/101 ve defterdärımızға ve divän yazuçımızға ve ақтачы beg ve қапучы başımızға kele турған тийишleri
015/102 барчаларı ma' lüm қılınmaydır anda buyuruғıñızda bolған Һазinedär başıñızға defter қılurға buyurғay
015/103 irdiñiz ta kim тийиш ala турған кішілеримиз ol defterne бақып тийишlerin алып elçiñizne ñemän
015/104 itmegey irdiler күn ilgerüde bolsa atlı atları yazıp ne чақлы ton bolsa şolчақлы tondır
015/105 dip yazarға buyurғaysız işik ағамызға filänча кіш filänча şavşar filänча tin filänча
015/106 қарın ton dip ma' lüm қılғaysız şuşbu Һаттımıznı yaғşı tıñlap yaғşı añlap cevābın
015/107 yazғaysız işbu elçiñiz bile kelñen iki Һазineni тақı Һатıramıznı şaylap yiberген қoltқаñıznı
015/108 барча nimerселerni biz bilmedik gümanda қaldıқ siz қардашımız барчаларını ma' lüm қılıp ol güмānlarnı
015/109 Һатıramızdan kitergeysız тақı ton қазақларınıғға yaşaq yiberdik dipsiz ol қазақларınıғ ol
015/110 yaşaq bile zabt bolurlarmı yoқ irse burunğılay deñizge чıkıp kemilerni talap pādışāh Һазретleri
015/111 қalālarına bolsun bizim қırım ulusımızға bolsun ziyān zarar қılurlarmı тақı Һāci tarған
015/112 Һıristiyānlarıñız bolsun тақı āhıryān noғay кішіleri bolsun қарadan kelip қırım
015/113 yılқılarımıznı Һırsızlap kiterlermü igen anları hem bizne ma' lüm қılғay irdiñiz ta kim biz dağı
015/114 чın söziñizni bilgey irdik aңға қарşu işimizni körñey irdik söziñiz чın bolsa işençli
015/115 hem bolғay irdik тақı bizim uluғ ötgen uruғlarımız bile siziñ uluғ uruғlarıñız
015/116 birbirleri bile uzun uzak dost қарındaş bolsalar birbirleriñe чın көñgil bile dost
015/117 bolurlar ve birbirlerige чın söz yazıp sözlerinde ve hem Һаттlarında ve hem özlerinde yalған söz
015/118 bolmas igendir тақı қırım Һанларیға uluғ elçileri kilip kitip uluғ pādışāh Һünkār
015/119 Һазретlerige her kez elçileri барmas igendir ve eger bir Һıdmet bolsa қırım Һанларыға siziñ
015/120 atalarıñız ma' lüm қılurlar igendir iki үч yumuş кішіleriñiz Һанlardın uşlay oқ yumuş
015/121 кішіlerin алып барurlar igendir siz uluғ қардашımızdın uluғ султән murād Һан Һазретлеріға

015/122 elçileriñiz kildiler dip işitdik şöñradın ton qazaqlarıñız deñizde kemileri ve deñiz yaqasında
015/123 bolğan qalaları ve köy kentleri taladılar dip işitdik ve hem ol qazaqlarıñızdan bir niçe
015/124 qazaqları istanbūlda pādīshāh hāzretleriğa ketürdiler hem biz qardaşıñızdan şordılar siz qardaşımız
015/125 bile bolğan burunğı muhabbetlikçe şulay bulay dip niçik bolsa alay sözler bile elçiñizni
015/126 hālāş kıldık biz anı öz muhabbetimiz içün eyledik hātıñızda uluğ pādīshāh hāzretleriğa otuz altı
015/127 yılda elçimiz yiberen irdik dip yazğanıñız sebebli biz dağı siz qardaşımızğa bildirdik mübārek
015/128 hātırañızda ne çaqlı dost bolğanımızni bilñeysiz dip ma‘lūm kıldık uşlay ma‘lūmıñız bolğay
015/129 dip hātı bitildi burunda bolsa çın köñgil bile dost bolğan irdik ve ol dostlıkda muhkem
015/130 turğan ve siz qardaşımızğada bolsa inam kılğan irdik hālā dağı ol ‘ahdımızça yeñgi başdan
015/131 qurān üstinde elçiñiz allında ānt içdik altun bayşalı altun yaldızlı şart-nāme-i hātımızni
015/132 virdik qardaşımız qalğa sultān hāzretlerin tağı nūre’d-dīn sultān hāzretlerin qardaşları
015/133 sultānlar bile tağı qardaşım mehmed giray sultān hāzretlerin tağı oğlın mübārek giray sultān
015/134 hāzretlerin tağı şırın begimizni barça qardaşları mīrzālar bile tağı mankıt begimizni
015/135 barça qardaşları mīrzālar bile tağı kırım ‘askeri tağı kırım noğay ‘askerimizni barça
015/136 buyuruğımızda bolğan ‘askerimizni boynumuzğa aldık siz qardaşımızniñ vilāyetlerine ve memleketlerine
015/137 bizim müselmān tatar ‘askerimizden her kez cavlay barmaslardır köy kentleriñizğa hem zarar ziyān
015/138 bolmastur mübārek hātırañızğa bizden ‘askerimizden bulay alay yamanlık kiltürmegey şart-nāme-i
015/139 hātımızğa ve hem barça sözlerimizge inam kılğaysız şol şart bile kim ton qazaqlarıñızni elbette ve elbette
015/140 zabı kılğaysız ve hācī tarhan hıristiyānī kişileriñizni tağı hācī tarhan āhıryānī kişileriñizni
015/141 zabı itgeysiz birinçe sayısı ve şanı bilgisiz kışka nākış tonlar yiberip birinçe bulay alay
015/142 nimerse bile bizni işençli itmegey ton qazaqları bolsun hācī tarhan kişileri bolsun
015/143 barçaları siz qardaşımız buyuruğındadırlar qalay köñgil kılsañız alay zabı kılursız anıñçünkim
015/144 barça bizdin kaçğan kim irseler siz qardaşımızniñ buyuruğında bolğan voyvadalarıñızğa barıp
015/145 tusnaq birip tusnaq alışadırlar lakin siz qardaşımızdan bilgili mü igen yok irse öz araları mu

015/146 iğın bilmeymiz her niki bolsa siz ardaşımnıñ buyurıǵındadır alay bolsa
buyurdım ki min uluğ
015/147 pādīshāh cānıbek giray an azretleri [...] uzun uza barış yarış bolurday
bolsańız řuřbu
015/148 barған atımızǵa cevāb yazıp sōzlerimizne sōz yibergeysiz taı ton
azaqlarıńız sebebli tūřmān
015/149 bolsańız tūřmānlıǵıńıznı bildirgeysiz dost bolsańız dostlıǵıńıznı bildirneysiz
taı azınemizni
015/150 yiberseńiz kerek kiř kerek řavřar ton bolsa řolça ton dip yazǵaysiz ta kim
meħmed giray an
015/151 zamānında bolған uruş talaş ve şaysızlıqlar bolmasun taı buyurdım ki ‘ōmr
āhırıǵaqa bizim birle
015/152 dost bolsańız sultān uluğ pādīshāh azretlerine uluğ elçińizni yibermegeysiz
taı yalған
015/153 sōzlerni her kez yazmaǵaysiz yalған sōz bizim yanımızda hem
mūselmānlarda bolmastur ve hem pādīshāhlıǵada
015/154 bolsa lāyıķ nimerse imestūr taı allāhu te‘ālā ‘ināyeti bile tūřmānlarımız
meħmed giray an bile
015/155 uruşqanda meħmed giray an şehid bolıp kōp noǵay mīrzaları bile kōp noǵay
kişileride
015/156 bolsa kōp ōzi azaqları ılıçdan keçgen erdiler řāhīn giray sultān daı
ARANK baş
015/157 utarıp açıp çerkes sarı abartay āziǵa barған irdi sultān oǵlı ‘alī mirza
015/158 ardaşı ‘azamet mirza bile ōñne mīrzalarda bolsa barça alkı bile bizden
ķorkıp acī tarған
015/159 sarı kitip kişi atnatıp acī tarған voyvadasıǵa ōz oǵlın rehin virip alardı
rehin
015/160 alup dost bolupturlar taı řāhīn giray sultānda bolsa çoban giray sultānıñ
çerkesge
015/161 besletmege virñen oǵlını terek azaqlarına rehin virip soyunçalı birle
dostlařıp yūrler dip
015/162 iřitdik řāhīn giray sultānıñ ni çaklı kiři irdügi ōzińizgede bolsa
ma‘lūmıńızdır sultān
015/163 oǵlı daı buyuruǵımızda turған araçılarımız irdiler řāhīn giray sōzleri birle
bizden țayıp
015/164 kitgendir buyurdım ki aramızda bolған dostlıķça terek azaqlarıńız
soyınçalıñada bolsa taı
015/165 acī tarған voyvadasıǵada siz ardaşımnı bir yařşı kiřińizni muħkem źabt
yazıp yibergey irdińiz
015/166 řāhīn giray sultānı dost bolurday bolıp ya tirig tutǵay irdiler ve yaħūd helāk
itgey
015/167 irdiler ve acī tarған voyvadańızda ‘alī mirza ardaşı ‘azamet mirza bile dost
bolmaǵay
015/168 irdiler tusnaķ virip tutnaķ hem alıřmaǵay irdiler ya tirig tutıp yaħūd helāk
itgey
015/169 irdiler ve siz ardaşımnıdan tilek ılamız kim bizim atıramız içün terek
azaqlarıda bolsa

015/170 hâcî tarhan voyvadañızgâda bolsa revân-ı ta' cîl tiz mi tiz hâtt yazup yahşı kişileriñiz yibergey
015/171 irdiñiz taķı siz qardaşımızdan tilek kılurmiz kim eger terek qazaķlarıñızgâ ve hâcî tarhan
015/172 voyvadañızgâ hâtt yazıp kişiniz yiberürday bolsañız min uluğ cānıbek giray han hāzretlerimizgâ
015/173 hem ma' lūm kılğay irdiñiz ol kişileriñiz bizge kırımğâ kelip haber itgey irdiler uşlay oķ
015/174 ol kişileriñizge ısmār kılğay irdiñiz taķı siz qardaşımızdan tilek kılurmiz kim bizim birle qazaķ
015/175 çıķğan ve hem köp imñek itgen kart ' oşmān aғamız uluğ işik aғamız irdi kırım yurtımızda
015/176 burunğılay han bolğanımızda ' oşmān aғamız öz iħtiyārı bile işik aғalığın ferāğat kılıp
015/177 irte kiçe hayr du' ādadırlar ol aғamızgâ bizim hātrımız içün işik aғalığı caķlı tiyişler
015/178 ' ināyet itgey irdiñiz anıñiçünkim çın köñgil bile kulluğımız itgendir qapımızda pādişāhlıǵımızgâ lāyık
015/179 kullıķ itgendir ol sebebden pādişāhāne soyurğap her yıl sayın tiyişlerin hem yarlıķğay irdiñiz
015/180 bizim hātramız içün uşlay itgeysiz taķı siz qardaşımızdın köp hacālet tartıp köp uyat
015/181 bile uyalıp mübārek hātramızgâ nimerse kiltürmey biz qardaşınıznıñ tilekin qabūl kılğay
015/182 irdiñiz anıñğçünkim hāta bile baħşıñız receb teñri buyuruğın bitürüp manķıť ' ādilşāh beyniñ yaş
015/183 oğlı velişāh mīrzā bile sözge kilişgen igendir siz qardaşınıznıñ kullıǵında iken merhūm
015/184 bolupdır ne çāre taķdīr-i ħudā alay igendir inşā' llāh ol iş ol velişāh mīrzāğâ şulay
015/185 qalgısı yoķdır haķķından kelip özine köre cezāsı virilmek muķarrerdir siz qardaşımız pādişāhğâ hem
015/186 ma' lūmdır ol baħşıñız tilmaçğâ bolğan tūgildir biz qardaşınıznıñ bolğan nimerse inşā' llāh aña
015/187 qalmastur lakin qardaşımızdan bek ħicāb kılamız luťf itüp bizge hātrınıñ kaldırmağaysız dip hâtt
015/188 bitildi taķı işbu çapķun hāttımız kiter çañda siz qardaşımızdan kilgen tilmaçıñız antoya almavnı taķı
015/189 ulu elçiñiz lavrantay qalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra duravnı körinişimizge aldırđıķ ol
015/190 tilmaçıñız antoya almav bile yibergen iki uluğ muħabbetlik hāttınıñ muħabbetlik bile aldıķ lavrantay
015/191 qalañirivav ve yazuçıñız aleksandıra durav allında qurān üstinde ānt içdik ' ömr āħiriğaçâ taymay
015/192 uzun uzaķ dost qarındaş boldıķ qarındaşım qalğâ devlet giray sultān ve nūre' d-dīn
015/193 ' aζamet giray sultān hāzretlerin ve oğlım mübārek siray sultān ve mehmed giray sultān hāzretlerin

015/194 ve önge sultānlarnı bolsa barçaların boynumuzğa alıp dostıñızğa dost
tüşmāñıñızğa tüşmān
015/195 boldıq mādām ki kırım yurtında ħan bolıp turğaymız siz ħardaşımız bile
barışlıq yarışlıq bolıp
015/196 her kez yamanlıq bolmastur dip ‘ahd ve şart kılıp siz ħardaşımız köñlinçe
altun bayşalı ‘ahd-nāmemizni
015/197 birdik ħālā kilgen tilmaçıñız hem kördiler taķı ol iki ħatıñızñıñ birisinde
yazıpsız kim
015/198 siviysa kıralına yibergen āllāh birdi nām elçiñizni sağ ve sālīm yanına yaķşı
yoldaşlar қоşıp bir
015/199 tilmaç birip biristav bile ulağlar tutıp siviysa kıralnıñ yubar tigen қалāsına
tigürip yubar
015/200 ħākiminden ħatı alurğa buyurdıq inşā’llāh andan daķı sağ ve sālīm kilseler siz
ħardaşımızğa yiberirmiz
015/201 dipsiz taķı bu ħatıñızda elçimiz lavrantay қалаñirivav ve yazuçımız
aleksandıra duranıñ sağ
015/202 ve sālīm kırımğa barganın bilmedik ve hem bizim elçimiz cān mırzā içün
yazıpsız kim alarda bolsa
015/203 moskovge kilgeli az zamān bolmadı ħiç ħaber almadılar ol sebebden esenlik
tüzinlik soray tilmaç
015/204 yiberdik taķı ol tilmaç bile yeñgil bölekler yiberdik dipsiz taķı uluğ
çapķunıñız ‘osmān
015/205 begni uluğ elçimiz lavrantay allında yibergen irdik uluğ elçimiz baradır dip
bildirñen irdik
015/206 burunğı ‘ādet üzre artuķ çapķun kilmes irdi işsiz her kez çapķun kilgeni yoķ
irdi
015/207 anıñiçünkim söylerge sözi bolmastur ol aşı çapķun kilse қайtarmaқ ‘ādet
daķı bar irdi
015/208 ol ‘ādetçe işsiz kelgenleri içün aқalın çayımızda bolsa fedor laқontyaviç
yaturlayn alarnı
015/209 toĥtatdılar kim işsiz barmañuz dip söylediler ol sözge baқmay buynağulıķ
ķılıp bizge
015/210 kildiler alayda bolsa siziñ ħatırañız içün yevmī nafaқaların birdik
körinişimizge aldıķ yaķşı
015/211 şaylap yiberdik anıñiçünkim siz ħardaşımızğa bek muĥabbet kıldıķ bizim
dostlıғımız siz ħardaşımızñıñ қабūli
015/212 bolğay ve hem dostlıғımızğa inanğay irdiñiz dipsiz taķı bizim anda bolğan
şunқarçılar ve ‘arabaçılarımızni
015/213 toĥtatmay yibergey irdiñiz ve almaşıvğa fermān olğan kişiñizni ve yaķşı
elçiñizni bizim elçimiz
015/214 lavrantay қалаñirivav ve yazuçımız aleksandıra durav bile қоşıp bizim
tāriĥimiz yüz otuz toķuzğa
015/215 kirgende santabır ayında toĥtatmay yibergeysiz bizde bolsaķ ol bolcalıға
yiberürmiz dipsiz bizde
015/216 bolsaķ ol bolcalıға қарār virdik uşlay ma‘lūmıñız bolğay bizim manķı
mırzālarımızdan nārid
015/217 mırzāға şavşar ton kele turğandır aña başlıķ kiş ton қоşқay irdiñüz
anıñiçünkim қız ħardaşımızdan

015/218 toğan qaraçımızdır tağı alp mirzanıñ kele turğan tiyişin qardaşı ‘ādilşāh mīrzāğa ta‘ yin
015/219 kıldıq sizde bolsañız alp mīrzānıñ yerine ‘ādilşāh mīrzā dip yazğaysız bizim hātırımız
015/220 içün siviysa kıralına yibergen elçimizden bizde bolsaq hātı eyledik tağı işsizde bolsa bargan
015/221 maħmūd çapqunımıznı saylapsız añada bu hātırımızğa hoş aldıq inşā’llāh bir dağı işsiz kişi
015/222 barmastur uşlay bilgeysiz dip hātı bitildi fī evā’il-i māh-ı ramazān sene 1039
015/223 bi-maḡām-ı baḡçe-sarāy
015/224 ḡan cānıbek giray bin mübārek giray sultān

No 20: Canıbek Giray Han’dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralına (III. Zygmunt ya da IV. Vladislav (?)) (Rebiyülevvel ayının ortaları 1042 / Eylül-Ekim 1632)

- Zernov 1864/2009: 85, Kolodziejczyk 2011: 885

020/01 hüve’t-tevfıku’n-naşirü’l-mübīn
020/02 cānıbek giray ḡan sözimiz
020/03 uluḡ orda uluḡ yurtnıñ ve taḡtı kırmnıñ ve deşt-i kıpçaḡnıñ ve şansız hem tatarnıñ
020/04 ve sağışsız köp noḡaynıñ ve taḡ çıḡlay çerkesnıñ ve tat bile tavgeçnıñ ve dīn-i mübīn-i
020/05 islām ve dīn-i mü’mininniñ⁷⁸ uluḡ pādīşāhı ve uluḡ ḡanı ‘azametlü cānıbek giray ḡan
020/06 ḡazretleriniñ adāma’llāhu te‘ālā ilā yevmü’l-mizān eyyām-ı nuşretindin uluḡ orda ve uluḡ
020/07 yurtnıñ ve köp memleketlerniñ ve köp ḡıristiyanıñ uluḡ pādīşāhı qardaşım leyh kıralı
020/08 bolḡan kıral muşādaḡat-ı iştımāl ḡazretlerine köpdin köp selām kılıp nedir ḡālīñiz yaḡşımısız
020/09 hoşmısız dip ḡālīñiz ve hem ḡātırñuz şorḡanımızdan soñra muḡabbet birle i‘lām-ı yarlıḡ-ı şerīf ve ifhām-ı
020/10 tebliḡ-i ‘ahd-nāme-i münīf oldır ki bundan burun vezirimiz meḡmed ağaya bar heḡmanıñuzdan bir nice
020/11 kerre mektüb bile siz qardaşımız ḡarafındın uzun uzak ‘ömr āḡiriḡaça barış yarış bolurḡa bildirgen
020/12 igendir ağamız meḡmed ağa dağı heḡmanıñuzğa hātı yazıp öz āyiniñizçe uluḡ sem kılıp barça
020/13 yurt beyleriñüz birle kiñgeş kılganıñuzdan soñra kıral ḡazretlerindin icāzet alıp söziñüz qarār
020/14 boldıḡdan soñra çın söz bile yaḡşı kişiñüz yibergeysiz tağı burıñı ‘āḡet üzre uluḡ
020/15 ḡazinemizni yiberip özidin qazaḡlarıñuznı çıkarıp min ba‘d dağı öziḡa qazaḡlarıñuznı
020/16 şalmaḡaysız işbu ‘ahd üzre muḡkem turup bizni inandırḡaysız biz dağı ḡan ḡazretleri efendimizñe

⁷⁸ Zernov 1864/2009’da *dīn-i mübīn* (020/05) ve *islām dīn-i mü’mininniñ* yazılmıştır.

020/17 ‘arz kılıp yaǟşılıǟǟa alışurimiz digen birbirleri bile aralarında söz bolǟan mektūbları
020/18 barǟan kilgen igendir ħālā bar ħetmanıñuz kinas istanislav poliskavdan aǟamız meĥmed aǟaya ħattı
020/19 kilip ħattında yazıpdır kim kıral ħazretleri yanına bardım yurt beylerinden barçaları bile söyleşdim
020/20 uluǟ sem bile avl alışdım sa‘adetli ħan ħazretleri bile uzun uzak barış yarış bolıp
020/21 uluǟ ħazineni yiberip dostıñuzǟa dost tūřmānıñuzǟa tūřmān bolıp özuden azaǟlarını
020/22 çıkardım barça ħizmetini baña tefvız ve sıfariş kıldılar kıral sözi beyler sözi ve re‘ayamız sözi
020/23 ve barça yaǟşılık sözlerni bizdin bilgeysiz ħan ħazretlerine bildirgeysiz dip tafşil itgen
020/24 sebebli vezirimiz ve hem apu aǟamız bolǟan meĥmed aǟa dāme iķbālūhū daĥı devlet ayaǟımıza bař urup
020/25 ħetmanıñuz sözün bildirmekin min uluǟ cānıbek giray ħān ħazretlerimiz siz uluǟ ardaşımız kıral
020/26 ħazretleri bile uzun uzak ‘ömr āĥiriǟaa dost olmaǟnı ma‘ķul körüp aǟamız meĥmed aǟa
020/27 bar ħetmanıñuzǟa i‘tikād itgen sebebli barıřlıǟnı abul kılıp siz ardaşımız ħatırasıun vilāyetiñizge
020/28 cavlay varacaǟ kıyım ‘askerimizni mařkav memleketlerine yiberdik āllāhu tebāreke ve te‘ālā ‘amme nevālūhu ve tevālī
020/29 ħazretleri ‘ināyeti bile ol ‘askerimiz manşur olup ǟanāim-i bī-řumārla řaǟ ve sālīm ve toǟ doymı
020/30 vilāyetimizde kildiler bar ħetmanıñuz sözünçe siz ardaşımız kıral ħazretleri ħuzūrıñuzge barışup udvet
020/31 ü’l-umerāyü’l-kirām zūbdeü’l-küberāyü’l-fiĥām içki beylerimizden külük oǟlanları řoyından ibrahim bey dāme
020/32 iclālūhūni uluǟ elçi bařı kılıp tit bařsısı bile yiberdim ve buyurdımki min uluǟ pādıřāh
020/33 cānıbek giray ħan ħazretleri bilen uzun uzak ‘ömr āĥiriǟaa dost ardaş bolurday
020/34 bolsañuz burunǟı ‘adet üzre uluǟ ħazinemizden kāmīl beş yıllık ħazinemizni yibergeysiz
020/35 taķı özü azaǟlarıñuznı öziden ıkarǟay ve min ba‘d daĥı öziǟa azaǟlarıñızdan bir azaǟ
020/36 kiltürmegeysiz taķı ħālā olıñuzda tutsaǟ tūřgen ardaşımız islām giray sultānnı botķalı tavǟa
020/37 özüǟa kiltürüp bizim ulumızǟa teslim ılǟaysiz özne kiřiñe virmeñeysiz taķı tūřmānımız
020/38 řāĥin giray özü azaǟıñuza barǟan sebebli vilāyetimizde bolǟan işler ma‘lūmuñuzdır ħaǟķ te‘ālā
020/39 ‘ināyet kılıp feth ve nuşret bizim bolup tūřmānımız ĥor ve ħaķir boldılar dāima dostlarımız mesrur
020/40 tūřmānlarımız maĥhūr bolmaǟdan ħālī bolmaǟay iĥtimāldir ki řāĥin giray ya özü azaǟına barsa özü

020/41 kazağından alıp veya siz kardaşımızğa barsa öziñüz tutıp min uluğ pādīshāh cānibek giray han
020/42 hāzretlerimize virgeysiz taķı her kanda bizim tūshmānımız olsa yardım kılıp
‘asker lāzım bolsa ‘asker
020/43 bile hāzīne lāzım bolsa hāzīne bile yardım kılğaysiz hetmanıñuz sözünçe i‘tikād
kılıp siz kardaşımız
020/44 işbu yazılğan hattça sābit-kadem bolsañuz min uluğ pādīshāh daķı öz sözimde
sābit-kadem bolup
020/45 tūrdım taķı uluğ elçi başımız bolğan ibrahīm bey tit bahşığa ānt kılıp
inandırdım ibrahīm
020/46 bey meniñ özüm sözi sözüm ‘ahdı ‘ahdım şartı şartımdır barça her ni türlü söz
söylerday
020/47 bolsa taķı siz kardaşım kıral hāzretleri barışlık içün ni söz sorarday bolsañuz
ibrahīm bey
020/48 benim tarafından cevāb virse i‘tikād itgeysiz ol sözler barçası benim sözimdir
taķı işbu
020/49 ‘ahd-nāme-i humāyūn ve şart-nāme-i mü’ebbed-maķrūnıñça şart ve peymāna
bütün bolıp kardaşım kalğa mehmed giray
020/50 sultān ve oğlım nūre’d-dīn mübārek giray sultānı barça kulları ve barça kırım
‘askeri bile boynuma
020/51 aldım taķı kırım beylerimizden şırın begi kardaşımıznı barça kardaşları bile ve
manķıt begi kardaşımız
020/52 barça kardaşları bile taķı arğın begimiz kardaşları ve sicivit begi kardaşları bile
ve barın
020/53 begi kardaşları bile ve ulan küyinleri uruğ taruğaları bile ve ğayr yaman yahşı
barça
020/54 vilāyetimiz kişilerin boynuma aldım siz kardaşımız vilayetine ve memleketine
tūshmān bolıp ‘asker çekip
020/55 barmaslar ve cav bolıp her kez yamanlık kılmaslardır inşā’llāh te‘ālā sözüm söz
‘ahdım ‘ahd olup
020/56 işbu ‘ahd-nāmemizni virdüm mādāmki siz kardaşımızdan hilāf olmaya ve
hetmanıñuz sözinden başka söz
020/57 olmaya bu tarafından hilāf olmak ihtimālī yokdır her yıl sayın uluğ elçi başıñuz
bile hatāsız uluğ
020/58 hāzīnemizni özimizge ve kapımızda hizmetimizde bolğan erbāb-ı manşibge
vezīrimiz mehmed aģa ve hāzīnedār
020/59 başımız ve emīr-i h̄ār başımız ve kapuçı başımız ve defterdarımız ve divān
kātibimiz ve kilerçi başımız ve balçı başımız
020/60 ve iki tüfenkçiler aģalarımıznı manşibda bolmağan barça yahşı sayılı
aģalarımızğa yazılğan yurt
020/61 beyleri ve ulan kōnileri ve mīrzālarımızğa tiyişler ve bölekleri bi’t-tamām
kuşūrsız yibergeysiz taķı
020/62 kalğa sultān hāzretleriģa barça aģaları bile taķı nūre’d-dīn sultān hāzretleriģa
barça
020/63 aģaları ve kulları bile ‘ādet-i kānūn üzre tiyişleri ve bölekleri bile bi’t-tamām
kuşūrsız yibergeysiz
020/64 taķı ana beyim hāzretleri ve ulu beyim hāzretleriģa hem tiyişleri bi’t-tamām
kuşūrsız yibergeysiz ve oğlım

020/65 nûre'd-dîn sultân vâlidesi hâzretleriniñ hem tiyişleri taķı burundan elçileri barıp
020/66 kele turģan 'âdetli kânûnlı bolģan beyimlerden her ķangısı bolsa elçileri barsa anları şaylap
020/67 'âdetlerinçe şay ri' âyet kılģaysız elçi bařımızģa tit başşı bile ri' âyet idüp dost bolurday
020/68 bolsañız dost bolģaysız tüşmân bolurday bolsañuz tüşmân bolģaysız her ķalay öziñüzģa
020/69 ķolay kilse alay kılıp i' lâm itgeysiz ve âllâhü'l-'azim ve âllâhü'l-kerim mādâmki siz ķardařım kıral
020/70 hâzretlerindin hilâf bolmaģay hetmânıñuz sözince dostlıģıñuzda muhkem turģaysız bizim tarafımızdan daģı
020/71 sözimizde hilâf ve ģatâ bolmastur yaģsılıķdan özge nimerse bolmaķ ihtimâli yoķdır dostlıķdan
020/72 ve yaģsılıķdan özge nimerse bolmaķ ihtimâli yoķdır dostlıķdan ve yaģsılıķdan ģayrı murādımız bolmay
020/73 uzun uzaķ dost bolup muħabbetlik bile ģatı bitildi bâķi ve'd-du'â 'alâ men ittaba'ü'l-hüdâ
020/74 tahıiren fî evâsıt-ı şehr-i rebî'ü'l-evvel sene işnâ ve erba'în ve elf sene 1042
020/75 bi-maķâm-ı baģçe-sarâyü'l-maħrûse şaħģ
020/76 ģan cânıbek giray bin mübarek giray sultân

No 25: Canıbek Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Leh Kralı IV. Vladislav'a (Cemaziyelevvel ayının ortaları 1044 / Ekim-Kasım 1634)

- Zernov 1864/2009: 113, Kolodziejczyk 2011: 895

025/01 hüve'l-ģanıyü'l-muģnıyü'l-mu'ııyü'l-mu'în
025/02 cânıbek giray ģan sözüm
025/03 uluģ orda uluģ yurtıñ ve deşti kıpçakıñ ve taģtı kırimıñ
025/04 ve şansız köp tatarnıñ ve şaģıřsız noģaynıñ ve tat bile tavģaçnıñ
025/05 ve taģ ara çerkeçnıñ ve cümle-i mü'minın ve müsliminnıñ uluģ pâdişâhı
025/06 'âzametli ve rif'atlı ve şevketli uluģ ģan-ı â'zam ve ģaķan-ı mu'azzam cânıbek giray
025/07 ģan adâma'llâhu te'âlâ eyyâme 'ömrıhi ve devletıhi ilâ yevmü'l-mizân hâzretlerinden uluģ
025/08 orda uluģ yurtıñ ve köp ģristiyanıñ ve barça leh vilâyetleriniñ
025/09 uluģ pâdişâhı ve uluģ kıralı ķardařımız ve uluģ dostımız uluģ pâdişâh
025/10 dâme ģayren bi's-selâmeti ilâ yevmü'l-ķıyâm şavbına
025/11 köpden köp selâm kılıp nedir mübarek ģatrıñız yaģsı mısız ģoř mısız
025/12 dip şorģanımızdın soñra i' lâm-ı yarlıģ-ı şerif-i ģanı oldur ki bundın
025/13 burun bar hetmanı devlet ķapumıza iki üç ķatla kışisin yiberip 'arz-ı ģâl kılıp uzun
025/14 uzaķ barış yarış bolur içün ötil kıldı irse taķı kıralımız hâzretleri taķı barça
025/15 yurt beyleri bile sem kılgan zamânda uluģ cem'ıyyet bolup söyleşdik öz aynımızca aramızda
025/16 'ahd kılıp ķavl virüp söyleşdik dip bildirdi irse min uluģ pâdişâh cânıbek giray
025/17 ģan hâzretleri ol sözçe 'amel kılıp bar hetmanı kılgan ötilince benim daģı 'inâyet-i şâhânem

025/18 vücūda kelip kudvetü'l-umerā'i'l-kirām zübdetü'l-küberā'i'l-fiḥām içki
begimiz abraş begini siz qardaşımız
025/19 uluğ pādīşāh köp ḥristiyan kıralı dostımıza uzun uzak barış yarış bolıp
yibergen
025/20 irdik siz qardaşımız da bolsañuz ḥālā barça leh vilāyetine ve köp memlekete
kıral bolıp taḥt-ı hükümetge
025/21 kiçip uluğ pādīşāh ḥazretleri burunğı 'ādetçe uzun uzak dost qardaş olup kendi
025/22 yaḥşı adamıñuz könderip bizim bile dost bolıp burunğı 'ādet üzre ḥazīnemizi
daḥı
025/23 yiberdiñüz kelip vāşıl boldı alıp ḥazīne-i 'amiremize dāḥil kıldıq taḥı ḥālā
kudvetü'l-emāşıl
025/24 ve'l-aqrān zübdetü'l-emācid ve'l-erkān uluğ elçi başımız ḥasan mirza zide
kadruhumı taḥı uluğ
025/25 baḥşı ve uluğ titi birle yiberdim 'ömr āḥirigaça muḥkem ṭaymay dost qarındaş
boldım dostıñuza
025/26 dost tüşmānıñuza tüşmān oldım ḥatırıñuza şekk-i şübhe ketürmey i'timād
itgeysiz ve burunğı
025/27 'ādet üzre uluğ ḥazīnemizi sene-ber-sene her yıl sayın virüp könderesiz taḥı
siziñ
025/28 vilāyetiñüzden bāzergānıñuz bizim vilāyetimiz kırmğa kelsünler zararlı ve
ziyānsız yürüsünler bizim bāzergānlarımız
025/29 daḥı siziñ vilāyetiñüze varsunlar zararlı ziyānsız yürüsünler taḥı bizim ecdād-
ı 'uzāmımız ḥanlar
025/30 ve ağaçımız uluğ pādīşāhlar qalay yaḥşılık kılganlar bolsalar min uluğ pādīşāh
'azametli
025/31 cānıbek giray ḥan ḥazretlerimiz daḥı alay yaḥşılığa delālet kılıp sözümde
kāim ve 'ahd-ı
025/32 şartımda dāim bolıp turdım bu künden soñra benim özümde ve qardaşım qalğa
sultān ve nūre'd-dīn
025/33 sultān ḥazretlerinden vilāyetiñüze ve ḥişārıñuza ve köy kentleriñüze zarar ve
ziyān olmaz ve uluğ sefer
025/34 büyük kiçik 'askerimiz varmaz ve bir vecihle tarafımızdın ḥilāf olmazdır imdi
buyurdım ki siz qardaşımız
025/35 daḥı söziñüzde şādık bolıp 'ahde muvaffıq ṭurup her yıl sene-ber-sene uluğ
ḥazīnemizi virüp
025/36 ḥatāsız yibergeysiz ve uluğ ecdādıñuz kıral ve atalarıñuz leh pādīşāhı qalay
uluğ ḥazīnemizi
025/37 vire keldiler irse siz qardaşımız daḥı alay uluğ ḥazīnemizi kuşursuz yibergeysiz
uzun uzak
025/38 dost qarındaş olğaysız dip ḥatṭ bitildi taḥı min uluğ pādīşāh cānıbek giray ḥan
025/39 ḥazretleri siz uluğ kıral qardaşımız uluğ pādīşāh uluğ dostımızğa ma'lūm
kılmız kim kiçen sene
025/40 'asker tatarla nūre'd-dīn sultān ḥazretleri nehr-i özide leyh vilāyetiñüzge çerü
kılmak niyeti bile
025/41 barğan idiler siz qardaşımız leyh kıralı ve hem uluğ pādīşāhı bolıp kıral
bolgānıñuznı işitip
025/42 taḥı bar ḥetmanı siz qardaşımız tarafındın cevāb virüp dost qarındaş
bolurıñuznı ricā kıldı

025/43 irse min uluğ pādīshāh cānıbek giray han hāzretleri i' timād idüp nūre'd-dīn
sultān
025/44 hāzretlerin moskav memleketine cavlay yiberdim taķı hımāyetiñüz kölik oğlı
abraş beyni sizge yiberdim
025/45 baķşı ve titi ve uluğ elçisi bile yiberip uzun uzak dost qarındaş bolıp uluğ
025/46 ' ahd-nāmemizni yiberdim irdi hālā daķı ol sözüm üzre şābit-ķadem olup uluğ
elçi başı
025/47 ḥasan mirzanı baķşı bile ve titi bile yiberdim inşāllāh te' ālā mādām ki siziñ
ṭarafıñuzdın tüşmānlık
025/48 olmaya bizim ṭarafımızdın tüşmānlık olmaķ ihtimāli yoķtur taķı bu sene
sa' ādetli pādīshāh-ı nuşret-i destgāh
025/49 hāzretleri cenābından muşālaḥa olmaķ bābında fermān olınan fermān-ı
şeriflerine ' āmil olup uzun
025/50 uzak dostlığıñuza ṇalışdıķ ṭarafımızdın vezīr-i ā' zam murtaza pāsā hāzretlerine
mektūb yazup
025/51 āl-ı ' osman ile leyh kıralı arasında bu zamānga keline vāķi' olan dostlık kemā
fi'l-evvel ri' āyet
025/52 kılınmaķ dīn ve devletge lāyıkdır dip bildirdik taķı sa' ādetli pādīshāh
hāzretleriğa da bolsa ' arz
025/53 kılıp şulḥ ve şalāḥ bolsun dip i' lām kılğan irdik taķı şulḥ ve şalāḥ muḥkem
oldıķdın soñra
025/54 siz ķardaşımızdın kilgen uluğ elçi başıñuznı yiberir içün baķturğan irdik e'l-
ḥamdü'l-illāhi
025/55 murādımızca sa' ādetli pādīshāh hāzretleri şulḥ ve şalāḥa rızā virüp yaḥşılıķğa
ve dostlıķğa delālet
025/56 kılur nimerseleге buyurdılar imdi kerekdir ki siz ķardaşımız daķı öz söziñüzce
muḥkem turup
025/57 özüdin ķazaķ eşkıyāñuzı çıkargaysız ķara deñize şayķa çıkarmağaysız ve kırim
yurdına zarar ve ziyān
025/58 etdirmegeysiz ve sa' ādetli pādīshāh hāzretleri memleketlerine her kez zarar ve
ziyān etdirmegeysiz uzun
025/59 uzak pādīshāh hāzretleri fermānıñca bolıp mābeyniñüzde mün' aķıd olan şulḥ ve
şalāḥa ri' āyet üzre
025/60 olasiz taķı bizde bolsaķ öz sözimizde muḥkem turup vilāyetiñüzge kırim
' askeri bile cavlay
025/61 barmasmiz taķı ḳalğa sultān ve nūre'd-dīn sultānnı yibermesmiz taķı
akkermanda bolğan
025/62 tatarnı barçasın köçirip kırim yurtına ketürirmiz ḳan timurnı sa' ādetli pādīshāh
hāzretleri
025/63 aķkermandın ḳaldırıp ğayrı yere köndermişdir ķardaşları mirzāları hem
aķkermandın ḳaldırıp kırim
025/64 diyārına fermān olınmışdır şimden soñra aķkermanda olan tatardın ve kırimda
olan tatardın
025/65 ve ğayrıdın leyh vilāyetine ve köy ve kentlerine zerre ķadar zarar ve ziyān
olmazdır sa' ādetli pādīshāh hāzretlerine
025/66 ve serdār-ı ā' zım hāzretlerine yaḥşı kişimiz yiberip şulḥ ve şalāḥ aḥvālını
bildirip ' asākir-i tatarla

025/67 cānkermānda yatıp özi şahrāsında hāzır irdik siz qardaşımızdın gelecek şāhīn ağaya nāzır
025/68 irdik andan gelecek söziñüzge baqıp turur irdik söziñüzde qan timurnı aqkermāndın qaldırsa
025/69 ve tatarları qırırma sürse aqkermānda tatar qalmasa ben dağı özüdün qazağı qaldırıp qırım hanına
025/70 vire keldüğim virgüy virüp sa‘ ādetli pādīshāh hāzretlerine itā‘ at ve qadīmī şulha ri‘ āyet iderim
025/71 ve hāzīnemi virüp qara deñize şayqa çıkartmam özide qazaq qalmaz barçasın çıkarıp qırım hanı
025/72 bile dost bolurım dimişsiz ‘arz-ı ahvāl idüp vezir-i ā‘zam murtażā pāşā hāzretlerine şāhīn
025/73 aqa ile adam köndermişsiz vezir murtażā pāşā hāzretleri sa‘ ādetli pādīshāh hāzretlerine ‘arz
025/74 idüp min uluğ pādīshāh cānıbek giray han hāzretlerine adamların könderip bildirdiler ve hem
025/75 siz qardaşımızdın veziri ā‘zam murtażā pāşā hāzretlerine kelen adamlarınuz bile bizim adamımıznı söyleşdirdiler
025/76 taqı pādīshāh hāzretlerinden men uluğ cānıbek giray han hāzretlerimize siz
025/77 qardaşlarımızdan kilgen cevābıñuznı ve şartıñuznı i‘lām qıldılar ve hem bizim tarafımızdın şulh ve şalāha
025/78 müte‘allıq ‘arz itgen niçe sözlerimizni ma‘kūl körip qabūl qıldılar söz tamām bolup pādīshāha ne
025/79 sözler qarār tapıp rāhat ve istirāhat-ı vilāyet-i memleket içün sābit olan nizām-ı intizām-ı vilāyet
025/80 ve ri‘āyet içün bu yıl tedbīr olınınca bizde olan adamıñuzı közlü nām qasabamızda alı qodıgımıza mübārek
025/81 hātırñuza nimerse kiltürmegeysiz cın söz bile yaqşı söz bile yibermek içün fikir qılıp alıp
025/82 qalğan irdik sa‘ ādetli pādīshāh hāzretlerine şulh ve şalāh bolmaq içün çalışıp dostlık eyledüğimiz
025/83 sebebli te’hīr itdirmiş idik ba‘zı kimseler murtażā pāşā hāzretlerine tarafıñuzdın varğan adamlarınuza
025/84 yalğan söylemişler hılāf itmışler hāşā bizim hılāfımız ola elçiye ölüm yoqdur ammā murādım dostlık
025/85 olup bar hetmanı sözinçe külik oğlını yibermiş idik evvel-i ecelden iş āhırine degin qaldırmış idik
025/86 murādımız dostlık olduğıçün özi qazağına özüye adamımız köndermiş idik hikmet-i hudā qazaq dağı
025/87 qara deñize çıqğan itgendir ‘asākir-i tatarla biz özi şahrāsında idik leyh vilāyetine varmadıq
025/88 ve beş baş tatarımız dağı barmadı ve hem özümüz de olursaq yibermedik bu zamāna keline şabr idüp
025/89 turdıq söz tamām boldı aqkermānda tatar qalmaz qan timur qardaşı ay timur şalmānşāh ve gayrı
025/90 noğay ve tatarın bir kişi qalmaz alurmiz siz dağı özidin qazaqnı qaldırıp qırım vilāyetine ve pādīshāh

025/91 vilâyetine zarar etdirmeyesiz ve her yıl kâdimdin virili kelindügi virgümüzizi bize ve ağalarımıza ve hizmetimizde
025/92 olan ağalarımızın cümlesine virgümüzizi virüp könderesiz ve sa'âdetli pâdişâh hâzretlerine mu'ti'
025/93 olup evvelki kâdimdin mu'tâd olan pişkeş ve hâzinedir virüp şartıñuzda tırasız bizim tarafımızdın
025/94 size ve memleketiñüze ve köy kentiñüze zarar ve ziyân olmaz 'ömr âhırığaça dostıñuza dost tüşmâniñuza
025/95 tüşmân olup turdım i'timâd idüp beni dost
025/96 bilesiz vâllahi bâkî ve'd-du'â 'alâ men ittaba'ü'l-hüdâ
025/97 tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i cemâzîye'l-evvel sene 1044
025/98 bi-mağâm-ı bağca-sarây
025/99 han cânıbek giray bin mübârek giray sultân

No 30: İnâyet Giray Han'dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (Rebiyûlahir ayının sonu 1045 / Eylül-Ekim 1635)

• Zernov 1864/2009: 131

030/01 'inâyet giray han bin gâzî giray han sözümüz
030/02 uluğ orda ve uluğ yurtniñ ve taht-ı kırımniñ ve deşt-i kıpçaqniñ ve şansız köp tatarniñ
030/03 ve şağışsız noğayniñ ve tav ara çerkeçniñ ve tat bile tavgeçniñ ve barça köp dîn-i mübin-i
030/04 ü islâm-ı güzinniñ uluğ pâdişâhı ve uluğ kırım hanı sa'âdetlü ve şecâ'atlü ve şehâvetlü ve 'adâletlü ve mahâbetlü
030/05 'inâyet giray bin gâzî giray han [...] giray han dâme fî-hıfz-ı rabbenâyü'l-mennân
030/06 hâzretlerindin uluğ orda ve uluğ yurtniñ ve uluğ urusniñ ve köp ulusniñ ve köp
030/07 hıristiyanıñ kardaşım pâdişâh han ve hem uluğ bey mihayla fideraviç barça urusniñ
030/08 pâdişâhı ve köp memleketlerniñde bolsa hükümdârığa köpdin köp selâm kılup nidir hâliñiz hem
030/09 âhvâliñiz hoşmısız dip esenliğiniz ve şavlığınız şorap tatıvlık bile i'lâm-ı yarlıg-ı
030/10 şerif-i vâcibü'l-teşrif-i hanı oldır ki mundın burun uluğ pâdişâh ve hem uluğ ağaçamız
030/11 cânıbek giray han hâzretleriğe dost bolup ciberilgen iki yıllık uluğ hâzine uluğ elçi
030/12 başıñuz ve sipâhiñüz giregöri ve yazuçıñız giregöri bile uluğ ağaçamız cânıbek giray han
030/13 zamân-ı şeriflerinde ciberilgen defterçe kuşursız kelüp dâhil-i hâzinemiz bolup tatıvlık bile biz uluğ
030/14 pâdişâh 'inâyet giray han hâzretlerimizge ciberilgen muhabbet-nâmeñüzni keltürüp kilgen uluğ elçi
030/15 başıñuz giregörini ve yazuçıñız giregörini öz köriniş kılurğa hem buyurdık ve bik
030/16 muhabbetlik bile bitilgen hatlarıñızni hem rahîmlik bile aldık uzun uzak dost tatıvlık

030/17 sözleriñizni hem tıñlap aldık sipāhîñüz hem uluğ elçi başıñuzda bolsa [...]
030/18 sözleriñüzni tamāmin kuşursız yetiştirdiler sözleriñizni barça añgladık taķı
uzun uzak
030/19 barış yarış bolur içün burun ciberilgen [...]ça kūrān-ı ‘azīm üzre ant
030/20 içdik taķı uluğ ağaçamız cānıbek giray ḥan ḥazretlerünçe uzun uzakğa dik
taymay
030/21 tūrargā ‘ahd ve peymān ve şart ve imān hem kıldık inşā’allāh te‘ālā öz
sözimizde ve ‘ahd ve emān
030/22 ve şart ve peymānımızda bütün bolup tūrarmiz sözimizde her kez yalğan
bolmastur ‘ahdımızda āslā ḥilāf
030/23 imestür taķı kardaşımız qalğa ḥüssām giray sulṭān ḥazretleride ve nūre’d-dīn
sa‘ādet giray sulṭān
030/24 ḥazretleride ve oğlımız šāhīn giray sulṭān ḥazretlerin ve kardaşımız qalğa
sulṭān oğlu ‘ādil giray
030/25 sulṭān ḥazretlerin boynımızğa aldık taķı şırın begi uluğ qaraçı begimizni
kardaşları barça
030/26 mīrzāların ‘askeri birle taķı manķıṭ begi hem uluğ qaraçı begimizni kardaşları
barça mīrzāları
030/27 ‘askeri birle taķı buyurığımızda bolğan barça noğay törelerin çerü kişilerinde
bolsa boynımızğa
030/28 aldık her kez siz kardaşımız ḥazretleriniñ vilāyetleriğa ve qālālarığa ve köy
kentleriğada bolsa [...]
030/29 [...] ve cavlay barmaslarığa ve zarar ve ziyān kılmaslarığa ‘ahd ve emān ve
şart ve peymān
030/30 kılğanımızça ‘ōmr āḥiriğaça muḥkem tururımızni siz kardaşımızğa ma‘lūm
kılur üçün
030/31 çapķunımız kudvetü’l-emāsil ve’l-ākṛān ‘osmān bu muḥabbetlik ḥaṭṭımız bile
ciberdik uluğ
030/32 ağaçamız cānıbek giray ḥan ḥazretleri bile qalay tatıvlı bolğan bolsañuz min
uluğ pādīšāh
030/33 ‘ināyet giray ḥan ḥazretlerimiz bile alay tatıv boldıñuz işbu buyurığımızça ve
şuşbu çın köñgil
030/34 bile yazılğan fermānımızğa muḥkem inam kılğaysız hem çın köñgil bile i‘tikād
kılğaysız dip
030/35 bildirdik alay bolsa min uluğ pādīšāh kırım ḥanı sa‘ādetlü ‘ināyet giray ḥan
ḥazretlerimiz
030/36 buyurdumki tatıvlı bile yazğan ḥaṭṭımızğa alay inam kılğay irdiñiz taķı bu
söyleşgen sözümüzçe
030/37 ve yazılup könderilgen defterimizçe uluğ ḥazīnemizni hem koltķamızni hem
bölek-i selāmlarımızni
030/38 yaḥşı tamām yibergeysiz kiyiş tonların yaḥşı özümüz keyikī dilerin cibergey
irdiñiz taķı
030/39 yaķın bolğan ağalarımızğa ve barça qullarımızğada bolsa defterimizçe
tiyişlerin kuşursız
030/40 cibergey irdiñüz taķı ḥarem-i ḥāşşamız begimlerimizge bigeçlerimizgede bolsa
qumğançılarımızğada
030/41 bolsa ve dört ḥādım-ı ḥarem-i ḥāşşa ağalarımızğada bolsa [...]larımızğada
bolsa

030/42 tiyişlerin tamām cibergey irdiñüz taķı barça tiyiş kile turğan kişilerden ağaçamız cānıbek giray
030/43 ħan ħazretleri zamānında qalay tiyişleri kile turğan bolsa bizim zamānımızda hem alay cibergey
030/44 irdiñüz ta kim uluğ ħazīnemiz kilgende uruş talaş bolmağay irdi dip buyurdıķ taķı
030/45 sa‘ ādetlü uluğ qalğa sultān ħazretleriğada bolsa öz ħazīnelerin qūşūrsız hem tamāmı cibergey
030/46 irdiñüz taķı yaķın bolğan ağalarığa ve yaķşı qullarığada bolsa qaysı burundan tiyişleri
030/47 kile turğan yaķın işik kişilerigede bolsa tiyişleri tamām cibergey irdiñüz taķı ħarem-i ħāşşalarında
030/48 bolğan beyimleriğa ve bigeçleriğada bolsa ve qumğançlarığada bolsa ve ħādım-ı ħarem-i ħāşşa ağalarığada
030/49 bolsa ve dōrt iç oğlanlarığada bolsa tiyişleri barçasığa tamāmı qūşūrsız hem eksiksiz
030/50 cibergey irdiñüz tiyişleri tamām kilgey irdi ta kim tiyişler sebebli bulay alay söz bolmağay
030/51 irdi dip buyurdıķ taķı qardaşımız uluğ pādīşāh nūre’d-dīn sultān ħazretleriğada bolsa
030/52 alarnıñ özlerige kile turğan ħazīnelerin ve qoltqaların ve yaķşı bölek-i selāmların hem cibergey
030/53 irdiñüz qūşūrsız burunğı ‘ ādetçe kilgey irdi taķı yaķın bolğan ağalarığada bolsa qaysı
030/54 tiyiş kile turğan işik qullarığada tiyişleri eksiksiz cibergey irdiñüz taķı alarnıñ hem
030/55 ħaremleride bolğan beyimlerige bigeçleriğada bolsa ve ħādım ħarem ağalarığada bolsa tiyişleri tamāmı
030/56 kilgey irdi qūşūrsız hem cibergey irdiñüz dip buyurdıķ ta kim tiyişleri sebebli bulay alay
030/57 söz bolmağay irdi uluğ elçileriñüzde bolsa tiyişleri kile turğan kişilerden söz
030/58 söyleşmegey irdiler anıñıçünkim iki arada tiyiş sebebli köp söz bola turğandır siz qardaşımız
030/59 ħazretleriğa ma‘ lūm bolsun dip ħaṭṭ bitildi taķı min uluğ pādīşāh qırım ħanı ‘ ināyet giray
030/60 ħan ħazretlerimiz siz qardaşımız uluğ pādīşāh ħan ve hem uluğ bey miḥayla fideraviç cümle
030/61 rusnıñda bolsa ħükümdarığa ma‘ lūm qılurmız kim öz oğlım şāhīn giray sultān ħazretleriğa
030/62 şāhāne tiyişler hem yaķşı ve hem uzun ve hem bol keynig tonlar ciberip pādīşāhāne ri‘ āyetler
030/63 itgeysiz ve öz kızlarımız uluğ ħanī sultān ‘ āyşe sultān-ı ħanī taķı ortançısı kelim
030/64 sultān-ı ħanī ve andın kiçisi ferruḥ sultān-ı ħanī dāmat ‘ iffet-hümā ħazretleriğada bolsa uşlay oq
030/65 pādīşāhāne tiyişlerin ciberip ħan kızlarığa bolğan ri‘ āyetler ve şay ħürmetler bile ikrām qılğaysız

030/66 taķı ķalķa sultān ķazretleriniķ kızları ve ōz oķlı bolķan ‘ādil giray sultān ķazretleriķa
030/67 řāhāne tiyişlerin ve iki ķanī sultān dāmat ‘işmet-hümā ķazretleriķa řāhāne tiyişlerin ciberip
030/68 ri‘āyet itgeysiz taķı vālidemiz ve uluķ anamız uluķ beyim ķazretleriķa taķı ķardařımız fātma
030/69 sultān-ı ķanī taķı kelim sultān-ı ķanī taķı feraķ sultān-ı ķanī taķı sa‘ādet sultān-ı ķanī taķı mübārek
030/70 sultān-ı ķanī taķı ķutlu sultān-ı ķanī taķı zeliķā beyim ve ķanī zāde beyim ķazretleri dāmat ‘işmet-hümā
030/71 barķaları ōz ķardařlarımız tururlar taķı ķalķa sultān ķazretleriniķ begzāde beyim ķazretleri
030/72 ve nūre‘d-dīn sultān ķazretleriniķde bolsa uluķ beyim ķazretleriķa řāhāne tiyiřlerin virūp
030/73 yaķřı nimerseleler cibergeysiz kiyiş ũon şavşar ũon ve şırtı ũon ve şarın ũon bile barķa
030/74 ķanīler ķardařlarımıznı ve beyimlernide bolsa alay oķ berāber tiyişler bile ri‘āyet ve ikrām bile
030/75 şaylap cibergeysiz ta kim bizūm daķı mübārek ķātrımız ķoř bolķay irdi aķaķamız cānıbek giray
030/76 ķan ķazretleri zamānında bolķan tiyişlerden yaķřı ve andan artıķ tiyişler bile işbu ķanīler
030/77 ķardařlarımıznı şaylap ķātrımız iķūn ri‘āyetler itgeysiz taķı mübārek taķt-ı sa‘ādet
030/78 baķtımıznı ta‘zīm ve tekrīm kılıp uluķ ķazīnemizden bařķa ķoltķaylarımıznıda hem cibergey irdiñūz
030/79 anıñiķūn kim aramızda muķabbet tatıvlıķ artıķ bolur ve hem yaņķı ķan bolup atamız yurtıķa kilgen
030/80 sebebli sizden tilek kıla ķaķt yazdıķ ta kim uzun uzaķ iki yurtnıñ arasında elķilerimiz
030/81 ķorķısız barıp kilūrķe delālet bolur irdi taķı min uluķ pādīřāh sa‘ādetli ‘ināyet giray
030/82 ķan ķazretlerimiz siz ķardařımız uluķ pādīřāh ķan ve hem uluķ bey miķayla fideraviķ barķa
030/83 urusnıñ ķūķūmdāriķa buyururuz kim ōzūmizķe ķıdmet itgen uķurımızda zaķmet tartıp
030/84 ķullıķ kılķan emekdār aķalarımız hem yaķřı ķullarımız vardır mundın burın yollı yollarıñķa
030/85 defterķe yazup ciberdik ve ol defterķe hem mūhrimiz řaldıķ ol ķazaķdař manşıbsız aķalarımızķa
030/86 yazķanımızķa tiyiřlerin ciberip kūn ilgeride bolsa cibergey irdiñūz ta kim aramızda uzun
030/87 uzaķ yaķřılıķ ve dostlıķ ve muķabbetlik bāķī bolıp ‘ōmr āķiriķaķa ķaymay tūrurķa delālet kılur
030/88 nimerseleler bile buyuruķımızda tūrķaysız taķı min uluķ pādīřāh ‘ināyet giray ķan ķazretlerimiz
030/89 siz ķardařımız uluķ pādīřāh ķan ve hem uluķ bey miķayla fideraviķ cūmle rusnıñ ķūķūmdāriķa

030/90 buyurırmiz kim ton kazağı digen hırsızlar k̄ara denġizge çıkup anatolı rûm ili yaķalarında
030/91 ‘oşmānlı vilāyetlerin çapup yaġma ve ġāret itip ve kırim vilāyetiniñ taķı denġiz yaķalarında bolġan
030/92 kentlerimizni ve şehirlerimizni ve k̄ālālarımızni çapup mālların talap özlerin esir itip
030/93 şulh ve şalāhnı ve dostlqnı bozarday iterler alarnıda bolsa bek muhkem zabt itip k̄ara denġizge
030/94 çıkarmaġay irdiñüz dip buyurırmiz anıñçün kim uluġ pādīshāh hūnkār hāzretleriniñ vilāyetleri
030/95 apulsa biz uluġ pādīshāh hāzretlerimizge ol sebebli siz k̄ardaşımıznıñ vilāyetin çapmak emr iterler
030/96 bolsa küç bolur dostlq k̄ardaşlq bozılır ol huşūdın ma‘lūmıñuz bolur içün tatıvlq
030/97 bile siz k̄ardaşımızge i‘lām itdik ve uzun uzak dostlq üçün buyurdıķ barça buyuruġımız
030/98 tıtip haıtımıza bolurday bolsañuz bizim daıı siziñ vilāyetleriñüzge ve köy kentleriñüzge ve it
030/99 k̄ālālarıñuzġa kerek özümüz ‘ināyet giray han hāzretlerimizden kerek k̄alġa sultān hāzretlerinden kerek
030/100 nūre’d-dīn sultān hāzretlerinden kerek oġlım şāhīn giray sultān hāzretlerinden ve kerek ‘ādil giray
030/101 sultān hāzretlerinden ve barça buyuruġımızda bolġan ‘asker kişilerimizden zarar ve ziyān bolmastur
030/102 barça nimerselerni mübārek boynımızġa aldık siz k̄ardaşımız daıı hāırıñız hoş tıtip barça
030/103 sözlerimizge i‘timād kılıp tileklerimizni tamāmı cibergeysiz dostlq şerāitin yerine kiltürgeysiz
030/104 ve k̄ardaşım k̄alġa sultān hāzretlerindin ve nūre’d-dīn sultān hāzretlerinden barġan muhabbetlik yarlıġ-ı
030/105 şerīflerige ‘amel ve i‘tikād itgeysiz taķı oġlım şāhīn giray sultān ve k̄arındaşım oġlı
030/106 ‘ādil giray sultān hāzretlerindin hem barġan elçilerige ve yazılġan muhabbet haıtlarıġa hem i‘tikād
030/107 itgey irdiñüz dostlq şartlarında bolsa tamāmı yerine kiltürip öz sözleriñüzde
030/108 muhkem turġay irdiñüz ve ol manşıbsız aġalarımızġada bolsa mundın burun ciberilgen defterçe
030/109 tiyişler cibergey irdiñüz dip öz yaġşı saylı inamlı atalarımızġa kullıķ k̄ıla kilgen
030/110 kart ihtiyār k̄ulımıznıñ oġlı kuş çapķunımız ‘oşmān ciberdim
030/111 ve buyurdumki işmār itgen barça avız cevāblarımızni aytġanda inam k̄ılġaysiz ol sözler
030/112 barçası benim sözim emrimdir uşlay ma‘lūm itip uluġ hāzīnemizni burun soñġ
030/113 barġan defterçe ciberip ve hem hāzīneden başķa çok koltķada
030/114 cibergeysiz dip haıt bitildi tārīh mīñġ kırķ beş
030/115 rebī‘yū’l-āġirniñ āġirinde uluġ peyġamberimiz hāzret-i muġamed
030/116 ü’l-mustafā şallā’llāhu ‘aleyhi ve’s-sellemniñ hicretinden

030/117 bi-maḳām-ı şahrā-yı JANH
030/118 ḥan ‘ināyet giray bin ḡāzī giray ḥan

No 33: İnayet Giray Han’dan (bin Gazi Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e (Rebiyülevvel ayının sonu 1046 / Ağustos-Eylül 1636)

- Zernov 1864/2009: 150

033/01 ‘ināyet giray ḥan bin ḡāzī giray ḥan sözüümüz
033/02 āllāhu tebāreke ve te‘ālānıḡ lüṭfı ve ‘ināyeti ve fuṣl ü iḥsān-ı bī-nihāyeti ve server-i kā’ināt
033/03 ve ḥülāşa-i mevcūdāt ḥātemü’l-enbiyā şefi-i rûz-i cezā ā’nī ḥāzret-i muḥammed muştāfā şallā’llāhu te‘ālā
033/04 ‘aleyhi ve’s-sellemnıḡ mu‘cizāt-ı keşirü’l-berekātı ve āl u āşḡāb-ı ‘izām u çehār-yār-ı ‘ālī-maḳām rızvānu
033/05 ‘illāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘innıḡ rûḡāniyyeti birlen uluḡ orda uluḡ yurtnıḡ ve taḡt-ı
033/06 kırımınıḡ ve şansız köp tatarnıḡ ve şaḡıssız noḡaynıḡ ve tav ara çerkeçnıḡ ve tat
033/07 bile tavḡaçnıḡ ve barça köp dīn-i mübīn ve islām-ı güzīnnıḡ uluḡ pādīşāhı bolḡan devletlū
033/08 ve şevketlū ve ‘adāletlū ve muḡābbetlū ve seḡāvetlū ve şecā‘atlu ‘ināyet giray ḥan bir ḡāzī giray
033/09 ḥan bin devlet giray ḥan dāme fī-ḡıfz-ı rabbenāyü’l-musta‘ān ḥāzretlerimiz uluḡ [...]
033/10 uluḡ yurtnıḡ [...] taḡt-ı mosḡov [...] urusnıḡ ve purusnıḡ ve barça köp ḡıristiyanınıḡ
033/11 uluḡ pādīşāhı bolḡan ḡarındaşımız uluḡ pādīşāh ḥan ve hem uluḡ bey miḡayla fideraviç cümle
033/12 urus [...] pādīşāhı ve ḡükümdārı birlen yaḡsı
033/13 ḡarındaşlıḡda ve dostlıḡda ve muḡābbetlikde boldıḡ bu kündin kün ilgerüde bolsa oḡul oḡulḡa ve ‘ömr
033/14 āḡiriḡaçā her yerde dostına dost ve dūşmānına dūşmān bolurmiz ve her yerde dūşmānımız bolsa ikevimiz
033/15 bir bolup turırḡa ve her kim biz uluḡ pādīşāh ‘ināyet giray ḥan ḡāzretlerimizge dūşmān bolsa ol siz ḡarındaşımız
033/16 ol siz ḡarındaşımız uluḡ pādīşāh ḥan ve hem uluḡ bey miḡayla fideraviç cümle rusnıḡ
033/17 pādīşāhı ve köp memleketlernıḡde bolsa pādīşāhı ve ḡükümdārıḡada bolsa dostdur ve daḡı her kim
033/18 biz uluḡ pādīşāh ‘ināyet giray ḥan ḡāzretlerimizge dūşmān bolsa ol siz ḡarındaşımız
033/19 uluḡ pādīşāh ve hem uluḡ bey miḡayla fideraviç cümle rusnıḡ pādīşāhı ve köp
033/20 memleketlernıḡde bolsa pādīşāhı ve ḡükümdārıḡada bolsa dūşmāndur ve daḡı her kim siz ḡarındaşımız
033/21 uluḡ pādīşāh ve hem uluḡ bey miḡayla fideraviç cümle rusnıḡ pādīşāhı ve köp
033/22 memleketlernıḡde bolsa pādīşāhı ve ḡükümdārıḡa dost bolsa ol biz uluḡ pādīşāh

033/23 ‘ināyet giray han hāzretlerimizge bolsada dostdur ve her kim siz qarındaşımız uluğ

033/24 pādīshāh ve hem uluğ bey mihayla fideraviç cümle rusnıñ ve köp memleketlerniñde bolsa

033/25 pādīshāhı ve hūkümdārı birlen düşmān bolsa ol biz uluğ pādīshāh ‘ināyet giray han

033/26 hāzretlerimizge ve qarındaşlarımız qalğa hūssām giray sultān hāzretleriğa ve nūre’d-dīn

033/27 sa‘ ādet giray sultān hāzretleriğa ve oğullarımız shāhīn giray sultān ve ‘ādil giray

033/28 sultāngada bolsa düşmāndur ve dağı kün ilgerü biz uluğ pādīshāh ‘ināyet giray

033/29 han hāzretlerimizge ve qarındaşlarımız qalğa hūssām giray sultān hāzretleri ve nūre’d-dīn

033/30 sa‘ ādet giray sultān hāzretleri ve ğayr qarındaşlarımız ve oğlanlarımız sultānlar ve hasmlarımızda

033/31 bolsa karaçılarımız ve beylerimiz ve ağalarımız ve mīrzālarımız ve kırım yurtında bolğan her kişilerimiz

033/32 ve dağı sultān oğlu ve devey beyniñ tohumu ve ğayrı il kişilerimiz ve cümle karayim ve noğay

033/33 kişilerimiz siz qarındaşımız uluğ pādīshāh han ve hem uluğ bey mihayla fideraviç cümle

033/34 rusnıñ pādīshāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādīshāhı ve hūkümdārınıñ vilāyetine cavlay

033/35 barmaşğa ve kirmalarını ve yerlerini cavlamaşğa ve eger her qaysı bizim ‘asker kişilerimiz

033/36 siz qarındaşımıznıñ vilāyetindağı her qaysı kirmalarını ve kişilerini cavlasalar ve cavlap

033/37 alıp biz pādīshāhğa kiltürseler bizde bolsa uluğ pādīshāh ol kişilerimizniñ haqlarındın

033/38 kilürge ve kiltürgen esīrlerini ve alğan mallarını tapturıp siz qarındaşımızğa yulıvsız kaytarıp

033/39 birürge ve eger siz qarındaşımız uluğ [...]

033/40 [...] ve köp memleketlerniñde bolsa pādīshāhı ve hūkümdārınıñ

033/41 voyavodaları ve ‘asker kişileri bu barışık zamānında bizim ilimizni cavlasalar ve cavlap alıp

033/42 siz qarındaşımızğa kiltürseler siz qarındaşımızda bolsañız uluğ pādīshāh ol kişileriniñizni

033/43 tutup haqlarındın kilürge ve alğan mallarını ve esīrlerini yulıvsız kaytarıp birürge ve her kaçan kim

033/44 siz qarındaşımız uluğ pādīshāh ve hem uluğ bey mihayla fideraviç cümle rusnıñ

033/45 pādīshāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādīshāhı hūkümdārınıñ elçileri ve çapğunları

033/46 ve bāzīrgānları ve sipāhileri her kayda ciberilgen bolsalar ve bizler uluğ pādīshāhınıñ vilāyetlerimizdin

033/47 aşı kaytar bolsalar ve eger ğayr pādīshāhlardın bolsada siz qarındaşımızğa elçiler ve çapğunlar ve bāzārgānlar

033/48 ciberilgen bolsalar ve siz qarındaşımıznıñ elçilerini ve bāzīrgānlarını ve her qaysı elçiler ve sipāhiler

033/49 ve bāzīrgānlar vilāyetimizdin aṣa siz qarındaşıımızğa barur bolsalar bizim hīç
kaysı kişilerimiz
033/50 anlarını [...] hīç bir türlü yamanlık ve zarar ve ziyān itmesge ve tutkavsız
033/51 yiberürge ve daḥı her kaysı kişilerimiz siz qarındaşıımıznıñ her qayda
ciberilgen elçilerini
033/52 ve çapqunlarını [...] her kaysı pādīshāhlardı siz qarındaşıımızğa bara
turganlarını
033/53 biz uluğ pādīshāhnıñ kişilerimiz tutsalar ve talasalar ve bizge kiltürseler bizde
bolsa ol
033/54 kişilerimizniñ haqlarından kilürge ve alğan mallarını kaytarıp birürge
andağuk kaçan bizim
033/55 elçilerimiz ve çapqunlarımız ve bāzīrgānlarımız biz uluğ pādīshāhdın siz
qarındaşıımız uluğ
033/56 pādīshāhnıñ vilāyetinden aṣa her qayda ciberilür bolsalar ve siz qarındaşıımızğa
yetirseler
033/57 siz qarındaşıımızda bolsañız elçilerimizni ve çapqunlarımızni ve
bāzīrgānlarımızni tamğasız ve hīç
033/58 bir türlü cefāsız ve tutkavsız andağuk yiberürge niteg ol sebebli siz
qarındaşıımıznıñ elçileri
033/59 ve çapqunları ve bāzīrgānları biz uluğ pādīshāhğa veyā bir vilāyetimizdin aṣa
yürür bolsalar anlarında
033/60 bolsa tamğasız ve hīç bir türlü cefāsız ve tutkavsız qoyu birürge ve eger siz
qarındaşıımıznıñ
033/61 elçilerine ve çapqunlarına ve bāzīrgānlarına bizde cefā ve zulm bolğuday bolsa
siz qarındaşıımızda
033/62 bolsañız bizim elçilerimizge [...]imizge ve bāzīrgānlarımızge andağuk
kılurğa ol bizim
033/63 sözümüz her ne kim bu şart-nāme-i haṭṭımızda bitildi irse özgeçe bolmasğa ve
her yerde biz uluğ
033/64 pādīshāh ‘ ināyet giray ḥan ḥazretlerimiz ve qarındaşılarımız qalğa ḥüssām giray
sultān
033/65 ḥazretleri ve nūre’ d-dīn sa‘ ādet giray sultān ḥazretleri siz qarındaşıımız uluğ
pādīshāh
033/66 ḥazretleriğa ve vilāyetlerine yaḥşılık kılurğa ve hīç bir türlü yamanlık
kılmasğa ve yamanlıqdın fikir
033/67 itmesge ve siz qarındaşıımıznıñ vilāyetlerige özümüz cavlay barmasğa ve
‘ asker kişilerimizni
033/68 yibermesge niteg anıñ sebebli bu yukarıda bitilgendir siz qarındaşıımızda
bolsañız uluğ pādīshāh
033/69 ḥan ve hem uluğ bey miḥayla fideraviç cümle rusnıñ pādīshāhı ve köp
memleketlerniñde
033/70 bolsa pādīshāhı ve ḥükümdarı biz uluğ pādīshāh ‘ ināyet giray ḥan ḥazretlerimizge
ve qarındaşılarımız
033/71 qalğa ḥüssām giray sultān ḥazretleriğa ve nūre’ d-dīn sa‘ ādet giray sultān
ḥazretleriğa
033/72 ve beyimlerimizge böleklerin ve yaqın bolğan kişilerimizge yarlıqaşların
yañğıdan söyleşip

033/73 bekleşgen defter mûcibince niteg uluğ ağaçamız sa' âdetlü cānıbek giray han
hazretleri
033/74 siz qarındaşımnıñ sipāhilerinñiz timafi ve yazıcınız qalıştırad birlen söyleşüp
bekleşgen
033/75 söz berince cānıbek giray han hazretleri öz mühürleriyle mühürlep yiberen
defter mûcibince
033/76 bir nerse eksiksiz yiberürge ve dağı biz uluğ pādışāh 'ināyet giray han
hazretlerimiz
033/77 ve qarındaşlarımız qalğa hüssām giray sultān hazretleri ve nûre'd-dīn sa' âdet
giray
033/78 sultān hazretleri ol defterdin ziyāde siz qarındaşımnıñ sipāhilerindin hiç
nerse
033/79 sormasğa ve taraflarımızdın dostlığa mûte'allıq her nikim murād olunursa
müsā' âdet olunmaq üzre
033/80 ve şimdiki bitilgen şart-nāme-i haţtımızça siz qarındaşımnı uluğ pādışāh birlen
'ömr āhiriğaça taymay
033/81 muhkem qarındaşlıqda ve dostlıqda ve muhabbetlikde boldıq ol biz uluğ
pādışāh 'ināyet giray han
033/82 hazretlerimiz ve qarındaşlarımız qalğa hüssām giray sultān hazretleri ve
nûre'd-dīn
033/83 sa' âdet giray sultān hazretleri özimiz içün ve oğlanlarımız içün ve hısımlarımız
033/84 içün ve qaraçılarımız içün ve beylerimiz içün ve mırzalarımız içün ve ulan
kōnilerimiz içün
033/85 ve cümle kıırım ve noğay 'asker kişilerimiz içün cınlıq ayılıp qurān-ı 'azīm ü
furkān üstünde şart
033/86 kıldıq ve anlarını men' iterge ve irig birmesge ve siz qarındaşımnı uluğ pādışāh
han ve hem uluğ
033/87 bey mihayla fideraviç cümle rusnıñ pādışāhı ve köp memleketlerniñde bolsa
pādışāhı ve hükümdarı
033/88 birlen işbu bitilgen 'ahd-nāme-i haţtımızça muhkem qarındaşlıqda ve dostlıqda
ve muhabbetlikde boldıq ve bu şart-nāme-i
033/89 haţtımızğa öz altun bayşamızı tahturduq tahtgāh-ı şerifimiz bağcesarāyda
tarih peygamberimiz
033/90 hazret-i muhammed muştafa şallā'llāhu 'aleyhi ve's-sellemniñ hicretidin
miñ kırk altıda mübarek
033/91 rebī' yū'l-evvel ayınıñ āhiride
033/92 han 'ināyet giray bin gāzī giray han bi-maķām-ı pāy-ı taht-ı bağcesarāy

**No 36: I. Bahadır Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail
Fedoroviç'e (Zikade ayının sonu 1047 / Mart-Nisan 1638)**

• Zernov 1864/2009: 190

036/01 hüve'l-ğanīyü'l-mu' tīyü'l-mu' in
036/02 bahadır giray han bin selāmet giray han sözümüz
036/03 uluğ orda ve uluğ yurtnıñ taht-ı kıırımniñ ve deşt-i kıpçaqnıñ ve şansız köp
tatarnıñ
036/04 ve sağışsız noğaynıñ ve tağ ara çerkeçniñ ve tat bile tavğaçnıñ ve barça köp
dīn-i mübīn ve islām-ı

036/05 güzînniñ uluğ pâdişâhı ve uluğ kırim hanı sa‘ âetlü ve şecâ‘ atlü ve sehvâetlü
nuşretlü bahâdır giray
036/06 han dâme fî-hıfz-ı rabbenâyü’l-musta‘ân fî’s-sefer ve’l-hazar ilâ yevmü’l-
mizân hâzetlerindin uluğ orda
036/07 ve uluğ yurtnıñ ve uluğ urusnıñ ve köp ulusnıñ ve köp hıristiyanıñ qardaşım
uluğ
036/08 pâdişâh han hem uluğ bey mihayla fidaraviç barça urusnıñ pâdişâhı ve köp
036/09 memleketlerniñde bolsa hükümdârığa köpdin köp selâm kılup nidir hâliñiz
hem ahvâliñiz yahşı mı siz
036/10 hoşmı siz dip esenligiñiz ve şavlıgıñız şorap tatıvlık bile i‘ lâm-ı yarlıg-ı şerif-
i hanı oldır ki
036/11 teñgri tebâreke ve te‘âlâ ‘inâyeti ve hâzet-i hudâ-yı celle şa’nehu ve tevâlî
hidâyeti yâri bolıp kırim yurtı
036/12 bâri te‘âlâ hâzetlerindin min uluğ pâdişâh bahâdır giray han hâzetlerimizge
müyesser ve erzânî
036/13 bolıp uluğ ecdâd-ı ‘izâm ve uluğ âbâ-yı kirâmımıznıñ taht-ı ‘adâlet-bahtı öz
zât-ı hâcistemiz bile
036/14 müşerref bolğan sebebli ‘inâyet-i bâriğa köp şükrler kılup köpdin köp hamd ü
şenâlar edâsıdan
036/15 soñra yakın ırağ dostlarımızğa tatıvlık bile hañt yiberdik irse siz qardaşımız
hâzetleriğa
036/16 taqı yahşı işik kullarımızdan kudvetü’l-emâsil ve’l-aqrân uluğ çapkunımız
bolğan kulum zâl zide
036/17 kadruhını hañt yazup muhabbetlik ve hem rañimlik bile uzun uzak dost bolur
içün barça
036/18 dostlık sözini söylep yibergen irdik siz qardaşımız dostlıgıñızda tapulmay ton
kazağıñızğa
036/19 azav kermanın aldırğan soñ biz taqı kördik siz qardaşımıznıñ bizge ve iki
yurtnıñ yahşılığığa
036/20 köñülleri bolsa bulay işler bolmazdı dip siziñ vilâyetiñüzge barırğa birkaç biñ
kişige icâzet
036/21 bergen irdik ol kişilerimiz barıp kelgen soñ artlarından siz qardaşımız uluğ
pâdişâh han
036/22 ve hem uluğ bey mihayla fidaraviç barça urusnıñ hükümdârı hañt yazup
kullarıñızdan
036/23 simon astafoviç azpolske ve yazıcı şavo azvero ve tilmaç kullarıñızdan tilmaç
al muhammed min uluğ
036/24 pâdişâh bahâdır giray han hâzetlerimizge ciberip ki meniñ bu işlerden haberim
ve âgâhım yoqdır
036/25 dipsiz bir alay sürüg qazaqdır bir işdir işlepdiler bir men burunğı sözniñ ve
‘ahd-ı imân ve şart-ı
036/26 peymânıñ üzremen dip hañtıñızda yazupsiz ve kelgen kullarıñızgada avızdan
şimâr kılupsiz ol
036/27 ‘ahdnıñ üzerinde hâzineñüz taqı çıkartduq adam köndürüp aldırğaysiz dipsiz
siz qardaşımız uluğ
036/28 pâdişâh han hem uluğ bey mihayla fidaraviç hâzetlerindin elçi kelgen soñ
curtımıznıñ

036/29 yahşılığın tiler karaçılarımızni ve yahşı ağalarımızni ve işik kullarımızni
köriniş sarayımızğa da' vet
036/30 kılup adamlar ne dersiz men bu vilâyetge yañı keldim aḥvâl bilmem qardaşımız
uluğ pâdişâh ḥan hem
036/31 bey miḥayla fidaraviç ḥazretleri bizge elçi ciberip elçisi bile ḥaṭṭ yazıp ḥaṭṭında
bulay
036/32 dipdir ve avız bulay şımâr kılupdır degenimizde barçaları pâdişâhsiz siz
â' lemsiz lakin bu kelgen
036/33 elçide bölek-i selâmları barmıdır yokmıdır [...] dedigimizde bu ne sözdür bunıñ
sizge dostlığı qardaşlığı
036/34 bolsa bölek-i selâm niçün cibermezdir kırım kırım bolğalı ve moskov moskov
bolğalı bulay elçi işbulay
036/35 nesne körgenimiz ve işitgenimiz yokdır qardaşıñuzdan sizge elçi kelgeyde
bölek-i selâmı bolmağay bâḥuşuş
036/36 babañuz tahtına yañğı kelüp ' azamet birle ḥan bolğaysiz dip barça yahşılarımız
bulay
036/37 deyişdiler bizimde bolsa ḥâṭr-ı şâhânemizğa hoş kelmedi âbâ-yı ecdâdımız ve
ağaçlarımız ḥanlar
036/38 zamânıda bölek-i selâm kelgeyde bizim zamânımızda kelmegey dip alayda
bolsa merḥamet-i pâdişâhânemiz
036/39 vücûda kelüp mücerred iki yurtñiñ re'âyâ ve fuḳarâsı râḥat ve tınç bolsun dip
capḳun cibermek
036/40 üstinde iken ḥalk arasında bir söz şâyî' oldıki qardaşıñuz uluğ pâdişâh ḥan hem
uluğ
036/41 bey miḥayla fidaraviç ḥazretleri sizge şulay bulay dip elçi ve adam ciberedir
ve ḥazîne beredir
036/42 lakin azav kermanına imdâd ciberedir ve azuk cebeḥâne ciberip berkitmek
üzerindedir didiler fi'l-vâkı'
036/43 alay bolsa bu sözler gerçek bolsa dostlık ve qardaşlık bolınmaz imiş alayda
bolsa bu sözniñ
036/44 aşlı yokdır ḥalk sözdür deyü siz qardaşımız uluğ pâdişâh ḥan uluğ bey miḥayla
fidaraviç
036/45 ḥazretleriğa yahşı işik kullarımızdan ḳudvetü'l-emâsil ve'l-aḳrân işbu uluğ
capḳunımız bolğan
036/46 toḥtamış atalık zide ḳadruhını yiberdim buyurdım ki eger bizim ile evvelki
kibi taymay uzun uzak
036/47 dost qardaş bolğuday bolsañuz bizde bolsağ ağaçlarımız zamânıda kele turğan
ḥazînelerni
036/48 alup ḳabûl iteyiñ ve azav kermanıñ anaḥtarın berüp ciberirday bolsañuz ve
ḳolḳalarımızni artığı
036/49 bile ve bölek-i selâmlarımızni kemitmey ciberirseñüz ke'l-evvel dost ve qardaş
bolur irdik ol yosunça
036/50 ötgen ve çıḳğan iki ḥazînemizni alayık ḳabûl ḳılayık yok yok meniñ azavdan
ḥaberim yokdır benim
036/51 azavğa imdâdım yokdır azık bermem cebeḥâne bermem ve kişi cibermem siziñ
bile itdügim ve ağaçlarıñuz
036/52 ile itgen yeminniñ üzerindemen der bolsañuz nâme-i humâyûnım birle defter
tüzüp cibergenmen

036/53 hazinelelerimizni ve kardeşlarım ve vâlidemiz ana beyim hâzretlerni ve sultânların ve oğullarımızı ve beyimlerni
036/54 ve hanılarni ve sultânların oğullarını ve köp karaçılarımızı ve kırırda tiyış ala kelgen kullarımızı
036/55 özimizge hizmet itgen uğrumızda zahmet tartıp kullık kılğan emekdâr ağalarımızı ve kolğalarımızı
036/56 cümlesin defter kılup cibergenimiz bu defterde bolğanın cibirip azavğa imdâd cibermegiday bolsañuz
036/57 ke'l-evvel dost ve kardeş bolup 'ömr âhırığaça taymay uzun uzak tırırğa 'ahd-ı peymân ve şart-ı
036/58 imân hem kılurmiz ve altun bayşalı uluğ 'ahd-nâmemizni hem elçi başıñuzğa berüp ciberrürmiz
036/59 inşâllâh te'âlâ öz sözimizde ve 'ahd ve amân ve şart-ı peymânımızda bütün bolıp turarmiz sözimizde
036/60 herkez yalğan bolmastur herkez 'ahdımızda hilâf imestür azav kermanına sa'âdetlü pâdişâh tarafından
036/61 tonanma-yı humâyûn ta'yîn olunup rûz-ı hazdan sonra kelmek üzredirler inşâllâh te'âlâ 'azamet
036/62 ile kendimiz dahı bi'z-zât cümle kırım 'asker ve ulu noğay ve küçük noğay ve manşür oğulları ile
036/63 dostlığınızda tapılursañuz mu'cizât-ı muhammedü'l-muštafânındır deyü azav üzerine varmak tedârikindeyüz
036/64 haq te'âlâ hâzretleri mu'in-i zâhir ola siz karındaşımız uluğ pâdişâh han hem uluğ
036/65 bey mihayla fidaraviç hâzretleriğe iki tarafından yol koyup nâme-i humâyûnımız yazup
036/66 köndermişüzdir her kangını kabûl iderday bolsañuz bargan uluğ çapkun elçimizni bir kün burun
036/67 cibergeysiz ve taqı könderilgen defterimizge bulay alay dinilse cânıbek giray han bir başlı bir adam
036/68 idi ve tama'-ı hâm-ı gâlibçe idi e'l-hamdü'l-illâhi te'âlâ bizim bu kadar karındaşlarımız ve bu kadar oğullarımız
036/69 kızlarımız var han oğullarına ve kızlarına tiyış virile kelmiş ve bu tarafda ala kelmişler bizim zamân-ı
036/70 'adâletimizde kelmek olurmı ve bu kadar karaçılarımızı defter itmişizdir evvelden bu kadar begler karaçılar
036/71 ala kelmişler bunlar dahı isterler e'l-hamdü'l-illâhi te'âlâ ecdâdımızdan beri bu cemi'yyet olmamış
036/72 âllâhu te'âlâ virdi bizim zamân-ı devlet-i 'unvânımızda keldiler lâzım keldiki anlar dahı tiyış alalar ve virile
036/73 bizim tama'umuz yok mücerred ıslâh-ı 'âlem içündür isterizki iki yurtnıñ re'âyâ ve fuqarâsı râhat ve tınç
036/74 olalar yok yok meniñ bu kadar tiyış vermege iktidârım yokdır dinilse azav kermanınıñ anahtarı
036/75 ve kânûn-ı kadim üzre virilü kelen hâzinerimiz ve köp kolğalarımız bile şulh ve şalâh bolurmiz dip
036/76 öz yahşı saylı inamlı atalarımızğa kullık kıla kelgen kart ihtiyâr kişimizniñ oğlu

036/77 öz kişimiz uluğ çapķun başımız toŗtamıř atalıķnı yiberdim ve avızdan barça sözlerimizi
036/78 söylerge ıřmār itip buyurdım ŗarafımızdan her ne söyler bolsa inam ķılğaysız ol sözler barçası
036/79 benim szim benim emrim turur uřlay ma‘lūm itgey irdińiz ve iřbu uluđ apķunımıznı siz ķardařımızǵa
036/80 elli kūn bolcal berūp cibergenimiz sizde bolsańuz sözimizde tapulsańuzda tapulmasańuzda bolcalından
036/81 ozdurmay yine iřbu uluđ apķunımıznı bizge cibergeysiz anıńıķūn kim inanǵan ķullarımızdan irūr
036/82 elbette toŗtamıř atalıķ ķulumıznı bolcalǵa cibergeysiz sözimizde tapulurday bolsańuz inřa‘
036/83 āllāh te‘ālā uluđ ‘ahd-nāmemiz bile altun bayřalı ‘ahd-nāmemizni elçi bařıńuz bile özümüz ķurān
036/84 űzre ānt iūp ķardařımız ķalǵa sulŗān ŗazretleride bolsa ve nūre‘d-dīn sulŗān ŗazretleride
036/85 bolsa zleri ķurān űzre ānt iūp bizden ve anlardan siziń memleketlerińuzǵa ve köy kentlerińuzǵa
036/86 ŗazar ve ziyān bolmaķ iŗtimālī imestūr ve ķırım ve noǵay ‘askerinden daķı cavlay kim irse barmastur
036/87 hemān dostlıķ ķardařlıķ ķā‘ idelerin siz ķardařımız ķılurday bolsańuz dip ŗatt bitildi tāriķ
036/88 peygāberimiz ŗazret-i muŗammedū‘l-muřtafa‘ šallā‘llāhu ‘aleyhi ve’s-sellemniń hicretiden miń
036/89 kırķ yedide zi‘l-kā‘ deniń āhiride
036/90 bi-maķām-ı dārū’s-salŗanatū‘l-‘aliyye baǵe-sarāyū‘l-maŗrūsa
036/91 ŗan bahādır giray bin selāmet giray ŗan
036/92 taķı iki szimüzniń birinde tapılup dost ķardař bolǵuday bolsańuz iki ŗazīnemiz
036/93 almaǵa barurda ŗimāyetińuz bolǵan cān timūr bey ta‘yīn bolıńan ķullarımız bile ŗazīnege barırda iki
036/94 ŗazīneniń bergisin kemitmey bergeysiz řaķ řaķ řaķ

No 53: I. Bahadır Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav’a (Rebiyūlahir 1050 / Temmuz-Aǵustos 1640)

- Zernov 1864/2009: 252, Kolodziejczyk 2011: 926

053/01 hūve‘l-mu‘īn
053/02 bahādır giray ŗan sözümüz
053/03 āllāhu tebāreke ve te‘ālā ŗazretine kp řūkūrler ve peygāberimiz ŗazret-i muŗammed ‘aleyhi’s-řalavāt ŗazretlerine
053/04 köpdin kp řalavāt ve taŗiyyāt ķılǵanımızdın řońra uluđ orda uluđ yurtnıń taŗt-ı ķırımıń
053/05 uluđ ŗan-ı ‘aẓimū’s-řānı bahādır giray ŗan ŗazretlerindin ŗāliyyā leyh memleketiniń ve litvaniń ve kp
053/06 urusnıń ve purusnıń pādiřāhı bolǵan ķardařımız viladislaw ķıralǵa bu yūzden ‘ahd-nāme-i

053/07 humâyûnumdur ki zîkr olunur âllâhu tebâreke ve te‘âlâ ‘amme nevâluhu ve tevâlî hâzretleri öz lütfundan min şâh-ı ‘adâlet
053/08 nişânı bu zamân-ı sa‘âdet-evânda şâh-ı cihân ve halîfe-i devrân idüp sūdde-i seniyye-i sa‘âdetimni mesned-i
053/09 enâm ve ‘atebe-i ‘aliyyemizni melâz ve melce-i hâş ve ‘âm eyledi taķı umûr-ı cumhûr-i benî âdemni kabza-ı dest-i
053/10 meymenet-peyvestime tefvîz idüp yarlıĝ-ı belîĝ-i sa‘âdet-i tebligimni câri kılıp tevkî‘-i refî‘-i ‘âlîşân
053/11 ve haţt-ı şerîf-i dil-güşâm birle dostlarımni mesrûr ve şâdkâm eyledi irse hamden âlâ tilke’n-ni‘am uluĝ
053/12 orda uluĝ yurtnıĝ ve deşt-i kıpçaķnıĝ ve taht-ı kırımınıĝ ve şansız köp çerüniĝ ve sağışsız
053/13 noĝaynıĝ ve tat bile tavĝaçnıĝ ve tav ara çerkeçnıĝ oĝ kolnıĝ ve şol kolnıĝ uluĝ han-ı
053/14 ‘âlîşânı bahâdır giray han hâzretlerindin uluĝ urusnıĝ ve purusnıĝ ve barça leyh
053/15 memleketlernıĝ ve litvanıĝ ve jumayutnıĝ mazavşanuĝ ve sâir köp yirlernıĝ uluĝ kıralı
053/16 ve hükümdârıĝa köpdin köp selâm aytıp nedir hâlinüz yaĝşımısız ve hoşmısız dip muhabbetlik
053/17 ve kardaşlık birle şorganımızdın soĝra i‘lâm-ı yarlıĝ-ı şerîf-i hanî oldur ki bundan aķdem siz kardaşımız
053/18 milen dost ve kardaş bolurĝa yaĝşı söyleşüp iki yurtnıĝ arasında tüzünlik bolurın
053/19 tilep uluĝ ilçilerimiz cibergen irdik âl-ı ‘oşmân pâdişâhı sa‘âdetlü ve devletlü hünkâr hâzretleri
053/20 taķı siziñmilen barışlık bolurĝa ol zamânda ‘ahd-nâme-i humâyûn cibergenlerinde öz memleketlerine
053/21 ve bizim vilâyetimiz kırım yurtına barça dîn-i islâm iline siziñ karada bolĝan serhadlarıñuzdın hırsız
053/22 ve harâmî çapkun zarar ve ziyân itmemek üzre yaĝşı muĝkem tenbih iterüñüzge ve taķı özüdin sayķa
053/23 milen kazaķ çıkarmay yaĝşı zabt idüp karadeniz yalılarında bolĝan halk râĝat bolurĝa ve taķı
053/24 biz uluĝ han-ı â‘zam hâzretlerine ötgen ata ve dedelerimiz ve aĝaçlarımız bolĝan havâkîn-i sâlifin
053/25 ‘aleyhimü’r-raĝmet ve’r-rıdvân zamânlarında siz kardaşımıznıĝ tataları bolĝan kırallarnıĝ dostlık itüp
053/26 cibere kelgen virĝü ve hâzineni her yıl zamânındın ĝaldırmay bî-ķuşûr cibermek şartı üzre barça
053/27 ‘ahd ve peymân ‘ayân ve beyân kılıĝan irdi mundın soĝra vilâyetinüzge aķın itdirmey ve beşbaş
053/28 cibermey zabt idüp kaçup barĝan eşķiyânıĝ muĝkem haķķından kelüp aķkerman ve cänkerman etrâfında
053/29 bolĝan barça tatar ve noĝay halkın taķı sürüp kırımĝa ketürüp eşķiyâ ve harâmizâde bolĝan tayıfanı
053/30 öltürüp cezâsın birüp bizge tüşgen barça dostlıkni ve barışlıkni murâd üzre yerine

053/31 ketürüp hiç bir sözimizde haṭā ve ḥilāf bolmağan irdi bu ortalıkda sizni dost ve
kardaş dip
053/32 cibergen ilçimiz ve niçe kişlerimizni muḥabbet-nāme-i yarlıg-ı şerīfimiz birle
siz kardaşımızğa ve ḥetmanlarıñuzğa
053/33 dostlık ve kardaşlık için cibergenimizde şav esen vilāyetiñüzge dāhil bolğan
soñra öz memleketiñiz
053/34 içinde kişilerimizni tip tiri gāyb itüp bizge kayta cibermey yok itdiñüz tekrār
şavlığın
053/35 bilüp ḥaber alup zabṭile memleketde munday iş bolurmi bâḥuşuş kardaşlığa
barğan ilçini
053/36 şulay iterlermi siziñ pādişāhlığıñuzğa tüşer iş tügildir dip yine muḥabbet-
nāmemiz ile tiley
053/37 cibergenimizde yokdır tapmadık dip ilçimizni yok itdiñüz mundın gayrı serḥad
cerlerimizde
053/38 ordın tışkarı çevire turğan ilimizge ve kıırım ve noğay mällarına qaradın atlu
kazağıñuz niçe kerre
053/39 kelüp köp māl ve niçe tısnak aldılar hiç eksik bolmadı niçe kerre kelgenlerinde
serḥadlerimizde
053/40 bolğan kullarımız bozup niçesin tüşürüp ve alğan mälların taķı ba‘zısın
şaldurup tiller
053/41 ketürüp söyletdüğimizde aşıyla ḥaber bildik ve’l-ḥāşıl bir kerre öziden kazaķ
eksik bolmadı ve kara
053/42 deñizge taķı sayķalarıñuz çıkarup rum ilinde niçe yalıları ve köyleri urup köp
tısnak ve māl
053/43 aldılar ve kıırım yalılarına taķı niçe kerre kelüp deñizge yaķın köylerimizge
çıķup gafil iken hırsızlık
053/44 milen tısnaklar alup yine yıraķdın turup culıvlaşdılar ve köp zarar itdiler
alayda bolsa
053/45 biz ‘ahdımızda turup sizge sefer itmedik ve beşbaşnı zabṭ idüp kaçup
barğanlarını taķı
053/46 talap cezāsın birdik siz kardaşımızğa cibergen ilçimiz kutlu şāh beyni qadīmī
virgü ve hedāyāmız
053/47 milen tiz cibermegiñüzni tiley iki yıldan artuķ şabr iyledik siz taķı bu kün yarın
dip
053/48 cubatıp ḥazīne ve ilçiniñizni çaķ bağdād qal‘ası fetḥ olınğança cibermey
ilçimizni tutduğıñızni
053/49 taḥķik bildik bu kerre ilçiniñiz keldüğinde āyin-i qadīmimiz üzre şay ve
ri‘āyetmilen ilçiniñizni ketürüp
053/50 ḥazīne ve hedāyāñızni alduğıımızda ötgen ‘ādetçe tamām kelmedi biz burunğı
ağaçlarımız kadar dostlık
053/51 itmedükmi dip şorğanımızda azda bolsa budır baḥşışniñ yüzine baķılmaz dip
ilçiniñiz cevāb
053/52 virdükde biz taķı ilçiniñizge hiç cefā itmey yaḥşı şay ve ri‘āyetimiz milen
şoyurğalımızni birüp
053/53 bu zamānğa deg cibermey konuqladık ve burundın dostlık arasında ḥilāf idüp
vilāyetimizdin alğan
053/54 tısnak ve köp mālını ve ḥazīnemizniñ noķşanın taķı bi-‘ināyetü’l-llāhi’l-
melikü’l-mu‘in tamām ḥaķlaşdık imdi

053/55 sizde bolsañuz sa‘âdetlü ve devletlü hünkâr hazretlerine ilçi ciberüp yine
burunğıday barışlık
053/56 tilepsiz kerçi hünkâr hazretleri uluğ pâdişâh ve bizim taķı ulumuzdır biz taķı
siz qardaşımız
053/57 milen barışa kelgenimiz sizde şimdi haķķımız ve sözimiz qalmadı şimden soñra
‘ahd-nāme-i humāyūn
053/58 mücibince eger qaradan ve eger deñizden qazağıñuznı yaķşı zabt idüp ehl-i
islāmdan bir ferde zarar
053/59 olmamak üzre ve hırsızınuznı yaķşı zabt idüp öltürüp alğan mālın qayta
cibermek üzre
053/60 ve qānūn-ı qadīm üzre her yıl dostlığıñın vaķt ve zamānındın bir kün
keçikdirmey on beş miñ
053/61 altun naķid ve on beş miñ altunlık çuķa ve kürk ve sâir toķuzlama hedāyā ve
virgüleriñüzni
053/62 bi’t-tamām cibermek şartıyla niçük kim ‘ahd-nāme-i humāyūn içinde taķı
beyān kılınğandır bu minvāl üzre
053/63 sözde tırı tıpılup dost ve qardaş bolur içün ilçiñüzni siz qardaşımızğa qayta
ciberüp
053/64 kudvetü’l-emāsil ve’l-ākran uluğ ilçimiz qavāt bey zide qadruhını sizge
cibergenimiz imdi siz sözde
053/65 tırı ve muķkem dost ve qardaş bolup minvāl-i muħarrer üzre qaradan ve
deñizdin qazağıñuznı zabt
053/66 idüp hazinemizni bi’t-tamām cibergeysiz şulay kim ‘ahd ve şartımızda muħalif
iş bolmağay biz tatar
053/67 ‘askerin ve qarındaşlarımız selātin-i ‘izām ve qaraçı kullarımıznı barçasın
men‘ ve zabt eyledik sözümüz
053/68 birdir hiç hilāf bolmasdır ba‘de’l-yevm barça dostıñuzğa dost ve
düşmānıñuzğa düşmānmiz şol
053/69 şartla kim sözde tırı ve muķkem tıpılup ilçi ve hazine milen dostlık ve
qardaşlığıñıznı bildirüp
053/70 ‘ömr āhirigaça dostlık ve muħabbetlikde ve barça ‘ahd ve peymānda hilāf
itmey çınlık itgeysiz taķı hāliyā
053/71 cibergen uluğ ilçimiz bolğan yaķın kulumuz kudvetü’l-ā‘yān qavāt bey zide
qadruhını şay ve ri‘āyetmilen
053/72 yaķşı söyleşüp herne ki şımār kılğan sözlerimizni yaķşı yetiştirgende ‘amel ve
inam kılup siz taķı
053/73 muħabbetlik kāğıdıñuz ve uluğ ilçinüz ve şay kişileriñüzni қоşup eglendirmey
qayta tiz cibergeysiz
053/74 taķı qadimden dostlık içün cibere kelgen bölek ve virgüleriñüzni taķı burunğı
‘âdetçe bi-қuşur
053/75 cibergey irdiñüz ol sebebdin iki curtnıñ arasında söz şav bolmay yaķşı dostlık
053/76 ve tüzinlik bolğay irdi min uluğ han-ı ā‘zam bu minvāl üzre siz qardaşımız
milen dostlık
053/77 ve qardaşlıqğa ‘ahd ve peymān eyledim ve uluğ ilçinüzni yaķşı şay ve
ri‘āyetmilen körinişimizge ketürüp
053/78 barça elçilerdin artuķ şaylap muħabbetlik ve dostlık sözlerimizni aytup ‘ahd
ve peymān kılup ciberdimki

062/16 uluğ kardaşımız taķı kün ilgerü dostlık ve kardaşlık itüp şart-nâmede yazılğan barça
062/17 sözümüzniñ ve şartlarımızniñ üstinde muhkem ve tırı taymay turgay irdiñüz dip ve barça
062/18 bölekler ve koltķalarıñuzni ve barça hazine ve tiyişlarni her yıl almaşiv zamanında hâzır kılup kün
062/19 ilgerü çapkun ve haber ciberüp eksiksiz tamâm defter mücibi üzre ciberürge buyurup ve hâliyâ
062/20 kazaķdaş emekdar kullarım içün dip ötül kılup yazılğan yigirmi tiyiş içün atlı atımilen
062/21 yazılğay irdi digeniñüz sebebli yigirmi kişinin atları yazılup öz mührimiz birle defteri
062/22 ciberilgendir şol defter üzerine ötülimizni tamâm birürge buyurğay irdiñüz dip ve hâliyâ ilçiñüz
062/23 ve sipahiñüz aleksay çobarav ve yazıcı ivan bayķav hiç mundın burun yazılmağan söz sebebli
062/24 köp i' nâd itüp 'ahd-nâme-i humâyûnımızni almağan sebebli kardaşlarımız sultânlar ve kardaşlarımız ve barça
062/25 'asker kişilerimiz baş urup hâlâ üstimizde ânt ve şart yok igende bizge destür ötile miz
062/26 moskov memleketlerine cavlay barayık dip köp taķaşa kıldılar alayda bolsa min uluğ meħmed giray
062/27 ħan ħazretlerimiz iki yurtniñ arasında fitne bolmasın dip dostlık ve kardaşlık tartıp tüzinlik
062/28 tilep destür birmedik taķı 'ahd-nâme-i humâyûnımnı muħabbet birle yazup altun bayşa ilüp barça
062/29 sözni anda 'ayân kılup kuran üstinde ânt içüp cibergenmiz ilçiñüzniñ aytkan sözi
062/30 sebebli bizim öz müselmân dînimizçe yazmak oĸşamasdır anday söz ne bolur anıñçün ilçiñiz
062/31 ve sipahiñüz bir daķı 'inâd itmesün dip yaķşı tenbih itüp cibergey irdiñüz dip ve hâlâ bu
062/32 ilçiñüzge küç birle birüp ciberdik almasa elbette bir fitne bolur idi az söz içün köp iş
062/33 boladır idi anı yaķşı bilüp kün ilgerü 'inâd etdirmey ışmar kılğay irdiñüz dip ve barça
062/34 sözümüz 'ahd-nâme-i humâyûnımızdadır anın üstinde biz tırmamız siz taķı turgay irdiñüz hiç
062/35 bir sözde kuşur bolmasun dip muħabbetlik ve dostlık
062/36 ve kardaşlık üstinde ħaķt bitildi receb ayında
062/37 târiħ miñg elli ikide bağçe sarây taķtında
062/38 ħan meħmed giray bin selâmet giray ħan bi-maķâm-ı bağçe sarâyü'l-maħrûse
062/39 ve hâliyâ defterdârimizniñ tiyişi zerdevâ bolğan içün yaķın kişimiz idi samûr bolurğa buyurğay
062/40 irdiñüz dip ötül kılamız ve's-selâm şaħħ
062/41 hâliyâ ötül kılup yazılğan yigirmi emekdar kullarımızdır
062/42 dâye bigeç toğay mirza 'oşmân efendi 'oşmân ketĸudâ kırım gâzi aģa zâl
062/43 samûr samûr samûr samûr samûr zerdevâ

062/44 ‘abdü’lhalīm çelebi emeldaş muştafâ ‘abdî efendi ibrahîm mirza süleymân ağa
062/45 zerdevâ zerdevâ zerdevâ zerdevâ zerdevâ
062/46 toktamış beg arslân mirza hâcî keyvan çerkes ‘alî muştafâ çelebi murtażâ
çelebi
062/47 şırt şırt şırt şırt şırt şırt
062/48 murâd gâzî atalık çıtağ aḥmed beg atalık cem‘an yigirmi neferdir şahḥ
062/49 şırt şırt şırt
062/50 ḥan meḥmed giray bin selâmet giray ḥan
062/51 ḥâliyâ yuluğsız moskov vilâyetine ilçi birle ciberilgen esîrlerdir kün ilgerü daḥı
kolğa kirgeni
062/52 ciberilür beş qazağ bunda teslim olındı iki devge iki çura ordadır anda teslim
bolur
062/53 cümle toğuz baş esîrlerdir
062/54 ḥan meḥmed giray bin selâmet giray ḥan

**No 66: IV. Mehmed Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Leh Kralı IV. Vladislav’a
(Şaban 1052 / Ekim-Kasım 1642)**

- Zernov 1864/2009: 285

066/01 hüve’l-muğniyü’l-mu‘in
066/02 meḥmed giray ḥan bin selâmet giray ḥan sözüümüz
066/03 ḥâliyâ uluğ orda uluğ yurtnıñ taḥt-ı kırımınñ ve deşt-i kıpçaqnıñ oñğ kolnıñ ve
şol
066/04 kolnıñ ve barça noğay ve çerkesniñ ulu ḥanı meḥmed giray ḥan ḥazretlerindin
,’, uluğ
066/05 urusnıñ ve purusnıñ ve barça leyh vilâyetiniñ ve cümle millet-i mesîḥânıñ uluğ
kıralı muḥabbetlü
066/06 dostımız ve qardaşımız ‘viladislav’ cümle leyh vilâyetiniñ ve litvanıñ
jumayutnıñ mazavşanıñ vesâir
066/07 köp memleketlerniñ pâdişâhı ve ḥükümdârına nedir ḥâliñüz yaḥşımısız
ḥoşmısız dâim şefâda olasız
066/08 dip köpdin köp selâmdın soñra qadîmden ecdâd-ı ‘izâmımız zamânlarında siz
qardaşımız birle
066/09 dostlık ve qardaşlıkda çın köñil birle muḥkem bolup barça dostıñuzğa dost ve
düşmânlarıñuza düşmân
066/10 olı kelmişlerdir aña binâ’en sizde ilçimiz ve sipâhımız qavât bey ḥaylî zamân
eglenüp bizim zamân-ı devletimizde
066/11 mu‘tâd-ı qadîm üzre virgü ve hedâyâñuz birle ilçi ve sipâhiñüz [...] kelüp
selâmiñuz yetişdirdikde
066/12 hedâyâñuzıñ qânûn-ı qadîmden kuşûrı var idi öyle isede maḥbûl-i şâḥânemiz
olup ilçinüz
066/13 ve sipâhiñüz yedine memhûr defteri temessük virilüp ri‘âyet birle vilâyetiñüze
yollanmışdır ve ḥâliyâ yine
066/14 ilçimiz ve yakın kulumız fahrü’l-âkrân ibrahîm mirzâyı muḥabbet-nâmemiz
birle köndermişüzdir barça
066/15 dostıñuza dost ve barça düşmânlarıñuza biz daḥı düşmânımız hiç sözüimizde
ḥilâf bolmasdır

066/16 tatar ve noğay ‘askerin muhkem zabt idüp beş baş cibermey ziyâde yaşak ve tenbih itgenmiz

066/17 hırsızlık birle vilâyetiñüze varan noğayla ve tatarıñ muhkem haqqından kelüp siyâset ideyoruz hiç

066/18 bir zamânda böyle zabt olmış degildir lakin özi kazağı vilâyetimizdin çok māl sürmişlerdir hiç

066/19 zabt itmediñüz imdi bizde hiç hilâf olmaz siz dağı harâmizâdeyi zabt idüp sa‘âdetlü ve ‘âzametlü

066/20 ve şevketlü pâdişâh hünkâr hazretleriniñ ‘ahd-nâme-i humâyûnları üzre muhkem turup şulha muğayyir

066/21 bir nesne itmeyesiz ve tarafımıza virgü ve hedâyâñuzu her yıl vaqt ü zamânıyla könderüp dostlık

066/22 eylesiz ilçiyi eglendirmeyesiz dostlık ve kardeşlik bunıñ üzerinedir şöyle ma‘lûm bolğay dip

066/23 hatt bitildi târih miñg elli ikide sa‘bân ayında

066/24 bi-makâm-ı bağçe sarâyü’l-mahrûse

066/25 han mehmed giray bin selâmet giray han

No 71: IV. Mehmed Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e (Muharrem ayının ilk günü 1053 / Mart-Nisan 1643)

• Zernov 1864/2009: 294

071/01 hüve

071/02 uluğ ordanıñ uluğ yurtıñ taht-ı kırımıñ ve deşt-i kıpcağıñ ve şansız köp

071/03 çerüñ ve sağışsız noğaynıñ ve tağ birlen tavgeçnıñ ve tağ ara çerkesnıñ uluğ han-ı

071/04 ‘azîmü’ş-şanı mehmed giray han hazretleri uluğ urusnıñ ve purusnıñ ve köp hıristiyanıñ

071/05 ve barça millet-i mesihânıñ uluğ pâdişâhı hem uluğ bey dostumuz ve karındaşımız mihayla fidaraviç

071/06 barça urusnıñ ve köp yerler ve köp memleketlernıñ ve cümle hıristiyanıñ uluğ pâdişâhıga köpdin

071/07 köp selâm-ı muhabbetlik ve karındaşlık birle nidür hâliñüz yahşımız hoşmımız dip şorganımızdin

071/08 sonra i‘lâm-ı tevki‘-i refi‘-i hanı oldır ki hâlâ miñg illi üç yılında uluğ hazine-i böllekler ve barça

071/09 tiyışlerni netekkim burunğı ‘âdetçe dostlık ve karındaşlık üstüne uluğ ilçileriñiz ve sipâhileriñiz

071/10 grigori nironov ve yazıcı mikita golavnin birlen cibergen irdiñiz biz tağı muhabbetlik ve karındaşlık

071/11 üzerine muhkem ve turı taymay tutup kün ilgeri dağı burunğı ‘ahd-nâme-i humâyûn üzerine

071/12 her ne kim ant ve şart kılğanmız bu cânıbdin hiç hilâf bolmastur barça dostıñuzga dost

071/13 ve düşmânıñızga düşmânımız dip ve vilâyetiñizge ve serhâdleriñizge hiç bir türlü zarar ve ziyân bolmastur

071/14 kırım tatarındın ve zabtımızda bolğan barça tatar ve noğay ‘askerindin kıysılar bizdin kaçup

071/15 kitgen noğaylulardan başka cümle ‘ asker kişilerimizni muhkem zabt ve ziyāde tenbīh idüp kimse
071/16 biş baş barmasdır her kim dostlığın bozup qarışdurur bolsa hiç raḥim itmey öltürüp
071/17 kün ilgeri anday fesād işde bolğanlarını özimizge düşmān bilip siyāsetin ve cezāsın
071/18 berürge köngül birle ‘ ahd ve karar kılğanmız dip inşā’llāh te‘ālā ‘ ahdımızda rāst turup hiç uyatlu
071/19 ve ḥilāf iş bolmastur ozğan işler kıysılar vilāyetiñizge beş baş barup destürsüz
071/20 serḥadleriñizni çavlağan sebebli muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭıñızda yazğan irdiñiz biz taḳı alarnıñ
071/21 ḥarāmizādelik itüp kimisi kaçup ve kimisi leh vilāyetine baramız dip gizlü ḥarāmizādelik birlen
071/22 serḥadleriñizge barganın işidüp köp elem çeküp niçe ḥarāmizādesi vilāyetimizdin kaçup körünmey
071/23 kitgendir ve niçesin siyāset buyurup ol kişileriñ yol ağaların öltürüp ve mīrzālarına
071/24 daḳı köp ḥorlık kılğanmız bir işdir bizdin ḥabersiz aṣlā rızāsız bolup barçasın öltürmek
071/25 ve talamaḳ bolmadı esirlerin daḳı her biri bir yerge kaçırup ḳolga tüşmeyüp özge vilāyetlerge
071/26 kitedürler az da bolsa culıvsız kaytarup yiberemiz yinede bolsa ilçileriñiz ve sipāhileriñizni
071/27 almaşıvğa cibergende boş itmey az da bolsa ciberürmız dip bu sebebdin mundın burun
071/28 daḳı siz uluḡ qarındaşımızğa yazğanmız hep ma‘lūmıñız bolğandır ve ḥālā daḳı yazamız hiç köñlüñüzge
071/29 nime kiltürmey kün ilgeri dostlığımızğa naḫar kılupsız daḳı ‘ādet üzerine ḥazīne
071/30 ve tiyişlerni şart-nāmemiz üzre niçükkim sipāhiñüz boris birlen cibergen irdiñiz şulay
071/31 ḳuşursız ciberip ilçileriñizge daḳı tenbīh buyurğay irdiñiz kem itmey ol sebebli cefālar
071/32 olmayup yaḫşılık bolğay irdi dip ve ötül kılup yazğan tiyişlerni ḳabül kılup birürge
071/33 buyurğay irdiñiz ol tiyişlerni taḳı köp ḥazīneñüzden ümīd itgen irdik hiç billü cevābın
071/34 bilmedük ḥāliyā uluḡ ilçileriñiz ve sipāhileriñiz bu ḥazīnede köp nimeni eksik tutup kiçgen senede
071/35 hiç nizā‘ sız berilgen billü tiyişlerdin köp nimeni eksik bereyin dip nizā‘ itüp ol sebebli
071/36 cefālar birlen soñra bergenine ta‘accüb kılamız siz uluḡ pādīşāḫğa taḳı ma‘lūm bolsun aṣlın
071/37 ve sebebin yaḫşı sū‘āl buyurup kün ilgeri anday iş bolmasun dip çınlık birle rāḫatlık
071/38 bolurğa buyurğay irdiñiz dip ve ḥālā uluḡ ilçileriñiz ve sipāhileriñizge ‘ādet üzre ri‘āyet

071/39 ve hürmet kılup mübârek körinişimizge alup siz uluğ pâdişâh qarındaşımnıñ barça muhabbetlik söziñizni
071/40 tamâm tınglap dostlık ve qarındaşlık üzerine barça söziñizni ve muhabbetlik selâmıñızni ve köp
071/41 hazine-i bölekler ve barça tiyışler dostlık ve qarındaşlıqğa qabûl idüp sipâhileriñizni barça yoldaşları
071/42 birlen râhat tutup ve kuşçı ve ‘arabaçıları çapkun ilçimiz ‘oşmân çelebî birlen kaytarup
071/43 cibergenimiz siz uluğ qarındaşımnıñ dağı nekim mundın burun yazğanımız hâlîde bolsa yazğan
071/44 sözlerimizni qabûl kılup çapkun ilçimizni dağı muhabbet-nâme cevâblarıñız bile toktatmay kaytarup
071/45 cibergey irdiñiz ara yerde köp zamân haber kelmey turmağay irdi çapkun tiz kilüp haber billü
071/46 bolğannıñ iki yurtқа bolsa fâ’idesi köpdür ve almaşiv va’desi dağı kün ilgeri ırte
071/47 bolurğa buyurğay irdiñiz gerçi kim mundın burun aqtabır ayınıñ evvel küni va’de ta’ yin
071/48 kılınğan irdi lakin andın dağı kiç qaladır ol sebebli sizniñ ve bizniñ ‘asker kişilerimizge
071/49 ve ilçilerimizgede bolsa köp zahmetler ve ziyânlar boladır kün ilgeri almaşiv va’desin ta’ yin
071/50 kılup haberni ırte bildirgey irdiñiz dip ve hâliyâ ‘âdet ve qanûndın eksik kelüp soñra alınğan
071/51 alınmay qalğanıda bolsa defter itgenimiz ilçileriñiz ve sipâhileriñiz siz uluğ pâdişâhğa ‘ârż
071/52 iter bolğay alarnı tamâm kılurğa buyurup yañğıdın ötül kılğanımnıñ dağı qabûl buyurğay irdiñiz
071/53 dip ve hâlâ azavda bolğanlardın haber kelüp mundın burun istanbuldın çıkğan uluğ ilçileri
071/54 razdor digen kermenda tin qazaqları şimdiki dik tutup özleri qalmıq digen tâife birlen
071/55 ilçî ciberüp tin boyuna çağırup söyleşedirler siz uluğ pâdişâhğa dağı tin qazaqları
071/56 kişi ciberüp hazine tileydirler köngüllerinde fitne ve bulğaklıq bar imiş dip bu haberlerni til
071/57 alup bizge ‘ârż itdiler imdi âl-ı ‘oşmân pâdişâhı ve biz dağı âl-ı cengiz pâdişâhı ikimiz
071/58 dağı müselmânlıq vilâyetleriniñ pâdişâhlarımız anıñ barışkanı bizniñ içün ve bizim barışkanımız anıñ
071/59 içün bolup bir birimizge zarar tilemesmiz ol qazaqları siz uluğ pâdişâhdın bilgüsiz
071/60 hiç nimege qâdir tügildir zabtıñızda bolğanın bilürmiz ol sebebli uluğ fitne bolmağay irdi alarnı
071/61 zabt buyurğay irdiñiz ve bu sebebli dağı bizge cevâb yazup muhabbetlik söziñizni bildirgey irdiñiz
071/62 ol tin qazaqları qalmıq birlen söyleşüp fitne başlağan soñra bu cāibdin dağı haqq te’âlānıñ

071/63 ‘ināyeti birle barça müselmān ‘askeri atlanur şoñra uluğ işler bolurını fikir kılğay irdiñiz
071/64 şimdi ol haberge köplik inam dañı kılmaymız alayda bolsa dostlık ve qarındaşlık sebebli bildiremiz
071/65 iki yurt rāhat bolurını tileymiz ve her nede bolsa inşā’llāh te‘ālā hāzırmız gāfil tūgilmiz
071/66 haqq te‘ālā hāzretidin ümidimiz köpdür hayrlı işlerni naşib kılğay yazıldı tārīh miñg
071/67 elli üçde muḥarrem ayınıñ evvel kününde bāğçe sarāyda

No 90: I. Mehmed Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç’e (Rebiyülevvel ayının ortası 1054 / Mayıs-Haziran 1644)

• Zernov 1864/2009: 332

090/01 hüve
090/02 meḥmed giray ḥan bin selāmet giray ḥan sözüümüz
090/03 uluğ orda uluğ yurtınıñ taht-ı kırımınıñ deşt-i kıpçaqınıñ ve şansız köp çerüniñ
090/04 ve sağışsız noğayınıñ ve tatmilen tavgeçniñ ve tağ ara çerkeçniñ uluğ ḥan-ı ‘azīmü’ş-şanı
090/05 meḥmed giray ḥan hāzretleridin uluğ urusniñ ve purusniñ ve köp hıristiyānınıñ ve barça
090/06 millet-i mesīḥānınıñ pādīşāhı ve ḥükümdārı bolğan muḥabbetlü dostımız ve qardaşımız uluğ pādīşāh ḥan hem
090/07 uluğ bey miḥayla fidoraviç barça urusniñ ve köp memleketlerniñ uluğ pādīşāhı ve ḥükümdārına
090/08 köpdin köp muḥabbetlik selām birle nedir ḥālünüñ yaḥşımız hoşmız dip şorğanımızdın şoñra
090/09 i‘lām-ı tevki‘-i refi‘-i ḥanī oldır ki ḥāliyā munda bolğan uluğ ilçiniñ ve sipāhileriñüz grigoray
090/10 nironav yazıcı mikita golvannin barça yoldaşlarımilen ‘ādet ve kânün üzre şay ve ri‘āyetimizde
090/11 rāhat tūrup mundan burun çapqun ilçimiz ‘oşmān çelebī milen muḥabbet-nāmemizni yazup barça
090/12 sözüimizni ‘ayān ve her murādımızni ve tileklerimizni anda beyān kılğan irdik ve kuşçı ve ‘arabaçıları
090/13 dañı anuñmilen ‘ādet üzre qaytarup cibergen irdik ve almaşiv va‘desin kiç bolğan sebebli
090/14 ‘asker kişilerimizge ve siz uluğ pādīşāh ḥan ve hem uluğ bey qardaşımızniñ taķı ilçiniñ
090/15 ve sipāhileriñüz ve kuşçı ve ‘arabaçıları ol sebebdin köp ziyān boladır ḥazīne kiç kelüp yollarda
090/16 katı kışlar yaman şovuklar bolup atları zebūn bolup küçmilen keledir ve köp atlar yolda
090/17 zāyi‘ bolup qaladır ve düşmāndın hem emīn bolmaylar ve çapqun ilçimiz dañı kuşçılar ve ‘arabaçılar
090/18 qayta vilāyetiñüzge bara almay kış kışlap kiç qaladırlar ol sebebdin mundın burun taķı

090/19 yazğan irdik hālā daḥı yazamız almaşıv va‘desin santabır ayının ilk küni bolurğa buyurğay
090/20 irdiñüz dip ve mundın burun çapķun ilçimiz ‘oşmān çelebī milen köp āḥvāl yazup
090/21 ve bir kaç ötülimiz daḥı yazğan irdik ve āl-ı ‘oşmān pādīshāhı cibergen ilçini o razdor
090/22 digen kermanıñuzda tutup şimdige degin cibermey tutğanlarınñ sebebin şoray köp söz
090/23 yazğan irdik cevābı kelmey ilçimiz kiç qalğan sebebli ‘acabā şağ esen bardıarmı ve şimdige degin
090/24 çapķun ilçimiz kelmedi dostlık üstinde muḥabbetlik cevāblarıñuznı işitmedik dip ol sözlerge
090/25 cevāb tiley ḥāliyā çapķun ilçimiz k̄zī begni cibergenimiz siz uluğ pādīshāh qarındaşımız
090/26 daḥı ilçimizni barça muḥabbetlik cevābıñuz ve tatıvlık selāmiñuz milen ta‘cıl kaytarup cibergey
090/27 irdiñüz dip ve ol ton qazaķlarına muḥkem tenbīh kılup ilçi arşlān ağanı taķı tutmay cibertgey
090/28 irdiñüz dip ol sebebdin dostlık ve qarındaşlık arasında nizā‘ ve fitne bolmağay irdi
090/29 āl-ı ‘oşmān pādīshāhı ve biz hem āl-ı cengiz pādīshāhı ikimiz bir müselmānlık memleketlerniñ
090/30 pādīshāhlarımız siz uluğ pādīshāh qarındaşımız milen dostlık ve muḥabbetlik üstindemiz şulḥ ve şalāḥ
090/31 ve rāḥatlık bolurın tileymiz ol ilçini cibertdirüp yaḥşılık bolurın tilep dostlık ve qardaşlık
090/32 itgey irdiñüz dip ve her ne kim burunğı çapķun ilçimiz ‘oşmān çelebī milen muḥabbet-nāmemizde
090/33 yazılğandır ta‘cıl üzre cevābın yazup bildirgey irdiñüz ve ötül kılğanımıznı qabūl buyurğay
090/34 irdiñüz dip ve her ne kim qabūl kılup birürge buyursañuz muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭıñızda ‘ayān kılup
090/35 bildirgey irdiñüz dip ve biz uluğ ḥan ḥazretlerimiz taķı siz uluğ pādīshāh ḥan hem uluğ
090/36 bey miḥayla fidoraviç barça urusnıñ pādīshāhı ve ḥükümdārına dost ve qarındaşımız niçük
090/37 kim ‘ahd-nāme-i humāyūnımızda yazılğandır ḥiç ḥilāf bolmasdır hālā ol ‘ahdniñ üstindemiz barça
090/38 dostıñuzğa dost ve düşmāniñuzğa düşmānmiz imdi siz uluğ qaradaşımız daḥı ol sözlerniñ
090/39 üstinde muḥkem ve ṭaymay ṭurup kūn ilgeri dostlık ve qardaşlık üzerine muḥabbetlik selām birle
090/40 tatıvlık cevāblarıñuznı çapķun ilçimilen bildirüp ve almaşıvğa va‘de ta‘yın kılup ta‘cıl üzre
090/41 ḥaber bildirgey irdiñüz dip muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭ bitildi tāriḥ miñg elli dört senesinde rebī‘
090/42 yū‘l-evvel ayının ortasında taḥṭgāḥ şehrimiz bağçe sarāyında
090/43 bi-maḥām-ı bağçe-sarāyü‘l-maḥrūse ḥan meḥmed giray bin selāmet giray ḥan

No 105: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksay Mihayloviç'e (1056 / 1646-1647)

- Zernov 1864/2009: 359

105/01 islām giray hān bin selāmet giray han sözümüz

105/02 teṅgri tebāreke ve te'ālānıñ rahmi ve 'ināyeti milen uluğ pādışāh han hem

105/03 ulu bey aleksay miḥaylaviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde

105/04 bolsa pādışāhı ve hūkümdārıǵa köpdin köp selām ayıp muḥabbetlik

105/05 ve tatıvlık milen ḥātrıñuz şorǵanıımızdan şoñra i' lām ve inhā-yı hanı oldır ki

105/06 āllāhu te'ālā ḥāzretleriniñ lūtf ve 'ināyeti birlen taḥt-ı cengizī benim zāt-ı sa'ādet

105/07 ālūdım milen müzeyyen bolup babamız yurtına cülūs etdigimizde uluğ babañuz pādışāh han ve hem

105/08 ulu bey miḥayla fideraviç cümle urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı

105/09 ve hūkümdārı milen dostlık ve qardaşlık idüp 'ömr āḥiriǵaça taymay tırmaq içün 'ahd-nāme

105/10 yazup altun bayşa taqdırup yiberdik ve muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭ-ı şerifimizde uluğ ḥazīnemizni taqı

105/11 böleklerimizni burunǵı 'ādet üzre merḥūm ve meǵfūr aǵaçamız bahādır giray han-ı cennet-i mekān

105/12 defteri milen ötgen yıl keldüǵi üzre yibergey irdiñuz ve şamur tınlarnı ve top şamur

105/13 ve zerdevā ve ğayrı tınlarnı ve şirmāhı burunǵı 'ādet üzre yaḥşı ve ıslāḥ bolǵay irdi

105/14 ve siz qardaşımıznıñ memleketiñuz ve 'askeriñuzden ve iliniz altında ve hūkmiñuzde bolǵan ḥalqıñuzdan bizim

105/15 vilāyetimize ve 'āzametlü ve muḥābbetlü pādışāh-ı 'ālī-vaḳār dāme devletihi ilā yevmü'l-qarār ḥāzretleriniñ vilāyetlerine

105/16 deryādan ve qaradan āşlā zarar ve ziyān bolmaǵay irdi dip yazǵan irdik bu 'ahd ve şartımızda men

105/17 uluğ islām giray han dāme devletihi ḥāzretleride bolsaq muḥkem bolup tırǵan irdik 'ahd

105/18 ve şartımız taǵyır bolmas irdi ol vaqıtlarde sipāhileriñuzden timafı qırlav ve yazıcı kraznoyan

105/19 ekişav uluğ ḥazīneñuz milen kelüp 'ādet ve kânūndan aşı ri'āyet ve ḥürmetler milen dīvān-ı

105/20 humāyūnımızda keltürüp kânūn-ı qadīm üzre barça ḥazīne ve bölekleriñuz aldımızdan keçmege buyurdıq şamur

105/21 tınlariñuz ve top şamur ve zerdevā ve ğayrı tınlariñuz aldımızdan ötkergende dīvānımızda oltırǵan

105/22 ve tırǵan ḥalqımızdan utandıq ve ḥicāb çekdik munday qardaşlık ve dostlıqmı bolur dip barça ḥalq

105/23 ve iḥtiyārlarımız ta'accüb itdiler bu qadar ḥazīne ve bölek ve mübārek-bād tınlar ve şamurlarnıñ içinde

105/24 özimizge lāyık keyigday bir nesne tapılmadı ve balıq tışleri bir işge yaramadı taqı sa'ādetlü

105/25 kardaşımız alga sultan hazretlerinin hazine ve bolekleri ve nure'd-din sultann barasıda
105/26 ala ve nakış irdi ve beyimlerinin ve halkımıznn ve yakın bolan aalarımıza ve kullarımıza kelgen
105/27 yarlıaşnızda uşlay o ala olup her kez munday esbab kelgen yok irdi taı kardaşımız
105/28 sa'adetl alga kırım giray sultan hazretlerinin burunı sultanlı tiyişin alıodılar taı
105/29 kardaşımız memed girayan zamnında dort aaları ve kardaşımız alga sultan hazretlerinin
105/30 iki aasına ıan tiyişleri elinızden taleb itdigimizde bizge efendimiz anday tiyişler bermedi
105/31 defterimizde yokdır dip cevb virdi men islam girayan dame devletihi hazretleride bolsaq
105/32 kardaşımıznn hatrın korp kıstav ve saysızlı itdirmedik taı nehr-i tondan yedi sekiz şaya milen
105/33 kaza eşıyaları deryaya ıup sa'adetl padişah hazretlerinin memleketin urup ve azaq al'asına
105/34 varan iki adırgasına coluup kop cenkler olup iki şayaları alınup bu kadar kazaları
105/35 kırılup bozılup kiderler ol vaitlerde babaız ulu padişah an hem ulu bey miayla
105/36 fideravi cumle urusnn penahı ve kop memleketlerininde bolsa padişahı ve hukumdarı dar-ı fenadan
105/37 dar-ı bekaya otup bu makule işler sebebli bir midar 'asker milen kardaşımız nure'd-din sultanı
105/38 vilayetinize cavlay yibergen irdik e'l-hamdu'l-illahi te'ala bu kadar yuz alıık ve animet milen 'askerimiz kelup
105/39 vilayetimize dail bolandan şonra munda bolan sipahilerinızden timaı ravlav ve yazıı kraznoyan
105/40 ekişan bara yoldaşlarımlen min ulu islam giray an dame devletihi hazretlerine bir aı
105/41 def a baş urup padişahımız yeni tata kedi şimden şonra yeniden 'ahd-name-i şerif virup
105/42 uran-ı 'aim ustine 'ahd idup işbu muabbet-name milen apkun konderilmek iun otıl ılmaıle
105/43 otilleri makbul-ı humayunım bolup şart-name-i humayun yazdırup ve altun bayşa tadırıp bu kunden
105/44 şonra dost ve ardaş bolup altun bayşalu 'ahd-namemiz ollarına virup muabbet-name-i
105/45 hattımız milen yurt kişilerimizden yakın ulumız hurremşah mirzanı yiberip muabbetlik sozimiznn
105/46 barasında ismar ıldık aytan sozlerine inam ve i' tıad idup yaşı tınlaay irdinız
105/47 taı bizum milen uzun uzak 'omr airiaa dost ve ardaş bolmaı muradinız bolsa iki yıllıı
105/48 hazinemiz tedarik idup ıarıp va' de berup hurremşah mirza ulumıznı revan-ı ta' cil aytarıp

105/49 yibergey irdiñüz taķı özimizniñ yaķın ağalarımızdan on iki ağamıza ve sa'âdetlü ģardaşıımız ģalģa
105/50 ģırım ģiray sultān ģazretleriniñ altı ağalarına ötgen yıl bolģan ve yeñiden deftere yazılģan
105/51 tiyişlerni bī-ķuşūr kelürge buyurģay irdiñüz taķı sa'âdetlü ģardaşıımız ģırım ģiray sultān
105/52 ģazretleriniñ burunģı sultānlıķ tiyişinde yibergey irdiñüz ol sebebli söz şav bolmaģay
105/53 irdi taķı meģmed ģirayģan zamānında çıķan ramażān ağanıñ ve toģa beyniñ ve ģayt ağanıñ ve mufti
105/54 oģlı meģmed ģelebiniñ ve ģalģa sultāniñ iki ağasınıñ tiyişlerin bī-ķuşūr yibergey irdiñüz
105/55 taķı bunlardan ģayrı ģazaķdaş ve emekdārlarımızdan yeñiden yigirmi ağamız içün taķı sa'âdetlü
105/56 ģardaşıımız ģalģa ģırım ģiray sultān ģazretleriniñ emekdār ağalarından on ağasıçün
105/57 yeñiden pādişāhāne yarlıķaşıñuz ricā olıup otuz adam defter olıup könderilgendir bu otuz
105/58 ģulıımıza defterlerimizde yazıldıģı üzre tiyişler yarlıķap kūn ilgeride bolsa tūtķavsız kelmek
105/59 içün ģazāne defterlerine yazdırılmaģa buyurģay irdiñüz dostlıķ ve ģardaşılıķ içün ötil ģılamız
105/60 taķı mundın burun vilāyetimizge kelgen ilçileriñüzden ivan fus ve ģayrılar vilāyetimizde bolģan
105/61 bilgenlerden borķa aķķelerin alup ģollarına ģablalar virüp bu zamāna deģin aķķeleri virilmeyüp
105/62 'aźim-i zūlm ü ģadr bolģandır böyle zālim olmaķ pādişāhlıķa tüş iş tūğildir sū'al ve tefahģuş idüp
105/63 ol ģablası bolģan adamlarıñ aķķelerin bī-ķuşūr virilmeye buyurģay irdiñüz bir bölük fuķarāniñ
105/64 ģaķları şöyle ģalup kitmek revā ve lāyıķmıdır taķı özimizniñ uluģ ģazāne ve şamur źerdevē ŗonlar
105/65 ve bōrklik şamur ve ŗop şamurlarımızı ve tin ve şincāb ve ģayrı ŗonlarımızı ve şirmāhı ötgen yıl
105/66 kibi alķaķ ve ģışķa ve tār ve nāķış itmeyüp barķasına öziñüz muķayyed bolup ģıdmetiñüzde bolģan
105/67 vūkelāñuza ve ģazneçi ģullarıñuza muģkem tenbih itgey irdiñüz bir daģı alķaķ ve yaman ŗonlarını
105/68 cibermeģey irdiler taķı sa'âdetlü ģardaşıımız ģalģa ģırım ģiray sultān ģazretleriniñ ve beyimleriñ
105/69 ve iç ģaķıñıñ ve ağalarıñ tiyişlerinde bolsa alķaķ ve yaman bolmayup işlāhın köndergey irdiñüz
105/70 taķı nūre'd-dīn sultān ve ģayrı sultānlarıñ ve ģanıleriñ ve beyimleriñ manşıblı ve manşıbsız
105/71 ağalarımıza ve ģullarımıza bolģan yarlıķaşıñuznı alķaķ ve nāķış itdirmey yaģısın yibermeģe buyurģay
105/72 irdiñüz şimden şoñra artuķ söz şav bolmayup bu sebebli elçileriñüze şaysızlıķ bolmaģay

105/73 irdi iki pâdişâh ve iki yurtnıñ aralıqlarında lâzım ve lâyıq olan dostlık ve kardaşlık bolğan
105/74 şoñ ‘ömr âhırığaça dostlık itmekdir dostlık ve kardaşlık itmek murâdıñuz bolsa iki yıllık hazînemizni
105/75 bälâda yazıldığı üzre çıkarıp ħurremşâh mîrzâ kulumızı muĥabbet-nâmeñüz milen revân ve ta‘cıl
105/76 kaytarıp yibergeysiz ol ħaberiñüz ve va‘deñüze köre almaşıvğa ‘asker könderüp hazînemiz
105/77 aldırırız hemân ħaberiñüz baķup tıramız hazînemiz virüp dostıma dost düşmânıma düşmân
105/78 bolğuday bolsañuz inşâ ‘allâh te‘âlâ vilâyetiñüze ve serĥad ħal‘alarıñuza bi’z-zât kendimiz
105/79 cavlay barmasmız taķı sa‘âdetlü kardaşımız ħalğa kırım giray sultân ħazretleride bolsa
105/80 ve nûre’d-dîn sultân da bolsa ve ħayrı sultânlar da bolsa vilâyetiñüze cavlay barmastur taķı
105/81 şırın begi mîrzâları ve manķıķ begi ve mîrzâları ve ħâzî ulusı ve manşûr oğulları ve tavâb‘ileri
105/82 ve kırım türeleri ve barĥa mîrzâları ve ħapu ħullarımızdan vilâyet ve memleketiñüze bir ferd cavlap
105/83 barmasturlar her kim ħaçup serĥad ħal‘alarıñuza ve köy ve kentleriñüze bir zarar ve ziyân itigday
105/84 bolsa inşâ ‘allâh te‘âlâ alınğan esirleride culıvsız kaytarıp berüp özlerine ölüm
105/85 siyâseti ħılup ħaķķından kelmek muĥarrerdur taķı siz ulu pâdişâh ħan ve hem ulu bey aleksay
105/86 miĥaylaviĥ cümle urusnıñ penâhı ve köp memleketlerniñde bolsa padişâhı ve ħükümdârı da bolsañuz
105/87 işbu ‘ahd ve ħavl üzre muĥkem bolup eliñiz altında bolğan ‘asker ve eşķiyâñuzı zabt idüp
105/88 kırım vilâyetine ve sa‘âdetlü pâdişâh memleketine zarar ve ziyân etdirmegeysiz taķı ‘ahd ve ħavlimiz işbu
105/89 muĥabbet-nâme-i ħaţtımıznıñ bälâsında yazılğan mâddeler milen tamâm bolur yemin ve ‘ahdımız munlar milendir
105/90 taķı kardaşımız nûre’d-dîn sultân öziñiñ muĥabbet-nâme ħaţtları milen ħanķulunu yibergeñ igendirler
105/91 köp zamân mürûr itip ħaberide kelmedi alayda bolsa ol ħaţtlarında yazup tilek ħılğan
105/92 nerselerni bi-ķuşûr berip yibergey irdiñüz dostlık ve kardaşlık muĥkem bolurğa eygi irdi taķı
105/93 ivan fus ve ħayrı şoñrada kelgen elĥileriñüz ħablalar virüp aķĥe aldıklarıñdan ħayrı kefil
105/94 bolup tutsaķ ħazaķlar çıkarıp moskovğa barğan şoñ özlerinin ħavl itgen aķĥelerin bermeyip
105/95 zulm boladı imiş anday ħıĥğan ħazaķlarınñ aķĥesin tamâm noķşânsız alup berirge ħükm ħılĥay
105/96 irdiñüz taķı sa‘âdetlü kardaşımız ħalğa kırım giray sultân ħazretleriñiñ yaķın ve emekdâr

105/97 kullarından bolup hālā kapu ağası bolğan destūr-ı ekrem islām ağa içün yüz som nevķırať

105/98 her yıl sayın yarlıķaşıñuz mundın burunda bolsa yazılğan irdi halā da bolsa siz uluğ

105/99 qarındaşıımızdan tilek etemiz kim hazine defterine yazdırmağa buyurıp kün ilgeri yarlıķaşıñuz bolğay

105/100 irdi ol sebebli tilek kılamız kim islām ağa özimizge de ve qarındaşıımız qalğa sultān hāzretlerine de

105/101 bolsa öñki kullarımız kibi tügildir barça kullarımızdan çok kulumızdır anlara bolğan yarlıķaşıñuzdan

105/102 köp maħzūz bolurmız taķı ötgen yıl siz qarındaşıımıza könderilgen çapķunımız ‘oşmān ulan

105/103 öziñüzden қайтup kелgende öziñiñ moskov memleketinin içinde yolların adaşdırıp çit

105/104 kermanlarıñuzdan çekü digen qal‘ añuza kelüp ol qal‘ ada bolğan voyvadañuz boğdan višekov digen

105/105 adamıñuza yoluğupdır köp ħorlıķlar itip yol ağaları şa‘bān ağanı alup qalupdırlar iki

105/106 yurtñiñ ortasında yürügen ādemlerge munday ħorlıķ bolmaq lāyıkımızdır munday oğşavsız iş

105/107 olduğına rızamız yoқdır ol kulumız şa‘bān ağanı tapdırıp yibergeysiz ol sebebli bir söz

105/108 bolmasun öziñüz muķayyed bolup çapķun kulumıza қоşup yibergeysiz kün ilgeride bolsa

105/109 munday oğşavsız işge rıza bermegeysiz ve bu nāme-i humāyūnımıznı tamām okıdup yaħşı tıñlap

105/110 ‘ömr āħiriğaçā oğul oğulğaçā dost ve qardaş bolğaysız diyü ħať bitildi yazıldı taħtgāh kırımında

105/111 tāriħ miñ elli altıda

105/112 bi-maķam-ı bağçe-sarāyü’l-maħrūse

105/113 ħan islām giray bin selāmet giray ħan

No 113: III. İslam Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç’e (20 Şaban 1057 / 20 Eylül 1647)

- Zernov 1864/2009: 393

113/01 hüve

113/02 islām giray ħan bin selāmet giray ħan sözüm

113/03 teñgri tebāreke ve te‘ālāñiñ raħmi ve ‘ināyeti milen uluğ pādişāh ħan hem uluğ bey aleksey

113/04 miħaylaviç cümle urusñiñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādişāhı ve ħükümdarığa köpdin

113/05 köp selām aytıp muħabbetlik ve taťıvlıķ milen hālñüz ve ħātrñuz şorğanımızdın soñra i‘lām ve inhā-yı

113/06 ħanī oldur ki hāliyā yiberilgen muħabbet-nāme-i ħaťtñuz kelüp manzūr-ı şāhānemiz olup barça

113/07 yazılğan sözleriñüz ve cevāblarıñuz ma‘lūm-ı humāyūnum bolup ve moskovdan kelen örnek üzerinde

113/08 şat-nāme-i haţtımızın yazdırup ve altun bayşa taķdırup munda bolġan ilġinüz timafi kşavlav
113/09 ve yazıcı ivan pilakidin ve yazıcı kiraznoy ekişan ve barça yoldaşları milen dīvān-ı
113/10 humāyūn-ı ‘adālet-nişānımıza ketürüp anların aldında kūrān-ı ‘azīm üzerinde şart kılup ve ‘itimād
113/11 virilüp altun bayşalı ‘ahd-nāme-i humāyūnum virüp kudvetü’l-umerāyü’l-kirām zübdetü’l-küberāyü’l-fiḥām
113/12 meḥmed şāh beg dāme mecdihi milen elġileriñüz almaşiv yerine yiberüp haber itmek için kudvetü’l-emāşil
113/13 ve’l-aķrān ibrahīm aġa ġapķun kōnderilmişdir inşā‘allāh te‘ālā esen ve āmān varmak müyesser olduķda
113/14 uluġ ḥazīne ve kolķa ve bölekleriñüzi almaşiv yerine ramazān-ı şerīfniñ yigirminġi kününde yetiştürmege
113/15 buyurġay irdiñüz ve ol va‘de etgen künde mundın yiberilgen meḥmed şāh bey ‘asker milen almaşiv
113/16 yerine varup ḥazīne almaşiv yerinde tapılmadıġaday bolsa varan ‘asker ol yerde bekleyüp tırmak
113/17 küġ bolur muḥabbet-nāme-i haţtımız varġaç tutķavsız revān-ı ta‘cīl yetiştirölmek için buyurġay irdiñüz
113/18 taķı kırından varan ġapķunlarımız ġit yerleriñüze ve serḥad ḳal‘alarıñuza varġaç ulaķ atlar virüp
113/19 mosķov taḥtına varġanġa ulaķ milen varup ta‘ām ve yiyeġeklerin virüp ri‘āyet ve ḥürmet milen alup
113/20 kidüp ve ḳaytduķda daḥı uşulay oķ ulaķlar virüp ta‘āmların ve yiyeġeklerin virüp yiberile tırġan
113/21 idüġi ihtiyārlarıñuzda bolsa ma‘lūmdur olı kelgen ‘ādetni kesmek dostlık ve ḳarındaşlık oḥşavsız
113/22 işdir ‘ādet ve ḳānūn üzerinde şaylap ve ulaķların virilmege buyurġay irdiñüz ve kün ilgeride
113/23 bolsa ‘ādet bolġan nimeni kesdirmegey irdiñüz iki yurtnıñ ve iki memleketniñ ortasında
113/24 ‘ömr āḥiriġaġa oġul oġulġaġa muḥabbetlikde ve dostlıkda ve ḳardaşlıkda bolıķday kılıkni itip faķir ve fuķarā
113/25 ve ‘asker ḥalkınıñ tınġ ve rāḥat olmasıġın cān-ı kōñġöl milen ġalışķay irdiñüz taķı mundın evvel
113/26 varġan ġapķunlarımızġa iki kerret aķġe yarlıkāşları ola kelmişdir yine de bolsa iki yarlıkāş
113/27 virilmeye buyurġay irdiñüz taķı meḥmed şāh bey eġlendirmeyüp uluġ ḥazīne ve bölek ve kolķañuznı
113/28 teslim idüp uzatķan MLṬĶĶılarıñuza tenbih idüp taraġ digen şunı ötgürüp turġa
113/29 yetkürüp ḳaytkay irdiler her zamān kūrāl eşķiyāları bozokda ve taraġda ve turda bekleyüp ol
113/30 yerlerde zarar ve ziyān boladır ol maḥūf-ı muḥāṭara bolġan yerlerini ötgürmeye buyurġay irdiñüz ‘ömr
113/31 āḥiriġaġa dostlık ve muḥabbetlikde bolġay irdiñüz deyü haţt bitildi yazıldı taḥtgāhımız baġġe-sarāyında
113/32 miñ elli yedi şa‘bānū’l-muazzamniñ yigirminġi kününde

113/33 bi-makām-ı bağçe-sarâyü'l-mahrûse
113/34 han islâm giray bin selâmet giray han

No 121: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1059 / Temmuz-Ağustos 1649)

- Zernov 1864/2009: 416

121/01 hüve

121/02 islâm girayhan bin selâmet girayhan sözüümüz

121/03 teŋgri tebâreke ve te'âlâ hazretiniñ rahmi ve inâyeti birlen uluğ pâdişâh

121/04 han hem uluğ bey aleksey mihaylaviç barça urusniñ penâhı ve köp memleketlerniñde bolsa

121/05 pâdişâhı ve hükümdârığa köpdin köp selâm idüp ta'atlılık milen hâtrıñuz şorğanımızdan

121/06 şoñra i' lām ve inhā-yı hanı oldurki hâliyâ sipâhileriñüzden mihayla larivanav ve yazıçı ivan

121/07 miktin birlen köndürilgen uluğ hazîneñüz ve muhabbet-nâme-i hattıñuz kelüp vâsıl oldı bundan

121/08 evvel kelen ilçileriñüz kapudan kirdikleri kibi kalpakların çıkarup baş urırlar irdi bu

121/09 ilçinüz kelgende kalpağın çıkarmayup baş urmayup buyuruğımızda bolğan kullarımız küç milen

121/10 kalpakların alup baş urdurdılar bunıñ sebebi nedür dip sū'âl itdügimizde ilçinüz

121/11 baña efendim pâdişâhım böyle ısmâr kıldı emri budır deyüp cevâb virdi taqı hazineni bu kadar

121/12 halk içinde ketürüp aldımızdan ötdergende hayrân olup barça divânımızda bolğan halk hayretde

121/13 kalmışdır munday top şamur mı olur ve munday şamur tonmı olur içinde kendümize lâyıq

121/14 olup kiymek tügil kullarımız kiyecek bir şamur yokdır barça espâplarıñuz şulay alçaqdır biz bunı

121/15 yaza yaza uşandık âslâ çäre olmadı zâhiren bu iş öziñüzden oldıgun bildik ve murâdıñuz

121/16 dostlık olmadıgun añladık 'ömr âhiriğaça dostlık ve qardaşlıq murâdı bolğan munday kılıknı itmez

121/17 irdi hâliyâ özümüz at üzerinde sefere çıkup yolda bulunduq dostluk ve qardaşlıq murâdıñuz

121/18 bolsa kün ilgeri böyle itmeyüp burunğı 'âdetçe dostluk itgeysiz hâlâ 'arabaçı

121/19 ve kuşçı milen çapqunımız mehmed beg könderilgendir şimdilik çapqunıñ cümlesi [...] adam könderilmiştir

121/20 bundan şoñra köndürilecek çapqunımız ve uluğ ilçimiz evvelki 'âdet ve kânün üzre köndürilür

121/21 dostluğımız ve 'ahdımız bunıñ üzerinedir murâdıñuz dostluk ve qardaşlıq bolsa çapqunımız varduğı

121/22 sâ'at iki yıllık hazinemizni tedârik idüp küz aylarınıñ ibtidâsında çıkarup çapqun

121/23 könderesiz ve qarındaşıımız ƙalğa sultān Һazretiṅ vālidesi ana beyimiñ tiyişṅ şamur
121/24 ƙonın ve bir sultāniniñ ve bir Һaniniñ tiyişin mundan kitgen ilçiniñüz timafi Һatunski boynuna
121/25 alup kitgen irdi bu Һazine milen kelüp çıkmadı ilçiniñüzden alınur idi Һapƙun nāmesinde
121/26 yazılup könderilsün Һapƙunı ile kelmezse şoñra bizden aldırırsiz dimekle yazılmışdır Һapƙun milen
121/27 kelmezse bunda bolğan ilçiniñüzden aldırırmiz ve ƙardaşıımız ƙalğa sultān Һazretleriniñ
121/28 ƙapu aƣası islām aƣaya yüz şomlık nevkıraƣ aƣƣe ve iki oƣlına birer zerdeva tiyişi tilek idermiz
121/29 biri maƣşūd ve biri murāt şāhdır pādişāhlar arasında munday ve bundan artuƣ tilek keƣe
121/30 kelgendir yoƣ dimeyüp Һazinemiz milen cibergeysiz tilek keƣmesi dostlık ve ƙardaşlık ziyādelikinde
121/31 sebebdır ve dost ve ƙardaş bolmaƣ murādıñuz bolsa baba ve dedeleriñüz zamānlarında ola keldügi üzre
121/32 idesiz öyle olmayup kün ilgeri munday bolsa ant öz üzeriñüzde ƣalmış olur
121/33 munday dostlık olmaƣdan olmamaƣ yegdir dostlık ve ƙardaşlık olada böyle rüsvāy şamurlar
121/34 ve ƙonlar yiberesiz içinde kiymek tügil ƣırƣ elli aƣƣe ideƣek şamur yoƣdır pādişāhlıƣa tüşer
121/35 iş tügildir dostluk iderseñiz pādişāhāne dost olalım olmazsa naƣz-ı ‘ahdı özüñüz itmiş
121/36 olursiz bunda kelgen ilçiniñüz bir alay ümmet-i muħammedi ƣablalar virüp culıv içün ƣazaƣların
121/37 kötürüp elli altmış ƣazaƣın zāyi‘ eyledi şimdi tekrār daƣı i‘tikād virüp bir alay ƣazaƣ
121/38 kötürdüp ƣırƣ elli ƣazaƣ zāyi‘ oldu yedi ƣazaƣ ilçiniñüzin kefilligi zamānında ƣaçmışlar
121/39 böyle ƣaçan ƣazaƣlarıñ bahası virile kelgendir şāhiblerine virip yibergeysiz böyle yalan
121/40 söz milen Һalkı aldamaƣ lāyıƣmıdır ilçi yalan söylemeye ƣādir degil idi zāhiren bu da özüñüzün
121/41 işiñizdir ve culıv içün kötürilüp zāyi‘ olan ƣazaƣlarıñ şāhibleriniñ ba‘zısı sefere kidüp
121/42 bunda bolğanları ƣablaların kötürüp kitmişlerdir murādıñız dostluk ve ƣardaşlık bolsa ƣazaƣ
121/43 şāhiblerine aƣƣelerin berip cibergeysiz bu yol virilmezse culıv içün bir daƣı ƣazaƣ köndürilmezdir
121/44 ve taƣı eliṅiz altında bolğandan vilāyetimize ve ‘oşmānlı memleketine zarar ve ziyān itdirmezge ‘ahdıñız var
121/45 idi bizimde ‘ahd-nāme-i Һattımızda yazılğan idi ‘ahdıñuzda durmayup ton ƣazaƣlarından bir
121/46 miƣdār şayƣaya icāzet virüp deryāya ƣıƣardıñız ol ƣadar şayƣadan lütf-ı Һaƣƣ ile elem ƣekilmezdir

121/47 nihāyet nakẓ-ı ‘ ahd üzeriñüzde qalmış olur ve inřā ‘allāh te‘ālā onlardan dahı intikām

121/48 alınur taħrıren fī şehri recebū’l-mürecceb sene 1059 şaħh

121/49 ħan islām giray bin selāmet giray ħan

No 139: III. İslam Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç’e (Şevval 1061 / Eylül-Ekim 1651)

• Zernov 1864/2009: 449

139/01 hüve

139/02 islām giray ħan bin selāmet giray ħan sözümüz

139/03 teñgri tebāreke ve te‘ālāññ raħmi ve ‘ ināyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtññ

139/04 ve deř-i kıpçaķññ ve taħt-ı kırımññ ve barça noğayññ ve ħesābsız çerüññ

ve tať milen řavgeçññ

139/05 ve şağ ara çerkesññ uluğ pādiřāhı bolğan min uluğ islām giray ħan dāme naşruhu

139/06 ilā yevmü’l-mizān ħāzretlerimizdin şardaşımız uluğ pādiřāh ħan ve hem uluğ bey aleksay miĥaylaviç

139/07 cümle urusññ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādiřāhı ve ħükümdārıġa köpdin köp selām

139/08 aytıp muĥabbetlik ve taťıvlık milen ħātrıñuz şorğanımızdan řoñra i‘lām ve inhā-yı ħanı oldır ki

139/09 çapķunımız meĥmed milen қоşup yibergen çapķunıñuz ve muĥabbet-nāme-i ħaťtıñuz ve berip yiberilgen bölekleriñüz

139/10 vāřıl olup munda bolğan sipāhileriñüz birlen dīvān-ı ‘adālet-i ‘unvānımıza keltürip mübārek didār-ı

139/11 şerifimiz körürge buyurdıķ ve muĥabbet-nāme-i ħaťtıñuz okıdup yaĥşı tıñġladuķ biz uluğ pādiřāh ħan-ı

139/12 ā‘zam ħāzretlerimizge ma‘lüm kılmāķ içün sipāhilerimiz milen uluğ ħāzine ve böleklerimizni yay

139/13 aylarında mosķovdan çıkarıp santabır ayıññ yigirmiñçi küninde almaşıv yerine yetkürürge buyurdıķ

139/14 dip yazupsız taķı her yılda yiberile kelgen nevķırať aķçe ħesābı üzre tapıldıġına köre ġuruř

139/15 eşrefi yiberdik ve yeñiden tilek kıldıġımız dört yaķın ķulumızıñ tiyişini yazduġımız üzre kelürge

139/16 buyurup ve ħāzine defterlerine yazdırup kün ilgeride bolsa eksiksiz varurġa buyurdıķ dimişsiz

139/17 taķı ulu elçi tit ve baĥşı birlen yigirmi beş adam ve çapķun birlen on beş adam kelürge ķabul

139/18 itdük dip bildiripsiz taķı ‘ömr āĥiriġaça dostlık ve şardaşlıkda taymay dostımızġa dostlık

139/19 idüp dūřmānımızge dūřmānlık idüp řardařlıkda muĥkem bolurıñuz yazılmıř min uluğ

139/20 islām giray ħan dāme devletihi ilā yevmü’l-mizān ħāzretleride bolsaķ dostlık ve şardaşlıkda

139/21 ber-ķarār olup muĥabbet ve meveddetiñüzi ‘arż itdüġiñizden ħātr-ı řerifimiz ĥoř olup muĥabbet

139/22 ve meveddetimiz iz'āf ve muzā'af olmuştur ve meveddetiñüz derūn-ı şāhānemizde cāygir olup hazine almak için
139/23 kudvetü'l-ümerā-yı kirām meḥmed şāh bey almasıv yerine ta'yin olup munda bolğan sipāhileriñüzni
139/24 divān-ı 'ālīşānımıza keltürüp didār-ı şerīfimiz birle müşerref kılup hıl'atlar keydirüp ve ri'āyetler idüp
139/25 diyār-ı ma'rūfū'l-i' tibārımızda olan ata oğullarından olup yakın hıdmetimizde bolğan atmanay beg
139/26 kulumız elçi başılık hıdmeti birle könderilmiştir taḳı tit ve baḫşı milen yigirmi beş adam birge
139/27 koşup ve koşup yiberdügimiz adamlar mu'tād-ı kādīm üzre her kimiñ elçisi oldukların siz kardaşımızge
139/28 bildirmekiçün defter idüp memhūr defteride muḫabbet-nāme-i ḫatṭımızla könderilmiştir evvelki minvāl üzre
139/29 elçilerimize ri'āyet idüp ve çapḫunımız meḥmed birlen könderilgen muḫabbet-nāme-i ḫatṭiñuzda yazıldığı
139/30 üzre ötgen yıl kelgen hazine üstine şimdi yeñiden tilek itdügimiz dört yakın ağamızıñ
139/31 tiyişlerinde koşup ve nevḳıraṭ aḳçe ḫesābınça ğuruş ve yāḫūd eşrefi kelüp kün ilgeride bolsa
139/32 bī-ḫuşūr keldikten sonra inşā'allāh te'ālā bu taraftan daḫı 'ömr āhiriğāça muḫabbet ve meveddetimiz muḫkem
139/33 bolup vilāyetiñüze ve çit yerleriñüze ve serḫad ḳal'alarıñuza da bolsa bizden ve kardaşımız ḳalğa
139/34 sultān ḫazretleri ve nūre'd-dīn sultān ve ğayrı sultānlardan ḳaraçılarımız beglerden
139/35 ve mīrzālardan her kez yamanlık bolmastur taḳı ḳarındaşımız nūre'd-dīn sultānıñ mu'tād-ı kādīm olan
139/36 tiyişinden üç şırt ṭon ve dört ḳarın ṭon eksik keldügin ötgen yıl sizge yazdık idi
139/37 cevābı kelmedi çoklık nesne de tügildir anı tamām itdirgey irdiñüz taḳı kardaşımız meḥmed girayḫanıñ
139/38 ḳapu ağası ḳayt ağa için yeñiden tiyiş ricā itdükde ol zamānda hazine birlen ḳayt ağaya
139/39 bir şamur ṭon ve bir zerdevā ṭon iki şırt ṭon üç ḳarın ṭon dört taḫta şırt beş
139/40 taḫta ḳarın iki şamur bir tilki bōrk kelüp munda bolğan hazine defterlerine yazılmış
139/41 sonra kendileri istanbula kitdikde bir ḳaç zamān kesilüp tiyişi kelmedi ba' dehu ḳırma kelüp
139/42 kendi hıdmetimizde oldıktan sonra siz kardaşımızdan ricā idüp yazdıkdi ḫatṭımız körüp
139/43 könderdiñüz ötgen yıl elçiñüzden taleb olındıkda bize pādīşāhımızñ ḫazinedārı virdügi
139/44 budır diyü altı ṭop virdiler öyle ḳaldı leyl ü nehār hıdmetimizde bir ihtiyār ağamızdır ve ağaçalarımıza
139/45 ve kendimize hıdmeti sebḳ itmiştir zāhiren bir ḳaç zamān kelmeyüp ḳalmağıle defterde yazdıkda kātībler ḫatā
139/46 itmek vardır bu kardaşları ḫatırıçün evvelki defter üzre
139/47 tamām idüp kün ilgeri bī-ḫuşūr kelmege buyurgay irdiñüz bāḳī

139/48 ve'd-du'ā 'alā min ittiba'ül-hudā tahrīren fī māh-ı şevvālū'l-mükerrem
139/49 senetin ihdā ve sittin ve elf
139/50 bi-maḳām-ı bağçe-sarāyū'l-maḥrūse
139/51 ḡan islām giray bin selāmet giray ḡan

No 145: III. İslam Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Zilkade 1062 / Ekim-Kasım 1652)

• Zernov 1864/2009: 459

145/01 hüve
145/02 islām giray ḡan bin selāmet giray ḡan sözümüz
145/03 teḡri tebāreke ve te'ālānıñ raḡmi ve' ināyeti milen uluḡ orda ve uluḡ yurtnıñ
ve taḡt-ı
145/04 kırımınñ ve barça noḡaynıñ ve taḡ ara çerkesnıñ ve taḡ milen tavgeçnıñ ve deşt-
i kıpçaknıñ ve barça
145/05 tatarnıñ uluḡ pādışāhı olan devletlü ve 'azametlü ve şevketlü ve 'adāletlü min
uluḡ islām giray ḡan
145/06 dāme devletiḡi ilā yevmü'l-mizān ḡazretlerindin ḡardaşımız uluḡ pādışāh ḡan
hem uluḡ bey aleksay
145/07 mihaylaviç barça urusnıñ peḡahı ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı ve
ḡükümdarıḡa köpdin
145/08 köp selām aytıp taḡıvlık milen ḡatırnuz şorḡanımızdın soñra i' lām ve inhā ve
fermān-ı ḡanı budır ki
145/09 ḡālā yumuş adamlarınuzdan şıbane oḡlı ivan noḡay oḡlu kirilaymilen
muḡabbet-nāme-i ḡatırnuz
145/10 keldüḡi 'arz olındıḡda munda bolḡan sipāhileriñüzimilen revān-ı ta' cıl dīvān-
ı adālet-i bünyānımızge
145/11 kelüp didār-ı şerifimizni körürge buyurıp ve muḡabbet-nāme-i ḡatırnuz ḡuzūr-
ı şerifimizde okıtup barça
145/12 yazdıklarıñuz ma' lūm-ı humāyūnımız olmışdır pādışāhlar arasında dostlık ve
ḡardaşlık oldıḡdan soñra
145/13 aralarında ricā ve tilek ola kelmişdir pādışāhlıḡa lāyık olan budır ki iki ḡarafdan
daḡı ḡardaşlık
145/14 ve dostlıkda muḡkem olup 'ömr āḡiriḡaḡa dostlıḡdan ḡaymay 'ahd ve
peymānların taḡyir itmemekdir inşā'
145/15 āllāh te'ālā bu ḡarafdan dostlıḡımız taḡyir olmastur ve ḡālā çapḡunıñuz milen
uluḡ ḡazineñüzniñ
145/16 moskovdan çıḡup almaşıv yerine könderilgenin ḡatırnuzda yazup bildiripsiz
ama her yıl keldüḡi vaḡtın
145/17 ozdırıp zamān mürūr itdikden soñra keldiler alay bolsa kışḡa uğramak lāzım
kelür zāhiren kış
145/18 āḡvālī ma' lūmıñuzdır eger anda kelenler ve eger bundan varan 'asker kış
ziyāde zaḡmet ve meşakḡat
145/19 çekerler alay bolsada ḡudvetü'l-umerāyü'l-kirām zübdetü'l-küberāyü'l-fiḡām
meḡmed şāh begni ḡardaşları mırzālar
145/20 vesāyir ata oḡullarından ve yumuş ḡullarımızdan ḡoşup ḡazineñüzi aldırmaḡ
içün almaşıv yerine

145/21 k nderil p bunda bolġan el ileri  z milen uluġ elçimiz  udvet 'l-  r n arsl n
m rz  zide
145/22  adruhu n me-i hum y n m milen könderilmişdir in   ' ll h te  l  v   linde
  n n-ı  ad m üzre ri   yet
145/23 idüp uluġ  az ne  zni ötgen yıl keldügi defter üzre bu yıl tilek itd ġimiz
oġlumuz
145/24 sult nn n tiyişin daġı ötgen sene keldügi defterge  o dırıp bi- u  r kelürge
buyurġay irdi  z ki
145/25 ol sebebli bulay söz bolma ay irdi k n ilgeride bulay zam n n ozd rmayup
 ap unı va tı
145/26 ve zam nı ile kelürge buyur aysız ki a a k re bu  arafdan varan   asker ve ol
c nibden kelen
145/27 adamlar  uz  ı  a r st kel p zahmet  ekmegey irdiler ta ı her yıl tilek boladır
dip yaz psiz
145/28 ğardaşlık içinde tilek ola kelmişdir her zam n olacak i  tügildir siz  arda ımıza
l y k olan
145/29 uluġ  az nemizni ötgen yıl keldügi defter üzerine bu yıl ye iden oġlumuz
sult na çıkan
145/30 tiyişi yazdurup ve nev ıra   az nesi i  n  es b  ile e ref  ve ġuru dır k n ilgeri
 u  rsız
145/31 kelürge buyurğay irdi  z m d mki siz  arda ımız dostlık ve şardaşlıkda olup
uluġ  az nemiz
145/32 eksiksiz keçe bu c nibden her kez yamanlık olmazdır    mr
145/33  hiri a a dostlık ve ğardaşlık idüp   ahd ve peym nımız
145/34 ta y r olunmak i tim li yokdır yazıldı ta tg hımız
145/35 ba  esar yında zi'l- a  de ayında t ri  miş altmış
145/36 iki senede
145/37 bi-ma  m-ı ba  esar y 'l-m hr se
145/38  an isl m giray bin sel met giray  an

No 152: III.  sl m Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus  arı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban ayının birinci günü 1063 / Haziran-Temmuz 1653)

- Zernov 1864/2009: 469

152/01 hüve
152/02 isl m giray  an bin sel met giray  an sözümüz
152/03 teşri te  reke ve te  l n n ra mi ve  in yeti milen  arda ımız uluġ p di  h
 an hem uluġ bey
152/04 aleksay mihaylaviç cümle urusn n peh h  ve k p memleketlerni de bolsa
p di  h  ve   k md ri a
152/05 k pd n k p sel m aytıp nedir  ali  z ve   tr  uz ey misiz ve  o m s z dip
 atıvlık milen
152/06   tr  uz şorğanımızdın  o ra i l m ve inh -y   an  budır ki ve   l  purs ay
k ral üzerine sefer
152/07 itm m z i tiz a itmekle m tevekkilen   al' ll h bi'z-z t kendimiz teveccüh ve
  az met itd ġimizde munda olan
152/08 uluġ el ileri  z  uz r-ı çerümüzge kelt rip ri   yet idüp ic zet virilüp siz
 arda ımıza

152/09 muhabbet-nâme-i haţtımız yazdırıp uluğ elçimiz ayvaz beg zide kadruhu milen könderilmiştir inşa'

152/10 âllâh te'âlâ vuşulı müyesser oldıkda uluğ hazîne ve bölekleriñüzü ötgen yıl könderdigiñüz defter

152/11 üzre könderip 'ömr âhırığaça dostımıza dost ve tüşmânımıza tüşmân bolasız siz kardaşımız

152/12 'ahd-ı peymânıñızda turup uluğ hazîneñüz ötgen yıl könderdigiñüz üzre könderip dostlık

152/13 ve kardaşlık etseñüz bu taraftan dağı inşa'âllâh te'âlâ vilâyetiñüze ve çit yerleriñüze her kez yamanlık

152/14 olmastur şimdiye degin 'ahd-ı peymânımızda qarâr itüp kırım tatarın ve ulu noğay ve küçük noğay

152/15 ve azak halkını zabt ve rabtda kuşur itdigimiz yokdır ve kün ilgeride bolsa inşa'âllâh te'âlâ zabt

152/16 ve rabtda kuşur olunmak ihtimâli yokdır ve munda kelüp kitgen elçileriñüze nehr-i ton eşkıyaları huşuşında

152/17 söyletmiş irdik ol sözni siz kardaşımıza yetkürmezlermi yok ise taraflıñuzdan takayyüd olunmazmıdır

152/18 ol hırsızlık milen yurt alınmaz ve bir hıdmetde olmazdır nihâyet hemân sa'âdetlü âl-ı 'osmân pâdişâhı

152/19 'azametlü hünkâr hazretleri milen tüşmânlık hâşıl olmasına sebep olmağdan gayrı fâ'idesi yokdır

152/20 ve bu cânib ile dağı mâbeynimizde olan dostlığımıza bir halel virmesine bâ'is olurı dostlık

152/21 ve kardaşlığa lâyıf olan iş tügildir lâyıf olan budır ki eger bu taraf eşkıyasıdır ve eger ol

152/22 cânib hırsız ve harâmizâdesidir zabt olunmağdır dostlık ve kardaşlık bunıñla üstüvâr bolur yazıldı

152/23 sene miñ altmış üç târihi şehr-i şa'bân

152/24 ü'l-mu'azzamniñ gurreinde

152/25 bi-mağâm-ı nehr-i alma

152/26 han islâm giray bin selâmet giray han

No 160: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (16 Zilhicce 1064 / 28 Ekim 1654)

- Zernov 1864/2009: 483

160/01 hüve

160/02 mehmed giray han bin selâmet giray han sözümüz

160/03 teñgri tebâreke ve te'âlâniñ rahmi ve'inâyeti milen kardaşımız uluğ pâdişâh han hem uluğ

160/04 bey aleksay mihaylaviç barça urusniñ pehâhı ve köp memleketleriñde bolsa pâdişâhı ve hükümdârığa

160/05 köpdin köp selâm aytıp tatıvlıkimilen hatrıñuz sorğanımızdan soñra i'lâm ve inhâ-yı hanı

160/06 budır ki merhûm ve mağfûr ağaçamız islâm girayhan 'aleyhi'r-rağmet ve'r-rıdvân hazretleri taraflarına

160/07 sipāhilerinüzden timafi ğavrilaviç hatunşay ve yazıcı ivan fumin nām adamlarınız muhabbet-nāme-i
160/08 hattınızla yiberilgen igendir ol vaqitden beri kırimda alı konup hālā min uluğ mehmed giray
160/09 han dāme devletihi ilā yevmü'l-mizān hazretleri kırim yurtına han olup devlet ile kelüp maqarr-ı
160/10 hilāfetimize cülūs-ı humāyūnımız oldıķda merhūm aģaçamıza kelen muhabbet-nāme-i hattınız manzūrimız olup
160/11 barça yazdığınız ma'lūmımız oldıķdan sonra cemi' kırim begleri ve ihtiyārlarından tefahhuş olındıķda
160/12 muqaddemā leyh kıralı üzerine yūriyesiz diyū niçe def'a moskova mektūb yazdıklarından ğayrı elçilerine
160/13 dağı sipāriş itmişler idi ol zamānda hareket itmeyüp ba' dehu merhūm aģaçanız leyh kıralı
160/14 üzerine ' asker ile varup leyh kıralın kapatdıķda ayakına yıkılup rehin virdikde hāllerine merhamet
160/15 idüp barışup rehinlerin alup mabeynlerde bu kadar ' ahd ve yemin olup ' avdet idüp kırima
160/16 keldikden sonra moskov ' askeri özi kazaķı ile berkilüp leyh üzerine yūriyüp bu taraftan dağı
160/17 ' asker ve yardım taleb idüp elçi könderdiler diyū cevāb virdiler hadd-ı zātında bu kadar seferler
160/18 ve yüz aklıķları oldıķda hareket itmeyüp merhūm aģaçamız barışdıķdan sonra özi kazaķı ile
160/19 ittifaķ idüp yūrimişsiz bu taraf ile barışımızdan muqaddem yūriseñüz bu tarafa yardım itmiş
160/20 olurduñuz sa' ādetlü aģaçamız hazretlerinin ' ahd ve yemin bizim dağı ' ahdımızdır leyh tarafından naķz-ı
160/21 ' ahd olmadın sebebsiz bizim tarafımızdan ' ahdımızı bozmaķ pādişāhlara düşecek iş tūgildir
160/22 haķķ te' ālā hazretleri dağı lāyık körmezdir zāhiren leyh kıralı ile olan ' ahdımızda karar itmeyüp
160/23 naķz-ı ' ahd itdigimizden sonra artuķ siz kardeşimizde ve ğayrılarda i' timād itmemek lāzım kelür
160/24 sebebsiz ve ğayırsız naķz-ı ' ahd itmek pādişāhlara lāyık tūgildir ve siz kardeşimiz ile dağı
160/25 muqaddemā kırim yurtına han olduģımızda itdüğimiz ' ahd ve yeminimiz bozulmaķ ihtimāli yokdır naķz-ı ' ahde
160/26 sebep olaçaķ iş olmuş degildir yine de ol ' ahdımızın üzerindeyüzdür siz kardeşimiz dağı
160/27 ol ' ahdınızda karar idüp bizüm ile dostlık ve kardeşlik itmek murād ve maķsūdunuz bolsa
160/28 uluğ hazinemizi ötgen yıl merhūm aģaçamız han-ı ā' zam hazretlerine könderilgen defteriñüz
160/29 üzerine yiberilüp ve kânūn-ı qadīm üzre mübārek-bād itmek nāmında könderile kelen her ne ise anı
160/30 dağı ma' an köndergeysiz burunğı ' ahdınızda karar idüp uluğ hazinemizi kış olmazdan muqaddem

- 160/31 ihrâc idüp almaşiv yerine yetkürgeysiz bu tarafından almaşıva varan meḥmed şāh beg ve sizin
- 160/32 elçiñüz bekleyüp tırıp zahmet çekmeyeler taķı nehr-i tonda vāķī' kazaķ eşkıyāları vilāyetiñüzden çıkup
- 160/33 kelüp her zamān şayķa ile deryāya çıkup sa' âdetlü ve ' aẓametlü pâdişāh-ı rüy-ı zemin ḥazretleriniñ
- 160/34 leb-i deryāda olan vilāyetlerin incitmeden ḥālī degiller imiş mābeynimizde bu kadar dostlık ve kardaşlık
- 160/35 oldıķdan soñra ol ḥarāmizādelere zabt olunmamaķ revā ve lāyıkımdır olmaķūle eşkıyā deryāya çıkup
- 160/36 yalılardan bir kaç tutşak almaķ ile yurt alınmazdır sizin tarafıñızda olan eşkıyā zabt olunmaya
- 160/37 ve bu tarafda olan zabt olunmaya böyle dostlık ve kardaşlık olur mı zabtına kâdir degilim dirseñüz
- 160/38 ol daḥı büyük ' ayıbdır pâdişāhlıķa lāyık iş tügildir anınla bir nesne ḥaşıl olmaz hemān mābeynde
- 160/39 bir şovıķlıķa sebeb olup bu tarafından bir daḥı ḥarāmizādeye taķayyüd itmeyüp çit yerleriñüze
- 160/40 ve serḥadleriñüze katı çok zarar olmaķ muķarrerdir bu ḥuşusda bir vechle ' özür itmeyüp dostlık
- 160/41 murād idüp yurtıñuzıñ rāḥatını isterseñüz nehr-i tondan ol eşkıyāları kaldırasız bundan
- 160/42 soñra deryāya bir şayķa çıkarsa naķz-ı ' ahd tarafıñızdan olmış olur ḥazinemizi könderüp
- 160/43 tondan ol ḥarāmizādeleri kaldırsañız inşā' allāh te' ālā bu tarafından vilāyetiñüze ve serḥadleriñüze
- 160/44 āşlā zarar ve ziyān olmaķ ihtimāli yokdır taķı dostlık ve kardaşlıkımıza binā' en büyük oğlumız āḥmed giray
- 160/45 sultān ve ' ivaż giray sultān ve cānib giray sultān ve mübārek giray sultān işbu dört
- 160/46 oğullarımız sultānlara başlıķları şamur tiyiş ricā idüp ve oğullarımız sultānlardan gayrı emekdār
- 160/47 ağalarımızdan beş nefer ağamız içün daḥı tiyişler ricā idüp cümlesi mu' tād-ı kādīm üzre defter
- 160/48 olup çapķunımız şa' bān ağa könderilmiştir inşā' allāh te' ālā vuşul boldıķda kardaşlık idüp
- 160/49 dört oğullarımız sultānlara ve beş nefer emekdār ağalarımıza könderilen memhūr defter üzre tiyişler
- 160/50 yazdırup kün ilgeri kesilmeyüp kelmek içün buyurgay irdiñüz dostlık ve kardaşlıkımız
- 160/51 ziyāde olmasına bā' iş ve bādidir kardaşlık idesiz
- 160/52 yazıldı taḥtgāhımız bağçe sarāyında biñ altmış dört tārīḥi zi' l-ḥiccesiniñ on altıncı kününde
- 160/53 bi-maķām-ı bağçe-sarāyü' l-maḥrūse
- 160/54 ḥan meḥmed giray bin selāmet giray ḥan

No 167: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (1065 / 1654-1655)

- Zernov 1864/2009: 498

167/01 hüve

167/02 meḥmed giray ḥan bin selāmet giray ḥan sözüümüz

167/03 teḡgri tebāreke ve te'ālānıñ raḥmi ve' ināyeti milen uluḡ orda ve uluḡ yurtnıñ ve deşt-i

167/04 kıpçaqnıñ ve taḡt-ı kırımınñ ve barça tatarnıñ ve köp noḡaynıñ uluḡ pādışāhı olan min uluḡ

167/05 meḥmed girayḥan dāme devletihi ilā yevmü'l-mizān ḥazretlerindin uluḡ pādışāh ḥan hem uluḡ bey aleksay

167/06 miḥaylaviç barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādışāhı ve ḥükümdārıḡa köpdin

167/07 köp selām aytıp taṭıvlıķımilen ḥātrıñuz şorğanımızdın şoñra i' lām ve inhā-yı ḥanī budır ki

167/08 bi'ḥamdü'l-illāhi te'ālā kırım taḡtı bizge müyesser olup babamız taḡtına cülüs itdigimizde kırımında olan

167/09 ilçileriñüz kelüp siz ḡardaşımız milen ke'l-evvel dost ve ḡardaş olmamız içün ricā ve tilek

167/10 idüp uluḡ ḥazinemizi boyunlarıḡa aldıklarında muḥabbet-nāme-i ḡaṭtımız yazdırılup çapķunımız

167/11 yiberildikten şoñra yeñiden altun bayşalu 'ahd-nāmemiz yazdırılup elçiñüze virilüp ve muḥabbet-nāme-i

167/12 ḡaṭtımız milen yaķın ḡullarımızdan şāh timur mīrzā ṡarafımızdan elçi ta' yīn olunup

167/13 könderilmişdir inşā'allāh te'ālā vuşulı müyesser oldıḡda muḥabbet-nāme-i ḡaṭtımız okıdup yaḡşı tıḡlap

167/14 ḡadimden ide keldiḡiñüz dostlık ve ḡardaşlıkı idüp uluḡ ḥazineñüzi ötgen yıl merḡūm

167/15 ve maḡfūr aḡaçamız islām girayḥan 'alayhi'r-raḡmet ve'r-rıdvān ḥazretleri ṡarafına könderilgen defterleriñüz

167/16 üzerinde könderüp dostlık ve ḡardaşlıkda sābit-ḡadem bolup dostımıza dost ve dūşmānımıza dūşmān

167/17 olup her sene çıķa kelen ḥazineñüzi ötgen yıl keldüḡi defter üzerine çıķarup ve mübārek-bād

167/18 nāmında olı kelen hedāyāñuz daḡı ḡoşup bī-ḡuşūr kelürge buyuruḡıñuzda olan ḡullarıñuza buyurḡay

167/19 irdiñüz uluḡ ḥazineñüz ḡuşursız kelüp ve zīr-i ḡükümetiñüzde olan eşķiyāñuz zabṡ idüp

167/20 dostımıza dost ve dūşmānımıza dūşmān olsañuz bu ṡarafdan daḡı inşā'allāh te'ālā murādıñuzdan

167/21 artuḡ dostlık ve ḡardaşlık itmemiz muḡarrerdır

167/22 yazıldı taḡtgāhımız baḡçe sarāyında miñ altmış

167/23 beş tāriḡinde

167/24 bi-maḡām-ı baḡçe-sarāyü'l-maḡrūse

167/25 ḥan meḥmed giray ḥan bin selāmet giray ḥan

No 178: IV. Mehmed Giray Han'dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Recep 1067 / Nisan-Mayıs 1657)

- Zernov 1864/2009: 513

178/01 hüve

178/02 meḥmed giray ḥan bin selāmet giray ḥan sözüümüz

178/03 teḡgri tebāreke ve te'ālānıñ rahmi ve' ināyeti-imilen uluḡ orda ve uluḡ yurtnıñ ve deşt-i

178/04 kıpçaqnıñ ve taḡt-ı kırımınñ ve barça tatarnıñ ve köp noḡaynıñ ve taḡ-imilen taḡgeçnıñ ve tav

178/05 ṭuraqlay çerkeçnıñ uluḡ pādīşāhı bolḡan min uluḡ meḥmed girayḥan dāme devletiḥi ilā yevmü'l-mizān

178/06 ḥazretlerindin qardaşımız uluḡ pādīşāh ḥan hem uluḡ bey aleksay miḡaylaviç barça urusnıñ

178/07 penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādīşāhı ve ḥükümdarıḡa köpdin köp selām aytıp taṭıvlıq-imilen

178/08 ḡaṭrıñuz şorğanımızdan soñra i'lām ve inhā-yı ḡanī budır ki yaqın sipāhileriñüzden raman jeṽḡav

178/09 ve yazıcı larivan paşın birlen kırımḡa yiberilgen uluḡ ḡazīne ve bölekleriñüz kelüp divān-ı

178/10 humāyūn-ı ma' delet-i 'unvānımızda aldımızdan ötkerip teslim kılup min uluḡ meḥmed girayḥan dāme

178/11 nuşretiḥi ilā yevmü'l-mizān ḡazretleride bolsaḡ uluḡ ḡazīneñüz maḡbūl tutıp dostlıq ve qardaşlıqıñızda özgeliksiz⁷⁹

178/12 muḡkem ṭurıp kuşçı ve 'arabaçlarıñuzı çapḡunımız şahbāz birlen qaytarup moşkovḡa

178/13 yiberdik inşā'allāh te'ālā çapḡunımız varḡaç buyurıqıñızda bolḡan qullarıñuza muḡkem tenbīh kılup

178/14 keleşek ḡazīneñüzni bu yılḡı ḡazīne kibi kışḡa qaldırmaḡay irdiñüz bir qaç yıldır ḡazīne keç çıḡup

178/15 kışdan 'askerimiz zaḡmet çekedir ibtidā'en küz ayında moşkovdan çıḡup almaşıvḡa kelse iki taraḡda

178/16 'askeri zaḡmet çekmezlerdi taḡı nehr-i ton qazaḡı zaḡbıñızda bolḡan moşkov memleketi içinden tona kelüp

178/17 deñize çıḡup sa'ādetlü pādīşāh ḡünkār ḡazretleriniñ deñiz kenārında olan vilāyetlerni incitmeden

178/18 ḡālī degillerdir āllāhu te'ālā ḡazretleriniñ lūṭṭ ve 'ināyeti-imilen bizim vilāyetimiz anday ḡırsız ve ḡarāmizādeden

178/19 elemlieri yoḡdır anday ḡırsızlar bizim memleketimizden şudan ḡayrı bir nesne almaya qādir degillerdir nice

178/20 kerre yalılara çıḡup kırılup rüsvāylıq ile kitmişlerdir nihāyet āl-ı 'oşmān pādīşāhı uluḡ pādīşāhdır

178/21 moşkov ile barışksız ve qardaşlıq idersiz böyle barışkıḡı olur ki moşkovdan çıḡup kelen

178/22 ḡarāmizādelerin zaḡbı itmeyüp her yıl şayḡaları deñize çıḡa deyüp yazdıḡlarından ḡicāb çekiyoruz

⁷⁹ Zernov 1864/2009'da *öñgleksiz* ~ *öñgeliksiz* yazılmış. Atasoy (2017: 481) *özgeliksiz* okumasını önermektedir.

178/23 bu maķûle ĥarāmizāde ve ĥırsız yurt alaçaķ degildir hemān bulġaķlıķa sebeblur iki pādīşāh arasında
178/24 bu maķûle ĥırsız źabť olınmayup ruĥşat virilmek eyü ĥāl degildir murādınuz dostlık olursa tona adam
178/25 yiberip ĥarāmizādeñüzi źabť idüp bir daĥı deñize çıķmadan men‘ idesiz bir kaç def a bu
178/26 ĥuşūs için yazdık taķayyüd itmediñüz vilāyetinden çıkan ĥırsızı źabť itmeyüp ‘özür itmek
178/27 pādīşāhlıġa lāyık iş degildir ve źabťına ķādir degilim dimekte ne ķadar oĥşavsız söz idüġi ma‘ lūmıñızdır
178/28 taķı şived kıralı kendi yurtına ķanā‘ at itmeyüp leyh memleketine kıral olmak için çalışup siz
178/29 ķardaşımıza daĥı tüşmān olduġı ĥaberi olınmışdır siz ķardaşımıza tüşmān oldıķdan soñra bizim
178/30 daĥı tüşmānımızdır inşā‘āllāh te‘ālā siz ķardaşımıznıñ intiķāmını almak için çalışurmiz taķı
178/31 erdel kıralı āl-ı ‘oşmān pādīşāhının re‘ āyāsı iken ra‘ iyyetlikden baş çeküp özi ķazaķından
178/32 envā‘ ĥile ile bir miķdār ‘asker alup şived ‘askerine yardım iderim deyü çıkup ol daĥı kendi
178/33 leyh kıralı olmak sevdāsında olduġın sa‘ ādetlü ve devletlü pādīşāh-ı ‘ālī-vaķār ĥazretleri elem çeküp
178/34 erdel memleketin cavlamak için köp ‘askerler ta‘yın itmişlerdir inşā‘āllāh te‘ālā cezāsın bulur
178/35 benim ķardaşım bize ve size lāyık olan siziñ tüşmānıñuza biz tüşmānlık ideyüz ve bizim tüşmānımıza
178/36 siz tüşmānlık idesiz inşā‘āllāh te‘ālā bu tarafdın ‘ömrimiz āĥir olınça dostlık ve ķardaşlıķdan
178/37 taymay dostıñuza dost ve tüşmānıñuza tüşmān bolup vilāyetiñüze ve ĥit yerleriñüze bizden zarar
178/38 ve ziyān olmazdır ve siz ķardaşımız daĥı ķolıñuz altında ‘askeriñüz ve ton ķazaķı ĥarāmizādelerin źabť
178/39 idüp ‘ömrüñüz āĥir olınça dostlık ve ķardaşlıķda muĥkem turgay irdiñüz taķı dostlıķa binā‘en
178/40 siz ķardaşımızdan emekdārlarımızdan sefer ġāzī yazıcı ve süleymān āġa ve ĥasan atalık için kırım
178/41 taĥtına cülūs itdigimizde defter yazup başlıkı zerdevā tiyiş ricā itmişidik her zamān kelen
178/42 elĥileriñüz vire kelmişler iken şimdi kelen elĥiñüz eksik berdiler siz ķardaşımızdan ötil kılamiz
178/43 kim buyrıkda bolġan ķullarıñuza tenbīh idüp kūn ilgeri keleşek ĥazīne defterine başlıkı
178/44 zerdevā tiyiş yazdırıp eksiksiz kelürge buyurgay irdiñüz taķı elĥilerimizden adamımız murād nām
178/45 kimse tenhāda siz ķardaşımıza lāyıķsız söz aytdı deyü alı ķomışlar pādīşāhları diline aldıġına
178/46 ĥāşā ki bizim rızāmız ola öyle söz anıñ āġzından çıķdıġı muķarrer olursa ĥaķķından kelmez tügildik

178/47 hîç bir zamân ölmemiş iken elçi alı kımak lâyıķ degildi ol adamı bu ıarafa
kõndergey irdiñüz
178/48 taķı almaşıvda ĥazîne ‘ askerimiz vardıkda bir kaç atları oğurlanup at şâhibleri
tatar ile bir
178/49 tilmaç cavılğan atları aramak içün varup tilmaç ġâyib olur şoñra meĥmed şâh
beg yoldaşı
178/50 tatarı tutup temirge urup ketürgen yolda kış ziyâde ve kıar terin olup CWT
oldıkda atları
178/51 zebûn olup ‘ arabaları kıalmağile ol ĥarâmizâdeyi kefile virüp kıırma keldikde
cânı kıorkısından
178/52 kaçupdır aratmaya kıullarımız [...] inşâ ‘allâh te‘âlâ kıurtılmaķ ihtimâli yokdır
her kıanda olursa da
178/53 tapdırıp ĥaķķından kelinür anday ĥarâmizâdeye ĥâşâ kı rızâmız ola yazıldı
taĥtgâhımız bağçe sarâyında
178/54 miñ altmış yedi târiĥi mâh-ı recebü’l-müreccebde
178/55 ĥan meĥmed giray bin selâmet giray ĥan

No 187: IV. Mehmed Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç’e (1068 / 1657-1658)

- Zernov 1864/2009: 528

187/01 hüve
187/02 meĥmed giray ĥan bin selâmet giray ĥan sözümüz
187/03 teñgri tebâreke ve te‘âlânıñ rahmi ve‘inâyeti-imilen uluğ orda ve uluğ yurtnıñ
ve deşt-i
187/04 kıpçaķnıñ ve taĥt-ı kıırımnıñ ve barça tatarnıñ ve köp noğaynıñ ve taĥ-imilen
tağgeçnıñ ve tav turaķlay
187/05 çerkeçnıñ ĥesâbsız köp çerüniñ uluğ pâdişâhı bolğan sa‘âdetlü ve şevketlü ve
mahâbetlü ve ĥaşmetlü
187/06 min uluğ meĥmed girayĥan dâme devletihi ilâ yevmü’l-mizân ĥazretlerindin
uluğ pâdişâh ĥan hem uluğ
187/07 bey aleksay miĥaylaviç barça urusnıñ penâhı ve köp memleketlerniñde bolsa
pâdişâhı ve ĥükümdârıġa
187/08 köpdin köp selâm aytup taĥıvlık imilen ĥâtrıñuz şorğanımızdan şoñra ilâm ve
inhâ-yı ĥanî budır kı
187/09 sipâhileriñüz-imilen yiberilgen uluğ ĥazîne ve bölekleriñüz teslim kılup taķı
barça ismâr kılğan
187/10 sözleriñüz dīvân-ı humâyûn-ı ma‘delet-i ‘unvânımızda yetkürdiler min uluğ
meĥmed girayĥan dâme devletihi ilâ
187/11 yevmü’l-mizân ĥazretleride bolsaķ barça söziñüz tıñġlap dostlıkıñuzdan
taymay muĥkem turganmız
187/12 inşâ ‘allâh te‘âlâ kün ilgeride bolsa biz dostlıkıñuzda tapılırmız siz
kıardaşıımızda bolsañuz
187/13 ‘ömr âĥiriğaça dostlıktan taymay iki yurtnıñ râĥatlıkı içün çalışķay irdiñüz
taķı ĥâlâ
187/14 ĥazîne milen kelgen kıuşķı ve ‘arabaçılarnı çapķunımız ‘oşmân ile kıoşup
mosķova kõnderdik bi-lütf-i

187/15 allāhu te'ālā vuşûlinde muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭımıznı tıḡlap dostlık ve
kardaşlıkda muḥkem tırıp keleşek ḥazineni
187/16 kûz ayınıñ ibtidâsında moskovdan çıkarıp almaşiv yerine kelürge buyurgay
irdiñüz taķı ol tilmaç katl
187/17 etgen ḥarāmizādeyi tıtdırmağa yibergen kullarımızdan kaçup özüye varır iken
kazak rāst kelüp
187/18 öldürüp cezāsın bulmışdır ve bir ermeni sebebli yazupsız ol ḥarāmizādeni ele
ketürüp su'āl
187/19 itdigimizde söylediği sözi inkār idüp ve şahid bulunmadı bizim dīnimizde ve
kitābımızda ikrār ve yāḥūd
187/20 iki şahid bulunmazsa adam katl itmek olmazdır kitābımızdan tışarı itmek
olmayup öyle olursada
187/21 ölüm mertebesine varınça ḥaķāretler itdirilmişdir taķı bu zamāna deġin
moskovdan bizim vilāyetimize tüşgen
187/22 tutsaķları her yıl almaşıva yiberip aķçesiyle virürler irdi ve kırimdan ve
noġaydan daḡı moskova
187/23 tüşgen tutsaķları siziñ adamlarınıñda bolsalar almaşıva ketürüp şatarlar irdi bir
kaç yıldır özi
187/24 kazakından ba'zı ḥırsızlar kırimdan ve noġay ḥaķımızdan ḥırsızlık-imilen
aldıkları tutsaķı moskov
187/25 bāzārgānlarına şatup ve moskova könderüp sizde olduġı ma'lūmımız olmışdır
dostlık olduġdan
187/26 şoñra bizim tutsaķımız sizde qalmak lāyıkımızdır siz ol tutsaķları almaşıva
köndermezseñüz bizde yasaķ
187/27 idüp kırimdan tutsaķ virmezizdir tutsaķ çıksun dirseñüz bizim tutsaķlarımızı
almaşıva
187/28 könderesiz taķı dostlığa binā' en emekdarımız bayrām aġa içün başlıķı şamur
bir tiyiş ricā itdikdi cevābı
187/29 kelmedi pādışāḥlar arasında kardaşlık içün munday işler bola kelgen dostlık ve
kardaşlık idüp
187/30 bir şamur ṭon ve bir zerdevā ṭon ve bir şırt ṭon ve bir qarın ṭon iki taḡta şırt iki
taḡta
187/31 qarın iki çift samūr bir tilki bōrk yok dimeyüp ḥazīne defterine yazılmaya
buyurup kün ilgeri
187/32 kelürge buyurgay irdiñüz taķı siz kardaşımız bile 'ibtidā' en 'ahdleşüp altun
bayşalı 'ahd-nāme-i
187/33 humāyūnımız yazıldıkda zir-i destiñüzde ya'ni koluñız altında bolġan
'askeriñüz zabt idüp ve bizde
187/34 bolsaķ alay oķ zabt idüp sizden bizge ve bizden sizge zarar ve ziyān olmamak
içün 'ahd idüp
187/35 söz anıñ üzerinde qarār bolmışdı siz kardaşımız ol 'ahdde durmayup nehr-i ton
kazakı moskov
187/36 içinden çıkup kelüp her yıl ol ḥarāmizāde 'ulūfe virüp zaḡire ve cebeḡāne
yiberip çıkadırlar
187/37 bizim vilāyetimize deryā kenārlarına çıksalar ḥırsızlık ile bir kaç tavar olur ama
niçe kılıçdan keçer
187/38 anıñla yurt alınmazdır nihāyet sa'ādetlü ḥünkār ḥazretleriniñ deryā kenārında
bolġan vilāyetlerine

187/39 hırsızlık-imilen varup zarar itdikde moskov ile barışık idüp bizim vilâyetimize bu kadar zarar ideyorlar
187/40 munday barışık olurmu didiklerinde anlardan utanamiz siz kardaşımız harāmizādeñüzi zabt itmeye
187/41 kâdir degilim demek pâdişahlara lâyıķ söz degildir çünki siz harāmizādeñüzi zabt itmezsiz naķz-ı
187/42 ‘ahd siziñ tarafıñızda olmış olur bizimde bolsa şahrada yürügen noğay ve tatarımız az tügildir kalmık
187/43 dağı luţf-ı haķķ ile bizim bolğandır alayda bolsa biz zabt ideyoruz siz bu yıl zabt itmeyüp deryāya
187/44 çıkıgday bolsa bizde bolsaķ ol haķımızı zabt itmezizdir bu huşuşda naķz-ı ‘ahdı siz itmiş
187/45 olursiz yazıldı tahtgāhımız bağçesarāyında miñ
187/46 altmış sekiz târihinde
187/47 han meḥmed giray bin selāmet giray han

No 194: IV. Mehmed Giray Han’dan (bin Selamet Giray Han) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç’e (Rebiyülevvel 1073 / Ekim-Kasım 1662)

- Zernov 1864/2009: 539

194/01 hüve
194/02 meḥmed giray han bin selāmet giray han sözüümüz
194/03 teñgri tebāreke ve te‘ālānıñ raḥmi ve‘ināyeti birle uluğ ordanıñ ve uluğ yurtnıñ sağışsız
194/04 köp tatarnıñ ve köp noğaynıñ ve taht-ı kırımınñ ve deşt-i kıpçaķnıñ tav turaķlay çerkesnıñ
194/05 tat milen tavgeçnıñ pâdişāhı bolğan min uluğ meḥmed giray han adāma’llāhu te‘ālā eyyāme devletihi
194/06 ilā yevmü’l-mizān ḥazretlerinden qarındaşımız uluğ pâdişāh han hem uluğ bey aleksay miḥaylaviç
194/07 barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pâdişāhı ve ḥükümdārıga köpden köp selām
194/08 aytup taıvıķlık-imilen ḥatırın şorğanımızdın şoñra i‘lām-ı yarlıg-ı şerif-i ḥanı budır ki bir iki
194/09 def‘adır siz kardaşımızga nāmemiz birlen ḥatṭımız yazılup yakın kişilerimizden elçi köndermişidik
194/10 tarafıñuzdan bir netice ve çın söz ve cevāb kelmedi barça yalan sözler ve cevāblar yazup
194/11 köndürmişsiz bu nāmemizden evvel könderdigimiz ḥatṭ-ı şerifimizde özi kazağından kol çek ve leyhlüden
194/12 alğan yurtunı yine leyhge vir seniñ milen burınguday dost ve kardaş bolayık dip köndermiş
194/13 idik sözde olsa bir netice cevāb ve söz yok bizge bir olmaz ve oḥşavsız sözler yazup
194/14 köndermişsiz şoñra söziñüzge tırmayup ḥile birle barabaş kazağına aķçeler köndürüp ‘asker
194/15 devşürüp radomanski ilen özi kazağınıñ üstine könderüp bu kadar ḥristiyānıñ helāk

194/16 ve mürd olmasına sebep olduñ bir taķı Şimdi elċisi milen mektûbı keldi murâd ve maķşûdı
194/17 barıřmaķdır deyüp öz hâlimizde tırıp ĥaber ve âgâhımız yok iken özi ĥazağından adam kelüp vilâyetimiz
194/18 ĥolumuzdan ĥıkdı deyüp imdâd ve yardım istedi biz uluğ ĥan-ı â‘zam ĥazretlerimiz dağı ĥarafımızdan
194/19 bir kesik ‘ asker könderdük bi’ĥamdü’l-illâhi te‘âlâ ‘avn-ı ĥaķķ birle bu ĥadar ‘askeriñniñ yarusı kılıĥdan
194/20 keĥüp radomanskiniñ özi küĥ milen başın ĥurtarup yine öz memleketige tüşdi ĥile
194/21 ve ĥınsızlık bilen yürüĝen ĥulun ĥaķķ te‘âlâ ĥazretleri söylemez ve işin ĥolay ketürmez söz
194/22 toğrı ve ĥın kerek her zamân şöyle fitne milen yaķşı tügildir Şimdi taķı ĥattımız birle siz
194/23 ĥardařımızğa yaķın adamlarımızdan sefer ‘alî atalık elċimiz könderildi imdi bizim birlen dost
194/24 ve ĥardař bolmaķ murâd iderseñ özi ĥazağından ĥol ĥek ve leyhlüden alğın yurtını yine leyh ĥıralına
194/25 vir seniñle burıñguday ‘ömr âĥiriğaĥa dost ve ĥardař olayıķ bu sözlerimiziñ kabûl etmez olsañuz
194/26 bizge bir řâfi ve ĥın cevâb köndüriñ inşâ ‘allâh te‘âlâ biz taķı ĥaķķ sübhânehü ve te‘âlâ ĥazretleriniñ
194/27 luťf ve iĥsânına řıgıñup ĥâdir olduğımız ĥadar ĥalıřımız Őimdi leyhden elċi keldi leyh dağı
194/28 barĥa ‘askeri milen keledir leyhlü milen biz ĥazret-i ĥaķķ te‘âlâya tevekkül idüp üstüĝe sefer
194/29 idüp varımız evvel niĥün bildirmediñiz dimegeysiz burun kelgen nâmeñüzde bizge yalan
194/30 ve ĥınsız söz yazup řoñra barabařķa aķĥeler könderüp kimisin radomanskiye ĥořup ve kimisin
194/31 özi şuvına tüşürmekilen iş bitmezdir sözni ĥın aytup ĥile ve ĥınsızlık itmey âşikâre
194/32 söylemek kerekdir ve bir sözimiz dağı budır ki bizim-imilen tüşmân bolduñuz ise ne küzel
194/33 ama ortañuzda deryâ ve deñiz bolğın âl-ı ‘osmân pâdiřâhıĝe mekke ve medîne řâĥibi uluğ pâdişâh milen
194/34 tüşmân olmağıñızğa sebep nedir deryâya řayķa ĥıķarup vilâyetine niĥün zarar ve ziyân idersiz
194/35 bir uluğ ve ĥutlu ve ĥudretlü pâdişâhdır azak ĥal‘asına bu yıl üç dört pâřâ könderdi ve bu deñlü
194/36 ĥul könderdi yaz dağı ne işleyecek anlarınñ kimse bilmez deryâya ĥıķan řayķalarınñ öte yaķaya
194/37 varup bi’ĥamdü’l-illâh ol-ĥadar iş taķı körmedi ve vilâyetimiz ĥırım yalılarında içmeĝe şu taķı birmedik
194/38 ve bir miķdâr ‘asker könderdik ĥazağınñ başına bu ĥadar belâlar ketürdik kelgen ‘askeriñniñ yarusı
194/39 ĥırılup yarusı taķı küĥ milen ĥurtıldı ve řayķaların alup kitmeye ĥâdir bolmayup müyüşde

- 194/40 burağup özleri dağı belādan belāya uğradı seniñ deryāya şayka çıkarğanıñ bizge zararlı
- 194/41 düğeldir kırimdan inşa 'allāhü'l-mevlā şu içmek tapmazlar lakin āl-ı 'oşmān pādīşāhı bir küt
- 194/42 şāhibi memleketi ve 'askeri çok pādīşāhdır seniñle söyleşür eger ton kazağı hırsızdır benim iznim
- 194/43 yok deryāya çıkdı dirseñ şaykadan kazaqlar tüşüp seniñ destiriñ ve icāzetiñ-imilen
- 194/44 kelgenlerine ve şayka içinde boyarın olğanına aşı ile bilgenimiz ve şimdi tağı ol kazaqlar kolumuzdadır
- 194/45 eger bu nāme ve hatımızda yazılğan sözlerimizni kabūl idüp ve çın toğrı cevāb virüp baba
- 194/46 ve dedeleriñüz zabt itgen vilāyetge kâyıl olup kâni' olsañg senin-imilen burıñguday dost
- 194/47 ve kardaş olurmuz sözimizni kabūl itmegey bolsañuz bizge nāmeñüz birle elçimiz sefer atalığın
- 194/48 toktatmay könderesiz hāzret-i haqq celle ve 'alāniñ kime luğfi ve 'ināyeti olursa olur biz dāyim-i hāzret-i
- 194/49 haqqa şıgıñup sözümüzni çın aytup yazarmız yalan ve çınsız söz bizge ve sizge tüşmezdir
- 194/50 haqq te'ālā hāzretleri eyilikler ve hayrlar naşib eyleye lāzım ve lāyık bolğan çın sözdür ve burun kelgen
- 194/51 nāmeñüzde elçimiz ciberig idiñüz dip ricā itmişsiz biz tağı ciberirge buyurğan iken hikmet-i
- 194/52 rabbāni ecel irişüp mürd olmağın hālā diyaki ile tevābi' in çapğun elçimiz sefer 'alī atalığa
- 194/53 koşup könderdik siz dağı sefer 'alī atalığın toktatmay könderesiz ve siz dostımız ve kardaşımızniñ
- 194/54 hātrıçün aqçe ve pul almay biz uluğ han-ı ā'zam hāzretleri başımızdan bir adamıñuz āzād idüp
- 194/55 könderdik yazıldı tahtgāhımız bağçe sarāyında biñ
- 194/56 yetmiş üçinci tārīh şehr-i rebi' yü'l-evvel ayında
- 194/57 bi-mağām-ı bağçe-sarāyü'l-mağruse
- 194/58 han meğmed giray bin selāmet giray han

No 198: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Rebiyülahir ayının başı 1077 / Ekim 1666)

- Zernov 1864/2009: 548

- 198/01 hüve
- 198/02 'ādil giray han bin devlet giray sultān sözümüz
- 198/03 teñgri tebāreke ve te'ālāniñ rahmi ve 'ināyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtniñ deşt-i
- 198/04 kıpçaqnıñ taht-ı kırimniñ ve sağıssız köp tatarnıñ ve sağıssız köp noğayniñ ve tağ ara çerkeçniñ
- 198/05 ve tat bile tavgeçniñ uluğ pādīşāhı bolğan min uluğ 'ādil giray han dāme devletihi ve nuşretihi

198/06 ilā yevmü'l-mizān ḥazretlerindin ḳardaşımız uluḡ pādīshāh ḥan hem uluḡ bey
aleksay miḥaylaviç
198/07 barça urusnıñ penāhı ve köp memleketlerniñde bolsa pādīshāhı ve ḥükümdārıḡa
köpdin köp selām
198/08 etüp taṭıvlıq-imilen ḥāṭrıñuz şorğanımızdın şoñra ilām ve inhā-yı ḥanī budır ki
āllāh tebāreke
198/09 ve te'ālā ḳutlu ve mübārek eyleye kemāl-i ḳudretiyle meniñ zāt-ı sa'ādet-
ālūdımı cümleden berter idüp
198/10 ḥıl'at-ı ḥilāfeti döş-i humāyūnıma keyürüp ve tāt-ı kiyāseti feraḳ-ı
mübārekime urup baba taḥtına ḥan ve barça
198/11 ḥalkımıza sultān eyledi ḳutlu sāt-i cülūs-ı ma' delet-i me'nūsım vāḳı'
bolmaḡın bu ḥaber-i ḥayrımıznı bildire
198/12 taṭıvlıq-imilen muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭımız yazılup aḡaçamız meḥmed giray
ḥana yiberilgen elçinüzge icāzet
198/13 berilüp ṭaraf-ı izzet-nümūdımızdan taḳı elçilik ḥıdmeti milen yakın
ḳullarımızdan meḥmed aḡa zide ḳadruhu
198/14 irsāl ḳılınmışdır inşā'āllāh te'ālā vuşulinde ḳörinişinüzge alup muḥabbet-
nāme-i ḥaṭṭımız okutup yaḥşı
198/15 tıñḡlaḡay irdinüz az iş sebebli iki curtnıñ arasında köp düşmānlıq bolup ve köp
198/16 ḳan tökilüp iki curtnıñ faḳır ve fuḳarāsı tıñsız bolmaḳı oḡşavsız ḳılıq inendir
ve el curtına
198/17 ṭama' itmek ol daḡı eyñü tügildir iki curtnıñ faḳır ve fuḳarāsı tıñ ve rāḥat
bolḡanını tilep aṭa
198/18 ve dedelerinüz itgen 'ahdni muḥkem ḳılup 'ömr āḡirıḡaça dostlıq ve ḳardaşlıq
üzre ṭaymay ṭurarḡa
198/19 fikrinüz bar bolsa yakın sipāhilerinüzden elçinüzi yibergey irdinüz ötgen
tāriḡlerde kelgen
198/20 elçilerinüzni cibermey ḳaldırıpdırlar bizim zamānımızda kelgen elçilerinüz
ḳalmay ṭutḳavsız ciberilüp
198/21 ve aḡız cevābımız elçimizge işmār ḳılınḡandır eyñü sorup
198/22 yaḥşı tıñḡlaḡay irdinüz yazıldı taḥtgāhımız baḡçe sarāyında
198/23 rebī' yū'l-āḡiriñ evvelinde biñ yetmiş yedi tāriḡinde
198/24 bi-maḳām-ı baḡçe-sarāyü'l-maḥrūse
198/25 ḥan 'ādil giray bin devlet giray sultān

**No 203: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Leh Kralı II. Yan Kazimir'e
(1077 / 1666-1667)**

- Zernov 1864/2009: 553

203/01 hüve
203/02 'ādil giray ḥan bin devlet giray sultān sözüümüz
203/03 ḥamd-i firāvān ve şükr-i bī-pāyān ol ḡalıḳ-i bī-ḡūn ve rāzıḳ-ı rub'-ı meskūn
celle şa'nehu ve te'ālā ve 'amme nevāluhu
203/04 ve tevālī ḥazretlerine olsun taḳı şalavāt-ı bī-ḡad ve taḡıyyāt-ı bī'ad ol meḡḡar-
ı mevcūdāt ve server-i kāināt
203/05 ḡātemü'l-enbiyā şefī'-i rüz-ı cezā a' nī ḡazret-i muḡammedü'l-muşṭafā şa'l-
lāllāhu 'aleyhi ve's-sellem üzerine olsun

203/06 ve   l-evl  d ve a    b-ı g  z  n r   v  nu'l-l  hu te    l     leyhim ecma   n üzerine olsun uluğ orda ve ulu  

203/07 yurtnın ve deşt-i köpük ve taşıt-ı k  r  mn  n ve   sansız k  p tatar ve sağışsız no  ayn  n uluğ p  di    h  

203/08     l  -h  zret mu    ll  -y   r  tbet h  r    d-t  l  at       rid-fi  nat     dil giray h  n ed  me'l-l  hu te    l   eyy  me devletihi

203/09 h  zretlerindin uluğ urusn  n ve purusn  n ve li  van  n ve mazav    n  n ve jamu  n  n ve eflans  n  n

203/10 ve kiyev    n  n ve polins  n  n ve fudels  n  n ve ismulins  n  n ve   ernik  v  n  n ve   idevs  n  n

203/11 ve   us  n  n ve valdans  n  n ve k  p h  ristiy  nn  n uluğ p  di    h   bolğan d  rdin  i k  ral yan

203/12 k  zimir k  arda  m  z leyh kıralı d  me m             il   yevmü'l-s  '  l h  zretlerine mu  abbetlik ile sel  m idüp

203/13 h  l  n  z şorğanımızdan   o  ra i    m-ı yarlı  -ı   er  f-i h  n   budur ki k  arvavaski n  m elçi ile t  raf-ı

203/14 sa    detime k  onderdigi  n  z mekt  b v  rid olup ma  zm  n   fi'  l-cümle ma    l  m-ı       n  m  z olmu    dır na    -ı   ahd

203/15 eyledi  n  z deyü i    m olunmış h       t  raf-ı   er  f  m  zden   ul  a mu    yyir bir va    -ı     d  r ola degildir her ne

203/16 olduysa sizün t  raf  n  zdan olmu    dır evvel   me  med giray h  n a    am  z   a  r  nda her ne va    tki mo    ova

203/17 elçi k  onder  p barışmak i  t  z   iderse k  r  ma bildirmeyinçe k  ondermemeye   ahd olunmış h  l   mo    ova

203/18      k  om    r k  onder  p   ul   olmu    s  z bu c  nibe     l   bildirmedi  n  z bilürsiz ki mo    ov k  r  ma k  a  

203/19 def   a elçi k  onder  p h  z  n  n  zi virelim bizimle barışını deyü ric   eyledikde leyh kıralı bizim dost

203/20 ve k  arda  m  z  dır leyhden aldığını ismelinski ve sığır k  al   aların vir ve barabaşa   al    a eyleme deyü da   v  

203/21 idüp elçilerin h  abs eylemi    lerdir böyle iken şimdi siz k  r  ma bildirmey  p mo    ov ile barışmak

203/22 in      m  dır ve bir da  ı ker  i   zi k  aza  ı re    y  n  z  dır bize dostlık eyledi  ı   ebab ile renc  de

203/23 olunmamak üzre yem  n olunm    iken   ol mertebe   entdirmi   tükenmeye az k  alm     k  aza  dan fery  d

203/24 d  y  m kelürdi leyh dost  m  z  dır deyü i    m  z olunurdi biz k  aza  ı a  ıdu  m  z yine siz dostımız

203/25 içündir bize re    y   olup k  ala    k degildir c  n   acınd  k  dan   o  ra bir ğayrı yere kider deyü h  avf

203/26 olunur     nci cev  b  m  z bu ki me  med girayh  n a    am  z h  n olup kelürken iki el  i  n  z a  kermana

203/27 k  ar  u kelm     b    -ferm  n-ı h  ud   biz da  ı h  n olup baba yurdına kel  p ta  ta c  l  s eyledigimizde

203/28 kendimiz elçi k  ondermeyin  e t  raf  n  zdan elçi kelmedi böyle dostlık olurm   bunlardan m     adı

203/29 n  re'd-d  n sult  n k  arda  m  z     askerimiz ile a  land  rup k  aza   üzerine var lehl   dost  m  z  dır

- 203/30 ve kıral kardaşımızdır selefimiz dostlıklarında ola kelmişlerdir sen dağı dostlarına dostlık ve düşmanlarına
- 203/31 düşmanlık eyle deyü tenbih olunmışidi sulţān kardaşımız varup bizim ve siziñ düşmānımız olan
- 203/32 barabaşa urup döndiklerinde piyāde⁸⁰ sergerde⁸¹ olan nemse başına adam köndermişler dostlığa lāyık
- 203/33 bir cevāb virmemiş ba‘de siz kardaşımıza ve heţmana ve miĥavskiye mektūblar yazup kapuçı başısın
- 203/34 köndermiş andan şoñra kazağ üzerinde üç dört ay durmuş ne kapuçı başısın köndermişsiz
- 203/35 ve ne cevāb kelmiş kazağ üzerine ta‘yīn eyledigiñiz ‘asker üç yerden yürüyüp bizim ‘askerimizden
- 203/36 üç def a dil aldırılmışlar zāhir dostlığa kelen dostdan dil aldırılmaz miĥavski bozıldıkda dil
- 203/37 aldırıldığı tatarlar DMRLH yine ‘askerimize düşmüşdir nūre‘d-dīn sulţān kardaşımız kazağ içinde
- 203/38 dururken heţmana elçileriñüz kelüp sulţāna bir mektūb köndermemişsiz miĥavski ‘askerimizi
- 203/39 başmaya kelürken ĥaber alup karşı çıkdıklarında ‘azīm-i cenk olup ‘askeriñüz bozulmuş zāhiren cenk
- 203/40 oldıkda elbette bir cānibi ġālib olmak muĥarrerdir bir miĥdār memleketiñiz ġāret olunmuş ‘asker ĥālidir
- 203/41 bu maĥūle iş ola kelmişdir bundan ötürü dostlık bozulmak lāzım kelmez kırım siziñ az dostlığıñızda
- 203/42 bulunmuş degildir işved üzeriñüze yüridikde erdel kıralı vardıkda ve moskov taburı ile şeremet yüridikde
- 203/43 bunlardan mā‘adā niçe yerlerde imdādiñuzda bulunmuşdır eger dostlık murādiñız olunursa inşā‘
- 203/44 āllāh te‘ālā niçe dostlıklar dağı müşāhede olunur düşen esiri kirüye virmemizi ricā eylemişsiz
- 203/45 ola kelmiş degildir lākin zāyi‘ olmuş dostlık olursa bir ĥālī körilür özi kazağın rencide
- 203/46 itdirmemeñüz me‘mūl olunur ‘asker könderüp üzerlerine ceneb etdirmeñüz⁸² lāyık degildir siziñ ve bizim
- 203/47 düşmānımız oldıkda ma‘an bolınur muĥaddem der-i devlet-medārımıza irsāl eyledigiñiz elçiñüz ile ĥullarımızdan
- 203/48 āĥmed aġa könderilmişdir bu cevāblarımız ĥabūl olup vire keldigiñiz pişkeşiñiz vakt ve zamānı ile
- 203/49 beher sene virilürse inşā‘āllāh te‘ālā evvelkiden ziyāde dostlık ve kardaşlık muĥkem olması muĥarrerdir
- 203/50 niçe dostlıklarda bulunuruz dostlık murādiñuz olup adamıñuz kelürse tecdid-i ‘ahd olup ‘ömr
- 203/51 āhiriġaça kardaşlık muĥaĥkaĥdır yazıldı taĥtgāhımız baġçe sarāyında biñ yetmiş yedi senesi şevvālñiñ

⁸⁰ Zernov 1864/2009’da *piyale* (PYALH) yazılmıştır.

⁸¹ Zernov 1864/2009’da *sergüde* (SRKWDH) yazılmıştır.

⁸² “kovmak, uzaklaştırmak, reddetmek” < ceneb: (جنب) “janab”, i, inf. janıb, turn aside, decline; refuse, turn off ; remove; shun, flee from; hit sideways (Steingass 1884: 247b).

203/52 on yedisinde benim karındaşıım egeri uyanı ile dostlığa binā'en bir at irsāl
olinmışdır ma' zūr
203/53 tutup adamımızı eglendirmeyüp könderesiz benim dostım karadaşıım köbelski
bir ' aklı başında ve hıdmete
203/54 lāyık kılınızdır yurt hıdmetine istiḥdām olinmaya yarar yigittir ḥātrımız için
bir hoş körüp
203/55 üzerinden nazarıñuz dirig olinmaya ḥazz-ı mevfūr
203/56 olunur bākīyü'd-du' ā ' alā men ittaba' ü'l-hüdā
203/57 ḥan ' ādil giray bin devlet giray sulṭān

No 209: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şaban 1078 / Ocak-Şubat 1668)

• Zernov 1864/2009: 567

209/01 hüve
209/02 ' ādil giray ḥan bin devlet giray sulṭān sözüümüz
209/03 teñgri tebāreke ve te' ālānıñ rahmi ve ' ināyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtnıñ
ve deşt-i kıpçak
209/04 ve taḥt-ı kırımınñ ve barça tatar ve köp noğaynıñ ve tat milen tavgeçnıñ ve tağ
aralay çerkeçnıñ
209/05 uluğ pādīshāh bolğan min uluğ ' ādil giray ḥan dāme devletihi ve nuşretihi ilā
yevmü'l-mizān
209/06 ḥazretlerindin karadaşıımız uluğ pādīshāh ḥan ve hem uluğ bey aleksey
miḥaylaviç barça urusnıñ
209/07 penāhi ve köp memleketlerniñde bolsa nigāhdārı ve ḥükümdārıga köpdin köp
selām ayıp mezid-i muḥabbet
209/08 ve tatıvlık milen ḥātrıñuz şorğanımızdın soñra i' lām-ı yarlıg-ı şerif-i sa' ādet-
encām-ı ḥanī budır ki
209/09 biz dostıñuz milen şulḥ murād itüp barışlık ve yaḥşılık ḥuşuşnı söyleşmek için
yibergen
209/10 elçinüz nehr-i toñga dāḥil bolup muḥabbet-nāme-i ḥatṭıñuznı taraf-ı sa' ādet-i
maḥrūnımızga irsāl kılğandır
209/11 mektūbıñuzda bizim tarafımızdın taḫı bir kişimiz toñga barup elçinüz milen
söyleşmesini murād
209/12 etüpsiz ḥālā biz dostıñuz taḫı tarafımızdan ḫudvetü'l-emācid ve'l-ā'yān [...]
kılımız zide ḫadruhu
209/13 ta' yin kılınup toñga kelgen elçinüz milen dostlık ve karadaşlıknı söyleşürge
yiberdik inşā'
209/14 āllāh te' ālā bizim ve siziñ elçimiz tonda bir cerge kelüp iki yurtnıñ arası
tüzinlik bolup faḫır
209/15 ve fuḫarası rāḫat ve tınç bolğuday sözlerni söyleşüp ' ömr āḫiriğaça dostlık ve
barışlık bolur
209/16 ümidindeyüz lakin tonda sözleri bitüp barışlık ve yaḥşılık bolğan soñ ḫānūn-ı
ḫadīm üzre
209/17 elçinüz cānib-i sa' ādet-medārımızga kelüp bayşa almaḫ için ısmār kıldınuzmı
bilmeymiz eger ısmār
209/18 kılmadınuz erse ' acele üzre toñga kişi yiberüp elçinüz taraf-ı pūr-şerefimizge
kelmesiçün tenbih etgey

209/19 erdiñüz inşâ 'allâh te'âlâ tonda sözlerin itmâm kılup elçiñüz taraf-ı şerîfimizge kelür bolsa
209/20 dīvân-ı 'âlîşanımızğa alup didâr-ı şerîfimiz milen teşrîf kılup ve i' timâd-ı zafer istinâd berüp
209/21 kânûn-ı kadîm üzre uluğ altun bayşa berüp ve çapğun koşup tohtatmay yiberirmiz ve benim dostım
209/22 mundın burun kullarımızdın şimây milen irsâl kıldığımız muhabbet-nâme-i hatt-ı şerîfimizde alınmay
209/23 kalğan uluğ hazînelerimizdın beş yıllık hazînemizni bir def' a yibermeñüz içün tahrîr kılğan
209/24 irdik gene dahı murâdımız budır ki tarafımızdın çapğun ve elçiñüz siz dostumuzğa varup vâşıl
209/25 bolğunça beş yıllık hazînemizni mu'tâd-ı kadîm üzre hazır kılup çapğun ve elçiñüz bargan soñra
209/26 tutkavsız tohtatmay yibergey erdiñüz kalğan hazîneleriñüzni ne minvâl üzre yibeririñüzni
209/27 ba' dehü siz qardaşımızğa i' lâm etermiz ve benim dostım munça yıldın beri tutsağıñuz bolğan yakın
209/28 boyarlarıñuzdın şeremetdin uluğ ağaçamız mehmed giray han hazretleri yüz miñdin ziyâde
209/29 ğuruş bahâ istep cibermeydir erdi hâlâ siz qardaşımız bizim milen dostlık murâd kıldığıñuza
209/30 binâ 'en ve şeremetiñ öz hâline pâdişâhâne merhamet kılup ançaq altmış miñ kara ğuruş bahâ kesilüp âzâd
209/31 eterge karar berilgendir bu huşûslarnı siz qardaşımızğa bildirmek içün muhabbet-nâme-i hattımız yazılup
209/32 elçilik hıdmeti milen bayraqdâr kullarımızdın cebeş bey kulumız irsâl kılındı inşâ 'allâh te'âlâ
209/33 selâmet milen barganda körinişñüzğa alup muhabbet-nâme-i hattımız okutup yahşı tıñlağay erdiñüz
209/34 ve şeremetniñ altmış miñ kara ğuruş bahâsını eglendirmey bargan kişimiz milen 'acele üzre toñga
209/35 yibergey erdiñüz toñga kelgen haberni alur bolsaq biz taqı şeremetni tohtatmay toñga yetkürirmiz
209/36 bu bâbda ihmâl kılmağay irdiñüz ve mundın mâ'âdâ siziñ ve bizim birbirimizden niçe tutsağıımız
209/37 bardır inşâ 'allâh te'âlâ aramız tüzinlik bolsa niçesi bizim ve siziñ başımızdın âzâd bolup
209/38 ve ba'zıları almaşır bolur hemân ecdâd-ı 'izâm ve eslâf-ı kirâmımız zamânlarında siziñ atalarıñuz
209/39 ve öziñüz ne üslûb üzerine barışup dostlık kıldınız irse hâlâ taqı derûn-ı şâf milen
209/40 'ömr âhiriğaça dostlık ve qardaşlık üzre taymay tırarğa güşiş kılup iki yurtniñ fuqarâsı
209/41 tıñ ve âmânçada bolup biz ve siz alqışların alığday kılıknı etgey erdiñüz ve işbu muhabbet-nâmemizde
209/42 yazğan sözlerimizni huşûle ketürüp adamımızni kün ilgeri tutkavsız yibergey erdiñüz

209/43 bâkîyü'd-du' â 'alâ men ittaba' ü'l-hüdâ yazıldı tahtgâhımız bağçe sarâyda miñ yetmiş sekiz târîhi
209/44 şa' bânü'l-mu' azzam ayında
209/45 bi-mağâm-ı bağçe-sarâyü'l-mağrûse
209/46 ħan 'âdil giray bin devlet giray sulţân

No 216: Adil Giray Han'dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e (Şevval 1079 / Mart-Nisan 1669)

• Zernov 1864/2009: 579

216/01 'âdil giray ħan bin devlet giray sulţân sözüümüz
216/02 teñgri tebâreke ve te' âlânîñ raĥmi ve ' inâyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtnîñ ve taht-ı kırım
216/03 ve deşt-i kıpçaqnîñ ve barça tatar ve köp noğaynîñ ve tat milen tavgeçnîñ ve tağ aralay çerkeçnîñ
216/04 uluğ pâdişâhı bolğan men uluğ 'âdil giray ħan ħâzretlerimizdin ħardaşımız bey aleksay
216/05 miĥaylaviç barça urusnîñ penâhı ve köp memleketlerniñde bolsa ħükümdârığa köpdin köp selâm
216/06 etüp nedir ħâliñiz ve ħâtrîñiz deyüp şorganımızdin soñra i' lâm-ı yarlıg-ı şerif-i sa' âdet-redif-i ħanî
216/07 budır ki siz ħardaşımızğa irsâl kıldığımız elçimiz sa' dî çelebîğa koşup biz uluğ ħan-ı â' zam
216/08 ħâzretlerimizğa yiberen çapķunîñuz ve muĥabbet-nâme-i ħattnîñuz vâşıl bolup ne kim dostlık ve muĥabbetlik
216/09 içün yazğan sözleriñuz ve ağızdan ısmâr kılgan cevâblarıñuz cümlesi ma' lûm-ı şerifimiz olmışdır
216/10 ve yiberen bölekleriñuz taķı kelmişdir muĥabbet-nâme-i ħattnîñuzda yazdıñuz kim iki yurtnîñ arasında
216/11 dostlık ve ħardaşlık sözün söyleşip bikleşür sebebli bir yakın ħulumızın ve culıv içün boyarıñuz
216/12 vaşıl barisaviçni ve özge tutsaķlarıñuznı valuñağa yibergey erdik ve çapķunîñuznı taķı ta' cîl
216/13 tarafıñızğa yibergey irdik kim ol vaķit siz ħardaşımızda bolsañuz yakın kişileriñüzdin
216/14 aķlançay milen boyarıñuz vaşıl barisaviçniñ ve özge tutsaķlarıñuznıñ bahâların ve bizim tatar
216/15 tutsağımıznı valuñağa yibermek ve almaşıv bolmaķ murâd kılasız ve soñra bizim elçimiz milen siziñ
216/16 kişiñüz dost sözün söyleşüp söz uyğaşguday bolsa biz ħardaşıñuzğa muĥabbetlik
216/17 bölekleriñüz milen sipâhileriñüz kelüp şart-nâme-i humâyûn alurğa ma' ķûl körüp tilek etesiz ve iki
216/18 tarafda bolğan yatur elçileriñ taķı almaşıvğa yibermemizni murâd kılasız biz uluğ ħan-ı â' zam
216/19 ħâzretlerimizde bolsaķ mundın muķaddem sa' dî çelebî ile yiberen ħattnımızda leyhlü milen dostlık

216/20 kardaşlığımız muhkem bolğan sebebli siz üçinçi pādīshāh ile taķı barışıklık murād kılamız deyüp
216/21 ve eger siz kardaşımız barışıklık murād kıлмағuday bolsañuz tutsaķlarıñuznıñ kesilgen bahāların
216/22 sa‘dī çelebī valuñada körüp kelsin deyü yazğan erdik gene taķı ol söz üzerindemiz
216/23 siz qarındaşımız bu def‘a haţtıñızda yazğan üslubça elçi ve tutsaķlarıñuz valuñğa yibermek bolmastur
216/24 bu haţı-ı şerifim yazılup yaķın qullarımızdın şāh timur atalık irsāl kıılınmışdır buyurdımki bola turgan
216/25 ‘ādetçe körinişñüzğa alup ve muhabbet-nāme-i haţtımızni oķutup yahşı tıñlağay erdiñüz ve kelgen
216/26 çapķunıñuz taķı ta‘cıl kaytarırğa buyurdıķ ve boyarñuz vaşıl barisaviçni yolğa çıķardıķ imdi
216/27 muradıñuz dostlık ve kardaşlık bolsa qalğan uluğ hazinemizdin üç yıllık hazinemizni ve boyarñuz
216/28 vaşıl barisaviçniñ altmış biñ kara ğuruş bahāsın ve özge tutsaķlarıñuznıñ söyleşüp
216/29 kesilgeni üzre bahāların ve bizim tatar tutsağımızni kün ilgeride bolsa valuñğa köndergey
216/30 erdiñüz ve özge qalğan hazinelerimizni taķı biz istegenimiz üzre könderirge buyurğay erdiñüz
216/31 ve bizim dostımızğa dost bolup düşmānımızğa düşmān bolup ve çit hāķıñızni zaķt etüp deñizge
216/32 kayıķ endirmegey erdiñüz biz daķı ‘umūmen köp noğay ve çerkeç ve tat ve tavgeç ve bi‘l-cümle tatar
216/33 ‘askerimizni zaķt kılup siz kardaşımıznıñ memleketleriñizğa zarar etdirmek ihtimālimiz yoķdır ‘ōmr
216/34 āhiriğaçā dostlıkda tıurarmız bu sözlerimizni qabūl etüp barğan elçimiz hazine ve tutsaķ culıvın
216/35 valuñada körüp kelürday bolsa ve şart-nāme alurğa bizim elçimizge qoşup bölekleriñüz milen bir
216/36 yaķın kişiñüz yibergüday bolsañuz biz ğan-ı ‘ālīshāh hazretlerimizde bolsaq elçiñüzni dīvān-ı
216/37 humāyūnımızğa alup dostlık sebebli padişāhāne i‘timād ve altun bayşalı şart-nāme berip yiberirmiz
216/38 ve boyarñuz vaşıl barisaviç ve cümle tutsaķlarıñuzni ve yatur elçiñüzni taķı ta‘cıl valuñğa
216/39 yiberürmiz bizim murād ve söygenimiz budır eger siz kardaşımıznıñ muradıñuz dostlık bolmasa
216/40 elçimizni tutķavsız kaytarup belli söz yazup i‘lām kılgay erdiñüz kim anıñ sebebli biz ğan-ı
216/41 ā‘zam hazretleride bolsaq sizniñ yazularıñuzğa köre dostlık işin ferāğat kılup yalnız
216/42 boyarñuz vaşıl barisaviçni almaşıv yerine yiberürmiz hāşılı muradıñuz dostlık bolsa üç
216/43 yıllık hazine ve boyarñuznıñ altmış biñ kara ğuruş bahāsını ve özge tutsaķlarıñuznıñ kesilgen

216/44 bahaların valuñğa yibergey erdiñüz ve yāhūd elçimiz milen belli cevāb
köndergey erdiñüz bu
216/45 sözlerimiz özge türlüg bolmastur ve bir taķı elçi barmastur ve bu def a culıv
içün altı
216/46 tutsaķ ve tatar için taķı bir kaç tutsaķ yiberilgendir culıv tutsaķların
bahaların
216/47 ve tatarlarını elçimiz ile köndergey erdiñüz ve sa‘ dī çelebī ile yibergen yazıcı
[...] için iki
216/48 tatar kelse kerek idi birisi kelmedi anı taķı köndergey erdiñüz ve sa‘ dī çelebini
köriniñüzğa
216/49 aldırma valuñadan kıyartardıñız bu iş dostlıķğa lāyık tügildir anıñ sebebli kim
sizniñ
216/50 çapķunıñız yatur elçiñüzğa ve tutsaķlarıñızğa körsetüpmez siz daķı işbu
elçimizni
216/51 muħabbetlik milen köriniñüzğa ve elçilerimizğa körüştürüp ta‘ cīl kıyartarķay
erdiñüz yazıldı
216/52 taķtgāhımız baķçe sarāyında biñ yetmiş toķuz senesinde şevvāl ayında
216/53 ħan ‘ādil giray bin devlet giray sulţān

No 229: Adil Giray Han’dan (bin Devlet Giray Sultan) Rus Çarı I. Aleksey Mihayloviç’e (28 Şevval 1081 / 10 Mart 1671)

- Zernov 1864/2009: 608

229/01 hüve
229/02 ‘ādil giray ħan bin devlet giray sulţān sözümüz
229/03 teñgri tebāreke ve te‘ ālānıñ rahmi ve ‘ināyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtnıñ
ve deşt-i
229/04 kıpçaķ ve taķt-ı kırımınñ ve sansız köp tatarnıñ ve şağışsız köp noğaynıñ ve tat
milen
229/05 tavgeçniñ ve tağ aralay çerkeçniñ uluğ pādışāhı bolğan ‘utārid-fiţnat ‘ālī-
menķabet min
229/06 uluğ ‘ādil giray ħan dāme devletihi ve nuşretihi ilā yevmü’l-mizān
ħazretlerimizdin kıardaşımız uluğ pādışāh
229/07 ħan hem uluğ bey aleksey miħaylaviç cümle uluğ ve küçik ve aķ urusnıñ penāhı
ve köp memleketlerniñ
229/08 ve yerlerniñ maşrıķ ve mağrib ve şimāl taraflarında bolğan köp ħristiyanıñ
aķa ve babadın ola kelmiş
229/09 pādışāhı ve ħükümdārığa köpdin köp selām etüp tatıvlık milen ħāl ve ħatırñız
şorğanımızdın
229/10 soñra i‘lām-ı yarlıg-ı şerif-i devlet-i redif-i ħanī ħālā biñ seksen bir tāriħinde
elçimiz muştafā aģa
229/11 birlen könderilen muħabbet-nāme-i ħatıñız kışnıñ āħir ayında munda bolğan
elçiñiz yazıcı ħavřıla
229/12 miħaylav yediyle vāşıl bolğanda körinişimizge alup muħabbet-nāme-i
ħatıñıznı okutup muħabbetlik milen
229/13 tıñlayup muħabbetlik cevāblarıñıznıñ barçası ma‘lūm-ı şāhānemiz bolğandır
mundın burun elçiñiz

229/14 vasiliy yalçın milen kâim barışlık için gönderilgen şart-nâme-i hattı-ı şerîfimizde bu bir yılğa almaşv
229/15 bozoğda bolup özge yıllarda eski ‘âdetçe valuñada bolurı için yazılğan erdi siz qardaşımız
229/16 taqı muhabbet-nâme-i hattıñızda hırsız adamlar sebebli hazîne ve boyarñuz vaşili barisaviç şeremetevniñ
229/17 culıv bahası bozoğğa barup almaşv anda bolurına her kez imkân yoqdır deyüp yazupsız hırsız
229/18 adamlardın imenüp bu yılğa almaşv bozoğda bolmas demek oğşavlı söz tügildir şart-nâme-i
229/19 hattı-ı şerîfimizde yazılğan söz bozulmay iki tarafdın uluğ şaķınçda bolurı lâzımdır ol sebebli
229/20 almaşv bu bir yılğa bozoğdan ötüp valuñağa varırğa emrimiz yoqdır muhabbetlik hattıñızda yazılğan üç
229/21 yıllık hazîne ve boyarñuz vaşili barisaviç şeremetevniñ culıv bahasın bozoğda şayağ degen qalâğa
229/22 ketürirge buyurğay erdiñüz hâlâ almaşv beyi milen boyarñuz vaşili barisaviç şeremetev ve evvelki
229/23 elçileriñüz ve hâliyâ kelgen tilmaçıñız ‘asker kişilerimiz ile köndürilmek sebebli işbu muhabbet-nâme-i hattı-ı
229/24 şerîfimiz taħrîr olunup col çapķunımız ebu’l-gâzi könderilmişdir buyurdumki inşâ ‘allâh te‘âlâ
229/25 vardığında ta‘cîl körinişinizge alup muhabbet-nâme-i hattı-ı şerîfimizni okutup muhabbetlik birlen yağşı
229/26 tñlağay erdiñüz şart-nâme-i hattı-ı şerîfimizde ne yazılup qurân üstinde şart kılınup dostlık ve muhabbetlik
229/27 kâim kılındı erse ol şart mûcibinçe dostlık ve muhabbetlikde ‘ömr âhiriğaçaymay tırmız siz
229/28 qardaşımızda bolsañuz dostlık ve muhabbetlikde bolup şart-nâme-i hattı-ı şerîfimizde yâd kılınğan yazı mûcibinçe
229/29 her cevâbımıznı yerine keltürgey erdiñüz ve bundan muqaddem biz ħan-ı â‘zam ħazretlerimiz siz qardaşımızdın
229/30 on tiyiş tilek kılğan erdik şimdide bolsa tilek kılmız kim dostlık ve muhabbetlik sebebli ol on
229/31 tiyişni birmek buyurğay erdiñüz ve şırın qan meħmed mîrzâ qaraçımıznıñ terek qalâsında culıv alışğan
229/32 tusnaķlarıñ culıv bahası için berilgen köp aķça baķır çıķğan sebebli bundan muqaddem siz
229/33 qardaşımızğa yazğan erdik şimdi siz taqı ol aķçe sebebli muhabbet-nâme-i hattıñızda yazdıñuz
229/34 kim laçın degen ermeni tilmaçğa kümiş aķçe berilgendir bizim kişilerden ħile bolğan tügildir deyüp
229/35 ol laçın degen tilmaç terekde ölgendir aķçe qađi bolatnıñ qolında köp turup ħileni
229/36 ol kılğandır mundağ hırsızlık kılğanlarğa siyâset kılup kümiş aķçelerin alup berürge buyurğay
229/37 erdiñüz ve bir taqı boyarlarıñızda bolğan müselmân tusnaķların ħristiyân eter için siyâset

229/38 kılalar imiş bu taķı oħşar kılık tũgildir mundaķ işlarni terk kıldırup boyarlar
ķolında ve  zge
229/39 yerlerde bolġan tusnaķlar almaşıv yerine kelmegiday bolsa ķırırda bolġan
tusnaķlar daķı almařıvġa
229/40 k nderilmey ķırırda ķalġan cerleridir mundaġ işlarni ķoydırup iki  arafda
bolġan tusnaķlar
229/41 ġalāř bolurına sa‘y ķılġay erdiniz ve bir taķı siz ķardařımızdın muġabbet-
nāme-i ġatıııız kelgende
229/42 dostlık ve muġabbetlik b lekleriııız ‘ādet erdi ġalā kelgen tilmaķıııız ile
muġabbetlik b lekleriııız bolmaġan
229/43 sebebli yazılġandır burundın bola kelgen ‘ādetlerni siz ķardařımız taķı
ķaldırmay köndergey
229/44 erdiııız elçiııız vasili yalķın ile ciberilgen şart-nāme-i ġatı-ı şerifimizde ne
yazılup şart ķılındı erse
229/45 teıġri tebāreke ve te‘ālānııı rahmi ve ‘ināyeti-milen ‘ mr āġirıġaķa  aymay
turarmız siz ķardařımız daķı
229/46 k im dostlık ve muġabbetlikde bolup muġabbet-nāme-i ġatıımızda bolġan
cevāblarımıznı tamām yerine keltürgey erdiııız
229/47 mundın bařķa muřtafā aġa milen tusnaķ i  n ve culıv i  n könderilgen
ķazaķlarıııı tatar
229/48 tusnaġı ve culıv bahāları berilmey ķalupdır anlar defter olınup sefer aġa
ķulumız
229/49 vekil ķılınġandır ol defter m cibince tatar tusnaķları ve culıv aķķesini bi’t-
tamām
229/50 sefer aġaġa teslim ķılurġa buyurġay erdiııız yazıldı taġtgāhımız baġķe sarāyda
229/51 řevvāl ayıııı yıġirmi sekizin i küninde biıı seksen bir t riġinde
229/52 ġan ‘ādil giray bin devlet giray sultān

No 234: I. Selim Giray Han’dan (bin Bahadır Giray Han) Rus  arı I. Aleksey Mihayloviç’e (Safer 1083 / Mayıs-Haziran 1672)

• Zernov 1864/2009: 619

234/01 hüve
234/02 selim giray ġan bin bahādır giray ġan sözümüz
234/03 teıġri tebāreke ve te‘ālānııı rahmi ve i‘nāyeti milen uluġ orda ve uluġ
234/04 yurtnııı ve taġt-ı ķırır ve deşt-i ķıpķaķnııı ve bařķa tatar ve k p
234/05 noġaynııı ve  at milen tavge nııı ve  aġ aralay  erke nııı uluġ
234/06 pādiřāhı bolġan min uluġ selim giray ġan ġazretlerimizdin ķardařımız
234/07 uluġ pādiřāh ġan ve hem uluġ bey aleksay miġaylavi  cümle uluġ
234/08 ve k  ik ve āķ urusnııı penāhı ve k p memleketlernııı ve yerlernııı ve mařıķ
234/09 ve maġrib ve řimāl  araflarında bolġan k p ġristiyānnııı ata ve babadın ola
234/10 kelmiş pādiřāhı ve ġ k mdāriġa köpdin k p selām et p nedir ġāl ııız
234/11 ve ġatıııız deyüp řorġanıııızdın ş nra i‘lām-ı yarlıġ-ı şerif-i ġanı budır ki biz
uluġ selim girayġan
234/12 ġazretlerimizge siz ķardařımızda bolsaııız biıı seksen iki t riġinde sipāh ııız
vaşili
234/13 foderavi  şişken ve ş nra tilmaķıııız milen yibergen muġabbet-nāme-i ġatıııız
vāřıl bolup yād ķılınġan

234/14 dostlık sözleriñüz cümlesi biz uluğ han-ı ā' zam hâzretlerimizge ma' lûm boldı ve elçileriñüzde
234/15 bolsa siz qardaşımıznıñ murâd kılğaniñüzçe şart-nâme-i hatt-ı şerif beririmiz içün ve cümle
234/16 yazularıñuz özge türlüğ bolmaması içün köp ok çalışup kiñgeşde bolğan kişilerimiz milen
234/17 lücce kıldılar biz uluğ han-ı ā' zam hâzretlerimizde bolsaq iki yurtnıñ barışıklık ve yahşılığı
234/18 işinde kerek bolmağan sözlerni ayırup iki vilâyetniñ mâbeyninde cavlık ve fitnelik bolmaştay
234/19 işlerni ve fakîr ve fuqarâsı tınc bolğuday sözlerni şart-nâme-i hatt-ı şerifimizde yazup ve sipâhiñiz
234/20 vaşili fideraviç şişken ve yazuçı ğavrila mihaylav aldında qurân üstünde şart kılup ve altun
234/21 bayşâ taqdırup müşârün-ileyh elçiñiz şart kılınğan sözlerni boynuna almasa taqı koluna teslim
234/22 kıldık ve kullarımızdın mehmmed âmildaş milen işbu muhabbet-nâme-i hatt-ı şerifimizni yiberdik inşâ'
234/23 âllâh te'âlâ esenlik milen tarafıñızğa vâsıl bolğanlarında biz han-ı ā' zam hâzretlerimizniñ elçimizni
234/24 körinüşiñizge alup ve muhabbet-nâme-i hattımızni ve altun bayşalı şart-nâme-i hatt-ı şerifimizni say ve hürmet milen
234/25 okutup ve yahşı tıñlağay erdiñüz iki vilâyetniñ dostlığı ve qardaşlığına lâyıq şart-nâme-i
234/26 hattımızda yazğan sözlerimiz ma' lûmıñız bolğanda siz qardaşımızda bolsañuz cümle şart kılınğan
234/27 sözlerni qabûl etüp her işni şart-nâme hattınca kılup her kez özge türlüğ kılmağay erdiñüz
234/28 biz han-ı ā' zam hâzretlerimizde bolsaq şart-nâme-i hattımızda yâd kılınğan sözlerde 'ömr âhiriğäçe taymay
234/29 tırmamız imdi murâdıñuz dostlık ve qardaşlık bolup şart-nâme-i humâyûnımızni qabûl kılğuday
234/30 bolsañuz biñ seksen târihinde berilür içün çıqğan üç yıllık hâzineni ve kırimda tutsaq
234/31 bolğan boyarıñuz vaşili barisaviç şeremetevniñ culıv bahâsı altmış biñ qara ğuruş ve yâhûd
234/32 iki qara ğuruş yerine bir kızıl altun ve tatar tutsaqların almaşv yeri bozoğğa yibergey erdiñüz
234/33 kim bizde bolsaq almaşv bey milen boyarıñuz vaşili barisaviç şeremetevni ve eski yatur elçiñiz
234/34 yazuçı ğavrila mihaylavnı bozoğğa yiberirmiz ve öz tutsaqlarıñuz dağı öz erkleri milen
234/35 söyleşüp kesgenlerinçe şâhibleri milen almaşv yerine barurlar niçik söyleşseler alay almaşv
234/36 kıllarlar ve moskovda bolğan tatar tutsaqları bolsa erkleri milen söyleşgenlerinçe çıkarlar ve şûfrâçıñız
234/37 kinaz andrey redemanskiniñ oğlınıñ ve üsküratın oğlunıñ culıv bahâları içün hâliyâ

- 234/38 könderilgen elçimiz söyleşirge emir kılınğandır buyurğanımızça söyleşir ve culiv bahâları kesiligday
- 234/39 bolsa ikinçi almaşıvda almaşıv bolur ve biñ seksen târihindin beri üç yıl keçdi
- 234/40 şart-nâmede yâd kılınğança biñ seksen târihindin şoñra keçgen yıllarğa taķı ħazîne berürge
- 234/41 tedârik kılğay erdiñüz ve almaşıv her yıl bozoķda bolurğa qarâr kılınğandır anıñ sebebli kim valuña
- 234/42 burıñgı zamânlarda çit kal' añız erdi ħâlâ çitiñiz bozoķdır valuña içgeride qaldı vilâyetiñiz içinde
- 234/43 almaşıv bolmastur bozoķda bolurı bizge de ve sizge de yaĥşıdır ve muştafâ aĥa ħulumız 'âdil giray
- 234/44 ĥan zamânında elçilik milen barĥanda qalğan qazaqlarınıñ culiv bahâları ve sâir mâlları ve muqaddemde
- 234/45 qalan maşlaĥatlarını eksiksiz berdirgey erdiñüz bulay iş dostlıķĥa lâyıķ tügildir bu def' a
- 234/46 cümlesin berdirgey erdiñüz muĥaşşıl şart-nâmede yâd kılınğança her işni eterge muqayyed bolsañuz
- 234/47 biz ĥan-ı â'zam ĥazretlerimizde bolsaķ şart kılğanımızda dostlıķda ve muĥabbetlikde bolurmiz ve eger şart-nâmede
- 234/48 yâd kılınğan sözler cümle bi't-tamâm qabûliñiz bolmaĥuday bolsa özge türlüĥ bolur deyüp ĥâtrıñuzge
- 234/49 keltirmegey erdiñüz şart-nâme-i ĥatt-ı şerîfimizni elçimiz milen ĥaytarup yibergey erdiñüz anıñ sebebli
- 234/50 kim bolmas iş içün söz uzatmay dostlıķ ve cavlıķ belli bolur ve bu def' a üç yıllık ĥazîneni
- 234/51 almaşıv yeri bozoķĥa yibergüday bolsañuz almaşıv beylerine eski 'âdetçe üç yıllık bergilerin
- 234/52 eksiksiz berdirgey erdiñüz ve siz qardaşımızdın biz uluĥ ĥan-ı â'zam ĥazretlerimizde bolsaķ ba'zı
- 234/53 ĥullarımız içün yigirmi tiyiş ötül kılıp ve isimlerin ve ne tiyiş tilek kılğanımıznı defter etüp
- 234/54 ve mühr-i şerîf urup ve işbu muĥabbet-nâmemiz içine şalup yiberdik inşâ 'allâh te'âlâ vuşûlinde
- 234/55 tilek kılğan yigirmi tiyiş eksiksiz berilürge buyurğay erdiñüz bulay işler bolĥanda bola kelgen
- 234/56 'âdetdir dostlıķ ve muĥabbetlik belli bolurı içün siz qardaşımızda bolsañuz tilekimizni tamâm
- 234/57 berüp ve üç yıllık ĥazîne milen birge berilürge emir kılğay erdiñüz biz ĥan-ı â'zam ĥazretlerimizde
- 234/58 bolsaķ bu muĥabbetlik işiñiz sebebli her kez dostlıķda taķşirât
- 234/59 kılmasmiz bâķiyü'd-du'â 'alâ men ittaba'ü'l-hüdâ yazıldı taĥtgâhımız
- 234/60 baĥçe sarâyında biñ seksen üç târihinde şafer ayında
- 234/61 bi-maķâm-ı baĥçe-sarâyü'l-maĥrûse
- 234/62 ĥan selim giray bim bahâdır giray ĥan

No 238: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (Cemaziyelevvel 1088 / Temmuz 1677)

- Zernov 1864/2009: 626

238/01 hüve

238/02 selim giray han bin bahadır giray han sözümüz

238/03 teñgri tebäreke ve te'älânîñ rahmi ve i'näyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtnîñ ve taht-ı

238/04 kırımınîñ ve deşt-i kıpçaqnîñ ve cümle tatar ve bî-hesâb noğaynîñ ve tat milen tavgeçnîñ ve tağ

238/05 ara çerkeçnîñ uluğ pâdişâhı bolğan şevketlü ve şecâ'atlü ve 'azametlü men selim giray han

238/06 hazretlerimizdin cümle urusnîñ penâhı ve 'umūmen hıristiyanîñ pâdişâhı ve köp memleketler hükümdârı

238/07 bolğan uluğ bey fedor aleksayaviç huzurlarına köpdin köp selâm aytıp hâl ve hâtrîñuz

238/08 şorganımızdan soñra ve hâlâ elimizde tutsağ bolğan şeremet ve şofraçı andrey culıv bahâların virüp

238/09 halâş bolmağ sebebli ve aleksandre ile 'askerimiz kişilerinden yazıcı oğlını koşup yiberir

238/10 içün vezirimiz ve yakın kişimiz bolğan bahadır ağa biz uluğ pâdişâh hazretlerimizge 'arz etüp

238/11 ve biz tağı dutsaqlarğa şefkat ve merhamet kılup almaşiv bolur içün vezirimiz kâğıd yazup adam

238/12 yiberirge buyurmuş emr-i şerifimiz milen vezirimiz bahadır ağa tutsaqlar kişileri milen aleksandrege

238/13 adam koşup culıv bahâların tonda bolğan çerkes kermanığa ketürüp ve culıvları keldügi haberin

238/14 ta'cıl bu tarafğa bildirüp ve tutsaqlar azağa barup almaşiv bolğay erdi dip yakın kişîñüz

238/15 bolğan dominayğa kâğıd yazup yibergen erdi ve siz tağı biz uluğ han hazretlerimizge dutsaqlar

238/16 bahâsı toñğa bardı dip kâğıd yazıpsız ve siz tutsaqlar azakda almaşiv yerine kelgey erdi

238/17 dimek sebebli tutsaqlarğa merhamet kılup azakğa almaşivğa buyurdık inşâ'allâh te'âlâ azakda

238/18 almaşiv bolur ve burıngı elçiler almaşiv bolmağ sebebli mundan burun söz yazılğan erdi ol

238/19 iş içün köp katnaşiv bolup arada köp yağşı kullarımız mâlı ve başı zâyî' boldı 238/20 teñri tebäreke ve te'âlâ hazretleriniñ barışıklıq içün irâdet-i 'aliyyesi ta'alluk etmedikçe bir iş bolmazdır

238/21 allâhu te'âlâ murâd kılğan vaqıt barışıklıq ve yağsılık bolur ve burıngı elçileri almaşiv eter murâdîñuz

238/22 bolsa toñğa yiberüp ve biz tağı munda bolğan elçileriñüzni yiberirge buyurır erdik ve barışık bolmağnı

238/23 murâd kılar bolsañuz biz tağı murâd kılarımız teñri te'âlâ hayırlı etüp 238/24 barışıklıq bergey bâkıyü'd-du'â 'âlâ men ittaba'ü'l-hüdâ yazıldı tahtgâhımız bağçe

238/25 sarâyında cemâdiyü'l-evvelî ayında hicret-i nebeviyyeniñ biñ seksen sekiz târihinde

238/26 han selim giray bin bahadır giray han

No 245: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (20 Cemaziyelevvel 1090 / 29 Temmuz 1679)

- Zernov 1864/2009: 638

245/01 hüve'l-mu'în

245/02 murâd giray han bin mübârek giray sultân sözüümüz

245/03 hamd ve şenâ ve şükr ve lâ-yuḥşâ ol ḥallâḳ-ı bî-çün ve çirâ ve rezzâḳ-ı 'âlemyân-ı dünyâ ve 'uḳbâya olsun

245/04 celle şa'nehu ve celâluhu ve 'amme na'mâuhu ve nevâluhu ve şalavât-ı bî-had ve taḥiyyât-ı lâ-yu'ad ol meḥar-ı mevcûdât-ı fenâ ve bekâ

245/05 ve server-i kâ'inât-ı her dü-serrâ ḥazret-i muḥammed muştafa şa'l-lâllâhu te'âlâ 'aleyhi ve's-sellem selâmen teslîmen ravza-ı

245/06 'ulyâsine bolsun ve'l-aşḫâb-ı rıdvânü'l-lâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'în ve teba'-ı tâbî'în uluḡ orda uluḡ

245/07 yurtnıñ ve taḥt-ı kırım ve deşt-i kıpçak ve şansız köp tatar ve sağışsız ulu noḡaynıñ ve taṭ milen

245/08 tavḡuçnıñ ve tav ṭuru kılğan çerkesnıñ ve oñ kol şol kolnıñ ve yüz on miñ tûmennıñ

245/09 uluḡ pâdişâh-ı â'zam ve ḥaḳan-ı mu'azzamı bolğan min şevketlü 'azametlü şalâbetlü ve mahâbetlü murâd giray han

245/10 ḥuldet-i ḥilâfetihi ilâ yevmü'l-va'd ve'l-mizân ḥazretlerimizden ḥâlâ cümle ḥıristiyyân oḡlınıñ pâdişâhı

245/11 bolğan bey fidore aleksayeviç şavbına ṭaraf-ı ḥaḳanımaza olan meyl ve muḥabbetlerinden şâdr ve ehl-i islâma

245/12 bolğan ülfet ve meveddedlerinden mütebâdir bolur selâm selâmet-i resân-ı ḥanî ve peyâm-ı şevket-nişân-ı ilḥanî

245/13 iblâğından soñra şulay ma'lûm kılungay kim mundın burun mu'tâd-ı ḳadîme üzerine öz tilekiñüzçe

245/14 taḥtgâh-ı kırım-ı ḥaḳaniyyedin barışuḡa yaḡşı ve oşavlu tilekiñüzni ḳabûl-ı humâyûn buyurup mübârek

245/15 eşikimizni yaştanğan bî-şümâr ḳapu ḳullarımızdın sa'dıgey aḡa ḳulumızni yurtıñuz amançalıḡı

245/16 içün baruş köriniş bolmaḡıçün ilçi başı ta'yın buyurup yibergen irdük bi'avnu'l-lâhi

245/17 tebâreke ve te'âlâ barup vuşul bolḡanda siz bey fidore aleksayeviç öz dîvânıñuzḡa alup yurt

245/18 ve vilâyetiñüz eygülüḡin tilep ol sebebli murunḡı 'âdetiñizçe nâme yazup ve öz elçileriñüzni

245/19 ḳoşup bar bolğan aḡız sözleriñüzni öz elçileriñüzge ve ṭaraf-ı şâhânemizniñ elçi başısı

245/20 sa'dıgey aḡa ḳulumızḡa aytup yibergen irdiñüz miz burun elçiler beri ṭarafḳa ḳıḳup kelür iken

245/21 sût şuyınıñ arḡı yaḳasında çuşala nâm maḡalde ḳonup oturḡanda ḳazaḳ 'âḳ eşḳıyâsı kelüp

245/22 başup on dört elçi tatar kişiler kullarımıznı ve siziñ bey fedor aleksayaviçniñ
 245/23 ilçileriñüzni taķı öltürüp içlerinden elçi başı sa' digey aģa kulumız kurtılup
 kelgende
 245/24 ağızdın sipariş bolģan sözleriñüzni işitüp eski kōñşumuz bolģanıñuz için taķı
 soyurgav
 245/25 kılup bu işni yeñiden körüp söyleşmeklik için taķı eski 'âdet-i ilħanî üzre
 kudvet
 245/26 ü'l-emâsil ve'l- âkrân kulumız elħacî ' alîş aģanı elçi başı ta' yîn buyurup özü
 milen on
 245/27 beş yahşî kullarımız yibergenimiz inşâ' allâh te' âlâ barup vuşul bolģanda siz
 bey fidere alaksayaviç
 245/28 öz körinişinüzge alup uluğ ri' âyetler kılğaçdın soñra nâme-i humâyûn-ı şevket-
 maķrûnımıznı ta' zîm milen
 245/29 okutup ve elçi başı kulumızdan ağız sözlerimizni işitüp tıñlağay irdiñüz cümle
 sözlerimiz
 245/30 sa' digey aģa milen bargan nâme-i humâyûnda bolģan sözlerdir artık keñeşimiz
 sözimiz bolmazdır
 245/31 ol ' ahd üstündemiz taķı elçi başı kulumıznı hîç iglendirmey bir kün murun öz
 245/32 elçileriñüz milen tahtğah-ı kırımğa yibergey irdiñüz bâķiyü'd-du' â ' alâ men
 245/33 ittaba' ü'l-hüdâ yazıldı bargah feraħkirman şahrâsında hicret-i nebeviyyeniñ
 245/34 biñ toķsanında cemâdiyü'l-âħirisiniñ yigirmiñçi küni cum' a irtesinde
 245/35 ħan murâd giray bin mübârek giray sultân

No 253: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı Fedor Alekseyeviç'e (III. Fedor) (3 Yanvar 1091 / 3 Ocak 1680-1681)

- Zernov 1864/2009: 653

253/01 hüve'l-mu' in
 253/02 murâd giray ħan bin mübârek giray sultân sözümüz
 253/03 teñgri tebâreke ve te' âlâ ħazretleriniñ rahmi ve i' nâyeti milen uluğ orda
 253/04 ve uluğ yurtnıñ ve taht-ı kırım deşt-i kıpçaknıñ ve şansız köp tatar ve şağıssız
 noğaynıñ
 253/05 ve tat milen tavgeçniñ ve tağ ara çerkeçniñ uluğ pâdişâhı ve hem ħan-ı ' alîşanı
 bolģan devletlü
 253/06 ve sa' âdetlü ve nuşretlü min murâd giray ħan ebbed-allâhu te' âlâ devletihi ilâ
 yevmü'l-mizân ħazretlerimizdin
 253/07 barça uluğ ve küçik aķ urusnıñ pâdişâhı ve maşrıķ ve mağrib ortasında bolģan
 ħıristiyân
 253/08 tã' ifesiniñ penâhı ve ħükümdârı kardaşımız uluğ bey fedor aleksayaviç
 ħuzurlarığa köpdin köp selâm
 253/09 kılğaç muħabbet ve tatıv milen nidir ħâl ve ħatırñuz yahşımısız ve ħoşmısız
 dip şorğanımızdın soñra
 253/10 mübârek uluğ yurtımızda ve hem altun tahtımızda sağ ve sâlim bolģanımıznı
 kudvetü'l-emâsil ve'l-âkrân uluğ
 253/11 çapķunımız ve hem yahşî kulumız kemâl aģa zide kadruhu milen i' lâm kıla
 yibergenimizdin soñra i' lâm-ı yarlıg-ı
 253/12 şerif budır ki iki yurt ortasında muħabbetlik milen barışık bolup faķir ve fuķarâ
 tıñç ve râħat

253/13 bolup sizge ve bizge taķı du‘ā ve alkış etmek sebebli elçiniş vaşıl miĥayloviç tapkin estolniki
253/14 ve piraslovniñ polķonıkı ve taķı detun oĥlı nikita mosviç diyaķ kelüp iki yurt ortasında
253/15 barışık ve dostlık iķün söyleşüp ve söyleşgen sözler ve barışık iķün şartları barça maķbül
253/16 ve mu‘teber bolup ol söyleşgen sözler ve şartlar üzerine muĥabbetlik ve dostlık milen iki yurt
253/17 ortasında muĥkem barışık kılup altun bayşalı ĥatt-ı şerifimiz bilen ‘ahd-nāmemizni ve devletli āl-ı
253/18 ‘ořmān eşikinden taķı ‘ahd-nāme-i temessüklerni elçiniş ĥolına tapřurduķ ve hem yibergenimiz ve kün ilgerüde
253/19 bolsa uzun uzaķ dost tatıv bolup dostıñızĥa dost tüşmāniñuzĥa tüşmān bolup almařurĥa
253/20 buyurdım ve hem elçiniş milen uluĥ ĥapķunımız ve hem yaĥřı ĥulumız kemāl aĥa yiberdim
253/21 ve buyurdım ki ĥātrıñızni ĥoř tutıp dostlıkda ve muĥabbetde bolĥanımızĥa hem inam kılup elçiniş vaşıl
253/22 miĥayloviç tapkin estolnik ve piraslov polķovnikı-milen ve taķı detun oĥlı nikita diyaķ milen
253/23 söyleşgen barışık řart mūcibinçe keķgen yıllar iķün şimdi üç yıllık ĥazinemizni ve kün ilgerüde
253/24 bolsa defter mūcibinçe yıldan yılĥa birer ĥazinemizni ĥuřursız almařıv yerine virürge buyurĥay erdiñüz
253/25 özimizde bolsa ve yaķın bolĥan aĥalarımızĥada bolsa ve taķı ĥarem-i ĥāřsamızda bolĥan begimler ve baş
253/26 bigeķlerĥada bolsa ve ĥādım aĥalarımızĥada bolsa ve ĥayřu tiyiřleri ĥadimden defter mūcibinçe
253/27 kile turgandır ve iķ oĥlanlarımızĥada bolsa ve yurt begleri ĥaraķılarımız begler ve mırzālar olan
253/28 küyenlerimizden defterde yazılĥan barça aĥalarımız ve yaķın bolĥan kişilerimiz ve yurt oĥlanlarımızdan
253/29 barça defterde bolĥan tiyişlerin ĥālā ve kün ilgerüde bolsa defterde yazılĥanĥa tamām ve ĥuřursız
253/30 yiberürge buyurĥay erdiñüz ve ĥardařıñuz ĥalĥa sultān ĥazretleringada bolsa defterde yazılĥan ulu
253/31 ĥazinelerin ve hem ĥoltķaların ve hem böleklerin yaĥřı ĥuřursız yibergey erdiñüz ve hem ĥardařıñuz
253/32 nüre’d-din sultān ĥazretleringā taķı defterde yazılĥanĥa ĥazinesin ve hem ĥoltķaların ve hem böleklerin
253/33 tamām ĥuřursız yiberirge buyurĥay erdiñüz kün ilgerüde bolsa uzun uzaķ dost tatıv bolup
253/34 turgay erdiñüz bizde bolsa kün ilgerü muĥabbetimiz siz ĥardařımızĥa artıķ bolur erdi e’l-ĥamd
253/35 ü’l-illāhi te‘ālā iki yurt ortasında bulay dostlık ve muĥkem barışık boldı erse biz taķı buyuruĥımızda
253/36 bolĥan ĥalkımızĥa siz ĥardařımızniñ yurtlarına ve ĥal‘alarına ĥiķ bir türlüĥ zarar ve yamanlık itmemek

253/37 için yaşak kılğanmiz siz taķı bizim tışkarıda özüġa barġanġa ‘ahd-nāmede bolġan sinurımızġa
253/38 ġalkımıznıñ mālına ve başlarına berabaş ġazaġına bolsa incitdirmegey erdiñüz ve deñizden ġayıķnı ve ġaradan
253/39 taķı eřķıyānı muġkem źabť etüp uzun uzaķ dostlık ve ġardařlık iřlerinde tapılġay erdiñüz biz
253/40 buyuruġımızda bolġan ġalkımızġa ġatı yaşak kılğanımıztur ve bu elġiñiz barġan řoñ ta‘ cıl büyük
253/41 elġiñizni ġıķarup yer yüziniñ pādiřāhı ġünkār ġazretleringā yiberirge buyurġay erdiñüz anlar milen
253/42 taķı muġabbet ve dost bolġay erdiñüz ve hem büyük elġiñiz ta‘ cıl yer yüziniñ pādiřāhı ġünkār
253/43 ġazretleringā yiberüp dostlık muġkem bolmaķ sebebli hemān bu bildir⁸³ yigirmi biñ şomlık şamur bölekiñiz
253/44 yiberüp şatıv bolġay erdiñüz anġaķ bu yılġa yigirmi biñ şomlık şamur yibermeñüz için biz
253/45 boynımızġa alġanmiz köp şey tügildir muġabbetlik bolmaġa sebebter bizni uyaldırmaġay erdiñüz ve ta‘ cıl
253/46 büyük elġi ġıķarup yibergey erdiñüz ve ġadimden bulay yaġřılık bolġan zamānda iki şamur tiyiş
253/47 ve iki zerdevā tiyiş muġabbetlik için virmek ‘ādetdir imdi bir şamur tiyişni ġālā yaķın
253/48 kişilerimizden ġazinedār başımız şadık āġaya ve bir şamur tiyişni defterdārımız ġutluřāh āġa ve bir
253/49 zerdevā tiyişni küçük ġazinedārımız ġābil āġaya ve bir zerdevā tiyişni kilerġi başımız muřtafā āġaya
253/50 bu dört yaķın adamlarımızġa bermekiñüzni tilek ġılamiz yiberüp ġātrımıznı ġoř ġılġay erdiñüz
253/51 ve bundın başķa ve ġālā dīvān-ı sa‘ādetimizde dīvān efendimiz ve yaķın kişimiz muřtafā efendige cañıdan
253/52 bir şamur tiyiş yazup yiberürge tilek ġılamiz barġa tilekimizni ġabül ġılup dostlık ve ġardařlık
253/53 muġkem bolurı için ġātrımıznı ġoř ġılġay erdiñüz ta‘ cıl büyük elġiñüzni devletlü yer
253/54 yüziniñ pādiřāhı mübārek ġapusına yiberüp ve bizim ġapķunımıznı taķı şatıvlık ve ġardařlık işleri milen
253/55 taġtgāhımıza yiberirge buyurġay erdiñüz bulay ġayırlu işlerde ta‘ cıl kerekdir
253/56 şöyle bilesiz yazıldı taġtgāhımız baġġe sarāyında biñ řoķsan bir yılında
253/57 yanar ayının üçinġi küninde
253/58 ġan murād giray bin mübārek giray sultān

⁸³ Atasoy (2017: 591)

No 264: Murad Giray Han'dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Ağustos 1093 / 10 Ağustos 1682)

- Zernov 1864/2009: 689

264/01 yâ hüve

264/02 murād giray han bin mübārek giray sultān sözümüz

264/03 teŋgri tebāreke ve te'ālā ḥāzretleriniñ raḥmi ve i'nāyeti birlen uluğ orda ve uluğ yurtnıñ

264/04 ve taht-ı kırım deşt-i kıpçaqnıñ ve taht tavgעיñ ve tağ ara çerkeçiñ şansız tatar ve şağıssız noğaynıñ

264/05 oñ qol ve şol qolnıñ uluğ pādīşāhı ve han-ı ā'zamı bolğan şevketlü ve qudretlü ve mahābetlü ve şecā'atlü

264/06 ve ğayretlü min uluğ pādīşāh murād giray han ebbēd-allāhu te'ālā devletihi ilā yevmü'l-va'd ve'l-mizān

264/07 ḥāzretlerimizden qardaşlarımız uluğ yurtnıñ ve uluğ ordanıñ uluğ pādīşāhları hanlar hem uluğ

264/08 beyler iyan aleksayaviç hem petro aleksayaviç cümle uluğ ve küçik ve aq urusnıñ penāhları ve köp

264/09 memleketlerniñ ve yerlerniñ maşrıq ve mağrib ve şimāl tarafınıñ ata ve babadın ola kelmiş pādīşāhları

264/10 ve ḥükümdārlarığa köpdin köp selāmlar aytup tahtıvlık ve muḥabbetlik birlen yaḥşılarımız ve hoşlarımız

264/11 dip ḥāllerinüz ve ḥātırlarınız şorğanımızdan soñra i'lām-ı yarlıq-ı şerif-i ḥanī budır ki iki memleket

264/12 içinde bolğan ḥalqnıñ tıñ ve rāḥat bolup faqır fuqarānıñ ḥayır du'āsın almak sebebli mundın burun

264/13 biñ toqsan birinçi yılda yanvar ayınıñ üçünçi küninde qardaşımız uluğ pādīşāh han hem

264/14 uluğ bey fedor aleksayaviç cümle uluğ ve küçik ve aq urusnıñ penāhı vaşıl miḥaylaviç tabkin

264/15 ve taqı nikita diyaqnı biz uluğ han ḥāzretlerimizge yiberüp aralarımızda burunğı eski dostlık

264/16 ve barışık bolurı içün söyleşüp ve cümle söyleşgen dostlık ve barışık sözleri ve şartları maqbül

264/17 ve mu'teber bolup cümle söyleşgen barışık sözlerni bir kırup anıñ üzerine altun bayşalu ḥaṭṭ-ı

264/18 şerifimiz birlen şart-nāme yazılıp yiberilgen erdi şimdi ol dünyādan kitmek sebebli qardaşlarımız

264/19 siz uluğ pādīşāhlar hanlar hem uluğ beyler birlen taqı ol zamānda söyleşüp dostlık ve barışık

264/20 bolup vaşıl miḥaylaviç tabkin ve diyaq nikita birlen yiberilgen şart-nāme mūcibinçe dostlık ve barışıkda

264/21 muḥkem ve dāim bolup ol zamānda barışık ve dostlık içün bolğan sözler ve şart-nāme üzerine şart-nāme

264/22 yazup yiberemiz ve ol şartlarını yād kılamız peygamberimiz iki cihān küneşi ḥātmü'l-enbiyā ve şefi'-i

264/23 rüz-ı cezā ḥabib-i ḥudā ve resül-ı kibriyā ḥāzret-i muḥammedü'l-muṣtafa şallā'llāhu te'ālā 'aleyhi ve's-sellem ḥāzretleriniñ

264/24 tārīḥ-i hicretinden işbu biñ toḳsan üçinçi yılında ağustos ayınıñ onıncı küninden yigirmi
264/25 yılğa barğança iki memleket arasında muḥabbetlik birlen dostlık ve barışık bolup hiç bir türlüğ
264/26 yamanlık ve zarar ziyān bolmaya sennor vaşıl miḥaylaviç tabkin ile yibergen şart-nāmemizde yazılğanı
264/27 üzerine bolup öziniñ argı kenārında ve berki kenārında yeñiden ḳal'a ve palanka yapılmaya ve ḥarāb
264/28 bolğan ḳal'a ve şala ta'mir bolmayup şula tura ve burunğı şart-nāmemizde bolğanı üzerine muḥkem
264/29 turamız biñ toḳsan üçinçi yıldan kün ilgerüde bolsa her yıl berür uluğ ḥazīnemizni
264/30 ve yaḥşı böleklerimizni burunğı zamānda kele turğandır tamām kuşursız yiberüp ve ḳardaşlarımız ḳalğa
264/31 sulṭānlar ve nūre'd-dīn sulṭānlar ḥazretleriniñ bölekleri ve uluğ ḥazīnelernide bolsa ve oğllarımız sulṭānlar
264/32 ve ḥarem-i ḥāşşamızda beyimler ve ḥaniler ve bigeçler ve iç oğllarımızda bolsa ve barça yakın ağalarımızni
264/33 yaḥşı kişilerimizni ve ḳayşuları burunğı zamāndan tiyişleri kele turğandır kün ilgerü almaşır
264/34 yeri perebolşnadır ketirüp şulış oğlları ḳollarına berüp ve burunğı zamāday almaşırğa
264/35 barğanda şulış oğlınıñ beylerine ve cümle mīrzālarınğa ḳānūn-ı ḳadīm üzerine ri'āyet itgendin
264/36 şoñra sizler birlen tatıv dost bolup şecā'atlü ve mahābetlü mekke-i mükerreme ve medīne-i mūnevvere ḳuds-i şerif
264/37 aḳ deñiz ve ḳara deñiz pādīşāhı ḥūnkār ḥazretleride bolsa ḳardaşlarımız ḳalğa sulṭān ve nūre'd-dīn
264/38 sulṭān ve oğllarımız sulṭānlar ve aḳ tuğlarımız ve cümle ḳırım yurtınıñ adamları ve noğay mīrzāları
264/39 ve aḳkerman tatarı tamruḳ çerkesleri ve cümle buyuruğımızda bolğan mīrzālarımız ve il ḥalḳımız
264/40 memleketleriñüzğa ve çit ḳal'alardıñüzğa ve cümle ḳollarıñuz altında bolğan yerleriñüzğa ve köy kendleriñüzğa
264/41 ve şalalarıñüzğa cavlay barmamaska ve kün ilgerü biz murād giray ḥan ḥazretlerimizdin şoñra bolğan
264/42 ḥanlar hem dost ḳardaşlar hiç bir türlüğ yamanlık ḳılmamaska ve ḳayşularıda bolsa ḳal'alardıñüzğa
264/43 ve yerleriñüzğa cavlay barur bolsa adamlarımızni yiberüp muḥkem 'azledüp sürerğa ve ölüm siyāsetin
264/44 ḳılurğa ve alınğan mālarnı cümlesin ve tutsaḳlarını ḳaytarup berürge sizün ṭarafıñızdın ve çit
264/45 ḳal'alardıñuzdın çağırıp almamaska ve hem tutmamaska ve şart ḳılğanımızça sözimizde bütün bolup turırğa
264/46 ve almaşır yeri perebolşnadır kün ilgerü ḥazīnemizni anda yiberürsüz ve burunğı zamāday beş
264/47 adam elçi anlar birlen yigirmi adam ve çapḳunlar yibergende üç adam anlar birlen on iki adam yiberürge

264/48 andın artuķ yibermemesge ve eger bāzergān adamlarıñuz esbāb birlen kırmğa kelürday bolsa anlarğa
264/49 küç kılmamaska ve nerse almamaska ve kıştavlık ve şaysızlık kılmamaska ve anlardın aķsesiz nerse almamaska
264/50 ve kırm yurtı ve kırmnıñ beş uruğ saylı karaçılarımız cümle tatar ve aķkerman ve çerkesler ve noğay
264/51 zarar kılur bolsalar muhkem ölüm siyasetin kılurğa ve öz şartımızda muhkem tırırğa müselmān dīnimizçe
264/52 kūrān-ı ‘azīm üzerine yemīn kılup altun bayşalu mührimiz birlen şart-nāmemiz sofracı nızor
264/53 petraviç estolnik menliski ve padyaç fidor martinavi kollarına birüp yiberildi yazıldı uluğ
264/54 tahtgāhımız bağçe sarāyında biñ tokşan üç yılında ağıstos ayınıñ onıncı küninde şöyle
264/55 bilesiz
264/56 bi-maķām-ı bağçe-sarāyü’l-maħrūse
264/57 ħan murād giray bin mübārek giray sultān

No 269: Murad Giray Han’dan (bin Mübarek Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç’e (Safer ayının sonu 1094 / Ocak-Şubat 1683)

- Zernov 1864/2009: 707

269/01 hüve
269/02 murād giray ħan bin mübārek giray sultān sözümüz
269/03 teñgri tebāreke ve te‘ālānıñ luḡ ve i‘nāyeti birle uluğ orda ve uluğ yurtnıñ ve taht-ı kırm
269/04 ve deşt-i kıpçaķnıñ ve barça noğaynıñ ve tağ ara çerkeçnıñ ve tat milen tavgeçnıñ ve kamu tatarnıñ
269/05 ve aķkerman vilāyetiniñ uluğ pādīşāhı ve uluğ ħan-ı ā‘zamı bolğan devletlü ve şevketlü ve ‘adāletlü
269/06 murād giray ħan dāme salṭanatuhu ilā yevmü’l-va‘d ve’l-mizān ħazretlerimizdin kardaşlarımız uluğ pādīşāhlar
269/07 ħanlar hem uluğ beyler ivanna aleksayaviç ve petro aleksayaviç barça urusnıñ penāhi ve köp memleketlerniñ
269/08 ve yerlerniñ mağrib ve maşrıķ ve şimāl tarafınıñ ve köp ħristiyanıñ pādīşāhları ve ħükümdārlarığa
269/09 köpdin köp selām ve yaḡşı hoşlarmısız dip taṭıvlık muḡabbetlik ħatırlarıñız sorğanımızdın
269/10 soñra i‘lām-ı yarlığ-ı şerīf-i ħanī oldır ki ötgen yıl uluğ ħazīnemiz kelgende ata ve babadın
269/11 ‘ādet-i kānūn üzre ħan oğlına kele turğan samur tiyişni elçiñiz nızor petro şamur tiyiş yerine
269/12 zerdevā tiyiş berdi nızor petrodan defterimiz mūcibinçe şamur tiyiş taleb kıldık erse nızor petro
269/13 mañğa uluğ pādīşāhımız defter birle bergen tiyiş budır ol samur tiyişni uluğ pādīşāhımızğa
269/14 yazup taleb kılıñuz dimek sebebli biz anı yazıp köndergen irdik işbu kelgen elçiñüz zerdevā

269/15 tiyişge bir şamur ton koşup berdi biz taķı kādīmden bolğan defterimizni
yokladıķ baķdıķ ħan
269/16 oĭlınıñ ‘ādet-i kānūn tiyişi başlıĭı şamur ton ve bir top şamur ve iki zerdevā
ton ve dōrt
269/17 şırt ton beş karın ton ve beş tahta şırt ve sekiz tahta karın bir tilki bōrk iki çift
269/18 bōrklik şamur babalarımızdın işbu künge kelgençe ħan oĭlına kele turğan tiyiş
işbu yazĭanımız
269/19 üzredir bu tiyiş soñradan berilgen tūĭldir tilek ve ricā birle çıķĭan tūĭldir
uluĭ babalarımız
269/20 sizlerniñ uluĭ babalarıñız birle barış yaraş bolup dost ķardaş bolĭanda ol zamān
ħan
269/21 oĭlına birilgen tiyişdir ol zamāndın bu zamānĭa kelgençe bizim yazĭanımız
üzre noķşānsız tamām
269/22 berilgendir siz ķardaşlarımız birle dost ķardaş bolĭanda munday noķşān
berilmek lāyık tūĭldir
269/23 ħıdmetiñüzde neķadar ħaznācılarıñuzĭa muĭkem tenbih ķılĭay irdiñiz bir taķı
noķşānsız kōndergey irdiler
269/24 bir taķı anday tiyişler ve ĭayrı tiyişler eksik bolsa ol sebebli dostlık ķardaşlık
arasında
269/25 yaķşı tūĭldir inşā ‘allāh te‘ālā kün ilgeri ‘ōmr āĭiriĭaķa dostlık ķardaşlıkda
min uluĭ
269/26 murād giray ħan ħāzretleride bolsaķ tıymay tıurarmız alayda bolsa siz
ķardaşlarımız taķı munday
269/27 eksik ve noķşānnı yazup i‘lām ķılĭanımızdan soñra sizlerge ma‘lūm bolĭaķ
munday işlerni yaķşı
269/28 yoklap muķayyed bolup eksiksiz kōndergey irdiñüz iki yurtnıñ arasında az
nesne iķün
269/29 kōp söz bolmaĭay irdi ve taķı almaşıv bey ķulumız veliśāh bey almaşıv yerine
barĭanda ħāzīne
269/30 keltürĭen aķlanķay deĭen boyarıñuz veliśāh ķulumızĭa ve ķardaşlarına ‘ādet
üzre berile kelgen
269/31 pādīşāhlık yarlıķaşıñıznı ötĭen yıl tamām bermeydirler anıda bolsa aķlanķay
boyarıñuzĭa muĭkem tenbih
269/32 idüp ‘ādet üzre tamām berirge buyurĭay irdiñüz uluĭ babalarıñızdan ola kelgen
yarlıķaşıñıznı
269/33 defteriñĭiz mūcibinçe tamām berĭeyler idi ve taķı min uluĭ murād girayħan
ħāzretleride bolsaķ işbu
269/34 muĭabbet-nāme-i ħattımız milen ķulumız dervīş āmeldeşni elçi başılık birle
kōnderdik inşā ‘allāh te‘ālā
269/35 esenlik birle barĭanda kānūn üzre şay ĭürmet milen divānıñızĭa alup ve işbu
muĭabbet-nāme-i
269/36 şerīfimizni ri‘āyet ve ĭürmet birle öz aldıñızda okutup ve muĭabbet
sözlerimiziñi yaķşı tıñĭlap
269/37 alĭay irdiñiz ve taķı iki yurtnıñ arasında yürigen elçi ķulumız dervīş āmeldeşge
‘ādet
269/38 ve kānūn üzre şay ve ĭürmet birle bola kelgen yarlıķaşıñıznı ‘ulūfelerin
noķşānsız berirge buyurĭay

269/39 irdiñüz ve cümle yoldaşlarına ‘âdet üzre yarlıқаşıñıznı taķı eksiksiz birirge buyurğay irdiñüz
269/40 ve taķı uluğ ħazinemizni ve ilçi kullarımıznı vaķtı milen çığarup toķtavsız yibergey irdiñüz ve biz
269/41 taķı uluğ taĥtgāhımızda bolğan yatur elçiñiz sofrācı mikita ħaraķanov ve yazıcı peter borşavğanı
269/42 uluğ pādışāhāne soyurğal yarlığasıñız birlen nite kim uluğ ‘âdet-i ħadīmçe iĥsān
269/43 kılup biz uluğ ħan-ı ā‘zam ħazretlerimizniñ yatur elçimiz derviş āmeldeş kulumız milen yiberürge
269/44 buyurğanmız teñgri te‘ālā efendimizniñ ħudreti milen sağ esen barğanlarında yatur elçimiz
269/45 derviş āmeldeşniñ ‘âdet-i ħadīm kurumların tamām tükel idüp anda turğança şay ve ĥürmet milen
269/46 yaĥşı tutup dostlık ve ħardaşlıkda ‘ömr āĥiriğaçā
269/47 ħaymay turğay irdi dip ħaĥt bitildi bāķi
269/48 ve‘d-du‘ā ‘ālā men ittaba‘ü‘l-ĥudā yazıldı taĥtgāhımız
269/49 bağçe sarāyda şafer ayınıñ āĥirinde ĥicret-i nebī
269/50 ‘aleyhi’s-selāmıñ biñ toķsan dōrt tāriĥinde
269/51 bi-maķām-ı bağçe-sarāy dārü‘l-saltanat
269/52 ħan murād giray bin mübārek giray sultān

No 274: I. Selim Giray Han’dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç’e (Yayın 22. günü (?) 1095 / 1683-1684)

- Zernov 1864/2009: 717

274/01 hüve‘l-mu‘in
274/02 selīm giray ħan bin bahādır giray ħan sözümüz
274/03 teñgri tebāreke ve te‘ālāniñ raĥmi ve i‘nāyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtniñ ve taĥt-ı kırim
274/04 ve deşt-i kıpçaķniñ ve şansız köp tatar ve sağışsız noğayniñ ve ħat milen ħavgeçniñ ve ħağ
274/05 ara çerkeçniñ uluğ pādışāhı ve ħan-ı ā‘zama ve ħaķan-ı ekremi bolğan şevketlü ve şecā‘atlü ve mahābetlü
274/06 min selīm giray ħan adāma’llāhu te‘ālā devletihi ve ebed-i saltanatāhu ilā yevmü‘l-va‘d ve‘l-mizān ħazretlerimizdin
274/07 ħardaşlarımız uluğ pādışāhlar ħanlar ve hem uluğ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç cümle
274/08 uluğ ve küçik ve aķ urusniñ ve köp memleketler ve köp yerlerniñ ve mağrib ve maşrıķ ve şimāl ħarafında
274/09 bolğan köp ĥristiyānniñ ata ve babadın ola kelmiş pādışāhları ve ĥükümdārlarığa ziyāde muĥabbetlik
274/10 ve ħatıvlık milen selām aytup ĥāl ve ĥātrıñız şorğanımızdın soñra i‘lām-ı yarlığ-ı şerif-i sa‘âdet-i
274/11 elif-i ħanī budır ki e‘l-ĥamdü‘l-illāhi te‘ālā ata ve babamız yurtı kırimğa ħanlık naşib bolup bizim ve siz
274/12 ħardaşlarımız zamānında iki yurtniñ arasında cavlık bolmayup faķir ve fuķarāsı tıñç ve rāĥat bolurı

274/13 için ozğan ağaçamız murād girayhan hāzretleri yibergeren şart-nāme-i hatt-ı humāyūnlarında yazılğan
274/14 cümle şart sözleri maqbūlimiz bolup min uluğ pādīshāh han hāzretlerimiz taqı mūcibinçe şart-nāme-i
274/15 hatt-ı humāyūnımız yazdırup elçileriñüz qolına teslim kıılınğandır dostlık ve qardaşlıgımızni bildirmek için
274/16 işbu muhabbet-nāme-i hatt-ı şerīfimiz yazılup elçilik milen sūliş oğullarından kudvetü'l-ākran mubārekshāh
274/17 mīrzā kulumızni siz qardaşlarımızğa yiberdik inşa 'allāh te'ālā selāmetlik milen barğanda elçimizni
274/18 körinişinüzge alup muhabbet-nāme-i hatt-ı şerīfimizni ri'āyet ve hürmet milen okutup yaqşı tūnlağay
274/19 erdiñüz ve şart-nāme-i hatt-ı şerīfde yād kıılınğan dostlık ve muhabbetlik sözlerin yerine keltürüp tāb' inüzde
274/20 bolğan il ve memleketleriñüz ve çit 'askeriñüzge muhkem yaşaq etüp qaradan ve şudan bir türlü cavlıq
274/21 ve ziyān itmey ve hāzīnemizni ilk küz ayınıñ başında almaşiv yeri bolğan perebolsnağa yetkirgey
274/22 erdiñüz inşa 'allāh te'ālā küz ayınıñ başında kişilerimiz almaşiv yeri perebolsnada hāzır bolurlar
274/23 hāzīnemizni keç qaldırmay quşursız ta'cıl yiberirge çalışqay irdiñüz ve biz han hāzretlerimizde
274/24 bolsa ve oğlımız qalğa devletgiray sultān ve nūre'd-dīn 'azametgiray sultān ve qaraçılarımız ve kullarımız
274/25 begler ve mīrzālar ve tāb'imizde bolğan 'askerlerimiz milen şart-nāme mūcibinçe dostlık ve qardaşlıqda
274/26 bolup hiç bir türlü cavlıq kıılmasımızğa inam kıılğay erdiñüz ozğan yıl için yiberilgen
274/27 hāzīne elçiñüz ivan palitiç qolından alınup ançaq tūnları keçi ve tar [...] ziyāde
274/28 yaman ve alçaq yiberilüpdür pādīshāhlar bir birlerine yibergeren şeyler pādīshāhlar lāyıkınca kerekdir yaman şey
274/29 yibermek pādīshāhlarğa lāyık tūgildir kün ilgerü eski 'ādet üzerine tūnlar [...] 274/30 [...] yaqşısın pādīshāhlarğa lāyıkın yibergey erdiñüz ve hāzīne keltürgen elçileriñüz
274/31 kapuçı başılarımızğa ve kapuçılarımızğa qadīmden berile kelgen şeylerni tamām birmeyüptürler elçilik
274/32 şartını yerine keltür [...] ma'lūm kıılamız kün ilgerü eski 'ādet üzre
274/33 elçilik şartın yerine keltürirge buyurğay irdiñüz az şey için bola kelgen 'ādetni [...] etmey
274/34 kıştavlıq körmek revā tūgüldür ve işbu [...] ve almaşiv beyi almaşiv yerine barğanda
274/35 siziñ boyarıñüz qolında almaşiv beyi ve özge sūliş oğullarına kiçe ve ertesi kündüz başqa
274/36 başqa berile kelgen şeylerni ve ozıvçılarına berile kelgen şeylerni tamām [...] kün
274/37 ilgerü sūliş oğullarına almaşiv yerinde almaşiv boyarı islām giray han ve mehmed girayhan zamānında

274/38 berile kelgen şeylerni eksiksiz berürge buyurgay erdiñüz nitekim şart-nâmede yazılğandır ve elçi
274/39 sefer ağanınñ [...] mâlları berilürge buyurgay erdiñüz elçi mâlı berilmey qalmaq dostlıqğa
274/40 lâyıq tügildir anıñ mâlı berilmek lâzımdır ve murâd girayhan hâzretleri zamânında almaşırğa barğan
274/41 tutsaqlarınıñ yâ öz [...] aqçeleri berilürge buyurgay erdiñüz zirâ şahibleriniñ
274/42 kollarından köp esir tartup alğanlardır ve elçi kaplan ağadan ve yoldaşlarından vilâyetiñizge alup
274/43 kitgen esirlerniñ aqçeleri berilmey qalupdır anlarını berdirirge buyurgay erdiñüz ol esirler ol
274/44 kişilerniñ mâllarıdır ve hâlâ yolda başılğan elçi zurımınıñ alınğan mâlları ve yoldaşlarınıñ qan
274/45 bahâları berilürge buyurgay erdiñüz dostlığıñız bar bolsa ol işlerni etgen harâmizâdelerge
274/46 ölüm siyâseti etüp zurımınıñ mâlların ve yoldaşlarınıñ qan bahâların berdirgey erdiñüz iki
274/47 yurtınıñ muhabbetligi ve yol açıklığı içün bu iş bolmaq kerekdir bu şeylerni başqa kâğıdğa defter yazup
274/48 işbu nâme-i humâyûnımız içine şalup siz qardaşlarımızğa yiberdik defter mücibinçe cümlesin tamâm
274/49 yerine keltürgey erdiñüz elçileriñüz eski ‘ âdetçe elçilik şartın yerine keltürmek ve almaşır
274/50 boyarı süliş oğıllarına eski ‘ âdet üzre ri‘ âyet ve hürmet kılmak ve elçileriñ qalğan mâlları
274/51 berilmek ve tutsaq alup barğan kişilerniñ esir bahâların berilmek ve yolda fitnelik milen alınğan
274/52 mâl alınıp berilüp eşkıyâğa ölüm siyâseti kılınmaq elbette lâzımdır nitekim şart-nâme hatında cümle
274/53 yazılmışdır bu cümle maşlahatlarını dostlıq şartı üzerine lâyıqınça yerine keltürgey erdiñüz inşâ’
274/54 allâh te‘ âlâ cümlemiz şart-nâme yazunça dostlıqda ve muhabbetlikde bolup her ne türlüq dostlıq murâd
274/55 kılsañuz dostlıq ve muhabbetlikde bolurmiz ve lehlü siziñde bizimde düşmânımızdır bir yıl içinde lehlü
274/56 ‘ askeri üç yerde ehl-i islâm kılıçıñdan kırılıp [...] üstüne sefer kılmak murâdıñuz bolsa
274/57 hâlâ fırsat vâkıdır söygen yerinüzni alguday zamândır cümlemizde bolsa bu tarafdan lehlü üzerine
274/58 sefer ve aqın eterge hâzırmiz [...] harâb ve bitâb etmekdedir şevketlü
274/59 sa‘ âdetlü murâd girayhan hâzretleri vilâyetleriñüzde bolğan müselmân esiri ve ğayrı müselmânlarğa
274/60 müselmân dininden çıkarmak içün siyâset kılmamaska ve bizde bolsa sizniñ tutsaqlarıñuzğa
274/61 anıñ içün siyâset kılmayaçağımıza dep şart-nâme içinde yazğanlar erdi hâlâ ol tarafda bolğan
274/62 libqa ve astek ve sair cümle müselmânlarğa dininden çıkarmak sebepli şaysızlık ve kıştavlıq bolur imiş

274/63 etgen şartğa ri'āyet kılmamak pādişāhlığa lāyık tūgildir şart-nāme sözleri üzerine muhkem
274/64 turup ol tarafda bolğan cümle müselmānlarğa şaysızlık etmemesge buyurğay erdiñüz ve hālā
274/65 yibergen kâğıdıñuzda azak begi tatarlar cem' etüp çit kal'alarımıznı ve tab'imizde bolğan kal'alarımıznı
274/66 cavlap köp adamlarımıznı öldürüp ve ba'zıların esir etüpdür diyüp yazupsiz sizün
274/67 ton kazaklarıñuz kalmuk milen bir bolup azak halkını çavup şudan kemilerin alup ve kırım
274/68 ağzından köp kişilerimizniñ ba'zıların öltürüp ve niçesin esir etüp ve mälların yağma ile
274/69 bir kün tınç ve rāhat itgen yokdır ol tarafğa bargan elçilerimizğa bargança öltürüp
274/70 mälların algandır siziñ adamlarıñız etgen harāblık bir türlü vaşfa kelmezdir bu işler siziñ
274/71 ma'lūmıñızdır bilmiyoruz öyle bolsa siziñ hātırñuz için azak begin beglikinden 'azl itdirüp
274/72 bir yahşı kişimizge azak beglikin alup bergenmiz bu küñge kelgençe kırım tarafından dostlıқа
274/73 ve qardaşlıқа karşı noqşānlık bir iş bolğan yokdır kün ilgerü tağı dostlık ve qardaşlık bozulğuday
274/74 bu tarafından bir iş bolmasdır ve botkulıda bolğan kazaklar aşağı tuz almağa barganda
274/75 gāzikerman begi zulm kılatur dip i'lām kılursiz aşağıda tuz almak sebebli şecā'atlū murād girayhan
274/76 hazretleri yibergen şart-nāmede yād kılingan tūgüldür ve botkalı kazakları tuz için baramiz
274/77 dip iki aralıqda yolları kesüp ve mälların alup dünyāda bolmağan işler etgenlerdir
274/78 dostlıқа ve qardaşlıқа lāyık işler tūgildir muhkem tenbih buyurğay erdiñüz iki memleket arasında
274/79 dostlık ve qardaşlık bolğan soñra bunıñ kibi dostlıқа māni' işlerge rızā köstermeyüp
274/80 harāmizāde ve eşkıyānıñ haqqından kelmek kerekdir bu işlerni siz qardaşlarımızğa ma'lūm kılamiz
274/81 muhkem yaşak kılğay erdiñüz bizim tarafımızdan dostlık bozulğuday iş şadır bolmazdır şöyle bilesiz
274/82 yazıldı tahtgāhımız bağçe sarāyında evvel yayıñ yigirmi ikinci küni hicret-i
274/83 nebeviyyeniñ biñ toqsan beş yılında
274/84 han selim giray bin bahadır giray han

No 285: I. Selim Giray Han'dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (Şaban 1096 / Temmuz 1685)

• Zernov 1864/2009: 743

285/01 selim giray han bin bahadır giray han sözümüz

285/02 kudvetü'l-milletü'l-mesihîyye zübdetü'l-tâifetü'l-iseviyye almaşiv yeri perebolşnağa hazîne keltürmege me'mür

285/03 bolğan 'aqlanča hutimat 'avâkıbuhu bi'l-hayr kabline köpdin köp selâm digeç i' lām-ı yarlıg-ı şerif-i sa' âdet-

285/04 encâm-ı hanî budır ki mahâbetlü ve şevketlü ve 'azametlü min uluğ selim giray han adâma'llâhu te'âlâ 'umrahu

285/05 ve devletihi ilâ yevmü'l-va'd ve'l-mizân hazretlerimizge pâdişâhlarıñız kardaşlarımız uluğ hanlar ve hem uluğ

285/06 beyler iyan aleksayaviç ve petro aleksayaviç hazretlerindin çapkunlarımız östimur mirzâ ve yoldaşları

285/07 ile tilmaç hıveli petro milen könderilgen muhabbet-nâme-i hatılları kelüp tilmaçnı divân-ı humâyûnımızğa

285/08 keltürüp köriniş birüp ve yiber gen muhabbet-nâme-i hatıtnı kırât itdirdigimizde iki yurtnıñ arasında

285/09 dostlıkğa lâyıq sözlerdin soñra biz han-ı â'zam [...] uluğ hazîne

285/10 ve mübarekbâd ve böleklerimiz ve cümle defter mücibinçe virile kelgen tiyışlerni ve sa' âdetlü oğllarımız kalğa

285/11 devletgiray sultân ve nûre'd-dîn 'azametgiray sultânlarıñ tağı iki yıllık hazîne ve böleklerin

285/12 ve tevâbi'lerniñ cümle tiyışlerni almaşiv yeri perebolşnağa yiber genlerin ve siziñ koluñızdan bu yılğa iki

285/13 yıllık hazîne tamâm defter mücibinçe 'arabaları ve kölükleri milen perebolşnada almaşiv beyi kulumızğa

285/14 berilüp yiberilecekin bildirüp tilmaçnı tohtatmay yiber mekimizni ve hazineni perebolşnağa teziyye keltürmeñiz

285/15 içün sizlerge haber ciber mekimizni yazğanları sebebli işbu emr-i şerifimiz ile turum batır kulumızni

285/16 yoldaşı milen könderilmiştir sizge vuşul bolğanda kerekdir ki kardaşlarımız uluğ hanlar

285/17 ve uluğ beyleriñ buyurıkları üzre hazinelerni 'ale'l-acele agustos ayına bakmay perebolşnağa

285/18 çetkürgey irdiñüz biz uluğ han-ı â'zam hazretlerimiz bolsaq almaşiv beyi sülüş oğllarından

285/19 velişâh beg kulumızğa 'askeri ve yoldaşları milen 'acele milen barup pereboşnada eski 'âdet

285/20 üzre almaşiv kılup hazinelerimizni eski defter mücibinçe kuşursız 'arabaları ve kölükleri milen

285/21 kırımğa cetigday berir bolsañuz almağa buyurğanmız almaşiv bey kulumız tohtamay inşâ'llâh

285/22 sizlerge tez barur siz tağı ol kulumız barganda almaşiv yerinde tapılmağa sa'y kılğaysız

285/23 ve 'âdet üzre almaşiv bolup iki tarafdın tutsaqlar alışı bolğanlarında iki tarafdın bir kimse

285/24 incinmey hâkkları tûkel teyerge ve eskiden almaşv kılup bizim kişilerimizniñ
siziñ kişileriñizde
285/25 hâkkları bolğanın alup bergeysiz bizim kişilerimizde siziñ kişileriñiziñ hâkkları
bolsa almaşv
285/26 beyi kılımız alup berürge buyurğanmız bu bâbda emrimizge ‘amel kılup bir
kün muḳaddem perebolşnağa
285/27 hâzinelerni keltürmege çalışkaysız yazıldı tahtgâhımız bağçe sarâyında miñ
toḳsan altı
285/28 târihiniñ şa‘bân ayında
285/29 ḡan selim giray bin bahâdır giray ḡan

**No 290: I. Selim Giray Han’dan (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç
ve I. Petro Alekseyeviç’e (17 Şeval 1097 / 6 Eylül 1686)**

• Zernov 1864/2009: 758

290/01 hüve’l-mu‘în
290/02 selim giray ḡan bin bahâdır giray ḡan sözüümüz
290/03 teḡri teḡreke ve te‘âlâniñ raḡmi ve ‘inâyeti milen uluḡ orda ve uluḡ yurtniñ
ve taht-ı kırımniñ
290/04 ve şansız köp tatar ve şaḡışsız köp noḡayniñ ve tat milen tavgeçniñ ve deşt-i
kıpçakniñ ve taḡ
290/05 ara çerkeçniñ ḡan-ı â‘zamı ve ḡaḡan-ı ekremi bolğan şevketlü ve ‘azametlü ve
mahâbetlü min uluḡ selim giray
290/06 ḡan adâma’llâhu te‘âlâ ‘umrahu ve devletihi ilâ yevmü’l-va‘d ve’l-mizân
ḡazretlerimizden siz ḡardaşlarımız uluḡ
290/07 ḡanlar ve uluḡ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç ve cümle uluḡ ve
küçük ve aḡ uruşniñ
290/08 peḡahları ve maḡrib ve maşrıḡ ve şimâl tarafında bolğan ḡristiyâniñ köp
memleketlerniñ pâdişahları
290/09 ve ḡükümdârlarığa ziyâde muḡabbetlik ve taḡıvlık milen selâm kılğanımızdın
şoñra i‘lâm-yarlıḡ-ı şerif-i sa‘âdet-
290/10 encâm-ı ḡanî budır ki adamımız meḡmed şâh milen yibergen nâmeñüz ve şoñra
potḡalı tarafından yibergen
290/11 nâmeñüz vâşıl bolup yazḡan sözleriñiz ve murâdlarıñız cümlesi biz uluḡ ḡan-ı
â‘zam ḡazretlerimizniñ
290/12 ma‘lûmı bolḡandır sa‘âdetlü ve şevketlü âl-ı ‘oşmân pâdişâhı ḡazretleriniñ ve
biz uluḡ ḡan-ı â‘zam
290/13 ḡazretlerimizniñ düşmânı bolğan lehlü milen ‘ömr âḡiriḡaça barışḡanıñuznı
yazup lehlüniñ düşmânına
290/14 sizler daḡı düşmânlık eterge ‘ahd kılḡanıñızni bildirüp ve ‘oşmânluğa yibergen
elçileriñizni tutḡavsız
290/15 tarafıñızğa köndermemizni murâd itipsiz elçileriñüzge sa‘âdetlü âl-ı ‘oşmân
pâdişâhı ḡazretleri ziyâdeler
290/16 ile şay ve ḡürmet kılup ve kendü taraflarından daḡı nâmeler ile elçi te‘mîn
buyurmışlar idi meḡmed şâh
290/17 birle yibergen nâmeñüzde lehlüniñ düşmânı bizüm düşmânımızdır deyü
yazdıḡıñız içün ve her türlüḡ

290/18 kılığınızdān dūşmānlık işleri zāhir bolmak sebebli elçiler yiberilmeyüp şabır ve te'ḥīr itdirge buyurıldı
290/19 ma' lūm kılğaysız kim elçiğe zevāl ve zarar yokdır eger dostlık bolğay ve eger dūşmānlık elbette elçileriñiz
290/20 kalmas yiberilür bizim ḥazīne içün yiberген elçimizni bu kadar köp zamān tutıp yibermediñiz
290/21 ve ḥazīne keleecek zamānlar keçüp ḥazīnemizni yibermediñiz ve nāmeleriñizde ḥazīne içün söz
290/22 yazmadıñız ve bizim dostımızğa dost ve dūşmānımızğa dūşmān bolurğa 'ahdıñız var iken lehlü ile
290/23 barışgānıñızda lehlüniñ dūşmānı bizüm dūşmānımızdır deyü 'ahd idüp ve nāmeñüzde bizge i' lām kıldıñız
290/24 ve tonda bolğan baş kişileriñüz azavğa kâğıd yazup dūşmān bolgānıñuz bildirdiler ve cavlak işlerin
290/25 başladılar azav ve kırım cavlar içün ta' yin kılınğan 'askerleriñiz ḥālā ne yerde turğanları ve ne işde
290/26 bolğanları cümle ma' lūm bolğandır ve lehlü daḥı siziñ dostlığıñızğa arka berüp aḥkerman cavlamak
290/27 kaşdıyla çıkmışdır biz uluğ ḥan-ı ā'zam ḥazretlerimiz sizlerniñ işiñizden ve nāmeleriñüzde lehlüniñ
290/28 dūşmānı bizüm dūşmānımızdır deyü buyurgānıñuzdan dūşmānlığıñızni ma' lūm kılmaq sebebli özge taraḡa kitmey
290/29 ḥālā sizler milen dostlık ve dūşmānlık işini körir içün 'askerimiz milen ordan tışkarı çıkdık
290/30 ḥazret-i ḥaḡḡ sübhānehu ve te'ālāniñ emr-i şerīfi ne bolsa zuḥūr eter āllāhu te'ālā ḥazretine ma' lūmdır ki
290/31 bozğaklık bizüm tarafımızdan bolmadı ḥaḡḡ te'ālādan ümīdimiz budır ki 'ahd bozğanlarıñ yanlarına
290/32 kaldırmağay biz iki yurt arasında cavlak ve fitne bolmağay irdi dip çalışduḡ sizler bizüm
290/33 dūşmānımız bolğan lehlüniñ dostına dost dūşmānına dūşmān bolurğa 'ahd kıldıñız bozğaklık sizlerde
290/34 boldı genede biz dostlıkğa ve dūşmānlikğa da ḥazırmız imdi her ne
290/35 söziñüz bar bolsa nāmeñüzde yazup mübārekşāh mīrzā ḡulımızni yibergeysiz
290/36 siziñ elçileriñüzde bolsa yiberilür yazıldı feraḥkerman serḥaddimiz
290/37 şahrāsında biñ toḡsan yedi şevvāl ayıñ on yedinçi küninde
290/38 ḥan selīm giray bin bahādır giray ḥan

No 293: Saadet Giray Han'dan (bin Kırım Giray Sultan) Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (10 Nisan 1102 / 10 Nisan 1690/1691)

• Zernov 1864/2009: 763

293/01 teñgri tebareke ve te'ālāniñ rahmi ve i'nāyeti milen uluğ orda ve uluğ yurtñiñ ve taḡt-ı kırım
293/02 ve deşt-i kıpçaḡniñ ve şansız köp tatar ve şaḡışsız köp noḡayniñ ve tat milen tavgeçniñ
293/03 ve taḡ ara çerkeçniñ uluğ pādīşāhı ve ḥan-ı ā'zamı ve ḥaḡan-ı ekremi bolğan 'ālī-cenāb mu' āllā-

293/04 nişāb devlet-intisāb sa‘ ādet-iktisāb min sa‘ ādet giray ḥan ebbed-āllāhu te‘ ālā
‘umrahu ve devletihi
293/05 ilā yevmü’l-va‘ d ve’l-mizān ḥazretlerimizdin uluḡ yurtnıñ ve moskovnıñ ve
maşrıķ tarafında bolḡan il
293/06 ve vilāyetlernıñ ve barça aķ uruşnıñ ḥükümdārları ve köp ḥıristiyānnıñ kıralları
bolḡan qardaşlarımız
293/07 ivan aleksayaviç ve petro aleksayaviç ḥazretlerine köpdin köp selām aytup
nedir ḥālınız ve ḥatırınız
293/08 dip şorḡanımızdın şoñra i‘ lām-ı yarlıḡ-ı şerif-i devlet-i redif-i ḥanī budır ki
benim sa‘ ādetlü ve muḥabbetlü
293/09 qardaşlarım ḥazretleri ḥālā tābi‘ nızde bolḡan barabaş ḥetmanı tarafındın taraf-
ı sa‘ ādetimizge elçisi
293/10 kelüp cevābı mundın burun çerkes bahādır milen söyleşgen cevābları kırallar
ḥazretleriniñ ve bi’l-cümle
293/11 moskovnıñ uluḡ ve küçük kişileriniñ ma‘ kıl ve münāsib körgenlerinçe
yibergen irdük ḥālā taķı
293/12 elçimizniñ avız cevābı bizniñ avız cevābımızdır ve bizge taķı kırallarımız
ḥazretleriniñ buyurıqlarıdır dip
293/13 devletlü qapımızğa ‘ arz kılḡanda biz uluḡ ḥan-ı ‘ azimü’l-şān ḥazretlerimiz
elçiniñ avız cevābın
293/14 tıñlap alurğa buyurḡanımızda eger şevketlü ve ‘ azametlü ve qudretlü ḥan-ı
‘ ālişān ḥazretleri barışık ve iki
293/15 yurtnıñ arası tüzünlik bolurını murād-ı şerif kılur bolsalar kırallarımız
ḥazretlerinḡa nāme-i
293/16 ḥumāyūn-ı ḥaṭṭ-ı şeriflerin yazup ve bizge taķı yarlıḡ-ı şerif-i vācibü’l-
teşriflerin taḥrır buyurup
293/17 elçi qulların yibersünler bu taraf ḥazırımız bizniñ kırallarımızdın taķı
muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭları milen
293/18 elçileri yiberilür ve bi-‘ avnu’l-lāhu te‘ ālā aramızda dostlık ke’l-evvel bolup iki
yurtnıñ ḥalķı āsūde
293/19 ḥāl üzre bolur irdi dipdir min ‘ azametlü ve şecā‘ atlü ḥan-ı ‘ ālişān ḥazretlerimiz
taķı elçiniñizniñ
293/20 avızından ḥetmanıñ sözlerine i‘ timād kılup cümle uluḡ ve küçük qaraçı
qullarımız ve vilāyetimiziñ umūr-dide
293/21 ve kār-azmūde kişileri milen müşāvere kılup bu sözlerdin şoñra şulḥ tarafın
ri‘ āyet evlā körilmekle
293/22 ve qalmuķ türegey bolḡan eyüḡe milen dostlığımız ve ittifāķ-ı ittihādımız bolup
anı taķı qolḡa alurını
293/23 ve bir yerden söyleşürini münāsib körüp işbu muḥabbet-nāme-i ḥumāyūnımız
taḥrır olınup elçilik ḥidmet-i
293/24 şerifimizile [...] qulumızni yibermişizdir inşā’ allāh te‘ ālā vuşulı müyesser
bolḡanda murādınız
293/25 barışup yarışmaq ise tarafınızdın daḡı muḥabbet-nāme-i ḥaṭṭlarıñız yazılup
elçileriñizni bir kün muḡaddem
293/26 yitişdirgeysiz min şevketlü ḥan-ı ‘ ālişān ḥazretlerimizdin ḥilāf şadır [...] ḥudā-
yı
293/27 bi-zevāl ‘ iyāndır ki mundın burun taķı seleflerimiz bolḡan aḡaçlarımız
‘ aşırılarında aramızda bolḡan

293/28 ‘ahd ve yem̄nge bozğaklık huşûsı bu tarafdın olmış tûgildir ve ba‘de taķı dostlık ve taťıvlıkıñı s yermiz
293/29 keçgen künlerde orĝa kelgen ve voyvodalarıñızda ser‘ asker bolĝan boyarıñuz barışmak huş sını y d
293/30 kılup k ĝıd yibergen irdi ama řoñra  şlı  zuh ra kelmedi bu def‘a  etmanıñ s ziniñ  şlı bar
293/31 bolup siz kırallar  ardaşlarımız tarafıñuzdın mur dıñuz dostlık bolur irse min  an-ı ‘ zim ’l-ř n
293/32  azretlerimiz taķı  ab l kılup ve  l-ı ‘oşm n p diş hı taraflarıĝa tüşgen sözleriñizni ve mur dıñuznı
293/33 taķı özlerimizge alurmiz hem n elçimizni eglendirmeyüp ve n meñ z milen
293/34 siz uluĝ kırallar  ardaşlarımızdın el iñ znı koşup yibergeysiz
293/35 yazıldı h l  ar rg hımız bolĝan a kermanda biñ yüz iki t rihi
293/36 n s nniñ onıñcı küninde
293/37  an sa‘ det giray bin kıırım giray sult n

No 296: I. Selim Giray Han’dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus  arı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç’e (şaban ayının sonu 1106 / Mart-Nisan 1695)

- Zernov 1864/2009: 767

296/01 hüve’l-mu‘ n
296/02 e’l- ac sel m giray  an bin bah dır giray  an sözümüz
296/03 te ĝri teb reke ve te‘ l niñ ra im ve ‘ n yeti birle uluĝ orda ve uluĝ yurtnıñ ve ta t-ı kıırım
296/04 ve deř-i kıpçaknıñ ve şansız tatar ve řaĝıřsız noĝaynıñ ve tat milen taťge niñ ve taĝ ara çerkeçniñ
296/05 uluĝ p diş hı ve  an-ı  ‘zamı şevketlü ve ‘ zametl  ve mah betl  ve şec ‘atl  min uluĝ e’l- ac sel m giray an
296/06 ebb d- ll hu devletihi il  yevmü’l-va‘d ve’l-m z n  azretlerimiz cümle uluĝ ve k  ik ve a  urusnıñ ve maĝrib
296/07 ve maşışk ve şim l tarafında bolĝan  ristiy nniñ ve k p yerlerniñ p diş hları ve   k md rları  ardaşlarımız
296/08 uluĝ  anlar hem uluĝ beyler iban aleksayaviç ve petro aleksayaviç  uz rlarına muğabbet ve taťıvlık milen
296/09 k pd n k p sel m et p h l ve   trıñız řorĝanıñızdın řoñra i‘l m-ı yarlıĝ-ı şerif-i  anı budır ki
296/10 ozĝan sa‘ detgiray an kününde barĝan çapğun  ara me med milen sa‘ detl  ve şevketlü biz uluĝ  an
296/11  azretlerimizge yibergen muğabbet-n me-i  at ıñız kel p çapğun  ara me med aĝanı yibergeñizni i‘l m kılup ve siz
296/12  ardařlarımıznıñ ol sa‘ detgiray an kününde yiberilgen çapğun kiřileriñ znı taraflarıñızĝa yiberirimiz
296/13 i  n yazmışsız biz  an-ı  ‘zam  azretlerimizde bolsağ siz  ardařlarımıznıñ mur dıñ a ol
296/14  ap unlarıñızĝa izin ve ruşsat bir p taraflarıñızĝa yiberdik siz  ardařlarımızĝa ma‘l mdır ki
296/15  almu   anı ey ge  an biz uluĝ  an-ı  ‘zam  azretlerimizniñ mu kem dost ve  ardaşımızdır siz

296/16 kardaşlarımızda bolsañuz murādıñuz biz ħan-ı ā‘ zam ħazretlerimiz ve dostımız
ķalmuķ ħanı eyüģe ħan milen
296/17 barışmaķ bolsa üç yurtñıñ dostlığına lāyık mādđeler üzerine söyleşüp
bekleşigday taraf-ı sa‘ ādetimizge
296/18 elçi yibergeysiz allāhu te‘ ālā taķdīr kılmış ise siz ħanlarınñ
296/19 ve biz ħan-ı ā‘ zamñıñ ve dostımız eyüģe ħannıñ aramızda dostlık
296/20 bolur yazıldı taĥtgāhımız bağçe sarāyında biñ yüz altı yılınıñ
296/21 şa‘ bān-ı řerīf ayınıñ āĥirinde
296/22 ħan e‘l-ĥāc selimkiray bin bahādır giray ħan

**No 298: I. Selim Giray Han’dan (Elĥac) (bin Bahadır Giray Han) Barabaş Hetmanı’na
(Safer 1116 / Haziran-Temmuz 1704)**

• Zernov 1864/2009: 770

298/01 e‘l-ĥāc selīm giray ħan bin bahādır giray ħan sözümüz
298/02 ķudvetü‘l-milletü‘l-mesihyyet ve zübdetü eşĥābü‘t-tāifetü‘l-‘iseviyyet ĥālā
barabaş ĥetmanı ħabline selām selāmet
298/03 peyāmki aramızda olan dostlık ve barışlık cihetinden şadır olur iblāģile i‘ lām-
ı yarlıģ-ı řerīf-i ħanı
298/04 budır ki nijun sudiyesiyle könderdüģiñiz kāģıdınıñ kelüp vāřıl oldu içinde
yazmışsınız ki
298/05 kıralımızdan bize kāģıd kelüp tenbīh eylemişdir ki ħuban tatarı her zamān
kelüp ton boyun ħapup
298/06 zārardan ĥālī degillerdir bu ĥuřusı kıyım ħanına bildirgeysiz ħuban tatarı
aldıkları esir ve atları
298/07 buldırup köndürsünler ve eşķıyānıñ ĥaķķlarından kelsünler ve bizim
tarafımızdan anlara zarar ve ziyān olmazdır
298/08 biz dostlıkda řābit deyü imdi ma‘ lūmıñız olsunki kāģıdınıñ kelmezden evvel
oğlınız ĥalģa sultān
298/09 [...] kullarımız ta‘ yīn olınup ħuban tatarı aldıkları esir ve atları
298/10 buldırup řāĥiblerine köndermede ve bulunmayanları araşdırmada ve eşķıyānıñ
ĥaķķlarından kelmedeyüz
298/11 anĥaķ ton ĥazaģı ve ĥalmuģı kelüp ħuban tatarından aldıkları adam ve atların
āřlā vormeyüp varan
298/12 adamlarımızı söz ile könderiyorlar ve keĥenlerde or taşrasında beş adamımızı
öldirüp bir miķdār
298/13 at ton tarafına kötürmişler ve řoñra seksen yılķı daģı aldılar ve şimdi or
ķapusından sekiz yüz
298/14 yılķı alup ve bir ĥaķ adamımızı ĥatl idüp kitmişler anĥaķ kim olduģı ĥaberin
alduğımız yokdır
298/15 bu āřl alınan at ve ĥatl olınan adamlarımız su‘āl oldıķda ĥalmuķ almaķ ve ĥatl
itmek kerek deyü
298/16 ‘özür ve bahāne ideyorlar ĥalmuķ kıralınıñızñ zābtında degilmidir bizim
zābtımızda olan ĥazaķdan bir
298/17 eşķıyālıķ zūĥūr eyledi ise kimisin öldürdük ve kimisin küreģe virdik ve kimi
ĥālā zincirdedir
298/18 zāyi‘ eyledikleri māl taĥřil olındıķdan řoñra anlarıñ daģı cezāları virilür ĥāřıl
dostlığa

298/19 lāyık iki tarafdan eşkıyânıñ zararın def idüp haqqlarından kelinmedir biz dağı
dostlık ve barışıklık
298/20 üzereyiz bizim tarafımızdan size zarar ve ziyān yoqdır eger halkımızdan eşkıyā
298/21 zuhūr ider ise muhkem haqqlarından kelüriz ve dostlığınıñızdan hażz ideriz dağı
298/22 sudiyeñüzin bir kaç kün eglenmesi iktizā hasebiyledir bākīyü's-selām 'alā
298/23 men ittaba' ü'l-hüdā taħriren fī mah-ı şaferü'l-hayr sene 1116
298/24 han e'l-hāc selīm giray bin bahādır giray han

No 299: I. Selim Giray Han'dan (Elhac) (bin Bahadır Giray Han) Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç'e (Rebiyülevvel ayının başı 1116 / Temmuz-Ağustos 1704)

• Zernov 1864/2009: 771

299/01 hüve'l-mu'în
299/02 e'l-hāc selīm giray han bin bahādır giray han sözümüz
299/03 teñgri tebareke ve te'ālānıñ rahmi ve 'ināyeti milen uluğ orda ve uluğ yurt ve
taht-ı kırım
299/04 ve deşt-i kıpçaqnıñ ve şansız köp tatar ve şağıssız köp noğaynıñ ve tat milen
tavgeçniñ
299/05 ve tağ ara çerkeçniñ uluğ pādışāhı ve han-ı ā'zamı bolğan şevketlü ve
'azametlü ve mahābetlü min uluğ
299/06 e'l-hāc selīm giray han ebbēd-āllāhu devletihi ilā yevmü'l-va'd ve'l-mizān
hażretlerimiz cümle uluğ ve küçik
299/07 ve aq urusnıñ ve mağrib ve maşrıq ve şimāl tarafında bolğan hıristiyanıñ ve
köp yerlerniñ pādışāhı
299/08 ve hükümdarı bolğan qardaşımız uluğ han ve hem uluğ beg petro aleksayaviç
huşurlarına muhabbet
299/09 ve tahtıvlık milen köpdin köp selām aytup nedir hālīñiz ve hātrıñız diyüp
şorganımızdın şöñra
299/10 i' lām-ı yarlıg-ı şerif-i hanı budır ki cümle ehl-i islām milen bolğan şulh ve
şalāh ve ortada bolğan
299/11 dostlık ve tahtıvlık muhkem ve üstivār bolmaq maşlahatı içün devletlü ve
'azametlü ve mahābetlü pādışāh-ı baħr ve ber
299/12 ve şehriyār-ı feridün-fer hażretleriniñ taraf-ı bāħirü'l-'izzu ve's-şereflerinden
ba'zı āhvāl içün elçilik
299/13 tarıķı milen faħrü'l-emācid ve'l-ekārim muştafa ağa bizge kelüp ba' deħü sizge
barup kelmek üzre
299/14 yollağan irdik bu vaqte degin mezbūr muştafa ağadan bir haber kelmemekle
[...]
299/15 bulay yaħşılıq işler milen yürüen kişini eglendirmeyüp yollamak oħşar irdi
mezbūrı
299/16 toqtatmayup bar söziñizni aytup bir kün burun kaytarmaq kerek idiñiz bu
zamāñga dek bir haberi
299/17 taķı kelmemek sebebli işbu muhabbet-nāme-i şerifimiz taħrır 'abdu'l-raħman
kulumızın ol tarafğa yibergenmiz
299/18 inşā'allāh te'ālā sizge vāşıl bolğanda mezbūr 'abdu'l-raħman kulumızın
muştafa ağaya bulışdırmağa
299/19 izniñiz bolup tezce tarafımızğa taķı ruħşat berüp yollağay irdiñiz aralıqda bulay
dostlık

299/20 ve yahşılık bolğanda ara yerde kezgen kişilerni tutkavsız tezçe tezçe
299/21 yollamak maqbûl irdi yazıldı tahtgâh bağçe sarâyında hâzret-i
299/22 muhammedü'l-muştafa 'aleyhi's-şalavat ve's-selâm târihi hicretniñ biñ yüz on
altı
299/23 yılında rebî' yü'l-evvel ayınıñ ibtidâsında
299/24 han e'l-hâc selimgiray bin bahâdır giray han

No 301: II. Selamet Giray Han'dan (bin Elhac Selim Giray Han) Prusya Kralı Friedrik Agustov'a (II. Friedrich) (9 Şevval 1155 / 7 Aralık 1742)

- Zernov 1864/2009: 774, Kolodziejczyk 2011: 1001

301/01 hüve
301/02 selâmet giray han bin elhâc selim giray han sözüümüz
301/03 cenâb-ı tebâreke ve te'âlâ hâzretleriniñ 'avn-ı 'inâyet-i ehadıyye ve lutf-ı
hidâyet-i ezeliyyesiyle
301/04 'âlî-hayta-ı hażrâ-yı ğabrâ-yı kırim ve or ve bucağ ve kıban ve çerâkise-i
kühistân ve 'amme-i 'aşâyir-i noğayluyan-ı
301/05 şahrâ-nişinânıñ han-ı â'zamı celâdetlü celâletlü şehâmetlü biz selâmet-giray
han hâzretimizden hâlâ
301/06 leh cumhûrınıñ kıralı ve letviski ve ruski ve puruski ve mazeviski ve
zmodoniski ve kiyeviski
301/07 ve voloniski ve podloski ve podlaski ve inflanski ve ismulinski ve sâir dahı
niçe memleketlerniñ
301/08 hükümdarı ve kadimî şaksonya begi olan hürmetlü rağbetlü mezîd-i menziletlü
kemâl-i rağbet ile mu'teber
301/09 dostımız fridirik ağustov kıral-ı haşmet-iştimal hâzretine nihâye-i şafâ-yı derûn
üzre selâm-ı
301/10 selâmet-encâm iblâğ ve ihdâ ve merâsim-i tefahhus-ı dosti-yi hâtırları icrâ ve
edâ olındıktan soñra münhâ-yı
301/11 meymenet-nümâ-yı hanî budır ki kadimü'l-eyyâmdan berü hânedân-ı
hâniyyet-ı unvânımız ile eslâf-ı haşmet
301/12 ittişâfıñız ve 'umûmen leh cumhûrı beynlerinde peżirâ-yı in'ikâd olan şulh ve
muşâfât iktizâsı mürâsele
301/13 ve icrâ-yı merâsim-i dostlık tağayyürât-ı zamân ile bir kaç senelerden berü
inķitâ olup bu evân-ı
301/14 emniyyet-bünyânda dostâne mükâtebe ve muğâbere tevârudine müterakķıb
iken bu def'a tecdid-i hûķûķ-ı kadime ve te'yid-i
301/15 revâbıt-ı müşâfât-ı müstedime zımnında tebrik-i merkez-i vâlâ-yı hanîyetimizi
hâvî irsâl olınan muhabbet-nâmeñiz
301/16 işbu biñ yüz elli beş senesi şehr-i ramazân-ı şerif evâ'ilinde tebliğ ve işâline
mu'ayyen muraħħaş
301/17 elçiñiz yozef lopovski pisar ğilimski yediyle vâşıl olup mu'tâd üzre tercüme
etdirildikde
301/18 ğulâşa-i meâlinde tebrik-i mesned-i hanîyetimiz ile tecdid-i şulh-ı kadime ve
te'yid-i revâbıt-ı müsâleme-i müstedime
301/19 zımnında olduğı ma'lûm-ı dostânemiz oldıķda izhâr-ı dosti ve icrâ-yı
muvâlâtdan inşirâh-ı fû'âdımız

301/20 müzdād olup öteden berü miyānede mu‘teber olan qadimī muşāfāt her hālde tağayyür ve halelden
301/21 maşûn ve kün künden mütezāyid ve efzûn olduğında cā-yı kelām olunmayup nāme-i meveddet-üslûbîñızda
301/22 merķûm elçîñiz muraḥḥaş deyü zıkr olup ba‘zı ḥuşûş lisānen taķrîrine ḥavāle olındığına binā‘en
301/23 kendüden su‘āl ve istintāķ olındıkda yedi madde taşriḥ ve beyān idüp taķrîr ve ta‘bîr itdiği
301/24 mevādden evvelki madde karluvisede vaķi‘ ve müte‘āķıd-ı şulḥ ve şalāḥa i‘tibār ve şurûṭ-ı müsāleme ve kuyūdāt-ı
301/25 muşāfāt taraf-ı dostānelerinden mürā‘at olup fî-mā ba‘d tarafeynden ke-mā fî‘l-evvel istihfāz
301/26 olunmasını ‘ayān ve izāḥ itmekle miyānede qadimī rabṭ ve te‘yîd olunan emr-i müsālemeye ke-mā-kān ri‘āyet
301/27 ve merāsım-i müvālāta eslāfımızdan ziyāde şıyānet olunacağında iştibāḥ olmaya ve ikinci madde tüccār
301/28 t̄āifesinden bucaķ taraflarına ve beri semtlere kelenlerden mu‘tād olan virgülerinden ziyāde şey
301/29 taleb olunmamaķ ḥuşûşı olmağıle erbāb-ı tüccārdan olup bu ḥavāliye kelüp kidenler qadimī virgü ile
301/30 ticāretlerini serbestiyyet üzre emti‘alarını iştirā ve bir taraftan qadimīsinden ziyāde şey talebiyle
301/31 bir ferde cevır ve izā olunmamaķ ḥuşûşı ḥālā bucaķda zābıṭ ta‘yîn olunan yalı ağasına ve sâir
301/32 iķtizā iden maḥallere te‘ķid ve şedîd yarlığlar taḥrîr ve isrā olunmağıle bundan soñra tā‘ife-i mezkûre
301/33 bu taraflarda āzārda olunmayacağına şübhe olmaya ve üçüncü madde ruhbān t̄āifesinden seyāḥat tarîķiyle
301/34 bu ḥavālilere vürūdlarında ve meķş itdiklerinde bir dürlü ta‘addî olunmaması serd ve beyān olunmağıle ruhbān
301/35 maķûlesinden olup bu taraflara vürūd ve ḥasbe‘l-iķtizā iķāmet itdiklerinde kalem-rev-i ḥükümetimizde olan
301/36 bilād ve қаşabātda bi-vech-i nā-şer‘î bir taraftan rencide ve ta‘addî olunmayacağı ma‘lûm-ı dostāneleri ola
301/37 dördüncü madde bundan evvel amasyada hālik lehlü bāzergānıñ metrūkātı leh memleketine naķl-i taşmimiyle
301/38 sefineye vaz‘ ve aķkerman iskelesine lenger-endāz olduğı āvānda sābıķa bender cānibi ser-‘askeri
301/39 olan vezîr-i rûşen-zamîr sa‘ādetlü velî pāşā ḥāzretleri taraflarından āḥz olunan iki biñ
301/40 yedi yüz ğuruşıñ istirdādı āsitāne-i devlet āşiyāne ‘arz ve inhāsı olmağıle inşā‘allāḥ te‘ālā
301/41 ḥuşûs-ı mezkûr cānib-i dostiden vuķû‘ı üzre devlet-i ‘aliyye-i ebediyü‘l-ķarāra taḥrîr olunacağında
301/42 şübhe olmaya ve beşinci madde potķalıdan bir miķdār eşķiyā şayd ve şikār tarîķiyle aķşu taraflarında
301/43 me‘vā ittiḥāz ve t̄ā‘ife-i noğayluyandan ba‘zı mîrzāyan ve sâirler ile mu‘ārefe peydā itmek taķrîbi ile

301/44 re'âyâ tâ'ifesine itdikleri itâle-i dest-i ta'ddileri ve şekâvetleri olunması olmağile maḥall-i mezkûre maḥşûş
301/45 adamlar ta'yîn ve bâ-yı hâl aḥz ve ḥaḳlarında iktizâ iden cezâları tertîb olup ve ba'de'l-yevm ol
301/46 tarafları tecessüs itdirmeden ḥâlî olunmayup bu maḳûle şaḳîleriñ def'ine diḳḳat olunacağına iştibâh
301/47 olunmaya ve altıncı madde merâsim-i şulḥ ve şalaḥı taḳviyyet bâbında cânibeynden bi'l-iktizâ elçiler ba's ve isrâ
301/48 olunması olmağile ba'zı umûr-ı memlekete dâ'ir keyfiyyâtı muḥâbere zımnında muḳtażâ-yı vâḳt ve ḥâle köre taraf-ı
301/49 dostânemizden elçi könderileceğinde cā-yı iştibâh olunmaya ve yedinci madde bundan evvel moşkovlu
301/50 ṭâbûrı ḥotin ḳal'ası üzerine hücûmında leh memleketine duḥûl ve ol vâḳitte ḥasbe'l-iktizâ 'oşmânlu
301/51 ve tatar 'askerinden daḥı bir miḳdâr adam bulunmağile ol ešnâda kerek moşkovlu ve kerek 'asker-i 'oşmânlu
301/52 ve tatardan ahâlî-yi lehlü miyânında vâḳi' olan zâyî'ât muṭâlebesi dâ'iyyesiyle cânib-i devlet-i 'aliyyeye
301/53 ve moşkovlu tarafına elçileriñiz ba's olındığı ve ol vâḳitte ṭâbûr-ı mezkûr ḥotin ḳal'asın istilâ ve ḥâlâ
301/54 vilâyetiñize emânet tarîḳıyle vâḳ'eyledigi bir ḳaç toplar ile bir miḳdâr cebeḥaneyi kendü vilâyetlerine
301/55 naḳl itmeleriçün taraf-ı dostânelerinden bir ḳaç def'a adam könderildikde mühimmât-ı mezkûrî kıymetiyle
301/56 iştirâ ve yâḥûd taraf-ı ḥaşmet-ittişâfîñize hîbe ve ihdâ olunmak üzere moşkovludan ḥaber vürûdinde be-her
301/57 taḳdîr memlektiñizde alı ḳonılmasına rızâ-dâde olunmadığı ve bir kerre zâyî'ât muḳâbili virmek teklîfi olur
301/58 ise de ḳabûl olunmayacağı yegân yegân ma'lûmımız olmağile egerçi miyânede in'ikâd-pezir olan muşâfatıñ
301/59 şemeresi levâzım-ı müsâleme olan keyfiyyâtıñ ḥayz-ı imkânda olduğu vech üzere şûret-yâb ve temşiyyeti
301/60 idügi bedîhiyyâtdan olup lakin ḥuşûs-ı mezkûr içün devlet-i 'aliyye-i ebediyü'l-ḳarâra ve moşkovlu
301/61 taraflarına meb'ûş elçilere kerek devlet-i 'aliyye tarafından ve kerek moşkovlu cânibinden virilen ecvibe üzere
301/62 taraf-ı dostânelerinden daḥı pezirâ-yı hüsn-i nizâmına diḳḳat olunacağı ve ḳa'ide-i mer'ıye-i ḳadîme ve ḳânûn-ı
301/63 mu'tâd-ı müstedîme üzere ifâ-yı ḥuḳûḳ-ı dostlık ve icrâ-yı merâsim-i hem-civârlık içün bir ḳaç kün zarfında
301/64 maḥşûş adamımız könderilmek üzere ḳarâr-dâde olındığı siz ḥaşmetlü mezîd-i menziletlü dostımızıñ
301/65 ma'lûmları olmak içün dostâne yarlıg-ı meveddet-beliḡ taḥrîr ve merḳûm adamıñız şavb-ı ḥaşmet
301/66 maşîrlerine i'ade ve tesyîr olunmışdır inşâ'a'l-mevlâ lede'l-vuşûl tecdîd-i müsâleme ve te'kid-i muşâfât
301/67 içün bi'l-ḥaşşa ḳarîben taraf-ı dostânemizden daḥı adamımız ba's ve irsâl olunacağı ma'lûm-ı dostâneleriñiz

301/68 oldıķda bundan böyle dostlıķa lāyık ve hem-civārılıķa muvāfık hālāt-ı ızhār ve mūrış-i inşirāķ-ı fū'ād olur

301/69 peyām-ı 'āfiyyetlerin taķrİR ve iş'ārdan hālİ olmamaları me'mul-ı dostānemizdir

301/70 işbu biñ yüz elli beş senesi şehr-i şevvāl-i şerīfñ tokuzıncı pencşenbe

301/71 küni taķrİR olındı bāķi hemvāre şıķķat 'āfiyyet 'āķıbet bād

301/72 ĥan selāmetgiray bin elĥāc selīm giray ĥan

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması Tarihî Kırım Türkçesinin fiil grameri denemesidir. Bu amaçla çalışmada Kırım hanları tarafından Rus ve Lehistan hükümdarlarına gönderilmiş 50 yarlık, fiil morfolojisi açısından incelenmiştir. Bu yarlıklar 1574-1742 tarihleri arasında yazılmıştır. Belgelerin oluşları gereği farklı yazıcıların ellerinden, farklı tarihlerde çıkmış olmaları, belgelerde imla açısından farklar yarattığı gibi, Tarihî Kırım Türkçesinin bu 170 yıllık süreçteki değişimini izlemek açısından da önemli bir malzeme sunmaktadır.

Çalışmada öncelikle, söz konusu 50 Arap harfli metin okunarak çevriyazıları yapılmıştır (bk. Üçüncü Bölüm: Metinler). Daha sonra okunan metinlerin fiil söz varlığı tespit edilmiştir (bk. Dizin). Elde edilen fiillerin söz varlığı ve sesbilgisi özellikleri ile ilgili şu sonuçlara varılabilir:

1. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde köken ve anlamca birbirinden farklı 282 fiil tabanı tespit edilmiştir. Aynı fiilin ses ya da imlâ varyantları, bu sayının dışında tutulmuştur. İncelenen metinlerde tespit edilen fiil tabanları, bu fiillerin ses ve yazım varyantları ve kullanım sıklıklarına ilişkin veriler, *Tablo 11*'de görülebilir.
2. Tespit edilen bu fiillerden 63'ünün farklı ses veya imlâ varyantları bulunmaktadır. İmlayla ilgili farklı yazımlar (*tala-* ~ *ṭala-*, *tay-* ~ *ṭay-*, *sor-* ~ *ṣor-*, *anla-* ~ *aṅḡla-*, *atlan-* ~ *aṭlan-*, *tınla-* ~ *ṭıṅla-* ~ *tıṅḡla-* gibi) yarlıkları yazan divan yazıcılarının tercihleri olarak görülebilir. Nitekim bazı eklerin yazımında da takip edilebilir şekilde yazıcı imlasıyla ilgili tercihler dikkat çekmektedir. Örneğin, muhtemelen aynı yazıcı tarafından Cānıbek Giray Han'ın hükümdarlığı döneminde yazılan 10, 13, 14, 15 ve 20 nolu yarlıklarda {-GAn} ekinin [-gen] şekli, /g-/ (kef) ya da /ṅ/ (sağır kef) ile yazılmıştır, bu durum aynı dönemde, /ge-/ hecesiyle bağlayan tüm yapım ve çekim eklerinde görülmektedir: *‘ahdiṅüzṅe* 010/80, *keçṅe* 012/34, *tile-ṅen* 015/14, *vir-ṅen* 015/161, *körṅey* 015/114, *kiltürmeṅeysiz* 015/34. Benzer imla farklılaşmaları özellikle /t/ ~ /ṭ/, /s/ ~ /ṣ/, /ṅ/ ~ /ṅḡ/ seslerinin yazımında da görülmektedir.
3. Bu imla farkları dışında asıl olarak fiillerde görülen ses değişimleri Tarihî Kırım sahasındaki ses değişimlerinin ve Oğuz-Kıpçak lehçe tabakalaşmasının

bir göstergesi olmaları bakımından önemlidir: *ber- ~ bir ~ ver- ~ vir; bar- ~ var; bol- ~ ol-; çap- ~ çav-; yet- ~ cet-; yağıla- ~ cavla-; yiberil- ~ ciberil-; yolug- ~ coluk-; sevin- ~ söyün-* gibi.

4. Burada özellikle Oğuz grubu Türk lehçeleri için ayırt edici olan kelime başı /b-/ sesinin ikili kullanımı ilgi çekicidir. Aynı metinlerde dahi, *ber- ~ bir ~ ver- ~ vir; bar- ~ var; bol- ~ ol-* fiillerini hem /b-/ hem de /v-/li şekillerde görmek mümkündür. Bu ikili kullanıma karşın /b-/ sesini koruyan şekiller, çok büyük bir orana sahiptir. Ancak geç dönem metinlerinde /v-/li şekillerin giderek arttığı görülmektedir. Bu durum Kırım sahası üzerindeki Oğuz etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle *bol- ~ ol-* tercihi açısından *ol-* şeklinin son dönem metinlerinde dikkat çekici şekilde arttığı görülmektedir. Bu artış, klasik Osmanlıca etkisiyle giderek Arapça ve Farsça kelime ve şekillerin artmasıyla da paraleldir (bk. Belge No. 301).

/b-/li şekil		/b-/ düşmüş şekil		Toplam
bol-	1279	ol-	313	1592
bolın-	3	olın-/olun-	93	96
75% 1282		25% 406		1688

/b-/li şekil		/v-/li şekil		Toplam
bar-	193	var-	47	240
ber-/bir-	98	ver-/vir-	102	200
beril-/biril-	28	viril-	26	54
65% 319		35% 175		494

5. İncelenen Tarihi Kırım Türkçesi metinlerinde fiillerin ses bilgisine ilişkin dikkat çeken bir diğer özellik, *yet- ~ cet-; yağıla- ~ cavla-; yiberil- ~ ciberil-; yolug- ~ coluk-* örneklerinde görülen /y-/ ~ /c-/ değişimidir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinde genel olarak izlenebilen bu değişime ilk olarak Kaşgârlı Mahmud dikkat çekmiştir. Kaşgârlı DLT’de, bu ses değişimini Oğuz ve Kıpçaklara has olarak bildirmiş ve “Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında /y-/ bulunan isim ve fiillerin ilk harfini ‘elif’e yahut /c/’ye çevirirler” şeklinde ifade etmiştir (DLT.I.31). Kıpçak sahasında 14. yüzyıl başında yazılan CC’de görülen bu ses değişimi (*cıl* “yıl”, *cirt-* “yırtmak”, *cıv-* “yığmak”, *cılan* “yılan” KTS.42-43), yarlıklarda da sıklıkla hem isim hem de fiillerde görülmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere /y/ sesini koruyan şekiller çoğunluktadır.

/y-/li şekil		/c-/li şekil		Toplam
yağıla-	3	cavla-/çavla-	36	39
yet-	1	cet-	1	2
yiber-	308	ciber-	122	430
yiberil-	27	ciberil-	14	41
yoluğ-	1	coluğ-	1	2
69%	340	31%	174	514

6. Tarihî Kırım Türkçesinde Eski Türkçenin kelime başı /k-/ sesleri korunmuştur. Ön damaksıl /k/ seslerinde yazımdan kaynaklı ayırım yapılamazsa da, art damaksıl /k-/ seslerinin korunması (*kaç-*, *kapat-*, *katnat-*, *kıl-*, *kışla-*, *kon-*, *korğ-* gibi) bize Tarihî Kırım Türkçesinin kelime başı /k-/ sesi konusunda Eski Türkçenin özelliklerini koruduğunu göstermektedir. Orta hecede az sayıdaki bazı örnekte /k/ seslerinin /h/ olduğu görülmektedir: *oğşa-*, *tahtur-*, *tohta-*, *tohtat-*. Bugün de, Çağdaş Kırım Türkçesinde hem ön hem de art damak /K/ seslerinin kelime başında genel olarak korunmaktadır.
7. Tarihî Kırım Türkçesinde kelime başı /t-/ sesi bazı örneklerde Oğuz özelliği göstererek /d-/ sesine dönmüştür: *te-* ~ *de-*, *tur-* ~ *dur-*, *dön-* (< *tö:n-* EDPT.515), *tüş-* ~ *düş-* gibi. Metinlerin genelinde /d-/ ile başlayan örnekler oran olarak yarıdan biraz fazladır. Bu açıdan TKT'nin kelime başı /t-/ sesi konusunda tam bir karışık dilli özellik gösterdiği söylenebilir.

/t-/li şekil		/d-/li şekil		Toplam
te-/ti-	8	de-/di-	260	268
tile-	74	dile-	2	76
tur-/tur-	144	dur-	4	148
tüş-/tüş-	16	düş-	3	19
48%	242	52%	269	511

8. Tarihi Kırım Türkçesinde ek düzeyinde ses özelliklerine bakıldığında, yine Oğuz Türkçesi için ayırt edici olan ek başı /g/ sesinin düşmesi TKT'de de görülmektedir. Sıfat-fiil eki {-GAn}, bu hâliyle metinlerde ağırlıklı olarak kullanılmış olmakla birlikte, ekin Oğuz Türkçesindeki biçimi {-An} eki de metinlerde sıkça geçmektedir. Ancak ekin bu iki biçimi arasında görev farklılığı olduğu görülmektedir. {-GAn}, sıfat-fiil eki sıfat-fiil eki olarak yaygın bir biçimde kullanılmasının yanı sıra, aynı zamanda zarf yapılarında sıklıkla kullanılmış, ayrıca bu ek öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de kip eki

görevini üstlenmiştir. {-An} ekinin ise metinlerde yalnızca sıfat-fiil eki görevi ile kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu iki ekin sıfat-fiil eki olarak kullanımında, üzerine geldikleri fiilin ses özelliklerinin de etkili olduğu bu noktada Kıpçak-Oğuz lehçe tabakalaşmasının bir örneğini teşkil ettikleri görülmektedir. Örneğin {-GAn}, sıfat- fiil eki neredeyse istisnasız olarak *bol-* fiiline gelirken, {-An} sıfat-fiil eki *ol-* fiiline gelmektedir. Benzer bir durum *tüş-* ~ *düş-*; *bar-* ~ *var-* fiilleri için de geçerlidir. *düş-* ve *var-* fiilleri {-GAn} sıfat-fiil ekini [-An] şeklinde almaktadır: *düşen esîri kirüye virmemizi ricâ eylemişsiz* 203/44, *vilâyetiñüze varan noğay* 066/17. Oysaki metinlerde daha sıklıkla kullanılan eskicil biçimler *tüş-* ve *bar-* her zaman [-GAn] ile kullanılmaktadır: *tutsağ tüşgen kardaşımız* 020/36, *siz kardaşımızğa bargan uluğ elçimiz* 010/34 gibi.

9. İncelenen Tarihî Kırım Türkçesi metinlerinde tespit edilen fiiller, söz varlığı olarak değerlendirildiğinde, Doğu ve Batı Türk lehçelerine özgü olarak kabul edilen bazı fiillerin TKT’de karışık olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime çift ya da gruplarından Kuzey ya da Doğu Türkçesine özgü olanların, TKT metinlerinde ağırlıklı olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir:

Kuzey-Doğu şekli		Batı şekli	
bol-	1279	ol-	313
tap-/tap-	3	bul-	2
öt-	30	keç-/kiç-	26
oz-	5		
ötder-/ötgür-/ötker-	5	kiçir-	2
ozdır-/ozdur-	3		
toqtat-/toqtat-/tohtat-/tohtat-	13	keçikdir-	1
yiber-/ciber-	430	könder-/köndür-	76
		yolla-	4
yiberil-/ciberil-	41	könderil-/köndüril-	40
		yollan-	1
bitil-	27	yazıl-	85
örte-	3	yağ-	6
ot ur-/otqa yan-	3		
qayt-	15	dön-	1
qaytar-	22	döndür-	1

tüş-/tüş-/düş-	19	in-	1
yaşat-	1	tüz-	9
uşat-	1	ķır-	4
uyal-	1	utan-	2
Toplam	1901	Toplam	574

Elde edilen fiil malzemesi öncelikle yapım morfolojisi açısından incelenmiştir (bk. Birinci Bölüm: Yapı Açısından Fiiller). Yapım morfolojisine ilişkin bu incelemenin sonuçları şöyle özetlenebilir:

10. Tespit edilen köken ve anlamca farklı 283 fiilden 68'i basit yapıdadır. TKT'de tespit edilen basit fiillerin hece ses düzeni açısından en büyük çoğunluğunu *ünsüz+ünlü+ünsüz* düzenindeki fiiller oluşturmaktadır, toplam 38 *ünsüz+ünlü+ünsüz* düzeninde basit fiil tespit edilmiştir. Bu basit fiillerden 18'inin farklı ses veya imlâ varyantları bulunmaktadır.
11. İncelenen TKT metinlerinde köken ve anlamca birbirinden farklı 214 türemiş fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden 44'ünün ses veya imlâ varyantları bulunmaktadır.
12. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen fiil yapım ekleri ve türettikleri fiil sayısı şu şekildedir:

İsimden Fiil Türeten Ekler		Fiilden Fiil Türeten Ekler	
{+A-}	6	{-A-}	3
{+DA-}	3	{-Dur-, -Dİr-}	43
[+ğa-, қа-]	1	[-k-]	2
{+lA-}	22	{-K(X)r-}	4
[+(u)ķ-, +uğ-]	1	{-K(X)z-}	1
{+(X)rKA-}	1	{-(I, U)l-}	30
[+ı-, +ü-]	1	{-(I, U)n-}	29
		{-p-}	1
		{-Xr-}	19
		{-(I, U)ş-}	19

		{-(I, U)t-}	27
		[-y-] (< -d-)	1
İsimden Türemiş Fiil Sayısı	35	Fiilden Türemiş Fiil Sayısı	179
Türemiş Fiil Sayısı Toplamı	214		

13. İncelenen TKT metinlerinde en çok fiil türeten eklerin ettirgenlik ekleri olduğu görülmektedir. Ayrıca, tespit edilen 12 fiilden fiil yapma ekinden 5'i ettirgenlik ekidir. Yapım morfolojisinde kendini gösteren bu yoğun kullanım, incelenen metinlerin yarlık olmasından kaynaklanmaktadır. Kırım hanlarının ağzından yazılan bu belgeler, devlet düzeni ve hiyerarşisi göz önüne alındığında, “yaptırma, ettirme” içeren pek çok ettirgen fiil içermekte ve buyurgan bir üslubu yansıtmaktadırlar.
14. İsimden fiil yapan eklerle bakıldığında, Eski Türkçe döneminden bu yana çok işlek olan {+lA-} ekinin bu sahada da en yaygın kullanılan ek olduğu görülmektedir. Bu ek hem Türkçe hem de Arapça ve Farsça kökenli isimlerden fiiller yapmıştır: *hâzırla-*, *horla-*, *mühürle*, *‘ahdleş-*, *dostlaş-*, *haklaş-* gibi.
15. *yiber-* ~ *ciber-* fiili, yapıcı birleşik fiil olmakla birlikte (< *ıd-ı ber-*) incelenen metinlerde, yapı, ses ve anlamca kaynaşmış; fiil gövdesi muamelesi görerek yeni fiiller türetmiştir: *yiberil-*, *ciberil-*, *cibert-*, *cibertdir*. Bu nedenle, dizinde madde başı olarak alınmıştır.
16. TKT, kullanılan sıfat-fiil ve özellikle de zarf-fiillerin çeşitliliği açısından dikkat çekici bir sahadır. Yapılan incelemede TKT metinlerinde karşımıza çıkan fiilimsiler şu şekildedir.

İsim-Fiil Ekleri	Sıfat-Fiil Ekleri	Zarf-Fiil Ekleri	
		Asıl Zarf-Fiil Ekleri	Birleşik Zarf-Fiil Ekleri
{-mA}	{-dUK}	{-A, -I, -U}	[-UrdA]
{-mAK}	{-mİş}	{-GAç}	{-(X)rGA}
	{-GAn}	{-GAlI}	{-zdAn}
	{-An}	[-IncA, -(y)InçA, -unça] / [-gince, -gunça]	{-sGA, -sKA}; [-mAsGA, mAsKA]
	{-(X)r}	{-ken}	{-GAn}+iyelik eki+{+çA}

	{-z, -s}	[-madın]	{-Gan}+iyelik eki+{+dA}
	{-(y)ACAk}	{-sA}	{-GAn}+iyelik eki+{+dAn, +dIn}
	{-ğusı}	{-[(y)I,U]p}	[-dikçe]
		{-y}	{-dIKdA}, {-dUKdA}
			{-dIKdAn}, [-dukdan]
			{-(X)rday}
			[-sDay]
			[-ğanday]
			{-GUday}
			{-IGday}
			[-dığaday]

Görüldüğü üzere, özellikle birleşik zarf-fiil ekleri TKT’de çok ve çeşitli olarak kullanılmış, sıfat-fiil ekleri zarf yapılarında sıklıkla işlev görmüştür.

17. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen sıfat-fiil eklerinin genel olarak şu işlevleri gördükleri tespit edilmiştir:

- Sıfat-fiil eki olarak bir fiili sıfatlaştırmak (*kalmış kazağdan* 203/23)
- Üzerine isim çekim ekleri alarak isim gibi kullanılmak (*yiberilecekin bildirüp* 285/14)
- Birleşik fiillerin isim unsuru olmak (*çıkarmas bolsañız* 004/48)
- Fiillerin birleşik çekiminde kip eki görevi görmek (*barur igendir* 013/82)
- Birleşik zarf-fiil eklerinin bünyesinde zarf yapımında bulunmak (*kaydukdA* 113/20)
- Çeşitli edatlarla birleşerek zarf yapılarının kuruluşunda bulunmak (*berilür içün çıkğan* 234/30)
- Çeşitli zaman çekimlerinde zaman eki görevi görmek (*ciber-genmen* “göndermişim” 036/52)

18. İncelenen TKT metinlerinde tespit edilen zarf-fiil eklerinin genel olarak şu işlevleri gördükleri belirlenmiştir:

- Zarf-fiil eki olarak bir fiili zarflaştırmak (*kilgeli az zamān bolmadı* 015/203)

- b. Birleşik fiillerin isim unsuru olmak (*körkizmey bolmağaysız* 012/117; *yibere turğan* 004/36)
 - c. Çeşitli zaman çekimlerinde zaman ve kip eki görevi görmek (*utanamiz* “utanıyoruz” 187/40, *yazupsız* “yazmışsınız” 036/26, *buyursañuz* 090/34)
19. Oğuz grubunun karakteristik sıfat fiil eklerinden {-DUK} eki Tarihî Kırım Türkçesinde de görülmekle birlikte yaygın değildir. Onun yerine {-GAn} sıfat-fiil eki kullanılmıştır.
20. Yine Oğuz-Kıpçak karışık dil özelliği gösteren bir diğer durum {-GAn} ve {-An} biçimlerinin bir arada kullanılmasıdır. Bu eklerin kullanımına yukarıda değinilmiştir (bk. Sonuç ve Değerlendirme Madde 8).
21. TKT, fiil yapımında birleştirme yönteminin de çok yoğun olarak kullanıldığı bir sahadır. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli isimlerin fiilleştirilmesinde başvurulan yöntemdir. TKT’de toplam 860 civarında birleşik fiil tespit edilmiştir. Bu birleşik fiiller arasında en çok kullanılanlar *bol-*, *ol-*, *kıl-*, *et-*, *er-/ir-/i-* yardımcı fiilleridir. *bol-*, *ol-*, *kıl-*, *et-* fiilleri isimleri fiilleştirmekte sıklıkla kullanılırken, *er-/ir-/i-* fiili sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleriyle birlikte birleşik fiiller oluşturmakta kullanılmıştır. Bu birleşikler, genellikle fiillerin birleşik çekiminde kullanılmıştır.

Elde edilen fiil malzemesi daha sonra çekim morfolojisi açısından incelenmiştir (bk. İkinci Bölüm: Çekim Açısından Fiiller). Çekim morfolojisine ilişkin bu incelemenin sonuçları şöyle özetlenebilir:

22. İncelenen TKT metinlerinde fiil çekiminde kullanılan zaman ve kip ekleri *Tablo 10*’da görülebilir.
23. İncelenen TKT metinlerinde Orta Türkçe döneminde ortaya çıkan kip-zaman eklerindeki çeşitlenme, açık olarak görülmektedir. Ayrıca Oğuz lehçesi ile olan dil karışımı, Oğuz yapılarının da kullanılmasına neden olmuş, çeşitlilik artmıştır.
24. Zaman ve kip çekimlerinde, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ve *turur* yapısının bir araya gelmesiyle oluşan ve Harezmi dönemiyle birlikte gelişmeye başlayan yapılar görülmektedir. Şimdiki zaman çekimi {-A, -y (Dİr)}, öğrenilen geçmiş zaman çekimi {-(I, U)p (dİr)} ve {-GAn (dİr)} yapılarıyla kurulmaktadır.

25. Görüldüğü üzere, öğrenilen geçmiş zaman üç farklı şekilde karşılanmaktadır. Bu zamanı karşılamak için {-mİş}, {- (I, U)p (dİr)} ve {-GAn (dİr)} yapıları kullanılmıştır. Bu yapıların kullanım sıklıkları neredeyse eşittir (bk. *Tablo 2*). Metinlerin yazıldıkları zaman aralığında da bu eklerden herhangi birinin sıklığında önemli ölçüde bir artma ya da azalma olmamaktadır. Ancak {-GAn (dİr)} yapısının daha geç dönemde yaygınlaşmaya başladığı görülmekte, {-mİş} ve {- (I, U)p (dİr)} yapılarının kullanımdan düşerek yerlerini {-GAn (dİr)} yapısına bıraktıkları anlaşılmaktadır. {-GAn (dİr)} giderek koyulaşmış ve Çağdaş Kırım Türkçesinin aslî öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir. Diğer yandan {-mİş} eki de Oğuz grubu için aslî öğrenilen geçmiş zaman eki hâline gelmiştir.
26. İncelenen TKT metinlerinde gelecek zaman {-GAy} ekiyle karşılanıyor olmasına karşın Oğuz lehçesinin tipik gelecek zaman eki olan {-ACAK} eki de metinlerde geçmektedir. Ancak, bu örneklerde zaman bildirme işlevinde değil sıfat-fiil eki olarak kullanımı söz konusudur.
27. Uygur döneminden itibaren gelecek zaman çekiminin yanı sıra istek kipini karşılamak üzere de kullanılan {-GAy} eki, eldeki metinlerde de, yoğun olarak istek görevi ile kullanılmıştır. {-GAy} eki hem yalın olarak hem de *er-/ir-* yardımcı fiilinin bilinen geçmiş zaman çekimi ile birleşerek istek çekimini karşılamıştır: {GAy irdi}. Bu yapı, Çağdaş Kırım Türkçesinin de asli istek kipidir.
28. İstek kipi çekiminde de Oğuz ve Kıpçak tabakalaşması görülmektedir. {-GAy irdi} ve {-GAy} ile kurulan istek kipinin yanı sıra, {-GAy} ekinin Anadolu sahasında koyulaşarak istek eki hâline gelen {-A} biçimi de, TKT’de istek bildirmek için kullanılmıştır.
29. Şimdiki zaman çekiminde, bir yandan Harezmi-Kıpçak etkisini taşıyan {-A, -y (Dİr)} yapısı kullanılırken, diğer yandan özellikle geç dönem metinlerinde az sayıda da olsa {-A yorır}’dan gelen [-yor] ekli çekimler görülmektedir. Bu ekin şimdiki zamanın ifadesinde kullanılması, Kırım sahasında Oğuz etkisinin bir göstergesidir.

Tablo 10. Tarihi Kırım Türkçesinde Zaman ve Kip Çekimi

Zaman-Kip	Ek	Teklik			Çokluk		
		1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi	1. Kişi	2. Kişi	3. Kişi
Bilinen geçmiş zaman	{-dI, dU}	-dIm, -dUm	-duñ	-dI	-dIK, -dUK	-dİñIz / -dİñUz	-dIIAr
Öğrenilen geçmiş zaman	{-mIş}	-	-	-mIş, -mIşdIr	-mIşUzdIr, -mIşzdir	-mIşsiz	-mIşAr, -mIşArdIr
	{-(I, U)p (dIr)}	-üpmin	-	-Ip, -Up, -Ipdlr, -Updlr	-ipmiz, -üpmiz	-psiz, İpsiz, -Upsiz	-İpdlrAr, UpdlrAr, -upturlar
	{-GAn (dIr)}	-genmen	-	-GAn, -GAndIr	-GAnmiz, -genmüz	-	-GAnArdIr
Geniş zaman	{-(X)r}	-urım, -erim, -irmin	-ürsin	-Ur, -Ar, -Ir	-rmiz, Urmiz/-Urlz, -Armiz/-eriz, -İrmiz	-rsiz, -Ursiz, -ersiz, -İrsiz	-rIAr, -urlar, -ArIAr, -İrlr
Şimdiki zaman	{-A, y (DIr)}	-	-	-A, -AdIr, -atur	-Amiz, -ymiz	-Asiz	-AdIrAr, -edürler, -ydirler
	[-yor]	-	-	-	-eyoriz, -iyoruz	-	-eyorlar, -iyorlar
	{-mAAdA} {-mAKtA}	-	-	-mAAdA -mektedir	-medeyüz	-	-
Gelecek zaman	{-GAy}	-	-	-GAy	-Gaymiz, -ğaymüz, -ñeymiz	-GAysiz	-
Emir Kipi	Kip+Kişi eki	-ay, -eyin, -eyiñ	-Ø	-sIn, -sUn	-alıķ, -alıķ, -Allm, -ayIķ, -eliñ	-İñ, -İñğiz, -İñüz	-sUnIAr
	{-GAy}	-	-	-GAy	-	-GAysiz, -kaysiz, -neysiz	-GAylar
İstek Kipi	{-GAy} erdi/irdi	-	-	-GAy erdi/irdi	-GAy erdik/irdik	-GAy erdiñiz/erdiñüz, -GAy irdiniz/irdiñüz, -kay irdiler	-GAy irdiler, -kay irdiler
	{-GAy}	-	-GAysen	-GAy	-	-GAysiz, -kaysiz -neysiz	-GAylar
	-(y)A	-	-	-(y)A	-Amiz, -eyüz	-(y)Asiz	-AIAr
Şart Kipi	{-sA}	-	-sañğ	-sA	-	-sAñIz, -sAñUz, [-mak] kereksiz	-sAIAr
	{-mAK} gerek			{mAK} gerek(dir)			
	{-sA} kerekdir kim + {-GAy}					-sa kerekdir kim + geysiz	
Gereklilik Kipi	kerekdir ki + {-GAy}					kerekdir ki -GAysiz	

30. Bugün Çağdaş Kırım Türkçesinde aslî hâle gelmiş bazı yapıların daha TKT döneminde, kullanımda olduğu görülmektedir. TKT'nin aslî istek kipi {-GAY irdi}, Çağdaş Kırım Türkçesinde de {-GaydI, -KAYdI} hâline gelmiştir. TKT'nin aslî şimdiki zaman eki {-A, -y (Dİr)}, Çağdaş Kırım Türkçesinde de {-A, -y}+kişi eki şeklindedir. TKT'nin öğrenilen geçmiş zaman eklerinden {-GAn (dİr)}, Çağdaş Kırım Türkçesinde de {-GAn, -KAN} şeklinde öğrenilen geçmiş zamanı karşılamaktadır.

31. Fiillerin birleşik çekiminde Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *er-* fiilinin zamanla ekleşerek eridiği bilinmektedir. Eldeki çalışmada incelenen metinlerde de, bu fiilin ekleşme sürecine girdiği görülmektedir. Aynı birleşik çekimde dahi, fiilin hem ayrı hem de ekleşerek geldiği örnekler görülebilmektedir: *bolur irse ~ bolursa, bitildi irse ~ oldıysa, yazdı idi ~ yazdıkdı, oğşar irdi ~ kel-ürdi, kıılır idünüz ~ olurdıñuz.*

Sonuç olarak, Tarihî Kırım Türkçesi, bir yandan Altın Orda'dan miras olarak aldığı Karluk-Uygur kökenli Doğu Türk lehçesinin hem ses hem yapı hem de söz varlığı özelliklerini taşımaktadır. Aynı zamanda kuruluşundan çok kısa bir süre sonra himayesine girdiği Osmanlı Devleti'yle yürütülen güçlü siyasi, askerî ve ekonomik ilişkiler nedeniyle Oğuz lehçesinin etkilerini de yoğun olarak barındırmaktadır. Bu etkiler ses, yapı ve söz varlığı açısından kendini göstermekte ve TKT metinlerinin son dönemlerine doğru yoğunluklarını artırmaktadır. Günümüzde çağdaş Kırım sahasının güney (Yalıboyu) ve orta (Bahçesaray, Ortayolak) ağızlarında görülen Oğuz etkisi, Kırım Hanlığı döneminde, Bahçesaray'da divan *yazıcıları* tarafından yazılan yarlıklarda kendini göstermeye başlamış; hem tarihî hem de çağdaş dönemde bu sahada dilin Kıpçak-Oğuz özelliklerini birlikte barındıran bir lehçe tabakalaşması sergilemesine yol açmıştır.

Yarlıklar özel amaçlarla yazılmış diplomatik belgeler olduklarından, pek çok rükûna sahiptirler. Giriş ve Sonuç protokolleri dışında, metnin gövdesinde, cümle kuruluşlarında da bazı *üslup özellikleri*, dikkat çekici ve kalıplaşmıştır:

1. “bitildi” yapısı, kendinden önceki yargıları sonlandıran bir ifade görevi görmektedir. Tüm metindeki yargılar gelip “dip bitildi” ifadesine bağlanmaktadır. Metnin içinde talepler, emirler, istekler sıralanmakta ve

“deyip yazıldı” şeklinde metin sonlandırılmaktadır. Sonrasında da tarih kaydı düşünülmektedir. İlk dönem metinlerde bu kullanım oldukça yaygındır.

- *siz taķı yaķşı murādımızça söyleşüp ri‘āyet milen kayta tiz cibergeysiz şulay bilgeysiz dip ھاٹت **bitildi** târih minġ elli yılında rebī‘yü’lāhirayında taĥtgāhımız bağċesarāyında* 053/84
- *dostlık ve kardaşlıkda ‘ömr āĥiriġaċa taymay turġay irdi dip ھاٹت **bitildi** bāķīve’d-du‘ā ale’l-min itba‘ü’l-hüdā yazıldı taĥtgāhımız* 269/47
- *ħaber bildirgey irdiñüz dip muħabbet-nāme-i ھاٹت **bitildi** târih niñġ elli dōrt senesinde rebī‘yü’levvel ayının ortasında taĥtgāh şehrimiz bağċe sarāyında* 090/41

2. Benzer bir kullanım “yazıldı” ifadesi içinde söz konusudur. Bu ifade de yarlık metni bitirilirken kullanılmaktadır. Ancak bu ifade, kendinden önceki deġil, sonraki ifadenin yüklemi konumundadır; tarih ve yer kaydının yüklemidir. Bu cümle kuruluşu devriktir ve özellikle son dönem metinlerde “bitildi” yapısının yerini almıştır. Hatta bir metinde ikisi bir arada kullanılmıştır.

- *bu nāme-i humāyūnımıznı tamām okıdup yaķşı tıñġlap‘ömr āĥiriġaċa oġul oġulġaċa dost ve kardaş bolġaysiz diyü ھاٹت **bitildi yazıldı** taĥtgāh ģırımında târih miñ elli altıda* 105/110
- *artuķ dostlık ve kardaşlık itmemiz muķarrerdir **yazıldı** taĥtgāhımız bağċe sarāyında miñ altmışbeş târihinde* 167/22
- *bulay ĥayırlı işlerde ta‘cīl kerekdir şöyle bilesiz **yazıldı** taĥtgāhımız bağċe sarāyında biñ toķsan bir yılında yanar ayınıñ üçinċi küninde* 253/56
- *bizim ģarafımızdan dostlık bozulġuday iş şādır bolmazdır şöyle bilesiz **yazıldı** taĥtgāhımız bağċe sarāyında ol yayıñ yigirmi ikinċi künü ĥicret-inebeviyyeniñ biñ toķsan beş yılında* 274/82

3. Bir üslup özelliġi olarak, giriş protokolünden sonra, emirlerin, taleplerin sıralanacaġı bölüme geċerken “buyurdum, buyurdum ki” ifadesi kullanılıyor. Devrik olan bu yapı, Hint-Avrupa diillerinin cümle kuruluşu tarzında, *ki* bağlacıyla kurulmuştur.

- *hem elçiñiz milen uluğ çapķunımız ve hem yaķşı ķulumız kemāl aģa yiberdim ve **buyurdım ki** ģātrıñıznı ģoş tutıp dostlıkda ve muģabbetde bolģanımızģa hem inam ķılup elçiñüz vaşıl 253/20*
- *işbu uluğ çapķunımız bolģan toģtamiş atalık zide ķadruhını yiberdim **buyurdım ki** 036/46*
- *bu ģaťt-ı şerifim yazılup yaķın ķullarımızdın şāh timur atalık irsāl ķılınmışdır **buyurdımki** 216/24*
- *min uluğ pādişāh ķırım ģanı sa‘ādetlü ‘ināyet giray ģan ģazretlerimiz **buyurdumki** 030/36*

4. Bazı cümlelerde, yüklem bildirdiğı hareketin nedenini açıklayan yan cümle, ana cümleden sonra gelmekte ve “anın için kim” kalıbıyla başlamaktadır:

- *genmiz sizde bolsañuz sözimizde tapulsañuzda tapulmasañuzda bolcalından ozdurmay yine işbu uluğ çapķunımıznı bizge cibergeysiz **anıñıçün kim** inangān ķullarımızdan irür 036/81*
- *ķaysı meģmed giray ģan ve şāhın giray sultān zamānında virilgen uluğ ģazinedin artık ģazine yibergeysiz **anın için kim** biz ikimiz bek dost bek muģabbet bek tatıv bolģanımız sebebli 012/84*
- *bizim zamānımızda siz ķardaşımız vilayetiģa ve köy kentiñüzģa ve ķal‘alarıñuzģa āşlā ziyān żarar bolmastur **anıñıçün kim** burunğı ‘ahdımızģa bütün bolıp turıpmız 012/101*
- *ģaťtıñuzda her ni türlü söziñüz bar bolsa yazıp ķonderipsiz lakin barça söziñüz ģilāf ve hem yalģan boldı **anuñ için kim** ton ķazaķlarıñız kelüp hem alarnıñ ķal‘aların köy kentlerin helāk ķıldılar 013/86*

Tablo 11. TKT’de Fiil Tabanları, Ses ve Yazım Varyantları ve Kullanım Sıklıkları

No	Fiil Tabanı	Sık.	Varyant 1	Sık.	Var. 2	Sık.	Var. 3	Sık.	Var. 4	Sık.	Toplam
1	acın-	1									1
2	açı-	1									1
3	açulan-	1									1
4	adaşdır-	1									1
5	‘ahdleş-	1									1
6	al-	177									177
7	alda-	1									1
8	aldır-	19									19
9	alın-	17									17
10	alış-	5									5
11	almaş-	90									90
12	añla-	1	añgla-	3							4
13	ara-	1									1
14	aralat-	1									1
15	araşdır-	1									1
16	arat-	1									1
17	artur-	1									1
18	aş-	5									5
19	atlan-	8	añlan-	2							10
20	añlandır-	1									1
21	ay-	1									1
22	ayır-	2									2
23	ayla-	1									1
24	ayt-	38									38
25	aytıl-	1									1
26	baş-	6									6
27	başıl-	1									1
28	bağtur-	1									1
29	bar-	193	var-	47							240
30	barış-	48									48
31	baş-	5									5
32	başıl-	1									1
33	başla-	4									4
34	başlan-	1									1

35	bekle-	3								3
36	bekleş-	4	bikleş-	2						6
37	ber-	65	bir-	33	ver-	1	vir-	101		200
38	berdir-	5								5
39	beril-	27	biril-	1	viril-	26				54
40	berkil-	1								1
41	berkit-	1								1
42	beslet-	1								1
43	bil-	66								66
44	bildir-	56	bildür-	1						57
45	bit-	2								2
46	bitil-	27								27
47	bitür-	1								1
48	bol-	1279	ol-	313						1592
49	bolın-	3	olın-	89	olun-	4				96
50	boz-	9								9
51	bozıl-	5	bozul-	4						9
52	bul-	2								2
53	buldır-	1	buldur-	1						2
54	bulın-	7	bulun-	1						8
55	bulışdır-	1								1
56	burak-	1								1
57	buyur-	156								156
58	buyurıl-	2								2
59	cay-	1								1
60	cayla-	2								2
61	cibert-	1								1
62	cibertdir-	1								1
63	cubat-	1								1
64	culıvlaş-	1								1
65	çağır-	1								1
66	çalış-	16								16
67	çap-	132	çav-	2						134
68	çapul-	1	cavıl-	1						2
69	çek-	11								11
70	çekil-	1								1
71	çentdir-	1								1
72	çetkür-	1								1

73	çevir-	1								1
74	çıġar-	1								1
75	çıġla-	1								1
76	çıķ-	48								48
77	çıķar-	43								43
78	çıķart-	2								2
79	çıķışdır-	2								2
80	devşür-	1								1
81	deyiş-	1								1
82	dinil-	2								2
83	dostlaş-	1								1
84	dön-	1								1
85	döndür-	1								1
86	eglen-	2								1
87	eglendir-	8	iglendir-	1						9
88	eksit-	1								1
89	endir-	1								1
90	er-	89	ir-	295	i-	83				467
91	eşit-	1	işit-	12						13
92	et-	45	it-	351						396
93	etdir-	7	itdir-	11						18
94	etdiril-	1	itdiril-	1						2
95	eyle-	32	iyle-	1						33
96	hāklaş-	1								1
97	hāzırla-	1								1
98	hırsızla-	1								1
99	horla-	1								1
100	iç-	24								24
101	il-	1								1
102	ile-	1								1
103	imen-	1								1
104	in-	1								1
105	inan-	9								9
106	inandır-	3								3
107	incin-	1								1
108	incit-	3								3
109	incitdir-	1								1
110	iriş-	1								1

111	iste-	7									7
112	işle-	1									1
113	itil-	1									1
114	izle-	3									3
115	izlet-	3									3
116	kaç-	20									20
117	kaçır-	3									3
118	kal-	57									57
119	kaldır-	17									17
120	kapat-	1									1
121	karışdur-	1									1
122	katnat-	1									1
123	kayt-	15									15
124	kaytar-	22									22
125	keç-	17	kiç-	9							26
126	keçikdir-	1									1
127	kel-	319	kil-	65							384
128	kelin-	3									3
129	keltir-	1	keltür-	24	kiltür-	23	ketir-	1	ketür-	19	68
130	kemit-	2									2
131	kes-	4									4
132	kesdir-	1									1
133	kesil-	7									7
134	keydir-	1									1
135	keyür-	1	kiyür-	1							2
136	kez-	3									3
137	kıl-	394									394
138	kıldır-	3									3
139	kılın-	31									31
140	kır-	4									4
141	kırıl-	4									4
142	kışla-	4									4
143	kiçir-	2									2
144	kiliş-	1									1
145	kir-	3									3
146	kit-	34									34
147	kiter-	1									1
148	kiy-	5									5

149	ko-	4								4
150	kon-	2								2
151	konul-	1	konul-	1						2
152	konukla-	1								1
153	kork-	6								6
154	korkit-	1								1
155	kos-	26								26
156	kosdir-	1								1
157	koy-	6								6
158	koydir-	1								1
159	kocir-	1								1
160	konder-	71	kondur-	5						76
161	konderil-	35	konduril-	5						40
162	konen-	1								1
163	kor-	39								39
164	koril-	2								2
165	korkiz-	3	korgez-	1						4
166	korset-	1								1
167	körün-	2								2
168	körüştür-	1								1
169	köster-	1								1
170	kötür-	3								3
171	kötürt-	1								1
172	kötüril-	1								1
173	közleşdür-	2								2
174	kurtar-	1								1
175	kurtıl-	3								3
176	kutkar-	1								1
177	mühürle-	1								1
178	oğurlan-	1								1
179	oğşa-	10								10
180	okıt-	4	okut-	9						13
181	oltur-	3	otur-	1						4
182	oz-	5								5
183	ozdır-	3	ozdur-	1						4
184	öl-	14								14
185	öldir-	2	öldür-	3	öltür-	11				16
186	örte-	3								3

187	öt-	30								30
188	ötder-	1								1
189	ötgür-	2	ötker-	2						4
190	ötile-	1								1
191	şal-	6								6
192	şaldır-	2	şaldur-	1						3
193	şat-	5								5
194	şayla-	17								17
195	sevin-	2	söyün-	1						3
196	şıgın-	2								2
197	sor-	5	şor-	42						47
198	sora-	2	şora-	2						4
199	şorat-	2								2
200	soyurğa-	3								3
201	söy-	4								4
202	söyle-	23								23
203	söyleş-	42								42
204	söyleşdir-	1								1
205	söylet-	3								3
206	sür-	6								6
207	tağdır-	2	tağdır-	2	tahtur-	1				5
208	tala-	13	tała-	1						14
209	tañglan-	1								1
210	tap-	2	tağ-	1						3
211	tapdır-	2	taptur-	2						4
212	tapıl-	8	tağıl-	4	tapul-	4				16
213	tağşur-	1								1
214	tart-	5	tağ-	1						6
215	tay-	5	tağ-	30						35
216	te-	2	ti-	6	de-	47	di-	213		268
217	terin-	1								1
218	tey-	1								1
219	tıñla-	6	tañla-	2	tıñgla-	17				25
220	tigür-	4								4
221	tile-	74	dile-	2						76
222	tirge-	9								9
223	tohta-	4								4
224	toqtat-	7	toqtat-	1	tohtat-	4	tohtat-	1		13

225	tökil-	1								1
226	tur-	91	tur-	53	dur-	4				148
227	turıl-	1								1
228	turuş-	2								2
229	tut-	25	tut-	13						38
230	tutdır-	2								2
231	tutka-	6								6
232	tuyula-	1								1
233	tüken-	1								1
234	tüş-	15	tüş-	1	düş-	3				19
235	tüşür-	3								3
236	tüz-	9								9
237	u-	1								1
238	uğra-	2								2
239	ur-	24								24
240	urdur-	1								1
241	urış-	2	uruş-	1						3
242	uşan-	1								1
243	uşat-	1								1
244	utan-	2								2
245	uyal-	1								1
246	uyaldır-	1								1
247	uygaş-	1								1
248	uzat-	2								2
249	üşen-	1								1
250	üşendir-	1								1
251	yağıla-	3	cavla-	35	çavla-	1				39
252	yağ-	6								6
253	yan-	3								3
254	yap-	1								1
255	yapıl-	2								2
256	yara-	6								6
257	yaraş-	1								1
258	yarış-	1								1
259	yarlıkğa-	1	yarlık-	14	yarlık-	2				17
260	yaşat-	1								1
261	yaştan-	1								1
262	yat-	10								10

263	yaz-	172								172
264	yazdır-	8	yazdur-	1						9
265	yazdırıl-	3								3
266	yazıl-	85								85
267	yet-	1	cet-	1						2
268	yetiştir-	3	yitiştir-		yetiştir-	1				4
269	yetiştirül-	1								1
270	yetkir-	1	yetkür-	6	yetir-	1				8
271	yık-	6								6
272	yıkıl-	1								1
273	yiber-	308	ciber-	122						430
274	yiberil-	27	ciberil-	14						41
275	yit-	1								1
276	yitiş-	1								1
277	yokla-	2								2
278	yolla-	4								4
279	yollan-	1								1
280	yoluğ-	1	coluğ-	1						2
281	yüri-	12	yürü-	14						26
282	yürüt-	1								1
Toplam Fiil Kullanım Sıklığı										7557

DİZİN

acın - “bağışlanmak, (kendisine)
acınmak”

a.- dıkdan 203/25

açı - “acımak, merhamet etmek”

a.- duğımız 203/24

açulan - “acı çekmek, üzülme,
kederlenmek”

a.- up 002/26

adaşdır - “şaşırtmak, kaybolmak”

a.- ip 105/103

‘ahdleş - “sözleşmek, karşılıklı söz
vermek”

‘a.- üp 187/32

al - “almak; ele geçirmek, fethetmek”

a.- a 002/42, 015/103, 015/85, 036/54,
036/69, 036/71

a.- açak 178/23

a.- alar 036/72

a.- ap 008/10

a.- ayık 036/50

a.- dıgına 178/45

a.- dıgıñ 203/20

a.- dık 010/72, 012/100, 012/11,
012/12, 012/96, 012/99, 013/30,
015/13, 015/136, 015/190,
015/210, 015/221, 030/102,
030/16, 030/17, 030/25, 030/28

a.- dıqları 187/24, 298/06, 298/09,
298/11

a.- dıqlarında 167/10

a.- dıqlarından 105/93

a.- dılar 053/39, 053/43, 298/13

a.- dım 020/51, 020/54

a.- duğımız 298/14

a.- duğımızda 053/50

a.- ğandır 002/20

a.- ğanlarındın 005/24

a.- ğan 008/48, 008/64, 014/43,
033/38, 033/43, 033/54, 053/40,
053/53, 053/59, 194/12, 194/24

a.- ğan bolsalar 014/29, 014/34

a.- ğandır 015/76, 274/70

a.- ğanlardır 274/42

a.- ğanmiz 253/45

a.- ğay irdiñiz 269/37

a.- ğuday 274/57

a.- ı ko- 025/80, 105/28, 178/45,
178/47

a.- ı kon- 160/08,

a.- ı konıl- 301/57

a.- ı vir- 002/38

a.- ığday 209/41

a.- ip 012/91, 015/103, 015/121,
015/194, 015/87, 020/13, 020/41,
025/23, 025/81, 033/37, 033/41

a.- madık 015/33

a.- madılar 015/203

a.- mağa 036/93, 274/74, 285/21

a.- mağan 062/24

a.- mak 002/22, 139/22, 160/36,
178/30, 209/17, 264/12, 274/75,
298/15

a.- maları 178/19

a.- mamaska 264/45, 264/49

a.- masa 062/32, 234/21

a.- masmiz 012/45

a.- may 090/18, 194/54

a.- maya 178/19

a.- miş 003/09

a.- mişdır 003/08

a.- up 002/13, 002/14, 002/17, 002/25,
003/05, 003/10, 003/12, 004/22,
004/33, 004/47, 004/52, 005/18,
005/19, 005/26, 005/40, 005/73,
010/52, 013/25, 013/81, 015/160,
036/48, 053/35, 053/44, 062/12,
071/39, 071/57, 105/105, 105/61,
105/95, 113/19, 121/10, 121/25,
160/15, 178/32, 194/39, 198/14,
203/39, 209/20, 209/33, 216/25,
216/37, 229/12, 229/25, 229/36,
234/24, 245/17, 245/28, 269/35,
274/18, 274/42, 274/51, 274/67,
274/72, 274/77, 285/25, 285/26,
298/14

a.- ur 005/77

a.- ur bolsağ 209/35

a.- urğa 013/45, 015/200, 216/17,
216/35, 293/14

a.- urını 293/22

a.- urmiz 013/139, 025/90, 293/33

alda - “aldatmak, kandırmak”

a.- mak 121/40

aldır - “aldırmak”

a.- dıgı 203/37
a.- dık 015/16, 015/189
a.- ğan 015/35, 015/36, 015/94, 036/19
a.- ğan igendir 015/30, 015/31
a.- ğaysız 012/17, 036/27
a.- ırmız 105/77, 121/27
a.- ırsız 121/26
a.- maķ 012/54, 145/20
a.- may 216/49
a.- maz 203/36
a.- mışlar 203/36
alın - “(bir şey) alınmak”
a.- an 298/15
a.- ğan 071/50
a.- ğan 008/53, 105/84, 264/44, 274/44, 274/51
a.- may 071/51, 209/22
a.- maz 152/18
a.- mazdır 160/36, 187/38
a.- up 105/34, 274/27, 274/52
a.- ur 121/25, 121/48
alış - “karşılıklı alıp vermek, birbirinden almak; değiştirmek, takas etmek”
a.- adırlar 015/145
a.- dım 020/20
a.- ğan 229/31
a.- ır 285/23
a.- mağay irdiler 015/168
almaş - “değiş tokuş etmek, değiştirmek, alıp vermek”
a.- ırğa 013/11, 013/29
a.- ıv 062/18, 071/46, 071/49, 090/13, 090/19, 113/12, 113/14, 113/15, 113/16, 139/13, 139/23, 145/16, 145/20, 160/31, 187/16, 209/38, 216/15, 216/42, 229/14, 229/17, 229/18, 229/20, 229/22, 229/39, 234/32, 234/33, 234/35, 234/39, 234/41, 234/43, 234/51, 238/11, 238/14, 238/16, 238/18, 238/21, 253/24, 264/33, 264/46, 269/29, 274/21, 274/22, 274/34, 274/35, 274/37, 274/49, 285/02, 285/12, 285/13, 285/18, 285/20, 285/21, 285/22, 285/23, 285/24, 285/25
a.- ıva 160/31, 187/22, 187/23, 187/26, 187/27
a.- ıvda 178/48, 234/39

a.- ıvğa 071/27
a.- ıvğa 012/117, 012/25, 012/48, 012/51, 012/90, 013/120, 015/213, 062/13, 090/40, 105/76, 178/15, 216/18, 229/39, 238/17, 264/34, 274/40
a.- urğa 013/44, 253/19
añla - “anlamak”, krş. *añġla* -
a.- dık 121/16
añġla - “anlamak”, krş. *añla* -
a.- dık 030/18
a.- p 013/105, 015/106
ara - “aramak”
a.- maķ 178/49
aralat - “bir araya getirmek, birleştirmek”
a.- ıp 015/14
araşdır - “incelemek, tetkik etmek, araştırmak”
a.- mada 298/10
arat - “aratmak”
a.- maya 178/52
artur - “arttırmak, çoğaltmak”
a.- a 005/105
aş - “aşmak, geçmek”
a.- a 033/47, 033/49, 033/56, 033/59, 105/19
aılan - “ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak”, krş. *aılan* -
a.- alık 002/18
a.- aluķ 002/23
a.- ıp 002/21
a.- up 002/18, 002/26, 010/65, 010/92
a.- ur irdi 002/23
aılan - “ata binmek; yola koyulmak, sefere çıkmak”, krş. *atlan* -
a.- ğanıñızda 004/58
a.- ur 071/63
aılandır - “atlandırmak, ata bindirmek; sefere yollamak”
a.- up 203/29
ay - “konuşmak, söylemek; anlatmak”
a.- mastur 013/58
ayır - “ayırarak”
a.- ıkça 002/16
a.- up 234/18
ayla - “söz etmek, söylemek, anlatmak”
a.- p 015/45
ayt - “söylemek, konuşmak”

a.- a 053/81
a.- ar bolsañuz 013/58
a.- dı 178/45
a.- ğan 105/46
a.- ğan irdik 012/40
a.- ğanda 030/111
a.- ip 005/101, 005/98, 053/16, 062/08, 105/04, 113/05, 139/08, 145/08, 152/05, 160/05, 167/07, 178/07, 209/07, 238/07
a.- kan 062/29
a.- masun 013/140
a.- up 002/53, 053/78, 187/08, 194/08, 194/31, 194/49, 245/20, 264/10, 274/10, 293/07, 299/09, 299/16
a.- upmiz 002/43
a.- urġa 012/45, 013/54
aytl - “söylenmek”
a.- ip 033/85
‘azled - “görevine son vermek”
‘a.- üp 264/43
bağ - “bakmak; aramak; dikkate almak”
b.- dığ 269/15
b.- ip 015/103, 025/68, 012/25
b.- may 015/209, 285/17
b.- up 105/77
bağıl - “bakılmak, dikkate alınmak”
b.- maz 053/51
bağtur - “baktırmak; fırsatını aramak”
b.- ğan irdik 025/54
bar - “gitmek, varmak, ulaşmak”, krş.
var-
b.- a 012/28, 012/45, 033/52, 053/81, 090/18
b.- adır 015/205
b.- amiz 071/21, 274/76
b.- ayık 062/26
b.- dı 238/16
b.- dıların 090/23
b.- dım 020/19
b.- dır 209/37
b.- ğan 002/49, 003/04
b.- ğan idiler 025/41
b.- ğanda 005/100
b.- ğanın 071/22
b.- ğan 010/33, 010/84, 012/107, 013/100, 013/137, 013/140, 015/148, 015/220, 015/43, 015/55,

015/71, 015/72, 020/18, 020/38, 030/104, 030/106, 030/113, 036/66, 053/28, 053/35, 105/94, 209/25, 209/34, 216/34, 245/30, 253/40, 274/40, 274/51, 274/69, 296/10
b.- ğan irdi 015/157
b.- ğan irdiñiz 015/33
b.- ğança 253/37, 264/25, 274/69
b.- ğanda 012/90, 209/33, 234/44, 264/35, 269/29, 269/35, 274/17, 274/34, 274/74, 285/22
b.- ğanın 015/202
b.- ğanlarında 269/44
b.- ğanların 053/45
b.- ip 010/20, 010/46, 010/67, 010/92, 012/53, 013/19, 015/144, 020/65, 030/81, 036/21
b.- ır 053/81
b.- ır bolsalar 008/59
b.- ırda 036/93
b.- ırġa 036/20
b.- iş 004/16, 004/31, 004/32, 004/34, 004/41, 004/50, 004/67, 005/103, 005/11, 005/53, 005/55, 005/76, 005/83, 005/97, 008/23, 010/67, 012/122, 012/73, 012/85, 012/93, 013/09, 013/42, 013/43, 013/78, 015/147, 020/11, 020/20, 025/14, 025/19, 030/19, 269/20
b.- ışıımızdan 160/19
b.- ışlık 002/09, 002/29, 002/35, 015/195, 020/47, 053/20, 053/55, 209/09, 209/15, 209/16, 216/21, 229/14, 298/03
b.- ışlıkda 014/33
b.- ışlıkını 020/27, 053/30
b.- madı 025/88
b.- mağaylar 015/51
b.- mağaysız 015/49
b.- mamaska 264/41
b.- mañuz 015/209
b.- mas igendir 013/83, 015/119
b.- masdır 071/16
b.- masġa 033/35, 033/67
b.- masın 004/44
b.- maslar 020/55
b.- maslardır 015/137

b.- maslarığa 030/29
b.- masmiz 005/70, 025/61, 105/79
b.- mastur 015/222, 036/86, 105/80, 216/45
b.- masturlar 105/83
b.- sa 020/40, 020/41, 020/66
b.- salar 005/18, 008/58, 008/62, 008/65, 013/90, 014/37, 014/38, 014/40, 014/42, 014/44
b.- up 002/10, 002/18, 002/20, 004/18, 004/46, 005/16, 005/28, 005/32, 005/78, 071/19, 209/11, 229/17, 238/14, 245/17, 245/27, 285/19, 299/13
b.- ur 008/66, 014/45, 014/46, 285/22
b.- ur bolsa 264/43
b.- ur bolsalar 008/56, 033/49
b.- ur igendir 013/82
b.- urda 036/93
b.- urğa 012/54
b.- urlar 234/35
b.- urlar igendir 015/121
b.- uş 245/16
barış - “barışmak, barış içinde olmak”
b.- a 053/57
b.- dıkdan 160/18
b.- ganiñızda 290/23
b.- ganiñuznı 290/13
b.- ık 033/41, 187/39, 187/40, 238/22, 253/12, 253/15, 253/17, 253/23, 253/35, 264/16, 264/17, 264/19, 264/21, 264/25, 293/14
b.- ıkda 264/20
b.- ıklık 216/20, 234/17, 238/20, 238/21, 238/24, 298/19
b.- ıkmı 178/21
b.- ıksız 178/21
b.- iñ 203/19
b.- ip 013/62
b.- kan 013/63
b.- kan irdik 013/36
b.- kanı 071/58
b.- kanımız 071/58
b.- kanımıznı 013/127
b.- madık 013/128
b.- maķ 203/17, 203/21, 293/29, 296/17
b.- maķdır 194/17

b.- uğa 245/14
b.- up 020/30, 160/15, 209/39, 293/25
baş - “baskına uğratmak, galip gelmek”
b.- maya 203/39
b.- up 002/13, 002/16, 004/55, 245/22
başıl - “baskına uğramak, yakalanmak”
b.- ğan 274/44
başla - “başlamak, bir işe girişmek, hareket etmek”
b.- dılar 290/25
b.- ğan 071/62
b.- ğaysız 013/113
b.- p 008/71
başlan - “başlanmak”
b.- sun 004/06
bekle - “bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak”
b.- yüp 113/16, 113/29, 160/32
bekleş - “güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek”, krş. *bikleş* -
b.- gen 013/63, 033/73, 033/74
b.- igday 296/17
ber - “vermek”, krş. *bir* -, *ver* -, *vir* -
b.- di 005/85, 005/86, 269/12, 269/15
b.- diler 178/42
b.- edir 036/41
b.- eyin 071/35
b.- gen 269/13
b.- gen irdik 036/21
b.- genine 071/36
b.- genmiz 274/72
b.- gey 238/24
b.- geyler idi 269/33
b.- geysiz 002/42, 003/12, 036/94, 285/25
b.- gilerin 234/51
b.- gisin 036/94
b.- ip 105/92, 121/43, 139/09, 216/37
b.- ir bolsañız 005/66
b.- ir bolsañuz 285/21
b.- irge 105/95, 269/32, 269/38
b.- irimiz 234/15
b.- medi 105/30
b.- megeysiz 105/109
b.- mekiñüzni 253/50
b.- mem 036/51
b.- meydirlir 269/31
b.- meyip 105/94

b.- se 002/41, 005/100
b.- üp 002/41, 002/49, 002/51, 003/11, 005/84, 036/48, 036/58, 036/80, 105/48, 105/84, 209/20, 209/21, 234/57, 264/34, 290/26, 299/19
b.- ür 002/41, 005/67, 264/29
b.- ür bolsa 005/77
b.- ürge 071/18, 229/36, 234/40, 264/44, 274/38, 285/26
berdir - “verdirmek”
b.- gey erdiñüz 234/45, 234/46, 234/52, 274/46
b.- irge 274/43
beril - “verilmek”, krş. *biril* -, *viril* -
b.- e 269/30, 274/31, 274/36, 274/38
b.- gen 071/35, 229/32, 269/19
b.- gendir 209/31, 229/34, 269/22
b.- mek 269/22, 274/40, 274/51
b.- mey 229/48, 274/39, 274/43
b.- üp 198/13, 274/52, 285/14
b.- ür 234/30
b.- ürge 234/55, 234/57, 274/39, 274/41, 274/45
berkil - “güçlendirilmek”
b.- üp 160/16
berkit - “sağlamlaştırmak, güçlendirmek”
b.- mek 036/42
beslet - “besletmek, evlatlık vermek”
b.- mege 015/161
bikleş - “güçlenmek, sıkılaşmak, sabit hâle gelmek”, krş. *bekleş* -
b.- gen 008/79
b.- ür 216/11
bil - “bilmek, haberdar olmak”
b.- dik 013/31, 015/13, 053/41, 053/49, 121/15
b.- esiz 002/42, 002/54, 025/96, 253/56, 264/55, 274/81
b.- gen 004/07
b.- genleriñge 004/09
b.- genmiz 194/44
b.- gey 012/125, 013/48
b.- gey irdik 015/114
b.- geysen 005/90
b.- geysiz 002/34, 002/41, 002/43, 005/07, 012/120, 012/52, 013/127, 014/32, 015/222, 020/23, 053/84
b.- gili 015/145

b.- gisiz 015/141
b.- güsiz 008/47, 008/51, 071/59
b.- ip 071/17
b.- medik 015/108, 015/202
b.- medük 071/34
b.- mem 036/30
b.- mesler igendir 013/80
b.- meymiz 015/146, 209/17
b.- mez 194/36
b.- miş 004/49, 004/64, 005/08, 005/31, 005/59, 005/81
b.- miyoruz 274/71
b.- ñeysiz 013/141, 013/52, 014/27, 015/128
b.- señüz 012/116
b.- üp 002/20, 005/34, 053/35, 062/33
b.- ürmiz 002/42, 071/60
b.- ürsin 005/36
b.- ürsiz 203/18
b.- üsiz 033/38, 033/43
bildir - “bildirmek, haber vermek”, krş. *bildür*-
b.- di irse 025/16
b.- dik 013/110, 013/114, 013/120, 015/127, 025/52, 030/35
b.- diler 015/89, 025/74, 290/24
b.- dim 005/42, 012/52
b.- e 198/11
b.- emiz 071/64
b.- gen 013/12
b.- gen igendir 020/11
b.- gey 013/115
b.- gey irdiñüz 071/50, 071/61
b.- gey irdiñüz 090/33, 090/35, 090/41
b.- geysen 005/102
b.- geysiz 012/110, 012/125, 012/92, 013/123, 015/149, 015/45, 020/23, 298/06
b.- ip 010/72, 010/85, 025/66
b.- ipsiz 139/18, 145/16
b.- irler 005/101
b.- mediñiz 194/29
b.- mediñüz 203/18
b.- mek 005/98, 209/31, 274/15
b.- mekiçün 139/28
b.- mekin 020/25
b.- meyince 203/17
b.- meyüp 203/21

b.- ñen irdik 015/205
b.- ñeysiz 015/149
b.- señiz 013/96
b.- üp 053/69, 090/40, 238/14, 285/14, 290/14
b.- üpmin 005/57
b.- ür 004/57
bildür - “bildirmek, haber vermek”, krş.
bildir-
b.- sin 013/138
bir - “vermek”, krş. *ber -*, *ver-*, *vir -*
b.- di 015/198
b.- dik 014/54, 015/197, 015/210, 053/46
b.- eliñ 002/11
b.- geymiz 014/44
b.- geysiz 014/35
b.- ip 005/61, 015/145, 015/199
b.- irge 269/39
b.- medik 062/28, 194/37
b.- mek 229/31
b.- mesge 033/86
b.- meyüptürler 274/31
b.- ñeymiz 014/30
b.- üp 053/30, 053/52, 062/10, 062/15, 062/32, 264/53, 296/14
b.- ürge 033/39, 033/43, 033/54, 033/60, 062/22, 071/32, 090/34
biril - “verilmek”, krş. *beril -*, *viril -*
b.- gen 269/21
bit - “bitmek, tükenmek; tamamlanmak”
b.- mezdır 194/31
b.- üp 209/16
bitil - “(yazı) yazılmak”
b.- di 003/12, 004/69, 005/105, 005/107, 010/94, 012/125, 013/141, 015/129, 015/188, 015/222, 020/73, 025/38, 030/114, 030/59, 036/87, 053/84, 062/36, 066/23, 090/41, 105/110, 113/31, 269/47
b.- di irse 033/63
b.- gen 030/16, 033/80, 033/88
b.- gendir 033/68
bitür - “bitirmek, tamamlamak”
b.- üp 015/182
bol - “olmak”, krş. *ol-*

b.- a 030/58, 187/29, 216/24, 229/43, 234/55, 269/38, 274/33
b.- adır 013/121, 013/74, 071/49, 090/15, 113/30, 145/27
b.- adır idi 062/33
b.- adır imiş 105/95
b.- adur 013/68, 013/73
b.- alık 005/83
b.- amiz 013/116, 013/70
b.- asiz 152/11
b.- ay 004/42
b.- ayık 194/12
b.- cal 012/48, 036/80
b.- calğa 012/54, 036/82
b.- calğa 015/215, 015/216
b.- calından 036/80
b.- dı 012/10, 013/86, 025/23, 025/89, 234/14, 238/19, 290/34
b.- dı erse 253/35
b.- dı irse 004/12
b.- dık 010/77, 012/94, 015/192, 015/195, 015/68, 015/80, 033/13, 033/81, 033/88
b.- dıkda 160/48
b.- dıkdan 020/14
b.- dılar 005/47, 005/49, 012/33, 020/39
b.- dılar irse 013/92, 013/93
b.- dım 025/25
b.- dıñız 015/88
b.- dıñuz 030/33
b.- duķ 002/06
b.- duñuz ise 194/32
b.- ğan 002/19, 002/31, 004/30, 004/51, 005/11, 005/21, 005/22, 005/25, 005/46, 005/59, 005/62, 005/94, 005/97, 005/98, 025/61, 071/14, 113/08, 113/23, 113/30
b.- ğandır 071/28
b.- ğandır 002/19
b.- ğanımız 005/104
b.- ğanın 071/60
b.- ğanını 002/20
b.- ğanıñuznı 025/41
b.- ğanlardın 071/53
b.- ğanlarını 071/17
b.- ğannıñ 071/46
b.- ğay 071/52

b.- ğay irdi 071/32

b.- ğay irdiñüz 113/31

b.- ğaylar 004/42

b.- ğaç 015/48, 269/27

b.- ğalı 036/34

b.- ğan 008/14, 008/42, 008/43, 008/74, 010/05, 010/19, 012/106, 012/131, 012/35, 012/52, 012/58, 012/60, 012/61, 012/66, 012/67, 012/78, 012/85, 012/99, 013/02, 013/07, 013/104, 013/108, 013/25, 013/28, 013/43, 013/52, 013/81, 013/82, 014/52, 015/05, 015/102, 015/123, 015/125, 015/136, 015/144, 015/151, 015/164, 015/186, 015/212, 015/22, 015/28, 015/44, 015/62, 015/64, 015/76, 015/84, 015/95, 020/08, 020/17, 020/24, 020/38, 020/45, 020/58, 020/66, 030/101, 030/27, 030/32, 030/39, 030/46, 030/48, 030/53, 030/55, 030/65, 030/66, 030/76, 030/91, 033/07, 033/11, 033/31, 033/72, 036/14, 036/16, 036/45, 036/93, 053/06, 053/21, 053/23, 053/24, 053/25, 053/29, 053/33, 053/40, 053/71, 053/82, 062/06, 062/39, 090/06, 090/09, 090/13, 105/101, 105/104, 105/14, 105/26, 105/39, 105/50, 105/60, 105/63, 105/66, 105/71, 105/73, 105/87, 105/97, 121/09, 121/12, 121/16, 121/27, 139/05, 139/10, 139/23, 139/25, 139/40, 145/10, 145/21, 178/05, 178/13, 178/16, 178/43, 187/05, 187/33, 187/38, 194/05, 194/33, 194/50, 198/05, 203/11, 209/05, 209/16, 209/27, 216/04, 216/18, 216/20, 229/05, 229/08, 229/11, 229/34, 229/37, 229/39, 229/40, 229/46, 234/06, 234/09, 234/16, 234/31, 234/36, 238/05, 238/07, 238/08, 238/10, 238/13, 238/15, 238/22, 245/09, 245/11, 245/12, 245/19, 245/24, 245/30, 253/05, 253/07, 253/25, 253/28, 253/29, 253/36, 253/37, 253/40, 253/46, 264/05, 264/12, 264/21,

264/28, 264/39, 264/40, 264/41, 269/05, 269/15, 269/41, 274/05, 274/09, 274/20, 274/21, 274/25, 274/59, 274/61, 274/64, 274/65, 274/73, 274/74, 274/79, 285/03, 290/05, 290/08, 290/13, 290/24, 290/33, 293/03, 293/05, 293/06, 293/09, 293/22, 293/27, 293/29, 293/35, 296/07, 299/05, 299/07, 299/08, 299/10

b.- ğan irdik 015/129

b.- ğanda 229/12, 234/26, 234/55, 245/17, 245/27, 269/20, 269/22, 285/16, 293/24, 299/18, 299/20

b.- ğandan 105/39, 121/44

b.- ğandın 010/20

b.- ğandır 012/42, 105/62, 187/43, 229/13, 290/12, 290/26

b.- ğanı 013/83, 264/28

b.- ğanımız 012/38, 012/84, 015/63

b.- ğanımızda 015/176

b.- ğanımızğa 013/126, 253/21

b.- ğanımıznı 015/128, 253/10

b.- ğanın 012/52, 013/11, 036/56, 285/25

b.- ğanını 198/17

b.- ğanıñıznı 015/19, 015/47

b.- ğanıñuz 245/24, 290/24

b.- ğanıçün 053/82

b.- ğanları 121/42, 290/26

b.- ğanlarında 013/79, 234/23, 285/23

b.- ğay 010/94, 012/111, 015/128, 015/212, 015/216, 066/22, 290/19

b.- ğay erdi 238/14

b.- ğay erdiñüz 253/42, 253/44

b.- ğay irdi 030/75, 053/76, 105/13, 105/99

b.- ğay irdik 015/115, 015/57

b.- ğaysız 013/100, 013/106, 013/107, 013/131, 013/94, 015/77, 020/68, 036/36, 105/110

b.- ğınça 012/44

b.- ğuday 033/61, 036/47, 036/92, 105/78, 209/15, 234/19

b.- ğunça 209/25

b.- ğusı 012/71, 012/77

b.- ıķday 113/24

b.- ip 012/102, 012/32, 012/60, 012/65, 013/07, 013/102, 013/14, 013/25, 013/75, 013/79, 013/90, 013/94, 013/98, 015/155, 015/166, 015/19, 015/195, 015/58, 015/66, 015/76, 020/20, 020/21, 020/49, 020/54, 020/55, 025/19, 025/22, 025/32, 025/35, 025/41, 025/45, 025/59, 030/87, 036/11, 036/13, 036/59
b.- madı 012/34, 015/203, 053/39, 053/41, 071/25, 290/31
b.- maduğın 012/51
b.- mağa 002/29, 002/35
b.- mağay irdi 071/60
b.- mağa 253/45
b.- mağan 020/60, 229/42, 234/18, 274/77
b.- mağan irdi 053/31
b.- mağanday 013/15
b.- mağay 010/78, 015/41, 020/40, 020/70, 036/35, 053/66
b.- mağay irdi 030/44, 030/50, 030/57, 090/28, 105/16, 105/52, 105/72, 145/25, 269/29, 290/32
b.- mağay irdiler 015/167
b.- mağaysız 012/117, 012/123, 012/65
b.- mağın 198/11
b.- mağiçün 245/16
b.- mağuday 234/48
b.- maķ 002/37, 002/51, 010/55, 012/104, 013/61, 015/41, 020/71, 020/72, 025/82, 036/86, 105/106, 105/47, 121/31, 194/24, 216/15, 238/09, 238/18, 253/43, 274/47, 290/18, 299/11
b.- maķdan 020/40
b.- maķı 198/16
b.- maķnı 238/22
b.- mas 008/71, 013/17, 229/18, 234/50
b.- mas igendir 015/118
b.- mas irdi 105/18
b.- masa 015/17, 216/39
b.- masday 013/113
b.- masdır 053/68, 066/15, 090/37, 274/74

b.- masğa 033/63
b.- masın 062/27
b.- maşka 010/76
b.- maslar 004/50
b.- mastur 010/77, 010/79, 012/101, 012/122, 012/44, 012/45, 013/104, 013/114, 013/128, 014/49, 015/138, 015/153, 015/196, 015/207, 015/68, 015/80, 020/71, 030/101, 030/22, 036/60, 071/12, 071/13, 071/19, 139/35, 216/23, 216/45, 234/43
b.- maştay 234/18
b.- masun 013/122, 013/39, 013/40, 015/151, 062/35, 071/37, 105/108
b.- may 004/67, 013/42, 015/42, 020/72, 053/75
b.- maya 264/26
b.- maydır 013/121, 013/69, 013/72, 013/74, 013/87, 015/46
b.- maylar 090/17
b.- mayup 105/69, 105/72, 194/39, 264/28, 274/12
b.- mazdı 036/20
b.- mazdır 238/20, 245/30, 274/81
b.- mişdı 187/35
b.- mişuzdır 012/93
b.- sa 002/29, 002/32, 003/08, 005/77, 008/17, 008/20, 008/26, 008/30, 008/34, 008/35, 008/38, 008/39, 008/41, 008/48, 008/57, 010/28, 010/29, 010/30, 010/91, 012/07, 012/105, 012/120, 012/123, 012/13, 012/130, 012/19, 012/21, 012/35, 012/40, 012/56, 012/61, 012/76, 012/88, 013/05, 013/13, 013/18, 013/31, 013/42, 013/47, 013/64, 013/80, 013/85, 013/89, 013/95, 014/05, 014/08, 014/28, 014/40, 014/44, 014/56, 015/07, 015/08, 015/104, 015/114, 015/119, 015/125, 015/129, 015/130, 015/146, 015/150, 015/154, 015/156, 015/158, 015/16, 015/160, 015/162, 015/164, 015/169, 015/170, 015/194, 015/202, 015/208, 015/210, 015/22, 015/220, 015/23,

015/26, 015/28, 015/38, 015/40, 015/59, 015/89, 020/42, 020/43, 020/47, 020/66, 025/52, 030/08, 030/107, 030/108, 030/17, 030/27, 030/28, 030/35, 030/39, 030/40, 030/41, 030/43, 030/45, 030/46, 030/47, 030/48, 030/49, 030/51, 030/53, 030/55, 030/57, 030/61, 030/64, 030/72, 030/74, 030/86, 030/93, 030/96, 033/13, 033/14, 033/15, 033/17, 033/18, 033/20, 033/22, 033/24, 033/25, 033/28, 033/31, 033/34, 033/40, 033/45, 033/60, 033/61, 033/70, 033/87, 036/09, 036/20, 036/34, 036/37, 036/38, 036/43, 036/78, 036/84, 036/85, 053/44, 053/51, 062/08, 062/26, 071/16, 071/26, 071/27, 071/43, 071/46, 071/49, 071/51, 071/64, 071/65, 105/04, 105/08, 105/101, 105/108, 105/36, 105/47, 105/58, 105/69, 105/74, 105/79, 105/80, 105/84, 105/86, 105/91, 105/98, 113/04, 113/16, 113/21, 113/23, 113/26, 121/04, 121/18, 121/21, 121/31, 121/32, 121/42, 139/07, 139/16, 139/31, 139/33, 145/07, 145/17, 152/04, 152/15, 160/04, 160/27, 167/06, 178/07, 187/07, 187/12, 187/42, 187/43, 187/44, 194/07, 198/07, 198/19, 209/07, 209/19, 209/37, 216/05, 216/16, 216/27, 216/29, 216/35, 216/42, 229/30, 229/39, 234/15, 234/36, 234/39, 234/48, 238/22, 253/19, 253/24, 253/25, 253/26, 253/27, 253/29, 253/30, 253/33, 253/34, 253/38, 264/29, 264/31, 264/32, 264/37, 264/42, 264/43, 264/48, 269/24, 269/26, 269/31, 274/24, 274/45, 274/56, 274/57, 274/60, 274/71, 285/25, 290/30, 290/35, 290/36, 296/17	036/47, 105/17, 105/31, 139/20, 178/11, 187/11, 187/34, 187/44, 209/35, 216/19, 216/36, 216/41, 234/17, 234/28, 234/33, 234/47, 234/52, 234/58, 269/26, 269/33, 285/18, 296/13
<i>b.- sa irdi</i> 002/21, 002/23	<i>b.- salar</i> 004/17, 004/18, 004/40, 004/41, 004/44, 004/46, 004/49, 004/66, 005/13, 005/79, 008/56, 008/59, 014/29, 014/34, 014/42, 014/46, 015/116, 025/30, 033/46, 033/47, 033/48, 033/49, 033/56, 033/59, 187/23, 264/51, 293/15
<i>b.- sada</i> 033/23, 033/47, 145/19	<i>b.- sañiz</i> 002/37, 002/40, 004/48, 004/51, 004/59, 005/06, 005/101, 005/66, 005/68, 005/76, 005/78, 012/13, 013/114, 013/136, 013/57, 013/61, 015/147, 015/149, 015/152, 015/172, 015/219, 015/32, 020/68, 033/42
<i>b.- sak</i> 008/32, 012/76, 013/70, 015/15, 015/215, 015/216, 015/220, 025/60, 033/37, 033/53,	<i>b.- sañuz</i> 008/53, 010/26, 010/36, 010/40, 010/41, 010/44, 010/66, 010/80, 010/84, 010/85, 010/88, 010/89, 010/92, 012/39, 013/100, 013/106, 013/111, 013/113, 013/124, 013/32, 013/34, 013/35, 013/49, 013/50, 013/55, 013/58, 013/60, 013/96, 013/97, 020/34, 020/44, 020/47, 020/68, 025/20, 030/32, 030/98, 036/47, 036/48, 036/52, 036/56, 036/66, 036/80, 036/82, 036/87, 036/92, 053/55, 105/78, 105/86, 187/12, 194/47, 216/13, 216/21, 216/36, 229/28, 234/12, 234/26, 234/30, 234/46, 234/51, 234/56, 238/23, 285/21, 296/16
	<i>b.- sanğiz</i> 033/57, 033/62, 033/68
	<i>b.- sun</i> 004/43, 004/49, 005/08, 008/02, 008/04, 010/83, 012/43, 013/139, 013/16, 013/36, 013/42, 015/111, 015/112, 015/142, 025/53, 030/59, 036/39, 071/36, 245/06
	<i>b.- sunkim</i> 005/31, 005/59, 005/81
	<i>b.- sunlar</i> 002/06, 004/64
	<i>b.- up</i> 002/07, 002/09, 002/15, 002/23, 002/29, 002/32, 002/33, 002/40,

004/11, 004/16, 004/19, 004/23,
004/24, 004/32, 004/41, 005/07,
005/103, 005/104, 005/12, 005/27,
005/35, 005/47, 005/55, 005/56,
005/98, 008/33, 010/18, 010/21,
010/22, 010/38, 010/42, 010/43,
010/55, 010/57, 010/66, 010/67,
010/68, 010/81, 010/82, 012/23,
012/32, 012/34, 012/57, 012/59,
012/75, 013/28, 013/43, 013/51,
013/56, 013/65, 013/68, 020/39,
020/44, 020/73, 025/15, 025/20,
025/78, 030/11, 030/13, 030/22,
030/79, 033/15, 036/57, 053/65,
066/09, 071/24, 071/59, 090/16,
090/17, 105/07, 105/108, 105/17,
105/43, 105/44, 105/66, 105/87,
105/94, 105/97, 113/07, 139/33,
167/16, 178/37, 198/15, 209/10,
209/14, 209/37, 209/41, 216/08,
216/31, 229/15, 229/28, 229/46,
234/13, 234/29, 238/19, 253/12,
253/13, 253/16, 253/19, 253/33,
264/12, 264/17, 264/20, 264/21,
264/25, 264/27, 264/36, 264/45,
269/20, 269/28, 274/11, 274/14,
274/26, 274/54, 274/67, 285/23,
290/11, 293/18, 293/22, 293/31,
299/19
b.- updır 015/184
b.- upturlar 015/160
b.- ur 002/27, 002/34, 002/53, 004/19,
005/20, 008/23, 008/27, 010/45,
010/91, 012/44, 013/09, 013/100,
013/59, 013/90, 013/91, 013/92,
014/54, 015/68, 015/95, 025/14,
030/19, 030/79, 030/96, 036/17,
053/63, 062/30, 062/52, 105/22,
105/89, 113/17, 152/22, 209/15,
209/38, 234/39, 234/48, 234/50,
238/11, 238/18, 238/21, 245/12,
296/20
b.- ur erdi 253/34
b.- ur idi 062/32
b.- ur imiş 274/62
b.- ur irdi 012/19, 012/91, 015/86,
030/81, 293/19
b.- ur irdik 036/49

b.- ur irse 293/31
b.- urday 010/26, 010/36, 010/89,
013/100, 013/136, 013/48, 013/60,
013/61, 015/147, 015/166, 020/33,
020/67, 020/68, 030/98
b.- urğa 071/38, 071/47
b.- urğa 013/99, 014/06, 014/08,
014/09, 020/11, 053/18, 053/20,
053/23, 062/39, 090/19, 105/92,
234/41, 290/22, 290/33
b.- urı 229/15, 229/19, 234/43, 234/56,
253/53, 264/16, 274/12
b.- urım 025/72
b.- urım 053/18, 090/31
b.- urına 229/17, 229/41
b.- urını 071/63, 071/65, 293/15
b.- urıñuz 139/19
b.- urıñuznı 025/42
b.- urlar 010/57, 015/117, 274/22
b.- urlarmı 015/110
b.- urmı 053/35
b.- urmiz 002/41, 004/45, 005/80,
008/32, 012/122, 012/73, 013/55,
033/14, 036/75, 105/102, 234/47,
274/55
b.- ursa 003/09
b.- ursañız 004/65
b.- ursiz 004/68, 010/44, 010/64,
013/113
bolın - “olunmak”, krş. *olin-, olun-*
b.- ğan 036/93
b.- maz imiş 036/43
b.- ur 203/47
boz - “bozmak, yıkmak, tahrip etmek”
b.- arday 030/93
b.- ğaqlık 290/31, 290/33, 293/28
b.- ğanlarnıñ 290/31
b.- mağaysız 013/101
b.- maķ 160/21
b.- up 053/40, 071/16
bozıl - “bozulmak, tahrip olmak,
dağılmak”, krş. *bozul-*
b.- dıķda 203/36
b.- maķ 203/41
b.- mış 203/39
b.- up 105/35
b.- ur 030/96

bozul - “bozulmak, tahrip olmak, dağılmak”, krş. *bozıl-*
b.- ğuday 274/73, 274/81
b.- maķ 160/25
b.- may 229/19
bul - “bulmak”
b.- mışdır 187/18
b.- ur 178/34
buldır - “buldurmak”, krş. *buldur-*
b.- up 298/07
buldur - “buldurmak”, krş. *buldır-*
b.- ip 298/10
bulın - “bulunmak, bir durumda olmak”, krş. *bulun-*
b.- madı 187/19
b.- mağile 301/51
b.- mayanları 298/10
b.- mazsa 187/20
b.- mış 203/42
b.- mışdır 203/43
b.- urız 203/50
bulışdır - “bir araya getirmek, yüz yüze getirmek, buluşturmak”
b.- mağa 299/18
bulun - “bulunmak, bir durumda olmak”, krş. *bulun-*
b.- duķ 121/17
burak - “bırakmak”
b.- up 194/40
buyur - “emretmek, buyruk vermek”
b.- dık 012/14, 012/48, 013/111, 013/119, 013/120, 013/29, 013/45, 013/47, 015/200, 015/53, 030/15, 030/44, 030/51, 030/56, 030/97, 105/20, 139/11, 139/13, 139/16, 216/26, 238/17
b.- dılar 015/67, 025/56
b.- dım 010/25, 012/50, 013/135, 013/33, 013/55, 013/92, 015/146, 015/151, 015/164, 015/42, 036/46, 036/78, 253/20, 253/21
b.- dımki 010/73, 010/83, 012/92, 020/32, 216/24
b.- duķ 013/53
b.- dum 025/34
b.- dumki 030/111, 030/36, 229/24
b.- ğay irdiñüz 071/31, 071/33, 071/38, 071/47, 071/52, 071/61

b.- ğay irdiñüz 113/15, 113/17, 113/22, 113/27, 113/30
b.- ğan iken 194/51
b.- ğan irdik 012/25, 012/37
b.- ğanımızça 234/38
b.- ğanımızda 293/14
b.- ğanıñuzdan 290/28
b.- ğanmiz 269/44, 285/21, 285/26
b.- ğay 012/112, 187/32
b.- ğay erdiñüz 216/30, 229/22, 229/31, 229/36, 229/50, 234/55, 253/24, 253/30, 253/33, 253/41, 253/55, 274/38, 274/39, 274/41, 274/43, 274/45, 274/64, 274/78
b.- ğay irdiñiz 015/102
b.- ğay irdiñüz 062/22, 062/39, 090/19, 090/33, 105/51, 105/59, 105/63, 105/71, 139/47, 145/24, 145/31, 160/50, 167/18, 178/44, 187/16, 269/32, 269/38, 269/39, 274/33
b.- ğaysız 012/89, 014/48, 015/105, 145/26
b.- ıĝındadır 015/146
b.- ıkda 178/43
b.- ıkıñuzda 178/13
b.- ıkları 285/17
b.- ıklarıdır 293/12
b.- ip 015/12, 105/99, 145/11
b.- ır erdik 238/22
b.- ırmiz 012/118, 030/90, 030/94
b.- mış 238/12
b.- mışlar idi 290/16
b.- mışlar irdiler 005/40
b.- sañuz 090/34
b.- uĝımız 030/97
b.- uĝımızça 030/33
b.- uĝımızda 012/99, 015/136, 015/163, 030/101, 030/88, 121/09, 253/35, 253/40, 264/39
b.- uĝın 015/182
b.- uĝında 015/144
b.- uĝındadırlar 015/143
b.- uĝıñuzda 015/102
b.- uĝıñuzda 010/19, 167/18
b.- up 012/110, 062/19, 071/23, 071/37, 071/52, 139/16, 187/31, 245/14, 245/16, 245/26, 293/16

b.- urmiz 030/83
buyurıl - “buyurulmak, kendisine buyruk verilmek”
b.- dı 290/18
b.- up 010/14
cavıl - “yağmalanmak, çalınmak”, kr. *çapul-*
c.- ğan 178/49
cavla - “düşmanlık etmek; yağmalamak; düşmanla savaşmak, saldırmak”, krş. *çavla-*, *yağıla-*
c.- k 290/24, 290/32
c.- mağ 178/34, 290/26
c.- masğa 033/35
c.- masğa 014/27
c.- p 008/52, 015/64, 033/36, 033/41, 105/82, 274/66
c.- r 290/25
c.- rğa 012/67
c.- rmiz 005/91
c.- salar 014/28, 033/36, 033/41
c.- y 010/46, 010/92, 012/28, 015/137, 020/28, 025/44, 025/60, 030/29, 033/34, 033/67, 036/86, 062/26, 105/38, 105/79, 105/80, 264/41, 264/43
cay - “sevk etmek, yönlendirmek”
c.- up 002/26
cayla - “yaylamak, yazlamak, yazı geçirmek”
c.- y 010/46, 010/92
cet - “yetmek, yetişmek; ulaşmak”, krş. *yet-*
c.- igday 285/21
ciber - “göndermek”, krş. *yiber-*
c.- dik 030/31, 030/85, 062/32
c.- dim 005/99, 030/110
c.- dimki 053/78
c.- dük 002/06, 002/37
c.- e 053/26, 053/74
c.- edir 036/41, 036/42
c.- gen 002/16, 053/32, 053/46, 053/71, 090/21
c.- gen irdik 053/19, 090/13
c.- gen irdiñiz 071/10, 071/30
c.- gende 071/27
c.- genimizde 053/33, 053/37
c.- genlerinde 053/20

c.- genmen 036/52
c.- genmiz 036/56, 036/80, 053/64, 053/83, 062/15, 062/29, 071/43, 090/25
c.- genmüz 002/53
c.- gey irdiñiz 030/38, 071/45
c.- gey irdiñüz 030/109, 030/40, 030/42, 030/43, 030/45, 030/47, 030/50, 030/52, 030/54, 030/56, 030/78, 030/86, 053/75, 062/31, 090/26
c.- geymiz 004/59
c.- geysen 005/93, 005/96
c.- geysiz 002/38, 002/41, 002/50, 030/103, 030/114, 030/73, 030/75, 036/67, 036/81, 036/82, 053/66, 053/73, 053/84, 121/30, 121/43
c.- ig 194/51
c.- ip 002/18, 030/113, 030/62, 030/65, 030/67, 030/86, 036/24, 036/31, 036/42, 036/56, 071/31
c.- irday 036/48
c.- irge 194/51
c.- irmiz 004/63
c.- irseñüz 036/49
c.- megey irdiler 105/68
c.- megiday 036/56
c.- megiñüzni 053/47
c.- mek 036/39, 053/26, 053/59, 053/62
c.- mekimizni 285/15
c.- mem 036/51
c.- mey 053/28, 053/34, 053/48, 053/53, 053/82, 066/16, 090/22, 198/20
c.- meydir erdi 209/29
c.- mezdir 036/34
c.- üp 002/27, 002/31, 002/48, 002/49, 002/52, 053/55, 053/63, 062/19, 071/55, 071/56
c.- ür bolsa 002/32
c.- ürge 062/19
c.- ürmiz 002/40, 002/51, 005/79, 036/58, 071/27
ciberil - “gönderilmek”, krş. *yiberil-*
c.- gen 030/108, 030/11, 030/13, 030/14, 030/19, 033/51, 062/51, 229/44

c.- gen bolsalar 033/46, 033/48
c.- gendir 062/22
c.- üp 198/20
c.- ür 062/52
c.- ür bolsalar 033/56
cibert - “göndertmek”
c.- gey irdiñüz 090/27
cibertdir - “gönderttirmek”
c.- üp 090/31
coluķ - “rastlamak, karşılaşmak”, krş.
yoluğ-
c.- up 105/34
cubat - “geciktirmek, tereddüt etmek”
c.- ip 053/48
culıvlaş - “karşılıklı fide alıp vermek”
c.- dılar 053/44
çağır - “çağırarak, seslenmek”
ç.- up 071/55, 264/45
çalış - “çalışmak, gayret göstermek,
uğraşmak”
ç.- dık 025/50
ç.- duķ 290/32
ç.- ip 025/82
ç.- ırmız 194/27
ç.- kay irdiñüz 113/25, 187/13, 274/23
ç.- kaysız 002/24, 002/53, 010/62,
285/27
ç.- up 002/35, 178/28, 234/16
ç.- ırmız 020/17, 178/30
çap - “vurmak, kılıç vurmak;
yağmalamak”, krş. *çav-*
ç.- arğa 004/43
ç.- ğan irdik 013/65
ç.- ğunlar 033/47
ç.- ğunları 033/45
ç.- ip 008/48, 008/53, 013/71
ç.- kunlarıñızğa 296/14
ç.- kınımız 002/38, 002/48
ç.- kınımıznı 002/52
ç.- kun 015/188, 015/206, 015/207,
015/72, 036/66, 036/77, 053/22,
062/19, 071/42, 071/44, 071/45,
090/11, 090/17, 090/20, 090/24,
090/25, 090/32, 090/40, 105/108,
105/42, 113/13, 121/22, 121/25,
121/26, 139/17, 194/52, 209/21,
209/24, 209/25, 296/10, 296/11,
296/12

ç.- kını 008/67, 121/26, 145/25
ç.- kınımız 008/65, 012/09, 012/103,
012/109, 012/115, 012/124,
012/23, 012/29, 012/50, 012/68,
012/86, 012/92, 013/10, 014/44,
015/44, 030/110, 030/31, 036/16,
105/102, 121/19, 121/20, 121/21,
139/09, 139/29, 160/48, 167/10,
178/12, 178/13, 187/14, 229/24,
253/11, 253/20
ç.- kınımız-nı 012/113, 013/12,
015/221, 036/79, 036/81, 253/54
ç.- kınımıznıñ 012/25
ç.- kınıñ 121/19
ç.- kınıñız 014/45, 015/204, 015/23
ç.- kınıñuz 139/09, 145/15, 216/08,
216/26, 216/50
ç.- kınıñuznı 216/12
ç.- kunlar 005/96, 014/37, 264/47
ç.- kunları 008/56, 008/57, 033/59
ç.- kunlarımız 033/55, 113/18, 285/06
ç.- kunlarımızdın 005/93
ç.- kunlarımızğa 113/26
ç.- kunlarımızğa 008/69, 014/47
ç.- kunlarımıznı 033/57
ç.- kunların 008/59
ç.- kunlarına 008/68, 033/61
ç.- kunlarını 033/52
ç.- kunlarıñız 014/36
ç.- kunlarıñıznı 014/39, 014/41,
014/47
ç.- kunlarıñuz 008/61
ç.- maķ 030/95
ç.- mas 008/46
ç.- masmız 005/70
ç.- may 005/15
ç.- salar 008/52
ç.- up 004/28, 004/46, 005/28, 005/91,
030/91, 030/92, 298/05
çapul - “vurulmak, yağmalanmak”, krş.
cavıl-
ç.- sa 030/95
çav - “vurmak, kılıç vurmak;
yağmalamak”, krş. *çap-*
ç.- up 274/67
çavla - “düşmanlık etmek; yağmalamak;
düşmanla savaşmak, saldırmak”,
krş. *cavla-, yağıla-*

ç.- *gan* 071/20
çek - “çekmek; katlanmak”
 ç.- *dik* 105/22
 ç.- *edir* 178/15
 ç.- *erler* 145/19
 ç.- *gen* 013/108
 ç.- *ip* 020/54
 ç.- *iyoruz* 178/22
 ç.- *megey irdiler* 145/27
 ç.- *meyeler* 160/32
 ç.- *mezlerdi* 178/16
 ç.- *üp* 071/22, 178/31, 178/33
çekil - “çekilmek, katlanılmak”
 ç.- *mezdir* 121/46
çentdir - “doğranmak, katledilmek”
 ç.- *miş* 203/23
çetkür - “ulaştırmak, yetiştirmek”
 ç.- *gey irdiñüz* 285/18
çevir - “sarmak”
 ç.- *e* 053/38
çıgar - “bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek”, krş. *çıkar*-
 ç.- *up* 269/40
çıgla - “ölçmek; Türk arşını ile ölçmek”
 ç.- *y* 020/04
çık - “çıkmak”
 ç.- *a* 167/17, 178/22
 ç.- *adırlar* 187/36
 ç.- *an* 105/30, 105/53, 145/29, 178/26, 194/36
 ç.- *arlar* 234/36
 ç.- *dı* 194/18, 194/43
 ç.- *dıgı* 178/46
 ç.- *dık* 290/29
 ç.- *dıklarında* 203/39
 ç.- *gan* 025/87, 071/53
 ç.- *gan* 015/175, 036/50, 105/95, 229/32, 234/30, 269/19
 ç.- *ıgday* 187/44
 ç.- *ip* 015/110
 ç.- *madan* 178/25
 ç.- *madı* 121/25
 ç.- *mağaysız* 015/49
 ç.- *may* 005/32, 005/75
 ç.- *mişdir* 290/27
 ç.- *salar* 187/37

ç.- *sun* 187/27
 ç.- *up* 030/90, 053/43, 105/33, 121/17, 145/16, 160/32, 160/33, 160/35, 178/14, 178/15, 178/17, 178/20, 178/21, 178/32, 187/36, 245/20
çıkar - “bir şeyi bir yerden dışarı ya da yukarı hareket ettirmek, çıkarmak, göndermek”, krş. *çıgar*-
 ç.- *dım* 020/22
 ç.- *dıñız* 121/46
 ç.- *duğ* 216/26
 ç.- *ğaysen* 005/60
 ç.- *ğaysız* 025/57
 ç.- *ganıñ* 194/40
 ç.- *gay* 020/35
 ç.- *ip* 020/15, 025/71, 105/48, 105/94, 139/13, 187/16
 ç.- *ır bolsañız* 004/51, 005/78
 ç.- *mağaysız* 025/57
 ç.- *mağay irdiñüz* 030/94
 ç.- *mağaysız* 010/39
 ç.- *mağ* 274/60, 274/62
 ç.- *mas* 004/48
 ç.- *may* 004/64, 005/75, 053/23
 ç.- *mayup* 121/09
 ç.- *sa* 160/42
 ç.- *up* 003/09, 004/36, 005/17, 005/51, 005/65, 005/93, 053/42, 062/13, 105/75, 121/08, 121/22, 167/17, 194/34, 253/41, 253/46
 ç.- *ur bolsalar* 004/41
 ç.- *urğa* 012/67
çıkart - “çıkartmak, göndertmek”
 ç.- *duğ* 036/27
 ç.- *mam* 025/71
çıkişdır - “bir şeyi gereken miktara ulaştırmak”
 ç.- *up* 003/08, 003/10
de - “demek, söylemek”, krş. *te* -, *ti* -, *di* -
d. - *digimizde* 036/32, 036/33
d. - *gen* 229/21, 229/34, 229/35, 269/30
d. - *p* 274/61
d. - *r* 036/52
d. - *rçağlı* 010/92, 013/35
d. - *rsiz* 036/30
d. - *yü* 002/05, 002/11, 002/18, 002/23, 002/27, 002/43, 002/47, 004/69,

036/44, 036/63, 113/31, 178/32,
178/45, 203/15, 203/19, 203/20,
203/24, 203/25, 203/31, 216/22,
290/17, 290/23, 290/28, 298/08,
298/15, 301/22
d.- yüp 121/11, 178/22, 194/17,
194/18, 216/06, 216/20, 229/17,
229/34, 234/11, 234/48
devşür- “toplamak, bir araya getirmek”
d.- ip 194/15
deyiş - “karşılıklı konuşmak”
d.- diler 036/37
di - “demek, söylemek”, krş. *te* -, *ti* -, *de* -
d.- diklerinde 187/40
d.- diler 036/42
d.- diler irse 004/33
d.- düğümüzçe 002/37
d.- geç 005/05, 285/03
d.- gen 012/27, 012/43, 020/17,
030/90, 071/54, 090/22, 105/104,
113/28
d.- geniñüz 062/21
d.- megey irdiñiz 012/70
d.- megeysiz 012/90, 194/29
d.- mek 187/41, 229/18, 238/17,
269/14
d.- mekde 178/27
d.- mekle 121/26
d.- mey 005/92, 005/95, 012/78,
012/81, 015/15
d.- meyüp 121/30, 187/31
d.- mişsiz 025/72, 139/16
d.- ñen irdik 013/67
d.- p 005/05, 005/40, 005/71, 008/18,
010/11, 010/83, 010/94, 012/08,
012/113, 012/125, 012/17, 012/18,
012/19, 012/40, 012/46, 012/49,
012/52, 012/91, 013/05, 013/111,
013/119, 013/12, 013/122,
013/131, 013/140, 013/141,
013/17, 013/33, 013/36, 013/39,
013/40, 013/42, 013/58, 013/66,
015/09, 015/105, 015/106,
015/122, 015/123, 015/125,
015/127, 015/128, 015/129,
015/150, 015/161, 015/187,
015/196, 015/205, 015/209,
015/219, 015/222, 015/34, 015/41,

015/43, 015/49, 015/53, 015/89,
020/09, 020/23, 025/12, 025/16,
025/38, 025/52, 025/53, 030/09,
030/109, 030/114, 030/34, 030/44,
030/51, 030/56, 030/59, 030/94,
036/10, 036/20, 036/26, 036/36,
036/38, 036/39, 036/41, 036/75,
036/87, 053/16, 053/31, 053/36,
053/37, 053/47, 053/51, 053/84,
062/08, 062/17, 062/20, 062/22,
062/26, 062/27, 062/31, 062/33,
062/35, 062/40, 066/08, 066/22,
071/07, 071/13, 071/18, 071/21,
071/27, 071/32, 071/35, 071/37,
071/38, 071/50, 071/53, 071/56,
090/08, 090/20, 090/24, 090/27,
090/28, 090/32, 090/34, 090/35,
090/41, 105/16, 105/22, 105/31,
121/10, 139/14, 139/18, 145/27,
152/05, 194/12, 194/51, 238/14,
238/16, 253/09, 264/11, 269/09,
269/47, 274/75, 274/77, 290/32,
293/08, 293/12
d.- pdir 036/32, 293/19
d.- psiz 015/109, 015/20, 015/201,
015/204, 015/212, 015/215,
015/23, 015/29, 015/33, 015/35,
015/38, 015/46, 015/50, 015/53,
015/55, 015/57, 015/59, 036/25,
036/27
d.- r 002/40
d.- rseñ 194/43
d.- rseñiz 002/42
d.- rseñüz 160/37, 187/27
d.- yü 105/110, 139/44, 160/12,
160/17
d.- yüp 274/66, 299/09
dile - “dilemek, istemek; dile getirmek”,
krş. *tile-*
d.- k 005/91
d.- rin 030/38
dinil - “söylenmek, denilmek”
d.- se 036/67, 036/74
dostlaş - “karşılıklı dost olmak”
d.- ip 015/161
dön - “dönmek, geri gelmek”
d.- diklerinde 203/32

döndür - “döndürmek, yönünü tersine çevirmek”
d.- dük 002/27
dur - “kalmak, durmak; kalkmak, beklemek”, krş. *tur* -, *tur* -
d.- mayup 121/45, 187/35
d.- mış 203/34
d.- urken 203/38
düş - “inmek, düşmek, dökülmek”, krş. *tüş* -, *tüş* -
d.- ecek 160/21
d.- en 203/44
d.- mişdir 203/37
eglen - “oyalanmak”
e.- üp 066/10
e.- mesi 298/22
eglendir - “oyalamak, meşgul etmek”, krş. *iglendir*-
e.- mey 053/73, 209/34
e.- meyesiz 066/22
e.- meyüp 002/50, 113/27, 203/53, 293/33, 299/15
eksit - “eksik etmek, eksiltmek, azaltmak”
e.- mey 010/27
endir - “indirmek”
e.- megey erdiñüz 216/32
er - “olmak”, krş. *ir*-, *i*-
e.- di 015/18, 209/29, 229/15, 229/42, 234/42, 238/14, 238/15, 238/16, 238/18, 253/34, 264/18, 274/61
e.- dik 216/12, 216/22, 229/30, 229/33, 238/22
e.- diler 015/156
e.- diniz 229/41
e.- diñiz 229/44
e.- diñüz 209/19, 209/26, 209/33, 209/35, 209/41, 209/42, 216/25, 216/30, 216/32, 216/40, 216/44, 216/47, 216/48, 216/51, 229/22, 229/26, 229/29, 229/31, 229/37, 229/46, 229/50, 234/25, 234/27, 234/32, 234/41, 234/45, 234/46, 234/49, 234/52, 234/55, 234/57, 253/24, 253/30, 253/31, 253/33, 253/34, 253/38, 253/39, 253/41, 253/42, 253/44, 253/45, 253/46, 253/50, 253/53, 253/55, 274/19,

274/22, 274/26, 274/30, 274/38, 274/39, 274/41, 274/43, 274/45, 274/46, 274/49, 274/53, 274/64, 274/78, 274/81
e.- se 209/18, 229/27, 229/44, 253/35, 269/12
eşit - “duymak, işitmek, dinlemek”, krş. *işit*-
e.- üp 002/47
et - “yapmak, etmek”, krş. *it*-
e.- digimizde 105/07
e.- dik 015/49
e.- emiz 105/99
e.- er 229/37, 238/21, 290/30
e.- erge 209/31, 234/46, 274/58, 290/14
e.- ermiz 209/27
e.- esiz 216/17
e.- gen 113/15, 187/17, 274/45, 274/63, 274/70
e.- genler-dir 274/77
e.- gey erdiñüz 209/18, 209/41
e.- medikçe 238/20
e.- mek 253/13
e.- mekdedir 274/58
e.- memesge 274/64
e.- mey 274/33
e.- mez 194/25
e.- señüz 152/13
e.- üp 198/08, 216/06, 216/31, 216/34, 229/09, 234/10, 234/27, 234/53, 238/10, 238/23, 253/39, 274/20, 274/46, 274/65, 274/68, 296/09
e.- üpdir 274/66
e.- üpsiz 209/12
etdir - “yaptırmak, ettirmek”, krş. *itdir*-
e.- megeysiz 025/58, 105/88
e.- mek 216/33
e.- meñüz 203/46
e.- mey 062/33
e.- meyesiz 025/91
etdiril - “yaptırılmak, ettirilmek”, krş. *itdiril*-
e.- dikde 301/17
eyle - “yapmak, etmek”, krş. *iyle*-
e.- di 008/12, 053/09, 121/37, 198/11
e.- di irse 053/11

e.- di ise 298/17
e.- digi 301/54
e.- digimizde 203/27
e.- diğîñiz 203/35, 203/47
e.- dik 010/88, 015/126, 015/220, 015/79, 053/67
e.- dikde 010/17, 203/19
e.- dikleri 298/18
e.- dim 053/77
e.- diñüz 203/15
e.- dügi 203/22
e.- dügimiz 025/82
e.- gen 002/25
e.- me 203/20
e.- mişdir 298/05
e.- mişlerdir 203/21
e.- mişsiz 203/44
e.- ye 194/50, 198/09
e.- yesiz 066/22
e.- yüp 002/14
hakaş - “ödeşmek, hesaplaşmak”
h.- dık 053/54
hazırla - “hazır hâle getirmek, hazırlamak”
h.- p 012/24
hırsızla - “hırsızlık yapmak, çalmak”
h.- p 015/113
horla - “kötü davranmak”
h.- salar 014/46
i -”olmak”, krş. er-, ir-
i.- di 002/26, 036/68, 062/32, 062/33, 062/39, 066/12, 121/40, 121/45, 139/36, 160/13, 216/48, 269/33, 290/16
i.- dik 025/83, 025/85, 025/86, 025/87, 194/13
i.- diler 025/41
i.- diñiz 299/16
i.- dügi 113/21, 178/27
i.- düñüz 002/35
i.- gen 015/113, 015/145
i.- gende 062/25
i.- gendir 013/80, 013/82, 013/83, 015/118, 015/119, 015/120, 015/121, 015/183, 015/184, 015/30, 015/31, 020/12, 020/18, 160/08
i.- gendirler 105/90

i.- gin 015/146, 015/42, 015/43
i.- ken 015/183, 036/40, 053/43, 178/31, 178/42, 178/47, 187/17, 194/17, 194/51, 203/21, 245/20, 290/22, 301/14
i.- mestür 013/103, 015/154, 015/69, 030/23, 036/60, 036/86
i.- miş 036/43, 071/56, 105/95, 160/34, 229/38, 274/62
i.- ñendir 198/16
i.- se 002/42, 066/12, 152/17, 160/29, 194/32, 293/25, 296/18, 298/17, 298/21
iç - “içmek”
i.- dik 015/131, 015/191, 030/20
i.- erge 012/118, 012/120
i.- ermiz 012/122, 013/57
i.- erñe 013/46
i.- gen irdik 013/40, 013/42, 013/66
i.- gey irdiñiz 012/18, 015/56
i.- ip 008/27, 015/73
i.- mege 194/37
i.- mek 008/24, 194/41
i.- üp 012/73, 013/125, 013/52, 036/84, 036/85, 062/29
iglendir - “oyalamak, meşgul etmek”, krş. *eglendir-*
i.- mey 245/31
il - “bağlamak, eklemek; asmak”
i.- üp 062/28
ile - “göndermek, yollamak, iletmek”
i.- p 013/82
imen - “utanmak, çekinmek”
i.- üp 229/18
in - “inmek, aşağıya doğru hareket etmek”
i.- üp 004/25
inan - “güvenmek, inanmak”
i.- ğan 013/13, 036/81
i.- ğan irdik 013/17
i.- ğay irdiñiz 015/212
i.- ğaysiz 012/122, 012/74, 013/126, 013/48
i.- ip 010/84
inandır - “inanmasını sağlamak, inandırmak”
i.- dım 020/45
i.- ğaysiz 020/16

i.- ırmız 012/120
incin - “incinmek, zarar görmek”
i.- mey 285/24
incit - “incitmek, kötü davranmak, zarar vermek”
i.- mağaylar 015/52
i.- meden 160/34, 178/17
i.- üp 005/34
i.- ür bolsalar 014/46
incitdir - “zarar verdirmek, incittirmek”
i.- megey erdiñüz 253/38
ir - “olmak”, krş. *er-*, *i-*
i.- di 002/11, 002/15, 002/21, 002/22, 002/23, 005/44, 005/84, 012/19, 012/28, 012/91, 013/83, 015/157, 015/175, 015/206, 015/207, 015/26, 015/32, 015/86, 025/46, 030/44, 030/50, 030/51, 030/53, 030/56, 030/57, 030/75, 030/81, 053/27, 053/31, 053/76, 062/21, 071/32, 071/45, 071/48, 071/60, 090/28, 105/100, 105/13, 105/16, 105/18, 105/26, 105/27, 105/53, 105/73, 105/92, 105/98, 121/08, 121/17, 121/25, 145/25, 187/22, 187/23, 269/29, 269/47, 290/32, 293/19, 293/30, 299/15, 299/21
i.- dik 012/25, 012/26, 012/37, 012/38, 012/39, 012/40, 013/09, 013/10, 013/12, 013/13, 013/17, 013/18, 013/37, 013/39, 013/40, 013/41, 013/42, 013/63, 013/64, 013/65, 013/66, 013/67, 015/114, 015/115, 015/127, 015/129, 015/130, 015/205, 015/51, 015/57, 015/78, 025/20, 025/53, 025/54, 025/67, 025/68, 025/82, 036/18, 036/21, 036/49, 053/19, 071/33, 090/12, 090/13, 090/19, 090/21, 090/23, 105/16, 105/17, 105/38, 152/17, 209/24, 216/13, 269/14, 299/14
i.- diler 004/18, 005/14, 005/16, 005/17, 005/20, 005/40, 012/40, 015/104, 015/163, 015/166, 015/167, 015/168, 015/169, 015/173, 015/32, 030/58, 105/68, 113/29, 145/27, 269/23

i.- diñiz 012/18, 012/63, 012/70, 015/103, 015/113, 015/165, 015/171, 015/173, 015/174, 015/178, 015/179, 015/182, 015/212, 015/213, 015/25, 015/33, 015/37, 015/55, 015/56, 015/59, 015/92, 030/36, 030/38, 036/79, 071/10, 071/20, 071/30, 071/31, 071/33, 071/38, 071/45, 071/47, 071/50, 071/52, 071/61, 071/63, 269/23, 269/37, 299/19
i.- diñüz 015/217, 030/107, 030/108, 030/109, 030/40, 030/42, 030/44, 030/46, 030/47, 030/50, 030/53, 030/54, 030/56, 030/78, 030/86, 030/94, 053/75, 062/17, 062/22, 062/31, 062/33, 062/34, 062/40, 090/20, 090/27, 090/28, 090/32, 090/33, 090/34, 090/35, 090/41, 105/12, 105/46, 105/49, 105/51, 105/52, 105/54, 105/59, 105/63, 105/67, 105/69, 105/72, 105/92, 105/96, 113/15, 113/17, 113/22, 113/23, 113/25, 113/27, 113/30, 113/31, 139/37, 139/47, 145/24, 145/31, 160/50, 167/19, 178/14, 178/39, 178/44, 178/47, 187/13, 187/16, 187/32, 198/15, 198/19, 198/22, 209/36, 245/20, 245/29, 245/32, 269/28, 269/32, 269/39, 269/40, 274/23, 274/33, 285/18
i.- dügi 015/162
i.- dügin 012/116, 013/48
i.- dük 245/16, 293/11
i.- mestür 012/71
i.- se 004/12, 004/33, 008/24, 012/46, 013/106, 013/92, 013/93, 015/110, 015/145, 015/43, 025/14, 025/16, 025/37, 025/43, 033/63, 036/15, 036/86, 053/11, 053/80, 209/39, 293/31
i.- sedin 008/66
i.- seler 015/144
i.- üp 285/08
i.- ür 036/81
iriş - “ulaşmak, erişmek”
i.- üp 194/52
iste - “istemek, arzu etmek, talep etmek”

i.- di 194/18
i.- diklerinde 015/65
i.- genimiz 216/30
i.- p 209/29
i.- rizki 036/73
i.- rler 036/71
i.- rseñüz 160/41
işit -, **-düp** “duymak, işitmek, dinlemek”,
 krş. *eşit-*
i.- dik 015/122, 015/123, 015/162
i.- genimiz 036/35
i.- ip 015/19, 015/47, 025/41
i.- medik 090/24
i.- seler 013/97
i.- üp 071/22, 245/24, 245/29
işle - “yapmak, çalışmak”
i.- yecekin 194/36
it -, **-der** “yapmak, etmek”, krş. *et-*
i.- digi 301/23
i.- digimiz 152/15
i.- digimizde 105/30, 167/08, 178/41, 187/19
i.- digimizden 160/23
i.- dik 008/76, 030/97
i.- dik irse 013/106
i.- dikde 187/39
i.- dikden 145/17
i.- dikdi 187/28
i.- dikleri 301/44
i.- diklerinde 301/34, 301/35
i.- diler 013/28, 053/44, 071/57, 105/23
i.- diler irse 012/46
i.- diñüz 053/34, 053/37
i.- düğim 036/51
i.- düğimiz 139/30, 145/23, 160/25
i.- düğimizde 121/10, 152/07
i.- düğiñiz 010/50
i.- düğiñizden 139/21
i.- dük 139/18
i.- dükde 139/38
i.- e 167/14
i.- eçek 121/34
i.- en 301/32, 301/45
i.- er 008/70, 071/52
i.- er ise 298/21
i.- erday 013/124, 013/49, 036/66
i.- erge 033/86

i.- erim 025/70, 178/32
i.- eriz 298/21
i.- erler 030/93, 030/95
i.- erlermi 053/36
i.- erler irdi 005/44
i.- ermiz 012/104, 012/74, 121/28
i.- erse 203/17
i.- erseñ 194/24
i.- erseñiz 121/35
i.- ersiz 178/21, 194/34
i.- erüñüzge 053/22
i.- esiz 010/34, 121/32, 160/51, 178/25, 178/36
i.- eyiñ 036/48
i.- eyoriz 066/17, 187/43
i.- eyorlar 187/39, 298/16
i.- eyüz 178/35
i.- er bolsañuz 010/80
i.- gen 004/24, 005/61, 005/64, 008/49, 010/37, 010/61, 010/64, 010/80, 010/90, 010/91, 012/22, 012/77, 013/40, 013/41, 015/175, 015/24, 015/42, 015/58, 015/78, 020/23, 020/27, 025/78, 030/111, 030/83, 036/52, 036/55, 105/94, 194/46, 198/18, 274/69
i.- gen bolsağ 012/76
i.- gen bolsañuz 010/41
i.- gen irdik 012/38, 013/13, 013/39, 015/51, 071/33
i.- gen irdiler 015/32
i.- gendin 264/35
i.- gendir 015/178, 015/179, 025/87
i.- genimiz 012/109
i.- genimizçe 013/107
i.- genmiz 053/81, 066/16, 071/51
i.- gey 010/54, 013/35
i.- gey irdik 015/57
i.- gey irdiler 015/166, 015/168, 015/173
i.- gey irdiñiz 015/178, 036/79
i.- gey irdiñüz 030/107, 090/32, 105/67
i.- geyle 004/36
i.- geysen 005/40, 005/60
i.- geysiz 010/74, 010/76, 010/86, 010/88, 012/103, 012/105, 013/101, 013/102, 013/105,

013/111, 013/112, 013/51, 013/60,
015/141, 015/180, 020/48, 020/69,
025/26, 030/105, 030/63, 030/68,
030/77, 053/70, 121/18
i.- igday 105/83
i.- iñüz 194/51
i.- ip 008/17, 015/69, 030/112, 030/91,
030/92, 030/93, 036/78, 105/105,
105/91
i.- ipsiz 013/85, 290/15
i.- medik 053/45
i.- mediñüz 066/19, 178/26
i.- medükmi 053/51
i.- megey 015/142
i.- megey bolsañuz 194/47
i.- megey irdiler 015/104
i.- megeysiz 010/43, 013/75
i.- mek 010/48, 010/65, 010/93,
105/74, 113/12, 139/46, 160/24,
160/27, 160/29, 178/26, 187/20,
198/17, 298/15, 301/43
i.- mekdir 105/74
i.- mekle 152/07, 301/26
i.- meleriçün 301/55
i.- memek 053/22, 160/23, 253/36
i.- memekdir 145/14
i.- memiz 152/07, 167/21
i.- mesge 014/09, 033/50, 033/67
i.- mesün 062/31
i.- mey 053/52, 053/70, 071/16,
071/27, 071/31, 194/31, 274/21
i.- meye 010/51, 187/40
i.- meyesiz 066/21
i.- meyüp 005/86, 105/66, 121/18,
160/13, 160/18, 160/22, 160/39,
160/40, 178/22, 178/26, 178/28,
187/43
i.- mez irdi 121/16
i.- mezizdir 187/44
i.- mezsiz 187/41
i.- miş 121/35, 160/19, 187/44
i.- mişdir 139/45
i.- mişidik 178/41
i.- mişizdir 036/70
i.- mişler 025/84
i.- mişler idi 160/13
i.- mişlerdir 178/34
i.- mişsiz 194/51

i.- üp 002/12, 002/13, 002/16, 002/27,
002/30, 004/55, 005/29, 005/72,
005/85, 010/15, 010/16, 010/23,
010/34, 010/37, 010/51, 010/63,
010/74, 012/106, 012/65, 012/68,
013/24, 013/65, 015/187, 020/67,
025/43, 025/72, 025/74, 025/88,
025/95, 053/08, 053/10, 053/23,
053/25, 053/28, 053/34, 053/45,
053/53, 053/58, 053/59, 053/66,
062/16, 062/24, 062/31, 066/16,
066/19, 071/15, 071/21, 071/35,
071/41, 105/09, 105/42, 105/46,
105/48, 105/62, 105/87, 113/28,
121/05, 121/22, 139/19, 139/24,
139/28, 139/29, 139/42, 139/47,
145/23, 145/33, 152/08, 152/14,
160/15, 160/17, 160/19, 160/27,
160/30, 160/31, 160/41, 160/46,
160/47, 160/48, 167/10, 167/14,
167/19, 178/25, 178/39, 178/43,
187/19, 187/27, 187/29, 187/33,
187/34, 187/39, 194/28, 194/29,
194/45, 194/54, 198/09, 203/12,
203/21, 209/09, 269/32, 290/23,
298/14, 298/19, 301/23
itdir - “yaptırmak, ettirmek”, krş. *etdir-*

i.- digimizde 285/08
i.- gey irdiñüz 139/37
i.- irge 290/18
i.- meden 301/46
i.- medik 105/32
i.- memeñüz 203/46
i.- mey 053/27, 105/71
i.- mezge 121/44
i.- miş idik 025/83
i.- üp 274/71
itdiril - “yaptırılmak, ettirilmek”, krş. *etdiril-*
i.- mişdir 187/21
itil - “edilmek”
i.- se 008/69
iyle - “yapmak, etmek”, krş. *eyle-*
i.- dik 053/47
izle - “takip etmek, iz sürmek; takibini
yapmak, talep etmek”
i.- megey 015/37

i. - *p* 014/30, 014/34
izlet - “takip ettirmek, izletmek, iz sürdürmek”
i. - *ip* 008/49, 008/54, 008/64
kaç - “kaçmak”
k. - *an* 008/66, 033/43, 033/54, 121/39
k. - *dılar* 013/21
k. - *gan* 015/144
k. - *ip* 012/32, 015/157
k. - *mışlar* 121/38
k. - *up* 010/18, 010/19, 010/51, 053/28, 053/45, 071/14, 071/21, 071/22, 105/83, 187/17
k. - *updır* 178/52
kaçır - “kaçırmak”
k. - *ip* 012/59
k. - *mağaysız* 010/60
k. - *up* 071/25
kal - “kalmak”
k. - *açak* 203/25
k. - *adır* 071/48, 090/17
k. - *adırlar* 090/18
k. - *adur* 013/35
k. - *an* 234/45
k. - *dı* 139/44, 234/42
k. - *dıgımızğa* 002/47
k. - *dık* 002/52, 015/108
k. - *gan* 002/31
k. - *gan irdik* 025/82
k. - *ganıda* 071/51
k. - *gan* 090/23, 209/23, 209/26, 216/27, 216/30, 229/40, 234/44, 274/50
k. - *ganda bolsa* 012/34
k. - *ganı* 012/49
k. - *gusı* 015/185
k. - *ip* 005/21
k. - *madı* 053/57
k. - *mağile* 139/45, 178/51
k. - *mak* 187/26
k. - *mağ* 274/39
k. - *mas* 290/20
k. - *masa* 025/69
k. - *mastur* 013/110, 013/60, 015/187
k. - *may* 004/19, 005/20, 015/28, 198/20
k. - *maz* 025/71, 025/89, 025/90

k. - *mış* 003/06, 121/32, 121/47, 203/23
k. - *mış bolsa* 003/08
k. - *mışdır* 121/13
k. - *mışdur* 003/07
k. - *up* 002/51, 105/64
k. - *updır* 229/48, 274/43
k. - *updırlar* 105/105
k. - *ur* 013/111, 013/59
kaldır - “1. Bulunduğu yerden almak, kaldırmak; toplamak; yok etmek; 2. Geciktirmek, kalmasına neden olmak”
k. - *asiz* 160/41
k. - *ip* 025/63, 025/69, 025/90
k. - *ipdırlar* 198/20
k. - *mağay* 290/32
k. - *mağay irdiñüz* 178/14
k. - *mağaysız* 015/187
k. - *may* 005/93, 012/89, 053/26, 229/43, 274/23
k. - *mış idik* 025/85
k. - *sa* 025/68
k. - *sañuz* 160/43
kapat - “hapsetmek”
k. - *dıkda* 160/14
karışdur - “karşı çıkmak, itiraz etmek”
k. - *ur bolsa* 071/16
katnat - “alıp vermek, değış tokuş etmek, karıştırmak”
k. - *ip* 015/159
kayt - “dönmek, döndürmek”
k. - *a* 004/47, 004/61, 005/17, 005/19, 053/34, 053/59, 053/63, 053/73, 053/84, 090/18
k. - *ar bolsalar* 033/47
k. - *duğda* 113/20
k. - *ğay irdiler* 113/29
k. - *mağ* 015/80
k. - *up* 105/103
kaytar - “döndürmek, geri çevirmek”
k. - *dıñuz* 216/49
k. - *ğay erdiñüz* 216/51
k. - *ip* 012/92, 015/87, 033/38, 033/43, 033/54, 105/48
k. - *ırğa* 216/26
k. - *mağ* 015/207, 299/16

k.- up 071/26, 071/42, 071/44, 090/13, 090/26, 105/76, 105/84, 178/12, 216/40, 234/49, 264/44

keç - “geçmek”, krş. *kiç*-
k.- di 002/47, 105/41, 234/39
k.- e 015/100, 121/29
k.- enlerde 298/12
k.- er 187/37
k.- gen 234/40, 253/23, 293/29
k.- gen erdiler 015/156
k.- mege 105/20
k.- mesi 121/30
k.- mey 005/49
k.- üp 005/50, 194/20, 290/21

keçikdir - “geciktirmek”
k.- mey 053/60

kel - “gelmek”, krş. *kil*-
k.- di 012/09, 194/16, 194/27
k.- diğîñiz 203/48
k.- diğîñüz 167/14
k.- dik 005/90
k.- dikde 178/51
k.- dikden 139/32, 160/16
k.- diki 036/72
k.- diler 012/29, 013/22, 036/72, 145/17
k.- diler irse 025/37
k.- dim 036/30
k.- dügi 105/12, 121/31, 145/10, 145/16, 145/23, 145/24, 145/29, 167/17, 238/13
k.- dügim 025/70
k.- dügin 139/36
k.- düginde 053/49
k.- e 013/136, 015/101, 015/217, 015/218, 015/84, 015/99, 020/66, 036/47, 145/32, 264/30, 264/33, 269/11, 269/18
k.- ecek 012/106, 012/38, 012/60, 013/45, 013/51, 025/67, 025/68, 290/21
k.- eçek 012/104, 012/121, 012/89, 178/14, 178/43, 187/15
k.- edir 013/69, 090/16, 194/28
k.- en 025/75, 036/75, 113/07, 121/08, 145/26, 160/10, 160/29, 167/17, 167/18, 178/21, 178/41, 178/42, 203/36

k.- enler 145/18
k.- enlerden 301/28
k.- gen 002/26, 008/20, 010/27, 010/85, 012/48, 012/80, 013/08, 013/11, 013/124, 013/139, 013/30, 036/21, 036/26, 036/28, 036/32, 036/54, 036/76, 053/26, 053/74, 053/82, 105/26, 105/27, 105/60, 105/93, 113/21, 121/36, 139/14, 139/30, 187/14, 187/29, 194/29, 194/38, 194/50, 198/19, 198/20, 209/13, 209/35, 216/25, 229/23, 229/42, 229/43, 234/55, 269/14, 269/30, 269/32, 269/38, 274/31, 274/33, 274/36, 274/38, 285/10, 293/29

k.- gen irdi 012/28
k.- gençe 269/18, 269/21, 274/72
k.- gende 012/118, 012/72, 012/74, 105/103, 121/09, 229/41, 245/23, 269/10
k.- gendir 121/30, 121/39
k.- genleri 015/208
k.- genlerinde 053/39
k.- genlerine 194/44
k.- genmiz 053/57
k.- gey irdi 012/91
k.- geyde 036/35, 036/38
k.- ginçe 012/44
k.- igi erdi 238/16
k.- ince 025/51, 025/88
k.- ip 005/14, 012/29, 013/26, 013/71, 015/112, 015/173, 015/185, 015/85, 025/18, 025/23
k.- medeyüz 298/10
k.- medi 036/37, 053/50, 090/24, 105/91, 139/37, 139/41, 187/29, 194/10, 203/28, 216/48, 293/30
k.- medik 013/140
k.- mege 139/47
k.- megey 010/78, 012/49, 036/38
k.- megiday 229/39
k.- mek 036/61, 105/58, 105/85, 160/50, 274/80, 299/13
k.- memek 002/31, 036/70, 299/17
k.- memekle 299/14
k.- mesiçün 209/18
k.- mesün 002/10, 013/50

k.- mey 012/26, 071/45, 090/23
k.- meyüp 002/08, 002/34, 139/45
k.- mez 178/46, 203/41
k.- mezden 298/08
k.- mezdir 274/70
k.- mezse 121/26, 121/27
k.- miş 036/69, 203/27, 203/35, 203/45, 229/08, 234/10, 264/09, 274/09
k.- mişdir 113/26, 145/13, 145/28, 203/41, 216/10
k.- mişler 036/69, 036/71
k.- mişler iken 178/42
k.- mişlerdir 066/10, 203/30
k.- ñen 013/19, 013/37, 015/107
k.- se 008/48, 178/15, 216/48
k.- seler 008/53, 008/67
k.- sin 216/22
k.- sün 013/138
k.- sünler 025/28, 298/07
k.- üp 002/05, 002/13, 002/16, 002/25, 004/52, 005/43, 005/49, 010/51, 010/67, 012/10, 013/21, 013/86, 030/13, 036/36, 036/39, 053/28, 053/39, 053/43, 066/11, 066/17, 071/50, 071/53, 090/15, 105/104, 105/19, 105/38, 113/06, 121/07, 121/25, 139/31, 139/40, 139/41, 145/11, 145/27, 152/16, 160/09, 160/33, 167/09, 167/19, 178/09, 178/16, 187/17, 187/36, 194/17, 203/27, 203/38, 209/14, 209/17, 216/17, 245/21, 253/14, 285/07, 293/10, 296/11, 298/04, 298/05, 298/11, 299/13, 301/29
k.- ür 008/68, 012/43, 145/17, 160/23
k.- ür bolsa 209/19
k.- ür iken 245/20
k.- ürdäy 216/35, 264/48
k.- ürdi 203/24
k.- ürge 105/51, 139/15, 139/17, 145/24, 145/26, 145/31, 178/44, 187/16, 187/32
bi-kušür k.- ürge 167/18
k.- ürine 012/25
k.- üriz 298/21
k.- ürken 203/26, 203/39
k.- ürse 203/50

kelin - “gelinmek”
k.- dügi 025/91
k.- medir 298/19
k.- ür 178/53
keltir - “getirmek”, krş. *keltür-, kiltür-, ketir-, ketür-*
k.- megey erdiñüz 234/49
keltür - “getirmek”, krş. *keltir-, kiltür-, ketir-, ketür-*
k.- gen 008/49, 269/30, 274/30
k.- gey erdiñüz 229/29, 229/46, 274/49, 274/53
k.- ip 030/14, 139/10, 139/24, 152/08
k.- irge 274/33
k.- mege 285/02, 285/27
k.- megeysiz 012/102, 012/55
k.- mek 274/49
k.- meñiz 285/14
k.- seler 008/63
k.- üp 010/59, 013/08, 105/20, 274/19, 285/08
kemit - “bıraktırmak, attırmak(?)”
k.- mey 036/49, 036/94
kes - “kesmek, bitirmek”
k.- genlerinçe 234/35
k.- ik 194/19
k.- mek 113/21
k.- üp 274/77
kesdir - “kestirmek, son verdirmek”
k.- megey irdiñüz 113/23
kesil - “kesilmek, sonlandırılmak”
k.- gen 216/21, 216/43
k.- geni 216/29
k.- igday 234/38
k.- meyüp 160/50
k.- üp 139/41, 209/30
ketir - “getirmek”, krş. *keltir-, keltür-, kiltür-, ketir-*
k.- üp 264/34
ketür - “getirmek”, krş. *keltir-, keltür-, kiltür-, ketir-*
k.- dik 194/38
k.- diler 015/124
k.- gen 178/50
k.- ip 187/18, 187/23
k.- irge 229/22
k.- irmiz 025/62
k.- mey 025/26

k. - *mez* 194/21
k. - *üp* 010/16, 053/29, 053/31, 053/41, 053/49, 053/77, 113/10, 121/12, 209/42, 238/13
keydir - “giydirmek”, krş. *keyür-*, *kiyür-*
k. - *üp* 139/24
keyür - “giydirmek”, krş. *kiyür-*, *keydir-*
k. - *üp* 198/10
kez - “gezmek”
k. - *gen* 299/20
k. - *üp* 010/46, 010/93
kıl - “yapmak, etmek”
k. - *a* 005/14, 010/23, 015/100, 030/109, 030/80, 036/76, 253/11
k. - *adılar* 013/71
k. - *alar imiş* 229/38
k. - *amiz* 004/35, 012/81, 015/169, 015/187, 062/40, 071/36, 105/100, 105/59, 178/42, 216/20, 253/50, 253/52, 264/22, 274/32, 274/80
k. - *ar bolsalar* 004/49, 004/66
k. - *ar bolsañuz* 238/23
k. - *arğa* 004/43
k. - *arlar* 005/53, 005/56, 234/36
k. - *armiz* 003/07, 004/13, 005/91, 229/30, 238/23
k. - *asiz* 216/15, 216/18
k. - *atur* 274/75
k. - *ayık* 036/50
k. - *dı* 012/113, 121/11
k. - *dı irse* 025/14, 025/42
k. - *dıgımız* 139/15, 209/22, 216/07
k. - *dıgımızdın* 010/12
k. - *dıgıñuza* 209/29
k. - *dık* 005/73, 013/105, 013/117, 013/46, 013/53, 013/54, 014/56, 014/57, 015/126, 015/128, 015/20, 015/211, 015/219, 015/40, 015/74, 015/75, 025/23, 030/21, 033/86, 105/46, 234/22
k. - *dık erse* 269/12
k. - *dıkdan* 002/12
k. - *dılar* 002/05, 013/87, 015/15, 015/85, 020/22, 025/77, 025/78, 062/26, 234/17
k. - *dılar irse* 008/24
k. - *dım* 005/73
k. - *dıñız irse* 209/39

k. - *dıñuz* 290/23, 290/33
k. - *dıñuzmı* 209/17
k. - *ğan* 025/15, 025/17
k. - *ğan irdik* 025/53
k. - *ğanımıznı* 071/52
k. - *ğanmız* 071/12, 071/18, 071/24
k. - *ğay* 071/66
k. - *ğay irdiñiz* 071/63
k. - *ğaysız* 002/36
k. - *ğaç* 253/09
k. - *ğaçdın* 245/28
k. - *ğan* 012/115, 015/13, 015/58, 015/62, 030/84, 036/55, 053/72, 105/91, 187/09, 216/09, 234/55, 238/21, 245/08
k. - *ğan erdik* 229/30
k. - *ğan irdik* 013/18, 015/130, 090/12, 209/23
k. - *ğanda* 293/13
k. - *ğandır* 209/10, 229/36
k. - *ğanımızça* 012/108, 030/30, 264/45
k. - *ğanımızda* 234/47
k. - *ğanımızdan* 269/27
k. - *ğanımızdın* 053/04, 290/09
k. - *ğanımıznı* 090/33, 234/53
k. - *ğanımıztur* 253/40
k. - *ğaniñiznı* 290/14
k. - *ğaniñuzça* 234/15
k. - *ğaniñuzdan* 020/13
k. - *ğanlar bolsalar* 025/30
k. - *ğanlarğa* 229/36
k. - *ğanmız* 053/80, 253/37
k. - *ğay* 010/87
k. - *ğay erdiniz* 229/41
k. - *ğay erdiñüz* 216/40, 234/41, 234/57, 253/50, 253/53, 274/26, 274/81
k. - *ğay irdiñiz* 015/113, 015/173, 015/174, 015/181, 030/36, 269/23
k. - *ğay irdiñüz* 062/33, 105/95
k. - *ğaymız* 014/29, 014/43
k. - *ğaysız* 012/113, 014/34, 015/106, 015/139, 015/140, 015/46, 020/37, 020/43, 020/67, 030/111, 030/34, 030/65, 036/78, 285/22, 290/19
k. - *ğuday* 234/29
k. - *ıgıñızdan* 290/18

ķ. - *ık* 229/38
ķ. - *ık iñendir* 198/16
ķ. - *ıknı* 121/16, 209/41
ķ. - *iñuz* 269/14
ķ. - *iñgız* 015/41
ķ. - *ıp* 005/41, 005/74, 005/99, 008/09, 008/21, 010/39, 012/07, 012/86, 013/05, 013/24, 013/104, 013/129, 013/131, 013/137, 013/22, 013/23, 013/65, 013/70, 013/71, 013/74, 015/08, 015/108, 015/176, 015/19, 015/196, 015/209, 015/69, 015/70, 015/90, 020/08, 020/12, 020/17, 020/27, 020/32, 020/39, 020/42, 020/43, 020/45, 020/69, 025/11, 025/13, 025/16, 025/17, 025/31, 025/53, 025/81, 030/103, 030/78, 036/14, 053/10, 234/53
ķ. - *madık* 015/96
ķ. - *madıñuz erse* 209/18
ķ. - *mağay erdiñüz* 234/27
ķ. - *mağay irdiñüz* 209/36
ķ. - *mağile* 105/42
ķ. - *mağuday* 216/21
ķ. - *maķ* 025/40, 139/12, 274/50, 274/56, 290/28
ķ. - *maķ irdik* 013/64
ķ. - *mamaķ* 274/63
ķ. - *mamaķa* 264/42, 264/49, 274/60
ķ. - *mas* 004/64, 005/75
ķ. - *masday* 013/57
ķ. - *masğa* 033/66
ķ. - *masımızğa* 274/26
ķ. - *maslardır* 020/55
ķ. - *maslarığa* 030/29
ķ. - *masmiz* 005/71, 234/59
ķ. - *may* 004/21, 004/61, 004/62, 005/15, 005/23, 005/61
ķ. - *mayaçağımız* 274/61
ķ. - *maymiz* 071/64
ķ. - *mış irdi* 002/11, 005/84
ķ. - *mış ise* 296/18
ķ. - *sañız* 015/143
ķ. - *sañuz* 274/55
ķ. - *up* 004/65, 010/11, 010/14, 010/23, 010/38, 010/45, 010/47, 010/50, 010/59, 010/64, 010/65, 010/91, 010/93, 012/36, 012/48, 012/58,

013/109, 013/117, 013/123, 013/135, 030/08, 036/09, 036/30, 036/56, 053/72, 053/78, 062/15, 062/18, 062/20, 062/29, 062/41, 071/32, 071/39, 071/44, 071/50, 090/27, 090/34, 090/40, 105/85, 113/10, 139/24, 178/10, 178/13, 187/09, 198/18, 209/19, 209/20, 209/25, 209/30, 209/40, 216/33, 216/41, 229/36, 234/20, 234/27, 238/11, 238/17, 245/25, 253/17, 253/21, 253/52, 264/17, 264/52, 269/43, 285/20, 285/24, 285/26, 290/16, 293/20, 293/21, 293/30, 293/32, 296/11
ķ. - *updır* 036/32
ķ. - *upsiz* 036/26, 071/29
ķ. - *ur* 013/99, 025/56, 030/30, 030/87
ķ. - *ur bolsalar* 264/51, 293/15
ķ. - *ur bolsañuz* 013/55
ķ. - *ur idüñüz* 002/35
ķ. - *urday* 010/44, 013/34, 013/50, 036/87
ķ. - *urğa* 071/52
ķ. - *urğa* 015/102, 030/15, 033/62, 033/66, 229/50, 264/44, 264/51
ķ. - *urlar* 010/58
ķ. - *urlar igendir* 015/120
ķ. - *urlarmı* 015/111
ķ. - *urmiz* 010/82, 010/86, 012/116, 012/131, 012/22, 012/58, 012/64, 012/69, 012/76, 012/88, 013/125, 013/56, 013/77, 015/171, 015/174, 015/43, 015/62, 015/91, 025/39, 030/61, 036/58
ķ. - *ursiz* 015/143, 274/75
ķıldır - “yaptırmak”
ķ. - *dım* 005/87
ķ. - *may* 005/66
ķ. - *up* 229/38
ķılm - “yapılmak, edilmek”
ķ. - *dı* 004/34, 209/32
ķ. - *dı erse* 229/27, 229/44
ķ. - *ğan irdi* 071/48
ķ. - *ğan* 229/28, 234/13, 234/21, 234/26, 234/28, 234/48, 274/19, 274/76, 290/25
ķ. - *ğan irdi* 053/27

k. - gança 234/40, 234/46
k. - gandır 053/62, 198/21, 229/49, 234/38, 234/41, 274/15
k. - gay 245/13
k. - mağ 025/52, 274/52
k. - maydır 015/102
k. - mışdır 198/14, 216/24
k. - up 209/13, 229/26
kır - “yok etmek, katletmek”
k. - dılar 013/22
k. - gaysiz 013/35
k. - ip 012/31
k. - up 005/89
kırıl - “yok olmak, katledilmek”
k. - up 105/35, 178/20, 194/39, 274/56
kışla - “kışı geçirmek, kışlamak”
k. - p 090/18
k. - vı 005/30
k. - y 010/46, 010/93
kiç - “geçmek”, krş. *keç-*
k. - en 025/39
k. - gen 071/34
k. - gendin 005/50
k. - ip 010/21, 012/34, 013/22, 025/21
kiçir - “geçirmek”
k. - üp 010/48, 013/24
kil - “gelmek”, krş. *kel-*
k. - diler 015/122, 015/210, 020/30
k. - diñiz 015/88
k. - e 030/42, 030/43, 030/47, 030/52, 030/54, 030/57, 253/27
k. - geç 015/11
k. - geli 015/203
k. - gen 004/62, 005/93, 013/118, 015/188, 015/197, 025/54, 025/77, 030/109, 030/14, 030/79
k. - gen igendir 020/18
k. - gende 002/10, 030/44
k. - geni 015/206
k. - gey irdi 030/50, 030/53, 030/56
k. - geyler 004/54
k. - gince 005/10
k. - ip 005/34, 005/50, 015/118, 020/19
k. - mes 013/17
k. - mes irdi 015/206
k. - mey 005/49
k. - ñen 015/25, 015/82, 015/87
k. - ñende 015/12

k. - ñendir 015/83
k. - ñenimizde 015/66
k. - se 015/207, 020/69
k. - seler 014/29, 014/33, 015/200
k. - üp 004/21, 004/32, 071/45
k. - ür bolsalar 004/18
k. - ür irdiler 004/18
k. - ürde 005/102
k. - ürge 015/67, 030/81, 033/38, 033/43, 033/54
k. - ürmiz 004/47
k. - ürmüz 005/80
k. - ürne 015/11
kiliş - “bir araya gelmek, birbirine doğru gelmek”
k. - gen igendir 015/183
kiltür - “getirmek”, krş. *keltir-, keltür-, ketir-, ketür-*
k. - gen 004/47, 033/38
k. - genlerinğe 005/29
k. - geysiz 030/103
k. - ip 020/37, 030/107
k. - megey 015/138
k. - megeysiz 020/36, 025/81
k. - meñeysiz 015/34
k. - mesün 013/11
k. - mey 015/181, 015/91, 071/29
k. - seler 005/17, 014/43, 033/37, 033/42, 033/53
k. - üp 005/89, 013/109
k. - ür bolsalar 004/46, 005/79
kir - “girmek, dahil olmak”
k. - dikleri 121/08
k. - gende 015/215
k. - geni 062/51
kit -, -der “gitmek”
k. - dikde 010/19, 139/41
k. - diler 002/17, 015/87
k. - edürler 071/26
k. - enler 301/29
k. - er 015/188, 203/25
k. - erler 105/35
k. - erlirmü igen 015/113
k. - erñe 015/67
k. - gen 071/15, 121/24, 152/16, 274/43
k. - gen irdi 121/25
k. - gendir 013/25, 015/164, 071/23

k.- ip 015/118, 015/159
k.- megenleri 005/31
k.- mek 105/64, 264/18
k.- mes igendir 013/80
k.- mey 290/28
k.- meye 194/39
k.- miş 003/06
k.- mişler 298/14
k.- mişlerdir 121/42, 178/20
k.- sün 004/53
k.- üp 113/20, 121/41
kiter - “gidermek, uzaklaştırmak”
k.- geysiz 015/109
kiy - “giymek”
k.- eçek 121/14
k.- iş 030/38, 030/73
k.- mek 121/14, 121/34
kiyür - “giydirmek”, krş. *keyür-, keydir-*
k.- üp 008/05
ko - “koymak, bırakmak”
k.- dıgımıza 025/80
k.- maķ 178/47
k.- may 005/60
k.- mışlar 178/45
kon - “inmek, konmak; yerleşmek”
k.- up 160/08, 245/21
konıl - “konulmak, yerleştirilmek”, krş. *konul-*
k.- masına 301/57
konukla - “ağırlamak, misafir etmek”
k.- dık 053/53
konul - “konulmak, yerleştirilmek”, krş. *konıl-*
k.- mamış irdi 002/15
kork - “korkmak, çekinmek”
k.- armiz 012/45
k.- ı 013/97
k.- ip 015/158
k.- ısından 178/51
k.- ız 030/81
k.- may 004/53
korkıt - “korkutmak”
k.- ip 015/48
koş - “birleştirmek, yan yana getirmek; görevlendirmek”
k.- ip 012/37, 013/130, 015/198, 015/214
k.- kay irdiñüz 015/217

k.- up 002/38, 005/39, 053/73, 105/108, 139/09, 139/27, 139/31, 145/20, 167/18, 187/14, 194/30, 194/53, 209/21, 216/07, 216/35, 238/09, 238/13, 245/19, 269/15, 293/34
koşdır - “birleştirmek, yan yana getirmek”
k.- ip 145/24
koy - “koymak, yerleştirmek”
k.- dık 014/58
k.- ğan 005/88
k.- may 004/41
k.- u 033/60
k.- up 005/40, 036/65
koydır - “bıraktırmak”
k.- up 229/40
köçir - “göç ettirmek”
k.- ip 025/62
könder - “yönlendirmek, göndermek; doğrultmak, düzeltmek”, krş. *köndür-*
k.- di 194/35, 194/36
k.- digimiz 194/11
k.- diğîñiz 203/14
k.- diğîñüz 152/10, 152/12
k.- dık 187/14, 194/38, 194/53, 194/55, 269/34
k.- diler 160/17
k.- diñüz 139/43
k.- düğîñiz 298/04
k.- dük 194/19
k.- esiz 025/27, 025/92, 121/23, 187/28, 194/48, 194/53, 203/53
k.- gen irdik 269/14
k.- gey erdiñiz 229/43
k.- gey erdiñüz 216/29, 216/44, 216/47, 216/48
k.- gey irdiler 269/23
k.- gey irdiñüz 105/69, 178/47, 269/28
k.- geysiz 160/30
k.- ip 010/60, 025/22, 025/74, 152/11, 152/12
k.- ipsiz 013/85
k.- irge 216/30
k.- iyorlar 298/12
k.- mede 298/10
k.- memeye 203/17
k.- memişsiz 203/38

<i>k. - memizni</i> 290/15	könen - “memnun olmak, tatmin olmak”
<i>k. - meyince</i> 203/28	<i>k. - ip</i> 005/103
<i>k. - mezseñüz</i> 187/26	kör - “bakmak, görmek”
<i>k. - miş</i> 203/34	<i>k. - dik</i> 015/40, 036/19
<i>k. - miş idik</i> 025/86, 194/12	<i>k. - diler</i> 005/58, 015/197
<i>k. - mişdir</i> 025/63	<i>k. - e</i> 010/86, 015/185, 105/76, 139/14,
<i>k. - mişidik</i> 194/09	145/26, 216/41, 301/48
<i>k. - mişler</i> 203/32	<i>k. - erñe</i> 015/12
<i>k. - mişsiz</i> 025/73, 194/14, 203/34	<i>k. - genimiz</i> 036/35
<i>k. - mişüzdir</i> 036/66, 066/14	<i>k. - genlerinçe</i> 293/11
<i>k. - üp</i> 002/10, 005/83, 066/21, 105/76,	<i>k. - ince</i> 005/73
160/42, 167/16, 187/25, 194/15,	<i>k. - ip</i> 025/78
194/30, 203/17, 203/18, 203/19,	<i>k. - ir</i> 290/29
203/46	<i>k. - medi</i> 194/37
könderil - “gönderilmek, sevk edilmek”,	<i>k. - mek</i> 274/34
krş. <i>köndüril-</i>	<i>k. - mey</i> 004/18, 005/13, 005/56,
<i>k. - di</i> 194/23	005/86
<i>k. - dikde</i> 301/55	<i>k. - mezdir</i> 160/22
<i>k. - e</i> 160/29	<i>k. - ñey irdik</i> 015/114
<i>k. - eceginde</i> 301/49	<i>k. - üp</i> 004/33, 004/67, 005/73, 020/26,
<i>k. - en</i> 160/49, 229/11	105/32, 139/42, 203/54, 216/17,
<i>k. - gen</i> 030/37, 036/67, 105/102,	216/22, 216/35, 245/25, 293/23
139/29, 160/28, 167/15, 229/14,	<i>k. - ürge</i> 139/11, 145/11
229/47, 234/38, 285/07	körgez - “göstermek”, krş. <i>körkiz-</i>
<i>k. - gendir</i> 105/57, 121/19	<i>k. - genleri</i> 004/27
<i>k. - genin</i> 145/16	köril - “görölmek, dikkate alınmak”
<i>k. - mek</i> 105/42, 301/64	<i>k. - mekle</i> 293/21
<i>k. - mey</i> 229/40	<i>k. - ür</i> 203/45
<i>k. - mişdir</i> 113/13, 121/19, 139/26,	körkiz - “göstermek”, krş. <i>körgez-</i>
139/28, 145/22, 152/09, 160/48,	<i>k. - geysiz</i> 012/115
167/13, 203/48, 229/24, 285/16	<i>k. - ip</i> 012/124
<i>k. - sün</i> 121/26	<i>k. - mey</i> 012/116
<i>k. - üp</i> 145/21	körset - “göstermek”
köndür - “yönlendirmek, göndermek;	<i>k. - üpmiz</i> 216/50
doğrultmak, düzeltmek”, krş.	körün - “görünmek, görünür olmak”
<i>könder-</i>	<i>k. - mey</i> 071/22
<i>k. - iñ</i> 194/26	<i>k. - meydır</i> 013/72
<i>k. - ip</i> 194/14	körüştür - “görüştürmek”
<i>k. - mişsiz</i> 194/11	<i>k. - üp</i> 216/51
<i>k. - sünler</i> 298/07	köster - “göstermek”
<i>k. - üp</i> 036/27	<i>k. - meyüp</i> 274/79
köndüril - “gönderilmek, sevk edilmek”,	kötür - “götürmek”
krş. <i>könderil-</i>	<i>k. - ip</i> 121/37
<i>k. - eçek</i> 121/20	<i>k. - mişler</i> 298/13
<i>k. - gen</i> 121/07	<i>k. - üp</i> 121/42
<i>k. - mek</i> 229/23	kötürt -, - düp “götürölmesini sağlamak,
<i>k. - mezdir</i> 121/43	götürtmek”
<i>k. - ür</i> 121/20	<i>k. - üp</i> 121/38

kötüril - “götürülmek”

k.- üp 121/41

közleşdür - “yüz yüze getirmek, görüştürmek”

k.- ip 003/11

k.- üp 003/10

kurtar - “kurtarmak, korumak”, krş. *kutkar-*

k.- up 194/20

kurtıl - “kurtarılmak, kurtulmak”

k.- dı 194/39

k.- maķ 178/52

k.- up 245/23

kutkar - “kurtarmak, korumak”, krş. *kurtar-*

k.- ip 015/157

mühürle - “mühür basmak; kapatmak, belirlemek”

m.- p 033/75

oğurlan - “çalınmak”

o.- up 178/48

oķsa - “benzemek, yakışmak”

o.- masdır 062/30

o.- r 229/38

o.- r irdi 299/15

o.- vlı 229/18

o.- vsız 105/106, 105/109, 113/21, 178/27, 194/13, 198/16

okıt -, -dup “okutmak”, krş. *okut-*

o.- up 105/109, 139/11, 145/11, 167/13

okut - “okutmak”, krş. *okıt-*

o.- up 198/14, 209/33, 216/25, 229/12, 229/25, 234/25, 245/29, 269/36, 274/18

ol - “olmak”, krş. *bol-*

o.- a 025/84, 036/64, 113/26, 121/31, 145/13, 145/28, 178/46, 178/53, 203/15, 203/30, 203/41, 203/45, 229/08, 234/09, 264/09, 269/32, 274/09, 293/21, 301/36

o.- acaķ 145/28

o.- açak 160/26

o.- ada 121/33

o.- alar 036/74

o.- alım 121/35

o.- amayup 010/18

o.- an 004/15, 004/20, 004/23, 004/25, 004/26, 004/29, 004/35, 004/38, 004/56, 005/30, 005/54, 005/81, 025/51, 025/59, 025/64, 025/79, 025/80, 025/92, 025/93, 105/73, 121/41, 139/25, 139/35, 145/05, 145/13, 145/28, 152/07, 152/20, 152/21, 160/22, 160/34, 160/36, 160/37, 167/04, 167/08, 167/18, 167/19, 178/17, 178/35, 203/31, 203/32, 245/11, 253/27, 298/03, 298/16, 301/08, 301/12, 301/20, 301/28, 301/35, 301/52, 301/58, 301/59

o.- asız 025/60, 066/07

o.- ayık 194/25

o.- dı 036/40, 121/07, 121/38, 298/04

o.- dıgun 121/15

o.- dıķda 005/90, 152/10, 160/10, 160/18, 167/13, 178/50, 203/40, 203/47, 298/15, 301/19

o.- dıķdan 139/42, 145/12, 160/11, 160/35, 178/29

o.- dıķdın 025/53

o.- dım 025/26

o.- dır 003/03, 005/06, 012/08, 013/06, 015/10, 020/10, 030/10, 036/10, 062/09, 071/08, 090/09, 105/05, 139/08, 269/10

o.- dırki 010/12

o.- dıysa 203/16

o.- duđıķün 025/86

o.- duğı 178/29, 187/25, 298/14, 301/19, 301/38, 301/59

o.- duğımız 194/27

o.- duğımızda 160/25

o.- duğın 178/33

o.- duğına 105/107

o.- duğında 301/21

o.- duķda 004/19, 113/13

o.- duķdan 187/25

o.- duķların 139/27

o.- duñ 194/16

o.- dur 008/18, 025/12, 053/17, 113/06

o.- durki 121/06

o.- ğan 005/51

o.- ğanlar 005/46

o.- ğaysız 025/38

o.- ğan 015/213
o.- ğanına 194/44
o.- ı 066/10, 113/21, 167/18
o.- inça 178/36, 178/39
o.- ip 025/49
o.- madı 121/15
o.- madın 160/21
o.- maduğun 121/16
o.- mağın 194/52
o.- mağıñızğa 194/34
o.- mağıle 301/29, 301/40, 301/44, 301/48, 301/58
o.- maķ 020/57, 025/48, 025/49, 105/62, 160/40, 160/44, 178/28, 178/33, 203/40, 301/65
o.- maķdan 121/33, 152/19
o.- maķnı 020/26
o.- mamaķ 053/59, 121/33, 187/34
o.- mamaları 301/69
o.- mamış 036/71
o.- mamız 167/09
o.- ması 203/49
o.- masıçün 113/25
o.- masın 004/33
o.- masına 152/19, 160/51, 194/16
o.- mastur 145/15, 152/14
o.- may 004/50, 005/78
o.- maya 020/56, 020/57, 025/48
o.- mayup 071/32, 121/32, 187/20
o.- maz 025/33, 025/94, 066/19, 160/38, 194/13
o.- mazdan 160/30
o.- mazdır 025/34, 025/65, 145/32, 152/18, 178/38, 187/20, 298/07
o.- mazsa 121/35
o.- mış 066/18, 160/26, 160/42, 187/42, 203/45, 293/28
o.- mışdır 139/22, 145/12, 187/25, 203/14, 203/16, 216/09
o.- mışsız 203/18
o.- sa 020/42, 194/13
o.- sañuz 167/20, 194/25
o.- sañğ 194/46
o.- sun 203/04, 203/05, 203/06, 245/03, 298/08
o.- up 004/56, 005/45, 010/17, 013/27, 020/29, 020/55, 025/21, 025/46, 025/85, 025/93, 025/95, 066/12,

105/27, 105/34, 113/06, 121/12, 121/14, 139/10, 139/21, 139/22, 139/25, 145/14, 145/31, 160/09, 160/10, 160/15, 160/39, 167/08, 167/17, 178/50, 178/51, 194/46, 203/14, 203/25, 203/26, 203/27, 203/39, 203/50, 301/17, 301/20, 301/29, 301/35, 301/60
o.- ur 121/13, 121/32, 121/47, 160/42, 178/21, 178/23, 178/49, 187/37, 187/42, 194/48, 298/03, 301/57, 301/68
o.- urdıñuz 160/20
o.- urğa 004/29
o.- urı 152/20
o.- urlar 005/50
o.- urmı 036/70, 160/37, 187/40, 203/28
o.- urmız 194/47
o.- ursa 178/24, 178/46, 178/52, 187/20, 194/48, 203/45
o.- ursak 025/88
o.- ursız 121/36, 187/45
olın - “olunmak”, krş. *bolın-*, *olun-*
o.- acağı 301/62, 301/67
o.- acağına 301/46
o.- acağında 301/27, 301/41
o.- an 025/49, 298/15, 301/15, 301/26, 301/31, 301/39
o.- dı 062/52, 301/71
o.- dığı 301/64
o.- dığına 301/22
o.- dıķda 010/15, 139/43, 145/10, 160/11, 301/23
o.- dıķdan 298/18, 301/10
o.- duğı 301/53
o.- ğan 005/43
o.- ğança 053/48
o.- inca 025/80
o.- maduğı 301/57
o.- mağıle 301/32, 301/34
o.- maķ 145/34, 152/16, 301/56
o.- maķdır 152/22
o.- mamaķ 160/35, 203/23, 301/29, 301/31
o.- maması 301/34
o.- mas 005/76
o.- ması 301/44

o.- masını 301/26
o.- maya 160/36, 160/37, 203/54, 203/55, 301/27, 301/33, 301/42, 301/49
o.- mayacağı 301/36, 301/58
o.- mayacağına 301/33
o.- mayup 178/24, 301/21, 301/46
o.- mazmıdır 152/17
o.- mış 203/15, 203/17, 203/40
o.- mışdır 005/31, 025/64, 178/29, 203/52, 301/66
o.- mışidi 203/31
o.- mışiken 203/23
o.- mışlardır 004/30
o.- up 105/57, 139/23, 160/48, 167/12, 203/48, 203/50, 229/24, 229/48, 293/23, 298/09, 301/13, 301/22, 301/25, 301/45
o.- ur 005/39, 203/26, 203/44, 203/46, 203/56
o.- urdı 203/24
o.- ursa 203/43
oltur - “oturmak, yerleşmek”, krş. *otur-*
o.- dık 013/26
o.- ğan 105/21
o.- up 010/58
olun - “olunmak”, krş. *bolın-, olın-*
o.- maķ 033/79
o.- up 036/61
o.- ur 053/07
o.- ursa 033/79
otur - “oturmak, yerleşmek”, krş. *oltur-*
o.- ğanda 245/21
oz - “geride bırakmak, geçmek, kaçmak”
o.- ğan 071/19
o.- ğan 274/13, 274/26, 296/10
o.- up idi 002/26
ozdur - “geçirmek, kaçırmak”, krş. *ozdur-*
o.- ip 145/17
o.- mayup 145/25
o.- ur 008/60
ozdur - “geçirmek, kaçırmak”, krş. *ozdur-*
o.- may 036/81
öl - “ölmek”
ö.- gen 005/48
ö.- gendin 005/20, 005/42
ö.- gendir 229/35
ö.- memiş iken 178/47

ö.- üm 015/48, 025/84, 071/22, 105/84, 187/21, 264/43, 264/51, 274/46, 274/52
öldür - “öldürmek”, krş. *öldür-, öltür-*
ö.- üp 005/89, 298/12
öldür - “öldürmek”, krş. *öldür-, öltür-*
ö.- dük 298/17
ö.- ip 187/18
ö.- üp 274/66
öltür - “öldürmek”, krş. *öldür-, öldür-*
ö.- ip 274/68
ö.- mek 071/24
ö.- üp 053/30, 053/59, 071/16, 071/23, 245/23, 274/69
ö.- ür 008/48, 008/53, 008/64
örte - “yakmak, ateşe vermek”
ö.- ngen 015/27
ö.- p 013/21, 015/65
öt - “geçmek”
ö.- e 008/58, 194/36
ö.- eden 301/20
ö.- gen 008/22, 015/115, 036/50, 053/24, 053/50, 105/102, 105/12, 105/50, 105/65, 139/30, 139/36, 139/43, 145/23, 145/24, 145/29, 152/10, 152/12, 160/28, 167/14, 167/17, 198/19, 269/10, 269/31
ö.- mestür 013/58
ö.- üp 105/37, 229/20
ö.- üri 203/41
ötder - “geçirmek”, krş. *ötgür-, ötker-*
ö.- gende 121/12
ötgür - “geçirmek”, krş. *ötder-, ötker-*
ö.- meye 113/30
ö.- üp 113/28
ötile - “arz etmek, sunmak, vermek”
ö. 062/25
ötker - “geçirmek”, krş. *ötder-, ötgür-*
ö.- gende 105/21
ö.- ip 178/10
şal - “bırakmak, salıvermek, göndermek”
ş.- dık 030/85
ş.- duk 008/80
ş.- mağaysız 020/16
ş.- maķ 015/65
ş.- up 234/54, 274/48

şaldır - “salıverdirmek, bıraktırmak”, krş.
şaldur-
s. - madık 015/66
s. - up 005/87
şaldur - “salıverdirmek, bıraktırmak”,
krş. *şaldır-*
s. - up 053/40
şat - “satmak”
s. - arlar irdi 187/23
s. - un 004/52, 005/18
s. - up 005/18, 187/25
şayla - “hatırını saymak; saygı göstermek,
hürmet etmek; hesaba katmak”
s. - ğay irdiñiz 012/70
s. - p 008/10, 012/47, 012/63, 012/88,
013/08, 015/107, 015/211, 015/28,
015/45, 015/82, 020/66, 030/75,
030/77, 053/78, 113/22
s. - psiz 015/221
sevin - “sevinmek, neşelenmek”, krş.
söyün-
s. - dük 002/48
s. - üp 002/05
şıĝın - “sıĝınmak, güvenmek”
s. - up 194/27, 194/49
sor - “sormak”, krş. *şor-*
s. - ar bolsañız 005/06
s. - arday 020/47
s. - ay 015/203
s. - dık 013/131
s. - masĝa 033/79
şor - “sormak”, krş. *sor-*
s. - ar 005/100
s. - ay 090/22
s. - dılar 015/124
s. - ĝanımızdın 005/05, 025/12,
071/07, 113/05
s. - ĝanımızda 053/51
s. - ĝanımızdan 008/18, 012/08,
013/06, 020/09, 105/05, 121/05,
139/08, 160/05, 178/08, 187/08,
238/08, 264/11
s. - ĝanımızdın 015/09, 053/17,
062/09, 090/08, 145/08, 152/06,
167/07, 194/08, 198/08, 203/13,
209/08, 216/06, 229/09, 234/11,
253/09, 269/09, 274/10, 293/08,
296/09, 299/09

s. - up 002/43, 198/21
sora - “sormak”, krş. *şora-*
s. - p 014/30, 014/34
şora - “sormak”, krş. *sora-*
s. - p 030/09, 036/10
şorat - “soruşturmak, sordurmak”
s. - dık 015/39
s. - ip 008/64
soyurĝa - “merhamet etmek, ihsanda
bulunmak”
s. - l 269/42
s. - p 015/179
s. - v 245/24
söy - “sevmek, hoşuna gitmek”
s. - ermiz 293/28
s. - gen 274/57
s. - genimiz 216/39
s. - mez 194/21
söyle - “konuşmak, demek, söylemek”
s. - digi 187/19
s. - dik 013/109
s. - diler 015/209
s. - gen 010/34, 012/12
s. - gen bolsa 013/31
s. - gen bolsañız 010/40
s. - mek 194/32
s. - mey 015/38, 015/90
s. - meye 121/40
s. - mişler 025/84
s. - p 013/09, 013/88, 036/18, 062/12
s. - r 013/47, 036/78
s. - rday 020/46
s. - rge 013/105, 013/53, 015/207,
036/78
söyleş - “karşılıklı konuşmak, anlaşmak,
sözleşmek”
s. - dik 013/30, 025/15, 025/16
s. - dim 020/19
s. - edirler 071/55
s. - gen 030/36, 253/15, 253/16,
253/23, 264/16, 264/17, 293/10
s. - gende 013/37
s. - genlerinçe 234/36
s. - ip 013/62, 033/72, 216/11
s. - ir 234/38
s. - irge 234/38
s. - megey irdiler 030/58
s. - mek 002/52, 053/81, 209/09

s.- meklik 245/25
s.- mesini 209/11
s.- seler 234/35
s.- üp 033/74, 053/18, 053/72, 053/83, 071/62, 209/15, 216/16, 216/28, 234/35, 253/15, 264/16, 264/19, 296/17
s.- ür 194/42
s.- ürge 209/13
s.- ürini 293/23
söyleşdir - “iki kişiyi konuşturmak”
s.- diler 025/75
söylet - “söyletmek, konuşturmak”
s.- düğümüzde 053/41
s.- gen irdik 012/39
s.- miş irdik 152/17
söyün - “sevinmek, neşelenmek”, krş.
sevin-
s.- üp 005/102
sür - “kovmak, uzaklaştırmak”
s.- erga 264/43
s.- mişlerdir 066/18
s.- se 025/69
s.- üp 004/22, 004/36, 053/29
tahtur - “taktırmak, ilişirtmek”, *tahtur-*
tahtur-
t.- duğ 033/89
tahtur - “taktırmak, ilişirtmek”, *tahtur-*
tahtur-
t.- ip 105/43
t.- up 105/10
tahtur - “taktırmak, ilişirtmek”, *tahtur-*
tahtur-
t.- up 113/08, 234/21
tala - “talan etmek, zarar vermek”, krş.
tala-
t.- dılar 015/123
t.- ganları 015/65
t.- mağaylar 015/52
t.- mağ 071/25
t.- mas 008/60
t.- maska 014/40
t.- p 015/110, 030/92
t.- salar 008/63, 014/43, 033/53
t.- ş 015/151, 030/44
tahtur - “talan etmek, zarar vermek”, krş.
tala-
t.- p 053/46

tahtur - “şaşırmak, merak etmek”
t.- ip 015/33
tap - “bulmak; karşılaşmak, buluşmak”,
krş. *tap-*
t.- ip 025/79
t.- mazlar 194/41
tap - “bulmak; karşılaşmak, buluşmak”,
krş. *tap-*
t.- madık 053/37
tapdır - “buldurmak”, krş. *taptur-*
t.- ip 105/107, 178/53
tapıl - “1. Bulunmak, temin edilmek 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak”,
krş. *tapıl-, tapul-*
t.- dığına 139/14
t.- gaysiz 010/92
t.- madı 105/24
t.- madığaday 113/16
t.- mağa 285/22
t.- up 036/92
t.- urmiz 187/12
t.- urşañuz 036/63
tapıl - “1. Bulunmak, temin edilmek 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak”, krş.
tapıl-, tapul-
t.- gay erdiñüz 253/39
t.- gaysiz 053/79
t.- up 053/63, 053/69
tapşur - “buluşturmak, bir araya getirmek”
t.- duğ 253/18
taptur - “buldurmak”, krş. *taptur-*
t.- ip 033/38
t.- up 008/49
tapıl - “1. Bulunmak, temin edilmek 2. Herhangi bir durumda olmak, varlık göstermek, sabit olmak”, krş.
tapıl-, tapıl-
t.- masañuzda 036/80
t.- may 036/18
t.- sañuzda 036/80
t.- urday 036/82
tart - “çekmek, çıkarmak; tartmak”, krş.
tart-
t.- ip 015/180, 030/83, 036/55, 062/27
t.- up 274/42

tart - “çekmek, çıkarmak; tartmak”, krş.
tart-
t.- ip 005/19

tay - “vazgeçmek, dönmek”, krş. *tay-*
t.- may 033/80, 036/46, 105/09, 139/18, 187/13

tay - “vazgeçmek, dönmek”, krş. *tay-*
t.- ğaysız 010/54, 010/90
t.- ip 015/163
t.- mağaysız 010/63
t.- may 008/23, 008/31, 008/78, 010/42, 013/33, 015/191, 015/59, 015/77, 015/78, 025/25, 030/20, 030/87, 036/57, 062/17, 071/11, 090/39, 145/14, 178/37, 187/11, 198/18, 209/40, 229/27, 229/45, 234/28, 269/26, 269/47

te - “demek, söylemek”, krş. *ti - , de - , di -*
t.- yü 003/12, 005/105

terin - “derlenmek, toparlanmak”
t.- medi 002/20

tey - “ulaşmak, dokunmak, saldırmak, ilgilenmek”
t.- erge 285/24

tñla - “işitmek, duymak, dinlemek”, krş.
tñla-, tñġla-
t.- ğay erdiñüz 209/33, 216/25, 234/25, 274/18
t.- ğay irdiñüz 245/29
t.- p 293/14

tñla - “işitmek, duymak, dinlemek”, krş.
tñla-, tñġla-
t.- ğay erdiñüz 229/26
t.- yup 229/13

tñġla - “işitmek, duymak, dinlemek”, krş.
tñla-, tñla-
t.- dıķ 012/13, 013/31
t.- duķ 139/11
t.- ğay irdiñüz 105/46, 198/15, 198/22
t.- p 013/105, 015/106, 015/13, 030/17, 071/40, 105/109, 167/13, 187/11, 187/15, 269/36
t.- rlar 008/75

ti - “demek, söylemek”, krş. *te - , de - , di -*
t.- gen 015/199
t.- p 005/56, 005/84, 005/85, 012/67, 053/34

tigür - , -grü “ulaştırmak; dokundurmak”

t.- gen 005/36
t.- ip 015/199
t.- megeyler 015/53
t.- ü 012/47

tile - “dilemek, istemek; dile getirmek”, krş. *dile-*
t.- gen 012/90
t.- k 003/07, 012/108, 012/109, 012/115, 012/116, 012/131, 012/38, 012/58, 012/64, 012/68, 012/69, 012/81, 012/85, 013/131, 015/169, 015/171, 015/174, 030/80, 105/100, 105/91, 105/99, 121/28, 121/29, 121/30, 139/15, 139/30, 145/13, 145/23, 145/27, 145/28, 167/09, 216/17, 229/30, 234/53, 234/55, 253/50, 253/52, 269/19
t.- kimizçe 012/110, 012/123
t.- kimizni 234/56, 253/52
t.- kin 015/181
t.- kiñüzçe 245/13
t.- kiñüzni 245/14
t.- klerimizni 030/103, 090/12
t.- mesmiz 071/59
t.- ñen 015/14
t.- p 013/81, 015/24, 053/19, 062/28, 090/31, 198/17, 245/18
t.- psiz 053/56
t.- r 004/58, 010/88, 013/124, 036/29
t.- y 015/24, 053/36, 053/47, 090/25
t.- ydirler 071/56
t.- ymiz 012/64, 012/66, 013/116, 013/122, 071/65, 090/31

tirge - “bir araya toplamak, düzene sokmak”
t.- mey 004/21, 004/64, 005/23, 005/46
t.- p 004/36, 005/65
t.- v 005/60, 005/75
t.- vsiz 005/43

tohta - “beklemek, gecikmek”
t.- may 285/21
t.- mış 036/46, 036/77, 036/82

tohtat - “bekletmek, geciktirmek”, krş.
tohtat-, toktat-, toktat-
t.- dılar 015/209
t.- may 209/21, 209/26, 285/14

tohtat - “bekletmek, geciktirmek”, krş.
tohtat-, toktat-, toktat-
t.- may 209/35

toktat - “bekletmek, geciktirmek”, krş.
tohtat-, tohtat-, toktat-
t.- may 012/109, 012/37, 015/213,
015/215, 071/44, 194/48, 194/53

toktat - “bekletmek, geciktirmek”, krş.
tohtat-, tohtat-, toktat-
t.- mayup 299/16

tökil - “dökülmek”
t.- üp 198/16

tur - “kalmak, durmak; kalkmak,
beklemek”, krş. *dur - , tur -*
t.- a 012/43, 264/28
t.- amiz 264/29
t.- arga 013/56
t.- armiz 008/33, 010/68, 013/52,
036/59, 229/45
t.- dık 013/126, 013/32
t.- dım 025/32, 025/95
t.- ğan 004/36, 004/48
t.- ğanda 005/21
t.- ğaylar 005/105
t.- ğan 010/32, 012/28, 013/108,
013/136, 015/100, 015/101,
015/103, 015/130, 015/163,
015/218, 015/84, 015/85, 020/66,
030/42, 030/47, 030/52, 030/54,
030/57, 036/47, 053/38, 269/11,
269/18
t.- ğan bolsa 030/43
t.- ğan irdik 012/26, 015/78
t.- ğança 269/45
t.- ğanda 013/20
t.- ğandır 015/217, 030/58, 253/27,
264/30, 264/33
t.- ğanı 012/36
t.- ğanımız 012/23, 013/07
t.- ğanlarğa 015/99
t.- ğanları 290/25
t.- ğanlarını 033/52
t.- ğay 010/43
t.- ğay erdiñüz 253/34
t.- ğay irdi 269/47
t.- ğay irdiñüz 030/108
t.- ğay-miz 015/195

t.- ğaysız 010/42, 012/47, 013/102,
013/127, 013/75, 013/89, 015/77,
020/70
t.- ipmiz 012/102
t.- irğa 033/15
t.- ırmiz 010/82, 012/72, 012/76
t.- mağay irdi 071/45
t.- may 010/80
t.- up 010/61, 012/58, 020/16, 025/56,
025/60, 071/18, 152/12, 229/35,
274/64
t.- ur 036/79
t.- ur irdik 025/68
t.- ur irdiler 005/14, 005/15
t.- urımıznı 030/30
t.- urlar 030/71
t.- urmiz 012/75

tur - “kalmak, durmak; kalkmak,
beklemek”, krş. *dur - , tur -*
t.- amiz 105/77
t.- ar bolsalar 004/44
t.- arga 030/21, 198/18, 209/40
t.- armiz 030/22, 062/34, 216/34,
229/27, 234/29, 269/26
t.- asiz 025/93
t.- dık 025/89
t.- dım 020/45
t.- duğ 002/28
t.- ğan idügi 113/20
t.- ğan 105/22, 216/24
t.- ğan irdik 105/17
t.- ğanmiz 187/11
t.- ğay irdiñiz 015/59
t.- ğay irdiñüz 062/17, 062/34, 178/39
t.- ğaysız 013/33, 030/88
t.- ı 053/63, 053/65, 053/69, 053/79,
053/83, 062/17, 071/11
t.- ip 160/32, 178/12, 187/15, 194/17
t.- irğa 036/57, 264/45, 264/51
t.- mağ 105/09, 113/16
t.- mayup 194/14
t.- u 245/08
t.- up 005/43, 005/77, 025/35, 053/44,
053/45, 066/20, 090/11, 090/39
t.- urğa 030/87

turıl - “durulmak, sabit olunmak”
t.- mağ 004/68

turuş - “mücadele etmek, karşı koymak; karşılıklı olarak durmak”
t.- kan 013/65
t.- mak 013/118
tut - “tutmak, yakalamak, alıkoymak”, krş. *tut-*
t.- ar bolsalar 014/42
t.- armiz 008/79
t.- ğay irdiler 015/166
t.- ip 010/89, 012/31, 015/168, 015/199, 015/65, 020/41, 178/11, 178/50, 253/21, 290/20
t.- mağaysız 010/63
t.- mamaska 264/45
t.- mas 008/60
t.- maska 014/40
t.- salar 008/63, 033/53
t.- up 010/66, 033/43, 071/34, 071/42, 071/54, 203/53
tut - “tutmak, yakalamak, alıkoymak”, krş. *tut-*
t.- dık irse 053/80
t.- duğımızın 053/80
t.- duğınızın 053/48
t.- ğanların 090/22
t.- ip 030/102, 030/98
t.- kusuz 113/17
t.- mağaysız 053/79
t.- may 090/27
t.- up 005/79, 071/11, 090/22, 269/46
tutdur - “yakalatmak, alıkoydurmak”
t.- mağa 187/17
t.- up 005/87
tutka - “alıkoymak, el koymak; bekletmek”
t.- r 004/60, 004/62, 005/61
t.- vsız 105/58, 198/20, 299/20
tuyula - “şenlendirmek”
t.- p 008/11
tüken - “bitmek, yok olmak”
t.- meye 203/23
tüş - “inmek, düşmek, dökülmek”, krş. *düş - , tüş -*
t.- di 194/20
t.- er 053/36, 121/34
t.- gen 008/54, 020/36, 053/30, 187/23, 293/32
t.- ip 013/97, 015/27

t.- meyüp 071/25
t.- mezdır 194/49
t.- se 013/81, 013/89
t.- üp 194/43
tüş - “inmek, düşmek, dökülmek”, krş. *düş - , tüş -*
t.- gen 187/21
tüşür - “düşürmek”
t.- geysız 010/60
t.- mekilen 194/31
t.- üp 053/40
tüz - “düzeltmek, düzene sokmak, düzenlemek”
t.- inlik 015/203, 053/76, 062/27, 209/14, 209/37
t.- ünçe 004/09
t.- ünlik 053/18, 293/15
t.- üp 036/52
u - “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek”
u.- ğan 004/05
uğra - “uğramak, rast gelmek, karşılaşmak”
u.- dı 194/40
u.- mak 145/17
ur - “vurmak, saldırmak; basmak”
u.- ip 010/93
u.- ırlar irdi 121/08
u.- ış 012/52, 015/86
u.- mağaylar 015/52
u.- masun 013/50
u.- mayup 121/09
u.- up 004/17, 005/13, 008/05, 013/28, 020/24, 053/42, 062/25, 105/33, 105/41, 178/50, 198/10, 203/32, 234/54
u.- upsız 013/84
u.- uş 005/30, 015/151, 030/44
urdur - “vurdurmak, öldürtmek”
u.- dılar 121/10
urış - “birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak”, krş. *uruş-*
u.- ip 012/30, 012/59
uruş - “birbirine vurmak, kavga etmek, çatışmak”, krş. *urış-*
u.- kanda 015/155
uşan - “bıkmak”
u.- dık 121/15

uşat - “kırmak”
u. - may 015/67
utan - “utanmak”
u. - amiz 187/40
u. - dık 105/22
uyal - “utanmak”
u. - ip 015/181
uyaldır - “utandırmak”
u. - mağay erdiñüz 253/45
uyğış - “birbirine uygun olmak, uyuşmak, uzlaşmak”
u. - ğuday 216/16
uzat - “uzatmak”
u. - kan 113/28
u. - may 234/50
üşen - “üşenmek, bezmek”
ü. - mey 004/53
üşendir - “taciz etmek, tedirgin etmek, rahatsız etmek”
ü. - genlerin 005/34
var - “gitmek, varmak, ulaşmak”, krş. *bar-*
v. - acağ 020/28
v. - an 004/60, 066/17, 105/34, 113/16, 113/18, 145/18, 145/26, 160/31, 298/11
v. - dıgında 229/25
v. - dıkda 178/48, 203/42
v. - dır 030/84, 139/46
v. - duğı 121/21
v. - ğan 025/83, 113/26
v. - ğança 113/19
v. - ğaç 113/17, 113/18, 178/13
v. - ğan 010/52
v. - inça 187/21
v. - ır iken 187/17
v. - ırğa 229/20
v. - ırmiz 194/29
v. - madık 025/87
v. - mağ 036/63, 113/13
v. - maz 025/34
v. - sunlar 025/29
v. - up 004/18, 004/32, 004/54, 005/14, 005/88, 005/91, 113/16, 113/19, 160/14, 178/49, 187/39, 194/37, 203/31, 209/24
v. - urğa 139/16
ver - “vermek”, krş. *ber - , bir - , vir -*

v. - mege 036/74
vir - “vermek”, krş. *ber - , bir - , ver -*
v. - di 036/72, 105/31, 121/11
v. - dik 012/54, 015/132, 015/216, 298/17
v. - dikde 160/14
v. - diler 012/42, 015/41, 015/89, 139/44, 160/17
v. - dügi 139/43
v. - dükde 053/52
v. - düm 008/28, 020/56
v. - e 010/27, 010/85, 025/37, 025/70, 178/42, 203/48
v. - elim 203/19
v. - genler-dir 005/95
v. - geysiz 012/124, 013/123, 020/42
v. - gü 053/26, 053/46, 066/11, 066/21, 301/29
v. - gülerin 010/31
v. - gülerinden 301/28
v. - güleriñüzni 053/61, 053/74
v. - gülerni 010/32
v. - ğümizi 025/91, 025/92
v. - ğüy 025/70
v. - ip 015/159, 015/161, 015/168, 121/39
v. - mek 253/47, 301/57
v. - memiş 203/33
v. - memizi 203/44
v. - meñeysiz 020/37
v. - mesine 152/20
v. - meyüp 298/11
v. - mezizdir 187/27
v. - ñen 015/161
v. - ñen bolsa 015/39
v. - se 020/48
v. - üp 002/38, 003/09, 004/21, 004/40, 004/59, 005/23, 005/96, 010/31, 010/33, 025/16, 025/27, 025/35, 025/42, 025/55, 025/70, 025/71, 025/92, 025/93, 030/72, 105/41, 105/44, 105/61, 105/77, 105/93, 113/11, 113/18, 113/19, 113/20, 121/36, 121/37, 121/46, 178/51, 187/36, 194/45, 238/08
v. - ür 008/49, 008/54, 008/65
v. - ürge 012/14, 013/112, 253/24
v. - ürler irdi 187/22

v.- *ürmiz* 005/85
viril - “verilmek”, krş. *beril* -, *biril* -
v.- *e* 010/32, 036/69, 036/72, 036/75,
121/39, 285/10
v.- *en* 301/61
v.- *gen* 012/83, 015/86
v.- *i* 025/91
v.- *mege* 113/22
v.- *mek* 015/185, 178/24
v.- *mey* 003/06
v.- *meye* 105/63, 113/27
v.- *meyüp* 105/61
v.- *mezse* 121/43
v.- *ñen* 015/70
v.- *üp* 003/09, 066/13, 113/11, 152/08,
167/11
v.- *ür* 298/18
v.- *ürse* 203/49
yağıla - “düşmanlık etmek; yağmalamak;
düşmanla savaşmak, saldırmak”,
krş. *cavla*-, *çavla*-
y.- *p* 014/29, 014/33
y.- *salar* 014/33
yak - “yakmak”
y.- *up* 002/19, 004/43, 005/28, 005/39,
005/71, 005/89
yan - “yanmak”
y.- *ğanda bolsa* 015/28
y.- *ip* 012/42
y.- *sa* 012/89
yap - “inşa etmek, yapmak; kapatmak,
bir araya getirmek”
y.- *kan* 002/14
yapıl - “yapılmak, edilmek”
y.- *maya* 264/27
y.- *up* 002/14
yara - “işe yarar olmak, faydalı olmak”
y.- *madı* 105/24
y.- *r* 002/25, 002/49, 002/50, 203/54
y.- *ş* 269/20
yaraş - “uygun düşmek, uymak,
uyuşmak”
y.- *kan* 008/52
yariş - “karşılıklı paylaşmak”
y.- *mağ ise* 293/25
yarlığa - “merhamet etmek, bağışlamak,
lütfetmek”, krş. *yarlıkğa*-, *yarlıka*-
y.- *p* 008/04, 010/87

yarlıka - “merhamet etmek, bağışlamak,
lütfetmek”, krş. *yarlığa*-, *yarlıkğa*-
y.- *p* 105/58
y.- *ş* 113/26
y.- *şınznı* 269/31, 269/32, 269/38,
269/39
y.- *şınuz* 105/57, 105/98, 105/99
y.- *şınuzda* 105/27
y.- *şınuzdan* 105/101
y.- *şınuznu* 105/71
y.- *şları* 113/26
y.- *şların* 033/72
yarlıkğa - “merhamet etmek, bağışlamak,
lütfetmek”, krş. *yarlığa*-, *yarlıka*-
y.- *y irdiñiz* 015/179
yaşat - “düzeltmek”
y.- *mağ* 012/66
yaştan - “birşeyi destek olarak kullanmak,
yaslanmak, dayanmak”
y.- *ğan* 245/15
yat - “yatmak, uyumak; geceleme”
y.- *ip* 010/58, 025/67
y.- *ur* 062/15, 216/18, 216/38, 216/50,
234/33, 269/41, 269/43, 269/44
yaz - “yazmak”
y.- *a* 121/15
y.- *amiz* 071/28, 090/19
y.- *argı* 015/105
y.- *armiz* 194/49
y.- *dığınuz* 290/17
y.- *dığınuz* 160/11
y.- *dık* 015/72, 015/75, 030/80, 178/26
y.- *dık idi* 139/36
y.- *dıkda* 139/45
y.- *dıkda* 139/42
y.- *dıklarından* 160/12, 178/22
y.- *dıklarınuz* 145/12
y.- *dınuz* 216/10, 229/33
y.- *duğımız* 139/15
y.- *duğ* 010/24, 013/54
y.- *ğan* 071/32, 071/43
y.- *ğan irdiñiz* 071/20
y.- *ğanmiz* 071/28, 071/43
y.- *ğan* 015/16, 030/36, 209/42,
216/09, 216/23, 234/26, 290/11
y.- *ğan erdik* 216/22, 229/33
y.- *ğan irdik* 013/09, 090/19, 090/21,
090/23, 105/16

y.- ğanımız 269/18, 269/21
y.- ğanımızça 030/86
y.- ğanıñız 015/127
y.- ğanlar erdi 274/61
y.- ğanları 285/15
y.- ğay irdiñiz 015/54
y.- ğaysız 013/112, 015/107, 015/150, 015/219
y.- ıcı 113/09
y.- ıcınız 033/74
y.- ıçı 036/23, 062/11, 062/23, 071/10, 090/10, 105/18, 105/39, 113/09, 121/06, 160/07, 178/09, 178/40, 216/47, 229/11, 238/09, 269/41
y.- ip 013/85, 015/104, 015/117, 015/148, 015/165, 015/172, 015/41, 015/44, 015/72, 020/12, 036/31, 269/14
y.- ipdir 020/19
y.- ipsiz 012/14, 015/16, 015/197, 015/202, 015/47, 015/53, 145/27, 238/16
y.- madıñız 290/22
y.- mağay irdiñiz 015/37
y.- mağaysız 015/153
y.- maķ 062/30
y.- maysız 015/54
y.- mışsız 296/13, 298/04
y.- u 229/28
y.- uçı 012/16, 015/30, 015/94, 234/20, 234/34
y.- uçımız 012/17, 015/201, 015/214, 015/56
y.- uçımızğa 015/101
y.- uçıñız 012/108, 012/118, 012/119, 012/12, 012/121, 012/24, 012/35, 012/41, 012/62, 015/11, 015/189, 015/191, 015/73, 030/12, 030/15
y.- uçıñızğa 012/39
y.- ularıñuz 234/16
y.- ularıñuzğa 216/41
y.- unça 274/54
y.- up 002/39, 005/74, 010/86, 013/123, 015/170, 025/50, 030/85, 036/17, 036/22, 036/65, 062/28, 071/61, 090/11, 090/20, 090/33, 105/10, 105/91, 145/16, 178/41, 194/10, 194/13, 194/30, 203/33,

216/40, 234/19, 238/11, 238/15, 245/18, 253/52, 264/22, 269/14, 269/27, 274/47, 290/13, 290/24, 290/35, 293/16
y.- upsiz 013/118, 036/26, 139/14, 187/18, 229/17, 274/66
yazdır - “(yazı) yazdırmak”, krş. *yazdur*
y.- ip 152/09, 178/44
y.- mağa 105/99
y.- up 105/43, 113/08, 139/16, 160/50, 274/15
yazdırıl - “(yazı) yazdırılmak”
y.- mağa 105/59
y.- up 167/10, 167/11
yazdur - “(yazı) yazdırmak”, krş. *yazdır*
y.- up 145/30
yazıl - “(yazı) yazılmak”
y.- dı 002/43, 012/113, 014/58, 071/66, 105/110, 113/31, 145/34, 152/22, 160/52, 167/22, 178/53, 187/45, 194/55, 198/22, 203/51, 209/43, 216/51, 229/50, 234/59, 238/24, 245/33, 253/56, 264/53, 269/48, 274/82, 285/27, 290/36, 293/35, 296/20, 299/21
y.- dı 008/81
y.- dıķda 187/33
y.- duğı 105/58, 105/75, 139/29
y.- ğan 113/07
y.- ğan 010/74, 020/44, 020/60, 030/106, 030/34, 062/16, 062/20, 062/41, 105/50, 105/89, 194/45, 229/19, 229/20, 253/28, 253/30, 274/13
y.- ğan erdi 229/15, 238/18
y.- ğan idi 121/45
y.- ğan irdi 105/98
y.- ğança 253/29, 253/32
y.- ğandır 014/48, 090/33, 090/37, 229/43, 274/38
y.- ğandır 008/70
y.- ğanı 264/26
y.- ğay irdi 062/21
y.- mağan 062/23
y.- maya 187/31
y.- maydır 015/54
y.- mış 139/19, 139/40
y.- mışdır 121/26, 274/53

y.- up 030/37, 062/21, 121/26, 194/09,
 198/12, 209/31, 216/24, 229/26,
 229/44, 274/16, 293/25
y.- up 264/18
yet - “yetmek, yetişmek; ulaşmak”, krş.
cet-
y.- mestür 013/58
yetir - “ulaştırmak”
y.- seler 033/56
yetişdir - “yetiştirmek, ulaştırmak”, krş.
yetiştür-, yitişdir-
y.- dikde 066/11
y.- diler 030/18
y.- gende 053/72
yetiştür - “yetiştirmek, ulaştırmak”, krş.
yetişdir-, yitişdir-
y.- mege 113/14
yetiştüröl - “yetiştirilmek”
y.- mek 113/17
yetkir - “yetiştirmek, ulaştırmak”, krş.
yetkür-
y.- gey erdiñüz 274/21
yetkür - “yetiştirmek, ulaştırmak”, krş.
yetkir-
y.- diler 187/10
y.- geysiz 160/31
y.- irmiz 209/35
y.- mezlermi 152/17
y.- üp 113/29
y.- ürge 139/13
yık - “yıkamak”
y.- arğa 004/43
y.- masmiz 005/71
y.- up 002/18, 005/29, 005/39, 005/89
yıkıl - “yıkılmak, çökmek, düşmek”
y.- up 160/14
yiber - “göndermek”, krş. *ciber-*
y.- dik 004/57, 012/92, 013/119,
 013/120, 013/129, 015/109,
 015/17, 015/20, 015/204, 015/211,
 015/23, 015/25, 015/29, 015/35,
 015/36, 015/37, 015/46, 015/72,
 020/28, 105/10, 139/15, 178/13,
 209/13, 234/22, 234/54, 274/17,
 274/48, 296/14
y.- dik irse 036/15
y.- dim 005/74, 010/25, 010/73,
 010/83, 012/50, 012/69, 012/86,

013/33, 013/44, 013/45, 020/32,
 025/25, 025/44, 025/47, 036/46,
 036/77, 253/20
y.- dim irdi 025/46
y.- diñiz 015/94, 015/96
y.- diñüz 025/23
y.- dügimiz 139/27
y.- dük 013/43
y.- e 004/36, 015/33
y.- eçek 012/77
y.- emiz 071/26, 264/22
y.- esiz 013/69, 013/70, 121/34
y.- gen 004/33, 012/09, 012/10,
 012/23, 012/72, 015/10, 015/107,
 015/12, 015/190, 015/198,
 015/220, 033/75, 139/09, 187/17,
 209/09, 216/08, 216/10, 216/19,
 216/47, 234/13, 264/26, 274/13,
 274/28, 274/65, 274/76, 285/08,
 290/10, 290/14, 290/17, 290/20,
 296/11
y.- gen erdi 238/15
y.- gen igendirler 105/90
y.- gen irdi 293/30
y.- gen irdik 013/10, 013/12, 015/127,
 015/205, 015/50, 025/19, 036/18,
 105/38
y.- gen irdiñiz 015/25
y.- gen irdiñüz 245/20
y.- gen irdük 245/16, 293/11
y.- gende 264/47
y.- genimizdin 253/11
y.- geniñiz 005/72
y.- geniñizden 005/86
y.- geniñizni 296/11
y.- genlerin 285/12
y.- genmiz 245/27, 253/18, 299/17
y.- gey erdik 216/12
y.- gey erdiñüz 209/26, 209/35,
 209/42, 216/44, 234/32, 234/49,
 253/31, 253/46, 274/30
y.- gey irdik 216/13
y.- gey irdiler 012/40
y.- gey irdiñiz 012/63, 015/165,
 015/170, 015/213
y.- gey irdiñüz 105/12, 105/49,
 105/52, 105/54, 105/92, 198/19,
 245/32, 269/40

y.- geyler 004/37, 004/39
y.- geysen 004/61, 005/61, 005/62, 005/63
y.- geysiz 003/09, 003/11, 004/59, 010/28, 010/31, 010/33, 010/53, 010/62, 010/84, 010/85, 010/90, 012/109, 012/110, 012/111, 012/124, 012/130, 012/131, 012/16, 012/62, 012/81, 012/82, 012/84, 013/137, 013/141, 013/95, 015/148, 015/215, 015/81, 015/82, 015/84, 020/14, 020/34, 020/61, 020/63, 020/64, 025/36, 025/37, 030/38, 105/107, 105/108, 105/76, 121/39, 290/35, 293/34, 296/18
y.- güday 216/36, 234/51
y.- ip 005/35, 012/113, 012/125, 012/15, 012/48, 015/141, 015/30, 015/31, 015/48, 020/15, 020/21, 025/13, 025/45, 025/66, 105/45, 178/25, 187/22, 187/36
y.- ipsiz 013/84
y.- ir 025/54, 238/09
y.- ir bolsañuz 010/66
y.- ir irdiler 005/19
y.- irge 012/37, 012/38, 013/119, 238/12, 238/22, 253/33, 253/41, 253/55, 274/23
y.- irimiz 296/12
y.- iriñüzni 209/26
y.- irler irdiler 005/17
y.- irmin 005/39, 005/84
y.- irmiz 004/47, 012/117, 015/200, 209/21, 216/37, 234/34
y.- medik 025/88
y.- mediñiz 290/20, 290/21
y.- mege 105/71
y.- megey irdiñiz 015/91
y.- megeysiz 010/40, 013/95, 015/152, 015/84
y.- mek 005/76, 012/34, 015/17, 015/26, 025/81, 216/15, 216/23, 274/29
y.- mekimizni 285/14
y.- memesge 264/48
y.- memizni 216/18
y.- meñüz 209/23, 253/44
y.- mesge 033/68

y.- mesmiz 025/61
y.- mey 010/54, 012/123, 012/65
y.- miş idik 025/85
y.- mişizdir 293/24
y.- ñen 015/38, 015/63
y.- señiz 014/41, 015/150
y.- señüz 008/62
y.- sünler 293/17
y.- üp 004/31, 005/23, 005/42, 005/55, 005/82, 113/12, 209/18, 238/22, 253/43, 253/44, 253/50, 253/54, 264/15, 264/30, 264/43
y.- ür bolsalar 004/40
y.- ürdäy 015/172
y.- ürge 012/48, 033/51, 033/58, 033/76, 253/30, 253/52, 264/47, 269/43
y.- ürmiz 015/215, 216/39, 216/42
y.- ürne 012/112, 014/40
y.- ürsiz 264/46
yiberil - “gönderilmek”, krş. *ciberil-*
y.- di 264/53
y.- dikden 167/11
y.- e 113/20, 139/14
y.- ecekin 285/14
y.- gen 012/16, 015/81, 113/06, 113/15, 139/09, 178/09, 187/09, 198/12, 264/20, 274/26, 296/12
y.- gen erdi 264/18
y.- gen igendir 160/08
y.- gendir 015/93, 216/46
y.- meyüp 290/18
y.- ñen 015/18
y.- üp 160/29
y.- üpdür 274/28
y.- ür 290/20, 290/36, 293/18
yit - “yoldan sapmak, kaybolmak”
y.- üp 002/29
yitiş - “ulaşmak, varmak, yetmek”
y.- diler 012/13
yitişdir - “yetiştirmek, ulaştırmak”, krş. *yetişdir-, yetiştür-*
y.- geysiz 012/61, 012/78, 013/130, 293/26
y.- ip 012/107
y.- irge 012/89
yokla - “araştırmak, aramak; göz kulak olmak”

y.- dık 269/15
y.- p 269/28
yolla - “göndermek”
y.- ğan irdik 299/14
y.- ğay irdiñiz 299/19
y.- maķ 299/15, 299/21
yollan - “gönderilmek”
y.- mışdır 066/13
yoluğ - “rastlamak, karşılaşmak”, krş.
coluķ-
y.- updır 105/105
yüri - “yürümek, dolaşmak; yaşamak”,
krş. *yürü-*
y.- dikde 203/42
y.- diler irse 013/93
y.- gen 269/37
y.- geysiz 013/88
y.- mişsiz 160/19
y.- p 010/92, 013/94
y.- señüz 160/19
y.- yesiz 160/12
y.- yüp 160/16, 203/35
yürü - “yürümek, dolaşmak; yaşamak”,
krş. *yüri-*
y.- gen 005/25, 005/33, 105/106,
187/42, 194/21, 299/15
y.- p 010/46, 013/88
y.- r 004/17, 005/13, 033/59
y.- rler 015/161
y.- sünler 025/28, 025/29
yürüt - “yürütmek, hareket ettirmek”
y.- üp 005/16

KAYNAKÇA

- ABDULLAHOĞLU, Hasan (1934), Birinci Mengili Giray Han Yarlığı, *Türkiyat Mecmuası*, C. 4, s.99-109, İstanbul.
- ABDULLAHOĞLU, Hasan (1935), Temir Kutluğ Yarlığı, *Türkiyat Mecmuası*, C. 3, s.207-228, İstanbul.
- ALYILMAZ, Semra (2010), Türkçede Olumsuz Fiillerin Geniş Zaman Biçimbirimi, *Turkish Studies*, S. 5/4, s. 87-118.
- AKAR Ali (2003), -GAn Sıfat-Fiil Eki, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 14, s. 103-115, Niğde.
- AKAR, Ali (2008), Kırım Tatarcasında Oğuzca Unsurlar, *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler - II Mecdunarodnyy Simpozium Dokladı*, s. 614-24, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Simferopol-Kırım / Ukrayna.
- AKAR, Ali-SITKI, Banu (2015), Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Öğeler, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri - V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, Tufan GÜNDÜZ-Mikail CENGİZ (Edt.), s. 69-88, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- AKAR Ali (2018), *Oğuzların Dili: Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, İstanbul: Ötüken.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1964), Eski Türk Hukuk Vesikaları, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. I-1, s. 5-53. Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47.
- APOLLONIUS (1981), *The Syntax of Apollonius Dyscolus*, F. W. Householder (Çev.), Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series 3, Studies in the History of Linguistics, v. 23, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- ARGUNŞAH, Mustafa-YÜKSEKKAYA SAĞOL, Gülden (2013), *Tarihî Türk Lehçeleri Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), Ünlü Gerundiumunun ‘-maga’ Yerine Kullanılışı, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARISTOTELES (1998), *Poetika*, İsmail Tunalı (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ATA, Aysu (1997), *Kıssaşü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681-2.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü’l-Ferâdis III (Uştmahlarning Açuk Yoli-Cennetlerin Açık Yolu) Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- ATA, Aysu (2014), *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi: Harezm-Altinordu Türkçesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- ATABAY, Sevgi - KUTLUK, İbrahim ve ÖZEL, Sevgi (1983), *Sözcük Türleri*, Yön. ve Yay. Haz: Doğan Aksan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 421.
- ATALAY, Besim (1945), *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Lugâti’t-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (2006), *Divanü Lugat-it-Türk, C. I-V*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 521-522-523-524.
- ATASOY, Faysal Okan (2017), *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar)*, II. C, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1252.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1996), ‘*Alî Şîr Nevâyî Muḥâkemetü’l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 656.
- BAŞDAŞ, Cahit (2006), Türkçede Üçüncü Grup (Ara Ekler), *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006, Bilkent Üniversitesi, Ankara, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf (E.T. 18.09.2017)
- BAŞDAŞ, Cahit (2007), Türk Lehçelerinde İşteşlik Eki (-ş-) ve Çokluk, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, 9-15 Nisan 2006, s. 291-296, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- BAŞDAŞ, Cahit – KUTLU, Abdülmukaddes (2004), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- BAŞKAN, Özcan (1968), İnsan Dilinin Doğuşu, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 143-156, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 838.
- BENLİ, Ali (2007), *Sıbeveyh'nin El-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, İstanbul.
- BENZER, Ahmet (2010), -sa Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 131-140, Konya.
- BENZER, Ahmet (2012), *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1850), Khanskıe Yarlíkı I: Yarlík Tokhtamış Hana k Yagaylay Kazan: Kazanskago Universiteta (Tipografiy n. Kokovina).
- BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1850), Khanskıe Yarlíkı III: Vınutrenne Ustroyctvo Zolotoy Ordı Po Khanskim Yarlıkam, Sank-Peterburg: Imperatorskoy Akademiy Nauk.
- BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1851), Khanskıe Yarlíkı II: Tarhannıe Yarlíkı Tokhtamışa, Timur-Kutluka i Saadet-Gireya, Kazan: Tipografiy Universiteta.
- BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1852), Khanskıe Yarlíkı IV: Tarhannıe Yarlíkı Dannie Zanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu, *Kazanskıe gubernskiya vedomosti*, No: 22, Kazan.
- BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1872a), Yarlíkı Kırımskix Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, s. 10-23.
- BEREZİN, BEREZİN, İlya Nikolayeviç (1872b), Tarhannıe Yarlíkı Kırımskix Khanov, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, s. 1-9.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1964), *Türkçe Dil bilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- BLOOMFIELD, Leonard (1961), *Language*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- BLOOMFIELD, Leonard (1983), *An introduction to the study of language; New edition with an introduction by Joseph F. Kess*, Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series II, Classics in psycholinguistics, 0165-716X; V. 3, Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.

- BULAK, Şahap (2011), Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 30, s. 71-97, Konya.
- CHILDE, Gordon V. (2007), *Tarihte Neler Oldu?*, Alâeddin Şenel - Mete Tunçay (Çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Xân Facsimile Text with an Introduction and Indices*, Londra: MESSRS. Luzac and Company Ltd.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- COMRIE, Bernard (1985). *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- COURTEILLE, M. Pavet de (1870), *Dictionnaire Turk-Oriental (El-Lügâtü'l-Nevâ'iyye Ve'l-İstişhādâtü'l-Cağatâ'iyye) Destiné Principalement À Faciliter La Lecture Des Ouvrages De Bâber, D'Aboul-Gâzi Et De Mir-Ali-Chir-Nevâi*, Paris: L'Imprimerie Impériale.
- COŞKUN, Volkan (1999), "Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -p Zarf-Fiil Eki", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bahar, Sayı: 7, Ankara: TDK Yayınları, s.173-192.
- ÇAĞAL, Emine (2007), Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- ÇAĞATAY, Saadet (1947), Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 4, s. 353-368, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil- Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1948a), Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları II. Partisipler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 525-552, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil- Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1948b), Eski Osmanlıca'da Fiil Müştaklarından III. Gerundifler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1-2, s. 27-47, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil- Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1954), Türkçede ñ~ğ Sesine Dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 2, s. 15-30, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ÇAĞATAY, Saadet (1964), Türkçede ki < erki, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 245-250, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet (1967), Pekiştirilen Fiiller, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 39-50, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇAKMAK, Cihan (2015), Birleşik Zarf-Fiil Kavramı ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümleri, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 13-30, Ordu.
- DELİCE, İbrahim (2012), Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı* Bildirileri, Ankara: Türk Dili Kurumu, https://www.academia.edu/1991672/Türkçede_Fiil_Çekimlerine_Yeni_Bir_Bakış (E.T. 06.09.2018).
- DEMİR, Nurettin-YILMAZ, Emine (2003), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür ve KARSLI, Sibel (2014), Kutb'un Husrav u Şirin'i Dizin, İstanbul: Kesit Yayınları.
- DEMİRGÜNEŞ, Sercan (2008), Türkçede Görünüş ve Dil bilgisel Zaman: Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı Örneğinde Eylem Türleri, Üye Yapı, Biçimbirim ve Belirteç Etkileşimi, *Dil Dergisi*, S. 140, s. 52-66.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi*, A. Ulvi Elöve (Çev.), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Derleme Sözlüğü (2009), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ömer Asım Aksoy (Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/1-6.
- DESSALLES, Jean Louis – PICQ, Pascal ve VICTORRI, Bernard (2014), *Dilin Kökenleri*, Atakan Altınörs (Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- DEVELİ, Hayati (1995), -sA Eki Nedir? Kip mi?, Zarf-Fiil mi?, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 1, s. 91-94.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1963), *Türkçede Fiiller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 216, Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- DOERFER, Gerhard (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, C. I-IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

- DOERFER, Gerhard (1995), Kırım Tatarcası, Mustafa Argunşah (Çev.), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 177-203, [(1959), Das Krimtatarische, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, s. 369-390, Wiesbaden].
- DOĞAN, Gürkan (1997), Buyurmayan Buyrum Tümceleri, *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 7-9 Ağustos 1996, s. 249-256, Ankara.
- DOĞAN, Talip (2013), Ko(Y)- Fiilinin “İzin Verme” İşaretleyicisi Olarak Kullanımları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 151-170, Bolu.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ECKMANN, Janós (1988), *Çağatayca El Kitabı*, Günay Karaağaç (Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3412.
- ECKMANN, Janós (1998a), Harezmi Türkçesi, Mehmet Akalın (Haz. ve Çev.), *Tarihi Türk Şiveleri* (s. 173-210), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161.
- ECKMANN, Janós (1998b), Çağatayca, Mehmet Akalın (Haz. ve Çev.), *Tarihi Türk Şiveleri* (s. 211-245), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161.
- EDİSKUN, Haydar (1999), *Türk Dil bilgisi: Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümle Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2010), Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipler, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 s. 1-20.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dil bilgisi: Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*, TDK Yayınları, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- ER ABDOVALİYEVA, Elvina (2011), *Bora Gazi Giray Han: Hayatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- ERASLAN, Kemal (1980), *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2731.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1994), Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 505, s. 3-9, Ankara. Türk Dil Kurumu.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2001), L, N, R'den Sonra Niçin T?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 191-194, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2014), *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Turcologica Volume 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Handbook of Oriental Studies, Section 8: Central Asia, Volume 3, Leiden; Boston: Brill.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 219.
- ERGİN, Muharrem (2013), *Türk Dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2012), Nogay Türkçesi, Ahmet Bican Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* (s.623-678), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ETANE BAYDAR, Arzu S (2007), Kırım Tatar Türkçesinde Soru Yapma Yolları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 24, s. 31-54, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ES-SEMERRÂÎ, İbrahim (2001), *Arapçada Fiil ve Fiil Sistemi*, Ahmet Bostancı (Çev.), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, s. 351-358, Sakarya.
- GABAIN, Annemarie Von (1953). Türkçede Fiil Birleşmeleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S. 1, s. 16-28, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GABAIN, Annemarie Von (1998), Codex Cumanicus'un Dili, Mehmet Akalın (Haz. ve Çev.), *Tarihî Türk Şiveleri* (s. 67-109), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161.
- GABAIN, Annemarie Von (2003), *Eski Türkçenin Grameri*, Mehmet Akalın (Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GANİYEV, Fuat A. (2013), *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*, Mustafa Özşahin (Aktaran), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1083.
- GENCAN, Tahir Nejat, (1979), *Dil bilgisi (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, Ankara Üniv. Basımevi.
- GÖKSEL, Aslı ve KERSLAKE, Celia (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.

- GRİGOR'YEV, V. V. (1842), "O dostovernosti jarlykov, dannykh khanami Zolotoj Ordy russkomu dukhovenstvu", *Istoriko-Filologičeskoe izsledovanie*, Moskova.
- GRİGOR'YEV, V.V. (1844). "Yarlıki Toxtamışa i Saadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey* I, s. 337-346.
- GRÖNBECH, Kaare (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, Kemal Aytaç (Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396.
- GRÖNBECH, Kaare (2000), *Türkçenin Yapısı*, Mehmet Akalın (Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 609.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C. 1990/II, S. 467, s. 276-279, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 215-224, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLSEVİN, Gürer (2001), Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-Fiiller Üzerine, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, s. 122-143, Afyon.
- GÜLSEVİN, Gürer (2002), Eski Türkiye Türkçesinde "İstek Kipi" Üzerine, *İlmî Araştırmalar*, S. 13, s. 35-50, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer (2010), Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım, *Turkish Studies*, S. 5/1, s. 57-76.
- GÜLSEVİN, Gürer (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 673.
- GÜLTEKİN, Mevlüt (2006), Tarihî ve Yaşayan Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, C. 20, s. 33-60.
- GÜLTEKİN, Hasan (2009), İnşâ ve Tarihî Gelişimi, *International Journal of Central Asian Studies, Volume 13, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, s. 317-341.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, (2004), El-Kitâb'ın Kuramsal Temelleri: Sîbeveyhi'nin Kitabındaki Kodifikasyonun Çözümü, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, s. 235-263, Samsun.

- GÜNER, Galip (2008), *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.
- GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÜVENÇ, Lütfiye, (2014), *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Kayseri.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (1992), *En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1348.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 573.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.
- HAMMER-PURGSTALL, J. von. (1818), "Uigurisches Diplom Kutlugh Timur's vom Jahre 800 (1397) beiliegend lithographisch nachgestochen und übersetzt", *Fundgruben des Orients bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern, Band. VI*, s. 359-363, Wien (Viyana): Gedruckt Bey Anton Schmid, K. K. Privil und N. Ö. Landschafts Buchdrucker.
- İLKER, Ayşe (1997), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İLKER, Ayşe (2017), Birleşik Çekimlerde Zaman Adlandırma ve Tasnifine İşlevsel Bir Yaklaşım, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 17/2, s. 183-192.
- İNALCIK, Halil (1977), Kırım Hanlığı, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 746 – 756, Ankara.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1992), Bitik, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 225, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAMADAN, Muzaffer (1969), Ortaöğretimde Dil bilgisi Sorunu, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 20, S. 216, s. 746-751, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARABACAK, Esra (2002), *Bergamalı Kadri Müeyyessiretü'l-Ulum*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KARADOĞAN, Ahmet (2008), Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 95, S. 678, s. 519-527, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (1994), -sa/-se Eki Hakkında, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1994/II, S. 516, s. 471-474, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 544.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 579.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim (2013), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 879.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (1999), Kırgız Türkçesindeki 'Eken' Üzerine, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* 1996, s. 641-651, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2017), *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1209.
- KEMP, Alan (1987), *The Tekhne Grammatike of Dionysius Thrax: Translated into English*, The history of linguistics in the Classical Period, edited by Daniel J. Taylor, Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Pub. Co.
- KERİMOĞLU, Caner (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor.
- KERİMOĞLU, Caner (2016), Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeniyle İlgili Akademik Tartışmalar, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2016/18: 47-84.
- KIRAN, Zeynel, KIRAN Ayşe (2010), Dilbilime Giriş, Ankara: Seçlin Yayıncılık.
- KOÇ, Nurettin (1998), -makta/-mekte Üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1998/1, S. 558, s. 490-496, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOLODZIEJCZYK, Dariusz, (2011), *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Ottoman Empire and It's Heritage (Book 47), XXXVIII, 1098 pp., Leiden: Brill.
- KORAŞ, Hikmet (2005), Türkiye Türkçesinde Gerekliklik, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 17, s. 135-154, Niğde.

- KORAŞ, Hikmet (2006), Günümüz Türk Lehçelerinde Gerekliklik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, s. 131-141, Kayseri.
- KORKMAZ, Zeynep (1959), Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 3-4, s. 275-354, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1968), Türkiye Türkçesinin ki Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı, *Necati Lugal Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Sa50, s-389-395.
- KORKMAZ, Zeynep (1995a), “-sa/-se Dilek-Sart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 160-167, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995b), Türkçede -aca / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 3-11, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995c), Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 151-159, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995d), Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, s. 607-619, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2011), Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 598.
- KORKMAZ, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- KUN, T. Halasi (1949), “Philologica III: Kazan Türkçesine Ait Dil Yadiğârları”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, C. 7, S.4, s. 603-644, Ankara
- KURAT, Akdes Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul.
- KURTOĞLU, Fevzi (1937), “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”, *TTK Belleten*, C. I-3/4, 641-665, Ankara.

- KUZNETSOV, Petro İ. (1997), "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1995, s. 193-262, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LASHKOV, Fedor (1891), *Pamjatniki diplomatičeskix snošenij Krymskago xanstva s Moskovskim gosudarstvom v XVI i XVII v.v. xranjaščiesja v Moskovskom Glavnom Arxive Ministerstva Inostrannyx Del*, (Edited by Fedor Lashkov), Simferopol.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), Moğolca- Türkçe Sözlük, C.II, Günay Karaağaç (Çev.), Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları: 829/1-2.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1953), Türkçede -gu Ekinin Fonksiyonları, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 341-348, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1953), Türkçede -GU Ekinin Fonksiyonları, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 341-348.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958), Türkçede -ğay/-gey Eki ve Türemeleri, *Jean Deny Armağanı*, János Eckmann, Ağah Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu (Haz.) s. 171-183, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 173.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998), Eski Osmanlıca, Mehmet Akalın (Haz.), *Tarihî Türk Şiveleri* (s. 247-276), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161.
- MELIORANSKI, P. (1904), "Dokument uigurskago pis'ma sultana Omar-Sheikha", *Zapiski Vostočnago Otdelenija* XVI, s. 1-12.
- MENGES, K. H. (1968), *The Turkic Languages And Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MUZAFAROV, Refik-MUZAFAROV Nüzhet (2018), *Kırım Tatar Türkçesi - Türkiye Türkçesi - Rusça Sözlük*, Nariman Seyityahya (Seytyagyayev) (Çev.), Şerife Özer (Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1256.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2002), "-DUK Eki ve Divânü Lûgati't-Türk'te -DUK Ekli Görülen Geçmiş Zaman Çekimi", *Türkoloji Dergisi*, XV. Cilt. Sayı: 1, ss. 193-203, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- NEGİŞ, Zeynep (2017), Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAN (-AN) Ekinin İşlevleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 56, s. 24-40.

- ORTAYLI, İlber (1978), Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları 15. Yüzyılda İran Toprak Rejiminde Görülen Muafiyet ve İmtiyaz Sistemi Üzerine, *Toplum ve Bilim*, S. 4, s. 72-77, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2010), Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni, *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, s. 167-175, İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları: 703.
- ÖNER, Mustafa (1999), -matı Gerundiumu Hakkında, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*-1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2004), Yarlık Sözü Hakkında, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 31 Mayıs - 4 Haziran 2004(Sunulmuş bildiri), Simferepol – Kırım / Ukrayna.
- ÖNER, Mustafa (2012), Tatar Türkçesi, Ahmet Bican Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* (s. 679-748), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2015), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 963.
- ÖZDEM, Ragıp (1944), *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- ÖZMEN, Mehmet (2003), Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, s. 177-193, Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (2012), Tarihi Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -A / -E'nin Kullanılışı Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 30, 359-385, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Muhammet Raşit (2017), *Tarihî Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.
- ÖZTÜRK, Yücel (2002), Kırım Hanlığı, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. V, s. 143-199, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZTÜRK, Yücel-İKİEL, Cercis (2001), Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. y.y.), *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, s. 69-74, Sakarya.
- ÖZYETGİN, Ayşe Melek (1996), *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 658.

- ÖZYETGİN, Ayşe Melek (2001), *Ebū Hayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara: KÖKSAV.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2002), Altınordu Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği, *Türkler*, C. VIII, s. 819-830, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2005), *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ankara: Ötüken.
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- PAYDAŞ, Kazım (2006), Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, *bilig*, S.39, s. 195-218, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.
- PRITSAK, Omeljan (1998), Ermeni Kıpçakçası, Mehmet Akalın (Haz. ve Çev.), *Tarihî Türk Şiveleri* (s. 123-132), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161.
- REICHENBACH, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*, Berkeley: University of California.
- RENAN, Joseph Ernest (2015), *Dilin Kökeni Üzerine*, Atakan Altınörs (Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- REYCHMAN, J. - ZAJACZKOWSKI, A. (1993), *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*, Mehmet Fethi Atay (Çev.), İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- RUSTEMOV, Oleg (2017), “Kırım Türklerinin Edebî Dil Gelenekleri: Kırım Hanı Bora Gazi Giray’ın Şiir ve Mektupları Üzerine”, *Söylem Filoloji Dergisi*, Aralık, 2(2): 348-361.
- SALKIM, Tuğba (2012), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahası Yarlık ve Bitikler Üzerine Bir Sentaks İncelemesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Denizli.
- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1917), “Tijish (Tish) drugie terminy krymsko-tatarskikh jarlykov”, *İzvestiya Akademiyi Nauk (IAN)* VI, s. 1277-1278.
- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1918), “Neskol’ko Popravok k jarlyku Timur-Kutluga”, *İzvestiya Akademiyi Nauk* XII, s. 1109-1124. Petrograd

- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1926), “O ‘pagjsa’ – ‘bajsa’ v Dzhuchiyevom uluse”, *IAN* XX, s. 1107-1120 [(1939), “Cucu Ulusu’nda Payza ve Baysaya Dair”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, Burhaneddin Matbaası, 53-65, İstanbul.].
- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1927a), “Kistorii krymsko tatarskogo literaturnogo jazyka”, *VNOT* VII, s. 27-32.
- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1927b), “Neskol’ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Toxtamış-Khana”, *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii, Arxeologii i Etnografii*, T. I (58), s. 141-144, Simferopol.
- SAVRAN, Hülya (2001), Bir İsim ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine Yeni Görüşler, *Türk Dili*, S. 596, s. 140-142, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SAVRAN, Hülya (2003), *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Yayınları No:0026.
- SEBZECİOĞLU, Turgay (1966), Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri, *Dil Dergisi*, S. 124, s. 18-33, Ankara: Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi TÖMER.
- SEVORTYAN, Edvard Vladimiroviç (2008), Kırım Tatarcası, Mehman Musayev (Çev.), *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 209-246, Ankara [(1966), Kırımsko-Tatarskiy Yazık, *Yazıki Narodov SSSR: Tyurkskie Yazıki (SSCB Halklarının Dilleri: Türk Dilleri)*, C.II, Moskova].
- SITKI ÖZKUL, Banu (2011), *Kırım Hanlığına Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslûp İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Muğla.
- STEINGASS, Francis Joseph (1884), *The Student's Arabic-English Dictionary*, London: W.H. Allen.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1298), *Luğat-i Çâğatay ve Türkî-i ‘Osmânî*, [(2003) *Luğat-i Çâğatay ve Türkî-i ‘Osmânî*, Mehmet Ölmez (Haz.), *Türk Dilleri Araştırmaları* Cilt 13, s. 29-368, İstanbul: Mehmet Ölmez].
- ŞİRİN, Hatice (2004), Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözleri: Uğur, Çığır, Tıkır, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. 2, s. 2763-2776, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/II.

- ŞİRİN USER, Hatice (2004), Türkçede Yaz- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 88, S. 634, s. 563-571, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TABAKLAR, Özcan (2010), Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi, *Tarihî Türk Lehçeleri: Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri* (s. 9-88), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (2009), Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla, C. I-VIII, Haz. Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/1-8.
- TANÇ, Mustafa (2005), Günümüz Kıpçak Türk Lehçelerinden Karaçay-Malkar, Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesinde -A ve -Y Zarf-Fiil Eklerinin -mAĞA İşleviyle Kullanılışı Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı*, S. 27, s. 103-116, Erzurum.
- TAYMAS, Abdullah Battal (1928), “Kazan Yurdu’nda Bulunmuş Tarihî Bir Vesika: Sahib Giray Han Yarlığı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. II, s. 75-101, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi (1993), *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- TEKİN, Şinasi (2001), Ög, Ögir-, Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerinin Nereleden Geldikleri Hakkında, *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, s. 218-228, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Şinasi (2002), “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı: Dil-Kültür-Sanat*, C. II, s. 69-119, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TEKİN, Talat (1993), *İrk Bitig: The Book of Nomens*, Wiesbaden: Harrowitz Verlag.
- TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13, Ankara: Mehmet Ölmez.
- TEKİN, Talat (1997a), On The Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOk}, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 7, s. 5-12, İstanbul: Mehmet Ölmez.
- TEKİN, Talat (1997b), Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-Fiil Kökleri, *Türkoloji Eleştirileri*, s. 50-66, İstanbul: Simurg.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara: Mehmet Ölmez.

- TEKİN, Talat (2004), On the Turkic Gerundial Suffix {-matı(n)}, Emine Yılmaz, Nurettin Demir (Haz.), *Makaleler II-Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Ankara: Öncü Kitap.
- TEKİN, Talat (2008), *Orhun Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOGAN, Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOKATLI, Suzan S. (1996), Ek Varyantları Olayı ve Başkurt, Tatar, Kırgız, Kazak Türkçelerinde Görülen Ek Varyantları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, s. 287-303, Kayseri.
- TOPARLI, Recep (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 555.
- TOPARLI, Recep (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 836.
- TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (1999), *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 728.
- TOPARLI, Recep – ÇÖGENLİ, M. Sadi – YANIK, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 763.
- TOPARLI, Recep - VURAL, Hanifi (2000), *Kıpçak Türkçesi*, Sivas: Dilek Matbaası.
- TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2014), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 835.
- TOPÇU, Çiğdem (2011), *Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Sakarya.
- TOPRAK, Funda (2005), *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.
- TURAN, Fikret (2017), *Bahşâyîş Bin Çalıça Bahşâyîş Lügati*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1207).
- TURAN, Osman (2010), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TURAN, Zikri (2006), Türkçede Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 30/3, (Orhan OKAY Armağanı) s. 279-292.

- TURAN, Zikri (2013), Zaman Eki Unsurunun Tayinine Ağızlardan Tanıklar, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 133-144.
- TURGUNBAYEV, Caştegin (1999), “-a turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, Sayı: 8, Ankara: TDK Yayınları, s. 497-505.
- TÜRK, Vahit (1999), Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 291-340, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TÜRKYILMAZ, Fatma (1999), *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 729.
- UĞURLU, Mustafa (1999a), -ArAK ve -p ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü, 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, s. 1181-1187, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 678.
- UĞURLU, Mustafa (1999b), *Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiil Parçaların Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 712.
- UĞURLU, Mustafa (2003), Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“Aspektotempora”), *Türkbiğ*, C. 5, S.4, s. 124-133, Ankara.
- UĞURLU, Mustafa (2009), ‘Birleşik Fiil’ Üzerine, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27-28 Ağustos 2007 Bildiriler Kitabı*, C. 1, s. 399-412, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- USMANOV, Mirkasym Abdulakhatovich (1979), *Jalovannie Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv.* (XIV-XVI. Gasır Juçi Ulusınıñ Yarlıkaş Aktları), İzdatel’sstvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2012), Karakalpak Türkçesi, Ahmet Bican Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* (s.543-622), Ankara: Akçağ Yayınları.
- UZUN, Nadir Engin (1998), Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Üçlüsü, *Dil Dergisi*, S. 68, s. 5-22, Ankara.
- UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dil bilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 39, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- UZUN, Nadir Engin (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayınları.

- ÜÇÖK, Necip: *Genel Dilbilim (Lengüistik)*: Ankara 1947, Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ÜSTÜNER, Ahat (2001), Çağatay Türkçesinde “-rdA, -ArdA, -UrdA” Zarf-Fiil Eki, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11-1, s. 163-170.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual
- VÁSÁRY, Istvan (1987), *Az Arany Horda Kancelláriája*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.
- VEL’YAMİNOV-ZERNOV, V.V. (1864) *Materialy Dlya İstorii Krimskago Hanstva İzvleçenniya, Po Rasporjajeniyu Imperatorskoy Akademii Nauk, İz Moskovskago Glavnago Arhiva Ministerstva Inostrannih, Sankt-Peterburg*, [(2009) *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıqlar ve Hatlar*, Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Dizi – Sayı: 5].
- YAYLAGÜL, Özen (2003), Tarihî ve Modern Türk Dili alanında ıd- “göndermek” fiili”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.2, s. 166-180, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- YÜCE, Nuri - ORALTAY, Hasan - PINAR, Saadet (Çev.) (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, [Kazak Tilinin Sözdüğü’nden], İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8.
- YÜCE, Nuri (1993), Muḳaddimetü’l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 535.
- YÜKSEL, Zühâl (1998a), Kırım Tatarcasında Gelecek Zaman İfadesi Veren Sıfat Fiiller, Emel, S. 225, s. 25-31.
- YÜKSEL, Zühâl (1998b), Kırım Türkleri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, C. 4, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158.
- YÜKSEL, Zühâl (2012), Kırım-Tatar Türkçesi, Ahmet Bican Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* (s. 811-882), Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Banu BAŞER

Doğum Tarihi: 1980

E-Posta: banus@metu.edu.tr, banusitki@gmail.com

Öğrenim Durumu - Akademik Unvanlar

Öğrenim Durumu	Anabilim Dalı	Üniversite	Tarih
Lisans	Gazetecilik	Ankara Üniversitesi	1998 - 2002
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Ankara Üniversitesi	2004 - 2008
Lisans	Dilbilim (Çift Anadal)	Ankara Üniversitesi	2006 - 2008
Yüksek Lisans	Gazetecilik Öğretmenliği (Tezsiz)	Ankara Üniversitesi	2006 - 2008
Yüksek Lisans	Eski Türk Dili	Ankara Üniversitesi	2008 - 2010 (Yatay Geçiş)
Yüksek Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2010 (Yatay Geçiş) - 2011
Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2011-2018
Akademik Unvanlar			
Araştırma Görevlisi	Türk Dili ve Edebiyatı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2010 -2012
Öğretim Görevlisi	Türk Dili	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	2012-Devam ediyor

Yayınlar

1. Kitap

1.1. Kitapta Bölüm

ÖZDİL, Yılmaz; SITKI, Banu (2004), “Nazmi Bilgin”, *Kendi Anlatımlarıyla Duayen Gazeteciler II*, ed. Süleyman COŞKUN, s. 276-295, Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları.

2. Bildiriler

2.1. Uluslararası Bildiriler (Yayınlanmış)

BAŞER, Banu (2018), Diplomasi Dili Olarak Türkçe: Kırım Diplomatik Yarlıkları, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.13, 382-400.

AKAR, Ali - SITKI, Banu (2015), Oğuzcanın Kuzey Sınırları: Kırım Yarlıklarında Oğuzca Ögeler, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri - V. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, ed.

Tufan GÜNDÜZ, Mikail CENGİZ, s. 69-88, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

SITKI ÖZKUL, Banu (2012), Yarlıkların Kırım Hanlığı'nın Yönetim Yapısına İlişkin Sözvarlığı, *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 2011 (22-24 Aralık) Bildirileri*, ed. Mehmet Naci ÖNAL, C. 2, s. 253-264, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

SITKI ÖZKUL, Banu (2012), Turfan Uygurlarından Kalan Bir Belge Tanıklığında Uygurlarda Evlat Edinme Geleneği, *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi-TUDOK 2010 (20-22 Eylül) Bildirileri*, ed. Ömür CEYLAN, C. 2, s. 909-917, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları No:161.

2.2. Uluslararası Bildiriler (Sunulmuş)

SITKI, Banu (2012), “Diplomasi Dili Olarak Türkçe: Kırım Diplomatik Yarlıkları”, *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 2012 (19-22 Aralık)*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

3. Seminerler

SITKI ÖZKUL, Banu (2011), “*Turfan Uygurlarından Kalan Bir Belge Tanıklığında Uygurlarda Evlat Edinme Geleneği*”, Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminerleri, Edebiyat Fakültesi Ömer Köse Seminer Salonu, 11 Mart 2011, Muğla.

Tezler

SITKI ÖZKUL, Banu (2011), *Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, I. Danışman: Prof. Dr. Ali AKAR, II. Danışman: Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN, Muğla.